This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

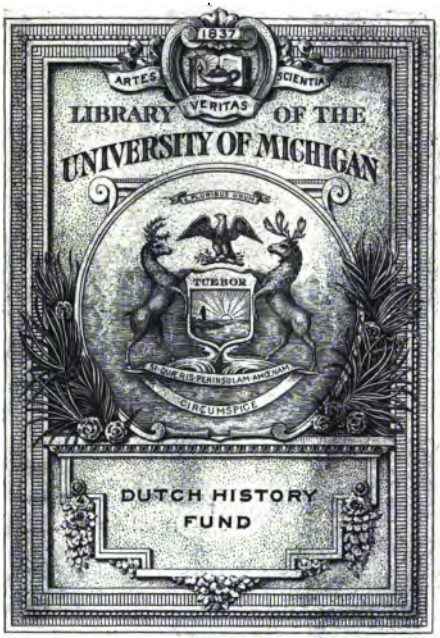
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V12

MENGELWERK.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Eerſte Deels, Tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXVIII.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

Dutch lit.
Nijhoff
18-3-24
10842

TAFEREEL DES HUISLYKEN GELUKS.

(*Uit het Fransch.*)

Van den Heer S. FORMEY.

„ DE Heer FORMEY, voor lang in 't Gemeenebest der „ letteren bekend, en kortlings in ons Vaderland zo „ algemeen geroemd, wegens de Verhandeling over de *Ze-* „ *delyke Opvoeding der Kinderen*, die den hoogsten prys van „ de *Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen, te Haar-* „ *lem*, op dat onderwerp voorgesteld, heeft weggedraagen, „ schetst in vier Redenvoeringen, over de woorden, *Toen* „ *antwoordde* LABAN *en* BETHUEL, *en zeiden, van den* HEERE „ *is deeze zaake voortgekomen, wy kunnen kwaad noch goed tot* „ *u spreeken; ziet* REBEKKA *is voor uw aangezigte, neemt ze* „ *en trek heenen, zy zy uwes Heeren zoons Vrouwe, gelyk de* „ HEERE *gesprooken heeft*, (*) een *Tafereel des Huislyken ge-* „ *luks*, 't geen wy denken, dat van veelen onzer Leezeren „ met genoegen zal ontvangen worden. Wy zullen éene Re- „ denvoering te gelyk mededeelen: zie hier de Eerste".

EERSTE REDENVOERING.

OVER HET GEWIGT DES HUWELYKS.

Wat is de Godsdienst, wanneer men dien in 't rechte gezigtpunt beschouwt? Wat anders dan de Hemel op Aarde nedergedaald? Wat anders dan de wil van GOD op Aarde gelyk in den Hemel volbragt? Hier uit volgt, (en hoe zeer ware het te wenschen dat de Stervelingen des volkomen overtuigd waren,) hier uit volgt, dat de gelukzaligheid, die de Hemelsche gewesten bewoont, op de wereld niet zo zeer een vreemdeling zou zyn als zy tegenwoordig is, en onder ons haare woonstede vinden, indien wy getrouwlyk in agt namen de grondregels van den Godsdienst, van de *vreeze des Heeren*, van de *Wysheid, die van boven komt, zuiver en vol van goede vrugten is.* Hoe

(*) *Genesis* XXIV. 50, 51.

Hoe is het mogelyk, myne Broeders, dat wy deeze dierbaare vrugten niet in veel ruimer overvloed inzamelen, wy die in 't midden van het helderſchynendſte licht leeven, wy die, mag ik dus ſpreeken, rusten in den ſchoot der heilzaamſte Genade! Van waar komt het dat onze *wandel* niet is als die van *Hemelburgers*, noch ons leeven eene vervroeging der eeuwigheid, daar wy het Euangelie tot onzen leidsman, en onzen Godlyken Zaligmaaker tot een voorbeeld hebben! Wat is het, ondertusſchen, 't geen den meesten invloed heeft op onze oogmerken en beſluiten? Wat is het, 't geen de alleraangelegenſte bedryven van ons leeven bepaalt? Het is in 't algemeen eene blinde drift, welker geweld ons dwingt, en welker verleiding ons in een jammerpoel van elenden werpt. Wy verliezen te gelyk het geluk des tegenwoordigen en des toekomenden leevens, een geluk uit dezelfde bron voortvloeiende, waar van wy 't eerstgemelde niet kunnen genieten, of wy moeten den weg inſlaan die ons tot het laatstgenoemde opleidt.

Deeze algemeene aanmerkingen zal ik toepaſſen op een onderwerp, eigenaartig geſchikt om die waarheid in vollen dag te zetten. Gy hebt, M. B. onze Textwoorden gehoord, en is de gewyde geſchiedenis u leevendig voor den geest, zo hebben zy het geheele Hoofdſtuk, waar uit ze genomen zyn, u herinnert; 't zelve herleezende, dat wy u met deezen aanpryzen, zult gy daar in zien het ontwerp, 't welk ABRAHAM, reeds hoog bejaard, maakt om zynen zoon ISAAK uit te huwelyken, en alle de maatregels, die hy neemt om hem eene Bruid te bezorgen, geſchikt om hem het leeven gelukkig te maaken. —— Een verſtandig dienstknegt, met deeze gewigtige boodſchap belast, voert dezelve op de gelukkigſte wyze uit, en de toeſtemming, door de Ouders van REBEKKA aan zyn verzoek gegeeven, toont dat zy volkomen dezelfde inzigten hadden als de Vader der geloovigen, en waardig waren in hun Gezin te ontvangen den grootſten Erfgenaam, op wien van zynen Vader overging de heerlyke belofte des Allerhoogſten, *Alle de Volken der Aarde zullen in uwen Zaade gezegend zyn.*

Hoe veele leerzaame en treffende gevallen behelst de Geſchiedenis der Aartsvaderen! Welk eene eenvoudigheid beſpeurt men in hunne zeden! Welk eene onzondigheid in hun leeven! Welk een vertrouwen op God! Welke voorbeelden van geloof, lydzaamheid en onderwerping! Slaan wy 'er wel genoeg agt op? Neemen wy wel genoeg in aanmerking hoe hunne tenten en kudden meer betekenden, dan alle de pa-

paleizen en de ſchatten, die op die gelukkige eeuw gevolgd zyn? Worden wy wel immer in bekooringe gebragt om die eeuw te rugge te roepen, zo veel in ons vermogen is, is het niet in op dezelfde wyze te leeven, 't geen niet beſtaan kan met den tegenwoordigen ſtaat der Maatſchappyen, ten minſten in dezelfde beginzels van opregtheid, van edelmoedigheid, van verlangen om GOD te behaagen, beginzels die zy allerwegen in hunne bedryven doen doorſtraalen, te volgen?

Is 'er eene gewigtige hoofdzaak in 't menschlyke leeven, 't is, buiten twyfel, het Huwelyk, met alle de gevolgen daar aan verbonden. De wyze op welke de Egtverbintenis tuſſchen ISAAK en REBEKKA werd voltrokken, ſpoort my aan om dit aangelegene onderwerp, met eenige nauwkeurigheid, te behandelen; en ik hou my verzekerd gy zult het uwer aandagt waardig keuren. Gy zult zelve regters zyn in de zaak, die ik voordraag. Gy zult in uw eigen huizen de daadlyke bewyzen zien van 't geen ik bybreng. Gy zult door de ſtem van uw eigen geweeten geleerd worden, wat gy moet oordeelen over 't geen gy dus verre, ten dien opzigte, gedaan hebt; en in gevalle 'er eenige misſlagen in zyn, zult gy ook ontdekken wat best gedaan zy om ze te verbeteren. — Dit alles vereischt, gelyk gy ligtlyk kunt bevroeden, eene vry breede behandeling; en om in deeze eene voegzaame ſchikking te volgen, zullen wy alles tot drie hoofdzaaken brengen. (I.) Het gewigt der Huwelyksverbintenis. (II.) Het beſtuur der Voorzienigheid ten aanziene der Huwelyken, en (III.) Het geluk van 't Huislyk leeven. Drie Redenvoeringen zullen 'er ten minſten noodig weezen om wat hier toe behoort eenigermaate onderſcheiden voor te draagen. Mogt elk derzelven het byzonder wit, waar toe zy geſchikt is, treffen! mogen zy te gader het heilig en eerbaar Huwelyk dierbaar maaken aan allen die in 't zelve leeven, en zo zuiver als de vereeniging van JESUS CHRISTUS met zyne Kerke. 't Zy zo!

Het valt my gemaklyk deeze ſtoffe aan te vangen. GOD zelve komt tuſſchen beide, hy ſpreekt, luistert na zyn woord, *Het is niet goed dat de mensch alleen zy.* Naa dat het Opperst Weezen, de onafmeetlyke verzameling van wonderen, die wy het Heelal noemen, hadt voortgebragt, wilde hy op deeze wereld een Schepzel plaatſen, in ſtaat om de ſchoonheden der geſchaapene dingen op te merken, en uit derzelver beſchouwing zich te verheffen tot het kennen en beminnen van den Oorſprong. ADAM, uit het ſtof der aarde gevormd, opende zyne oogen niet of zy wierden getroffen

door duizenden van voorwerpen, die zyn' geest met verwondering, en zyn hart met genoegen vervulden. Hy vondt zich gedrongen uit te roepen. ô Zon, verkwiklyk en verheugend licht! en gy Aarde daar door beſcheenen, zo koel, en met lachend groen bekleed! gy Bergen en Valleien! gy Rivieren, Bosſchen, en vlakke Velden! en gy, bovenal, ontelbaare Schepzels, waar in ik leeven en beweeging zie! zegt my, (indien gy 'er getuigen van geweest zyt,) hoe ik het beſtaan ontving! zegt my, hoe ik hier gekomen ben. Ik heb my zelven niet voortgebragt. Leert my derhalven hoe ik hem kan kennen die my gemaakt heeft. Hoe moet ik hem eerbieden die my het beſtaan ſchonk, die my een geluk verleende, 't geen ik bemerk dat my in veel grooter maate werd toegedeeld dan aan alle de voorwerpen, die my omringen.

Deeze ſtaat was, buiten tegenſpraak, vol verrukkende bekoorlykheden, die veel toenamen, wanneer de eerſte wenſchen van ADAM vervuld wierden, wanneer GOD zelve hem onderrigtte wegens zynen oorſprong, en opleide tot de bron van alle de zegeningen hem reeds ten deele gevallen, en van de zodanige die hy kon hoopen. Maar hoe! eene droeve wolk benevelt den tot nog helderen dag: een heimlyk verdriet vermeestert den eerſten mensch, eene ongerustheid bevangt hem, en deeze groeit van oogenblik tot oogenblik aan. Ja, myn goede Vader en Heer, 't is tot myn geluk dat gy, met eene ruime hand, een groot aantal zegeningen aan my geſchonken hebt; maar ik zie geen ſchepzel dat daar in met my kan deelen. Is 'er eenig geluk in de eenzaamheid? Wat ſmaakt hy die alleen is? en zo hy iets ſmaakt wat genoegen heeft hy deswegen?

Gelukkige tyden, in welke de mensch om iets te verkrygen ſlegts hadt te vraagen: naardemaal de onſchuld alle zyne verlangens regelde, en alle de verzoeken voorſchreef. GOD zelve hadt hem, ſcheppende, een hart gegeeven, 't welk eene gezellinne begeerde, hy hadt, om zo te ſpreeken, hem gekneed van een leem, 't geen hem onderhevig maakte aan eene neiging zo zagt, zo wettig; en ſtondt gereed om dit tweede Schepzel voorttebrengen, 't welk, naar de eerſte en oorſpronglyke verordening, niet anders dan één geheel met het eerſte moest uitmaaken.

Dus oordeelde ook ADAM daar over op 't eerſte aanſchouwen. Welk een ontwaaken, waar op hy zyn EVA zag, die EVA, welke het Heelal in ADAMS oog verfrayde, die EVA, welker bekoorlykheden men niet te bevallig kan afſchetzen; dit doende loopt men geen gevaar van een harsſenſchimmige

ſchoon-

ſchoonheid te verbeelden, of de trekken daar van buitenſpoorig te vergrooten, dewyl een werkſtuk, onmiddelyk uit GODS hand komende, niet anders dan een Meesterſtuk kan weezen. De bevalligheid volgde haare treden; hemelsch was het aanſchouwen haarer oogen; de eerbaarheid en tederheid blonk in haare houding uit. Zie daar, zie daar riep hy uit, ô GOD! de heerlykſte van alle uwe gaven, de eenige die my de waarde van alle de andere doet gevoelen. Tans aanſchouw ik een Schepzel my gelyk, geſchikt om myne *hulpe te weezen, been van mynen been, vleesch van mynen vleeſche.* Ik vind een ander Ik aan myne zyde geplaatst. Rolt langzaam voort gelukkige dagen, gezegende oogenblikken, in welken 't vertrouwen, de vriendſchap, en de onderlinge liefdebetooningen, bloemen op onze paden ſtrooijen, bloemen duizendmaal ſchooner dan die in 't hof van *Eden* groeijen!

Zodanig is, M. B. de oorſprong van de Huwelyksverbintenis, ze komt van GOD af, hy zelve heeft ze ingeſteld, en met banden zo teder als nauw verbonden. Hoe is het naa dit alles mogelyk, dat eenigen voor de Egtvereeniging ſchrikken, dat anderen, dezelve aangegaan hebbende, ze vervloeken, en dat veelen op duizenderlei wyzen in veragting zoeken te brengen, de heiligſte van alle ſtaaten, die de oorſprong is van alle de andere, en ten voorbeelde derzelven moest ſtrekken? Van waar kunnen zulke gedrogtlyke afwykingen hervoortkomen? Beſtrydt Natuur, Rede en Godsdienst dezelve niet gelykerhand en met vereende magt? Moest die zelfde GOD, die, om zo te ſpreeken, het eerſte Huwelyk inzegende, niet geſmeekt worden om zynen zegen uit te ſtrekken over alle de Huwelyken der naakomelingen van ADAM en EVA? En kan men dien zegen verwagten, wanneer men de Egtverbintenis aanmerkt als een band van ſtroo, of als een yzeren keten?

Over welk een boeg zal ik het wenden, om my te verzetten tegen de veragters en vyanden van het Huwelyk, die deeze Inſtelling willen affchaffen, of het weezen daar van veranderen? —— De eerſten zyn der wederſpreeking onwaardig. Willen zy dan den mensch met de beesten in eenen rang zetten, hem enkel een ſlaaf maaken van beestagtige driften, zonder keuze, zonder ſmaak, zonder onderſcheiding, zonder inzigt en zonder oogmerk? De Voorzienigheid beoogt zeker het menschdom te bewaaren en voort te planten. Maar is 't haar doel een bastaard, wild en woest geſlacht op te kweeken, of menſchen dien naam waardig, die verſtand, een hart, denkbeelden en zeden hebben, die Maatſchappyen

vormen, pligten volbrengen en deugden betragten? Zekerlyk het zal uit den ſchoot van eene oorſpronglyke wanorde niet zyn, dat eene zo heerlyke orde voortkomt; indien de tedere naamen van Bruid en Bruidegom, van Man en Vrouw, van Vader en Moeder afgeſchaft worden, zal het menschlyke geſlacht het uitvaagzel van alle geſlachten des aardbodems weezen.

Ik ſtap hier van af met allen, die deezerwyze over dit ſtuk denken, na de wilde bosſchen en duistere ſpelonken te verzenden: en zal my verder bezig houden met de Maatſchappyen, die min of meer volkomen zyn, en aan welke men den naam van beſchaafd niet kan weigeren, te beſchouwen; ik zal de voornaamſte misbruiken aanwyzen, die het weezen des Huwelyks veranderen, die de zoetigheden daar aan verbonden verminderen of weg neemen, en die, in meerdere of mindere maate, de naakomelingſchap berooven van de vrugten uit goede Egtverbintenisſen te wagten. — Ik bid u, M. B. hier by voorraad in opmerking te neemen, dat het altoos genoegzaam zal weezen tot de oorſpronglyke inſtelling van het Huwelyk op te klimmen, om de beſlisſende veroordeeling dier misbruiken te vinden: en 't is, uit deezen hoofde, dat wy éenen aanvang maakten met dezelve u voor oogen ſtellen.

In de eerſte plaatſe doen zich hier geheele Volken op, die een aanmerkelyk gedeelte van onzen Aardkloot bewoonen, en zich niet bepaalen aan de vereeniging van één Man en éene Vrouw; maar de Veelwyvery toelaaten. Ik zal hier niet onderzoeken of de Wet der Natuure door dit gebruik dermaate geſchonden wordt, dat men 't zelve onder de ſtrafbaare misdaaden kan rekenen. Behalven 't geen uit de Rede over dit onderwerp kan bygebragt worden, is het niet wel mogelyk dit ſtuk te veroordeelen, zonder eene veroordeeding te vellen over de heilige Mannen in den ouden dag, die deswegen van den Opperſten Regter niet veroordeeld zyn; of men zou moeten veronderſtellen dat die Regter zulke ſchreeuwende misdryven heeft door de vingeren gezien. Maar is het misbruik (dit is de benaaming die wy daar aan moeten geeven) is het misbruik niet handtastlyk? Is het zo natuurlyk, zo voordeelig zich aan veele Vrouwen te verbinden als aan éene? Die gemeenſchap van alle zaaken, welke in het Huwelyk plaats heeft, van lichaam, van hart, van zamenleeving, van zorge voor de opvoeding, van die nauwe en duurzaame vereeniging, welke alleen twee perſoonen kan verbinden om zich aan elkander te geeven, wordt die door

de

de Veelwyvery niet weggenomen? Verzwakt zy de Huwelyksband niet dermaate dat dezelve eene bykans onzigtbaare draad worde? De behoefte van elk lid op zich zelven aangemerkt, en 't belang van 't geheele menschlyke geslacht wraaken eenpaarig eene regeling van Maatschappy, die enkel het gevolg is van zinlyken lust. —— Laat ons tot de instelling opklimmen. Schiep GOD meer dan één EVA voor ADAM? Maakte hy het aardsche *Paradys* een *Paradys van Mahomet*? Dagt hy niet wel genoeg gezorgd te hebben voor onzen eersten Stamvader met hem één Gezellinne te geeven? En, 't geen alle uitvlugten wegneemt, bepaalt hy zich niet aan deeze schikking om de geheele Aarde te bevolken, die wel dra veel sterker bevolkt wierd, dan ze tegenwoordig is in die landen waar Man en Vrouw niet meer *één vleesch* zyn.

Een tweede misbruik, 't geen ons nader raakt; dewyl de voorbeelden van 't zelve ons voor oogen zyn, en dagelyks door de ongebondenheid meer en meer indringt, is de Egtscheiding. —— Ik schaam my over Schryvers, die in groote agting, en, in andere opzigten, van een keurig oordeel zyn, maar de schranderheid van hunn' geest en de bevalligheid van hunn' styl misbruikt hebben, om voor eene zo slegte zaak te pleiten. 't Is niet om dat ik min dan zy kan bevroeden, hoe een ongelukkig aangegaan Huwelyk, eene geduurige tweedragt, een onverwinnelyke afkeer, het leeven elendig maaken, en doen wenschen om een einde daar aan te zien, of ten minsten aan den oorsprong van 't verdriet. 't Is niet om dat ik aan de Regtbanken het regt weiger van welgegronde klagten te hooren, die te wikken en te weegen, en de al te ongelukkig zamengevoegde Huwelyks banden te verbreeken. Maar behalven deeze uitzonderingen, is het verlangen na Egtscheiding niets anders dan eene schandelyke en der Maatschappye zeer nadeelige dwaasheid. De ongebondenheid alleen prikkelt daar toe aan, en is de oorsprong van de wenschen om een einde te zien aan eene verbintenis, die, in de oogen der Rede en der Wysheid, door den duur, niets van haare waardye moest verlooren hebben. Hoe! de bevalligheden, de beminnelyke en agtenswaardige eigenschappen van een persoon, de voordeelen van allerlei soort, die gy u eertyds voorstelde in haar bezit, ontstaaken u met de hevigste drift, en gy waart ten toppunte van vergenoegen opgeklommen, wanneer uwe wenschen vervuld wierden; maar dewyl gy nu die voordeelen geniet, en van derzelver gerust bezit verzekerd zyt; dewyl 'er eenigen tyd verloopen is naa de verkryging, zyt gy nu verzadigd, en steekt 'er de walge

af; gy beklaagt met luider ſtemme uw ongelukkig lot, gy zult daar in omkomen, indien men u niet te hulpe komt. En wat zet u tot dit alles aan? 't Verlangen om een ander voorwerp te bezitten, doorgaans veel geringer dan 't geen waar ge u van wilt ſcheiden; en 't welk, by gevolge, u nog veel eer zal mishaagen, om dus tot een derde over te gaan, en deezen wispelturigen lust op te volgen, tot dien tyd toe dat de Huwelyksvereeniging voor u niets anders is dan eene ydele harsſenſchim. Is dit niet om dat GOD u de gunſte verleent van veele jaaren zamen te leeven, 't geen u, naar rede en billykheid, moest doen wenſchen uwen leevensloop te voltrekken in die zoete vereeniging? Is het niet om dat gy kinders hebt zien geboören worden, die u omringen, die gy met eenpaarige zorge moest opkweeken, en door uwe wederkeerige toegenegenheid aanzetten om u te beminnen en te agten? Maar gy hebt eenige onvolmaaktheden ontdekt in haar, die u voortyds gansch beminnelyk en volmaakt toeſcheen! Dan hebt gy ook uwe gebreken niet, die zy mede ontdekt heeft? En wat moest dit veroorzaaken? wat anders dan eene verpligting om elkander wederkeerig te verdraagen. O ſchandvlek onzer eeuwe! ADAM, waar zyt gy? Komt, en antwoordt? Hebt gy uwe EVA, uwe eenige EVA niet verſcheide eeuwen agtereen bezeten? Was dit het oogmerk van GOD niet in haar u te geeven? En kon dit oogmerk u bezwaaren onder het drukkende gewigt der knellendſte rampſpoeden?

Eene derde oorzaak is 'er die het Huwelyk doet verbasteren, ten minſten op die plaatſen, waar zy invloed heeft. De ligtvaardigheid naamlyk, die wuftheid van geest, welke de aangelegenſte zaaken beoordeelt en beſlist, zonder dezelve onderzogt te hebben, en zomtyds zonder de bekwaamheid omze te onderzoeken. Men ſchryft die characters toe aan een geheel Volk, 't welk anderzins door veele voorregten boven andere Volken uitmunt, maar 't geen door dit gebrek met dezelve gelyk geſteld wordt, zo 't niet ſtrekt om 't zelve laager te plaatſen. Geheele werken zyn 'er geſchreeven over de ontelbaare ongelegenheden, en wanordens, die daar uit geboören worden; maar wy zullen ons tot ons onderwerp bepaalen, het is gewigtig genoeg om onze aandagt te trekken. Eene Vrouw te neemen, is by hun, die door dergelyk eene ligtvaardigheid overheerſcht worden, zich onderwerpen aan een oud gebruik, 't geen de Getrouwden van alle de aangenaamheden des leevens beroost, indien ze zich aan elkander verbonden rekenen, indien

dien ze zich laaten ontzetten van eene vryheid, uit kragt van welke de enkele pligten van beſchaafdheid de plaats van alle andere bekleeden, indien zy eene onderlinge toegenegenheid hebben, welker betooning, zo zy in 't minst doorſtraalde, hun voor altoos belachlyk zou maaken. Ziet daar de grondregels van Zede en Staatkunde, die men, om zo te ſpreeken, durft aanplakken; ziet daar de ſchets van 't Huwelyks-leeven, zodanig als de Dichters 't zelve ten toneele voeren als erkend by allen die het zien vertoonen. —— Is 'er één enkelde der weezenlyke voordeelen van het Huwelyk, is 'er één der heilzaame oogmerken van de inſtelling der Egtverbintenis, die plaats kan hebben by lieden, die voor 't Altaar niet anders ſchynen te komen dan om elkander de ſtandvastigſte onverſchilligheid te belooven, by lieden, die, wanneer zy zelfs voor het Huwelyk geſchikt waren om elkander te beminnen, in het Huwelyk het einde hunner liefde vinden? Is dit te zeggen dat men het Huwelyk niet anders kan aanmerken dan als een ſchrik, of als een ſpel? Zyn dit, in tegendeel, geen twee uiterſtens, tuſſchen welken men het juiste midden moet houden, 't welk daar in beſtaat dat wy 't zelve aanzien als eene ernſtige verbintenis, en zoeken als een' aangenaamen ſtaat, een ſtaat in welken alle verſtandige Menſchen altoos veel meer aanlokkende zoetigheden dan bitterheden gevonden hebben. Ik zal ten deezen opzigte niet breeder uitweiden: naardemaal het afgeſchilderde gebrek, welk een geluk! het heerſchende gebrek onder ons niet is. Doch wie kent het gevaar der navolging niet! Wie is onbewust hoe gemakelyk de ligtvaardigheid de overhand krygt, of met welk eene ſnelheid zy voortgangen maakt in de Hoofdſteden, in de Hoven, en overal waar de werelds-gezindheid haare Tempels heeft, bezogt door eene ontelbaare menigte van Aanbidderen, en wier Altaaren onophoudelyk rooken.

Schoon de vierde oorſprong der misbruiken, die ik tans tegengaa, de algemeenſte van alle is, als die zyne beſmetting op alle plaatſen en onder allerlei ſlag van ſtanden verſpreidt: dewyl ze aangezien moet worden voor een gevolg van de verdorvenheid der menschlyke Natuure, zal ik egter niet veel meer doen dan dien vermelden. 't Is, 't geen de Schriftuur de *Begeerlykheid van het vleesch* noemt, 't is eene wederſtreeving van het zevende Gebod der Godlyke Wet. De oproerigheden van een lichaam onderworpen aan de dwinglandy der zinlyke genietingen, beſchadigen, op duizenderlei wyzen, 't geluk des leevens en de rust der Maat-

ſchappye, maar zy veroorzaaken boven al onrust, tweedragt en de deerlykſte ongevallen in de Huisgezinnen, wanneer de getrouwheid onderling beloofd en onderling verſchuldigd, wat zy ook durven zeggen, die hier ſchandelyke vryheden willen toeſtaan aan de Sexe, vryheden waar op zy geen 't minſte regt hebben om ze zich aan te maatigen, wanneer zeg ik die getrouwheid, welke de eenige grondſteun is van agting en genegenheid, dermaate geſchonden wordt, dat het heiligdom des huizes in een plaats van verwoesting verandert. Zo dra de menſchen den wil van Gon niets rekenen, zyne wetten verſmaaden, en de ſtrengſte bedreigingen veragten; zo dra zy de werken der duisternisſe boven die des lichts ſtellen; of zelf wanneer zy te midden der ongeregtigheden met opgeſteeken hoofde wandelen, en *heerlykheid ſtellen in hunne ſchande*, moeten zy niet langer zich in onze Tempels vervoegen; 't is voor hun niet dat wy Texten uit de H. Schrift neemen, en onze vlyt aanwenden om onderwyzende en opbouwende verklaaringen daar aan te geeven.

By deeze Bedenkingen had ik nog een vyfde en laatſte te voegen, derzelver waarheid en gewigt ſtelt ze buiten tegenſpraak, maar ze behoort niet regtſtreeks tot de plaatſe van welke ik ſpreek. Ze beſtaat hier in dat de Staatkunde, en de Wetgeevende magt, zo veel mogelyk, den weg des Huwelyks moest effen en gemaklyk maaken, en door allerlei aanmoedigingen, eene Vereeniging zo pryslyk, zo vol van goede vrugten, bevorderen. Zo ras men, en met rede, de volkrykheid aanmerkt als de bron van magt, en den grondſlag van de grootheid der Staaten, is het Huwelyk alleen in ſtaat om die te bezorgen: naardemaal uit het Huwelyk alleen, eigenlyk geſprooken, Burgers voortkomen, gebooren en opgevoed op zodanig eene wyze als geſchikt is om een Staat te doen bloeijen, en op hunne naakomelingſchap de erfenis hunner deugden met die hunner goederen te doen overgaan. Wanneer een mensch, tot een' manbaaren ouderdom gekomen, aan den eenen kant zich getrokken voelt door de ſterke en wettige uitnoodigingen der Natuure, en van den anderen kant onoverkomelyke hindernisſen, die hem tegenhouden, aantreft, of onvermydelyke elenden verwagt, die 't gezonde verſtand hem verbiedt in den mond te loopen, zo moet volgen dat hy onnut blyve, of ſchadelyk worde: en 't is gereed te voorzien tot welke van deeze beide zyden hy zal overhellen. —— Maar over dit ſtuk moeten de Beheerſchers der Wereld hunne wysheid, hunne menſchelykheid,

heid, en ('t geen hun geheel voor dwaalen zal hoeden) de heilige Godſpraaken, de voorſchriften van den *zuiveren en onbevlekten Godsdienst* raadpleegen.

Ondertuſſchen moeten de byzondere leden der Maatſchappyen, daar 't aan hun niet ſtaat de vastgeſtelde inrigtingen te veranderen, en alles wat zy doen kunnen is, van die inrigtingen zich op 't voordeeligſte te bedienen, in een zaak van zo veel aanbelangs als het Huwelyk, die voorzorgen gebruiken, welke hun verzekeren kunnen van eenen gelukkigen uitſlag, ten minſten in zo verre als de geſteltenis der menſchelyke natuur hun toelaat dien te hoopen, en op het kragtdaadigſte voor te komen het krygen van wederzin of berouw, vermydende alle oorſprongen van misbruik, welke wy hebben opgeteld.

Hier, MB, vatten wy den draad van onzen Text weder op: hier moeten wy overweegen de verſtandige en heilige handelwyze in de Egtverbintenis van ISAAK en REBEKKA gehouden, en de ſchikkingen der Voorzienigheid, naar welke men zich te voegen hebbe in alle bedryven, en het Huislyke geluk, 't geen wy door dit middel zullen deelagtig worden. Dit zyn de groote onderwerpen onzer volgende Redenvoeringen. GOD ſtorte zynen zegen over deeze uit. *Amen.*

AANMERKINGEN RAAKENDE DE WAARE BEGINZELEN VAN DE VRUGTBAARHEID DER AARDE, EN HOE MEN OP EEN GEMAKLYKE EN EENVOUDIGE WYZE KAN WEETEN, WAAR VAN HAARE GOEDE EN KWAADE HOEDANIGHEDEN AFHANGEN (*).

MEn zal nooit in ſtaat wezen den Akkerlieden behoorlyke en regtmaatige kundigheden te verſchaffen, aangaande de maniere van het land te bouwen, voor dat men overeengekoomen zy in de beginzels van zyne vrugtbaarheid. Dit is het wezenlyk punt, waar op alle de Koninglyke

(*) Deeze Aanmerkingen zyn opgeſteld door den Heer THIERRIAT, Geasſocieerde der Koninglyke Societeit van den Landbouw, in de Generaliteit van *Soiſſons* te *Laon* enz. die eene Verhandeling geſchreeven heeft, met den titel: *Inſtructions familieres ſur les principaux objets qui concernent la Culture des Terres*; waar van Hy, in deeze Aanmerkingen, ſomtyds, gewag maakt. Zie *Gazette Litter. Juin.* 1766. pag. 372.

lyke Maatſchappyen van den Landbouw in het Koningryk zich moeten toeleggen, om met nut en klaarheid te werken.

Tot nog toe heeft men geloofd, dat de aarde, uit zich zelve, vrugtbaar is; dat is te zeggen, ſappen heeft, welken alle hoedanigheden bezitten, bekwaam tot voeding der gewaſen.

Ik heb my openlyk verklaard tegen dit oude ſamenſtel, in een klein Werkje, hier over uitgegeeven. Ik heb daar in gezegd, dat de aarde is een lydlyk lichaam, 't welk niet voedt; dat men dezelve moet begrypen als een enkele baarmoeder, welke de zaaden ontfangt, en dat de invloeizelen van de lugt, en de mest de waare beginzelen zyn van haare vrugtbaarheid.

Ik voege 'er, in het gemelde Werk, by, dat 'er eene gemeenſchap en geſtadige beweging is tuſſchen de aarde en de lugt, dat de aarde uitwaaſemt, en de lugt laat vallen; dat de ſtoffen, welken de aarde uitwaaſemt, benevens die, welke de zon uit den boezem der zee en wateren aantrekt, in den dampkring worden overgebragt; van waar ze niet wederom neervallen op de aarde, dan met hoedanigheden, welken bekwaam zyn om dezelve vrugtbaar te maaken.

Om de waarheid van deeze beginzelen te doen zien, zeg Ik, dat de lugt, eene vloeiſtoffe welke veerkragtig is, bekwaam tot ſamendrukking en verdunning, in twee verſchillende opzichten moet beſchouwd worden. Ik beſchouwe haar, in de eerſte plaatſe, als hoofdſtoffelyk of gelykaartig; het is niet deeze hoofdſtoffelyke lugt, welke wy inademen; als gelykaartig zou ze niets konnen doen tot de vrugtbaarheid der aarde; maar zich inniglyk vereenigende met verſcheiden lichaampjes van ongelykaartige ſtoffen, welken de aarde en de wateren uitwaaſemen, en zich in haaren boezem van een ſpreiden, verandert haar ſtaat, en zy wordt de bron, van waar de ſtoffen op de aarde nedervloeijen, welken eigenlyk bekwaam zyn om haar vrugtbaar te maaken. Het zyn de ſtoffen, waar mede zy zich bezwangert in den dampkring, en die zy vervolgens op de aarde laat neervallen, welken Ik de invloeijingen van de lugt noeme. Ik weet geen bekwaamer woorden, om myne wyze van denken, hier over, uittedrukken. Het is dan de lugt welke wy inademen, waar van de invloeizelen de aarde vrugtbaar maaken; met te zeggen, dat het haare invloeizelen zyn, welken de aarde vrugtbaar maaken, heb Ik ondertuſſchen niet voor, dezelve van haar andere hoedanigheden en eigenſchappen, als eene hoofdſtoffe, te berooven. Dit geſteld zynde, moet men

men zeggen, dat de lichaampjes van ongelykaartige ſtoffen, welken de aarde en de wateren uitwaaſemen, uit zich zelven, voor derzelver opheffinge, de voedende beginzels niet hebben; en niet dan na dat ze, in den boezem van de lugt, fyn gemaakt en wel bewerkt zynde, bekwaam worden om de aarde vrugtbaar te maaken.

Ik zeg nog daarenboven, dat de vereeniging der hoofdſtoffen noodzaaklyk is, om met vrugt te werken; dat het water, even eens onder welke gedaante, zo wel als de aarde, niets anders is dan een enkele baarmoeder; dat het, in den dampkring, ontfangt de ongelykaartige en voedende deelen, welken hier geſtadig bereid worden, en door zynen val, dezelven neergeworpen hebbende in den ſchoot der aarde, het dit is, welk, met behulp en de werking van de lugt en het vuur, aan deeze voedende deelen, de werkzaamheid en beweging verſchaft, welke bekwaam is om eene gisting, de ziel der groeijing, te bewerken.

Zie hier myne bewyzen.

De Dampen en uitwaaſemingen, welken uit de aarde en het water opryzen, kunnen aangemerkt worden waterig te zyn, en gaan, buiten alle tegenſpraak, over in de lugt; 't zal 'er dan op aankoomen, te toonen, dat zy eenige veranderingen ondergaan, en daar, eer zy in regen wederom neervallen, eenige hoedanigheden verkrygen, bekwaam om de aarde vrugtbaar te maaken, en de gewaſſen te voeden. Ik meene ja; en om het te bewyzen, zegge Ik, dat gemeen water, waar van zich de Tuiniers bedienen tot begieting, op verre na niet zo veel nut doet aan de aarde en de gewaſſen, als het water van den regen, uit de lugt vallende; Ik denk niet, dat men my dit zal betwisten. Zo heeft dan het water van den regen, uit de lugt gevallen, voedende hoedanigheden, welken het gemeen water niet heeft.

Veele planten zyn 'er welken, natuurlyk, in 't water groeijen; deeze planten kwynen en verdorren in een tyd van hette en droogte; en zo dra 'er eenige regen valt, ziet men ze opluiken, en in nieuwe kragt koomen; en dit is een bekende waarheid: bygevolg heeft het regenwater voedende deelen, en een geheel andere hoedanigheid, als het gemeen water, waar in deeze planten waſſen en vermenigvuldigen: of nademaal het water, 't welk op de aarde ligt, niet heeft zulke hoedanigheden, als dat 't welk van den hemel valt, kan Ik, met grond zeggen, dat het in de lugt is, waar deeze dampen van de aarde, en de deelen van het water, welken geſtadig derwaards opgevoerd worden, de hoedanighe-

heden verkrygen, welken bekwaam zyn om de aarde vrugtbaar te maaken, en de gewasſen te voeden. Zo het in de lugt is, waar deeze dampen en uitwaaſemingen van de aarde en het water de voedende hoedanigheden krygen, waar mede het regenwater, de ſneeuw, de dauw en mist enz. voorzien zyn, geduurende derzelver val, is myne ſtelling goed gemaakt, en Ik heb grond, om te zeggen, dat het de invloeizelen van de lugt zyn, welken de aarde vrugtbaar maaken.

Het koomt hier aan op de voorkeure te geeven aan het oude ſamenſtel of het myne; dezelven zonder vooroordeel te onderzoeken, en zich dan voor het een of het ander te verklaaren. Om de liefhebbers van den Landbouw te beweegen myn gevoelen, aangaande dit gewigtig onderwerp, toe te vallen, zal Ik hun verſlag doen van myne proeven. Maar vooraf geloove Ik, hun te moeten doen zien, dat de Werken over den Landbouw, welken, tot heden toe, zyn uitgekoomen, en onderſtellen, dat de aarde haar eige vrugtbaarheid heeft, geene klaarheid of zekerheid altoos bevatten; dat de Schryvers, onder malkanderen, niet eensgezind zyn, en zelfs met zich zelven, ſomtyds, niet; en op eenige goede handelwyze na, de meeste Werken, in veele opzichten, de Landbouwers meer verbysteren dan te regt helpen.

Ik heb geleezen *la Maiſon Rustique* van LIGER en *le Dictionaire Economique* van CHOMEL. Deeze twee Werken zyn malkander zo gelyk, dat men zou zeggen, dat het een uit het ander ware overgeſchreeven. Zy voorſpellen den arbeider een volſtrekte onvrugtbaarheid, als hy zyne aarde dieper bewerkt dan de gewoonte is; en beſchuldigen denzelfden arbeider, als hy zynen ploeg niet nogmaals durft laaten gaan, in de zelfde voore welke hy bewerkt. Dit hiet met zich zelve niet overeen te ſtemmen, de werklieden in onzekerheid laaten, en bloot ſtellen om verkeerde dingen te doen.

Ik heb geleezen het Werk van LA QUINTINIE, *oud Opzichter van de vrugt- en moestuinen van* Verſailles. Na ons de aarde voorgedraagen te hebben, als vrugtbaar uit haar zelve, van het oogenblik haarer ſcheppinge, zegt hy, datze verminderd en uitgeput wordt, dikwils zo ver, datze byna niets meer kan voortbrengen. Hy voegt 'er by, dat deeze aarde, zo uitgeput, na eenigen tyd gerust te hebben, van zelfs tot haar voorgaande vrugtbaarheid wederkeert. Hy zegt niets van de oorzaaken, welken deeze veranderingen kunnen bewerken; hy kon het onmooglyk doen, als hy zyne beginzels

zels volgde. Het is niet gemaklyk te begrypen, hoe een vrugtbaare aarde, na dat ze uitgeput is, zich, in 't gevolg, van zelfs en zonder eenige hulpe, herſtelt tot haar vorige vrugtbaarheid. Zie hier, wat men, naar myn gevoelen, moet denken over dit ſtuk, en het zelve verklaaren. De Heer LA QUINTINIE heeft grond om te zeggen, dat de aarde uitgeput wordt, en, na eenigen tyd van ruste, zich van zelfs kan herſtellen in haar gewoone vrugtbaarheid. De zaak is volkoomen waar; maar men zal ze nimmer, op een duidlyke en voldoende wyze konnen verklaaren, dan door dit oude ſtelzel te verwerpen; en te zeggen, gelyk Ik doe, dat de aarde niets anders is dan een enkele baarmoeder, geſchikt om de zaaden te ontfangen, en haare ſappen, welken tot voeding van de gewaſſen ſtrekken, haalt uit de invloeizelen van de lugt en de verſcheiden bemestingen. Haar uit dit oogpunt beſchouwende, is het gemaklyk te begrypen, dat zy zich, door de kragt van voort te brengen, kan uitputten, en onder eenige rust, welke men haar geeft, nieuwe ſappen in haare openingen inlaaten, en hier door het verlies, welk zy, door de voortbrenging, heeft geleeden, herſtellen.

Ik heb geleezen de Verhandeling *de la Culture de la Terre* van den Heer DUHAMEL. Schoon hy een uitmuntend liefhebber van zyn Vaderland zy, en een Man, die in geheel Frankryk, met den grootſten yver en naarſtigheid, zich op de verſcheiden voorwerpen, welken betrekking tot den Landbouw hebben, heeft toegelegd; Ik kan my niet onthouden van te zeggen, dat Ik niet in zyn verſtand ben. De herhaalde proeven, in zyne Verhandeling, brengen ons tot geene zekerheid. Hy zegt, in zyn eerſte Boek, dat de zouten, de lugt, het vuur, het water en de aarde, misſchien het voedzel der gewaſſen maaken. Zulk een *misſchien* geeft eene twyfeling te kennen, welke ons niet onderregt. Hy zegt, vervolgens, tegen het gevoelen van LA QUINTINIE, en tegen de ondervinding, dat de aarde zulk een groote maate van voedzaame ſappen heeft, dat men niet behoeft te vreezen haar te zullen uitputten: hier na ſchynt hy zich zelve tegen te ſpreeken, zeggende, dat de roode aarde, welke men vindt beneden de goede, onvrugtbaar is; doch dat ze in 't gevolg goed kan worden. Hy hadt ons, ter zelfder tyd, behooren te zeggen, waar op hy zich grondt, als hy zegt, dat deeze onvrugtbaare aarde goed kan worden; hy heeft niet goed gevonden dit te doen, en hy heeft 'er reden voort want Ik bevinde, met alle eerbied, welke Ik hem ſchuldig ben, dat zulke verſchillende denkbeelden niet gemaklyk zyn overeentebrengen.

Ik

Ik heb geleezen het *Manuel d'Agriculture* van den Heer DE L'ETANG. Dees Auteur hadt de eere, zyn Werk te prezenteeren aan Mynen Heere den Dauphin. Hy geeft het op als nuttig voor de Boeren, voordeelig voor de Landheeren, en te gelyk voor de Regeering. Hy ſchynt een vyand van de nieuwe handelwyzen, en in 't byzonder van die, welken, door den Heer DUHAMEL, zyn voorgeſteld. Nademaal alle ſtreeken lands, elk veel ſoort van aarde hebben, welke van een zelfde natuur is, wil hy, dat men zich, omtrent zulke aarden, zal houden by de oude manier van bouwen, zo ten opzichte van het werk, als de werktuigen, welken in gebruik zyn. Belangende andere gronden, welken niet gelyk zyn in voornaame hoedanigheid aan de gemeene aarde van zulk een ſtreek, verzendt hy ons, doorgaans, naar de ondervindinge. Dit wil zeer weinig zeggen in zaaken, welken een breeder verſlag zouden vereiſchen. Vervolgens ſpreekt hy, als van een uitmuntende handeling, ten eerſte den ploeg tweemaal te dryven in dezelfde voore; en hier in vinde Ik, dat hy zich bedriegt; men zou het, ondertusſchen, konnen beproeven op landen, welken grond genoeg hebben, dat is te zeggen, het zelfde grein en dezelfde kleur, welken zy by de oppervlakte hebben, tot op een voet en meer diepte; maar voor zulken, welken niet meer dan vyf of zes duimen goeden grond hebben, zou het zyn dezelven te bederven, en voor veele jaaren onvrugtbaar te maaken. Zodanige handelwyze, omtrent alle landen, aan te raaden, zou derhalve zyn de werklieden te misleiden: Hy beweert, dat de mest de aarde niet vet maakt, en niet dient dan om dezelve te verlevendigen, en de ſappen, welken zy in heeft, weder op te wekken. Deeze gedagte ſchynt nieuw en zeer ſtout. De pis van dieren heeft, zekerlyk, zouten; men vindt ſomtyds Salpeter in de ſtallen. Behalven dit, als de mest een zekere trap van rotting heeft gekreegen, wordt ze vet, zwavelig en olieagtig. Deeze ſtoffen, door de lugt beſlaagen zynde, worden, gewislyk, bekwaam tot voeding der gewaſſen. Ja, Ik oordeele, dat de mest, door de ſappen, welken zy heeft, het verlies kan herſtellen, van het gene de aarde, door voortbrenging van gewaſſen, verlooren heeft; en de Heer DE L'ETANG haar, zonder grond, aanmerkt als een enkel voertuig, geſchikt tot opwekking en verlevendiging van de ſappen, welken hy aan de aarde geeft, en onderſtelt dood of onbeweeglyk te zyn.

Ik heb geleezen *l'Agronomie*, een Werk, 't welk men ons zegt te bevatten de nieuwſte en fraaiſte ontdekkingen, om zyne

zyne landgoederen te beſtieren; en Ik ben 'er nog minder over voldaan geweest, dan over het *Maiſon Rustique* van LIGER. De Auteur ſpreekt zich zelve tegen, en geeft ons het gene voor en tegen dezelfde onderwerpen is. Het is waar, dat deeze tegenſtrydigheden niet altyd vallen op de vrugtbaarheid der aarde; en Ik maake ook maar alleen gewag van de volgenden, om te toonen, hoe weinig ſtaat men moet maaken op de meeste Auteuren, die, tot heden toe, over den Landbouw geſchreeven hebben. Van de planten ſpreekende, zegt hy, dat ze niet gevoed worden dan door ſappen, bekwaam voor elke ſoort; wyl de openingen der wortels geen ingang laaten dan aan geſchikte ſappen, welken zo als deezen van gedaante zyn; en van *de wilde kruiden* zegt hy, dat deezen het goede zaad een gedeelte van de zelfſtandigheid der aarde ontrooven. Hy zegt, van de wortelen der boomen ſpreekende, dat men, als men plant, dezelven, welken men heeft bewaard, kort moet houden; dat men de ſpil moet affnyden, en de mooiſten alleen overlaaten; en op een andere plaatſe zegt hy, dat men de ſpilwortels niet moet vernietigen, om dat het ſap, door de afſnyding van de ſpil, uitvloeit en door de wond wegloopt, 't welk veele boomen doet ſterven. Op de eene plaatſe eigent hy de Maan eenigen invloed toe, en, op een andere, zegt hy, dat ze geen invloed heeft. Eindelyk, hy is verachtelyk geworden, door te zeggen, dat men touwen maakt van de bast van den Berkenboom.

De Schryvers welken ik aangehaald hebbe, zyn, zekerlyk, de voornaamſten, welken over den Landbouw geſchreeven hebben, en Ik achtze zeer hoog: maar Ik kan niet nalaaten te zeggen, dat zy, allen, op een kwaaden grondſlag gebouwd hebben. Zy hebben geloofd, dat de aarde vrugtbaar was uit zich zelve; en hier naar hebben zy gewerkt, en daar uit zyn ontſtaan hunne tegenſtrydigheden, en de weinige overeenſtemming onder elkanderen. En het zyn, waarſchynlyk, deeze tegenſtrydigheden, welken verſchillende handelwyzen hebben voortgebragt onder de landbouwers; en het gebrek hier uit ontſtaande, zal niet gemaklyk te verhelpen zyn. De menſchen worden vooringenomen, door kwaade zo wel als goede handelwyzen; en niet tegenſtaande de klaarheid der zaake, welke men hun voorſtelt, wordt 'er, dikwils, eenigen tyd vereischt, om hen uit de dooling en op een goeden weg te helpen.

In het kleine Werkje, welk Ik heb uitgegeeven, zegge Ik,

1. Dat de goede of kwaade hoedanigheid der aarden altyd afhangt van derzelver meer of mindere poreusheid of luchtigheid, dat is te zeggen, de meer of mindere bekwaamheid, om de verſcheide ſtoffen van de invloeizelen der lugt, en der bemestingen, te ontfangen en te behouden.

2. Dat de vrugtbaarheid der gronden zich noit verder uitſtrekt, dan tot de diepte, tot welke de invloezelen van de lugt, en de bemestingen, dezelven kunnen doordringen.

Men zal uit de ondervindingen, waar van Ik verſlag zal doen, konnen oordeelen, of Ik over deeze ſtukken wel denke; of ze kunnen overeengebragt worden met myne beginzelen, aangaande de vrugtbaarheid der aarde; en alles by malkander genomen, of men niet, gelyk Ik denke, de Landbouw zou konnen maaken tot een zeer eenvoudige weetenſchap, en vatbaar voor de geheele wereld.

Naar maate Ik de Schryvers las, maakte Ik Proeven. Ik vondt, bykans overal, goede en ſlegte aarde; dikmaals is het my zelfs gebeurd, verſchillende hoedanigheden te vinden in een en hetzelfde ſtuk. Ik bemerkte, in 't byzonder, dat de aarde van dalen, en ook, naby ſteden en vlekken, gemeenlyk beter was, dan op bergagtige plaatſen, en opene velden. Om my nog verder te onderregten, aangaande het gene gelegenheid kan geeven tot de verſchillende hoedanigheden der gronden, nam Ik voor de bouwlieden te volgen en raad te pleegen; en terwyl Ik een ploegwerk van vier ploegen aan den gang had, begon Ik met de vier knegten te volgen, die ten myne bevele ſtonden. Ik bemerkte op zekeren dag, op een groot ſtuk gronds, welke, niet overal, van dezelfde hoedanigheid was, dat myn meesterknegt tot zyne makkers zeide: deeze ſtreek moeten wy niet dieper ploegen, dan tuſſchen drie en vier duimen; die andere niet dan tuſſchen vier en vyf duimen; en op het overige van dit ſtuk kunnen wy zo diep gaan, als wy willen, mids dat wy onze paarden niet te veel vergen. Ik vraagde terſtond aan den meester-knegt, waarom deeze verſchillendheid van ploeging? Hy antwoordde my, dat de vrugtbaarheid der gronden zich niet altyd uitſtrekte tot dezelfde diepte, dat hy 'er de reden niet van wist, maar het, door ondervinding, zeker hadt, dat als men een grond dieper ploegde, dan naar gewoonte, dezelve *gelubd* was, en, veele jaaren, eenigermaate onvrugtbaar bleef. Ik heb het by het zeggen van deezen meester-knegt niet gelaaten, Ik heb, op andere tyden, veel andere ploegers gevolgd; Ik heb hen op dezelfde wyze zien te werk gaan, en allen als uit éénen mond hooren ſpreeken.

My

My verzeekerd hebbende dat de vrugtbaarheid der gronden, zich, niet overal, uitſtrekt tot dezelfde diepte; geloofde Ik, eenigen tyd, dat hunne goede of kwaade hoedanigheden, alleen konden voortkoomen van de meer of mindere diepte, welke elke aarde kon hebben. Ik meende, dat men onder goede gronden kon ſtellen, welker vrugtbaarheid zich uitſtrekte tot één voet en nog dieper; en voor kwaaden houden zulken, waar van de vrugtbaarheid niet dieper ging, dan tot drie en vier duimen: doch Ik raakte, hier omtrent, wel haast uit den dut. Ik bevond, inderdaad, dat de gronden, welken merklyke diepte hebben, beter dan anderen waren voor boomen en planten, welken ſpilwortelen hebben: maar Ik bemerkte, dat het koorn en veel ander klein graan, welker wortels niet diep in den grond dringen, alzo wel voortkwamen in een grond, welke niet meer dan vyf of zes duimen diep vrugtbaar was, als in een anderen van meerdere diepte. Zo dat Ik een anderen weg moest inſlaan, om te begrypen waar door deeze verſchillende hoedanigheden der gronden veroorzaakt werden. Ik nam toevlugt tot de kleur; want deeze vond Ik verſchillende in verſcheidene gronden. Ik geloofde, hier door, te zullen vinden het geene Ik zogt; dog het was ook te vergeefs. Ik vond, wezenlyk, dat de meeste gronden van een bruine kleur, naar het zwart hellende, uitmuntende waren: maar anderen gevonden hebbende, van een andere kleur en even goed, moest Ik ook dit wederom laaten glyden. Eindelyk my, op een achtermiddag, een ſchoonen zomerſchen dag, bevindende op een groot ſtuk land van gronden welken braak gelegen hadden, en elk op drie wyzen geploegd waren, bemerkte Ik, op zekere gedeelten wandelende, dat de aarde was vet, aan de voeten kleevende, en van boven wel doorwaterd; dat Ik op anderen vryer ging, en zonder zo veel water te zien; en over anderen, om zo te ſpreeken, droogsvoets ging. Ik herinnerde my, ondertusſchen, dat, den dag te vore, over al dit land, een merklyke ſtortregen was gevallen; en dit deedt my begrypen, dat het verſchil, welk Ik onder het gaan, over al deeze gronden, had waargenomen, alleen zoude konnen koomen van dat ze niet allen even luchtig waren, om het water in te drinken. Ik beſloot hier op, alle deeze gronden te laaten omſpitten; en Ik begon met dien waar over Ik droogsvoets gegaan had. Ik bevond deezen droog en zandig, met weinig vogt, de eerſte duimen van boven; en my hebbende laaten onderregten, wat men op deezen grond gewoon was te zaaijen, kreeg Ik tot antwoord, dat hy ſlegt was, en men 'er zelden wat anders zaaide dan Rogge en ſlegte Haver. Ik liet

vervolgens omſpitten zulken die ſterk aangekleefd hadt, en waar het water nog niet al was ingetrokken; Ik bevond den zelven vast, kleijig en zeer nat; en Ik wist, van myne boeren, dat hy van een zeer middenmaatige hoedanigheid was; dat men 'er evenwel, ſomtyds, nog eenig goed koorn van inoogſte; maar ook dikwyler zynen tyd en arbeid vrugteloos verſpild hadt. Eindelyk liet Ik ook die omſpitten, welken my geſcheenen hadden, tuſſchen deeze twee uiterſten, in te ſtaan. Ik bevond dat hy behoorlyke vogtigheid hadt behouden, dat hy zyn water genoeg hadt ingedronken, en men hopen kon, den zelven, in den tegenwoordigen ſtaat, gemaklyk te zullen konnen beploegen, en zonder eenige groote kluiten te maaken. Dit deedt my beſluiten, dat hy goed was; en de boeren bevestigden my in deeze gedagte, my verzekerende, dat hy bekwaam was, om alle ſoorten van graanen, in overvloed, voort te brengen.

Als wy zandige gronden vinden, welken, na een zwaaren regen, hunne vogtigheid langer behouden, dan anderen van dezelfde hoedanigheid; het is, om dat ze, op een geringe diepte, een laag vaste aarde of klei hebben, welke het water belet doortezieperen. Deeze gronden zyn hierom niet te beter; want de ſchoone tyd aankoomende, verwaaſemt deeze vogtigheid, en gaat wederom in de lugt over, waar na deeze gronden tot hunne vorige dorheid wederkeeren.

Het is, na deeze ondervindingen, veelmaalen herhaald, dat Ik geloofde te kunnen zeggen, dat de goede en kwaade eigenſchappen der aarde, niet afhangen, dan van derzelver meer of mindere luchtigheid; en het water my voorkomt als een gewiſſe Barometer, en de eenvoudigſte welke men kan vinden, om van de meer of mindere luchtigheid te oordeelen. Zie hier, hoe Ik my, over dit onderwerp, verklaare, in het kleine Werkje welk Ik heb uitgegeeven. Ik zeg daar, dat de gronden, welken het water niet kan doordringen, onvrugtbaar zyn, om dat ze geen kleine openingen hebben; dat de zulken, waar in het water, al te gemaklyk indringt, of te ligt wegraakt, ſlegt zyn, om dat ze al te luchtig zyn; en de zulken welken het water bezwaarlyk indrinken, ook ſlegt zyn; om dat ze niet luchtig genoeg zyn. De eerſten noeme Ik vette of leemige; de tweeden, ligte, dorre, zandige; en de laatſten ſterke kleijige gronden. Ik voeg 'er by, dat een grond, om goed te wezen, luchtig moet zyn tot zulk een trap, welke bekwaam is, om de verſcheidene invloeizelen van de lugt en de mest, in behoorlyke maate, in te laaten en te behouden; en het beste kenmerk van zyne goedheid is, als hy, na een dag of twee ſchoon weder, voor een tamelyk overvloedigen re-

regen, nog eenige vogtigheid heeft behouden; en ſtraks na de bevogtiging kan beploegd worden, zo dat zyne kluiten zich konnen verdeelen. Dit is niet moeijelyk te begrypen, zelfs voor de eenvoudigſte en onkundigſte ploegers.

Ik heb verſcheidene maalen nieuwe aarde laaten brengen op verſcheide plaatſen van een groote moestuin. Ik nam deeze nieuwe aarde van de nabuurige wegen, welken met groente begroeid waren. En Ik heb altyd bevonden, dat de aarde van die wegen, van de eerſte ſpit, het zelfde jaar overvloedig voortbragten; dat alle andere, welken van beneden de eerſte ſpit kwamen, byna niets voortbragten; en dat ze eenige jaaren nodig hadt, om beter en vrugtbaar te worden. Deeze ondervindingen hebben my toegeſcheenen over een te koomen met het gene de ploegers gebeurt, die hunne gronden onvrugtbaar doen worden, als zy dezelven te diep ploegen; en het 's hierom, dat Ik geloofde te kunnen zeggen, dat de aarde een lydlyk lichaam is; en dat haare vrugtbaarheid zich noit verder uitſtrekt, dan tot eene diepte, waar toe de invloeijingen van de lugt en de mestingen kunnen doordringen.

Maar, men zal zeggen, naar uw gevoelen, is de Landbouw nog pas gebooren; want, eenige goede behandelingen uitgezonderd, de boeken, welken tot nog toe, hier over, in 't licht gekoomen zyn, leeren ons niets, 't welk klaar of zeker is. Ik zal antwoorden, dat het waar is; en dat de goede behandelingen, in deeze boeken zelven, in veele opzichten, minder beſtaanbaar zyn met het oude ſtelzel, 't welk de aarde haar eige vrugtbaarheid toekent, dan met het myne, 't welk haar dezelve beneemt. Voor 't overige, ben Ik geenzins zo verwaand, van te denken, dat Ik onfeilbaar ben; Ik ben zeker, niet loslyk, en zonder veele oplettendheden, opmerkingen en arbeid, tot zulk een beſluit gekoomen; dool Ik, niet tegenſtaande dit alles, hier in, men doe my myne dooling zien; Ik zal zulks aanneemen met de leerzaamheid van een kind, en zelfs met erkentenisſe, al wat men my zal willen tegenwerpen. Al wat Ik wenſche is, dat men zich verklaare over de waare beginzels van de vrugtbaarheid der gronden; het onderwerp is van zo veel gewigt voor liefhebbers van het Vaderland en den Landbouw, dat zy zich aan die bepaaling behooren te laaten gelegen zyn. Indien het aangenaam zou zyn, Ik zou eenige nieuwe waarneemingen konnen geeven in een tweede uitgaave van myn kleine Werkje, en arbeiden om het tot eenige meerdere naauwkeurigheid te brengen. Al wat Ik nog kan doen tot ſtaaving van myn nieuw ſtelzel, is, de ge-

nen die de voorkeur aan het oude blyven geeven, te bidden, dat ze my zeggen:

Waarom wy onvrugtbaare gronden hebben? hoe deeze onvrugtbaare gronden vrugtbaar konnen worden?

Waarom niet alle gronden, op dezelfde diepte, vrugtbaar zyn?

Waarom de boomen, die ſpilwortelen hebben, minder tieren, dan zulken die dezelven als een ganze poot hebben?

Waarom de planten beter groeijen, als men den grond verſcheide maalen ploegt, geduurende de groei?

Waarom men door vermenging van tweederleie kwaade aarde, een goede kan maaken, mids dat ze van een ſtrydige natuur zyn?

Men heeft gronden van zulk een ſlegte hoedanigheid, dat ze niet dan nu en dan een geringe oogst van Rogge of Haver kunnen geeven. Ik weet 'er die beurtelings alle jaaren na Koorn Hennip, en na de Hennip Koorn draagen: van waar koomt dit verſchil?

De aarde, welke men in bakken doet, waar in men boomen aankweekt, raakt dikwils zo uitgeput, dat ze geene ſappen meer heeft tot voeding van de boomen. Het middel waar van men zich, in zodanige gevallen, bedient, is, de oude aarde 'er uit te neemen, en nieuwe in de bakken te ſtorten. De ondervinding leert ons, dat zulke oude aarde, in een hoek van den tuin, in de open lugt neergeworpen, in twee of drie jaaren, haar voorgaande vrugtbaarheid wederkrygt: hoe kan dit geſchieden?

Alle deeze vraagen kunnen verklaard worden, als men myn nieuw ſtelzel aanneemt; de liefhebbers van het oude zullen 'er niet ligt toe koomen, ja Ik twyfel, of ze 'er oit toe zullen koomen. Dit alleen, dat de gronden verbeterd kunnen worden, door vermenging met anderen, welken ſtrydige hoedanigheden hebben, is geheel voor my, en doet niets voor hun. Een drooge en zandige aarde is te luchtig; een vaste en kleiagtige is niet luchtig genoeg: beide zyn ze van een kwaade hoedanigheid. Ondertuſchen leert ons de bevinding, dat men dezelven, in een behoorlyke maate, vermengende, van deeze twee kwaade één goede kan maaken. Nog meer; klei-grond, welke dikwils onvrugtbaar is, om dat hy niet luchtig is, en geen water kan indrinken, kan, op gelyke wyze, goed gemaakt worden, als men 'er zuiver zand onder mengt. Ik weet niet of Ik my bedriege, maar dit ſchynt my genoeg, om myne ſtelling te doen bovenſtaan: want dewyl de vermenging van

van een al te luchtige aarde, eene goede kan maaken, heb Ik grond om te zeggen, dat door zulk eene vermenging, het gebrek van de eene door dat van de andere verbeterd wordt; en bygevolg, zo uit deeze vermenging een goede aarde voortkoomt, het is, om dat ze luchtig is geworden in zulk eene maate, als bekwaam is, om in een behoorlyke maate in te laaten en te behouden de verſcheide ſtoffen van de invloeijingen der lugt en mest.

Zo even ontfang Ik, uit handen van een Boekverkooper, in onze buurt, een nieuw Werk, waar van de titel is *Agriculture complette*, ou *l'art de ameliorer les terres*, uit het Engelsch vertaald van MORTIMER. De Schryver zegt ons, in zyn eerſte Boek, dat alle ſoorten van klei zeer bekwaam zyn om zandige gronden te verbeteren; om dat ze der zelver hitte verdooven, dezelven vaster en taaijer maaken; en vervolgens, dat gelyk de klei het zand verbetert, het zand ook dient als mest voor kleiagtige en koude gronden, door dezelven te verwarmen en te openen.

Het gezeg van deezen Schryver is zeker niet ſtiptelyk waar. De kleijige en zandige aarde hebben die eigenſchappen niet, welken hy 'er aan geeft, dat is te zeggen, de eene de andere vet te maaken. De vermenging, welke men 'er van doet, verbetert haar, maar maakt ze niet vet. Ik heb reeds verklaard, hoe deeze verbetering geſchiedt tuſſchen deeze tweederleie aarde, en het is onnodig dit wederom te herhaalen.

Zo Ik de waarheid zegge.

1. Dat het de invloeizelen van de lugt, en de verſcheide bemestingen zyn, welken de beginzelen van vrugtbaarheid aan de gronden geeven.

2. Dat de goede of kwaade hoedanigheid der gronden afhangt van derzelver meer of mindere luchtigheid; dat is te zeggen van de meer of mindere bekwaamheid, welke zy hebben om de verſcheide ſtoffen van de invloeijingen der lugt en bemesting in te laaten en te behouden.

3. Dat de vrugtbaarheid der gronden zich nooit verder uitſtrekt, dan tot de diepte, waar toe de invloeizelen van de lugt in de bemestingen kunnen doordringen.

Zullen de Boeren niet langer menſchen zyn die zich naar de gewoonte ſchikken; zy zullen de gebreken van hunne gronden kennen; en door vermenging en vetmaaking, de nodige middelen ter verbeetering aanwenden. Het grootſte gedeelte van de landen van het koningryk, welken onbebouwd zyn, en waar van de eigenaars geen voordeel trekken, zullen ook kon-

konnen verbeterd en vrugtbaar gemaakt worden; door dezelven, insgelyks, te vermengen met andere aarde van een ſtrydige hoedanigheid. De zulken, onder de eigenaars, die de nodige onkosten niet kunnen of willen doen, behoeven dezelven maar om de pagt, of voor een maatige ſomme boven de pagt te geeven aan werkzaame boeren van nabygelege dorpen. Deeze goede luiden zullen dezelven, door aanhoudenden arbeid, welken zy 'er van tyd te tyd, in hunne ledige uuren, aan zullen beſteeden, wel verbeteren; en zo ze niet digt by en onder hunne handen mogten vinden zodanige aarde, welke bekwaam was tot nodige vermenging voor deeze verbetering, men zou hen dezelve zien zoeken in de ingewanden van den grond, waar zy niet nalaaten zouden genoeg te vinden. Hier door zou men zekerlyk de rykdom en bevolking van het Koningryk bevorderen.

BERIGT VAN DE HULPMIDDELEN, DOOR DEN HEER SCHAEFFER UITGEVONDEN, OM DE STUDIE DER KRUIDKUNDE, GEMAKLYKER EN TEVENS ZEKERDER TE MAAKEN.

DE liefde is vernuftig, vondryk in het vormen van uitzigten, en vaardig in het verſchaffen van hulpmiddelen, zy verkort zo veel mogelyk den weg om tot het bedoelde einde te komen; de zugt tot deeze of geene weetenſchap, eeniger maate de overhand in ons harte bekomen hebbende, mag daar mede gelyk geſteld worden. De Heer SCHAEFFER heeft, reeds voor veele jaaren, getoond, hoe de beoefening van de Natuurlyke Historie veele aantreklykheden by hem hadt, en 't geen hy, over verſcheide ſoorten van Inſecten, in 't licht gegeeven heeft, ſtrekt zeer tot zynen lof. Tegenwoordig heeft hy het oog op een ander gedeelte der Natuure geſlaagen, en de Planten uitgekoozen, blyk geevende dat hy niet ſlegts een Kruidkundige is, en zeer uitgeſtrekte kennis in die veel bevattende weetenſchap gekreegen heeft; maar daarenboven biedt hy zich aan tot een Leidsman voor anderen; hun weezenlyke hulpmiddelen, om gemaklyk en op eenen vasten voet voort te gaan, verſchaffende.

De overgang van de Inſecten tot de Planten was gereed: want daar de laatstgemelden tot woonplaatſen voor de eerstgenoemden, dienen, is het nauwlyks mogelyk eenig Inſect, dat men op 't veld vindt, aandagtig te beſchouwen, zonder tevens te letten op de Plant, waar aan het voorkomt. De Wa-

Water-Insecten zelve zouden zich daar niet onthouden, indien 'er geene waterplanten waren, die hun tot verblyfplaatsen dienden en voedzel verschaften. De bestendige regel dat elk soort van Insecten, altoos bykans op dezelfde soort van Planten aast, zonder na andere om te zien of de eitjes daar op te leggen, maakt dat men de beoefening der Insecten niet ver kan voortzetten, zonder den naam, de gedaante, en de hoofdhoedanigheden der Planten, op welken zy zich onthouden, te weeten.

Onze geleerde Natuurkundige niet te vrede met de beste Kruidkundige schriften doorleezen te hebben, wilde zich ook in het boek der Natuure zelve oefenen, en de stelzels, door de beroemdste Kruidkenners uitgevonden, eigen maaken. TOURNEFORT en LUDWIG scheenen hem in 't eerst bevatlyker en beter dan LINNÆUS, dan door een nader onderzoek verdween de vermeende duisterheid des laatstgemelden Schryvers allengskens: en de Heer SCHAEFFER agt zich gelukkig, dit ontdekt, en de bondigheid der redenen, als mede de nutheid der voorschriften van den *Zweedschen* Kruidkundigen, begreepen te hebben.

Dus onderleid, verdeelde de Heer SCHAEFFER den tyd, die hem van 't waarneemen zyns Beroeps overschoot, in 't leezen van Kruidkundige Schriften, en in 't beschouwen, verzamelen en droogen der Planten zelve: maar geduurig vondt hy verwarring in zyne naspeuringen en groote gaapingen in zyne verzamelingen. Hoe verder hy kwam hoe meer hy ontdekte, dat het zo gemaklyk niet valt, als men zich wel verbeeldt, om een Bloem of Plant op eene behoorlyke en rechte plaats in het stelzel in te voegen: terwyl ook de menigte der geslachten en soorten zo groot is, dat dit vry veel moeilykheids verschaft. — En is 'er oit gelegenheid om de beperktheid van ons geheugen te ontdekken, 't is zeker in deeze studie. De naamen en kenmerken der Kruiden en Planten maaken een groot en zwaar woordenboek uit. De Heer SCHAEFFER werd moedloos, wanneer hy bemerkte, dat hem, naa 't verloop van eenigen tyd, de naam van een Plant, die hy dikwerf behandeld hadt, vergeeten was; 't verschilde weinig of hy beklaagde den tyd aan deeze studie besteed. Te midden van deeze vertwyfeldheid om zyne Kruidkundige oefeningen te staaken of voort te zetten, herinnerde hy zich dat de beroemde BAUMGARTEN, wiens verlies de Academie van *Halle* bitterlyk beklaagt, en van wien SCHAEFFER een Leerling was, de studie van alle weetenschappen tot zekere ontwerp-tafels bragt, door welker behulp hy zyn

arbeid vry veel bekortte en gemaklyker maakte. Onder 't opzigt van dien Hoogleeraar hadt hy niet zelden werken van vry groot eene uitgeſtrektheid tot dergelyke tafels gebragt. 't Scheen hem toe dat de Kruidkunde op dezelfde wyze kon behandeld worden, en hy zette zich om 'er eene proeve van te neemen.

Ten dien einde ſtelde hy zich voor twee ſoorten van tafels te maaken. De eerſten, gegrond op het Stelzel van LINNÆUS, droegen den naam van *Geſlacht Tafels;* de anderen, getrokken uit alle andere Stelzels, en waar van de ſchikking gerigt was naar den *Kelk*, den *Bloemtros* enz., noemde hy *Algemeene Tafels.* — Wat de laatſten in 't byzonder betreft:

Voor eerst verdeelde hy de Planten in verſcheide Clasſen, plaatſende die boven aan 't blad volgens haaren rang, vervolgens trok hy lynen allen bykans evenwydig in meerderen of minderen getale, naar dat de onderſcheidene verdeelingen der Clasſen eischten. De eerſte lyn was voor den *Kelk*. De Bloemen ſchikte hy in dier voege dat, die geen' *Kelk* hadden, voor aan kwamen; daar op volgden die met een *eenbladerigen* en eindelyk die met een *veelbladerigen Kelk*. In de laatſte onderſcheidde hy de zodanigen, die twee, drie of meer inſnydingen, als ook die twee, drie of meer bladen hadden. De tweede lyn behelsde Bloemen, wat den *Kelk* betrof, gelykſoortig, maar verſchillende in *Bloemtros*. Deezer wyze voortgaande voegde hy in de derde en vierde lyn de *Helmſtyltjes;* in de vyfde, zesde en zevende, de *Bloemſtyltjes;* in de achtſte de *Zaadhuisjes;* in de negende de *Zaaden* volgens derzelver getal en gedaante. Boven dit alles ſchreef hy de naamen. —— Deeze ſchikking is zo voordeelig, dat menigmaal de *Helm* en *Bloem-ſtyltjes* alleen genoeg waren, om zeker, en met één opſlag van het oog te weeten van welk een geſlacht een Plant of Bloem was, indiervoege dat de volgende lynen min ter onderſcheiding noodig waren, dan datze dienden om alles een volleediger beſlag te geeven.

Alle deeze onderſcheidingen gemaakt zynde, was 'er niets over dat eenige belemmering kon veroorzaaken, behalven de gelykvormigheid van eenige geſlachten in de verſchillende Clasſen: waarom 'er nog iets diende bygevoegd te worden om bepaald elk geſlacht te kennen. Hier toe gebruikte de Heer SCHAEFFER het zamenſtel van LINNÆUS, een tiende lyn byzonder tot dat einde ſchikkende. Wat de inlandſche en uitheemſche Planten betreft, de gedaante en ſchikking der bladen ſtrekken zomtyds om ſchielyk en met zekerheid de ſoorten te onderſcheiden, ten deezen aanzien heeft onze Kruid-

Kruidkundige 'er zo veel by gedaan als by noodig oordeelde.

Deezer wyze kwam hy, niet zonder veel moeite, tot het beoogde einde om naamlyk de geheele Kruidkunde in nauwkeurige Tafels te brengen: nu moest hy de vrugt van deezen zynen arbeid inzamelen. Ten dien einde nam hy een Boek, in 't welk hy, op de gemelde manier, de Clasſen uitmerkte, en lynen trok, waar in hy de onderſcheidene geſlachten plaatſte, en het onderſcheid der *Kelken*, *Bloemtroſſen* enz. volgens elks getal en rang optekende. Op het eerſte blad van elke Clasſe was een uitſteekend papiertje, met den naam van die Clasſe gemerkt, by voorbeeld, *Eenbladerig*, *Tweebladerig enz.*

Voorzien met zodanig een boek ging de Heer SCHAEFFER in het Voorjaar en geduurende den Zomer, door velden, bergen, dalen, bosſchen, tuinen, en bezogt moerasſige landen. Niets kan men zich verrukkelyker verbeelden dan die wandelingen; hy kon geen ſtap, om zo te ſpreeken, doen, noch het oog ergens op vestigen, zonder eene Plant of een Infect te ontdekken, waar door hy aanleiding kreeg om zich over den MAAKER te verwonderen, en HEM te aanbidden. Wanneer hy een Bloem vondt bezag hy dezelve geheel en al om te zien tot welk een Clasſe dezelve behoorde. Dit ontdekt hebbende ſloeg hy zyn boek open, zoekende door behulp der uitſteekende tytels de bepaalde Clasſe, niet twyfelende of hy zou die bloem onder de opgetekende geſlachten vinden. Vervolgens zag hy na den *Kelk*, deezen niet voorhanden zynde, gaf het teken O dit gemis te kennen. Dikwyls zag hy niet meer dan drie of vier geſlachten in, en tot een van die behoorde de gevonden Bloem. Indien ze met een' *Kelk* voorzien was, wyst de Tafel het ook gemaklyk aan door 't vermelden van de inſnydingen of het getal der bladen; op gelyke wyze ging hy voort met het vergelyken van de *Helm*- en *Bloemſtyltjes*. Het verſchaft een onvergelyklyk vermaak dus, op eene zekere wyze, zonder gevaar van dooling, te weeten te komen, tot welk eene Clasſe eene Bloem behoort, en welke haare geſlacht-naam is. De vermaaken van den geest, hebben zy eens de overhand by ons gekreegen, gaan die der zinnen wyd en ver te boven: en wel het meeste munten zy daar in uit, dat zy medegedeeld kunnen worden. Aan verſtandige verlustigingen kunnen wy niet alleen anderen deel geeven, zonder 't eigen genot iets in 't minſte te verkleinen; maar wy vermeerderen ons eigen genoegen niet weinig, door de voldoening, die eene welgeſtelde Ziel ſchept in dat

van

van anderen te bezorgen of te vermeerderen. Dit heeft den Heer SCHAEFFER bewoogen om zyne handelwyze 't gemeen mede te deelen.

BERIGT VAN EENE VERBETERING DOOR MR. PETER DOLLOND, GEMAAKT IN ZYNE NIEUWE VERREKYKERS. *In een Brief van* JAMES SHORT M.d. V. K. L. v. h. K. G. *met een Brief van den Heer* SHORT *aan den* Eerw. THOMAS BIRCH, Secret. van het K. G.

(*Philosophic. Transact.* Vol. LV.)

MYN HEER!

IK zend U een Brief hier ingeslooten, welken Ik deezen morgen ontfangen heb van Mr. DOLLOND, aangaande eenige verbeetering welke hy gemaakt heeft in zyn nieuwe Verrekykers. Hy zondt my, voor eenige maanden, een Verrekyker, van dit nieuw maakzel, van 3¼ voet brandpunts lengte, met eene opening van 3¼ duims. Ik onderzogt denzelven en vond hem goed. Ik heb hem beproefd met een vergrootend vermogen van 150 maalen, en Ik vond het beeld onderscheiden, helder, en zonder kleuren.

Brief van PETER DOLLOND.

Myn Heer!

IK neeme de vryheid U te zenden een kort berigt van eene verbetering, welke Ik onlangs heb gemaakt in de samengestelde voorwerpglazen van Verrekykers door Straalbreeking.

De verstrooijing der ligtstraalen kan volmaakt verholpen worden in voorwerpglazen, door samenvoeging van middestoffen van verschillende straalbreekende hoedanigheden; en de dwaalingen of afwykingen van de ronde oppervlakten konnen verbeterd worden door de strydige breekingen van twee lenfen, gemaakt van de verschillende middestoffen. Maar dewyl de overmaat van verbreeking is in de bolronde lens, en schoon de oppervlakten van de holle lens, zo geevenaard konne worden, datze net gelyk afwyke met de bolronde lens, naby de as; om dat evenwel de verbreekingen van de twee lenfen niet gelyk zyn, kan de gelykheid van afwykingen zich niet tot een merklyken afstand van de as uitstrekken.

Als

Als myn Vader, in 't jaar 1758, eenige voorwerpglazen voor Verrekykers, op deeze wyze, gemaakt hadt, naamlyk, met een bolronde lens van kroon glas, en een holle lens van wit rots glas; bezogt hy korte voorwerpglazen te maaken om gebruikt te worden met holle oogglazen, op de zelfde wyze: maar nademaal het veld van gezicht, in het gebruiken van een hol oogglas, afhangt van de opening van het voorwerpglas, werden de bepaalingen van de opening te klein bevonden. Dit bragt myn Vader tot de bedenking, dat indien de ſtraalbreeking van het kroon glas (waar in de overmaat was) verdeeld wierdt door middel van twee lenſen van kroon glas te hebben in plaats van één, de afwyking daar door zou verminderen, en de opening dan grooter zou konnen wezen. Dit werdt beproefd met goed gevolg in zulke voorwerpglazen, waar holle oogglazen werden gebruikt, en deezen zyn ſedert op die wyze gemaakt. Men beproefde ook, ter zelfder tyd, de openingen van langer voorwerpglazen te vergrooten, waar bolronde oogglazen werden gebruikt, op dezelfde wyze: doch deeze niet zo goed bevindende, werdt de manier van dezelven te maaken met ééne lens van kroon glas, en één van wit rots glas achtervolgd.

Nademaal Ik geen goede reden kon zien waarom de wyze, welke met zulk een goed gevolg in 't werk geſteld was, als holle oogglazen gebruikt werden, niet het zelfde zou doen met bolronden; beſloot Ik eenige verdere proeven hier op te doen. Na eenige poogingen bevond Ik dat het kon geſchieden; en in korten tyd volmaakte Ik een voorwerpglas van 5 voet brandpunts lengte, met eene opening van 3¼ duims, ſamengeſteld van twee bolronde lenſen van kroon glas, en één hol van wit rots glas.

Denkende dat de openingen nog grooter konden wezen; bezogt Ik 'er een te maaken van 3½ voet brandpunts lengte, met dezelfde opening van 3¼ duims, welke Ik nu voltooid hebbe, en de Koninglyke Maatſchappye, als zy 'er begeerig naar is, kan vertoonen.

De moeilykheid van goed glas te krygen van zo groote middelyn, en de vereiſchte dikte, gevoegd by de groote naauwkeurigheid van de oppervlakten, om de afwyking te verbeteren in zulke groote openingen, heeft my teruggehouden van poogingen om dezelven eenigzins verder uit te ſtrekken in die lengte.

EEN GEVAL VAN EEN VREEMD LICHAAM DOOR GEWELD IN DE LONG GEVALLEN. *Door* WILLIAM MARTIN, Schildknaap, *medegedeeld door* EMANUEL MENDES DA COSTA, Bibliothekaris van de Koninglyke Maatſchappye.

OP den 23 *Oktober*, 's avonds omtrent 6 uuren, een van onze meiden koffy drinkende, en een geroost ſtuk brood met boter eetende, met een kind op haar ſchoot, dat zich ſcheen te zullen branden, en zy bekommerd dat het kopje zou breeken, ontſteld, en ſchielyk willende ſpreeken, onder het zwelgen, drong, by ongeluk, een ſtuk van de korst onder het ſtrotklepje, en viel in het bovenſte van de Lugtpyp. Niet tegenſtaande alle de geweldige poogingen, welke de natuur deedt (door een heftige en onophoudelyke hoest) om het op te geeven, het bleef vast zitten als een wigge, (zo drukte zy zich jegens my uit;) en in weinige uuren verloor zy haare gewaarwordingen en ſpraak, lag in groote benaauwdheid, met geweldige ſchuddingen des lichaams, naar ſterke ſtuiptrekkingen gelykende; zy haalde haare adem zeer kort, en men verwagtte dat zy dien nagt zou ſterven. Dewyl Ik t'huis was als het ongeval gebeurde, deedt men al wat men bedenken kon tot haare verligting, doch vrugteloos. En om dat de ademhaaling zeer bezwaarlyk was, liet Ik haar tien uncen bloed uit den arm aftappen, 't welk de ademhaaling eenigzins ſcheen te verligten; dit was twee uuren na het voorval. De hoest was geſtadig omtrent drie uuren lang, tot dat haar kragt byna ten eenenmaal was uitgeput, en zy geheel zonder gevoel ſcheen te wezen, behalven in eenige tuſſchenpoozingen, wanneer zy op haar borst wees; en als Ik haar Pols voelde, myne hand met kragt, en in groote benaauwdheid op haaren hart-kolk drukte, als de plaats van haar ongemak. Ik verliet haar 's nagts omtrent twaalf uuren, en belaſtte myne dienſtboden die haar oppaſten, my te roepen, als zy eenige ſchielyke verandering bemerkten, gelyk zy 's morgens te twee uuren deeden; wanneer my gezegd werdt, dat zy dagten dat zy ſtierf, en zo dra Ik 'er by kwam, was Ik van dezelfde gedagte. Evenwel, om dat Ik haar wat meer by zich zelve vond, ſchoon in groote benaauwdheid, en beweging maakende om wederom adergelaaten te worden, en zy een volle Pols hadt, en de ademhaaling zeer bezwaarlyk geſchiedde, deed Ik nog zo veel aftappen als te vore, 't welk haar eenige verligting ſcheen te geeven, en zy was wat ſtiller. De hoest hadt haar nu verlaaten, en Ik ſtelde

vast,

vast, uit haare klagten, dat het vreemde lichaam zich eenen weg gemaakt hadt tot in eene der kwabben van de Long. Wy hadden de grootſte moeite om haar te bewegen eenig vogt door te zwelgen, 't welk haar, eenigen tyd, in heftige bewegingen bragt. In deezen jammerlyken ſtaat bleef zy verſcheide dagen, biddende God, dat hy haar wilde verligten door den dood, en van my begeerende haar lichaam na den dood te openen, 't welk Ik haar beloofde. Het was opmerklyk, dat niet tegenſtaande de groote benaauwdheden, waar in zy was, wakker zynde, zy den tweeden nagt, na dat het voorval was gebeurd, omtrent twaalf uuren, in ſlaap viel (als ongevoelig) en eenige uuren gezond ſliep; en in deezen ſtaat van ontſpanning haalde zy den adem vry gemaklyk, gelyk zy ook vervolgens alle nagten deedt als zy ſliep, met een goede Pols, doch altyd met groote pyn ontwaakte, en in groote bewegingen.

Na verloop van eenige dagen merkte Ik dat haar adem ſterk ſtonk, en maakte hier uit op, dat de natuur (om het vyandige uit te dryven) een Ettergezwel zou maaken in de Long (als de eenige kans voor haar leven), en het zou opbrengen, door den zelfden weg, waar door het naar beneden was geraakt; ſchoon Ik niet was zonder bekommering (nademaal er eenige uitpuiling, en dezelve zeer pynlyk was) dat een *Empyema*, of verzameling van etter in de borst zou gemaakt worden, welke zo zy een weg naar buiten hadt gewerkt, waarſchynlyk doodlyk zou geweest zyn. Op den elfden dag na het voorval, werdt zy, 's morgens in 't bed, ſchielyk overvallen van een walging, groote bangheid, en een hoest, waar op het gezwel in haar Long doorbrak, en zich door den mond ontlaste van veel bloedige etter, waar in het ſtuk van de korst, by geluk, omvangen was, zynde van grootte als een hazelnoot, (meer langwerpig dan rond) met een groot deel ſlymige ſtoffe, waar in het was ingewonden. Een uur, of wat meer hierna, klaagde zy van geweldige pyn en zeerte in de geheele holte van de borst, met ſterke beevingen; deezen gingen evenwel ſpoedig over, en haare ſpraak kwam ten eerſte weerom, en zo goed als voor het toeval, ſchoon flaauw; want, geduurende het grootſte gedeelte van haare zwakheid, kon zy zich niet anders doen verſtaan, dan door haaren mond digt aan iemants oor te brengen; en door haar tyd te geeven, kon zy ons (met een zagt gemompel) haare begeerte te kennen geeven; hebbende het vreemd lichaam gedrukt, of in zekere maate verſtopt de fyne draaden of takjes van het agtſte paar zenuwen, welken uit de Herſenen koomen, en verſpreid worden door het Strottenhoofd, en de takken van de Lugtpyp tot de fynſte uit-

uiteinden. Zy begint nu merklyk te herſtellen, ſchoon zwak; en nog aan een droge hoest, met een ongewoon hol geluid, als of haare Longen eenigzins verteerd waren.

DE COLUMBO-WORTEL DIENSTIG VOOR VEELE GEBREKEN DER INGEWANDEN.

(*Uit het Engelsch.*)

DOor een zeer uitgebreide Practyk heb Ik bevonden dat zeker middel byna onfeilbaar geneest de meeste gebreken van de Maag en het Gedarmte, welken tegenwoordig zeer gemeen zyn, in de ſtad en op het land; in 't byzonder Walgingen, Kolyk-pynen, droge Buikpyn, waterige Buikpynen in kinderen, Buikpyn en Roodeloop. Het middel welk Ik meene, is de *Columbo-wortel*, welke, ſchoon verre van by onze Engelſche Geneesheeren algemeen bekend te zyn, by uitlanders met veel nut gebruikt wordt. De gift voor een volwasſen perſoon is van twaalf tot zestien greinen, in wat aftrekzel van Kruizemunt of Citroenkruid, alle vier uuren, tot dat het verligting uitwerke. De beste wyze om het aan kinderen te geeven, zal zyn, twintig greinen van het poeder te mengen met een mutsje Kruizemunt-water, een halv unce Syroop van Koornbloemen, en twee ſcrupels *Magneſia alba*, waar van men om de vier of zes uuren een thee lepeltje vol aan het kind kan geeven; of, zo het nog zuigt, kan de moeder of de minn' eens in vier uuren een gemeene lepelvol neemen (met wat Munt-water verdund) 't welk waarſchynlyk de gewenschte uitwerking zal hebben op het kind.

Ik houde my verzekerd, dat de *Columbo-wortel*, op de proef bevonden zal worden beter te zyn dan andere Maag-middelen; en, in veele gevallen, zo goed als de berugte Baſt (*), en zeer wel in de plaats geſteld kan worden van dit edel geneesmiddel, als de Lyders onverwinlyk tegen het zelve zyn vooringenomen. In byzondere gevallen, als de Maag de *Columbo-wortel* in poeder niet wil inhouden, kan men 'er een *Tinctuur* van maaken, welke voor geen middel zal behoeven te wyken om de Braaking tegen te gaan (voornaamlyk tot verligting van die Braak-neigingen, welke de vrouwen onderhevig zyn in den vroegen tyd van bezwangering) door agt uncen van den wortel te laaten trekken op drie Amſterdamſche mingelen

(*) Wy voegen 'er by, dat deeze Wortel inzonderheid geroemd wordt de derdendaagſche Koorts te geneezen.

len franſche Brandewyn, rykelyk voorzien met Kamillebloemen en Kruizemunt. Dus bereid zal dit middel een waardige vermeerdering zyn van de *Materia Medica*. Het kan van volwasſen perſoonen genomen worden tot een gemeene lepel vol, met wat aftrekzel van Kruizemunt of Citroenkruid; en men kan dit om de drie of vier uuren herhaalen. Dit zal alle Kolyk-pynen, welken uit winden of kwaade verteering ontſtaan, ſchielyk verligten, en ook de Maag en Ingewanden verſterken, en alle ſoort van raauwigheden uitdryven.

ALGEMEENE AANMERKINGEN WEGENS DE VERTAALINGEN.

Aan de Heeren Schryvers en Uitgeevers der (Nieuwe) Vaderlandſche Letteroefeningen.

Myne Heeren!

IEmand moet geheel en al een vreemdeling weezen in de Boeken en Schriften, die dagelyks in ons Vaderland worden uitgegeeven, zo hy niet weet, dat daar onder een groot aantal van Overzettingen gevonden wordt; men zie de naamlysten der Schryveren, van welker Letter-arbeid gy den Nederlanderen een berigt mededeelt, ſlegts naa, hoe veele maalen ontmoet men *uit het Engelsch*, *uit het Fransch uit het Hoogduitsch* vertaald? Men zou bykans in verzoeking komen om de regels in 't *Algemeene Oefenſchool*, op de Nederlandſche Dichters gemaakt, met weinig verandering op de Schryvers toe te paſſen, en uit te boezemen:

't Batavisch Schryverdom is volgziek, min oorſprongiyk,
Hun kunst gelykt hun dragt, door 't uitheemsch nieuw ontvonklyk;
Een denkbeeld van de Teems of Seine, ryk van ſpraak,
Wordt hier met roem herplooid, naar onze zeên en ſmaak. (*)

Gy denkt mogelyk, dit begin myns Briefs geleezen hebbende, dat myn oogmerk is deezen handel te wraaken, en hun aan te ſpooren tot den roemryker arbeid van eigen vinding aan 't licht te brengen: doch dit is tans myn doelwit niet. Ik wil egter niet ontkennen, dat zulks my, en elk die de

(*) *Algem. Oefenſchool.* VI Afd. Iſte Deel. bl. 202.

de eer van 't Vaderland, zo verre die gedeeltlyk ook voortſpruit uit de werken van vernuft, oordeel en geleerdheid, lief heeft, ten hoogſten welgevallig zou weezen. Ik wil gaarne toeſtemmen dat een oorſpronglyk Schryver (dan hoe weinigen worden 'er gevonden?) veel meer lofs verdient, en onze agting waardiger is, dan een Vertolker van 't geen een ander gedagt en geſchreeven heeft. Ik betuig, een dubbel genoegen uit een werk te raapen, wanneer het goed, en uit eene Vaderlandſche penne gevloeid is, het mag een zwakheid in my weezen zo zeer met het Vaderland ingenomen te zyn; en een geleerde noeme vry de *geheele wereld* zyn *Vaderland;* ik weet 'er zyn veelen nevens my met dit zwak bezet, en niemand zal 't zelve met rede kwaad keuren, indien het geen gelegenheid geeve tot eene dwaaze veragting van al wat uit een ander land in 't onze wordt overgebragt; dat deeze my in geenen deele bekroopen heeft noch beheerscht, zullen de volgende *Aanmerkingen over de Vertaalingen* duidelyk toonen; aanmerkingen voor welken ik, keurt gy ze des waardig, een plaats in uw *Mengelwerk* verzoek.

Eene Vertaaling is, gelyk ieder weet, niets anders, dan de overbrenging van een werk uit de eene taal in de andere, en wy verſtaan 'er in deezen bepaaldlyk door de overzetting in onze moedertaale. Wie nu, die geleerdheid en fraaije letteren mint, zal deezen arbeid wraaken? Wie denzelven als onedel, als laag en veragtelyk aanzien? Leezen wy, de leevensgevallen der Oude Wysgeeren doorbladerende, niet zonder hoogagting voor hunne zugt tot de weetenſchappen, hoe zy na vreemde landen reisden, om kundigheden te verzamelen, en na Griekenland als de markt der geleerdheid heenen trokken, om by hunne t'huiskomst de vergaderde ſchatten in den ſchoot hunner medeburgeren uit te ſtorten. In de daad, braave Vertaalders mogen eenigszins met hun vergeleeken worden; de noit genoeg volpreezene vinding der Drukkunſte bevrydt hen van het moeilyk en gevaarlyk reizen, en levert de Werken der uitmuntendſte verſtanden van alle tyden en plaatſen, in het ſtille Boekvertrek: doch zyn deeze voor onze medeburgers, die geen tyd of lust hebben om de taalen, waar in zy beſchreeven zyn, te beoefenen niet even zeer verborgen als voortyds de weetenſchappen, om welker kennis de Wysgeeren zich op reis begaaven: en voert dus een Vertaalder niet eenigermaate het zelfde uit, als die mannen voor welken wy niet kunnen nalaaten groote agting te hebben? doet hy zynen landsgenooten niet denzelfden dienst? maakt hy ons geen tydgenoot

noot van vroegere eeuwen, geen inboorling van alle plaatsen, waar men kunsten kweekt en weetenschappen voedt?

Hoe heerlyke stukken in alle takken van geleerdheid waren voor altoos den Nederlanderen onbekend gebleeven, hadt niemand den last van vertaalen op zyne schouderen willen neemen? Ook zyn deeze Tolken van een zonderling nut, nu ieder Volk, daar men voortyds gewoon was in de taal der Geleerden, in 't Latyn, alles wat de geleerdheid betrof op te stellen, in zyne eigene taale dezelve begint te verhandelen; zy neemen eenigermaate den grond weg van de klagten der Geleerden, dat zy door deeze nieuw opgekomene handelwyze, met grooten arbeid en verlies van den kostlyken tyd, zo veele taalen leeren moeten. Dat in Nederland een man van letteren zich niet schaame zyne moederspraake te leezen, hy zal, is het niet alle, ten minsten veele der beste Werken, in de nu leevende taalen opgesteld, zich ten nutte kunnen maaken, en door den arbeid die de Vertaalders verrigten, de moeite en tyd, tot het leeren derzelven noodig, kunnen uitwinnen. Ongeleerden en Geleerden beide zyn deswegen den Vertaalder veel verpligt en dank verschuldigd.

Een voortreffelyk Kerkvoogd in *Engeland* heeft aangemerkt, en zyne aanmerking gaat ten opzigte van onze zo wel als de Engelsche taale door, dat 'er geene wyze van schryven is zo bekwaam om eene taal te verfraaijen en te beschaaven als de overzettingen, indien de Overzetter eene genoegzaame kennis der beide taalen heeft; en hy grondt deeze bedenking hier op, dat een man, die in zyne eigene taal schryft, dikmaal door de hette zyner verbeelding, en de vaardigheid zyner gedagten te zeer vervoerd wordt, om behoorlyk agt te geven op de gevoeglykheid der figuuren, en op de netheid der uitdrukkingen, zo dat hy of deeze verwaarloost of de andere te veel pynigt: doch hy die iets uit de eene in de andere taal overzet is vry van deeze vervoering van geest, en kan met bedaarde zinnen op de woordgestalten en spreekwyzen letten. De Franschen sloegen daarom zyns agtens den rechten weg in, toen zy, om hunne taal te beschaaven, hunne beste Schryvers te werk stelden aan het vertaalen der uitmuntendste Latynsche en Griekse Autheuren. Wy voegen by deeze aanmerking de zinryke regels van des Kerkvoogds Landsgenoot Mylord *Roscommon*, waar in hy den arbeid der Vertaalderen dus afmaalt.

Het eigen opſtel eischt, 't is waar, de meeste kunst;
Maar de overzetting is ook waardig onzer gunst:
Want schoon haar ſtoffen lang voor deezen zyn gevonden,
Zyn beide, haaren geest en handen vast gebonden,
En wel vertaalend' 't geen een ander heeft gedagt,
Arbeidt de vinding min, maar 't oordeel met meer kragt. (*)

De Vertaaling van uitheemſche werken, den Schryver ter ooren komende, kan niet wel nalaaten in hem eene aangenaame ſtreeling te veroorzaaken; hy ziet met vreugde, dat zyne harsſenkinders, in andere landen, zo wel ontvangen, en als met het regt van inboorlingen begiftigd worden: eene weldaad die hy zomtyds dankbaar erkent, door den Vertaalder ſtukken tot het werk behoorende toe te zenden, 't welk te wege brengt dat de Vertaaling zomtyds het Oorſpronglyke overtreft. En het beſchouwen van deeze uitgeſtrekte nutheid zyns werks ſpoort hem natuurlyk aan, om met noesten yver voort te vaaren, en zyne agting by in, en buitenlanders nog hooger te doen ryzen.

Daar benevens moet de lof, den Vreemdelingen wegens hun werk toegemeeten, natuurlyk eene volgzugt in edelaartige gemoederen verwekken, om mede hunne poogingen in te ſpannen, en hunne Landsgenooten te onthaalen op vrugten in eigen grond geteeld. En hier in zullen de zodanigen, die eerst hunne kragten beproefd hebben in het vertaalen, geenszins het ſlegtſte ſlaagen: *het overzetten uit vermaarde Poëten*, zegt *Vondel* in zyn overheerlyk werkje, genaamd *Aanleiding tot de Nederduitſche Dichtkunſte*, *het overzetten uit vermaerde Poëten helpt den aenkomenden Poët, gelyk het kopieeren van gunſtige meesterſtukken den Schilders leerlingh.* —— *Zo ziet men den besten meesteren de kunst af; en leert, behendig ſkeelende, een ander het zyne te laeten*, en men mag, onzes inziens, veilig deezen regel tot andere Schryvers uitſtrekken. Wilt gy dit door een voorbeeld bevestigd zien, ſlaa dan eerbiedig 't oog op een der grootſte Vertaalderen en der beste Schryveren, immer in ons Vaderland te voorſchyn gekomen, den onſterflyken *Hooft*. Deeze hadt *Tacitus*, den roem der Romeinſche Hiſtorieſchryveren, Neerduitsch doen ſpreeken, en verwierf, door vervolgens de *Nederlandſche Historie*, een werk van eigen opſtel, zynen Landsgenooten mede te deelen, met regt den tytel van *den Nederlandſchen Tacitus:* met regt, zeg ik, dewyl de geest van *Ta-*

(*) Zie den *Guardian* II. Deel; 62 Redenvoering.

Tacitus, door 't vertaalen ingezogen, 'er allerwegen in te beſpeuren is.

Myne aanmerkingen zullen tot hier toe den Vertaalderen buiten twyfel ſmaaken; doch laat een groot getal dier Arbeiderен niet voort leezen, zo zy alleen, wat zy denken tot hunnen lof te kunnen duiden, willen ontvangen, en den geeſſel der berisping vreezen: niet dat myn oogmerk is misſlagen in Vertaalingen met den vinger aan te wyzen, 't lust ons thans niet een ſchuldboek van fouten te maaken, en de bende der zodanigen, *die hun ziel te buur laaten gaan*, gelyk iemand de Vertaalders ſchertſende noemt, tegen ons aan te hitzen; ſchoon zy weinig te vreezen zyn, als veel al buiten ſtaat om op eigen beenen te ſtaan: alleen zullen wy eene en andere bedenking hier nevens voegen over de vereischtens in eenen Vertaalder, zal hy waarlyk door dat werk lof behaalen, zynen Landsgenooten en de Weetenſchappen, of het Vernuft dienst doen.

Een allereerst en volſtrekt noodzaaklyk vereischte is de kennis der taale uit, en der taale in welke hy overzet; gebrek hier aan doet hem alle oogenblikken ſtruikelen en misſlag op misſlag begaan. Eene oppervlakkige kennis en bedreevenheid in deezen is niet genoeg. Hy begaat een vermetel ſtuk, en zal zich zyner dwaasheid eerlang beklaagen, die, zo veel van eene vreemde taal weetende, dat hy, door 't behulp van een goed Woordenboek, te regt kan raaken om de mening des Schryvers te ontdekken, en van zyne eigene zo veel, dat hy in dezelve maatig de pen kan voeren, het onderneemen durft als Vertaalder onder 't oog van de wereld te verſchynen. Iemand die zulks beſtaat moet de taal-eigenſchappen van elke taal, en de kragt der ſpreekwyzen kennen. Welk elendig Duitsch is eene woordlyke overzetting uit het Latyn, Fransch of Engelsch enz. en welke hebbe men anders te wagten van de Martelaars, die woord voor woord bykans moeten opzoeken, en van de verſchillende betekenisſen niet dan by geluk, de regte, die daar te paſſe komt, kiezen. De zodanigen vinden zich ook in de noodzaaklykheid om, eene zwaare plaats ontmoetende, dezelve over te ſlaan, of met een lap aan te vullen, waar van honderden voorbeelden zyn in de Overzettingen der Griekſche en Latynſche Schryveren.

Van de woordlyke Vertaalingen ſpreekende, kunnen wy niet voorby aan te merken, hoe een Vertaalder, den zaaklyken zin des Schryvers in klaare en duidelyke bewoordingen uitdrukkende, geagt mag worden zyn post wel te hebben

waargenomen, ſchoon hy zynen Schryver niet ſtipt van woord tot woord volge, 't welk in veele gevallen onmogelyk en in de meeste beſpottelyk is; men mag het opregtheid noemen, maar ze komt waarlyk den Opſteller, wiens werk, in 't overzetten dus misvormd, onverſtaanbaar gemaakt wordt, duur te ſtaan, en van die vieze nauwkeurigheid ſteekt veelen Leezeren de walg. —— Niemand denke dat wy, dit laakende, voor eene zo ruimſchootſche Vertaaling pleiten, die eerder den naam mag draagen van eene losſe omſchryving of uitbreiding van iemands gedagten; neen, wy willen alleen, dat een Vertaalder zich genoegzaam van dezelfde of dergelyke uitdrukkingen bediene in zyne taale gebruiklyk, als de Schryver van 't oorſpronglyke in 't zyne bezigde. Dan eerst wordt een werk in een ander taalgewaad geſtooken, dan eerst mag het verduitscht heeten, dan ſtaat men niet ſchuldig aan den misſlag, welken *Dryden*, die groote Engelſche Dichter, niet onaartig genoemd heeft, *de kunst van op de hielen eens Schryvers te treeden*, om daar mede, de te verregaande beſchroomdheid in 't overzetten, aan te duiden. Doch zal een Vertaalder dit doen, dan wordt 'er eene tweede hoofdhoedanigheid in hem vereiscbt.

Deeze naamlyk dat hy het Stuk zelve verſtaat, en ervaaren is omtrent het onderwerp daar in vervat; dit is een ſtruikelblok waar over veelen vallen, en, in ſtede van als kundige Vertaalders, naar verdienſten, gepreezen te worden, hunne onkunde met het uitgeeven des Werks aan den dag brengen. Dat in gevolge hier van de Godgeleerde, de Regtsgeleerde, de Genees- de Heel- en Natuurkundige elk in zynen kring blyve, buiten welken hy niet zonder gevaar kan treeden. Komt in een Werk van gemengden aart den Vertaalder iets te vooren dat tot de zaak, waar in hy bedreeven is, niet behoort, dat hy zich niet ſchaame met deskundigen raad te pleegen, en zich dien ten nutte te maaken, door dit middel zal 't geheele Werk op voeten ſtaan en nergens bezwyken, en den oorſpronglyken Schryver regt wedervaaren, 't geen anderszins ſchendig verkort wordt; dewyl men de misſlagen des onkundigen Vertaalders zomtyds den onſchuldigen Schryver ten laste legt.

Dit brengt ons natuurlyk tot eene derde hoofdeigenſchap, welke men in eenen Vertaalder, met goeden grond van reden, vordert, te weeten de Getrouwheid, waar door hy alles naar waarheid overzet, volgens 't begrip des Schryvers, die hy in eene andere taal dezelfde zaaken moet doen ſpreeken, zonder 'er iets van 't zyne onder te mengen of uit-

uitdrukkingen, die eenigszins dubbelzinnig zyn, naar zyne eigene bevatting veel eer, dan naar den algemeenen loop der denkbeelden van zynen Schryver, te draaijen. Hy moet zich altoos op het oprſpronglyke durven en kunnen beroepen. — Vindt hy iets van aanbelang b, v. wat de Geſchiedkunde betreft, waar in de buitenlandſche Schryver mis heeft, en omtrent welk ſtuk duidelyk ſpreekende bewyzen voor de hand zyn om het tegendeel te toonen, hy laate het Werk het Werk blyven, en waarſchuwe zynen Leezer, in eene aantekening, van den begaanen misſlag, 't welk doet blyken dat hy, om zo te ſpreeken, niet blindelings vertaalt, maar weet wat hy op 't papier brengt. 't Zelfde hebbe ook plaats wanneer een Schryver, voor 't overige der Vertaalinge dubbelwaardig, hier of daar eenig denkbeeld voorſtelt en inboezemt, 't geen de Vertaalder denkt niet met de waarheid overeenkomſtig, en van nadeelige gevolgen te kunnen weezen. Dus handelende, handelt hy getrouw omtrent zynen Schryver, als mede omtrent de belangen der Waarheid en Deugd, die hem behooren ter harte te gaan, en zyne veder voornaamlyk te beſtuuren. Aan deeze Getrouwheid zyn allen, die zich voor Vertaalders uitgeeven, verbonden: bezwaarlykſt valt het aan dit vereiſchte te voldoen in Dichtkundige ſtukken; men noeme die dan liever *Navolgingen.*

By deeze Taalkennis, by deeze ervaarenheid in weetenſchappen, by deeze getrouwheid, moet een Vertaalder zich den noodigen tyd vergunnen om die hoedanigheden aan te wenden; den noodigen tyd; een eisch zeer bezwaarende voor die, om brood of uit winzugt arbeidende, door dien prikkel onophoudelyk worden voortgedreeven, om het werk aan een eind te doen komen, en de verdiende penningen magtig te worden. 't Zy my vergund hier tuſſchen beide aan te merken, dat het geringe en armhartige loon, 't welk knevelende Boekhandelaars hun toeſtaan, geene geringe aanleiding geeft tot deeze verhaasting, die alles kan verbrodden en 't heerlykſt werk ontluiſteren. Door behoorlyken tyd by de gemelde bekwaamheden te voegen, kan een Vertaalder eerst indringen tot den weezenlyken zin des Schryvers, en de herhaalde leezing hem dat werk zo eigen maaken, dat hy vertaalende als uit zyn eigen kooker ſchryve. Van *Hooft*, wien wy reeds met lof gemeld hebben, wordt getuigd, *dat hy de Boeken van* Tacitus, *twee en vyftigmaalen, hadt uitgeleezen: dat die groote Schryver met zynen aart wonderlyk overeenkwam, dat hem dat ernſtig, dat kort, dat ingebonden denken, dat nauw opmerken, diep denken en doorgronden, dat kragtig uit-*

uitdrukken, en inboezemen van zaaken, daar Tacitus *in uitmunt, t'eenemaal eigen was.* —— Alle Werken, wy ſtaan het gereedlyk toe, zyn niet van dien aart, dat zy eene zo veelvuldigmaalen herhaalde leezing vorderen: maar 't is geheel wat anders, zo maar de pen ter vertaalinge op 't papier te zetten, naa in 't ruwe het beloop van 't werk te weeten, of, naa eene bedaarde leezing en herleezing, 't zelve ter hand te neemen. Het kan niet misſen of hy, die op de eerstgemelde wyze te werk gaat, moet in het overgieten veel plengen, en ſchoon anderszins ter Vertaaling even bekwaam, in verſcheide opzigten verre agter aan komen by hem, die alles met bedaarde bezaadigdheid uitvoert.

Maaken de Vertaalders zich deeze hoedanigheden meer en meer eigen, zy zullen, in 't Nederduitsch, die ryke en bekwaame taal, overzettende, in hunne Voorberigten de gewoone verſchooning, van de onnavolglykheid des oorſpronglyken Werks en dergelyke, niet behoeven te plaatſen, en daarentegen hunnen Land- en Taalgenooten verpligten met Vertaalingen, die niet, of nauwlyks voor 't oorſpronglyke behoeven te wyken.

Mogen 'er, Myne Heeren, veele van dien ſtempel, in het Berigtende Deel uws Werks, aangekondigd, of geheel in uw Mengelwerk beſchouwd worden, het zal ten hoogſten aangenaam weezen aan alle Letterlievenden, en dus ook aan

U Lieder welwenſchenden Dienaar.

S. L.

BRIEF VAN EEN FRANSCH REIZIGER AAN ZYN' VRIEND, BEHELZENDE EENIGE BOORTENDE AANMERKINGEN OVER SPANJE.

Myn Heer!

IK heb met deezen het genoegen om u de aanmerkingen, die ik te *Madrid* gemaakt heb, mede te deelen; zes maanden heb ik my daar reeds opgehouden. Men merkt deeze ſtad aan als een kort begrip van geheel *Spanje*, en is dit waarheid, dan haalt het op verre na niet by *Frankryk*.

Om met de beſchryving van algemeene zaaken te beginnen; de grond beſtaat uit een mengzel van zand en keiſteenen, en 't weinige dat dezelve voortbrengt moet meer aan den arbeid der inwoonderen, dan aan de vrugtbaarheid des gronds worden toegeſchreeven.

Het water is zo zandig als dat van iemand die het graveel heeft, en ligt aan verderf onderhevig; de wyn is zo jammerlyk ſlegt en

de

de verkoopers verlengen dien dermaate met water; dat *Quevedo* hun een plaats in de Hel toeſchikkende, die van *Waterdraagers* uitkiest; en 't geen de zaak nog verſlimmert beſtaat daar in, dat zy den wyn doorgaans bewaaren in Geitenvellen met het hair binnewaards genaaid, indiervoege dat men ieder druppel, die men drinkt, zich verbeeldt een ſoldaaten knapzak door te zwelgen. — Wat de rivier *Mancanares* betreft, die, volgens zommige Landbeſchryvers, door *Madrid* ſtroomt, deeze beſtaat alleen in het hoofd der *Spanjaarden*. 't Is waar CAREL de V bouwde daar over een breede en heerlyke brug, *de brug van Segovia* genoemd, maar om water te vinden in het diepſte van *Mancanares* zelve, moet men een put delven.

Dus heb ik een verhaal gegeeven van twee elementen; wat de twee andere aanbelangt, die zyn zo door een gemengd dat ik ze niet behoorlyk kan onderſcheiden. Men mag de lugt geheel vuur noemen; want zonder iets van de natuur eens Salamanders te hebben, ſtierf men op het oogenblik der inademing. Niets komt deeze ongemaatigdheid te gemoete, dan een zekere wind *Gallego* geheeten, welke zo doordringende is, dat indien men ongelukkig vergeet de venſters te ſluiten als die waait, 'er groot gevaar is om beroerd te worden.

Uit deeze ongelykheden der lugt ontſtaan twee gebruiken, die ik in den dragt en de vermaaklykheden der *Spanjaarden* opmerkte. Om zich te veiligen tegen de ſchielyk opkomende koelte van den *Gallego*, gaan zy 's zomers en 's winters even eens gekleed, draagende altoos wel gevoerde en met kattoen gevulde kleederen. — De andere gewoonte is, dat zy om den zamenloop van inwendige en van buiten aankomende hette voor te komen, met zo veel deftigheids wandelen, dat iemand, aan hunnen gang niet gewoon, twyfelt of ze aankomen dan weggaan. In het danſen zelve gelyken hunne ſprongen veel eer na het nygen van een *Carmeliter Non*, of het danſen van een minuet door een podagrist, dan na de vlugge gezwindheid der *Franſchen*.

Gy zoudt u mogelyk verbeelden dat zy, om die beſmetlyke lugt te verbeteren, reukwerken gebruiken. Te Madrid zyn de vuiligheden des nagts de reukwerken van den dag. In andere ſteden vindt men heimlyke gemakken, maar hier is de geheele ſtad een gemakhuis, 't geen niet geledigd wordt dan door het opdroogen van de Zon: en is het waarheid, 't geen eenige Philoſoophen in vroegeren tyde droomden, dat de ſtarren, door de dampen des aardryks gevoed worden, zo geloof ik dat ze nergens een ſlegter onthaal vinden dan hier ter ſtede.

Ik ben nu tot aan de Vrouwen gevorderd. Men zegt dat het grootſte gedeelte niet ongenegen is om eenige gunſten te verleenen, en dat de kuiſchſte niet boos worden als men op dat ſtuk wat aandringt. Voortyds plagten zy een lang neerhangend floers te gebruiken om het aangezigt te bedekken, maar tegenwoordig hebben zy de kunst gevonden, om, zonder floers of masker, de

natuurlyke trekken van haar gelaat te verbergen door zwaar blanketzel, zo dat de kunst de natuur verſtikt. — Die reeds eenige jaaren hebben, houden 't voor een eer *boeren* genaamd te worden, en jonge Juffers zouden zich gebelgd rekenen, als men ze *maagden* noemde. Zy antwoorden op het eerſte aanzoek zeer openhartig. *Si para marido, no; ſi para amancibado, ſi:* dat wil zeggen. Indien *als Egtgenoot, neen; indien als Minnaar, ja.* — Niet tegenſtaande dit gedrag gaan zy zeer ſtipt ter Kerke, en 'er zyn zommigen die het voor den kortſten en veiligſten weg ten Hemel houden, eene goede ſom in de jeugd te verzamelen, waar voor, naa hun overlyden, zielmisſen gedaan kunnen worden. De Mannen deezes lands bewyzen haar veel eerbieds, en de ongemaklykſte Egtgenooten, hoe volkomen verzekerd van haare ontrouw, klaagen haar niet rechtſtreeks aan. De Vrouwen hebben hier groot behaagen om in een *Sylla* te gaan, ('t geen overeenkomt met onze draagſtoelen,) mits zy zelve daar voor niets betaalen; en in de daad zy maaken geene zwaarigheid om den eerſten die haar ontmoet te vraagen om haar te onthaalen: waar voor zy denken ryklyk voldaan te hebben, met eenige algemeene gunstbetooningen.

Onder de Monniken en Kloosterbroeders zyn 'er twee ſoorten van geleerde mannen, de eene verſtaat geen Latyn in 't geheel, en de andere raadt naar de betekenis der woorden; 't is hun geluk dat de *Bybel* in zo ſlegten ſtyl is overgezet, want was dezelve in verheven er en zuiverder ſtyl, zy zouden dien misſchien voor den *Koran* neemen. — Het grootſte gedeelte der Prieſteren worden *Licentiados* geheeten, niet uit hoofde dat zy eenigen trap op eene hoogeſchool beklommen hebben, maar dewyl ze als onbekwaame ſoldaaten uit het leger zyn weggezonden, en op vrye voeten geſteld. Gelyk in meest alles de *Spanjaards* verſcheide perſoonen gebruiken om een ding te maaken, heeft men vyf of zes Kleermaakers noodig om een kleed te vervaardigen, en zo moet men, om een goede *confeſſie* te doen, ook zo veel *Confeſſors* gebruiken als men zonden begaan heeft. Zy hebben een brandenden yver om den Catholyken Godsdienst voort te planten, wel byzonder in die gewesten waar Goud-en Zilver-mynen gevonden worden.

Naast de Geestlykheid komt de Adel in aanmerking: der Edellieden grootſte ondeugd is de hoogmoed, want zy zyn zo trotsch, dat zy, indien ze een Heer in een gemeenzaam onderhoud zien met hunne Vrouwen, het gezigt daar van af wenden, om niet verpligt te weezen van dien te groeten. Men zegt dat ze zeer wraakzierig zyn, maar zy zyn egter niet onverzoenlyk, dewyl de meeste hunner vyanden; vrienden van hunne vrouwen zyn. — De krygskunde is onder 't meerendeel der Edellieden een enkel beſpiegelende weetenſchap, 't is hun genoeg voor mannen van den degen aangezien te worden; waren hunne Voorvaders krygshelden, zy houden zich te vrede met de eere, die daar van op hun nederdaalt. Wie niet weeten wat het is, een goed paard door een ſlegt ruiter te zien beſchryden, kunnen dit te *Madrid*, ten overvloede, zien:

en

en was het niet door middel van de groote kruisfen die de Edellieden dragen, men zou dikmaal groote moeite hebben om een Ridder van een schoenlapper te onderkennen.

Wat een derde rang van menschen betreft, ik ken 'er geene dan de *Heerewaarden*, die daarom ook van de *Spanjaarden* zelve *Terzeros* genoemd worden; daar is hier geen *Picaro* of bedelaar zo arm, die niet denkt *Hidalgo come el Re*, dat is, *zo edel als de Koning te zyn*, allen draagen zy den degen: en daar deeze in andere landen een kenmerk van waardigheid en adel is, behoort die hier te lande tot de kleeding, of gelykt veel eer een hunner leden; want zy leggen dien bezwaarlyk af als zy te bedde gaan.

Ik zal 't niet onderneemen om over staatszaaken te oordeelen; doch moet ik u melden, dat indien 'er eenig ding op de wereld is, dat ons een denkbeeld van de eenwige pynen geeven kan, het hier gevonden wordt, in de vervaarlyke langen tyd, die men moet wagten, eer men iets kan krygen, 't geen men noodig heeft. Alles wat men doorgaans ontvangt is een *luego*, dat is, *over een korte wyl*, 't geen zo veel voldoening verschaft, als *Tantalus* in 't water ontving.

Belangende het huislyke bestuur. De Vaders dragen geene zorg voor de opvoeding hunner kinderen, ook hebben deeze geen eerbied voor hunne Vaders; en slaan de Moeders eenig oog op de Dogters, 't is gelyk een die zyne goederen oppast om ze op de markt te beter te doen gelden.

Wordt het regt zo niet gehandhaafd gelyk 't behoort, het komt niet uit gebrek aan bedienden, daar zyn bykans zo veel *Alguazils* of *Deurwaarders* als andere burgers, doch deeze bepogen geenszins om de ondeugden uit te rooljen en de wanorders te verbeteren, maar om 'er voordeel van te trekken.

Ik heb twee byzonderheden in *Spanje* opgemerkt, die my zeer verwonderd doen staan. De eerste is dat ieder mensch verzoekt en niemand bykans weet wat geeven is. Ziet gy een Heer die u groet, gy moogt u verzekerd houden, dat het in 't einde op 't een of 't andere verzoek zal uitdraaijen. —— De tweede byzonderheid bestaat hier in, dat ik, in een land zo Christelyk en Catholyk, maar twee feesten wel zag vieren. 't Eene is de Schouwburg waar van zy zeer groote liefhebbers zyn, het ander 't Stierenvegt. Naar 't algemeene gevoelen hebben de *Spanjaarden*, zo zeer aan 't zinnelyke overgegeeven, geen ziele; zy bezitten alleen geheugen om aangedaane ongelyken zich te herinneren, en alleen verstand om geld te winnen. Zy maaken van de vriendschap een soort van bank, waar men honderd percent moet geeven.

De *Spanjaarden*, zou men denken, dat hunne bouwkunst van de mollen ontleend hadden, want hunne huizen zyn vóor 't grootste gedeelte als opgeworpen, en maar eene verdieping hoog: niet dat zy gebrek aan bouwstoffen hebben zo van hout als steen; doch hunne huizen komen daar in volmaakt overeen met hunne pis-

pistoolen, dat de stoffe de kunst verre overtreft. De overige vrye kunsten worden aldaar niet beter dan de bouwkunst gehandhaafd.

De gevaarlykste ongemakken in dat Ryk zyn de *Conardilles* een soort van kwaadaartige koortsen, en de *Doctors*; de laatste uit hoofde hunner onkunde in de weetenschap die zy voorwenden te verstaan.

Van der *Spanjaarden* deugden en goede hoedanigheden, mag het volgende gezegd worden, dat naamlyk hunne maatigheid zelden zonder gierigheid; hunne beleefdheid bykans nimmer zonder bedrog; hunne godsvrugt zelden zonder geveinsdheid, en hunne onderdaanigheid meest altoos van slinksche oogmerken vergezeld is. Indien men zegt dat 'er geen dievery in *Spanje* gevonden wordt; is het in den zelfden zin als men voortyds verklaarde, men pleegt geen overspel in *Sparta*. — Alles wat zy in handen kunnen krygen haalen zy na zich, en elk heeft vyandschap tegen zyn naasten, om dus hem niet regt te kunnen benadeelen en beröoven. Zelf ontzien zy de geheiligde dingen niet, van waar men, op veele plaatsen, de Kandelaars en heilige vaten met ketens aan 't Altaar vast gemaakt ziet, om 't steelen voor te komen. Onderlinge giften zyn daar onbekend, en moet men iets leenen, eens ieders huis is een lombaart, waar men zo veel moet geeven als men ontvangt.

Daar zyn weinig waarzeggers of tovenaars in *Spanje*; zonder twyfel is de Duivel bevreesd eenig verdrag aan te gaan met een *Spanjaard* die hem, niet tegenstaande de plegtigste eeden, zou bedriegen: op bedrog staat alleen eene ligte geldboete, die betaald zynde, wordt een bedrieger voor zo eerlyk gehouden als immer te vooren.

De leevensbehoeften zyn 'er boven maate hoog van prys. Het water kost zo veel dat men, om zyn kamer te laaten schoon maaken, zo veel aan water moet besteeden, als men te *Parys* een vierde van de *Zwitserſche Guarden* voor zou laaten drinken; maar den wyn koopt men voor een redelyken prys. Ys, kan men dat bekomen, is duurder dan *Venetiaans* crystal; was het mogelyk het Sneeuw en 't Ys van de Alpen herwaards over te voeren, en voor den tegenwoordigen prys te verkoopen, de berg van *St. Goddard* zou meer uitleveren dan de mynen van *Potosi*. — Wildbraad of gevogelte moet niemand verwagten in een land, waar één ey meer kost dan een kapoen in *Frankryk*.

Gy verwagt buiten twyfel dat ik u eenig berigt geef van de *Spaanſche* taal, maar ik moet u bekennen daar in tot nog niet ver genoeg gevorderd te zyn om zulks te doen. Alleen weet ik, dat de Werkwoorden altoos een Dativus regeeren; en hier in bestaat de groote milddaadigheid deezer Natie.

Ik blyf, &c.

BERIGT WEGENS DEN PRINS HERACLIUS VAN GEORGIA.

(Door den Heer R. RICHARDSON aan de Uitgeevers van het *London Magazine* medegedeeld (*).)

DE Vader van Prins HERACLIUS was eertyds een Man van den hoogſten rang in *Georgia*, en heerschte met een ſoort van Koninglyke agtbaarheid over dat land, tot dat de *Turken*, nayverig over den grooten invloed welken hy hadt, hem alle openbaare bedieningen ontnamen, en met de geringſte ingezetenen gelyk ſtelden.

HERACLIUS, wiens oorſpronglyke naam IMENE was, verliet, naa deeze groote omwenteling in zyns Vaders ſtaat, het land zyner geboorte, en kwam in *Engeland*; hier leerde hy de *Engelſche* taal, en ſtudeerde, zo als my berigt is, eenigen tyd op de hoogeſchool te *Woolwich*, zich voornaamlyk bevlytigende in de Krygskundige weetenſchappen, waar in hy groote vordering maakte. Door gebrek aan geld vondt hy zich eerlang genoodzaakt de hoogeſchool te verlaaten, en als Kruier te gaan dienen by een Koopman omtrent de *St. Paulus* Kerk, by wien hy een geruimen tyd in dienst bleef. — Gelukkig ontmoette hy op zekeren dag, in zyn dagelyks werk bezig zynde, op ſtraat, een *Georgiaaner*, wiens naam *Acot*, en die overgekomen was met eenige zeldzaamheden voor een zeker groot Heer, nu een Hertog, niet min uitmuntend wegens zyne edelmoedigheid, dan wegens zyn hoogen ſtaat. *Acot* ging als een *Georgiaan* gekleed, en IMENE kon niet nalaaten, deezen zynen Landsgenoot in een zo ver afgelegen gewest ontmoetende, hem aan te ſpreeken. Onder het over en weder praaten, verhaalde *Acot* hem, dat hy zich opheldt aan 't huis van dien Edelman, voor wien hy zeldzaamheden hadt overgebragt, en noodigde hem hartelyk om daar een bezoek te mogen ontvangen.

IMENE bleef niet in gebreke zynen Landsgenoot op te zoeken, en ontdekte hem wie hy was. *Acot* maakte terſtond den Lord . . . . . bekend van welken rang IMENE was. Zyn Lordſchap, allen mogelyk onderzoek na de waarheid van dit verhaal gedaan, en alle mogelyke voldoening ontvangen hebbende, verſchafte aan IMENE zo veel gelds als hy behoefde om een aanzienlyk vertoon te maaken, en bragt hem toen tot den laatst overleden Koning, onder wiens beſcherming hy na zyn eigen land te rug keerde.

Niet lang leedt het, naa de aankomst van HERACLIUS in *Georgia*, of hy maakte een ontwerp om de verloorene waardigheden zyner Familie weder te krygen, en zyns Vaders geweezene Onderdaanen van het ondraaglyke juk der *Turken* te ontheffen; ten dien einde verzamelde hy een groote krygsmagt, en heeft reeds, gelyk uit verſcheide berigten in de Nieuwspapieren, uit dat wereldeel overgezonden, blykt, verſcheide overwinningen op de *Turken* behaald.

(*) *The London Magazine* for Nov. 1766.

DO-

DORIS EN KLORIS,

ONREDELYKE NA-YVER:

of

LENTE TWIST.

(Ontleend uit het Fransch, van den Heer

DE LA BOUSSIERRE.)

Kloris, op een Lentedaagje,
Zat, met *Doris Broer*, in 't groen,
Onder 't lommer van een haagje,
Twistend' om een bloem-festoen;
't Hoord' my, zei de lieve *Kloris*;
't Hoord' my, ſprak haar broeder *Doris*.

't Ruikertje zal voor den boezem
Van myn' ſchoone *Roosje* zyn:
Al die geur, die kleur, die bloezem
Paſſen regt aan *Rozelyn*.
't Is voor haar, ſprak bolle *Doris*.
Holla broertje, antwoordde *Kloris*.

't Kransje zal myn *Damon* paſſen,
'k Zal het vlegten om zyn' hoed;
'k Zal dien herdersknaap verraſſen
Met die tuiltjes friſch en zoet;
't Is voor *Damon* lief, ſprak *Kloris!*
Neen voor *Roosje* lief, zei *Doris*.

Het geſchil nog pas aan 't vonken,
Barſte in ſpyt en kyven uit;
Kloris zag de bloempjes pronken,
Die broer *Doris* hield tot buit.
Voor haar *Damon* ſmeektze *Doris!*
Voor zyn *Roosje* ontzegt hy 't *Kloris!*

Doris,

Doris, klappende in zyn' handen,
Heft den bloemtros in de lugt;
Kloris, bloozende om die ſchande,
Staart 'er op, en geeft een zugt!
'k Wilze hebben, zegt zy, *Doris*!
Gy zult niet, vervangt hy, *Kloris*!

Kloris voelde 't hartje trillen;
Spyt doet haar nog verder gaan;
Zy grypt toe, en ſchynt te willen
't Geen haar kragt niet kan beſtaan;
Zwigtend' voor de kragt van *Doris*
Valt ze in 't gras, de zoete *Kloris*.

Dog, zy, door dien val verbittert,
Ryst, hoe lángs hoe meer verſtoort;
Spyt, die haar in de oogen ſchittert,
Dryft haar drift tot wreeken voort.
Stoutert, zegt zy tegen *Doris*,
Vrees de gramſchap nu van *Kloris*.

„ 'k Zal aan Vader gaan verhaalen,
„ Dat ge, om *Roosje* dienst te doen,
„ Onze Lamm'ren om laat dwaalen,
„ En de haare dryft in 't groen:
„ Ja, dat al myn vlyt te loor is,
„ Als ge uw *Roosje* ziet; hoor *Doris*.

„ Ook zal ik hém nog vertellen,
„ Dat gy, als ge een Wolf ontdekt,
„ Fluks uw Wagthond voort doet ſnellen,
„ En ook zelf daar heenen trekt
„ Waar uw *Roosjes* kudde op 't ſpoor is;
„ Wyl ge ons Vee ten prooi geeft, *Doris*.

„ Ja, ik zal nog meerder dingen
„ Brengen aan uw 's Vaders oor;
„ Ga, dewyl gy my wilt dwingen,
„ Ga, met al uw bloempjes, door!
„ Zet ze op *Roosjes* borst, hoor *Doris*;
„ Maar wagt eerst de wraak van *Kloris*.

Doris,

Doris, door de vrees beneepen
Voor het Vaderlyk gezag,
Stond verzet; dog, ook geſleepen
Op 't geen liefde en list vermag:
Antwoord; „ Ga, vry, Zuster *Kloris*,
„ Zeg al wat gy wilt van *Doris*.

„ Ga, wilt ſpoedig heenen ſtappen;
„ Maar weet, dat ik volgen zal,
„ En uw' ſluikerytjes klappen
„ Die 'k gezien heb ginds in 't dal.
„ Ô Hoe kuste *Damon Kloris*!
„ Ô Zo zoet als *Roosje Doris*!

Nauw had *Doris* dus geſprooken,
Of zyn Zusje kreeg een bloos,
Yder was om beurt gewrooken,
En zy zweegen, beide, een poos.
Kus me, en neem 't gebloemt, ſprak *Doris*;
Neen, houd gy 't, hernam weer *Kloris*.

Eind'lyk ſchonk hy haar het kroontje,
Zeggend', 't past uw *Damon* net;
Maar, zy antwoord: Herders-zoontje,
't Worde op *Roosjes* keurs gezet.
Dan was 't in de hand van *Doris*;
Dan weer op den ſchoot van *Kloris*.

Kom, ſprak *Doris*, *Kloris* Zusje,
Kom, verzoen met Broeder weer.
Kloris kwam, en ſchonk een kusje,
Of 't aan *Damon* was zoo têer.
Kloris lief verzoent met *Doris*;
Bolle *Doris* weer met *Kloris*.

Zoo dat, na dit zoet krakeelen,
Elk 't geheim verzwygen wil.
Doris zal voor *Kloris* heelen,
Kloris zwygt voor *Doris* ſtil.
Vindze een Bloempje, 't is voor *Doris*,
Vind het *Doris*, 't blyft voor *Kloris*.

J. LE F. v. B.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

TAFEREEL DES HUISLYKEN GELUKS.

Uit het Fransch.

Van den Heer S. FORMEY.

TWEEDE REDENVOERING,

OVER HET BESTUUR DER VOORZIENIGHEID TEN AANZIENE DER HUWELYKEN.

DE Wetgeevers der Oudheid, aan welken verſcheide Staaten de uitneemende inzettingen verſchuldigd zyn, die hun geduurende eenen langen tyd deeden bloeijen, maakten zich niet alleen roemwaardig door de wysheid dier inzettingen zelve, maar ook, en boven al, door de heilzaame en kragtige maatregels, welke zy namen om den duur daar van te bevestigen. In de daad het is in dit ſtuk dat zich het kenmerk der wysheid op het uitmuntendſte vertoont, en dat der volmaaktheid het duidlykst gezien wordt. Te vergeefsch zou de heerlyke bouworde van een Paleis onze oogen treffen, onze verwondering verwekken, indien 't zelve in één oogenblik op zyne fundamenten waggelde, en in een puinhoop veranderde.

Schoon dit kenmerk, dit zegel zich somtyds in de werken der menſchenkinderen, tot zekeren trap van volkomenheid, voordoet, is het ondertuſschen in de werken van GOD eigenlyk waar het gezogt moet worden; daar kan men het met volkomene zekerheid vinden, daar is het onveranderlyk en niet min kenbaar dan de Zon op den hellen middag. Ziet het allerheerlykſte van alle Paleizen, alleen zynen Werkmeester waardig, het Heelal. Is het niet zo hegt, zo evenredig, zo luisterryk als op het oogenblik dat GOD ſprak, en de dingen op zyn bevel hervoortkwamen? Is 'er wel een der trekken, welke de volmaaktheden van dien GOD aankondigen, uitgewischt? Dit zelfde heeft plaats in alle de deelen van het ontwerp 't welk de Allerhoogſte zich voorſtelde. Hy wendt alle middels aan, die ſtrekken om 't zelve ſtaande te houden en te bewaaren; en wanneer

Magt alleen niet genoeg is, voegt hy 'er zyne Wysheid en Goedheid nevens. Hy doet 'er zyne Voorzienigheid tusschen beide komen, zyne Voorzienigheid, die alles, het minſte zo wel als het meeſte, gade ſlaat, en alle weezens, overeenkomſtig met derzelver natuur, regeert; de onbezielde door wetten van beweeging en langs wegen der werktuigkunde; de verſtandige, door opheldering der kennisſe, door beweegmiddelen, die hun bepaalen, door omſtandigheden, die hun regelen, en eeniger-maate den weg baanen dien zy moeten bewandelen.

Indien gy u eenigzins onze eerſte Redenvoering (*) te binnen brengt, begrypt gy, ongetwyfeld, hoe de even bygebragte aanmerkingen dienen om deeze aan dezelve te hegten: GOD is de Oorſprong, de Inſteller van het Huwelyk. Hy heeft gewild dat de eerſte Mensch één Vrouw hadt, en 'er hem maar één gegeeven. Hier door heeft hy, zonder tegenſpraak, zyne oogmerken genoegzaam aangeweezen, en zyne inzigten bepaaldlyk te kennen gegeeven? Het menschdom kan geene iets klemmende rede bybrengen, om de eerſte perken, waar in de Huwelyks vereeniging beſlooten geweest is, te buiten te gaan, of eenige aanneemelyke verontſchuldiging om de misbruiken en ſpoorloosheden, door ons beſtreeden, te regtvaardigen. Maar hunne veroordeeling zal nog te tastbaarder weezen, wanneer wy agt geeven op de zorge, het toevoorzigt, en het beſtuur der Voorzienigheid ten aanziene der Huwelyken.

Dit is het onderwerp waar over wy voorhebben u tegenwoordig bezig te houden, en dus met de Verklaaring van onzen Text voort te gaan. Van de drie hoofdzaaken, in onze Verdeeling, is het deeze, die tot onzen Text de allerduidlykſte betrekking heeft, en daar in het aller onderſcheidendst wordt voorgedraagen. —— In den Text, wordt, gelyk gy weet, gehandeld over het verzoek 't geen ABRAHAMS knegt deedt om REBEKKA tot eene Huisvrouwe voor IZAAK te verwerven. De Ouders van REBEKKA, getroffen door den zamenloop der omſtandigheden, welke als om de Huwelyks vereeniging riepen van twee Perſoonen, die, tot dien tyd toe, geen de minſte verwagting, geen het minſte vermoeden van die verbintenis gehad hadden, bemerkten en aanbaden in die ſchikking de wegen, die hunne wegen niet waren; in plaats van op het allernaauwkeurigſte alles te onderzoeken, hindernisſen en zwaarigheden op te werpen, of de voorwaarden van eene verbintenis vast

(*) Zie boven, bladz. 1.

vast te stellen, berusten zy enkel en eenvoudig in dezelve, zy wyken als voor een hooger magt, en een onwederstaanbaar gezag. *Toen antwoordde* LABAN *en* BETHUEL; *Van den* HEERE *is deeze zaak voortgekomen, wy kunnen kwaad noch goed tegen u spreeken. Ziet* REBEKKA *is voor uw aangezigte, neemt ze en trek heenen; zy zy uwt* Heeren *Zoons Vrouwe, gelyk de* HEERE *gesprooken heeft.*

LABAN en BETHUEL hadden rede om in dier voege te handelen, zy voerden eene taal die hun paste, en die in denzelfden strikten zin niet paste dan aan hun, die gelyk zy behoorden tot die uitverkoorene en bevoorregte naakomelingschap, welke geschikt was om de onafgebrookene keten van geslachten uit te maaken, die te midden van de veelvuldige wisselingen door de *Israeliten* ondergaan, uitwees dat de Zoon van MARIA, wanneer hy ter wereld kwam, de beloofde MESSIAS was. —— Gy zyt al te wel onderrigt M. B. van de bewyzen, en byzonder van de gebeurtenissen op welke onze heilige Godsdienst steunt, dan dat ik my zal ophouden met dezelve u te herinneren, en te toonen hoe alle de deelen der oude Huishouding zamenloopen tot openbaarmaaking en verzekering van de Nieuwe: en hoe in dit alles, van den eenen kant de zorg der Voorzienigheid, en van den anderen die der *Joden* zich uitstrekte om de naauwkeurigste Geslacht-lysten, die 'er immer geweest zyn, te houden, en aan te tekenen alle de verbintenissen, welke aangegaan zyn van het Huwelyk van IZAAK en REBEKKA af tot dat van JOSEPH en MARIA, hoe, zeg ik, die zorg en oplettenheid dienen om de stoffe op te leveren tot een bewys, waar tegen het Ongeloof te vergeefsch zyne poogingen inspant. Maar; dewyl het hier de plaats niet is om dit stuk naauwkeuriger uit te pluizen, zal ik my houden aan de algemeene verdeeling reeds opgegeeven, volgens welke ik tegenwoordig tot u moet spreeken van het Bestuur der Voorzienigheid ten aanziene der Huwelyken.

Hoe aangenaam is het te leeven onder het Bestuur der Voorzienigheid! Deeze uitroeping komt voort uit den grond myns harte, ze word gebooren uit het levendigste gevoel en de volkomenste overtuiging. Ja, ik kan het niet te veel herhaalen, hoe aangenaam, hoe troostlyk, hoe streelend is het, te weeten dat 'er een Oog is, 't geen alles ziet, een Hand, die alles bestuurt; dat alles wat ons omringt geschikt is tot voor ons allerheilzaamste einden, en die zeker bereikt zullen worden, wanneer wy ons daar niet tegen aankanten, of die schikkingen wederstreeven. Ik ken

geen rampzaliger weezens dan Menſchen, die de Voorzienigheid lochenen, wier oogen der maate beneveld zyn, dat zy de trekken van een Godlyk beſtuur niet beſpeuren in de heerlyke orde, welke zich hier op deeze wereld voordoet, en zelf in de ſchynbaare verwarring, die zomtyds in die orde te zien is. —— Zou men niet zeggen, ten minſten wanneer men niet gewoon is de zaaken op te merken en naa te gaan, zou men niet zeggen, dat 'er niets toevalliger is, dan gebooren te worden, te trouwen en te ſterven? Ontelbaare oorzaaken hebben, ontegenzeglyk, invloed op die gevallen, en maaken de verſcheidenheid oneindig. Maar laaten wy het oog ſlaan op de naſpeuringen, welke de Godgeleerde Philoſoophen ten dien opzigte deeden; laaten wy ons zelven onderrigten door de uitkomst hunner onderzoekingen, en wy zullen zien, dat de alleinauwkeurigſte ſchikking hier evenredigheden heeft vaſtgeſteld, die de netſte overeenkomſt hebben, 't zy met het algemeene beſtek des Heelals, 't zy met de orde der Maatſchappyen, en dat deeze evenredigheden nimmer feilen. Welk eene blindheid derhalven, maar ten zelfden tyde, welk een ongeluk, wanneer men die kenmerken eener Voorzienigheid niet opmerkt; of dezelve opmerkende, niet rekent, en in den wind ſlaat! Ik zou ruim zo gereed willen, dat men zich ſcheep begaf om de wyduitgeſtrektſte en gevaarlykſte zeeën over te ſteeken, zonder zekerheid te hebben, of 'er op het Schip een Stuurman was, en of die Stuurman een kompas en andere noodwendige hulpmiddelen hadt tot dergelyk een' togt. ô Voorzienigheid ik zie u allerweegen: overal ſteunt gy myne waggelende ſchreeden, gy verdryft alle myne kwellingen; gy vervult my met moed en vertrouwen. *Ik leg neder en ſlaap, ik ontwaak: want de eeuwige* GOD *onderſteunt my.*

Men is gewoon eene onderſcheiding te maaken tuſſchen de algemeene en de byzondere Voorzienigheid. Deeze onderſcheiding is welgegrond; maar heeft eenige verklaaring noodig. De Onveranderlykheid behoort volſtrekt tot het Godlyk Weezen, deeze kan niets ontnomen worden, zonder eenigermaate de Opperſte Majeſteit te verkleinen, met ons menſchen gelyk te ſtellen en haare werken als de onze agtervolgende, en, daar door zelve, onvolkomen te maaken. Uit kragte deezer Onveranderlykheid ziet GOD alles in éénen opſlag, en wil alles met één enkelde daad van zynen wil. Naardemaal geen nieuw denkbeeld zyne kundigheden kan vermeerderen, kan ook geen nieuw beweegmiddel op zyne beſluiten werken. Voor dat dit Heelal uit den-

ſtaat

ſtaat der mogelykheid voortkwam, naa dat het in dien der beſtaanlykheid geweest is, en geduurende al den tyd, dat het daar in verblyft, is het voor 't Godlyke Verſtand niets dan een en het zelfde Tafereel, waar van alles ten zelfden tyde tegenwoordig en klaar is. Nu, indien GOD alles voorzien heeft, heeft hy ook voor alles gezorgd, hy zal noch in het plan noch in de uitvoering iets veranderen. De Voorzienigheid is derhalven eigenlyk niets anders dan dat algemeene ontwerp, tot welks zamenſtel alle de Godlyke volmaaktheden mede wrogten, en tot welks uitvoering zy zorge gedraagen hebben.

Deeze waarheden, hoe onbetwistbaar ze zyn, beletten niet, dat men kan ſpreeken van eene byzondere Voorzienigheid, en dit denkbeeld nuttig te paſſe brengen in den Godsdienst, en de verrigtingen daar aan verbonden. Indien GOD niet anders dan als GOD kan handelen, de Mensch kan hem niet anders aanzien dan als Mensch, bepaald van vooruitzigt, en verdeelende die eenige daad, van welke wy geſproken hebben, in eene agtereenvolging van werkzaamheden, tot ons betreklyk, in een keten van byzondere beſluiten, die uitgevoerd worden in de omſtandigheden, door het algemeene plan bepaald. Op deezen grondſlag rust byzonder de hoofdpligt des Gebeds. Maar allen, die weeten waarom en hoe zy moeten bidden, weeten ook dat alle onze ſmeekingen ondergeſchikt zyn aan deeze, *Uw Wil geſchiedde.* Een verlicht *Christen* bemerkt beter dan de wyze *Heiden* de regtmaatigheid en voortreffelykheid van het Gebed, Ô HEER! *geef my niet dat ik wil, maar doe my willen 't geen gy my geeft.*

Dit de eenige zin zynde in welken de ſpreekwyze van eene byzondere Voorzienigheid kan worden opgevat, zal men dan nog vraagen of 'er daar en boven eene nog byzonderder Voorzienigheid is, die zich tot een zeker ſlag van uitkomſten meer dan tot eenige andere bepaalt, en deeze, om zo te ſpreeken, op eene uitſteekende wyze bevoorregt heeft? Dit is een der vraagſtukken, waar over men in 't algemeen ſpreekt, en zomtyds redentwist, zonder 't zelve te verſtaan; dit is een dier denkbeelden, welke men, zonder onderſcheiding, niet mag laaten doorglippen. Ontegenzeglyk is de eene gebeurtenis gewigtiger dan de andere, naarmaate dezelve meer invloeds heeft op het geluk van een verſtandig weezen, en de omſtandigheden, die daar mede gepaard gaan, onderſcheidener en veelvuldiger zyn: dit doet ze, in eenige gelegenheden, byzonderer en buiten gewoo-

ner ſchynen. Maar kan dit alles niet gebragt worden tot onze onkunde en voortkomen door het gordyn, 't welk ver het grootſte gedeelte der voorwerpen, die ons omringen, bedekt? Gelukkig hy, heeft men eertyds gezegd, die de Oorſprongen der dingen kan kennen! Doch veel gelukkiger is hy misſchien, die weet dat hy ze niet kent, en dat hy niet geſchikt is om ze te kennen!

De geſchiedenis van 't menschlyke verſtand is niets anders dan eene aaneenſchakeling van dwaalingen, vooroordeelen, en bygeloovigheden. Maar te recht wordt opgemerkt, dat onder die dwaalingen, en bovenal onder de algemeene dwaalingen, altyd eenige waarheid ſchuilt. Men vindt hier van een voorbeeld in de algemeene denkbeelden over het Huwelyk. Men is gereed om te gelooven, dat het geen eenige Beſchikking, en andere Voorzienigheid, noemen, eenen byzonderen invloed heeft op Huwelyksverbintenisſen, die dikwyls ſchielyk voorvallen, en op een tyd, dat men zulks minst verwagt, en waar over zy, die dezelve aangaan, zomtyds zich verbaazen. Van daar het bekende Spreekwoord, *dat de Huwelyken in den Hemel beſloten zyn.* Ik ſlaa toe men beſpeurt, in de daad, hier zeer aanmerklyke byzonderheden, en misſchien dikmaaler dan in eenig ander geval, Doch 't is 'er nogtans ver af dat de gevolgen, die daar uit getrokken worden, doorgaan. Alles waar toe men dit wil uitſtrekken moet verdagt en gevaarlyk gehouden, en kan niet te zeer vermyd en geſchuwd worden. De menſchen ſchryven aan de GODHEID geene werkingen toe, of belasten dezelve met eenige verrigtingen, dan om zichzelven daar van te ontſchuldigen en te ontſlaan, om de traagheid en ligtvaardigheid, die hun natuurlyk zyn, te begunſtigen, en om vervolgens een uitvlugt te hebben, waar door zy op rekening van den Opperbeſtuurder de uitkomſten der dingen kunnen ſtellen, uitkomſten die zy niemand dan zichzelven wyten moeten.

Daar is derhalven geene voldoende rede, om in de Huwelyken, meer dan in eenige andere gevallen des leevens, den Hemel te doen tuſſchen beiden komen. 't Geen in dezelven zomtyds verbaazend toeſchynt kan genoegzaam verklaard worden door de oploſſing, welke wy reeds aan de hand gaven. Het Huwelyk is eene der gewigtigſte omſtandigheden des leevens: dus zyn 'er in het algemeene plan der Voorzienigheid, welks ontwinding en uitvoering ons opleidt tot het denkbeeld eener byzondere Voorzienigheid, verſcheide verbintenisſen, veelvuldige wegen, onvoorziene ſchik-

ſchikkingen, waar over zy zich moeten verwonderen, die alleen op de daaden letten, en niet gewoon zyn op te merken en tot de oorſprongen op te klimmen. Een aandagtiger onderzoek zal altoos den geenen, die zich daar toe kunnen en willen verledigen, toonen, dat 'er niets is in die ſchikking, 't welk afwykt van die algemeene aaneenſchakeling, die begonnen heeft op het oogenblik der Scheppinge, en welker eerſte ſchakel de tweede, de tweede de derde, en zo vervolgens, heeft mede gefleept, tot aan zeker gegeeven tydperk van ons beſtaan. De tweede oorzaaken doen alles, zonder dat zy over zulks onafhanglyk van de eerſte worden. Het bovennatuurlyke het wonderdaadige komt 'er noit tuſſchen beiden, en is 'er nimmer mede vermengd, dan in de huishoudelyke ſchikkingen van den Godsdienſt, in die gevallen welke ons opgetekend zyn in de H. Schriften. —— De onverwagte ontmoeting van een perſoon brengt kennis te wege, en deze kennis veroorzaakt eene verbintenis. Het zien van een behaaglyk voorwerp verwekt eene begeerte, die ons aanzet om het bezit daar van te zoeken, en te verkrygen. Dat dit alles gepaard gaat met omſtandigheden, die onoplosſelyk voorkomen, met de onverwagtſte en ongezienſte ontknoopingen, daar in zie ik geen ander verſchil, dan dat zich opdoet in twee kunſtſtukken, in twee werktuigen, waar van het eene geheel eenvoudig al het werktuiglyke terſtond vertoont en doet bevatten; terwyl het andere, door het aantal van deelen, waar uit het beſtaat, door de verhoolene wegen langs welke het werkt, om wel begreepen en verklaard te worden, eene groote maate van aandagt en een ſcherp doorzigt vereiſcht. Niets dan onkunde en bygeloof zal in dit tweede geval van een Wonderwerk ſchreeuwen. Het kunſtigſt gemaakte Uurwerk is niet wonderdaadiger dan een Vlegel waar mede men koorn dorſcht.

Maar vraagt gy, mogelyk, waar toe dienen alle deeze aanmerkingen? Zyn ze, om zo te ſpreeken, niet geſchikt om het oogmerk van deeze Redenvoering te wederſtreeven? Doen ze niet eenigermaate het onderwerp, waar over dezelve moest loopen, verdwynen? Ten welken einde in de verdeeling van onzen Text een deel betreklyk gemaakt tot het beſtuur der Voorzienigheid ten aanziene der Huwelyken, ten welken einde een Leerreden beloofd en uitgeſproken over dit deel, indien deeze beſchikkingen geen plaats hebben, of indien ze niet verſchillen van die in alle andere gevallen des leevens? —— Schort uw oordeel op, M. B.,

weest niet te voorbaarig in uw beſlisſen. Wanneer wy niets gedaan hebben, behalven 't geen wy tot nog toe deeden, dan uwe denkbeelden over 't waare begrip der Voorzienigheid en over de werkzaamheden, die men daar aan moet toeſchryven, zuiveren en gronden, hebben wy den tyd niet te vergeefsch beſteed, noch gy vergeefsch aangehoord; maar onze taak is niet afgedaan: wy moeten u nog zaaken voordraagen, die alleen genoegzaam zyn om het ſchikken van eene geheele Redenvoering daar toe te regtvaardigen.

Wat moet men verſtaan door ſchikkingen der Voorzienigheid in eenig geval. Het zyn alle de middelen, welke GOD ons verſchaft om zynen wil te kennen en te volvoeren, om zyne oogmerken te ontdekken, en volgens dezelven ons gedrag in te rigten. Deeze wil M. B. is de toetsſteen aan welken wy alle oogmerken, alle onze verrigtingen moeten toetzen, ten einde wy nimmer van de orde afwyken, zuiver, en onberispelyk zyn in al onzen handel. Ik zal u niet zeggen, waar wy deezen wil duidlyk verklaard vinden, en hoe men tot de kennis daar van komt. Gy zyt *Chriſtenen*, gebooren, opgevoed en onderweezen in eenen Godsdienſt, die u, in geenerlei opzigt, onkundig laat, welke de *goede*, *heilige*, *aangenaame*, *en volmaakte wil van* GOD *is*. Door het overweegen der gewyde Godſpraaken, door *naarſtig de Schriften te onderzoeken*, vinden wy alles wat wy weeten moeten om wel te leeven en om gelukkig te ſterven. Zy leeren ons geen enkelden ſtap doen zonder geleid te zyn door die heldre fakkel, die alle onze paden verlicht.

Wat hebben wy te doen in alle de omſtandigheden deezes leevens, in alle de gelegenheden, waar in wy ons moeten bepaalen en eene zyde kiezen, gevolglyk ook in het Huwelyk, en wel met de hoogſte rede, naar dien het eene der aangelegenſte ſtaatsverwiſſelingen is, waar wy het grootſte belang hebben om niet mis te tasten, wat hebben wy te doen, zeg ik, dan altoos die wet voor oogen, dien regel voor den geeſt te houden, en 'er nimmer van af te wyken. Die wet, die regel, doet ons handelen op eene wyze, welke ons aangenaam maakt in de oogen van GOD, die ons leidt en bevestigt op den weg des heils.

Het komt my voor dat een Leerling van JESUS CHRISTUS, onderweezen in de Schoole van dien Hemelſchen Leermeester, zonder moeite de gevallen kan onderſcheiden, waar in hy de uitſteekende voordeelen, welke wy aanweezen, zich kan belooven van die, welke natuurlyker

wyze

wyze hem de verwagting daar van ontzeggen. Denkt gy dat GOD 'er deel in neemt, verlangt gy zyne goedkeuring, hebt gy zyne gunst op 't oog, gaat dan verbintenisſen aan, die overeenſtemmen met het onderhouden zyner wetten, die het volvoeren van uwe pligten gemaklyk maaken, die meer en meer uwen geest met zyne vreeze, en uw hart met zyne liefde vervullen; die eindelyk eene innerlyke verbintenis hebben met alle deelen uwer heiligmaaking: hebt goeden moed, GOD zal met u zyn, *Hy zal uwen in en uitgang zegenen, Hy zal uw hand vatten, en, naa u door zynen raad geleid te hebben, in heerlykheid opneemen.* ——— Maar is het, in tegendeel, dat het denkbeeld van GOD niet in u opkwam, dat de beweegmiddels van den Godsdienst geenen invloed hadden op uwe beſluiten; hebt gy u bepaald om blindlyk uwe neigingen en driften te volgen; is het de dierlyke mensch alleen die u beſtuurde, en onder wiens beſtuur gy roekloos de rotſen en ſtormen, onvermydelyk op de zee, waar gy u op begeeven hebt, tartte; ſlaat dan uw oogen niet hemelwaards, deeze zal u niet gunſtig weezen; roept *in den dag uwer benauwdheid dien* GOD *niet aan*, op wien gy geen agt geſlaagen hebt wanneer gy *aan uw eigen gaaren offerde, en rookte aan uw eigen net:* maakt geen ſtaat op eene Voorzienigheid welker maatregels gy gedwarsboomd, en welker heilzaame ſchikkingen gy, zo veel in u was, verwoest hebt.

't Is onmogelyk M. B. hier ons tot byzonderheden in te laaten, en alle de voorbehoedzels op te noemen, welke Rede en Godsdienst van hun eiſchen, die zich in den Huwelyken ſtaat zullen begeeven, in die verwagting, dat de Voorzienigheid, mag ik dus ſpreeken, in hunne belangen zyn, en vervolgens haare zegeningen verleenen zal. Ik bepaal my tot eenige weezenlyke overeenkomſten, welke plaats moeten vinden tusſchen menſchen, die eene onverbreekelyke Verbintenis aangaan: overeenkomſten, die men niet kan voorbyzien zonder ſchade te lyden, of, ten minſten zich bloot te ſtellen aan zeer groote gevaaren. Ik breng deeze overeenkomſten tot vier, van welken ik 'er twee overeenkomſten der gelykheid, en de twee andere overeenkomſten der eenſtemmigheid noem.

1. De eerſte overeenkomst der gelykheid betreft de gelykheid der omſtandigheden. Ik ben niet onkundig van de veel ſchyns hebbende, of zelf, in zekere opzigten, welgegronde reden, die bygebragt worden om de natuurlyke gelykheid der menſchen te verdeedigen, en dezelve te her-

roepen. De eerſte deezer ſtellingen lydt geen zwarigheid: alle Menſchen zyn gelyk. De tweede daarentegen heeft onoverkomelyke zwaarigheden: alle Menſchen moeten hunne gelykheid bewaaren in de Maatſchappy, zonder eenige bepaaling of uitzondering. Om dit denkbeeld te doen ſtandgrypen moet de Staat der Maatſchappyen, zo als die tegenwoordig is, verwoest worden; en wie is het die daar toe, ik zal niet zeggen de magt, maar het regt heeft? Trekt men uit die Staatsgeſteldheid en uit de ondergeſchiktheid, welke de grondſlag derzelve is, geene voordeelen, die onmogelyk uit het Stelzel der gelykheid zouden kunnen voortvloeijen? 't Is derhalven de pligt van een goed *Burger*, en van een goed *Christen*, geen nadeel toe te brengen aan een ontwerp, 't geen het werk is der Voorzienigheid, de wetten noch gebruiken daar van te ſchenden, noch door zyn voorbeeld anderen aan te moedigen om die ſchennis te volgen. —— Ik ſpreek hier niet, dit ſtem ik gaarne toe, van eene zo ſtipte nauwkeurigheid, waar door de ſtaaten van menſchen, die, in de Maatſchappy, elkander zeer na komen, nimmer tot elkander zouden genaaken en zich vermengen, derwyze dat men noit van den eenen rang tot den naast volgenden zou afdaalen. Ik heb alleen op 't oog die groote ſprongen, om zo te ſpreeken, welke al te wyde tusſchenruimtens openlaaten, en uiterſtens, weinig geſchikt voor zodanig eene vereeniging, vereenigen. Schoon 'er geen natuurlyke of ſtellige wet ware, die daar door geſchonden wierd, bedryven van dien aart zouden altoos onvoorzigtig en van gevaarlyke gevolgen zyn. Is het drift die daar toe aandryft, die drift duurt, volgens het algemeene beloop, niet lang, het bezit van het voorwerp bluscht ze uit, de begogeling verdwynt, de ſchaamte van zich zelven zo jammerlyk vergeeten te hebben volgt, men geeft zich over aan berouw en kwelling des geests, en het voorheen geagte en bemiinde voorwerp wordt veragt en gehaat. Komt men niet tot die uiterſtens, hoogmoedige verſmaadingen, geſtrengheden, daadlyke of ſtilzwygende verwytingen zyn bykans onvermydelyk, en hoe veel bitterheids hebben deeze niet in zich? Verſtaat my egter in dier voege M. B, dat ik niet volſtrekt ontken dat dergelyke Huwelyken gelukkig kunnen weezen: 't is genoeg dat 'er zo weinig waarſchynlykheid van eenen gelukkigen uitſlag zich opdoet, om een verſtandig mensch af te ſchrikken. Voegt hier nog by die hindernisſen, welke de verſtandigſte mensch niet kan vermyden, en welke hy niet mag veragten; de nadeelen, naamlyk, welke de Fa-

mi-

milien, de afstammelingen by zulke ongelyke Huwelyken te lyden hebben, de verfmaading, die op hun nederdaalt, of ten minsten de berooving der anderzins hun behoorende voorregten. Waar is het tegenwigt om dit alles op te weegen? Waar de schadeloosstelling van dit verlies? —— Zal ik wyders, van de ongelykheid der omstandigheden spreekende, ook van die des Rykdoms gewaagen? Is het geen schande voor de menschen, dat zy de zwakheid hebben om iemand meer te agten, dewyl hy meer schats bezit; dat zy laag genoeg zyn om, 't geen ze aan verdienste en deugd behoorden toe te brengen, den geenen te bewyzen, die alleen geld in zyne kisten heeft? Wel verre van de zodanigen, die met tydlyke middelen voorzien zyn, af te raaden om zich te verbinden aan min vermoogenden; zo zy anderzins hunner keuze waardig zyn, was het te wenschen, dat 'er nimmer bykans andere Huwelyken geslooten wierden, en dat een vuile eigenbaat de algemeene aanspoorster, niet was om liever de schatten te verdubbelen dan te deelen. Maar, de menschen beschouwd gelyk ze zyn, mag men zich altoos meer zoetigheids belooven in het geval van gelykheid der middelen. De onbeschoftheid der Ryken is duizendwerf drukkender dan de trotschheid der Grooten.

2. Ik gaa voort tot de tweede overeenkomst van gelykheid, te weeten, die des Ouderdoms. Ik zal 'er niet lang op staan blyven. Wanneèr deeze overeenkomst ontbreekt, komt, uit dit mangel, eene tweevoudige strydigheid voort, eene natuurlyke en eene zedelyke. Tastbaar is de baarlyklykheid van de eerste. Het voornaamste oogmerk der Natuure in het Huwelyk, het hoofdvoorwerp van deszelfs instelling, is de instandhouding en de vermenigvuldiging des menschlyken geslachts; de zamenvoeging derhalven van twee persoonen, welker eene aan dit oogmerk niet voldoen kan, is een soort van verkragting der Natuur en een verfmaading der Voorzienigheid. De Huwelyks zegenwenschen, die in deeze gevallen egter uitgesprooken worden, voegen in de daad, zeer kwaalyk; zy kwetzen het oor, het hart komt 'er tegen op. —— Is het, daarenboven, mogelyk, vrywillig en geheel afstand te doen van de wettige aangenaamheden, en onschuldige vermaaken, die men uit het Huwelyk verwagt? En zyn de persoonen, die de geregeldste zeden, de zuiverste harten en lichaamen hebben, niet die geenen, welke met het meeste regt die aangenaamheden eischen, en om die vermaaken wenschen? Men moet hun waarlyk beklaagen, indien zy, in plaats van zulks, gestraft

ſtraft worden: en het leeven van een jong en oud Egtgenoot moet niet anders dan een ſtraf heeten. De jeugd, de gezondheid, de frisheid en de ſterkte zyn die geſchikt om vereenigd te worden met verval van kragten, ziekte en alle de andere ongemakken, die bykans onafſcheidelyk zyn van den ouderdom? ——— En wat de zedelyke tegenſtrydigheid betreft, mogelyk nog ſterker dan evengemelde, welk een vooruitzigt in een leeftyd, dat de leevendigheid en vrolykheid heerſchen, waar in men de onſchuldige vermaaken, welker ſaiſoen zo ſchielyk voorby ſnelt, wil genieten, welk een vooruitzigt, zeg ik, in den bloei onzer dagen de jaaren te ſlyten aan de zyde van een Man of Vrouw, die door verdriet kwynt, die door zorge verteert, die door een grynigen geest beheerscht wordt, en die verdriet vindt in alles wat ons vermaakt! Ziet daar de bykans nimmer misſende vrugt van Huwelyks verbintenisſen, onder zo kwaade voortekens voltrokken. De hoogſte trap van vergenoeging dien men kan beklimmen, is het uitwerkzel van eene lydzaamheid, wel zeer pryslyk, doch zeer zeldzaam. Moet men dan de vrolykheid des harten in gevaar ſtellen tot het oefenen dier lydzaamheid, of liever dezelve daar aan opofferen? Eindelyk, het Huwelyk geſchikt zynde om het geheele leeven der Egtgenooten te duuren, wat kan het betekenen, wanneer de een zich nog eene halve eeuw leevens mag beſooven, en de andere reeds met den eenen voet in het graf gaat?

De twee andere overeenkomſten, van welke ik moet handelen, en die ik overeenkomſten der eenſtemmigheid noemde, ſtaan ons nu te beſchouwen. De eerſte deezer doe ik beſtaan in de beginzels of gevoelens, en ziet hier myne gedagten over dit ſtuk. De ongelykheid in 't geen men Temperament noemt, is geen hinderpaal van de Huwelyks vereeniging, of van de zoetigheden, die men zich daar van kan belooven. Het tegendeel heeft veel eer plaats. De gelykvormigheid van characters, in dit opzigt, brengt ongemakken te wege, veel geſchikter om de toegenegenheid te verminderen dan vaster te maaken. Twee perſoonen van eenen leevendigen en driftigen aart, vatten ligt vuur en ſtuiven gereed tegen elkander op; zy hebben verſchillen, die in kyvagien veranderen, in twist en gramſchap eindigen. Dit heeft geen plaats wanneer de vuurigheid des eenen aan de koudvogtigheid des anderen gepaard is: het vuur rookt, en verteert zonder eenige ſchade te veroorzaaken; dewyl het geen' tegenſtand ontmoet. Desgelyks zullen twee perſoo-

soonen, die zwaargeestig, koel, stilzwygend, traaglyk in alle hunne verrigtingen zyn, elkander hartzeer aandoen; hun staat zal een soort van uitteering, en slaapziekte weezen, die 't geheele leeven walglyk maakt. Gelyk de koudvogtigheid, in het voorgaande geval, de vuurigheid maatigde, zo moet in dit de vuurigheid de koudvogtigheid leeven byzetten, en uit dergelyke zamenvoegingen zal het zelfde uitwerkzel voortkomen, als welgeschikte schaduwen in eene schildery te wege brengen. —— Doch men moet dit zelfde niet verwagten, wanneer het verschil plaats heeft in de beginzels zelve, in de wyze van denken en oordeelen met betrekking tot de pligten des leevens en het gedrag. Niets rampzaliger dan die Verbintenissen, waar wysheid, deugd, orde en geregeldheid aan den eenen kant, maar dwaasheid, ondeugd, wanorde en buitenspoorigheid aan den anderen kant gevonden wordt. Van twee zaaken zal een van beiden gebeuren; of het beste deel lydt, of het bederft geheel en al: want een derde is zeer zeldzaam, naamlyk dat het gebrekkige deel zich verandert en verbetert. Hoe is het dan mogelyk, dat men in een geval van zo veel gewigts als het is zich voor zyn geheele leeven te verbinden, en zyne toestemming te geeven tot eene allernauwste vereeniging, niet voor af, zo veel in ons is, het zedelyke character zoekt te kennen van iemand met wien men onlosmaaklyk zal verbonden worden? Hoe is het mogelyk met een gezond verstand, met opmerking, met rypen raade het te waagen om aan zyne zyde te neemen, de ligtvaardigheid, de ydelheid, de domheid, de verfmaading alles goeds? Hoe kan de zedigheid en nederigheid verwagten dat zy zullen zamenstemmen met hoogmoed, trotschheid, overdaad en pragt? Hoe zal eene voorzigtige huisbezorging haare belangen stellen in de handen der verkwisting en brooddronkenheid? Hoe kan men beminnen zonder hoogagting? En hoe kan 'er hoogagting gevonden worden, wanneer de beginzels dermaate stryden? Ik weet wel hoe algemeen, hoe ontelbaar, de zelfbedriegeryen zyn ten deezen opzigte; hoe de vooringenomenheden en de driften de gebreken van personen voor welke men, uit hoofde van eenige uitwendige bevalligheden, genegenheid gekreegen heeft, verbergen en vergoelyken; hoe ligt men zich belooft, zelf de gebreken ontdekkende, dat zy zullen overgaan, of dat men in staat zal weezen dezelve te verbeteren. Dit zyn alle, over 't algemeen, loutere harsenschimmen! Laaten wy de ondervinding raadplee-

pleegen, wier godſpraaken zo zeker zyn. Dergelyke Huwelyken ſlaagen nimmer wel, zy vallen onvermydelyk uit tot het ongeluk der geenen, die ze aangaan.

Nog maar eene overeenkomst ſtaat ons te beſchouwen, een overeenkomst welker naam alleen het aanbelang derzelve doet kennen, 't is die van den Godsdienst. Ik wil niet volſtrekt ontkennen, dat twee perſoonen, van verſchillenden Godsdienst, zich kunnen vereenigen, en de aangenaamheden van eene gelukkige Vereeniging ſmaaken. Indien zy vol genegenheid tot en agting voor elkander, de Godsdienſtige inſtellingen, welke zy ieder belyden in agt neemen, zonder immer elkander daar over te ontrusten, en nauwkeurig het aangegaane verdrag volbrengen, zie ik in het verſchil van Godsdienst niets, 't welk weezenlyk het Huwelyks geluk kan wegneemen. Weezenlyk, zeg ik: want men zal my gereed toeſtemmen, dat wanneer een Man en Vrouw ten zelfden tyde en eendragtlyk aan dezelfde Godsdienſtige verrigtingen zich overgeeven, die band, indien ze de behoorlyke kragt heeft, alle de andere banden nauwer toehaalt en tevens zagter maakt. Een zeldzaame zamenloop van ontelbaare omſtandigheden is 'er noodig om Egtgenooten eenen verſchillenden Godsdienst toegedaan, in zo gelukkigen ſtaat te doen leeven als gebooren wordt uit gelykheid van Godsdienſtige beginzelen. Waar uit ik dit gevolg trek, dat men in dergelyk een geval zich niet moet bepaalen dan naa de nauwkeurigſte overleggingen en de rypſte beraading. —

Voor het overige noem ik het geen verſchil in den Godsdienst, 't geen enkel de onderſcheidene Gemeenſchappen van een en dezelfde Kerk betreft. 't Is te bejammeren, dat die Gemeenſchappen door de onderſcheidene naamen, die zy voeren, een ſcheidmuur opgeworpen hebben tot verhinderíng der Broederlyke Liefde en der Euangeliſche eensgezindheid. 't Is allerdroevigſt, dat die naamen zomtyds heviger afkeer verwekken, dan of ze de lynrechtſte tegenſtrydigheid van geloofsbelydenis uitdrukten. Maar het kwaad heeft plaats gegreepen; en te vergeefsch hebben de kragtdaadigſte poogingen der Vorſten, de wyſte en voorzigtigſte maatregels der Godgeleerden eenige hulpmiddels daar tegen tragten uit te vinden en te werk te ſtellen. Zy derhalven, die, gebooren in onderſcheidene Gemeenſchappen, daar uit gelegenheid zouden neemen om elkander te veragten en te haaten, zouden zeer kwaalyk handelen met na een' ſtaat te haaken, welke hun zou roepen om het leeven met elkander

der door te brengen, en Kinders te zamen op te voeden. Gy bemerkt, M. B. al te duidelyk waar op zulks moet uitloopen, ik behoef hier over niet breedvoerig te handelen. De huislyke onverdraagzaamheid is geen min ſnerpende geesſel dan de openbaare, zy doet zich nog ſmertlyker gevoelen; dewyl ze alle morgens haare ſlagen herhaalt, en by ieder geval vernieuwt. Van een Bekeerder verandert men in een Vervolger, en van een Vervolger in een Beul. Waar om dergelyke gevaaren in den mond geloopen? Is 'er iemand, die niet rondsom zich, onder perſoonen, die met hem dezelfde melk der leere hebben ingezoogen, eene kan vinden op welke hy het oog laat vallen, en die zyne keuze bepaalt? Is het eene zo bezwaarlyke kunst, een zo zeldzaam geheim, eene keuze te doen, die de uitkomst regtvaardigt, zonder willens en weetens het getal der gunſtige waarſchynlykheden te verminderen, en dat der ongunſtige daar en tegen te vermeerderen? Ik veroordeel derhalven niet het geen de Wetten hier omtrent zeggen; maar ik wraak het geen Rede en Ondervinding zo dikmaals afgekeurd en geleugenſtraft hebben.

Dit zyn, M. B. de voornaamſte handelwyzen om, ten aanziene der Huwelyken, zich volgens de ſchikkingen der Voorzienigheid te gedraagen. Ik hou my verzekerd gy gevoelt de regtmaatigheid daar van, en bemerkt tevens waar uit die regtmaatigheid haaren oorſprong ontleent. Ik heb dit reeds te verſtaan gegeeven; maar dit denkbeeld is van te veel aangelegenheid, om het niet te herhaalen en u op het diepſte in te drukken. Wat men ook op aarde verrigt moet boven al tot onze zaligheid mede werken. Dit is de wil van GOD; dit het einde waar toe de mensch geſchikt is. Zy derhalven, die zich in den Huwelyken Staat zullen begeeven, moeten vooraf, niet met een oppervlakkig overzigt, maar met de bedaardſte raadpleeging, verzekerd weezen, of zy in de keuze, die zy ſtaan te doen, hulpmiddels of hinderpaalen, tot het werk hunner heiligmaaking, zullen aantreffen. Heeft het eerſte plaats, de weg is gebaand, en de grootſte onheilen, waar aan zy zich, in 't vervolg, kunnen blootgeſteld vinden, zullen niet beletten, dat zy de beste zyde gekoozen, en rede hebben om zich daar over geluk te wenſchen. Grypt het tweede ſtand, alles is verlooren, de grootſte tydlyke voordeelen, de zigtbaarſte voorſpoed, zullen niet kunnen beletten, dat zy na hun verderf loopen en eindelyk in een' jammerpoel nederſtorten. Ik mag u derhalven de taal, die MOSES eertyds by 't volk van *Israël* gebruikte,

te

te gemoete voeren: *Ik heb u voorgeſteld het leeven en den dood, den zegen en den vloek, kiest derhalven* (*).

(*) De Eerw. FORMEY deeze Redenvoering den 27 July 1765, acht dagen naa de Egtverbintenis van den Prins van *Pruiſſen* met de Princeſſe van *Brunswick*, uitſpreekende, voegt 'er eenige aanmerkingen, tot dat voorval betrekkelyk by, die wy niet noodig agten voor onze Leezeren te vertaalen.

NATUURKUNDIGE EN WEERKUNDIGE WAARNEEMINGEN, GISSINGEN EN ONDERSTELLINGEN, *Door* BENJAMIN FRANKLIN, L. v. h. K. G.

(*Philoſophic. Transact.* Vol. LV.)

DE lugtdeeltjes worden op een zekeren afſtand van elkanderen gehouden door derzelver onderlinge te rugſtooting.

Elke drie deeltjes elkander onderling en gelyklyk te rug ſtootende, moeten een gelykzydigen driehoek maaken.

Alle deeltjes van lugt weegen op de aarde; deeze zwaarte drukt dezelven te zamen, en verkort de zyden van de driehoeken, anders zou de onderlinge terugſtooting ze tot grooter afſtanden van elkander dryven.

Welk ſoort van deeltjes van andere ſtoffe, (welken die terugſtootende eigenſchap niet hebben) in de lugt opgehouden worden, moeten aan de deeltjes van de lugt kleeven, en door dezelven opgehouden worden; want in de tuſſchenruimten is niets waar op zy konnen rusten.

Water en lugt trekken onderling malkanderen aan. Hier van daan wordt het water opgelost in de lugt, gelyk zout ſmelt in water.

De eigenaartige zwaarte van ſtoffe wordt niet veranderd door verdeeling van de ſtoffe, ſchoon de oppervlakte vergroot worde. Zestien looden kogels, ieder van een unce, weegen in water zo veel als één van een pond, alhoewel hy minder oppervlakte heeft.

De ophouding van zout in water hangt derhalve niet af van de vergrooting van zyne oppervlakte.

Een klomp zout, ſchoon ſtil neergelegd op den bodem van een vat met water, zal ſmelten, en zyne deeltjes zich naar alle kanten beweegen, tot dat het gelyk door het water verſpreid is; gevolglyk is 'er een onderlinge aantrekking tuſſchen zout en water. Elk deeltje van water neemt zo veel

veel zout aan, als aan het zelve kan blyven hangen, als 'er meer bykoomt, valt het naar den grond, en zal niet opgehouden blyven.

Zo zal water ook ſmelten in de lugt; elk deeltje van lugt zal één of meer waterdeeltjes aanneemen, en als 'er te veel bykoomen, vallenze in regen naar beneden.

Maar wyl de deeltjes van de lugt niet zo aan malkander verknogt zyn als die van het water, gaat de ſmelting van water in de lugt niet aan zonder eene beweging van de lugt, óm een verſchen toegang van drooge deeltjes te maaken.

Een gedeelte van een vloeiſtoffe veel hebbende van het gene het doet ſmelten, zal 'er van mededeelen aan andere gedeelten welken minder hebben. Zo zal heel zout water in gemeenſchap raakende met zoet water, van zyne zoutheid overgeeven tot dat alles gelyk zy, en te eerder als 'er eenige beweging is in het water.

Ja aarde zelfs zal zich ontdoen, of vermengen met de lugt. Een ſlag van den hoef van een paard tegen den grond op een heeten ſtuivenden weg, zal een wolk van ſtof doen opgaan, welke, indien 'er een zagt windje is, zich ligtelyk zal verſpreiden zo hoog als een gemeen huis. En het is niet door de werktuiglyke beweging van het paards hoef, overgegeeven aan de deeltjes van het ſtof, dat zy zo verre vliegen, noch door den wind, dat ze zich zo wyd uitbreiden. Maar de lugt naby den grond, verwarmd door de heete ſtof in dezelve geſlaagen, is verdund en ryst, en vermengt zich, onder het ryzen, met de koeler lugt, en geeft van haar ſtof daar aan over, en deeze wordt eindelyk zo verſtrooid datze onzichtbaar wordt. Zo wordt een groote menigte van ſtof opgeheeven in drooge jaargetyden. Regenvlaagen zuiveren de lugt daar van, en brengen het wederom om laag. Want water het zelve ſterker aantrekkende dan de lugt, verlaat het de lugt en hegt zich aan het water.

De lugt, wylze geduurige veranderingen lydt in de trappen van hitte, door verſcheide oorzaaken en omſtandigheden, en gevolglyk verandert in byzondere zwaarte, moet derhalve in een geſtadige beweging zyn.

Een weinig vuur gemengd met water (of een kleine graad van warmte van het zelve) verzwakt den ſamenhang van deszelfs deeltjes zo zeer, dat die van de oppervlakte het zelve verlaaten, en zich hegten aan de deeltjes van de lugt.

Een grooter trap van hitte wordt 'er vereiſcht om den ſamenhang tusſchen het water en de lugt te verbreeken.

Een maatig verwarmde lugt zal meer water onzichtbaar

ophouden dan koude lugt; want haare deeltjes door de hitte meer van elkander te rug geſtooten, houden daar door gemaklyker de deeltjes van water welken 'er aanhangen, van tot malkander te loopen, 't welk het licht zou ſtremmen, verbreeken of weeromkaatzen.

Hier van daan koomt het, als wy in een warme lugt ademen, ſchoon 'er even veel vogtigheid uit de longen gaat als wanneer wy ademen in eene koude lugt, die vogtigheid evenwel niet zo zichtbaar zy.

Water ten uiterſte heet gemaakt, dat is tot den trap van kooking, ſtooten zyne deeltjes, in het zelve te verlaaten, elkander zo ſterk te rug, datze veel meer plaats beſlaan dan te vore, en door deeze terugſtooting zich ophouden, dryvende de lugt uit de ruimte welke zy inneemen. De trap van hitte verminderende, trekken zy onderling elkander wederom aan, en met geene lugtdeeltjes gemengd, om aan te hangen, waar door zy zouden konnen geſteund en op een afſtand gehouden worden, vallenze terſtond neder, loopen ſamen, en worden wederom water.

Het water, welk doorgaans in onzen dampkring verſpreid is, krygt nimmer zo veel hitte van de Zon, of andere oorzaak, als water heeft wanneer het kookt, het wordt derhalve niet opgehouden door zulk eene hitte, maar door aankleeving aan de lugt.

Water ontdaan in, en kleevende aan de lugt; zal deeze lugt niet ligt olie opneemen, om dat 'er een natuurlyke afkeerigheid is tuſſchen water en olie.

Hierom verwaasſemen koude oliën langzaam, om dat de lugt gemeenlyk eenig ontdaan water heeft.

Olie ten uiterſte heet gemaakt zynde, zal de lugt welke naby haare oppervlakte is, ook ten uiterſte heet worden; het water haar dan verlaatende, zal zy de olie aantrekken en opneemen, welke 'er nu kan aankleeven. Hier van daan de ſpoedige uitdamping van olie alsze zeer heet gemaakt is.

Olie ontdaan in de lugt, zullen de deeltjes, waar aan ze kleeft, geen water opneemen.

Hier van daan is de lugt verſtikkende, alsze bezwangerd is met verbrand vet, als kaarsſnuitzel en dergelyk. Alle oogenblikken moet een zekere mate vogts uit de long ontlast worden. Lugt, welke verſcheiden maalen ingeademd is, is reeds overlaaden, kan hierom niet meer aanneemen, en derhalve tot het vereiſchte onbekwaam. Vette lugt wil dezelve niet aanraaken. In beide gevallen volgt verſtikking uit gebrek van loozing.

Lugt

Lugt zal veel andere zelfſtandigheden aantrekken en ophouden.

Een lugtdeeltje beladen met aankleevend water, óf eenige andere ſtoffe, is zwaarer dan te vore, en zal naar beneden daalen.

De dampkring onderſteld wordende in rust te wezen, zal een beladen deeltje neerdaalende werken op de deeltjes tuſſchen welken het doorgaat, of in zynen weg ontmoet, met eene kracht welke genoeg is, om in zekere maate de onderlinge terugſtooting te overwinnen, en dezelven nader tot elkander te dringen.

Ieder deeltje van lugt zal derhalve eenigen last draagen minder dan de kracht van die terugſtooting.

Hier van daan de ophouding van mist, nevel en wolken.

Zeer warme lugt, helder, ſchoon veel vogt ophoudende, zal troebel en wolkig worden door bykooming van een kouder lugt: gelyk een mistige troebele lugt helder zal worden door verwarming.

De zon, ſchynende in een mistigen morgenſtond, verdryft zulks. Men ziet de wolken verdwynen in een zonſchynigen dag.

Maar de koude verdikt de dampen en maakt dezelven zichtbaar. Een kan, met koud water gevuld, zal de vogtigheid van een warme heldere lugt verdikken, aan de buitenzyde, waarze zichtbaar wordt als een daauw, zich vereenigt in druppen, en in kleine ſtroompjes naar beneden loopt.

De zon verwarmt de lugt van onzen dampkring het meest naby de oppervlakte der aarde; want daar zyn, behalve de regte ſtraalen, veel verbreekingen. Daarenboven geeft de aarde, zelve verwarmd zynde, iet van haare warmte over aan de naaste lugt.

De hooger gewesten, door welken de regte ſtraalen van de zon alleen doorgaan, zyn in vergelyking zeer koud. Hier van daan de koude lugt op de toppen der bergen, en op ſommigen ſneeuw het geheele jaar, zelfs onder de brandende lugtſtreek. Hier van daan hagel in den zomer.

Indien de dampkring overal (boven en beneden) altyd gelykmaatig heet óf koud ware, zou de bovenſte lugt altyd fyner zyn dan de onderſte, om dat ze minder drukking lydt; en by gevolg ligter, en derhalve haare plaatſe houden.

Maar de hooge lugt kan meer verdikt worden door de koude, dan de laage door drukking. De laage meer uitgezet worden door de warmte, dan de hooge door gemis van drukking. In zulk een geval zal de bovenlugt zwaarer, en de onderſte de ligtſte worden.

Het laage gewest van lugt, verwarmd en uitgezet zynde, heft op en onderſteunt, eenigen tyd, de hooge kouder en zwaarer lugt, en zal dezelve ophouden, zo lang het evenwigt duurt. Dus wordt water opgehouden in een omgekeerd open glas, terwyl het evenwigt gehouden wordt door de gelyke drukking opwaards van de benedenlugt; maar zo dra het evenwigt op eenige wyze verbroken wordt, loopt het water uit aan de zwaarſte zyde, en de lugt dringt in zyne plaatſe.

Koude zwaare lugt opgeheven over een verwarmde ſtreek lands, door eenig toeval ongelyk onderſteund wordende, of ongelyk in gewigt, valt het zwaarſte gedeelte eerst naar beneden, en dan volgt het overige met groot geweld. Hier van daan ſtormwinden na groote hitte, en orkaanen in heete landen. Hier van daan de lugt van ſtormwinden en orkaanen koud, ſchoon in heete gewesten en jaargetyden; wyl dezelve van boven koomt.

De koude lugt van boven koomende, wylze door ons warme gewest met waterdeeltjes vervuld gaat, verdikt dezelven, doetze zichtbaar worden, maakt een dikke en donkere wolk, welke ſomtyds ten eerſten breed en ver betrekt; ſomtyds, alsze op eenigen afſtand gezien wordt, isze in 't begin klein, en wordt allengs grooter; de koude zyde, of oppervlakte, van de wolk, de dampen naast by dezelve verdikkende, welken kleiner wolken maaken, die 'er zich byvoegen, vermeerderen haare grootte, zy daalt dan met den wind, en haare verkreege zwaarte koomt nader aan de aarde, wordt dikker door geſtadige byvoegingen van water, en maakt zwaare ſtortregens.

Kleine zwarte wolken zich zo vertoonende aan een helderen hemel, in warme gewesten, voorſpellen ſtorm, en waarſchouwen den zeelieden zeilen in te haalen.

De aarde in 24 uuren om haaren as draaijende, moeten de evenaars deelen zich 15 mylen beweegen in elke minuut. Op noordelyke en zuidelyke breedten is de beweging minder tot aan de poolen, en daar geheel niet.

Zo 'er een algemeene kalmte ware over de oppervlakte van den aardkloot, het moest zyn door eene beweging van de lugt in elk gedeelte, zo ſnel als de aarde of de zee, welke zy bedekt.

Iemant die zeilt, of rydt, heeft ongevoelig een zelfden trap van beweging als het ſchip of de wagen, waar mede hy vereenigd is. Als het ſchip tegen den wal ſtoot, of de wagen ſchielyk ſtil gehouden wordt, de beweging nog in den man zyn-

zynde, wordt hy voor uit geſtooten. Als iemant van het land wou ſpringen in een ſnel zeilend ſchip, zou hy achter uit (of na de achterſteeven) bewoogen worden, om dat hy nog de beweging van het ſchip niet hadt.

Die te zee of te land reist naar den evennagt-lyn, krygt trapswyze meer beweging; van den zelven af, verliest hyze.

Maar als iemant opgenomen werdt van de breedte 40 gr. (ſtel dat de oppervlakte van de aarde zich hier 12 mylen bewege in een minuut) en onmidlyk neergezet werdt op den evennagtslyn, zonder verandering in de beweging welke hy hadt, zyne hielen zouden opgeſtooten worden, hy zou westwaard vallen. Als hy opgenomen werdt van den evennagtslyn en neergezet op de breedte van 40 gr. zou hy oostwaard vallen.

De lugt onder den evenaar, en tusſchen de keerkringen, geſtadig verhit en verdund wordende door de zon, ryst. Haare plaats wordt vervuld door lugt van noordelyke en zuidelyke breedten, welke van plaatſen koomende waar de aarde minder beweging hadt, en niet ras krygende de ſneller beweging van de evennagts aarde, vertoont een oostenwind, westwaard waaijende, terwyl de aarde zich van 't westen naar het oosten beweegt, en onder de lugt doorglydt.

Zo ook als wy in ſtil weder ryden, ſchynen we den wind tegen ons te hebben. Als wy voor den wind ryden, en ſneller, zal die ons ook een geringe tegenwind ſchynen.

De lugt tusſchen de keerkringen verdund, en ryzende, moet in het hooger gewest vliegen noord en zuid. Eer zy rees hadtze de grootſte beweging verkreegen, welke de draaijing van de aarde 'er aan geeven kon. Zy behoudt zekeren trap van deeze beweging, en neervallende op hooger breedten, waar de beweging van de aarde minder is, zal een westelyke wind ſchynen te wezen, evenwel naar de evenaarsplaatſen ſtrekkende, om het ledige te vervullen, welk gemaakt is door de lugt van de laagere gewesten derwaards vliegende.

Hierom zyn onze gemeene koude winden noordwestelyke, onze zomerſche koude ſtormwinden insgelyks.

De lugt heeft in zoel weder, al isze niet wolkig, een ſoort van dyzigheid, welke de voorwerpen op eenigen afſtand dof en verwerd doet zien. Deeze dyzigheid wordt veroorzaakt door veel vogt, welk gelyklyk door deeze lugt verſpreid is. Wanneer dit door de koude wind, welke 'er onder naar beneden blaast, verdikt is in wolken, en in regen neervalt, wordt de lugt zuiverer en helderer. Hier van daan vertoo-

nen zich verafzynde voorwerpen na ſtormbuijen onderſcheidenlyk, en de omtrekken eindigen ſcherp.

Zeer koude winden doen de oppervlakte van de aarde bevriezen, door het vuur van dezelve weg te dryven. Warme winden over dezelve waaijende zullen 'er door verkoud worden. Kon de bevroozen oppervlakte onder, en een warmer van beneden naar boven gekeerd worden, zulke warme winden zouden niet zo veel verkoeld worden.

De oppervlakte van de aarde wordt ook ſomtyds zeer verhit door de zon, en zulk een verhitte oppervlakte niet veranderd wordende, verhit de lugt welke over dezelve in beweging is.

Zeen, meiren en groote verzamelingen van water, door de winden bewogen, veranderen geſtadig van oppervlakten; in den winter wordt de koude oppervlakte, door het rollen van de golven, naar onderen gekeerd; in den zomer raakt de warme onder, en de koude boven. Hier van daan heeft het zeewater, en de lugt over het zelve een meerdere gelykmaatigheid. Hier van daan ſchynen de winden uit zee, in den winter warm, en de winden van het land koud. En in den zomer het tegendeel.

Dus maatigen de meiren noordwest van ons af (*), zynde niet zo ſterk bevroozen, en ook niet zo geſchikt om te bevriezen als de aarde, de koude van onze winterſche winden veel eer dan zy dezelve vermeerderen.

De lugt boven de zee warmer en gevolglyk ligter zynde in den winter, dan de lugt boven het bevroozen land, kan een tweede oorzaak zyn van onze algemeene noord-weste winden, welken van onze Noord-Amerikaanſche kust, met regte hoeken naar zee waaijen; de warme ligte zeelugt ryst, en de zwaare koude landlugt koomt in plaats.

Zwaare vloeiſtoffen neerdaalende maaken dikwils te rugſtroomingen of draaikolken, gelyk men ziet in een tregter, waar in het water een kringwyze beweging krygt, en naar alle zyden van een middenpunt afwykt, en in 't midden een ledige ruimte overlaat, boven grootst en naar beneden verminderende, als een ſpreek-trompet, met het wydſte eind naar boven.

Lugt, neerdaalende, of opryzende, kan gelyke terugſtroomingen of draaikolken maaken, als de lugtdeelen een rondraaijende beweging krygen, en van het midden van een kring, door een centerſchuwende kragt afwyken, en daar

eene

(*) In Penſilvanie.

eene ledigheid laaten, alsze nederdaalen, boven grootst, en naar beneden afneemende; alsze opryzen, beneden grootst, en naar boven verminderende, gelyk een ſpreek-trompet, met deszelfs groſſte eind op den grond ſtaande.

Als de lugt, met geweld, op ſommige plaatſen neerdaalt, kanze met gelyk geweld op anderen ryzen, en beide een ſoort van dwerlwinden maaken.

De lugt in haare dwerlende beweging naar alle zyden afwykende van het middenpunt, of de as van de trompet, laat daar een ledige ruimte, welke door de zyden niet gevuld kan worden, wyl de dwerlende lugt dit als een gewelf belet; zy moet dan by de opene enden indringen.

De grootſte drang naar binnen zal zyn aan het benedenſte end, om dat hier de grootſte zwaarte is van den omringenden dampkring. De lugt inkoomende ryst van binnen, en neemt mede op ſtof, bladen en zelfs zwaarer lichaamen, welken haar in den weg ontmoeten, en loopt gelyk een te rug- of draaiſtroom over land.

Alsze over water gaat, dringt het gewigt van den omvangenden dampkring het water in de ledige ruimte, waar van zich een gedeelte, trapswyze voegt by de dwerlende lugt, en de zelve zwaarder maakende, en een verſnelde beweging krygende, ſteeds verder van het middenpunt of de as van de tromp afwykt, en eindelyk, als de tromp wyder wordt, in kleine deeltjes wordt verbroken, en zo met de lugt vereenigd, dat het 'er door opgehouden wordt, en in zwarte wolken overgaat op den top van de tromp.

Dus kunnen deeze dwerlingen rukwinden zyn op het land, en een hoos op zee. Een lichaam van water zo opgeheeven, kan ſchielyk neervallen, wanneer de beweging enz. geen kracht heeft om het op te houden, of het dwerlende verwelf is gebroken, zo dat het lugt inlaate; in zee vallende, doet het geen nadeel, ten zy 'er by geval ſcheepen onder zyn. Maar alsze in de voortgaande beweging van de dwerling, zich van de zee over land heeft bewoogen, en hier breekt, volgen 'er ſchielyke, geweldige en verderflyke overſtroomingen.

WAARNEEMINGEN EN AANMERKINGEN OVER DE BERUGTE SURINAAMSCHE PAD, PIPA GENAAMD, EN BYZONDERLYK OVER HAARE WYZE VAN VOORTTEELING; *met eenige andere byzonderheden tot de Surinaamsche* NATURALIA *betrekkelyk.* Door den Heer PHIL. FERMIN (*).

SChoon de Landſtreek van *Suriname* eene menigte zeldzaame voortbrengzels, en welke al den aandagt der Liefhebberen waardig zyn, oplevert, zyn 'er egter misſchien geene, welke de verwondering kragtiger opwekken, en de oplettenheid meer bepaalen kunnen, dan die van de berugte *Pipa*, *Bufo Surinamenſis* by de Naturalisten geheeten, Een Pad niet ſlegts zonderling door zyne grootte, maar zeldzaam voornaamelyk in zyne voortteeling.

Elk weet, dat de voortteeling een der diepſte Verborgenheden der Natuur is; maar hier ſchynt dezelve vermaak geſchept te hebben, om dat kleed, waar in Zy goedvindt zig te bewinden, te verdubbelen, en zig alle de beſchouwingen van een Nieuwsgierig oog te willen onttrekken. Ik vermeet my niet genoeg van myne Bekwaamheid, om te belooven, dat ik deze duisternisſen zal opklaaren, maar ik zal ten minſten tragten om 'er eenig ligt in te verſpreiden, en terwyl ik wanhoop, om allerwegen het regte pad in dit Doolhof te vinden, en het zelve geheel veilig door te loopen, zal ik my ten minſten voor Afwykingen en Doolingen tragten te beveiligen. Ik zal Ondervinding en Waarneemingen tot myn rigtſnoer houden, en dat rigtſnoer niet verlaaten; de Natuurlyke Historie is de grondſlag der Natuurkunde, en die laatſte zou gewisſelyk veel verder gevorderd zyn, ware men altoos met de eerſte begonnen, en hadt men nooit ondernoomen om eenige Verklaaring te geeven, eenige Onderſtel-

(*) „ Schoon het ons niet onbekend is, dat de Heer CAMPER „ de voortteeling van de Surinaamſche Pad met zyne gewoone „ naauwkeurigheid heeft opgehelderd, ſchoon zyne verklaaring „ ook van die van den Heer FERMIN verſchilt, hebben we egter „ geoordeeld, dat onze Lezers, de redeneeringen van den laatſte „ genoemden daar laatende, deszelfs Waarneemingen met ver„ maak zouden leezen; te meer om dat 'er in dit Stukje byzon„ derheden wegens het bekoomen der Surinaamſche Inſecten ge„ vonden worden, welke onze Liefhebbers nauwelyks misſen „ kunnen ".

ſtelling te maaken, voor dat de Ondervinding en Waarneemingen ons daar toe als met de hand geleid hadden.

Geduurende een verblyf van agt jaaren, die ik op Surinaame geſleeten heb, heb ik niets verzuimd, om te zien, en om wel te zien alles, wat myne kundigheden vermeerderen, en my in myn beröep als Geneesheer volmaaken konde, 't welk zekerlyk meer dan eenig ander eene onvermoeide beoefening der Natuur vereischt.

De overmaatige Hitte is inderdaad een groote hinderpaal voor de voldoening myner Begeertens geweest; hoe kan men het land, door de ſterkſte zonneſtraalen als gebrand, door kruiſen? Hoe kan men, van Onderen geroost, van Boven gezengd, zig den noodigen tyd geeven, en genoegzaame lust en aandagt hebben, om Waarneemingen te doen? Maar nu, ſchoon de Jaargetyden op Suriname zo veranderlyk zyn, dat men 'er geen den minſten ſtaat op maaken kan, zo onderſcheidt men 'er egter vier, twee van Droogte of groote Hitte, en twee van Regen. Die Saiſoenen verſchillen voornaamelyk door de hoeveelheid van kwaade Lugt, welke als dan meer of min verſpreid is en heerscht; want de lugt is 'er altoos ongezond. De hitte is in de drooge Saiſoenen zo groot, dat de Dampkring, als enkel vuur op het Lighaam werkende, zulk eene haastige en geweldige ontbinding in de vogten veroorzaakt, dat de ſterkſte lighaamen daar door in korten tyd worden nêergeveld, en door de geduurige uitwaasſeming uitgeput, welk zo ſterk is, dat het water zelve, zo dra men het gedronken heeft, door de zweetgaten van het lighaam uitvloeit, en dat men het zelve in zulk een overvloed ziet te voorſchyn koomen, gelyk uit een Spons, die men zagtjes uitdrukt.

Hier koomt by, dat de merkwaardigſte byzonderheden, tot de Natuurlyke Historie behoorende, by ongeluk op die Plantagies gevonden worden, welke twaalf of vyftien mylen verre van de ſtad, alwaar ik myn verblyf had, gevonden worden; maar, uit het geen ik ſtraks zeide, kan men ligtelyk opmaaken, dat Reizen van zulk eene lengte byna onmogelyk zyn geduurende het een en ander Saiſoen; want in het drooge jaargetyde is de Hitte onverdraagelyk, in het natte Saiſoen regent het onophoudelyk; hoe kan nu iemand, die niet alleen zyne bezigheden heeft, maar die byzonderlyk verpligt is het Gemeen ten dienst te ſtaan, telkens zulke lange reizen onderneemen, zo veele dagen afweezend zyn, en zig bloot ſtellen, om derwyze afgemat van zyne reizen te rug te koomen, dat hy verſcheide dagen noodig heeft om zig te herſtellen?

Ik maak van dit alles gewag, om dat verſcheide Europeaanſche Liefhebbers van Inſecten en andere Natuurlyke zeldzaamheden naar Suriname ſchryven, en dezelve verzoeken op eene wyze en toon, waar uit men duidelyk zien kan, dat zy zig verbeelden, als of men dezelve aldaar voor het oprapen hadt. Daar men in tegendeel, ſchoon daar ter plaatſe zynde, zeer veele moeite heeft, om dezelve te verzamelen, en groote kosten daar toe moet aanwenden. Ik ben meer dan eens in het geval geweest van menſchen uit te moeten zenden, om deze en geene byzonderheden te zoeken, en ik heb altoos bevonden, dat myn beurs geweldig leedt, om myne vrienden te verpligten. Ik durf zelfs zeggen, dat geen mensch, ten minſten voor zo verre ik weet, ooit zulke zwaare kosten als ik op Suriname gedaan heeft, om verſcheidene van dergelyke Inſecten te bekoomen, als ik tegenwoordig in myn Kabinet heb. Daar zyn 'er onder, die my tien, twintig, ja dertig guldens gekost hebben, zonder de noodige onkosten voor het bewaaren te rekenen, welke hooger loopen dan men denkt.

Dit is het nog niet al; de vermoeijing en het geld zyn niet genoeg om te ſlaagen in de onderneeming, daar ik van ſpreek; het is daar en boven noodig om kennis en vriendſchap te maaken, met de Directeuren der Plantagies, en middelen te vinden, om hen te verpligten, op dat zy van hunnen kant u de noodige hulp verſchaffen; dit is het beste en zekerſte middel om eene menigte dingen, die ten uiterſten zeldzaam zyn, te bekoomen; maar men begrypt ligtelyk, dat dit middel niet goedkoop of gemaklyk kan wezen, en dat de beleefdheden en gedienſtigheden, waar toe men daar door verpligt wordt, kostbaarder zyn, dan of men alles kooper konde. Dus, hoe men het overlegge, men moet geen geld ontzien, als men zyne Liefhebbery wil voldoen; en zy, die hunne vrienden verzoeken, om hen eenige Naturalia over te zenden, moeten met beſcheidenheid in dezen handelen, of niet kwalyk neemen, dat het geene men zendt, nog zeer veel, nog zeer dierbaar en uitmuntend is; ik heb gemoordeeld deze opheldering hier te moeten plaatſen, ter onderregting van de zodanigen, die of zelve Natuurlyke zeldzaamheeden verzamelen, of door anderen laaten verzamelen. De laatſten inzonderheid moeten niet los en onbedagt Verbintenisſen aangaan, die het hen naderhand onmoogelyk zou wezen te volbrengen, uit hoofde van de zwaarigheden, welke ik heb aangeweezen.

Gelyk ik egter eene byzondere Liefhebbery voor de Inſecten

ſeften had, heb ik 'er, in weerwil van alle de gemelde hinderpaalen, eene vry fraeije verzameling van gemaakt, en ik heb 'er verſcheide andere zeldzaamheden bygevoegd, welk alles een Kabinet uitmaakt, dat niet te veragten is voor eenen Particulier. —— Maar ik ga tot het voornaame onderwerp dezer verhandeling over.

De tweeſlagtige Dieren hebben, gelyk yder weet, hun naam van de eigenſchap of 't vermogen, dat zy bezitten, van in 't Water en op 't Land te kunnen leeven.

Men merkt onder hen, gelyk onder alle andere Dieren, twee voornaame ſoorten op; de eene levendbaarende, de andere eyërleggende. In het eerſte ſoort is het Spruitje, 't welk het kleine Vrugtje bevat, eerst beſlooten onder een enkel of dubbel bekleedzel, 't welk opengaat als het Diertje groot genoeg is, om het door te boren, en gelyk het zelve als dan geheel geformeerd te voorſchyn koomt, en gelyk is aan dat Dier, waar aan het zyn oorſprong te danken heeft, zo wordt de moeder gezegd *levendbaarende* te zyn; maar als het jong uit de moeder voor den dag koomt in een bekleedzel opgeſlooten, 't welk men Ey noemt, zo wordt de moeder gezegd *Eyer-baarende*, of *Eyer-leggende* te zyn. Deze wetten houden ſtand van 't begin der wereld af, en hebben nooit veranderd: zy zyn genoeg voor alle de byzonderheden van de werktuigkunde of het *Mechanismus* der Natuur, en voor die oneindige verſcheidenheid in de beweegingen, en geledingen der Dieren, welke ons op yder oogenblik nieuwe ſtoffe verſchaffen om ons over de Wysheid en Magt van den Schepper te verwonderen; eene verwondering welke ſteeds aanwint, naar maate onze kundigheden verder uitſtrekken.

Het Spruitje, nu Vrugtje geworden, is altoos ten uiterſten teder, maar het is voor alle toevallen beſchermd in den boezem der moeder, waar uit het niet te voorſchyn koomt; dan wanneer het eene genoegzaame ſtevigte heeft, om de indrukzelen van buiten te wederſtaan; maar hier omtrent moet een verſchil plaats hebben voor het eyer-leggende ſoort; daar moet een Dop zyn, een ſoort van borstweering, om het Vrugtje te beſchutten ter tyd toe, dat het mede die genoegzaame ſtevigte bekoomen heeft, en in ſtaat is om ontzwagteld te worden; dit is het waar toe het Ey geſchikt is, het welk, kort voor dat het uit 's moeders lighaam uitgaat, allengskens harder wordende, zig als een bast of korst of ſchaal vertoont. Het jong kan daar onder blyven, als onder een Gewelf zonder dat het iets te vreezen heeft, ter

tyd

tyd toe, dat de warmte van het broeijen, of eenige konst-warmte, van gelyken trap en geſtadigheid, het zelve doet groeijen, en genoegzaame ſterkte doet bekoomen, om die ſchaal door te breeken; alle Dieren koomen op eene van deze twee manieren in de wereld.

Zonder te bepaalen of het eerſte Spruitje van het mannetje of het wyfje voortkoomt, is het ten minſten zeker, dat het beginzel van Bevrugting van het mannetje koomt, 't welk de eerſte Beweeging, den eerſten indruk van leven maakt, waar na het Spruitje gevoed wordt met dat tedere voedzel, 't welk in den Dop met het zelve beſlooten is; door het gevolg eener wet, welke alle onze kundigheden te boven gaat, ſchikt zig het jong, 't welk begonnen heeft te leeven, ſtil en gemaklyk in het vogt, waar in het zwemt of legt; deszelfs omtrek vermeerdert met zyne ſterkte, tot dat het eindelyk voelende, dat het te nauw beſlooten is, zyne kluisters verbreekt, en een voedzel gaat zoeken, 't welk ſteviger is, en met zyn nieuwen ſtaat beter overeenkoomt; dit alles is ongetwyffeld verwonderlyk; maar het is het, nog meer, als men ziet, hoe verſchillend de Natuur in dezen handelt, „ ten opzigt van de SURINAAMSCHE PAD, waar „ van het wyfje haare jongen door den rug voortbrengt ".

De Naturaliſten van dit Land, zo ouden als laateren tot welker kennis de gemelde byzonderheid van deze Pad gekoomen is, hebben dezelve *Pipa* en *Pipal* genaamd; daar zyn 'er, die beweeren, dat de eerſte dezer naamen het mannetje, de andere het wyfje betekene, maar dit is eene ſtoute giſſing, of misſchien zelfs een konstje der Reizigers, welke hun verhaal hebben willen opcieren, met vreemde naamen te geeven aan een Dier, 't welk zy ſlegts gebrekkelyk kenden.

Ik heb alle moogelyke onderregtingen ingenoomen, om te weeten wat van die gewaande onderſcheiding ware? En ik ben op de plaatſen zelve, daar het Beest gevonden wordt, ten vollen overtuigd geworden, dat het zelve nog onder de Indiaanen en Negers, nog onder de andere Inwooneren by een anderen naam is bekend geweest, dan van *Pipa*, of *Todo*, welke men onverſchillig aan het mannetje en aan het wyfje geeft. Maar ik heb my geſpoed, om van den naam tot de zaak over te gaan, en om al de gelegenheid, welke ik had, te beſteeden, om door dikwils herhaalde nauwkeuriger proefneemingen, tot eene volkoome kennis van de *Pipa*, en van de wonderlyke byzonderheid, die haar onderſcheidt, te geraaken. Ik vleie my myne moeite niet ge-

geheellyk verlooren te hebben, terwyl ik egter alle myne waarneemingen aan bevoegde Regters onderwerp.

Het eerſte ſtuk was, om het Mannetje wel van 't Wyfje te onderſcheiden; de gereedſte weg hier toe was zekerlyk om ze ontleedkundig te onderzoeken; maar de overmaatige hitte is hier toe een onverwinlyke hinderpaal geweest, al den tyd terwyl ik in 't Land was, en 't is niet, dan na myne te rug komst in Europa, geweest, dat ik myn genoegen in dezen heb kunnen bekoomen, en dat ik door de ontdekking der wezenlyke teeldeelen van het mannetje, welke nog onbekend waren, tot wettige gevolgen ben gekoomen wegens de wyze waar op de Voortteeling in deze Dieren toega. De laatſte Natuurkundigen, welke over dit verſchynzel geredenkaveld hebben, hebben een Systema aangenomen, 't welk met de Natuur ſtrydt. Zy beweeren, dat het 't mannetje is, 't welk de Jongen op zyn rug ontvangt, dat het wyfje dezelve daar op, of inlegt, en dat hy ze draagt, tot dat ze gekipt zyn en levendig uit de eijeren te voorſchyn koomen. Zommigen hebben wel erkend, dat het 't wyfje was, 't welk met de Voortteeling of het baaren was belast, maar zy konden niet begrypen, hoe haare eijeren, hier geplaatst konden zyn; zy hebben 't althans niet weeten te zeggen, en hebben 'er zig zo duister over uitgedrukt, dat het al zo goed geweest ware, dat zy 'er niets van gezegd hadden.

Laaten we ons allereerst op de geboorte plaats van de *Pipa* overbrengen, en zien, in wat tyd van 't jaar men dezelve daar aantreft. Ik heb reeds van twee of zo men wil, vier ſaiſoenen geſprooken, maar die eigenlyk tot twee gebragt kunnen worden, welke op *Suriname* regeeren, het jaar aldaar in vier tydperken onderſcheiden, en het zelfde zyn, het geen men in Europa de vier jaargetyden noemt; die verſchillende ſaiſoenen welke in regenagtige en drooge onderſcheiden worden, doen zig ook kennen, door de meerder of minder kwaade lugt, welke heerscht. Ik zeg de meerdere of mindere, want de lugt is op *Suriname*, gelyk ik reeds gezegd heb, altoos ongezond; gelyk de *Pipa* in moeraſſige plaatſen gebooren wordt, en deze plaatſen voornaamelyk in het digtſte der boſchen zyn, zo is het daar inzonderheid, dat men dezelve moet gaan zoeken; maar dit zoeken zou vergeesch zyn geduurende de natte en regenagtige ſaiſoenen; het Dier houdt zig dan in het diepſte der moeraſſen verborgen, begraaven, om zo te ſpreeken, in eene ſlibberige aarde, die hem boven al behaagt, om dat de-

dezelve eene warmte behoudt, die boven op den grond als dan niet is.

In deze moeraſſen zynde, kan niets het zelve daar uit te voorſchyn doen koomen, dan de verandering van het ſaiſoen, en de wederkomst der droogte; het water vermindert als dan, het ſlik wordt hard, en de Pad vertoont zig om de warmte der Zonneſtraalen te genieten. Haar omtrek, welke geduurende het regen ſaiſoen ſteeds was toegenoomen, wordt geduurig minder in den tyd der droogte. Het is dan de tyd om haar te vangen, en niets belet om het met de handen te doen.

Hebbende dus verſcheidene gevangen, deed ik ze in een vat met het zelfde water gevuld, waar in zy tot aan dien tyd toe geleefd hadden, en ik nam voor om ze ſteeds in 't oog te houden, om den groey van het Dier, en byzonderlyk het maakzel der Jongen in hunne Celletjes, en de wyze, hoe zy 'er uitkwamen, nauwkeurig waar te neemen.

Deze Padden zwommen meest altoos, en men zag zelden, dat zy zig op den grond van 't vat nederzetteden, eindelyk bemerkte ik, dat eene derzelver den rug bedekt hadt met kleine vlakjes, gelykende naar de ſchubben der Viſchen; en myne waarneemingen vervolgende zag ik die vlakjes grooter worden, meer opwaards ryzen, en de gedaante van Celletjes aanneemen. Ik opende 'er eene met de punt van een fyn Schaartje, en ik vond het vervuld met een vogt, gelyk als de door van een Ey, 't welk ik aanſtonds op een papier lag, om het op myn gemak te onderzoeken. Ik lag de Pad, daar ik de inſnyding in gedaan had, weder in 't water, en, hebbende een vergrootglas genoomen, beſchouwde ik de ſtraks gemelde zelfſtandigheid, en ontdekte daar een klein zwartagtig vlakje in, 't welk ik op nieuws afzonderde, om het onder 't Mikroskoop te leggen, toen wierd ik 'er wel haast een ſoort van beweeging in gewaar, maar om dezelve zigtbaarder te doen worde, ſtelde ik de ſtof één uur lang voor de Zonneſtraalen bloot, waar na, het Mikroskoop niet naliet van my de beweeging veel ſterker dan de eerſte reize te vertoonen; die ontdekking deedt my beſluiten, dat het geen ik waarnam het Eytje zelve was, reeds bevrugt door het zaad van het mannetje.

Wel voldaan over dit eerſte gunſtige gevolg myner waarneemingen, wierdt ik daar door aangeſpoord om dezelve verder voort te zetten. Het voornaamſte dat ik daar in bedoelde was de koppeling. Daar waren drie Mannetjes en

één

één Wyfje in myn Vat; maar niet tegenſtaande ik zelve deze Dieren met alle moogelyke oplettenheid waarnam, en een Neger belastede om, geduurende myn afwezen, dezelve met gelyke oplettenheid te beghuuren, viel 'er egter niets voor, het geen my voorkwam naar koppeling te gelyken, welke koppeling zekerlyk geſchied zal zyn, voor dat zy gevangen wierden.

Onderwylen begonden de Celletjes op den Rug van het wyfje dikker te worden. Ik ſtelde het Vat daar het zelve in was, dagelyksch aan de Zon bloot, onderſtellende, dat hier dezelfde trap van warmte wierdt vereischt, welke het Eyerleggende ſoort van Dieren altoos nodig heeft. Hoe veel of weinig 'er deze warmte toe mogt gedaan hebben, het is ten minſten zeker, dat de Celletjes geſtadig oogenſchynlyk grooter wierden.

Als 'er op deze wyze drie Weeken verloopen waren, zedert dat het Wyfje de warmte der Zon genoot, zo zag ik het zelve op zekeren morgen beſchouwende, dat het in veel ſterker en onrustiger beweeging was dan naar gewoonte, en na verloop van eenige minuuten ging een van deze Celletjes open, en daar kwam een Jong uit te voorſchyn, van dezelfde geſtalte als de moeder, en 't welk zig van haar afſcheidde, en de ruimte zogt in 't Vat, misſchien om het voedzel te gaan ophaalen, dat haar diende.

Myn blydſchap wierdt nog grooter op dit gezigt, dan dezelve tot hier toe geweest was, want ik had my nooit durven vleijen, om tot zulk eene volkoome ontknooping van dit geheim te zullen geraaken. Des anderen daags bragt het Wyfje, geduurende myn afweezen, nog vyf andere Jongen voort, en dit duurde tot aan de vyfde en laatſte dag van haare verlosſing, bedraagende het getal haarer Jongen in alles, twee en dertig. Gelyk het voedzel dat in het Vat was, niet toereikte om zulk een talryk huisgezin te voeden, zo ſtierven zy alle de een na den ander.

Eer dat de moeder het zelfde lot mogt ondergaan, nam ik het beſluit van haar te ontleeden. Ik maakte daar mede een aanvang met haar Vel, 't welk ſlegts aan 't hoofd en aan de pooten vast is, van 't lighaam af te ſtroopen. Schoon dit Vel een geheel ſtuk uitmaakt, zo verſchillen de kleur en dikte egter op verſchillende plaatſen. Het is op den rug dikker, en trekt naar den zwarten; dat van den Buik is dunder, bruin, en geheel geſtreept. Ik beſchouwde vervolgens de Celletjes met een vergrootglas; Ik zag, dat dezelve op de allerkonſtigſte wyze geſchikt waren, en dat 'er

een

een ongelooflyk getal Vrugtjes hun verblyf in hebben konden. De Pad, die ik tegenwoordig in myn Kabinet hebbe, heeft tot twee honderd en twintig van deze Celletjes, die byna alle bewoond zyn. Deze Celletjes of Lyfmoeders leggen tegen malkanderen, en derzelver afſchutzeltjes beſtaan uit een zeer klein dun vliesje. De holligheid wykt ongetwyffeld, en wordt grooter naar maate het Vrugtje groeit; maar het zelve is daar altoos zeer nauw beſlooten, en ſchynt zyne blydſchap te kennen te geeven, als het 'er uit koomt, door zig ſpoedig van de moeder af te zonderen; en te zwemmen met uitdrukkingen van vreugde en eene vaardige lustigheid.

Een ander Wyfje, 't welk ik heb waargenoomen als het naby haare Verloſing was, heeft my het aanweezen der Eytjes in de Celletjes nader verzekerd. Het Vrugtje, reeds geheel geformeerd, hadt een ſoort van moederkoek, of *Placenta*, verzeld van twee vliezen, welke zeer dun en doorſchynende waren, en welke dat ſcheenen te zyn, wat wy in de geboorte der kinderen het *Chorion*, en *Amnion*, het Ader-vlies en Lam-vlies of het Buitenſte en Binnenſte vlies noemen; ik ſtelde dit Wyfje ook bloot voor de Zon, en ik zag het, geduurende twaalf dagen, zig van tyd tot tyd van haaren dragt ontlasten, op de wyze, zo als ik reeds heb voorgeſteld. Alles beantwoordt tot dus verre aan de verwagting, welke ik daar van mynen Lezer heb doen opvatten; maar daar blyft, gelyk ik reeds te kennen heb gegeeven altoos over, om de ware onderſcheidende kenmerken, te vinden en aan te wyzen, welke het mannetje van het wyfje kunnen doen onderkennen. Zie hier, hoe verre myne kundigheden ten dezen opzigte gaan.

Wat het uitwendige betreft; het Mannetje is langer en ſmaller van Lyf, dan het Wyfje, en zyne koleur is meer aschgraauw; trekkende naar den gryzen, vermengd met eenige kleine witte ſtipjes, daar in tegendeel het Wyfje zwartagtig is. De Celletjes, waar van haare rug voorzien is, en de Jongen, welke daar geformeerd worden, zouden aanſtonds de Sexe bepaalen, zo dit niet juist het ſtuk ware, dat in geſchil ſtaat, men moet derhalven in het binnenſte maakzel doordringen, waar toe buiten twyffel het oog van een oplettend en bedreeve Waarneemer vereischt wordt. Daar is geen zigtbaar verſchil tuſſchen de ingewanden van het Mannetje en het Wyfje; de *Oeſophagus* of ſlokdarm is breed en kan zeer wyd uitgeſpannen worden. Het Borſtbeen (*Sternum*) is zeer uitgeſtrekt, en bedekt meer dan de helft

helft van de algemeene holte van den Onderbuik. Het wordt nog vermeerderd door een kraakbeenige verlenging, welke byna vierkant is. Dit been weggenoomen zynde, ziet men daar twee onderſcheide holligheden, die de eene van de andere zyn afgezonderd door een middelrif, 't welk vast is aan een driehoekig been, dat de gedaante van een Griekſche Λ heeft, en 't welk men de winkelhaaknaat, (*Lambdoïde*) zou kunnen noemen. Het legt in de algemeene holligheid, alwaar deszelfs Baſis vast is door een ſterk *ligament* of beenband, aan het bovenſte gedeelte van het Borstbeen, en daar het een weinig buiten uitſteekt. Uit de Baſis zelve van het Been ſchieten twee vry ſterke banden, welke in het midden gedeelte van het onderſte kaakebeen loopen.

Ook zyn 'er drie Spieren, welke uit het zelfde beginzel voortkoomen; de twee eerſten, het *ligament* bedekkende, ſpreiden zydelings vezels op den Slokdarm, en eindigen in dezelfde plaats van het kaakebeen, een weinig meer na voren. De derde bedekt het zelfde inwendig gedeelte der vorigen, en ſchynt ze te verſterken.

Het middelrif verdeelt den Romp in twee holligheden; de voorſte bevat niet dan den Slokdarm. De agterſte is die van den Buik, welke alle de Ingewanden begrypt. Aan het Hol gedeelte, en tusſchen de twee takken van het driehoekig been, 't welk men, gelyk ik gezegd heb, de Winkelhaaknaat zou kunnen noemen, verwydert zig het middelrif, om het Harten zakje te maaken, 't welk een zeer dun Vlies is, en gevoegelyk voor 't Hart geſchikt.

Dit laatſte Ingewand, 't welk zeer groot in dit Dier is, wordt nog vermeerderd door deszelfs ooren, die het met haare franje-randen omgeeven. Daar loopen drie paar vry aanzienlyke Bloedvaten uit. Het eerſte verdeelt zig door de voorſte Pooten en het Hoofd; het tweede door de Ingewanden; en het derde door de agterpooten.

De Longen zyn zo groot en Blaasagtig dat, als zy opgeſpannen, of met Lugt gevuld zyn, zy alle de Ingewanden van den Buik drukken. De Lever is aan de regter, en de Milt aan de linker zyde geplaatst, en deze twee Ingewanden zyn zeer onderſcheiden, zynde ook het eerſte aan het middelrif vast. Het Net is van een zonderling maakzel; deszelfs zelfſtandigheid is korrelig, en van eene Oranje kleur. De omtrek evenwel is minder aanmerkelyk in het Wyfje, dan in het Mannetje, het ſchynt aan den bodem van de Maag vast te zitten, en ſtrekt zig vervolgens over de geheele oppervlakte der Ingewanden uit, maakt kleine takjes, die zig hier en daar uitſpreiden, even als van een jong Boompje.

De Maag is van eene langwerpige figuur, zeer ſpieragtig, en maakt een kleine zak voor dat zy zig met de Ingewanden vereent; die laatſte zyn evenredig naar de grootte van het Dier, zy zyn hier en daar doorzaaid met eenige kleine blaasjes van grootte als een ſpeldeknop, dewelke my zyn voorgekoomen een ſoort van ſlymerig vogt te bevatten. Aan het agterſte gedeelte van den regten Darm vindt men een lang en witagtig Lighaam, uit welks ſtam twee takken of ſoorten van hoornen voortkoomen, welke al kronkelende van beide kanten opklimmen, tot aan de Maag, en van daar, zig een weinig buitenwaards werpende agter de Long, en den Tak van de Longepyp voorbygaan, en eindelyk in het Darmſcheel (*Meſenterium*) uitloopen, alwaar zy een ſoort van Sluitſpier maaken, die gerimpeld, en van de gedaante als een Tregter is.

Hebbende het uiterſte van een dier twee takken geopend, vond ik daar langwerpige rimpels in, die tot den gemelden Sluitſpier voortgingen, en vol waren van een dik en doorſchynend vogt, 't welk, onder het Mikroskoop gelegd, naar 't wit van een Ey ſcheen te gelyken. Maar de voornaamſte Voorwerpen der Nieuwsgierigheid in het Mannetje, de Teeldeelen namelyk, zyn van eene alleruiterſte kleinheid. De Nieren, die van eene langwerpige, wat breede figuur, en van eene gryze aschkleur zyn, zyn geplaatst een weinig beneden den onderſten rand van de Lever en de Milt, en de een en ander zyn aan vry aanzienlyke Niervaten vast, aan het ondereinde van yder Nier leggen de Zaadballetjes, van eene geelagtige kleur, en van eene Spieragtige zelfſtandigheid; maar ten opzigt van de Roede, zoude ik niet durven verzekeren, of 't geen ik gezien hebbe dezelve waarlyk is, en ik ſchort myn oordeel daar omtrent op.

Als 't my vry ſtaat, om, na deze waarneemingen, eene onderſtelling te waagen zoude ik oordeelen, dat de Celletjes in den rug van 't Wyfje, kleine Lyfmoeders, wezenlyke Eyer-nesten zyn, waar in de Eytjes worden neêrgelegd, die het Zaadvogt van het Mannetje bevrugt, en bezielt, om zo te ſpreeken, door zyne beſproejing, dewyl egter deze Celletjes zeer digt ſchynen geſlooten te zyn, zo zal men vraagen, hoe het Zaadvogt daar in kan dringen? Ik zoude op myn beurt kunnen vraagen, hoe het Mannelyk Zaad, in de Baarmoeder der Vrouw ingeſpooten, tot in de pypen voortvloeit om daar het Ey te gaan bevrugten? Men kan ligtelyk giſſen, dat het ſlegts de Geest van 't Zaad is, die zo verre koomt, en waar door deze uitwerkzelen worden voortgebragt. Het koomt my voor, dat men hier by overeenkomst

kan

kan redeneeren, en aan de Natuur dezelfde wyze van werken in de bevrugting van de Eytjes der *Pipa* toeſchryven. Als het Mannelyk Zaadvogt over de geheele oppervlakte der Celletjes is uitgeſtort, zo doordringen de fynſte deeltjes van dat vogt de poren van het dunne vel of Vliesje, 't welk yder Celletje bekleedt, bevrugten het Eytje, en deelen aan het zelve de Levens beweeging mede, welke door de Natuurlyke warmte vervolgens bevorderd wordt, ter tyd toe, dat het Vrugtje, zyne behoorlyke grootte en ſterkte bekoomen hebbende, het Vliesje doorbreekt, en het getal der Dieren van zyn ſoort vermeerdert.

Ik kan niet verder gaan in deze Verklaaring, en ik zal my gelukkig rekenen, als myne zwakke poogingen in zulk een nieuw en duister Onderwerp niet geheel mishaagen. Ik onderwerp my by voorraad, gelyk ik erkenne te moeten doen, aan alle oordeelkundige en billyke Regters, die met rede den titel van Meesters kunnen draagen in een ſtuk waar in ik my nauwelyks een Leerling durf belyden. Ik wenſche inzonderheid, dat een dier verheeve zielen, welke men als de Vertrouwelingen der Natuur kan aanmerken, zig eens bepaalen wilde, om een verſchynzel, 't welk zig voor deszelfs doorzigt waarſchynlyk ontzwagtelen zoude, in vollen dag te ſtellen (*a*).

Ondertusſchen heb ik gedagt, dat terwyl ik aan eene der doorlugtigſte Academiën van Europa de *Pipa* aanboodt, om in derzelver Kabinet te plaatſen, het my ter zelfder tyd vry ſtondt, om aan dezelve eenig verſlag van myne onderzoekingen en waarneemingen te doen; haare goedkeuring zou voor my de roemrykſte belooning, en de ſterkſte aanmoediging wezen.

Ik heb hier niets meer by te doen, dan een woord te zeggen wegens de verzekering van hen die beweeren, dat de *Pipa* vergiftig is, en dat dezelve gekalcineerd, tot poeder geſtooten, en in eene kleine hoeveelheid ingegeeven, Ontſteeking, moeijelyk Ademhaalen, Hik, Braaking, Buikloop, Flauwtens, ylhoofdigheid, en eindelyk den Dood zou veroorzaaken. Dit alles heeft alleenlyk plaats in de Verbeelding van hen die het zelve beweeren, of ſteunt op hooren zeg-

(*a*) Die wensch is gedeeltelyk vervuld door den Gel. Heer CAMPER, die egter ook bekent, dit wonder niet geheel door te zien. Hy geeft 'er eene Verklaaring van, welke van deze wat verſchilt. Men zie het VIſte. Deels 1ſte ſtuk van de *Verhandelingen der Haarlemſche Maatſchappy.*

zeggen van lieden, die kwalyk onderregt waren, of ontrouwe berigten gegeeven hebben. Ik heb drie dezer Padden of *Pipa's* gekalcineerd, die ik geheel levendig in een kroes, hermetisch geſlooten, had gedaan, en ik heb 'er in kleine en groote hoeveelheden van gegeeven aan alle ſoorten van Dieren, en geen der ſtraks gemelde tekenen heeft zig geopenbaard. Daar is in de Natuurlyke Historie, en misſchien zelfs in alle onze kennis, ſchoon wy die met den weidſchen naam van weetenſchappen vereeren, meer neder te werpen, dan op te bouwen. Hy, die 't menschdom van eene dwaaling verlost, is niet minder hun weldoener, dan hy die het zelve eene nieuwe waarheid leert.

BERIGT VAN EEN BLANKEN NEGER, VERTOOND AAN HET KONINGLYK GENOOTSCHAP. IN EEN BRIEF AAN DEN GRAAF VAN MORTON, *Preſident van het Koninglyk Genootſchap*, VAN J. PARSONS, M. D. L. v. h. k. G.

(*Philoſophic. Transact.* Vol. LV.)

Myn Heer!

DE blanke jonge, welke voor het geleerd Genootſchap was gebragt, kwam met zynen meester by my. Volgens uwe en de begeerte van de Heeren die 'er by waren, deed Ik nodig onderzoek naar verſcheiden omſtandigheden, betreklyk tot zyne geboorte van zwarte ouders, en vind de volgende byzonderheden zeer voldoende; Ik heb 'er nog eenige waarneemingen bygevoegd, welken Ik hope niet kwaalyk te zullen voegen by dit onderwerp.

Het blykt, dat de vader en moeder van deezen jongen van meer dan drie honderd mylen verre in het land gebragt waren naar de Goud-kust in Afrika, en onder een groote menigte anderen gekoft en aan boord gebragt waren van een Schip 't welk naar Virginië moest; waar zy in 't jaar 1755 aankwamen.

Zy werden een eigendom van den Kolonel BENJAMIN CHAMBERS van *the Falling Springs, in Cumberland County in Penſilvania;* en worden nu gebruikt op eene bezitting in Virginië, welke de Kolonel in eigendom heeft van zyne vrouw, welke hy in die provincie heeft getrouwd, ſchoon hy met zyn huisgezin in Penſilvanië woont, waar hy den jongen verkoft heeft aan zyn tegenwoordigen meester; den brief van deezen verkoop tuſſchen hem en den Kolonel heb Ik gezien.

De vader en moeder van dit kind zyn volmaakt zwart, en waren beiden nog zeer jong als zy aanlandden; zynde de

de vrouw niet boven de zestien jaaren oud, en haar man niet boven de zes jaaren ouder. De vrouw, als zy aangekoomen waren, gevraagd zynde hoe verre zy was in haare zwangerheid? Antwoordde, zo als men haar verſtondt te meenen, iet meer dan zes maanen, en dat deeze was haar eerſte dragt. Zy verklaarde ook, dat zy noit een blank mensch gezien hadt, voor dat zy op de kust kwam, waar Europers zwarte ſlaaven koften.

De tegenwoordige eigenaar van deezen jongen is Mr. JAMES HILL CLARK, wien Ik kennis gaf wat tuſschen my en Dr. FRANKLIN, aangaande dit onderwerp, was voorgevallen; want Ik had hem een bezoek gegeeven; en onder ons geſprek hadt hy my berigt, dat hy, wyl hy te vore in Engeland was, een brief van zyne vrouw hadt gekreegen, waar in eenige wol was van een blank Neger kinds hoofd, als eene byzonderheid; en als Ik dit verhaalde aan Mr. CLARK, verzekerde hy my dat men die zelfde jonge in Penſilvanie hadt laaten bezien als een groote zeldzaamheid; en dat hy wist dat die wol, in den brief gezonden, genomen was van het hoofd van dit kind. Hy was gebooren zes of zeven weeken na dat zyne ouders in Virginië waren aangekoomen, in het jaar 1755, en gekoft door Mr. HILL-CLARK van den Kolonel CHAMBERS, in 1764, zo dat blykt, dat hy nog geen volle tien jaaren oud is; en zyne moeder heeft ſedert nog twee kinderen gekreegen, beide zo zwart als de ouders.

Schoon nu deeze afwyking van kleur in dit kind van de ſtrydige verw van beide ouders, zeer byzonder zy, en iet tegennatuurlyk, zyn 'er echter wel meer voorbeelden van geweest. Voor vier jaaren hadden wy 'er hier een in Londen, zynde een blank meisje, niet zo oud als deeze jongen, maar volmaakt gelyk in kleur, wol enz. welke van den perſoon, die haar liet bekyken, gezegd werdt gebooren te wezen van een zwarte vader en moeder. Ik heb haar niet gaan zien; maar Ik las een bekendmaaking aangaande haar, verſcheidene maalen, in de Nieuwspapieren, waar in zy genoemd werdt een blank Negermeisje; en my werdt gezegd van die haar gezien hadden, dat zy volkomelyk de bekendmaaking beantwoordde. Zy werdt eenige maanden lang, alle dagen, in de ſtad bezien.

By dit aanmerkenswaardig geval zal Ik nog twee anderen voegen, van welken Ik het een zelf gezien heb, en het andere my verhaald is door een Heer van ontwyfelbaare trouwe; welken, ſchoon in eenige omſtandigheden van het vorige verſchillende, evenwel zo veel betrekking tot elkander hebben, dat zy niet zullen aangemerkt worden als eene afwyking van het onderwerp.

Het eerſte is van een zwart man die een blanke vrouw trouwde in York, eenige jaaren geleeden, waar van Ik berigt kreeg door een oog-getuige. Zy werdt ſchielyk zwanger, en bragt ter behoorlyke tyd een kind ter wereld, geheel zwart, en in alle byzonderheden van kleur en wezen den vader gelykende, en niet naar de moeder. Dit werdt aangemerkt als een zeer byzonder geval, om dat het gemeen natuurlyk verwagt dat de kinderen uit zulk een huwlyk getaand zullen zyn, gelyk ook inderdaad het gewoon gevolg is.

Het tweede geval was van een zwart man, knegt van een Edelman, die ergens in de nabuurſchap van *Grays-Inn* woonde. Dees zwarte man trouwde een blank vrouwsperſoon, welke in het zelfde huisgezin woonde; en als zy zwanger was geworden, nam zy een intrek voor zich in *Grays-Inn-lane*. Toen zy op haar tyd was, hadt de meester iet te doen buiten de ſtad, en nam den man met zich, die niet weerom kwam voor tien of twaalf dagen na dat zyn vrouw verlost was van een meisje, een kind zo ſchoon om aan te zien als eenig kind van blanke ouders geboren, en van wezen volmaakt gelykende naar de moeder. De zwart weer t'huis gekoomen was zeer ontroerd op de vertooning van het kind, en zwoer het was het zyne niet; maar de kraambewaarſter, die de vrouw oppaſte, ſtelde hem te vrede; zy maakte het kind los, en toonde hem de regter bil en dye, welken zo zwart waren als de vader, en verzoende hem onmidlyk met de moeder en het kind. Ik kreeg kennis van het geval, en Ik ging 'er naar toe, waar Ik het kind onderzogt, en het zo bevond. Dit was in 't voorjaar van 1747, gelyk myne aanteekeningen, welken Ik op de plaats maakte, uitwyzen.

Begeerig zynde al wat Ik konde hier bytevoegen, nam Ik de gelegenheid waar, hier omtrent eenig onderzoek te doen in een deftige familie, welke ſedert eenige maanden was koomen woonen in *Red Lyon-Square*: en verſcheiden jaaren in aanzien in Virginië gewoond hadt. De Vrouw van den huize verhaalde my de twee volgende byzonderheden.

Omtrent negentien jaaren geleden, waren, op een kleine plantagje, naby die van deeze familie, aan eene weduwe toebehoorende, twee van haare ſlaaven, beide zwart, getrouwd; en de vrouw bragt een blank meisje ter wereld, 't welk deeze Mevrouw dikwils gezien hadt. Wanneer de arme vrouw gezegd werdt dat haar kind was als de kinderen van blanken, was zy in groote vreeze voor haaren man, verklaarende hier by, dat zy noit van haar leven met een blanken man hadt te doen gehad; en zy badt dat men de plaats donker zou maaken, dat hy het niet zien kon. Als

hy

hy kwam om te zien hoe zy voer, verlangde hy het kind te zien, en was verwonderd dat men het vertrek zo digt geſlooten hadt, om dat zy het niet gewoon waren. De vreeze van de vrouw werdt grooter als hy het kind by het licht bragt: maar hy ſcheen, terwyl hy het bekeek, zeer wel in zyn ſchik, gaf het kind weder over, en gedroeg zich zeer teederlyk. Zy beeldde zich in, dat hy zyne wraak ontveinsde, tot zy weder op de been zou zyn gekoomen, en hy haar dan zou verlaaten, doch binnen weinige dagen zeide hy haar: „ Gy vreest voor my, en hierom houdt gy het ver„ trek donker, om dat myn kind blank is; maar ik heb het „ hierom te liever, want myn eigen vader was een blank „ man, ſchoon myn grootvader en grootmoeder zo zwart „ waren als gy en ik zelf; en niet tegenſtaande wy kwamen „ van eene plaatſe, waar noit blanke menſchen waren gezien, „ was 'er evenwel altyd een blank kind in elk huisgezin welk „ met ons verwand was ". De vrouw voer wel, en het kind liet men bekyken als iet zeldzaams; en werdt, omtrent vyftien jaaren oud zynde, verkoft aan den Admiraal WARD, en naar Londen gebragt, om aan het Koninglyk Genootſchap vertoond te worden; maar ontdekkende dat een van de matroozen haar verleid en de pokken aangezet hadt, zondt hy het meisje, onder het opzicht van een kapitein die naar Amerika moest, ſchielyk weder te rug naar haar land.

Het ander berigt was, dat de Admiraal FRANKLIN een Spaansch ſchip hadt genomen, in tyd van oorlog, en te Carolina had opgebragt; en by doorzoeken hadt gevonden een ſchildery van een jongen welke zo aartig was geſpikkeld met zwarte en witte vlekken, als men oit eenigen hond gezien hadt; het was twyfelagtig welk de grond was, of van welke kleur de vlekken waren. En deeze, Mevrouw zeide dat verſcheiden copyen van deeze ſchildery gemaakt waren op Carolina; men zeide, het was het afbeeldzel van een kind gebooren van Neger-ouders op het Spaanſche ſchip, 't welk naar oud Spanje voer, en zy twyfelt niet of de Admiraal zal deeze ſchildery nog hebben.

Deeze afwykingen van kleur zyn inderdaad zeer byzonder onder de Afrikaanſche Negers, zy zyn evenwel deezen niet alleen eigen; ſommige gewesten van Amerika hebben dergelyken onder hunne inwooners. De beſchryving van Mr. WAFER van den Isthmus van Amerika geeft 'er ons voorbeelden van op in dat gewest. *Zie pag. 134 of his Deſcription*, na dat hy de koper-kleurige geſteldheid van het volk gemeld hadt, zegt hy: „ onder een ſoort van volk van dit gewest is „ eene geſteldheid, zo byzonder, dat ik noit eenige dergelyke

„ gezien of van gehoord hebbe in eenig deel van de wereld.
„ Zy zyn blank, en 'er zyn van beiderleie kunne; doch 'er
„ zyn maar weinigen van deezen in vergelyking van de ko-
„ per-kleurigen; misschien maar één tegen twee of drie hon-
„ derd. Zy verschillen van de overige Indiaanen voornamely-
„ lyk ten opzichte van de kleur, doch hier in niet alleen.
„ Hun vel is niet van zulk een wit, als dat van een schoon
„ mensch onder de Europers, met een mengzel van blos of
„ bloed-kleurigheid; en het is echter ook niet gelyk dat van
„ ons bleeker volk, maar het is eer een melk-wit, lichter
„ dan de kleur van eenig Europer, en zeer gelyk aan die
„ van een wit paard

„ En verder is 'er dit aanmerklyke by hen, dat hunne li-
„ chaamen overal, min of meer, bezet zyn met een fyn soort
„ van melk-wit dons; zy zyn evenwel niet zo dik bezet met
„ deeze dons, voornaamelyk aan de wangen en het voor-
„ hoofd, of de huid toont zich onderscheidenlyk. Hunne
„ wenkbrauwen zyn ook melk-wit, gelyk ook het hair van
„ het hoofd, en daar by zeer fyn, omtrent zes of agt dui-
„ men lang, en ligt krullende.

„ Zy zyn niet zo groot als de andere Indiaanen; en hunne
„ oogleden buigen en openen zich in een langwerpige ge-
„ daante, zich naar beneden spitsende by de hoeken, en
„ maakende een boog of de gedaante van een wassende maan,
„ met de punten naar beneden. Hierom, en om hun helder
„ zien, gelyk zy doen in een heldere maan-schynende nagt,
„ geven wy hun den naam van maanoogigen. Want in de
„ zon zien zy niet wel, staroogende op den heldersten dag;
„ hunne oogen zyn zwak, en loopen over van water, als
„ de zon op hen schynt; zo dat zy by dag weinig uitgaan,
„ ten zy het een betrokken lugt is. Daarenbove zyn zy een
„ zwak volk in vergelyking van de anderen, en niet zeer be-
„ kwaam om te jaagen, of andere moeilyke lichaamsoefe-
„ ningen, in geen van welken zy ook vermaak hebben. Doch,
„ niet tegenstaande zy by dag zo loom en traag zyn, als 'er
„ maane schyn nagt koomt, zyn zy al leven en beweging,
„ loopen omher in de bosschen, en springen in 't rond als
„ wilde bokken, en gaan by het maan-licht zo gezwind, zelfs
„ in het donker en de schaduwe van de bosschen, als de an-
„ dere Indiaanen by dag; zynde zo vlug als die, schoon niet
„ zo sterk en lustig. De koper-kleurige Indiaanen schynen
„ niet zo veel achtinge voor hen te hebben, als voor die
„ welken hun gelyk zyn, en zien hen aan als iet wanstaltigs.
„ Zy zyn geen onderscheiden geslacht op zich zelven; maar
„ nu en dan koomt 'er een voort van een koper-kleurigen

„ va-

„ vader en moeder; en Ik heb een kind, minder dan een „ jaar oud, van dit ſoort gezien.

„ Sommigen zullen misſchien denken dat zy oorſpronglyk „ zyn van eenen Europiſchen vader; maar behalve dat hier „ weinige Europers koomen, en weinig gemeenſchap met „ de Indiaanſche vrouwen hebben, als ze koomen; is dit „ blanke volk, in ſommige opzigten, zo verſchillend van de „ Europers, als in anderen van de koper-kleurige Indiaanen. „ En daarenboven is het kind van een Europiſchen vader en „ Indiaanſche moeder altyd een Mistice of getaande, gelyk „ bekend is by allen die in de West-Indiën geweest zyn; „ waar Mosteſas, Mulatton enz. zyn van verſcheiden trap- „ pen tusſchen wit en zwart of koper-kleurig, naar dat de „ ouders zyn, ja zelfs tot ſaamgezetten, als een Mulatte „ Fina, een kind van een Mulatto man, en een Mosteſa- „ vrouw enz.

„ En noit is een kind van een man en vrouw van deeze „ blanke Indiaanen blank gelyk de ouders; maar koper-kleu- „ rig, als derzelver ouders waren. Dit zeide my *Lacenta*, „ (*) en voegde 'er zyne giſſing by, waarom deezen blank „ waren, naamelyk, door de kragt der inbeelding van de „ moeder, naar de maan kykende ten tyde van haare dragt; „ doch dit laat ik aan 't oordeel van anderen. Hy zeide my „ nog dat zy niet lang leefden".

(*. *Lacenta* was de Koning der Indiaanen onder welken Mr. WASER woonde.

BERIGT VAN EEN GEVAL VAN EEN JONG VROUWSPERSOON, DIE ZEEWATER DRONK VOOR EEN' ONTSTEEKING EN GEZWEL IN DE BOVEN-LIP.

Door Dr. LAVINGTON *medegedeeld aan Dr.* HUXHAM.

EEn jong meisje van Launceston, omtrent zestien jaaren oud, wel opgeſchooten naar die jaaren, doch ſchraal en teder van geſteldheid, en zeer zwak en zieklyk geweest, toen ze een kind was, genoot nu, ſedert eenige jaaren, een taamelyke gezondheid. Zy hadt evenwel nu en dan ongemak van Ontſteeking en Zwelling van de Boven-Lip, welke men oordeelde ſcrofelagtig te wezen, en hier tegen was haar geraaden Zeewater te drinken, 't welk zy alle morgens deedt, tot een pint, tien dagen na malkander; onder welken tyd zy wel was als naar gewoonte, tot zy ſchielyk door een ſterke vloed van de Maandſtonden overvallen wierdt. En deeze werdt zo zwaar en moeilyk, dat Dr. LAVINGTON wierdt geraadpleegd. By het onderzoek bevondt Hy, niet alleen dat de vloeijing uit de vrouwlyke deelen ongemeen ſterk was,

maar dat zy ook geſtadig eenig bloed uitſpoog van het tandvleesch; ook hadt zy ontelbaare bluts-vlakken, op de nek en borst; en daar by veel groote blaauwe plekken op haare armen en beenen. Haar Pols was ras, ſchoon zeer vol; haar aangezicht ongemeen bleek, en vervallen; en haar vleesch in 't algemeen zeer zagt en murw. Zy werdt dikwils van ſlaauwte overvallen, doch bekwam wederom ſchielyk tot eenige krachten.

De vloeijing van de Stonden verminderde eindelyk, maar uit het tandvleesch namze dermaaten toe, dat haar Apotheeker haar een weinig bloed uit den arm deedt trekken. Uit die opening ſtroomde het bloed geſtadig, verſcheiden dagen, niet tegenſtaande veele poogingen gedaan waren om het te ſtuiten. Op het laatst liep 'er onophoudlyk bloed uit de neuze, verzeld van menigvuldige ſlaauwten, waar in zy eindelyk ſtierf, verſtikt, als 't ware, in haar eigen bloed. Aanmerklyk was het, dat eer zy ſtierf, haar regte arm, van den elleboog tot aan het gewrigt van de hand, geheel verſturven was; als ook, dat, ſchoon haar bloed van haar afgelaaten, tegen de Ontſteeking in de Lip, eenige weeken voor dat zy Zeewater hadt begonnen te drinken, behoorlyk dik, en in een goeden ſtaat was bevonden, het zelve, in het laatst van haare ziekte afgetrokken, geheel rottig en dun was.

Hier by voegt Dr. LAVINGTON de volgende Vraagen.

Of door het Zoutwater een ſcheurbuikige geſteldheid in de dierlyke ſappen zou konnen veroorzaakt worden, zo wel als door zoute ſpyzen; voornaamlyk, als het, gelyk in het tegenwoordig geval, niet vryelyk wederom afgaat door de gewoone ontlastingen, gelyk dikwils geſchiedt, wanneer het een langen tyd gedronken wordt, en 'er het lichaam aan gewend is?

Of een ſchraale en zeer tedere vezel geen zieklyke geſteldheid is, eenigzins verſchillende van een te ſlymige en te ſlappe; en of in zulk eene geſteldheid, waar by te gelyk is een loſſe ſamenhang van bloed, of een uitteerende ſtaat, het gebruik van Zoutwater, de ſcherpheid van het bloed niet zou konnen vermeerderen, de vaten verbreeken, en een gevaarlyke bloeding veroorzaaken? En of de Koorts-bast zelfs, voor Scrofelagtige Lyders van zulke omſtandigheden, niet beeter zou zyn?

Waar op Dr. HUXHAM antwoordde byna als volgt: „ In „ veele gevallen heb Ik goede uitwerkingen gezien van het „ gebruik van Zeewater, als het veel en lang gedronken „ werdt; doch dit was als het zagtelyk purgeerde, en nu en „ dan eenige kooring verwekte. Teederen en Teeringagtigen

„ gen bekoomt het zelden wel. Groove, zwaarmoedige en
„ ſlymige geſtellen gebruiken het doorgaans met voordeel.
„ Ik heb gezien dat het Kolykpynen verwekte, Buikloop,
„ Roode loop, en bloedigen Afgang, Hoest, uitdroogende
„ Hitte, Vermaagering en Bloedſpuwing uit de Long. Het
„ maakt het lichaam, in 't algemeen, zeer verſtopt, als het
„ een merklyken tyd gedronken wordt".

Het Zeezout is een ſoort van midden zout, 't welk niet door de zweetgaten van de huid geloosd wordt (uitgezonderd misſchien dat iet van het zelve, in den ſtaat van Ammoniak-zout, zou mogen weggaan.) Zyn natuurlyke ontlastwegen zyn door die van den afgang en de pis. Door proeven weet men, dat het weinig verandering lydt door de vermogens van de dierlyke huishouding. Dit zo zynde, moet het Zeezout, onder het drinken van Zoutwater, als het niet behoorlyk geloosd wordt, zeer opgehoopt worden in het bloed, en het zelve van tyd te tyd ſcherper maaken; en door de onderlinge aantrekking der deeltjes, alsze zo overvloedig zyn, ſamenloopen in klompjes, te groot om door de kleinſte vaten te konnen gaan, gevolglyk verſtoppingen maaken; en, door deeze kleine vaten te prikkelen, den aandrang van achteren vermeerderen; dikwils verbreekingen van die vaten veroorzaaken, uitſtortingen van bloed, puisten, vlakken, en in één woord, alle de toevallen van Scheurbuik in den hoogſten trap. Het is inderdaad zeer bekend, dat de gezondſte matroozen niet lang leeven konnen, wanneer zy niets anders dan Zout water voor hun gewoonen drank gebruiken.

HISTORIE VAN EENE VROUW WELKE MEN GELOOFDE DOOD TE WEZEN, EN WEDER BEKWAM.

Door den Heer HIRSCHING, *Geneesheer te Uſenheim*.

DE voorbeelden van menſchen welken men geloofde dood te zyn, en wederom tot zich zelve kwamen voor de begraaving, of reeds begraaven zynde ellendiglyk zyn omgekoomen in het graf, zyn niet zeldzaam. ANGELUS VICTOR, SALMUTH, CAMERARIUS enz. geeven hier van verſcheiden geloofwaardige gevallen op. In het *Recueil des Curieux de la nature* zeggen de Schryvers van dit Werk: In het jaar 1680 was zekere Vrouw te Dresde drie dagen voor dood gehouden; wanneer zy begon te kloppen en te ſchreeuwen. Men liep toe, opende de kist, en de gewaande doode kwam 'er uit; de man verſchrikte zodanig dat hy dood neerviel; men leidde hem in dezelfde kist en begroef hem in de plaatſe van zyne vrouw. Acilius, wien men, volgens het verhaal van VALERIUS MAXIMUS, geloofde dood te wezen, en die reeds op

den

den houtſtapel gelegd was, bekwam door de hitte van het vuur, bidt de omſtanders om hulp; deezen hem niet kunnende helpen van wegens de heftigheid van het vuur, moesten hem zien omkoomen.

De Vrouw eens Raadsheers van Augsburg, eene ziekte van opſtyging hebbende, ſcheen dood te zyn. Zy wordt bygezet in een grafkelder, welken men ſloot met een grooten ſteen, Na verloop van eenige jaaren ſtierf een ander perſoon van de zelfde familie; men opende de grafkelder, en vondt de gemelde vrouw aan den opgang van de trap, hebbende van woede haare hand tot het gewrigt van den arm opgevreeten.

De waarneeming van den Heer HIRSCHING is van het jaar 1757. Eene Weduwe van 60 jaaren, kreeg een heete koorts; haare krachten verminderden zo, dat het eindelyk ſcheen dat zy geſturven ware. Men maakte terſtond de toebereidzelen, welken in Duitschland gebruiklyk zyn, om iemant te begraaven. Ondertusſchen was deeze vrouw niet dood; zy hadt gewaarwording van alles wat men aan haar lichaam deedt, en verſtondt alles wat men zeide; maar zy was ſtyf en kon geen teeken geeven van leven. De kistemaaker nam de maat van de doodkiste: zy kwam eindelyk zo ver van de groote teen van haar regter voet te beweegen; doch dees handwerksman, die het wel merkte, ging zyn gang. Tegen den nagt vertrok elk, en men liet haar op haar bed in een kamer op de zolder, in een tyd waar in het, naar het Saizoen, vry koud was, zynde in Maart. Zy bleef hier van zondag tot woensdag. Zy hoorde de klokken luiden, en wist over welk onderwerp, zonder de magt te hebben om eenig lid te verroeren. Het uur van begraaven nadert, maar op het oogenblik als men de doode van het bed in de kist wilde leggen, kwam zy weder by zich zelve, begon te ſpreeken, en heeft nog vyf jaaren hier na geleefd.

BEDENKINGEN OVER DE ZUGT TOT DIT LEEVEN EN DE GOEDEREN DEEZER WERELD, IN MENSCHEN TOT EENEN AANMERKELYKEN OUDERDOM GEKOMEN (*).

DE Ouderdom vermindert het genot des leevens, en doet tevens onze zugt tot het zelve vermeerderen. De gevaaren welke wy in de kragt onzer dagen niets rekenden, krygen, door den tyd, eene ſchriklyke gedaante. Onze toeneemende zorge vergroot met de jaaren, en de vrees wordt in het einde de heerſchende en overmeesterende hartstogt; het geringe overſchot des leevens beſteedt men in vrugtlooze poogingen om het einde af te weeren, of voorraad

(*) Eſſays by Mr. GOLDSMITH.

raad op te doen voor een veel langer beſtaan, dan wy ons met reden beloven kunnen op deeze wereld.

Wondere tegenſtrydigheid van den mensch met zich zelven! eene tegenſtrydigheid egter waar toe de wyste mannen vervallen zyn. Indien ik over het perk des leevens dat nog voor handen is oordeelde, volgens 't geen ik reeds gezien en ondervonden heb, het vooruitzigt is verſchrikkelyk! De ondervinding leert my dat de genietingen des verloopenen tyds, my geen weezenlyk geluk hebben aangebragt: het verſtand verzekert my dat de ſmaak der voorledene ſterker was dan die ik te wagten heb. Ondervinding en verſtand geeven nogtans vergeefſchen raad. De Hoop, kragtiger dan die beide, maalt, in een wyd verſchiet, eene ingebeelde ſchoonheid, en een flikkerlicht van eenig geluk, op eenen verren afſtand, doet my op dat ſchynzel afgaan. Gelyk een verliezend ſpeelder, door elk verlies als geprikkeld wordt om, by 't keeren van den kans, het verloorene weder te winnen en de ſchade vergoed te krygen, even zo handelen de menſchen met de verloopende en wegvliegende oogenblikken des leevens.

Van waar toch komt die aanwaſſende liefde tot het leeven, die met de jaaren toeneemt? Van waar is het dat wy de meeste poogingen aanwenden om het leeven te behouden, op een tydperk dat het nauwlyks den naam van leeven waardig is? Komt het daar van, dat de Natuur, bedagt op de behoudenis en in ſtand blyving des menſchdoms onze zugt tot het leeven vergroot, terwyl ze onze genietingen vermindert, en ten dien ſtonde, wanneer zy het zinnelyke gevoel der vermaaken wegneemt, die ſchade vergoedt in de verbeelding der menſchen? —— Het leeven zou ondraaglyk weezen voor een oud man, als hy met dien laſt van ongemakken belaaden, den dood niet meer vreesde dan in den bloei zyner dagen. De ontelbaare menigte van kwaalen, en de bewustheid van geen meer vermaaken der wereld te zullen kunnen ſmaaken, zou hem aanſpooren om in eens met eigen hand een eind te maaken aan dien droeven rol, welken hy op het toneel des leevens ſpeelt. Dan gelukkig begeeft hen de veragting des doods op een tyd, wanneer ze hem nadeelig zou weezen; en het leeven verkrygt eene ingebeelde waarde, naar maate de weezenlyke waarde minder wordt.

Onze gehegtheid aan elk voorwerp, 't geen ons omringt, neemt in 't algemeen toe, met de langduurigheid onzer genieting. Wanneer men langen tyd gewoon is één ſoort van voorwerpen te zien, wordt men ongevoelig 'er toe geneigd: de gewoonte dryft ons derwaards, en men ſcheidt 'er niet af zonder wederzin. Dit veroorzaakt de gierigheid in de oude lieden bykans omtrent allerlei bezittingen; zy beminnen de wereld en alles wat de wereld voortbrengt; zy beminnen het leeven en alle de genietingen van 't zelve, niet dewyl het hun vermaak geeft, maar om dat zy 'er lang aan gewoon zyn.

Chinvang de Kuiſche, den throon van *China* beklimmende, liet een bevel uitgaan dat allen, die, onder de voorgaande regeeringen, te onregt in de gevangenisſen geworpen waren, op vrye voe-

voeten zouden geſteld worden. Onder de menigte welke voor hunnen Verloſſer verſcheen, om hem by deeze gelegenheid te danken, vertoonde zich een eerwaardig oud man, die, den Keizer te voet vallende, hem in deezer voege aanſprak. —„ Groote „ Vader van *China*! beſchouw eenen elendigen gryſaard van vyf „ en tachentig jaaren, die op zyn twee en twintigſte in eenen „ duisteren kerker werd geworpen. Onſchuldig werd ik gevangen, „ en heb my nimmer tegen myne beſchuldigers mogen verdeedigen. Meer dan vyftig jaaren heb ik nu in de eenzaamheid en „ duisternis doorgebragt, en ben daar door met dien ongelukkigen ſtaat gemeenzaam geworden. Wanneer ik egter met den „ glans der zonne door uwe gunst weder beſtraald werd, heb ik „ de ſtraaten der ſtad rond gewandeld om eenen Vriend te vinden, „ die my wilde byſtaan, vertroosten, of myner behoefte zich „ aantrekken; maar myne vrienden, myne huisgenooten, myne „ bloedverwanten zyn allen dood, en ik ben vergeeten! Vergun „ my dan, ô *Chinvang*, de rest van myn jammerlyk leeven, in „ myne voorgaande gevangenis, te mogen ſlyten: de wanden van „ dat kot behaagen my meer dan het kostbaarſte paleis; ſtaat my „ niet lang meer te leeven, ik zal dit overſchot ongelukkig „ doorbrengen indien ik het niet mag doen in die gevangenis, „ waar uit het u behaagde my te ontſlaan ".

De begeerte van deezen ouden man tot de kerker is gelykſoortig met die welke wy tot het leeven hebben. Wy zyn gewoon aan de gevangenis, wy zien misnoegd rondsomme, en vinden geen vermaak in het verblyf; en nogtans doet de langduurigheid onzer gevangenis onze genegenheid tot dezelve toeneemen. De boomen, die wy geplant, de huizen, welken wy gebouwd, en de kinders, die wy verwekt hebben, dienen allen om ons aan deeze aarde te binden en het ſcheiden moeilyker te maaken. Het leeven vertoont zich aan de jeugd als eene nieuwe verkeering, die men aanvangt, die leerzaam en tevens vermaaklyk is, die ommegang behaagt, en, des niet tegenſtaande, ſlaat men 'er weinig agt op. — Doch voor ons, die eenen aanmerklyken trap van jaaren beklommen hebben, is het leeven als een oude Vriend, zyne vervrolykende boerteryen hebben wy in vroegeren ommegang geſmaakt, niets is 'er overgebleeven om ons te doen lachen, of een leerzaam onderhoud te verſchaffen, 't welk behaagt, en wy blyven dien Vriend, het leeven, nogtans beminnen; wy beminnen het, ſchoon van alle verlustiging ontbloot: wy huismeesteren de wegvliegende middelen met toeneemende zorge, en voelen alle de ſcherpheid der ſmerte in het ſcheiden van dezelven, dat wy niet ontgaan kunnen.

De Heer *Philip Mordaunt* was jong, ſchoon, opregt, braaf, en een Engelschman. Hy bezat van zich zelven groote middelen en ſtondt in de gunſte van den Koning zynen Meester, eene gunst hem zo waardig als zyne ſchatten. Het leeven opende voor hem de heerlykſte tooneelen, en beloofde eene aaneenſchakeling van gelukkige dagen. Hy begon de genietingen des leevens te ſmaaken, maar vondt

vondt 'er, van den aanvang af, eenen tegenzin in. Hy verklaarde het leeven zat te zyn, het ſtondt hem niet aan geduurig den zelfden kring rond te loopen. Hy hadt alle verlustigingen geproefd, en bevondt dat ze by elke herhaaling flauwer en ſmaakloozer wierden. „ Is het leeven", zeide hy tot zich zelven, „ is het leeven in de jeugd zo weinig aanvallig: wat wil het dan zyn in den ouderdom? Is het my thans „ onverſchillig, het zal dan zekerlyk te verwenſchen weezen". — Dit denkbeeld vergalde, om zo te ſpreeken, elke waarneeming, die hy deedt, tot hy ten laatſte, met al de bedaardheid van eene verkeerde redekaveling, door een pistool-ſchoot zyn leeven verkortte! Hadt deeze zich zelven bedriegende mensch geleerd, dat het beſtaan ons, hoe langer wy beſtaan, hoe aangenaamer en wenschlyker wordt, hy hadt den ouden dag zonder vertzaagen afgewagt, en zou hebben durven leeven, om daar door dienst te doen aan de menschlyke maatſchappy, welke hy lafhartig verliet.

BERICHT WEGENS DE HOLL. MAATSCH. DER WEETENSCHAPPEN.

IN de Vergaderinge van de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen te Haarlem op den 21 May 1767. gehouden, is beſlooten in het openbaar bekend te maaken, dat de Vraag, *Welken zyn de beſte en minſt koſtbaare middelen, om het afneemen der Oevers van het Haarlemmer Meer te beletten?* door Haar in het jaar 1764 voor de eerſte, en in het jaar 1766 voor de tweede reize opgegeeven, haars oordeels best beantwoord is door den Schryver van het ſtuk, hebbende tot Zinſpreuke TOT NUT VOOR HET VADERLAND; dewelke by het openen van het Billet bevonden is te zyn: DAVID MEESR, *Hortulanus aan Vrieslands Hoge Schole te Franeker, en Lid van de Societeit der Landbouw te Groningen.* Den welken derhalven de Goude Medaille is toegelegd.

Ter beantwoordinge van de tweede Vraage: *Is het geoorloofd in onzen handel en wandel met de enkunde van onze Medemenſchen ons voordeel te doen?* zo jaa, *in welke gevallen en hoe verre?* in het Jaar 1766 voor de eerſtemaal voorgeſteld, zyn veele Verhandelingen aan de Maatſchappye gezonden; en daar onder verſcheidene, welker Schryveren Zy den lof van arbeidzaamheid en kunde niet kan weigeren, en die zy zelfs zeer wel waardig rekent dat gedrukt worden; dan, naadien zy die niet allen kan doen drukken, heeft zy best gedagt, by het eerſte ſtuk, aan wiens Schryver zy de Goude Medaille heeft toegeweezen, (welk ſtuk tot Zinſpreuk had, CICERO *de Officiis Lib. III. c. XVII. Aliter leges, aliter Philoſophi tollunt aſtutias*, &c. &c.) en die by het openen van het Billet gebleeken is te zyn WILLEM DE VOS, *Leeraar der Doopsgezinden te Amſterdam*, te voegen de volgende drie ſtukken:

Het eerſte onder de Zinſpreuke: *Alle dingen, die gy wilt, dat u de menſchen zouden doen, doe gy ben ook alzoo.*

Het tweede met de Zinſpreuke: *Laudatur ab bis, culpatur ab illis.*

Het derde met het onderſchrift: *Judex ipſe ſui totum ſe explorat ad unguem.*

Zy

Zy is bereid om aan elk van die Schryveren eene Zilvere Medaille tot een gedenkteken van haare hoogachtinge voor derzelver arbeid in deezen te geeven, wanneer dezelven goedvinden hunnen naam en adres te melden.

De Maatſchappy is van oordeel, dat zy niet alleen de pryswaardige Weetlust van onze Vaderlanderen zal voldoen, maar de Welvaart van het Land tevens zal helpen bevorderen, wanneer zy de Natuurlyke Historie van ons Vaderland tot een byzonder voorwerp van oplettende beſchouwinge maakt. Zy heeft derhalven beſloten, van tyd tot tyd aan het algemeen Vraagen, hier toe betrekkelyk, op te geeven, zonder zich nogtans te verbinden om dat jaarlyks te doen, terwyl zy in tegendeel ook tusſchen beiden andere Vraagen ter beantwoordinge meent voor te ſtellen En om hier toe beter in ſtaat te zyn, heeft zy beſloten dit jaar op te geeven om te beantwoorden *voor den Eerſten* January 1769, de Vraag: *Wat is 'er tot nu toe over de Natuurlyke Historie van ons Vaderland geſchreeven? wat ontbreekt 'er nog aan? en welke is de beste wyze, waar op de gemelde Geſchiedenis zoude dienen geſchreeven te worden?* Door het Vaderland verſtaat zy de Vereenigde Provintien, met derzelver geasſocieerde Landſchappen.

Ter herinneringe dient, dat door haar in het voorige Jaar 1766 tot eene Vraag om ze te beantwoorden *voor den Eerſten* January 1768 is opgegeeven: *welken zyn de oorzaaken van de belette doorzwelging in de Slokpyp, dewelke langſaam geboren word, en doorgaans doodelyk is? Welken zyn de redenen, waarom dezelven nu veel meerder, dan voorhenen, voorkomt? En door welke middelen is zy voor te komen en te geneezen?*

De prys, geſteld op ieder van de bovengenoemde Vraagen voor den geenen, die haars oordeels dezelve best beantwoord heeft, is eene Goude Medaille, op den gewoonen Stempel der Maatſchappye geſlaagen, met den naam van den Schryver, en het jaartal op den rand.

De Antwoorden op de Vraagen moeten niet met den eigenen naam der Schryveren, maar met eene Zinſpreuke, getekend, en met een verzegeld Billet, het welke dezelfde Zinſpreuk tot opſchrift heeft, waarin des Schryvers naam en adres gemeld zyn, vergezeld, aan C. C. H. VANDER AA. Secretaris dezer Maatſchappye, zeer leesbaar geſchreeven, in het *Nederduitsch, Franſch* ofte *Latyn*, FRANCO gezonden worden.

Ieder eenen, wie hy ook weezen mag, ſtaat vry, na den prys te dingen, uitgezonderd hen, die in eenig opzicht Leden van deeze Maatſchappye zyn. Ook zal het den geenen, dewelke den prys behaalen zal, niet vry ſtaan zyne Verhandeling, waarop hem de prys is toegeweezen, het zy in het geheel ofte ten deele; het zy apart ofte by eenig ander werk, te doen drukken, zonder de toeſtemming van deeze Maatſchappye daar toe verkreegen te hebben.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

TAFEREEL DES HUISLYKEN GELUKS.

Uit het Fransch.

Van den Heer S. FORMEY.

DERDE REDENVOERING,

OVER HET HUISLYK GELUK.

ALles noodigt den mensch tot Geluk, en bykans niets leidt hem daar toe op. Met zyne geboorte treedt hy in een wereld, die hy kan aanmerken als voor hem geschaapen, welker Maaker in alle zyne behoeften voorzien, en een ontelbaar getal goederen en gemakken, die hem het leeven aangenaam kunnen doen doorbrengen, bereid heeft. Doch naar maate de Stervelingen op den weg des leevens vorderen, schynt dezelve hobbeliger en oneffener te worden; de bloemen, die aan den ingang gezaaid waren, veranderen in distels en doorns: de zorgen worden gebooren, zy vermenigvuldigen, tot dat in 't einde het leeven een plaag wordt, de helderste dag zyns leevens is niet vry van nevels, en de Gryssaard, gekromd onder den drukkenden last der jaaren, roept uit: *kort en boos waren de dagen mynes leevens!*

Van waar, M. B. komt eene zo droevige verandering? en waar aan schryven wy ze toe? De menschen blyven niet in gebreke om de schuld geheel en al op enkel uitwendige oorzaaken te werpen; zy geeven voor, zich in omstandigheden bevonden te hebben, in welke zy de rampen, die hun bessprongen, niet konden ontvlieden; en daar deeze omstandigheden een gevolg zyn van het plan der Voorzienigheid, is het deeze, welke zy het heimlyk, en somtyds openlyk, wyten. Van hier de klagten, de murmureeringen, de moedloosheid, het hartzeer, en zelf de droeve toonen van de wanhoop. ô Mensch! verzwaar de elende niet door Hem smaadlyk te beschuldigen, die u niet alleen ter gelukzaligheid geschaapen, doch daarenboven, om zo te spreeken, u stoffe in overvloed geschonken, en de middels om die te verwerken ter hand gesteld heeft. De Aarde is de Hemel

niet, dit gaat vast. Deeze is een plaats van doortogt, een plaats van beproeving, waar wy niet kunnen bevryd weezen van zekere ongemakken, welke ons beletten onze harten aan dezelve te hegten, en hier beneden de vervulling van alle onze verlangens te vinden. Maar de Aarde is ook geene gevangenis, veel min een Hel. Men kan 'er in alle tydperken des leevens iets vinden, 't geen ons in 't hart ingeeft, en doet den mond doet uitstorten deeze bede: *Dat myne ziele leeve, ten einde zy u loove ó* HEERE! Elke morgen, elke avond verschaft ons stoffe om de milde hand, die ons met weldaaden begiftigt, te roemen, en wy kunnen tot den laatsten leevensadem een allerverrukkendst en zuiverst danklied aanheffen.

Van waar derhalven nogmaal die zugten, die klagten, welke men onophoudelyk hoort, die smertlyke uitboezemingen, die luidklinkende jammertoonen, welke ten hemel klimmen? Eén enkeld woord is genoeg om ze te stuiten, 'er zyn geen ongelukkigen of men kan hun dit zeggen toevoegen: *Uw verderf is uit u zelven;* naardemaal niemand, die op GOD vertrouwt, en berust in de Voorzienigheid, onder het getal der ongelukkigen kan gerekend worden. Maar de beschryving van alle de vergiftige bronnen, uit welke de menschen het ongeluk putten, terwyl de bron des geluks altyd voor hun open staat, zou ons een eindloos werk verschaffen, en een lyst vorderen van alle de afwykingen, waar aan 's menschen geest en hart zich kan overgeeven. Ik bepaal my derhalven tot overdenkingen, die voortkomen uit het Onderwerp, welks onderzoek ik my voorgesteld heb heden te agtervolgen. —— Van alle zaaken, die invloed hebben op ons tydlyk welweezen, is 'er geen gewigtiger dan het Huwelyk. Dit stuk staat vast, volgens onze eerste Redenvoering. De Voorzienigheid verwaardigt ons met de zorge om, in dit geval, ons te geleiden op eene wyze allergeschiktst om ons tot het oogmerk te brengen, dat is, tot alle de voordeelen, die uit de Huwelyksvereeniging voortkomen. Dit hebben wy gezien in onze tweede Redenvoering. Tegenwoordig staat ons dan te toonen hoe wy medewerkers kunnen weezen met die goede Voorzienigheid, en welk een gedrag zy moeten houden, die zich door den band des Huwelyks willen laaten verbinden, of hoedanig zy te handelen hebben, die reeds op eene onlosmaaklyke wyze verbonden zyn, ten einde hun leeven zo vol zoetigheden, en zo ontheven van bitterheden zy als de staat van ons menschen gehengt.

In-

Indien deeze ſtoffe niet van aanbelang, indien zy niet waardig is van deezen Predikſtoel behandeld te worden, indien zy, die my hooren, geene zeer heilzaame toepaſſingen daar van kunnen maaken, zo beken ik het oogmerk der Prediking niet te weeten, en dat ik onkundig ben van dat des Godsdiensts, die, geſchikt zynde om de menſchen ten Hemel te brengen, dit niet eensſlags doet, maar eenen aanvang maakt met hun te leeren hier op aarde een leeven als dat van Hemelburgers te leiden, en de pligten te volbrengen van dien waaren *Godsdienst, welke de beloften heeft des tegenwoordigen en des toekomenden leevens.* Hoort den Pſalmist, wy gelooven zyne woorden de onze te mogen maaken, en toe te paſſen op de Leering, die wy u zullen voordraagen. *Ik zal u raad geeven, ik zal u den weg wyzen dien gy gaan moet, myn oog zal op u zyn: wees niet gelyk een paard, gelyk een muil-ezel, welke geen verſtand heeft, welks muil men breidelt met toom en gebid, op dat hy tot u niet genaake. De Godlooze heeft veele ſmerten: maar die op den* HEERE *vertrouwt, dien zal de goedertierenheid omringen.*

De menſchen vervallen hier tot twee hoofddwaalingen, tot twee algemeene misvattingen, welker invloeden zeer nadeelig, en welker gevolgen bykans altoos onherſtelbaar zyn. De eerſte deezer misvattingen beſtaat in het geluk des leevens buiten hun huis te zoeken, en te verwagten dat het zelve gebooren wordt uit een' omſlag van bezigheden, of een naaſleep van verkwistingen. Daar is, buiten tegenſpraak, in 's menſchen geest een beginzel van werkzaamheid, welke hem uitlokt om, zo ſchielyk mogelyk is, de bezigheden, die hem uit den ſlaap der ledigheid wakker houden, en boven al bewaaren voor het vergif des verdriets, op elkander te doen volgen. Door dit beginzel wel te regelen, op eerlyke en nutte voorwerpen te vestigen, verkrygt de Maatſchappy leden, en de Staat burgers, geſchikt om dien te doen bloeijen. 't Is aangenaam toevertrouwde Posten met geluk te volbrengen, in eenen wyduitgeſtrekten Handel voordeelen te behaalen, in eenige Weetenſchap of Kunst uit te munten; eer en voordeel zyn twee beginzels van voldoening: maar, (dat men hier op lette,) ze zyn verre van eene inwendige kalmte, en die zagte gelykheid van gemoed voort te brengen, die het leeven bekoorlyk maakt. Die ſchoone dagen kunnen met groote tusſchenperken elkander volgen; ze zyn heldere vlekken op een duisteren grond, ſchitterende weerlichten in een' donkeren nagt. 't Is niet dan in ons zelven, door de nauwe verbintenisſen met de voorwerpen van wel-

ken men ſteeds omringd is, in den boezem, met één woord, van het Huislyk leeven, dat men over alle de andere voordeelen, van welk eene natuur zy ook mogen weezen, een vernis kan ſtryken, die daar aan beſtendigheid en allen luister geeft. —— Wat betekent het voor een Held treffelyke overwinningen te behaalen, en het lofgeſchal der openbaare toejuichingen te hooren, indien hy, opgeſlooten in het binnenſte van zyn Paleis, daar niets vindt dan eene doodſche ſtilte, of daar de tweedragt, met het hair te berge gereezen, ontmoet? Wat betekent het voor een Koopman, de voortbrengzels van alle de vier werelddeelen in behouden haven te zien komen, en door derzelver vertier 's jaarlyks zyne ſchatten te vermeerderen, indien hy het genot daar van deelt met voorwerpen, die hem onverſchillig zyn, of van welke hy eenen afkeer heeft. Wat betekent het voor een Geleerden over al, waar de Letteren geëerd worden, bekend en geagt te zyn, wanneer hy niet van zyn kamer komt dan om de wanordens der verkwisting te zien, of het luidrugtige geraas der grommende gramſchap te hooren? Laaten wy dit bekorten. De grootſte van buiten aankomende voordeelen ontmoeten in Huislyk ongeluk een rots, op welke zy onvermydelyk ſtukken ſtooten; terwyl in tegendeel de grootſte rampſpoeden, die ons van buiten treffen, verzagten, wanneer een tedere en geliefde hand de traanen afdroogt, en een' onfeilbaar geneezenden balzem in de wonden giet. Komt derhalven, ô menſchen wie gy zyn moogt, bewoonders van Paleiſen en hutten, gy die geheele Volken onder het bedwang uwer wetten houdt, of gy die uw dagelyksch brood in 't zweet uws aanſchyns eet, komt, leert waar de gelukzaligheid haar verblyf houdt. 't Is niet aan den voet der altaaren van de Fortuin waar gy uwe offeranden moet brengen: blyft in uwe huizen, doet ze op uwe eigene haardſteden rooken, daar zullen zy eenen allerlieflykſten reuk verſpreiden.

Allen de zodanigen, op welken deeze aanſpooringen geen' indruk maaken, laat ik aan hunne blindheid en ongelukkig lot over; en gaa thans een ander deel des menſchlyken geſlachts beſchouwen, 't welk de ydelheid van alle genietingen erkennende, wanneer het Huislyk Geluk ontbreekt, met de daad van dien kant hun geluk verwagten, en dit tot een voorwerp van hun verlangen en zoeken ſtellen. — Maar hoe! Ik ontmoet hier eene geheele menigte van onvergenoegden, die niet ophouden de bitterſte klagten uit te ſtorten, die betuigen, op het jammerlykſte, in hunne verwagting te leur geſteld te weezen, dat zy, langen tyd de rust

des

des leevens gezogt hebbende of nog zoekende, in die uuren, welke hun van de tydlyke bezigheden overschieten, en zy doorbrengen met persoonen aan hun op 't nauwste verbonden, niets ontmoeten dan onheusche bejegeningen en kwellingen, haat en bitse woorden, die hun het gevoeligste hartzeer aandoen, in plaats van op te beuren en te vervrolyken. Hebben wy dan een loutere harsenschim aangepreezen? Moeten wy den lof, aan het Huislyk Geluk gegeeven, herroepen? Hier schuilt eenige dubbelzinnigheid, die opgeklaard, hier is een bypad van het rechte afloopende, 't welk aangeweezen moet worden. Zy die gelooven dat men niet gelukkig kan weezen dan by zich zelven, hebben 't zeker niet verkeerd wat de zaak in het algemeen betreft, en wy blyven op het sterkste dit stuk aandringen; maar zy begaan, buiten twyfel, eenige ondergeschikte mistreden, die schoon ze uit het beginzel niet veroorzaakt worden, egter niet nalaaten geheel verderflyk en nadeelig te zyn. 't Is hier M. B., dat gy zien zult, indien gy eene behoorlyke aandagt toebrengt, van hoe veel aanbelangs het is optemerken en te redenkavelen, de wysheid en de voorzigtigheid tot leidsvrouwen te neemen in alle onze verrigtingen; en by gevolge hoe zeer Redenvoeringen, die het verstand der Toehoorderen opklaaren, en de overtuiging wegdraagen, te waardeeren zyn boven die de voorwerpen op eenen wilden en verwarden trant voordraagen, en waar in enkele bloote verzekeringen de plaats van bewyzen bekleeden.

Ja, de menschen slaan den rechten weg in, wanneer zy het Geluk in 't Huislyk leeven zoeken: maar zy bedriegen zich by de eerste intrede, en my dunkt ik zie duidelyk drie oorzaaken hunner misvatting waar van de voorbeelden zo treffende als algemeen zyn. De eerste bestaat in het opvolgen van de aanprikkelingen eeniger drift, welke die ook weezen moge, een drift die voldoening eischt, en ons diets maakt dat, zy voldaan zynde, ons niets zal ontbreeken, en wy ten Toppunte van onze wenschen zullen opgevoerd weezen, zonder dat het geluk, in welks bezit wy zo schielyk treeden, daar by de minste schade zal lyden. Wie nu weet niet hoe veelvuldig de driften zyn? Wie is onkundig van haar overmeesterend vermogen? Hier, alle bykomende en mindere uitspruitzels niet in aanmerking neemende, doen zich drie hoofdtakken op, de zugt tot Eer, de begeerte tot Rykdom, en de trek tot Wellust. Wanneer eene deezer *Begeerlykheden*, gelyk de Schrifttuur ze noemt, het menschlyk hart beheerscht, vliedt de rust, en de hevigste beweegingen ontroeren hetzelve tot den tyd toe dat men het begeerde voorwerp bezit. Maar, ô trouwloo-

ze driften! zo veel maalen beſchreid, zonder dat de menſchen leeren zich voor haare begogelingen te wagten! zy houden haar woord niet, en de zoetigheden van 't bezit kunnen op verre na niet haalen by die de hoop deedt verwagten. —— Hy die zegt, in den eenzaamen en ongehuwden ſtaat ontbreeken my voordeelen, welke ik in het Huwelyk zal vinden, zou gelyk hebben, indien de voordeelen, die hy op 't oog heeft, waarlyk zodanige waren als ſtrekken om het geluk des leevens te verzorgen en te verzekeren. Doch wat gebeurt 'er? Behoef ik het te zeggen? Zyn 'er niet onder myne Toehoorders meer getuigen dan noodig, om, hier van, ten vollen verzekerd te weezen? Men voldoet aan een tegenwoordig heerſchende drift; en een van deeze twee zaaken gebeurt: of die drift voldaan zynde verwekt wederzin, of zy komt weder met vernieuwd vermogen, en zoekt andere voorwerpen, uit welker bezit zy op nieuw geluk verwagt, maar die hun desgelyks zullen bedriegen.

Komt derhalven te voorſchyn gy allen, die klaagt over de banden tot welken gy zo greetige handen uitſtrekte, verklaart, te goeder trouwe, en in opregtheid, wat gy zo vuurig verlangde, en ik zal geene moeite hebben om u te toonen waar uit eene zo droeve gedaantverwisſeling ontſtaat. De een, ontſtooken door de ſchielyk voorbygaande bekoorlykheden der ſchoonheid, zogt eer eene Afgodin dan eene Vrouw, hy maakte eene Sterveling, welker aantrekkelykheden gelyk ſtaan met de verrukkende kleuren eener bloeme, die 's morgens gloeit en gloort, maar 's avonds verwelkt, tot eene Godheid; dan nauwlyks is de Afgodin op het altaar geheven, of hy beſchouwt dezelve met een geheel ander oog, en, 't zy de begogeling ophoudt, 't zy de grilligheid hem vermeestert, de aanbiddingen maaken plaats voor koelheid, veragting en afkeer. —— Een ander ſtaroogde op het goud en zilver, 't geen benevens zyne Bruid ten zynen huize zou inkomen; hy heeft die ſchatten verkreegen, maar hy zugt en kwynt te midden derzelven, hy ondergaat het elendig lot van eenen die in 't water van dorst verſmagt, en de gebreken zyner Egtgenoote, tot dien prys gekogt, doen hem dag aan dag uitroepen: *Uw geld zy met u ten verderve.* —— Een derde, eindelyk, heeft zich willen verheffen en in het Huwelyk een ladder gevonden om tot eertytels en aanzienlyke bedieningen op te klimmen, hy is daar toe gekomen, maar zittende aan de zyde van eene heerschzugtige en trotſche Vrouw, heeft hy de eer om haar grootſte ſlaaf te weezen. —— En dan zegt gy, ô menſchen, dat gy het Geluk niet gevonden hebt! dan wilt ge, dat anderen zich daar

over

over verwonderen, en deel neemen in uwe rampen! Maar hebt gy het Geluk gezogt? Durft gy met den naam van Huwelyk die verbintenisſen benoemen, welke gy hebt aangegaan, en die ik zo even beſchreef? Hebt gy kunnen gelooven dat gy, voor het overige van de dagen uws leevens, opgeſlooten in het zelfde huis met voorwerpen, of wier bevalligheden, die u betoverden, ſchielyk zouden verdwynen, of die u reeds zeer afzigtig voorkwamen, wanneer gy uw hand gaaft, die altoos van het hart verzeld moest gaan, daar in een beſtendig Geluk zoudt hebben? Heeft dit uw bekoorlyk uitzigt kunnen weezen? Neen, neen, ik tel perſoonen van dien ſtempel niet onder het getal der zodanigen die gegronde bezwaarnisſen tegen het Huislyk leeven hebben; zy zyn willens en weetens de bewerkers van hun rampzalig lot, dat zy, hoedanig het ook moge weezen, zich aan alle de ſtrafheid daar van zonder klaagen onderwerpen!

Laat ons, ondertusſchen, den geenen, die het verdienen, regt doen. Onder dien drom van misnoegden waar van ik geſprooken heb, vindt men 'er die niet beſchuldigd kunnen worden zich tot het Huwelyk bepaald te hebben, door enkel bykomende beweegmiddelen, door de enkele aandrift van een dier driften, welke de rede doen zwygen. Zy hebben opgemerkt, gewikt, gewoogen, gekoozen. Zy ſloegen in hunne keuze geen agt dan op perſoonelyke hoedanigheden, en boven al op de zodanige, van welker natuur en beſtendigheid zy grond hadden om zich aangenaame en duurzaame vrugten te belooven. —— Wat heeft men hun te verwyten? Waar over zal men hen beſchuldigen? Van waar komt het dat men op hun aangezigt die helderheid en bedaardheid van geest niet leest, welke een mensch, die altoos omringd is van genoeglyke voorwerpen, allerwegen met zich omdraagt? Ik zal het u zeggen, M. B, waar het aan hapert, en tevens welke de tweede byzondere misvatting is, die hier begaan wordt, een misvatting ongetwyffeld min laakbaar dan de voorgemelde, doch tevens een misvatting zo algemeen onder allerlei ſtanden, dat men bykans tot de gedagten zou komen om ze voor onvermydelyk te houden; maar ze is het ondertusſchen in geenen deele, en ſtrekt alleen om te bewyzen, hoe zeer de menſchen noodig hebben door heilzaame lesſen verlicht en geleid te worden, hoe zeer het van hun belang is, by 't gezonde verſtand ter ſchoole te gaan, by 't gezonde verſtand zegge ik, 't geen geheel de wereld waant te bezitten, maar nogthans de zeldzaamſte zaak ter wereld is.

Naardemaal de misvatting, van welke ik voor heb te ſpreeken,

ken, dermaate de overhand genomen heeft, zal ik tot derzelver algemeenen oorſprong opklimmen. Deeze doet zich op in de neiging van de zaaken te vergrooten, den menſchen zeer eigen. Met rede heeft men gezegd, alle de driften zyn bedrieglyke glazen, die de voorwerpen vergrooten. Hebben wy een ſterk verlangen na eenige zaak, ze is de beste, de ſchoonſte, de volmaaktſte. Vreezen wy daar en tegen eene andere, ze is de ſlegtſte, de afſchuwelykſte, de ſchriklykſte. Dus loopt de mensch altoos van 't eene in het andere uiterſte, hy weet nimmer het middenſpoor te houden, hy ziet niets in den behoorlyken ſtand, uit het rechte gezigtpunt, hy gaat noit met bedaarde zinnen te werk. Welke zyn nu de gevolgen van dit alles? Zeker, geene andere dan dat, wanneer deeze begogelingen verdwynen, wanneer de naby- en de geduurige tegenwoordigheid der voorwerpen ons noodzaakt ze op minder afſtand, en in hunnen natuürlyken ſtaat te beſchouwen, en op den rechten prys te ſchatten, men zich gedrongen voelt zeer veel af te trekken van de denkbeelden die onze verbeelding zo buitenſpoorig vergroot hadt. Gy komt, M. B. ongetwyfeld, myne toepaſſing van deeze waarheden, door de ondervinding maar al te ſterk bekragtigt, voor. Zy, die uit den ongehuwden ſtaat in dien des Huwelyks overgaan, gelooven daar door gelukkiger te zullen worden, en zy zouden hier niet mis hebben, indien zy, naa het draagen der noodige voorzorgen, het denkbeeld van 't Geluk, na 't welke zy reikhalsden, niet buitenſpoorig vergrootten; indien zy wilden in opmerkinge neemen, dat op deeze wereld geen ſtaat is welkers zoetigheden niet met iets bitters gemengd zyn, zo dat het hoogſte toppunt van Geluk, 't geen wy mogen wenſchen, en waar toe het mogelyk is te komen, daar in beſtaat, dat wy de zoetigheden dermaate de overhand doen hebben, dat zy al het bittere wegneemen. Doch ziet daar eene pooging der Rede, waar toe weinig menſchen in ſtaat zyn. Verbysterd, dronken door de beginzels, wen alles vreugde ademt, en niet zelden eene ſpoorlooze vreugde plaats heeft; overgegeeven aan de feesten en die vermaaklykheden, welke het Trouwen vergezellen en eenigen tyd volgen; eenigermaate betoverd door de bekoorlykheden der nieuwigheid, door dié beleefdheden, die dienſtvaardigheden, die herhaalde betuigingen en tekenen van tederheid, welker bron men zomtyds, om zo te ſpreeken, binnen kort ten bodem toe uitput, verbeelden zich de Nieuw Getrouwden, dat zy, in deezer voege, den hoogſten ouderdom zullen bereiken, en tot aan het graf toe niets ontmoeten dan een' weg geheel en al met bloemen beſtrooid; oordeelt, naa

dit

dit alles, over de verwondering en verbaasdheid, die op dit foort van uitzinnigheid volgt, wanneer zy aan elkander gewoon, de een den ander ziet gelyk hy is, met alle de goede en kwaade hoedanigheden; wanneer zy, om my van die gelykenis te bedienen, ingeſcheept op den Oceaan deezes leevens, de hevigſte ſchokken uitſtaan, de zwaarſte ſtormen en ſchriklykſte onweersbuijen, aan welke men blootgeſteld is, verduuren moeten; met één woord, wanneer bewolkte en donkere dagen, eenen zo bly lachenden morgenſtond, op welks korten duur men niet gedagt hadt, volgen. —— Op welk een wyze zal men dit onheil voorkomen, 't geen, ſchoon enkel ontſtaande uit de menschlyke zwakheid, egter de droevigſte gevolgen heeft, en eene der algemeenſte oorzaaken is van kwaalyk uitvallende Huwelyken, en niet zamenſtemmende Vereenigingen. Ik zie hier niet anders op, M. B, dan twee hulpmiddelen, welker eene het Trouwen voorgaat, en welker andere 't zelve volgt. Het eerſte beſtaat daar in, dat wy ons een zo rechtmaatig denkbeeld vormen van het Geluk 't geen' het Huwelyk kan verſchaffen, op den dag zelve wanneer wy 't zelve aangaan, als eene halve eeuw daar naa, indien wy zo lang leeven. Als dan is men niet bedroogen, dewyl men 't niet kan weezen dan moedwillens of ten minſten door misvatting; men is niet te onvrede, dewyl men heeft het geen men verwagt, en waar van men het gevaar heeft willen loopen. Het tweede hulpmiddel, naa het aangaan van de Huwelyks verbintenis in 't werk te ſtellen, doet aan mynen geest een zo ruim veld van bedenkingen op, dat ik verpligt zal weezen, M. B., u nogmaal over dit onderwerp bezig te houden. Ik zal derhalven u nog maar enkel aanwyzen wat ik in myn vierde en laatſte Redenvoering voor heb te verhandelen.

Ik heb u een onderzoek beloofd van de drie misvattingen waar toe veelen vervallen, die na het Huislyk Geluk haaken: omtrent twee derzelven heb ik myne belofte volbragt, de derde die zich nu voordoet, ſchiet nog over. De menſchen wier Huwelyks vereeniging dien uitſlag niet heeft, welken zy zich beloofden, gelooven dat dit een onverhelplyk kwaad is, en handelen overeenkomſtig met dat begrip. Zy doen de moeite niet om eenige maatregels te neemen, of eenige middels aan te wenden om in eenen ſtaat te geraaken, is het niet zodanig een als zy te vergeefsch gehoopt hebben, ten minſten in een draaglyken, en die hun, by trappen, zou opleiden tot een genoegen, veel meer dien naam verdienende, dan 't genoegen, 't geen ze op harſenſchimmige gronden hebben willen bouwen. Ik wil hun dan, omtrent dit laatſte ſtuk, licht geeven;

ik wil hen te rug trekken tot de voorwerpen van welken zy zich verwyderen; ik wil in 't eerst rust en vrede, en daar naar genoegen en vreugde doen heerschen in die huisgezinnen, waar alles tegenzin en droefheid inboezemt; ik wil, met één woord, menschen, die gansch verkeerdlyk waanen van den weg des Geluks geheel afgeweeken te zyn, schoon het zeer mogelyk is hen te rug te brengen, tegen hunne genegenheid, of, ten minsten, tegen hunne verwagting, gelukkig maaken.

Myne oogmerken kunnen niet opregter, myne inzigten niet heilzaamer weezen; ik vertrouw zy hebben uwe goedkeuring, en hoop dat GOD dezelve zegene.

EENIGE BYZONDERHEDEN RAKENDE HET LEVEN VAN DR. JOHN HILL.

(Companion to the Play-house. Vol. II.)

DEze Heer is nog in leven, en mag met recht worden aangemerkt als een zeldzaam Verschynzel in de historie der Geleerdheid, en misschien als één der grootste Boek-Schryvers, welken deze of eenige andere Eeuw heeft voortgebragt. Ik meen hier mede alleen te kennen te geven, dat het getal zyner Schriften zeer groot is. Of de les van HORATIUS

> — *Neque, te ut miretur turba, labores,*
> *Contentus paucis lectoribus:*

in het opstellen derzelven in acht genomen zy, is eene geheele andere zaak. Hy is de tweede Zoon van den Eerw. THEOPHILUS HILL, Predikant, zo ik wel heb, te *Peterborough* of *Spalding*, en moet omtrent het jaar 1716 of 1717 geboren zyn. Hy werd in zyne jeugd als leer-jonge by een Apothecker besteld, en zette, na zyne leer jaren uitgediend te hebben, zelf eene kleine Apotheekers winkel op in *St. Martin's Lane*; doch zig al vroeg, door het aangaan van een huwelyk met een meisje zonder middelen, waar op hy ter gelegenheid van eene dansparty was verliefd geworden, met den last van een huisgezin bezwaard hebbende, en de neering niet sterk toevloeiende, werd hy genoodzaakt naar andere middelen van bestaan om te zien. In zyne leer-jaren had hy de kruidkundige Lesen, die op gezette tyden onder 't opzigt van het Genootschap der Apotheekers gegeven worden, geregeld bygewoond, en vermids hy de Natuur te baat had, aanmerkelyke vorderingen ge-

gemaakt, zo wel in het *praktikale* als beſpiegelende gedeelte der Kruid-kunde. Dit bragt hem in kennis met wylen den Hertog VAN RICHMOND en den Lord PETRE, Edellieden, die, door hunne liefde voor de Wetenſchappen en aanmoediging van luiden van Vernuft, hun Vaderland eer hebben aangedaan; deze Heeren droegen hem het opzigt op over hunne Kruid-tuinen, en belasteden hem met het in order ſchikken der zeldzame drooge Planten, in hun bezit. Hunne vereeringen ſtelden hem in ſtaat, om eene reis door verſcheidene gedeelten van het Koningryk te ondernemen, tot het verzamelen der zeldzame en min gewoone plantgewaſſen, die hy vervolgens, op eene wyze hem eigen, bereidde, en by wyze van Inſchryving te koop veilde. Wegens de overgroote moeite en kosten van deze onderneming en het klein getal van Koopers, beantwoordden de voordeelen van dezen arbeid, die in de daad onvermoeid was, geenszins aan zyne verwagting, nog aan zyne verdienſten. —— Zyn naaste ontwerp was, zyne gaven op het Toonneel te vertoonen; maar dit, na twee of drie vrugtelooze poogingen, insgelyks mislukkende, zag hy zig gedrongen om op nieuw tot zyn vorig beroep van Botanist en Apotheeker zyne toevlugt te nemen.

Inmiddels was hy in kennis geraakt met de Heeren MARTIN FOLKES, toen Preſident van het Koninglyk Genootſchap, ALEXANDER STUART, HENRY BAKER, en verſcheidene andere Mannen van aanzien in de Geleerde en Philoſophiſche Wereld, die hem, by alle gelegenheden, met de uiterſte gulheid en Vriendſchap ontvingen, als een' jongman van uitſtekende bekwaamheden, welke door zyne loflyke naarſtigheid den hoek des Ongeluks zogt te boven te komen, doch tevens door een ſchroomagtig wantrouwen aan zig zelven ſcheen belet te worden tegen den ſtroom op te zeilen, en zig dat aanzien te verwerven, waar toe zyne verdienſten hem een onwederſprekelyk recht gaven. Op dien voet verſcheen de Heer HILL, geduurende eenen langen tyd, in deze geleerde Gezelſchappen, geacht en geliefdkoosd van alle derzelver Leden, doch met dit alles in behoeftige en kommerlyke onſtandigheden, en ſomtyds zelfs in verlegenheid om de gemeene noodwendigheden des levens te bekomen.

Eindelyk ondernam hy, omtrent het jaar 1745 of 1746, ten welken tyde hy als Regiments-Apotheeker eene geringe wedde trok, de Vertaling van een klein Werkje over edele en andere Geſteenten, door *Theophrastus* in het Grieksch geſchreven. Door byvoeging van een groot getal verſtandige en keurlyke Aanteekeningen had hy van dit Werkje een ta-

tamelyk dik *Octavo*, en een byna volledig ſamenſtel van dezen tak der Natuurlyke Historie gemaakt, 't welk, by wyze van Inteekening uitgegeven, deftig uitgevoerd, en door alle zyne Geletterde Vrienden ſterk aangeprezen zynde, niet alleen ten aanzien van het voordeel, aan zyne verwagting voldeed, maar ook als Schryver hem een' naam maakte, en ſtraks aanleiding gaf tot het ondernemen van Werken van meer uitgeſtrektheid en aanbelang. Het eerſte van dien aart was, eene *Algemeene Natuurlyke Historie* in drie ſtukken in Folio, waar van hy het eerſte Deel in minder dan twaalf maanden voltooide, ongeacht andere Schriften, welken hy dies tyds onder handen had. In maatſchappy met G. L. SCOTT werkte hy aan een *Byvoegſel van Chambers Woordenboek*, en nam op zig het beſtier van een Maandelyks Tyd-ſchrift, onder den tytel van *Britsch Magazyn*, waar in hy eene meenigte van Proeven over verſchillende Onderwerpen gaf, en tevens nog verſcheidene andere Werken voor de drukpers vervaardigde. Met één woord, de vlugheid zyner pen was verbazend. De Nakomelingſchap zal naauwlyks kunnen gelooven, dat iemand, welke op een' zelfden tyd met het ſchryven van verſcheide groote werken belast was, waar van eenigen onderwerpen verhandelden, die alleen alle zyne aandacht ſchenen te vorderen, en echter met eene bykans onbegrypelyke vaardigheid werden afgedaan, tyd heeft kunnen vinden, om geheel alleen, en zonder hulpe van anderen, een Geſchrift door te zetten, 't welk onder den naam van *Inſpector* of *Opzigter*, alle dagen te voorſchyn trad. Het wonderlykſte in dezen was, dat hy, onaangezien deze overmatige bezigheid, ſteeds tyds genoeg wist uit te koopen, om alle publieke Vermakelykheden by te woonen. Geen Schouwburg, Opera, Bal of Aſſemblée was 'er, of men zag 'er den Heer HILL. Hier was het, alwaar hy zyn' voorraad van geheime voorvalletjes en ergerlyke historietjes in 't gros opdeed, die hy naderhand in zyne *Inſpectors* en *Magazyns* ter ſleete weder uit ventte.

Onder des begon zig eene ziels-geſteldheid in dezen Man te vertoonen, welke zyne vorige gemeenzaamſte Vrienden nimmer in hem vermoed hadden; namelyk eene onbepaalde maate van Verwaandheid en Laatdunkendheid, die hy, jaren agter een, onder 't masker van Nedrigheid en Wantrouwen aan zig zelven, had weten te verbergen; een hoogmoed, welke al de wereld eerbied wilde afperſen, die hem niet toekwam; eene wraakzugt die nimmer vergaf, wanneer men daar in te kort ſchoot. Alle zyne Schriften vloeiden over van ſmaadheid en ſchandelyke eerrooving; de beuzelagtigſte belee-

di-

diging werd gewroken, met de Zeden, het Verſtand en Karakter van den gewaanden beleediger in 't openbaar aan te tasten. Dit wikkelde hem in eene meenigte van perſoonlyke krakeelen en geſchillen; onder anderen met een Iersch Heer, BROWNE genaamd, die vindende dat hy overal werd aangezien als het Origineel van een zeer belachlyk karakter, 't welk HILL in een' zyner *Inſpectors* geſchetst had, te rade werd onzen Schryver openlyk in de Tuinen van Ranelagh eenige *correctie*, niet van den zagtſten aart, te geven; welke HILL nogtans, met geen ander wapen dan de pen, ſchynt beantwoord te hebben. Met Mr. WOODWARD, den Comediant, trad hy in een papieren oorlog, ter gelegenheid van zekeren hoon, welke dezen Acteur, in het uitvoeren zyner rolle, van een' Heer in de *Logies* bejegende; ook moeide hy zig ſterk voor de party, die zig tegen den beroemden FIELDING had opgeworpen, in de duistere en verwarde zaak van ELIZABETH CONNING. Doch de gewigtigſte twist, waar in hy ooit gemengd was, ontſtond uit zyn' aanval op *de Koninglyke Maatſchappy* van *Londen*, waar van ik eenig verſlag zal mede-deelen.

De Heer HILL, eensklaps boven armoede en gebrek verheven, begon niet zo haast het zoet der aanmerkelyke voordeelen van zynen arbeid te ſmaken, of hy ſcheen, dronken van geluk, en opgeblazen door den voorſpoed, van eene verbystering van zinnen bevangen. Verwaandheid nam zyn geheele hart in, en liet geene plaats open dan voor *Zelf*. Hy zelf was het onderwerp van alle zyne geſprekken; elke kleine ontmoeting, welke hem bejegende, die van zyne Geſchriften. De zugt voor opſchik, praal en vertooning brak aan alle kanten door; Rytuig werd toegeſteld, en nu het karakter van een' Man van plaiſier, galanterie en *Bon ton* aannemende, zogt hy op eene gemaakte wyze zyne veragting voor alle *Affaires* en dorre Letter-Oefeningen te kennen te geeven. Allen die zig met Wysgeerige navorſchingen, en inzonderheid met de onderſcheidene Deelen der Natuurlyke Historie bemoeiden, waren nu geduurige voorwerpen zyner ſpotterny, zo in gezelſchappen als in zyne Schriften, en werden in zyne *Inſpectors* en *Magazyns* als Medaille-ſchrapers, Vlinder-vangers en Schulpen-koopers ten toon geſteld; zelfs op twee of drie plaatzen eenige bedekte ſchimpſcheuten tegen de *Koninglyke Maatſchappy* uitgeſchoten. De Eigenaars nogtans van het *Byvoegzel op* CHAMBERS *Woordenboek*, wel beſeffende van wat aanbelang een F. R. S. (Medelid van het Koninglyk Genootſchap) aan des Schryvers naam gehegt, ter

aan-

aanpryzinge van een Werk van dezen aart was, toonden zig zeer begeerig, dat de Heer HILL (die even te voren het *Diploma* van Doctor in de Medicynen van de Schotſche Univerſiteit St. Andries had bekomen) ook met dezen eertytel, gelyk zyn Amptgenoot in dit Werk, de Heer SCOTT, mogte pronken. Dr. HILL bewerkte dienvolgens, dat hy ter naaste kiestyd door den Heer SCOTT zoude worden voorgeſlagen. Onderwyl had het gedrag, door den Dr. ſedert eenigen tyd gehouden, hem tot een voorwerp van veragting by ſommigen, van afkeer by anderen, en van beſpotting by meest alle zyne vorige deftige en Philoſophiſche Vrienden gemaakt, zo dat hy nu weinig kans had om gekoren te worden, nademaal een derde der ſtemmen genoeg was om hem uit te ſluiten. Het laatst zou onzen Schryver meer wezenlyk nadeel hebben toegebragt, dan hy immer uit de Verkiezing voordeel te wagten had. De edelmoedige Preſident MARTIN FOLKES, ſchoon perzoonlyk van Dr. HILL beleedigd, trachte uit dien hoofde den Hr. SCOTT te bewegen, deszelfs Vriend dezen ſtap in het tegenwoordig tydsgewrigt te ontraden. Dr. HILL wel verre van dien edelmoedigen raad in dit gunſtig licht te beſchouwen, merkte denzelven aan als eene rechtſtreekſe verklaring van des Preſidents partyſchap, en zou des onaangezien zyn opzet hebben zoeken door te dryven, ware hy niet overtuigd geworden van deszelfs volſtrekte onuitvoerlykheid; want van drie honderd Leden, die dit Genootſchap uitmaken, konde hy geene drie bewegen, om hem als Candidaat voor te ſlaan.

Dus te loor geſteld, gekwetst in zyne Verwaandheid, vernederd in zynen Hoogmoed, vond hy geen ander hulpmiddel dan in ſchimpen en ſmalen. Met dit inzigt der Maatſchappy in 't algemeen een openbaren Oorlog aankondigende, gaf hy allereerst een blaauw boekje in 't licht, onder den naam van *Verhandeling over Koninglyke Genootſchappen*, in een' Brief van een Sclavoniſchen Edelman in Londen, aan zynen Vriend in Sclavonie; welke, behalven de laagſte en onregtvaardigſte mishandeling van het Geleerde Lichaam, waar van hy te vergeefs had zoeken Lid te worden, doorſpekt was met grove perſoneele ſmaadheden tegen de karakters van de Heeren FOLKES en BAKER, aan welken Dr. HILL voorheen de grootſte verpligtingen had gehad, en wier eer en goede naam in de zedelyke en geletterde Wereld te wel gevestigd waren, om van zulk een ſchribbelaar iets te vreezen te hebben. Hier meê niet voldaan, voer hy voort met het ſamenflanſen van een groot boek in Quarto, onder den ty-

tytel van *Herſchouw van de Werken der Koninglyke Maatſchappy*, waar in hy, met behulp van onechte aanhalingen, verminkingen en verdraaijingen de *Philoſophiſche Transactien* zocht beſpotlyk te maken. Voor dit Werk ſtond eene ſchandelyke en eerlooze Opdragt aan den Heer FOLKES. Onze Doctor, echter, was hier weder mis in zyne rekening. De Perſonen, welken hy zo onregtvaardig als ondankbaar had aangerand, waren verre boven het bereik zyner boosaartigheid, waar door al het kwaad, 't welk hy beoogd had, op hem zelven te rug ſtuitte. De Wereld, in plaats van met hem te lachen, veragtte hem, en zulken, die anderszins de voornaamſte Koopers zyner Philoſophiſche Schriften zouden geweest zyn, waren nu te zeer verbitterd, om hem den minſten byſtand of aanmoediging te verleenen. Door zyne perſoneele lasteringen en lage mishandeling in eenigen zyner Schriften, en de al te groote ſchielykheid, en daar uit vloeiende onmogelykheid om alles rypelyk te overdenken, in anderen, had hy zig zo vele Vyanden gemaakt aan den eenen kant, en zyn' naam als Schryver aan den anderen dermate verloren, zo wel by de Lezers als Boek-Verkoopers, dat hy eindelyk, als hy by de laatstgemelde gebruikt werd, zig by Verdrag moest verbinden, zynen naam als Schryver te verbergen, gemerkt deze alleen genoeg was om het vertier van een Werk, 't welk denzelven op 't voorhoofd droeg, te ſtremmen.

Dit, ondertuſſchen, belette hem niet meenige Werken, ſchoon niet in zo groote Boekdeelen als te voren, te onderneemen, tot dat hy ten laatſten eene andere methode van geld winnen uitdagt, welke hem nog by aanhoudendheid, zo gezegd wordt, veel voordeels aanbrengt. Deze beſtaat in het bereiden van zekere enkelvoudige geneesmiddelen, welker uitwerkzelen in verſcheidene gevallen misſchien dienſtig zyn, en om dat ze meest uit Plantgewasſen worden getrokken, doorgaans, zo ik denk, zonder nadeel kunnen gebruikt worden; doch wat ook hier van zy, dit is zeker, dat zyne Tinctuur van de *Valeriane* of St. Joris kruid, de Borstbalſem van Honig, de Tinctuur van de *Bardana* of Klisſenwortel, van de *Salie* en anderen, door de onophoudelyke bekendmakingen in de Couranten, en het breed opſnyden van derzelver wonderbare geneeskragten, een' ongelooflyken trek gehad hebben. De Doctor had, daar en boven, voor eenige jaaren het geluk van zig diep in de gunst van den Graaf van BUTE te dringen, en door deszelfs voorſpraak het opzigt over de Koninglyke Tuinen te verkrygen, in welke bedie-

ning

ning echter, ik weet niet om wat redenen, hy nooit is bevest tigd geworden. Onder de beſcherming, en zo ik geloof, ten koste van dien zelfden Edelman, gaf hy vervolgens het pragtig en groot Kruidkundig Werk uit, 't welk den tytel voert van *Systema der Kruidkunde*, waar van, terwyl ik dit ſchryve (in 1764) reeds vyf Stukken in Folio, met ſierlyke en heerlyke kopere Platen het licht zien.

Dit is het voornaamſte, 't welk van het leven dezes Mans tot myne kennis is gekomen. Ten aanzien van zyn karakter als een Geleerde, en de verdienſten zyner Schriften, kunnen zyne grootſte vyanden niet ontkennen, dat hy groote bekwaamheden en eene wonderbare vaardigheid bezit. De vlugheid zyner pen is altyd verbazend geweest, en men heeft my op goeden grond verzekerd, dat hy ſomtyds in één jaar vyftien honderd pond Sterlings voor zyne Werken getrokken heeft, 't welk misſchien driemaal zo veel is, als ooit Schryver, in dezelfde lengte van tyd, met Schryven heeft gewonnen, niet tegenſtaande de Doctor nooit genoeg geacht was om een ongemeene prys voor zyne Copyen te kunnen bedingen. Zo hy minder geſchreven had, zou hy waarſchynlyk meer zyn gelezen geworden. De oneindige verſcheidenheid van Onderwerpen, waar over hy ſchreef, vereischte zulk een' voorraad van algemeene kundigheid, zulke eene onbepaalde mate van Geest en Vernuft, als misſchien nooit in één enkel mensch wordt by een gevonden; weshalven het geenszins te verwonderen is, dat hy de taak, die hy ondernam, ſomtyds zeer ſlordig, oppervlakkig en gebrekkig uitvoerde. Met zyne Philoſophiſche Schriften zou hy mogelyk den meesten roem behaald hebben, hadde hy zig den tyd gegund om de kennis, die hy bezat, naar behooren te doorkneeden, en de waarheid met die naauwgezetheid in acht genomen, welke om in de Wetenſchappen, en inzonderheid in de kennis der Natuur, te vorderen, zo volſtrekt vereischt wordt. Zyne Romans, gelyk de gevallen van een' *Creool;* het Leven van Lady *Frail;* de Historie van Mr. *Loveil* (die hy aan 't Gemeen als een verſlag van zyn eigen leven heeft willen opdringen) enz. behelzen hier en daar gevallen, die niet onaartig verteld zyn, doch het meerendeel beſtaat in Verhalen van bedekten handel, doorzaaid met grove lasteringen, om de Karakters van verſcheidene achtenswaardige en beminlyke luiden te bekladden. In zyne Proeven, die verre het beste gedeelte zyner Schriften uitmaken, heerscht doorgaans eene levendigheid van verbeelding, en eene aartigheid in de manier om een beuzelagtigen inval op

te

te ſchikken, die in den eerſten opſlag van 't oog niet ongevallig is, en misſchien by velen voor echte geestigheid zou doorgaan, doch by nader onderzoek de toets niet kan houden. Met één woord, 't meest dat van Dr. HILL kan gezegd worden is, dat hy gaven heeft, die hy of grootlyks misbruikt, of door onophoudelyk ſchryven jammerlyk heeft uitgeput.

BESCHRYVING VAN EENE ZELDZAAME PLANT VALISNERIA GEHEETEN, DIE MEN IN DE RHÔNE VINDT, BENEVENS DE WAARNEEMINGEN, WEGENS EEN' WONDERBAAR INSECT OP DEZELVE.

(Uit het Fransch.)

IN de Plant *Valisneria* geheeten, ontdekt men verſcheide opmerkenswaardige byzonderheden. De Plant beſtaat in 't geheel uit een kleinen wortel met lange bladeren, die daar uit voortkomen: tusſchen deezen, vindt men een' ſteel van twee of drie voeten lang, en zo zwak dat hy niet op zich zelven kan ſtaan: deeze ſteel is niet recht maar geſlingerd als de draad van een kurktrekker, of liever even als een yzerdraadje, 't geen men eenigen tyd rondsom een dun ſtokje gewonden heeft. Deeze byzonderheid trok myne aandagt: doch wy geeven der Natuure ſlegts de helft van 't geen wy haar verſchuldigd zyn, indien wy deeze Plant met geene gevestigde aandagt beſchouwen, en 't gebruik haarer deelen nagaan.

Het oogmerk der Natuure is duidelyk dat deeze Plant geheel onder 't water blyve, de bloem alleen uitgezonderd: want op ieder ſteel ſtaat een groote langwerpige bloem, die eenigermaate gelykt naar een enkele bloem uit een tros *Jasmyn Bloemen* gevallen. De Natuur wil ook dat deeze bloem ten allen tyde boven water zy, de warmte der Zonne is noodig om de zaadkorrels, op den bodem van deeze bloem groeijende, tot rypheid te brengen; terwyl nogtans de Plant voor 't overige, zal ze in weezen blyven, noodig hebbe beſtendig onder water te zyn. De diepte van de rivier de *Rhône* is zeer ongelyk, zelf op plaatſen zeer naby elkander gelegen. Indien nu de zaadkorrels van deeze Plant, of de zydſteelen, die uit den wortel voortkomen, nieuwe Planten, op onderſcheidene dieptens, voortbrengen, hoe zal dan ieder bloem zodaniger wyze op haar' ſteel ſtaan, dat zy alleen boven en voorts de geheele Plant onder 't water is? Daar-

enboven is de *Rhône*, zo zeer als eenige andere rivier, op en afloopende; hoe zal dan, in dit geval, de Plant, die doorgaans bloeit op de diepte van vier voeten, zich in den vereischten ſtand kunnen houden, en de bloem buiten water, als 't zelve ter hoogte van zes voeten klimt? Of hoe zal de ſteel, op zich zelve niet in ſtaat om ſtaan te blyven, niet omſchranken op de oppervlakte des waters, en daar bederven, wanneer 't zelve afloopende niet meer dan twee voeten den ſteel bedekt? —— Alle deeze ongemakken worden voorgekomen, door de geſlingerde gedaante van den ſteel. De Natuur heeft daar aan het vermogen medegedeeld van zich, naar vereisch van omſtandigheden, te kunnen uitrekken en inkrimpen, en wel zo vaardig, dat, hoe ſchielyk het water ook vloeit of ebt, die uitrekking of inkrimping in denzelfden korten tyd geſchiedt, en wel even gemaklyk op onderſcheidene dieptens. Wy hebben een' ſteel, meer dan één voet uitgerekt, zonder dat dezelve eenig gevaar liep van breeken, wanneer hy met eene wonderbaare vaardigheid tot de voorige langte weder inkromp. Door deeze werktuiglyke geſteltenis, waar van men geen Voorbeeld vindt in het Ryk der Planten, blyft de bloem van de *Valisneria*, (zo noemt myn Vriend deeze zonderlinge Plant, buiten twyfel naar den naam van den *Italiaanſchen* Natuurkundigen, die dezelve 't eerst ontdekte,) altoos aan de oppervlakte van het water, op welk eene diepte ook, en hoe ſchielyke veranderingen daar in mogen voorvallen. Door dit middel kan de Zon alles, wat tot rypmaaking van het zaad nodig is, toebrengen, de rypgewordene zaaden vallen in 't water, dryven eenigen tyd op de oppervlakte, tot zy, geheel doortrokken, na den grond zinken, en wortel ſchieten (*).

Myn medewaarneemer van deeze Plant, die 'er my toe aangeſpoord hadt, ſchepte veel genoegen in de voldoening, die ik had in dezelve te beſchouwen. Om my nog meer te vermaaken, en van deeze zaak nader te verzekeren, deedt hy een groot vat vol water in de kamer brengen: in 't zelve plaatſte hy eenige van de ſterkſte deezer Planten, indiervoege dat meer dan de helft van den ſteel buiten 't water ſtak, terwyl andere geheel onder 't water bedolven lagen. Hy gaf my te verſtaan, dat wy de verandering nu zo ſchielyk niet konden ver-

(*) Zie, wegens de zonderlinge wyze op welke de Bloemen der *Valisneria* elkander bevrugten, (want de eene deezer Planten draagt manlyke en de andere vrouwlyke Bloemen), de *Vaderl. Letter-Oef.* III D. 2de Stuk bladz. 303.

verwagten als of ze op de plaats ſtonden waar ze natuurlyk voortkwamen: doch wanneer wy 's anderen daags vroeg na onze Planten gingen, om te zien wat 'er gebeurd was, vonden wy dat de ſteelen van elk deezer Planten, juist tot aan de oppervlakte des waters reikten, de bloemen daar op vlottende.

Dikmaal gebeurt het den Natuuronderzoekeren, dat zy, eene zaak naſpeurende, ook eene andere, die zy geheel niet bedoelden, ontdekken, zo ging het ons mede: deeze zonderlinge Plant huisveste een niet min zonderling Inſect, waar van ik de beſchryving, zo nauwkeurig my mogelyk was, hier nevens voeg.

Terwyl ik my vermaakte met het inwendige gedeelte van een der bloemen, die volkomen open gegaan was, te beſchouwen, zag myn Vriend, altoos zeer nauwkeurig op alles lettende, iets by den wortel in geduurige beweeging. Hy liet een ander vat vol water brengen, ſneedt den ſteel af, en wierp het overige gedeelte van de Plant in dit kleine vat. De oogen onverwrikbaar op 't zelve geſlaagen houdende, riep hy my, om dat gedeelte, waar in hy reeds eenige beweeging gezien hadt, nevens hem waar te neemen, en wel byzonder het oog te ſlaan op de plaats der aanhegting van ieder blad, en ik zag zeer onderſcheiden in den hoek, die zy maaken uit den ſteel ſchietende, een lichaam, 't geen zich vertoonde als een klompje blauwagtige ſlym. „ Gy moet hier „ opmerken, myn waarde Leerling, *was het woord van mynen* „ *oplettenden Vriend*, dat de Natuur geene van haare werken „ gemaakt heeft zonder het inzigt, dat het aan eenig ander „ eenigermaate nut zou weezen. Gy hebt u over deeze „ Plant verwonderd; en gy zult, indien ik my niet geheel „ bedriege, hier nog eene andere ſtoffe van verwondering „ vinden, nergens anders dan op de *Valisneria* te ontdekken. „ Gy ziet duidelyk dat dit water geheel en al vervuld is met „ leevende Diertjes. Ze zyn voor een groot gedeelte van „ de Plant afgekomen, veelen blyven 'er nog vrywillig aan „ zitten en anderen door noodzaaklykheid. De ſterkſten van „ deeze kleine ſchepzeltjes doorzwemmen, naar welgeval„ len, den gantſchen omtrek van het vat, en eeten, naar maate „ van hunne onderſcheidene grootte, elkander op; eenigen „ vervoegen zich op deeze en ook op andere Planten; maar „ anderen, te teder van geſtel om de beweegingen in het wa„ ter, door den wind of ſtroom veroorzaakt, te wederſtaan, „ vinden in deeze Planten eene geſchikte ſchuilplaats, de „ natuurlyke holligheden ſtrekken tot dat einde. En, in de

„ daad, alle die natuurlyke holligheden in de versch of zout
„ water-Planten zyn bewoond, en de lichaamen dier be-
„ woonders worden wederom door veel kleinder Diertjes
„ tot verblyfplaatsen uitgekoozen. De gaten en huisjes, die
„ men op groote zee-schulpen ontdekt, zyn vervuld met
„ Zee-Wormen of andere Water-Diertjes van een zeer teder
„ maakzel: de Koraal-Planten vervatten in haare zeer ge-
„ schikte holligheden eene groote menigte van Diertjes: dit
„ verschynzel heeft veroorzaakt, dat eenige Halve-Philoso-
„ phen der laatste eeuwe, en zelf eenigen welker naamen
„ nog met roem gedagt worden, veronderstelden dat het
„ Koraal het werk dier Insecten was, en weigerden, uit dien
„ hoofde, daar aan eene plaats in 't Groeiend Ryk te gun-
„ nen. De Graaf MARSIGLI is de eerste die gelegenheid
„ gegeeven heeft tot de dwaaling ten opzigte van dit schoo-
„ ne gedeelte des Groeienden Ryks, door tot een ander
„ uiterste over te slaan. Hy nam, zeer verkeerd, de Insecten,
„ die zich in de holligheden bevonden, voor de bloemen der
„ Koraal-Planten, en hier uit beweerde hy dat het weezen-
„ lyk Planten waren. Zy, in tegendeel, die 't Koraal voor
„ 't werk van Insecten hielden, ontdekten de dwaaling diens
„ grooten Mans, en hebben, uit het geen hy bybragt om
„ zyn gevoelen te verdeedigen, bewyzen voor hun stelzel
„ ontleend. Dat de Graaf MARSIGLI voor Bloemen gehou-
„ den hadt, waren weezenlyk Diertjes: en, om dat men ze
„ daar ter plaatse vondt, stelde men vast dat deeze het Koraal
„ gemaakt hadden. Dit zyn de uiterstens waar toe menschen,
„ of te traag om nauwkeurig waar te neemen, of te vaardig
„ in het besluiten, vervallen, zo van den eenen als van den
„ anderen kant. De waarheid is noit in de uiterstens, en
„ men denkt maar zelden om die in het midden te zoeken.
„ Schoon het Koraal 't werk der Diertjes niet is, belet zulks
„ in geenen deele dat 'er Diertjes in de holligheden kunnen
„ leeven: en schoon zy de bloemen niet zyn, volgt daar niet
„ uit, dat het Koraal geene bloemen hebbe, die bloeien in
„ de diepte der Zee, gelyk de Planten op de aarde doen, en
„ op dezelfde wyze voortteelen".

De *Valisneria* heeft aan den steel, noch aan de bladen, holligheden om eenig Insect te laaten huisvesten; maar ter plaatse, waar bladen uitschieten, een diep gat: daar in hebben de Diertjes hun gewoonlyk verblyf. De Diertjes, zeg ik, want die klompjes blauwagtige slym, welken myn Vriend waargenomen hadt, gedurende onze proeve wegens het gebruik van den gesslingerden steel, waren in de daad Diertjes

tjes. Wy zetten ons te neder om hunne gedaante van nader by te beſchouwen, en vonden ze onze aandagt dubbel waardig. En dewyl myn Medewaarneemer, of liever Ontdekker, my verzekerde dat ze tot nog niet bekend waren, hebik voor, zo nauwkeurig my mogelyk is, 't geen wy ten aanzien derzelven bevonden, mede te deelen.

Naa verſcheide veranderingen van ſtand, waar in wy vry onderſcheiden deeze Diertjes gezien hadden, maar nog niet met de verlangde nauwkeurigheid, ſneeden wy eene Plant by den wortel af, en, naa den ſteel, door 't behulp van een ſtukje pek, in 't midden van een hol wit aarden-vat vast gezet te hebben, ſneeden wy alle de bladen af by de plaats der uitbottinge, en gooten vervolgens het water uit, tot zo lang dat het omtrent een half duim boven de afgeſneeden bladen ſtondt. In deezer voege hadden wy alles onder 't oog, en wy bragten het vat op een venſterbank, waar de Zon helder ſcheen; hier deeze Diertjes beſchouwende, ontdekten wy weldra derzelver gedaante en leevenswyze.

Ieder der gemelde gaatjes behelsde een deezer Inſecten; zo lang zy in rust waren, geleken ze allen volkomen naar elkander. Elk Diertje vertoonde zich als een klompje blauwagtige lymerige ſtoffe, in 't midden eenigzins hoogverheven, maar zonder vast bepaalde gedaante. Als wy het water afgegooten hadden en het vat ſtil lieten ſtaan, verwarmde de Zon deeze Inſecten, en gaf ze een nieuw leeven, wy zagen ze allen in beweeging.

De eerſte verandering van gedaante beſtondt daar in, dat boven op ieder deezer Diertjes zich iets als eene kleine opening vertoonde: 't was bezwaarlyk te zien hoe dit toeging; doch 't ſcheen veroorzaakt te worden door eene algemeene zamentrekking der nabygelegene deelen. Weinig tyds daar naa begon een ſoort van pyramide zich te vertoonen, boven op het middelpunt van dat gaatje: deeze was ſchoon rood van kleur, zy nam in grootte en hoogte allengskens toe, tot zo lang dat ze bykans de grootte van het Diertje, in den voorgaanden ſtaat, evenaarde: de lymerige ſtoffe ſcheen te verminderen naar maate de pyramide toenam; eindelyk zagen wy geheel niets dan de pyramide. Terwyl wy bezig waren in, met verrukking, deeze ſchynbaare verandering waar te neemen, deedt zich nog eene andere veel wonderbaarder op aan ons oog. De effe oppervlakte der pyramide frontſelde zich allengskens, en werd van boven na beneden als in kanten afgedeeld, die meer en meer verheven wierden: wy ontdekten eene nieuwe opening boven aan 't lichaam, dat te

vooren in een punt uitliep, in 't einde begonden alle deeze zyden in beweeging te geraaken. 't Leedt maar weinig oogenblikken of wy zagen dat die zyden niet aan een effe oppervlakte vast, maar van elkander afgeſcheiden waren, zy verwyderden zich met de daad van elkander. De opening aan den top werd grooter, en alle die frontzels zich uitſpreidende, als zo veele ſtraalen uit een en het zelfde middelpunt voortkomende, kreeg het Diertje eene platte cirkelronde gedaante; 't vertoonde zich, in die nieuwe geſtalte, geheel van de voorige verſchillende, zeer ſchoon. Zy geleeken wederom volkomen naar elkander, ik weet niet immer iets fraaijers gezien te hebben. Elk hadt, over 't kruis gemeeten, omtrent de grootte van een derde van een duim, en hunne zyddeelen, geheel uitgeſtrekt, hadden onder het beweegen de heerlykſte kleuren, die door de Zon opgeluisterd en vermeerderd wierden: de ſterkſte kleuren waren purper, blauw, en geel, alle zeer ſterk; en de ſchaduwen, door de geduurige beweegingen veroorzaakt, leverden eene onbeſchryflyke verſcheidenheid van kleur-vermengingen uit. Op 't midden des lichaams was eene groote opening, van gedaante als een wasſende maan, die het Diertje dikmaal open en digt deedt, terwyl het zyne armen (dus zal ik de ſlodderende zyden noemen) heen en weder ſlingerde. Schoon die opening van eene geheel onevenredige grootte was, het geheele Inſect in aanmerkinge genomen zynde, nam ik ze voor den bek: maar myn *Mentor* vondt wel dra een middel, om my te doen zien dat het niets anders was dan eene opening of een gat, waar in het Diertje andere Diertjes opving en vast hieldt, om ze tot ſpyze te gebruiken; als mede dat 'er in 't midden van dat gat een weezenlyke bek was, veel evenrediger met de grootte van het Diertje.

Niet lang hadden wy deeze Diertjes waargenomen in deeze nieuwe gedaante, die hun, uitgezonderd de beweeging, veel meer naar bloemen der Planten dan naar eenig ſoort van Diertjes deedt zweemen, of een hunner, die ons reeds in 't oog geloopen was, door heviger beweeging dan alle de overigen te maaken, ging geheel buiten het celletje kruipen; een dunne en doorſchynende draad, die als een ſtaart aan 't lyf hing, bleef alleen vast. In dien ſtaat nam het Diertje weder eene nieuwe gedaante aan, en maakte nieuwe beweegingen: een gedeelte der ſtraalen diende het zelve tot voeten om by den ſteel opteklimmen. —— De anderen begonden desgelyks te doen. Alles vertoonde zich weder veranderd: in ſtede van kleine lyme-

ri-

rige klompjes, zonder geschikte gedaante, zagen wy even zo veel gepunte starren, aan de steelen naby de uitschieting der bladen vast zittende, de straalen naar welgevallen uitspreidende met eene verwonderenswaardige vaardigheid, die vermaaklyk was om te aanschouwen. Myn vriend liet, onder 't nauwkeurig bezien van een deezer schepzeltjes, zyn vergroot glas in 't water vallen, de schok daar door veroorzaakt bragt eene onverwagte uitwerking te wege. Alles, waar over wy zo verbaasd stonden, verdween in één oogenblik. De Insecten kroopen allen te rug in hunne gaten, en wy zagen niets meer dan dezelfde ongeschikte lymerige klompjes, die wy 't eerst ontdekt hadden.

Terwyl wy ons over dit voorval verwonderden, gaf myn Vriend my de verklaaring van dit verschynzel, 't hadt hem in zyn gevoelen, omtrent deeze Diertjes, uit dergelyke waarneemingen opgemaakt, versterkt. Hy berigtte my dat de gestalte van het Diertje, zich als eene lymerige klomp vertoonende, zyn staat van rust was, waar toe het zelve wederkeerde, op het bemerken van het minste gevaar: doch alles in rust zynde, nam 't zelve de andere gestalte aan om dus voedzel te zoeken en te bemagtigen. Hy goot al het water uit een vat, 't geen zo helder was als 't kon weezen, alleen om de gestalte deezer Diertjes waar te neemen: in de plaats daar van goot hy 'er water in uit de Planten gezypert; en voegde daar drie of vier nieuwe steelen by. In het voorgaande water waren in 't geheel geen Insecten: maar in dit bevondt zich eene groote menigte van verschillende gedaante en grootte, die zeer vaardig herwaards en derwaards zwommen. De beweeging, daar door veroorzaakt, wel verre van onze bewuste Diertjes in hunne schuilhoeken te doen blyven, scheen ze 'er uit te lokken, derwyze dat ze veel spoediger dan voorheen voor den dag kwamen.

Het vat plaatsten wy weder in den heldersten dag, en zagen volstrekt alles wat 'er in omging. Eenige oogenblikken, naa dat alles in rust geraakt was, bespeurden wy dat de Insecten by de bladen der Plant zittende, op dezelfde wyze als te voren, hunne straalen uitspreidden, en ook dezelfde beweegingen maakten, schoon met meerder gezwindheid. Het oogmerk en het gebruik van deeze beweegingen bleef niet langer eene verborgenheid: zy deeden dit niet, gelyk wy, by de eerste waarneeming, ons verbeeld hadden, om zich te vermaaken en te speelen; maar tot een veel gewigtiger einde. De Diertjes, die in het water geweest, en veele andere, die op de nieuw ingeworpen steelen der Plan-

ten waren, zwommen gins en weder. Men zag 'er verſcheide ſoorten, van verſchillende grootte: maar de grootſte konden op verre na niet haalen by het Diertje van de *Valisneria*; 't hoofdvoorwerp onzer beſchouwinge. Dewyl zy allen in vryheid zwommen kwam het ons vreemd te vooren, dat zy bykans ieder oogenblik hun verderf in den mond liepen, den prooy wordende van onze Diertjes, die niet van hun plaats weeken om dien na te jaagen, en egter een groot getal magtig wierden. Te elken maale als wy 'er een zagen zwemmen omſtreeks het Diertje van de *Valisneria*, ſcheen het, in ſtede van het gevaar te ontwyken, van zelve daar in te ſtorten.

Ik herinnerde my, by deeze gelegenheid, eene oude hiſtorie, die men elkander vertelt van de betoverende kragt der *Ratel-Slangen*, waar door zy Vogeltjes en andere Dieren, die haar tot voedzel ſtrekken, aanlokken, zo dat zy, in plaats van de kaaken des doods te ontvlieden, daar in vallen. Myn Vriend gaf my daar op ten antwoord dat wy, by eene andere gelegenheid, zouden zien wat men van dit vertelzeltje te houden hebbe (*); maar dat hy voor tegenwoordig zyn best zou doen om het verſchynzel, 't geen wy nu voor oogen hadden, te verklaaren. Hy deedt my met byzondere aandagt letten op een der ſterkſte van onze Diertjes, dat geweldige beweegingen maakte met zyne ſtraalen, en ten zelfden tyde opmerken, hoe zy niet alle maar nauwlyks het derde gedeelte in beweeging waren. Wy gaven agt op den afſtand, die 'er was tuſſchen de beweegende en de rustende ſtraalen, en zagen het water, tuſſchen deeze laatstgemelden als een ſtroom, zelf met eene ſnelle vaart, voortvlieten. Verder, 't oog ſlaande op het bovenſte gedeelte van het Diertje, ontdekten wy dat deeze beweeging in het water voort ging; en beſpeurden, in 't einde, duidelyk, dat de herhaalde ſlingering dier ſtraalen in eene zekere rigting, een ſoort van draaykolk maakte rondsom het Diertje, die zich verder dan de omtrek van 't zelve uitſtrekte, en het water liet doorgaan tuſſchen de beweegende en rustende ſtraalen.

Hier door bleek ons klaar, dat het geen wy eerst aangezien had len als eene eige en vrywillige beweeging der kleine Inſecten, die aan het onze tot voedzel dienden, noodwendig geſchiedde: de ſtroom des waters ſleepte alles, wat niet

(*) Onze Leezers kunnen deswegen een voldoenend berigt vinden in de *Vaderl. Letter-oefeningen*. VIde Deel, 2de Stuk bladz. 492 en 586.

niet te groot was, om 'er door bewoogen te worden, mede, en het kon met geene mogelykheid het verderf ontkomen. In deezen toeſtand ſtelden wy ons om de wyze, waar op ons Diertje zich voedde, nog nauwkeuriger waar te neemen. Indien het Inſect door den waterſtroom aangetrokken, zeer klein was, liet hy het vrylyk met het water doorgaan, zonder 't zelve op te houden: maar grooter zynde, hing het lot des leevens of des doods af van de plaats, waar het neder kwam; was zulks, omſtreeks die groote opening, welke ik verkeerdlyk voor den bek had aangezien, en op 't midden van 't lichaam deezer Diertjes gevonden wordt, 't werd terſtond verzwolgen; was het wat ver daar af, ons Diertje, dat wy nu voor verſlindend kenden, deedt geene moeite om 't zelve te vatten; maar liet het doorgaan. Kwam een nog grooter Inſect aan 't zelve voor, wy aanſchouwden een ander tooneel; viel het terſtond in den bek, 't werd even als de anderen verſlonden; maar elders nederkomende, by voorbeeld, op het andere einde des lichaams, en dus buiten het bereik der groote opening, zo deeden de ſtraalen den dienst van handen, het afſchieten belettende; zy kromden zich om, en trokken het Inſect tot voor de opening, waar in het wel draa omkwam.

De verſcheidenheid der Inſecten, die deezen verſlindenden bewoonderen van de *Valisneria* ten prooije wierden, deedt ons verwonderd ſtaan over de middelen, die de Maaker der Natuure, aan de kleinſte en veragtſte zyner Schepzelen, verſchaft heeft om het hun eigenaartig voedzel te bemagtigen: en wy hadden waarlyk reden om de gegrondheid der voorlang gemaakte aanmerking, dat de wysheid des Scheppers zich in geene ſchepzelen zigtbaarder ontdekte dan in de kleinſte, te erkennen.

Wy vestigden byzonder het oog op een Diertje veel grooter dan alle de overigen, het hadt omtrent een derde van de grootte onzer Diertjes, en niet alleen pooten, maar ook een ſoort van vinnen. De beweeging, die het maakte, was vlug, en de gedaante leverde kenmerken van ſterkte en rustigheid op: reeds eenige keeren hadden wy gezien, dat het, onverhinderd, door de draaykolken van de *Valisneria Diertjes* heen ging, terwyl veele anderen ingeſlokt wierden. Maar eindelyk, naa zo veilig verſcheide maalen heen en weder gezwommen te hebben, kwam het naby een ander, dan waar op wy tot nog voornaamlyk 't oog gehouden hadden: doch dit was even goed voor 't gezigt, en wy waren, door dit gelukkig toeval, aanſchouwers van eene zeldzaame gebeurtenis. Ons

Diertje bemerkte niet dat het andere onder zyn bereik was, of het floot zich toe, en de ſtraalen, in een oogenblik, om hoog ſteekende, kreeg het de reeds beſchreevene gedaante van een pyramide, ſchoon met dit onderſcheid dat het veel dikker en korter was? Het lichaam van het ſlagt-offer was daar in opgeſlooten, men zag 'er alleen den kop buiten ſteeken. 't Gevegt duurde lang en ging hevig toe: het gevatte Inſect zogt te ontkomen, en zich uit de magt van den geweldenaar te wringen, terwyl deeze zyn best deedt om 't zelve binnen te ſlokken. Wanneer de kragten van 't kleine Inſect begonden te verzwakken, nam het den bek te baat, welke omtrent gelyk die der Kreeften gewapend was, tragtende de ſtraalen van zyn vyand te ſteeken, en te verzeeren: vrugtloos waren deeze poogingen, het moest voor grooter magt bukken, en werd eindelyk geheel ingezwolgen, weinig oogenblikken waren daar toe noodig. Ons Diertje behieldt nog eenigen tyd de pyramidaale gedaante, doch voorts ſtrekte het zich uit als volkomen verzadigd, en de ſtraalen, hoewel gelyk te vooren uitgebreid, maakten weinig beweeging.

Wy keerden 't oog van dit verzadigd Diertje op een ander dat nog hongerig was, en niet te vergeefsch: want naa dezelfde byzonderheden, als wy reeds meermaalen hadden waargenomen, gezien te hebben, ontdekten wy weder een aanmerkenswaardig voorval. Onder de Diertjes, die in het water zwommen, was een der grootſten een twee ſchulpig vischje, dat eenigermaate geleek naar een *Mosſeltje*; doch het hadt dit byzonder, dat het in ſtede, gelyk de *Mosſels*, altoos in de diepte te blyven, zich vry, op onderſcheidene dieptens, bewoog. Een deezer bevondt zich eerlang, naa gelyk het evengemelde tot herhaalde reizen onverhinderd den maalſtroom door geraakt te zyn, in de magt van onzen geweldenaar, op zyn lichaam nederkomende: de ſtraalen flooten zich terſtond toe, en ſchoon niet lang genoeg om den prooy geheel te omvatten, klemden zy dien zeer ſterk: en naa een vry langen arbeid was het gevatte Schulpvischje doorgezwolgen: waar op de ſtraalen weder neervielen; maar eene zeer traage beweeging maakten. De gedaante van ons Diertje was merkelyk veranderd, door dien het lichaam, met dien prooy gevuld, zich geheel buiten de natuurlyke dikte opgezet vertoonde; ook ſcheen het eenig ongemak te hebben, en door verſcheidene beweegingen te tragten, het Diertje, al te greetig ingezwolgen, weder uit te werpen. Ik dagt dat het zich in de omſtandigheid bevondt als waar in een *Slang*

is,

is, volgens 't verhaal der Natuurkundigen, wanneer zy een *Steekel-varken* heeft doorgeslikt, en door het prikken der steekels omkomt. Ik vond my hier in bedroogen, het Schulpvischje was niet geheel ingezwolgen, noch in de maag van ons Diertje, en niet verder gekomen dan in de groote opening, in welks midden de bek is: de beweegingen en krommingen van ons Insect waren niet door pyn veroorzaakt; maar alleen geschiedt om daar door het voedzel 'er uit te krygen. Naa een kort verwyl opende ons Diertje de groote opening, en wy zagen 'er, wat het uiterlyke vertoon aanbelangde, het Schulpvischje geheel uitkomen; doch het van nader by beschouwende, ontdekten wy niets dan ledige schulpjes. Het valt niet gereed te bevatten hoe een Insect, zo weinig voorzien met daar toe geschikte leden, het vischje uit een Schulpvischje heeft kunnen haalen. 't Gebeurde egter. De groote Schulpvisschen hebben 't lichaam aan de schulpen, door een sterken band, vast gehegt, en 't is waarschynlyk dat soortgelyk een band ook in de kleine gevonden wordt, en 't is voor my nog onoplosselyk, hoe ons Diertje dien band heeft kunnen losmaaken, om dus zyn' prooy magtig te worden.

De gedaante en de verrigtingen van het Diertje, waar van ik dit berigt mede deel, hebben my stoffe tot verwondering verschaft: ik hield het voor een byzonder soort van reeds bekende Diertjes: maar myn Vriend was niet van dit begrip, en houdt staande dat het eene nieuwe tot nog volkomen onbekende soort is; hy wil ze brengen in den rang van de *Aiguilles de mer*, een slymerig Dier, 't geen men op 't water ziet vlotten, en dus noemt om dat het den visch steekt; als mede dat het eenigermaate gelykt naar een zeer schoon soort, gemeen in de *West-Indiën*, en door een Geleerden in de *Verhandelinge van de Koninglyke Maatschappy* beschreeven, onder den naam van *Fleur Animal*, schoon de dubbele bek en de staart altoos aan zekere plaats gehegt, en verscheide andere kenmerken, het genoeg daar van onderscheiden.

VAN EEN ZOUT GEVONDEN OP DE PIEK VAN TENERIFFE.

Door W. HERBERDEN, M. D. L. v. h. K. G.

(*Philosophical Transactions*, Vol. LV.)

IN het berigt van eene reize op de Piek van Teneriffe, door Dr. THOMAS HERBERDEN, gedrukt in de *Philosoph. Trans-*

ac-

actions, Vol. XLVII. No. 57. is gewag gemaakt van een ſoort van Zout, zo wel als van Zwavel, waar mede ſommige plaatſen van den berg bedekt zyn. Het is niet moeilyk te begrypen, hoe zwavel opwaards gedreeven kan worden door onderaardsch vuur, en het is niet ongemeen dezelve op andere plaatſen te vinden: maar niet zo ligt is het te verklaaren, hoe een zout van zulk een vaste natuur, als dit, tot zulk eene hoogte kan opgeheven worden, zonder verkoeld en lang tot een ſtaat van vastheid overgegaan te wezen, eer het kwam op de oppervlakte der aarde, waar men geen voelbaare warmte gewaar wordt. En Ik ben niet in ſtaat reden te geeven, hoe het koomt, dat eene zelfſtandigheid, welke zo ras in water ſmelt, niet ontbonden en weggeſpoeld wordt, zo haast als het voortgebragt is, door den dauw, regen en de geſmolten ſneeuw.

Door myn broeder Dr. THOMAS HERBERDEN heb Ik iet van dit zout van de Piek gekreegen, te gelyk met een gedeelte zwavel, welken het Genoodſchap aangebooden worden, beiden, ſchoon zeer zuiver, zo alsze opgenomen zyn. Myn broeder onderregt my, dat het zout, door de Spaanſche inwooners van het eiland, *Salitron* genoemd wordt; zynde de naam welken zy aan Salpeter geeven; en dat het verkogt wordt voor vyf ſtuivers het pond.

Het ſchynt te wezen het Natron of Nitrum der Ouden, of, gelyk het ſomtyds genoemd wordt, het delfbaar Alkali, welk is de grond van het Zee-zout: het zelfde met dat van de Spaanſche barilla, en van onze eige kelp.

Het mineraal alkali verſchilt van dat der Gewasſen, in zyne ſchielyke kristalſchieting, zonder eenige byvoeging van vastgeworden lugt, welke noodzaaklyk is om het laatſte kristallen te doen maaken (*); en het niet ſmelten in een vogtige lugt. In dit laatſte opzicht is het een gemaklyker inmengzel in poeijers tot geneesmiddelen, dan het alkali uit Gewasſen; om dat het niet zo ligt nat wordt. In tegendeel, in plaats van de vogtigheid uit de lugt aan te trekken, wordt het door de lugt van zyn eige vogtigheid beroofd; zo dat zyne kristallen ſpoedig hunne doorzichtigheid verliezen, en een poeijer worden. De Natron ſmelt in een zeer zagte hitte: het gelykt naar het alkali der Gewasſen in ſmaak en vastheid, en wordt, gelyk dat, tot het maaken van zeep en glas gebruikt; en beide zyn bekwaam tot meest al dezelfde einden.

Van

(*) Zie Dr. BLACK's Experiments in the *Edinburgh Eſſays*, Vol. II. pag. 238.

Van de kristallen van Natron, alsze zeer droog zyn, doch nog zonder byna eenig wit poeijer 'er aan, kunnen 100 greinen gesmolten worden in 384 gr. water, als de Thermometer van Fahrenheit staat op 37. Zodanige kristallen geheel droog en nu aan het witworden toe, zullen $\frac{63}{1000}$ van gewigt verliezen, alsze gedroogd worden met eene hitte welke papier kan schroeijen.

Behalven de gemelde eigenschappen, hebben de inboorlingen van de Kanarische eilanden nog uitgevonden 'er zwavelstokken van te maaken, door papier of touw te doopen in een sterke smelting van Natron, welk dan brandt, behalve dat het niet springt, byna zo goed als ofze gedoopt waren in eene smelting van Salpeter, schoon 'er op de Proef geen Salpeter mede gemengd is. Het zout van barilla en kelp zie Ik, door ondervinding, dezelfde hoedanigheid te hebben, doch in een mindere maate, misschien, om dat het niet volmaakt vry is van andere zouten.

Men kan gissen dat het mineraal alkali op de Piek voortgebragt wordt, waar het gevonden wordt, door de bekwaamheid van dat soort van aarde, om uit de lugt eenige van de beginzels aan te trekken, waar uit het gemaakt wordt: want men ziet daar, dikwils, op de muuren een zoute uitbotting, welke blykt dit zelfde zout te zyn; en zekere aarde, als op den bodem van een meir in Egypte, wordt gezegd het zelve voort te brengen, tot een gestadige groote menigte, welke ieder jaar opgegraaven en vervoerd wordt. Het Natron moet in grooten overvloed zyn in de lugt of in den grond, nademaal het 't grondbeginzel is van dat zout 't welk byna overal in de wereld het gemeenst is; doch schoon het overal gevonden wordt, als het met het zuur van het Zeezout vereenigd is, zyn 'er maar weinige plaatsen, waar wy het op zich zelf hebben konnen voor den dag brengen.

VAN VYF KINDEREN, VERGIFTIGD DOOR DE VRUGTEN VAN DE BELLA-DONA.

Door den Heer BOUCHER, *Geneesheer te Lille* (*).

VYf kinderen, in deeze stad, sloopen, op een achtermiddag, den 28 July 1765, in de kruidtuin van ons generaal Hospitaal, door een gat in de heining; en eenige sappige en zoete vrugten vindende, welke zy voor kleine zwarte

(*) *Journ. de Medec.* 1766. *Avril*, pag. 310.

te kerſen aanzagen, aten 'er ryklyk van. De oudſte was een meisje van elf jaaren; de anderen, een dogtertje van vyf jaaren, *Margouſia* genaamd, een jongetje van zes jaaren *Le Fevre* geheeten, en twee andere kleine jongetjes, de een genaamd *Truffenne*, van vier jaaren, en de jongſte *Courat* genaamd, was nog geen vier jaaren oud. Niet vergenoegd, hunne maag met deeze vrugten opgevuld te hebben, hadden zy nog eenige takken van de plant, welken meest belaaden waren, afgeſcheurd, tot een bondel byeengevoegd, en mede genomen, om t'huis onder malkander te verdeelen. Den zelfden avond beſpeurden de ouders van de jongſten, datze ziek waren; twee of drie braakten, en waren, niet tegenſtaande de braaking, den geheelen nagt zeer ongerust: en die niet gebraakt hadden, meest. Een Chirurgyn, in den nagt geroepen, niet weetende wat het geval was, en ziende dat de kleinen neiging hadden tot braaken, deedt hen veel laauw water drinken. Dit niet in ſtaat zynde, om het kwaad te redden, ontboodt men, den 29 's morgens vroeg, den Heer CORROYEZ, myn medebroeder, die aanſtonds begreep, waar van de ziekte haar oorſprong hadt; want men toonde hem eenige takken van den gemelden bondel, welken hy zag van de *Bella-dona* te wezen.

Zie hier den ſtaat, waar in hy de zieken vondt, by zyn eerſte komſte. Zy waren, de een min, de ander meer, ylhoofdig, met het lichaam geſtadig in beweging; en zo ook de oogen en handen, welken ſtuipagtig aangedaan ſcheenen. Men moet hier van evenwel uitzonderen het meisje van elf jaaren, welke noit buiten kennisſe is geweest, en geen eigenlyke ylhoofdigheid heeft gehad, ſchoon zy verſcheide dagen in een geſtadige woeling en onrust heeft doorgebragt. Men weet niet, of men deeze uitzondering moet toeſchryven, aan de meerderheid van jaaren, en het meer gevestigd geſtel van dit kind, dan aan de mindere vrugten, welken zy mogt gegeeten hebben. De Heer CORROYEZ, hen ryklyk olie hebbende doen drinken, kwam my ſpreeken; en toonde my een tak van de plant, welke te kenbaarer was, wyl hy nog eenige beijen aan hadt, ten deele nog groen en ten deele ryp. Ik was van gevoelen, de zieken allen te doen braaken, door een Braakmiddel; my verbeeldende dit het eigenlyk middel te wezen, om de oorſprong van het kwaad weg te neemen, door een ſchielyke en gemaklyke ontlasting, en den voortgang en meerdere ontſteldheid, welke het verblyf van de beledigende vrugt in de maag, moest veroorzaaken, te ſtuiten. En dit Vergif geoordeeld wordende te behooren tot

het

het ſoort, welken, door een verdoovende kragt, op het Zenuwgeſtel werken, zeer verſchillende van die werkzaame Vergiften, welken, door een verknaagende werking, de deelen, welken zy aanraaken, ſchielyk vernielen; en welke werking, in korten tyd, op een verderflyke wyze, overſlaat tot de geheele dierlyke huishouding; zag Ik niet, wat tegen het gebruik van Braakmiddelen was in te brengen; in tegendeel, Ik geloofde, dat men kragtige, en in genoegzaame gifte, moest gebruiken. My, tegen den middag, begeeven hebbende naar de woonplaatſe van deeze kleine zieken, zag Ik niets 't welk my berouw deedt hebben van den raad, welken Ik had gegeeven.

Ik vond de vier kleine zieken in een ſtaat van ylhoofdigheid en woelinge, gelyk Ik reeds gezegd hebbe; haare Puls met aandagt opgemerkt, en de omtrek van de Maag en den geheelen Onderbuik bevoeld hebbende, ontdekte Ik niets, 't welk een heftige aandoening, of Ontſteeking van eenige der ingewanden, te deezer plaatſe, aanduidde; ſchoon ze allen reeds een goede maate Braak-ſiroop genomen hadden. Men hadt aan het jongetje van zes jaaren (*le Fevre*) en de kleine *Margouſia*, elk twee drachmen in twee reizen gegeeven; en een halve Unce aan de twee kleine jongetjes. Deeze giften hadden weinig uitwerking gehad in drie van deeze kinderen, welken ook, deezen nagt, maar weinig gebraakt hadden, in een ergen ſtaat waren, en geheel buiten kennisſe, in den achtermiddag van den 29. Zou de Olie, welke men hen, des morgens, ryklyk hadt doen neemen, en nog, voor 't grootſte gedeelte, in de maag lag, de aandoening van het Braakmiddel verdoofd hebben? Of zou deeze geringe werking afgehangen hebben van de verſtyving, of geweldige kramp, welke het Vergif op het Zenuwgeſtel hadt veroorzaakt? Het is waarſchynlyk, dat deeze laatſte omſtandigheid veel gedaan zal hebben, om de werking van het Braakmiddel te verhinderen; als men in aanmerking neemt de ongemeene verzwakking waar in de zieken vervallen waren, in zo korten tyd. Ik meene verpligt te zyn, den ſtaat, waar in Ik hen, by myn eerſte bezoek, vond, wat omſtandig te melden. *Le Fevre* ſtonden de oogen vinnig, de oogappels waren zeer verwyd; hy was onrustig, en in een groote beweging met zyn geheele lichaam, inzonderheid de armen; de buik was gezwollen, zonder geſpannen of pynlyk te wezen, (hy was de eenige, waar aan Ik, uitwendig, eenige verandering beſpeurde, omtrent de plaats van de maag, en aan den onderbuik:) hy hadt, ondertusſchen, zeer wel gebraakt door de Braak-

Braak-ſiroop; de Puls was byna in den natuurlyken ſtaat; en zo ook de tong.

De kleine *Truffenne* was zeer neergeſlaagen; hy hadt een wild gezicht; de Puls was klein en onderdrukt; en hy woelde ongemeen in zyn bed. Hy hadt zeer weinig gebraakt, ſchoon hy drie vierde van een Unce Braak-ſiroop hadt gebruikt. Dit middel was ook van weinig werking geweest in de kleine *Margouſia*, welke Ik, by deeze myn eerſte komſte, zeer ſlegt bevond: haar oogappel ſtondt zeer wyd open, en de bollen van de oogen draaiden onophoudelyk, regts en links, naar de hoeken van de ooghollen: de armen en handen werden geſtadig verdraaid, en ſomtyds ſtrekte zy dezelven uit, als ofze iet wilde aangrypen. De jongſte van allen, *Courat*, hadt zeer wel gebraakt: hy viel evenwel, tegen den avond van den zelfden dag (29), in een ſoort van Slaapzugt; welke voor zyn leven deedt vreezen; voornaamlyk, om dat zyne Puls ſlap, klein en ongeregeld wierdt. Deeze drie zieken lieten de pis loopen in het bed, zonder te waarſchouwen.

Vaſtſtellende dat de kwaade toevallen niet zouden wyken, voor dat het Vergif, welk dezelven veroorzaakt hadt, ten eenenmaal ware uitgedreeven, waren wy, ook met onzen medebroeder, den Heer DE CYSSAU, welken de zieken hadt koomen zien, in den namiddag van den 29, eenſtemmig van gevoelen, het Braakmiddel nogmaal te geeven aan die weinig gebraakt hadden. Nog gaven zy, door de braaking, veel half gekaauwde vrugten over. En dewyl wy dagten, dat wel eenigen in de darmen zouden overgegaan zyn, poogden wy die naar beneden te ontlasten, door weekmaakende en zagtelyk buikopenende Klisteeringen; welken veele gedeelten van de vrugten deeden loozen. Als wy dagten ontlasting genoeg gemaakt te hebben, ſchreeven wy een ryklyken Drank voor van *Oxymel* [Honig azyn]. Op het ſpoor van den Heer GEOFFROI, welke, in zyne *Matiere Medicale*, zegt, dat de Azyn en het Limoenſap de waare tegengiften zyn van dit Vergif, voegden wy 'er de huy by.

De zwaarſte toevallen zich opdoende in den kleinen *Courat*, die eene Slaapzugt hadt, ſchreeve Ik hem voor een Drankje, ſamengeſteld uit Theriaak-Water, Azyn op geurige kruiden getrokken (*), en Siroop van Nagelbloemen, aangemengd met genoeg gedisteleerd Lindebloesſem-water; waar van men hem, alle uuren een lepelvol, moest geeven. Op het hol van de maag liet Ik hem leggen Theriaak, in ſterke Wyn-

(*) *Vinaigre de quatre voleurs.*

Wynazyn dun gemaakt. Deeze middelen waren van zo ongemeen goede uitwerking, dat Ik het kind, den 30 's morgens, vondt zitten op zyn bed, in een ſtaat van byna volkoome herſtelling. Ik had het zelfde uitwendig middel ook laaten gebruiken aan de kleine *Truffenne* en de jonge *Margouſia*; beveelende, geduurende den nagt, voort te gaan met het gebruik van de Klisteeren en de voorgeſchreeve Dranken.

Den 30 zag Ik nog brokken van de vrugten der *Bella-dona* in den afgang, welke door Klisteeren was uitgekoomen. *Margouſia* was echter nog zeer zwak, de Puls neergeſlaagen, en de oogen werden, ſtuipagtig, naar om hoog gedraaid; een ſlegte omſtandigheid, welke Ik al 's avonds te vore, aan haar bemerkt had. Nademaal zy weinig ontlasting had gehadt, niet tegenſtaande zy, in 't geheel, wel anderhalve Unce Braak-ſiroop had gebruikt, meende Ik, evenwel, 'er nog wederom toe te moeten koomen; en Ik ried tot één grein Braak-tartarus, houdende 'er nog één by de hand, zo het onvoldoende bevonden mogt worden. Het één grein deedt zulke groote werking, dat het tweede niet behoefde gegeeven te worden. Vervolgens deed' Ik haar op het voorhoofd, en de ſlaapen van het hoofd, doeken leggen, in de Kruid-azyn natgemaakt, en aan de bal van de voeten, verſche Wynruit gehakt, en met Zout en Azyn gemengd; en Ik gaf haar, eindelyk, ook het hertſterkend Drankje van den kleinen *Courat*, waar van men haar, by aanhoudendheid, nu en dan heeft gegeeven.

De kost van deeze kleine zieken, onder de geneezing, waren dunne ſpyzen, met huy bereid, karnmelk zagt gemaakt met bruine ſuiker en verſche boter, dunne broodpappen van bruin brood, met boter enz.

Niets hebben wy, bykans, nog gezegd van het dogtertje van elf jaaren; want, nademaal zy, van zelfs, het grootſte gedeelte van de ſchadelyke vrugten hadt overgegeeven, op den avond van den 28, hadt zy zich niet willen ſchikken naar de voorzorge, welke men hadt geoordeeld, ten haaren opzichte, in acht genomen te moeten worden; en men hadt haar niet zeer gedrongen, om dat zich geen kwaad toeval by haar, hadt voorgedaan. Een ligte yl hoofdigheid, alleen, ſcheen haar bevangen te hebben, zy maakte veel beweging, loopende onbezuisd regts en lings, en maakende bewegingen, gelykende naar de ſtuipagtige bewegingen van S. Vitus dans. Men hadt haar, evenwel, zo wel als de anderen, den 29 's morgens, de Braak-ſiroop doen neemen, welke op haar weinig had uitgewerkt. Den 30 's avonds, ſcheen

zy wat gezeglyker, en zy wilde één en een halve grein Braak-tartarus neemen, waar door zy goede ontlasting kreeg, van boven en van onderen; zo dat wy, den 31ſten, de toevallen merkelyk verminderd bevonden, en byna verdweenen. Wy vermaanden den Vader en Moeder, haar aan een gemeen beſtier, met de andere zieken te houden, en met hun de zelfde Dranken te doen gebruiken. Op denzelfden dag vonden wy de kleine *Truffenne* en *Courat* in vry goede omſtandigheden; ſchoon de eerſte wat neerſlagtiger dan den anderen. *Margouſia* bevondt zich ook veel beeter; zo dat wy nu gegronde hope hadden, niet alleen, dat geen van de kinderen het zou beſterven, maar ook dat ze allen, in 't kort, zouden herſteld zyn.

Den eerſten van Augustus vonden we dat *Margouſia* wat een gezwollen buik hadt: haare Ouders zeiden, dat dit, voor het toeval, alzo was geweest. Wy drongen, evenwel, op de aanhoudendheid van de Klisteeren met honig-water; en men heeft 'er mede aangehouden in *le Fevre*, by wien de buik nog wat gezwollen was gebleeven, en welke, deezen morgen, van onderen nog overblyfzels van de vrugten, met eenen levenden worm, geloosd hadt. De drie andere kinderen waren zo wel als men kon wenſchen; zy hadden wederom goeden eetlust; wy bevolen hun allen de Melk-Dieet, na dat wy hen door een zagt buikopenend middel ontlast hadden. *Le Fevre*, alleen, bleef nog drie of vier dagen, aan de ſtrenge leefwyze, en de drank van huy met *Oxymel*, uit hoofde van een koorts, welke hem nog niet hadt verlaaten. De verzagtende Klisteeren en buikopenende middelen heeft men hem nog blyven geeven. Eindelyk, zyn ze allen in weinige dagen herſteld.

BERIGT WEGENS DE ZEDEN, GEWOONTEN EN DE MERKWAARDIGSTE AYZONDERHEDEN, VAN DE INDIAANEN IN NOORD AMERICA.

(Getrokken uit het onlangs uitgegeeven Verhaal van NOORD AMERICA, door den Majoor ROGERS.)

ONder alle de volken en geſlachten, die de wyduitgeſtrekte landen van *Noord America* bewoonen, zyn deezen die den naam van de *Vyf Indiaanſche Volken* draagen van de anderen als afgezonderd, en verdienen ten voorſten onze opmerking. Zy worden gevreesd en geëerbied door alle de anderen, wegens hunne uitmuntenheid in kennisſe, behendigheid en moed in den oorlog, in welken eene geſtadige oefening hun zeer bedreeven maakt, zynde bykans in geduurige oorlogen met het eene of andere volk,

en zomwylen met verſcheidene te gelyk. Hunne zeden, gewoonten, en wyzen van kleeding worden door veelen der andere geſlachten, zo veel mogelyk, naargevolgd. Met één woord de *Indiaanen*, die 't meest naar deezen zweemen, zyn onder de andere Volken deezes lands geagt als de beſchaafdſten en geſchiktſten.

De *Mohockers* maakten eertyds het talrykſte geſlacht onder hun uit, maar zyn nu het minst in getal, ſchoon zy des niet tegenſtaande een bovenrang en agtbaarheid by de anderen behouden, en, als de eerwaardſte onder hun, in alle zaaken van groote aangelegenheid, geroepen en geraadpleegd worden.

Tot deezen dag ſtaat het eenige Volken niet vry om, met kleuren geſchilderd en opgecierd, te verſchynen in eene algemeene vergadering, waar de *Vyf Volken* komen; zynde zulks, eene uitdrukkelyke voorwaarde van het verdrag met hun aangegaan. Altoos zyn zy geſlaagene vyanden geweest van de *Franſchen*, zints deezen zich in *Canada* nederzetten: zy zyn bykans de eenige *Indiaanen*, in den wyden ommekreits van eenige honderd mylen, die beſtand geweest zyn tegen de aanzoeken der *Franſchen* om zich tegen ons te verzetten; dan de meesten van hun zyn, onveranderd, onze beſtendige vrienden en bondgenooten gebleeven.

Het mangelt den *Indiaanen* niet aan natuurlyke Ziels bekwaamheden noch vernuft, veelen hunner toonen eene groote bekwaamheid tot Kunſten en Weetenſchappen, van allerleien aart. Hunne verbeeldingskragt is zo ſterk, en hun geheugen zo vast, dat, als zy eens eene plaats gezien hebben, 't zy op eenen verren afſtand of in de ſchemering, zy die gereedlyk wedervinden. De *Indiaanen* omſtreeks *Nieuw-Schotland*, en de Golf van *St. Laurens*, zyn dikwyls zonder Kompas den *Laborador* overgetrokken, eene wydte van dertig of veertig mylen, landende op dezelfde plaats, die zy eerst beoogd hadden. In donker weder met een betrokken lugt, weeten zy te lande hunnen koers, met veel nauwkeurigheid, te regelen: dit doen zy door op de bast en de takken der boomen te letten, dewyl, aan de noordzyde, de takken altoos digt met mosch begroeid, en de takken, aan de zuidzyde, veel zwaarder en langer zyn.

't Is ook aanmerkelyk dat men, onder de *Indiaanen*, zelden iemand aantreft die mismaakt, aan eenig zintuig gebrekkig, of van eenig deel des lichaams beroofd is, terwyl men nogtans weinig zorge draagt voor de moeder in den ſtaat haarer zwangerheid, en niet veel agt ſlaat op de kinderen, van de geboorte af, als mede den zwaaren arbeid die de jeugd verrigt. Zy zyn, over 't algemeen, lang van adem, ſterk en kloek van lyfsgeſteltenis; maar de ſterke dranken, waar op zy, mannen en vrouwen, beiden zeer verſlingerd zyn, hebben reeds zeer veel van hun talrykheid doen afneemen, en zullen, naar alle waarſchynlykheid, in één eeuw, 't geheele land, wat de eigen inboorelingen betreft, bykans ontvolken.

Wanneer de kinders der *Indiaanen* de wieg ontwasſen zyn, laaten de Ouders ze loopen waar zy willen, nogtans zorgdraagende om hun vroeg in den wapenhandel, en bovenal in 't gebruik van den boog te onderwyzen: dikmaal verhaalen zy de verrigtingen en daaden der voorvaderen, in de tegenwoordigheid der kinderen, om hun hart met groote en verhevene gevoelens te vervullen, en aan te zetten tot braave en heldhaftige ſtukken. Zeer vroeg worden de kinders in de openbaare raadsvergaderingen toegelaaten, mede kennis krygende van de aangelegenſte oogmerken en beſluiten; dit leert hun geheimen te bewaaren, en geeft hun eene deftige en manlyke houding, hun tevens ſtout en onderneemend maakende. Zelden ſtraffen zy hunne kinders: wat de nog zeer jongen betreft, is hun zeggen, „ zy doen verkeerd om dat zy nog geene Rede hebben die hun geleidt, anders zouden zy het kwaade niet verkiezen"; en wegens het niet ſtraffen der geenen, die meerder jaaren bereikt hebben, zoeken zy hunne handelwyze door deeze aanmerking te billyken: „ dewyl ze in ſtaat zyn om voor zich zelven te oordeelen, en meesters van hunne eigene daaden, hebben zy aan niemand des verantwoording te geeven". Deeze grondregels ſtrekken zy zo verre uit, dat de Ouders, zomtyds, door hunne kinders kwaalyk behandeld worden; op dezelfde wyze verontſchuldigen zy een dronken mensch, die hun ſlegt bejegent. „ Zouden wy", is hun taal in dit geval, „ ons zyns aantrekken of hem ſtraffen, die niet weet wat hy doet, noch by zyn zinnen is"? Wanneer eene Moeder ziet, dat haare Dogter zich buitenſpoorig gedraagt, ſtort zy traanen, en als de laatstgemelde de rede van dit ſchreien vraagt, krygt zy enkel tot antwoord, „ om dat gy op die wyze handelende my ſchande aandoet", welke zagtzinnige vermaaning, doorgaans, van eenen gewenſchten uitſlag is. De *Indiaanen* treeden niet altoos in een plegtig egtverbond, maar neemen metgezellinnen des leevens voor langer of korter tyd, naar hun welgevallen, de kinders uit zulk eene zamenleeving ſpruitende, misſen daar door niets; zy genieten dezelfde voorregten als in egt geboorenen.

Onder de *Indiaanen* zyn de mannen voorbeelden van luiheid, en zy laaten zich op een werkloos leeven veel voorſtaan, zeggende „ dat de arbeid hun zou vernederen, en alleen voor de Vrouwen geſchikt is, dat zy gebooren zyn voor den oorlog, het jaagen en visſchen". 't Komt egter voor hun op om alle de gereedſchappen, tot deeze verrigtingen, te vervaardigen, weshalven zy wapenen tot de jagt en den oorlog, wand tot het visſchen, als mede *Canoes* of ſchuiten maaken, hunne huizen bouwen, en vervallen zynde weder herſtellen: doch zo verre gaat hunne gemaklykheid, dat zy dikwyls hunne Vrouwen dwingen, om aan dit werk mede de hand te ſlaan; niet tegenſtaande deezen den huislyken arbeid, en den landbouw waarneemen.

De meeste *Indiaanen* zyn by uitneemendheid geduldig, en gelyk-

lykmoedig, en, uitgezonderd de wraakzugt, beter meesters van hunne driften, dan de ſtrengſte *Philoſoophen* en *Chriſtenen* doorgaans zyn. De ſchielykst opkomende en onverwagtſte ongevallen, ziet men hun met bedaarden gemoede verdraagen, zonder dat zy een klaagend woord uiten, of eenig misbaar toonen. Een gevangene, by voorbeeld, die niet weet waar zyne gevangenis op uit zal loopen, en of hy niet, binnen weinige uuren, met den wreedſten dood zal van kant geholpen worden, ſlaapt zo gerust, eet en drinkt met dezelfde graagte en ſmaak, als zy die hem gevangen hebben. —— Hunne gelaatenheid en moed, in ziekte en pyn, is verbaazende. Een jonge Vrouw zit een' geheelen dag in arbeid zonder ééne traan te ſtorten. „ Zou ik", zegt ze, „zulk eene zwakheid betoonen, ik was onwaardig eene „ Moeder te zyn, en 't kon niet misſen of myne kinders zouden „ bloodaarts weezen". Niets is algemeener dan perſoonen, van allerleien ouderdom en beiderlei kunne, te zien een ſoortgelyke ſtandvastigheid betoonen, in 't ondergaan der zwaarſte pynen en rampſpoeden: zelfs gedraagen zy zich niet alleen getroost, in 't midden der grievende ſmerten, welke men den gevangenen dikwyls aandoet, maar tarten ook hunne pynigers uit met de ſcherpſte verwytingen.

Zeldzaam worden bejaarde lieden, door jongere, oneerbiedig bejegend; en ontſtaan 'er geſchillen, zy maaken nimmer gebruik van den eed, van onvoegzaame uitdrukkingen of ſcheldnaamen: maar ten zelfden tyde, kan geen lang verloop van jaaren een eindpaal ſtellen, aan hunne wraakzugt, deeze wordt niet zelden als een erfgoed van geſlacht aan geſlacht overgelaaten, en gaat van den Vader op den Zoon over, tot dat 'er eene gelegenheid van volſlagene voldoening voorkomt, zomtyds in het derde of vierde lid van den perſoon, wien de belediging word aangedaan. Des niet tegenſtaande zyn ze niet onkundig van de nuttigheden, en het vermaak in de vriendſchap opgeſlooten: elk verkiest, zekeren ouderdom bereikt hebbende, een boezemvriend met hem van dezelfde jaaren; deeze twee gaan met elkander eene onderlinge verbintenis aan, en zyn gehouden elk tot 's anders heil geen gevaaren te ſchroomen, en terſtond tot hulp toe te ſchieten: deeze aaneen verknogtheid is zo ſterk dat zy de vrees voor den dood overwint, welken zy enkel aanzien als eene ſcheiding voor een' korten tyd, agtende dat zy in de andere wereld elkander weder zullen ontmoeten, en onaffcheidelyk voor eeuwig in vriendſchap leeven: in welken ſtaat zy denken de onderlinge behulpzaamheid, zo wel als hier, te zullen behoeven.

Geen volk is 'er onder de *Indiaanen*, of het ſchynt eenig denkbeeld van eene Godheid, en een ſoort van Godsdienſt te hebben: maar alles is ten deezen opzigte zo verſchillende, duister en verward, dat het niet wel mogelyk zy, eenig byzonder berigt daar van mede te deelen. —— Hunne begrippen van God, en de Godlyke eigenſchappen zyn deels duister, deels ongerymd: dan

allen erkennen zy hem voor den Schepper en Opperheer der wereld: doch hoe de wereld geſchaapen werd is hun geheel onbekend, en in gevolge hier van zweeven 'er zeer wyd van een loopende gisſingen, raakende dit ſtuk. Eenigen verbeelden zich dat de eerſte menſchen uit de wolken, als de regendruppen, zyn neergevallen, en dat de beesten te gelyk met hun beneden kwamen. Zy ſchynen ook eenig denkbeeld te hebben van Engelen, of Geesten van een' hooger rang, en verhevener natuur dan de menſchen: aan deezen ſchryven zy een ſoort van onafmeetlykheid toe, veronderſtellende dat zy overal tegenwoordig zyn; waarom zy ook geſtadig dezelven aanroepen, in de gedagten dat zy hen hooren, en hunne begeertens vervullen, of ten minſten zulks tragten te doen. Desgelyks gelooven zy dat 'er een booze geest of duivel beſtaat, die, zo zy zeggen, altoos tot het kwaade genegen is, en met groote magt over het geſchaapene bedeeld is; deeze ſterkt tot het voornaamſte voorwerp hunner aanbidding, en eerdienst; in 't algemeen naderen zy hem met afbiddingen van het kwaade, op dat hy hun geen leed doe, maar het onheil weere. Tot het andere weezen, de Godheid, vervoegen zy zich met ſmeekingen, agtende dat hy hun gunſtig is, en altoos gereed om goed te doen; 't voornaamſte hunner gebeden komt hier op uit, dat hy hun zegeningen wil ſchenken, en den duivel beletten eenig kwaad of leed te doen: om de gunſte en beſcherming van den goeden geest te verdienen, verbeelden zy zich het noodig te zyn, dat zy zich uitmuntend gedraagen, beſtaande dit uitmuntend gedrag in dappere krygslieden, bedreevene jaagers, en goede ſchutters te weezen.

De *Indiaanen* ſtellen zeer veel in hunne droomen, en gelooven in de daad dat zy de geheele geſchiedenis huns volgenden leevens droomen; uit deezen hoofde maaken zy het droomen, tot een ſoort van Godsdienst-plegtigheid, wanneer zy tot jaaren van onderſcheid gekomen zyn; eene plegtigheid, die zy op deeze wyze verrigten. Hun geheele aangezigt beſmeeren zy met zwarte verf, vasten eenige dagen, in welken tyd zy verwagten dat de goede geest zal verſchynen, en zich onder deeze of geene gedaante, in den droom, aan hun vertoonen. Het uitwerkzel van eene langduurige vaste moet natuurlyk zeer groot zyn, op het harsſengeſtel van een' jong perſoon: de Ouders en bedaagde lieden draagen zorg dat, geduurende dien tyd, de droomen, welken de jonge lieden in den nagt gehad hebben, den naastkomenden morgen, zeer getrouw verhaald worden. Ten wille van zommiger geſteltenis, wordt de tyd van vasten, dien men anders noodig oordeelt, opgekort; en daar deeze goede geest het voorwerp is, dat den vastenden perſoon waakende geduurig in de zinnen zweeft, komt hy ook ſteeds hun in den droom te vooren. Elk verſchynzel, dat zy, in den ſlaap, zich verbeelden te zien, wordt gehouden voor de gedaante van den geest, en, 't zy vogel, beest, visch, boom, of eenig ander ding, bezield of onbezield, van hun het gan-

genſche leeven lang in eene byzondere hoogagtinge gehouden. — Wanneer onder hun iemand boven anderen uitmunt, veronderſtellen zy dat hy natuurlyk aangeblaazen, of door zynen goeden geest bezield is, en hebben voor hem, uit dien hoofde, eene byzondere eerbied, denkende dat hy inſpraaken en verlichtingen ontvangt, van den Opperſten goeden geest, of eenigen zyner onderhoorige geesten. —— De andere Wereld ſtellen zy zich te vooren, als een plaats vervuld met een' onuitputbaaren overvloed van alle wenschlyke goederen, en dat zy de volkomenſte en zuiverſte vervulling van alle hunne zinnelyke aandoeningen zullen genieten. Van hier is het, buiten twyfel, dat de *Indiaanen* den dood zo onverſchrokken, en met zo bedaarden gemoede onder de oogen zien: geen *Indiaan* verbleekt op de tyding dat hy maar weinig uuren meer zal leeven; met de grootſte onbeſchroomdheid betoont hy zich gereed, op den oever des doods, om deeze tydlyke goederen vaar wel te zeggen, en ſpreékt de omſtanders met bedaardheid aan; dus geeft de ſtervende Vader den laatſten raad aan zyne kinderen, en neemt plegtig afſcheid van alle zyne vrienden.

De dooden worden, onder de *Indiaanen*, op eene welvoeglyke wyze begraaven, en men ſtelt gedagtenis-tekens op hunne begraafplaatzen. In het graf brengen zy zodanige dingen, als den overledenen het meeste gevielen in zyn leeven, of waar op hy het ſterkſte geſteld was, als pypen, tabak, boog, pylen *enz*, ten einde hy, in de andere wereld komende, geens dings gebrek hebbe. De Moeders beweenen haare kinders een' langen tyd, en de buuren doen den Vader, in die gelegenheid, geſchenken, voor welken hy hun onthaalt.

De Feesten der *Indiaanen*, 't zy dood- triumph- gast-maalen, of die by eenige andere gelegenheid gevierd worden, zyn eenvoudig en zonder omſlag. Zy doen hunnen vrienden geen' ſpyt aan, door eene prachtige vertooning, maar verwekken de toegenegenheid door een mild onthaal, en rekenen het niets de vrugt des arbeids van een geheel ſaiſoen te beſteeden, om hun te overtuigen dat zy welkom zyn, ja achten zich gelukkig eene gelegenheid aan te treffen, om hun dus te verpligten. De gasten mogen zich verzekerd houden, dat zy onthaald worden met eene ongemaakte deftigheid en vriendlykheid, en behoeven niet te vreezen dat zy, geduurende het gezelſchap, ten voorwerpe van ſpot, lach en gekkery zullen ſtrekken, of, wanneer zy weg zyn, gehekeld agter den rugge opgehaald worden: voorregten die men niet altoos geniet onder de beſchaafdſte volken. Geene ſtipte in agtneeming van hoogen of laagen ſtaat, van ryk of arm, van edel of onedel, die den geest der zameninge uitbluscht en het vermaak verbant, beſpeurt men als het gezelſchap uit een mengzel van zeer verſchillende perſoonen beſtaat.

Dewyl de *Indiaanen* van eenen aandoenlyken en wraakzugtigen aart zyn, worden zy gereed bewoogen om eenen oorlog aan te vangen, en zelden ſlaan zy 't af, wen zy door hunne bondgenoo-

ten daar toe worden aangezogt. Hunne wyze van oorlogsverklaaring, is zeer plegtig en vol ſtaatſie, vergezeld van veele ſchrikverwekkende plegtigheden. In de eerſte plaatſe roepen zy eene byeenkomst zamen van *Sachems*, en de voornaamſte Helden, om over het ſtuk te raadpleegen, en te bepaalen, wanneer, en op welk eene wyze men den oorlog zal aanvangen en voortzetten *enz.* In deeze algemeene zamenkomst hebben, onder de *Noorder Indiaanen* en de *Vyf Volken*, de Vrouwen, zo wel als de Mannen, eene ſtem. Wanneer zy vergaderd zyn, ſtelt de *Preſident* of Opperſte *Sachem* de zaak voor, over welke men zal raadpleegen, en zegt den byl, (die naast hem ligt) opvattende. „ Wie onder u wil op„ trekken, en gaan vegten tegen dat volk? Wie onder u wil den „ kryg volgen, en gevangenen van daar brengen, om de plaats „ te vullen onzer geſneuvelde vrienden, op dat het leed, ons aan„ gedaan, gewrooken, en de eer van onzen naam gehandhaafd „ worde, zo lang de rivieren vloeien, het gras des velds groeit, „ de zon en maan duuren"? Naa dit zeggen, ſtaat een der voornaamſte Helden op, en doet eene bemoedigende aanſpraak aan de geheele vergadering; zich byzonder vervoegende by de jonge manſchap, hun vraagende. „ Wie uwer wil mede trekken om de „ vyanden te bevegten"? Wanneer zy gemeenlyk de een naa den ander opryzen, en den aanmoediger volgen, die al voorttrekt en een kring maakt, tot hy door een genoegzaam aantal vergezeld is. Over 't algemeen hebben zy by zodanig eene zamenkomst, een beest dat geheel gebraaden wordt, en elk, die ten oorlog wil trekken, ſnydt 'er een ſtuk af, eet het op, en zegt. „ Op deeze wy„ ze wil ik onze vyanden verſlinden", noemende het volk tegen 't welke men voor heeft den kryg te voeren. —— Allen, die den oorlog verkiezen, deeze plegtigheid verrigt, en zich daar by plegtig verbonden hebbende, om zich getrouw, en als goede krygslieden te gedraagen, begint de dans, en zy zingen den oorlogszang; die betrekking heeft tot den beoogden veldtogt, en verder ſtrekt tot lof van hunne bedreevenheid in den wapenhandel, van hun moed en dapperheid, als mede hoe zy hunne vyanden zullen overwinnen en verdelgen: 't welk alles, op de ſterkſte en hartroerendſte wyze, en den ſchriklykſten toon wordt uitgedrukt. Zo groot is de kragt van de welſpreekenheid der Vrouwen, of haaren invloed in deeze vergaderingen, dat de uitſlag meerendeels van haar afhangt. —— Indien een deezer Volken, in zamenſtemming met de Hoofden, voor heeft eenigen uit een Volk, dat niet onmiddelyk van hun afhangt, aan te zetten om mede deel te neemen in den oorlog, of om de ſchim eens egtgenoots, eens zoons of nabeſtaanden bloedverwants te bevredigen, of om gevangenen te bekomen, ter plaatsvulling van die zy uit hunne gezinnen miſſen, of om ter uitwisſelinge te dienen, biedt het zelve, door de hand van eenen jongen trouwen krygsheld, een koraal keten, *Wampum* genaamd, aan de perſoonen wier hulp zy verzoeken, welk verzoek zelden wordt afgeſlaagen. — Wanneer zy met een

ge-

geheel volk in bondgenootſchap willen treeden, 't zy om aanvallender of verdeedigender wyze te oorlogen, zenden zy gezanten met een breeden *Wampum*, en een bloedigen byl, 't zelve noodigende om te komen, en het bloed der vyanden te drinken. Het *Wampum*, waar van zy in deeze en andere gelegenheden gebruik maaken, beſtondt eertyds, voor dat zy aan de *Europiaanen* kennis kreegen, uit niets anders dan kleine ſchulpjes aan den oever der zee en der rivieren opgezameld, en is nog niet meer dan een ſnoer van langwerpig ronde koraalen, gemaakt van witte en zwarte ſchulpen, die onder hun in dezelfde agting zyn als by ons goud en zilver. Zy bezitten de kunst om deezen in hunne gordels, halsbanden, fluiers *enz.* te vlegten, te ſtrengelen; en te knoopen in tien duizend onderſcheidene gedaantens en ſchikkingen, zo dat zy dienen tot cieraad hunner kleeding, en om alle gewigtige onderhandelingen uit te drukken. Zy maaken het *Wampum* van verſcheidenerlei kleuren, dezelve indiervoege, met veel overlegs, ſchikkende, dat zy, onder hun, alles wat zy willen te kennen geeven, aanduiden: door deezen houden zy hunne rekening, en deelen elkander hunne denkbeelden mede, gelyk wy door letteren op 't papier. De *Wampums* die tuſſchen het eene en andere volk uitgegeeven worden, in alle onderhandelingen, verbonden en verklaaringen, bewaaren de Hoofden in hunne paleizen zorgvuldig, en zy dienen niet alleen tot een ſoort van geſchiedenis, maar men houdt ze als een algemeene ſchat; 't moeten zaaken zyn van 's Volks belang, waar in men deeze koraal ſnoeren, of riemen met koraalen bezet, gebruikt; het zou voor een groot misbruik en ongerymd geagt worden, als men 'er in beuzelagtige omſtandigheden zich van bediende.

De *Calumet*, of pyp des Vredes is van geen minder belang, of minder onder hun geagt in veele onderhandelingen, die tot vrede of oorlog betrekking hebben. De ketel van deeze pyp wordt gemaakt van zagten rooden ſteen, die zich gemaklyk laat uitholen en bewerken, de ſteel is van riet of ligt hout vervaardigd, met veelerhande kleuren beſchilderd, en vercierd met de koppen, ſtaarten; en vederen van de ſchoonſte vogelen *enz.* Het gebruik van deeze pyp beſtaat in het rooken van tabak of eenig ander kruid; wanneer zy in eenig verbond treeden, of plegtig byeen zyn, tot het maaken van zekere verbintenisſen: dit rooken is de heiligſte eed, die onder deeze Volken plaats heeft, en het breeken daar van wordt allerſchandelykst geagt, en aangezien als verdienende de zwaarſte ſtraffe van den Hemel. Handelen zy van den oorlog, dan zyn de geheele pyp en alle de vercierzels rood; doch zomtyds ook aan eene zyde, en, uit de ſchikking der vederen *enz.* kan lemand, hunner gewoontens kundig, op het eerſte gezigt, bemerken, wat het volk, dat de pyp overhandigt, voorheeft, of begeert. De pyp te rooken is ook, by zommige gelegenheden, eene Godsdienſtige plegtigheid, en wordt, in alle onderhandelingen, aangemerkt als een getuigen tuſſchen de partyen; of liever als een werktuig

tuig waar door zy zon en maan, tot getuigen hunner opregtheid, aanroepen, en als waarborgen neemen van het aangegaane verbond. Deeze gewoonte der *Indiaanen*, ſchoon in den eerſten opſlage eenigermaate belachlyk, is niet geheel en al zonder reden: want zy hebben, op de bevinding, dat het rooken diende om de dampen der harsſenen te verdryven, de geesten vlugger, en hun bekwaamer tot denken te maaken, zulks in hunne Raadsvergaderingen ingevoerd; alwaar, naa de genomene beſluiten, de pyp aangezien wordt als het zegel tot derzelver bekragtiging, en het teken van het wél volvoeren: deeze pyp wordt gezonden aan die geenen, met wien zy een verbond of verdrag aangaan; zo dat rooken onder hun uit een en dezelfde pyp gelyk ſtaat, met ons drinken uit het zelfde glas. De gedaante en de cieraaden der *Calumets* zyn, over 't algemeen, geſchikt naar den rang der perſoonen, welken zy worden aangeboden, of de agting die zy daar voor hebben, als mede de aangelegenheid van het ſtuk in onderhandeling.

Een ander werktuig van groote waarde en belang onder hun, is de *Tomahawk*, een oud wapentuig van algemeen gebruik in den oorlog, voor dat zy kennis hadden van yzer en ſtaal, de bylen zyn zedert in de plaats gekomen. Doch de *Tomahawk* blyft nog in gebruik, ten opzigte van openbaare handelingen, en is gelyk de *Calumet* dikmaal van veel beduidenis. Dit wapentuig heeft eenigzins de gedaante van een byl, hebbende een lange ſteel of handvatzel, en aan het oppereinde is een ronde kloot of knobbel van hard hout, zeer geſchikt om iemand de harsſenen in te ſlaan: 't andere einde van de ſteel loopt ſpits uit, en ſtaat een weinig krom; desgelyks komt, uit het midden van voorgemelden knobbel, een ſpitſe punt van aanmerklyke langte, welke dient om te wonden, wanneer de *Tomahawk*, als een werpſpiets gebezigd wordt. Dit oude wapentuig is mede vercierd met vederen, en geſchilderd op zeer onderſcheidene wyzen, naar de gelegenheid waar in 't zelve moet dienen; hier op houden zy de dagregisters van hunne togten, en de meest aanmerkenswaardige voorvallen, in een ſoort van beeldenſpraak. Vergadert de raad om over oorlogszaaken te ſpreeken, dan is de *Tomahawk* rood geſchilderd, en ligt by den Overſten. Beſluit de Raad tot den kryg, de Kaptein der jonge Krygslieden neemt dezelve op, en zingt danſende, gelyk te vooren verhaald is, den oorlogszang. Naa het houden van den Raad wordt deeze ouderwetze byl, of eene dergelyke, door een Krygsheld gebragt naa die volken, welken zy tot den oorlog noodigen, benevens een *Wampum*, 't geen hy overleverende, de *Tomahawk* in den grond ſteekt; die opgevat wordt door eenen der bekwaamſte Krygslieden, indien zy beſluiten mede te trekken; indien niet, zo zenden ze de *Tomahawk* te rug met een *Wampum*, naar de gelegenheid geſchikt.

Ieder Volk of Stam heeft zyn byzonder wapen ten kenmerk, 't welk doorgaans eenig viervoetig dier, vogel of visch is. Onder de *Vyf Volken* vindt men den Beer, den Otter, den Wolf, den Schild-

pad

ged en Arend, als wapentekens in gebruik: door deeze naamen worden doorgaans de Stammen onderſcheiden, en zy hebben de gedaantens van deeze beesten, kunſtig op verſcheide deelen hunner lichaamen geprikkeld, en geſchilderd: wanneer zy door boſſchen trekken, ſnyden zy de figuur van hun wapentekens op de ſtammen der boomen, inzonderheid, naa eenen voorſpoedigen veldtogt, ten einde de reizigers mogen weeten dat zy daar geweest zyn, desgelyks tekenen zy onder den weg op die wyze het getal aan, van de *Scalps* of gevangenen, door hun bekomen.

In hun Krygsgewaad beſpeurt men iets romaneſks en verſchriklyks; byzonder ten opzigte van het ſnyden huns hairs, en de beſchilderingen onder hun gebruiklyk. Zy ſnyden al hun hair af, of plukken het uit, behalven een plek omtrent ter grootte van twee Engelſche kroonen, naby den kruin des hoofds; hun baard en wenkbrauwen doen ze geheel weg. De lok, op 't hoofd overgebleeven, wordt in twee deelen geſplitst, die beiden ſtyf ſtaan, door 't cieraad van ſchulpen, koraalen, vederen van allerleie kleur en gedaante, en zo gevlogten zyn, dat zy op den top des hoofds een vertoon maaken, die veel overeenkomt met het hedendaagſche kapzel *Pompadour* geheeten. Tot op de oogleden zyn hunne hoofden rood geverfd, en met witte plekjes geſtippeld. De randen der ooren zyn in 't ronde geſpleeten, en uitgeſpannen met koperdraad, of dunne ſtokjes, waar door ze, na elkander toegebragt, te zamengebonden worden in den nek: hier aan hangen mede cieraaden, waar op, in 't algemeen, de eene of andere vogel of beest is uitgeſchilderd. Desgelyks zyn hunne neuzen doorboord, en met een ring van koraalen behangen, verder is het aangezigt met veelerlei kleuren in diervoege beſmeerd, dat zy een ſchriklyk vertoon maaken. De borst is opgepronkt met een rond ſtuk koper, of van eenig ander metaal, in de gedaante van een Medaille, en het verſchriklyk vilmes hangt aan een koord die rondsom den hals loopt.

Dus uitgedost en toegerust, met de andere wapentuigen die zy hanteeren, en met mondbehoeften voorzien, trekken zy voort, zingende den oorlogs zang, tot dat zy het kasteel of dorp, van waar zy trekken, uit het gezigt verliezen; in 't algemeen, van hunne Vrouwen tot op eenen verren afſtand gevolgd, die hun behulpzaam zyn in het draagen der goederen, en dezelve te land of te water te vervoeren; doch gemeenlyk keeren deezen te rug voor dat de ſlag aangaat.

De *Indiaanen* hebben geen geregelde Krygstugt, noch een vaſten voet op welken zy den oorlog voeren; zy doen hunne aanvallen op zo veelerhande wyzen als de gelegenheid verandert; doch doorgaans bedektlyk, met list, en onverhoeds; vliegende partygangers uitzendende, ten dien einde ligt gekleed, niets anders dan een ſchortje voor, en kouſen met voetzoolen aan hebbende, ja zomtyds geheel naakt.

De wapens, in gebruik by de zodanigen, die gemeenſchap hebben met de *Engelſchen* of *Franſchen*, beſtaan veelal in een piſtool, bil en vilmes; de anderen hebben boog, pylen, pieken, en de voorbeſchreevene *Tomahawks*.

De

De Overſten ſpreeken zelden in algemeene en openbaare Vergaderingen, agtende het beneden hunne waardigheid in deeze gelegenheden, hun eigen gevoelen op eene hoorbaare wyze te uiten, dit wordt gedaan door een perſoon met het ampt van Spreeker bekleed, hoedanig iemand in elken ſtam, en in ieder ſtad is. Over 't algemeen is hunne wyze van ſpreeken natuurlyk, met kragtige en veel betekenende woorden, in een waaren *Laconiſchen* ſtyl; niets dan 't geen tot het onderwerp behoort, wordt 'er voorgeſteld, 't zy om het verſtand te verlichten, 't zy om de gemoedsbeweegingen, waar toe de ſtoffe aanleiding geeft, op te wekken en gaande te maaken.

Gierigheid en ſchraapzugt, die groote verſtoorſter van den vrede der zamenleevinge, zyn in *Noord America* onder de inboorlingen onbekend; ook worden zy door een valſche eerzugt zo min als door liefde tot geld gedreeven: het onderſcheid tuſſchen ryk en arm, edel en onedel, hoog en laag van ſtaat, verwekt geene de minſte onluſten; die braaf is en verdienſten heeft, zyn geſlacht en omſtandigheden mögen zyn zó zy willen, kan zich verzekerd houden van geagt en beloond te zullen worden.

(*'t Vervolg en Slot, by de eerſtkomende gelegenheid.*)

EEN FABEL
DE ECHO EN DE UIL.
(*Uit het Engelſch.*)

De hoogmoedigen, door ydele eerzugt vervuld, hooren de vleierijen van hunne eigene inbeelding; en houden die voor de ſtem des algemeenen lofs hun gegeeven.

Een ſombere Uil, van waanwyſheid opgeblaazen, herhaalde, uit het hol van een' vermollemden elkenboom, in den middernagt; zyn naar geſchreeuw. „ Van waar, *riep by*, deeze eerbiedige ſtilte, dan om myne ſchoone ſtem te onderſcheidener te „ hooren? Zekerlyk alles wagt, met ongeduld, na myn gezang, „ en als ik zing luistert de geheele Natuur". —— De Echo, van het tegen over gelegene gebergte wederklinkende, antwoordde, *luistert de geheele Natuur*. „ De Nagtegaal; *voer de Uil voort*, heeft „ zich by nagt den boven zang aangemaatigd, zyn ſtem is zeker „ aangenaam, maar de myne is veel lieflyker". Dezelfde ſtem bevestigde hem in dit denkbeeld, door te zeggen, *veel lieflyker*. — „ Waarom, *hervatte de Uil*, wantrouw ik dan myne bekwaamheden, waarom ben ik bevreesd myne ſtem te mengen met dat „ zangryk gevogelte". —— De Echo, weder zyne trotſchheid ſtreelende, antwoordde, *mengen met dat zangryk gevogelte*. Opgeblaazen, door deeze gewaande aanmoediging, vermengde zy, by 't aanbreeken van den dageraad, haar ſchor gekreits met den verruklyken zang van 't kwinkeleerend Pluimgedierte. Maar die zoete Zangſters, walgende van zyn geſchreeuw, en beledigd door zyne onbeſchaamdheid, verdreeven hem gezamenlyk uit haar gezelſchap, en vervolgen tot heden toe de Uilen, wanneer zy by haar verſchynen.

TAFEREEL DES HUISLYKEN GELUKS.

Uit het Fransch.

Van den Heer S. FORMEY.

VIERDE REDENVOERING,

OVER HET HUISLYK GELUK.

GY herinnert u, buiten twyfel, M. B, wat ons in deeze Redenvoering nog ſtaat te verhandelen. In onze voorgaande hebben wy gezegd, dat de menſchen zich bedriegen, wanneer zy de zoetigheden des levens, buiten den Huislyken ſtaat, zoeken; ook misleiden zy zich, wanneer zy, die daar tragtende te vinden, met eenige Drift in plaats van met de Rede geraadpleegd hebben, wanneer ze zich een bovenmaate vergroot denkbeeld vormden van tydlyk heil; als mede, wanneer zy, eenige hindernisſen ontmoetende, terſtond dezelve als onoverkomelyk aanzien, en zich ontſlaagen rekenen van de moeite om dezelve af te weeren. —— Dit laatſte ſtuk ſcheen ons te gewigtig, om het zo kort af te handelen; als de plaats aan 't einde onzer laatſte Redenvoering toeliet. Het betreft, wilt hier op met aandagt letten, het betreft een zeer algemeen geval, en den ſtaat van maar al te veel menſchen door het Huwlyk vereenigd. Altoos geluk, zoet zonder eenig inmengzel van bitter, en roozen geheel bevryd van doornen te hebben, is een lot 't welk aan een zeer klein getal perſoonen ten deele valt, indien het, ſtrikt geſprooken, immers, met de daad, plaats heeft. Helſche twist en tweedragt beroeren by aanhoudenheid geen Huisgezin, dan waar gebrek is aan eerlykheid, deugd en Godsdienst. —— Maar allerwegen ontmoet men Egtgenooten, die, meer of min, openlyk zich beklaagen over de ongelukken van hunnen ſtaat, over de elendige dagen, die zy ſlyten, over de onlusten, de grilligheden, en duizend andere dingen, die de Huwelyks-verbintenis laſtig maaken, en hun dezelve doen aanzien als eene zwaare keten, om welke te torſchen zy zomtyds denken moed noch

kragt genoeg te bezitten. —— Dit zyn de perſoonen, tot welken ik my in deezen vervoeg, en indien zy my hooren, indien zy myne denkbeelden begrypen, indien zy myne maatregels willen in agt neemen, en het beproeven om myne raadgeevingen te volgen, misſchien zal dan de dag eerlang aanbreeken, ja mogelyk, veel eer dan zy denken, verſchynen, op welken zy den Hemel zullen danken, dat ik my bepaalde om dit onderwerp te verhandelen, en dat zy de gelegenheid hebben mogen genieten om deeze Redenvoering te hooren.

Veel ligt 'er aan gelegen, M. B, dat het oogmerk myner bedenkingen U levendig voor den geest blyve, ten einde gy, zonder moeite, de waarheid en het nut derzelven bemerkt. Ik heb gezegd dat de laatſte misvatting, en ik mag 'er wel nevens voegen, de algemeenſte, en de vrugtbaarſte in onheilen, waar toe men vervalt, ten aanziene van het Huwelyk, en dus ook ten opzigte van het Huislyk Geluk, 't welk daar uit moet voortkomen, hier in beſtaat, dat alles verlooren en raadeloos gerekend wordt, wanneer de zaaken nog verre van dien toeſtand af, en 'er hulpmiddelen te over voor handen zyn, om de ontſtaane onheilen te herſtellen, indien zy de moeite maar willen neemen, (en is 'er wel eene gelegenheid te bedenken, die der moeite meer waardig is?) om eenen weg in te ſlaan, die ongebaand ſchynt, doch op welken zy den geheelen overigen tyd hunnes levens, zagtlyk kunnen wandelen. Ziet daar de juiste ſtaat der zaaken. —— Ik maak een' aanvang met de zodanigen te vraagen, of de raad, dien ik hun geef niet dezelfde is, als zy over 't algemeen opvolgen in ſtukken van belang? Wanneer men voelt dat ons lichaam ongeſteld en onze gezondheid gekrenkt is, tragt men dan de oorzaaken niet te ontdekken, haast men zich niet om de middelen ter afwending en herſtelling te gebruiken? Indien een Koopman in zynen handel eenige ſchade lydt, laat hy dan terſtond zyne boeken, comptoiren pakhuis vaaren? Poogt hy niet veeleer alles te doen wat zyn goeden naam kan ophouden, en zyn verlies boeten? Zou 'er dan niets anders dan het Huwelyk weezen, waar in elke ſlag doodlyk is, waar in men geene te leurſtellingen kan ontmoeten, dan die men zeker moet ſtellen, dat altoos van kwaad tot erger voortloopen, en waar in de minſte zaadjes van tweedragt een' eeuwigduurenden twist voortbrengen? Ik zie niets wat ons verpligt om op die wyze te redenkavelen en te handelen. Ik wil ondertuſſchen wel bekennen, dat men dermaate gewoon is dit te doen, dat het zeld-

zeldzaam is huisgezinnen te vinden, waar in men weet wat onderlinge te gemoet koming, wederzydſche aankweeking van genegenheid is, terwyl men in alle de andere, niets dan koelheid, tegenſtreeving en norschheid ontmoet: waar uit duidelyk volgt, dat de kunst om het roer des huishoudens met geluk te beſtuuren, als ik my dus mag uitdrukken, ſtuurlieden vereischt, veel bezwaarlyker om te vinden, dan die de ſchepen door zee brengen in 't midden der ſtormwinden, en door 't barnen der rotſen. Indien men nimmer Huwelyken aanging dan naa 't neemen van alle de voorbehoedzels, die ik breedvoerig bygebragt heb, in de voorgaande Redenvoeringen; indien eene menigte van oorzaaken, die ſtryden tegen alle natuurlyke en zedelyke overeenkomſten, geene lieden zamenvoegden, welke duidelyk niet behoorden in een gareel geſpannen te worden, de zwarigheden, die ik zoek te boven te komen, zouden noch zo algemeen, noch zo zwaar zyn. Maar nogmaal laat ons niet wanhoopen, en den Medicyn-meester volgen, die zyn' zieke niet verlaat zo lang 'er noch eenig teken van leven overig is.

De eerſte ſteen, die ik wilde leggen aan 't gebouw tot eene vryplaats, waar zy, die in het Huwelyk het verwagte geluk niet vinden, de toevlugt kunnen neemen, beſtaat in de Egtgenooten te verbinden tot het gebruik hunner Rede, en eene hebbelykheid van opmerken. Ik veronderſtel dat jonge Egtgenooten, ligt geraakt, zich terſtond overgegeeven hebben aan de opvolging hunner verſchillende geaartheid en zinlykheden, zo dat het voortliep tot groote onlusten, waar door zy zich aan elkander vertoonden, onder afſchrikkende gedaantens. In den algemeenen loop der dingen, keert men van deeze eerſte afwykingen niet weder, ieder trekt zyn lyn zo ſterk als hy kan, en betoont den ander alle verwydering, alle veragting, alle onvergoenlykheid. Wanneer men niet beſluit tot eene openbaare egtſcheiding, de zaak zelve heeft plaats, en elk weet, dat zodanig een Man en Vrouw voor elkander die genegenheid niet hebben, welke deeze naamen veronderſtelt, en geen der pligten, daar aan verbonden, waarneemen. Maar hoe! kan de tyd, die een zo groot Meester is, hun geene andere les geeven? Kan de Ondervinding, wier ſchool altoos open ſtaat, hun niet beter onderrigten? De Rede, die 't weezen van onze Ziel uitmaakt, en die zelfs wanneer zy als onderdrukt is door 't gewigt der driften, zich tragt op te heffen, en van dien last te ontdoen, zal deeze hun niet doen bemerken, dat 'er geen elendiger ſtaat is dan die, waar in zy leven, als mede dat

het hun niet onmooglyk is dien voor een beter te verwisſelen? Ik noodig hun derhalven uit om gebruik te maaken van die Rede, zy zal hun zaaken, zo overtuigende, zo treffende, doen hooren, dat ik my eenen gelukkigen uitſlag durf belooven. „ Welk eene ſchande! in deezer voege „ ſpreekt zy, welk eene ſchande, in de oogen van allen, „ die ons kennen en omringen, op zodanig een wyze te „ leven, die toont, dat gy niets in elkander gevonden hebt, „ 't welk U aanzet om wederzydſche Agting en Liefde te „ kweeken? Welk een droevig vooruitzigt uw geheel vol„ gend leven door te brengen, zonder één van de vermaa„ ken, zonder iets van die onderlinge behulpzaamheid, zon„ der het geringſte van die voordeelen te genieten, welke „ twee hartlyk vereenigde perſoonen elkander kunnen be„ zorgen! Welk eene onregtmatigheid boven al om niets „ dan gebreken te zien, waar men even gemaklyk volmaakt„ heden zou kunnen ontdekken, en die de gebreken wel „ zouden op, ja misſchien, overweegen!"

't Is hier dat myne eerſte raadgeeving in alle haare kragt werkt. Men leeft oneenig, door dien de een tegen den ander een werktuiglyken afkeer heeft opgevat, en zy, om zo te ſpreeken, elkander aanzien als vervuld met allerlei gebreken, die, by een gerekend, onverdraaglyk zyn. In het ſtryken van dit vonnis heeft de Redegeene voorzitſter geweest, dit is uitgeſprooken door Grilligheid, aangezet door Drift. Laat de Rede haaren wettigen ſtoel beklimmen en dit geding, op nieuw, aanhooren, en zy zal, alle ſtukken, daar in voorkomende, wel wikkende en weegende, gelyk het doorgaans uitvalt, een geheel ander vonnis vellen. —— Ja; als men een aandagtiger oog op die zelfde voorwerpen vestigt, het character onderzoekt, en de grondbeginzels van werkzaamheid nagaat van iemand, dien men tot nog maar oppervlakkig, of met vooroordeelen ingenomen, beſchouwd heeft, zal de uitkomst leeren, dat het grootſte gedeelte, 't welk men voorheen zo kwaad vondt, zo kwaad niet is, dat 'er een mengzel van goed onder loopt, en boven dat eenig weezendlyk goed, 't welk men eertyds niet heeft kunnen of willen opmerken. —— Gy begrypt wel M. B, dat ik tegenwoordig den geheelen loop van zulk eene nauwkeurige herziening en beoordeeling der Rede, niet in 't breede kan voordraagen: dan is het niet genoeg den weg aan te wyzen, en eenige treeden, ten voorbeelde, te bewandelen? Laaten zy allen, die tot nog toe ongelukkig geweest zyn in den Huwelyken-ſtaat hier op agtgeeven; zy hebben, grootendeels,

deels, hun ongeluk aan 't gebrek van redelyke opmerking te wyten. Deeze Leidsvrouw biedt zich aan, volgen zy haar geleide, weldra zal de heilige Huwelyks-toorts weder branden, en haaren vollen glans op eene aangenaame wyze verſpreiden.

Maar hoe! Is eene weder vereeniging te hoopen, wanneer de Rede ſlegts werkt, maar niet gelyklyk op beiden? Ik bemerk zeer klaar werwaards men heen wil met deeze tegenwerping; ik zie wel hoe veel kragts 'er in ſteekt; doch zy zal my niet affchrikken. De taak wordt, zonder twyfel, daar door veel zwaarder en moeilyker, dan ik zie ze nog niet voor onuitvoerlyk aan. Verleent, veſtigt uw Aandagt M. B, en begrypt onderſcheiden wat ik zeg. Wanneer twee perſoonen weder met elkander willen verzoenen, verlicht door de Rede, overtuigd dat het hun eer, hun pligt, en hun belang is, opregt en van geheelen harte de hand van trouwe en vriendſchap aan te bieden, is het plan van het vredensverdrag ſchielyk ontworpen, vastgeſteld, geſlooten en bevestigd. Maar laaten wy niets agterhouden. Twee zodanige door de Rede welverlichte perſoonen, gereed om dat geleide te volgen, worden zo gemaklyk niet gevonden, als men zich wel zou verbeelden: en twee perſoonen even redelyk beſtaan even zo min als twee elkander volkomen gelyke weezens in de geheele Natuur; ze zyn te vinden als twee in alle deelen volſtrekt gelyke bladen van een boom, die nimmer zullen getoond worden. Ziet daar dan het geval veranderd. Terwyl aan den eenen kant de Rede haar wettig regt handhaaft, komt van den anderen kant de hardnekkigheid, de koppigheid, eenig ongeneesbaar gebrek, of eene onuitrukbaare hebbelykheid, de heilzaame maatregels dwarsboomen. Wat zal hier van worden? Zal hy, die de zyde der Rede verkooren heeft, bezwyken, te rug treeden? Zal hy voor altoos nalaaten dit weder te onderneemen? Dit, dit is, ongelukkig, doorgaans het geval! Men houdt zich te vrede met te kunnen zeggen, het hapert niet aan myn kant, ik heb van myne zyde zo veel gedaan als in myn vermogen was. Ik wasch 'er de handen geheel af, ik zal my wel wagten van met het hoofd door den muur te willen, alle myne goede inzigten en heilzaame maatregels worden verworpen. Maar gy, die voorgeeft redelyk te willen handelen en zulks te doen, doet het niet ten halven! —— Myne voorgaande bedenking heeft U nu een hulpmiddel aangeweezen in de *zamenſtemmende Rede;* ik toon U nu een nieuw middel in de *overmeesterende Rede.* 't Is waar gy hebt veel gedaan,

maar gy kunt nog veel meer doen. Gy wilde de hereeniging wel aangaan op gelyken voet, elk moest, uws bedunkens, even veel toeleggen: doch gy zyt de rykſte, gy zyt milder bedeeld met de ſchatten der Rede, wees omtrent deeze niet ſpaarzaam, en kies de zyde om te leven met een perſoon, die goede hoedanigheden heeft, doch ongelukkig gepaard met eenige ongemaklyke; dan 't zyn deeze welke uwe zagtaartigheid, uwe wysheid en uw geduld zullen verminderen, en mogelyk geheel vernietigen. Wil men zich van dit middel niet bedienen om den Huwelyks-vrede te bevorderen, en het Huislyk geluk te doen ſtand grypen, ik beken het met droefenisſe, en innerlyken weedom, de zaaken zullen niet verbeteren, en de voorbeelden van wederzydſche vereeniging zullen even zeldzaam blyven.

Zal dan de Mensch, die by alle voorkomende gelegenheden zyne uitmuntenheid ten hoogſten toppunte opvoert, en daar in een welgevallen ſchept, deeze allergunſtigſte en uitſteekendſte laaten voorby gaan? Welk een roem! welk een genoegen is 'er gelegen in te ontdekken, dat men door eene gelukkige behendigheid, door eene edelmoedige inſchikkelykheid, een perſoon op zyne zyde overhaalt, die men gelukkig maakt, ten einde zyn geluk ook tot het onze gedye! Daar men zo veel moeite neemt om beesten af te rigten, van welke veel geringer voordeelen getrokken worden, dan die wy in ons geval kunnen verwagten, zal men dan zich der moeite beklaagen, die het kost, om een gedeelte van zich zelven, de onafſcheidbaare gezel of gezellinne zyns levens, te beſtuuren en te regelen?

Verder, wanneer ik hier van den Mensch ſpreek, beoog ik de beide Sexen zonder onderſcheid. De *overmeesterende Rede* kan zo wel by de Vrouw, als by den Man plaats hebben, en misſchien gebeurt zulks dikmaal. De Man is doorgaans gramſtooriger en driftiger, en onderhevig aan meer buitenſpoorigheden, terwyl de Vrouw meer kunst bezit en middels aan de hand heeft, die, indien zy ze weet, en wil gebruiken, zeer ſchielyk en onfeilbaar het einde zullen bereiken. By de kragt der Rede voegt zy de betoveringen der aanvalligheden, die haar deel zyn, zy ſtelt het talent om in het hart te dringen te werk, en binnen kort zyn de Leeuwen getemd, de Tygers tam gemaakt, en de Zwynen zelf weerhouden van zich in den drek te wentelen; met één woord, om onverbloemd te ſpreeken, de wreede, de onbillyke, de grimmige, de ongebonde Man, ziet de ſchellen van zyne oogen vallen, en zyn hart hervormd, hy ſtrekt ge-

gewillig de handen uit na die zagte koorden, welke eene Vrouw zo inneemend als redelyk, zo voorzigtig als deugdzaam, hem toereikt en aanbiedt. Ach! welk eene bekoorlyke ſtaatsverwisſeling zou 'er in de Maatſchappy voorvallen, indien myne tegenwoordige raadgeevingen gevolgd wierden; indien men de grondregels, die ik predik, terſtond werkſtellig maakte!

Ik nader met tegenzin aan het einde myner Verhandelinge; ik bemerk met leetweezen, dat 'er nog zeer gewigtige bedenkingen overblyven, die ik alleen met den vinger zal moeten aanroeren; en ik zou in bekooringe geraaken, om uwe Aandagt nogmaal over dit onderwerp bezig te houden, wanneer zy zo duidelyk zag als ik, van hoe veel gewigts het is niet alleen deeze ſtoffe te verhandelen, maar dezelve als uit te putten. Ondertusſchen moet ik een einde aan deeze Redenvoering maaken, en daar mede alles beſluiten wat ik noodig dagt U voor te draagen, in de vier Leerredenen over dien Text, welken wy tegenwoordig, voor de laatſte reize, aflaazen.

De Huislyke vrede is herſteld, zy heeft haare altaaren geplaatst op de haardſteden of liever in de harten der geenen, die elkander eene wederzydſche aankleeving, en onſchendbaare trouwe beloofd hebben. Het komt 'er dan op aan om dien gelukkigen ſtaat te doen volduuren: en dit is weder een ſtuk waar over ik uwe Aandagt één uur zou kunnen bezig houden. Eene wonde kan geneezen en volkomen geheeld worden; doch indien men dezelve weder opent, indien men op nieuw de voortyds verzeerde plaats beſchadigt, ik zie het kwaad grooter en weldra ongeneeslyk worden. Dit is een recht zinnebeeld van de bevredigingen zo in 't algemeen, als van die der Egtgenooten. Wanneer men zich niet zorgvuldig wagt van nieuwe oorzaaken tot klagten te geeven, wordt alles, wat vergeeven en vergeeten was, opgehaald, en komt met vernieuwde kragt te voorſchyn: dit zyn brandſtoffen, die in het vuur vallen, en den brand vergrooten. Zy derhalven, die het geluk hebben om de eendragt door een der voorgeſchreevene middelen, te bekomen, moeten die middels niet terſtond aan eene zyde werpen, in tegendeel behooren zy het onwrikbaarſte beſluit te neemen, om 'er het gebruik van aan te houden, en al hun leven te doen duuren. Ik heb my zelven bepaald om my hier tot geene byzonderheden in te laaten, doch ik kan niet voorby, met een kort woord, aan te merken, dat in dit geval niets kragtiger, ik had bykans gezegd niets balzemagtiger is, dan die gerin-

ge opletten heden, en aanvallige manieren, die aan de geringſte zaaken eene groote waardye byzetten. Een algemeene klip waar op de Egtgenooten ſtooten, en 't Huislyk geluk verzeilen (prent dit diep in uw geheugen,) is de onwel-levendheid, de ſtuurschheid, de onagtzaamheid op het uiterlyk voorkomen, en alles wat iemand bevallig en beminnelyk kan maaken. Nauwlyks is men uit een ſtaat getreeden, waar in niets dan veel te verre gaande beleefdheden, en pligtpleegingen plaats hadden, waar in eene ſlaafſche aanbidding der bekoorlykheden het oor ſtreelden, of men vertoont zich als een wilde, en op het onbevalligſt, Dit moet onvermydelyk aanſtoot geeven. De gemelde zorgvuldigheden zyn ten allen tyde noodig, maar dubbel noodig, naa dat 'er onlusten en geſchillen bygelegd en verzoend zyn. 't Is door deeze alleen dat het waar vertrouwen, de opregte toegenegenheid, derwyze weder zullen ſtand grypen, dat niets, in gevolge van tyd, ſtoorenis of moeite zal verwekken.

Ik wil my ten einde ſpoeden, en ontdek een middel om daar toe te geraaken. Eene heldere ſtraal verlicht myn geest en wyst my den weg. Ziet hier, Stervelingen, het ſpoor, waar op gy niet kunt dwaalen, betreed hetzelve, zonder 'er immer af te wyken. —— Tot dus verre hebbe ik de Rede de Middelaares, de Vredemaakſter genoemd, en my op haar beroepen, ik dagt niets beters te kunnen doen, ook geloof ik niet dat iemand de waardye haarer Godſpraaken zal betwisten. Dan welke is des niet tegenſtaande de laatſte, de grootſte, de onuitputbaarſte Bron van allen geluk, en dus mede van dat geluk, tot welks genot ik U wilde opleiden. Spreek ik niet tot Christgeloovigen? En zyt gy met uwe gedagten my niet reeds voor gekomen, zo dat ik nauwlyks die bron te noemen heb? Ze is, en ze kan niets anders weezen dan de Godsvrugt, de vrees des HEEREN, de liefde voor den Godsdienſt, het onderhouden van de Euangeliſche geboden, en de betragting van alle Christlyke deugden. Weest Christenen, zyt navolgers van CHRISTUS JESUS, en gy zult gelukkig weezen. Mannen en Vrouwen, bemint GOD, bemint uwen Zaligmaaker, en gy zult ontwyffelbaar elkander beminnen, gy zult uwe dagen in eenen gelukkigen beſtendigen vrede ſlyten, en volkomen door eigene ervaarenisſe overtuigd worden, van de waarheid des Apostoliſchen grondregels, *de Godzaligheid is tot alle-dingen nut, hebbende de beloften des tegenwoordigen en des toekomenden levens.*

De Heidenſche Oudheid verſchaft ons eene zeer leerzaame en treffende geſchiedenis van *Philemon* en *Baucis*, een deugd-

deugdzaam en gelukkig Paar, 't welk in eenen gelukkigen middelbaaren ſtaat levende, eenen hoogen ouderdom bereikte in de naauwſte vereeniging, en in de ſtandvaste betragting van weldadigheid en Godsvrugt, oefenende de herbergzaamheid zelf jegens de Goden, voor welk alles zy overvloedig beloond werden. Verheevene verciering! 't Staat aan U, aan U alleen, Christenen, om het weezen daar van te zien en te bezitten. Wy mogen aan het Heidendom de hervorming dier Egtgenooten in altoos groenende boomen overlaaten, en in de heiligdommen van onzen GOD en Vader, en in de Kerke van onzen GOD en Zaligmaaker, die gezegende plaatzen zoeken, waar de opregtheid en Godsvrugt de diepſte wortels ſchieten, en de zodanigen, die daar by ſtandvastig blyven, hervormen *in boomen geplant aan friſſche waterbeken, die ten rechter tyde vrugten geeven, en welker blad niet afvalt.* Ach mogt een ieder onzer met DAVID kunnen zeggen; *Maar ik zal in des* HEEREN *huis weezen als een groenen Olyf-boom. De gunst des Eeuwigleevenden zal op my zyn nu en altoos.* Amen.

VERHANDELING OVER 'T ALGEMEENE DENKBEELD VAN EEN' VLOEIBAAREN CHAOS, EN DE LEER VAN 'T WERELD-EY.

(Overgenoomen, uit *The Moſaic. Theory of the Solar or Planetary Syſtem, by* SAMUEL PYE. M. D.)

VEelvuldig zyn de uitdrukkingen, in de Heidenſche Schryveren, die eene verre gaande overeenkomst hebben met de beſchryving, welke MOSES ons van de Schepping oplevert: doch geen derzelven kan met meer regts gezegd worden, volſtrekt te ſteunen op zyn verhaal van de Schepping; dan die waar in zy ſpreeken van een' vloeibaaren *Chaos.* Want wanneer de hemelſche lichaamen met de aarde geſchaapen waren, wanneer de bouwſtoffen der aanſtaande werelden, die verbaazende klompen ſtofs, uit welke de Zon, de Maan, en alle de andere Planeeten, met de Comeeten van het Wereldſtelzel, het weezen ontvangen hadden, wordt een deezer Lichaamen beſchreeven als een duister, vloeibaar lichaam, en vermengde *Chaos: De aarde nu was woest en ledig, en duisternisſe was op den afgrond, en de Geest* GODS *zweefde op de wateren.* Dit is, naar de letter van MOSES, de beſchryving van een vloeibaaren *Chaos.* De zin

nu deezer leere van den *Moſaïſchen Chaos* wordt begreepen. in dit voorſtel.

„ Dat de onderſcheidene ſtofklompen, (uit welken de „ Hemelſche Lichaamen en de Aarde beſtaan) by derzelver „ Schepping, een *Chaos* waren, en ieder op zich zelven een „ afgezonderde vloeibaare *Chaos*, zonder eenige geſchikte „ gedaante, dan die voortſproot uit de byzondere zwaarte, „ welke de deelen, na 't middelpunt van elks ſtofklomp „ doet hellen, en door den Schepper hun van den beginne „ ſchynt ingeſchaapen ".

Dit voorſtel is de grondſlag, op welke de Wereldbeſchryving van MOSES ſteunt. Maar dewyl de *Phenicíers*, de *Egyptenaars*, en de oude *Heidenſche* Dichters, hunne Wereldbeſchryvingen beginnen met een vloeibaaren *Chaos*, heeft de geweezene *Lord* BOLINGBROKE, MOSES beſchuldigd, dat hy daar in 't algemeene denkbeeld volgde; en wel bepaaldlyk, dat hy niet alleen het denkbeeld van een' *Chaos*, doch tevens de geheele beſchryving der Schepping ontleend heeft van de *Egyptenaaren*. Dan laat ons zyn Lordſchap zelve hooren, deeze beſchuldiging bybrengende en ſtaavende.

„ Het denkbeeld van een' vloeibaaren *Chaos*, 't geen wy, „ uit PLUTARCHUS en andere Schryvers, weeten dat vry al„ gemeen geweest is, komt zeer wel overeen met het be„ rigt van MOSES, en wyst ons aan dat het van *Egyptiſchen* „ oorſprong moet gehouden worden. De grondlegger van „ de *Joniſche* Secte haalde het zeker van daar, en MOSES „ ook, indien wy eenig geloof geeven aan SIMPLICIUS, die „ niet ſchroomt te verklaaren, gelyk ik hem aangehaald „ vind door Dr. CUDWORTH, dat de uitdrukkingen in het „ eerſte Hoofdſtuk van het Boek *Geneſis*, de Schepping der „ Wereld betreffende, uit *Egyptiſche* overleveringen, ge„ noomen waren ".

Mannen van aanzien maatigen zich groote vryheden aan, en verwagten op hun woord geloofd te worden, maar zodanig eene verwagting is zo onredelyk als trotsch; groote Mannen zyn niet boven de mogelykheid van te kunnen dwaalen verheeven. En ſchoon de Leerlingen van den *Lord* BOLINGBROKE zo veel regts hebben, als die van SIMPLICIUS, of eenig ander Philoſooph, om den regel *ipſe dixit* (de Meester heeft het gezegd) te gebruiken, zullen egter de liefhebbers en zoekers der waarheid, altoos dien regel van voorzigtigheid volgen, welken zyn Lordſchap zynen Leerlingen voorſtelt, en verklaart zelve in agt te neemen, te weeten.

„ Laat ons zelve onderzoeken en uit eigen oogen zien, de

„ Schry-

„ Schryvers die anderen aanhaalen naakyken: betrouwt „ noch hunne aanhaalingen, noch hunne redeneeringen".— Laaten wy, in dit geval, ook uit eigen oogen zien, en Dr. CUDWORTH opſlaan om het zeggen van SIMPLICIUS, hier boven bygebragt, te vinden: maar, onder de veelvuldige aanhaalingen uit dien Schryver, is 'er geene dergelyke uitdrukking, in 't Werk van CUDWORTH, te ontdekken. Dr. CUDWORTH komt derhalven hier niet meer in aanmerking, en de geheele beſchuldiging van BOLINGBROKE rust op het gezag van SIMPLICIUS: en hoe veel geloofs men aan zyn getuigenis te ſlaan hebbe, kunnen de Schryvers der *Algemeene Historie* ons leeren (want daar treft men dergelyk een ſpreekwys aan) wanneer zy van de Wereld-beſchryving der *Egyptenaaren* ſpreekende, zeggen. „ Wy kunnen niet nalaaten hier „ aan te merken, dat men het voor eene zo bekende en toe„ geſtemde zaak hieldt, dat de *Egyptenaars* niet alleen ſtel„ den dat de wereld een begin gehad heeft, maar ook GOD „ voor den Maaker erkenden; dat SIMPLICIUS, een yverig „ voorſtander van de eeuwigheid der wereld, bevestigt, dat „ de *Moſaiſche Historie* van de Schepping der wereld door „ GOD, niet anders is dan eene fabelagtige overlevering, „ en geheel gehaald uit de *Egyptiſche* verdigtzelen".

Maar deeze ſtellige verzekeringen van SIMPLICIUS en BOLINGBROKE daar laatende, zullen wy, de rede en de natuur der dingen tot onze Leidsvrouwen neemende, het waagen om dit algemeene denkbeeld van een vloeibaaren *Chaos* te volgen, zo ver het ons wil brengen, en dan zullen wy mogelyk zien of het ons tot een *Egyptiſchen*, of tot een hooger Oorſprong wyst.

Schoon 's menſchen verſtand in ſtaat is, om, met zekerheid, uit het maakzel van het zigtbaare Heel-al te beſluiten, dat het noodwendig moet voortgebragt zyn, door een Weezen oneindig in Magt, Wysheid en Goedheid, kan het doordringendſte vernuft zich zo min eenig denkbeeld vormen, van de voortbrenging des Heel-als, of van een der Planeeten, als het bekwaam is om, met zyne engbepaalde kundigheden, te bevatten, hoe een Weezen, van onbeperkte Magt, die Magt te werk ſtelt in eenige daad der Almagt. —— De onderſcheidene ſtelzels, die dit verbaazend groote Heel-al uitmaaken, kunnen of te gelyk, of afzonderlyk, voortgebragt weezen; zy kunnen desgelyks t'zamengeſteld zyn uit voorbeſtaande ſtoffen, tot dat einde geſchikt, door den Almagtigen Werkmeester, of onmiddelyk op het woord van 't Alvermogen, tot het beſtaan geroepen weezen: want wy kunnen

nen niet zeggen dat GOD Almagtig is, indien hy niet kan doen wat hy wil doen, en wel op zodanig eene wyze, als zyne oneindige Wysheid verkiest. —— Nu is het onmogelyk, uit het maakzel van 't Heel-al, te weeten of de onderscheidene stelzels afzonderlyk, of te gelyk, zyn voortgebragt; als mede of de onderscheidene stofklompen, uit welken de Zonnen en haare Planeeten *enz.* bestaan, eerst geschaapen, en daar naa in die gedaanten gevormd, en in die geregelde orde gebragt zyn, als wy ze nu beschouwen. —— En op de veronderstelling van een' vloeibaaren *Chaos*, (hoe algemeen dit denkbeeld ook geweest hebbe,) is het onmogelyk te weeten, of het geheel zamengebragt wierd uit éénen algemeenen verwarden mengelklomp, dan of de onderscheidene Zonnen, met haare Planeeten en Comeeten, elk eerst door den Schepper wierden voortgebragt in eene ongevormde gestalte, en vervolgens, eer ze in stelzels geplaatst wierden, bekwaam gemaakt tot het volbrengen van alle die werktuiglyke oogmerken, welke zy bereiken. —— Desgelyks is het onmogelyk voor ons, uit de schikking van ons stelzel, te weeten, of het voortgebragt werd uit één grooten *Chaos*, of uit zo veele als 'er lichaamen zyn, uit welken het is zamengesteld.

Naardemaal, derhalven, dit denkbeeld van een vloeibaaren *Chaos* zo algemeen geweest is, dat 'er geen Aanhang of Volk gevonden wordt, of het leide 't maakzel van de wereld af van een' *Chaos:* en dewyl 'er niets is in de gesteltenis der dingen, 't welk met mogelykheid het menschdom tot dit denkbeeld kon brengen, niets 't geen de oude Philosophen of Dichters kon beweegen om het water, of een vloeibaaren *Chaos*, eerder dan het vuur, tot een eerst beginzel te stellen; naardemaal, zeg ik, dit denkbeeld niet ingeboezemd kan weezen door 't vertoon der Natuure, moet het oorspronglyk zyn uit eene Openbaaring. Ook kan men niet wel begrypen hoe die overlevering zo algemeen zou weezen, zonder dergelyk een oorsprong. En vermids dezelfde bewyzen, dat dit denkbeeld van een' vloeibaaren *Chaos* niet uit de Natuur zelve kan gehaald worden, even zeer tegen MOSES als de oude Philosophen en Dichters klemmen, zo moet volgen, dat zyn verhaal van den *Chaos* deezer Aarde hem middelyk of onmiddelyk medegedeeld is door den Schepper. Eene overlevering nu heeft altoos eene duidelyke betrekking tot eenige gebeurtenis, en veronderstelt noodzaaklyk dat die de overlevering voorging. En dat de *Chaos* van MOSES de beschryving behelst van eene gebeurtenis, ons overleveren.

rende een verhaal van het beginzel der dingen, waar uit, door overlevering het denkbeeld van een vloeibaaren *Chaos* algemeen wierd, zal ten vollen blyken uit eene andere zeer oude, van hand tot hand overgereikte, leer, welke *Grieken* en *Barbaaren* derwyze met het denkbeeld van eenen vloeibaaren *Chaos* onder een gemengd en verward hebben, dat zy ze onafſcheidelyk van elkander gemaakt hebben. De Leer welke ik hier op 't oog heb is die van het *Wereld-Ey*.

De geleerde Schryvers van de Algemeene Historie merken op; „ dat ORPHEUS, benevens meer andere Oosterſche leer„ ſtellingen, ook allereerst de Leer van het *Wereld-Ey* on„ der de *Grieken* heeft ingevoerd, deeze ontleende hy, naar „ alle waarſchynlykheid, van de *Egyptenaaren*, die de We„ reld door dat zinnebeeld wilden aanduiden, 't welk ook „ veele andere oude Volken deeden. De *Pheniciers* maakten „ hunne *Zophaſemim*, 't geen de Hemelſche lichaamen wa„ ren, Eivormig, en eerden een Ei als het afbeeldzel der „ wereld in de *Orgia* of de Feesten van *Bacchus*. Dezelfde „ gelykenis of afbeelding was ook by de *Chaldeeuwen*, *Per„ ſiaanen*, *Indiaanen* en *Chineeſen* in gebruik, en dit niet „ alleen ten aanziene der uitwendige gedaante van het Ei, „ maar ook ten opzigte van dat geene waar uit het inwen„ dig beſtondt; verbeeldende de ſchel den hemel, het wit „ de lucht, en de dooir de aarde. Hier merkt PLUTARCHUS „ aan dat de vraag: wat ouder is het Ei of de Hen? geene „ heuzelagtige of onnutte vraag is; maar, volgens de Leer„ ſtelling van ORPHEUS, de aloude oorſprong aller dingen „ behelsde; en de Schryver van de Lofzangen, welke aan „ ORPHEUS worden toegeſchreeven, doet den eerstgeboo„ ren God, *Phanes* by de *Grieken* geheeten, uit een Ei te „ voorſchyn komen. Dit was de eerstgebooren God, welke „ ATHENAGORAS zegt, dat uit een Ei uitgebroeid is, gelyk „ de Navolgers van ORPHEUS leerden". —— Een Ei, zegt Lord BOLINGBROOKE, was 't bekende zinnebeeld zo wel van de voortteeling, als van de gedaante der wereld; en de *Thebaaners*, de oudſten die tot de *Egyptenaars* behoorden, hadden een beeldſpraakig teken om de Godheid aftebeelden, beſtaande in een beeld uit welks mond een Ey kwam; dit teken van een Ey werd door de *Pheniciers* en *Perſiaanen* aangenomen, en ſtrekte tot een voorwerp van godsdienſtige eerbewyzing in de Feesten van *Bacchus*.

Doch van waar hadden de *Egyptenaars* deeze berugte leer? —— Dit te onderzoeken is zeker niet nutloos. Een zo zeldzaam zinnebeeld moet by een Volk, zints oude tyden we-

wegens wysheid en geleerdheid vermaard, eenigen ongemeenen grondslag hebben. En dewyl deeze Leer van het *Wereld-Ey* bykans zo algemeen is als die van eenen vloeibaaren *Chaos*, en daar meêe dermaate verknogt, komt het my hoogwaarschynlyk voor dat zy denzelfden oorsprong hebben, dat wil zeggen, dat ze beide afgeleid zyn van dezelfde oorspronglyke gebeurtenis, of de omstandigheden, die deeze gebeurtenis vergezelden.

Het is ten overvloede bekend, dat de *Theogonie*, dat is de Beschryving van de geboorte der Goden, by de oude *Heidenen* dezelfde zaak is met de *Cosmogenie* of de Beschryving van 's Werelds oorsprong; beide gewaagden zy van eene voortbrenging der Goden en van de wereld in den tyd. Dit blykt ten allerduidlykste uit de *Theogonie* van HESIODUS, waar in elk kan zien, dat de geboorte der Goden, de voortbrenging is van de aarde, den hemel, de starren, de zeeën en de rivieren. —— Doch wy ontmoeten by ARISTOPHANES eene volkomener, en in beter orde geschikte beschryving van deezen ouden oorsprong der Wereld, van waar hy die ook gehaald hebbe; ze luidt in deezer voege. „ 't Eerste „ van alles was de *Chaos*, de zwarte *Erebus* en de wyde „ *Tartarus;* doch 'er was aarde, lugt, noch hemel; de nagt „ met vaale wieken leide in den ruimen boezem van den „ *Erebus* het eerste wind-ey, waar uit, in vervolg van tyd, „ de bekoorlyke Liefde voortkwam, blinkende met gouden „ wieken, de geweldige wervelwinden gelyk; de Liefde „ paarde zich met den duisteren *Chaos*, en teelde dieren en „ menschen voort; dan, voor dat de Liefde alle dingen ver„ mengde, waren 'er geene Goden: uit die vermenginge „ der dingen met elkander, is de hemel, de aarde, en het „ ganssche geslacht der onsterflyke Goden voortgeteeld".

Indien wy nu uit deeze beschryving het zeldzaam voorval van het Ey wegneemen, iets waar van MOSES geheel niet gewaagt, (en dit zyn stilzwygen is een bewys dat het denkbeeld van een' *Chaos* dat van het *Wereld-Ey* in ouderdom te boven gaat,) is de *Chaos* van ARISTOPHANES als *Chaos* aangemerkt, dezelfde met het verhaal door MOSES gegeeven van den staat der dingen voor de gedaanteschikking der lichaamen van het Zonnestelzel, wanneer 'er noch aarde, noch lugt, noch hemel was. Beide worden ze beschreeven, als een donkere verwarde mengelklomp, zonder eenige gedaante of schikking: doch eene merkwaardige omstandigheid doet zich op waar in zy magtig veel verschillen. De *Chaos* van MOSES is uitdruklyk bepaald tot onze Aarde, schoon hy,

den voortgang der formeering vermeldende, eene dergelyke staat der dingen aan de Zon en aan elk der andere Planeeten van het zamenstelzel toeschryft; terwyl de *Chaos* van ARISTOPHANES zich uitstrekt tot de verste eindpaalen des Heelals. Doch de rede van dit onderscheid valt ligt te ontdekken, zynde dit juist dezelfde als die van het onderscheid tusschen de *Chaos* van MOSES en die zyner alleroudste Uitleggeren. MOSES stelt de *Chaos* van de Aarde voor met deeze woorden: *In den beginne schiep* GOD *den Hemel en de Aarde, de Aarde nu was woest en ledig, en duisternis was op den afgrond.* Door den Hemel en de Aarde verstonden de oude Uitleggers het wyduitgestrekte Heelal: in gevolge van deeze verklaaring heeft de overlevering van oude tyden her aan 't Heelal toegeschreeven, 't geen MOSES van de Aarde alleen gezegd hadt, te weeten, *dat het woest en ledig, en dat de duisternis op den afgrond was.* Van hier heeft de bovengenoemde Dichter, „ den wyden *Tartarus* en den ruimen boe„ zem van den *Erebus*".

Zo verre komt ARISTOPHANES dan met MOSES overeen in het denkbeeld van een' vloeibaaren *Chaos*, en met de Uitleggeren in de uitgebreidheid derzelve. Doch het groot onderscheid tusschen de twee wereldbeschryvingen (hier boven vermeld) bestaat daar in, dat MOSES geheel een vreemdeling is in de Leer van het *Wereld-Ey*. Indien nu ORPHEUS, die deeze Leer het eerst onder de *Grieken* schynt ingevoerd te hebben, dezelve van de *Egyptenaars* ontleende, welke de Wereld, gelyk ook veele andere oude volken deeden, door dit zinnebeeld aanduidden: of indien hy ze van de *Pheniciers* overnam, die hunne *Zophasemim*, of Hemelsche lichaamen, eyvormig maakten, en dus het denkbeeld van een' vloeibaaren *Chaos*, en de Leer van het *Wereld-ey*, in hunne wereldbeschryvingen, van elkander niet onderscheiden waren, zo blykt de onmogelykheid dat MOSES zyn vloeibaare *Chaos* of van de *Egyptenaars* of eenig ander volk ontleende, of hy zou ook te gelyk de Leer van het *Wereld-ey* overgenomen hebben: derhalven was de Leer van een *Chaos* niet alleen ouder dan die van het *Wereld-Ey*; maar ook de Schryver, die zyne wereldbeschryving op een' *Chaos* grondt, zonder iets in 't minste te gewaagen van het *Wereld-Ey*, moet ouder weezen dan alle de andere oude Schryvers, die deeze zeldzaame Leer vermelden.

Doch schoon MOSES niets wist van deeze Leer, hebben de oudste Uitleggers zyner Schriften hem tot een Leeraar van eene andere gemaakt, te weeten, van de Leer der broeding, wel-

welke, in de geſchiedenisſe der Scheppinge, ons natuurlyk opleidt tot den oorſprong der overgeleeverde Leere van het *Wereld-Ey*. Want, hoewel de eerſte daad der Godlyke magt, in het formeeren van de Aarde uit den *Chaos*, zeer heerlyk en kragtig beſchreeven wordt, door 't melden, hoe GOD daar aan de dagelykſche beweeging mededeelde, *En de Geest van* GOD zweefde *op de wateren*, of drukte eene ſterke beweeging in de oppervlakte der wateren, hebben nogtans deeze Uitleggers de werkzaamheid van een werkend beginzel weggenomen, door ſtaande te houden, dat deeze *Geest van* GOD niets anders was dan de *lugt* of *wind* van GOD, dat is, huns agtens, een *ſterke wind*, die zich bewoog of zweefde op de oppervlakte van den wateragtigen *Chaos*, als mede dat de beweeging van deezen ſterken wind duidelyk zinſpeelt op de werkzaamheid der broedinge; welke Leer dus voorgedraagen wordt, door hun die toeſtaan dat deeze Geest een werkzaam beginzel geweest is.

Byaldien nu deeze beweeging van de lugt, van den wind, of zelf van den Geest van GOD op de oppervlakte van den wateragtigen *Chaos*, reeds in zo vroegen tyd is aangemerkt als ſtaande op de broeding; en indien het broeden 't bedryf is eener Henne of van eenig ander gevogelte, kunnen wy dan nalaaten te ontdekken van waar ARISTOPHANES zyne Wereldbeſchryving heeft? Volgt de Leer van het Wereld-Ey niet natuurlyk uit deeze veronderſtelde Leer der broedinge? —— Daar was een *Chaos*, en duisternis, oneindig, voor alles in weezen, eer 'er Goden of menſchen beſtonden. De Dichter hadt gevolglyk niets anders te doen dan de overlevering, van de vroegſte oudheid af, te volgen; deeze ſterke wind aanmerkende als zittende, en broedende op deezen oneindigen en duisteren afgrond, tot dat 'er eene zo wonderbaare geſtaltverwisſeling voortkwam.

Dewyl derhalven dit Ey, volgens de veronderſtelling, eerder beſtondt dan eenig ander weezen, zou mogelyk iemand denken dat het zelve in zyn oneindige ſchel alles behelsde wat immer beſtaan kreeg: maar, dewyl het eene te tastbaare ongerymdheid voor de Godlochening zelve was onderſteld te hebben, dat alles in de natuur uit niets kon voortkomen (want nagt en duisternis zyn enkel ontkenningen van een weezen) zegt de Dichter, dat uit dit wonderbaare Ey in vervolg van tyd, of liever op het einde van den tyd der broedinge, een werkzaam beginzel voortkwam, de bekoorlyke Liefde geheeten, die, door haaren alvermogenden invloed op de duisternis en den afgrond, 't weezen gaf aan

Go-

Goden en menſchen. Hier op begint de verbeeldingskragt des Dichters te gloeien, ontſtooken door vuur van MOSES altaar genomen. *De Geest van* GOD, ſchryft deeze, *zweefde* op, of drukte eene ſterke beweeging in de oppervlakte der wateren, die bedekt waren door de duisternis. In ſtede van dit werkzaam beginzel, deezen Almagtigen Werker, hebben de Verklaarders van MOSES ſchriften, en uit hun de overlevering een' magtigen en ſterken wind ingevoerd, als zich beweegende over den duisteren afgrond, en het leeven ſchenkende aan den wateragtigen *Chaos* ter voortbrenginge der ſchepzelen. Van hier komt het werkzaam beginzel by den Dichter in, als een ſterke wind of een geweldigen wervelwind gelyk: 't geen zeer veel overeenkomst heeft met MOSES verhaal, bovenal wanneer men met veele Uitleggeren, door den *Geest van* GOD, een ſterken wind verſtaat.

Men mag vryelyk verwagten dat, wanneer een verdichtzel gegrond is op de overlevering van een verkeerd verſtaane gebeurtenis, het zamenſtel van 't zelve verward zal weezen. De wereldbeſchryving van HESIODUS is eenigermaate verward, beginnende tweemaalen van den *Chaos*. Desgelyks begint ARISTOPHANES tweemaalen met de gelykenis van een vogel. Maar misſchien hadt hy reden voor zodanig eene handelwyze: met die gelykenis hadt hy zyn verdichtzel aangevangen en 't was derhalven gevoeglyk daar mede te eindigen. Hy hadt den nagt *vaale wieken* toegeſchreeven, eer hy derhalven met eenige voeglykheid kon zeggen, dat de *bekoorlyke Liefde zich vereenigde met den duisteren* Chaos, geeft hy *gouden wieken* aan dit werkend beginzel, dat zich vermengende met den *vaalgewiekten nacht*, en broedende op den wyduitgeſtrekten *Chaos*, in 't einde het menschdom en de onſterflyke Goden voortbragt. Dit verdichtzel is derhalven gegrond op, en wordt voltrokken door de zeldzaame Leer der broedinge: waar uit ten vollen blykt dat de beſchryving van 's Werelds oorſprong, en die van de geboorte der Goden by dien Dichter dezelfde is.

Hier door zyn wy nu in ſtaat geſteld om te oordeelen, welk van beiden, of de *Chaos* van MOSES of die der *Egyptenaaren* het meeste regt heeft om als de eerſte te worden aangemerkt. Leefde de Lord BOLINGBROKE nog, wy zouden het aan zyn Lordſchaps oordeel durven overlaaten, of het voor MOSES mogelyk was zyn klaar, eenvoudig, en redelyk verhaal wegens den oorſprong der dingen uit het niet beſtaan, of de ſchikking van deeze aarde uit dien verwarden mengelklomp, door de hand der Almagt, te ontleenen van

een verward, buitenſpoorig en onverſtaanbaar verdichtzel wegens den oorſpronglyken verwarden ſtaat der deelen, waar uit het Heel-al (dat is, ontelbaare werelden en wereldſtelzels) is zamen geſteld: terwyl 'er nimmer dusdanig een *Chaos* beſtondt, dan alleen in de verbeelding der Philoſoophen en Poëten?

Maar indien 'er immer een vloeibaare *Chaos* was, gelyk MOSES, in eene opzettelyke geſchiedenis der Scheppinge, uitdruklyk verklaard heeft, op het gezag van den Schepper; en, indien de algemeene overlevering en ARISTOPHANES, in 't byzonder, op 't geloof aan die algemeene overlevering, de waarheid van zodanig eene gebeurtenis bevestigt, laat ons dan den *Chaos* diens Dichters, van het dichterlyke bycieraad berooven, en dus de gebeurtenis van het verdichtzel onderſcheiden, zo zal het blyken dat de *Egyptenaars* en andere oude Volken, hun denkbeeld van een' vloeibaaren *Chaos*, door overlevering ontleend hebben van dat eene, byzondere en oorſpronglyke geval, ons bewaard, in de Schriften des Schryvers van het Boek *Geneſis*.

WAARNEEMING WEGENS EEN GROOT GEZWEL AAN 'T ACHTERHOOFD, VAN EEN EERSTGEBOOREN KIND.

Door JAN RUURHOF, *Stads Chirurgyn te* Hoorn.

IS 'er eene Konst, waar in men nu en dan zeldzaame, en zomtyds nog gansch onbekende gevallen ontmoet, het is, onder anderen, de Heelkonst. Hoe menigmaal gebeurt het zelfs, dat men een Gebrek aan zyn verſchynzel kent, en weet tot welk zoort het behoort; en ondertuſſchen nog geheel onkundig is van den waaren aart en eigenſchap van hetzelve. Komen ons niet daaglyks zeer veele en onderſcheidene Ongemakken voor, die men zegt wel te kennen, en waar van men echter niet meer weet, dan den blooten naam? Maar wat zwarigheid zal men zeggen, als men maar weet eene goede voorzegging te geeven, of de Kwaalen geneeslyk zyn dan niet; en hoe men ze naar haare byzondere geſteldheid moet behandelen.

Om hier toe te koomen is het noodig de ondervinding raad te pleegen, en een getrouw verhaal te doen, van alle byzondere ontmoetingen, welken ons t'eenigen tyd in de Konstoefeningen voorkomen.

Om aan dit oogmerk te voldoen, zullen we een geval, ſchoon

ſchoon niet geheel onbekend, echter zeer zeldzaam voorkoomende, aan het gemeen mededeelen. — Onder de weinige Schryvers welken dit Gebrek voorgekoomen is, zullen wy ons voornaamlyk bepaalen by J. F. CORVINUS. Dewyl deze Schryver, in eene verhandeling over de Breuk der Herſenen, (*) geen onderſcheid genoeg maakt tusſchen de Gezwellen van het Achterhoofd (van welken wy een voorbeeld zullen opgeeven) en tusſchen die, welken op het zydelyke Opperhoofd voorkomen; achten wy het niet ondienſtig, onze gedachten hier over, zo kort en klaar ons mooglyk is, aan het oordeel van een iegelyk Konstbroeder open te leggen.

Wy zullen dan eerst een geval, ons voorgekoomen in een versch gebooren Kind, zo als wy het voor en na den Dood van hetzelve beſchouwd hebben, voorſtellen; en vervolgens zoeken aan te toonen, dat de twee genoemde Gezwellen wezenlyke en onderſcheidene Kwaalen zyn.

Op den 11 October 1766, 's avonds omtrent 10 uuren, is *Tryntje Simons*, oud 39 jaaren, Huisvrouw van *Gerrit Tysz de Leeuw*, van haar derde Kind bevallen, zynde een Zoontje, dat gezond, wel gevoed en wel gemaakt was; hebbende niets tegen-natuurlyks over 't geheel, dan een groot Gezwel aan het Achterhoofd. Dit Gezwel geleek byzonder naar een zak vol vogt, echter niet opgeſpannen vol; over de oppervlakte was het over al gelyk en effen; de kleur was op den eerſten dag als van de gezonde huid: vervolgens vertoonde zich op het zelve één, naderhand twee roode plekken. Deszelfs grootte was, van het Achterhoofd over het Gezwel tot in den Nek gemeeten, zestien duimen Rhynlandſche maat; van die zelfde lengte was het ook in zyn omtrek en over 't kruis, zynde hetzelve klootrond; de Hals, waar mede het Achterhoofd vereenigd was, had in zyn omtrek de lengte van vyf duimen. *Zie Fig.* 1.

Den volgenden dag, na dat het Kind gebooren was, ben ik, na dat myne kundige en ervarene Konstbroeders CORNELIS HEYNIS, PHILIP BURGER en GERRIT STEENBERGEN reeds met elkanderen hier over geraadpleegd hadden, by het geval geroepen. Wy ſtonden vry verwonderd in den eerſten opſlag, zo een groot gezwel aan het Achterhoofd van een eerst gebooren Kind te zien. En waarlyk wy wisten naauwlyks, in den beginne, tot welk zoort van Gezwellen het behoorde: tot een *Spina Bifida?* Dit kwam ons het waarſchynlyk

(*) *Uitgelezene Heelk. Verband.* No. 1. Pag. 21.

lykſte voor, ten opzichte van den aart en de natuur van het Gezwel, doch kwam niet overeen met de plaats: dewyl wy echter allen van gedagten waren, dat de naaste aanwyzing der behandeling van dit Gebrek, met die van een *Spina Bifida* moest gelyk geſteld worden, konden we zeer gemaklyk beſluiten hetzelve onaangeroerd te laaten; wagrende eene nadere en tot opheldering bekwaamer gelegenheid. Ondertusſchen waren we ook niet min begeerig, als het Kind mogt koomen te ſterven, gelegenheid te hebben, van het eens naauwkeuriglyk te onderzoeken, ten einde, ware het mooglyk, aan onze nieuwsgierigheid te voldoen.

Deze gelegenheid werdt ons gegeeven op den 14 derzelve Maand, na dat het Kind 's morgens was geſtorven, zynde de derde dag na deszelfs geboorte. Zie hier op welk eene wyze wy dit verrigt hebben.

Wy hebben het Gezwel, aan zyn hals, met een band ſterk toegebonden, en digt tegen het Achterhoofd weggenomen, ten einde deszelfs zwaarte te beter te kunnen nagaan. Terſtond na de wegneeming van dit Lighaam, ontdekte zich een rond gat in het Achterhoofdsbeen, 't welk zich te gemaklyker deedt zien, om dat de Huid van het Hoofd, door de zwaarte van het Gezwel, ſterk gerekt zynde, en na de wegneeming zeer inkrimpende, het geheele Achterhoofd ontblootte. Het Panvlies, welk ter plaatſe van het gemelde gat ook ſcheen te ontbreeken, was van buiten, aan den rand van het gat, vry vast gehegt. Wy namen het Achterhoofdsbeen tot aan het groote gat geheel weg, vindende niet weinig tegenſtand, door het harde Herſenvlies 't welk overal, aan den rand van het tegen natuurlyke gat, zeer vast gehegt was; en door hetzelve heen gaande, maakte het, eer wy het hier by afgeſneeden hadden, een hals van een klein zakje, waar van wy nader zullen ſpreeken.

Na dat het Achterhoofdsbeen weggenomen was, zagen we eene ronde bloedige plek, beneden de twee achter Kwabben der groote Herſenen, en onder den hoek daar de twee zydelyke Boezems, met den langwerpigen Boezem, vereenigd zyn, doorloopende tot in het Verlangde merg. Deze plek was zo groot als het gat in het Achterhoofdsbeen, en was tegen over hetzelve geplaatst. Op het gevoel was ze zeer zagt, en zonk door ter diepte van één of twee lynen in het Verlangde merg; ze was vliezig, en in derzelver tusſchenruimten met een dunne bloedige ſtoffe gevuld. Voor 't overige bleek ons, na verder onderzoek, dat het Verlangde merg, gelyk ook de kleine en groote Herſenen gezond, en van eene goede geſteldheid waren.

Het

Het Gezwel dat we weggenomen hadden, en drie ponden min een once, d. i. zeven en veertigoncen zwaar was, in zyn geheel geopend zynde, ontlastte zich terſtond een dunne bloedige ſtoffe, en de wanden van het Gezwel vielen plat en tot elkanderen; van binnen was de zak glad en effen, zynde ſlechts eene verlenging van de Huid, doch dikker en vaster, dan dezelve gemeenlyk hier ter plaatſe gevonden wordt; van buiten zag men dezelve door de ſterke rekking, in den geheelen omtrek naby het Hoofd, wel twee vingeren breedte, met Hair bewaſſen.

Maar dat ons de meeste opmerking gaf, was een Zakje, naar giſſing zo groot dat het twee oncen vogts zoude hebben konnen bevatten; het was in drie onderſcheidene vakken verdeeld, waar in zich gedeeltelyk een bloedige ſtoffe, gelyk in den grooten Zak, bevondt; en voor 't overige waren ze met klonters zwart geronne Bloed gevuld. Het was geplaatst binnen in den grooten Zak, t. w. in dat gedeelte welk naast aan het Achterhoofd had gezeten; dus de hals van dit kleine Zakje geplaatst was in den hals van den grooten Zak, aan welken het ook met een blaasagtig Vlies was vereenigd; voor het overige hong het geheel los en vry. De opening van zyn hals was evenredig met die van het tegennatuurlyke gat, over 't welk ze ook geplaatst was, en door 't welk ze ook gemeenſchap hadt met het Verlangde merg. Dit Zakje was een afzetſel van het dikke Hertenvlies, zynde zeer vast vereenigd, gelyk we gezegd hebben, aan den rand van het tegennatuurlyke gat, by welk het in zyn hals was afgeſneeden.

Om nu een nadere bevatting te hebben, van het tegennatuurlyk gat in het Achterhoofdsbeen, hebben we het in zyn natuurlyke grootte en gedaante, zo als wy het bevonden en nog in bewaaring hebben, laaten afbeelden. *Fig.* 2. *a* deszelfs bovenſte gedeelte tegen over de Pylnaad; *b b* de uitſteekzels welke tegen de ſteenbeenderen geplaatst zyn; *c* een flaauwe uitholling, zynde een gedeelte van het groote gat (*); *d* het tegennatuurlyk gat, waar door het Gezwel gemeenſchap hadt met het Verlangde merg; *e* een beenig ſcheidzel tuſſchen de twee genoemde gaten. *Fig.* 3. vertoont het Been van binnen te zien, ten einde alleenlyk aan te toonen de diepe ſleuf of groef *f* in het beenig tuſſenſcheidzel, waarſchynlyk veroorzaakt, door de drukking van

(*) *Foramen magnum oſſis Occipitis.*

van den hals van het inwendige Zakje, welk door dit gat zich naar het Verlangde merg uitſtrekte.

Wat nu het Kind nog in leven zynde betreft: hetzelve hadt noch aan Armen, noch aan Beenen eenig ongemak gehad; het roerde ze allen wel; het ſchreidde geheel niet, maar kreunde dikwils. Men kon geen ziekte aan hetzelve bemerken; echter weigerde het eeten en drinken, en werdt ſlechts met een weinigje Spaanſche Wyn, door middel van een veertje, gelaafd. Het loosde veel ſlym uit de Neus, en men ontdekte eenige ſtuiptrekkingen voor den Dood. De Moeder heeft ons ook verklaard, niets byzonders geduurende haare Zwangerheid ontmoet te hebben.

Zou men dit Gezwel nu nader kunnen brengen dan tot een *Spina Bifida*? Het een komt uit het Verlangde merg, het ander uit het Rugmerg; het een boort door de Wervelbeenderen, het ander door het Achterhoofsbeen; het een en ander is omvat door het harde Herſenvlies, en zomtyds ook, gelyk in dit geval, door de gemeene Bekleedzelen: en wat de ingefloote ſtoffe belangt, daar in is ook geen wezenlyk onderſcheid: gemeenlyk bevatten ze eene wateragtige ſtoffe, welke hier bloedig was, waarſchynlyk door het verbreeken van één of meer Bloedvaatjes, onder de Verlosſing veroorzaakt, waar door het Bloed gelegenheid gekregen heeft, zich onder het Water te vermengen.

Schoon dit Gezwel nu, in zynen aart, met eene waare *Spina Bifida* overeenkomt, zou het echter zeer ongerymd zyn, het met dien naam van eene geſpleete Ruggraat te beſtempelen: wat dan, zal men het een Herſenbreuk noemen, gelyk eenigen willen? Wy achten het voor ons een geringe zaak, laatende het gaarne aan anderen over, het Gezwel naar zynen aart te noemen zo als het goed gevonden wordt.

Van veel grooter aangelegenheid is het te kennen, welk Gebrek men voor heeft, op dat men weete hoe zich in de byzondere gevallen te gedraagen. De ondervinding heeft ons al van veele tyden her geleerd, dat een dergelyk Gebrek volſtrekt ongeneeslyk, ja voor de Lyders altoos doodlyk is, en wel zeer ſchielyk, inzonderheid als het door de natuur, onachtzaamheid, of onkunde open raakt. Ik vind in myne Leer-jaaren aangetekend: dat ik op den 19 Maart 1738. door myn Meester HERM. MEIJER, Chirurgyn in Amſterdam, op den Overtoomſchen Weg buiten Amſterdam, een Meisje van vier weeken en vier dagen, een *Spina Bifida* in de

de Halswervelen, heb zien afbinden: maar dat ons, ook den volgenden morgen, zo als wy meenden het Kind te bezoeken, door de Buuren gezegd werdt overleeden te zyn. Men behoort dan alle zorg aan te wenden, zo lang het mooglyk is, deze Gezwellen gesloten te houden. En dus mogen ook allen die zich tot de Vroedkunde overgeeven, wel voorzigtig zyn, dat niet dergelyke Gezwellen voor de Vliezen van het Kind gehouden, en zich in de geboorte voordoende, geopend worden: daar zekerlyk, in dit geval, wanneer het Kind met het Achterhoofd (het Gezwel door den inwendigen Mond gedrongen zynde) zich aangebooden hadt, ligt een misslag zoude hebben konnen begaan worden.

Gelyk nu zulk een Gezwel volstrekt ongeneeslyk is, vindt men echter Schryvers, welken zeggen het zelve onder den naam van Hersenbreuk geneezen te hebben; niet genoeg de Gezwellen van het zydelyke Opperhoofd, met die van het Achterhoofd onderscheidende.

Over eenige jaaren met den Heer J. P. NIEROP, beroemd Geneesheer en Stads Operateur van den Steen te Amsterdam, over deze gevallen spreekende, gaf zyn Ed. my te kennen niet te konnen gelooven, dat die Gezwellen, welke komen aan het zydelyke Opperhoofd, en zich, in den omtrek, met eenen beenigen rand schynen te bepaalen, den naam van Hersenbreuken verdienen. Over welk onderwerp Hy my naderhand, tot meerder opheldering en bevestiging van zyn gevoelen, een Brief zondt, welken ik niet ondienstig heb geacht, ten opzichte van deszelfs zaakelyken inhoud, hier plaats te geeven. Hy zegt dan onder anderen: Na dat ik de eerste Aanmerking van den Heer LE DRAN, met bevreemding, als zeer zeldzaam voorkomende, geleezen had, kon ik van dezelve niet wel eenig denkbeeld maaken; doch na eenigen tyd kwam my een gelyk geval, in een eerst gebooren Kind, voor: ik bragt my het voorschreeven geval van LE DRAN te binnen, en trachtte naar vermogen den aart van het Gezwel te onderzoeken. Ik maakte dan, met myn vlakke hand, eene tamelyke drukking op het Gezwel, in de onderstelling, dat, als het een Hersenbreuk of liever een uitzetting der Hersenen was, dezelve op deze drukking min of meer zoude inwaards wyken, doch ik ondervond het tegendeel: weshalven ik de drukking trapswyze verzwaarde en al vry sterk, zonder dat het Gezwel het minste week: onder het drukken gaf ik ook zeer nauwkeurig acht op het gelaat, en de houding van het Kind; maar zag aan hetzelve niet de minste verandering, welke echter hadt moeten geschie-

ſchieden, wanneer zodanig eene drukking op de Herſenen gedaan wierdt. Na verloop van eenige dagen, het Gezwel wat ſlapper wordende, en met den vinger drukkende, kon ik de Herſenpan duidelyk, hoewel eenigzins met moeite, gewaar worden. Waar uit ik dan beſlooť, dat deze Gezwellen gemaakt worden door uitgevaatte vogten, voortkomende van eene kneuzing. Hier in ben ik nog meer geſterkt door de zogenaamde Bloedbuilen der Kinderen van meerder jaaren, waar by men ook dergelyke harde randen vindt: als deze Gezwellen wat ſlapper worden, ſchynt de Herſenpan, op het gevoel, ook inwaards gedrukt, voortkomende van de opgezette Vaten in den omtrek van het Gezwel, veroorzaakt door eene belette doorſtraaling. Ik heb meermaalen ondervonden dat deze Builen, na verloop van weeken, ja Maanden, eerst geheel verdwynen; wordende de rand minder naar maate de doorſtraaling vryer geſchiedt. Dus het niet vreemd is, dat deze Gezwellen aan de Heelmeesters meermaalen aanleiding hebben gegeeven, om te denken dat de Herſenpan ingedrukt ware. Een geruimen tyd geleeden, is my door den uitmuntenden Geneesheer DE MOOR, te Gouda, verhaald, dat zederd eenigen tyd, daar ter plaatſe, eenige Kinderen met zogenaamde Herſenbreuken gebooren waren; by welke gelegenheid ik myn gevoelen, omtrent dergelyke Gezwellen, ook aan dien Heer te kennen heb gegeeven

De oorzaak van deze Gezwellen is ook gelyk die der Bloedbuilen, kneuzing, en wel waarſchynlyk tegen de Beenderen van 't Bekken: ook zoude het Roonhuiziaansch Geheim en andere Werktuigen, door onbedrevenen gebruikt, hier het zelfde konnen uitwerken; gelyk ook zelfs, na de Verloſſing, het Hoofd van het Kind ligtelyk tegen een of ander hard lighaam zoude konnen ſtooten. En waarom koomen die Gezwellen niet op de zachtſte plaatſen van 't Been, zo het een uitzetting der Herſenen ware, maar altoos op het midden der Beenderen, alwaar zy het hardſte zyn? De oorzaak, door een uiterlyk geweld aangebragt, kan eene kneuzing maaken, maar geene uitzetting der Herſenen genaamd worden. Dus verre de Heer NIEROP.

Dewyl dit gevoelen ons, op dien tyd, zeer aanneemlyk voorkwam, gelyk ook nog, zal ik, op dien voet voortgaande, zo veel my mooglyk is het zelve zoeken te ſtaaven.

J. F. CORVINUS geeft ons, in zyne Verhandeling over de Breuk der Herſenen, reeds genoemd, verſcheidene voorbeelden van gemelde Herſenbreuken, en van onderſcheidene Schry-

Schryvers op, van welken veele geneezen zyn: hoewel hy zo gelukkig niet ſlaagde in een Kind met een Gezwel aan het Achterhoofd; niet uit oorzaak van eene verkeerde behandeling, maar om dat het Gebrek ongeneeslyk was, gelyk het ook in ons geval geweest is, en in die welken by J. V. MEEKREN (*a*), RUISCH (*b*), REISELIUS (*c*), en LECHELIUS (*d*) aangehaald worden. Wilde men nu hier mede gelyk ſtellen de gevallen, welken men vindt by LE DRAN (*e*), TREW (*f*), CHEMIN (*g*) en W. HANNAEUS (*h*); men zou zich zeer bedriegen: want, in de eerſte gevallen, vindt men, door middel van eene opening in de Herſenpan, gemeenſchap tuſſchen de in en uitwendige deelen van het Hoofd: door deze opening worden de Herſenen, derzelver Vliezen, of beide te gelyk naar buiten geperst; en om dat dezelve niet weder, zonder den dood des Lyders te verhaasten, konnen binnen gebragt of weggenomen worden, voorſpelt dit Gebrek altoos een gewiſſen dood. Maar in deze gevallen, welken by LE DRAN, TREW enz. aangehaald worden, geneezen de Lyders allen zonder eenig levens gevaar: want de Herſenpan is geheel, en geene gemeenſchap tuſſchen de uit en inwendige deelen plaats hebbende, doet zulks dit Gebrek van eenen geheelen anderen aart zyn, dan het voorgaande.

CORVINUS zegt, in zyne verhandeling over de Breuk der Herſenen p. 28. dat de *Spina Bifida*, wegens de overeenkomst der oorzaaken, en gelykheid der beledigde deelen, tot de Breuken der Herſenen zoude konnen gebragt worden: en p. 33. zegt hy, dat de Herſenbreuken van het Achterhoofd veel erger zyn dan die van het Opperhoofd, om dat 'er, ſchielyk, Lammigheid, Stuiptrekking, Beroerte en de Dood op volgt. Zien wé dit ook niet wel in een *Spina Bifida*? Zekerlyk, maar nooit, zo veel we weeten, by die Gezwellen, welke op het zydelyke gedeelte des Opperhoofds plaats grypen; ſchoon hy dezelven ook al onder de Herſenbreuken wil gerekend hebben. Nog vindt men in de voorzegging op de Herſenbreuken p. 34. dat dezelven in het bo-

(*a*) Heel en Geneeskundige Aanmerk. Hoofdſt. 7. p. 67.
(*b*) *Obſ. Anat. Chir. obſ.* 52.
(*c*) *Ephem. Nat. Curios. dec.* 2. *a.* 2. *obſ.* 115.
(*d*) *Ibid. dec.* 2. *a.* 2. *obſ.* 158. (*e*) Heelk. Aanmerk. 1 Aanm.
(*f*) *In Commerc. Lit. ad A.* 1738. *Hebd.* 52. *N.* 3. *p.* 412.
(*g*) Vaderl. Letteroef. 2de Deel. No. 7. pag. 544.
(*h*) *Prodromus prævertens Continuata Acta Med. Hannenſia.* Zie *Comment. de Rebus in Scient. Nat. & Medicin. geſt.*

bovenſte en zydelyke van het Hoofd, eene volkome; maar die, welken in het Achterhoofd, en in eene geſpleete Ruggraat voorkomen, alleenlyk eene onderhoudende geneezing toelaaten.

Zo blykt dan klaar, dat CORVINUS een groot onderſcheid ſtelt in deze twee Gebreken; het een acht hy volkomen geneeslyk, het ander (gelyk ook de *Spina Bifida*) volſtrekt ongeneeslyk.

Wanneer we ook acht geeven op de teekenen, zullen we een genoegzaam onderſcheid tuſchen deze twee Gezwellen vinden. Door de plaats, gedaante en ſtoffe, welke ze in zich bevatten, geeven ze ons duidelyk te kennen van welk een aart ze zyn. Die van het Achterhoofd vereenigen zich aan hetzelve, door middel van een hals; de oppervlakte is altyd niet effen; maar ſomtyds het tegendeel, wanneer de Herſenen of eene vleeſchige zelfſtandigheid in dezelve beſlooten is, gelyk by J. V. MEEKREN en CORVINUS te zien is; maar zyn de Vliezen der Herſenen met een ingeſlooten Vogt alleenlyk uitgeweeken, gelyk by RUISCH, en in ons geval te zien is, dan vindt men het Gezwel in zyne oppervlakte effen en glad. De Gezwellen van het Opperhoofd vindt men altyd zonder de minſte blyk van een hals, hebbende eenen breeden voet of grond, om welken, zeer onderſcheidenlyk, een beenige rand kan gevoeld worden; ze zyn glad en effen, en bevatten altoos een Vogt in zich. De tekenen welke deze Gezwellen gemeen hebben, zyn: dat men ze ziet in eerstgebore Kinderen; dat de kleur van de Huid natuurlyk is, ten zy ze door drukking, ſpanning of ſchaaving geleeden hebbe, als dan vindt men op de oppervlakte zelfs roode plekken, ſtreepen of ontvellingen; ook zyn ze onpynlyk, zelfs op eene matige aanraaking.

Beſchouwen we nu deze Gezwellen, gelyk we reeds gezien hebben, in hunnen aart en eigenſchap, we zullen ze niet minder dan in hunne tekenen onderſcheiden vinden. Ik weet wel, dat ons in het een geval gelegenheid ontbreekt, daar ons in het ander geval, door den gewiſſen dood des Lyders, middel genoeg aan de hand gegeeven wordt, om Lyken te openen, en behoorlyk onderzoek te doen naar den aart, en eigenſchap van het Gebrek: echter zo veel we uit de verſchynzelen, door middel onzer zintuigen, konnen ontwaar worden, ontdekken we een wezenlyk onderſcheid in dezelven; en zo lang we 't niet verder konnen brengen, zullen we, hoe gaarne wy het anders wenschten, in de waarſchynlykſte bewyzen moeten berusten.

Ik

Ik heb in myne Praktyk, zo veel ik weet, vier Kinderen met dergelyke Gezwellen aan het zydelyke Opperhoofd ontmoet. Ze zyn allen geneezen. Alleenlyk heb ik, zo veel myn vermogen en tyd toegelaaten hebben, my in het laatſte geval bevlytigd, om alles, geduurende het beloop van dit Gebrek, na te gaan.

Op den 7 Mey 1762. werd ik gehaald by een versch geboóren Kind, hebbende een Gezwel dat byna het geheele rechte Opperhoofdsbeen beſloeg, vry geſpannen was, en, op het gevoel, aan den grond, en in zyn omtrek met een harden beenigen rand ſcheen bezet te zyn. Door de ſpanning kon ik niet verder doortasten, om te voelen of 'er binnen den omtrek van den rand eenig Been was; het Gezwel was van kleur als de gezonde Huid, zonder pyn, en op het gevoel, met vogt gevuld. Ik heb alleenlyk, om het te geneezen, de *Sp. vini Camph.* laaten gebruiken. Na verloop van 14 dagen was het Gezwel merkelyk vlakker en ſlapper, de beenige rand was ook merkelyk kleinder, en ik kon binnen zyn omtrek een harden grond voelen; en het ſcheen my toe, als of het Been op die plaats ware ingedrukt: nog 14 dagen hier na, was het Gezwel meest al verdweenen, en de beenige rand hadt nu niet meer dan één duim middelyns: ik kon toen, door het Gezwel heen, de kuil van Been in zyn grond zeer onderſcheidenlyk voelen, zo als 't my ook al 14 dagen te vooren vry klaar hadt toegeſcheenen: maar behalve dat, voelde ik den rand nu niet gelyk en effen, gelyk te vooren, maar ik voelde twee merkelyke oneffenheden, naar de zyde van de Pylnaald, even of het Been daar ware gebroken geweest. Nog 8 dagen daar na, zynde den 12 Juny, was het Gezwel geheel weg, gelyk ook byna de beenige rand; het indrukzel, dat zeer flaauw was, hadt naauwlyks meer dan 6 of 7 lynen middelyns; de twee oneffenheden, zo even gemeld, waren vereenigd tot eene verhevenheid, welke zich een vierde van één duim, boven het gezonde verhief. Nog 8 dagen, was 'er niets meer van te zien, dan alleen dat de verhevenheid zich in dien zelfden toeſtand bevondt, als voor 8 dagen.

Ik twyfel niet, of hier is een indrukzel in het rechte Opperhoofdsbeen geweest, en de twee oneffenheden naar de zyde van de Pylnaad, waarſchynlyk door een ſcheur of breuk in het Been veroorzaakt, moesten, naar maate het indrukzel vlakker wierdt, en de kanten van de ſcheur of breuk, malkanderen meer naderden, zich met eene of meer oneffenheden, naar die plaats, daar de minſte tegenſtand was, ver-

toó-

toonen. De rand of boord aan den voet van het Gezwel verminderde, en werdt in zyn omtrek kleinder, gelyk ook anderen met my aangemerkt hebben; zekerlyk een klaar bewys dat 'er een indrukzel, en geen gat, door gebrek van beenwording, in deze Gezwellen plaats heeft. Wie weet niet, wanneer men, in een hol buigzaam rond, een indrukzel of kuil gemaakt heeft, en men aan de andere zyde, d. i. op de bult of verheve zyde van de kuil, met een gelyke kracht over de geheele verhevenheid drukt, dat de kring kleinder en meer tot elkanderen komt, naar maate de kuil of het indrukzel vermindert. Dit geſchiedt op eene geheel andere wyze in de beenwording: men ziet dat die begint uit het middepunt naar den omtrek, met zeer veele ſtraalswyze beenige ſtreepen, welken, uit het middepunt, naar den omtrek voortſchietende, naar maate zy den omtrek naderen, verflaauwen, en zich van elkanderen verwyderen, neemende dus, by haaren oorſprong, eerderde eigenſchap van een waar Been aan, dan by haar einde of omtrek, alwaar ze eerst op het allerlaatſte die verandering ondergaan, en de eigenſchap van een vast Been verkrygen.

Derhalven gelooven wy, zo lang zich geen andere en klaardere bewyzen opdoen, dat de Gezwellen van het zydelyke Opperhoofd, welken ons onder den naam van Herſenbreuken opgegeeven worden, als of de Herſenen, door gebrek van een genoegzaam beenig ſteunzel, geen tegenſtand genoeg vindende, door een gat onder de Bekleedzelen waren uitgeweeken, niets anders zyn, dan eene indrukking van de Opperhoofds Beenderen, veroorzaakt door eene drukking of knelling tegen een hard lighaam, voor of in de Verloſſing: waar uit deze gevolgen ontſtaan; dat het dun en buigzaam Been, tegen een hard lighaam gedrukt wordende, de zagte deelen tusſchen beide gelegen gekneusd, de vaatjes in het Vetvlies verbroken, en hunne vogten noodzaakelyk uitgeſtort moeten worden: en om dat 'er een kuil of indrukzel is in het Been, wykt de Huid van het zelve af, en laat eene ruimte tusſchen beiden over, waar door de tedere vaatjes, hun ſteunzel verliezende, de vogten welken ze in zich bevatten, laaten loopen; en om dat de opſlurpende vaatjes, om die zelfde oorzaak, te zwak zyn, de vogten naar behooren op te neemen, moet hier, naar maate de aanvoer groot is, noodzaakiyk eene ophooping geſchieden.

Een iegelyk oordeele hier uit: of het niet beter zy, het Gebrek als zodanig aantemerken, dat men niet genoodzaakt worde, de orde der natuure om te keeren, en, om zyn gevoelen

te

te ſtaaven, eene nieuwe wyze van beenwording te zoeken, die nooit in deze Beenderen plaats grypt, dan zich door eene enkele ſchyn, ſteunende op eene losſe onderſtelling, te laaten misleiden; eene wyze van beenwording geloovende, welke rechtſtreeks tegen alle ondervinding aanloopt.

Na dat ik deze Waarneeming had afgeſchreeven, om ze by de eerſte gelegenheid weg te zenden, zag ik eene bekendmaaking in de Courant, wegens eene *Verhandeling van het Waterhoofd, het Watergezwel* enz. van den Heer SWAGERMAN uitgegeeven: en dewyl ik, wegens het Gezwel van het Opperhoofd te onrecht Herſenbreuk genaamd, geſproken had, dagt ik het niet voeglyk te zyn, dezelve weg te zenden voor dat ik deeze had geleezen; niet weetende of 'er iet van dat Gezwel in aangeroerd was geworden; wat het gevoelen van dien Heer daar omtrent mogt zyn; met welke bewysredenen Hy hetzelve poogde te ſtaaven; en eindelyk (na dat alles onderzogt te hebben) of het dan ook raadzaamer ware, dat gedeelte myner Waarneeming, aangaande de even genoemde Gezwellen, achter te laaten. Ik vond, in het doorbladeren van die uitmuntende Verhandeling, myne verwagting niet gansch ydel: Hy ſpreekt van deze Gezwellen, en ſtaat met ons in een zelfde gevoelen; beweerende, met aangehaalde voorbeelden, dat 'er geen gemis van Been in deze gevallen plaats kan hebben. Dat de beenige rand, in deze Gezwellen, zeer kan bedriegen, ſtaan we ook gaarne toe: maar dat het Been niet ingedrukt, en ſlechts maar alleen een kneuzing in de zagte deelen zoude zyn, komt ons nog zo waarſchynlyk niet voor. Want deze Gezwellen vindt men byna altyd grooter, dan gemeenlyk de Builen; het punt van aanraaking op een verheven rond is te klein, om een zo groot Gezwel, (gelyk we gezien hebben, dat byna het geheel Opperhoofdsbeen befloeg) te kunnen veroorzaaken; ook zou het, wanneer het niet ingedrukt ware, zo moeijelyk niet zyn, door het Gezwel drukkende, het Been te voelen, inzonderheid dat gedeelte welk verheven is; en de rand die men aan den grond van het Gezwel voelt, is hier ſcherper en harder, dan men gewoon is te ontdekken aan een Buil, alwaar ze ons flaauwer en zagter voorkomt. En ſchoon we nog niet verder dan tot het waarſchynlyke kunnen koomen, is men echter zo verre van den aart van dit Gezwel verzekerd, dat men weet dat de Herſenen, en derzelver Vliezen geen deel in het zelve hebben, en dus veilig een openingetje zoude konnen maaken, tot ontlas-

ting

ting der ſtoffe, gemaklyker naſpeuring, en ſpoediger geneezing.

By gelegenheid van eene Aanmerking uit BOHMER, van een Kind, 't welk aan de laatſte Lendewervelen een Gezwel hadt, behoorende tot de *Spina Bifida*, waar in nog een kleinder Gezwel gevonden werdt, zegt SWAGERMAN §. 166. „ Onder het groot getal van reeds aangehaalde Waarneemingen, zyn 'er voor eerst geene, die van een uiterlyk Gezwel melding maaken". Dus het zeer zeldzaam voorkomt: echter vindt men dat ze in het Hoofd en de Ruggraat, beide voorkomen. CORVINUS heeft twee zakken in een grooter zak beſlooten gevonden, aan het Achterhoofd. De reden waarom het gebeurt, is misſchien, om dat de kleine zak geſlooten is, en geen het minſte Vogt doorlaat, zich trapswyze uitzet, de Huid drukt en doet opryzen, ligt ontſteekt, en op deze wyze, zo de Bekleedzelen niet te dun zyn, doet aan een groeien: maar wanneer 'er door eenige lekking, hoe gering ook, eenig Vogt tuſschen de twee Zakken in komt, worden dezelve belet te vereenigen. Dat de deelen door drukking, wryving *enz.* aan een groeien, ziet men daaglyks, om geene andere voorbeelden aan te haalen, in verouderde Darmbreuken; veel meer kan dit plaats hebben in jonge Kinderen, welker deelen zagt, teder, vol ſappen en groeijende zyn.

WAARNEEMINGEN OVER DE VERSTEENING VAN HOUT, BENEVENS EENE POOGING OM REDE VAN DIT VERSCHYNZEL TE GEEVEN.

(Overgenomen uit *l'Hist. de l'Acad. Royal. des Scient.* 1759.)

HEt gebeurt zomtyds, dat men, zonder een regtmaatigen grond van rede, zich verwonderd hebbende over eene ſpeeling der Natuure, die men in de Steenen ontmoet, en naa een vast denkbeeld dat men daar in de merktekens vondt, van een gewerktuigd lichaam, niet alleen ophoudt om ze als zodanig aan te merken, maar zelf begint te twyfelen aan de weezenlyke kenmerken, die uitwyzen, dat ze voortyds onder de gewerktuigde lichaamen behoorden, ſchoon, in de daad, deeze onderſcheidende tekens aandagtig opmerkende oogen niet ontglippen. Men vervalt dit doende van het eene in het andere uiterſte, en verlaat de dwaa-

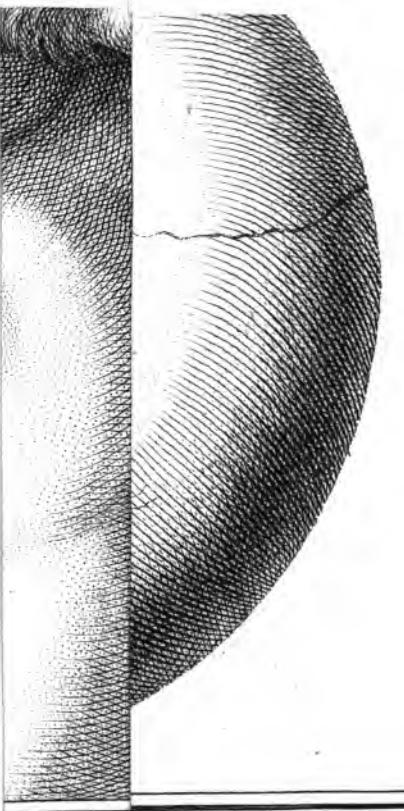

dwaaling wel, in eenige gevallen, maar houdt zich daar door in andere niet aan de waarheid.

Men moet toeſtaan dat een menigte van vezel en takagtige Steenen, eene verregaande gelykvormigheid hebben, met zekere ſoorten van Hout, en het diensvolgens ligtlyk kan gebeuren dat ze, op 't eerſte gezigt, voor Verſteend Hout doorgaan: dan omzigtige Natuuronderzoekers ontdekken weldra, dat deeze lichaamen, even als andere Steenen, hunne beddingen in de aarde gehad hebben. Deeze leeren ons desgelyks, enkele Omkorſtingen van weezenlyke Verſteeningen te onderſcheiden. 't Is ten overvloede bekend, dat de eerstgemelde haaren oorſprong verſchuldigd zyn, aan de ſteenagtige ſappen eeniger fonteinen, en wateren. Verſcheidenerlei lichaamen, daar in geworpen, worden, naa 't verloop van eenigen tyd, door dit ſteenagtige ſap omkorst gevonden, en zyn als een kern in 't zelve omvangen, en blyven van dezelfde natuur als voorheen. Eenige deezer omkorſte ſtukken kunnen ons ligt bedriegen, door alle de overeenkomſten, die zy hebben met een plank, of ander ſtuk Houts; men beſpeurt 'er den draad, de vezels, en de kwasten van het Hout in, doch 't zyn geen weezenlyke Verſteeningen. Een zetzel op dit ſoort van planken, die men gebruikte om 't water na molens te leiden, gezonken, brengt eene Omkorſting te wege, die nauwkeurig voegende in alle de reeten en op alle de uitſtekzels, de plank volkomen als geheel Verſteend vertoont.

Wy kunnen derhalven niet berusten, by deeze oppervlakkige merktekens, ze zyn niet genoeg om te beſlisten, dat een Steen eertyds een ſtuk Houts was: wy moeten daar in de voetſtappen ontdekken, van de byzondere werktuiglyke ſchikking der groeijende lichaamen, of ten minſten de voornaamſte onderſcheidende kenmerken beſpeuren. De Heer DUHAMEL vondt naby *Rochefort*, den ſtam van een Verſteenden Boom, waar aan de wortels nog zaten, hy zondt dien, omtrent achttien honderd ponden weegende, na *Parys*. Al het werktuiglyke der Gewaſſen, ontdekt men 'er niet onderſcheiden in, maar genoeg kenmerken zyn 'er van overgebleeven om ons te verzekeren, dat het waarlyk Hout geweest is. —— By deeze gelegenheid maakt de Heer FOUGEROUX eene keurige aanmerking, te weeten, dat, wanneer de zelfſtandigheid van het Hout zeer effen en gelyk is, gelyk in de Populier- en Wilge-boomen, men niet kan verwagten, in 't Verſteend Hout van deeze ſoort, vry duidelyke kenmerken van 't werktuiglyke geſtel der Plantgewaſſen te

zul

zullen aantreffen, gelyk men ziet in Verſteende Eiken, of Esſchen-hout. Daarenboven zal de hoedanigheid van het Verſteende vogt niet weinig toebrengen tot de hardheid, en de kleur van het Hout, en veranderingen veroorzaaken in de zamenvoeging der deelen; veranderingen, die 't onkenbaar maaken, en het klaar onderſcheiden gezigt van 't werktuiglyke geſtel beletten.

Uit onweerſpreekbaare proeven, die wy hier niet zullen ophaalen, blykt het dat Hout daadlyk in Steen verandert, en de hardheid van Marmer en Agaat verkrygt. Wy zien egter niet hoe deeze geſtalt-verwiſſeling, mag ik ze zo noemen, toegaat. De giſſingen van den Heer FOUGEROUX omtrent dit keurige ſtuk, uit zyne waarneemingen opgemaakt, ſchynen vry voldoende.

't Algemeenst aangenomen denkbeeld, wegens de wordinge der Steenen, beſtaat in de veronderſtelling, dat eene zelfſtandigheid geſchikt om de deelen aan elkander te hegten, als eene ſoort van lym, waar mede het water vervuld is, dringt in zand, kleiagtige of andere aarde, en zich zettende in de aardagtige deeltjes, allengskens de klomp in Steen vormt, welke een hardheid krygen, evenredig aan het zetzel van het Steenmaakende vogt, en de uitdamping van de wateragtige deelen, daar in begreepen. Volgens deeze veronderſtelling, moet 'er eene groote verſcheidenheid zyn, in de Verſteening van een en dezelfde zelfſtandigheid, gelyk men dit ook met de daad beſpeurt, naar maate van de verſchillende ſtoffen, waar mede de aarde bezwangerd was. By deeze oorzaak van verſcheidenheid moeten nog gevoegd worden, de ontelbaare verſcheidenheden, welke de lichaamen, die de Verſteening ondergaan, zelve veroorzaaken; 't zy men ze aanmerkt als groeijende of tot het Dierenryk behoorende, of vermengd met metaalagtige deeltjes.

Dit Steenmaakende vogt erkend zynde, valt het gemaklyk te begrypen hoe 't zelve de deeltjes der lichaamen, bloot geſteld aan den loop van water daar mede voorzien, kan zamenhegten, als mede hoe 't kan kleeven aan gewerktuigde lichaamen, die 't ontmoet, als Schelpen of ſtukken Hout, en 't zal aan dezelve gehegt blyven, naar gelange van de meerdere of mindere geſchiktheid dier lichaamen, om dit vogt vast te houden, of in de porien in te laaten.

Volgens deeze veronderſtelling heeft men zich niet zeer te verwonderen, dat een ſtuk Houts gedeeltlyk verſteend, en gedeeltlyk in een groeijenden ſtaat gebleeven is. 't Kan

zyn

zyn dat dit geheele ſtuk hout niet blootgeſteld geweest is, aan den loop van water met het ſteenmaakende Vogt vervuld, een gedeelte kan genoegzaam beveiligd geweest zyn tegen de inzypering, indiervoege dat een en het zelfde ſtuk, aan den eenen kant de hardheid van Agaat heeft, en aan den anderen enkel Hout blyft.

In het nader beſchouwen van verſcheide ſtukken Hout of Schelpen, wier zelfsſtandigheid dit ſoort van verandering ondergaan heeft, of alleen met een Steenagtigen korst omgroeid zyn, ontmoet men verſcheide zwaarigheden, die nog eene byzondere opheldering vereiſchen. Dus is 't onder andere zeer vreemd, dat Hout, ſchoon in zeer hard Agaat veranderd, egter de kenmerken van tot het Groeiende Ryk behoord te hebben, zo duidelyk bewaart: men ziet 'er de kringen, de inplantingen der takken, de onderſcheidene deelen van het Hout in, en kan de vastere van de weekere deelen onderſcheiden. De groeiende zelfſtandigheid ſchynt geheel vernietigd, alles heeft de hardheid van Agaat. Nogtans zou men veronderſtellen dat in een ſoort van Hout, iets van een houtagtigen aart hoe weinig ook, moest overblyven, dewyl al het werktuiglyke van het groeiend leeven zich vertoont, en zelf zigtbaar is in die deelen, welke 't ligſte voor verandering zyn blootgeſteld.

Te vergeesch tragtte de Heer FOUGEROUX deeze overgebleevene kenmerken van Hout te vernietigen, door ſcherpbytende ſtoffen of door verkalking, het Agaat-Hout bleef, niet tegenſtaande deeze proeven, onveranderd; ook behieldt het zyn' glans. De Steenagtige zelfſtandigheid is zo vast geſlooten in de groeibaare deelen, of liever in dezelve dermaate doorgedrongen, dat ze beſtand zyn tegen dergelyke proeven. Hier by merkt de Heer FOUGEROUX te recht aan, dat de vaste deelen des Houts zeer weinig zyn; 't grootſte gedeelte der ſtoffe uit welke 't zelve beſtaat, wordt ongevoelig in water veranderd, even als wanneer het rot, en dan blyft 'er niets over dan een houtagtig geraamte, 't geen zo ligt is, dat het niet in vergelyking komt by 't gewigt van Hout aangemerkt in eenen gezonden ſtaat.

De Heer FOUGEROUX voorzag wel dat men eene tegenwerping zou maaken, op zyn veronderſtel van een Steenmaakend Vogt, naamlyk, hoe het bykome, dat het dikwyls 't zand 't geen het ontmoet niet zamenhegt, en 'er Steenen van vormt, terwyl het dit uitwerkzel voorbrengt op Hout, in 't midden van het zand geplaatst —— Hier op geeft hy ten

antwoord, 't is natuurlyk te denken, dat het Steenmaakende Vogt zomtyds meer hinderpaalen ontmoet in door een gewerktuigd lichaam, als een ſtuk houts, door te trekken, dan in door zand heen te vloeien. Dus, in 't eerſte geval, opgehouden en vertraagd, door het weefzel der houtagtige deelen, zet het daar in de Steen-deelen, waar mede het behaalen is, daar de vrye loop door het zand dit uitwerkzel niet voortbrengt.

Maar welke is de natuur van dit Steenmaakende Vogt? Beſtaat het? Hoe zal men 't zelve beſchryven? —— Het hoofdzaaklyke der waarneemingen van den Heer FOUGEROUX, voor 't beſtaan van 't meergemelde Vogt, komt hier op uit; dat hy 't zelve ontdekt hadt in vette en kleiagtige gronden; dat hy voor zeker weet dat zuuren de aarde, waar in het is, ontbinden; dat het zich opdoet in zommige Schelpen, welker holligheid met een helderder ſtoffe, dan 't overige van den Steen vervuld is, naardemaal dit Vogt zich daar vergaderd hadt, eer het zich voegde by aarde, geſchikt om daar mede vereenigd te worden, en die tot een grondſlag van Verſteening zou hebben kunnen ſtrekken. Daarenboven heeft men dit Vogt waargenomen, uitwendig zittende op ſtukken Verſteend Hout. De zuiverheid van 't zelve is in de daad verwonderlyk. —— Maar kan het als zuiver water worden aangemerkt? Behelst het geen byzonder zuur? Hier moeten wy ſtilſtaan en wagten tot dat herhaalde proefneemingen, of gelukkige ontdekkingen licht verſpreiden over dit nog duistere ſtuk. Egter ſchynen wy te mogen vaſtſtellen, dat dit Vogt niet voor zuiver water kan gehouden worden, dewyl het reeds gevormde Steenen ontbindt, en ſteenkegels maakt, 't geen enkel water niet doet.

Dit Vogt kan zich ook vereenigen met Metaalagtige zelfſtandigheden, en die voeren in het Hout waar het doortrekt. De Heer DU HAMEL een ſtuk Houts, in Agaat veranderd, laatende doorzaagen, ontdekte in 't midden een ſtuk yzer, door de zaag in tweeën verdeeld. Men heeft ook ſtukken verrot Hout gezien, die, langen tyd van yzer-roest doortrokken, in yzeragtig Hout veranderd waren: men kon de oorſpronlyke geſtaltenis van Hout 'er nog in ontdekken; maar 't brandde niet in 't vuur, en had meer van de natuur des yzers dan van 't geen hetzelve voorheen geweest was.

HET LEVEN VAN RICHARD SAVAGE; BENEVENS HET KARAKTER ZYNER MOEDER.

(Compagn. to the Playhous, &c. SAVAGE.)

Richard Savage was de ongelukkige zoon van de allerontaartſte moeder, te weten van *Anna* de Gravin van *Macclesfield*, die zelve bekende, dat haar man, de Graaf van *Macclesfield*, geen deel aan dit haar kind had, maar dat zy het in overſpel by den Grave van *Rivers*, wiens naam *Savage* was, had gewonnen. Deze verklaring deed zy vrywillig in het jaar 1697, het zelfde waar in zy *Richard* ter wereld bragt, met oogmerk om daar door eene Echtſcheiding van haren man te bewerken, met welken zy, zedert eenigen tyd, zeer kwalyk hadde geleefd. — Niemand twyfelde ook aan de waarheid van haar gezegde; door dien de Graaf van *Rivers* 'er geheel in berustte, en uit de maatregelen, welke hy nam om het kind te verzorgen, blyken deed, dat hy het als het zyne beſchouwde. — Maar de Moeder, die, wie ook de Vader zyn mogt, zeker altoos Moeder bleef, had andere en min natuurlyke gevoelens ten aanzien van het geen alle Ouders aan hun kroost verſchuldigd zyn. — Hoe vreemd het ook ſchynen moge, is het echter waar, dat de Gravin van het oogenblik harer verloſſing met een ſoort van wraakzugt, indien men het zo noemen mag, op haren zoon nederzag, en zulken afkeer voor denzelven gevoelde, dat zy beſloot hem niet meer voor den haren te erkennen: en in gevolge van dien gaf zy hem aan een' arme vrouw over, met last om hem als haar' eigen op te voeden, en nooit bekend te maken wie zyne wezenlyke ouders waren.

Het ongelukkig kind was echter nog niet van alle zorg verſteken; naardien *Lady Maſon*, de moeder der Gravinne, zich in zo verre met deszelfs opvoeding belaſtte, dat zy hem digt by *St. Albans* op een School deed, waar hy evenwel niet dan onder den naam van zyne Voedſter bekend was. Terwyl hy hier nog was, werd zyn Vader, de Graaf van *Rivers*, door eene gevaarlyke ziekte beſprongen. Deze, zyn einde ziende naderen, beſloot om voor zyne natuurlyke kinderen, en onder die ook voor onzen *Richard*, by uiterſten wille zorg te dragen; weshalven hy by de Gravin onderzoek deed naar haren Zoon, en deze — had de wangedrogtelyke wreedheid denzelven in haar antwoord voor dood op te geven: waar op de Graaf, die, niet vermoedende dat de Natuur eene Moeder konde voortbrengen, ontaart genoeg om haar eigen kind, zonder eenig voordeel voor zich zelve, ongelukkig te maken, aan haar zeggen geloof ſloeg, en aan iemand anders de ſomme van zes duizend ponden ſterling naliet, welke hy voor *Richard* hadde beſtemd.

Dit onnatuurlyk wyf liet het hier by; in haare vyandſchap, en zelfs vervolging van haren Zoon, nog niet ſteken. Zy vormde

een beſtek, toen hy de bovengenoemde School verlaten had, om hem heimelyk te doen opligten en naar de Plantaadjen te vervoeren; doch, door het een of ander toeval, wilde haar dit niet ſlagen. Zy viel toen op een ander middel om hem zyn geheele leven in eene onbekende armoede te doen ſlyten, door hem namelyk in *Holborn* by een Schoenmaker voor jonge te beſtellen. Deze ſtand was echter van korten duur voor hem; want, zyne voedſter komende te overlyden, vertrok hy om voor de nalatenſchap van deze, zyne Moeder, zo hy meende, zorg te dragen, en vond in derzelver koffers eenige Brieven van Lady *Maſon*, die hem, zo omtrent zyne geboorte, als de reden waarom men hem verborgen hield, onderrigtten.

Niets was natuurlyker, dan dat de jonge *Savage*, van het oogenblik dezer ontdekking, zeer te onvrede werd met zyn beroep in *Holborn*. — Hy begreep nu recht te hebben om in de gunſtige omſtandigheden van zyne waare Moeder te deelen; en gevolglyk deed hy daar toe aanſtonds, en misſchien met geene genoegzame omzigtigheid, zyn aanzoek, en ſtelde alle kunstgrepen in 't werk, om hare aandacht op zich te trekken, en hare teederheid te ontwekken. Doch vergeefsch. Zy vermydde hem met de uiterſte zorgvuldigheid, en nam maatregélen die hem voor altoos beletteden, onder welk voorwendzel het ook zyn mogt, binnen haar huis te geraaken. Op *Savage*, in tegendeel, werkte de ontdekking van zyne geboorte zo ſterk, dat hy veeltyds des avonds voor de deur van zyne Moeder op en neder ging wandelen, op hoop van haar by toeval eens in 't oog te zullen krygen: ook bad hy haar mêermalen met allen mogelyken aandrang, om hem toch eens in hare tegenwoordigheid toe te laten: doch alles zonder vrucht — hy was niet mêer in ſtaat haar hart te vermurven dan hare hand te openen.

Savage was gansch niet ontbloot van natuurlyke begaafdheden, en had eene ſterke neiging tot de wetenſchappen, en wel byzonderlyk tot de Poëzy. Noodzaaklykheid nogthans deed hem het eerst zynen toevlugt nemen tot de Drukpers: want terwyl hy al zynen tyd verſpilde om de gevoeligheid te doen ontvonken van eene Moeder, in welke alle natuurlyke aandoeningen waren uitgeblusscht, ſchoot 'er geen middel over om voor zyn onderhoud zorg te dragen, zo dat hy in alle de elenden verviel van volſlagen gebrek. Zyn eerſte werk beſtond in een klein Gedicht over een geſchilſtuk, 't welk in dien tyd veel gerugt maakte, waar hy weinig eer mede behaalde, en waar over hy naderhand zelf zich ten hoogſten ſchaamde. Vervolgens wilde hy een Blyſpel op 't Toneel brengen, 't welk echter 't werk was van een' Dame, die het uit het Spaansch vertaald, en een Affchrift van het zelve aan *Savage* gegeven had; doch dit werd hem geweigerd. — Twee jaaren hier na ſpeelde men evenwel een ſtuk van hem, welk hy insgelyks uit het Spaansch had overgenomen; doch dit geſchiedde zo laat in 't jaar, dat hy naauwlyks eenig ander voordeel van het

het zelve trok, dan de kennis aan den Ridder *Richard Steele*, en den beroemden Comediant *Wilkes*, die, met medelyden voor hem aangedaan, door hunnen invloed op de wereld hem niet alleen achting byzetteden, maar hem ook dadelyk met hunne middelen ondersteunden. — De eerste voornamelyk trad met eenen buitengemeenen yver in de belangen van *Savage*, zeggende, dat de onmenschelykheid van deszelfs Moeder hem recht gaf om in ieder regtgeaart Man eenen Vader te vinden. *Steele* had zelfs voor om hem op eene geregelde wyze te *établisseren*, en hem aan zyne natuurlyke Dochter uit te trouwen, aan welke hy dan duizend ponden wilde mede geven: doch, zelf een slegt huishouder zynde, viel 't hem al te moeilyk zo eene groote somme by elkander te krygen, en dus moest het huwlyk worden uitgesteld. — Ondertusschen deed zich een gedienstig persoon op, die den menschlievenden Ridder aanbragt, dat deszelfs aanstaande Schoonzoon in zyne gesprekken met hem gespot had; 't welk dezen zo vertoornde, dat hy *Savage* aanstonds zyne vriendschap ontzeide, en hem nimmer wederom in zyn huis wilde dulden.

Wilkes, integendeel, verliet hem geenszins, maar wist zelfs middel te vinden, om het hart der Gravin in zo verre te weeken, dat zy vyftig ponden aan *Richard* schonk, met een' bygevoegde belofte van verder ondersteuning, welke men echter reden heeft te twyfelen, of zy wel ooit is naar gekomen.

Door dien hy dus geheel van *Wilkes* afhing, werd hy een standvastig aanschouwer van den Schouwburg, welks vermaaken zynen geest zodanig innamen, dat hy in verscheiden jaaren geen enkel spel verzuimde. In 't jaar 1723 voerde hy ook een Treurspel op 't toneel, en speelde 'er zelf de eerste rol in, doch met een zeer slegten uitslag: en al het voordeel welk hem dit werk aanbragt, beliep op omstreeks 200 ponden.

Savage was, gelyk meer fraaije geesten, een slegt huishouder, en had altoos gebrek. Zyne Vrienden hadden hem niet zo dra uit de eene zwarigheid gered, of hy zonk in een' andere neder: en wanneer hy geheel berooid was, had hy de gewoonte om als een Landlooper langs de straat te zwerven, zonder bykans een hemd aan zyn lyf te hebben. In zodanige omstandigheden was hy geduurende al den tyd, waar in hy het bovengemelde Treurspel dichtte; zo dat hy niet eens een intrek had, en dikwerf geen' maaltyd wist te bekomen. Hy schreef op stukjes papier, die hy by toeval vond en opraapte, of die men hem in deze of geene winkel gaf; want als hem eene gedachte inviel stapte hy binnen, en verzogt om pen en inkt, als of het ware geweest om maar een Memorietje te schryven.

De beroemde *Aaron Hill*, die hem ook in andere dingen veel dienst deed, bragt veel toe tot het wel slagen van een' inschryving op een deel van Mengel-poëzy van *Savage*, en voegde 'er zelf van zyne eigen werken onder. —— Voor dit Boek plaatste *Richard* eene Voorrede, waar in hy de wreedheid van zyne Moe-

der op eenen ongemeen geestigen en scherpen trant ten toon stelde. —— De voordeelen zo van dit Werk als van het Treurspel samen komende, hadden nu beide zyne omstandigheden en aanzien doen ryzen, zo dat de wereld hem nu met een gunstiger oog dan voormaals begon aan te zien, wanneer hy in een ongeluk verviel, waar door niet alleen zyn goeden naam, maar zyn leven zelf, werd in gevaar gebragt.

In het laatste van 't jaar 1727, kwam *Savage* van *Richmond*, alwaar hy zich eenigen tyd onthouden had, om zich ongestoord aan zyne Letter-Oefeningen te kunnen overgeven; en gevallig twee zyner kennissen, waar van de een *Marchant* en de ander *Gregory* genaamd was, ontmoetende, trad hy met dezelven in een Koffyhuis, en bleef daar tot laat in den nacht met hun zitten drinken. Gaarne zoude hy in 't zelfde huis zyne rust genomen hebben, doch, dewyl 'er voor alle drie geen plaats was, kwamen zy overeen om samen tot aan den morgen langs straat te loopen, en zich met zulke voorvalletjes, als zich mogten opdoen, te vermaken. Dit geschiedde, en by geval licht in een ander Koffyhuis ontdekkende, gingen zy daar binnen en eischten eene kamer. Men antwoordde hun dat 'er aanstonds eene zoude los zyn, door dien een gezelschap scheiden wilde, en reeds bezig was met de rekening te betalen: doch *Marchant*, met dit antwoord niet te vrede, liep onbezuisd ter kamer in, en gedroeg zich zo ruw, dat 'er woorden uitrezen, de degens uitraakten, en in de verwarring een van het daar zynde gezelschap dood gestoken werd. Ook wondde *Savage* eene Dienstmeid, die hem wilde te rug houden.

Hy en zyne gezellen in verzekering gebragt zynde, werdt hun proces opgemaakt. *Savage* bepleitte zyne zaak met groote standvastigheid zelf: doch men bewees zo duidelyk, dat hy de doodwonde gegeven had, terwyl *Gregory* op de kling van den overleden paste, dat zy beiden ter dood veroordeeld, en zwaar geboeid naar de gevangkenis te rug gevoerd wierden.

Geene hoop schoot nu meer over dan die der Koninglyke genade: dan — wie zal het gelooven! — ja! van *Savages* Moeder, en van die alleen, mag men het gelooven, — zy deed haar best om die genade te voorkomen. — Zy vleide zich nu met het vooruitzigt van voor altoos van hem te zullen verlost worden; en op dat de laatste kans tot leven geheel mogt tegen hem gekeerd zyn, had zy de yslyke onmenschlykheid om de Koningin, in dit gewigtig tydstip, met vooroordeel tegen hem in te nemen, door de allerkwaadaartigste stukken, en zelfs volslagen valschheden, van haren Zoon aan hare Majesteit te verhalen; waar mede zy ook voor zo verre in haar helsche voornemen slaagde, dat de Koningin, eenen geruimen tyd, allen aanzoek, welk haar voor den ongelukkigen *Savage* gedaan werd, van de hand wees. — De tusschenkomst echter van andere aanzienlyke lieden, in 't byzonder die der *Gravinne van Hertford*, die der Koninginne een uitvoerig bericht gaf van *Savages* omstandigheden, deed hem eindelyk de gehoopte vergiffenis verwerven.

Hoe-

Hoewel tegenſpoed wel eenigen indruk maakte op den geest van den losboliigen *Savage*, had dezelve echter geen vermogen genoeg om eene geheele verandering in zyn gedrag en levenswyze uit te werken. — Hy ſcheen geboren om zyn ganſche leven ongelukkig te zyn. — Zyne vryheid had hy nu weêr bekomen, maar het ontbrak hem aan een middel van beſtaan. — Gelukkig viel hy op de gedachte (gelukkig zeker, had hy maar de konst bezeten, om 'er behoorlyk zyn voordeel mede te doen,) dat het misſchien mogelyk zyn zoude zyne Moeder te dwingen om iets voor hem te doen. Ten dien einde dreigde hy haar, door een hevig ſchimpſchrift, op 't krachtigſte ten toon te zullen ſtellen; en dit middel was van goed gevolg.

Of ſchaamte by haar de overhand kreeg, dan of hare Verwanten meêr kieschheid bezaten dan zy zelve, is niet uitgemaakt, doch de uitkomst had *Savage* voor het overige zyns levens kunnen gelukkig maken, had hy maar met gemeene voorzigtigheid willen te werk gaan. — Met één woord, Lord *Tyrconnel*, die hem ook reeds in 't verkrygen van zyn ontſlag van dienst geweest was, nam hem in zyn huis, en leide hem alle jaren twee honderd ponden toe, zonder hem daarom op een' anderen voet dan die van een Vriend te behandelen.

Savage had nu den hoogſten top van zyn Fortuin beklommen; maar helaas! het duurde niet lang of zyn brein werd duizelig, en hy kwam hals over hoofd met zulken geweld naar beneden, dat hy nimmer in ſtaat was zich van dien val te herſtellen. — Een tyd lang leefde hy met zyn edelmoedigen Vriend in vergenoeging en overvloed, en de wereld ſcheen hem nu zo zeer toe te lagchen als of hy nimmer eenen ſtuurſchen aanblik van haar had ondervonden. Dit gaf hem ook gelegenheid om zyne kennis der menschlyke natuur merkelyk uit te breiden, dewyl hy nu alle ſtaaten des levens, van den hoogſten tot den laagſten, konde beſchouwen en vergelyken. In dit tydſtip maakte hy een zedelyk Dichtſtuk, het beste van alle zyne Werken, en droeg het aan Lord *Tyrconnel* op, met de alleruitgezogtſte lofuitingen, welke hy echter kort daar op wel gaarne zoude hebben ingetrokken, wanneer deze Heer hem van deszelfs huis en gunſten beroofde.

De Lord gaf voor reden, waarom hy den ongelukkigen *Savage* zyne zorg en beſcherming onttrok, dat deze zich op het alleronbondenſte had gedragen, brengende gezelſchap in zyn huis, waar mede hy allerhande losbandige klugtjes aanving, zich dronken zoop, en het huisgezin alle de gevolgen daar van deed ondervinden; en dat hy daarboven, de boeken, die zyn Lordſchap hem ſchonk, verkogt of verpandde. — Aan den anderen kant gaf *Savage* voor, dat Lord *Tyrconnel* geſchil met hem gezogt had, door dien dezelve zyne eigen' weelde niet had willen bekorten, om aan hem de beloofde ſomme te kunnen voldoen.

Dan dit is geenszins waarſchynlyk Het bekend karakter van onzen *Richard* pleit te ſterk tegen hem; want zyn gedrag was al-

toos zodanig, dat alle zyne vrienden hem vroeger of later moede wierden, en dat hy zelfs fommigen derzelven tot zyne openbare vyanden maakte.

Savage, wiens hartstogten ſterk en wiens dankbaarheid zeer gering was, nu wederom geheel op zich zelven dryvende, liet geene gelegenheid voorby ſlippen, om de gebreken van Lord *Tyrconnel* aan den dag te leggen, en oordeelde zich nu van nieuws gerechtigd, om zynen wraaklust tegen zyne Moeder te koelen. Hy gaf dan een Dichtſtuk uit, welk zeer geſmaakt werd, en eenen buitengemeenen aftrek had. De titel was *De Bastaard*; en door dien het juist van de pers kwam, terwyl de Gravinne zich te Bath ophield, moest zy dikmaals hooren dat, by voorvallende gelegenheden, daar uit eenige verzen in hare tegenwoordigheid herhaald werden; 't welk zo verre ging dat zy genoodzaakt werd die plaats te verlaten, en naar Londen te rug te keeren.

Eenigen tyd hier na beſloot *Savage* zynen toevlugt te nemen tot de Koningin, die, hem eens het leven geſchonken hebbende, hare goedheid, zo hy hoopte, nu nog wel zo veel verder zoude uitſtrekken, dat hy ook in ſtaat mogt zyn om het te onderhouden. Hy ſchreef met dit oogmerk een Gedicht op haren Geboorte-dag: doch hy had op dien tyd geen eenen Vriend die het harer Majeſteit konde aanbieden; dies niet tegenſtaande zond dezelve hem vyftig ponden, met byvoeging dat hy alle jaren dezelfde ſomme mogt verwachten. Hy miste ook niet op alle de volgende Geboorte-dagen een Dichtſtuk te vervaardigen, en had de eer zyn Werk zelf aan hare Majeſteit over te geven, en derzelver hand te kuſſen.

Met al dit was hekelen veel beter zyn werk, dan het ſchryven van Lofdichten Onder anderen oefende hy dit zyn talent in een Schimpſchrift op de Geeſtelykheid: welk eigenlyk gemunt was op den Biſchop van Londen, die ten dezen tyde met den Lord Kanſelier over hoop lag; een geſchil welk nu een algemeen onderwerp in de gezelſchappen uitmaakte. In dit ſtuk ſchilderde hy het karakter van eenen ontaarten Geeſtelyken met zulke hatelyke kleuren, dat hy zich de gevoeligheid der Kerklyken in 't gemeen op den hals haalde, in zo verre zelfs, dat zy in des *Konings bank* eene beſchuldiging van *Obſceniteit* tegen hem inbragten: doch hy verdedigde zich hier tegen met aan te toonen, dat hy met geen ander oogmerk die vuile denkbeelden had te berde gebragt, dan om ze te doen verfoeien, en der ondeugd den moed te benemen door derzelver affchuwlykheid af te ſchetzen; waar op hy ook door dit Gerichtshof werd vry gekend.

Welke een getal van Vrienden hy ook hebben mogte, welken onderſtand men hem ook geduurig toevoegde, geen ding was in ſtaat om *Savage* buiten behoeftigheid te houden. Het Jaargeld der Koningin was niets voor een' man van zyne vreemde en buitenſporige levenswyze. Zyne gewoonte was zo dra hy dit geld in handen kreeg zich met het zelve te zoek te maken en voor zyne allerbeſte Vrienden zelfs ſchuil te houden, tot de laat-

laatſte ſtuiver van hetzelve verteerd was, wanneer hy wederom berooid als te voren voor het licht kwam: maar nooit heeft hy aan eenig mensch willen zeggen, waar hy zich had opgehouden, of op wat wyze hy die vyftig Ponden had doorgebragt. — Uit het verhaal echter van ſommigen, die middel vonden zyne ſchuilplaats uit te vorſchen, ſchynt het, dat hy beide zyn' tyd en geld, in de laagſte en verachtelykſte wellustigheid verkwistte; en wel voornamelyk in eten en drinken, waarmede hy zich op de allerongezelligſte wyze vermaakte. Geheele dagen en nachten konde hy zich hier mede bezig houden, zittende in een' gemeene kroeg, in het midden van ſtank en vuiligheid, zonder eenig gezelſchap, en naauwlyks met behoorlyke kleeding, die doorgaans in een' wyden ruiters over-rok beſtond. Over 't geheel was hy een allerwalgelykst voorwerp voor 't gezigt, zo niet te gelyk voor eenige anderen van onze zintuigen.

Zyn Geest en bekwaamheden verwekten hem echter altoos wêer nieuwe vrienden, zo dikwerf als hy door zyn gedrag de ouden van zich vervreemde; en de eerſte Staats Minister, *Robert Walpole*, werd ernſtelyk ten zynen behoeve aangezogt: doch, of 'er anderen, die *Savage* haat toedroegen, tuſſchen beiden kwamen, of wat ook de oorzaak mag geweest zyn, het is zeker, dat, ſchoon deze Staatsman voor het overige een edelmoedig voorſtander was van de Letteren, en een belooner van zulken die 'er in uitmunten, men echter voor *Savage* nooit meer dan beloften, die nimmer vervuld werden, heeft kunnen erlangen.

Zyne armoede, dagelyksch grooter wordende, bragt hem zelfs zo verre, dat hem eene wooning ontbrak, zo dat hy dikmaals den nacht in die geringe huizen, waar bedelaars en landloopers geherbergd worden, doorbragt; en ſomtyds in zulke morſige kelders, waar het ergſte janhagel zich met de walglykſte vermaken bezig hield; ja niet zelden gebeurde het dat hy met zyne medemakkers langs de ſtraat liep tot zy moede waren, wanneer zy zich, des Zomers in een Stoep, en des Winters tuſſchen de asch van eene glasblazery, te ſlapen leiden.

Onder al deze behoeftigheid en elende, had deze Man echter zo veel hoogmoed, en zulk' een groote verbeelding van zich zelven, dat hy altyd gereed was om de minſte blyk van kleinachting tegens zyn perſoon met ſmaad en verachting te beantwoorden Niemand van zyne bekenden zag hy ook als zyn meerder aan; en van lieden zelf, van den eerſten rang, wilde hy, als of hy volſlagen huns gelyken was, behandeld wezen. Wy hebben een voorbeeld van dezen zynen kwalyk geplaatſten hoogmoed in zyne weigering, om zyne opwachting te maken by een' Heer, die hem, op een tyd dat hy tot den uiterſten nood vervallen was, genegen was te helpen, en dit om geene andere reden, dan doordien de boodſchap inhield, dat die Heer verlangde hem den volgenden morgen om negen uuren te ſpreken. *Savage* konde niet dulden, dat iemand zich zoude willen aanmatigen, om hem het

uur van zyn bezoek voor te ſchryven, en uit dien hoofde weigerde hy volſtrekt den aangeboden onderſtand te ontvangen

Dit leven, hoe ongelukkig het reeds ſchynen moge, werdt nog verergerd door den dood der Koninginne in 1738; een ſlag die hem alle hoop van den kant van 't Hof afſneed. Zyn jaargeld werd opgeheven, en de trotze wyze, waar op hy van den Ridder *Walpole* eischte, dat het hem mogt wedergegeven worden, had die uitwerking, dat hy 'er voor altoos van verſteeken bleef; ſchoon het mogelyk anders maar blootelyk was opgeſchort, en onder behoorlyk aanzoek wel had kunnen behouden worden.

Hy was nu zoo zeer in 't naauw gebragt, dat zyne Vrienden eindelyk een ontwerp ſmeedden, om hem een duurzaam onderhoud te verſchaffen. —— Men beloofde hem dan een jaargeld van vyftig ponden, indien hy zich op een goedkoope plaats in 't Prinsdom van *Wales* wilde nederzetten, en aldaar burgerlyk leven, te gelyk Londen voor altoos vaarwel zeggende, en zich niet verder bemoeiende om, in hoedanigheid van Schryver, eenen naam in de wereld te verwerven. Deze aanbieding ſcheen hy ook met vreugde te omhelzen, doch hy had geen ander oogmerk, dan om zyne vrienden te bedriegen, door zich voor een wyl af te zonderen, om weer een nieuw Treurſpel te vervaardigen, waar mede hy dan voorhad naar Londen te rug te keeren, en hetzelve te doen vertoonen.

In 1739 vertrok hy met de Briſtolſche Postkoets naar *Swanſey*. Men had hem 15 Guinies tot de Reiskosten mede gegeven: dan men verbeelde zich eens hoe zyne vrienden en weldoenders, waar onder de beroemde *Pope* de voornaamſte was, welken geen ander nieuws dan van zyne aankomst in *Wales* van hem verwachtten, opzagen, toen zy, veertien dagen daar na, een' Brief van *Savage* ontvingen, waar in hy hun verwittigde, dat hy nog op weg was, en, by gebrek van geld, niet verder konde voortkomen. —— Daar was geen ander middel dan hem van nieuws zo veel over te maken, waar mede hy *Briſtol* bereiken konde, van waar hy dan te water naar *Swanſey* moest overſteken. Doch te *Briſtol*, by toeval, niet aanſtonds kunnende te Scheep raken, werd hy genoodzaakt zich daar eenigen tyd op te houden. Hier wist hy zich by de voornaamſte lieden van de Stad, volgens gewoonte, zo aangenaam te maken, dat men hem dikwyls aan hunne huizen nodigde, by de openbare vermaaken als een' man van aanzien behandelde, en over 't geheel zo veel achting voor hem blyken liet, dat dit zynen hoogmoed grootelyks kittelde, en hem dus veel genegenheid voor deze plaats deed opvatten. —— Eindelyk vertrok hy, met veel weêrzin, naar *Swanſey*, waar hy omſtreeks één jaar doorbragt, zeer te onvrede met het verminderen zyner wedde; waar toe hy evenwel zelf aanleiding gegeven had, door zyne weldoenders, in zyne Brieven, op zulken trotſen en meesteragtigen toon te behandelen, dat de meesten van hun voornamen, zich niet verder met hem te bemoeien. — Hier voltooide hy, volgens zyn voornemen, zyn Treurſpel, en be-

besloot met hetzelve naar Londen te rug te keeren, 't welk zyn groote en standvastige vriend *Pope*, met al deszelfs vermogen zogt te beletten, te gelyk voorslaande, dat *Savage* zyn stuk aan de Heeren *Thomson* en *Mallet* zoude overgeven, op dat dezen het voor het Toneel mogten bekwaam maken, dat zyne vrienden vervolgens de voordeelen, welke het aanbragt, zouden ontvangen, en dat men hem dan jaarlyks de inkomsten van die somme zoude doen genieten. —— Doch *Savage* verwierp dit vriendelyk en wel belegd beslek, met de uitersle verontwaardiging. Hy verklaarde nooit te zullen gedogen, dat iemand zyne werken verbeterde, en dat hy zelf ook niet langer aan leidbanden begeerde gehouden te worden. Hy keerde dan wel haast wêer naar *Bristol*, met oogmerk om zich van daar weder naar Londen te begeven; doch in de eerstgemelde Stad wêer met dezelfde beleefdheid, als te voren, ontvangen wordende, werd hy ligtelyk bekoord om zich daar, ten tweeden male, eenigen tyd op te houden. Hy werd hier niet alleen wel en boven mate vriendelyk onthaald, maar men verzamelde zelfs ten zynen behoeve eene Som van dertig Ponden, waarmede hy wel gedaan zou hebben zyne Reis aanstonds naar Londen voort te zetten, dan het kwam hem niet eens in den zin, dat men geenen staat behoorde te maken, dat dusdanige geschenken dikwyls zouden herhaald worden, en dat hy, door de edelmoedigheid van zyne Bristolsche Vrienden te veel af te vergen, dezelven zo wel van hem konde wars maken, als hy zyne andere Vrienden reeds over al elders had gedaan. — Kortom, hy bleef hier zo lang, dat zyn gezelschap begon te verveelen, en dat men zyne bezoeken overal te dikwyls herhaald vond; zyne geestigheid was niet nieuw meer, en zyn ongeregeld gedrag werd lastig. — Behoefte bekroop hem wêer, eer hy 'er om dagt; zyn geld was verteerd en zyne kleederen versleeten; hy kwam kaal en berooid voor den dag, en geen tafel was 'er waar men niet van zyne tegenwoordigheid walgde. — Waar hy ook een bezoek meende af te leggen, elk was van de hand, en het viel hem bezwaarlyk eenen maaltyd op te loopen. — Voorzigtig zoude hy, in deze omstandigheden, gehandeld hebben, zo hy *Bristol* nu had verlaten: maar *Savage* en de Voorzigtigheid waren nooit met elkander bekend. — Hy bleef hier dan in het midden van armoede, honger en verachting, tot dat de meesteres van een Koffyhuis, waar hy ter waarde van omtrent agt Ponden geborgd had, hem voor die schuld deed vastzetten. — Hy poogde borg te stellen, maar kon 'er niemand toe vinden: doch het schynt als of het noodlot van dit wonderlyk Schepzel mede bragt, dat hy altoos nog meer Vrienden vond, dan hy verdiende. — De Cipier kreeg medelyden met hem, en stelde alle toegevendheid en beleefdheid in 't werk, om de onaangenaamheid van zyne gevangenis te verzagten; hy onthaalde hem aan zyne eigen' tafel, gaf hem een goede kamer voor hem alleen, vergunde hem aan de deur van 't gevangenhuis te staan, en nam hem zelfs dikwyls

met

met zich naar buiten, om door oefening, en de vrye lucht, zich weêr te verkwikken: zo dat *Savage* hier met de daad minder ongemak uitſtond, dan hy voor 't grootſte deel van zyn leven had moeten lyden.

Hoe weinig reden hy ook hebben mogt, om over de behandeling, welke men hem in deze Stad had aangedaan, te klagen; had hy echter niet lang in deze zagte gevangenis gezeten, of zyne ondankbaarheid brak uit met een hevig hekeldicht, waar in hy de inwoners van *Briſtol* zo onwaardig, en met zulk eene hevigheid doorſtreek, dat een Lezer zich zoude ingebeeld hebben, dat hy daar nooit iets anders dan het allerergſte onthaal had ontmoet. — Dat men eenen ondankbaren duizend malen verplichte, en maar eens reden geve te klagen; ja, dat hy zich zelven maar verbeelde beledigd te zyn, dit alleen is genoeg om hem met toorn en wraakzucht te vervullen, en alle vorige weldaden uit te wisſchen.

Omtrent zes maanden had hy nu hier verſleten, toen hy van *Pope*, die hem nog jaarlyks met twintig Ponden ondersteunde, een' Brief ontving, waar in hy van de allerverregaandſte ondankbaarheid werd beſchuldigd. Waar deze beſchuldiging in beſtond weet men niet, en *Savage* betuigde zyne onſchuld op de plechtigſte wyze: doch volgens het karakter van dien man te oordeelen, heeft men reden te vreezen, dat dezelve maar al te zeer gegrond was. Ook werd hy door dit voorval ſterker aangedaan, dan men zulks doorgaans in hem beſpeurde. — Weinige dagen hier na kreeg hy eene ziekte, die men in den beginne niet voor gevaarlyk aanzag; doch, van dag tot dag zwakker wordende, en zyne vrolykheid mêer en mêer verliezende, werd hy ten laatſten door eene koorts aangetast, die hem, op den eerſten van Oogstmaand 1743, in het zes en veertigſte jaar zyns ouderdoms, wegſleepte.

Dus leefde en ſtorf *Richard Savage*, een man in wiens karakter, gebreken en goede hoedanigheden, op het vreemdſte, waren gemengeld geweest. — Van de eerſten hebben wy voorbeelden genoeg in dit verhaal van zyn leven aangetroffen; de laatſten had hy, door zyne byzondere omſtandigheden, maar weinig gelegenheid te doen zien. — Met al dit gaat het vast, dat hy een Man was van uitmuntende bekwaamheden; en had het hem maar niet ontbroken aan eene behoorlyke opvoeding, waar door zyne natuurlyke gaven waren beſchaafd, en ten besten aangelegd, zoude hy, als een achtenswaardig Lid der Maatſchappy, hebben kunnen voor den dag komen. — Een aangenaam *Humeur*, en een levendige geest, maakten zyn gezelſchap gezogt; ook behoefde zyn oordeel, zo wel omtrent Schriften als Menſchen, voor zyne geestigheid niet te wyken: doch hy was te zeer een ſlaaf zyner hartstogten, en zyne hartstogten raakten te ligtelyk gaande. In vriendſchap was hy vuurig, maar onverzoenlyk in haat; en zyn grootſte gebrek, welk met een ook het grootſte van alle gebreken is, was ondankbaarheid. — Hy ſcheen te denken, dat hy door

door zyne verdienſten tot alles gerechtigd was, en dat hy niemand veel verplichting had voor dienſten, die men hem verſchuldigd was te bewyzen; en dus heeft men zich geenzins te verwonderen, dat hy nooit de weldaden, welke hem zyne Vrienden toevoegden, op haren rechten prys zette, en derzelver edelmoedigheid, met behoorlyke dankbaarheid, beantwoordde.

VERTELLING.

(Ouvres div. de Mr. de MARIVAUX Tom. IV.)

EEn verſtandig en bezadigd Koning had eenen Zoon, in wien eene menigte van lofiyke hoedanigheden, door eenen onverdraaglyken hoogmoed, en eene verbeelding dat zyne natuur, in zich zelve, boven die van alle andere Stervelingen in voortreflykheid uitblonk, als het ware ten eenenmaal werden verdoofd; 't welk den ouden Vorst deed beſluiten, eene konstgreep in 't werk te ſtellen, om denzelven, zo mogelyk, daar van te genezen.

De Prins was getrouwd: en zyne Gemalin ſtond op 't punt hem, gelyk men hoopte, eenen Zoon ter Waereld te brengen; terwyl eene harer Slavinnen zich in de zelfde omſtandigheden bevond, en ieder oogenblik desgelyks hare Verlosſing te gemoet zag. De Koning, zyne oogmerken hebbende, nam daar op maatregelen die door het geval, zelfs boven verwachting, werden begunſtigd. De twee moeders bevielen elk van eenen Zoon, en wat mêer is, de Koninglyke Prins en de jonge Slaaf werden in het zelfde vierendeel uurs geboren. Dezen laatſten bragt men terſtond in het vertrek der Princeſſe, en leide hem behendiglyk naast het kleine Prinsje, in de zelfde Wieg. Beiden had men ze op de zelfde wyze gezwagteld; doch echter de voorzigtigheid gebruikt den jongen Prins door een teeken te onderſcheiden, 't welk niemand dan den Koning, en zynen vertrouwelingen bekend was..... De Prins koomt, en eischt, onverduldig om zynen Zoon te zien, dat men hem denzelven toone. Helaas! Heer, gaf men hem met een verſlagen wezen ten antwoord, dat is onmogelyk, wy vinden hier twee kinderen by elkander, daar toch uwe Gemalin niet mêer dan van één is verlost: gy kunt ze hier beiden zien, doch u te zeggen welk van beiden uw Zoon is, ligt volſtrekt buiten ons vermogen. De Prins verbleekt, hy beſchouwt deze kinderen, en zugt over zyne onzekerheid, aan welk van deze kleine, en nog ongevormde brokjes vleesch, hy zyne liefde, aan welk hy zyne verachting, moet betuigen. — En wie is het dan die vermetelheids genoeg gehad heeft, het bloed zyner Meesteren op deze wyze te hoonen?.... Dus ſprak hy, wanneer de Koning, verzeld van drie of vier der eerſte en deftigſte

ſte Heeren van het Ryk, onverwagts binnen trad. Gy ſchynt zeer ontſteld, myn Zoon, zeide de oude Vorst; my dunkt zelfs gehoord te hebben dat gy U over eenen U aangedaanen hoon beklaagde; zeg my wat is 'er in den weg? Ach, Sire, antwoorde de Prins, Hem tevens de beide kinderen wyzende, gy ziet my in volſlaagen wanhoop; geene ſtraf is 'er zwaar genoeg voor de misdaad welke hier is begaan; ik heb mynen Zoon verloren; men heeft hem met ik weet niet welk een verachtelyk ſchepzel verward, 't welk my belet hem te onderkennen, ſpaar my den hoon van 'er my in te bedriegen; de dader van dit Schelmſtuk kan niet verre van hier zyn; dat men hem opzoeke, dat men my wreke, en dat zyne ſtraf den ganſchen aardbodem met ſchrik vervulle! — Het is niet noodig denzelven te zoeken, Heer, ſprak daar op een dier eerwaardige Heeren, gy ziet hem voor u, ik ben het, en ik heb in deze daad, welke gy eene misdaad noemt, niets anders op 't oog gehad dan uwe eigene eer. De Koning klaagt daaglyks dat gy te trotsch zyt, en het ſmert hem de diepe verachting, die gy het overige gedeelte uwer medemenſchen toedraagt, te zien: weshalven ik beſloot U myne hulp te leenen om hem te overtuigen, dat gy dezelve met reden verſmaadt, en voor ſchepſelen van eene geringer ſoort houdt, en heb daar toe een eerstgeboren kind laten halen, en het zelve naast uwen Zoon laten leggen, op dat gy dus gelegenheid hebben mogt met de daad te toonen, dat het ondoenlyk was U daar omtrent te misleiden, en dat gy de verheven kenmerken, welke uw Vorstlyk bloed van het verachtelyk bloed van anderen doen verſchillen, zonder moeite zoudt weten te onderſcheiden. Wat meer is, ik heb zorg gedragen dat het verſchil niet zeer bezwaarlyk in 't oog moest loopen: het is geen kind van edele geboorte, het is de vrucht eener rampzalige Slavin, die gy naast uwen Zoon ziet liggen; zo dat het onderſcheid tuſſchen deze beiden zo boven maate groot is, dat uwe doorzigtigheid de geringe proef, waar op ik dezelve ſtelle, niet dan voor ſpel zal kunnen rekenen. Voor 't overige, Heere, voegde hy 'er by, heb ik my een zeker middel voorbehouden om uwen Zoon te onderkennen: ten mynen opzigte is hy niet met het ander kind verward; doch is hy het ten uwen? zo verklaar ik rondelyk dat niets in de wereld my bewegen zal U den jongen Prins aan te wyzen, dan des Konings uitdruklyk bevel. Sire, begon toen de Prins tegen zynen Vader, met eene bedeesde houding, en de traanen bykans in de oogen, gebied hem dan dat hy my myn kind wedergeve! Ik hem zulks gebieden, hernam de Koning, bedenkt gy wel, myn Zoon, wat gy van my eischt? Heeft de natuur uw kind niet met een byzonder merk getekend? Zo 'er niets is waar by gy het kunt onderſcheiden, zo gy het nu buiten myne tuſſchenkomst niet zoudt kunnen wedervinden, wel wat zal 'er dan worden van de hoogvliegende gedachten, welke gy omtrent de voortreflykheid van uw bloed hebt opgevat? Gy zult

dan

dan genoodzaakt zyn uwe meening, dat het zelve van eenen edeler aart is dan dat van anderen, op te geven, en toe te ſtemmen dat de natuur, in dit opzigt, nier byzonders voor ons heeft gewrocht.

De Historie houdt, dat hy hier op een oogenblik ſcheen te peinzen, en vervolgens eensvals uitriep: Ik ben verwonnen, ô myn Vader! het is uitgemaakt; gy hebt het geheim gevonden om my te verlichten; de Natuur brengt menſchen voort, en geene Vorſten. Ik begryp nu waar aan myne voorrechten hunnen oorſprong ſchuldig zyn: ik zoek dien oorſprong te verre, en myne voorige verwaandheid doet my blozen. Straks daar op trok de oude Heer van onder de zwachtels van het Koninglyk kind een Briefje, 't welk de Koning zelf daar verſtoken had om het zelve te kunnen onderſcheiden, en bragt het voorts in de armen van den onverduldigen Vader, die het met traanen van vreugde omhelsde, en den ouden Heer duizend dankzeggingen deed, voor dei byſtand die hy den Koning, in het uitvoeren van dezen onſchuldigen vond, had bewezen. Hy begeerde vervolgens ook het kleine Slaafje, waar van men zich tot zyne genezing bedient had, te omhelzen, als ware het uit erkentenis voor 't licht, waar mede hy werd beſtraald. Ik geef U uwe vryheid, ſprak hy, het zelve in zyne armen drukkende, gy zult met mynen Zoon worden opgevoed, hy zal van my hooren wat ik aan U verſchuldigd ben, gy zult hem, gelyk my, tot eene les verſtrekken, en gy zult my altoos waard zyn; dewyl ik door middel van U gebruik heb leeren maken van myne reden. Ach myn Zoon, riep de Koning, geheel in tederheid verſmolten, hoe zeer zyt gy nu waardig erfgenaam te zyn van een Ryk! Hoe heerlyk boet gy door deze redelykheid en grootmoedigheid de dwaling in welke gy waart vervallen!

BERIGT VAN DE HOLLANDSCHE MAATSCHAPPY DER WEETENSCHAPPEN TE HAARLEM.

OP den 24 May 1767. zyn by de Hollandſche Maatſchappye der Weetenſchappen opgericht te Haarlem, aangeſteld tot *Directeur* van dezelve, de Wel Ed. Geſtr. Heer JEAN GYSBERTO DEKKER, *Lid van de kleine Bank van Juſtitie der gemelde Stad*: tot *Leden*, de Heeren, MARTINUS SLABBER, *Koopman te Middelburg*, J. C. PALIER, *Predikant te Wel en Amerbode*, en W. J. G. KARSTEN, *Hoogleeraar in de Wiskunde op de Hooge Schoole te Butzow in Mekelenburg*. Als mede JACQUES DE STEHLIN, *Perpetueel Secretaris der Keizerlyke Academie der Weetenſchappen te Petersburg*.

Ook is aan dezelve Maatſchappye ſedert den 21 May van dit jaar bekend gemaakt en gebleeken, dat de Heer PAUL FRANCK, *Predikant van de Franſche Gemeente te Zutphen*, de Schryver is van het antwoord onder de Zinſpreuk, *Laudatur ab his, culpatur ab illis*, en de Heer SAMUEL FORMEY, *perpetueele Secretaris van de Koninglyke Pruiſſiſche Academie der Weetenſchappen te Berlyn*, de Autheur van het antwoord, het welk ondertekend was, *Judex quisque ſui totum ſe explorat ad unguem*, weshalven deezen Heeren ook de Zilveren Medaille is toegeweezen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

PROEVE

over

HET INGEBEELDE EN HET WAARE VERMAAK.

(*Voluptates contemplandæ, non venientes sed abeuntes, hoc est, non a fronte, sed a tergo.* Aristoteles.)

DAt de Zinnelyke Aandoeningen, even zo wel, als die, welke alleen eenen onmiddelyken invloed hebben op ons redelyk wezen, zeer veel kunnen toebrengen om den ſtaat van ons geluk te volmaken, denzelven wyder uit te breiden, of nauwer te bepalen, al naar gelang ze meer of mindere heilzame of ſchadelyke vermogens over ons oefenen, is eene onbetwistbaare waarheid. En 't komt my niet minder zeker voor dat deze Aandoeningen, zo wel de Zinnelyke, die alleen onze dierlyke driften gaande maken, als die, welke overëenkomſtig ons redelyk beſtaan, onmiddelyk onzen geest aandoen, en onze edelſte vermogens opwekken, de enige bewerkſters van ons vermaak zyn; dewyl 'er geen vermaak buiten deze gemerkt word, en de mensch zonder dezelve volmaakt gevoelloos zyn zou. Dit vast ſtaande, zo ſpreekt het, dunkt me, van zelve, dat 'er zekere zoorten van vermaken voor den mensch geſchikt zyn; dat de Vermaken dus voor hem, en Hy voor derzelver genieting gemaakt is. — Dit ſchynt in het minſt niet aan te loopen tegens de alwyze oogmerken Gods in het formeren van redelyke Wezens; zo we alleen maar op het oog houden de onderſcheiding der vermaken, die overëenkomſtig onze Natuur zyn, van dezulke, die onze bejaging onwaardig moeten gerekend worden, om dat ze tegens dezelve ſtryden. Want het oogmerk van onzen Almagtigen Formeerder kan niet wel anders geweest zyn, dan den Mensch zo gelukkig te maken als met enige mogelykheid, zonder krenking zyner eigen volmaaktheden, en der wyze inzigten, die hy zich zelven by de vorming van 't Geheel-Al voorgeſteld had, geſchieden kon; waar toe Hy dan ook alle redelyke Wezens met zulke Aandoeningen beſchonken heeft, die hen vatbaar maken

voor geluk en ongeluk, en dus zeer gevoelig doen zyn, voor derzelver vermogens, die ze op den geest oefenen. — God heeft derhalven, mag men geredelyk beſluiten, in den boezem van ieder Mensch, niet zonder gewigtige reden, en aanbiddelyke Wysheid, een zekeren trek tot de Vermakelykheden dezes Levens ingeplant; 't geen zeer veel toebrengt, om Hem den tyd zynes verblyfs hier op deze aarde aangenaam en genoegelyk te maken; want de oorſprong van ons beſtaan, niets te vergeefs, noch overtolligs werkende, heeft ons deze natuurlyke neiging zekerlyk niet zonder gewigtige reden geſchonken, maar ongetwyfeld met oogmerk, op dat wy 'er gebruik van zouden maken. Zie daar dan den Mensch door God zelven met vermogens beſchonken, en wel met zulke vermogens, waar door Hy vatbaar word, en zeer gevoelig is voor geluk en ongeluk; gevoelig voor alle de uitwerkzels en invloeden, welke ze op den Geest oefenen. Een voorregt voorwaar, dat hoog te waarderen is, en ons verheft boven het grootſte deel van die tallooze ſchepzelen, in welker midden wy ons geplaatst zien. — Doch zie daar dan ook tevens den mensch met Aandoeningen begaafd, die de voorname bewerkſters zyner rampzaligheid zyn kunnen; 't geen alleen afhangt van het beſtier en 't gebruik, 't welk wy van dat voorregt weten te maken. Zo wy het wel weten te gebruiken, is het de Bron van ons wezentlyk geluk, zonder 't welke wy geen vreugt van enige zaligheit of geluk ſmaken zouden; zo wy integendeel dit geſchenk misbruiken, is het de oorzaak van onze rampzaligheit, de bewerkſter van ons ongeluk, gelyk wy in 't vervolg nader zien zullen.

Van deze waarheit nu, dat den mensch namentlyk geſchonken zyn zekere Aandoeningen, die hem voor de vermaken vatbaar maken, worden wy door ene aandagtige beſchouwing onzer eigen geſteldheit op de baarblykelykſte wyze verzekerd; even zo wel als we overtuigd zyn, dat de Alwyze Schepper niets te vergeefs gemaakt heeft, noch dat Zyne werken wegens enige overtolligheit te berispen zyn. En waarlyk indien men den mensch, om hem gelukkig te willen maken, ſtelde in enen ſtaat zonder Aandoeningen, dat niet anders is, dan een ſtaat van volmaakte gevoelloosheit, hy was voorwaar de ongelukkigſte aller ſchepzelen, en verdiende niets meer dan den laagſten rang in de Geſchapenheit.

Hier uit volgt nu, dat de Aandoeningen, waar mede elk mensch voorzien is, die hem de indrukzels doen ontvangen

van

van zaken buiten hem, waar door hy voor de vermaken vatbaar is; dat die Aandoeningen in haren eerſten oorſprong, zeg ik, niet zondig kunnen zyn; ze moeten inderdaad, als uit het voorgaande natuurlyk volgt, volmaakt goed zyn, en voor een redelyk wezen zo geſchikt, dat ze dienen om een groot deel van deszelfs geluk uit te maken; dewyl ze hem, dezelven regt beſtierende, zyne Zaligheit in haren regten aart doen ſmaken, waar toe Hy buiten deze geheel ongeſchikt zyn zou.

Met dit voorregt, naamlyk, van de aandoeningen regt te beſtieren, en dezelve op geene verkeerde voorwerpen te bepalen, prykte de ſtaat der eerſte volmaaktheit; de Zonde had de hartstogten nog niet beſmet, noch de minſte ongeregelde driften in den boezem ontſtoken. De Stamvader van het menſchelyk geſlagt was met zulke aandoeningen voorzien, die zich door geen onwaardige voorwerpen bewegen lieten. Hy was gewis gevoelig voor de indrukzels die hem van buiten toekwamen; anderzins was hy nimmer gelukkig, noch zyn ſtaat nooit volmaakt geweest; want hy had de minſte bewustheit niet kunnen hebben van zyn geluk, zo hy niet vatbaar geſchapen was voor aandoeningen; zyne Ziel had dan geene indrukzels altoos ontvangen, van 't geen buiten Hem beſtond; en hy had dus niets geſmaakt van de Hemelſche wellusten, waar van het Paradys overvloeide. Dan hier in had de Groote Formeerder aller dingen met een alwys beleid, en onbegrypelyk doorzigt voorzien; door 's Menſchen Ziel te ſcheppen met die geſteldheit, waar door zy geſchikt was om van buiten indrukzels te ontvangen; het geen haar dus vatbaar maakte om waar geluk te ſmaken. Dit geluk heeft hy ook zo lang genoten, als hy van dat groote geſchenk, te weeten, de gevoeligheit om indrukzels van buiten te ontvangen, zich wel bediende. Maar zo groot als dit voorregt was, zo lang de Mensch het zelve beſtendig regt gebruikte, even zo zeer diende het, om hem te verlagen, en ongelukkig te doen worden, by mangel van een goed gebruik. Byaldien hy dit voorregt verwaarloosde, moest het hem onvermydelyk neêrſtorten in enen ſtaat van de laagſte Rampzaligheit, gelyk by de uitkomst klaarblykelyk gebleken is; hoe zeer ook alles in zynen eerſten oorſprong goed, en den Grooten Werkmeester, door wien het gevormd was, waardig ware.

Dan nademaal wy zien, dat het misbruik, 't geen de Mensch, in 't vervolg van tyd, van deze geſchonken voorregten gemaakt heeft, en dagelyks maakt, tot gevolg heeft

de bejaging veler verderfelyke vermakelykheden, zondige en vleeſchelyke wellusten, welke de nadeeligſte gevolgen na zich ſlepen, zo zal het der moeite waardig zyn, deeze vermaken een weinig nader van naby te beſchouwen.

Men ziet vele menſchen een oneindig aantal vermakelykheden met yver en ene onverzettelyke begeerte najagen; dog die, een redelyk ſchepzel onwaardig, 's Menſchen begeertens onmogelyk voldoen kunnen; die alleen de Vertooning maken van iets, terwyl ze in zich zelven niets anders, dan iedelheit zyn, geenzins geſchikt, noch overëenkomſtig den aart en de natuur van ons zedelyk beſtaan. —— Dit zyn vermaken, die den byzienden Sterveling misleiden, door ene iedele vertooning van gewaande beſtendigheit; die Hem onder hunne heerſchappy wegſlepen, en onder de banden en het lastig juk der ſlaverny brengen; die zich in een valsch ligt plaatzen, om den mensch te misleiden; die recht beſchouwd niets in zich bezitten, om de Ziel met zuivere en onvermengde blydſchap te vervullen; noch geen vermogen altoos hebben om een waar geluk uit te werken. Vermaken, die in tegendeel in de Ziel ene groote ledigheid laten, of wel, in plaats van die liefelyke en verkwikkelyke gemoedsaandoeningen te vervullen; in plaats van in den boezem uit te ſtorten die ſtille gelatenheit en verkwikkelyke kalmte, die voor de ware Bron van 's Menſchen geluk te houden is; de Ziel in tegendeel daar na vervullen met onrust, met wroeging, met kloppingen, met moedelooze vertwyfelingen, die den ſtaat enes menſchen allerongelukkigst, allerbejammerenswaardigst maken moeten; dewyl ze tot gevolgen hebben, de gevoeligſte en alleraandoenelykſte ſmarten.

Zulke vermaken hebben geen ander vermogen, dan 't geen ze alleen op 's menſchen uiterlyke Zintuigen oefenen; zy dragen daarom den naam van Zinnelyke, en Dierlyke vermaken; om dat vele derzelven, ons redelyk wezen onwaardig, geene of zeer weinige indrukzels van zuiver genoegen maken kunnen; nadien hun dat vermogen ontbreekt, 't welk der Ziele den verkwikkelykſten wellust inſtort. — Van deze vermaken ziet men niet zelden den mensch onder de genieting walgen; terwyl hy ze zelfs driftig en vuurig bejaagd, baaren ze hem reeds al kwelling en hartzeer; zy verlaten Hem doorgaans heel ſchielyk, en als dan vervullen zy het hart met een jammerlyk met een gevoelig verdriet, waar door niet zelden de Ziel geſtort word in een ſtaat van uiterſte rampzaligheid. — Niet dat alle de zinnelyke vermaken van die natuur zyn, dat zy allen een en dezelve nadeelige

lige uitkomſten hebben; ver van daar! Men vind 'er, die, voor den mensch geſchikt zynde, deszelfs leven aangenaam en vermakelyk maken, die in zekere omſtandigheden verkwikkelyk, en om den Geest te verſterken van zeer veel nut en vrugt zyn. Deze, geſchikt naar den aart en natuur van 's Menſchen geſtel, mogen den naam dragen, niet alleen van geoorloofde, maar zelfs van natuurlyke vermaken; maar het andere zoort, dat thans het onderwerp onzer beſchouwinge is, waar aan de meeste menſchen zich zo verſlaafd overgeven, beſtaat ſlegts in verbeelding. Zy maken enige vertooning, als of ze in ſtaat waren het wezentlyk geluk van een redelyk ſchepzel te bewerken; om die reden ziet men zo vele menſchen onledig, ten einde dezelve met al dien ernst te bejagen, die men behoort aan te leggen, om een beſtendig en geduurzaam goed te verkrygen. Maar men laat zich al te deerlyk misleiden door de enkele vertooning; terwyl een vooruitzigt op andere vermaken, dog van dezelve natuur, de eigen vermogens, in hoe een verren afſtand ze nog mogen geplaast zyn, op het gemoed oefenen, even gelyk de vorige, die ſchielyk verdwenen zyn. Op deze wyze laat men zich van dag tot dag beguichelen, door iets, in welker bejaging nimmer enige ware rust voor de Ziel gevonden word.

Door dezen Vloed van iedele, van ingebeelde Vermakelykheden laat den mensch zich veel al geſtadig weg ſlepen. Hy bevind zich als in een draiſtroom, uit wiens midden hy zich niet weet te redden, ten minſten zonder dat het hem veel moeite veel arbeid koste, zich zelven van die vermaken te ſpenen, of zich aan zommigen te onttrekken, komt velen als een pynelyk en verdrietig werk voor. Deze Ontrukking aan de Wellusten dezes levens ſchynt voorwaar voor het vleesch zeer aandoenelyk en ſmartelyk te zyn. Want duizend begeerlykheden ten onder te brengen, alle zyne kwade en verdorven neigingen te dooden, zich zelven van dat gene te ſpenen, waar toe men door een talloos aantal van voorwerpen gelokt word, zulk een werk komt veeltyds te zwaar voor om 'er aan te torſchen. Daarby heeft de Deugd in haar eerſte aanzien iets onbevalligs; alle hare voorſchriften ſchynen lastig, zwaar en moeijelyk; en zulken, die der wellusten dienstbaar zyn, kunnen in dezelve niets voortreffelyks vinden. De weg, die tot de Deugd leid ſchynt hun hobbelig, oneffen, en ze meenen op denzelven zeer vele onaangename bejegeningen te zullen ontmoeten. De Deugd trekt den mensch af van alles, waar hy van na-

tuure toe ſchynt te neigen: daarom vertoont ze in de oogen veler menſchen die ſchoone gedaante niet die men haar toeſchryft. Ze is, zeggen ze, op ver na zo bevallig noch aangenaam niet, als men haar wil afſchilderen; integendeel ze doet niets dan geduurig berispen, den mensch geſtadig te rug roepen van het involgen zyner lusten, en begeerlykheden; zy maakt hem angstvallig; ja de gantſche weg der Deugd is eer met ſcherpe doornen bezaaid, dan vermakelyk en gebaand; dezelve is vol oneffenheden, die de bewandeling ondragelyk lastig maken. Daar en tegen is de weg des vermaaks gebaand, glad en effen, en wegens duizend verkwikkelykheden, die zich geſtadig aan het gezicht opdoen, en aan alle de overige Zintuigen aangenaam vertoonen, zo uitſtekend bevallig om te bewandelen, dat elke trede, die men voortzet den Wandelaar telkens nieuwe en tevens ſchilderagtige bekoorlykheden ontdekt. Ze leid hem als langs een pad van rozen, waar de verkwikkelykſte geuren de lugt vervullen; alles wat men ziet is ſchilderagtig; alles wat men hoort is zielſtreelend; en alles wat men hier ſmaakt is eene onafbeeldelyke wellust voor het vleesch; met een woord, het pad der vermakelykheden leid ons ontwyfelbaar naar de zaligſte gewesten, daar de weg der deugd den mensch van het waar geluk verwydert.

Zie daar, op zodanig eene wyze redekavelt het Vleesch, en de vleeschgezinde Mensch; aldus redeneert de Dwaas, die geene wellust kent buiten die, welke zyne Zintuigen aandoet; die niet weet dat ons grootſte geluk beſtaat in die zuivere gemoeds rust, welke een volmaakte wellust voor den Geest is; een wellust, die met het vleesch weinig te ſtellen heeft; een veel edeler, dan alle de vleeſchelyke wellusten, die van velen zo gretig worden nagejaagd. Wel aan Weereldling, breng uwe vermaken ten voorſchyn. Laat ons zien waar ze in beſtaan, ofze ook in ſtaat zyn de uitgebreide begeertens uwer Zielen te verzadigen. Beſchouwen wy uwe wellusten eens voor een oogenblik van den allervoordeeligſten kant; maar ziet zy zullen ras tot iedelheit verdwynen. Laten vry alle uwe Zintuigen op de gevoeligſte, op de aangenaamſte, op de ſtreelenſte wyze worden aangedaan. Laat het genot uwer wellusten u nog zo vermakelyk, nog zo verrukkend voorkomen, en aan alle uwe verkeerde neigingen, aan alle uwe dwaze begeerlykheden, in allen opzigte, ſchynen te voldoen; nochtans met dit alles zal het einde derzelven u wel haast overtuigen, dat uwe wellusten geen wezentlyk goed in zich bevatten, noch den mensch eenig be-

beſtendig geluk ſchenken kunnen. Slaa ſlegts het oog op derzelver geduurzaamheit; hoe kortſtondig is al uw vermaak? Geen tyd is doorgaans vlugtiger, noch kortſtondiger, dan die men in wellusten en vermakelykheden doorbrengt. Dwaas zyn dierhalven, ten uiterſten dwaas en buitenſporig onze pogingen, wanneer ze niets anders op het oog hebben, dan onbeſtendige goederen, dan vermaken van enkele oogenblikken; wellusten die zo ſchielyk henen vlugten als de ligtſte ſchaduwen, welke voor ons oog gemaakt worden en verdwynen, byna op eenen tyd; onverſchonelyk dwaas zyn zulke pogingen, die zich niet verder uitſtrekken, dan tot dingen die in zich zelven geen wezen hebben; daar ieder in zynen eigen boezem een grondbeginzel ontdekt, 't geen zich tot iets van een edeler natuur uittrekt. Onvergefelyke Dwazen derhalven, die alleen wellusten bejagen, welke, by alle gebreken, nog een voornaam gebrek hebben, dat zy namentlyk het leven verbazend kort maken; een gebrek, dat vele menſchen zo veel angstvallige bekommeringen baart.

Dan tot nog toe hebben wy ſlegts de ingebeelde Vermakelykheden van den voordeeligſten kant beſchouwd. Nauwlyks zal een eenig mensch, overgegeven aan dartele, aan losbandige wellusten, die laten varen, alleen, om dat zy hem een goed gedeelte zynes levens ſchielyk doen voorby vliegen, om dat ze veel kostelyken tyd ſchandelyk doen misbruiken, en hem voor zulk een misbruik ten eenemaal onverantwoordelyk ſtellen: men heeft zyn antwoord hier op dadelyk gereed. „ Die tyd, welken men in vermaken door„ brengt, hoe ſchielyk die ook moge voortſnellen, heeft „ ten minſten dit voordeel, dat ons de genieting ſtreelend „ aangenaam is; en zyn deze oogenblikken ſchielyk vervlo„ gen, ze zyn zo dra niet uit ons gezigt of we zoeken ter„ ſtond weêr anderen op, om dus ons leven tot een ſchakel „ van genoegelykheden te maken". — Dog dwaze Stervelingen, laat ik u mogen zeggen, dat gy uwe Zielen onverantwoordelyk mi leidt, en het naberouw, is te dugten, zal veel te ſpade komen. Doorzoekt uwen boezem nauwkeurig, en belydt ter goeder trouw of gy denzelven ooit met waar genoegen vervult vindt. Zo gy ten dezen opzigte getrouw met u zelven handelt, zult gy wel dra moeten belyden, dat gy 'er zulk eene ledigheid in ontdekt, die met alle de aardſche wellusten, met de uitgezogtſte vermaken, niet vervuld kan worden. — Ik bid u, doorzoekt uwe Zielen nauwkeurig: ziet hoe gy haar geſteld vind, als u deze Zinnelyke

Vermaken ſlegts ene enkele reis ontſtaan? Als dan hebt gy den besten tyd, de allergepaſtſte gelegenheit, om bedaard by u zelven ſtil te ſtaan. — Dan zulk een werk, zult gy zeggen, valt veel te pynelyk; een vrolyk gemoed kan 'er zich niet toe verledigen, en zulke angtsvallige gedagten ryzen egter nu en dan wel eens, tegens wil en dank, in uw gemoed op. — Maar welk een verſchrikkelyk afgryzen ontſtaat 'er als dan in de Ziel; de vermaken zyn weg, verdwenen, en zie daar, ze laten niets na dan angstvallige vertwyfelingen. — Dit echter is nog niet alles, wat u de wellusten aandoen. — De Ouderdom genaakt; Gy begint te walgen van al wat u voor dezen zo bekoorlyk, van alles wat u voorheen bevallig was. — Die zelve aandoeningen word gy niet meer ontwaar, gelyk als voor dezen, toen gy u in de wellusten dezes levens baadde; de lust, de kragten, met een woord, alles ontbreekt u, om ze meer met dien yver na te jagen, als toen u het jeugdig bloed vry door de aderen ſpeelde. Het zyn dezelfde vermaken niet, verbeeldt gy u, ze doen u niet aan; ze verwekken die zelve drift niet; ja ze vermoejen u veel eer, dan dat ze enig genoegen geven. — Het zyn nog dezelve vermaken, maar ze oefenen dezelve uitwerking niet meer op uwe geſtellen. Dog ſtaa my toe nog eene trede verder te doen, en een oogenblik te vertoeven by de gevolgen, welke de ingebeelde vermaken na zich ſlepen. O welke gevarelyke klippen, ten hoogſten te dugten. 's Menſchen zwakke geſteldheit word door het ieverig najagen van aardſche vermaken, van verleidende wellusten, al te deerlyk ondermynd! De vleeſchelyke begeerlykheden in te volgen doet de friſſte gezondheit wel haast kwynen, en verſpreid ene verbleekte magerheit op de aangezigten! Ziektens, pyn, ſmart en elenden grypen den bedrogen Sterveling aan, en ſtorten hem in enen deerniswaardigen toeſtand. Hy ligt vast gehegt aan zyne Legerſtede, gebonden met de knellende banden van krankheit. Rusteloos kwelt hem ene ongeduurigheit, die zynen ſmarten nog een gewigt van moejelykheden byzet, terwyl zyne Ziel geſtadig gepynigd word door een jammerlyk te rug denken aan het voorledene; welke gedagten hem den Boezem van een ſcheuren. Maar hoe angstvallig ziet hy op het toekomende; welk een bekommerlyk vooruitgezigt, 't geen hem het hart in de moedeloosſte vertwyfelingen doet weg krimpen! Middelerwyl vermeerderen de aanvallen van ſmarten nog ieder ogenblik; en wanneer men dat gevreesde tydſtip ziet naderen, dat tydſtip, dat met ſchielyke ſchreden toeſchiet, waar in

men

men alles moet verlaten, alles vaarwel zeggen, en den wellustigen, in de tegenswoordigheid van enen gedugten Regter, rekenſchap van zyne bedryven ſtaat afgevorderd te worden. O welk een allerysſelykſte vertooning! Welk ene angstvalligheit prangt als dan het benauwd gemoed! Duizend verwenſchingen volgen de eene op de andere; alle zyn ze iedel; want eindelyk ſtort men neêr in een onvermydelyk verderf.

Zie daar de gevolgen der verderfelyke Vermaken die men veelal zo vlytig ziet najaagen: Dog die, voor onze natuur ongeſchikt zynde, ene ernſtige bejaging veel te onwaardig zyn. Zie daar het uiteinde der zulken, die zich geheel aan de wellusten dezes levens overgeven: die dienstbaar zyn aan de begeerlykheden des vleeſches, en, geboeid met de ketenen der Zonde, onder ene onverdragelyke ſlaverny gebukt gaan. Zie daar de wrange Vrugten die 'er op den weg der ondeugd te plukken zyn; wel verre daar van daan, dat het pad der ondeugd tot den einde toe vermakelyk en liefelyk is. Nauwlyks is men het zelve opgetreden, of het verliest ras alle zyne Schoonheden; en hoe men verder voortwandeld, hoe het onaangenamer word. Dan de Deugd is van ene geheel andere natuur; deze leid ons op tot het ware geluk; de weg derwaards mag in den beginne wat hobbelagtig, wat moeijelyk vallen; geen nood; wel dra is men deze zwarigheden te boven; en hoe men verder voortwandeld, hoe men meer aangenaamheden, meer verkwikkelykheden aantreft. Dog hier van zullen wy in het vervolg nog nader overtuigd worden, wanneer wy zullen onderzoeken welke de beste middelen zyn om ons een duurzaam geluk te bezorgen. Dat wy ons dan niet laten bedriegen; noch onbedagtzaam laten misleiden, door dingen, die in zich zelven geen wezen hebben; maar ons allerwege toeleggen, om een beſtendig geluk te verwerven, dat ver boven het bereik van alle verandering, en vergankelykheit geplaatst is.

C. V. D. G.

VAN DE NATUUR EN VORMING DER SPONSEN.

In een Brief van JOHN ELLIS, Schildknaap, L. v. h. K. G. *aan Dr.* SOLANDER L. v. h. K. G.

(*Philoſophic. Transact.* Vol. LV.)

Myn Heer!

GY die U by uitſteekendheid oefent in de natuur, ziet haar in alle haare werkingen voortgaan met geregelde opklimmingen van het geringſte tot het volmaaktſte van alle geſchapen wezens; onder de dieren welken gemeenlyk Zoophyten genoemd worden, kunt gy een baarblyklyke opklimming, van een ruwe onregelmaatig gevormde Spons (welk het laagſte wezen is, welk my tot nog toe is voorgekoomen eene ſchynbaarheid van dierlyk leven te hebben) tot het ſchoon en cierlyk rood koraal.

De natuur en vorming van de Spons, tot nog toe niet ten volle nageſpoord zynde, zal elke poging om dit duistere deel der natuure op te helderen den Onderzoekzugtigen genoegen geeven. Het oogmerk dan van deezen brief is, het Koninglyk Genootſchap door uwe handen te laaten toekoomen, wat wy gezien hebben in de Proeven welken wy gedaan hebben aan den zeekant; het wezenlyke van het gene over dit onderwerp gezegd is van de hedendaagſchen zo wel als van de ouden; en eindelyk hoe na zy koomen aan de Alcyoniums, een ſoort van wezens naast boven dezelven op den trap der natuure, als zynde eene treede nader aan de gedaante van dieren.

Als wy de Ouden raadpleegen, zullenwe bevinden, dat de perſoonen die in den tyd van ARISTOTELES hun werk maakten van deeze zelfſtandigheden te verzamelen, een zekere gevoeligheid, als eene krimping, gewaar wierden als zy dezelven van de rotzen aftrokken; en in den tyd van PLINIUS was men nog in het zelfde gevoelen, dat zy een ſoort van gevoel of dierlyk leven in zich hadden; maar na dien tyd hadt men geene achting voor dat ſoort van kundigheid, en het bleef een ſtuk van twyfeling, tot dat de doorlugtige Graaf MARSIGLI uitſpraak deedt datze groeijende wezens waren, gelyk hy ook gedaan heeft van alle Koraalen, Keratophytons en Alcyoniums enz.

Na hem viel het den ſchranderen Dr. PEYSONEL te beurt, in zyne onderzoekingen te ontdekken dat het dieren waren,

of

of liever, gelyk hyze noemt, een werkſtuk van dieren, gemaakt door een ſoort van Urtica marina; doch by nader onderzoek van deeze ingewikkelde lichaamen in zeewater te Guadeloupe, vereerde hy het Koninglyk Genootſchap met een brief, van daar gedagteekend 1 Maart 1757. waar in hy een byzonder berigt heeft gegeeven van het dier welk hy ons verzekert de Spons te vormen. In zyne beſchryving van het dier, als ook van de wyze van de Spons te maaken, is iet zo aanmerkenswaardig, dat Ik eenige van de gewigtigſte deelen 'er van zal melden, om de waarſchynlykheid van zyn gevoelen aan U en het Koninglyk Genootſchap te onderwerpen.

Hy merkt aan „ dat het zelfde ſoort van dier de vier „ voornaame ſoorten van Spons, door Vader PLUMIER be„ ſchreeven, als de *Pyp Spons*, de *Koordlykende Spons*, de „ *gevingerde Spons*, en de *Honigraat Spons* maakt".

„ Deeze Sponſen", zegt hy, „ beſtaan uit harde vaste „ vezelen, dubbel rond gedraaid, en de tuſchenruimten „ zyn gevuld met een taaije ſlymige ſtoffe, hebbende groote „ holten, met rolronde pypen, verſpreid door de geheele „ zelfſtandigheid, een ſoort van doolhof maakende, welke „ vol is van deeze wormen".

Hy zegt, hy hadt bemerkt, „ dat de Sponſen beginnen „ gemaakt te worden op een knop van ſteengeworden zand „ of een andere dergelyke ſtoffe, rondom welke de wormen „ beginnen te werken, en rondom welke zy intrekken als „ hun laatſte verblyf of toevlugt".

Hier na gaat hy voort om 'er eene beſchryving van te geeven, welke is, „ dat zy zyn ⅛ van een lyn dik, twee of drie „ lynen lang, van een kegelvormige gedaante, met een klein „ zwart hoofd voorzien met twee nypers; het ander uit„ einde is vierkant, en veel breeder dan het hoofd. Hunne „ beweging begint by den ſtaart, en eindigt aan het hoofd. „ Zy zyn zo doorſchynend, dat de omloop van het bloed „ gezien kan worden; en waar de ingewanden moesten zyn, „ is een ſoort van kringswyze beweging van een zwartag„ tige ſtoffe, heen en weergaande in het dier. Hy zegt, dat „ hy dezelven buiten de ſpons, meer dan een uur in 't leven „ heeft gehouden, en (het welk zeer byzonder is) wanneer „ hyze bragt naby een ſtuk verſche ſpons, waar de nesten „ vogtig waren, en waar uit hy hen te vore genomen hadt, „ hy 'er hen wederom zag inkruipen en verdwynen. Hy „ gaat voort ons te zeggen, dat deeze wormen geen afzon„ derlyke huizing hebben; dat zy zonder onderſcheid wan-

„ de-

„ delen in den pypagtigen doolhof, zo dat, zegt hy, hy „ zonder de achting van PLINIUS en andere Natuurkundi„ gen te verkorten, niet zien kan, dat het in hunne magt „ zy de lichaamen der Sponsen te verwyden of samentetrek„ ken, welken altyd blyven in den zelfden staat van groot„ te, zonder gevoelig te wezen van aanraaking, als zynde „ een levenloos lichaam, en al het gevoelige leven behoo„ rende tot de wormen".

Voorts zegt hy ons, „ dat zy met de kwyl of het sap „ welk zy afgeeven, de Spons doen grooter worden of „ groeijen, gelyk de byen en wespen, en voornaamlyk de „ houtluizen van Amerika, hunne nesten en huisjes ver„ grooten".

Dit berigt my zo strydig voorkoomende tegen de werking der natuure, in de vorming van de andere hier aan gelykende Zee-lichaamen, Zoophyten genoemd, gelyk Koraalen, Keratophytons en Alcyoniums, voornaamlyk de laatsten, deedt my de waarheid vinden van zulk een buitengewoone ontdekking.

In 't jaar 1762 dan, wanneer wy by malkander waren aan den zeekant by Brighthelmstone, ontleedden wy met veel omzichtigheid de *Spongia medullam panis referens*, of de kruim van brood-Spons, in hope van de kleine dieren te ontdekken, welken onderstéld waren dezelve te maaken; en wy waren verwonderd een groote menigte van kleine wormen 'er in te vinden, in 't byzonder een zeer klein soort van *Nereis* of zee-Scolopendra. Doch deeze wormen scheenen baarblyklyk, in plaats van de werkmeesters 'er van te wezen, zich een weg geboord te hebben in deeze zagte zelfstandigheid, en zich dezelve alleen tot een plaats van verblyf en veiligheid te doen dienen. Hier na gingen wy de zee-kust langs tot Klein Hampton, naby Arundel, op de kust van Susfex, waar wy uit de zee verscheiden stukken van dezelfde soort van Spons ophaalden, vol van een oranjekleurige taaije stoffe; en terwyl ze nog versch uit zee waren, onderzogten wy dezelven [na datze eenigen tyd gelegen hadden] in glazen met zeewater; en tot onze groote verwondering, in plaats van eenige polypgelykende zuigers, of de gedaante van eenig klein dier, uit de tepeltjes of kleine holligheden, waar mede ze omringd zyn, te zien koomen, zagen wy alleen dat deeze kleine holligheden zich samentrokken en verwydden. En tot meerdere bevestiging van deeze beweging, te Hastings in Susfex zynde, in Augustus 1764. in gezelschap met Dr. GOWIN KNIGHT, L. v. h. K. G. verzamelden wy van de rotzen, op den ebtyd, even onder water, eene menig-

nigte van dezelfde ſoort van Spons, doch van een bleekgeele kleur, in de gedaante van verſcheiden hanekammen, met malkander vereenigd, waar van de toppen vol waren van pypagtige holligheden of tepeltjes. Als wy deezen in glaazen met zee-water onderzogten, konde we duidlyk zien, dat deeze kleine pypjes het water naar zich namen en weder lieten loopen, heen en weder. Zo dat de Spons is een dier van zyn eigen ſoort, welks monden zo veele holen of einden zyn van getakte pypen, open aan de oppervlakte; hier mede neemt het zyn voedzel, en hier door ontlast het, gelyk de Polypen, zynen drek.

Maar, om een verder bewys te geeven dat de Sponſen het zee-water inzuigen en weder uitwerpen, zal ik een plaatze aanhaalen van dien getrouwen navorſcher der natuure, den beroemden Graaf MARSIGLI, in zyne *Histoire Phyſique de la Mer*. p. 53. die, niet tegenſtaande hy dezelve hieldt voor Gewasſen zo wel als de Koraalen enz. in zyn hoofdſtuk over de Sponſen, deze byzondere waarneeming heeft, welke volſtrekt het tegendeel bewyst.

„ Ik heb een genoegzaamen voorraad van Gewasſen om „ 'er een geheele Kruidkunde van te maaken, en verſchei„ den byzondere bedenkingen aangaande de *ſyſtole* en *diaſto*„ *le*, welke Ik opgemerkt heb in veele ronde openingen van „ deeze planten, terwylze uit de zee koomen, eene bewe„ ging welke duurt zo lang tot dat het water ten eene„ maal verteerd is ".

Niets kan duidlyker beſchryven 't gene Ik in onze Sponſen gezien hebbe, zo dat, met toegeeving aan het toenmaals heerſchende gevoelen dat ze Gewasſen waren, hy, zo my dunkt, de waarheid nader is, dan het berigt van PEYSONEL aangaande de formeering der Sponſen door kleine dieren, die heen en weder loopen in den doolhof van de pypen, om dit zo byzonder dierlyk werkſtuk ſamen te ſtellen.

Ik zal nu overgaan om te toonen hoe na zy koomen aan de Alcyoniums, ten opzichte van de inwendige gedaante en maniere van groeijing.

Men moet, om hier van begrip te maaken, een regtſtandige en waterpas vlakke ſnede van de gemeene winkel-Spons beſchouwen; en dit kan elk een gemaklyk doen; en gelyke ſneden van de *Alcyonium manus marina*, met het bloote oog en met een vergrootglas; om dat deeze ſoort ook gemaklyk te krygen is.

Men zal zien, dat de ſaamgevoegde pypen van beiden opkoomen van het gedeelte met welk zy aan de rotzen vast zit-

zitten enz. Hier van daan breiden zich beide ſoorten in takken uit, en zwellen in onregelmaatige kwabben, met dit onderſcheid, dat de oppervlakte van de Spons bedekt is met holen, voorzien met kleine punten, als kleine doornen; de oppervlakte van de Alcyonium met geſternde openingen van agt ſtraalen, waar uit de polyp-wyze zuigers voortgeſtooten worden, om bekwaam voedzel te zoeken: en deeze geſternde openingen in het eene, en de holen in de ander, koomen in zo verre overeen, datze in beide ſoorten gevonden worden van verſchillende grootte; doch dit is evenredig met den ouderdom van de takmaakende pypen, welken aan de oppervlakte koomen.

In de doorſnydingen van de Alcyonium, kan men de netwyzige veerkragtige vezelen, welken het doorſchynende ſtyve lilagtige deel inſluiten, klaar onderſcheiden gelyk in de Sponſen: maar, wyl deeze taaije zelfſtandigheid van een vaster weefzel is dan in de Sponſen, wordt 'er meer moeite vereischt, omze van de veerkragtige vezelen af te ſcheiden; het kan evenwel met eenige moeite gedaan worden, genoeg om te bewyzen het gene Ik hebbe getragt aan te toonen, Ik wil zeggen, de groote gelykheid welke 'er is tuſſchen het dierlyk leven van de Sponſen en de Alcyoniums, en gevolglyk dat beide dieren zyn.

Eer Ik beſluit, moet Ik nog zien weg te neemen eenige twyfelingen, welken de meeste onderzoekers verlegen gemaakt hebben om reden van te geeven; de eene is, wat die zeer groote holen, welken hier en daar onregelmatig op de oppervlakte voorkoomen van de meeste Sponſen, maakt? de andere is, hoe zulke vreemde lichaamen, als kleine ſchelpen, ſteenen en zelfs gedeelten van Fucus, in 't midden van deeze dierlyke lichaamen koomen? In antwoord op het eerſte, by het openſnyden en onderzoeken van deeze lichaamen, als ze nog versch in zee-water zyn, gelyk ik te vore al getoond hebbe, vindt men dikwils eene menigte van verſcheiden wormen, die zich een weg in dezelven booren, en 'er hunne nesten en verblyfplaatſen maaken, of misſchien aazen op de lilagtige ſtoffe van de Spons. Dit bevestigt de Beroemde DONATI, in zyne Historie van de Adriatiſche Zee; die, gelyk PEYSONEL, het dier willende vinden, welk de ſamenſteller was van de *Alcyonium primum Dioscoridis*, welk de Sponſen zeer nabykoomt: ontmoette hy veel onregelmaatige holligheden in hetzelve, en dus ook verſcheiden ſoorten van bewooners, waar van hy 'er één in 't byzonder heeft beſchreeven en afgebeeld. Doch hy zegt, met veel

veel oordeel, deezen zyn de werkmeesters niet, maar de bewooners; en hy erkent de Alcyonium van een dierlyken oorſprong te zyn, waar in hy zegt duidlyke blyken van gevoel gezien te hebben.

Belangende de tweede twyfeling, een naauwkeurig onderzoeker der natuure zal bevinden, dat de zelfde eigenſchap, van vreemde lichaamen in te ſluiten, gemeen is aan de geheele clasſe der Zoophyten, als zy groeijen, van de Spons tot het rood Koraal. Om dit te betoonen heb Ik verſcheiden ſtaalen, zo wel van Spons, als Keraphytons en Koraal, met verſcheiden lichaamen in dezelven beſlooten, dierlyke en groeijende. Ik heb ſtukken van welken zelfs het rood Koraal het wit Koraal inſluit, en het wit het rood; met veele Keratophytons, ingeſlooten hebbende kleine rondagtige ſchelpen van het Barnacle geſlagt, van ſommige oppervlakkige Onderzoekers der Natuure, (welken ze voor Gewasſen willen houden) geoordeeld de vrugt van de Keratophytons te wezen.

BRIEF VAN DEN HEER LE CAT, AAN DEN ABT NOLLET, OVER EEN ZUIGPOMP, DIE HET WATER VYFTIG OF ZESTIG VOETEN HOOG BRAGT; MET HET ANTWOORD VAN DEN ABT NOLLET OP DENZELVEN.

't IS ten vollen waar, Myn Heer, 't geen gy gehoord of of geleezen hebt van eene Zuigpomp, die het water ter hoogte van vyftig of zestig voeten opbragt. *De Natuur beeft haare Wetten niet veranderd*, doch zy verbergt zomtyds nog 't een en ander voor ons, en 't geen ze ons vergunt te zien is nog onder eenige voorwaarden: en 't is noodig dat wy alle die voorwaarden weeten, onder welken de bekende wetten veranderen, en dus uitzonderingen lyden.

De Abt CLOUET ons Medelid, die zich tegenwoordig te *Madrid* ophoudt, liet my dit voorjaar weeten dat een Blikſlager te *Seville* 't ondernomen hadt om met een Zuigpomp, de eenige ſoort van pompen die hy mogelyk kende, het water ter hoogte van zestig voeten te brengen, om bloemen te bevogtigen op die hoogte ſtaande.

De onkundige Pomper vermoeide zich te vergeesch, om het water tot die hoogte te doen opklimmen. Hy kwam met een dolle drift na beneden loopen, en gaf op de buis van de pomp een' ſlag met den hamer, waar door, ter hoogte van tien voet boven de regenbak, een gat van omtrent een lyn kwam,

kwam; en ziet het water bereikte de hoogte daar de bloemen ſtonden: gy bemerkt wel dat dit enkel by toeval en als tegen wil en dank geſchiede; maar het levert niet te min eene vreemdigheid op in de Natuurkunde: ook is deeze proeve aan verſcheide andere perſoonen in *Spanje* gelukt, by deezen tot vyftig, by anderen tot zestig voeten. Ook ben ik in eigen perſoon des overtuigd geworden, door 'er zelve de proeve van te neemen met eene kleine pomp van SAINT QUENTIN Koperſlaager te *Rouen*, welker buis een duim over kruis wyd was: deeze buis plaatſte ik in een waterbak van myn tuin, en het andere einde kwam op het uitſtek van myn plat vyf en vyftig voeten hoog, ik had geen hooger plaats in myn huis. Op de hoogte van tien voeten, boven 't oppervlak des waters was een klein kraantje gemaakt: men deedt dit kraantje digt, en pompte vervolgens; wanneer ik verzekerd was dat het water de gewoonlyke hoogte van twee en dertig voeten bereikt hadt, liet ik, ondertusſchen voortpompende, het kraantje open; en het water kwam boven. —— Maar welk water Myn Heer? Alleen dat water, 't geen boven de tien voeten, de plaats van het kraantje, was; ik ſloeg hier nauwkeurig agt op. Ik liet het kraantje weder digt draijen, op nieuw pompen, het kraantje onder 't pompen weder openen, en het water verſcheen als te vooren. Zo dat men, om eenig nut van deeze nieuwe uitvinding te trekken, die opening met een klepje moet ſluiten gelyk aan die geplaatst worden op de ſchalmeien en zakpypen, om die gaten te ſluiten welke te ver van de vingers af zyn, en dit klepje moest met een yzerdraad komen ter hoogte dat hy die pompt, het naar vereisch kan openen en ſluiten.

Ondertusſchen zie ik de rede nog niet van dit verſchynzel, ik weet het niet tot myn genoegen te verklaaren. —— Het water door den zuiger ter gewoone hoogte van twee en dertig voeten gebragt zynde, open ik, op de hoogte van tien voeten, in dien kolom water, een gat; de drukking der lugt, overeenkomſtig met die opening, heeft de voordeelen eigen aan alle werking op eene kleine oppervlakte, zo bekend door de kragt der wigge, en door de proeve van blaazen van gewigt gedrukt, en opgeligt door het blaazen met een pypje.

Dezelve dringt door die opening in den kolom water, en ſcheidt dien in twee deelen, waar van tien voeten ter zyde van de waterbak, en twee en twintig voeten ter zyde van de ontlastplaats der pomp zyn. De zuiger blyft werken, en de lugt komt by aanhoudenheid het gat in, en

wordt

wordt zelve een perspomp, en dringt de twee en twintig voeten water, die 'er boven zyn, opwaards tot dat het zig boven ontlaste.

Hier in beſtaat, Myn Heer, zo veel ik kan bevroeden het geval; ik twyfel niet of gy zult 'er eene betere oplosſing van geeven, doch 't geen ik u heb medegedeeld is het weezenlyke myner waarneeming.

Ik zou wel gewenscht hebben deeze proeven te herhaalen met pompen van een grooter ſoort, en het gat laager te maaken, om, door deeze twee middelen eene grootere menigte waters te krygen; doch dit alles kost geld, en naardemaal ..... Wat behoef ik my in deeze zaak in te wikkelen? Ik heb genoeg te doen om de ſchade, door den brand aan myn kabinet toegebragt, te herſtellen, en myne geringe voortbrengzels betreffende de Natuur- en de Heelkunde het gemeen mede te deelen; daarenboven gaa ik gebukt onder den last der jaaren en eene toeneemende zwakheid. Ik wil dan deeze Pomp-proeven overlaaten aan Jonge Natuurkundigen, die meer tyds en gelds hebben, of door lieden van middelen geholpen worden.

Rouen 4 Dec. 1766. LE CAT.

ANTWOORD VAN DEN ABT NOLLET.

Indien in het nieuwspapier, waar in ik van den Blikſlaager te *Seville* geleezen heb, of indien uit den mond der perſoonen die daar over met my ſpraken, my dit ſtuk was voorgekomen, gelyk gy, Myn Heer, in uwen laatſten Brief het voorſtelt, ik zou u niet gevraagd hebben, *of de Natuur haare wetten veranderd hadt*; ik zie 'er niets in dan de gewoone uitwerkzels, welke een Natuurkundige moet opmerken, wanneer hy de proeven van TORICELLI en van PASCAL niet geheel vergeeten heeft. 't Is iets meer dan honderd jaaren geleden, dat de eerstgemelde, ons, op het onwederlegbaarſte, betoogd heeft, dat de opklimming der vogten in ledige buizen een uitwerkzel is van het gewigt des dampkrings; en de laatstgenoemde heeft, eenigen tyd daar naa, beweezen, dat een kolom van gemeen water, van twee of drie en dertig voeten hoog, daar mede in evenwigt ſtaat.

Het gevolg, 't welk wy daar uit moeten afleiden is, dat, indien in het onderſte gedeelte van eene lugtledige buis, een kolom waters gevonden wordt, die minder dan twee en dertig voeten hoog is, en als de inwendige lugt daar boven vrylyk kan werken, die kolom veel te ligt om het gewigt des

dampkrings op te weegen, boven in de buis moet opklimmen; en indien die buis lang genoeg, en wel van lugt gezuiverd is, moet het water opryzen, tot dat de lugt, die 't zelve voortſtuwt, door haare hoogte en gewigt aanvult het geen aan de kolom water ontbreekt om met de buitenlugt in evenwigt te zyn.

Nu was in de pomp te *Seville*, en in uwe proeve, de kolom waters niet meer dan twee en twintig voeten boven het gat in de buis gemaakt, waar door de buitenlugt kon inkomen, zy hadt dieshalven ſlegts twee derde van 't gewigt noodig om het indringen te beletten, en dus moet men zich geenzins verwonderen, dat dezelve dien tegenſtand overwonnen heeft.

Het is ook niet te bevreemden, dat zy het water ter hoogte van vyftig of zeſtig voeten bragt: want, in overweeginge genomen zynde dat de lugt, volgens de gemeene rekening, acht honderd maalen ligter is dan het water, welk eene hoogte zal dan eene kolom van die vloeiſtoffe moeten hebben, om zo veel te weegen als een kolom water van tien of elf voeten, wanneer gy zelf veronderſtelt dat deszelfs gewigt eenpaarig en gelyk is aan die doorgaans omtrent de oppervlakte der aarde gevonden wordt; gy zult bevinden dat het boven de acht duizend voeten beloopt. Ik weet zeer wel dat 'er, als het op de zaak aankomt, veel moet afgetrokken worden voor de wryving, en andere van buiten aankomende hinderpaalen: doch gy zult my ook toeſtemmen, dat 'er een groot verſchil is tusſchen zeſtig en acht duizend voeten; als mede dat, de zaak beſchouwd zynde volgens de bekendſte wetten der Waterweegkunde, en zonder zyn toevlugt tot uitzonderingen te neemen, het blykbaar is, hoe in de pomp te *Seville*, het water zo hoog niet gebragt is als het met een veel langer buis zou hebben kunnen gedaan worden.

Wat de tien voeten waters aanbelangt, die beneden het gemaakte gat in de buis waren, daar over behoeft gy geene bedenklykheid te hebben, zy zyn in de waterbak te rug gevallen, door toedoen van de ingelaatene buitenlugt, die, op de wyze der vloeiſtoffen, na boven zo wel als beneden, en na beneden zo wel als na boven werkende, het water aan zyn eigen zwaarte overliet, wegende op die van den dampkring, die het ophieldt door zyne drukking op de oppervlakte van de waterbak.

Belangende de twee en twintig voeten waters boven 't gat, welke gy zegt dat in de pomp gekomen zyn, ik wenschte wel dat gy onderzogt had; of zy, zonder verlies, die hoogte be-

bereikten: want het is u bekend hoe een digter vloeiſtof zich niet wel kan ophouden in eene veel dunner, maar zich van een ſcheidt, en de zwaarſte door de ligtere heen valt. Indien dit geene plaats hadt in de proeven door u genomen, moet het waarſchynlyk toegeſchreeven worden aan de engheid van de buis, die de kolom lugts zeer vast hieldt, en dezelve belette zich te openen om het water te laaten vallen; of wel, om dat dit laatſte uitwerkzel, indien het plaats gehad heeft, langzaam geſchiedende, het water tyd gegeeven heeft om in de pomp te komen, voor dat het merkbaar verminderd was. Ik twyfel hartlyk of het water even zo zou opklimmen, indien de buis merkelyk wyder was dan die gy gebruikt hebt.

Gy merkt met reden aan dat het tyd en geld kost zyne nieuwsgierigheid door dergelyke proeven te voldoen; ik heb ook by ondervinding dat de proefondervindelyke Natuurkunde kostbaar valt, en dit is de oorzaak waarom ik altoos den kortſten weg zoek: in dit geval heb ik, in ſtede van water, eene veel digter vloeiſtoffe genomen, Kwik naamlyk, en een buis van vier voeten (veertien maalen korter dan uwe pomp) in deeze maakte ik, ter hoogte van negen duimen, een gat, en daar mede toonde ik, laatſtleden Woensdag, in eene onzer Academiſche byeenkomſten, de waarheid van alles wat ik u wegens de pomp te *Seville* gezegd heb. Gy begrypt wel dat hier toe niets anders noodig was, dan het kleine gat met wasch of iets anders te ſtoppen, de pyp als die van eene Barometer te vullen, en in een glas met kwik te ſteeken, en het wasch weg te neemen om de buitenlugt door de kleine gemaakte opening in te laaten.

Ik geloof, gy zult nevens my van gedagten weezen, dat 'er maar zeer weinig gevallen zullen voorkomen, waar in men, in navolginge van den Blikſlaager te *Seville*, deeze Zuigpomp met nut kan gebruiken; voor 't zelfde geld als 'er een zou kosten, zal men altoos een Zuig en Perspomp, of een enkele Perspomp kunnen hebben, die het water tot dezelfde hoogte opvoert, en tevens zekerder, vaardiger, en gemaklyker in 't gebruik zal weezen.

Parys den 12 Dec. 1766.

NOLLET.

BRIEF VAN EDWARD WORTLEY MONTAGUE, *Schildknaap, Lid van de Koninglyke Maatſchappy te Londen*, AAN WILLIAM WATSON, *Med. Doct. en Lid van 't zelfde Genootſchap*, BEHELZENDE EEN VERHAAL VAN ZYNE REIS VAN CAIRO, IN EGYPTEN, NA DE BESCHREEVENE BERGEN, IN DE WOESTYNE VAN SINAÏ (*).

MYN HEER!

IK vertrok van *Cairo* langs den weg, bekend onder den naam van *Tauriche Beni Israël*, dat is, *den weg van de Kinderen Israëls.* Naa twintig uuren gereisd te hebben, vorderende drie mylen in één uur, trokken wy, door eene opening in het gebergte ter rechte hand, door het gebergte *Maxatte* geheeten. Behalven deezen weg zyn 'er nog twee andere, de een ten noorden, langs welken de Bedevaartgangers na *Mecca* trekken, de ander ten zuiden tusſchen het gebergte, die noit gereisd wordt, (dewyl dezelve niet na *Suez* loopt, 't geen dertig uuren gaans van *Cairo* af ligt.) Door deeze opening worden de *Israëliten* gezegd in het gebergte gekomen te zyn, en den zuidlykſten weg niet genomen te hebben, 't geen my ook hoogwaarſchynlyk dunkt; want, zullen wy over die valeien ten dien tyde oordeelen, uit het vertoon, dat zy tegenwoordig maaken, zo konden de wagens van PHARAO daar niet doortrekken. De inwoonders verhaalden my, dat deeze opening rechtſtreeks aanliep op eene vlakte, *Badeah* genaamd, 't geen, in 't *Arabisch*, zo veel zegt als *iets nieuws*, *iets zeldzaams*, en dus ook net *begin* betekent, naardemaal het beginzel van eenig ding *iets nieuws* is.

Te *Suez* vond ik gelegenheid om ter zee na *Tor* te gaan, waar van ik my gaarne bediende; dewyl ik, door nader by de plaats, waar de *Israëliten* gezegd worden in deeze Zee ingegaan te zyn, heen te trekken, en het gezigt zo wel van den zeekant, als van den tegenovergeſtelden oever te hebben, beter in ſtaat zou weezen om daar over te oordeelen. Daarenboven was ik begeerig de gezigten, de aftekeningen van de ſtrekking der kusten en de dieptens te hebben. Ik heb die alle, tot myn genoegen gekreegen, en zal ze den eenen of den anderen tyd het licht laaten zien; en, ſchoon ik

(*) *Philoſophical Transactions, for the Year* 1766.

ik ze nu by my hadt, zou dit de plaats niet weezen om ze in te voegen.

Wanneer wy tegen over *Badeah* waren ſcheen 't my toe, (want ik was niet op 't ſtrand,) eene vlakte te weezen eenigzins verheven in het midden, en groot genoeg om de *Israëliten* te kunnen bevatten. Ik zag ook iets 't geen naar ruïnen geleek. De Schipper en de lootſen verhaalden my dat dit de plaats was waar de *Israëliten* in zee gingen; de ruïnen waren van een kloöster, ('t geen ik veronderſtel, dat men aldaar ter gedagtenisſe van dit voorval gebouwd hadt;) zy voegden 'er by, dat, op die hoogte, zeer goed water gevonden wierd. Hier is een ſterke ſtroom, die, omtrent zuidoost op, na den overkant loopt, en door haare hevigheid een maalſtroom veroorzaakt, waar in, gelyk de Scheepslieden verhaalden, de ſchepen vergingen, indien ze door gebrek aan wind in den maalſtroom vervielen. Deeze maalſtroom is omtrent zes mylen ten noorden van de kaap *Karondel;* en juist beneden dezelve doet zich een zandbank op, die, by laag water, een vlak eiland ſchynt, zich oost en westwaards, bykans drie mylen, uitſtrekkende. Dit zand is, myns agtens, door 't geweld van den ſtroom aangevoerd en opgehoopt; en dezelfde ſtroom, door den tegenſtand van deezen bank, weder te rug gedreeven in de holligheid door het geduurig uitſpoelen veroorzaakt, maakt den gemelden maalſtroom; deeze draagt den naam van *Birque Pharaone*, of de *Draaikolk van* PHARAO; te deezer plaatſe ging hy, naar 't algemeene zeggen, met zyn heir verlooren. Ik zal hier meer van melden als ik myne te rug reis over land beſchryf. Wy gingen ten anker op vyftien vademen waters, anderhalf myl van den oever, ten zuiden van dit zand, en ten noorden van de kaap *Karondel;* hier is het ſtrand op den oostkant reeds bergagtig, 't welk tot hier toe zandig was. Het *Egyptiſch* ſtrand, van *Suez* tot *Badeah*, is desgelyks rotsagtig en ſteil; zo dat men van dat ſtrand niet in zee kan komen dan te *Badeah* of te *Suez.*

't Is hier altoos hoog water wanneer de Maan haare middag-hoogte heeft, het ebt zes uuren. Te *Suez* loopt het zes voeten op en neder, men heeft negen Spring-tyden, en, in de veranderlyke maanden van November tot het laatſte van April, zomtyds twaalf. Van het begin der maand Mey tot het begin van October heeft men doorgaans, met het opkomen van de Zon, een noorden wind, die met het ondergaan ſtilt, en dikwils op den dag ſterk waait. In de gemelde maanden heeft men geen anderen wind, of het moet by een

hevigen ſtorm weezen; op andere tyden van het jaar zyn de winden veranderlyk, en wanneer ze uit het zuiden, of het zuid zuid oosten ſterk waaijen, zetten deeze winden het zeewater op door den engen ſtraat van *Babel Mandel*, door den mond tuſschen *Gebel El Zait* aan de westzyde van deeze zee, en den zuidlykſten uithoek van de baai *Tor*, op de oostzyde van den westlykſten arm deezer zee, waar dezelve niet boven de twaalf of veertien mylen wyd is. Ik veronderſtel dat zodanig een wind, het uitvloeien van het water belettende, den buitengemeenen aanwas by Spring-tyden veroorzaakt. Wy zien dit met dezelfde winden gebeuren te *Venetien*; ook loopt de *Golf van Venetien* bykans in dezelfde rigting.

Het *Egyptiſche* of westerſche ſtrand van *Badeah* zuidwaards aan, tot het daar tegen over gelegene *Tor*, op den oostlyken oever, is overal bergagtig en ſteil: en te *Elim*, de noordlykſte uithoek van de baai *Tor*, eindigt de keten bergen, die een' aanvang neemt op het ooster-ſtrand van deezen westlyken arm te *Karondel*. Ik zal niets zeggen van *Elim* of *Tor*, noch van de voortbrengzelen deezer Zee-golf, naardemaal deeze brief eigenlyk ingerigt is om een verhaal te geeven van *Sharme*, *Meenab El Dzabab*, *Kadesh Barnea*, of *den Steen welken* MOSES *tweemaalen ſloeg*, en de opſchriften, die daar op gevonden worden. Nogthans moet ik hier aanmerken, dat de berg *Sinai*, eigenlyk zo genaamd, te deezer plaatſe, niet te zien is, maar alleen een reeks bergen, onder welken dezelve behoort, en die altemaal, in 't algemeen, den naam van 't gebergte *Sinai* draagen. De tuin der Monnikken van 't gebergte *Sinai* te *Elim* brengt 's jaarlyks, aan daadels en andere vrugten, 20,000 Piasters op, dat is 2,500 Ponden ſterl.

Wy gingen van hier, in den tyd van omtrent acht uuren, de vlakte over, en bereikten het gebergte *Sinai:* dit gebergte beſtaat uit Granyt-ſteen van verſchillende kleuren. By den ingang van eene nauwe opening, waar wy doortrokken, zag ik op een' breeden losliggenden Granyt-ſteen een opſchrift in onbekende letteren, door Dr. POCOCK Biſchop van *Oſſory*, zo my dunkt, opgegeeven; dan dewyl de *Iſraëliten*, zo ver wy weeten, toen zy daar doortrokken, niets ſchreeven, agtte ik het van geen gewigts genoeg om 'er by ſtil te blyven. De *Arabieren* verhaalden my dat het behoorde tot een gevegt hier tuſschen de *Arabieren* voorgevallen; en, in de daad, ik kan niet zien welk een gedeelte der geſchiedenis 'er door opgehelderd zou worden, daarenboven beſtaat het uit vyf of zes woorden. Wy kwamen, naa het ondergaan der gewoone moeilykheden op deeze reize, door andere reizigers beſchreeven,

ven, in het klooster van den berg *Sinai:* wy wierden ontvangen naar gewoonte, en zagen die plaatſen, welke men gemeenlyk ziet, waar van ik egter de grondtekeningen, en verdere afbeeldingen die ik maakte, zal mededeelen ik moet zeggen dat de Monnikken wel verre waren van my toe te ſtaan dat zy de hand gehad hadden in het maaken van 't indrukzel des zogenaamden voetſtaps van MAHOMETS kameel. Ik bezag het nauwkeurig, en voorzeker heeft de beitelkonst het niet vervaardigd: want de korst van den Granyt-ſteen is over al geheel, en elk weet dat de korst, ook van veel min harde ſteenen, eens weg zynde, nimmer weder komt. 't Is eene alleraartigſte ſpeeling der Natuure, en de *Mahometaanen* doen 'er hun voordeel mede.

Meribah is waarlyk tot verbaazens toe verwonderlyk, ik deed een nauwkeurig onderzoek op de lippen van deezen mond, en 't bleek dat de beitelkunst hier haare gaven niet vertoonde; de opening is enkel veroorzaakt door den loop des waters, men behoeft ze maar te zien om overtuigd te worden dat het geen werk van menſchen handen is. Onder de ontelbaare ſpleeten in rotſen, die ik zo hier, als in andere werelddeelen, gezien heb, kwam 'er my nimmer een gelyk aan deeze te vooren, uitgenomen die te *Jerufalem*, en de twee van de rots, die MOSES tweemaalen ſloeg, waar van wy hier naa zullen ſpreeken.

Ik had by den Kaptein, en de twee lootſen van ons ſchip, onderzoek gedaan wegens *Sharme* en *Dzahab* op den westlyken oever van den oostlyken arm der *Roode-zee*; zy verhaalden my, dat ze dikmaal na den *Elanitiſchen golf* den oostlykſten inham van de *Roode-zee* gedreeven wierden, en doorgaans op *Sharme* aanhielden, zomtyds op de hoogte van *Dzahab* komende; dat ze, in 't algemeen, van de kaap *Mahomet*, 't zuidelykſte gedeelte van het half ſchier-eiland tuſſchen deeze twee golven, in zes uuren te *Sharme* kwamen; dewyl zy aldaar meest altoos ſterker dan gewoonlyk zeilden, doorgaans een harden wind waarneemende. Zy zeilden veel al vier knoopen uit, dit maakt acht en veertig mylen, ten noorden van *Tor*. *Tor* ligt op de breedte van 27. 55. Kaap *Mahomet*, dertig mylen zuidelyker, op de breedte van 27. 25. *Sharme* acht en veertig mylen bykans noordwaards op de breedte van 28. 13, en gevolglyk omtrent Oost noordoost van *Sinai*. De haven is redelyk ruim, omringd met hooge bergen, de ingang zeer nauw, diep van water; de rotſen aan den kant zyn zo ſteil, dat een ſteen, van den top nedervallende, loodrecht in de diepte verzinkt: men kan 'er geen

wind voelen, zy werpen geen anker uit, doch maaken ſlegts touwen aan de rotſen vast; daar is zeer goed water; eenige inwoonders worden 'er gevonden op de zyden van 't gebergte, ook is 'er op den top een vry groot en vermaaklyk dorp. Dit ſchynt wel over een te komen met het denkbeeld van *Nest-Ken*. *Dzahab* ligt nog eens zo veel opwaards in den golf, en dus acht en veertig mylen verder, of op de breedte van 29. Deeze haven is merkelyk breeder dan de gemelde, en zeer goed, veilig genoeg, ſchoon dermaate van geen gebergte omringd. Hier is eene zeer oude wêl met uitneemend goed water, ook worden 'er groote ruïnen gevonden, en men zegt, dat 'er eertyds eene magtige ſtad was, doch nu zyn 'er geene inwoonders, behalven een troep *Arabieren* van 2000 man Van hier loopt een weg na *Jeruſalem*, die, in vroegere tyden, wel gebruikt werd. Dus ver het berigt van den Kaptein en de lootſen. —— Ik deed zo wel by de Monnikken, als by de *Arabieren*, onderzoek na deeze plaatſen, als mede na de ruïnen, die myn geleerde Vriend de Biſchop van *Oſory* onderſtelde *Kadesh Barnea* te zyn. De eerſten wisten my niets meer te verhaalen, dan, dat zy, in verſcheide jaaren, van die plaats, geen visch gekreegen hadden, dat ze twee dag-reizens van daar lag; maar de weg was bergagtig, ik gis dus den afſtand op omtrent veertig mylen. 't Berigt der *Arabieren* kwam, wat den weg aanbelangt, met het voorgaande overeen; doch zy verhaalden 'er nevens, dat dit, in oude tyden, eene zeer groote plaats was, waar hun Prins leefde, aan wiens Dogter MOSES trouwde, en dat die MOSES naderhand hun Prins, en de grootſte van alle Propheeten was. Deeze *Arabieren* geeven aan MOSES de eerſte, SALOMON de tweede, MAHOMET de derde, CHRISTUS de vierde plaats, en laaten dan de Propheeten, in den Bybel voorkomende, volgen. Wat *Dzahab* aanbelangt, de Monnikken wisten ſlegts dat het vier dag-reizens verre, als mede dat 'er een weg van daar na *Jeruſalem* was. De *Arabieren* gaven my het zelfde beſcheid wat den afſtand betreft, die dus op omtrent tachentig mylen uitkomt; by hun onderzoek doende na de ruïnen, verhaalden zy my, dat 'er ter halver weg na *Dzahab*, omtrent veertig mylen van *Sinai*, aanmerkelyke oude overblyfzels waren; doch het komt my voor, dat *Kadesh* veel nader by *Jeruſalem* moet geleegen hebben. Gaarne had ik deeze plaatſen bezogt: doch, dewyl de vier ſtammen van *Arabieren*, die dit voorgebergte bewoonen, met elkander in oorlog waren, kon ik geen Leidsman krygen. Op eene andere reize hoop

ik

ik gelukkiger te ſlaagen, want dit is alles maar van hooren zeggen: terwyl ik egter, alles zamen neemende, en vergelykende met het geen de H. Schrift ons aan de hand geeft, meen te mogen beſluiten, dat *Sharme*, *Midian* is, en *Meenah El Dzahab*, *Eziongeber*. Wat de tuſſchen beiden liggende ruïnen geweest zyn, kan ik niet giſſen, maar ik meen *Kadesh Barnea* elders gevonden te hebben. My dunkt het kan hier niet gelegen hebben: want de *Israëliten* waren op de grenſen van het *Heilige* of *Beloofde Land*, wanneer zy bevel kreegen om te rug te trekken, en toen zy door de *Moabiten* geſtuit wierden, worden zy gezegd van *Kadesh Barnea* verreisd te zyn, en ik vind geene plaats in de H. Schrift, of by eenig oud Landbeſchryver, 't zy STRABO, of een ander, die de lyn der verdeelinge tuſſchen dit *Voorgebergte* en het *Heilige Land* zo laag trekken, ook kunnen zy het niet doen, aangemerkt deeze ruïnen bykans zeventig mylen, binnen het uiterſte, daar van af zyn. Twee wegen loopen 'er van den berg *Sinai* na *Jeruſalem;* de een door *Pharan*, de ander door den weg van *Dzahab*, die door *Pharan* gaat is elf dagen reizens: twee tot *Pharan*, drie tot een rustplaats van de *Meccaſche* Bedevaartgangers, *Scheich Ali* geheeten, een en een half tot eenige aanmerkenswaardige ruïnen, alles noordwaards op; van hier nog vier dagen en iets meer tot *Jeruſalem*, langs den weg van *Hebron*, laatende de *Doode-zee* ter rechte hand, in 't zuid-oosten, liggen. De andere weg is langer, dewyl dezelve veel bergagtiger valt, men komt langs deezen ook by de gemelde ruïnen en de rustplaats *Scheich Ali*. Ik onderzogt dit alles, toen ik te *Jeruſalem* was, en ontving het zelfde berigt, met dit byvoegzel; dat de *Mahometaanen*, die van *Jeruſalem* na *Mecca* gaan, dien weg neemen, om zich te *Scheich Ali* by de Karavaan van *Cairo* te voegen. Dit ſchynt eene tegenovergeſtelde plaatſing te weezen van *Kadesh Barnea*, en de lyn door alle Aardryksbeſchryvers getrokken: dit loopt buiten den berg *Sinai* om ('t geheele gebergte onder dien naam begreepen zynde,) en recht voor de *Moabiten*, daar de *Israëliten*, het gebergte *Hor*, nu *Acaba* geheeten voorby trokken, laatende de *Doode-zee* ter ſlinker hand, in 't noordwest. De overlevering der *Arabieren* is dat zy deezen weg langs trokken, waarom ik denk dat *Kadesh Barnea* hier omſtreeks moet geweest zyn. Men vindt 'er groote ruïnen, en ik weet van geen ſtad, die hier gelegen heeft: want *Petra* lag oostlyker, tuſſchen de *Doode zee* en den *Elanitiſchen-golf:* om niets onnaagevraagd te laaten, vroeg ik den Rabbynen te *Je-*

ruſalem, waar zy *Kadesh Barnea* plaatſten, en zy weezen de gemelde puinhoopen aan.

Van den berg *Sinai* gingen wy langs den weg van *Scheich Salem*, en, naa dat wy *Mahomets ſteen* voorby waren, kwamen wy in de ſchoone valei in het dagverhaal gemeld. Ik bleef daar, (en hoop het Manna ontdekt te hebben, dan dit zal het onderwerp van eenen anderen Brief uitmaaken;) niet voor het aanbreeken van den dag ging ik op reis, ten einde ik de rots, door MOSES tweemaalen geſlaagen, niet ongemerkt mogt voorby trekken. Ik zogt na dezelve, en vroeg myne *Arabieren*, doch kon 'er niets van te zien of te hooren krygen. Ik ontdekte verſcheide korte opſchriften, op de hoeken van eenige bergen, geſchreeven met de zelfde ſoort van letteren als die op den berg *Sinai*, *Meribach* enz, op gegeeven door den Biſchop POCOCK. Op den afſtand van vier mylen van *Pharan*, trokken wy door eene opmerkenswaardige opening in een rots, elke zyde is loodrecht als een muur, omtrent tachentig voeten hoog, en de breedte kan bykans veertig voeten haalen. 't Is by deeze opening, dat de *Horiten*, gelyk het my toeſchynt, verſlaagen wierden, vier mylen van de tegenwoordige ruïnen van *Pharan*: want deeze engte doorgetrokken zynde, konden zy ſtand houden en niet wel vervolgd worden. Op de toppen van 't gebergte aan onze rechte hand, vonden wy de overblyfzels van gebouwen, een derzelven ſcheen een Kasteel geweest te zyn. Van *Meribah* tot omtrent op deeze plaats, waren wy bykans by aanhoudenheid gedaald; op de meeste plaatſen is hier het bedde van een ſtroom, ook loopt het water naa dat het geregend heeft; doch, een weinig voor dat wy by de ſtraks gemelde opening kwamen, liep deeze bedding westwaards aan, want het water valt in dat gedeelte van de woestyn, 't geen wy, van *Tor* komende, doorgingen. Tuſſchen deeze opening en *Pharan* zyn verſcheide wellen, ook is 'er een te *Pharan* waar wy ons ſtil hielden; daar is het bedde van de rivier in het Dagverhaal vermeld, en het verhaal der overleveringe ſtemt overeen met het geen de H. PAULUS 'er van zegt. De wateren ſchynen van *Meribah* tot op omtrent zes mylen van deeze plaats geloopen te hebben: het bedde van den ſtroom is hier weder vry breed, doch de wêl aan 't oppereinde niet genoeg water geevende om een ſtroom te maaken, zo blyft de bedding droog; hier loopen vier valeien zamen, en veroorzaaken dus eene wyduitgeſtrekte vlakte. Ik deed onderzoek wegens den weg na *Jeruſalem*, en de berigten van het volk kwamen over-

overeen wat den afſtand en de ruïnen betrof. Wy reisden door het bedde der rivier in de valei noordwaards aan; omtrent een half uur voortgetrokken zynde, liep een breede ſteen, niet ongelyk aan *Meribah*, welke, op eenigen afſtand, ter rechter hand van het gebergte ligt, my in 't oog; ik zag dat 'er verſcheide kleine ſteentjes boven op lagen, 't Is naamlyk de gewoonte der *Arabieren*, om, wanneer zy eene plek gronds, of een ſteen, in eerbiedig aandenken houden, gelyk de *ſteen van* MAHOMET en meer andere, naa het verrigten hunner Godsdienſtige eerbewyzing, eenige ſteenen daar boven op te leggen. Ik vroeg, welke deeze ſteen was, zy gaven tot antwoord, *Hagar Mouſa* of de *ſteen van* MOSES. Ik zeide hun dat zulks niet zyn kon, dewyl deeze in *Rephidim* lag; dit ſtemden zy toe, maar gaven tevens te kennen, dat dit was *Hagar il Chotatain*, of de *Steen van twee ſlagen*, als op welken MOSES twee ſlagen gaf, en die ook meer waters uitleverde dan *Meribah*, gelyk de rivier zelve toonde. Het bedde van de rivier kromt zich oostwaards, omtrent oost zuid-oost. Op myne vraage, hoe ver dit water voortliep? kreeg ik ten antwoord, dit bedde loopt door *Scheich Ali* na deeze ruïnen, en verder tot in de zee: dus moest hier de rivier begonnen hebben, en niet te *Pharan*, en het bedde van *Pharan* hier, wordt, myns oordeels, alleen veroorzaakt door winter-overſtroomingen. Indien dit nu het bedde is van de rivier door den H. PAULUS vermeld, gelyk ik durf zeggen dat het is, zo hebben wy de tweede rots; indien het voortloopt tot de ruïnen, gelyk zy verhaalden, (en daar is geene reden om aan de egtheid van het verhaal te twyfelen,) zo zullen die ruïnen, zeer duidelyk, de overblyfzels van *Kadesh Barnea* weezen, en, indien dit bedde in dezelfde rigting na zee loopt, gelyk het waarſchynlyk doet, zal dit naastdenklyk de rivier te *Rinocolura* weezen, die ERATOSTHENES veronderſtelde, dat uit *Arabiſche* meeren haaren oorſprong nam, dewyl hy den wonderbaaren oorſprong niet wist. STRABO twyfelt of deeze rivier wel beſtaan hebbe, dewyl ze tot den oorſprong toe opgedroogd was, zints den tyd dat de *Israëliten* in het *Beloofde Land* kwamen, en de overlevering toen verlooren was geraakt. Ziet hier over STRABO's *Aſiria* Edit CASAUBONI p. 5. 10. Verſchoon deeze ſtoute giſſing; maar zy doet de Heilige Geſchiedenis met de Oude Landbeſchryving over een ſtemmen. Dit ſchynt ook een bewys uit te leveren, dat dit weezenlyk de tweede geſlaagene rots is. Wat de wellen betreft tuſſchen de kloove in 't gebergte en *Pharan*, zy beſtonden

den zeker niet in den tyd van MOSES, en, ſchoon zy beſtaan hadden, het water 't geen zy uitleverden zou als niets geweest zyn voor eene zo groote menigte volks.

Wy gingen neerwaards in eene breede valei na het westen, na den zeekant, en trokken langs de toppen van eene valei, die een gedeelte van de woestyn *Sin* uitmaakt, welke het gebergte van *Pharan* affcheidt van het gebergte dat langs de kust loopt, en de vlakte die wy, van *Tor* komende, doorgegaan waren. Nauwlyks waren wy in dit gebergte gekomen, en een uur voortgereisd, wanneer wy, een' berg voorby getrokken zynde, by welken zich de zigtbaarſte merktekens van een uitgebluscht onderaardsch vuur opdeeden, aan onze ſlinke hand, eene kleine rots zagen, in welke eenige onbekende letters gefneeden, en 'er niet opgehouwen waren, gelyk die wy dus verre gezien hadden; binnen tien minuuten traden wy in eene valei zes mylen breed, omtrent noorden en zuiden loopende; de rotſen aan de westzyde waren alle met letteren beſchreeven. Deeze draagen den naam van *Gebel El Maccaatab* of de *Beſchreevene Bergen.* Op het nauwkeuriger beſchouwen deezer letteren, ſtond ik zeer verſteld, toen ik bevond dat ze allerwegen met gedaantens van menſchen en beesten doormengd waren, dit diende my ter volkomene verzekering dat de *Israëliten* ze niet geſchreeven hadden: want, was het geweest naa de Wetgeeving, zo zou MOSES hun niet toegelaaten hebben beeldtenisſen te maaken, onmiddelyk naa dat hy het tweede gebod ontvangen hadt. Indien zy deezen weg en niet langs de kust gegaan zyn, hadden zy toen nog geen letters, daar wy van weeten, uitgenomen dat eenigen in 't beeldſpraakige bedreeven waren, en hier mede heeft dit geen de minſte overeenkomst. 't Is moeilyk te giſſen wat deeze opſchriften zyn; en ik vrees, dat, al ontdekte men zulks, het blyken zou nauwlyks der moeite waardig te weezen. Om de bovengemelde rede kunnen de *Israëliten* noch de *Mahometaanen* dezelve geſchreeven hebben; en waren zy van *Mahometaanſchen* oorſprong, de letters zouden eenige gelykheid vertoonen met de *Cuphiſche* letteren, die voor het invoeren der tegenwoordige *Arabiſche* letteren, onder de *Arabieren* in gebruik waren. De eerſte Handſchriften van den *Alcoran* waren met *Cuphiſche* letteren geſchreeven. Te *Cairo* is een zeer fraai ſtuk van dit ſoort, ik kon het niet magtig worden: want het is in de voornaamſte Mosqué, en de *Iman* wilde het beneden vierhonderd Sequinen, dat is tweehonderd Pond St., niet voor my ſteelen. Met dit ſlag van letteren heb-

hebben de opſchriften geene de minſte overeenkomst, desgelyks mede niet met de *Saraceenſche*; daar en boven zou ik den ouderdom deezer opſchriften hooger dan de *Hegira* brengen. Het dunkt my niet onwaarſchynlyk, dat ze in de eerſte eeuwen der *Christenheid* zullen geſchreeven weezen, en misſchien in de allereerſte: in welken tyd ik veronderſtel, dat de bedevaarten van *Jeruſalem* na den berg *Sinai* zeer in gebruik, veelvuldig en talryk waren, onder de *Jooden*, die in CHRISTUS geloofden: ik hou ze, uit deezen hoofde, voor *Hebreeuwſche* letteren, van dat ſoort als de *Jooden* ten tyde van CHRISTUS in 't algemeen ſchreeven. Ik toonde ze, te *Jeruſalem* zynde, aan de Rabbynen: zy waren van dezelfde gedagten, en meenden dat zy konden uitgelegd worden. *Het kruis opgenomen of gedraagen door* JESUS. Het *Hebreeuwsch* wilde, huns oordeels, zeggen: JESUS *bragt de behoudenis of zaligheid aan.* Doch, myn Heer, bekwaamer mannen dan ik zullen hier over beter kunnen oordeelen. Alles wat ik bygebragt heb loopt niet hooger dan gisſen; en het ſchynt veel gemaklyker te zeggen wat deeze opſchriften niet zyn, dan te bepaalen wat ze zyn. Men kan ze niet wel brengen tot den tyd van St. HELENA: in dat geval zouden zy eenigzins na *Griekſche* letteren gelyken, dat ze geheel niet doen. Eenige Heeren zullen misſchien denken, dat ze tot de oude *Egyptenaaren* moeten gebragt worden, en geſchreeven zyn door eene volkplanting, die zy veronderſtellen, dat na *China* ging woonen. Doch ik kan hier geene toeſtemming aan geeven, dewyl, om niets anders by te brengen, dit gevoelen, door eene zeer gewigtige tegenwerping bezwaard word, hier in beſtaande: dat die volkplanting, indien 'er immer zodanig eene geweest is, waarſchynlyk den rechten weg ging van den hoek van den eenen golf tot den hoek van den anderen, van *Hierapolis* na *Eloth*, de weg, welken tegenwoordig de *Meccaſche* Bedevaartgangers gaan. Deeze plaats zou ver buiten hun weg geweest zyn, dewyl dezelve, ten minſten, zestig mylen zuidwaards van den weg der Bedevaartgangeren afliep, of men zou moeten veronderſtellen dat ze te *Dzahab*, of *Sharme* overgevoerd waren. —— Om de rede hier boven gegeeven denk ik niet dat ze van de *Israëliten* zyn, en kan my niet verbeelden dat ze iets van aanbelang betekenen. Ik nam 'er alleen eenige weinige tot een ſtaaltje mede. Op andere gedeeltens van dit gebergte vindt men *Griekſche*, *Arabiſche* en ſommige *Saraceenſche* opſchriften, en een in 't *Hebreeuwsch*. De *Saraceenſche* en *Arabiſche* zeggen alleen: *Die en deeze is hier*

op

op dien tyd geweest; de *Griekſche* beteekenen niets meer, uitgenomen één, 't welk, zo als 't my voorſtaat, want ik heb het niet by my, zegt: *De booze geest der legermagt heeft dit geſchreeven*; waar uit men alleen kan opmaaken, dat de *Grieken* hier eene nederlaag gehad hebben, naa dat deeze opſchriften geſchreeven waren; en deeze hunne nederlaag dagten veroorzaakt te weezen door de toverkragt deezer letteren. Gelyk wy nu vrugtbaar in gisſingen geweest zyn, zullen ſommige Heeren, misſchien, XENEPHON hier brengen. De letters ſchynen van dezelfde ſoort te zyn, als die op verſcheide deelen van den berg *Sinai*, *Meribah enz.* gevonden worden, en, door mynen geleerden en nauwkeurigen Vriend den Biſchop van *Oſory*, zyn opgegeeven.

Op den derden dag, van deeze plaats westwaards aan reizende, ſloegen wy ons neder te *Sarondou*, gelyk het Dagverhaal die plaats noemt, doch het is *Karondel*, waar de bittere wateren *Marah* zyn. Ik beproefde of de takken van eenige daar omtrent ſtaande boomen eenige uitwerking deeden op het water, doch beſpeurde niets zodanigs; weshalven de uitwerking, daar aan in de H. Bladeren toegeſchreeven, wonderdaadig moet geweest zyn. Deeze wateren zyn by den uitvloed eenigzins bitter en zout, doch over den grond ſtroomende, die met Joodenlymige zouten als bedekt is, worden ze, in 't kort, zo zout en bitter, dat geen mensch dezelve kan drinken. Deeze plaats, waar de ſcheepen het anker lieten vallen, is beneden het zand, waar van ik hier boven gewaagde, naby den maalſtroom van *Karondel*. Naa negen en een half uur gereisd te hebben, bereikten wy de woestyne van *Shur* of *Sour*. De beſtendige overlevering wil, dat de *Israëliten*, te deezer plaatſe, uit de *Roode-zee* op 't land kwamen; dezelve ligt recht tegen over de vlakte *Badeah*, werwaards de bovengemelde doortogt in het gebergte loopt. Van deeze plaats te zien, ſchynen de openingen in het gebergte een groote ſpleet, en mogen den *Mond der Bergen* genaamd worden, ſchoon my beter voorkomt dit den *Mond der Vryheid* te noemen. Men kan nauwlyks gelooven dat het voor de *Israëliten* noodig was door de zee te trekken, indien zy, op twee of drie mylen na, aan den noordlykſten uithoek van de *Roode-zee* waren; de wydte op zyn meest genomen van twee mylen, de breedte van de *Roode-zee* te *Suez*, en by laag water niet dieper dan drie voeten, (want als dan waadt men 'er altoos door,) kon eene zo groote menigte volks niet bevatten, of PHARAO's krygsmagt doen omkomen. Zyne ruitery en wagens hadden

den weinig noodzaake gehad, om, ter naarzettinge van eene menigte te voet, belast met vrouwen, kinderen en reisbehoeftens, zich in zee te werpen, daar zy dezelve, een weinig omrydende, ligt konden agterhaalen. Deeze bedenkingen, gevoegd by de veel beduidende naamen der plaatſen *Tauriche Beni Israël* of *De weg der Kinderen Israëls*; *Attacab* of *Verlosſing*; *Piha-Hiroth* 't zy men 't neeme voor den *Mond der bergen*, of *Mond der Vryheid*, *Badeab*, of *Nieuwe Zaak*, *Wonderwerk*; *Bachorel Polſum*, of *Zee der Verwoestinge* overtuigen my dat de *Kinders van Israël* de Zee te *Badeab*, en nergens anders, overtrokken. Daarenboven beſtaat het overige van de kust, van *Suez* tot *Badeab*, uit ſteile rotſen, en dus was 'er een ander wonderwerk noodig geweest om hun te doen nederdaalen. De ſtroom loopt ook van deeze plaats, waar wy ſtil hielden, na het tegenovergelegene ſtrand, in den *Draaikolk van* PHARAO, waar hy, volgens de overlevering, met zyne krygsmagt verdronk; een maalſtroom, zo het my toeſchynt, veroorzaakt door een waterſtorting, die den ſtroom neerwaarts dryft; een maalſtroom welke GOD, misſchien, toelaat dat zints dien tyd tot een gedenkteken blyft; de afſtand van hier tot aan de bittere Wateren is omtrent dertig mylen.

Ik heb, ter behoorelyke plaatſe, vergeeten op te tekenen, dat wy tusſchen deeze en *Karondel* zo gelukkig niet waren, als de Schryver van het Dagverhaal, van een aangenaame beek met zoet water aan te treffen, wy vonden geen water in 't geheel, goed noch kwaad. De *Ain Mouſa*, welke de *Israëliten*, indien zy by *Suez* overgetrokken waren, zouden ontmoet hebben, en de kust van daar zuidwaards, tot op omtrent één myl van *Tor* al te rotzig en ſteil zynde, doen my gelooven, dat zy te *Badeab* in de *Roode-zee* gingen, en nergens anders dan ter deezer plaatſe daar uit aan land kwamen. Maar ik wil, van myne feilbaarheid ten vollen bewust, dit ſtuk aan het oordeel van kundiger mannen onderwerpen. Ik heb alleen opgetekend 't geen my 't naastdenklykst voorkwam uit de beſchouwing van de landſtreek zelve, eene beſchouwing met zo veel nauwkeurigheid gedaan als my mogelyk was. Ik reken het voor een groot geluk als ik iets bygebragt heb, 't welk kan dienen ter bevestiging van die Openbaaring, van welke ik, zelf in deeze verlichte eeuw, durf bekennen, een voorſtander te zyn; ook zal ik my gelukkig agten, indien myne waarneemingen, die ik met veel genoegen deed, van eenig nuts

kun-

kunnen weezen; Ik kan met HORATIUS zeggen. *Omne tulit punctum, qui miſcuit utile dulci.*

De benaaming van ים סוף *Scheif-zee* geloof ik, dat alleen het *Hieropolitaanſche* gedeelte betreft, dewyl de zeegewasſen, *Madreporen* en dergelyke, die op den grond geheele bosſchen maaken, in de *Elanitiſche* golf van de *Roode-zee*, niet gevonden worden; ik meen in het breede gedeelte beneden den Kaap *Mahomet*. Niets anders dan dat westlyke gedeelte was den *Israëlieten*, ten tyde hunner overtogte, bekend, mogelyk wisten de *Egyptenaars* 'er niets van, doch de naam ſtrekte zich over 't geheel uit zo ver zy het kenden. De *Roode-zee* ſchynt alleen de naam te weezen van het wydſte gedeelte: want ſchoon daar de bovengenoemde zee-voortbrengzels niet gevonden worden, is 'er egter eene groote menigte van Pyp-koraal ('t welk niet voorkomt in den westlyken arm van de *Hieropolitaanſche* golf,) en ook zyn 'er zulke rotſen, dat de ſcheepen te *Gedda*, gelyk iemand zegt, het anker niet uitwerpen, doch daar aan vastmaaken: derzelver kleur is donker rood; zo dat, mogelyk, de eerſte Zeelieden, den Straat van *Babel-mandel* inzeilende, wegens het rood, dat zich aan hun gezigt opdeedt, de zee den naam van de *Roode-zee* gaven; een naam, die, met de Scheepvaart, gemeen geworden is aan de geheele zee.

De *Roode-zee* is ongeſtuimig en vol klippen; aan de *Arabiſche* kust voorby *Tor* is maar eene haven, tusſchen *Suez* en *Gidda* of *Mecca*, 't welk anderhalven dag van *Gidda* af ligt, dat de haven van *Mecca* is. Aan de overkust is *Coſſire* alleen, doch dit is een zeer ſlegte, hoewel de ſchepen zomtyds derwaards vaaren, en de Karavaanen het land *Morshout* doortrekken. De ſchepen zyn, gelyk de geleerde POCOCK ze beſchryft: de helmſtok komt buiten boord, en ik veronderſtel met dien Heer dat het dus ook was in 't ſchip van den H. PAULUS. Zy gebruiken vier zeilen, maar weeten van geen Kompas, noch van het dieploot te werpen. Zy zeilen allen by den dag, van ankerplaats tot ankerplaats, en zyn niet boven twee dagen buiten het gezigt van het land, te weeten van den Kaap *Mahomet* tot de vaste kust van *Arabie*. Als 'er een ſtorm ontſtaat vergaan 'er veele, zo dat 'er 's jaarlyks van de tien wel één blyft. Ik zal my verheugen indien de Societeit my iets te bevelen heeft, en door dit mede te deelen zult gy verpligten,

Myn HEER!

Uwen Onderdaanigſten Dienaar,

ED. WORTLEY MONTAGUE.

OVER

OVER DE STAATSVERWISSELING VAN SIBERIE.

(Getrokken uit Moskoviſche berigten.)

DE wreedheden in het vermeesteren der *Nieuwe Wereld* gepleegd, ſtrekken tot onuitwischbaare ſchandvlekken voor de volken van *Europa*: zonder ſchrik kan men niet denken aan die buitenſpoorigheden van Gierigheid en Geestdryverye. —— Het geval, 't geen wy hier zullen bybrengen, ſtrekt ten bewyze, dat men, om de heerſchappy uit te breiden, zo veel gruwelen van onmenschlykheid niet behoeve te begaan, en dat men daar in konne ſlaagen zonder één druppel bloeds te ſtorten.

Omſtreeks de Stad *Archangel*, in *Moskovie*, is een klein volk, voortgeſprooten uit de nakomelingſchap van een' Boer *Anica* of *Aniconius* genaamd, zy worden tot op heden, uit dien hoofde, *Aniconiers* geheeten. Deeze *Anica* leefde onder de regeering van FEDOR IVANOWITS; hy was reeds met groote rykdommen voorzien, maar zyn begeerte ſtrekte zich tot nog grooter middelen uit. De nieuwsgierigheid, om te weeten van waar die menſchen kwamen, die alle jaaren zo ſchoone bontwerken aan de *Ruſſen* verkogten, in de Steden *Oſoil* en *Ustinga*, en dus zwaaren handel dreeven, bekroop hem. Hy handelde in 't heimlyk met eenigen dier Kooplieden, *Samojeden* genaamd, en zondt, wanneer zy vertrokken, tien of twaalf zyner ſlaaven met hun, aan welken hy last gegeeven hadt om de wegen des lands waar zy doortrokken, de zeden der Inwoonderen, en alles wat zy zagen, in eene nauwe opmerkinge te neemen. Zy volvoerden deezen last getrouwlyk, en werden, by hunne wederkomst, van 't geheime oogmerk huns Meesters verwittigd.

In het naastvolgende Jaar zondt *Anica* een veel grooter aantal zyner ſlaaven, benevens eenige van zyne bloedverwanten, na de *Samojeden*, hun verſcheide koopmanſchappen van geringe waardye mede geevende: zy trokken tot aan de rivier *Oby*, en bragten de ſchoonſte bontwerken, voor een zeer geringen prys ingeruild, met zich. *Anica* dreef, eenige jaaren agter elkander, deezen handel, waar door hy met de zynen zeer ryk wierd, dit deedt de *Aniconiers* vreezen voor den nyd en afgunst van anderen, en op een middel denken om in dien voorſpoedigen ſtaat bevestigd te blyven; het middel, ten dien einde uitgedagt, was zich onder de beſcher-

ming van het Hof te begeeven; want het is een ſpreekwoord in *Moskovie*, „ Wie geene Vrienden aan het Hof heeft, is „ geen mensch ".

Zy vervoegden zich tot dien einde by BORIS GODDENOOF, Schoonbroeder des toen regeerenden Keizers, en naderhand zyn Throons opvolger: aan deezen vertrouwden zy de ontdekkingen in de landen der *Samojeden* gedaan, als zeer nuttig voor den Staat, zonder egter veel te ſtoffen op de rykdommen, die zy reeds van daar gekreegen hadden. BORIS bekoord door dit ontdekte middel om den Koophandel aan dien kant uit te breiden, behandelde de *Aniconiers* zeer beleefd, deedt hun in zyne ſleede door de ſtraaten van *Moskouw* ryden, (een teken van groote gunſte onder de Muskoviters,) hy beloofde hun verder zyne beſcherming, en bewrogt, dat hun van 's Keizers wege opene brieven gegeeven wierden, waar by hunne nakomelingſchap verzekerd werd van 't eigendom aller goederen, die zy bezaten.

De Keizer gaf volmagt aan BORIS om ten aanziene der gedaane ontdekking te doen, 't geen hy raadzaamſten nuttigſt oordeelde. Hier op koos BORIS eenige Kapiteins, benevens eenige arme Edellieden, die van hem afhingen, uit; deedt ze kostbaar als Afgezanten kleeden, en voorzien met geſchenken, ook voegde hy hun ſoldaaten en geld toe; dus toegerust trokken zy uit *Moskouw* om de *Aniconiers* te *Witzogde* op te zoeken. De *Aniconiers* ontvingen hun met blydſchap en gaven hun van hunne maagſchap en ſlaaven mede, tot geleiders in het land der *Samojeden:* daar gekomen, vonden zy de zaaken even gelyk men hun verhaald hadt, zy deeden geſchenken van weinig waardye, die voor zeer groot gehouden wierden, door menſchen die noit iets dergelyks gezien hadden. Men gaf die eenvoudigen te verſtaan dat de Keizer, de Overſte der Afgezanten, welke zy zagen, een God op aarde was: en verhaalde hun verder alles wat kon ſtrekken, om de nieuwsgierigheid gaande te maaken, en hun uit te lokken om, 't geen ze hoorden, met hunne oogen te aanſchouwen. Dit bedoelden de *Moskoviters*, en zy ſtelden hun voor om te *Moskouw* te komen, aanbiedende *Moskoviters* tot gyzelaars te laaten: hier in tevens beoogende dat die gyzelaars dus ſchoone gelegenheid zouden hebben om de taal des lands te leeren.

By deeze hunne eerſte aankomſt, onderwierp zich reeds een gedeelte der volken, omtrent de rivier *Oby*, aan den Keizer, beloovende jaarlyks elk hoofd voor hoofd een of twee ſabelbonten te zullen opbrengen. De *Moskoviters*, door deezen

zen gelukkigen uitslag aangemoedigd, trokken twee honderd mylen hooger op, zagen daar verscheide onbekende dieren, vrugtbaare landen, voorzien van zeer goed water; zy ontmoetten ook veele *Samojeden* op *Elanden* gezeten, of in sleeden getrokken door *Rendieren* of *Honden*, die als *Herten* over den weg snelden. Eindelyk alles wel opgenomen en onthouden hebbende, keerden zy weder na de rivier *Oby*, tot de eerste *Samojeden*, die zich reeds onderworpen hadden, en namen met zich de zodanigen, die geneegen waren hun te volgen.

Wanneer zy te *Moskouw* gekomen waren, was 'er aan 't geheele Hof niets wat de aandagt sterker trok dan de *Samojeden:* men vermaakte zich zeer met hun te zien schieten met den boog, waar in zy uitmuntend bedreeven zyn; op eenen grooten afstand staande, wisten zy een penning, in een boom opgehangen, te treffen. De *Samojeden* verwonderden zich, op hunne beurt, grootlyks over alles wat zy zagen: zy durfden den Keizer niet aanzien dan met eerbied gemengd met vreeze. De kostbaarheid zyner kleedinge, van het Hof, het groot getal van lyfwagten en Heeren, die hem vergezelden als hy uitging, de heerlyk toegeruste paarden, wagens, de wapenen, de winkels, het geluy der klokken, alles betoverde hun, zo dat zy zich verbeelden in de landen der Goden te zyn. Zy vonden grooten smaak in de spyzen, en wisten wel onderscheid tusschen de goede cier, welke men hier maakte, en het raauwe vleesch, waar ze zich in hun eigen land mede voedden. In 't kort zy scheenen om geene andere reden te verlangen weder tot de hunnen te keeren, dan hunnen landgenooten een verhaal te geeven van alles wat zy gezien hadden. Zy rekenden de zodanigen, die onder de heerschappye des Keizers stonden, zo gelukkig, dat zy zich verheugden om hem ook voor hunnen Heer te erkennen, beloovende hunne landsgenooten daar toe te zullen beweegen; den Keizer smeekende, dat hy hun Landbestuurders wilde zenden: een verzoek dat men wel dra inwilligde. —— De *Moskoviters* waren intusschen wys en regtvaardig genoeg, om hun by de oude gebruiken te laaten, en niets van den Godsdienst te spreeken. Ongevoelig onderwierpen zich die volken, men bouwde eerst kasteelen in het land en vervolgens verscheiden steden; in 't einde werden de *Moscoviters* volstrekte meesters van het wyduitgestrekte Land, 't welk *Siberie* genaamd wordt, en hebben dus hun Ryk grootlyks vermeerderd, strekkende hunne heerschappy van 't Noorden van *China* tot de zeeën van *America*.

Deeze byzondere Staats-verwisseling doet ons natuurlyk deeze bedenkingen maaken. Dat men de *Moskoviters* in dit geval eenigermaate loos en baatzugtig mag noemen: maar zy hebben egter Afgezanten in stede van Soldaaten gebruikt, en weldaaden in plaats van pynigingen gebezigd, en geen toevlugt genomen tot geweld om den Godsdienst voort te planten, die ook eene vrywillige opoffering des harten moet zyn; beeken van menschenbloed hebben hunne overmeesterde landen niet overstroomd. Hun gehouden gedrag, schoon niet geheel en al van schuld vry te pleiten, dient ten bewyze van eene groote waarheid: te weeten dat een gelukkig en goedertieren volk aan andere volken een verlangen inboezemt van onder dezelfde wetten te leeven.

BERIGT WEGENS DE ZEDEN, GEWOONTEN EN DE MERKWAARDIGSTE BYZONDERHEDEN, VAN DE INDIAANEN IN NOORD AMERICA.

(Vervolg en Slot van bladz. 140)

DE groote Grondbeginzels van de Staatkunde der Indiaanen in Noord America, (gelyk wy voorheen reeds gezien hebben,) komen in 't kort hier op uit: dat ieder mensch natuurlyk vry en onafhanglyk is, en dat niemand op aarde regt heeft om iemands vryheid en onafhanglykheid te benadeelen of te ontweldigen, als mede dat niets het verlies daar van kan vergoeden.

Wanneer de *Indiaanen* van eenen voorspoedigen veldtogt te rug komen, regelen zy hun marsch in diervoege, dat zy niet voor 't vallen van den avond hun stad of dorp naderen. In den avond zenden zy 'er twee of drie voor uit, om hun Oversten, en de geheele burgery, van de voornaamste voorvallen des veldtogts te verwittigen. Op den morgenstond des volgenden dags kleeden zy de gevangenen met nieuwe kleederen, vercieren hunne hoofden met vederen, beschilderen hun aangezigt met veelerlei kleuren, en geeven hun een' witten staf in de hand met beesten-staarten omslingerd. Wanneer dit gedaan is begint de Kaptein van die veldtogt zyne stem te verheffen, en schreeuwt zo veel maalen als hy gevangenen bekomen heeft, waar op de geheele stad of 't ganssche dorp aan de waterzyde vergadert, indien 'er water omtrent de stad is. Zo ras de krygslieden verschynen, gaan vier of vyf jonge lieden netjes opgeschikt in eene *Canoe*, als het leger te water aankomt, of anders mede te land, 't zelve te gemoet. De twee voorsten hebben ieder een *Calumet*, en zoeken zingende de gevangenen op, die zy in zegenpraal geleiden na de hut waar zy hun vonnis staan te ontvangen. De eigenaar dier hut heeft het voorregt om het lot der gebragte gevangenen te beslissen, schoon hy dit dikwyls afstaat aan eenige Vrouwen, die haaren Man, Broeder, of Zoon in den oorlog verlooren hebben; en, in zulk een

een geval, behouden de gevangenen doorgaans het leeven; worden de aangenomen in de plaatſen der geſneuvelden. Naa dat de gevangene voorgeſteld is, wordt hem terſtond eeten aangeboden, terwyl hy eet, beraadſlaagt men over zyn lot: beſluit men het leeven des gevangenen te ſpaaren, zo wordt hy, door twee jonge lieden, ontbonden, en by de hand geleid na de hut van den perſoon in wiens gezin hy ſtaat aangenoomen te worden. Maar is het doodvonnis over hem geſtreeken, dan verheft de geheele menigte daar vergaderd een doodkreet, en men verwylt niet langer met den uitvoer der ſtraffe dan noodig is om de toebereidzels gereed te maaken. Allerdeerlykst is het lot dier ongelukkigen! De veroordeelde wordt eerst geheel van alle kleederen beroofd, twee ſtaaken ſteeken 'er in den grond, aan welken twee dwarsſtukken gehegt worden, een omtrent twee voeten boven den grond, en een ander omtrent vyf of zes voeten hooger. Men dwingt het ongelukkige ſlagtoffer op het laagſte kruishout te ſtappen, waar aan men de voeten, een weinig van elkander afgeſcheiden, vast bindt: zyne uitgerekte armen worden aan het bovenſte dwarshout gebonden, en in deeze geſtalte blakert men het geheele lichaam, 't welk zomtyds eerst met harst beſtreeken is. Alle de inwoonders, Mannen, Vrouwen en Kinderen vergaderen 'er rondsom, en elk heeft vryheid om den opgehangenen te pynigen naar welgevallen zo lang 'er leeven in is. Indien niemand der omſtanderen 'er opgeſteld is om hem lang in die yslyke pynen te laaten, duurt het maar weinig tyds of hy wordt met een pyl doorſchooten, of met droog hout omſtapeld, 't welk zy in brand ſteeken. Voors laaten zy den geſtraften of liever mishandelden hangen, en gaan in den avond van hut tot hut, en ſtryken met dunne takjes hun huisraad, de daken en de wanden hunner hutten, om voor te koomen dat de geest des geſtorvenen daar niet blyve waaren ter wraakneeminge over de ongemakken het lichaam aangedaan; het overige van den dag en den volgenden nagt wordt in vreugdebedryven doorgebragt. —— Op gemelde wyze handelt men doorgaans met de gevangenen wier leeven verbeurd verklaard wordt: doch zomtyds bindt men hen aan een enkelen ſtaak, rondsom welken men een vuur bouwt en aanſteekt, zomtyds ook worden der gevangenen vingers, toonen, *enz.* lid voor lid afgeſneeden. Dikmaal doodden zy de gevangenen ter plaatſe, waar zy hun gevangen krygen, of onder den weg in het te rug keeren, wanneer zy voor ontſnappen vreezen, of het ongeleegen vinden hun verder mede te voeren.

Maar hebben zy ongelukkig in hunnen veldtogt geſlaagd, dan vertoont alles eene andere gedaante, zy keeren zonder eenige plegtigheid, by dag, in de ſtad weder, de droefheid en het hartzeer is op hun gelaat te leezen, en alles in diepe ſtilte: of, hebben zy eenig verlies geleden, zo komen zy by avond in de ſtad, en noemen de naamen op der geenen die zy verlooren, 't zy door ziekte of door 's vyands wapenen. De ſtad by een vergaderd zynde, zitten zy neder met overdekte hoofden, te zamen ſchrei-

jende, zonder, voor eene geruime wyle, een enkeld woord te ſpreeken. Dit ſtilzwygen wordt afgebrooken, door een luid rouwgeklag over de geſtorvenen, en alles is, voor verſcheide agtereenvolgende dagen, vol droefheid en geſchrei.

Zodanig zyn in 't algemeen de zeden en gewoonten der *Indiaanen*, die den naam van de *Vyf Volken* draagen, en waar mede die van alle de *Indiaanen* met welken wy iets te doen hebben, zeer na overeenkomen, vermids zy allen, gelyk gezegd is, in den aanvange, deeze Volken tragten na te volgen. Maar alle Stammen hebben byzonderheden, hun eigen. Onder de *Huroners*, (die, door de *Vyf Volken*, vaders genaamd worden, en buiten twyfel van 't zelfde volk zyn,) is de waardigheid van Overſten erflyk, en de opvolging in de vrouwlyke linie; zo dat, naa het overlyden van den Overſten, zyns Zusters Zoon, en niet zyn eigen Zoon, zyne plaats bekleedt, en, is 'er die niet, de naastbeſtaande in de Vrouwlyke linie, en, in gevalle deeze geheel is uitgeſtorven, doet de adelykſte Vrouwe van dien ſtam eene keuze van iemand dien zy tot Overſten aanſtelt. Indien de opvolgende Perſoon geen' genoegzaamen ouderdom bereikt heeft om in eigen perſoon de regeering te aanvaarden, wordt 'er een Onder-Regent benoemd, die 't geheele gezag voert, maar in den naam des minderjaarigen.

De *Delawares* en *Shawaneers* ſtaan bekend wegens hunne bedriegeryen en trouwloosheid; zy agten het gegeevene woord niets, en verbreeken onbeſchroomd de plegtigst aangegaane verbintenisſen.

De *Tweeghsweers* en *Teabtaneers* munten uit in zagtaartigheid en bedaardheid, en ſchynen, meer dan eenig ander Volk der *Indiaanen* op het vaste land, hunne driften in bedwang te hebben. Altoos zyn ze vrienden der *Engelſchen* geweest, en zien die gaarne in hun land, zy zouden, ongetwyfeld, zeer nutte Onderdaanen worden, als men de regte middels aanwendde om hun te beſchaaven en den Christlyken Godsdienst te leeraaren.

De *Cherokeers* worden geregeerd door verſcheide *Sachems* of Opperhoofden, (omtrent op dergelyk eene wyze als de *Vereenigde Provincien*) die uit verſcheide ſtammen en ſteden gekoozen worden. Van deezen aart is ook de Regeeringsvorm der *Creekeren* en *Chickaweren*. De *Chickeſawers* hebben eenen Koning en een Raad tot zyne ondersteuning, en worden voor een heldhaftig Volk gehouden; zy zyn doorgaans in oorlog met de andere Indiaanen ten oosten van de rivier *Miſiſippi*. De *Chickaswers*, *Creekers* en *Cherokeers*, en de zuidelyk gelegene *Indiaanen*, houden dikmaals welgeregelde veldſlagen: Paarden in overvloed hebbende, ryden zy na het ſlagveld, waar zy afſtygen, en, als 't 'er op aankomt, vegten hier de Vrouwen zo wel als de Mannen.

Men denkt dat de *Chikeſawwers* uit *Zuid-America* herkomſtig zyn, en de paarden in 't *Noorden* gebragt hebben. De *Creekers* en *Chickawers* ſtraffen hunne Vrouwen, wanneer zy den man ongetrouw geweest zyn, door het hair af te ſnyden, en 't niet weder

te

te laaten aangroeien voor dat het koorn in het naastkomende falfoen ryp is. De *Chikefauwers*, bunne nabuuren, worden geheel door geenen minneyver gedreeven of ontrust, zy zeggen dat het eenen Man tot fchande ftrekt zyner Vrouwe kuischheid in twyfel te trekken. Zy zyn allen welgemaakt, en redelyk fchoon van weezen, inzonderheid de Vrouwen, welken in fchoonheid die van alle zuidelyker gelegene Volken overtreffen; maar zy worden ten deezen opzigte overtroffen door de *Huronfche* Vrouwen aan het meir *Erie*, die bekend ftaan voor de welgemaaktfte en fchoonfte wilden aan 't vaste land, en als zodanig van alle andere Volken erkend worden; zy kleeden zich veel netter dan de overigen, en vercieren op het prachtigst haare hoofden, halzen, armen *enz.* en, des niettegenftaande zal men zelden, 't zy onder de *Huroners* of de *Vyf Volken*, een minneyverig Man aantreffen.

Onder de *Ottawawaafers* of *Soutiers* zyn de Mannen vlug, en ftierk van geftalte, de Vrouwen kort, dik, en gansch niet fchoon; de jalouſie bekruipt egter de Mannen ligtlyk, en wanneer zodanig eene vlaag hun in 't hoofd komt, fnyden zy het uiterfte einde van de neus des verdagten wyfs af, op dat zy voor altoos naderhand dit merkteken van oneerlykheid mag draagen.

De *Indiaanen*, die rondsom de meiren woonen, leeven gewoonlyk in vrede met elkanderen, hebbende een wyduitgeftrekt vrugtbaar land in hun bezit. Zy maaken een foort van Keizerryk uit, en de Keizer word uit den opdften ftam verkoozen, deeze is die der *Ottawawaſeren*; eenigen hunner woonen naby ons Fort aan de Straat, maar de meesten verder westwaards na de rivier *Miſſiſippi*. *Ponteack* is tegenwoordig hun Koning of Keizer, die zeker het uitgeftrektfte ryk en de hoogfte waardigheid bezit onder alle de *Indiaanfche* Opperhoofden, welken tot onze kennisfe gekomen zyn. Hy vertoont eene Vorstlyke grootheid, en wordt ontzien en geëerd door zyne Onderdaanen.

De Heer ROGERS befchryft zyne ontmoeting van dien Vorst in deezer voege. Wanneer ik, in het jaar 1760, aan 't hoofd der eerfte krygslieden, die de *Engelfchen* ooit in dit land opvoerden, geplaatst was en voort trok, ontving ik onder den weg een gezandfchap van hem, beftaande uit eenige krygslieden en hoofden der ftammen: dit gezandfchap gaf my te verftaan, dat *Ponteack*, niet ver van de plaats waar ik was, zich bevondt, in vrede naderde, en verzogt dat ik met myne krygsmagt wilde halte houden, tot dat hy met eigen oogen my gezien hadt. De afgevaardigden hadden desgelyks bevel om my te zeggen, dat hy *Ponteack* was de Koning en Meester van het land, 't welk ik betrad.

Op de eerfte byeenkomst die ik met hem hadt was zyne vraag, Wat ik in dit land deedt? en hoe ik, zonder zyne vergunning, myne voeten daar in hadt durven zetten? Waar op ik hem te verftaan gaf, dat ik niet kwam met eenig oogmerk om de *Indiaanen* te ontrusten, maar om de *Franfchen*, die dus lang een hinderpaal geweest waren van onzen onderlingen vrede en handel, van daar te doen verhuizen; ook deelde ik hem de bevelen, my

ten dien einde gegeeven, mede. Ten zelfden tyde leverde ik hem verſcheide blyken van vriendſchap, en *Wampums* over, die hy ontving, maar ik kreeg geen ander antwoord, dan dat hy op den weg was dien ik introk tot den naastkomenden morgen, tevens my een ſmal *Wampum* doende behandigen, die zo veel zeide als dat ik, zonder zyn verlof, niet verder had voorttetrekken. Wanneer hy in 't vallen van den avond wegging, vroeg hy of my ook iets ontbrak, dat dit land my kon verſchaffen, als wanneer hy zyne krygslieden zou uitzenden om het te haalen? Ik verklaarde hem eenige mondbehoeften, die zy bragten, wel te willen betaalen. In gevolge hier van kreegen wy den volgenden dag eenige zakken gedroogd koorn en andere behoeften. — By onze tweede zamenkomst gaf hy my de pyp des vredes, en wy rookten beurt om beurt uit dezelve, terwyl hy my verzekerde met my en myn leger in vrede te zyn, dat ik met het zelve vrylyk en onverhinderd zyn land mogt doortrekken en de *Franſchen* verdryven, dat hy my benevens de mynen zou bewaaren en hoeden voor allen leed, 't geen de *Indiaanen* my zouden willen aandoen; en tot een blyk van zyne vriendſchap zondt hy my honderd ſoldaaten om ons te beveiligen, en te helpen in het dryven van honderd ſtuks vet vee, dat wy by ons hadden voor het leger van *Pittsburg*. Hy zondt ook verſcheide gezanten na eenige ſteden ten zuiden en ten westen van het meir *Erié* gelegen; om die te verwittigen dat ik vryheid van hem bekomen hadt om het land door te trekken. Naa deeze onze zamenkomst bleef hy my altoos by, tot ik den *Straat* bereikte, en terwyl ik in het land bleef, welk byzyn ons leger beſchutte voor de woede der *Indiaanen*, die aan den mond van den *Straat* vergaderd waren met oogmerk om ons den toegang af te ſnyden en van kant te helpen. Ik had geduurende dien tyd verſcheide geſprekken met hem, in welken hy veel oordeels liet doorſtraalen, en lust tot weetenſchap deedt blyken. Hy tragtte kennis te krygen van onze krygsorde en tugt. Hy gaf my dikwyls te verſtaan, te vrede te kunnen weezen met in zyn land als Onderkoning van den Koning van *Groot-Brittanje* te regeeren, dat hy bereid was dien Vorst eene jaarlykſche erkentenis naar zyn vermogen te ſchenken, en hem zyn Oom te noemen. Hy was nieuwsgierig om te weeten hoe wy laken, yzer *enz.* bearbeidden; verder betuigde hy eene groote begeerte te hebben om *Engeland* te zien, my een gedeelte zyns ryks aanbiedende, indien ik hem derwaards wilde geleiden. Wyders ontving ik van hem de ſterkſte verzekeringen, dat hy voorneemens was met de *Engelſchen* in vrede te leeven, en hunne inwooning in zyn land te begunſtigen, indien ze hem, naar verdienſten, behandelden: maar hy gaf tevens te kennen, dat hy, wanneer de *Engelſchen* hem ſmaadlyk bejegenden, hun tegenſtand zou bieden, en ten lande uitdryven. Met één woord, zyn geheele geſprek toonde klaar genoeg, dat hy zich in geehen deele aanmerkte als een overwonnen Vorst, maar verwagtte, met het ontzag en de eere aan een Koning of Keizer verſchuldigd, behandeld te worden door allen die in zyn land kwamen, of iets met hem te doen hadden.

In

In den jaare 1763 hadt deeze *Indiaanſche* Vorst de loosheid om een merklyk aantal van ſtammen in een eedgenootſchap te doen treeden, om eerst de *Engelſche* forten rondsom de meiren te onder te brengen, en dan een' vrede naar zynen zin te maaken, beoogende daar mede zich in zyne Keizerlyke waardigheid te vestigen; hier toe hadt hy zyne maatregels zo wel genomen, dat hy, in vyftien dagen, tien onzer bezettingen onder zyne magt deedt bukken, en dus onze geheele krygsmagt, uitgenomen die in den *Straat* lagen: hadt hy deeze ook zo verre weten te brengen, zyn geheele oogmerk was bereikt geweest. Eenigen der *Indiaanen* verlieten hem, en maakten, onder zyn toeſtemming, een' afgezonderden vrede, doch hy wilde in dit Vrede-verdrag niet beſlooten zyn, verklaarende, dat, indien hy vrede maakte, het zodanig een vrede moest weezen, die tot eere van *Hem* en van den *Groot-Brittanniſchen* Koning ſtrekte; dan tot nog heeft hy geene voorſlagen van dien aart gedaan. Wanneer ik in dat zelfde jaar op weg was om voorraad te brengen aan de bezetting in den *Straat*, vond ik onder anderen, aan deezen *Indiaanſchen* Vorst, door een *Franschman*, een vles brandewyn. Zyne hovelingen raadden hem af van daar uit te drinken, te kennen geevende dat die drank vergiftigd, en met een oogmerk, om hem van kant te helpen, gezonden was, maar *Ponteack* belachte hunne vreesagtige verſnoedens, met eenen recht edelen geest verklaarende, dat ik, wiens leeven hy nog onlangs beveiligd en gered hadt, hem niet kon willen dooden.

Noordwaards opreizende van *Montreal* na de rivier *Ottawawa*, ontmoet men eenige weinige ſteden toebehoorende aan de *Rond-Hoofden* en *Ottawawaſers*. De *Rond-Hoofden* worden dus genaamd naar de gedaante hunner hoofden. De Moeders wenden daar alle moeite aan, om, in de vroege kindsheid, de hoofden der Kinderen eene ronde gedaante te geeven, 't geen zy voor eene zonderlinge ſchoonheid agten.

Op de oevers van de rivier *St. Joſeph*, die in het meir *Mesbigan* uitſtroomt, zyn onlangs door de *Pottawatameers* en *Yeabtaneers* twee ſteden gebouwd. De *Miamiſche Indiaanen* bewoonden voortyds deeze rivier, maar zyn tegenwoordig verſtrooid in verſcheide deelen van het land omſtreeks de rivieren *Miamee* en *Wabach*, die in de *Obio* uitloopen: de laatstgemelden zyn nu bekend onder den naam van *Yeabtaneers*, zy hebben een by uitſtek goede geaartheid, en zyn zeer geſchikt; de gevangenen worden by hun altoos op eene vriendlyke wyze behandeld, en dus geheel het tegenovergeſtelde dat onder meest alle andere *Indiaanen* plaats heeft; welker wreede bejegening der gevangenen wy reeds gezien hebben.

De taal van verre de meeste *Indiaanen* in *Noord-America* is, buiten tegenſpraak, afgeleid van die der *Vyf Volken* of der *Ottawawaſeren*, en wie deeze twee taalen verſtaat, kan te regt geraaken by meer dan honderd ſtammen van *Indiaanen*: want, hoewel ieder ſtam eenige byzonderheden in zyne taal heeft, ontſtaat daar uit geene groote zwaarigheid in de verkeeringe. Die der *Ottawawaſeren* wordt van het grootſte gedeelte verſtaan en geſproo-

ſprooken. De *Vyf Volken* hebben vyf onderſcheidene tongvallen, maar verſtaan egter elkander volkomen.

De *Mohockers* hebben de rykſte, nadrukkykſte en ſchoonſte taal, hunne geſprekken vloeien als een zagte ſtroom zonder geweld of ſtooting; zy beweegen onder het ſpreeken nauwlyks hunne lippen. De *Ottawawaſers* ſpreeken raſſer en met meer verheffing: doch beide de taalen zyn kragtig, en drukken de denkbeelden net uit: in 't algemeen ſpreeken zy ook zeer nauwkeurig, een valſche woordſchikking of verkeerde uitſpraak hoort men zelden. Doch hunne taal is in verſcheide opzigten zeer gebrekkig; weinig woorden hebben zy om afgetrokkene denkbeelden uit te drukken: want voor dat zy met ons in kennis geraakten, liepen hunne geſprekken bykans nimmer over andere zaaken, dan die tegenwoordig waren, of onder 't bereik der zinnen vielen: weshalven wy verpligt zyn, willen wy hun eenigen onzer denkbeelden mede deelen, gebruik te maaken van ontelbaare omſchryvingen, lastig en verveelende voor ſpreeker en hoorder.

De *Noord Americaanen*, inzonderheid die het zuidelykſte gedeelte bewoonen, vergeeten in geenen deele zich te verſterken; veele ſteden zyn zo wel voorzien dat zy eene langduurige belegering, tegen een vyand, die de oorlogskunst niet verſtondt, zouden kunnen uithouden. De *Vyf Volken* werden, in vroegeren tyde, de beste bouwkunſtenaars geagt van 't gantſche land, en moeten nu alleen onder doen, voor die het boven-Meir bewoonen, en eenige westwaards gelegene Volken. De huizen, die de *Indiaanen* op de jagt bouwen, zyn doorgaans in een half uur voltooid, zomtyds zwerven zy maanden agter een door de bosſchen, zonder eenige huizing in 't geheel, zich enkel met een beesten-huid, of opperkleed bedekkende.

't Is zeer verdrietig en onaangenaam met hun te reizen, dewyl zy vyanden zyn van onderlinge zamenſpraak: niet alleen ſpreeken zy zelven niet dan in gevalle van noodzaaklykheid, maar zy toonen zich misnoegd en gramſtoorig, wanneer men, met hun te water of te land voorttrekkende, over 't een of ander wil ſpreeken.

Onder de *Chickeſawers*, *Creekers*, *Cherokeers* en andere zuidwaards woonende Volken, vindt men in meest alle ſteden een bezweerder, die groote dingen voorwendt beide in 't Staat- en Geneeskundige, onderneemende de verborgenſte geheimen te openbaaren, wat in de verholenſte plaatſen geſchiedt te zeggen, en een goeden uitſlag te geeven aan de moeilykſte onderhandelingen, als mede goed geluk te verſchaffen aan krygslieden en jaagers. De bezweerder maakt, om tot deeze dingen bekwaam te zyn, zich ſterk aan 't zweeten in een ſtoof, en ſpringt daar op in een rivier of meir, hoe koud het ook zyn moge. Dan de voornaamſte bezigheid van deeze bezweerders beſtaat in de geneesen heelkunst. De *Indiaanen* hebben weinig kwaalen in vergelykinge van ons. De jicht, het graveel, darmpyn door ſcherpe gal veroorzaakt, beroerdheid en veele andere kwaalen, by ons gemeen,

meen, zyn hun te eenemaal onbekend; de pokjes werden 'er niet gevonden, voor dat die besmetlyke ziekte door ons was overgebragt, en die zedert 'er veelen heeft weggesleept. In wonden, kneuzingen en ontwrigtingen enz. gebruiken zy geneeskruiden, welker sap zy in de wonden, of in openingen, ten dien einde gemaakt, brengen. Het baaden is desgelyks onder hun zeer gemeen, en den lyder wordt gedurende de geneezing zeer weinig voedzel gegeeven. Als deeze eenvoudige geneesmiddelen, welker gebruik een ieder weet, vrugtloos zyn, wordt de bezweerder ontbooden, die dan zyn kunst te werk stelt, en de Doctor heeft, 't zy de patient herstelle of sterve, geene vrees van zyne agting te zullen verliezen; want, als hy bemerkt dat alle hoop van herstelling verdweenen is, mist het nooit of hy schryft iets voor 't geen onmogelyk kan bekomen of in 't werk gesteld worden, voorwendende dat dit van eene onvermydelyke noodzaaklykheid is, en de dood des kranken bevestigt dit wel dra.

De *Indiaanen* hebben zeker eenige geneesmiddels, die zelden misfen in zommige ziekten van gewenschte uitwerking te weezen, boven al in lammigheid, waterzugt en venus-kwaalen. Het koppen en aderlaaten gaat 'er zeer in zwang; doch het allergebruiklykste middel is zweeten, en een koud bad onmiddelyk daar op. Dikwyls neemen zy zweetmiddels tot eene verfrisfing, om het gemoed in beter staat te brengen, en om met meerder vaardigheid in 't openbaar te spreeken. Nimmer agten zy iemand gevaarlyk krank of hy moet allerlei spys weigeren; en, in dit geval, wordt het ongemak doorgaans aan betovering toegeschreeven, en de bezweerder gehaald, die, naa gezweet, geschreeuwd en zich gebaad te hebben, zynen goeden geest aanroept, en met veel vertrouwen de oorzaak der kwaale opnoemt en een geneesmiddel aan de hand geeft.

De wilden die de kusten van den *Labrador* omtrent den golf van St. *Laurens* en den *straat* van *Belleisle* bewoonen, of liever daar rondzwerven, hebben weinig gelykheids met eenigen der *Indiaanen* in *America*. Zy trekken voort in groote hoopen, en zyn zeer lafhartig, 't verschriklyke vertoon 't geen zy maaken is 't meeste dat men van hun te vreezen heeft; zy bedekken zich derwyze dat van het aangezigt bykans niets bloot komt, hun gewaad eindigt boven in een soort van kap, die rondsom het hoofd sluit, aan den top komt een lok hair uit, die over 't voorhoofd heen hangt, van agteren reikt het kleed tot op de kuiten, en loopt van vooren scherp toe een weinig beneden den gordel. Hunne voornaamste kleeding bestaat in huiden en bonte vellen, die zy in grooten getale over elkander aantrekken, en niet tegenstaande deeze zwaare kleedye schynen zy leenig en vlug. Onze kennis met de *Slauxers*, *Nippisjongits* en andere nog noordlyker woonende *Indiaanen*, is nog zeer gering, maar, volgens de berigten, zyn ze vadzig, wild, wreed en beestagtiger dan eenig ander volk op het vaste land.

De *Seguntacookers*, of de *Abnaquiers*, die in *Nieuw Engeland*, woo-

woonen, waren eertyds zeer talryk, even als de *Mimauxers* in *Nieuw Schotland*. Van de *Penobscoters*, *Nazigeewalkers*, de *Indiaanen* van St. *Joban*, en veele anderen, ten Oosten en ten Zuiden van den golf van St. *Lawrens*, zyn nauwlyks eenige voetstappen te vinden, behalven eenige weinige gezinnen hier en daar verspreid.

De *Canoes*, by de *Indiaanen* in gebruik, verdienen, wegens het zeldzaam maakzel, eene byzondere opmerking. Zy worden gemaakt van tweederlei soorten van bast, naamlyk olmen en berken. Die van olmen-bast zyn doorgaans korter, en zo net niet zamen gevoegd als de andere. De *Canoes* van berken-bast worden door de *Engelschen* zo wel als door de *Indiaanen* gebruikt, op inlandsche meiren en rivieren. Zy holen den bast, die zeer dik is, uit op een kiel van cederen of pynboomenhout, deeze wordt met nagels daar aan gehecht, en dient om de *Canoes* sterker en styver te maaken, het voor en agter einde ryst allengkens op, en zy loopen beide in scherpe punten uit, die elkander gelyk zyn. Op het agter einde zit hy die stuurt, en voor op een ander die uitkykt, of 'er ook iets in den weg is, 't welk aan het vaartuig hinder zou kunnen doen: zy zitten vlak op den bodem of knielen op denzelven neder; hunne riemen, vyf of zes voeten lang, zyn gemaakt van booghout. Tegen stroom opwerkende gebruiken zy boomen, maar zy moeten dit doende wel zorgvuldig oppassen om het evenwigt te bewaaren, dewyl de *Canoes* zeer ligt zyn en gereedlyk omvallen. De zyden worden overdekt met wortels van pynboomen, gespleeten op een bekwaame dikte, dewyl deeze buigzaamer zyn, en zo schielyk niet opdroogen als de olmen-bast. Alle de naaden worden van buiten, en van binnen met gom besmeerd, en zy zien ze dagelyks na. Een groote *Canoe* kan twaalf en zomtyds meer man voeren. Onder alle de wilden, zyn de *Ottawawasers* de beste Scheepstimmerlieden.

De *Indiaanen* haalen, in de maanden *February* en *Maart*, het sap uit den booghoutenboom, 't welk gezond en aangenaam van smaak is. Ten dien einde maaken zy een gat in den stam, en leiden, langs een houtje, of door een pypje, het sap in de vles daar onder ter ontvanginge geplaatst. Een en dezelfde boom kan verscheide jaaren agter een afgetapt worden. Het vogt is zo helder als fonteinwater, en zeer verfrisfende, 't wordt voor een uitsteekenden borstdrank gehouden, en men weet niet dat het iemand immer eenigen hinder deedt, schoon hy 'er lustig van doordronk. Dit sap bevriest niet; maar wordt, eenigen tyd bewaard zynde, zeer goede azyn. De *Indiaanen* bereiden 'er, door 't zelve te kooken, een soort van zuiker van, die zeer na honig smaakt, maar zagter is, en dezelfde uitwerkzels voortbrengt, om iets aan te zoeten, als zuiker, en men behoeft niet te twyfelen, of die zuiker zou, behoorlyk bearbeid zynde, zo goed worden als de eigenlyk genaamde zuiker. Men heeft dit beginnen te doen in een Provincie van *Nieuw York*, digt by de *Zuid-Baai*, dat tamelyk wel slaagt, en een goede hoeveelheid zuiker oplevert.

De herkomst der *Indiaanen*, die men vaststelt, dat uit het een of ander Land oorspronglyk zyn, is zeer twyfelagtig, en daarom zullen wy 'er ons niet mede ophouden.

PROEVE

over

HET INGEBEELDE EN HET WAARE VERMAAK.

(Vervolg van Bladz. 197.)

IN ons voorgaande Vertoog toonden wy aan, hoe de ingebeelde Vermakelykheden geene vermogens altoos bezitten, om de uitgeſtrekte begeertens onzer Zielen, die naar iets oneindigs haaken, te kunnen vervullen, en dat ze dierhalven geheel buiten ſtaat zyn, om het gemoed eenige zuivere, eenige ware blydſchap te ſchenken. De rede daar van is, dat ze de Ziel ledig laten, en in den boezem die verkwikkelyke aandoeningen, noch die ſtille bedaardheid verwekken kunnen, welke het wezentlyke deel van ons geluk uitmaken; terwyl ze in tegendeel het hart met gevoelige ſmarten vervullen, het gemoed benauwen, den boezem door ene knagende Conſcientie prangen, en den mensch geſtadig ontrusten door een kloppend geweten, het geen al de bedaartheit des gemoeds, al die aangename kalmte der Ziele verſtoort; naardemaal derzelver uiteindens altoos allerjammerlykst en gedugter zyn: *In deze Verhandeling nu, zouden wy dit nog nader in het dagligt ſtellen, door de eerſte en voornaamſte bronnen op te ſpeuren, waar uit des menſchen verkeertheit in het uitkiezen der vermaken voortvloeit; om daar uit de onderſcheiden gevolgen en uitwerkingen, welke ze op de Stervelingen maken, af te leiden.*

Wy hebben vooraf al reeds gezien, hoe de Mensch ene zekere geſteldheit ontvangen heeft, die hem voor de Vermaken vatbaar, en aandoenlyk maakt. Dog, dit zo zynde, dan dienen de Vermaken, die onze bejaging waardig geoordeeld worden, wel iets meer te bezitten, dan ons ſlegts ſtoffelyk aan te doen, onze dierlyke driften alleen in beweging te brengen, of onze uiterlyke zinnen te ſtreelen; zy behooren in tegendeel van dien aart te zyn, dat ze onze Zielen met ene zuivere Blydſchap vervullen. Men omſchryft deze

Blydſchap, welke het wezentlyk geluk der Ziele uitmaakt; gewonelyk, als die allerſtreelendſte gemoeds aandoening, die het gevoel van ſmarten doet wyken voor het gevoel van wellust en vermaak; en dus word de mensch gezegt geheel van Blydſchap vervuld te zyn, wanneer hy het gevoel van kwellende Aandoeningen, het pynelyk gevoel van verdriet uit de Ziel verliest, en ondervind dat deszelfs plaats duidelyk vervangen word van een zuiver genoegen. En zo dra tog voelen wy deze verrukkende aandoening, reeds in het hart geboren, niet vermeerderen, en door hare vermogende kragt de overhand krygen, of alle die beletzels, welke haar nog in den weg ſtonden, beginnen ſchielyk weg te vlugten; terwyl de Ziel zich inmiddels geplaatst vind in een kring van ſtreelende van verrukkende aandoeningen; waar door men zelfs van ene menigte moeijelyke omſtandigheden kan omringd zyn, die anders den mensch geweldig ter nêerſtorten, zonder dat deze zuivere gemoeds aandoening verſtoord werd; dewyl 'er ene zagte rust, ene bedaarde kalmte den boezem blyft vervullen. Van zo veel vermogen is de ware Blydſchap, die, wanneer ze ons hart vervuld heeft, het zelve verſterkt tegens alle kleinmoedigheid, wapent tegens alle onaangename bejegeningen, en beveiligt tegen alle grillige wisſelvalligheden, die den mensch in dit leven ontmoeten. De mensch dus kloekmoedig gemaakt zynde, onderwerpt zich het verdriet, en ſtaat zyne heerſchappy af, aan eene veel aangenamer hartstogt. „ Hier in, meende *Diogenes*, be„ ſtont des menſchen hoogſte geluk op aarde, dat hy ene „ bedaarde gerustheid plantte in zyne Ziele, en ene onge„ ſtoorde Blydſchap in zynen Boezem". Het is zeker, dat een vermaak, dat door gene knagende wroeging te eniger tyd gevolgd word, alleen eerst te regt den naam van vermaak of wellust dragen mag; daar alle andere zoorten van wellusten niet hoger te plaatzen zyn, dan binnen den kring der onvolmaaktheid, die de Ziel kwelling, en het gemoed onrust baren.

Dan, om ons bedoeld oogmerk niet uit het gezigt te verliezen, word het tyd dat we ons werk maken, om tot de bronnen, waar uit 's menſchen verkeerdheit in het uitkiezen der Vermakelykheden voortvloeit, te komen; ten einde aldus in deze Verhandeling onze voorgeſtelde orde te houden.

't Is waar, dat 'er in de Natuur der dingen wel niets ligt, dat den mensch volſtrekt tot dwaling leid; veel minder mag men onderſtellen, dat onze Alwyze Formeerder iets zou geſchapen hebben met een oogmerk, om het oordeel van den

den mensch langs verkeerde wegen te leiden; 't kan echter niet ontkend worden, dat het beoordeelen der zaken ene ryke Bron is van dwalingen, en dat uit die beoordeeling, allereerst onze vooroordeelen voortvloeijen; even gelyk uit de vooroordeelen, ene verkeerde beoordeling ontstaat. —— Edoch, is de schuld hier van gelegen by de voorwerpen, die ons omringen? of is ze te zoeken by onzen grooten Schepper, dien magtigen en wyzen Formeerder van al het Zienelyke? Noch de geschapen voorwerpen, noch derzelver almagtige Vormer hebben 'er enige schuld van; want ontwyfelbaar heeft de mensch de schuld zyner eigen dwaling, in zyn eigen verdorven hart, in zyn eigen boezem te zoeken.

Zo dra wy al te voorbarig oordeelen, staan wy bloot voor allerlei zoort van dwalingen; zo dra wy oordeelen, voor dat wy ene genoegzame kundigheit, wanneer wy slegts ene twyfelagtige klaarheit in het ontdekken en uitvorschen van zekere waarheden ontvangen hebben, voor al indien wy de inspraak der rede geen gehoor geven, maar luisteren naar onze bedorve neigingen, ons onderwerpende aan de leiding van verkeerde en ongeregelde hartstogten, als dan stellen wy ons aan de grootste, aan de gevaarlykste dwalingen bloot. Wel ras geven wy ons over aan ene menigte van verkeerde bevattingen, die het valsche onder een versierd kleed van waarheit weten te verbergen, en ons ongevoelig wegslepen, onder de Heerschappy van haar verderfelyk vermogen. Uit deze Bron vloeijen onze verkeerde begrippen voort, die in het gemeen den mensch zo dwaas over de Voorwerpen, welke hem bejegenen, doen oordelen. Men vergenoegt zich met ene schynbaarheit, die ons veeltyds ongelukkig misleid, en deze verkeerde neiging ontdekt men in de meeste menschen. Daar is 'er, die de waarheden in de duisternisse opspeuren, en zich den arbeid niet ontzien, veel minder beklagen, wegens de moeijelykheit om dezelve net en klaar te ontdekken: dog derzelver getal is waarlyk byster klein, in vergelyking van die, welke zich met een oppervlakkig oordeel en kundigheit vergenoegen. Want vele menschen zyn genegen, om de moeite van een nauwkeurig onderzoek te ontwyken, en liever de overheerschende driften hunner bedorven hartstogten op te volgen, onbedagt te oordeelen, gissende naar de klaarheit ener zake, en zich volkomen overtuigd houdende van derzelver zekerheit, voor dat 'er mogelykheit was, om tot de volkomen kennis daar van te kunnen geraken; hier door treed men het regte spoor bezyden, en men geraakt op den doolweg, waar op

men hoe langer hoe meer verdwaald, naar mate men voort gangen, en pogingen doet.

Ene andere Bron weld ontelbre dwalingen op, en ſchynt meer zyn ooiſprong te nemen uit de voorwerpen zelve. — 't Is de aangename en bevallige vertooning, waar mede zommige dingen zich voor ons opdoen. Enige voorwerpen hebben een bevallig voorkomen, ſchynen meer in zich te bevatten, dan de uitkomst doet zien, en in deze ſtrik laten duizend misleide Stervelingen zich vangen. Of liever men ziet van vele zaken derzelver gevolgen over het hoofd, en dringt niet door de uitwendige ſchors tot in derzelver binnenſte, welk aan ons verſtand een oneindig onderſcheid zou vertoonen, by aldien men zich ſlegts de moeite gaf, de zaken meer inwendig te beſchouwen.

Dus is veeltyds de gewone handelwys der Menſchen in het najagen der vermakelykheden, in het zoeken van hun geluk, datze meenen te zullen vinden in verkeerde, in verderfelyke wellusten. Op deze wyze laat zich de losſe Jeugd misleiden; de Vermomming, onder welke zich de verderfelyke Vermaken vertoonen, bedriegt haar al te deerlyk; dewyl de Ziel als dan zelden moeds genoeg bezit, om de verleiding tegen te gaan, en het verſtand te zwak is om de inſpraak der Rede gehoor te verleenen; waar van zich de bedorven neigingen, het verdorven hart bedient, brengende de onbeſtendige Jeugd onder hare heerſchappy, welke haar in vaste ketens kluistert, en aldus, in harde dienstbaarheid geboeid, in overheerſchende ſlaverny gevangen met zich ſleept. Op dezelve wyze laat de volwaſſen Ouderdom, en op geene andere manier de bevende Grysheid, kortom het ganſche Menschdom zich verleiden, zo dra de gezonde Rede geenen genoegzamen indruk op het gemoed meer maakt; want zo ras de Mensch zich maar in ſchyn kan overtuigen, dat de Vermaken, welke hy zoekt na te jagen, niet regtſtreeks tegens zyne pligten aanloopen, noch de Rede ſchynen te verkragten, vind hy weinig zwarigheit zich aan dezelve gerust over te geven, zonder naauwkeurig onderzoek te doen, of hy in zyne oordeeling misleid word; 't is genoeg, dat deze beguicheling kragtdadig ondersteunt word door ene menigte van verkeerde en zondige neigingen.

Men vind den Mensch doorgaans ſchielyk gereed, om zyne verkeerde begeertens op te volgen; hy is genegen zynen zondigen aart in te willigen. Zo dra nu de voorwerpen enige vertooning maken, begint hy ene zonderlinge geneigtheit te gevoelen, om dezelve na te jagen, en voelt zich zelve

van

van alle kanten daar toe getrokken. Hy begint zulke voorwerpen als dan in een allergunſtigst gezigtpunt te plaatzen, en dit geeft oorzaak dat zyn oordeel, niet meer onzydig zynde, gewonelyk geheel verkeerd is. Op dusdanig ene wyze is men gewoon al de pragt der Grooten, de Rykdommen, en vooral derzelver Vermakelykheden te beſchouwen: Men beeld zich in dat ze zuiver, dat ze onvermengd zyn van enige onaangenaamheden, dat al het zoet hier zonder zuur is. De vertooning welke zy maken, misleid den Sterveling, terwyl zich ondertusſchen agter dezen ſchoonen ſchyn duizend ongenoegelykheden, duizend kwellingen, hartzeer en verdriet verbergen, die de Zielen dier vermaak zoekende Grooten niet zelden op enen naren pynbank brengen; want de Mensch, eenmaal zyne neigingen opvolgende, overgelaten aan zyne driften, kent al ras geene palen meer in het bejagen der Vermakelykheden; de ene begeerte teeld ongevoelig de andere, de ene zinnelykheit brengt de andere voort, en al dat overbodige doet hem ſtraks van de uitgezogtſte Vermaken walgen, of pynigt hem geweldig, wanneer hy ze moet misſen. Dusdanig is de gedaante der groote Weereld, die zo veel vertooning maakt, en van vele menſchen zo gretig begeert word: dog die ons, 'er naauwlyks ingetreden zynde, met duizend iedele beuzelingen omringt, die den onbekenden wel ſchoon in het oog glinſteren; maar echter der ware verdienſten haren rechten prys onttrekken. Inmiddels is het nochtans zeker, dat onze Zielen met ene byzondere ſterkte moeten gewapend zyn, willen zy door het geweld dier ſchoonſchynende Vermaken niet verwonnen worden; niet verlokt worden door iets, daar het bedorven hart zo toe geneigd is; ene geſtadige oplettenheit, ene geduurige waakzaamheit tegens deze verleidingen, is ene zonderlinge ſterkte van Geest, ene allerpryswaardige Deugd.

Een Man van uitſchitterende verdienſten, van vermogen, van een goed verſtand, en van enen zagten inborst, vind zich geplaatst in den kring van Vermaak zoekende Lieden, van wellustige menſchen; hy vind zich genoodzaakt dagelyks met hun te verkeeren, en, zonder de wetten van beſcheidenheit te overtreden, kan hy hunne dagelykſche opwagtingen niet wel ontwyken; zy komen hem geſtadig ontrusten, en wel ontrusten met ene menigte van geringe pligtplegingen, met gedienſtigheden, die hem geweldig vervelen; terwyl de welvoegelykheit hem nu en dan naar hunne vervelende tydkorting, vermaak genoemt, wegleept. Deze doen niets dan ondertusſchen een menigte van ketenen van

dienstbaarheit ſmeden; en pogen hem, met alle kragt, onder haar heerſchappy, onder haar drukkend geweld, in ene onlydelyke ſlaverny te brengen; zyne Ziel echter bezit ene al te groote ſterkte, en is ongenegen onder dit Juk der dienstbaarheit te buigen; hy verzet zich tegens de lusten die hem pogen te overheerſchen, en ontrukt zyne vryheit aan ene verderfelyke ſlaverny. Zie daar ene ſterkte, een kloekheit van geest, welke vereischt word, om niet in den algemeenen draikolk van weereldſche vermaken, van ydele wellusten verzwolgen te worden. Met zulke wapens dient men zich te wapenen tegens de aanvallende verleidingen, en met zulke wapens kan men zich de zege beloven. Zulke ene ſterkte van Geest is in ſtaat het geweld der wellusten te weerſtaan; deze Deugd moet men het gemoed zoeken in te planten, en deze alleen bezit het vermogen om onze vryheit te verdedigen.

Van alles nu, wat op ons enigen indruk maakt, 't geen de Ziel aandoet, de zinnelyke neigingen overtuigt, en onze begeertens opwekt, mogen wy alleen naar de bezitting van dat geen ſtaan, 't welk, wegens zyne overeenſtemming met onze geſteldheit en aart, natuurlyk en voor ons geſchikt is; het dient de palen van redelykheit niet te overſchreden; want al wat die te buiten gaat, beſtaat niet meer, dan in bloote inbeelding, 't geen zekere grillige neigingen in zwang gebragt hebben. Wy moeten daarom niet ſlegts ons gevoel en aandoeningen opvolgen: men behoort vooral gehoor te geven aan de inſpraak der Rede, om dat die niet minder dan het gevoel tot de menſchelykheit behoort.

Wanneer men nu eens agt ſlaat op de meeste pogingen der menſchen in het najagen hunner driftige begeertens, in de moeite, die ze aanwenden, om hunne grilligheden op te volgen, zal men hier over niet minder verbaast moeten ſtaan, dan over de vertooning der onderſcheiden voorwerpen, die ons het gezigt doen ſchemeren. Wat ziet men de menſchen arbeiden, wat ziet men hen woelen door elkanderen, en hoe onderſcheiden zyn de pogingen der menigte, ſchoon elk voorwend niets anders dan zyn geluk voor zich zelven op het oog te hebben: nauwlyks breekt het verkwikkelyk morgen-ligt door, of zie daar ene verwarde beweging van een groot aantal redelyke en redenlooze ſchepzelen; ene wyle tyds hadden ze in ene byna gevoelloosheit gelegen; maar al wat leven ontvangen heeft ſtaat op, en raakt in beweging. Maar ziet eens nauwkeurig toe, en let met aandagt op de onderſcheiden pogingen der menſchen; hoe vele der-

derzelve zal men iedel, en der bejaginge onwaardig vinden, wanneer men derzelver innige waarde overweegt, en nagaat ofze een redelyk ſchepzel betamen. Ontelbare Vermaken nemen al aanſtonds haren aanvang, even als of de Mensch alleen geſchapen was voor dezelve; dog, ziet hier in hoe verſchillende de pogingen der Stervelingen zyn om die te bejagen. De grootſte menigte tast maar in het wilde met ene vuurige drift, grypende de eerst voorkomende gelegenheden aan, en alle voorwerpen, die hun bejegenen, willen zy alleen tot hun vermaak doen dienen; terwyl ze telkens iedele ſchaduwen omvatten, even gelyk de blinden, die zonder iets van 't geen hen omringt te kennen, in 't wild omtasten; en ziet hoe byster klein is het aantal dier Stervelingen, welke edeler pogingen op het oog hebben.

Men zwoegt, men zweet, men arbeid en draaft onophoudelyk, maar wat heeft men doorgaans op het oog, niets anders dan iedele beuzelingen; men kwelt zyne Ziele met zorgen, met verdriet, met lastige moeijelykheden. Dat zyn vooral zulke Menſchen, die alleen den Rykdom plaatzen in een gezigtpunt, 't welk hun het gelukkigſte en vermakelykſte ſchynt. Hier toe behooren ook de zodanigen, die lyf en goed opofferen aan enen blooten naam, aan iedele Titels, aan dwaze harſenſchimmen; die al hunnen arbeid ten koste leggen, om ver boven hunnen Medemensch in eer, in aanzien, in luister uit te ſchitteren, en vermaak ſcheppen in het beklimmen der gevarelykſte ſteiltens, aan welker voet een verſchrikkelyke afgrond ligt, waar in ze ieder oogenblik dreigen neder te ſtorten. En even zo is 't met ene groote menigte die ſlaaft om enen fraijen opſchik, om byzondere koleuren, verſchillende maakzels van kleeding, en de Modens van andere Landen na te volgen. Zie daar de pogingen der meeste menſchen. Zyn dit nu wezentlyke verdienſten? Zyn dit voorwerpen redelyke wezens waardig? Dog laat ik nog ene ſtap verder treden. Deze Beminnaars der iedelheit durven nog voorwenden, dat zy alleen een gezuiverden ſmaak bezitten, en dat hunne vermaken de edelſte zyn, in ſtaat om gevoelige Zielen regt aan te doen; zy durven met alles ſpotten, wat hunne dwaze neigingen tegenſtaat, en zich verbeelden alleen dat gene te bejagen dat hun geluk kan uitwerken. Zy wanen, het regt te hebben om enen vergenoegden enen gelukkigen Landman, wegens deszelfs eenvoudigen ſtaat, te mogen beſpotten; zy kunnen niet begrypen hoe hy gelukkig zyn kan, om dat hy al te eenvoudig, en te na aan het natuurlyke komt, en daaren-

boven nog voor een gering Loon dagelyks zwoegen en zweeten moet, onder den zwaren last van zynen arbeid, terwyl hy die dartele vermaken mist, waar van het eenvoudig Landleven enen afkeer heeft. Dog zy hebben geen bezef van het genoegen, 't welk hy geniet op het geruste en eenvoudige Land, wanneer hy op zynen tyd de vermakelyke vrugten van zynen arbeid plukken mag. Als dan vergeet hy al den zwaren last, die hem drukt, en ſchept in zyne allermoeijelykſte bezigheden enen zonderlingen lust; terwyl de bleeke krankheit, de kwynende ongemakken, uit ene verwyfde wellust voortgevloeid, verre van zyne geringe woning vlieden; daar ondertuſſchen het ſchoon gelaat des Hemels, het zoetluidend gezang der Vogelen, het verkwikkelyk gezigt zyner Veldvrugten, hem den ſtreelendſten wellust inſtorten. Keert hy vermoeid van den arbeid naar zyne laage woning te rug, zie daar het genoegen verlaat hem niet; het volgt hem waar hy gaat; het treed met hem de geringe ſtulpdeur in, en doet hem wel haast al de moeijelykheit van zynen arbeid vergeten. Een verbazend onderſcheid ontdekt men tuſſchen den gerusten ſtaat enes Landmans, en dien van de bejagers der dartele vermaken. Hy word met toegenegenheit ontvangen door het ganſche huisgezin, zyn komst is altoos welkom, zyne Kinders ſcharen zich rondom hem, ſtrekken de armpjes van tedere toegenegenheit tot hunnen braven Vader uit, en blyven hem in de uiterſte tederheit om den hals, aan de handen, en om de knieën hangen. Geen vermaak is ſtreelender dan het geen hy op dat ogenblik in zynen boezem gevoelt, geen genoegen volmaakter, dan 't geen in zyn hart ontſtaat; de trouwhartige huismoeder heeft midlerwyl zorg gedragen voor haren afgeſloofden Man, om hem van zyne vermoeidheit te herſtellen, en zyne manbare kragten te doen behouden; ze onthaalt hem, niet op ene menigte van lekkernyen, op verſcheidenheit van uitgezogte ſpyzen, meer geſchikt om de dartelheit, dan het lighaam te voeden; het is een ſobere, dog een kragtige maaltyd waar op ze hem ontvangt, die hem ook veel ſmakelyker is, dan menig Stedeling de wellustigſte lekkernyen; terwyl de gulle vrolykheit der lage disgenoten de gedwonge vreugde der aanzienelyken naar de Weereld overtreft.

Ô Dwaze Stervelingen, die enen ſtaat, om dat ze nederig en gering ſchynt voor het oog, veragt, welke nochtans oneindig den uwen overtreft! Ei laat U niet langer meer misleiden door dingen, die geen wezen hebben!

C. V. D. G.

VER-

VERTOOG OVER DE BEUZELAGTIGE EN ONNUTTE KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN.

Door den Heer Baron DE BIELFELD.

„ IN een beknopt Tafereel de beuzelagtige en onnutte
„ Kunſten en Weetenſchappen afgeſchetst te zien, kan
„ niet wel anders dan aangenaam weezen aan onze Leeze-
„ ren; zy die het alleen houden met de zodanige, welke
„ eenig nut of verſtandig vermaak toebrengen, zullen daar
„ door in dit goede begrip verſterkt worden; terwyl het kan
„ dienen om anderen, die nog zomtyds, door de verheevene
„ naamen aan niets beduidende zaaken gegeeven, geblind-
„ doekt, of door de agtbaarheid van groote Mannen, wier
„ zwak het niet zelden was, in 't een of ander opzigt, te
„ beuzelen, bewoogen worden, om meer of min iets in
„ dezelve te ſtellen, van die dwaaling te rug te roepen.
„ Onder het doorbladeren van het onlangs uitgegeevene
„ Werk van den Baron DE BIELFELD, getyteld. *Les pre-*
„ *miers traits de l'Erudition Univerſelle, ou Analyſe abregée de*
„ *toutes les Sciences des Beaux-Arts, & des Belles-Lettres.* A
„ Leide, chez *Sam. & Jean Luchtmans* III Tom. ſcheen ons
„ de buitenſtap, dien hy over dit onderwerp doet, der ver-
„ taalinge en mededeelinge waardig, gelyk wy denzelven
„ hier voor 't grootſte gedeelte plaatſen".

In myne gepeinzen over de eerzugtige en hoogmoedige inzigten en verlangens van 's menſchen geest, heb ik dikmaals tot my zelven gezegd,

Onkunde en Dwaaling, van het Redeslicht ontaart,
Zyn veeltyds 't droevig deel der brooze Stervelingen,
Zy willen, al te dwaas, met eene vlugge vaart,
Ver boven hun bereik, door lugt en wolken dringen,
En, van een' dolle drift tot booger rang bezeten,
Meer, dan zy kunnen, doen, meer, dan zy weeten, weeten.

En, in de daad, de oorſprong van alle de harsſenſchimmige Kunſten, als mede van alle beuzelagtige Weetenſchappen, ſchynt in de aangehaalde dichtregelen vervat. De begeerte om zeer kundig te zyn, of ten minſten als zeer kundig in anderer oog voor te komen, is de moeder van de kunst der *Bovennatuurlyke Voorzegkunde*, en alles wat daar van afhangt.

De zugt om magtig en vreeslyk te weezen, of ten minſten zodanig te ſchynen, heeft de *Toverkunst*, en alle de voorgewende kunſten, die zy in haaren trein ommevoert, doen verzinnen. Ziet in deeze weinige woorden wat de Rede ons omtrent dit ſtuk leert; en laat ons nu beſchouwen wat de Geſchiedkunde ons deswegen aan de hand geeft.

De oude inwoonders van *Aſia* waren in 't algemeen zeer aandoenlyk voor de hette hunner lugtſtreek, en de *Chaldeen* betoonden zich, boven alle volken der bekende aarde, aan gezigten en droomeryen overgegeeven, en leiden zich geheel niet op de Wysgeerte toe. Zy zagen dat 'er kwaad in de wereld was, en wilden den goeden God tot geen veroorzaaker van 't zelve ſtellen; zy begreepen niet dat de denkbeelden van goed en kwaad, van deugd en ondeugd, enkel betrekkelyke denkbeelden waren, denkbeelden van vergelyking en tegenſtelling, even als die van groot en klein, en dat 'er geen goed zou weezen, indien 'er geen tegenovergeſteld kwaad gevonden wierd; dat zulks ontſtaat uit de natuur en het weezen der zaaken zelve. Uit deezen hoofde ſtelden zy twee vanzelf beſtaande weezens, 't een de veroorzaaker alles goeds, *Oromasdes*, Godheid of God, geheeten; 't ander de voortbrenger alles kwaads *Arimanius*, Booze Geest of Duivel, genoemd. Zy bedagten niet dat het de Godheid duizendmaal meer verongelykte een kwaad Weezen, een ander voortbrengend Beginzel en Schepper buiten Haar en tegen Haar aangekant te ſtellen, dan te gelooven dat zy een volſtrekt en onvermydelyk kwaad, een kwaad welks denkbeeld noit anders dan betreklyk is, voortbragt.

Dan hoe dit ook weezen moge, zo ras men *Arimanius* of den Duivel hadt uitgevonden, verwylde het niet lang, of hy werd, volgens de loflyke gewoonte van die eerſte eeuwen, en dier heete gewesten, tot een perſoon gemaakt, om 'er voordeel van te trekken. Deeze leerſtelling viel in geene onvrugtbaare aarde. Alle Priesters, (uitgenomen die van den Christlyken Godsdienst,) zyn in alle eeuwen hoogmoedig en baatzugtig geweest, en hebben eene uitſteekende hoogagting, eene groote agtbaarheid en overvloedigen rykdom gezogt. 't Geloof in den Duivel werd, voor de *Chaldeenſche* en *Heidenſche* Priesterſchap, een grondſlag, waar op zy haare voornaamſte agtbaarheid vestigde, en tevens een goudmyn, waar van zy de grootſte voordeelen trokken. Zonder den Duivel hadt zy reeds etlyke maalen van alles beroofd geweest; en ziet daar de rede waarom zy, ten opzigte van dat Leerſtuk niet alleen zo nayverig zyn, doch 'er te-

gevens zo vernuftige, zo winst aanbrengende en hun voorteelige gevolgen uit afleiden.

Met deeze Leer werd eerst geheel het Oosten, vervolgens geheel het Westen, en eindelyk de bekende Wereld te zenemaal vervuld. Zonder ophouden aardsche denkbeelden an menschlyke bevattingen volgende, moest het goede Beginzel een verblyfplaats, een Hof hebben, gelyk ook het kwaade. Aan het eerstgemelde gaf men den Hemel, dien men geloofde boven ons te zyn, en dit droeg den naam van het Hemel-hof; aan het tweede schreef men de Hel toe, welke men zich beneden ons verbeeldde, en dit was het Hel-hof. Van hier de Goden, de Halve Goden, de Duivels, en de Booze Geesten, van allerlei rang en waardigheid.

Dan 't was hier mede niet afgedaan. Deeze leerstelling zou zeer dor en schraal geweest zyn, indien men geene rechtstreeksche, onmiddelyke en byzondere verbintenis tusschen dit Onderaardsche Ryk en de menschen, die op deeze aarde woonen gesteld hadt. Daar nu geen Sterveling door 't behulp zyner zinnen deeze verbintenis of betrekking kon ontdekken, werd daar van eene verborgene weetenschap gemaakt, die, gelyk zulks billyk was, berustte by de Priesters, Priesteressen, Wyzen, Voorspellers, Wichelaars, Tempel en Orakeldienaars, Woestyniers, valsche Propheeten en dergelyk slag van lieden, tot op den tyd van CHRISTUS komst in de wereld. 't Is waar het Euangelielicht verdreef voor geen gering gedeelte deeze duisternissen: maar dewyl het veel bezwaarlyker valt, dan men zou gelooven, om het bygeloof uit der menschen gemoederen met tak en wortel uit te rukken, zelf wanneer hun de waarheid op het allerduidelykst wordt voorgedraagen, boven al indien eene dwaaling bykans van 's werelds oorsprong af ingang gehad heeft, zyn 'er overblyfzels van dit Heidensch bygeloof tot nog voor handen, Geestdryvers en Bedriegers hebben 'er Kunsten en Weetenschappen van gemaakt; schoon men tot eer der XVIIIde Eeuwe moet zeggen, dat de gezuiverde Christlyke Godgeleerdheid, en de geest der Wysbegeerte, die zich verspreiden, God zy gedankt, dagelyks meer en meer t'zamenwerken om deeze harsenschimmen te verdryven, en dat ze reeds der maate buiten gebruik geraakt zyn, dat men deeze gewaande Kunsten en Weetenschappen niet meer kan noemen, zonder braave lieden aan 't lachen te helpen, en dat wy ze hier niet zouden vermelden of uit de duisternis voor den dag haalen, was het niet enkel met oogmerk om ze by naame te doen kennen, en haare belachlykheid

als met den vinger aan te wyzen. Wy zullen niets meer doen dan alleen die klippen toonen, op welke 's menſchen geest, zonder Loots zeilende, ligtlyk kan ſtooten.

Tot verkryging van bovennatuurlyke kundigheden, hebft men in de wereld nog de overblyfzels van de

1. *Starrekykkunde*, eene giſſende weetenſchap, die leert om over de uitwerkzels en invloeden der ſtarren te oordeelen, en de voorvallen te voorzeggen uit de plaats der Dwaalſtarren, en haare verſchillende ſtanden. Zy wordt verdeeld in eene *Natuurlyke Starrekykkunde* of Verheevelingkunde, als zich bepaalende om natuurlyke voorvallen te ſpellen, als daar is regen of droog weer, ſtilte of wind, ſneeuw, hagel, vorſt, onweer enz. Hier in beſtaat voor een gedeelte de kunst onzer Almanach-maakeren, en door de enkele vergelyking dier voorzeggingen met het weer, 't geen wy dagelyks zien, kan elk mensch van gezond verſtand de zekerheid en het belang dier *Starrekykkunde* bemerken.

Het andere gedeelte draagt den naam van *Starrewichelary*, eene gewaande weetenſchap, die veel valſcher, veel lichtvaardiger en veel misleidender is dan de gemelde: maar egter door dwaalgeesten tot een kunst gebragt, vervolgens een handgreep van Schelmen geworden is, het algemeene lot der harsſenſchimmige Weetenſchappen, van welke wy hier naa zullen ſpreeken. 't Is de *Starrewichelary*, die zich vermeet om, uit de beſchouwing der Starren en Planeeten en de verſchillende ſtanden der hemelſche lichaamen, gebeurtenisſen die den Staat en het lot des menschdoms betreffen, te voorzien en te voorſpellen. Door de *Geheimkunst* verſtaat men mede eene kennis van zaaken in dit ondermaanſche voorvallende, opgemaakt uit den ſtand der hemelſche lichaamen en hunne invloeden. En in dien zin is ze het zelfde met de *Starrewichelary* of maakt 'er een gedeelte van uit (*).

2. Het naſpeuren van iemands *Geboorte begin*, of de *Uurſchouw* der Starrekykkundigen is gegrond op de gedaante des hemels, in twaalf huizen verdeeld, in welke men de geſteld-

(*) *In dien zin*, zegt de Schryver; want anders wordt door de *Cabale*, of de *Geheimkunst* verſtaan, eene heimlyke Godgeleerdheid der H. Schriftuure, waar aan zommige *Joden* zich vast houden, beſtaande grootendeels in eene verborgene uitlegging van de woorden der H. Schrift, door eene zekere opreekening en verzetting der Letteren. Voorwaar mede eene beuzelagtige Weetenſchap!

ſteldheid des hemels, en der ſtarren op zeker gegeeven oogenblik, uitmerkt, als by voorbeeld, dat van 's menſchen geboorte, om daar uit voorzeggingen op te maaken, van iemands leeven en lotgevallen; en is dus niets anders, dan de ſtand der Starren en Planeeten ten tyde van iemands geboorte: maar dewyl 'er geen zamenhang of verband is, tuſſchen die ſtarreſtanden en de menſchen, 't eenig beginzel 't welk men ſtelt tot een grond, om de voorzegginge op te bouwen, zyn alle die voorſpellingen, willekeurig, valsch, harſenſchimmig, ongerymd en ſtrafwaardig.

3. De beuzelagtige en gevaarlyke kunst der *Waarzeggerye* beſtondt, by de oude *Romeinen*, in het waarneemen van de vlugt, het gezang en het eeten der Vogelen, boven al van die gewyd en geheiligd waren. Terwyl die der *Wichelaaten* geleegen was, in het beſchouwen van de ingewanden der dieren, boven al der offerdieren, om daar uit groote gebeurtenisſen het lot des Gemeenebests, en den gelukkigen, of tegenſpoedigen uitſlag der onderneemingen te voorſpellen.

4. De *Aëromancie* of de *Waarzegkunde uit de lugt*, is eene ydele Weetenſchap, van *Heidenſchen* oorſprong, doch door de gezonde Rede en de Christenheid, als valsch en ongerymd verworpen.

5. De *Pyromancie* is de Waarzeggery, die men doet door het letten op de vlam des vuurs, 't zy door op te merken, na welken kant deeze overſloeg, 't zy door 'er eenige brandbaare ſtoffe in te werpen, of eene blaas met pis gevuld, of iets anders waar uit men meende eenig voorteken te kunnen opmaaken.

6. De *Hydromancie* beſtaat in de Waarzeggery, die men doet door middel van Water. Volgens VARRO is ze door de *Perſen* uitgevonden, PYTHAGORAS en NUMA POMPILIUS hebben zich daar van bediend. Wy ſtaan nog verſteld over zodanige Perſonadien!

7. De *Geomancie* of de *Aardkunst* is eene Waarzeggery, welke geſchied volgens ſpleeten of ſcheuren op den grond gemaakt. Hier toe behoort ook de *Stipwaarzeggery*, ſteunende op ſtippen die men by 't geval ſtelt op papier *enz*, en dan over toekomende zaaken oordeelt uit de figuuren, welke de uiteinden der getrokkene lynen, by geval, opleveren. Van den zelfden belachlyken aart, is de zotheid om het toekomende uit koffy-dik, uit het in handen krygen van dit of dat blad der ſpeelkaarten, en duizend dergelyke zotternyen te voorſpellen, en 'er het minſte geloof aan te ſlaan. In deezer voor-

voege hebben ligtgeloovigen en bedriegers de vier hoo
ſtoffen gebruikt, om hunnen medemensch te bedotten.

9. De *Handkykery* is eene kunst, waar door men me
niet alleen de neigingen der menſchen, maar ook hun
ſtaande lot, uit het beſchouwen van de hand, te kunnen
maaken. De bedriegers die deeze kunst beoefenen gee
voor, dat de deelen en de onderſcheidene ſtreepen van
hand, eenige overeenkomst hebben met de inwendige d
len van den mensch, het hart, de lever, de mild *enz.*
op deeze valſche veronderſtelling, en duizend andere e
buitenſpoorige meeningen, dat de Handkykery ſteunt. O
dit ſtuk hebben nogthans veele ſchryvers, als ROBERT F
een Engelsman, ARTEMIDORUS, DE LA CHAMBRE, J
D'INDAGNIE', en verſcheide anderen, groote verhandel
gen in 't licht gegeeven. — De *Gelaatkunde* is bykans e
zot, als de *Handkykery*, zy geeft voor, de natuur, de gea
heid en neigingen der menſchen, uit het beſchouwen
het aangezigt, en het uitwendig voorkomen, te kun
beoordeelen: dan ſchoon ARISTOTELES, en, naa hem
geheele bende van geleerde Mannen, over dit ſtuk ge
ven heeft, blyft het egter eene der beuzelagtige W
ſchappen.

10. Onder deeze moeten ook gerekend worden, *Se
en Leeringen van Geestdryvende, verborgenheid minnend
geleerden*, die nog in de wereld rond zwerven, en de
ken door deeze geestlyke Droomers geſchreeven over d
van onderwerpen, en die andere Droomers gelooven
ſtaan. Wy hebben in *Duitschland* eenen zeer bero
JACOB BÖHM geheeten, die eenige verwarde Schr
zeer veele onverſtaanbaare predikers tot zyne waa
volgers heeft. Menſchen, die de waarheid met
dringbaare nevelen bedekken, en anderen willen di
ken, dat zy byzondere inlichtingen hebben, verbo
den en geheimenisſen weeten, omtrent zo heilige,
ſtige onderwerpen, die de grootſte klaarheid vereis
zyn altoos bedriegers. Het zaad van Geestdryvery is a
in die leeringen, en in dat ſoort van Boeken verborgen,
dit zaad moet een verſtandig Wetgeever, waar hy het vin
uitrooijen. Want, om onbewimpeld te ſpreeken, alle v
borgene Godgeleerdheid, uitgenomen die de Kerk als zod
nig geheiligd heeft, is eene ongerymde en beuzelagtige Wee
tenſchap, en 't is der Godlyke Wysheid, en der menschly
ke Rede ſmaadheid aan doen, te ſtellen, dat de Heilige Schry-

vers,

vers, aangeblaazen door den Godlyken Geest, in de woorden, die zy ſchreeven, behalven, den natuurlyken, redelyken, verſtaanbaaren, waaren en leerzaamen zin, noch eenen verborgen, verbloemden en ingewikkelden zin bedoeld hebben, een zin, die alleen door eenige droomers kan begreepen worden, dien zy alleen ook vinden, en noch nut noch ligtlyk is; als mede dat een Boek, van 't Opperweezen geſchikt, ter behoudenis aller menſchen, raadzelen zou bevatten, tot welker oplosſing een enkeld Godgeleerde alleen het regt zou hebben.

Tot verkryging van een groot vermogen, van eene vreesſelyke magt, en om bovennatuurlyke zaaken te kunnen uitvoeren, hebben de menſchen verzonnen,

1. De *Toverkunst*. De naam dier Weetenſchap werd, in ouden tyde, in eenen goeden zin opgenomen, en betekende de kunst, om vreemde en verbaazende zaaken te doen, door 't behulp van eenige natuurlyke geheimen, aan het gemeen onbekend. De Tovenaars waren eertyds eerlyke lieden, die, langs wettige wegen, de geheimen der natuure poogden te vinden. Men voegde de *Toverkunst*, by de Wiskunde, Geneeskunde en Godgeleerdheid. Mosks zelve, DANIEL, APOLLONIUS TYANEUS, ELIMAS die Apostel PAULUS weêrſtreefde, de Wyzen van *Egyptenland*, die van *Babylonie*, die uit het *Oosten* kwamen, om den nieuw gebooren Koning der Jooden te zoeken, en ontelbaare andere beroemde menſchen der oudheid, waren allen *Tovenaars*. Doch ingevolge den tyd gaven deeze *Tovenaars* zich over aan de Starrekyk, aan voorſpellingen, aan betoveringen en bezweeringen, hier door wierden zy gehaat, en hunne weetenſchap geraakte in veragting; want men zag, by de uitkomst, dat het bedrog was, en listige behendigheid, geſchikt om 't oog der aanſchouweren te misleiden. *Zy* maakt in onze dagen ook geen grooten opgang: in weerwil van de gemaakte onderſcheiding, tusſchen de *Natuurlyke* en *Bovennatuurlyke Toverkunst*, blyft zy in veragting, en deeze gaat over alle menſchen van dat ſlag, die het licht gezien hebben, en nog worden uitgegeeven onder dergelyk een tytel, als behelzende niets over 't algemeen niets anders, dan eenige voorgewende geheimen, die gering en kinderagtig zyn, dan zelf, wanneer ondervinding de waarheid van het voorgeeven bevestigt. De Schryvers van dergelyke Werken zouden ze, om ingang te verwerven, onder een min trotſchen, min haatlyk en min belachlyken tytel, moeten uitgeeven.

2. Was de *Zwartekunst*, die wy hier in de tweede plaats mogen

gen ſtellen, eene weezenlyke kunst; zy was verfoeilyk doch enkel harsſenſchimmig zynde, is ze belachlyk. 't Is die Kunst, door welke men voorgeeft, gemeenſchap te hebben met Booze Geesten, de dooden te kunnen doen verſchynen, en door 's Duivels kragt en beleezingen, onteelbaare wonderlyke en ſchriklyke zaaken te verrichten. De Kunst van eenen MERLIN, en van eenen FAUSTUS, gelukt thans niet dan op het Toneel, en in eenige ſlegte Romans.

3. De *Bezweering* of *Duivels-kunſtenary*, is een derde Kunst, die het behulp en den dienst des Duivels zich toeeigent, om wondere zaaken te verrigten, door Booze Geesten aan te roepen, 't zy in eenen donkeren afgeleegen hoek, 't zy geduurende de duisternisſen des nagts, 't zy in eene vergadering van Tovenaaren en Toveresſen, *Sabbath* geheeten. Men zou geheele boekdeelen kunnen ſchryven, indien men alle de uitwerkzels, die deeze harsſenſchimmige en belachlyke Kunst, op den zwakken geest der menſchen gehad heeft, door alle eeuwen, zints de Schepping der Wereld, tot op de laatst voorgaande; tot hoe verre het ligtgeloovige volk daar aan zich overgaf, als mede hoe Geestlyke en Wereldlyke perſoonen dit ſtuk met ernst en ſtrafheid behandeld hebben. Deeze lieden waren voorzeker geen Tovenaars, zy waren Guiten. Tegenwoordig nu de Philoſophie de Tovery, onder de oude zotheden en grillen, verbannen heeft, nu wyze Wetgeevers de aanklagten der perſoonen daar mede beſchuldigd, van de hand geweezen, en de Prieſterſchap verbooden hebben, duivels te bannen, worden 'er geene Duivels, geene Duivelskunſtenaryen, geene Tovenaars, geene Toveresſen, geene Bezweeringen, geene *Sabbathen* (op welken de Duivel voorzitter was,) gevonden.

4. Doch 'er hapert nog zeer veel aan, dat men over de *Goudzoekkunst*, het zelfde vonnis geveld hebbe, daar deeze ondertusſchen de zelfde ſtrengheid van de zyde der Overheden, en dezelfde veragting van de zyde der Verſtandigen verdient. Verſtondt men 'er alleen door, de Kunst om de natuurlyke lichaamen te ſcheiden, hunne beginzels te ontbinden, in vermengde zelfſtandigheden het nutte van het onnutte af te zonderen, dit is eene verwonderlyke Kunst, welke geenzins veragt moet worden: maar dit te doen, is het hoofdoogmerk der *Scheikunst*, en men behoort zorgvuldig op te paſſen, om de Kunsten en Weetenſchappen, niet onder elkander te verwarren. De menſchen hebben ten allen tyde van gedagten geweest, dat zy met Goud de groot-

ſte

ſte zaaken konden uitvoeren, en dat, indien ze de kunst van *Jupiter* bezaten, om een regen van Goud te wege te brengen, zy ook in de verbaazendſte onderneemingen zouden ſlaagen, en dat het hun niet zou misſen ook *Danaës* te vinden. Als nieuwe *Promotheusſen*, hebben zy, om Goud te maaken, het vuur des hemels niet zoeken te ſteelen, dat vuur zo noodig tot de voortbrenging van eenige zelfſtandigheid, maar zich vergenoegd met het vuur van houtskoolen, 't welk zy dermaate opſtookten, en aanbliezen, dat het Goud, eertyds door hunne ouderen hun nagelaaten, of door eigen vlyt gewonnen, ten ſchoorſteene uitvloog. De ondervinding van vier, of vyf duizend eeuwen, heeft hun, van deeze zotheid, niet kunnen geneezen; en tot verwondering van elk verſtandig mensch, houden deeze gewaande Philoſophen, de mogelykheid van Goud te kunnen maaken, ſtyf en ſterk ſtaande. En wanneer de zaak zelf doenlyk was, moest een goed Burger het niet zeggen; in aanmerking genomen zynde de geringe waarſchynlykheid die 'er is, om altoos dit geheim te vinden, en de zekere ondergang van veele menſchen, daar uit te dugten, als mede de nietigheid van het voordeel, 't geen de menschlyke Maatſchappy daar uit zou trekken, wanneer dit geheim ontdekt was: want ik ken, over 't algemeen geſprooken, geen Metaal 't geen in de zamenleeving minder dienst doet, dan het Goud.

5. *Een algemeen Geneesmiddel, het drinkbaar Goud*, de *Quint-Eſences*, en het *algeneezend Kruid* zyn harſenſchimmen, die, met den *Steen der Philoſophen*, hand aan hand gaan, en welker ontdekking even onmogelyk geagt moet worden. 't Is eene zeer verhederende bedenking voor 's menſchen geest, wanneer men opmerkt, dat zo veele menſchen, (die niet in gekkenhuizen zyn opgeſlooten,) zich op het zoeken daar van uitleggen, dat 'er zo veele bedriegers over al rondzwerven, die voorwenden het gevonden te hebben, en ook geen gering aantal, die hen, op hun woord, gelooven. Wie kan regels en voorſchriften opgeeven, om in dergelyk eene uitvinding te ſlaagen? Wie een ontwerp van dergelyk eene Kunst maaken? ô Ydele menſchen! ô Zinnelooze ſtervelingen! Gy wilt, door één enkel hulpmiddel, duizenden van kwaalen geneezen! Gy geeft voor, de orde der Natuur, en de ſchikkingen der Voorzienigheid te veranderen! Gy wilt een geduurig aanhoudend wonderwerk verrigten, met de natuurlyke duurzaamheid der weezens, en het leeven der menſchen te verlangen! En gy gelooft dat ik de hand wil leenen, aan dergelyk eene harſenſchim!

6. De menſchen bevonden hebbende, dat zy hun naasten niet langer konden bedriegen, door de Toverkunst, Beleezing, Zwartekunst, Goudmaakerye *enz.*, poogden hun te overtuigen dat zy, ten minſten, groote zaaken konden uitvoeren door de *Sympathie*, en hebben daar van eene verborgene Kunst gemaakt. Het wonderbaare, 't geen men hier beloofde, en altoos zo veel invloeds gehad heeft op 's menſchen geest, zette deezer Weetenſchap agting by; eene agting, die zy nog onder 't gemeene volk behoudt. 't Is zeker, dat wy in de natuur veele uitwerkzels zien, welker oorzaak of rede de verstgevorderſte, en verhevenſte Natuurkunde, niet kan doorgronden. Zaaken van deezen aart, heeft men tot de *Sympathie* gebragt; Dweepers en Kwakzalvers hebben 'er zich van bediend, zo ras de Natuurkunde zweeg en wyslyk haare onkunde beleedt. Zy hebben *Sympathetiſche* geneezingen, wondheelingen, poeders *enz. enz.* uitgevonden; paarden en menſchen verlyfd, ſtuiptrekkingen veroorzaakt, flauwtens te wege gebragt, en duizend dergelyke ſtukken, op eenen grooten afſtand uitgevoerd. Durven wy het eene enkelde reis waagen, om eenen bevestigenden toon aan te neemen, zonder te vreezen, dat wy dieshalven onder de zodanigen, die enkel ſtellen en niet bewyzen, gerekend te zullen worden. Weest dan verzekerd, ô Menſchen! dat 'er geen eigenlyk gezegde *Sympathie* is, in dien zin als de Kwakzalvers dit woord neemen; dat noit een lichaam op een ander lichaam werkt, hoedanig het ook moge weezen, op zulk een' afſtand; dat alle gemeenſchap afgebrooken is door de tusſchenkomende lugt, en andere lichaamen; en eindelyk dat het onmogelyk is, eene enkele harsſenſchim, die op geene gronden altoos ſteunt, en waar van geen ſterveling het beginzel weet, tot een zamenſtel, een kunst of weetenſchap te brengen. Plaatst derhalven 't geen door den Ridder DIGBY, en door anderen voor of naa hem over deeze ſtoffe geſchreeven is, vrylyk op de lyst der beuzelingen.

DE KEIZERLYKE SNEEDE GELUKKIGLYK TE WERK GESTELD.

(*Gazette Litteraire, Juillet.* 1767.)

DE Heelkunde heeft, na dat ze by de Ouden tot een hoogen trap van volmaaktheid was gebragt, het zelfde lot, als andere Konſten, ondergaan; zy is ook, zo wel als die,

die, overdekt geweest van de ſchaduwen der onweetendheid, geduurende de barbaarſche tyden, waar in de verwoestingen van den oorlog alle kennisſe, alle begeerte naar weetenſchap, hebben uitgebluscht, ja de mooglykheid om zich aan eenige oefening over te geeven, hebben doen verdwynen. De groote bewerkingen der Heelkunde, voortyds met goed gevolg in 't werk geſteld, waren zodanig in 't vergeet geraakt, dat men ten tyde van Lodewyk den XI, de proef van de Steenſnyding moest neemen op een booswigt, om zyne misdaaden ter dood veroordeeld; onder Lodewyk den XIV, was de Operatie op de Fistel aan het Fondament zo weinig bekend, dat de Vorst, wien dit gebrek was overgekoomen, genoodzaakt was, eer hy 'er zich van liet geneezen, te wagten, dat men proeven deedt op verſcheide Lyders, welken in 't begin niet altyd gelukkig uitvielen.

Zo de Keizerlyke Sneede haaren naam heeft van *Julius Cæſar*, om dat hy aan haar zyne geboorte verſchuldigd was, hebben de Romeinen dezelve in dien tyd geoefend; en niet tegenſtaande dit, is de zelve niet onder ons, dan in den laatſten tyd, in gebruik geraakt. De goede uitſlag welken ze onder de handen van onze bekwaame Heelmeesters, in veele gevallen heeft gehad, moet tot aanmoediging dienen om dezelve altyd te doen, wanneer ze volſtrekt noodzaaklyk is, dat is te zeggen, als het buiten alle twyfeling onmooglyk is, eene Vrouw op een andere wyze te verlosſen; gelyk nu geſchied is omtrent de Vrouw van D... meester Schoenmaaker te Parys. Deeze Vrouw omtrent 30 jaaren oud, gezond, maar van geen goede geſtalte voor de verlosſing, om dat het Heilig-been te naa geleegen was aan het Schaam-been, hadt reeds drie moeilyke verlosſingen ondergaan, welken de kinderen het leeven gekost hadden: zich thans wederom in de zelfde omſtandigheid bevindende van een vierde verlosſing, gaven de Heeren VERMOND de Zoon, THEVENOT, RUSSEL en CABANI Heel- en Vroed-meesters, welken zy raadpleegde, te kennen, dat zy, nu meer dan oit, in het geval was van haar kind te zien omkoomen, ten ware men het door de Keizerlyke Sneede te hulpe kwame. De Lyderes zich overgegeeven hebbende, werdt deeze groote Operatie aan haar gedaan met alle mooglyk goed gevolg, door den Heer VERMOND, bygeſtaan van zyne Medebroeders, welken wy genoemd hebben; en in plaats van één kind kreeg men 'er twee, welken, na dat ze den doop hadden ontvangen, aan een Minne zyn overgegeeven. De Moeder is in leeven, en geeft alle hope van een volmaakte herſtelling.

DE SCHAADELYKHEID VAN DE INENTING DER KINDER-POKJES.

(Uit het Engelsch.)

ELk liefhebber van het menschdom moet zich verheugen dat 'er een middel is gevonden, om een groote menigte te behoeden voor de rampzalige uitwerkingen, van deeze zo akelige ziekte, door de Inenting. Men moet alle met dankbaarheid erkennen, dat de uitvinders en voortzetters van dit werk verdienen geplaatst te worden, onder de groote weldoenders van hunne medemenschen. Maar terwyl wy hun gaarne deeze verschuldigde dankbaarheid opofferen, kunnen wy niet nalaaten ons te beklaagen, dat dit werk misbruikt is, en gestrekt heeft tot vernieling van de levens van veelen, welken hadden konnen behouden worden. Bezie de jaarlykſche lysten, en gy zult bevinden, dat in een gelyk getal van jaaren, op de lysten der gestorvenen, *na dat* de Inenting in gebruik was gekoomen, meer menschen aan de Pokjes gestorven aangeteekend staan, dan *voor dien tyd.* Hoe is dit te begrypen? De ingeënten leeven: maar veelen die de besmetting van hun krygen, op de natuurlyke wyze, sterven. Tot nog toe schynt de Inenting derhalve niet zo voordeelig te zyn geweest voor deeze stad (*), als men met reden zou verwagt hebben. Zo zy veelen heeft behouden, zy heeft ook veelen vernield. Het is niet mooglyk, met eenige naauwkeurigheid, te bepaalen hoedanige haare uitwerkingen op het Land zyn geweest, om dat wy daar de lysten der gestorvenen niet kunnen inzien. Maar wy mogen vrymoedig zeggen, dat de wyze van doen welke men tegenwoordig houdt, indien ze niet schaadlyk is voor het menschdom in 't algemeen, niet zo voordeelig is, als ze zou konnen gemaakt worden. De Inenting brengt de Pokjes in steden en dorpen, welken 'er anders geheel van bevryd zouden blyven. Niet alleen byzondere huisgezinnen worden ingeënt; maar men regt Hospitaalen op, in volkryke plaatsen, om te ontvangen allen die geld in den zak, en de Pokjes liever willen hebben op een vreemde plaatse, dan te huis. Hier naar toe worden 'er van alle kanten gebragt. De gevolgen zyn stilstand van handel, ongemeene dierte van levensmiddelen, zelfs in deezen dieren tyd, benaauwdmaaking der

(*) *London.*

der armen, en de overzetting van deeze verſchriklyke ziekte aan veelen.

Wat dan, zal men de Inenting afkeuren? Zulk een vyand van myn land ben Ik niet. Het nut van het menschdom kan dit doorgaans overhaalen. Maar laat ze, onder behoorlyke beſtieringen, gebragt worden. Welken deezen zyn, moet een hooger wysheid bepaalen. Ik verzoeke, met nedrigheid, verlof, 'er ééne te mogen voorſtellen, naamlyk, dat de Inenting belet mogt worden binnen zekeren afſtand van Steden, en andere volkryke plaatſen, waar de Pokjes niet zyn. Als dit geſchiedde, zouden wy alle voordeelen van de Inenting trekken; zonder de onheilen en ellenden, waar mede zy tegenwoordig maar al te veel verzeld gaat, onderworpen te wezen. Was dit ſedert een geruimen tyd gedaan, wy zouden minder Weezen hebben die het verlies van hunne Ouders beklaagen, en minder Ouders die het verlies hunner Kinderen beweenen.

Veele geachte Overheids perſoonen, (weet ik) klaagen dat zy het kwaad, waar van Ik geſproken heb, niet konnen voorkoomen. Maar kunnen zy niets anders doen dan hier over klaagen? Ja, (den Hemel zy dank) zy kunnen meer doen; zy kunnen verzoek doen aan den wetgeever, en laaten zy *request* inleveren, of nimmer klaagen over zwaarigheden, welken maar nodig hebben dat men ze behoorlyk voordraage, om uit den weg geruimd te worden.

Kon de Inenting nergens gedaan worden dan in de ſteden *enz.*, men zou de tegenwoordige manier van doen, niet alleen moeten verdedigen, maar pryzen. Doch wyl dit het geval niet is, hoedanig, bid ik u is de ſchuld van hun die veelen vernielen, om hun eigen behoudenisſe, en alleen om dat zy het ongeſtraft kunnen doen? En wat kan 'er onredelyker zyn, dan dat de handel van een dorp geſtremd worde, by ieder mans goedvinden (*)? Wat zeg Ik de handel van een dorp? Zo Ik wel onderregt ben, kan de bloeijendſte ſtad van het Koningryk, naar de wet welke nu in ſtand is, tot een ziekenhuis van de Pokjes gemaakt worden en blyven, zo lang als het eenigen Inenter behaagt.

(*) Om dat men de plaatſen vermydt, waar de beſmetting door de Inenting gebragt is.

NIEUWE PROEVEN AANGAANDE DE VERROTTING VAN DE SAPPEN EN VOGTEN VAN DIERLYKE LICHAAMEN.

Door JOAN BAPTISTE GABER. *Vertaald uit de Stukken van de Akademie van* Turin (*).

DE groote Kanſelier BACON, die men kan aanmerken als den herſteller der Wysbegeerte, begreep zeer wel de groote nuttigheden, welke de Genees- en Natuur-kunde zou trekken, uit een bekwaame beſchryving van de Verrotting, op ondervinding gevestigd. Ik zal evenwel zulk een werk in deszelfs grootſte uitgeſtrektheid niet onderneemen; ook zelfs de ſtoffen daar toe niet opgeeven, met opzigt op alle de onderwerpen, uit vreeze, dat myne oplettendheid te veel afgetrokken zou worden, onder een groote verſcheidenheid van bewerkingen, welken op ieder naar behooren zouden moeten gedaan worden. Ik zal my bepaalen tot de dierlyke ſappen; en myne Proeven zyn, inderdaad, alleen gedaan op de voornaamſten van dezelven, of zodanige, *ten* minſte, welken my toeſcheenen de bekwaamſte te zyn, om eenig licht te ſpreiden over de inwendige oorzaaken van veele ziekten, over derzelver uitwerkingen of toevallen, en de aanwyzingen ter geneezing.

1. Een man van omtrent vyftig jaaren, ſtierf aan een verouderde Geelzugt zonder Koorts; en zyn lichaam werdt, na dat het 24 uuren, op een koude plaatſe, in den winter gelegen hadt, geopend. De dikke darmen werden opgevuld bevonden met aschkleurige drekſtoffen; en de dunne hadden hier en daar een ſoort van geele ſlym; de galblaas was zeer uitgezet door zeer veel gal, byna zwart. Ik ontving een gedeelte van deeze gal in een glas, uit eene opening, welke Ik in de blaaze gemaakt had, en bevond dezelve niet zeer ſtinkende, maar wat lymig en taai. Ik ſtortte een klein gedeelte van dezelve in een ander vat, en goot 'er op een drup of twee Sterk-water; het mengzel maakte terſtond eenige opbruizing, en 'er kwamen verſcheide lugt bellen op de oppervlakte, met een geſis, 't welk men hooren kon, als Ik 'er myn oor digt by hield, en het mengzel werdt ook op het gevoel warm.

2. Het overige van de gal verdeelde Ik in drie deelen, welken, in opene glaazen, aan verſcheide trappen van hitte blootgeſteld werden, op 35, 25 en 10 graaden van de Ther-

mo-

(*) *Gentl. Mag.* 1767. *Jan.* pag. 9.

mometer van REAUMUR. Na verloop van vier en twinting uuren, mengde Ik 'er eenige zuuren by: de gal welke geplaatst was geweest in de hitte van 35 gr. was meest verdund, en gaf zeer geringe blyken van opbruizing; die geſtaan had in 25 gr. was ook verdund, en het zuur verwekte een meer zigtbaare opbruizing, doch altoos maar gering; en de gal welke geſtaan hadt in de gematigdheid van de lugt, welke veranderlyk was, misſchien tusſchen de zeven en tien graaden, hadt haare taaiheid behouden, en maakte eene opbruizing van gelyke ſterkte als in de eerſte Proeve. Deeze Proeve werdt, eenige uuren hier na, herhaald, in de tegenwoordigheid van verſcheiden aanzienlyke perſoonen, en de uitkomst was dezelfde.

3. Eenig bloed, op den zelfden tyd, genomen uit een' ader van het doode lichaam, vertoonde zich geelagtig rood. Een gedeelte van dit bloed onmidlyk vermengd met wat Geest van Salpeter, bruiſde op, doch minder dan de gal. Dit mengzel eenige uuren geſtaan hebbende, ſcheidde zich een geele wei van het bloed, en bedekte deszelfs geheele oppervlakte; dit bloed aan een gelyke hitte blootgeſteld als de gal, en ook een even langen tyd in de ſtoove geſtaan hebbende, ſcheen meer geſchikt tot opbruizing dan de gal; doch deeze geſchiktheid verminderde naderhand langzaamerhand.

4. Uit deeze Proeven kunnen de volgende aanmerkingen getrokken worden.

1. Dat de vogten in zieke lichaamen, zo loogzoutig (*a*) konnen worden, dat ze met zuuren opbruizen. Want het is niet waarſchynlyk, dat de vogten, waar op deeze Proeven gedaan zyn, opbruizing maakten in gevolge van eenige verandering, welke zy ondergaan hadden, na dat het lichaam dood was; nademaal het ſlegts 24 uuren, op een koude plaatſe, en in koud weder was gehouden, waar dezelfde vogten, van een gezond lichaam genomen, bezwaarlyk in veele dagen, zulk een trap van loogzoutigheid zouden verkreegen hebben.

2. Dat een geringe trap van verrotting en ſtank, welke buiten het lichaam niet genoeg is om loogzoutigheid voort te brengen, als blykt uit Proeven, welken in 't gevolg zullen bygebragt worden, in het lichaam loogzoutigheid kunnen veroorzaaken.

3. Dat loogzout (*b*), geformeerd in het lichaam en in de gal onthouden, zeer vlug is, dewyl een hitte van 25 graaden het grootſte gedeelte 'er van doet vervliegen; en dat het

(*a*) *Alcalescent.* (*b*) *Alkali.*

het zelfde loogzout onthouden in het bloed, wat meer vermengd met andere hoofdſtoffen, naar gelang minder vlug is; want dezelfde graad van hitte, een gelyken tyd gaande gehouden, deedt 'er maar een gering gedeelte van wegvliegen.

4. Deeze aanmerking geeft my aanleiding om te denken, dat in andere Proeven op verrotting, waar in ſommigen van de bewerkers verzekeren, dat zy ontwyfelbaare blyken van de tegenwoordigheid van loogzout gezien hebben, en andere zeggen, dat zy 'er naauwlyks eenig verſchynzel van gezien hebben; het onderſcheid geſteld moet worden in de verſchillende graaden van hitte, de oudbakkenheid van 't gene aan de hitte was blootgeſteld, of het verſchil der vlugheid van het loogzout, ontſtaande van deszelfs ſamenhang met andere beginzels.

5. Dezelfde Proeven welken Ik gedaan had op zieke gal, deed Ik ook op gezonde gal, op bloed en op wei Ik verdeelde elk van deeze vogten in drie deelen, welken Ik afzonderlyk ſtelde in de drie verſchillende graaden van hitte, boven gemeld; en beproefde de werking van mineraale Zuuren op dezelven. Ik vond de gal meest geſchikt tot opbruizing; en BAGLIVIUS heeft opgemerkt, dat ze eerder bederft dan eenig ander vogt. Ik vond dat de gal van een mensch, meer geſchiktheid hadt tot opbruizing dan van een os; dat bedurven bloed altyd langzaamer opbruist met Zuuren, en de wei nog traager dan het bloed. In alle deeze Proeven was de opbruizing verzeld van gelyke verſchynzelen als (*Par.* 1.) gemeld zyn. Rottende Vogten bruizen niet alleen op met mineraale Zuuren, maar ook met zwakke gediſtilleerde Azyn. De verſcheide gedeelten van deeze vogten, aan een gemaakte hitte blootgeſteld, worden ſtinkende, en bruizen ſchielykst op, en komen ſchielykst tot den laatſten ſtaat van gisting. Als dit gebeurt houdt de gisting op (*a*), al wordt de hitte aangehouden; en de reuk, welke tot hier aan toe onverdraaglyk ſtinkende is, wordt kruidagtig, en is niet onaangenaam (*b*). De ſtank openbaart zich eerder, en duurt langer dan de loogzoutigheid.

6. Om

(*a*) Somtyds is het gebeurd, dat wei, in eene hitte van 35 gr. geſtaan hebbende, niet opbruisde; 't welk doet denken, dat het loogzout, in dezelve vervat, vervliegt naar gelang van de kracht, en aanhoudendheid der hitte.

(*b*) Dit geſchiedt altyd in het geval van de groeijing. Alle rottende vogten, op een warme plaats neergezet, worden ſchielyk gistig, en krygen een ſterken reuk, welke, na langen tyd, naar dien van Amber zweemt.

6. Om de opbruizing van rottende vogten met mineraale Zuuren buiten allen twyfel te ſtellen, moet Ik nu aanmerken, dat het Sterk Water, welk Ik in myne Proeven gebruikt hebbe, zeer zwak was, en zulk als geene beweging maakt in gemeen water; en deeze opbruizing is zo verre van de uitwerking te wezen van de Zuuren ſamen te dringen (*a*), dat, naar myn gevoelen, de Zuuren zo geconcentreerd zouden konnen zyn, dat de opbruizing minder wierdt, voornaamlyk wyl de dierlyke vogten de opbruizing tegenſtaan, naar gelang ze ſpoedig en inniglyk met de Zuuren vermengen: want als Ik my bediende van overgehaalde Azyn, niet ſterk genoeg om de rottende vogten te doen ſamenſtremmen, bemerkte Ik dat de opbruizing even heftig ware, en Ik heb gedistilleerde Azyn zo krachtig zien werken op rottige wei, dat zy dezelve geheel tot ſchuim deedt veranderen.

7. Wanneer Ik de Proeven over dit onderwerp van Dr. PRINGLE las, zag Ik, dat hy rottige zelfſtandigheden, ſomtyds, geſteld hadt in eene hitte van 100 gr. volgens de Thermometer van FARENHEIT (*b*), welke naby dezelfde is met 30 gr. op dien van REAUMUR. Nu, het is zeker, dat de dierlyke vogten in zulk een graad van hitte ſchielyk rotten; maar dan verliezen zy even ſchielyk de loogzoutigheid, welke zy uit de rotting verkreegen hadden, alsze in zulk een trap van hitte gelaaten worden; zo dat wyl de bedervende vogten hunne loogzoute eigenſchap maar een korten tyd doen blyken, heeft het ligt konnen gebeuren, dat zich geen teeken van loogzoutigheid openbaarde in zyne Proeve, zo ze niet gedaan wierdt op dat juiſte oogenblik: Ik wil zeggen, als hy de rottende vogten onderzogt een weinig voor het loogzout was gemaakt, of een weinig na dat het was vervloogen. En onderſtellende dat de Proeve op den regten tyd was gedaan, wyl de omringende hitte het loogzout telkens byna geheel zou hebben doen vervliegen, zo ras als het gemaakt was, zou Dr. PRINGLE geringe teekens van opbruizing gevonden hebben, ſchoonze met een minder graad van hitte aanmerklyk zouden geweest zyn: gevolglyk, indien deeze ſchrandere en naauwkeurige Waarneemer zyne Proeven gedaan hadt met eene graad van hitte, gelyk aan de myne, zou de uitſlag, *cæteris paribus*, dezelfde geweest zyn. 8. Ik

(*a*) Welk het geval is met gal niet in een rottenden ſtaat.

(*b*) Het vriezend punt op de Thermometer van *Farenheit* is 32, het kookend 212. Op dien van *Reaumur* is het eerſte geteekend 0, het laatſte 80.

8. Ik ontving eenig bloed in een glas, zo als het uit den arm liep, en het mengzel, door een geſtadige roering verbroken hebbende, liet Ik het rotten. Ik bemerkte dat deszelfs heldere roode kleur ongevoelig verwelkte tot een zwartagtig bruin; doch deeze verandering hadt geene plaats in het geheele bloed, op denzelfden tyd; zy begon aan de oppervlakte, en daalde allengs naar beneden.

9. Bloed in deezen ſtaat rot niet zo ſchielyk, en geeft niet zo haast teekenen van opbruizinge, als het roode gedeelte van de wei geſcheiden is, om dat de wei langzaamer rot dan eenig ander dierlyk vogt.

10. Na dat Ik door de voorgaande Proeven bemerkt had, dat het loogzout met een geringen trap van hitte wegvliegt; was Ik begeerig te onderzoeken, of Ik het zou konnen bedekken en behouden. Ik deed dan in een distilleer-glas eenige wei, geſcheiden van bloed, eenige uuren te vore getrokken van een koortzigen zieken; en zette het in eene hitte van tusſchen de 25 en 28 graaden, volgens de ſchaal van REAUMUR. Ik plaatſte den hals van het ſtook glas door een gat, 't welk met voordagt gemaakt was in het houten dekzel van de ſtoof, op dat het hoofd van het zelve in dezelfde gematigdheid zou wezen als de lugt in de kamer, welke omtrent gelyk was met 10 graaden van dezelfde ſchaal, en de uitwaasſemende damp zich daar verdikken zou in een vogt. Aan de tuit van den helm luteerde Ik een fles als een ontvanger; en ten einde van elke twee dagen had Ik omtrent twee drachmen van dit gedistilleerde vogt, waar op Ik Zuuren goot, met verſchillenden uitſlag. Het gene eerst overkwam hadt den reuk en ſmaak van wei; het was helder en doorſchynend, en maakte geene opbruizing met Zuuren of loogzouten. Het naast volgende was eenigzins ſtinkend, maar bykans van den zelfden ſmaak en doorzichtigheid als het eerſte; het derde verſchilde weinig van het tweede; maar het vierde was zeer ſtinkend, vuil, ondoorſchynend en van een bleeke kleur; het maakte, evenwel, geene opbruizing, maar de Zuuren deeden het eenigzins rood worden. Het vyfde, welk na tien dagen overkwam, en helder was, bruiſde met Zuuren, en maakte een geſis, 't welk gehoord kon worden als men het oor digt by hieldt: het maakte ook bellen en ſchuim. Het zesde gedeelte was insgelyks helder, maar bruiſde zagter. Wanneer Ik bemerkte dat met deezen graad van hitte niets meer zou overkoomen, brak Ik het ſtook-glas, om het overblyfzel te onderzoeken: Ik vond een lymige korst naar wasch gelykende, van een roodagtige kleur, en zeer ſtinkend;

doch

doch de bygegooten Zuuren verwekten geen de minſte teekenen van opbruizing. Deeze Proef, dagt Ik, bewees als een' betooging, dat het loogzout vervliegt met een hitte van 25 tot 28 graaden; dat het gene in een ontvanger vergaderd was, opbruizing maakte, en het overblyfzel een klomp is, zeer ſtinkend, geheel ontbloot van loogzout, en waar van men, bygevolg, geene opbruizing kan verwagten door het opgieten van Zuuren.

11. Eenig bloed welk Ik in een glas, wel toegeſtopt, bewaarde, behieldt zyne loogzoutigheid een langen tyd, ſchoon het geſteld ware in eene hitte van 25 graaden; maar met het glas te openen, vloogze af met een groot geweld, in een zeer ſtinkenden damp. De uitſchieting werdt, waarſchynlyk, veroorzaakt door de uitzetting van de lugt, in gevolg van de verrotting. En deeze Proeve toont, hoe de vogten, welken in de vaten van een menſchelyk lichaam onthouden worden, loogzoutig worden; wylze nog naauwlyks ſtinkende zyn, op den zelfden tyd, datze uit het lichaam getrokken, en, in opene vaten ſtaande, ſtinkende worden, eerze teekenen van loogzoutigheid geeven. Zo haast zy loogzout beginnen te maaken in de vaten, wordt het loogzout tegengehouden; maar als het uitwaasſemt van een vat, aan de lugt bloot ſtaande, moet 'er meer gemaakt worden dan 'er vervliegt, voor het gemerkt kan worden.

12. Nademaal wei, tot Proeve gebruikt, in een gezonden ſtaat, haar loogzout niet opgeeft in minder dan tien dagen; mag men daar uit wel beſluiten, dat het in geen minder tyd zal bederven: wyl het zeker is, in de eerſte plaatſe, dat de vogten in een beſlooten vat langzaam bederven; en ten anderen, dat de wei langer onbedurven blyft dan alle andere vogten.

Ik twyfelde niet, dat wei, reeds bedurven, by distilleering, haar loogzout onmidlyk zou opgeeven; Ik nam derhalve dezelfde Proeven op bedurven, welken Ik op gezonde Wei genomen had. Myn voornaam oogmerk was, naauwkeurig te bepaalen den tyd wanneer het loogzout zou beginnen te vervliegen; en na het gedistilleerde vogt vergaderd te hebben, te beproeven, of het de blaauwe kleur van Violen in groen zou veranderen, 't welk my de traagheid van de voorgaande Proeve belet hadt te onderzoeken. Ik nam tot dat einde eenig bloed, in zulk een ſtaat van rotting dat het met Zuuren opbruiſde, goot het in een ſtook glas, en zette het in een zelfden graad van hitte, met denzelfden toeſtel en voorbehoedzelen, als in de voorgaande Proeven. Den eerſten dag ver-

ga-

gaderde Ik twee drachmen van het gedistilleerde vogt, welk Ik bloot ſtelde aan de werking van verſcheide Zuuren, en 'er volgde een geweldige opbruizing: hier op goot Ik iet van het zelfde vogt op Syroop van Vioolen, en het maakte zulk een zuiver groen als de Geest van Harts-hoorn: deeze kleuring veranderd zynde in rood, door het bygieten van eenige druppen Sterk-Water, werdt wederom blaauw, door 'er iet meer van het gedistilleerde vogt by te doen. Het vogt, welk de vyf volgende dagen overkwam, gaf dezelfde verſchynzelen van loogzout. Wyl de distilleering hier na geheel ophieldt, brak Ik het glas, en vond een gelyk overblyfzel als te voren: doch onder het zelve was een weinig vogt, van dikte als een ſyroop, welke nog iet van de loogzoute eigenſchap over hadt, maar zo zwak, dat als Ik het twaalf uuren in een venſter gezet hadt, waar de warmte van de lugt omtrent gelyk was met tien graaden op de Thermometer van REAUMUR, het loogzout t'eenemaal was vervloogen.

13. Deeze opbruizing en het vermogen om de Syroop van Vioolen groen te kleuren, bewyst, dat rottende vogten een wezenlyk loogzout maaken, welk met een geringe hitte vervliegt. Ik zou de Proef op de Syroop van Vioolen genomen hebben met de rottende vogten zelfs, doch de ondoorzichtigheid van de wei, de roode kleur van het bloed, en de geelheid van de gal, zouden dezelve twyfelagtig gemaakt hebben.

14. Dewyl het overblyfzel in het ſtook-glas, na de distillatie, ſchoon niet loogzoutig, zeer ſtinkt, is baarblyklyk, dat, ſchoon het loogzout deezen ſtank mag ontzwagtelen, vermeerderen en doordringender maaken, het niet de voortbrengende oorzaak 'er van is; want de ſtank blyft, na dat het loogzout vervloogen is.

15. Doch om dat beide, de loogzoutigheid en de ſtank, in een zelfden graad van hitte, alsze lang duurt, verdwynen (*Par.* 5.), blykt dat deeze ſtank veroorzaakt wordt door uitvloeizels van deelen, welken ten uiterſte vlug zyn, maar verſchillende van een vlug loogzout, welken, ſchoon eerder voortgebragt, langzaamer verdwynen, wyl de ſtank in 't algemeen langer duurt dan de loogzoutigheid. De loogzoutigheid kan evenwel ſomtyds vermengd zyn met een ligten ſtank; en, in tegendeel, kan een zwaare ſtank beſtaan zonder loogzoutigheid. Dit is ene bevestiging van het verſchil tuſſchen de ſtank-deeltjes en die van het loogzout, 't welk de ſchrandere Dr. PRINGLE, door een ander bewys, getoond heeft; hy merkt aan dat de uitwaasſemingen van verſche

ſche Pis niet ſchaadlyk zyn, ſchoonze meer loogzout bevatten dan eenige zelfſtandigheid in een ſtaat van verrotting, waar van de reuk ten hoogſte ſchaadlyk is. Rottige uitvloeizelen zyn, gevolglyk, van een anderen aart dan loogzout.

16. Dit zo zynde, volgt dat een vlug loogzout niet is een noodzaaklyk voortbrengzel van verrotting, en dat de trap van loogzoutigheid niet gelykredig is aan dien van verrotting; maar dat, met opzicht op de zelfſtandigheden van gewaſſen, de geenerleie zouten, alsze met olie gemengd worden, vlug worden door tusſchenkomſte van verrotting; ſchoon in dierlyke lichaamen het loogzout begint door de werking van het gedarmte, alwaar het onder andere beginzels ingewikkeld, volmaakt wordt, of zich zelve openbaart door verrotting; en dat hierom de verrotting meer loogzout voortbrengt, naar gelang zy in de rottende lichaamen, meer zouten en andere hoofdſtoffen vindt, bekwaam om door bymenging van zouten, 'er een loogzoute vlugheid aan te geeven. Alles dan ingezien zynde, als men aanmerkt. 1. Dat zuuragtige gewaſſen, gewaſſen die door distillatie een zuur geeven, zeer weinig 'er van geeven, wanneerze in bloed of vogten veranderd zyn door de werking der vaste deelen in een dierlyk lichaam; datze meerendeels aanſtonds rotten, en by distillatie, in plaats van een Zuur, een groot deel loogzout geeven; 2. Dat een loogzout door distillatie eerder afgebragt wordt van rottige zelfſtandigheden dan anderen; 3. Dat byna alle zouten vernield worden door de werking van de ingewanden, en de rotting, en geen loogzout gevonden wordt in de asch van lichaamen welken door 't vuur verbrand zyn; En 4. Dat de vogten welken veel zouten in hebben, in 't byzonder de pis, na de verrotting, het meeste loogzout geeven; zal Ik geregtvaardigd worden, van in 't gevoelen te wezen der Chymisten, die onderſtellen, dat vlugge zouten hunnen oorſprong verſchuldigd zyn aan andere zouten, welken dus veranderd zyn door de werking der ingewanden in dierlyke lichaamen, door verrotting en het vuur, en dat zy, hunne eerſte geſtalte geheel verlooren hebbende, loogzouten worden. Op deeze onderſtelling zal het ligt wezen te begrypen, hoe vlugge zouten de verrotting tegenſtaan, zo wel als andere zouten, ſchoon de verrotting dezelve voortbrengt. De maate van vlugge zouten, door verrotting voortgebragt, is inderdaad gelykredig aan de natuurlyke zouten, welken van te vore in de rottende zelfſtandigheden waren; maar dewyl deeze zouten niet genoeg zyn om de rotting te weeren, is het niet te verwonderen,

ren, dat het loogzout welk 'er ontstaat, derzelver voortgang niet kan beletten. Als de natuurlyke zouten meerder waren geweest, is 'er reden van te denken, dat zy den voortgang zouden vertraagd hebben; want de pis, welke de meeste zouten heeft, is minst aan verrotting onderworpen; en wanneerze rottig is geworden, zyn derzelver uitvloeizelen minder schaadlyk dan van eenig ander vogt; 't welk alleen toegeschreeven kan worden aan den overvloed van voorbestaande zouten, en de sterkte van het loogzout welk 'er uit gemaakt wordt.

17. De pis van een gezond mensch zal niet in minder dan drie dagen rottig worden, zo datze met Zuuren opbruize; maar de pis van een zieken die een rotkoorts heeft, zal in 24 uuren zo rottig worden om die uitwerking voort te brengen. Het bloed van een dergelyken zieken zal ook veel vroeger teekenen van loogzoutigheid toonen, dan het bloed van eenen die de Pleuris heeft. Doch deeze byzonderheden behooren tot een ander soort van Proeven, welken Ik tot een toekoomende gelegenheid spaare; waar in Ik, na een onderzoek van de zieklyke vogten, en eene vergelyking der verschynzelen welken zy opgeeven, met elkander, zulke gevolgen zal poogen te trekken, als bekwaam zyn om de ontdekking van de oorzaaken der ziekten gemaklyk te maaken, de natuure derzelven te verklaaren, en de geneeswyze in te rigten.

NIEUWE MANIER OM HET JAAR VAN DE JULIAANSCHE PERIODE TE VINDEN, ALS DE ZONNE-CIRKEL, 'T GULDEN-GETAL, EN DE ROOMSCHE INDICTIE GEGEEVEN IS.

MEn zoekt eerst het Jaar van den naasten Zonne-Cirkel waar toe dienstig is dit

Tafeltje van de orde waar in de 3 Tyd-Cirkels loopen.

Volle Z. C.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Guld. getal.	1	9	18	8	17	7	16	6	15	5	14	4	13	3	12	2	11	1	10
Roomf. Ind.	13	1	9	7	5	3	1	14	12	10	8	6	4	2	15	1	1	1	1

Laat nu de Volle Zonne-Cirkel, waar onder het gulden getal en de Roomsche Indictie van 't gezogte Jaar in dit Tafeltje te vinden is, zyn $\left\{\begin{matrix} = & a \\ = & b \end{matrix}\right.$

en

en ſtel de omloopen van den eerſten = x
en van den laatſten = y
Zoo zyn de Zonne-Cirkels $a+19x-19 = b+15y-15$

dus $y = \frac{19x+a-b-4}{15}$

Indien van 't naaste volle Zonne-Cirkel jaar 't gulden getal 18, en de Roomſche Indictie 5 is, zoo is $y = \frac{19x-7}{15}$

en dewyl y een heel, en x 't mogelyk kleinſte getal moet weezen, zoo is $x = 13$
$y = 16$
$a+19x-19 = 230$ Zonnekringen
28
——— mult.

of 6440 't gezogte Italiaanſche Jaar; daar men nu maar heeft by te voegen of af te trekken, zoo veel jaaren als men agter of voor uit geſprongen is, om den naasten vollen Zonne-Cirkel te hebben.

Om de waarde van x en y in alle Equatiën, die uit de vergelyking der Zonne-Cirkelen kunnen ontſtaan, met een opſlag van 't oog te vinden, kan men deeze 2 rijen van getallen gebruiken.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8, 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15.
15. 11. 7. 3. 14. 10. 6. 2. 13. 9. 5. 1. 12. 8. 4.

Wanneer men dan x voor de eenheid aanneemt, zoo zal men het getal dat na de deeling met 15 overſchiet, in de tweede ry vinden onder een getal in de eerſte ry, dat de gezogte waarde van x is. Laat by voorbeeld de Equatie zyn $y = \frac{19x-16}{15}$ zoo ſchiet 'er wanneer men $x = 1$ neemt 3 over; welk getal in de tweede ry opgezogt zynde, vind men dat $x = 4$ is, en zoo in alle gevallen.

VAN DE WATER-HOOS.

(Uit het Fransch.)

ONder de verſcheide Verhevelingen welken ons zo groote, zo ſchitterende, en dikwils zulke verbaazende en ſchrik-

ſchriklyke verſchynzelen doen zien, is de Hoos een van de byzonderſten. Deeze Verheveling, op het land zeldzaamer dan op zee, is eene verzameling van dampen, naar een groote en dikke wolk gelykende, in de gedaante van eenen rolronden pilaar, of omgekeerden kegel, welke een geraas doet hooren als van eene ontſtelde zee. De Hoos werpt dikwils rondom zich veel regen of hagel, en in de verwoestingen, welken zy ſomtyds veroorzaakt, doet zy ſchepen te gronde gaan, rukt boomen uit den grond, keert huizen, en alles wat aan haaren ſchok blootgeſteld is, 't onderſt boven.

Veele Natuurkundigen, hebben naar de oorzaak van dit vreeslyk verſchynzel gezogt; maar behalve dat zy niet eenſtemmig zyn geweest in hunne gisſingen, is geene van hunne verklaaringen voldoende, om even goede reden te geeven van de Hoos, welken zich van de oppervlakte der aarde verheft naar de wolken, en die uit de wolken naar de aarde koomt. Ondertuſſchen is het meest overeenkomſtig met de Rede en de eenvoudigheid van de wetten der Natuure, niet dan één en dezelfde oorzaak, van de eene en de andere te ſtellen; en deeze eenige oorzaak, vindt de Heer BRISSON, in de uitwerkingen van de Electriciteit.

Het gebeurt dikmaals dat de Hoos weerlicht uitſchiet, en het geluid van donder doet hooren, welken tegenwoordig gehouden worden voor uitwerkingen van de Electriciteit; waar na de Hoos gemeenlyk verdwynt. Wanneer zich dan een ſterk ge-electrizeerde wolk vertoont op een bekwaamen afſtand van de aarde, meent de Heer BRISSON, dat zich aanſtonds tuſſchen de niet ge electrizeerde lichaamen, welken op haare oppervlakte zyn, en de ge-electrizeerde wolk, de twee ſtroomen ſtellen der ſtoffe, welke de Heer Abt NOLLET genoemd heeft *gelyktydige uitvloeijingen* en *aanvloeijingen*. De wolk ſchiet van alle kanten, en ſterker dan anders, de ſtraalen van de uitvloeijende ſtoffe naar de lichaamen der aarde; en ten zelfden tyd geeven de aardſche lichaamen haar een dergelyke ſtoffe weder, en verſchaffen haar de aanvloeijende ſtoffe.

Als de ſtroom van de uitvloeijende ſtoffe de ſterkſte is, worden de deeltjes der dampen welken de wolk maaken, door deeze uitvloeijende ſtoffe medegeleept, en maaken den rolronden of kegelvormigen pilaar, waar uit de Hoos voortkoomt, welke de Heer BRISSON de *nederdaalende* noemt, om dat dezelve in de daad uit de wolken naar de aarde ſchynt neer te daalen. Wanneer, in tegendeel, de ſtroom van de aan-

aanvloeijende ſtoffe meer krachts heeft, en zich de ge-electrizeerde welk boven eenig water bevindt, ſleept deeze aanvloeijende ſtoffe eene menigte water-deelen met zich, genoeg om den pilaar te maaken, welken men naar de wolk ziet ſchieten, en welken men een *opklimmende Hoos* kan noemen.

De ondervinding ſtemt hier volmaaktelyk met de redenkaveling overeen. De Heer BRISSON heeft een klein vat van metaal met water gevuld, en op eenige duimen afſtand boven het zelve gehouden een' buis welke versch gewreeven was. Terſtond verhief zich het water als een klein bergje, blyvende zo ſtaan tot dat 'er een vonk was uitgegaan; waar na het wederom neerviel, gelyk men de Hoos ziet verdwynen na dat zy haar electriek vuur heeft uitgeſchooten. Terwyl het water opgeheeven was, hoorde men een zagt gedruisch, en de zyde van de buis welke naar het vat gekeerd was vondt men geheel bedekt van kleine waterdeeltjes.

Deeze Proef is bekend, de Heer BRISSON merkt echter aan dat het Weer gunſtig en de Electriciteit wat ſterk moet zyn, om dezelve wel te doen ſlaagen. Zy heeft hem in 't klein een beeldtenis verſchaft van een opklimmende Hoos; en hy twyfelt niet, als het geelectrizeerde lichaam welk hy boven het vol water gehouden hadt, ſamengeſteld ware geweest uit deeltjes welken onder malkander beweeglyk waren, of hy zou ook een beeld gehad hebben van een nederdaalende Hoos. Alle omſtandigheden welken deeze ondervinding verzellen met aandagt bedenkende, heeft de Heer BRISSON dezelven volmaaktelyk overeenkomſtig bevonden met die welken gemeenlyk met eene Hoos gepaard gaan. Dit onderzoek, deeze vergelyking, en dit beſchouwlyke welk 'er uit ontſtaat, maaken het onderwerp van eene Verhandeling, welke dees beroemde Natuurkundige voorgeleezen heeft in de byeenkomſte van de Koninglyke Akademie der Weetenſchappen, den 12 May (1767.)

DE GESCHIEDENIS VAN NOURJAHAD.

(Uit het Engelsch.)

SCHEMZEDDIN was twee en twee en twintig jaaren oud, toen hy den throon des *Perſiſchen* ryks beklom. Zyne uitmuntende wysheid, en andere treflyke Zielshoedanigheden, maakten hem den wellust zyns Volks, en vervulde 't zelve met de ſtreelende vooruitzigten zyner roemrugtige en gelukkige regeeringe. Onder het groot aantal der geenen die na 's jongen Sultans gunſte dongen, op eene voordeelige bediening hoopende, was 'er niemand, die zo

gelukkig ſcheen te zullen ſlaagen als NOURJAHAD, de Zoon van NAMARAND. Hy was omtrent even oud als SCHEMZEDDIN, en nevens hem van zyne vroegſte jeugd opgevoed. By de welgemaaktheid zyns lichaams hadt hy eenen aangenaamen inborst, eene leevendige verbeeldingskragt, en een allergunſtigst voorkomen, waar door hy zich in de gunſte drong van elk by wien hy zich vervoegde. De Sultan beminde hem, en een ieder zag NOURJAHAD aan als een ryzende Star aan 't *Perſiſche* hof, die, door de byzondere toegenegenheid des Opperheerſchers, ten hoogſten toppunte van grootheid zou klimmen. SCHEMZEDDIN beoogde, in de daad, zynen Gunſteling te verheffen; dan, hoe zeer hy NOURJAHAD beminde, was hy egter niet blind voor zyne gebreken, doch ze ſcheenen hem toe alleen zodanige te weezen als doorgaans onafſcheidelyk zyn van de jeugd en onervaarenheid. Ook twyfelde hy niet, of deeze jongeling zou, wanneer met de jaaren zyne jeugdige driften wat bedaarden, en de ondervinding zyn verſtand en oordeel ſcherpte, in ſtaat weezen om de plaats van eerſten Staatsdienaar te bekleeden, met bekwaamheden zo uitmuntend als die zyner Voorgangeren. Hy wilde egter dien ſtap niet doen, noch zelf dit ſtuk by zich zelven vast ſtellen, zonder eerst met eenige Heeren van het hof, die getrouwe Vrienden en Raadsheeren zyns Vaders geweest waren, raad te pleegen. Deezen riep hy dienſvolgens zamen, ſtelde hun het ſtuk voor oogen, hunne gedagten daar over vraagende. Doch eer zy met woorden hunne meening te verſtaan gaven, kon hy uit de houding deezer agtbaare Mannen wel zien, dat zy zyne keuze wraakten. De een bragt de jongheid van NOURJAHAD als eene zwaarigheid in 't midden; een ander beſchuldigde hem van gierigheid; een derde beſchreef hem als een liefhebber van den wellust; en een vierde leide hem ongodsdienſtigheid ten laste. De Sultan verontſchuldigde hem wegens de genoemde gebreken; doch denkende dat hy zodanig mogt wezen als die agtbaare Mannen hem beſchreven hadden, beſloot hy over hem te oordeelen uit eigen ervarenisſe.

't Leedt niet lang of de Sultan hadt gelegenheid om dit oogmerk te volvoeren. NOURJAHAD was op een avond by den Vorst ten maaltyde, zy waren vrolyk: naa het eeten noodigde SCHEMZEDDIN hem, om, in den maanefchyn, eene wandeling te doen in de tuinen van het paleis. De Sultan leunde op den ſchouder zyns gunſtelings, terwyl zy van 't eene vermaaklyke perk in het andere wandelden; de ſtilheid van den nagt, verlicht door de volle maan, maakte alle de voorwerpen verruklyker, de lieflykſte geuren uit bloemen en heesters vervulden de lugt. NOURJAHAD was vrolyk, den geheelen dag in uitſpanningen geſleeten hebbende; de byzondere gunst, welke de Sultan hem nu weder bewees, maakte hem als dronken, en zyne Ziel was in eene aangenaame verrukking. Dusdanig was NOURJAHADS gemoedsgeſteltenis, wanneer de Sultan, met eene gemaakte lugthartigheid, zich op een zitbank

bank nederzette, en zynen gunsteling zeer gemeenzaam by zich deedt zitten, zeggende. „ Verklaar my, NOURJAHAD, verklaar „ my, in alle opregtheid, wat uwe wenschen zou voldoen, in- „ dien gy verzekerd waart dat gy uwe wenschen zoudt magtig „ worden"? NOURJAHAD eenige oogenblikken zwygende, her- haalde de Vorst met een' glimlach dezelfde vraag. Toen ant- woordde de gunsteling: *Myne wenschen en begeertens zyn zo onbe- paald, dat ik ze u onmogelyk vol uit kan zeggen: om alles in weinig woorden te begrypen; ik zou wenschen onuitputlyke schatten te bezit- ten, en, om daar van het vol genot te hebben, in eeuwigheid hier op aarde te leeven.* „ En zoudt gy dan, zeide SCHEMZEDDIN, uwe „ hoope van het Paradys verzaaken"? *Ik zou*, sprak de gunste- ling, *van deeze Aarde een Paradys maaken, zo lang dezelve stondt, en dan verder zien wat 'er gebeurde.*

De Sultan, deeze woorden hoorende, stondt op, en zeide, met een verstoord gelaat, strenglyk; „ Gaat weg, gy zyt myne liefde „ noch myn vertrouwen een oogenblik langer waardig: ik had ge- „ dagt u tot de aanzienlykste ryksbedieningen te verheffen; maar „ zulk een snoodaart, als gy zyt, verdient niet te leeven. Eerzugt, „ schoon mede eene ondeugd, is een ondeugd van groote Zielen; „ doch gierigheid en eene onverzadelyke trek tot de wellustighe- „ den deezes leevens, vernederen den mensch beneden de dieren".

NOURJAHAD verontschuldigde zich, by den naam des Propheets zweerende, dat zyn wensch het tegenovergestelde was van 't geen hy zo even verklaard hadt: doch de Sultan, zyne opregtheid in twyfel trekkende, verliet hem schielyk, met de allerduidelykste tekenen van misnoegen: en NOURJAHAD keerde, geheel verslaa- gen, dewyl zyne onbedagte verklaaring hem derwyze uit 's Vor- sten gunst gestooten hadt, na zyn eigen huis, 't geen naast het paleis des Sultans stondt.

Het overige van den nagt bragt hy door met op zyn kamer heen en weder te wandelen; naardemaal de slaap van zyne oogen week. Den volgenden dag besteedde hy in naargeestige gepein- zen, zonder iemand by zich toe te laaten, of eenig voedzel te buttigen: toen de nagt aankwam wierp hy zich, afgemat van kommerlyke gedagten, en slaaploosheid, in het bedde; doch zyne sluimeringen werden gestoord door droeve droomen, en hy schoot dikmaal in groote benaauwdheid uit den slaap over einde; uitroepende; *O, hemel! dat ik nu den heimlyken wensch myns har- ten, dien ik dwaas genoeg was om met myne lippen te uiten, kon magtig worden!* —— „ En gy zult, ô NOURJAHAD, *antwoorde een „ stem*, de uitgestrektste wenschen van uwe Ziel bezitten!" NOUR- JAHAD rees op in zyn bedde, en ziet, hy zag, te zyner onuit- spreeklyke verbaazinge een glansryk licht in zyne kamer, en aan de zyde van het bed een Jongeling van meer dan menschlyke schoonheid staan; de luister van het wit blinkend kleedt deedt zyne oogen schemeren, en het lang krullend hair was bekranst met een bloemkrans, die de geuren van het Paradys in zyn ka- mer verspreidde.

NOURJAHAD zag hem aan, doch kon niet ſpreeken. „Wees niet „ bevreesd, *zeide de Godlyke Jongeling, met eene allerlieflykſte „ ſtem*, ik ben uw Beſcherm engel, en weet dat ik het vermogen „ heb om u uwen wensch, welke die ook mooge weezen, te „ geeven. Wilt gy in de gunst en het vertrouwen van uwen „ Meester herſteld worden, en van zyne vriendſchap en edelmoe„ digheid de belooningen eener getrouwe aankleeving ontvan„ gen; of begeert gy wezenlyk de vervulling van dien buiten„ ſpoorigen wensch, dien ge, openhartig, jongstleden nagt by „ den Vorst uitboezemde"?

NOURJAHAD, een weinig van zyne verbaasdheid bekomen, en bemoedigd zynde door de gunstrykheid diens hemelſchen afgezants, verkoos het laatſte: 't werd hem toegeſtaan; maar onder deeze voorwaarde, dat, indien hy eenige misdaad beging, zyn leeven door een doodſlaap voor eenigen tyd zou afgebrooken worden, en dat deeze ſlaapſtraffe langer of korter zou duuren naar gelange van de zwaarte der misdryven.

De Zon hadt reeds haare middaghoogte beklommen toen NOURJAHAD den volgenden dag ontwaakte; het nagtgezigt ſchoot hem terſtond te binnen, en hy rees in aller yl ten bedde uit: maar hoe groot was zyne verbaasdheid, hoe vervoerend zyne verrukking, wanneer hy de beloften van den Beſcherm engel vervuld zag! Zyne kamer was rondsom bezet met gladgepolyste koperen vaten; eenige waren gevuld met gemunt goud van onderſcheidene waardye en ſtempel; andere met ſtaaven fyn goud; en zommige met edelgeſteentens van uitneemende grootte en luister. — Verwonderd, verrukt, op dit vertoon van zaaken, zag hy met een greetig ooge zyne ſchatten na, en onderzogt alle de vaten: in een derzelven vondt hy een ſtuk papier met deeze woorden. „Ik „ heb myn woord, aan u, ô NOURJAHAD, gegeeven, nagekomen. „ Uwe dagen zullen zonder tal, en uwe rykdommen *onuitputlyk* „ weezen; nogthans kan ik u niet bevryden van de rampen aan „ welke alle kinders van *Adam* onderhevig zyn. Het is buiten „ myn vermogen u ſchootvry te ſtellen voor de listen des nyds, „ en de overmagt der Grooten. Uwe eigene voorzigtigheid „ moet in het toekomende uwe beſchermſter weezen; daar is in „ uw tuin een onderaardsch hol, in 't welk gy uw ſchat kunt „ verbergen; ik heb de plaats met een teken uitgemerkt, gy zult „ die gemaklyk vinden. Vaar wel. — Ik heb het myne gedaan.

NOURJAHAD liep, op 't eigen oogenblik, na beneden in den tuin om het onderaardsch hol te zoeken; hy vondt het terſtond. Toen den volgenden nagt het geheele huisgezin in diepen ſlaap lag, ging hy, (naa uit elk der vaten met goud iets genomen, en daar mede verſcheide zakken gevuld te hebben, tot het uitvoeren van ontwerpen, die hy terſtond zou onderneemen,) met dien aangenaamen last belaaden, verſcheide keeren, na het hol, en bragt zyn ſchat in veiligheid; dit gedaan hebbende, begaf hy zich te ruſt.

Ge-

Geduurende de drie eerſte dagen waren zyne gedagten zo verward en verbysterd, dat hy niet wist welke van zyne geliefde ontwerpen hy 't eerst zou uitvoeren: met deeze overleggingen geheel ingenomen, vergat hy te eenemaal zyn hof te maaken by SCHEMZEDDIN, en zonder eenig ander genot van zyne rykdommen, dan alleen het vermaak van om dezelve te denken, zat hy geheele dagen alleen, de ontwerpen van geluk, die hy ſmeedde, nu goed dan afkeurende.

De Sultan ondertusſchen, geſtoord over dit agterblyven, zonder dat hy deswegen eenige verontſchuldiging kwam maaken, inzonderheid daar hun laatſte afſcheid zo zeldzaam en weinig vriendlyk geweest was, zondt een Bediende na NOURJAHAD om hem aan te kondigen, „ dat hy niet weder onder het gezigt des „ Sultans moest komen, of immer aan het Hof verſchynen"; de Afgezant hadt egter last om 'er by te voegen: „ zeg hem, dat „ zyne voorige vriendſchap my dermate niet vergeeten is, dat ik „ zou kunnen lyden hem weezenlyk behoeftig te zien; het huis „ derhalven, waar in hy nu woont ſchenk ik hem uit loutere „ gunſte; en zal hem daarenboven een jaargeld van duizend „ kroonen geeven. Laat hy denken dat dit genoeg is om hem al „ het noodige onderhoud des leevens te verſchaffen". —— NOURJAHAD ontving deeze boodſchap met de uiterſte koelheid, doch zonder eenig blyk van kleinagting te durven geeven. *Zeg, den grootmagtigen Sultan*, was zyn antwoord, *dat ik zo langen tyd niet verwyld zou hebben om my voor zyne voeten te komen nederwerpen, was ik niet ontbooden geweest, om ſchielyk, by een myner bloedverwanten te komen, die eenige mylen van* Ormuz *woonde, en op zyn ſterfbedde my begeerde te zien. Hy ſtierf, eenen grooten ſchat nalaatende, waar van ik erfgenaam ben. Het jaargeld van duizend kroonen, 't geen myn' Koninglyke Meester behaagde my toe te leggen, kan by derhalven ſchenken aan iemand die des meer behoeft, en zyne goedgunſtigheid beter verdient dan ik: elendige, die ik ben, dat ik de gunſt myns Vorſten verlooren heb! Het huis, dat zyne goedheid my, onverdiend, toeſchikt, neem ik met alle dankbaarheid aan; dewyl het my dagelyks zal herinneren, dat SCHEMZEDDIN zyn Slaaf niet geheel vergeeten heeft.* Dit zeggende ſchonk hy den Bedienden des Sultans een' ſchoonen Diamant ring, dien hy van zyn vinger trok, en verzogt, dat dezelve mogt aangenomen worden, als een teken van hoogagting, en van zyne onderwerping aan 't welbehagen van den Sultan.

Schoon NOURJAHAD deezen draay gegeeven hadt aan het aanvaarden van het huis, was de waare rede van dit bedryf, de ſchat in den grond bedolven, dien hy zorgde niet dan zeer bezwaarlyk, en met groot gevaar van ontdekt te zullen worden, te kunnen wegneemen. Dus was hy reeds twee maalen genoodzaakt geweest van de waarheid af te wyken, in gevolge van zyne kwaalyk beraaden, en verderflyke keuze.

Het huis, 't geen de Sultan hem geſchonken hadt, was fraai

en vol gemaks, en hy dagt het zou, merkelyk vergroot en opgecierd zynde, hem genoeg voldoen voor den tyd dien hy in de Stad fleet; daarenboven was hy zeker van in de bezitting te zullen blyven, dewyl het eene Vorstlyke gifte was.

Nu fpeelden zyn gedagten op niets anders, dan hoe hy best bot zou vieren aan zyne lusten, en alles genieten, wat zyne verbeelding of zinnen kon ftreelen. Doch zelve van geenen werkzaamen aart zynde, ftelde hy het verfchaffen der vermaaken in handen van eenen onlangs gekreegen knegt, HASEM geheeten, dien hy zag dat vondryk en van eenen goeden fmaak was; en dus bekwaam om Huisbezorger te weezen; hy gaf hem deeze bedieninge. Door HASEM's befchikking, die nu de fchoonfte gelegenheid hadt, om zyn vernuft te werk te ftellen, werd het huis van NOURJAHAD, binnen kort, voorzien van alles wat aangenaam was voor de zinnen, en de verbeelding behaagde. Kostbaare kleederen, pragtige uitrusting, en een groote trein, voldeeden zyne Grootschheid. Weldra droeg HASEM zorg, dat zyns Heeren ferail pronkte met een goed aantal van de fchoonfte flavinnen, uit verfcheide natien, tot hogen prys gekogt. 't Was onder HASEM's toeverzigt, dat zyn tafel de kostbaarfte en lekkerfte gerechten verfchafte; ook ftreelde een uitgeleezene troep Speellieden zyn oor; en hy hadt de grootfte vernuften, en de geleerdfte Mannen van gansch *Perfië* in zyn huis; deeze laatften waren alleen gefchikt om hem te onderhouden en te vermaaken in die uuren, wanneer hy behaagen mogt fcheppen in zich tot iets ernftigs te verledigen, zo die uuren hem immer over kwamen.

Ziet daar, NOURJAHAD ten toppunte van menschlyk geluk opgefteegen; en om 't zelve te voltooien hadt hy, onder de fchoonheden van zyn ferail, eene jonge dogter, in allen deele volmaakt, uitgekoozen, en aan haar zyn hart gefchonken; haar verre boven de rest zyner Vrouwen ftellende, bragt hy geheele dagen door in haare kamer. MANDANA, dus was de naam dier fchoone, beminde hem even zeer, (een zeldzaam geluk onder de Egtgenooten in het *Oosten*,) en reeds lang verlangd hebbende, om zyn hart uit te fchudden by iemand, op wiens trouwe hy zich kon verlaaten, ontvouwde hy voor haar zyne wonderbaare gefchiedenis, en het lot hem toegefchikt. Zyn hart dus ontlast zynde van een geheim, 't geen hy altoos met moeite bewaard hadt, het aan niemand durvende ontdekken, bleef 'er geen eene kommerlyke gedagte meer overig. Hy gaf zich toe in 't genot der vermaaken, en, allen bedwang weg werpende, zwom hy in een zee van wellusten, maar vergat, dit doende, zyn pligt jegens GOD, en verzuimde alle de wetten van den Propheet. Hy werd laf en verwyfd, en hadt de grootschheid hem niet aangezet, om den pragt zyns ftaats aan het verwonderend oog des gemeens in 't openbaar te vertoonen, hy zou zeer zelden buiten zyn huis gekomen zyn.

In deezer voege, voorzien van alles wat zyn hart kon wenfchen,

ſchen, bleef hy drie maanden in het onafgebrookene genot van allen wellust; wanneer, op een morgen, juist zo als hy zich gereed maakte, om na een heerlyk Landgoed te gaan, 't welk HASEM hem aangepreezen hadt tot een Buitenplaats, voorneemens om dezelve te koopen, indien ze aan de beſchryving voldeedt, een Boode van den Sultan hem de volgende boodſchap bragt; 't was dezelfde die hem onlangs het Hof, op 's Sultans last, verbooden hadt. „ Het ſmert my, myn Heer, *dus luidde de onaangenaame „ boodſchap*, dat ik voor de tweede reis een ongelukkige boode „ voor u ben: maar de grootmagtige SCHEMZEDDIN, hoorende „ van de uitmuntende ſtaatſy en grootheid waar in gy leeft, eene „ ſtaatſy en grootheid, in de daad, gelyk aan die van den Sultan „ zelven, wenscht te weeten van waar gy den rykdom hebt, welke den rykdom van alle andere onderdaanen zo zeer ſchynt te „ overtreffen: hy heeft my gelast u in zyne tegenwoordigheid te „ brengen, om rede van dit ſtuk geeven.".

NOURJAHAD ſtondt ten zeerſten verbaasd over dit onverwagte opontbod: doch 't was te vergeefsch de bevelen van den Sultan te weigeren, hy vondt zich genoodzaakt, met hoe groot een wederzin ook, den Afgezant te vergezellen na het paleis van SCHEMZEDDIN. Hy tradt 'er beevende in, vreezende zyn Oppermonarch eene leugen te verhaalen, maar was nog ongeneegener om hem de waarheid te melden.

In deezen tweeſtryd bevondt hy zich, toen de Boode hem verliet, om den Sultan te verwittigen, van de komst des gedaagden. Naa eenige oogenblikken gewagt te hebben, werdt hy in 's Vorſten tegenwoordigheid gebragt, die hem terſtond deeze taal te gemoete voerde. „ Hoe komt het, NOURJAHAD, dat uwe on„ voorzigtigheid de oogen van 't geheele Ryk tot u trekt, in zo „ verre dat de beſchryvingen, die men my gegeven heeft van uw „ pragt en ſtaatſy, my noodzaaken om onderzoek te doen, na „ uwe Rykdommen. Zy ſchynen waarlyk onuitputbaar. Wie „ was de naastbeſtaande die u zo groot een erfgoed naliet, en „ waar in beſtaan uwe ſchatten? Beken my de waarheid, en „ wagt u van valschheid voor 't oor van uwen Vorst te ſpreeken".

— NOURJAHAD beevende wegens de zwaarigheden waar hy zich ingewikkeld vondt, viel den Sultan te voet. De Sultan keerde zich koeltjes hemwaards, en, moedigde, door aandagtig te wagten na de Verklaaring, hem aan om 'er mede voort te vaaren. Hy gaf een getrouw verhaal van het gezigt hem verſcheenen, met alle de gevolgen van die wonderbaare gebeurtenis. SCHEMZEDDIN liet hem, zonder eenige tusſchenſpraake, het ganſche verhaal doen: doch, in ſtede van eenige verwondering te laaten blyken, of eenigen ſchyn te geeven, dat hy geloof ſloeg aan het vermelde, zag hy hem met de grootſte verontwaardiging aan, en ſprak. „ Vermetele booswigt, hoe durft gy dus „ myn geduld tergen, en myn verſtand ſmaadheid aandoen, met

„ het verhaal van een zo belachlyk bedrog? Onderwind u, ter „ ſtraffe van deeze misdaad, niet, om, zonder myn verlof, bui„ ten de deuren uwer eigene wooning te komen, dit beveel ik „ u, onder bedreiging van zwaarder ſtraffe".

NOURJAHAD werd gansch geraakt en te onvrede na zyn huis gebragt: en zag, tot kwelling zyner ziele, alle de toegangen, op last van den Sultan, bewaakt. Hy keerde vol gedagten over het gebeurde in zyne Kamer, waar hy zich opſloot; nu, voor de eerſte reis, berouw hebbende over zyne onbedagte keuze. Zyn gemoed was egter, door het genot der veelvuldige vermaaken te los geworden, om toe te laaten dat eenige zaak eenen duurzaamen indruk, op het zelve zou maaken: en zich, zo veel mogelyk was, ten opzigte van zynen tegenwoordigen toeſtand, gerust geſteld hebbende, beſloot hy, ten einde hy zich zelven eenige vergoeding zou ſchenken, voor den dwang van in huis te moeten blyven, eens op 't allerruimſte bot te vieren aan zyne wellustigſte wenſchen. Hy beval, dat dien avond een maaltyd voor hem zou gereed gemaakt worden, die in overdaad en kostbaarheid alle voorgaande overtrof. Hy gaf last dat alle zyne Vrouwen, die hy in grooten getale hadt, met juweelen vercierd, en op 't heerlykst uitgedost, hem zouden dienen als hy aan Tafel zat; terwyl MANDANA alleen de gunst zou genieten, om naast hem aan te zitten. De luister zyner zaalen werd vergroot door duizend flambouwen, gemaakt van de welriekendſte gommen, en wier licht, in helheid, dat van de zon bykans evenaarde. Zyne Zangers en Speellieden hadden order om al hun kunst te toonen, en zyne ziele te ſtreelen met de uitgezogtſte klanken. Hy zelve toog zodanige kleederen aan, als de Koningen van *Perſie* gewoon zyn te draagen, en ging zitten onder een verhemelte van laken met zilver doorwrogt; en dus de ſtaatſy van een *Ooſtersch* Vorst aangenomen hebbende, liet hy zich door waan geheel verblinden, zo dat, indien hy te voren niet zot was, hy nu zeer naby zinneloos ſcheen. Betoverd door dit vermaak, was deeze avond, gelyk de Schryver zyns leevens verhaalt, de eerſte op welken NOURJAHAD zich in den drank te buiten ging.

Dan hoe dit ook geweest hebbe, zeker is het, dat hy, te bedde gaande, vaster en langer ſliep dan gewoonlyk: want wanneer hy ontwaakte, was zyne ſchoone MANDANA weg; hy riep, doch geene ſlaaven kwamen te voorſchyn, hy klom ten bedde uit, en ontmoette eindelyk een zyner knegten, die den Hemel dankte, voor dat hy zyn Heer weder in 't leven zag. Onderzoek na dit alles doende, verhaalde HASEM hem, dat hy vier jaaren en twintig dagen geſlaapen hadt, dat MANDANA in het kraambedde geſtorven was, en hem een Zoon hadt nagelaaten. Hy betwistte de waarheid van deeze omſtandigheden niet, toen hy zich te binnen bragt, op welk eene voorwaarde hem de rykdom, en onſterflykheid was vergund. Men deedt hem het kind zien, hy ſchreide by 't zelve, uitende de bitterſte jammerklagten, over 't ver-

lies

lies van deszelfs Moeder, die hy zo teder bemind hadt. Tot verzettinge van dit verdriet, verzogt hy by den Sultan om vernietiging van het jongst geſtreekene vonnis, of, ten minſten eene verzagting van 't zelve, met de vryheid om na het Landgoed te mogen gaan, 't geen HASEM, nu eenigen tyd geleeden, voor hem gekogt hadt. Het laatſte gedeelte des verzoeks werd toegeſtaan, maar met uitdrukkelyken last, dat hy niet buiten de paalen van zyn eigendom zou treeden; deeze moeilyke voorwaarden moest hy zich laaten welgevallen. Binnen kort vertrok hy derwaards.

By zyne aankomst bevondt hy, dat HASEM de beſchryving deezer plaats niet hadt opgecierd. Het huis, of liever het paleis, want het mogt dien naam wel draagen, ging zyne verwagting oneindig te boven; doch 't geen hem 't meeste behaagde, waren de tuinen, de wandeldreeven en bloemperken.

Ziet hier NOURJAHAD, anderwerf, in het bezit van alles, wat het hart eens menſchen, 't geen *Epicuriſche* wenſchen koestert, kan begeeren. Elke dag aanſchouwde eenige nieuwe overtreedingen van de wetten der maatigheid en betaamelykheid, en elke nagt bedekte eene menigte van zonden. Dewyl de tuinen deezer Lustplaats by uitſtek fraai waren, verviel hy in het denkbeeld, dat zy zeer gelyk moesten weezen, aan de gelukzalige Paradys-gewesten, (waar alle goede *Muſulmannen*, naa hunnen dood, zullen opgenomen worden,) en dat hy, om deeze gelykvormigheid te volmaaken, de Vrouwen van zyn ſerail hier wilde brengen, om de *Hourris* te verbeelden, dat zyn die ſchoone maagden, welke allen waare geloovigen ter belooninge zullen geſchonken worden. Hy zelve zou als MAHOMET weezen, en eene der maagden, die hem 't best behaagde, en, in de daad, de ſchoonſte was, zou, onder den naam en het character van CADIGA, de meest begunſtigde Vrouw van den grooten Propheet, voorkomen. Dit denkbeeld, hoe vreemd, hoe godloos het ook was, werd van allen goedgekeurd; niemand durfde denken om zynen wil te wederſtreeven, en HASEM kreeg bevel om alles, op het ſpoedigſte, tot deeze hemelſche masquerade in gereedheid te brengen. Het weer was zeer heet, en NOURJAHAD, om deeze grootſche toebereidzelen te bezigtigen, zich vermoeid hebbende met de tuinen op en neder te wandelen, keerde te rug in zyn kamer, ging op een ſopha liggen, met oogmerk om een weinig te ſlaapen, en dus te beter toegerust te weezen tot de vermaaken, die hy zich dien avond beloofde. Hy hadt HASEM en CADIGA bevel gegeeven om hem voor het ondergaan der zonne wakker te maaken.

NOURJAHAD deedt, zonder van iemand gewekt te weezen, de oogen open; en ziende, dat de avond reeds op handen was, en dat men zyne bevelen verwaarloosd hadt, werd hy zeer toornig. Op den grond ſtampvoetende, deedt een witte geſneedene terſtond de deur open: *Gaa*, zeide hy, *en zeg tot myne Vrouwen, dat zy alle, op 't eigen oogenblik, in myne tegenwoordigheid moeten*

komen. —— De ſlaaf vertrok, met een onderdaanig ſtilzwygen, en kort daar op verſcheenen alle de Vrouwen van het ſerail in zyne kamer. Maar, ô Hemel! wie kan zich de gramſchap en de verbaasdheid van NOURJAHAD verbeelden, toen hy, in ſtede van ſchoone Maagden, die hy verwagtte te zien, niets anders dan een hoop gerimpelde, en leelyke oude Wyven aanſchouwde. — Ontzetting en woede beletten hem voor eene wyl te ſpreeken. Wanneer de voorſte der oude Vrouwen toetradt, en hem wilde omhelzen, ſtootte hy haar ruwelyk van zich af. Deeze was CADIGA, die hem te verſtaan gaf, dat zy de Vrouwen van zyn ſerail waren, dat HASEM dood was, en dat hy een ſlaap gehad hadt van veertig jaaren en elf maanden: in welk tydsverloop zyn Zoon, al het geld, dat hy magtig kon worden, by een verzameld hadt, en, (naa vrugteloos gepoogd te hebben om hem lëevendig te doen begraaven, en dus aan 't bezit der ſchatten te komen,) weg geloopen was, zo dat men, in vyf en twintig jaaren, niets van hem vernomen hadt; als mede dat SCHEMZEDDIN nog leefde, maar het vonnis zyner gevangenisſe nog niet herroëpen, en alleen toegeſtaan hadt, dat hy na zyn andere huis mogt trekken.

Door dit verhaal bedaarde zyne ontroërenis eenigermaate, en hy ontdekte, dat deeze CADIGA, ſchoon niet bevallig van perſoon, zeer verſtandig, en in het huishouden wel bedreeven was; deeze plaatſte hy, derhalven, in de plaats van HASEM, zy hadt het beſtuur over alles wat het huishouden raakte. By zyne terug komſte in *Ormuz*, vondt hy zyn ſerail weder voorzien van andere Vrouwen, en alles in gereedheid om zyne zinnen te ſtreelen, doch te vergeefsch: hy gevoelde eene lustloosheid, die hem de dagen lang deedt vallen; hy beproefde de voorige vermaaken, maar zy hadden by hem hunne vermaaklykheid verloóren, walging volgde op het genot, de kragten van den wellust waren uitgeput, en konden hem niet langer voldoening ſchenken: hy werd geemelyk, knorrig, heerschzugtig, de wreedheid nam bezit van zyn hart, hy mishandelde zyne Vrouwen, floeg zyne ſlaaven, en ſcheen geen vermaak te hebben, of hy moest anderen verdriet aandoen. De voorzigtige CADIGA bragt hem de ongeſchiktheid en ſpoorloosheid zyner leevenswyze onder 't ooge, doch zonder eenige uitwerking. *Myne zinnelyke genietingen*, gaf hy ten antwoord, *hebben een einde genomen, ik heb geen' ſmaak in verſtandige verlustigingen, en moet derhalven myne toevlugt neemen, tot het voldoen myner heevige en boosaartige gemoedsdriften.* Op dit zeggen verklaarde CADIGA, dat hy dan niet geſchikt was om langer te leeven. —— Hy nam een dolk en doorſtak haar: dien dag bragt hy in overdaadige brasſery door, en viel in ſlaap.

Toen hy ontwaakte zat een vreemdeling, ſchreiende, aan de zyde van zyn bedde: op de vraag, *Wie hy was?* antwoordde de Vreemdeling, „Ik ben COZRO de Broeder van CADIGA, die gy, in „ de hevigheid uwer gramſchamp, eene doodlyke wonde hebt „ toegebragt; doch die op haar ſterfbedde het begaane misdryf

„ u

„ u vergeeven, en my het geheim uwer onſterflykheid mede ge-
„ deeld heeft, en my heeft doen zweeren, dat ik NOURJAHADS
„ getrouwen Slaaf zou blyven. Desgelyks moet ik u berigten,
„ dat SCHEMZEDDIN geſtorven is, en zyn Zoon in zyne plaats op
„ op den throon van *Perſie* gezeten is". —— *Hoe kan dit waar weezen*, ſprak NOURJAHAD, *by heeft geen Zoon, en 'er nimmer een gehad.* „ 't Is zeer wel mogelyk en volſtrekt zeker, *antwoordde*
„ COZRO, deeze Zoon werd gebooren, ten tyde dat gy in uw'
„ laatſten ſlaap gevallen zyt, nu twintig jaaren geleeden, geduu-
„ rende welken tyd alle uwe Vrouwen en Bedienden, uwer wree-
„ de behandeling moede, uw huis verlaaten hebben ".

Ongelukkig ſchepzel daar ik ben, riep NOURJAHAD, dit gehoord hebbende, uit, *wat heb ik tot dus verre van myn lang leeven genooten, dan alleen de droeve ondervinding van de ondankbaarheid en broosheid der menſchlyke natuur? Hoe vlugtig voorby ſnellende zyn alle myne vermaaken en wellusten geweest? Zy verdwynen uit myn gebeugen, even als de kleuren van den regenboog uit het oog des beſchouwers, zonder eenig teken na te laaten. Terwyl, in tegendeel, elke plaag, met welke ik bezogt werd, eene diepe en altoos duurende wonde in myn hart naliet, die de hand des tyds zelve niet magtig was te geneezen.* NOURJAHAD ſchreide, dit gezegd hebbende, een' vloed van traanen.

COZRO vatte het woord op, en ſprak. „ Meent gy, bevryd
„ zynde van de ſtraffen in eenen toekomenden ſtaat, ook de
„ elenden van dit leeven te ontkomen? Misleide mensch! weet
„ dat het regtvaardig WEEZEN, aan wiens ſchikkingen gy u niet
„ wilde onderwerpen, op deeze aarde uwe misdryven ſtraft.
„ En wilt gy te rugge zien op uw leeven, gy zult bevinden, dat
„ elke rampſpoed, waar over gy klaagt, een tugtiging was om u
„ tot uwen pligt te doen wederkeeren, zy troffen u naa het
„ overtreeden van denzelven.

Helaas! zeide NOURJAHAD, *gy hebt het naberouw, 't geen ik nog nimmer voelde, in myne ziel, wakker doen worden; ik zie met ſchaamte te rugge op het ſlegte gebruik, 't geen ik gemaakt heb van de zeer groote giften, my door mynen Beſcherm engel geſchonken.* —— „ Indien gy hier in opregt zyt, antwoordde COZRO, de
„ middelen om betere voorneemens uit te voeren zyn, gelyk gy
„ weet, in uwe hand. Uwe rykdommen ſtellen u in ſtaat, om
„ een zegen voor het menſchdom te weezen, en gy zult door
„ uwe ſchatten, tot die zegenryke einden aan te wenden een
„ weezenlyker wellust ſmaaken, dan de zinnelyke genietingen,
„ waar in gy u dus lang hebt toegegeeven, immer kunnen op-
„ leveren ". —— *Het zal dus geſchieden*, zeide NOURJAHAD, *myne ſchatkisten zullen voor u open ſtaan, eerwaarde oude Man, laat het uw werk weezen om zodanige voorwerpen op te zoeken, die 't meest de giften der weldaadigheid beboeven.* —— „ Allergezegendſte
„ en roemrugſtigſte last, riep COZRO uit, hoe gelukkig ben ik,
„ dat ik het werktuig mag weezen, waar door NOURJAHAD zy-

„ ne

„ ne goedheid zal betoonen; en nog gelukkiger zal hy zyn, „ wanneer hy in zyne goede oogmerken naar zyn wensch slaagt".

Cozro meldde zyn Meester nogthans, dat hy twintig dagen moest wagten met zyne weldaadigheden te bewyzen; dewyl de jonge Sultan geboden hadt, dat, geduurende dien tyd, tot eere van de nagedagtenis zyns Vaders, niemand op de straaten van *Ormuz* zou verschynen, uitgenomen de zodanigen, die zieken bezogten, en de slaaven, om de noodige leevens behoeftens te koopen. Doch NOURJAHAD, denkende, dat middelerwyl veele behoeftigen om nooddruft zouden zugten, wilde dat COZRO in zyn slaaven kleeding zou uitgaan, en heimlyk de noodlydenden helpen: dit werd ook werkstellig gemaakt.

NOURJAHAD hield nu eene geheel andere leevenswyze. Hy stondt op met het aanbreeken van den dag, en bragt den morgen door in letteroefeningen en overdenkingen. Overdaad en onmaatigheid waren van zyne tafel verbannen, de eenvoudigste en gezondste gerechten werden opgedischt, en hy vermydde zorgvuldig alle buitensporigheid in het gebruik des wyns. Zyn slaap was gerust, en hy bezat eene frisse gezondheid. Dewyl liefde en goedertierenheid zyn hart hadden ingenomen, was de hoogmoed verdweenen. Hy hadt een diep gevoel van zyne onwaardigheid, hy knielde neder, hy aanbadt den ALMAGTIGEN, en offerde GODE dank, dewyl hy hem in staat gesteld hadt, om de ongelukkigen te helpen.

Hy zat alleen in zyne kamer, wagtende op de aankomst van COZRO, in het genoeglyke vooruitzigt, dat deeze hem nieuwe gelegenheden om goed te doen zou voorstellen. Het uur op 't welke die getrouwe knegt doorgaans kwam, was reeds lang verstreeken, en terwyl hy by zich zelven peinsde wat de oorzaak van dit lang uitblyven mogt weezen, hoorde hy met veel geweld's op zyn deur kloppen. Deeze werd terstond door een der slaaven geopend, en een Man, dien hy aan de kleeding kende voor een Bediende van den Cady, kwam, met een barsch gelaat en trotsche houding, ter kamer in, zeggende, dat het ontdekt was, hoe zyn slaaf het bevel des Sultans hadt overtreeden, dat deeze in de gevangenis gebragt was, werwaards hy hem moest volgen. Hy kon dit niet vermyden, en vondt zyn geliefde COZRO in den kerker.

De Gevangenisbewaarder gaf NOURJAHAD te verstaan, dat een geschenk, aan den Cady gegeeven, hem en den slaaf wel dra op vrye voeten zou stellen: hy zou bykans alles gegeeven hebben voor de vryheid van COZRO; doch de eerlyke man wilde daar toe niet verstaan, beslooten hebbende het vonnis van den Sultan af te wagten. Den volgenden dag werd hy ter doodstraffe verweezen, en kwam om afscheid te neemen van NOURJAHAD, die, verwonderd en bekoord door de veragting van dit leeven, welke COZRO betoonde, weigerde iets voor zyne eigene vryheid te geeven; biddende den Propheet, dat hy de gifte van onsterflykheid

wilde

wilde intrekken. Zyn Beſcherm-engel verſcheen weder by hem, om van zyne opregtheid volkomen verzekerd te weezen. NOURJAHAD, deswegen de ernſtigſte betuiging doende, kreeg bevel om dien nagt in de vuurigſte gebeden door te brengen, en geduldig af te wagten, wat hem den volgenden dag zou overkomen.

Toen werd hy voor den Sultan gebragt, in de antwoorden op het onderzoek, toonde hy hoe volkomen hy overtuigd was van de nietigheid der ondermaanſche genietingen, de ſchriklyke uitwerkzels van gierigheid, overdaad en wellust, als mede hoe hy, in de hoope dat de Propheet hem onſlaagen hadt, van de onvoorzigtig gedaane keuze der onſterflykheid, het vonnis des doods, met de uiterſte bedaardheid van geest, afwagtte. —— De Sultan klapte in zyne handen, waar op, in ſtede van de ſlaaven, die hy verwagtte, dat binnen zouden komen om hem ter ſtrafplaatſe te brengen, zyn Beſcherm-engel intradt: dit vervulde hem met de uiterſte verbaasdheid, hy ſtond beweeg- en ſpraakloos, tot dat allen, die 'er tegenwoordig waren, uitgenomen hy zelve, hevig begonden te lachen, wanneer de Beſcherm-engel het masker afligtte, en zeide MANDANA te weezen; de eerſte Viſier was de getrouwe HASEM, en de Sultan verklaarde dat hy voor COZRO geſpeeld hadt.

Dus bemerkte NOURJAHAD, dat alles hem overgekomen was door een listige trek van SCHEMZEDDIN, ingerigt om zyne natuurlyke geaartheid te toetzen: die, dit gedaan hebbende, alles deedt wat hy kon, om zynen Gunſteling te overtuigen van de dwaasheid zyner najaagingen, en hem op de paden der deugd te brengen; hy ſlaagde in dit oogmerk naar wensch, en NOURJAHAD werd, op deeze wyze, van zyne ondeugden geneezen; niets dan zyne deugden overhoudende. Door dien de Sultan alles wel overlegd en bekwaame helpers hadt, was alles zonder het minſte vermoeden van bedrog volvoerd, en de misleide onſterflyke NOURJAHAD twyfelde voorheen niet, of hy hadt weezenlyk zo lang geſlaapen als men hem vertelde, te meer, om dat die ſlaap hem altoos bevangen hadt, naa het pleegen van eene zwaare zonde.

„ Ik ontdekte, *zeide de Sultan*, met vreugde dat gy geheel genee-
„ zen waart, van die onverzadelyke zugt tot vermaak, waar aan
„ ge te vooren u zelven hadt overgegeeven, en dat gy de ryk-
„ dommen niet langer hoogſchatte, dan in zo verre zy u in ſtaat
„ ſtelden om goed te kunnen doen; daar was nog maar eene be-
„ proeving noodig. Indien, ſprak ik by my zelven, zyn berouw
„ opregt is, en hy die heldhaftigheid van ziel bezit, welke de
„ waare deugd altoos vergezelt, zal hy voor den dood niet ſchrik-
„ ken; doch, in tegendeel, dien aanzien als het eenig middel waar
„ door hy die verhevene genietingen kan deelagtig worden,
„ welke met het verhevenſte gedeelte zyner natuure overeenko-
„ men, en alle zinnelyke wellusten, zo in weezenlyke waardye,

„ als

„ als in duurzaamheid, verre overtreffen. — Ik ſtelde deeze proe-
„ ve te werk. —— Gy hebt, ô NOURJAHAD! gezegenpraald.
„ Door uwe veragting der rykdommen, toont gy hoe waardig
„ gy zyt om ze te bezitten, en uwe bereidvaardigheid om te ſter-
„ ven ſtrekt ten bewyze, hoe zeer gy een lang leeven verdient.
„ —— In den tyd van veertien maanden, (want niet langer is
„ het geleeden dat ik uwe ligtgeloovigheid derwyze misleidde,
„ met den waan van onuitputbaaren rykdom en onſterflykheid,)
„ hebt gy alle deeze veranderingen ondergaan, veranderingen,
„ volkomen gelyk aan die gy ondergaan zoudt hebben, was uw
„ ſtaat weezenlyk zodanig geweest, als gy u nu verbeeldde.
„ Laat dan dit ſtuk voor u in het toekomende tot leering die-
„ nen: denk nooit, dat rykdommen alleen iemand kunnen geluk-
„ kig maaken; of dat het voldoen der driften het menschlyk
„ gemoed kan vergenoegen; of dat het onſterflyk deel onzer
„ natuure een onvermengd geluk kan ſmaaken, in een wereld,
„ niet geſchikt om altoos in dezelve te blyven. Neem de be-
„ minnelyke en ſchoone MANDANA tot eene Vrouw, en leef in het
„ vertrouwen en de vriendſchap van SCHEMZEDDIN".

De Geſchiedenisſen vermelden, dat NOURJAHAD, zints dien tyd, verheven wierd tot de hoogſte ampten, en in het Ryk alleen den Sultan boven zich hadt, dat zyne wysheid en deugd, geduurende een lang gelukkig leeven, een cieraad en ſteun voor den *Perſiſchen* throon waren; ook heeft zyn naam het gansch *Oosten* vervuld.

KENTEKEN VAN EENE WAARE EDELMOEDIGE GEESTGESTELTENIS.

(Uit het Engelsch.)

EEn eerlyk Vader, zat van jaaren, en gezegend met een ryken overvloed van tydlyke have, hadt voor, de vrugten van zyn onvermoeiden vlyt en noeste naarſtigheid te verdeelen onder zyne drie Zoons. Naa zyne bezittingen in drie deelen geſcheiden, en elk zyn deel toegevoegd te hebben, zeide hy. „ Ik heb een
„ diamant van zeer groote waardye, deeze zal de eigendom
„ worden van den geenen, die denzelven, 't best verdient door
„ eene braave en edelmoedige daad, en ik geef u allen een vie-
„ rendeel jaars tyd om deezen prys te behaalen".

De drie Zoons gingen hier op van hun Vader af, en verſcheenen op den beſtemden tyd weder; en zich by hunnen Vader, die nu over elks verdienſten te regt zou zitten, vervoegende, ſprak de Oudſte. „ Vader, geduurende myn afweezen, bevondt een
„ Vreemdeling zich in zodanige omſtandigheden, dat hy genood-
„ zaakt was alle zyne bezittingen aan my toe te vertrouwen; ik
„ had hem geen handſchrift gegeeven, en hy zou niets hebben

„ kun-

„ kunnen bybrengen om te bewyzen dat ik iets het minſte van
„ hem immer ontving; en des niet tegenſtaande heb ik hem alles
„ wedergegeeven, is 'er niets pryswaardigs in deeze Getrouw-
„ heid "? —— *Gy hebt*, antwoordde de Vader, *gy hebt, myn Zoon, alleen uw pligt gedaan; indien gy bekwaam geweest waart om anders te handelen, de laagheid van zulk een bedryf hadt u met ſchande doen ten grave daalen: want Getrouwheid is een pligt. Uwe daad is eene daad van Regtvaardigheid; niet van Edelmoedigheid.*

De Tweede Zoon ſtelde zyn geval in deezer voege voor. „ Ik
„ bevond my, op myne reis, aan den oever van een meir, een
„ Kind was 'er ongelukkig in gevallen, en zou verdronken heb-
„ ben, was ik niet te hulpe gekomen. Ik toog het uit dit doods
„ gevaar, de bewoonders van den oever des meirs kunnen dit
„ getuigen". — *Zeer goed*, zeide de Vader hem in de reden vallende, *daar is niets edelmoedigs in deeze verrigting, gy hebt alleen gedaan, 't geen de menschlykheid vordert.*

De Jongſte der Broederen ſprak op zyne beurt. „ Vader, ik
„ vond mynen grootſten Vyand, die, van den weg afgedwaald,
„ te ſlaapen lag, zonder dat hy het wist, op den kant van eene
„ ſchriklyke ſteilte; de minſte beweeging die hy, wakker wor-
„ dende, gemaakt hadt, zou hem onvermydelyk daar in hebben
„ doen nederſtorten: zyn leeven ſtondt in myn hand. Ik droeg
„ zorg om hem met alle noodige voorzigtigheid wakker te maa-
„ ken, en van die gevaarlyke plaats te brengen". —— *Ach, myn Zoon*, riep de goede Vader, vol verrukking, uit, hem teederlyk omhelzende, *u komt ongetwyfeld dit kostbaar Juweel toe, gy hebt 'er het meeste regt op.*

AAN DE

MEDEDEELZAAME

LEYDSCHE BURGERYE;

By haare openbaare gifte op den 13den *October, des Jaars,* 1766, *voor drie Burgerhuisgezinnen, door den bevigen Brand, van den derden dier zelfde maand ongelukkig geworden* (*).

GY gaaft, in een' gemeenen nood, (†)
Toen de Armoê, door gebrek aan brood,
Schier op den oever van den dood,
Zich uwer hulp' had aangepreezen;
Gy gaaft, ô braave Burgery!
Hoe hoog verheft dit uw waardy!
Niet morrend', maar zo vry, en bly,
Als of 't uw laatſte gift zou weezen.

Nu reikt weêr uwe milde hand
Een ruime maat van onderſtand
Den zulken toe, die, door den brand,
En have, en goed, en Bloed verlooren:
ô Alleräkeligſte nacht,
Wat hebt ge al jammers aangebragt,
Toen kreet op kreet, en klagt op klagt,
De ziel nog feller trof, dan de ooren!

Doch,

(*) Dit Dichtſtukje is ons ter hand gekomen, na dat wy het Verhaal van den Leidſchen Brand, te Leiden by *C. van Hoogeveen Junior* gedrukt, reeds ontvangen hadden, en we hebben geoordeeld geen ondienst te zullen doen, met het zelve alhier ene plaets te geven.

(†) Byzonderlyk in het Jaar 1740, en nog by veele andere gelegenheden.

Doch, waar toe hier een' ramp herhaald,
Een deerlyk ſchouwſpel afgemaald,
Daar 't hart, nog niet geheel verſtaald,
Van ſchrikken, beeven moest, en yzen?
Neen, waarde Medeburgers, neen,
Het naar gezucht, gekerm, geween,
Sleet zagtjes, toen uw gift verſcheen,
Die ſtraks de flaauwe hoop deed ryzen.

Uw deugd van mededeelzaamheid
Hield ſtand, ſchoon 't wreevlig onbeſcheid
Het vroom beſluit, het wys beleid
Des achtbren Raads, te ſtout, dorst wraaken.
Gy ſtoorde u, noch aan wild geſnap,
Noch laf bedil, noch agterklap;
Veel al der zulken eigenſchap,
Die 't geld tot hunnen afgod maaken.

Geen ſoort van uitvlucht, hoe genaamd,
Hoe greetig door een' Vrek beaamd,
Die zich doch geener laagheid ſchaamt,
Had invloed op de gift van Braaven:
Dêr Burgervaadren heusch vermaan
Zag m' als een wet, iet heiligs aan,
En daar mêe hield zich elk voldaan,
In 't offren zyner liefdegaven.

En of die noodig zyn, dan niet
Wordt best beſlist door 't Hooggebied,
Terwyl het Oog, dat alles ziet,
Der Geevren harten kent, en nieren.
Hoe liefdloos dan is uw verwyt,
Dat zich het hart, meest, zondig kwyt,
Ô Yvraars, daar ge onkundig zyt,
Door welk een drift het zich laat ſtieren!

Nu ſmaakt het wel bewust Gemoed
Een lieflyk, en nooit walgend zoet;
Daar 't hulp verſchaft, in tegenſpoed,
Aan drie bezogte Huisgezinnen:
Dit 's ons genoeg, dit geeft u eer,
En eischt ge, ô milde Geevers, mêer?
Dit zelfs behaagt den Opperheer,
En doet u van het menschdom minnen.

Nog

Nog ſpruit 'er, uit uw jongſte deugd,
Eene andre ſoort van hemelvreugd,
Die recht eens Kristen ziel verheugt,
En daar al de aardſche voor moet zwichten:
Bedenkt, hoe 't hart nu zy geſteld,
Van hun, nog korts, door angst, bekneld;
Hoe 't, ſtaêg, in dankbre traanen ſmelt',
En, ſchreiend' zelfs, u weet' te ſtichten.

Hoe 't zynen lofgalm opwaards zend';
Uw gunst zich diep hebbe ingeprent,
De grootheid uwer gifte erkend';
Terwyl 't u, onophoudlyk, zegent.
Volgt ooit, op aardsch, en diersch vermaak,
Een wellust van zo zuivren ſmaak?
Dat hy dan zulk een naproef laak',
Dien nooit iet hemels is bejegend!

Geen wroeging van een' helſchen aard,
Gaat immer met de deugd gepaard,
Die nooit dan waar genoegen baart,
En zich ten eigen loon kan ſtrekken;
Daar de andre wrange vruchten teelt,
Zich zelve plaagt, zich zelf verveelt,
Eene eindelooze treurrol ſpeelt,
En nergens heul uit weet te trekken.

Doch, ſchoon 't verlies van have en goed,
Ten grootſten deele, zy geboet,
Dat, dat, helaas! van naaste bloed
Heeft van geen ſchepſel hulp te wachten:
Beklaaglykst Huisgezin! uw leed,
Waar van men hier geen voorbeeld weet,
En dat, in waarheid, bitter heet,
Kan God, kan God alleen verzachten.

Hy ſchenke u dan, op uwe beê,
Zyn' dubblen troost, zyn' dierbren vreê!
Hy deele u zynen zegen meê,
En blyv' uw' Rotsſteen in dit leeven!
Die zelfde God, ô Burgerſchaar,
Zy ook uw Schild, uw Beukelaar!
Wat vreugd! hy is uw Schuldenaar!
Hoe zoet, hoe zalig is het geeven!

DERDE EN LAATSTE PROEVE

over

HET INGEBEELDE EN WAARE VERMAAK.

(Vervolg van Bladz. 240.)

IN onze twee voorafgegane Verhandelingen hebben wy ons werk gemaakt. 1. *Om aan te toonen, dat de mensch beſchonken zy met zodanige aandoeningen, welke hem vatbaar maken voor Vermakelykheden, en gevoelig voor indrukzels, die hem van buiten aankomen.* 2. *Hebben wy doen zien, welk een ſchandelyk misbruik veelal van dat voorregt gemaakt word, en te gelyk de Bronnen opgeſpeurd, waar uit zulk ene onverſchoonelyke handelwys haren oorſprong neemt.* Nu zouden wy eindelyk in deze Verhandeling *de beste middelen pogen aan de hand te geven, om zulke Vermaken te bejagen, die ons een wezentlyk geluk bezorgen, en dierhalven niet ſlegts beſloten zyn binnen den engen kring van een ſchielyk voorby ſnellend Leven, maar die zich byzonder uitſtrekken tot de gewesten der zalige Wellusten, tot het ryk der onveranderlyke Gelukzaligheit, en by gevolge om zulke Vermaken na te jagen, die redelyken Schepzelen waardig zyn.*

Dan vooraf dienen wy ons nog een enkel oogenblik op te houden, met het groot onderſcheid aan te wyzen, tuſſchen wellusten, welke voortvloeijen uit het involgen der dierlyke driften; die voortvloeijen uit een dartel losbandig leven, en tuſſchen Vermaken, welke uit zuiverer Bronnen, uit de beoefening namentlyk der Deugd, en de betragting der Kristelyke pligten, hunnen oorſprong nemen, ten einde des te klaarder het groot onderſcheid in dezen een ieder voor het gezigt te brengen. Nimmer tog ſteken verſchillende Coleuren ſterker af, dan wanneer ze naast elkanderen geplaatst zyn. Nooit vertoont de Deugd zich aanvalliger, dan als 'er de onbevallige ondeugd naast aan ſtaat afgebeeld. Zo zullen de wezentlyke Vermaken ook uitſchitteren, wanneer zy geplaatst worden naast zulke, die, ſlegts in de verbeelding beſtaande, alleen de uitwendige Zinnen aandoen, zon-

der den Geest enig genoegen te kunnen ſchenken, zonder het gemoed ene ware vergenoeging te bezorgen.

Kom aan dan, gy losbandige Weereldling, laat ik u eens voor een ogenblik in uwe gewone Vermakelykheden volgen; laat ik eens met aandagt beſchouwen, wat uwe zinnen zo gevoelig aandoet, wat u geſtadig wegſleept naar plaatzen, waar gy voor uw anderzins onrustig gemoed enige vergenoeging zoeken wilt. Kom aan, ik woon met u een dier dartele byeenkomſten by, werwaarts gy dag aan dag word heen geſleept.

Ik ſta verbaast op de eerſte intrede! Alles wat rontom u is ſchittert, alles is leven en vermaak, gy ſchynt u te baden in ene Zee van enkele wellusten. Gy lagt, gy ſchatert, gy geeft u volkomen over aan de leiding uwer ongetemde driften. Niets weerhoud u, Deugd, noch Godsdienst beletten u in het bejagen van uwe losbandige wellusten; gy kent geene andere drift, geene andere leiding dan alleen de involging uwer onbeteugelde hartstogten. Hier aan te voldoen, dezen den ruimen teugel te vieren, meent gy is het grootſte geluk, dat een Sterveling op aarde bejagen kan. Gy oordeelt het een redelyk wezen en voor alles uwe ieverige pogingen waardig. Dan zie daar in het midden der losbandigſte Vermakelykheden, loost uw Boezem nu en dan een zugt. Terwyl gy helder uit de borst lagt, in het midden van de ſchaterendſte vrolykheit, zie ik zomtyds uw gezigt beangst en bekommert; ik ontdek 'er trekken in, even als of uw hart te onvreden, onvergenoegd en beklemd was, even als of uw Boezem met benauwdheid en wroegingen geprangd wierd. Gewis, uw gezigt vertoont uitwendig de tekens van ene onvergenoegde, van ene onrustige Ziel, en verraad het hart van binnen; ik moet 'er uit beſluiten dat uw boezem die zagte, die bedaarde kalmte mist, zonder welke nimmer zuivere wellust geſmaakt, zonder welke nooit waar geluk genoten word. Maar wat genaakt u? Zie daar, die beklemtheit van uw hart, welke ik zo even nu en dan by tusſchenpozen in uw gezicht ontdekte, zie daar, die beklemtheit zie ik ogenblikkelyk toenemen. Wat ongeval is 'er nakende? Geene vrolyke houding kan langer meer de verwarring van uw hart, voor een opmerkzaam oog, verbergen. ô Ja, ik ontdek 'er de reden al van, wat vraag ik naar de oorzaak, daar ze zo zigtbaar voor de geringſte opletenheit is? Gy moet vertrekken. Gy moet der Vermakelykheden vaar wel zeggen, en gy word gewaar dat ze uwe Ziele geheel ledig laten. Haastig ſnellen de ogenblikken van Ver-

maak

maak voor by, geen tyd is vlugtiger dan deze; maar zie daar, geene omſtandigheit doet de Ziel der vermaak zoekende Lieden geweldiger aan, dan dezelve te moeten verlaten; daarom verlaten ze nimmer de zinnelyke wellusten, dan met oogmerk om weer ſchielyk andere op te zoeken. Doch ik verlaat u nog niet, ik zal u volgen tot in uwe eenzaamheit, om te zien wat gedrag gy aldaar houden zult. Gy zyt nu zo aanſtonds wedergekeerd van ene plaatze, alwaar de dartele, alwaar de losbandige Vermaken in den hoogſten top waren, alwaar men zich baadde in allerlei vleeſchelyke wellusten, alwaar men aan alle zyne neigingen en verkeerde driften den ruimen teugel vierde, kom aan, geef my eens ene nette beſchryving van 't geen aldaar uwe Ziele geſtreeld heeft; van 't geen u zo verrukte, van 't geen uwe uitwendige zinnen zo bekoorde, want my ontbreekt 'er als nog het juiste denkbeeld van; ik kan tot nog toe niet begrypen, om welke reden gy deze Vermaken zo gretig najaagd; mogelyk zal 'er dit de oorzaak af zyn, om dat ik 'er geene gunſtige gedagten af vorme. Zie daar, alle uwe Zintuigen ſchenen gevoelig, en op ene zeer aangename wyze aangedaan te worden; zo veel dagt my in u te kunnen beſpeuren: echter uwe houding gaf my iets te kennen, 't geen me geene al te gunſtige denkbeelden van uwe Vermaken doet vormen. En nu, nu in deze omſtandigheden, afgeſcheiden van de plaatze, alwaar gy uwe Vermaken genoot, nu heb ik u ſlegts met een half oog te beſchouwen, om ten vollen in myn vermoeden bevestigd te worden; namentlyk, dat alle uwe wellusten ſlegts in de verbeelding beſtaan, en uwe Ziele geene ware vergenoeging ſchenken kunnen. Ach wat misleid gy uwe Ziele jammerlyk! Ondervint gy zelve dan niet, dat uwe omſtandigheit naar is? Ondervint gy niet dat gy, na de genieting uwer Vermakelykheden, beangst, bekommerd en benauwd zyt? Dat uw boezem op ene jammerlyke wyze geprangd word? Gewis gy moet zulks ondervinden, naardien ik het uit uw gedrag zo levendig lezen kan. Bedrieg ik me niet, zyt gy het zelve mensch wel, dat nog maar weinige ogenblikken geleden zo uitbandig vrolyk was? Ja gy zyt het zelve. Zeg me dan, zonder enige agterhouding, zeg me ter goeder trouwe, welke is de oorzaak van deze uwe ſchielyke verandering? Ik ſta verbaasd over uw antwoord: gy zegt; „ het vermaak is my ſchielyk ontvlugt, „ en dit maakt my zo verlegen; ô tyd, ô onverbiddelyke „ tyd, die zo ſchielyk voortſnelt, duizend beſchuldigingen „ kan ik tegens u inbrengen....". Laat af Dwaas, laat af

verdwaasde Mensch; het is geenzins de tyd, maar u eigen zelven, dien gy te beſchuldigen hebt, naardemaal gy vermaaken verkiest, die de bejaging van redelyke ſchepzelen onwaardig zyn; Vermakelykheden, welke geen wezen bezitten, niets in zich bevatten, om de wyde uitgeſtrekte begeertens uwer Zielen te kunnen verzadigen; wellusten die derhalven uwen boezem ledig laten, en alleen het hart vervullen met kwelling, met angtsvallige benauwdheden, met een knagend, met een wroegend hartzeer.

Dus ben ik dan nu ten vollen zeker, dat alle uwe Vermaken ſlegts in verbeelding beſtaan; dat alle uwe verrukkingen geveinsd, dat alle uwe aandoeningen verward waren; dus is 'er geen de minſte twyfel meer overig, of al uw geluk is werktuigelyk geweest, het geen geene enkele voetſtap van genoegen in de Ziel overlaat: maar integendeel uwen boezem vervult met bitter ongenoegen. Dat ik me in dezen niet misleide, getuigen alle de omſtandigheden op de overtuigenſte wyze. Verbeel u nochtans niet dwaze Weereldling, dat het met alle Vermaken aldus gelegen zy. Laat ik hier naast eene Schildery ophangen, van een mensch, die, uit zuivere grondbeginzels van Deugd, Vermaken najaagt van veel edeler Natuur, overeenkomſtig zyn redelyk beſtaan, en de oogmerken waar toe hy geſchapen is; ten einde men overtuigende zien moge met welke bevallige en aangename trekken dit Tafereel boven het andere uitſchittert.

Hy, die oprecht betuigen kan: „ Wien heb ik nevens U, ô „ God! in den Hemel, nevens U lust my ook niets op aarde". Deze is ook verzekerd: „ Dat alſchoon zyn vleesch bezwy- „ ke, God nochtans de Rotsſteen van zyn heil, en zyn deel „ in Eeuwigheit is". Voorwaar iets groots God, den Al-genoegzamen God, die alle onze begeertens vervullen kan, te hebben tot zyn Rotsſteen, tot zyn Deel; en dat niet voor eenen tyd, ſlegts voor weinige ogenblikken; maar, ô onſchatbaar geluk, voor ene nooit eindigende Eeuwigheit. Dit moet de Ziel ene wellust ſchenken, waar van een eindig vernuft geene genoegzame denkbeelden vormen kan. Zulk een, die deze betuiging in waarheit doen kan, moet derhalven al in dit leven de voorſmaak genieten van die eeuwige wellusten, die hy eens op ene volmaakte wyze in de Hemelſche gewesten ſmaken zal; maar welke gevolgen moeten hier uit natuurlyk voortvloeijen? geene andere, dan dat zyn gemoed altoos met ene bedaarde kalmte vervuld is, dat zyn Ziel nooit door angtsvallige bekommeringen ontrust worde; en dus dat hy een vermaak geniet van ene veel edeler natuure dan dat der Weereldlingen.

Dan

Dan zulk een vind ook zyn grootſte lust, al zyn vermaak, in de beoefening van zodanige pligten, die haar opzigt hebben op God zynen Schepper, op zynen Evenmensch, en op zich zelven. Zulke Zielen bezitten dierhalven ene waaragtige, en brandende Liefde voor den Godsdienst; derzelver innigſte lust is, haaren Genadigen Weldoener in deszelfs Grootheit, Volmaaktheit, Goedheit en Algenoegzaamheit te aanbidden en groot te maken, geſtadig ſtellen ze zich voor ogen zyne genadige onderhouding, zyne gunſtryke beſcherming, en hier in vinden zy ſtoffe ener onvermengde Blydſchap. Alle hunne bedryven worden ingerigt naar het voorſchrift van Gods Allerheiligſten Wil, en ze vereenigen zich in dit middelpunt, om de oneindige Bron van allen Goed te verheerlyken, en grootheit toe te brengen. ô Geene aardſche wellust kan halen by die ſtreelende verzekering, dat men zich op alle mogelyke wyze toelegd om God te gehoorzamen, om hem te dienen en te vreezen. Geen vermaak is zo ſtreelend, dan verzekerd te zyn van Zynen Schepper bemind te worden, en hier van kan men verzekerd zyn, wanneer onze liefde tot God ongeveinsd is. En hy die zyne pligten omtrent God zynen Schepper en Onderhouder op deze wyze betragt, Hem hartelyk bemind, zal ook nimmermeer enigen haat tegens zynen Broeder in den boezem kunnen voeden: hy zal in tegendeel ene algemeene Liefde betoonen jegens alle menſchen als zynen Evennaasten, en hier door zal hy de liefde van allen tot zich trekken, in vrede en ſtille gerustheit leven; hy zal ene zonderlinge en hartelyke liefde toedragen aan allen die God oprechtelyk beminnen in Christus Jezus; die allerwegen ook de voetſtappen drukken van hunnen liefderyken Heiland; hy zal gaarne den Schuldenaren vergeven, om by God vergevinge van ſchulden te erlangen, wel verzekerd, dat zyne liefde tot God nimmer oprecht zyn kan, ten zy hy zynen Broeder lief hebbe. Daarom zal hy zyn hart zuiveren van die verderfelyke ondeugden, nyd, haat, twist en tweedragt; den Vrede zal hy boven alles hoog ſchatten, en de liefde zynen voornaamſten pligt rekenen. Dus is de vreeze Gods, de liefde tot den Godsdienst, de oprechte Godsvrugt, de onderhouding der Euangeliſche geboden, en het beoefenen van alle Christelyke Deugden, de allerrykſte Bron van wezentlyk geluk, de Bron van zuivere wellust, van beſtendig en nooit walgend vermaak. Al wie God opregt bemind, zynen Evenmensch lief heeft, zal derhalven het goede ondervinden; zyne dagen zullen gemeenlyk zyn dagen van voorſpoed en

geluk; en al gebeurt het eens dat 'er winden van tegenſpoeden waijen, dat de booze waereld zich tegens den zulken verzet, zo zal de Godsvrugt hem nochtans kragtdadig ondersteunen, en de troostende taal van onzen gezegenden Heiland hem bemoedigen. „ Lydt gy in de weereld verdruk„ king, hebt goeden moed, ik heb de weereld overwonnen". —— Eindelyk zulk een, die God aldus bemind, zynen Evenmensch nimmer enigen haat toedraagt, zal deze noodzakelyke, deze groote en heilzame pligten tot zyne eigen behoudenis, tot zyn eigen nut en zaligheit betragten; want hy zal met blydſchap geduurige voortgangen maken in de heiligheit, en toenemen in ware Godzaligheit, en alzo met vreugde zynen weg hier op aarde bewandelen, navolgende zyn Godlyk hoofd, naar wien hy den eernaam van Christen draagt, op alle mogelyke wyzen. Aldus zal hy zyn beminnelyk Karakter van tyd tot tyd nog beminnelyker pogen te maken, en hier door enen vasten vrede met God verkrygen, die hem met eeuwige liefde en ontferminge omringen zal. Hier door zal hy vrede met alle menſchen hebben, en enen verkwikkelyken vrede met zyn eigen gewiſſe. Nergens is 'er eene beſtendige vrede, zo de Conſcientie niet volkomen bevredigd is: maar als dan, wanneer men die vrolyke bewustheit heeft van te leven overeenkomſtig met zyne verpligting, als dan heerscht 'er in den Boezem die zagte kalmte, die zuivere blydſchap, die onuitputtelyke vreugde, die alle verſtand en beſchryving te boven gaat; dat vergenoegen, zonder welke alle vermaak verdwynt als ene gedagte: maar dat, boven het bereik zynde van alle verbeelding, tevens ook buiten het bereik blyft van alle verandering; dat zelfs blyft, ſchoon den mensch alles ontbreke; dat in het midden der rampſpoeden hem niet begeeft; dat blyft ſchoon de Weereld voorby gaat.

Zie daar beſchouwt nu, uit deze flauwe trekken, het groot en magtig onderſcheit tusſchen Deezen en Hem, die de dartele wellusten, de ingebeelde Vermakelykheden ten dienſte ſtaat; zie daar het verbazend onderſcheid tusſchen enen Weereldling en Hem, die God vreest, die de Deugd bemind, zyne ware blydſchap zoekt in de betragting der Christelyke pligten, in het bejagen wat met de Redelykheit, Billykheit en Gods uitdrukkelyk bevel inſtemt. Zie daar eene duurzame Blydſchap, een ſtoorloos vermaak, dat nooit wroeging, kwelling, noch hartzeer baart; dat nooit doet walgen, noch aan de plaats gebonden is, die men moet verlaten. Zie daar Weereldling, die de wellusten dezes levens najaagd. Zie daar

daar hoe gy U op 't einde al te jammerlyk bedrogen en misleid zult vinden.

Maar Gy daar en tegen, die uwen pligt betragt uit een deugdzaam Grondbeginzel, om daar door namentlyk GOD, uwen Maker, ſteeds te verheerlyken, om te beantwoorden aan het groot einde waar toe Gy geformeerd zyt, Gy ſmaakt in uwen boezem ongetwyfeld de edelſte Wellusten, Wellusten van veel edeler Natuur, dan de genen, welke de Weereld, met al derzelver dartele begeerlykheden, aan het bedorven vleesch kan verleenen; veel edeler dan het geen ons Aanzien, Weereldſche magt, Majeſteit, Grootheid, Gezag, Pragt of een Lui en Vadzig Leven ſchenken kan. — Alle grootheit en aanzien in deze Weereld, alle uitſtekende gaven boven andere, alle wetenſchappen, kennis en geleerdheid kunnen een ſlegt mensch geen 't minſte voordeel toebrengen; want zouden wy met alle die uitſchitterende hoedanigheden, met alle die voordeelen boven anderen, wanneer wy in den aart ſlegte menſchen blyven, wel gelukkig zyn kunnen? Het tegendeel is hier waaragtig. Hier is een Vermaak dat de Ziel ſmaakt, en dat onmiddelyk voortvloeit uit deugdzame Grondbeginzels, uit pligten, die van een zuiver Gemoed betragt worden; dit vermaak is wezentlyk, en hangd niet af van enige uitwendige omſtandigheden, het blyft de Ziel by, ſchoon zelfs alle omſtandigheden veranderen; dewyl de Deugd te betragten, zyne pligten waar te neemen, en Godvrugtig te leven, niet anders is, dan zulke daden te verrigten, die onmiddelyk invloed op ons geluk hebben; daar de aankweeking van Deugd, tot een zeker en ontwyfelbaar gevolg heeft de vermeerdering van ons wezentlyk Vermaak, den enigen Grond van ons Geluk.

Dan laat ons zien op welke Deugden een Christen zich voor al behoord toe te leggen, om zyn wezentlyk geluk, op enen onwankelbaren grond, te bouwen, en zyn hart met de edelſte Wellusten te vervullen. — Ik meen dat de Rechtvaardigheit, Voorzigtigheit, Trouwe, de beoefening van Weldadigheit, de Liefde, het beheerſchen zyner Driften, Barmhartigheit, ontzag voor God, Liefde en eerbied voor den Godsdienst, onontbeerlyke Deugden zyn, welke de Mensch niet kan noch mag verwaarloozen, om dat ze onmiddelyk opzigt hebben op ons geluk; want worden onze Daden naar zulk een rigtſnoer geregeld, als dan verkrygt ons geluk enen vasten ſteun, een' Grondſlag, die onwrikbaar is; ons Vermaak zal uit ene zuivere en onvermengde Bron vloejen; ons gemoed verkrygt die ſtille bedaartheit,

die zoete kalmte, welke onze boezem in rust houd. —— De beoefening der Weldadigheit, om, met één enkel woord, van deze aangename Deugd, in het byzonder te ſpreken, ſchenkt de Ziel zulk een wezentlyk genoegen, en is waarlyk een der bekoorlykſte Deugden; in zo ver dat ze als de voornaamſte Bron onzer Blydſchap, uit welke al ons Vermaak en Geluk voortvloeid, mag aangemerkt worden; want wat is 'er ſtreelender voor 't Gemoed, dan veler moejelykheden te verzagten? Wat vermaak kan 'er halen, by de jammerlykſte, by de aan de Wanhoop dikwils grenzende verdrietelykheden dezes levens, voor velen, te verminderen, all' derzelver geweldige aanvallen tegen te gaan, en de drukkendſte bejegeningen te lenigen? —— Is het niet met wederkeering tot zich zelve zyn eigen geluk te bewerken, wanneer men zorg draagt voor den welſtand van zynen Evenmensch? Slaan we niet op deze wyze enen aangenamen omweg in, ten einde daar door onze wezentlyke Blydſchap te vermeerderen, wanneer wy de gelegenheit opzoeken, om Noodlydenden by te ſtaan? Gewis nooit is onze Vreugd onvermengder, nooit is onze Blydſchap uitgebreider, dan als we zo edelmoedig van harte zyn, om aan anderen wel te doen; en deze is ene ontwyfelbare, ene euwige Waarheit. „ Ter eere van zynen „ Schepper, en ten nutte van zynen Evenmensch te leeren „ leven, is niets anders dan ten zynen eigen nutte te le„ ven". —— Zie daar ene voornáme Bron aangewezen, om onze Blydſchap te vermeerderen, om ons een wezentlyk vermaak te bezorgen, en ons geluk duurzaam en zeker te maken. —— Wat zyn nu de ingebeelde Vermakelykheden, het involgen der verdorven driften en harstogten? Het bejagen der Weereldſche iedelheden; wat zyn nu Eer, Aanzien, Pragt en Luister, in vergelyking van zulke Vermaken, die ons ene zuivere, ene onuitputtelyke Euwige en volmaakte Blydſchap ſchenken kunnen? ——

Dan is het Vermaak zo zonderling, ter eere van zynen Schepper, en ten nutte van zynen Evenmensch te leven, zo zal het 'er voornamelyk op aankomen, ten einde dat gewigtig doelwit te treffen, dat wy al onzen wandel in dit leven, volgens dit rigtſnoer, alleen inrigten. —— Dat God volmaakt Heilig is, dat het oneindig Opperwezen, de eerſte Oorzaak aller dingen, zo afkeerig van onrecht is, zo vet afgeſcheiden van de zonden, dat alle wanbedryven in zyne allerheiligſte oogen ten uiterſten walgelyk zyn, is eene onveranderlyke Waarheit, die men boven al moet weten. Maar

dan

dan zal het ook te gelyk van de uiterſte noodzakelykheit zyn, dat wy onzen wandel overeenkomſtig deze onveranderlyke waarheit inrigten; wy dienen dan allereerst van ons zelve af te beginnen, ons te bevlytigen om met allen ernst alle onze bedryven te verbeteren, die de Deugden van den oneindigen God zouden kunnen kwetzen. Wy moeten alle onze bedorven harstogten poogen te regelen, ten einde wy overeenkomſtig den Wil van onzen Almagtigen Schepper leven, hem gehoorzamen en onzen Naasten niet beledigen; wy moeten alle onze driften matigen, en onze uit- en inwendige, dat is onze heimelyke en openbare, gebreken, tragten te verbeteren; want hoe zwaar zulk een werk ook zyn moge, het zal ons daar na, op ieder ogenblik, een ſtreelend Vermaak toebrengen, en wezentlyk ons geluk uitbreiden.

Het is een teeken van zwakheit, een doorſlaand bewys van magteloosheit, zyne driften, voor welke men geſtadig bloot ſtaat, niet te kunnen beteugelen. De iever om Vermaken, en vleeſchelyke Wellusten natejagen, is een teeken van enen lagen en kruipenden Geest. — Salomo *verheft de ſterkte van Hem, die zich zelven overwint, boven die, waar door men ene Stad inneemt.* — Het kan ook geen wezentlyk Vermaak aanbrengen, zich aan zyne heerſchende driften te onderwerpen; daar tog het denkbeeld van overwonnen te worden, niet dan verdriet en hartzeer baart. —

De tweede trap om ons geluk uit te breiden, om ons een wezentlyk en duurzaam vermaak te bezorgen, is alle Gods Wetten en Geboden te onderhouden; want hier in is groote Loon. Wy moeten derhalven dat Volmaakt Opperwezen welbehaaglyk tragten te leven, en dat wel volgens het voorſchrift van zynen geopenbaarden Wil, en ons nedrig aan alle deszelfs bevelen onderwerpen. — Dan, zonder kundigheit van iemands bevelen te hebben, is het onmogelyk overeenſtemmend met zynen Wil te handelen; derhalven kan 't niet anders, dan van de uiterſte noodzaaklykheit zyn, dat we ons boven al benaarſtigen, om in de kennis van Gods geopenbaarden Wil toe te nemen; dewyl het zonder deze kennis onmogelyk is, dat we onzen Schepper welbehagelyk kunnen leven: maar dat meêr is, zonder ene genoegzame kennis van dezen Geopenbaarden Wil van God, het enige rigtſnoer van allen onzen wandel, kan nimmer een redelyk Schepzel enig wezentlyk genoegen, eenige ware Vreugde ſmaken, noch enige onvermengde blydſchap genieten, en dus nooit op een regt Vermaak, veel minder op ene volmaakte

maakte Wellust hier namaals hopen. — 'sMenschen volmaaktste Wellust bestaat in Gods bevelen te gehoorzamen, naar zyne heilige billyke Wetten te leven, en zo te wandelen op den Weg van Deugd en Godzaligheit. —— Aldus voortgaande klimt men, by trappen, tot de hoogste Gelukzaligheit op, tot het Toppunt der volmaaktste Welluste, alwaar de kennis om God te dienen, een onafgebroken Vermaak zal opleveren. ——

Maar het geen nu onze Goedertieren Schepper van ons afvordert, ten einde wy ons langs dien weg een duurzaam vermaak bezorgen mogen, is de beoefening onzer pligten, een gedrag te houden, betamelyk ons redelyk bestaan. —— Wy hebben gezien, dat alle onze handelingen uit dit voorname Grondbeginzel, *de Liefde Gods en des Naasten*, moeten voortvloejen, en hoe wy God onzen Maker nooit recht kunnen beminnen, wanneer wy in den Boezem enen haat koesteren tegens onzen Evenmensch; wy moeten derhalve onze vermaning andermaal herhaalen, en sterk aandringen *op de Bestiering van zich zelven*, en op zulke pligten, die onmiddelyk opzigt hebben *op God en onzen Naasten*; als daar zyn, ene tedere *Godvrugt*, *Nedrigheit*, *Onderdanigheit aan de Wetten des Euangeliums*, *de beoefening van goede Trouwe*, *Edelmoedigheit*, *zelfs tegens de zulken die ons haten*, *Mededogenheit*, *Belangloosheit en Grootmoedigheit van Ziel*. Deze pligten zyn van zo veel gewigt en aanbelang, dat we die, zonder ons kwelling en wroeging te berokkenen, niet verwaarloozen kunnen; want zo dra worden wy in de betragting van dezelve niet nalatig, of ons geluk slaat aan 't waggelen, en loopt gevaar van geheel *in te* storten; daar in tegendeel der zelver beoefening, ons gemoed in ene bedaarde kalmte houdende, ons geluk doet aanwassen; waar door wy ene zuivere blydschap, en een onbedenkelyk vermaak genieten. — Een onvermengd genoegen word 'er geboren uit de bewustheit, dat wy ons tegens wezens, van gelyke beweging als wy, zodanig gedragen, als we wenschen, dat ieder zich tegens ons gedroege; en den Elendigen in alle omstandigheden te hebben bygestaan, verkwikt en ondersteund, moet ons, gelyk wy reeds aangetoond hebben, een verrukkelyk vermaak schenken. Dan welk ene zielstreelende Blydschap, welk ene vreugd en genoegen, werkt in ons gemoed die overtuiging van ons eigen gewisse, dat we nooit getragt hebben de Deugd om ver te rukken, noch hare Fundamenten te ondermynen; maar dat in tegendeel alle onze pogingen gestrekt hebben, om

hare

hare Grondſteunen vast te maken en te bevestigen; dat wy ons benaarſtigd hebben om God onzen Schepper welbehagelyk te leven, en altoos gepoogd, zo veel in ons was hulpelooze ongelukkige Schepzels te ondersteunen, en jegens allen ons wel te gedragen. — Deze vergenoeging is zo groot, dit vermaak zo wezentlyk, dat 'er de Ziel geheel door vervuld word. Daar en boven verzelt ons dit genoegen ten allen tyde, op alle plaatzen, in allerley zoort van omſtandigheden van dit Leven; het breid onzen voorſpoed wyder uit, en doet ons den tegenſpoed geduldig dragen. — Deze Blydſchap derhalven, dit Vermaak, en met één woord dit Wezentlyk geluk is van zulk enen beſtendigen aart, dat noch haat, noch nyd, noch Vyanden, noch tegenheden ons die immer ontnemen kunnen, terwyl de Dood zelfs niet meer daar tegen kan uitrigten, dan dezelve Euwig maken. —

Aldus onzen pligt betragtende, zullen ons alle dingen mede werken ten goede, wy zullen vermaak ſcheppen uit de voorwerpen, welke ons ieder ogenblik omringen; de onzondige Vermakelykheden dezes levens, met matigheid gebruikende, zal derzelver genot ons ook ene zoete Verkwikking ſchenken. Met een zoort van Verrukking zullen wy de ganſche Natuur, en met ene diepe verwondering de Werken van Gods almogende vingeren beſchouwen. In alles zullen wy zyne Grootheit, zyne aanbiddelyke Wysheit, en zyne onverdiende Goedheit ontdekken. Vestigen wy ons gezicht op de voorwerpen, die ons beneden omringen, wy doen gene enkele voetſtap, of vinden overvloedige ſtoffe, om onzen Euwigen Maker en Goedertieren Weldoener te loven en te danken. — Slaan wy ons oog opwaards in de hoogte, met eerbied en verwondering beſchouwen wy, die onmeetbaare ruimte, waar in millioenen werelden bewogen werden, in de allergeſchiktſte en de juiste orde. — Zien wy den Morgenſtond dagen, deze brengt ons ene zoete, ene zagte verkwikking aan; daalt de Avondſtond, ons hart zal op de beſchouwing daar van vervuld worden met dankbaarheit. — Op deze wyze nu zullen alle dingen ten goeden werken den genen, die God vreezen. —

Dan hoe ſtreelende is het genoegen, hoe verkwikkelyk het Vermaak, hoe gevoelig de Wellust, met diepen eerbied te overwegen, dat men, onder het oog en opzigt van een Alziende, Almagtig en Genadig God, leeft, dat die alle onze gangen ziet, dezelve beſtiert, en door zyne Aanbiddelyke Wysheit ten onzen beste inrigt. — Dog boven alles

les zal niets onze Ziele met vermogender indrukzels vervullen, dan verzekerd te zyn, en hier van kunnen wy verzekerd zyn, wanneer wy een Gode welbehagelyk Leven leiden, wanneer wy wandelen op den weg van Deugd en Godzaligheit, wanneer wy God in zynen Zoon, onzen euwigen Verlosser alleen zoeken; dat Hy, naar zyne onschatbare Goedheit, onkreukbare Rechtvaardigheid, en aanbiddelyke Wysheit, ons de vervulling aller onzer begeertens schenken zal; dat wy van God onzen Hemelschen Vader euwig zullen bemind worden, en dat we uit zyne Volheit ontvangen zullen ene Gelukzaligheit, ene Wellust, zo onbegrypelyk, als uitgestrekt, en zo duurzaam als het bestaan onzer onstervelyke zielen zelve. ——

Uit zulke gedagten nu kunnen niet anders, dan, als uit ene onuitputtelyke Bron van Wellusten, de grootste Vreugd, en de wezentlykste Vermaaken opryzen; Vermaaken, waar van het vooruitgezigt 's Werelds moejelykheden dragelyk maken kan; de jammeren en elenden, welke ons Leven verzellen, verzagten; het genoegen en de blydschap verdubbelen, den geringsten staat verheffen, boven de schitterenste Majesteit; als zonder welke alle Aanzien, Eer, Heerlykheit en Magt op deze Weereld lastig en onaangenaam zyn. ——

Dat dan een Weereldling zyne ingebeelde Vermaaken najage. Dat hy zyne driftige neigingen, zyne verkeerde en zondige begeerlykheden involge; —— laten wy ondertusschen geene andere pogingen aanwenden, dan zulken, die ons ene onuitsprekelyke euwige en volmaakte Blydschap schenken kunnen; ene Blydschap die den weg baant tot die Vreugde, waar door alle de begeertens onzer Zielen kunnen, en zullen vervuld worden; alwaar ene Fontein van Euwige Wellust zal ontspringen, uit welker volheit de ene Zaligheit op de andere de Ziel zal toevloejen; Zaligheden, in welker overdenking een eindig vernuft zich moet verliezen; Zaligheden, zo onuitsprekelyk, dat geen sterfelyk oor van iets dergelyks gehoord; zo heerlyk, dat geen verderfelyk oog ooit iets van die natuur aanschoud heeft; zo groot dat ze zelfs in 's menschen hart, in dit leven, niet kunnen opkomen; bestaande in die onuitsprekelyke ondervinding, in dat Hemelsch genot der zuivere, euwige en onveranderlyke Liefde van eenen Drieënigen God. ——

C. V. D. G.

VER-

VERTOOG OVER DE OPKOMST EN VOORTGANG DER KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN.

Door den Heer Baron DE BIELFELD.

„ IN het vast vertrouwen, dat het Vertoog over: *De beu-*
„ *zelagtige en onnutte Kunſten en Weetenſchappen*, van den
„ Baron DE BIELFELD, onzen Leezeren welgevallen heeft
„ (*), bieden wy anderwerf een Vertoog, van dien zelf-
„ den Schryver overgenoomen, hun aan; het zal door de
„ kortheid en rykheid van ſtoffe behaagen".

De Geſchiedenis der letteren leert ons den oorſprong, den voortgang, het verval, en de weder opkomst van alle Kunſten en Weetenſchappen, zints den aanvang der wereld tot op onze dagen, kennen. Zy is of *algemeen*, en beſchouwt als dan de Geleerdheid in haare geheele uitgeſtrektheid; of *byzonder*, wanneer zy elke Kunst, en ieder Weetenſchap, hoofd voor hoofd, behandelt; van de eerſte zullen wy hier alleen gewaagen.

Wie van Menſchen ſpreekt, ſpreekt van weezens bedeeld met een redelyk vermogen; waar menſchen zyn, is deeze natuurlyke bekwaamheid. Dit heeft plaats gehad van het begin der eeuwen, dit zal volduuren tot de voleindiging der wereld. De eerſte werkingen van 's menſchen geest betreffen zodanige voorwerpen, als tot zyne eigene behoudenis behooren, en de tweede zodanige, die zyne behoeftens kunnen vervullen. Deeze twee voldaan zynde, begint 's menſchen geest te redekavelen, hy wordt, zonder het te weeten, zonder het te beoogen, een Philoſooph, en ongevoelig doet de redekaveling en ervarenis hem in wysheid toeneemen. De eerſte Menſchen hielden zich natuurlyk bezig, om zich te beſchermen tegen de hoofdſtoffen, de wilde dieren, en andere menſchen, bykans even woest als de beesten des velds, en om hunne natuurlyke behoeftens te voldoen. Ziet hier tevens de rede waarom barbaarſche en onbeſchaafde Volken, waarom Volken, die in geduurige oorlogen leeven, of door armoede de noodzaaklykſte leevensbehoeftens, ſchaars kunnen bekomen, altoos dom en zonder Kunſten en Weetenſchappen geweest zyn, en altoos zullen zyn.

De eerſte Menſchen, van welken wy kennis gekreegen heb-

(*) Zie: boven. *Mengelw.* bl. 241.

hebben, onthielden zich in *Asie*, 't geen wy het *Oosten* noemen, wegens de plaatslyke gelegenheid van dit Wereld-deel, ten onzen aanziene. Zy kwamen ongetwyfeld met dezelfde bekwaamheden van geest, als hunne naakomelingen, ter wereld. Zo ras zy voor hunne veiligheid, en leevens onderhoud gezorgd hadden, begonden zy natuurlyk te denken en op te merken. De noodzaaklykheid zelve maakte hun yverig en arbeidzaam. Wy moeten gevolglyk den eersten oorsprong der Kunsten en Weetenschappen, in het *Oosten* zoeken, waar de eerste Menschen woonden. De Geschiedkunde staaft, het geen de Rede regtmatig in dit stuk verwagt. Zy toont hoedanig de staat der Letteren was, in 't oud *Arabie*, in *Egypte*, in *Syrie*, te *Babylonie*, in *Persie*, by de *Pheniciers*, (een volk waar aan wy de Schryf-kunst verschuldigd zyn, en in wier land de Kunsten en Weetenschappen haare wiege schynen gehad te hebben.) Zy vermeldt ons hoe ver het menschlyk verstand, in die eerste eeuwen, het gebragt hebbe, in andere deelen der bekende Wereld. De gedenktekens welke overgebleeven zyn, van die langvoorledene tyden, als, by voorbeeld, de beroemde ruïnen van *Palmyra*, eene stad in *Syrie* naby *Woest Arabie*, strekken tot genoegzaame bewyzen, dat die EERSTE EEUW der Kunsten en Weetenschappen, noch vergeeten, noch veragt moet worden; dat de heerlykste uitvindingen den *Grieken* niet toebehooren, naardemaal de oudste Volken uitgemunt hebben in Kunsten, die de *Grieken* nauwlyks tot volmaaktheid bragten, en nimmer, aan hunne werkstukken, dat leeven, die grootsheid gaven, zo duidelyk in de Kunststukken hunner voorgangeren te ontdekken: en men mag met rede veronderstellen, dat Volken, in de Bouwkunst uitmuntende, niet geheel onbedreeven geweest zyn in andere Kunsten en Weetenschappen, van welke, door het lang verloop des tyds, geene overblyfzels tot ons gekomen zyn.

Laat ons hier eene gewigtige aanmerking voordraagen. Men blyft in de gewoone verwarring, wanneer men ziet, dat heden ten dage groote vernuften, en geesten, anderzins van geene Wysgeerte ontbloot, zich overgeeven aan de droomeryen van aan de lugtsgesteldheden, en aan zekere gewesten, met uitsluiting van andere, die meer of min gemaatigd of heet zyn, de uitvinding en het volmaaken van de heerlykste Kunsten en fraaiste Weetenschappen, toe te schryven. Men is 'er zeer op gesteld om aan een verborgene invloed, eene overeenkomst, en duizend andere harsenschimmen, waar voor men geene rede weet te geeven, geloof te slaan. Maar hy,

by, die de moeite wil doen, om 't gezegde in den aanvang te overweegen, zal buiten twyfel uit dergelyk eene dooling gered worden. 't Is het algemeene zeggen, dat de Dichtſtukken en andere Schriften der *Oosterlingen*, een zeker leeven, een zeker vuur, eene zekere verrukking in zich hebben, volkomen onnavolglyk voor hun die de koudere *Westerſche landen* bewoonen. Maar ſteekt 'er in dat verruklyke zo groot eene verdienſte? Zetten die *Hebreeuwſche* en *Oosterſche* wyzen van ſpreeken, die vergetrokkene grootſpraaken, die gedronge gelykenisſen, die reusagtige verbeeldingen, die onophoudelyke vercieringen, zo veel ſchoonheids by? Is die zwellende ſtyl zo voortreffelyk? 't Schynt in tegendeel dat de menſchen, naar maate zy wyzer geworden zyn, ook afgezien hebben van dat valsch ſchitterende, dat zy meer en meer het geduurig hoogvliegen wel hebben willen verwisſelen voor zich by de aarde te houden, en de natuur natuurlyk naa te volgen.

Ten anderen waren de oude *Oosterſche* Volken, en de *Egyptenaars* gewoon zich beeldſpraakig, en door allerlei ſlag van figuuren uit te drukken. Dit was de ſmaak der Natie, hier van geeft hun ſtyl in dicht en ondicht overvloedige bewyzen. De Pſalmen van DAVID, en de Schriften der PROPHEETEN, zyn vol van deeze beeldſpraakige manier. Het zou misſchien gevaarlyk en te gelyk niet zeer oordeelkundig zyn hun te volgen. Doch indien het ſchryven met zulk een vuur, met zulk een aandrift, het uitwerkzel was van de lugtsgeſteldheid, moest men dit ook beſpeuren in de tegenwoordige bewoonders dier zelfde landſtreeken. Doch de ondervinding bewyst het tegendeel. De hedendaagſche *Oosterlingen* zyn koel, vadzig, en hebben niets van de vuurigheid hunner voorvaderen overgehouden, dan alleen in de grootſche tytels die zy hunnen Vorſten geeven. De oude *Grieken* waren ſnapagtig; de tegenwoordige zyn ſtilzwygend van aart. De oude *Romeinen* waren ernsthaftig, deftig, bekwaam in den oorlog en ſtaatzaaken, geſchikt tot de Wysgeerte; de inwoonders van het hedendaagſche *Rome* en *Italie*, zyn leevendig, vlug, groot en ſchoonſpreekend, geen oorlogslieden, listig, doortrapt en arbeidzaam. Gansch tegen over geſtelde characters. Zyn dan de lugtſtreeken veranderd?

De noodlottige tydsgewrichten voor Kunſten en Weetenſchappen ontſtaan uit vier voornaame oorzaaken. De eerſte is de Oorlog. Volken, die, zonder ophouden, in de wapenen geduurig bezig zyn met veldſlagen en belegeringen, heb-

hebben geen' lust of tyd, om zich op de Letteroefeningen en Kunſten toe te leggen. Zo dra als *Aſie* altoos in de wapenen was; naa dat PHILIPPUS, ALEXANDER en hunne opvolgers het in 't hoofd gekreegen hadden, om overwinnaars te worden; wanneer woeste en oorlogzugtige Volken in *Europa* doordrongen, en zich daar nederzetten, vielen de Zanggodinnen, verdoofd door het geluid der wapenen, in eene ſlaapziekte. —— De tweede oorzaak is de Armoede; een arm Volk heeft te veel te doen, met de onvermydelyke leevens noodzaaklykheden te verkrygen, om zich over te geeven aan de beoefening der Weetenſchappen; en de uitſteekendſte vernuften, die 'er zeer gelukkig in zouden ſlaagen, vinden in hun Vaderland, geen opwekking, geen aanmoediging, geen belooning. In *Engeland* en *Holland* daar en tegen ziet men de Kunſten en Weetenſchappen bloeien, onder de beſcherming des overvloeds, te midden van eenen noesten koophandel. —— Als eene derde oorzaak mag men ſtellen, een kwalyk begreepene Godsdienſt, die in bygeloof, geestdryvery en dwinglandy ontaart is. Niets ſtaat de vorderingen van 's menſchen geest meer in den weg. De belemmeringen, die de Kerkelyken den Wysgeeren veroorken, ſtuiten alles. De geſchiedenis van alle eeuwen, en van alle Volken, levert van dit ſtuk de beklaaglykſte voorbeelden op. Alles is verlooren wanneer de Geestlykheid hier de overhand heeft. De gedenkſchriften van de middel-eeuw van het *Griekſche* en *Oosterſche* Keizerryk toonen dit ten overvloede. —— Als een vierde oorzaak heeft men aan te merken, de ongelukkige en aanhoudende opvolging van onkundige, dwaaze Vorſten, die tevens heerſchzugtig, en geene begunſtigers van den Letterarbeid zyn. De redenen hier van zyn ligt te bevatten, en de voorbeelden al te haatlyk om op te haalen.

Verbeeld u, in tegendeel, een land, onder welk eene lugtſtreek het u behaage, laat daar de Vrede plaats hebben, laat de rykdom en overvloed in 't zelve woonen; laat de magt der Kerklyken binnen behoorelyke paalen omſchreeven zyn, laaten verlichte Vorſten den throon bekleeden, omringd van bekwaame ſtaatsdienaaren en ondersteund door wyze Overheden, gy zult zien dat 'er groote Vernuften, Meesters in allerlei Kunſten, en Leeraars in alle ſoorten van Weetenſchappen opſtaan. Dit zyn de natuurlyke oorzaaken van den voortgang of het verval der Letteren; 't gezond verſtand vindt ze, zonder moeite, zonder veronderſtellingen, en bedrieglyke redenkavelingen te maaken, zonder de toevlugt te

te neemen tot verborgene oorzaaken, of den verſchillenden aart der lugtſtreeke. Dan laaten wy tot de groote hoofdzaak wederkeeren.

De TWEEDE EEUW, of het gelukkige tydperk voor de Kunſten en Weetenſchappen, is de tyd die de regeering van PHILIPPUS voorging; doch die, geduurende zyne regeering, en de eerſte jaaren van ALEXANDERS heerſchappy, ten einde liep. In dien tyd zag *Griekenland*, boven alle andere landen der Wereld, PLATO'S, ARISTOTELESSEN, DEMOSTHENESSEN, PERICLESSEN, APELLESSEN, PHIDIASSEN en PRAXITELESSEN bloeien (*).

De DERDE EEUW is die van CESAR en AUGUSTUS, der onſterflykheid gewyd door LUCRETIUS, HORATIUS, VIRGILIUS, OVIDIUS, CICERO, TITUS LIVIUS, CESAR, VARRO, VITRUVIUS, *enz. enz.*

De VIERDE EEUW begint met KAREL DEN GROOTEN, een Monarch, die, door het *Westersch Keizerryk* te herſtellen, ook tevens de herſteller en een Vader der Letteren, en zelve zo geleerd is als men toen, de tyden in aanmerkinge genomen zynde, weezen kon; hy ſchreef boeken, en onder anderen eene Spraakkunſt zyner Moedertaale; hy zogt niet alleen zyne natuurlyke onderdaanen te verlichten, maar ook de overwonnen volken; hy deedt ſtarrekundige waarneemingen; hy rigtte ſchoolen op in alle zyne ſtaaten; hy trok de Geleerden in *Frankryk*, en deedt den beroemden ALCUINUS uit *Engeland* komen; hy liet de wetten en gebruiken van de landen, aan zyne heerſchappye onderworpen, in geſchrift ſtellen, en, in de uuren zyner uitſpanninge, de geſchiedenisſen van de Koningen zyne Voorzaaten, of eenig werk van den H. AUGUSTINUS leezen; hy tekende zelve ontwerpen en beſtekken; hy verzamelde alle de oude verſen, die de treffelyke daaden der *Duitſchers* en *Franſchen* vermeldden, om hem tot eene handleiding te dienen in het opſtellen hunner Geſchiedenisſen, die hy voor hadt te ſchryven; hy liet de H. Schrift in de *Duitſche* Spraake overzetten. *enz.* 't Is waar, deeze eeuw was ongelukkig genoeg, om te deelen in de overblyfzelen der woeste onwetenheid van de onmiddelyk voorgaande tyden, en hadt geene geringe ſtoorenisſen door de oorlogen, die geduurende de regeering van *Karel den Grooten* gevoerd wierden: maar zonder deezen braaven Vorst was het gedaan geweest met de Letteren; hy behieldt ze, hy liet de overblyfzels opzamelen, en deedt alles wat hy

(*) V. *Le Siecle de* LOUIS XIV. de M. DE VOLTAIRE *Introd.*

hy in dien tyd doen kon, en 't geen mogelyk niemand anders, dan hy, zou kunnen gedaan hebben.

De VYFDE EEUW is die, welke den naam van Paus *Leo* den X op 't voorhoofd voert, een tyd waar in een burgerlyk Geſlacht, naamlyk dat der *Medicis*, verwonderenswaardige poogingen deedt tot het herſtel der Kunſten en Weetenſchappen, die ook ter belooninge dit Huis tot grootheid en roem opvoerden. Zo veele bekwaame Schryvers, zo veele groote Mannen, hebben gezegd en geſchreeven, dat de Kunſten en Weetenſchappen uit het *Oosten*, *Griekenland* en *Konſtantinopolen* gekomen zyn, om eene ſchuilplaats in 't *Westen* te zoeken, na het inneemen dier ſtad door de *Turken*, dat men niet dan beevende deeze dwaaling kan te keer gaan, en beſtryden. Ondertusſchen heeft men noit by eenig volk, de geestdryvery, het bygeloof, de onkunde en onbeſchaafdheid, meer zien heerſchen dan in het *Oosterſch Ryk*, ten tyde van het inneemen der ſtad *Konſtantinopolen*. De Heer DE MONTESQUIEU zegt 'er van „ eene verregaande bygeloovigheid, die 's menſchen geest zo zeer vernedert, als de „ Godsdienst denzelven verheft, ſtelde alle deugd en „ vertrouwen der menſchen, in eene domme gezetheid op „ de beelden; men zag veldheeren een' ſlag leveren, en „ een ſtad verliezen, om eenig heilig overblyfzel te bekomen". —— „ Wanneer ik", vaart hy voort, „ denk „ om de diepe onkunde waar in de *Griekſche* Geestlykheid „ de leeken dompelde, kan ik my niet onthouden van ze te „ vergelyken met de *Schyten*, die, naar 't verhaal van HERODOTUS, hunnen ſlaaven de oogen uitboorden, op dat „ geene voorwerpen hun zouden aftrekken, als zy boter „ karnden". —— Eindelyk voegt hy 'er nevens, „ de „ drift der geſchillen werd den *Grieken* zo eigen, dat *Contacuzene*, wanneer hy *Konſtantinopolen* bemagtigde, den „ Keizer *Jan*, en de Keizerinne *Anne*, bezig vondt in eene Kerkvergadering tegen eenige vyanden der monnikken: en wanneer *Mahomet* de II die ſtad belegerde, kon „ zulks de Godgeleerde geſchillen niet doen ophouden; „ men dagt meer om de Kerkvergadering te *Florence*, dan „ om de krygsmagt der *Turken*". (*)

Laat iemand nu, ter goeder trouwe, my zeggen welk een onderſtand voor Kunſten en Weetenſchappen, men van zodanige elendige lieden kan verwagten? Welk draaglyk boek, dat een verſtandig Man kan leezen, is 'er overgebleeven van het ge-

(*) *Cauſes de la grandeur des Romains & de leur décadence.*

geheele laage Ryk? Welk gedenkteken van de fraaije Kunſten is 'er voor handen? Of welke voetſtappen vindt men daar van heden ten dage te *Konſtantinopolen* of in het *Oosten*? De groote tempel van St. *Sophia*, de Hoofdkerk van 't *Griekſche Ryk*, is een elendig gebouw, zonder ſmaak, zonder bouworde, een ſchandvlek der Kunst? Geen ſtandbeeld, geen laagverheeven beeldwerk, geen ſchilderſtuk, geen vers, geen ondicht, niets, met één woord, is uit het laage Ryk tot ons gekomen, of het bewyst het verval en den ondergang der Kunſten en Weetenſchappen, in die woeste en bygeloovige tyden. Hoe zouden ze dan, met mogelykheid, van daar in *Europa* overgebragt weezen? Ik ben niet onkundig dat, omtrent dien tyd, eenige *Arabiſche* Dweepers in *Italie* kwamen, en zich voor Leeraars uitgaven, maar hunne redenvoeringen en ſchriften ſtrekken ten bewyze van hunne armhartigheid. 't Waren dergelyk ſlag van lieden niet, die de Kunſten en Weetenſchappen uit *Aſie* in *Europa* bragten; maar 't waren *Leo* de Xde, *Karel* de Vde, *François* de Iſte, *Henrik* de VIIIſte, en andere groote gelyktydige Vorſten, die dezelve aanmoedigden, beſchermden, en het genoegen hadden om bekwaame Geleerden, van allerlei ſlag, te zien opſtaan; toen verſcheenen de Kunſtenaars *Michaël Angelo*, *Raphaël*, *Titiaan*, *Taſſo*, *Ariosto*, enz. enz. Dat, in ouden tyde, de Kunſten uit *Griekenland* in *Rome* gekomen zyn, wil ik zeer gaarne gelooven; naardemaal ze toen met meer geluks in *Griekenland* beoefend wierden, doch 't is onmogelyk van eene plaats, waar niets is, iets te haalen. Men is, derhalven, de herſtelling der Letteren te eene maal aan 't *Westen* verſchuldigd.

De ZESDE EEUW eindelyk is die, welke de Heer DE VOLTAIRE, de Eeuw van *Louis* den XIVden noemt. Zy neemt een' aanvang omtrent het jaar 1650, en volduurt tot onzen tyd. Zy is verrykt met de ontdekkingen van alle voorgaande eeuwen, en heeft meer gedaan dan de vyf andere tydperken te zamen genomen. De menschlyke Rede volmaakt zich door geheel *Europa*, en elk beſchaafd volk doet de grootſte en gelukkigſte poogingen, om de Algemeene Geleerdheid ten hoogſten toppunte van volmaaktheid op te voeren. 't Is de Algemeene Geſchiedenis der Weetenſchappen, die ons in 't byzonder, en in 't breede leert, wat 'er, geduurende die zes Eeuwen, uitgevonden, ontdekt en tot volkomenheid gebragt is. Onafhanglyk van deeze algemeene Tydperken, leert de Geſchiedenis der Letteren, de verſchillende lotgevallen, welke de Kunſten en Weetenſchap-

pen in elk Land by ieder Volk, ondergaan hebben. Zy doet ons den oorſprong, den voortgang en tegenwoordigen ſtaat der Letteren zien in *Duitschland*, *Frankryk*, *Italie*, *Engeland*, *Holland*, *Spanje* en elk beſchaafd Land van *Europa*, ja ſtrekt zich uit tot andere Werelddeelen.

EEN GEVAL VAN EEN GESLOOTEN KAAK.

Uit een Brief van Mr. WOOLCOMBE, Chirurgyn te Plymouth enz. *aan* Dr. HUXHAM. L. v. h. k. G.

(*Philoſophic. Transact.* Vol. LV.)

VOlgens uwe begeerte, zende Ik u het geval van de geſlooten Kaak, 't welk my onlangs is voorgekoomen. Op Zaturdag den 2 Juny, in den achtermiddag, werd Ik geraadd by een geringe Vrouw, welke, een uur of twee te vore, eene bezetting op de borst hadt gekreegen, met eenige geringe pyn in haar zyde; en zy klaagde ter zelfder tyd van eenige zeerte in haare kaaken, en eenige moeilykheid in 't zwelgen. Vermids Ik het toen maar voor een gemeene koude aanzag, werden haar 14 uncen bloed afgetrokken, en eenige ſalpeterige middelen gegeeven. Den volgenden morgen haar koomende zien, vond Ik haar verligt ten opzichte van haare borst en zyde; maar haare kaak was vast en byna geſlooten, met groote moeilykheid van zwelging. Na eenig verder onderzoek en bedenkingen begreep Ik, dat zy dat verſchriklyk toeval hadt, de Klem genoemd. Wyl dit ongemak meer een gevolg is van uitwendige beledigingen, dan van inwendige oorzaaken, vraagde Ik, of zy eenige wond of kwetzing hadt; waar op my geantwoord werdt, dat zy, voor omtrent agt dagen, een roestige naald onder in haar voet hadt getreeden; en ſchoon de wond, twee of drie dagen, pynlyk was geweest, was zy egter geneezen door het gene zy 'er zelve opgelegd hadt, en zy was wel geweest vier dagen voor dat haar het gemelde toeval was overgekomen.

Ik bezag den voet, en vond den zelven volkoomen wel, ſchoon zy, als Ik de peezen van den voet drukte, betuigde eenige geringe ongemaklykheid te voelen. Ik deedt nu myn best om dit verſchriklyk ongemak te verhelpen; om dat het bloed, den vorigen dag afgetrokken, vast van wezen was, en haar puls vol en geſpannen, liet Ik haar nog veertien uncen

een af, 't welk taai was; en eenige afgangen verwekt hebbende, gaf Ik haar tot een rustmiddel veertig druppen *Tinctuur* van *Opium* in zeer weinig vogt, 't welk zy met groote moeite doorkreeg. Ik leidde een groote blaar trek-pleister op den rug; doch zonder eenige verligting. Kort hier op werdt zy overvallen van geſtadige ſtuiptrekkingen, welken haar, voor een tyd, van haare gewaarwordingen beroofden; en ſchoon zy in de tusſchenpoozingen volmaakt wel ware, en haare kaak niet zo naauw geſlooten, men kon haar evenwel maar weinig met een theelepeltje in den mond brengen; doch de kramptrekkingen waren zo groot, dat zy hier na niets kon doorzwelgen; en zy bleef in deezen toeſtand, met eenige korte ontlaating van trekkingen, tot twee uuren den volgenden dag (Maandag den 4den), wanneer de dood een einde van haare elende maakte. Sedert is my gezegd, dat zy, een uur voor haaren dood, de kaak hadt konnen openen, en daar over zeer verheugd hadt geſcheenen: doch het was van korten duur; de ſtuiptrekkingen kwamen weerom, en een algemeene nam haar weg.

Geef my verlof eene aanmerking te maaken op het geval, welk Ik aan uw volkoomener oordeel onderwerpe. Dat de Klem dikwils een gevolg is van een uiterlyke wond, is niet nieuw; veele gevallen bewyzen dit ontwyfelbaar: maar dat zulke toevallen koomen na een geringe gekneusde wond, welke reeds vier of vyf dagen was geneezen geweest, en een zo ſchielyken voortgang maaken, van de Lyderes, in weinig meer dan agt en veertig uuren, na de eerſte aankomst derzelven, weg te ſleepen, is zeer byzonder. Wy zyn, zekerlyk, nog zeer in 't duister aangaande het Zenuwgeſtel; doch Ik heb een ſterk vermoeden, dat de zenuwen, door den eerſten indruk van de naald, zo zullen aangedaan zyn, dat, ſchoon dit de uitwendige heeling niet verhinderde, het evenwel in ſtaat zal geweest zyn dezelven dermaate te ontſtellen, van die geweldige bewegingen te ondergaan, welken zulk een ongelukkig einde deeden volgen.

Is 'er wel, aan de andere zyde, eenige reden om te beſluiten, dat het was van een inwendige aandoening van het Zenuwgeſtel; de wond wel zynde; de vrouw in ſtaat om te gaan, en de zaaken van haare huishouding waar te neemen.

BRIEF VAN MARESCHAL DE ROUGERES, *Meester Chirurgyn te Plancoët*, OVER DE HERGROEIJING VAN EEN NAGEL AAN EEN VINGER WELKE EEN LID VERLOOREN HADT.

(*Uit het Fransch.*)

Zie hier eene waarneeming, welke, schoon ze ten opzichte van de Heelkunde niet van groot belang is, echter eene plaats zal mogen hebben in de Natuurlyke Historie. Het is gemeen een Nagel te zien koomen, waar een ander verlooren is: maar het is zeldzaam een Nagel te zien groeijen, waar de vinger een lid verlooren hadt. Zulk een geringe waarneeming zal misschien konnen strekken om te bevestigen dat de Nagels gemaakt worden door eene uitbreiding, en verdwyning van de Opperhuid.

Een jonge Dogter van de parochie *Pluduno*, agt of negen en twintig jaaren oud, eene Linnen-naaister, hadt voor twee maanden aan het uiterste lid van de ring-vinger, een Fyt van de vierde soort gekreegen. Eene Juffrouw die zalven en pleisters maakt verbondt de Lyderesse. Verstering en Beenbederf was het gevolg; en, na drie maanden gehoeteld te zyn, kwam zy by my. Het kootje was geheel bloot en bedorven. Door een vereischte behandeling scheidde het beentje, in weinige dagen, van zyne geleding; en veertien dagen hier na was de geneezing voltrokken. Meer dan een jaar hier na, in welken tyd Ik haar niet gezien had, kwam zy in de laatste dagen by my om hulpe, voor een Fyt van de derde soort, aan den middelsten vinger van dezelfde hand, waar aan zy de vorige had gehad, welke op dezelfde wyze als de vorige behandeld werdt. Zeer verwonderd was Ik eenen Nagel te zien aan den geknotten vinger. Ik vraagde haar hier over. Zy zeide, dat zes weeken of twee maanden na haare geneezing, zich een schubagtige korst aan het uiteinde van den vinger gezet hadt, welke van tyd te tyd by stukken weder was afgevallen, en om dat zy 'er geen ongemak van leedt, hadt zy ze zelf wel afgeplukt; dat eindelyk deeze Nagel was gekomen, zonder dat zy 'er iet anders van gemerkt hadt; dat hy groeide gelyk de andere, en zy hem ook wel affneedt. De Nagel was uitgekomen aan de zyde van den vinger, en in plaats van zich naar boven te verlengen, helde hy af naar de zyde.

EENE

EENE OOG-ONTSTEEKING DOOR WYN ONTSTAAN, IN EEN KIND WELK KWAALYK OPGEVOED WAS.

Door den Heer GRIGNON, M. D. van de Univerſiteit van Montpellier, en Geneesheer te Vannes (*).

DE Geneeskunde geeft regelen om te geneezen, ook geeft zy regelen om ziekten te vermyden; en zo een gelukkig gevolg, in een moeilyk geval, verdient gemeen gemaakt te worden, het kan ook van nut zyn de oorzaaken te kennen welken ziekten doen ontſtaan, om dezelven, als men kan, voor te koomen.

Een kind van zeven of agt jaaren, opgevoed in den ſchoot van een ryk huisgezin, hadt, ſedert eenigen tyd, eene Ontſteeking op de oogen gekreegen, waar voor men verſcheide middelen hadt gezogt; doch alles was vrugteloos geweest, om dat men geen acht hadt gegeeven, dat de kwaal, welke gewoon was geworden, en dit kind ongelukkige dagen voorſpelde, byzonderlyk afhing van de overboodige tederheid der ouderen. Men deedt my den Lyder zien, by gelegenheid dat Ik eens in de kamer van zyn verblyf kwam. Ik bezag zyne oogen, waar van de oogleden 's morgens, gewoonlyk, aan malkander gekleefd waren; de randen waren rood en knobbelig. De Oogbollen waren ontſteeken, evenwel zonder merkelyke pyn; en 'er begonnen eenige kleine vlakken op te koomen, doch by geluk ter zyde den oogappel; het gezicht was teer; en dit begunſtigde de neiging van het kind tot ledigheid, in die jaaren waar in het hadt moeten beginnen iet te leeren, gebooren zynde in een ſtaat om een goede opvoeding te genieten. Ik bemerkte voorts geenerlei kliergezwel, of eenige uitſlag op de huid; hy hadt de Pokjes nog niet gehad; hy was heel gezond geweest tot den tyd toe dat hem deeze kwaal was aangekoomen; was van gezonde ouders gebooren; hadt een goede Minne gehad, en leefde voorts op een plaats welke voordeelig was voor de gezondheid.

Na dit onderzoek vermoedde Ik, dat zich eenige kwaade ſtoffe, uit het lichaam, op de oogen hadt gezet; en ſchreef hem voor eenige verkoelende en ook eenigzins ontbindende oogwaters, verdunnende en eenigzins zweetdryvende dranken, buikopenende middelen en eindelyk een Seton, om die ſtof-

(*) *Journ. de Med.* 1767. *Mars.*

ſtoffe te verbeteren en afteleiden. Maar eene Moei, die veel liefde hadt voor het kind, gaf my gelegenheid tot eene opmerking, waar aan Ik niet gedagt had. Zy kwam by hem, om hem voortebereiden tot zyn ontbyt, geevende hem, volgens gewoonte, een glas met *Liqueur*, waar aan hy zo gewend was, dat hy noit zyn ontbyt deedt, zonder eerst zyn Liqueur genomen te hebben; Ik heb ook gezien, dat hy, des middags zich, tot groot plaizier van zyne ouders, toegaf tot een beginzel van dronkenſchap, welke hen zeer vermaakte. De vryheid welke hy aan tafel hadt, deedt my ligtelyk gelooven, dat dit zyne gewoonte was, en zyne levenswyze de oorzaak van zyne kwaale. De ouders bevestigden my in deeze gedagte, en zeiden, dat zy hem het gebruik van wyn toeſtonden, gelyk ook van Liqueurs en Koffy, om dat zy hadden bemerkt, dat hy veel vrolyker en vergenoegder was, als hy die gedronken hadt, en dat hy 'er noit van nam boven zyne behoefte; maar dat zy niet konden denken, dat hem zulks nadeelig ware, vaſtſtellende, dat het zelfs een middel was om de voortkomst te beletten van wormen, welken een gemeene oorzaak zyn van ziekten in zulk een ouderdom. Ik deed al wat Ik kon om hen te overtuigen, dat zy mis hadden; die de reden plaats gaven vielen my toe. Ik verzekerde hen dat men geen andere geneesmiddelen zou behoeven te gebruiken dan de levenswyze van dit kind te veranderen. Ik verbood hem het gebruik van wyn, van liqueurs en van koffy; Ik liet hem niet toe iet anders te drinken dan water, onder en na zynen maaltyd. Men volgde mynen raad, en men houdtze nog; de Lyder was ſchielyk herſteld, en geniet tegenwoordig een volmaakte gezondheid, zet zich tot oefening, waar in hy goeden voortgang ſchynt te maaken, en geeft reden te verwagten, dat hy een goed burger zal worden; daar hy, als hy by zyn voorgaande levenswyze was gebleeven, waarſchynlyk tot last van de Familie en de Maatſchappye zou zyn geweest, door zyn kwaade zeden, of ten minſte onnut, door zyne zwakheden.

KORT LEEVENSBERIGT VAN PIERRE ANICH, GELEERD EN BEROEMD STARREKUNDIGE; EEN TYROLSCHE BOER (*).

PIERRE ANICH, werd den 22 February des jaars 1723 te *Oberperfuſs*, een klein dorpje, drie mylen van *Inſpruk* ge-

(*) *Ephemerides Aſtronomiques du* P. HILL, *pour l'Année* 1767.

geboren; zyn Vader was een wieldraaijer en handwerksman. Op zyn vyf-en-twintigſte jaar kon ANICH, door zyn Vader onderweezen, behalven het dagelyks werk, wat uit den ruwen draaijen; hy toonde geen' lust in 't minſte tot de gewoone uitſpanningen en vermaaken der landjeugd, noch ook eenige begeerte om te trouwen; deeze onverſchilligheid, ten aanziene der vermaaken, is hem altoos bygebleeven, ook is hy ongehuwd geſtorven.

ANICH ging menigmaalen, voor het aanbreeken van den dag, na het veld, en hieldt 'er zich dikwerf, tot laat in den nagt, op: de zagte maaneſchyn, de ſchitterende glans der ſtarren, haare verbaazende menigte, met één woord, het heerlyk vertoon des hemels by den nagt, maakte zyne begeerte gaande om de natuur, de ſchikking en den geregelden loop dier vuurige klooten te leeren kennen. Men verhaalde hem, dat 'er te *Inſpruk* geleerde Mannen waren, die niet alleen deeze hoogverheevene zaaken kenden, maar ook de Starrekunde onderweezen aan een ieder die hun onderwys begeerde. —— Hy begaf zich wel haast derwaards, en kwam, zonder eenige andere aanpryzing dan de lust voor de Starrekunde, by Vader HILL, een Jeſuit en Hoogleeraar in de Starrekunde, zeggende: *Vader zyt gy de Man die den Hemel en de Starren waarneemt?* De Hoogleeraar, verwonderd over deeze vraage van den Boer, gaf hem ten antwoord; „ Waar toe ſtelt gy my deeze vraage voor, wat hebt gy „ met myne waarneemingen te doen"? ANICH zeide: *hoewel ik maar een handwerksman en boer ben, heb ik ook den loop der ſtarren waargenomen; maar zonder eenige vaste beginzelen, of leerwyze: want ik ben zeer onkundig, en 't is, op dat ik nauwkeuriger waarneemingen zou leeren doen, dat ik my tot u vervoeg. Help my: want ik verlang zeer te weeten, hoe de ſtarren zich beweegen, en welke oorzaak haaren loop beſtuurt.* Vader HILL, grootlyks verwonderd, deedt deezen weetgierigen Jongeling verſcheide vraagen, en ontdekte in hem eene wonderbaare ſchranderheid, een zeer juist oordeel, en een allergelukkigst geheugen. De Hoogleeraar werd, van deeze eerſte ontmoeting af, met zynen nieuwen Leerling ingenomen, en vooruitziende, welke groote vorderingen, iemand, zo natuurlyk tot de Starrekunde geſchikt, in die weetenſchap zou maaken, raadde hy hem om eenige noodwendige voorbereidende kundigheden te leeren, eer hy zich met het doen van waarneemingen verder bemoeide. ANICH was hier over geenzins geſtoord, en beloofde den gegeeven raad te volgen: hy hieldt zyn woord, en ging alle Zon- en Feest-

dagen na *Inſpruk* om onderwys te ontvangen in de beginzelen van de Wis-en Werktuigkunde. De Heer HILL vertoonde hem eenige Wiskundige Werktuigen. ANICH hadt ze niet gezien of hy ondernam het om ze na te maaken, en ſlaagde daar in zo gelukkig, dat de Werktuigen, door hem vervaardigd, veel volkomener en beter waren dan die van het Collegie te *Inſpruk*.

ANICH leefde, niet tegenſtaande deeze uitmuntende bekwaamheden, armlyk en bykans zeer behoeftig. 't Verkoopen der Wiskundige Werktuigen, 't geen hem werd toegeſtaan, gaf hem eenig voordeel: en hy ging met het klein inkomen zo zuinig te werk, dat hy gelds genoeg overhieldt om de boeken te koopen, welke de Heer HILL hem geraaden hadt te leezen. Hy werd, door het licht, 't geen hy daar uit trok, gevoegd by zyn eigen onvermoeiden arbeid, binnen kort, een der verſtgevorderſte Wiskunſtenaaren van *Inſpruk*. Vader HILL, niet langer behoevende te twyfelen aan den wiskundigen geest zyns Leerlings, en zyne gelukkige geſchiktheid tot de beoefenende Starrekunde, raadde hem, ten einde hy met roem op dit nieuw tooneel zou verſchynen, eene Hemelglobe te maaken ten dienſte van de *Inſpruk-ſche* Academie. ANICH arbeidde met zo onvermoeiden vlyt aan het vervaardigen dier Hemelglobe, dat hy, weinig tyds daar naa, te weeten in den jaare 1756, dezelve der Academie aanboodt. De Geleerden ſtonden verſteld over het kunſtſtuk, en nog meer over den Kunſtenaar. De Natuur-en Sterrekundigen vonden de globe zo volkomen, dat zy dagten dezelve aan de Keizerin Koningin te moeten aanbieden. „ Het is, ſchreef Vader WEINHARD aan Vader HILL, het „ heerlykſte Kunſtſtuk, 't geen ik immer gezien heb ". ANICH hadt met ſtippen alle de ſtarren op die globe getekend, en aan ieder, volgens de opgave van zyn vast geheugen, de plaats gegeeven die zy aan den hemel bekleeden: deeze ſtippen, ter verbeeldinge der Starren dienende, waren op gepolyst koper gemaakt, en dus eenigzins blinkende als de Starren zelve. Zo verre gaande was de ſchranderheid van ANICH, dat hy, iets nimmer gezien hebbende, kon giſſen, hoedanig het moest weezen. Op zekeren tyd op een Hemelglobe, die hy vervaardigde, de Kreeft tekenende, ſtelde hy het holle gedeelte van den ſtaart bovenwaards; op de vraage wie hem geleerd hadt de Kreeft indiervoege te tekenen? gaf hy ten antwoord: „ niemand; maar ik dagt, dat het zo „ moest weezen ". Om zich een denkbeeld te vormen van zyne uitmuntende gevorderdheid in het werktuigkundige is

het

het genoeg in aanmerkinge te neemen, hoe hy aan zyne Hemelglobe een uurwerk maakte, 't geen, door acht kleine raderen bewoogen, met drie wyzers de beweeging van de Zon, de Maan en de Starren aanwees.

Vader HILL, en andere liefhebbers der Wiskunde, wilden gaarne dat ANICH eene Aardglobe maakte van dezelfde soort als zyne Hemelglobe. Ter volvoeringe hier van deedt zich maar eene zwarigheid op, te weeten dat ANICH zeer weinig kon schryven; hy deedt dit zo slegt en gebrekkig, dat hy 'er zomtyds zelve nauwlyks uit kon komen. Dan eerzugtig genoeg om te beantwoorden aan het groote denkbeeld, 't geen men van zyne bekwaamheden hadt opgevat, oefende hy zich in de schryfkunst, en slaagde daar in zo gelukkig, dat hy, binnen den tyd van negen maanden, voor de bekwaamste meesters in die kunst, niet behoefde te wyken. Doch eer hy aan het toestellen van de Aardglobe ging, zou hy, op den raad van Vader HILL, om zich in deeze nieuwe Weetenschap te oefenen, eene kaart van het toneel des laatsten oorlogs tusschen de Keizerin Koningin en den Koning van *Pruisen* maaken, en daar op de overwonnene plaatsen aantekenen. ANICH bragt, naa het verloop van zeventien dagen, deeze kaart aan Vader HILL, zy was maar vyf voeten lang, en drie breed; doch des niet tegenstaande was het kleinste en geringste plaatsje daar in uitgedrukt. ANICH zette zich vervolgens tot het maaken van de Aardglobe, en voltooide dat meesterstuk in de maand April des jaars 1759. Deeze uitmuntende Sphera is omtrent van drie voeten middellyns, en van dezelfde grootte als de Hemelglobe waar van wy gesprooken hebben: ze zyn beiden van zeer hard hout met de grootste netheid gemaakt, schoon ANICH zich alleen bediend hebbe van zyn gewoone draaybank. Deeze globen hangen zo net in 't evenwigt, dat ze juist staan blyven, gelyk ze gezet worden: ook beweegen ze, op de minste aanraaking; de aandrang van den wyzer van een zakhorlogie, schoon zo klein dat het horlogie 'er niet door wordt opgehouden, is genoegzaam om die beweeging te veroorzaaken. In het voorgaande jaar (1758) hadt ANICH nog eene Hemel- en Aardglobe gemaakt; de kaarten en plaaten waren van zyn eigen werk, en behoefden niet te wyken voor die van de keurigste Plaatsnyders.

ANICH werd met den tyd een nog grooter Landmeeter dan Starrekundige; zyn Vriend, de Hoogleeraar HILL, koos hem uit om eene algemeene kaart van *Tyrol* te maaken. De Heer

DE

DE SPERGES hadt reeds het zuidergedeelte gegrondſchetst: ANICH voltooide het werk, en voegde het Noordergedeelte daar nevens; dit moeilyk ſtuk volvoerde hy in de maanden November en December. Men was dermaate voldaan over deeze kaart, dat men den nieuwen Landbeſchryver ſterk verzogt en overhaalde om eene kaart van 't geheele *Tyrolſche* landſchap toe te ſtellen. Hy kweet zich van dit ſtuk met zo veel naauwkeurigheid, dat, in de kaart van vier voeten en een half hoog, en zeven voeten breed, welke hy overgaf, niet alleen de rivieren, bergen, bosſchen, ſteden en dorpen van *Tyrol*, maar ook 't geringſte boerenhuis, en 't kleinſte heuveltje te zien was. Hy hadt byzondere werktuigen van eigen uitvinding, waar van hy zich in dit werk bediende. Dus hebben zyne bekwaamheden in de werktuigkunde hem onſterflyk gemaakt; hy vervaardigde allerlei Landmeet-, Wis- en Starrekundige gereedſchappen, en bragt ze niet zelden tot een hoogen trap van volkomenheid. Maar zyn geest viel het lichaam te ſterk; nog jong zynde, hadt hy, in de laatſte jaaren zyns leevens, alle de ziek- en zwakheden des ouderdoms; hy werd doof, en zo dik dat het gaan hem zeer bezwaarlyk viel. Op een heeten dag in den zomer van 't jaar 1766. ging hy, geheel verhit, zich baaden in eene rivier, en bleef vyf uuren in het water: hier uit op komende, werd hy aangetast door eene felle koorts, waar na, eene waterzugt volgde, die, geduurende één jaar, ſteeds toenam, derwyze dat 'er geene hoope van herſtelling overig ſcheen; wanneer, tegen aller gedagten, de waterzugt afnam en verdween. ANICH ging terſtond, naa zyne herſtelling, ter kerke, om GOD voor die weldaad te danken; t'huis komende gevoelde hy zwaare hoofdpyn, waar op hy zyn gezigt geheel verloor, en den volgenden dag, in den ouderdom van drie en veertig jaaren en zes maanden, ſtierf.

PIERRE ANICH was, de zes laatſte jaaren, in dienst van de Keizerin Koningin geweest; de veelvuldige zaaken door hem verrigt, de moeilyke reizen in de ongunſtigſte jaarſaiſoenen gedaan, hebben waarſchynlyk zynen dood verhaast. De Keizerin Koningin beſchonk hem met een gouden Gedenkpenning, en was voorneemens hem een jaargeld van twee honderd florynen toe te voegen; doch, ſtervende, voor dat dit te werk was geſteld, heeft haare Majeſteit aan zyne Zuster vyftig guldens Lyfrente toegelegd.

Men zal zich mogelyk verwonderen, dat een Man van die verdienſten, zo weinig beloond was, en 't is waar dat veele

veele gewaande Geleerden, die geen nut aan den Staat toebrengen, en niets anders hebben dan de beſcherming der Grooten, ryke vergeldingen verkrygen, of liever afbedelen. —— Doch men moet in aanmerking neemen, dat ANICH een boer was, zonder baatzugt, en grootschheid; hy bleef zyne boerſche kleeding draagen, en wilde de ſtulp, waar in hy gebooren was, niet verlaaten; in dezelve hieldt hy zyn verblyf om van de vermoeienisſen der reize uit te rusten, te ſtudeeren, kaarten, globen en andere kunſtſtukken te maaken, die altoos de verwondering zullen wegdraagen van de Starre- en Wiskundigen. — ANICH, met één woord, heeft de Weetenſchappen bevorderd, en in zyn land gedenktekens van zyne bekwaamheden nagelaaten. Heeft dit hem eenen vroegtydigen dood gekost, hy heeft groote eere verworven, en men leest op zyn graf, in de kerk van *Oberperfuſs*, een heerlyk graffchrift.

UITNOODIGINGS-BRIEF DOOR DEN HEER GRAAF D'O*** AAN DEN HEERE J. J. ROUSSEAU GESCHREEVEN; MET HET ANTWOORD OP DENZELVEN.

GY zult U niet verwonderen, Myn Heer, dat ik U ſchryf, want gy weet dat de menſchen tot zonderlingheid genegen zyn: gy hebt de uwe en ik heb de myne, en dit behoort zo. —— De beweegreden tot het afvaardigen deezer letteren ontſtaat uit dien oortprong. Ik heb, zedert langen tyd, bemerkt, dat gy van de eene plaats na de andere trekt, de reden van dit uw bedryf weet ik uit de algemeene gerugten, en 't kan weezen dat ik daar in mis heb, want die overbrengſter kan valsch zyn. Gy zyt thans in *Engeland*, by den Hertog van ENRICHEMONT, en ik veronderſtel dat gy het daar wel hebt; doch des niet tegenſtaande bekruipt my de lust, U met deezen te melden, dat ik, een landgoed heb zestig werſten, dat is omtrent tien *Duitſche* mylen, van *St. Petersburg*, afgelegen: de lugt is 'er gezond en fris, het water zuiver en aangenaam, de oevers van verſcheide meiren leveren heerlyke wandelplaatſen uit, die zeer geſchikt zyn om te mymeren; de inwoonders daar omſtreeks verſtaan noch *Engelsch* noch *Fransch*, en veel min *Latyn* of *Grieksch:* de Priester kan noch redentwisten noch preeken; en de leden zyner kerke, het teken van het kruis gemaakt hebbende, gelooven dat alles volbragt is.

In

In de daad, Myn Heer, indien 'er ergens op den Aardbodem eene plaats is, die U aanſtaat, deeze moet U gevallen, en gy kunt, wanneer gy wilt, komen om 'er uw verblyf te neemen: gy zult 'er, indien het U zo goed dunkt, het noodige leevensonderhoud hebben; indien gy dit niet begeert, kunt ge van de jagt en het viſen leeven. Wilt gy iemand by U hebben om te uwer verlustiging mede te ſpreeken, het is tot uw dienst, doch gy zult in niets bepaald of tegengeſprooken worden, noch geene verpligting aan eenig mensch hebben. Daarenboven zal uw verblyf hier ter plaatſe, is dit uw wil, geheel bedekt kunnen blyven: in dit geval zoudt ge te water moeten komen, wanneer gy tegen 't Zee-vaaren kunt, en deezen weg zoudt gy met minder ſtoorenis afleggen, dan te lande reizende. Zie daar, Myn Heer het verzoek, 't geen ik dagt U te moeten doen, in vergelding van de leſſen, die ik uit uwe werken ontvangen heb, ſchoon ze niet voor my geſchreeven waren. Ik ben *enz.*

ANTWOORD VAN ROUSSEAU.

Gy geeft voor, Heer Graaf, uwe zonderlingheid te hebben, en deeze beſtaat in bykans belangloos verpligtend te weezen, omtrent iemand die verre van U afwoont, omtrent iemand dien gy niet kent. Uwe verpligtende aanbiedingen, de wyze op welke gy ze doet, en de beſchryving van de plaats, voor my uitgekoozen, zouden, in der waarheid, zeer bekwaam geweest zyn om my uit te lokken, indien ik ſterker, vlugger en jonger was, en de aangeboodene plaats zo noordlyk niet lag. —— Ik ben daarenboven bedugt, dat gy, den perſoon ziende dien gy met uwe uitnoodiging vereert, eenigzins berouw zoudt krygen. Gy verwagt een geleerd man, die wel kan praaten, en, door zyn geestigen ommegang, uwe edelmoedige herbergzaamheid, zou beloonen; en gy zoudt tot een gast ontvangen een goed eenvoudig mensch, die door zyn' ſmaak, en door zyne rampſpoeden, zeer genegen tot de eenzaamheid geworden is, die al zyn vermaak vindt in een geheelen dag kruiden te verzamelen, en, in de gemeenzaamheid met de vrugten der aarde, den vrede der Ziele, hem zo zoet, aantreft, welken de menſchen hem geweigerd hebben. Ik zal derhalven, Myn Heer, uw Landgoed niet betrekken, maar altoos in dankbaare erkentenisſe houden, dat gy het my hebt aangeboden; zomtyds zal het my ſmerten, dat ik daar niet ben om de goedheid en vriendſchap van den eigenaar aan te kweeken. Ontvang, myn Heer, myne opregte dankbetuigingen, en myne onderdanigſte groete.

GEDAGTEN VAN MEVROUWE MONTAGUE, OVER HET HUWELYK EN DE MINNARIJEN.

Aan de Heeren Schryveren der Nieuwe Vaderlandſche Letteroefeningen.

Myne HEEREN!

„ IK weet dat ge niet vreemd zyt van ſoortgelyke onder-
„ werpen, op onderſcheidene wyzen beſchouwd, in uwe
„ Schriften plaats te gunnen: naardemaal verſchillend ſlag
„ van Leezers door verſchillende onderwerpen aangedaan en
„ getroffen wordt. Schoon Gyl. dan het *Mengelwerk* van uwe
„ *Nieuwe Vaderlandſche Letteroefeningen* ontſlooten hebt,
„ met de vier Redenvoeringen van den Heer FORMEY
„ over *Het Huwelyk en het Huislyk Geluk*", durf ik het wagen om de *Gedagten* van Mevrouwe MONTAGUE *over het Huwelyk en de Minnarijen* UL, zo als ik ze vertaald heb, uit *An Additional Volume of the Letters of the Right Hon. Lady* M. WORTLEY MONTAGUE, aan te bieden, in verwagtinge van dezelve te zullen geplaatst zien. Ik blyf

UL *Voorſtander*
L. S.

't Is een grondregel van den Heer DE LA ROCHEFOCAULT, *dat het Huwelyk zomtyds dienſtig, maar nimmer vermaaklyk is.* Het mooge eene trotſche onderneeming voor my ſchynen, dat ik durf onderneemen een grondregel te wederſpreeken, bygebragt door een zo uitſteekend en beroemd vernuft, en met zulk een ingewikkeld geloof omhelsd door een Volk, 't welk zich boven alle andere verheven agt in beſchaafdheid, en, zints langen tyd, geheel *Europa* in den Liefdehandel regels heeft voorgeſchreeven; dan ik durf, niettemin, aangezet door die drift, welke de waarheid inboezemt, het tegendeel beweeren en ſtaande houden, dat 'er eenige Huwelyken, op Liefde gegrond, en waar in de geneigdheden overeenſtemmen, aangenaam kunnen zyn.

De Natuur heeft ons beſchonken met vermaaklykheden, overeenkomſtig met onze geſteltenisſe, en wy behoeven niets anders te doen dan haare aandrift, gezuiverd door een goeden ſmaak, en verheeven door eene leevendige en aangenaame verbeelding, te volgen, om het volmaaktſte geluk, waar voor de menſchlyke natuur vatbaar is, deelagtig

tig te worden. Hoogmoed, Gierigheid en Eerzugt, wanneer men de voldoening dier driften op de uitſteekendſte wyze geniet, kunnen ſlegts beuzelagtige en geringe vermaaken verſchaffen, die al te nietig zyn om eene ziel, met edelaartige gevoelens vervuld, aan te doen. —— Wy mogen die goederen des geluks aanmerken, als zo veele middels noodzaaklyk om tot het geluk te komen, 't geen wy nimmer kunnen bereiken, genoodzaakt zynde om onzer begeertens paalen te zetten, en ons te vergenoegen met eenige haarer kleine gunstbewyzen, die niets meer dan plaagendes leevens zyn, wanneer ze aangezien worden als de noodige middels, om een verhevener geluk te verkrygen of te behouden.

Dit gelúk beſtaat alleen in Vriendſchap, gegrond op onderlinge hoogagting, vastgemaakt door dankbaarheid, onderſchraagd door genegenheid, en bezield door de tedere bezorgdheden der Liefde, welke de Ouden aartig beſchreeven onder de gedaante van een ſchoon Kind; zy is voldaan met kinderagtige vermaaklykheden, zy is kiesch en toegenegen, onbekwaam om te misleiden, met kleinigheden te vrede, haare wellusten zyn zo bevallig als onſchuldig. Zy hebben ons eene geheel verſchillende afbeelding gegeeven van eene andere drift, te grof om hier genoemd te worden, doch voor welke de menſchen in 't algemeen meer vatbaar zyn. Deeze maalen zy ons af onder de gedaante van een' Sater, die meer van het beestagtige dan van 't menschlyke heeft. Door dit dier der verbeelding hebben zy eene drift aangeduid, die de weezenlyke grond is van alle de listige onderneemingen der hedendaagſche *Galanterie*, en alleen tragt haare begeerte te voldoen, door 't bezit van het voorwerp 't welk haar het beminnelykſte voorkomt; eene drift gegrond op onregtvaardigheid, ondersteund door bedrog, en vergezeld van misdryf, knaging, jalouſy en veragting. Kan zodanig eene begeerte aangenaam weezen, voor eene deugdzaame ziel? Niettemin is zulks de aangenaame verwagting van alle ongeoorlofde verbintenisſen: de Gelieven zyn verpligt om alle de gevoelens van eer, door eene goede opvoeding ingeboezemd, en daar van onafſcheidelyk, te verzaaken; zy zyn als gedoemd om ſnoodlyk te leeven in de geduurige najaaging van 't geen de rede verbiedt, om alle hunne vermaaken, door inwendige knaaging verbitterd, en zich in den jammerlyken toeſtand gebragt te vinden, van de deugd verſmaad te hebben, zonder bekwaam te weezen om de ondeugd aangenaam te maaken.

Het

Het is onmogelyk de wellusten der Liefde volmaakt te ſmaaken dan alleen in een wel aangegaan Huwelyk; niets ſtrekt tot zulk een duidelyk kenmerk van laagheid van ziel, als dat men zich door den klank der woorden laat misleiden. Wat beteekent het, ſchoon de gewoonte, waar voor men goede reden kan bybrengen, de woorden van *Egtgenoot* en *Huisvrouw*, eenigermaate belachlyk gemaakt hebbe! Een *Egtgenoot* beteekent, in dien zin, een jalours ſchepzel, een onbeſchofte dwingeland, of, op zyn best, een goede zot, die men alles kan wys maaken; eene Huisvrouw wil, in dien zelfden zin, zeggen, een huisvoogdes geſchikt om den armen bloed van een Egtgenoot te bedriegen of te plaagen. En waarlyk het gedrag der Getrouwden, in 't algemeen, regtvaardigt deeze beteekenisſen maar al te zeer. Doch waarom, zouden wy ons, gelyk ik aanmerkte, door den klank der woorden laaten misleiden? Een welgeſchikt Huwelyk heeft niets gemeens met deeze verbintenisſen van belang of ſtaatzugt. Een Paar, door onderlinge liefde aan elkander gehegt, zyn twee Gelieven, die gelukkig leeven. Als de Geestlyke eenige woorden ſpreekt, en de Overheid eenige papieren vervaardigt, beſchouw ik deeze voorbereidzels in het zelfde licht als een minnaar de ladder van touwen gemaakt, welke hy vast hegt aan de venſters zyner Beminde; indien zy maar te zamen leeven, wat verſchilt het op welk eene wyze hunne vereeniging volbragt werd? Wanneer de liefde weezenlyk en welgegrond is, is het onmogelyk gelukkig te zyn, dan alleen in het geruste genot van 't beminde voorwerp, en de wyze waar op ik in 't bezit gekomen ben, doet de levendigheid en de vermaaken, zo als ik my verbeeld, niet verminderen. Indien ik genegen was een Roman te ſchryven, zou ik geene beelden van weezenlyk geluk in *Arcadie* ſchilderen, ik ben niet preutsch genoeg in het zoet der genegenheid alleen tot de wenſchen te bepaalen; ik zou myn Roman openen met het Huwelyk van een Paar met verſtand, ſmaak en genegenheid zamen vereenigd. — Kunnen wy ons een grooter geluk verbeelden dan 'er ontſtaat uit de verbintenis van hunne belangens en leevens in zodanig eene vereeniging? De Minnaar heeft het genoegen om zyne Beminde het uitneemendſte blyk van agting en vertrouwen te ſchenken; en zy beveelt, in wedervergelding, haare rust en vryheid in zyne beſcherming. Kunnen zy dierbaarder, kunnen zy hartlyker onderpanden elkander ter hand ſtellen? Is het niet natuurlyk de onbetwistbaarſte blyken te geeven van die tederheid, welke onze Zielen is ingedrukt? Ik weet wel

hoe eenigen beweeren, dat de vermaaken der Liefde ontſtaan uit de gevaaren en zwaarigheden, die haar vergezellen; zy merken zeer aartig aan dat de roos geen roos zou weezen als zy met geene doornen omzet was. Men heeft duizend laffe aanmerkingen van deezen aart, die zo weinig indruks op my maaken, dat, wanneer ik een Minnaar was, de vrees van myne Beminde te beledigen, my zeker ongelukkig zou maaken, indien 't genot van haar met eenig gevaar, ten haaren opzigte, vergezeld ging. —— Twee getrouwde Gelieven leeven geheel anders. Zy hebben het vermaak van hunnen tyd te ſlyten in eene opeenvolging van onderlinge verpligtingen en tekenen van toegenegenheid; zy genieten het genoegen van te ondervinden, hoe elk zyn geluk in het geluk van het beminde voorwerp ſtelt, hier in beſtaat de volkomene Huwelyks gelukzaligheid. De geringſte voorvallen in het huishouden worden edel en treflyk, wanneer de aandoeningen van toegeneegenheid ze verheffen. Eene kamer in order te ſchikken, is niet enkel het in orde ſchikken van eene kamer; doch van de plaats, waar in ik myn' Beminde verwagt. Een maaltyd gereed te maaken, beſtaat niet enkel in de keukenmeid bevelen te geeven; maar 't is een gevoelig vermaak, den geenen, dien men 't meest bemint, te onthaalen. In dit licht beſchouwt eene goede Huisvrouw de noodzaaklykſte bezigheden als treffender en aandoenlyker vermaaken, dan die ongebondene vrolykheden, in welke het grootſte gedeelte der Sexe, voor geene weezenlyke vermaaken vatbaar, zich verlustigt.

Eene diep gewortelde en tedere verbintenis verzagt alle de aandoeningen der Ziele, en maakt elk voorwerp aangenaam 't geen zich opdoet aan het oog van den gelukkigen Minnaar, (ik meen hem die aan de Meestresſe van zyne ziel getrouwd is.) Indien hy eenig ampt bekleedt, indien hy de moeilykheden des veldtogts doorſtaat, of in de ongerustheden van het hof deelt, alles wordt hem aangenaam, wen hy bedenkt, dat hy dit alles doet, dit alles draagt om het voorwerp zyner vurigſte genegenheid te behaagen. Is het geluk hem gunſtig, (want wel te ſlaagen, en verdienſten te hebben, gaat niet altoos zamen,) alle de behaalde voordeelen zyn zo veele ſchattingen, die hy denkt ſchuldig te zyn aan de bekoorlykheden van zyne Schoone: in het voldoen deezer eerzugt, gevoelt hy een ſtreelender vermaak, en dat een' Man van eer meer waardig is, dan het vermeerderen zyner middelen, en het behaalen van openbaare toejuiching. Hy geniet den roem, de eertytels, en rykdommen niet verder dan zy betrekking hebben tot het voorwerp zyner Liefde: wanneer hy de goedkeuring van

den

den Raad, de toejuiching eens Legers, en de gunst van zyhen Vorst verkrygt; de lof, dien hy van haar ontvangt, ſtreelt hem het laatſte en het meeste.

In tegenſpoed heeft hy de vertroosting van by eene te komen, die met zyn' rampſpoed begaan en daar over bewoogen is, en op haar, te midden der teerhartigſte omhelzingen, het oog vestigende, geniet hy het genoegen om zich ruimte te geeven, door het voordraagen van deeze of dergelyke aanmerkingen. „ Myn geluk hangt niet af van de grilligheid der „ Fortuin. Ik heb eene beſtendige vryplaats tegen alle onge„ rustheid. De agting, die gy my toedraagt, maakt my on„ gevoelig voor de onregtvaardigheid van het Hof, of de „ ondankbaarheid eens Bevelhebbers: myn verlies verſchaft „ my eene ſoort van vermaak; dewyl het my nieuwe blyken „ verleent van uwe deugd en genegenheid. Wat nut kan groot„ heid toebrengen aan de zodanigen, die reeds gelukkig zyn? „ Wy hebben geene vleiers noodig; wat behoeven wy uiter„ lyken trein van dienstbooden, ik heersch in uw hart over „ uwe genegenheden, en, in 't bezitten van uw perſoon, vind „ ik alle vermaaken!"

Met één woord, daar is geene omſtandigheid waar in de droefgeestigheid niet verzet en verminderd kan worden, door 't gezelſchap van 't beminde voorwerp. In ziekte zelf ſchenkt het vermaak van opgepast te worden door haar, die wy beminnen, verligting. —— Ik had nooit gedaan, indien ik my inliet om een uitgebreid verhaal te geeven van de Vermaaken eener verbintenis, waar in zy alles vinden, 't geen aan de zinnen de ſterkſte en uitgebreidſte genoegdoeningen ſchenkt. Dan ik moet niet vergeeten melding te maaken van het genoegen voortſpruitende uit het beſchouwen van de lieve panden dier tederſte vriendſchap, welke dagelyks opgroeien, en waar in elk zich vermaakt door ze, overeenkomſtig met hunne Sexe, ter volmaaktheid te brengen. Wy vieren ruim bot aan deeze ſtreelende aandrift der natuure door de liefde gezuiverd. In eene Dogter pryzen wy de ſchoonheid haarer Moeder; in een Zoon verheffen wy het verſtand en de aangeboorene braafheid van den Vader. Dit is een vermaak gelykſoortig aan dat, 't geen, volgens de taal van MOSES, de Allerhoogſte gevoelde, wanneer hy het werk zyner handen aanſchouwde, en *zag, dat alles goed was.*

Van MOSES reppende, kan ik niet nalaaten in opmerking te neemen, dat het eerſte ontwerp van geluk oneindig alle andere overtreft, en ik kan my geen Paradysagtiger denkbeeld vormen, dan wen ik den ſtaat onzer eerſte Ouderen my voor den geest breng: die ſtaat was van korten duur; dewyl ADAM en

EVA de wereld niet kenden; en 't is uit dien zelfden hoofde, dat zo weinig Huwelyks vereenigingen gelukkig afloopen. — Wanneer een Paar, hier van onkundig, t'zamenkomt, heeft hunne verliefdheid niets te beduiden, hunne genegenheden moeten binnen kort verkoelen en geheel verdwynen. In de vervoeringen hunner verliefdheid vormen zy bovenmaatig groote denkbeelden van elkander. De Man denkt dat zyne beminde Wederhelft eene Engelin is, dewyl ze 'er wel uitziet; en zy is verrukt door de verdienſten van haaren Egtgenoot, om dat hy haar als aanbidt. Het verlies van ſchoonheid berooft haar tevens van de aanbidding: en de Man, hier mede ophoudende, wordt haatlyk in de oogen van haar, wier Liefde op geenen anderen grond ſteunde. Allengskens neemt de wederzin toe, en het mist niet of zy zoeken, in naavolging onzer eerſte Ouderen, elkander de ſchuld te geeven van hunne onderlinge zwakheid. Op onverſchilligheid volgt wel dra de veragting, en zy ſchynen overtuigd, dat zy elkander moeten haaten, dewyl ze getrouwd zyn. De geringſte beuzelingen en niet noemenswaardige gebreken worden, wederzyds, zo veel mogelyk, vergroot; en zy ſluiten de oogen voor bekoorelykheden, die zy in anderen ziende niet zonder toegenegenheid aanſchouwen. Een Huwelyk enkel gegrond op zinnelyk vermaak kan geen beter gevolgen hebben.

Wanneer een Man het voorwerp zyner genegenheden trouwt, moet hy vergeten dat ze aanbiddelyk is, en haar als eene ſterveling aanmerken, onderworpen aan ongeſteldheden en grilligheden; hy moet zich met ſterkte wapenen, om het verlies haarer ſchoonheid te kunnen verdraagen, en zich voorzien met zulk eene maate van beleefdheid en vriendelykheid als genoegzaam is om eene beſtendige verkeering aan te houden met een perſoon van het uitmuntendst verſtand, en de grootſte gelykmoedigheid. — Een Vrouw behoort, van den anderen kant, geene onophoudelyke aanbidding en gehoorzaamheid te verwagten; zy heeft zich te ſchikken om, op haare beurt, met eene inneemende bevalligheid, te gehoorzaamen, iets, 't geen, in de daad, zeer bezwaarlyk iemand eigen, maar, om die zelfde rede, door een Man, die verdienſten weet te waardeeren, te hooger geſchat wordt. Het voegt haar om de vervliegende bekoorlykheden eener jeugdige Schoone te vergoeden door de beſtendiger aanvalligheden van eene verſtandige Vriendinne.

Wanneer een Paar, vervuld met zo rechtmaatige begrippen, door onlosmaaklyke banden aan elkander verbonden wordt, lacht

lacht de geheele Natuur 't zelve aan, de geringſte en de gemeenſte voorwerpen vertoonen zich in een behaagelyk licht, Myns bedunkens is dusdanig een leeven oneindig gelukkiger onuitſpreeklyk vermaaklyker, dan de welbedagtſte en geſleepenſte *Galantery* immer in ſtaat is te verſchaffen.

Eene Vrouw, die in ſtaat is om te denken, kan een Galant niet anders dan als een verleider aanzien, die zyn voordeel zoekt te doen met haare zwakheid, om een oogenblikkelyk vermaak te genieten ten koste van haare eer, van haare rust, van haaren goeden naam, en mogelyk van haar leeven. Een ſtraatſchender, die het pistool op de borst zet, om iemands goudbeurs af te dwingen is min oneerlyk, en begaat zo groot een misdryf niet. Ik heb zo goede gedagten van my zelven, dat ik geloof, dat ik, een Man zynde, eerder een moordenaar zou worden als een verleider van eene eerlyke Vrouw, die geagt in de Wereld leeft en gelukkig is in haaren Egtgenoot, door haar met eene drift te vervullen, welke zy niet kan voldoen, zonder haare eer, haare rust en haare deugd daar aan op te offeren. Zou ik haar verſagtlyk maaken, die beminnelyk is in myne oogen? Zou ik haare genegenheid zo ſlegt vergelden, dat zy door haare maagſchap verſmaad, door haare kinderen met overſchilligheid aangezien, en door haar Man verfoeid werd. Ik geloof dat deeze aanmerkingen my in geen min ſterk licht zouden voorgekomen weezen, indien ik tot de andere Sexe behoorde, en ik hoop dat ik dan meer verſtands zou gehad hebben, dan dat ik de ondeugd min ſnood zou oordeelen, om dat de gewoonte dezelve als wettigt.

Ik vind veel ſmaaks in de zeden der *Turken*, een Volk dat, ſchoon onkundig, in myn oog, zeer beſchaafd is. Iemand die eene getrouwde Vrouw tot onkuischheid verleid heeft, wordt aangezien als een ſchadelyk monſter, en heeft niet meer agting dan eene openbaare hoer hier te lande. Hy kan vast verzekerd weezen van nimmer bevorderd te zullen worden, zy zouden het ſchande rekenen om eenigen post van aanbelang toe te betrouwen aan een Man, die eene zo ſchreeuwende onregtvaardigheid gepleegd heeft.

Wat zou dit Volk denken van onze averechtſche doolende Ridders, die geduurig avontuuren zoeken, om onnozele jonge Dogters in hunne ſtrikken te vangen, en deugdzaame Huisvrouwen van haare eere te berooven, die ſchoonheid, jeugd, rang, ja deugd zelve, aanzien als zo veele prikkels om hunne drift op te wakkeren, en hun ter vuuriger najaa-

ging aan te zetten; en die, hun roem ſtellende in ervaarene Verleiders te weezen, vergeeten, dat zy met al hun poogen ſlegts den tweeden rang in die edele orde kunnen verkrygen: naardemaal de Duivel reeds voor lang in 't bezit van den eerſten geweest is.

Onze verbasterde zeden zyn zo wel geſchikt om de ondeugd en de daar van onafſcheidelyke elende aan te kweeken, dat 'er eene meer dan gemeene maate van verſtand en kieschheid vereischt wordt, om het Huwelyksgeluk, gelyk ik het beſchreeven heb, te ſmaaken. De menschlyke natuur is zo zwak, en volgziek, dat het zeer bezwaarlyk valt ſtaande te blyven, te midden van de ongeregeldheden en losbandigheden, die onze belachlyke gewoontens onvermydelyk gemaakt hebben.

Het moet een waarlyk liefhebbend Egtgenoot ſmerten zyne Vrouw alle de gewoonelyke, en, door de gewoonte gewettigde, vryheden, te zien neemen; het ſchynt hard die niet toe te ſtaan, en, om draaglyk te weezen, is hy genoodzaakt, zulks te vergunnen, en te veroorlooven, dat elk, die wil, met hem in haare behoorlykheden deele; hy moet het aanzien, dat zy haar' blooten boezem op den helderen dag vertoone, en alle haare aanvalligheden ten toon ſpreide, op bals, en in ſchouwburgen, om daar door duizenden van aanbidders tot zich te lokken, en het oor te leenen aan de ongezoute vleitaal van Ligtmiſſen. Is het mogelyk agting voor zulk een ſchepzel te hebben en te houden? Of moet haare waardye, ten minſten, door dus een gedrag, niet merklyk afſlaan?

Ik moet nogmaal wederkeeren tot de leevensregels in het *Oosten*, waar de ſchoonſte Vrouwen zich vergenoegen, met de magt haarer bekoorelykheden te bepaalen tot hem, die alleen het regt heeft om ze te genieten, en zy zyn al te oprégt om niet te bekennen, dat zy zich in ſtaat agten om zyne begeertens te ontvonken.

Hier komt my in de gedagten een geſprek met zekere Dame van rang te *Konſtantinopolen*, zy was de bekoorelykſte Vrouw, die ik immer zag, en ik heb met haar zints de nauwſte Vriendſchap gehouden. Zy bekende openhartig, dat zy voldaan en te vrede was met haaren Man, „ welke „ ongebondene Vrouwen, ſprak zy, zyt gy Christen „ Vrouwen? 't is u geoorlofd bezoeken te ontvangen van „ zo veele Mannen als het u behaagt, en uwe wetten ver„ gunnen u het onbepaald genot van Liefde en van Wyn". Ik antwoordde dat zy verkeerd onderrigt was, dat het by ons

zeer misdaadig gekeurd wierd, een ander Man dan onzen Egtgenoot te beminnen. „ Uwe Egtgenooten, liet zy 'er „ glimlachende op volgen, zyn goede zielen, als zy te „ vrede zyn, met eene getrouwheid op geen beter grond „ ſteunende; uwe halzen, uwe oogen, uwe handen, uw „ geheele ommegang, is voor elk en een ieder; wat is 'er 't „ geen gy voor uwe Egtgenooten in 't byzonder houdt? „ Vergeef het my, Mevrouw, voegde zy 'er nevens, my „ omhelzende, ik ben zeer genegen om alles wat gy my „ verhaalt te gelooven; maar gy moet my geene onmo- „ gelyke dingen willen wysmaaken. Ik ken de dartelheid „ der ongeloovigen; ik weet gy ſchaamt u deswegen, en „ ik zal niet meer zeggen ".

Ik vond zo veel vernufts en waarheids in 't geen ze bybragt, dat ik niet wist hoe best te antwoorden, en die blaam af te weeren, eindelyk bekende ik, dat ze reden hadt om de *Mahometaanſche* zeden boven onze belachlyke gebruiken te ſtellen; gebruiken, die een verward mengelmoes uitmaaken van de ſtriktheid der *Chriſtlyke* leevensregelen met al de buitenſpoorigheden der *Spartaanen*. En, niet tegenſtaande de ongerymde gewoontens, die by ons in zwang gaan, ben ik verzekerd, dat eene Vrouw, die beſlooten heeft haar geluk te ſtellen in de toegenegenheid van haaren Egtgenoot, het buitenſpoorig verlangen van in 't openbaar gevierd en aangebeden te worden, zal verzaaken; en dat een Man, die zyne Vrouw tederlyk bemint, in vergelding hier van, de eernaam van een Galant Heer te weezen, wel zal willen afſtaan. — Gy ziet, dat ik u hier een zeer zeldzaam Paar veronderſtel, en 't is uit dien hoofde niet zeer te bevreemden, dat zodanig eene Egtverbintenis iets ongewoons moet weezen in landen, waar 't noodig is zich der heerſchende gebruiken te onderwerpen, om gelukkig te weezen.

HET KARACTER VAN JACOB ONRUST.

EEnigen der oude Wyzen, die hunne poogingen ingespannen hebben, om na het *hoogste Goed* te zoeken, zyn van gevoelen geweest, dat *Rust* de hoogste trap van 't aardsch geluk uitmaakt: verstaande door *rust* eene bedaarde gesteldheid van ziel en lichaam, niet bewoogen door het gezigt van de menigvuldige dwaasheden der stervelingen, noch gedrukt door den last der bezigheden, in het waarneemen van algemeene of byzondere belangen. —— Tegen het stelzel van die sombere beschouweren, wordt met rede ingebragt, dat zo zy gelukkig zyn, zy dit alleen zyn door nutloos te weezen: dat het menschdom een groot gemeenebest uitmaakt, waar in elk lid veele voordeelen erlangt, uit den arbeid van anderen, welke hy verpligt is, door op zyn beurt weder ten nutte van anderen te werken, te vergelden: en dat, daar de vereende kragten van allen niet in staat zyn het gebrek geheel weg te neemen, niemand regt heeft om zyn aandeel, in 't vervullen van dien nood, te weigeren, en zich over te geeven aan enkele beschouwing, en de vermaaken der eenzaamheid.

Het is 't doorgaande gedrag der twistenden, in de hette van het geschil, de eene stelling op de andere te hoopen, tot hunne kragten uitgeput zyn, en zy, door in uiterstens te vervallen, waarheid en valschheid onder een mengen. Hunne verwonderaars volgen ieder zyn party, tot zo lang ze de ongerymdheid van beide kanten zien, en zoeken dan een middenweg. Dus is het ook gegaan met de groote vraage, waar van wy gesprooken hebben. Veelen bezeffen te gelyk de kragt van de bewysreden aan weerskanten opgegeeven; zy vinden de *Rust* schandelyk, en de *Bezigheid* moeilyk, en brengen daarom hun leeven op eene gemiddelde wyze door, zy vermoeijen zich zonder *bezigheid*, en doen niets zonder *rust*.

Een uitsteekend voorbeeld ontmoeten wy hier van in den Heer *Jacob Onrust*, wiens bezigheid hem in eene geduurige beweeging houdt, en wiens beweeging altoos zyne bezigheid vrugtloos maakt; hy is altoos doende aan 't gene hy noit doet; hy kan zich nergens ophouden, om dat hy elders noodig moet weezen, en hy moet op veele plaatzen weezen, om dat hy nergens verblyft.

De Heer *Jacob Onrust* heeft meer te doen, dan hy in één huis

huis af kan, hy houdt daarom een tweede in het andere einde van de Stad. Door deeze ſchrandere verdeeling van zichzelven in twee huizen, heeft hy 't middel gevonden om in geen van beide te zyn. De koophandel van den Heer *Jacob* is uitgeſtrekt, hy heeft met veel menſchen te doen; zyn verkeering is vlug en geestig; hy heeft veele gezelſchappen; zyn natuur is goedaartig, en hy heeft veele vrienden. Hy laat geene uitſpanning om zyn werk voorbyloopen, noch verzuimt zyn werk om zyn vermaak te neemen; hy is even weinig te zien voor zyne vrienden, als voor zyne kalanten, voor die komen om hem tot een gezelſchap te noodigen, als voor die hem wagten om een rekening te ſluiten.

Zoekt gy hem aan huis, zyn kantoorknegt zegt u, dat Myn Heer zo even uitgegaan is, maar op 't klokkeſlag van twee uuren weder t'huis zal komen: wagt gy tot dien tyd, gy bevindt, wederkomende, dat hy t'huis geweest, maar al weder uitgegaan is; doch laſt gegeeven heeft, om te zeggen, dat hy tegen zeven uuren in *Maltha* zal weezen, waar hy u hoopt te ontmoeten. Te zeven uuren derwaards gaande, verſchynt de Heer *Onrust* ten acht uuren, en zegt dat hy verblyd is u te zien, alleen vraagt hy verlof om eenige minuuten te mogen gaan na een Heer, die by de Beurs woont, dat hy weder zal weezen voor negen uuren. Hy vliegt na de Beurs, om den Heer, die hem wagt, te zeggen, dat hy verzoekt de zaak, welke zy loopende hebben, tot morgen uit te ſtellen, om dat iemand in *Maltha* hem op dit oogenblik wagt.

De goedaartigheid en beleefdheid van den Heer *Jacob* maaken hem een van dat ſlag van menſchen, wier gezelſchap men zonder laſt kan houden; hy wordt des van allen met beleefdheid en vriendelykheid ontvangen. Hy roept dikwyls den vriend, by wien hy is, alleen, om hem te zeggen dat hy morgen weder zal komen: hy doet het; maar enkel om te verhaalen dat onverwagte bezigheden hem beletten. Treedt hy by iemand in, zyn eerſte woord is dat hy geen tyd heeft om te zitten; doorgaans vallen zyne bezoeken zo kort, dat hy enkel ſchynt gekomen te zyn, om te zeggen dat hy weder gaan moet.

De Honden in Egypten worden gezegd, al loopende uit den Nyl te drinken, uit vreeze voor de Krokodillen. De Heer *Onrust* eet altoos met de grootſte haast. Hy komt in, vindt het gezin aan tafel, gaat zitten, neemt iets op zyn tafelbord; maar de eerſte beet is naauw in zyn mond of hy hoort

de

de klok ſlaan, ſtaat op, gaat na zyn ander huis, neemt weder plaats, denkt om een ander afſpraak, eet een weinig, en gaat, verſchooning wegens zyne drukte gemaakt hebbende, al eetende weg.

Maar hoe zeer hy hals over hoofd gedompeld is in bezigheden, zo ſtrekt zyne begeerte zich nog na meerder uit. Elke nieuwe voorſlag maalt in zyne gedagten, hy wikt en weegt in een oogenblik alle voor en nadeelen, hy neemt 'er deel in, voert het bykans uit, laat het voor iets anders vaaren, 't geen hy met dezelfde yver aanvangt, en ook weer laat zakken.

Men heeft aangemerkt dat ieder menseh een zekere rede heeft om te klaagen, iets byzonders waar over hy zich in ledige uuren kwelt. De moeilykheid van den Heer *Jacob* is gebrek aan tyd. —— Veele uitneemende oogmerken blyven enkel beſpiegelende, uit gebrek aan tyd; gebrek aan tyd is zyne verſchooning die hy by anderen gebruikt, wegens 't verzuim van welvoeglykheid; gebrek aan tyd dient by hem zelven tot verontſchuldiging van verwaarloosde zaaken. Hy is ook vast overtuigd van dit gebrek, want hy heeft eenige maanden aan een ſleepende kwaal geloopen, door dien hy geen tyd hadt om zyne geneezing te bevorderen.

Dus leeft de Heer *Jacob Onrust* in eene geduurige vermoeijing, zonder eenig voordeel dat daar aan beantwoordt; uit hoofde dat hy niet overweegt, hoe het onmogelyk is dat iemand alles zelve kan beſchikken en uitvoeren, en dat dus iemand, die zich in eene menigte van bezigheden bevindt, veel door anderen moet doen, en eenige dingen op 't goed geluk laaten aankomen; en hoe hy, die 't alles tragt uit te voeren, zyn leeven met weinig te doen doorbrengt.

BEDENKINGEN OVER DEN OUDERDOM EN DEN DOOD.

IN de geheele Natuur heeft alles zyne beurtverwisselingen; alles verandert, alles vergaat. —— 's Menschen lichaam is niet tot volwassenheid gekomen, of het begint te vervallen. Dit verval is in 't eerst onmerkbaar, ja verscheide jaaren snellen heen eer wy eenige verandering van aanbelang bespeuren: nogthans behoorden wy het gewigt onzer jaaren beter te gevoelen dan anderen derzelver getal kunnen tellen; en gelyk zy niet mistasten in over onzen ouderdom te oordeelen uit de uitwendige veranderingen onzes gestels, zo behoorden wy zelven nog veel min mis te tasten ten aanziene van de inwendiger en verhoolener verzwakkingen, wanneer wy onze eigene gesteltenissen nauwkeuriger waarnamen, en ons zelven minder vleiden.

Als het lichaam zyn volkomen wasdom gekreegen heeft, door de uitbreiding aller deelen in de hoogte en breedte, begint het in dikte toe te neemen: dit dik worden is het eerste teken van verval; want die uitzetting is geene volduuring van den weezenlyken groei van ieder deel, waar door het lichaam in alle deszelfs oorspronglyke deelen, eene meerdere uitgebreidheid, en gevolglyk meer kragts en werkzaamheids krygt; maar 't is enkel een toevoegzel van overtollige stoffe, die het lichaam doet zwellen, en met noodloos gewigt verzwaart. Dit begint doorgaans op de 35 of 40 jaaren, en, naar maate het toeneemt, wordt het lichaam logger, min vry in de beweeging, 't vermogen ter voortteelinge vermindert, en al dit toeneemen in dikte geschiedt ten koste van sterkte en vlugheid.

Daarenboven de beenderen en andere vaste deelen des lichaams, hunne geheele uitgestrektheid in langte en dikte gekreegen hebbende, beginnen in vastheid toe te neemen. De voedende sappen, die daar komen en te vooren dienden ter uitzetting, strekken nu alleen om die deelen te verzwaaren, door ze inwendig vaster te maaken: de bekleedzels wor-

den kraakbeenagtig, de kraakbeenderen beenagtiger, de beenderen vaster, alle de vezels harder, de huid droogt op, de rimpels komen allenskens voor den dag, de hairen gryzen, de tanden vallen uit, het lichaam bukt voor over *enz.* De eerst gemelde veranderingen worden doorgaans voor de 40 jaaren beſpeurd, zy neemen met langzaame ſchreeden toe tot de zestig; doch met ſneller tot de zeventig: 't verval begint op dien leeftyd, en wordt allengskens grooter; de onmagt volgt, en in 't algemeen maakt de dood, voor de negentig of honderd jaaren, een einde aan het leeven.

Naardemaal de beenderen, de kraakbeenderen, en alle de andere lichaams deelen in de Vrouwen min vast zyn dan in de Mannen; hebben zy langer tyd werk om die hardheid te verkrygen, die den dood veroorzaakt, en by gevolge moeten de Vrouwen ouder worden dan de Mannen. Dit beveſtigt de ervaarenis ook, dewyl wy, met ſterflysten raadpleegende, bevinden, dat, de Vrouwen, tot zekeren ouderdom gekomen zynde, langer leeven dan de Mannen van dien zelfden ouderdom: en hier uit mogen wy ook afleiden, dat Mannen, die op 't uiterlyk aanzien zwakker dan anderen, en, ten dien opzigte, nader aan de Vrouwen zyn, langer onder de leevenden zullen verkeeren dan de zodanigen die een ſterker en robuster voorkomen hebben: desgelyks is 'er grond om te denken dat Mannen en Vrouwen, die langzaam in hunnen groei geweest zyn, langſtleevend zullen weezen; want in beide de gevallen komen de beenderen, de kraakbeenderen, *enz.* laater tot dien trap van vaſtheid, die den dood veroorzaakt.

Deeze oorzaak van den natuurlyken Dood is den Dieren en Planten in 't algemeen eigen. Een Eikenboom ſterft, dewyl de oudſte deelen van het hout, die in 't midden zitten, zo hard en vast worden, dat ze niet meer voedzel na zich kunnen neemen; de vogtigheid, die 'er in is, niet langer omloopende, en noch vervangen wordende door nieuwe ſappen, gist, bederft en verandert allengskens de vezels van het hout, die, rottende, hunne geregelde ſchikking verliezen, en tot ſtof vergaan.

De geheele duur des leevens kan, in zeker opzigt, afgemeeten worden by dien van den tyd des groeis. Het Gewas of het Dier, 't welk, in korten tyd, den vollen wasdom bekomt, gaat veel raſſer verlooren dan 't geen meer tyd tot groeien beſteedt. In het ryk der Dieren, zo wel als in dat der Gewaſſen, is de groei in de hoogte de eerſte; een Eikenboom houdt veel eer op van in de hoogte op te ſchieten, dan in dikte toetenemen. Een menſch wast in de hoogte op, tot zestien of

achttien jaaren, doch zyne dikte heeft hy niet voor de dertig. De Honden krygen hunne langte in den tyd van één jaar, en in het tweede hunne dikte. De Mensch, die dertig jaaren besteedt in 't groeien, leeft negentig of honderd jaaren; de Hond, die slegts twee jaaren werk heeft, wordt maar tien of twaalf jaaren oud. Dit zelfde neemt men omtrent andere Dieren waar. De Visschen, die een groot aantal jaaren in hunnen groei doorbrengen, leeven eeuwen, en deeze lange duur huns leevens moet afhangen van de byzondere gesteltenis hunner beenderen, die noit zo vast en hard worden als die der Landdieren. In 't algemeen leeven de groote Dieren langer dan de kleinen, dewyl zy langer groeien.

De oorzaaken onzer verwoesting zyn derhalven noodzaaklyk, en de dood is onvermydbaar. 't Is voor ons zo min mogelyk dien te ontgaan als de wetten der Natuure te veranderen. De zotte inbeeldingen van zommige Dweepers, wegens de mogelykheid van hun leeven, door 't gebruik van deeze of geene hulpmiddelen, niet alleen te verlangen maar altoos duurende te maaken, moesten met hun ten grave gedaald weezen; maar eene dwaaze eigenliefde is oorzaak van de verregaande ligtgeloovigheid der menschenkinderen, waar door zy gelooven 't geen nimmer gebeurt, schoon zy dit doende moeten twyfelen aan 't geen geduurig geschiedt. De algemeene geneesen behoedmiddels, de overstortingen van jeugdig bloed, die men gebruikt, gelyk mede alle andere wegen, die men ingeslagen heeft om de onsterflykheid te verkrygen, of de jeugd te vernieuwen, zyn alle even harsenschimmig en vrugtloos.

Als het lichaam zich welgesteld bevindt, is 't misschien mogelyk het eenige jaaren langer te doen in stand blyven, door een oplettend en geregeld gedrag. De driften te beteugelen, 't genot der wellusten des leevens te maatigen, mag hier iets aan toebrengen, hoewel het geenzins zeker gaat. Misschien werkt het lichaamlyk gestel zo veel 't kan; en wat zal dan een gestrenge leevens-regel baaten? Men vindt voorbeelden van menschen die een veel hooger trap van jaaren dan gemeenlyk beklommen hebben; want, zonder te reppen van die twee Oude Mannen, in de *Philosophical Transactions* vermeldt, van welke de een 165 en ander 144 jaaren leefde, hebben wy veelvuldige voorbeelden van Menschen, die 110, ja 120 jaaren oud wierden; deeze Menschen vinden wy niet dat zo veel meer dan anderen op zich zelven gelet hebben, in tegendeel waren de meesten jaagers, land- en handwerks-lieden; met één woord, menschen aan zwaaren arbeid gewoon,

die hunne lichaamen niet ontzagen en zelf misbruikten, indien wy dit woord mogen bezigen dan alleen van de zodanigen, die in luiheid en ligtmisfery zich verloopen.

Daarenboven indien wy in aanmerking neemen, dat de *Europeër*, de *Neger*, de *Chinees*, de *Americaan*, de beſchaafde en de wilde man, de ryke en de arme ingezeten, de inwoonder van de ſtad en van het land, in dit ſtuk met elkander gelyk ſtaan, en van de geboorte tot het graf het zelfde perk van tyd afloopen; dat verſchil van afkomst, voedzel, meer of min gemakken des leevens geen verſchil maaken in den duur des leevens; dat menſchen, die rauw vleesch of gedroogde visch, ſago of ryst, casſava of wortelen gebruiken, zo lang leeven als zy die brood en wel toebereide ſpyzen nuttigen, zullen wy nog klaarder begrypen dat de duur des leevens niet afhangt van gewoontens, zeden of de hoedanigheid der leevensmiddelen, dat niets de werktuiglyke wetten kan veranderen, die het getal onzer jaaren regelen, uitgenomen dat overdaad of een nauw oplettend gedrag hier zomtyds eene kleine verandering kan te wege brengen.

Indien 'er eenig aanmerkelyk onderſcheid is in den duur van het leeven der menſchen, zulks ſchynt aan de lugtsgeſteltenisſen toegeſchreeven te moeten worden. Men heeft opgemerkt, dat in hooge landen over 't algemeen meer oude Menſchen zyn, dan in laagere gewesten. De gebergtens van *Scotland*, *Wales*, *Auvergne* en *Zwitſerland*, hebben meer voorbeelden van hoog bejaarde lieden opgeleverd, dan de vlakke landſtreeken van *Holland*, *Vlaanderen*, *Duitschland* en *Pooken*. Doch het Menschdom in 't algemeen beſchouwd zynde, doet 'er zich, als 't ware, geen verſchil in de duurzaamheid des leevens op. Menſchen die niet ſterven door ziekten of toevallen leeven overal 90 of 100 jaaren: onze Voorvaders leefden niet langer; zints DAVIDS tyd is hier in geene verandering gekomen.

Indien men ons vraagt, waarom de eerſte Menſchen veel langer leefden? wat de oorzaak is dat zy 900, 930 en 969 jaaren bereikten? kunnen wy hier van mogelyk rede geeven met te zeggen, dat de voortbrengzels der aarde, die hun tot voedzel dienden, toen van eene andere natuure waren, dan de tegenwoordige. De oppervlakte des aardbodems moet in de eerſte tyden naa de Schepping veel losſer geweest zyn dan heden: dewyl de zwaartekragt nog maar weinig tyds gewrogt hadt, kon de ſtoffe van dit aardryk die vastheid niet verkreegen hebben, die zy zints ontvangen heeft. De voortbrengzels der aarde moeten overeenkomſtig geweest zyn met de grondsge-

ſtel-

ſtoftenisſe; de oppervlakte der aarde derhalven min vast en droog zynde, zal alles wat dezelve voortbragt zagter en malſcher geweest zyn. En over zulks zal de groei van alle voortbrengzels der natuure, en ook die van 's Menſchen lichaam zo ſchielyk niet geweest zyn als tegenwoordig: de beenderen, *enz.* behielden, misſchien, veel langer hunne zagtheid en uitbreidbaarheid; dewyl alle ſoorten van voedzel zagter en malſcher waren. Alle de deelen des lichaams kwamen niet tot hunne volkomene uitgebreidheid, dan naa een groot aantal jaaren, en de voortteeling kon gevolglyk alleen volbragt worden naa die volwasſenheid, dat is in den ouderdom van 120 of 130 jaaren: en de duur des leevens was evenredig aan den tyd van den groei, gelyk dit nog heden ten dage plaats vindt: want veronderſtellende dat de jaaren van huwbaarheid toen begonnen op 130 jaaren, zo vindt men die tegenwoordig op de 14 jaaren, en dan zal dezelfde evenredigheid plaats hebben: dewyl iede r van deeze twee getallen met het zelfde getal vermenigvuldigd zynde, by voorbeeld met zeven, de uitkomst zal toonen dat de leeftyd der Menſchen nu 98 jaaren zynde, die der Menſchen toen ten tyde 910 jaaren moet geweest hebben. De duur van 's Menſchen leeven zal dierhalven ongevoelig afgenomen zyn, naar maate de oppervlakte des aardbodems, door de geduurige werking der zwaartekragt, in vastheid toenam: zo dat de eeuwen, die verloopen zyn zints de Schepping tot den tyd van DAVID, genoegzaam geweest zynde, om de ſtoffe der aarde alle hardheid te doen aanneemen, die dezelve door de drukking der zwaartekragt kon ontvangen, voorts in den zelfden ſtaat gebleeven is: toen alle vastheid verkreegen hebbende, die zy immer zou krygen, wanneer ook de maat van den groei der gewasſen met die van den duur des Menſchlyken leevens werd vastgeſteld.

Behalven de toevallige ongemakken, die aan menſchen van allerlei jaaren kunnen overkomen, en die in den ouderdom veelvuldiger en gevaarlyker zyn, vinden zich de oude lieden desgelyks blootgeſteld aan natuurlyke zwakheden, die enkel ontſtaan uit het verval en de krimping van alle de lichaamsdeelen: zy geraaken uit het evenwigt, het hoofd ſchudt, de handen trillen, de knien waggelen, en alle de zintuigen worden ſtomper door 't verminderen van de gevoeligheid der zenuwen.

Alle de dus verre opgenoemde oorzaaken van verval, werken by aanhoudenheid op ons ſtoffelyk deel, en verwoesten het eindelyk geheel. De Dood, die aanmerkelyke en zo gedugte ſtaatsverwisſeling, is derhalven, in den aart der zaake, niets

anders dan het laatſte gedeelte van al het voorgaande; het noodwendig agtereenvolgend verval onzes lichaams, brengt ons even zo tot deezen trap als tot alle de andere. De lamp des leevens begint reeds uitgebluscht te worden langen tyd voor dat zy geheel met branden ophoudt. In de daad daar is misſchien een grooter onderſcheid tusſchen de ſtokoudheid en de jeugd, dan tusſchen de eerstgenoemde en den dood: want wy moeten het Leeven hier niet in 't afgetrokkene en op zich zelven beſchouwen, maar als eene hoeveelheid, die vermeerderd en verminderd kan worden. Wanneer de menschlyke vrugt gevormd wordt is het lichaamlyk leeven bykans niets, het neemt by kleintjes toe, breidt zich uit, en wordt meerder naar maate het lichaam groeit, aanwast en ſterkte verkrygt; zo dra het begint te vervallen, vermindert de hoeveelheid des leevens, en wordt, geduurig afneemende, tot niets. Wy beginnen by trappen te leeven, en wy ſterven desgelyks by trappen.

Waarom zullen wy dan den Dood vreezen, indien wy vroom genoeg geleefd hebben om voor de gevolgen, naa den dood, niet bedugt te zyn? Waarom zullen wy ſchrikken voor dat oogenblik, tot het welke wy voorbereid zyn, door ontelbaare toevallen van gelyken aart? De Dood is ons even natuurlyk als het Leeven. Het toe en afneemen gaat veel al ongevoelig, ongemerkt. De Geneesheeren en de Geestlyken, die gewoon zyn de laatſte verrigtingen en gevoelens der ſtervenden waar te neemen, zeggen eenpaarig, dat, uitgenomen in eenige weinige hevige toevallen, wanneer de beweeging veroorzaakt door ſtuiptrekkingen, eenig lyden in den Zieken ſchynt aan te duiden, dat zeg ik, in alle andere gevallen de Dood, gemaklyk, zagt, en zonder eenige pyn te veroorzaaken, aankomt: en dat zelf de vervaarlykſte doodsangſten meer de aanſchouwers verſchrikken dan den lyder pyn aandoen: immers hoe veele voorbeelden zyn 'er niet van menſchen, die, naa op den oever des doods geweest te hebben, zich niets in 't geringſte konden herinneren van 't geen 'er gebeurd was of van 't geen zy gevoelden! Zy hadden weezenlyk, wat hun zelven betreft, geduurende dien tyd, niet beſtaan; naardemaal zy de dagen, doorgebragt in een' ſtaat, waar van zy geen denkbeelden overgehouden hebben, van 't getal hunner dagen moeten aftrekken.

Verre de meesten ſterven derhalven zonder te weeten dat zy ſterven, en van die weinigen, die, tot den laatſten leevensadem hunne kennis behouden, is 'er mogelyk geen één of hy ſtreelt en vleit zich zelven, met de hoop van weder te zullen her-

herſtellen. De Natuur heeft, tot troost der Stervelingen, dit denkbeeld ſterker gemaakt dan de Rede. Een ziek mensch, wiens kwaal onherſtelbaar is, die over zynen veegen toeſtand kan oordeelen uit veelvuldige dergelyke voorbeelden, die des gewaarſchuwd wordt door de droefheid en ontroerenisſe zyns Gezins, door de traanen zyner Vrienden, door de houding of het zeggen der Geneesmeesteren, blyft niet tegenſtaande dit alles, nog in het denkbeeld dat hy den jongſten ſtap op 's leevens loopbaane niet terſtond doen zal. 't Belang, 't geen hy in 't leeven ſtelt is zo groot, dat hy alleen op zich zelven afgaat, en geen geloof geeft aan anderen, hy merkt zo lang hy begrip en gevoel heeft, dat alles aan als ongegronde ongerustheden: hy denkt alleen voor zich zelven, en ſchoon de omſtanders hem reeds dood rekenen, leeft zyn hoop nog.

Beſchouwt eenen zieken, die u honderdmaalen gezegd heeft, dat hy zyne kwaal als doodlyk beſchouwt, en op 't punt is van te zullen ſterven; let 'er op wat 'er in zyn weezen omgaat, wanneer iemand, onverhoeds, zegt dat zyn einde nadert, gy zult het zien veranderen als dat van eenen, wien een onverwagte tyding gebragt wordt. De zieke gelooft dan zelve niet wat hy zegt, zo waar is het dat hy in geenen deele overtuigd is, dat hy als dan ſterven zal: hy twyfelt eenigzins, hy heeft eenige ontrustende denkbeelden wegens zynen toeſtand, doch zyne hoop is nog grooter dan zyne vrees: en indien deeze laatstgemelde niet opgewakkerd wierd door de nauwoppaſſende zorgen en de treurige omſtandigheden, die het ſterfbedde vergezellen, hy zou om het ſterven bykans niet denken.

De Dood is derhalven zo verſchriklyk niet, als wy ons verbeelden. Men mag denzelven aanmerken als een ſpookzel, dat ons, op eenigen afſtand, verſchrikt; maar verdwynt als wy 'er nader by komen. Onze denkbeelden van den Dood zyn derhalven valsch: wy merken dien niet alleen aan als het grootſte kwaad, maar als een kwaad vergezeld met de vervaarlykſte pyn en de grievendſte angſten: en onze verbeeldingskragt heeft deeze droeve denkbeelden vergroot, en onze vrees verdubbeld door de pyn ons op 't zwaarſte voor te ſtellen. — Het moet, dus redenkavelt men in 't algemeen, een onverbeeldelyke pyn veroorzaaken, wanneer de ziel van het lichaam ſcheidt; het moet ook zeer lang duuren, dewyl, de tyd geen andere maat hebbende dan de opeenvolging onzer denkbeelden, één oogenblik, in de ſmertlykſte pyn doorgebragt, wanneer de denkbeelden elkander opvolgen met eene ſnelheid geëvenredigd aan de hevigheid der pyne, ons veel langer moet dunken dan één jaar, in 't welke wy geene andere, dan de gewoone

zagte aandoeningen, gevoelen. Doch hoe weinig ſluit deeze redenkaveling? 't Zou der moeite niet waardig weezen zulks aan te toonen, indien dezelve geene kwaade gevolgen hadt; doch ze ſtrekt om het menschdom ongelukkiger te maaken, doende 't vooruitzigt des Doods duizendmaal ſchriklyker worden, dan dezelve in de daad kan weezen: en al was het ſlegts dat 'er eenige weinigen door den ſchyn dier valſche redenkaveling bedroogen wierden, zou het egter noodig zyn, die te verzwakken en de ongegrondheid daar van aan te toonen.

Hebben wy een uitſteekend vermaak, eene leevendige aandoening van verrukkende vreugde, op den tyd dat onze Ziel met ons Lichaam vereenigd wordt? Neen deeze vereeniging geſchiedt, zonder dat wy het bemerken: en dus kan de ontbinding ook geſchieden zonder een merkelyk gevoel te verwekken. Welke reden hebben wy toch om te gelooven dat de ſcheiding van Ziel en Lichaam niet zonder groot ongemak kan voorvallen? Welk eene oorzaak kan die pyn te wege brengen? Berust die in de Ziel of in het Lichaam? In de ziel kan ze niet hervoortgebragt worden dan door denkbeelden; in het lichaam is ze altoos geevenredigd naar de ſterkte of zwakheid; ten tyde van den natuurlyken Dood is het lichaam altoos zeer zwak, en kan over zulks weinig of geen pyn gevoelen.

Onderſtelt het geval van een geweldigen Dood, neemt een mensch wiens hoofd door een kanons kogel werdt afgeſchooten. Lydt die mensch langer dan één oogenblik? Is 'er in dat oogenblik tyds genoeg om zulk eene ſchielyke opeenvolging van denkbeelden toe te laaten, dat deeze pyn hem toeſchyne één uur, één dag, of één jaar te duuren? Dit verdient nader onderzogt en uitgepluisd te worden.

Ik ſtaa toe, dat de opeenvolging onzer denkbeelden, ten onzen opzigte, de eenige maat des tyds is, en dat wy dien korter of langer zullen vinden, naar gelange dat onze denkbeelden eenpaariger elkander opvolgen, of ongeregeld door elkander dwarrelen; doch deeze maat heeft eene eenheid, wier grootte niet willekeurig noch onbepaald is; in tegendeel, de Natuur zelve heeft die bepaald, en ze is betrekkelyk tot onze zinnelyke gewaarwordingen. Twee denkbeelden, die elkander opvolgen, of alleen van elkander onderſcheiden zyn, hebben noodwendig eenige tusſchenruimte. Hoe vlug onze gedagten mogen weezen, eenigen tyd is 'er noodig zal de eene de andere volgen, en dit kan niet geſchieden in een onverdeelbaar oogenblik: het zelfde mogen wy zeggen van de aandoeningen; eenigen tyd wordt 'er vereischt om, in ſtede van ver-

vermaaklyke, fmertlyke gewaarwordingen te gevoelen, als mede om onderfcheidene fmertlyke aandoeningen te ondervinden. Dit tydsverloop, dat noodwendig onze denkbeelden, onze gewaarwordingen en de vereeniging, van welke ik fpreek, van een fcheidt, kan niet zeer lang noch zeer kort weezen: het moet byna gelyk zyn aan de weezenlyke duuring, als afhangende van de natuur onzer ziele, en de zintuiglyke geftaldheid onzer lichaamen, wier beweegingen een zekeren trap van bepaalde fnelheid moeten hebben. Daar kan derhalven geene opeenvolging van denkbeelden weezen, in het zelfde tydftip, die rasfer of traager is dan de trap noodig om dat verbaazend onderfcheid van duur te wege te brengen, die één minuut pyn gelyk zou maaken met de pyn van één jaar, van één dag of één uur.

Eene zeer hevige pyn, die eenigen tyd aan houdt, veroorzaakt eene bezwyming of den Dood. Onze zintuigen hebben maar eene zekere maate van kragt, die flegts voor zekeren tyd, eenigen trap van pyn kan uitharden. Indien deeze by uitftek zwaar wordt, houdt ze op, dewyl ze fterker dan het lichaam zynde, door 't zelve niet kan verdraagen worden, ook kan ze die aan de ziel niet mede deelen; naardemaal de overbrengende zintuigen niet werken. De werking der zintuigen overzulks ophoudende, neemt ook bygevolge het inwendige gevoel, 't geen zy aan de Ziel mede deelen, ook een einde.

Hier uit blykt reeds ten vollen, dat het oogenblik des Doods niet vergezeld gaat met zwaare of langduurende pyn; doch ik zal 'er om kleinmoedigen op te wekken, nog 't een en ander byvoegen. Een hevige pyn beneemt ons de opmerking, en nogthans heeft men kentekens van opmerking befpeurd op 't oogenblik eens geweldigen Doods. Toen *Karel* de XII Koning van *Zweden* den kogel ontving, die een einde maakte aan zyn krygsbedryven en leeven, greep hy na zyn zwaard. Die doodpyn was derhalven niet by uitftek groot, zy benam hem het vermogen van opmerking niet; hy bemerkte dat hy aangevallen wierd, hy bedagt dat hy zich moest verdeedigen, hy leedt diensvolgens niet meer dan iemand die een flag krygt. Men kan niet zeggen, dat die daad een gevolg was van eene werktuiglyke beweeging; ze mag, met veel meer regts, aangezien worden, als een blyk van de aandoening eener dappere ziel; en, in de daad, alle de beweegingen der driften, de vaardigfte en fchielykfte niet uitgefloten, hangen altoos van opmerking af, en zyn enkel de uitwerkzels van eene hebbelyke geftaltenis der ziele.

De waare Philofophie beftaat in de dingen te befchouwen

zo als ze zyn, en onze inwendige aandoening zou altoos met die Philoſophie overeenſtemmen, indien ze niet gedwarsboomd wierd door de bedriegeryen onzer inbeeldinge, en door de kwaade hebbelykheid, die wy aangewend hebben om ons zelven harſenſchimmen van vermaak en pyn te vormen. Niets is bekoorlyk of ſchriklyk dan op zekeren afſtand; doch, om hier van verzekerd en overtuigd te zyn, moeten wy moeds of wysheids genoeg bezitten om ze van naby en onder de oogen te zien.

Indien 'er nog iets is, 't geen kan ſtrekken om wat ik gezegd heb, wegens de trapswyze afneeming van het leeven, te ſtaaven, 't geen kan dienen, om nog nader te bewyzen, dat het einde als ongemerkt allengskens nadert, het is de onzekerheid van de kentekenen des Doods. De waarneemingen van den beroemden Ontleedkundigen WINSLOW raadpleegende, zullen wy ontdekken, dat tuſſchen Leeven en Dood, dikmaal, zo weinig onderſcheids is, dat het, door de nauwkeurigſte waarneemingen zo der Geneeskunde als van eenen anderen aart, niet kan ontdekt worden. Want gelyk, aan den eenen kant de friſſe kleur van 't weezen, de hitte des lichaams, de zagt-en buigzaamheid der leden, onzekere tekens van Leeven zyn; zo hebbe men, van den anderen kant, de bleekheid des gelaats, de koude des lichaams, de ſtyfheid der leden, 't ophouden der beweeging en het te onbruik geraaken der zintuigen, voor geene onloochenbaare kenmerken van eenen gewiſſen Dood te houden. Het zelfde mag men zeggen van de ſchynbaare ſtilſtand in de pols, en ademhaaling, deeze beweegingen zyn zomtyds dermaate verhinderd en belemmerd, dat ze met geene mogelykheid kunnen ontdekt worden. Men houdt een Spiegel een Kaars voor den mond des geenen, die veronderſteld word geſtorven te weezen, en beſluit dat hy, wanneer de Spiegel bewaaſemt, wanneer het licht beweegt, nog adem haalt, doch deeze uitwerkzels komen menigmaalen uit geheel andere oorzaaken voort; weshalven zy gezien worden wanneer de mensch weezenlyk geſtorven is en niet gebeuren, wanneer hy nog leeft. Deeze middels van beproeving zyn derhalven dubbelzinnig, en niet beſlisſende. Even zo is het geleegen met het prikkelen der neusgaaten door ſcherpe en bytende vogten, met branden en ſteeken in andere deelen, met klisteeren van tabaksrook, met het maaken van geweldige beweegingen, met luid ſchreeuwen aan het oor, *enz.* men heeft voorbeelden van menſchen, boven al van de zodanigen, die aan de Vallende Ziekte onderheevig wären, die dit alles

ondergaan hebben, zonder eenig teken van leeven te laaten blyken, en naderhand tot zich zelven kwamen tot groote verbaasdheid der aanschouweren.

Niets strekt tot een sterker bewys, hoe een zekere staat van Leeven zeer gelyk is aan den Dood: 't is derhalven ten hoogsten redelyk en de menschlykheid vordert zulks, dat men het begraaven der gestorvenen niet verhaaste. De tyd van vier-en-twintig uuren, binnen welken men het zomtyds doet, is niet lang genoeg om een oogschynlyken Dood van eenen weezenlyken te onderscheiden. Men vindt voorbeelden van menschen, die, naa het verloop van twee of drie dagen, als uit den dooden zyn opgestaan (*). 't Is, met één woord, onbetwistbaar, dat het lichaam zomtyds dermaate van alle leevensblyken beroofd wordt, dat het niets van een dood lichaam schynt te verschillen. Menschliefde en Godsdienst derhalven beveelen eenen genoegzaamen tyd te wagten, ten einde het leeven, zo 't nog overig is, zich door tekenen openbaare. 't Verloop van drie natuurlyke dagen, of twee-en-zeventig uuren kan men daar toe stellen: en wanneer, geduurende dien tyd, geene tekens van leeven zich vertoonen, maar het lichaam daarentegen een rottende stank van zich geeft, is het gewislyk dood, en mag, zonder eenig nadenken, begraaven worden.

Deeze natuurlyke waarheden, hoe vernederend hoe aandoenlyk op zich zelve, kunnen door zedelyke aanmerkingen te gemoete gekomen en vergoed worden. Hoe lang ook de duur onzes Leevens moge weezen, wy beginnen eigenlyk niet te leeven, voor dat wy onze denkbeelden behoorelyk regelen, en wenden tot een toekomend leeven, en zodanig een gedrag leiden, dat ons voorbereid tot dien staat, waar in wy namaals zullen verkeeren.

(*) Zie hier van een en ander voorbeeld *in de Nieuwe Vaderl. Letteroef.* I D. 2 St. *bladz.* 91.

VERTOOG OVER DE METAPHYSICA.

Door den Baron DE BIELFELD.

AAn dat gedeelte der Wysbegeerte, *'t geen de onstoffelyke Weezens en de Geesten* tot voorwerpen heeft, is toevallig den naam van *Metaphysica* gegeeven. ARISTOTELES, de *Physica* (Natuurkunde) afgehandeld hebbende, begint het volgende boek, waar in hy den geest wil verheffen boven de be-

beſchouwing van lichaamlyke Weezens, om dien op te voeren tot het overweegen van GOD, de Engelen en Geesten, en afgetrokken van het ſtoflyke over het onſtoflyke te oordeelen, hy begint, zeg ik, dat boek met de Griekſche woorden μετα τα φυσικα (*Meta Phyſicam*, *Poſt Phyſicam*, *Naa de Phyſica.*) Zyne Leerlingen, en de volgende Wysgeeren, hebben van deeze twee woorden 'er één geſmeed, en het voorzetzel *Meta* met het zelfſtandig woord *Phyſica* vereenigd, en dus het woord *Metaphyſica* gevormd, om die Weetenſchap aan te duiden, waar over wy in dit Vertoog handelen zullen: men vindt 'er, 't is waar, die willen, dat in dit woord, *Meta* geen *Naa* maar *Boven* betekent, dan dit is niet alleen ſtrydig met de *Griekſche* taal, maar ook met het gezonde verſtand, dewyl het dan eene allerbelachlykſte betekenis zou opleveren.

Indien men te raade gaat met den hoogmoed van 's menſchen geest, en eenigen ſtaat maakt op de ligtvaardige verzekering van de meesten der oude en hedendaagſche Wysgeeren, en dus, op hun woord, gelooft, dat de *Metaphyſica* eene Weetenſchap is, die de baarblyklykheid met zich voert in alle ſtukken, welke zy zich voorſtelt, die altoos met onbetwistbaare grondwaarheden aanvangt, en uit klaare beginzelen onwraakbaare gevolgen trekt, zal men zich zeer bedroogen vinden. Ten aanziene der ſtoffen die zy behandelt, mogen wy met MONTAGNE zeggen, *dat de Waarheid in een diepen put ligt*, dat geen ſterveling, geen bepaald vernuft dezelve daar uit heeft voor den dag gebragt, en 'er byvoegen, dat de zwakheid van 's menſchen geest, ten aanziene van voorwerpen, die niet onder de zinnen vallen, en by gevolge niet rechtſtreeks tot denzelven behooren, zo groot is, dat de *Metaphyſica* vergeleeken mag worden met een *Roman*, waar in de Schryver nóit van het waarſchynlyke afwykt, doch waar in ondertusſchen niets waar is. De grondſlag ſchynt dikwyls waar, duidelyk, onbetwistbaar, en alles wat ons dunkt natuurlyk te volgen, is handtastlyk valsch. Hy, die der Waarheid het naaste komt, die met de meeste waarſchynlykheid gist, die zyne denkbeelden met de meeste klaarheid ontvouwt, is de beste *Metaphyſicus*. Dit bygebragte zal veelen, lasterlyk voorkomen, en, te dier oorzaake, zal ik my beroepen op het gezag van een der grootſte vernuften onzer eeuwe: en daar ik voor 't meerder gedeelte met hem van een gevoelen ben, zyne eigene woorden gebruiken, te meer dewyl het niet wel mogelyk is zich beter, zo over dit, als over eenig ander onderwerp, uit te drukken.

„ De

„ De godlyke PLATO, Leeraar van den godlyken ARISTOTELES, en de godlyke SOCRATES, Leeraar van den godlyken PLATO, zeiden dat de ziel lichaamlyk en eeuwig was. De Geleigeest van SOCRATES hadt hem buiten twyfel des aangaande onderrigt: Daar zyn menſchen, die voorgeeven dat iemand, die trotsch genoeg is om van dus een Beſchermgeest te ſpreeken, ongetwyfeld een gek of een bedrieger moet weezen: doch de zodanigen gaan te ver. Wat de Kerkvaders aanbelangt, verſcheide der eerſte eeuwe, hielden 's menſchen Ziel, de Engels, en GOD zelve lichaamlyk. Maar de wereld wordt van dag tot dag wyzer. Een gansch heirleger van Schoolſche Godgeleerden is 'er opgeſtaan, als de onwederſpreeklyke Leeraar HALES, de ſcherpzinnige Leeraar SCOT, de Engelagtige Leeraar St. THOMAS, de Seraphynſche Leeraar St. BONAVENTURA *enz.* die allen meenden zeer klaar te weeten wat 's menſchen Ziel was, doch die, desniettegenſtaande, in dier voege 'er over geſprooken hebben, als of zy wilden, dat niemand iets van hunne leere verſtaan zou. DESCARTES gebooren, niet om de dwaalingen der Ouden te ontdekken en weg te neemen; maar om de zyne in derzelver plaats te ſtellen, en vervoerd door den geest om zamenſtelzels te vormen, die de grootſte mannen verblindt, verbeeldde zich betoogd te hebben, dat de Ziel even 't zelfde was als het Denken, gelyk, volgens zyn ſtelzel, de Stof het zelfde is als de Uitgebreidheid. Vader MALLEBRANCHE wil in zyne verhevene inbeeldingen, geene ingeſchaapene denkbeelden toeſtaan, doch twyfelt niet om vast te ſtellen, dat wy alles in GOD zien. Zo veele Mannen van naam een Roman van de Ziel geſchreeven hebbende, is 'er een Wysgeer opgeſtaan, die op eene zedige wyze alleen de Geſchiedenis daar van opgeeft. De Heer LOCKE heeft 's menſchen Rede op dezelfde wyze ontleed als een bekwaam Ontleedkundige de deelen van 's menſchen lichaam vertoont. Hy volgt op elken ſtap de fakkel der Natuurkunde, hy durft zomtyds ſtellig ſpreeken, maar hy durft ook twyfelen.

„ De Heer LOCKE, *vervolgt onze Schryver*, waagt het om zedig deeze ſtelling op te geeven. *Wy zullen mogelyk nooit in ſtaat zyn om te weeten of een enkel ſtoflyk Weezen denkt of niet.* Dit voorzigtig zeggen werd van verſcheide Godgeleerden aangezien als eene ſchandlyke verklaaring dat de Ziel ſtoflyk was. Veel gerugts ontſtondt daar over in *Engeland.* Bygeloovige menſchen zyn in de Maatſchappye

„ even

„ even als de bloohartigen in den kryg, zy worden door
„ ydelen ſchrik vervaard, en verwekken dien niet zelden.
„ Men riep: LOCKE zogt den Godsdienst het onderst boven
„ te keeren! dan dit ſtuk betrof den Godsdienst niet in 't min-
„ ſte, het was een Philoſophisch vraagſtuk, gansch afgeſcheiden
„ van het Geloof en de Openbaaring. Hy onderzogt alleen
„ of het eene tegenzeggelykheid in zich behelsde te ſtellen:
„ de Stof kan denken, en of GOD aan de Stof het vermogen
„ van denken kon verleenen. Doch de Godgeleerden zyn
„ zeer gereed met te zeggen dat GOD onteerd wordt, wan-
„ neer men hunne gevoelens niet toeſtemt, zy hebben veel
„ gelykheids met de prulledichters, die voorgaven dat DES-
„ PREAUX kwaad van den Koning ſprak; dewyl hy hun op
„ hun zeer getast hadt. —— Indien ik, naa den uitmunten-
„ den LOCKE het durf onderneemen om over eene zo keu-
„ rige ſtoffe te ſpreeken, zou ik zeggen; de menſchen twis-
„ ten reeds, zints langen tyd, over de natuur en de onſterf-
„ lykheid der Ziele, 't is onmogelyk die te betoogen; de-
„ wyl men 't nog niet eens is over de natuur, en 't volſtrekt
„ vereischt wordt den aart van een geſchaapen Weezen door
„ en door te kennen om te beſlisſen of het onſterflyk is dan
„ niet. De menschlyke Rede is, op zich zelve gelaaten, zo
„ weinig in ſtaat om de onſterflykheid der Ziele te bewy-
„ zen, dat de Godsdienst ons dit ſtuk heeft moeten open-
„ baaren". —— Voeg hier nog deeze aanmerking nevens, of het GODE niet even mogelyk is een' geſchaapen Geest als een geſchaapen lichaam te ontbinden of te vernietigen? —— „ Het algemeene welweezen der menschlyke Maat-
„ ſchappye eischt de onſterflykheid der Ziele te erkennen:
„ het Geloof vordert dit van ons af. Doch 't is in dier voe-
„ ge niet geſteld met de natuur der Ziele zelve. Den Gods-
„ dienst ligt 'er weinig of niets aangeleegen van welk eene
„ zelfſtandigheid de Ziel zy, wanneer ze maar deugdzaam
„ is. Men mag ze aanmerken als een horlogie ons gegeeven
„ om 'er zorg voor te draagen, zonder dat de Maaker ons
„ gezegd heeft van welk eene ſtoffe hy het gaande werk
„ maakte.

„ *Ik heb een Lichaam en ik denk.* Meer weet ik niet. Indien
„ ik nu, met het geringe licht my geſchonken, te raade gaa,
„ zal ik dan aan eene onbekende oorzaak toeëigenen, 't geen
„ ik zo gereed kan toeſchryven aan eene enkele tweede oor-
„ zaak waar van ik iets weet. Hier zullen alle Schoolſche
„ Philoſophen my in de rede vallen, en zeggen. In een
„ Lichaam is niets anders dan Uitgebreidheid, en Vastheid,

„ het

„ het kan ſlegts bewoogen en onderſcheidene gedaantens ge-
„ geeven worden. Nu kan Uitgebreidheid, Vastheid, Ge-
„ daante noch Beweeging oit eenig denkbeeld hervoortbren-
„ gen; derhalven kan de Ziel onmogelyk ſtof weezen".
Voeg hier deeze vraagen nevens. Weet men juist te zeggen wat een Denkbeeld is? Zou het zo wel geen gevolg kunnen zyn van eene zekere ſchikking der Stoffe als van den Geest. —— „ Deeze bygebragte redenkaveling, waar mede men
„ zo veel op heeft, die zo dikmaal herhaald is, komt enkel
„ hier op uit. Ik weet maar zeer weinig van de Stof; ik
„ ken zeer onvolkomen eenige van de hoedanigheden aan
„ dezelve eigen. Nu weet ik geheel niet of deeze hoedanig-
„ heden met het denken kunnen vereenigd worden: en de-
„ wyl ik 'er geheel niets van weet, ſtel ik voor zeker dat de
„ ſtof niet kan denken. Ziet daar juist de wyze op welke
„ men in de Schoolen redenkavelt. De Heer LOCKE zou
„ eenvoudig tot die Heeren gezegd hebben. Bekent ten
„ minſten dat gy zo onkundig zyt als ik; uwe verbeelding
„ noch de myne kan bevatten, hoe een lichaam denkbeel-
„ den heeft, en kunt gy beter begrypen hoe eene zelfſtan-
„ digheid, welke die ook moge weezen, denkbeelden heb-
„ be? Gy weet niet wat Stof, gy weet niet wat Geest is,
„ hoe kunt gy 'er dan iets ſtelligs van bepaalen? Wat maakt
„ het u of de Ziel een dier onbegryplyke weezens is welken
„ wy Stof heeten, dan een dier onbegryplyke Weezens,
„ welken wy Geest noemen? Hoe! Kan GOD de Schepper
„ van alles, uwe Ziel, van welk eene zelfſtandigheid ze ook
„ moge zyn, naar zyn welgevallen, niet vereeuwigen of
„ vernietigen"?

Wy hebben dit voorbeeld niet bygebragt dan alleen om te toonen, welke groote zwaarigheden en hinderpaalen den beoefenaaren der *Metaphyſica* in den weg geſtaan hebben, en mogelyk altoos in den weg zullen blyven. De poogingen van LEIBNITZ, LOCKE, WOLFF, en van alle onze hedendaagſche Philoſophen, zyn, men komt daar in overeen, gelukkig geweest, maar men is, naa alles, nog tot geen onfeilbaar beſluit gekomen; het komt nog veel te kort, dat eenig ſterveling een onwederſpreeklyk bewys over dit onderwerp heeft voortgebragt, of dat 'er eene *Metaphyſiſche* waarheid beweezen is met die duidelykheid en baarblyklykheid, dat 'er geen ſchaduw van redelyke twyfeling overblyve. In de ſchriften der beste *Metaphyſiſche* Schryveren vindt men mogelyk geen drie bepaalingen, die volkomen juist en nauwkeurig zyn. De onvolkomenheid van 't menschlyk verſtand,

de

de beperktheid onzer kundigheden, en de gebreklykheid van alle taalen, brengen te wege dat men geene volmaakte bepaalingen kan opgeeven. En, die misſende, hoe zal men dan redenkavelen!

Ondertusſchen moet men niet denken, dat zo veele groote Mannen in verſcheide eeuwen hunne werken alleen op eenen zandgrond gebouwd of kringen gemaakt hebben, waar in zy vrugtloos rondloopen. Neen. Alle ſchranderheid van 's menſchen geest heeft door de fynſte bedagtſte redenkavelingen poogen te ontdekken, 't geen ontdekt kon worden: en 't is deeze arbeid waar uit de Weetenſchap, die wy *Metaphyſica* noemen haaren oorſprong ontleent, van deeze zullen wy nu kortlyk verſlag doen, en de voornaamſte deelen opnoemen. Dan wy oordeelden het noodig het reeds bygebragte te vermelden, om het voor en tegen, als een eerlyk Man, op te geeven: doch 't is 'er wel verre af, dat wy de zodanigen die dit deel der Wysbegeerte verkoozen hebben, 'er van willen afmaanen of hun den moed beneemen. In tegendeel gelooven wy, dat zy gehouden zyn voort te vaaren en dat men niet moet wantrouwen, of 's menſchen Geest zal nog verder kunnen komen, daar de eindpaalen van deszelfs kennisſe noch niet ontdekt zyn: ook kan het weezen, dat 'er groote en gewigtige ontdekkingen in de *Metaphyſica*, gelyk in andere Weetenſchappen gedaan worden, wanneer men zulks het minst verwagt.

De *Metaphyſica* wordt, naar de voorwerpen, welke zy beſchouwt, in zes hoofddeelen onderſcheiden, die den naam draagen van (I.) *Weezenkunde*, (II.) *Wereldkunde*, (III.) *Menschkunde*. (IV.) *Zielkunde*. (V.) *Geestkunde*, (VI.) en *Godkunde* (*). Wy zullen, met weinig woorden, openleggen wat het oogmerk is van elk deezer Stukken, en welken weg ingeſlaagen wordt om tot derzelver kennisſe te komen.

De Weetenſchap die *Weezenkunde* genaamd wordt, is dat deel der *Metaphyſica*, 't welk de natuur en de algemeene geſteltenis aller Weezens onderzoekt en uitlegt, als mede de hoedanigheden en eigenſchappen, die 'er weezenlyk toebehooren, en hun, in 't afgetrokkene van vooren beſchouwd, moeten worden toegeſchreeven. Men ziet hier uit ligtlyk, dat deeze Weetenſchap van de enkelvoudigſte denkbeelden moet beginnen, en dat 'er geene andere dan zodanige te pasſe komen. Deeze enkelvoudige denkbeelden zyn, by voor-

(*) *Ontologia*, *Cosmologia*, *Antropologia*, *Pſychologia*, *Pneumatologia* en *Theologia Metaphyſica*.

voorbeeld, die van weezen, zelfſtandigheid, wyze van beſtaan, zo ten opzigte van tyd als plaats, eenheid, 't verſchil van een enkelvoudig of zamengeſteld, een noodzaaklyk of toevallig, een eindig of oneindig weezen, die van de weezenlyke eigenſchappen, als grootheid, volmaaktheid, goedheid, *enz.* Het werk der *Weezenkunde* beſtaat derhalven in ons elk Weezen in zyn aart en eigenſchappen, die 't zelve van alle andere Weezens onderſcheiden, te doen kennen. Uit deeze, wanneer ze eenmaal op eenvoudige gronden en eeuwige waarheden gebouwd was, zou men regtmaatige gevolgen kunnen afleiden, en dan zou de *Metaphyſica* bewyzen 't geen men daar in zoekt, en 't geen ze moet bewyzen.

't Valt ligt te begrypen, dat eene onderſcheidene kennis van de Weezens en derzelver eigenſchappen, zeer onvolmaakt en onnut voor den mensch zou zyn, indien hy zyne denkbeelden niet wist te bepaalen, met woorden uit te drukken, en dus zyne bevattingen mede te deelen aan anderen, die hy wil onderrigten of met welken hy moet redentwisten; dewyl ze, zonder zulks, dezelfde bevattingen niet kunnen hebben. 't Is, om dit in 't voorby gaan op te merken, mogelyk een der grootſte voorregten die wy boven de Dieren bezitten, dat wy in ſtaat zyn om in deezervoege onze denkbeelden door woorden of door geſchrift te kunnen bepaalen, en elke byzondere bevatting van een algemeen denkbeeld, en elke algemeene bevatting van een byzonder denkbeeld uit te drukken. Om derhalven onze denkbeelden voor anderen vatbaar te maaken, moeten wy woorden en bepaalde benaamingen hebben voor elk Weezen, en deszelfs hoedanigheden. De *Weezenkunde* leert ons die Spreekwyzen, zo noodzaaklyk om onze denkbeelden te bepaalen, en aan dezelve de noodige klaarheid en juistheid te geeven, om dus niet over woorden te twisten, wanneer wy den kring onzer kundigheden zoeken uit te breiden, of over den aart van het voorwerp te verſchillen, 't geen wy tragten op te helderen. Dit is de rede waarom men eertyds de *Weezenkunde* enkel aanzag als eene dorre en ſchraale leer van kunstwoorden, terwyl nogthans de beste hedendaagſche Philoſoophen 'er eene Weetenſchap, die meer betekent, van gemaakt hebben, door aan de woorden eene bepaaling der denkbeelden, en een onderzoek van den aart der voorwerpen zelve met de Spreekwyzen aangeduid, daar aan toe te voegen. Dan het ongeluk wil, wy moeten de waarheid rondborſtig zeggen, dat in die *Weezenkundige bepaalingen* noch veel onzekers plaats vindt, en 'er niet zelden vry wat kwakzalvery onder loopt. Want,

voor eerst, is 'er nog geene *Metaphyſica* bekend waar in alle de bepaalingen juist zyn. Ten anderen hebben de woorden, die men gebruikt in die bepaalingen, altoos iets dubbelzinnigs, iets duisters, weshalven zy wel weder bepaalingen zouden vereiſchen; 't geen tot in 't oneindige zou voortloopen, indien men niet wederkeerde tot de eerſte indrukken, die de eenvoudige woorden op onze Ziel maaken en de eerſte denkbeelden, welke zy verwekken. De woorden Mensch, Liefde, Koets en dergelyke, zeggen meer en maaken dieper indruk dan alle de bepaalingen die 'er van kunnen gegeeven worden. De *Weezenkundige bepaalingen* verduisteren de zaaken bykans altoos.

Naa dat de *Metaphyſica* zo vast als haar mogelyk is de gemelde grondſlagen gelegd, en daar op haare beginzels gebouwd heeft, gaat zy voort in haare naſpeuringen, en treedt tot het tweede hoofddeel *Wereldkunde* geheeten, beſtaande in een onderzoek van de Zelfſtandigheid der Wereld, en 't geen dezelve bevat, de altoos duurende wetten die daar in plaats hebben, de ſtof, de beweeging, de natuur der tastbaare lichaamen, hunne weezenlyke eigenſchappen en hoedanigheden, en alles wat men in 't afgetrokkene kan beſchouwen; zomtyds wordt 'er ook by gevoegd 't geen de mensch daar omtrent weet door zyne zintuigen. Tot de *Wereldkunde* behoort het onderzoek des ſtelzels van LEIBNITZ: of GOD, de Wereld ſcheppende, noodzaaklyk de beste Wereld heeft moeten voortbrengen, en of deeze Wereld met de daad de beste is. De rede gaat, omtrent dit ſtuk, van gevolg tot gevolg voort, en delft zo diep als haar mogelyk is. Ondertusſchen zyn alle Philoſoophen niet even ver gekomen. Elk vernuft heeft zyne maate van doordringendheid. En men hebbe wel op zyn hoede te weezen, dat, in deeze aaneenſchakeling van redekavelingen, de ſynheid, verre de algemeene paalen van 's menſchen geest overtreffende, geen nadeel doet aan de duidelykheid of waarheid der denkbeelden, aangezien de dwaaling hier zo na aan de waarheid grenst, en elk denkbeeld 't geen niet volkomen verſtaanbaar is, met een valsch denkbeeld moet gelyk geſteld worden.

De *Menschkunde* maakt het derde hoofdgedeelte der *Metaphyſica* uit; zy wordt in twee takken onderſcheiden. De eerſte tak die in de kennis van het uiterlyke en lichaamlyke des Menſchen beſtaat, behoort tot de *Ontleedkunde*, en niet tot de *Metaphyſica*, deeze beſchouwt den Mensch alleen in zyn beſtaan, in zyne natuur, en weezenlyke hoedanigheden alles van vooren aangemerkt; en dit brengt ons wel dra tot

De

De *Zielkunde*, of het vierde hoofdvoorwerp der *Metaphysica*. Deeze is gelegen in de kennisse der Ziele in 't algemeen, en in die der Menschen in 't byzonder. Omtrent dit stuk heeft men de diepzinnigste de fynst uitgeploozenste en afgetrokkendste onderzoekingen, die de mensch doen kan, te werk gesteld: en, in weerwil van dit alles, is het nog zeer moeilyk, iets, 't geen de proef der rede eenigzins kan doorstaan, in 't midden te brengen, en geheel onmogelyk iets stelligs, of dat volkomen betoogd is, te zeggen.

Het vyfde deel der *Metaphysica* draagt den naam van *Geestkunde*. 't Is nog niet lang geleeden, dat men deeze benaaming uitgevonden heeft, of dat dit stuk een gedeelte der *Metaphysica* uitmaakte. Men verstaat 'er door de kennis van alle Geesten, Engels *enz.* 't Is gereed te bevroeden, dat 'er eene onuitspreeklyke bekwaamheid vereischt wordt om berigt te geeven van voorwerpen, waar van men geheel niets begrypt, en waar van men noit iets kan kennen door de natuur der zaake zelve. Agtbaare Mannen hebben gezegd dat 'er Geesten, Engels, Duivels *enz.* zyn, hun bestaan te erkennen is het werk des Geloofs. Maar de beoefenaars der *Metaphysica* geeven voor, te leeren, *welk het denkbeeld van een Geest is, hoe de Geesten daadlyk bestaan, welke de hoedanigheden en eigenschappen der Geesten in 't algemeen zyn, dat 'er zedelyke Geesten gevonden worden, en dat die redelyke Geesten hoedanigheden bezitten, welke gegrond zyn op de zedelyke eigenschappen van* GOD. Ziet daar woordlyk wat ons de *Geestkunde* leeraart. Ydele poogingen! Belachlyke onderneeming! —— Hoe veel heeft men ons niet verteld van Spooken, Gezigten, *enz.* Hier in *Duitschland* loopt een vertelzel van eenen STACKELBERG, een groot liefhebber van de Jagt en een zeer godloos mensch. Hy verzogt, in stede van eene zalige eeuwigheid, het geluk te mogen hebben, om, naa zyn dood, in alle bosschen te kunnen jaagen. Te zyner straffe is dit gebed verhoord, en hy veroordeeld om alle nagten in 't een of ander bosch op de jagt te gaan. Duizend droomers verhaalen hem en zyne jagthonden gehoord te hebben, en in 't midden van dezelven geweest te zyn, zonder hem of zyn gevolg te zien. Nu zou het niet buitenspooriger weezen *Metaphysische* onderzoekingen te willen doen over de natuur en de weezenlyke hoedanigheden van deezen STACKELBERG, zyne honden, en jagtgereedschappen, als mede over den aart der Spooken &c. dan in ernst op eene *Metaphysische* wyze te handelen over de Geesten, de Engels en de Duivels. Dit gaat ten minsten vast dat men van alle die harsfen-

ſchimmen even zeer in orde opgeſtelde en even zeer klemmende bewyzen zou kunnen opgeeven als men wegens de Geesten in de *Geestkundige* werken aantreft. Want hier ſtaat wel op te merken, dat het beſtaan der Geesten, en der Engelen, niet voortvloeit uit eene volſtrekte noodzaaklykheid hunner Natuure, of uit de natuur van andere Weezens of uit het algemeene ſtelzel des Heelals: daar in tegendeel het beſtaan van een OPPERST WEEZEN, van een GOD, van eene volſtrekte noodzaaklykheid is, die van vooren kan betoogd worden; ſchoon men 'er noit van hadt hooren ſpreeken.

De *Godkunde* of de *Gods-verdeediging*, zo als de Heer LEIBNITZ en eenige anderen ſpreeken, is het zesde en laatſte Deel der *Metaphyſica*. Zy leidt ons op tot de erkenteniſe van GODS beſtaan, zy leert ons de redelykſte gisſingen maaken over GODS weezen, en rechtmaatige denkbeelden van zyne eigenſchappen vormen, en die op eene afgetrokkene wyze van vooren betoogen. De *Godkunde* verſchilt van de *Natuurlyke Godgeleerdheid*, daar in, dat de laatstgemelde van de eerstgenoemde de bewyzen voor GODS beſtaan ontleent, en uit dat vaste beginzel gevolgen trekt, en ons leert, welke betrekkingen 'er zyn tuſſchen het OPPERST WEEZEN en de menſchen, en welke zedelyke verpligtingen daar uit voortvloeijen. Daar de *Geestkunde* eene hairkloovende en harsſenſchimmige weetenſchap is, is, in tegendeel, de *Godkunde* een onderwerp voor goede redenkavelingen en baarblyklykheid vatbaar, tot groote troost voor 't menschlyke geſlacht, welks hoogſte geluk ſteunt op de zekerheid deezer Weetenſchap. Indien men de werkingen der Geesten in het Heelal zo duidelyk zag als de werkſtukken van GOD; indien men van vooren de noodzaaklykheid van het beſtaan der Geesten even goed kon betoogen als die van GODS beſtaan, zou de *Geestkunde* zo wel als de *Gods-verdeediging* betoogbaar en met de baarblyklykheid gepaard weezen: maar noch het een noch het ander ten opzigte van de Geesten in 't algemeen plaats hebbende, terwyl GOD zich in de geheele natuur openbaart, hebben wy niets anders te doen dan van de eenvoudigſte beginzelen en afgetrokkenſte denkbeelden af te daalen tot de zamengeſteldſte, en langs een reeks van redenkavelingen weder op te klimmen van het ſchepzel tot den Schepper en den Maaker der geheele Natuure, en de uitſlag van alle deeze werkingen van 's menſchen verſtand zal altoos weezen de noodzaaklykheid van GODS beſtaan, en wy kunnen, ſchoon door de bepaaldheid onzer kundigheden niet dan gebreklyk, bepaalen wat GOD is, door ſtellig aan te toonen

een wat hy niet kan weezen. Alles wat kan ſtrekken om nis nieuwe bewyzen in dit ſtuk op te leveren of het zelve op te helderen, door de reeds bekende te bekragtigen, is derhalven voor het menschlyke geſlacht van 't hoogſte aanbelang; en wanneer de *Metaphyſica* geen ander dan alleen dit voorwerp hadt, verdiende zy dat de ſchranderſte en diepdenkendſte geesten zich daar mede altoos bezig hielden.

Men zal my ligt veroorloven om niet meer van dit Onderwerp te zeggen; en te erkennen dat ik 'er niets meer van weet; als mede dat ik denk dat verſtandige en verlichte Mannen 'er niet veel verder in gekomen zyn: terwyl kruipende geesten zich verbeelden veel meer van de *Metaphyſica* te kennen.

EENE WOND MET OPENING VAN DE REGTER UITWENDIGE SLAAP-SLAGADER, ZYNDE EEN GEVOLG VAN EEN SNEDE MET EEN MES AAN DEZELFDE ZYDE VAN DEN HALS.

Door den Heer CAESTRYCK, Mr. Chirurgyn enz. te Thionville.

(*Uit het Fransch.*)

ZEkere *Bolſinger* een Opperman, twee mylen van Thionville, een ſneede met een mes op de regter zyde van den hals gekreegen hebbende, zo dat de uitwendige Slaapſlagader van dezelfde zyde geopend ware, vereischte myne tegenwoordigheid aldaar. Ter plaatſe gekoomen zynde, vond ik den gekwetſten buiten verſtand en zeer verzwakt. Deeze toeſtand, ſchoon gevaarlyk, kwam my echter voor als natuurlyk, na het uitſtaan van eene bloeding van weinig minder (volgens het naauwkeurig berigt van den ſchoolmeester,) dan vier kannen. Men hadt, voor myne komſte, alles gedaan, ſchoon met weinig gevolg, wat de verſchrikte verbeelding deezen man hadt ingegeeven, die behalven de opvoeding der kinderen waar mede hy zich geneerde, zich ook wel liet gebruiken om adertelaaten. Ik maakte ten eerſte een bandagie van genoegzaame langte, om verſcheide maalen om den hals te kunnen gaan. Ik verzuimde geen tyd om trapswyzige drukdoeken te vervaardigen; en Ik geloofde gebruik te moeten maaken van de *Agaricus* van den Eikenboom, wel bereid, waar van Ik my voorzien had. Ik nam terſtond weg alles wat men aangelegd hadt om den ſtroom van het bloed te ſtuiten, 't welk, niet tegenſtaande de verzwakking

van den gekwetſten, nog met groote ſnelheid en zichtbare kloppingen uitliep. Van eerſten af had Ik vermoed dat de uitwendige Slaap-Slagader (*) geopend was, en myne gisſingen werden door het gevolg tot zekerheid gebragt.

De opening was tweemaal zo groot als van eene aderlaating, en zo gelyk met de huid, dat 'er niets in het celagtig weefzel was uitgeſtort. Om my van de bloeding meester te maaken, leidde Ik verſcheide ſtukken *Agaricus* met trapswyzige drukdoeken op de wonde, tot een ſteunpunt, hoog genoeg, om de te naauwe drukking van den keel te vermyden. Ik meende de toeſtel genoeg te kunnen bevestigen door een band van behoorlyke langte en breedte, en verzogt den ſchoolmeester 'er zyne hand eenige uuren tegen te houden. Om dat de Pols klein was en zwak, oordeelde Ik geene aderlaating nodig; en Ik ſchreef hem een bevogtigende levensregel voor. Des anderen daags bragt men my berigt van zynen toeſtand; en om dat de zaaken in een goeden ſtaat waren, ſtelde Ik het uit naar hem te gaan zien tot den vierden dag, wanneer Ik het verband vernieuwde, zonder de *Agarieus* af te trekken; en ſtond hem toe eenig ligt voedzel te gebruiken. Nog vier dagen hier na had Ik het genoegen, de wonde met een volmaakt lidteeken geſlooten te vinden. Ik raadde hem echter, als een nodig ding, nog een langen tyd drukdoeken, in ſamentrekkenden wyn natgemaakt, op de plaats te houden en met een band te ſteunen. De gekwetſte kwam allengs wederom tot zyne kragten; en by my gekoomen zynde, bemerkte Ik een kleine zwelling, zynde een Slagaderbreuk, om dat hy de voorzorge, welke Ik hem geraaden had, niet lang genoeg hadt gebruikt. Ik leidde 'er een pop of kusſentje tegen, wel vast gemaakt, 't welk hy lang droeg; en voor eenige weeken gelegenheid hebbende van hem nog eens te ontmoeten, zag Ik met vermaak, dat de Slagaderbreuk was geweeken en geheel verdweenen.

(*) *Arteria Carotis externa.*

VAN EENE WONDE IN DEN ONDERBUIK OP EEN ZEER ZONDERLINGE WYZE BEHANDELD DOOR EEN INDIAANSCH GENEESHEER, medegedeeld *door den Heer* BOURDIER, *Geneesheer te Pondicherry.*

(*Journ. de Medec. 1767 Juin.*)

EEn Indiaansch Soldaat was verſtoord op zyne vrouw: hy doodde haar in zynen toorn, en wilde ook zich zelve om-

ombrengen. Hy ſtak zich met een breeden ponjaard in den onderbuik, waar op de Darmen buiten kwamen. Een Geneesheer van de plaatſe bragt dezelven weder binnen, en bediende zich, omze in te houden, van een vernuftige konstgreep. Hy maakte door het mes eene ſcheiding tusſchen de bekleedzelen en de Spieren, (gelyk een tuinman de bast van een boom ſcheidt om te okuleeren,) en bragt 'er een looden plaatje tusſchen; hegtte hier op de lippen der wonde, met verſcheide ſteeken aan malkander; en dit hieldt de Darmen genoegzaam tegen, en de bandagiën waren van geen dienst. De wond was in weinige dagen geneezen: en het looden plaatje baarde geen ongemak. Eenigen tyd hier na deedt het Gerecht den moordenaar vatten, en hy werdt gehangen. By de opening van het lyk werdt de Heer BOURDIER ten volle verzekerd van het geval; hy vondt het looden plaatje, als bekorst, tusſchen de Spieren en de bekleedzelen.

Zou men deeze wyze van doen van den Indiaanſchen Geneesheer ook konnen gebruiken voor eenige Breuken, welken men genoegzaam ongeneeslyk houdt? Ik zal my niet ophouden met verſcheide gevallen aan te haalen waar in dezelve zou konnen te werk geſteld worden: een onderſcheidend oordeel der Heelkundigen zal weeten waar dezelve te pas te brengen; drift en naaryver, welken hen tegenwoordig in alles beheerscht, zal dezelve konnen tot volmaaktheid brengen.

BERIGT VAN EEN NIEUW SOORT VAN NATUURLYKE BLAASBREUK, EN EEN BYNA VOLSLAGE ONTBEERING VAN KUNNE.

Door den Heer DEVILLENEUVE, Geneesheer te Montpellier.

(Uit het Fransch vertaald.)

DEn 29 April 1767 trok hier door (Chinon in Touraine) een *Alexander Louis Fabre*, gebooren te Beziers in Languedoc, van beroep een Muzikant, twee-en-veertig jaaren oud. Hy toonde eene wanſchapenheid van de Deelen ter voortteeling welke zeer byzonder was, waar van beneden. Het gene my het verwonderlykst voorkwam, was een breuk (*) van de Pis-blaaze, naar ſchyn een Buik-breuk, doch welke Ik als een Navel-breuk aanzag. Het gene zeer vreemd was, was 1. dat de Breuk de binnenſte zyde van het in-

(*) *Hernia.*

ingewand vertoonde. 2. Dat men geen teeken vondt van den Navel op de gewoone plaatſe.

Dat het de Pisblaas, met het binnenſte buiten gekeerd, was, welke het gezwel maakte, bleek 1. uit de gelykheid der roode kleur van dit met de binnenſte zyde der blaaze in den natuurlyken ſtaat, met dit onderſcheid, dat het beſlag van het gezwel wat hooger van kleur was, misſchien wegens de belemmering der doorſtraaling, en onmidlyke aandoening van de lugt; waarom men het gezwel op het eerſte aanzien voor een vleeſchig uitwas zou hebben konnen houden, of gemeend dat het een gedeelte was van de Lever welk zich op deeze plaatſe gezet hadt. Het gezwel was van grootte als een klein ei van een Gans, en was overdwers geplaatst op de Witte ſtreep (*), op de hoogte van het boveniſte van den Onderbuik. 2. Een ander bewys deedt zich voor uit de plaats, door welke de ontlasting van de Pis geſchiedde. Dit ontlastvogt liep alleen uit twee tepels, welken zeer geleeken naar de uiteinden der tepels van de ſtraalwyze zelfſtandigheid der Nieren. Deeze tepels waren in de daad niets anders dan de monden der Pisleiders (†). Zy waren evengelyk, een weinig naar onderen geplaatst, op zyde, de een aan de regter de ander aan de ſlinker zyde. De Pis droop onwillig en zonder gewaarwording van den perſoon, geſtadig af. Somtyds ſtroomdeze als het vogt uit den hals van een disteleerhelm met een dun ſtraaltje. 3. Nog een ander bewys dat het de binnezyde van de blaaze was 't welk men zag, was de groote gevoeligheid en tederheid, welke men weet dat dit vlies heeft; de gevoeligheid van dit gezwel was zodanig, dat niemant, ja de perſoon zelf het niet kon aanraaken zonder heftige pyn te verwekken. Hy drukte het wel eens te zamen, doch met veel omzichtigheid; het liet zich ligt plat drukken, zo dat klaar bleek dat het een holle zak of werktuig ware, gelyk de Pisblaas is. De ſamendrukking verhaaſtte de uitlooping van de Pis niet; en dit beveſtigt het gene Ik gezegd hebbe, dat dit ontlastvogt geen ontfangbak hadt, en onmidlyk uit de Pisleiders afliep, welken niet anders geplaatst konden wezen dan tuſſchen de verſcheide vliezen van den omgekeerden zak, tuſſchen welken de Ontleedkunde ons leert dat zich deeze gooten invoegen en voortkruipen, eerze zich in de blaaze openen: de ſamendrukking zou veel eer den loop van de Pis vertraagd hebben. 4. Eindelyk, kwam hier nog by, dat op de opper-

vlak-

(*) *Linea alba.* (†) *Ureteres.*

vlakte van het gezwel, geſtadig, een ſlymige ſtoffe uitzieperde, volkome gelyk aan die welke in den natuurlyken ſtaat, binnen in de Blaaze wordt afgeſcheiden. Het is te verwonderen dat dit vogt aanhieldt afgeſcheiden te worden, niet tegenſtaande de omkeering en zo buitengewoonen ſtaat van dit Ingewand.

Ik merkte ook op, dat men aan dit lichaam geenen Navel vondt; maar het gezwel deedt zich voor als een Navel welke geweld geleeden en verwyd was, doch niet als eene kwetzing, want dan kon de omtrek niet zo regelmaatig rond zyn geweest. Men weet dat de Navel, in de kindſchheid, ligt verſlapt, en de Breuken niet koomen dan op deeze plaatſe van de Witte Streep, door de weerſtand van dit deel. Aan de bovenſte zyde waar hy als verwurgd was, zag men aan de huid eenige verandering van kleur, als een omgekeerde halve maan, welke door de ſchuuring heeft konnen veroorzaakt worden; op de plaats waar deeze halve kring de Witte Streep doorſneedt, was de verandering van kleur zichtbaarst en breedst. Men zag iet als een lidteeken van eenige oude branding, plat, weerſtreevend en kringswyzig, 't welk over den halven kring heen liep: het was als een merk (evenwel zonder eenige uitpuiling) 't welk Ik niet beter kan vergelyken, dan by het gene men van buiten ziet, aan 't eind van de Kawoerd-vrugten. Ik geloove dat dit het teeken was van den Navelſtreng. Dit is genoeg om te denken dat deeze in 't lichaam van de moeder niet ontbroken heeft. De Vroedmeester en Voedſter zouden hier van getuigenisſe hebben konnen geeven, doch de eerſte en ook de laatſte, welke de moeder van deezen perſoon was geweest, waren reeds geſtorven; en deszelfs Ouders hadden het geval tot de laatſte jaaren toe bedekt gehouden, denkende dat het hunnen zoon tot ſchande zou ſtrekken. Zou men niet aan deeze nieuwe Breuk den naam van *Blaasnavel-breuk* konnen geeven?

De oorzaak van zulk eene verplaatſing en omkeering is moeilyk te verklaaren. Zie hier evenwel myne gedagten. Ik ſtelle dat eene Blaasbreuk zo ver van haare natuurlyke plaatſe, niet heeft konnen geſchieden of geſchied zal wezen, dan op een tyd als het vrugtje nog zeer klein en in zyn beginzel was; Ik begryp dat de groote weekheid, welke de deelen dan hebben, gevoegd by de geringheid der breedten van de plaatſen des buiks, welken maar als een punt zyn in zo vroege beginzelen, deeze uitberſting van de Blaaze door den Navel zullen toegelaaten hebben, buiten twyfel, by gelegenheid van eenige ſchielyke en zeer heftige beweging. Ik,

verbeelde my dat die beweging, of eenige andere drukking uitzetting en verſcheuring van de Blaaze zal veroorzaakt hebben, dat dit ingewand, vliezig zynde, door zyn eige ſcheidinge des geheels zal uitgeſpat en zich omgekeerd hebben, gelyk men een beurs of een zak in zyn rok omkeert; en dit maakt dat men tegenwoordig de binnenſte zyde het buitenſte van het gezwel ziet maaken.

Zie hier nog eenige byzonderheden. Als hy gedronken hadt, vermeerderde de uitloop van de Pis na vier of vyf minuuten; en als hy eenigen dranк gedronken hadt welke wat dryvend was, als Cider enz. zeide hy naauwlyks over de kamer te konnen gaan, of de uitloop verdubbelde. Hy verzekerde dat zyne Urin was zonder zoutheid, dat, buiten twyfel, te verſtaan is, dat 'er door den ſmaak weinig van ontdekt werdt. Zy was helder, een nieuw bewys datze geen bewaarplaatſe hadt. Hy hadt noit eenig ongemak of ziekte gehad. Hy verhaalde dat de twee ontlastbuizen van de Pis gepeild waren, maar dat men hier door niets ontdekt hadt, dan alleen dat het ſtilet zeer hoog was doorgegaan, zonder dat hy ſprak van 'er eenige pyn door geleden te hebben. Hy zeide ook dat het gezwel bloedde op de minſte wryving, dat het bloed klonterde op de gewreeven plaatſe, doch gelukkiglyk en gemaklyk wederom ontbonden werdt, en dat de ongeſtadigheid van het Weder 'er geene verandering op maakte.

Onmidlyk onder het gezwel was een wanſchapen manlyk lid, kort, klein en als van boven en naar de geheele lengte geſpleeten. De *Glans* was heel kenbaar, en derzelver kroon insgelyks; de kleur en de ſponsagtige zelfſtandigheid waren natuurlyk, men zag ook eenige ſlym-holletjes: het end van de Roede ſcheen omgekeerd, zo dat het onderſte hier het bovenſte was. Men zag aan het bovenſte als een ſpoor van de geopende Pisbuize. Men begrypt van zelfs dat de *Glans* niet doorboord was.

De Ringen van de Buikſpieren waren zo wyd, dat aan beide zyden een groote ſtreng was, buiten twyfel, een gedeelte van de verplaatſte Darmen inhoudende. De Testikelen waren aan het benedenſte van deezen zak of uitſteekend gedeelte, van natuurlyke geſteldheid, doch niet op de natuurlyke plaats, maar aan het benedenſte van de Liesſchen, en hadden niet konnen nederzakken tot op den bodem van de beurzen, welken 'er echter waren, doch klein en zeer gerimpeld. De Pis waar doorze geſtadig nat waren, hadt dezelven zo gemaakt. De Testikelen hadden niet in het Scrotum konnen vallen, om datze tegengehouden wierden

en door eene nyping der huid van het Schaambeen als door een band.

De perſoon hadt hairen op plaatſen waar men dezelven by volwaſſe mannen ziet: hy hadt ook een baard. Zyne ſtem was niet zeer manlyk, zonder verwyfd te weezen, hy was wel gepierd, en vry ſterk.

NADERE ONTDEKKINGEN EN OPHELDERING, WEGENS DE VOORTTEELING VAN DE SURINAAMSCHE PAD, PIPA GENAAMD. *Door den Heer* PHIL. FERMIN. (*)

IK heb in de korte verhandeling, welke ik agter myn Werkje *over de ziektens van Suriname*, gegeeven heb, eenige algemeene waarneemingen en aanmerkingen voorgedraagen, over de berugte *Surinaamſche Pad*, en haare byzondere wyze van voortteelen. De twyfeling, waar in ik de waare Natuurbeſchouwers gelaaten heb, over de werktuigkunde van de leden der Voortteeling, toont, dat ik niet een van de laatſten geweest ben, die begreep wat 'er aan myn werk ontbrak; Ik zag dit gebrek inderdaad reeds by het uitgeeven myner eerſte verhandeling, maar ik kon toen niet verder gaan. De geheimen der Natuur ontzwagtelen zich niet aan onze oogen, dan door kragt van arbeid, (ten zy een gunſtig geval zig daar in menge,) en die arbeid, welken ik aan dit onderzoek beſteed had, beantwoordde nog niet volkoomen aan myne verwagting. Het is aan de verzoeken van die voortreffelyke *Genies*, die my met hunne gewigtige aanmerkingen begunſtigd hebben, 't is aan de aanſpooringen, welke zy my hebben gedaan, om toch niets te verzuimen van 't geen de waare oorzaak van dit zonderling verſchynzel, in alle moogelyke klaarheid ontdekken konde, dat ik my heb overgegeeven, om, myne poogingen, met een dubbelen yver, te vernieuwen, en 't is door hun derhalven, in zekeren zin, dat ik myn geluk bekoomen heb, en dat ik my vleie, van met eene genoegzaame duidelykheid ontdekt te hebben, 't geen ik voorheen ſlegts van verre zag.

Het ſtuk, daar het ten dien einde op aankwam, was dat ik my zonder twyfeling verzekerde wegens de ligging, en de nette gedaante van de deelen der Voortteeling in de *Pipa's* van de

(*) Zie de eerſte Waarneemingen van den zelfden Schryver, over dit onderwerp in onze *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* D. I. *pag.* 72. *Verz. van het Mengelwerk.*

de eene en andere Sexe, en ik vreesde des te meer dat ik, in de ontdekking van die van 't Wyfje, niet gelukkig ſlaagen zoude, om dat in de ontleding, welke ik 'er met de grootſte oplettenheid van had gedaan, (geholpen door het toezigt, en de behendigheid van den Heer HOFFMAN, Operateur van deze Stad, een goed waarneemer, en weetgierig Natuur-onderzoeker, die zig vaardig liet vinden, om my met alle zyne vermogens by te ſtaan, in dit weetenswaardig onderzoek,) ik niet tegenſtaande deze hulp niet had kunnen ſlaagen; en gelyk ik niet nauwkeurig wist, waar de eytjes van binnen geplaatst waren, was ik genoodzaakt daar van te zwygen, om my, met zo veele anderen, niet in ongegronde gisſingen te verwarren. Eindelyk ben ik gelukkiger geweest: Ik heb op myn laatſte reis naa Amſterdam, nu voor omtrent tien maanden (*) verſcheide *Pipa's* gekregen, Ik heb dezelve ontleed, met eene verdubbelde oplettenheid; en ik denk niet nog my te vergiſſen, nog my bloot te ſtellen om voor vermetel door te gaan, als ik met gerustheid verzeker gevonden te hebben, 't geen ik zogt. Zo waaragtig is het, dat men zig niet moet laaten afſchrikken in het onderzoek van de wonderen der Natuur, en dat 'er in de verſcheidene takken der Natuurkunde niets treffender, niets der poogingen eener wyze nieuwsgierigheid waardiger is, niets het geen vroeg of laat niet eene zeekere belooning met zig brengt.

Ten minſten kan men niet ontkennen (men zal my hoop ik deze uitweiding ten goede houden) dat de beöeffening der Natuurlyke Historie, ten opzigt van haare voorwerpen, niet van eene verſcheidenheid en uitgeſtrektheid zy, die dezelve boven alle menſchelyke weetenſchappen verheft. Men behoeft, om zig hier van te overtuigen, ſlegts het oog te ſlaan op dat talloos getal dieren van allerhande ſoort; waar van het Heel-Al ververvuld is, of om my nader te bepaalen tot het onderwerp, dat ik verhandel, men behoeft ſlegts zyne beſchouwingen te vestigen op de verbaazende verſcheidenheid van hunne verrigtingen in het geen de voortteeling van hunne oneindige ſoorten betreft.

Dat men den doorlugtigen MAUPERTUIS deswegen hoore. De overeenkomst, zegt hy, die men zig in de werken der Natuur verbeeldt, de *Analogie*, ontſlaat ons van de moeite om nieuwe dingen te vinden, en van eene nog grooter moeite, namelyk van in onzekerheid te blyven. Die *Analogie* behaagt derhalven aan onzen geest, maar behaagt zy even eens aan de Natuur?

Daar

(*) Deze tweede *Diſſertatie* is te *Maaſtricht* in 't jaar 1765, uitgekoomen.

Daar is ongetwyffeld eenige overeenkomst in de middelen, die de verſchillende ſoorten van Dieren gebruiken, om hun geſlagt voort te planten; want niet tegenſtaande de oneindige verſcheidenheid, die in de Natuur plaats heeft, zyn de veranderingen in dezelve egter nooit ſchielyk; maar in de onkunde, waar in wy zyn, loopen wy altoos gevaar van voor ſoorten, die aan malkander grenzen, zulke ſoorten te neemen die zo verre van malkanderen af zyn, dat deze *Analogie*, die van het een tot het ander ſoort, niet dan met onmerkbaare ſchaduwen overgaat, zig verliest, of ten minſten onkenbaar wordt in de ſoorten, die wy willen vergelyken. In der daad welke verſcheidenheden neemt men niet waar, in de wyze waarop alle die verſchillende ſoorten van Dieren, vermenigvuldigen.

De geweldige Stier, moedig op zyn kragt, houdt zig met geene voorafgaande ſtreelingen op; hy ſpringt met eenen vaart op de Koe, dringt diep tot in haare ingewanden door, en ſtort daar in, met groote golpen, het vogt, dat haar bevrugten moet.

De Tortelduif kondigt zyne verliefdheid door tedere zugten aan; duizend zoenen, duizend ſtreelingen en vermaaken gaan voor af, eer het uiterſte vermaak genooten word.

De Scharbout, *Perla* in 't Latyn geheeten, vervolgt zyn Wyfje in de lugt; hy betrapt haar; zy omhelzen malkander, zy hegten zig de een aan de andere vast, en als dan weinig bekommerd wegens het geen zy worden zullen, vliegen de twee minnaars ſaamen voort, werwaards de wind hen voert.

Zekere Diertjes, die men een geruimen tyd niet gekend, en verkeerdelyk voor Galnoot-Inſecten genoomen heeft, zyn verre af van haare liefdes-onderhandeling dus openlyk te houden; het Wyfje, 't welk onder deze gedaante zeer weinig gelykenis heeft met een dier, brengt het grootst gedeelte van haar leeven door onbeweeglyk, en geplakt tegen de bast eens booms: zy is bekleed met een ſoort van ſchaal, welke haar lichaam van alle kanten bedekt, eene byna onmerkbaare ſpleet is voor haar de eenige poort des levens.

Het Mannetje van dit vreemd Schepzel, gelykt het Wyfje in niet één opzigt. Het is een Vlieg, welks ongetrouwheden zy niet kan zien, en welks ſtreelingen zy geduldig afwagt; na dat het gevleugeld Inſect zyn angel in de ſpleet heeft gebragt, wordt zy zodanig vrugtbaar, dat haar ſchaal en haar geheele vel niet dan een zak ſchynen, met eene ontelbaare menigte jongen vervuld.

De Galnoot-Inſect is niet het eenige ſoort van Dieren, waar van het Mannetje in de lugt vliegt, terwyl het Wyfje zon-

zonder vleugelen, en van eene geheel verſchillende gedaante op de aarde kruipt. Die Diamanten, waar van de Kreupelbosſchen, geduurende de maand van Augustus, des nagts flikkeren, die lichtende wormen, zyn de Wyfjes van gevleugelde Inſecten, die dezelve in de donkerheid des nagts waarſchynlyk verliezen zouden, zo zy niet tot haar geleid wierden door de kleine flambouwen, welke zy met zig draagen.

Terwyl verſcheide Dieren zo driftig zyn in hunne liefde, gaat de vreesagtige Visch met meer agterhoudenheid te werk, zonder iets op zyn Wyfje te durven onderneemen, nog de vryheid te gebruiken van haar aan te raaken, bepaalt hy zig om haar in de wateren te volgen, en agt zig gelukkig van ſlegts de eytjes te mogen bevrugten, die zy agter haar werpt.

Werken deze Dieren aan de voortteeling op zulk eene belangelooze wyze? Of zoude de fynheid hunner aandoeningen vervullen, het geen aan derzelver levendigheid ſchynt te ontbreeken. Ja zekerlyk! Een opſlag van 't oog kan voor hun eene genieting zyn, alles kan het geluk maaken van hem die bemint. De Natuur heeft het zelfde belang om alle de ſoorten voort te planten; zy zal derhalven aan allen dezelfde beweegoorzaak hebben ingeſchapen, en die beweegoorzaak is ongetwyffeld in allen het vermaak.

Terwyl de Visſchen zo veel kieschheid in hunne liefde hebben, zetten andere Dieren de hunne dikwils tot de alleronbeſchaamdſte ongebondenheid, en geilheid voort. De Moeder Byë of Koningin heeft een ſerail van minnaars en voldoet hun allen.

Vergeefs verbergt zy het leven dat zy leidt, in 't binnenſt haarer muuren; vergeefsch hadt zy zelfs den oplettenden SWAMMERDAM bedrogen; een doorlugtig waarneemer de Heer DE REAUMUR is door zyne eigen oogen van haare ontugtigheden overtuigd geworden; zy wordt moeder van dertig of veertig duizend kinderen; maar de menigte van dit volk is niet, 't geen hier het verwonderlykst is; dat verwonderlyke beſtaat hier in, dat die menigte niet, gelyk andere Dieren, tot de mannelyke en vrouwelyke kunne bepaald, maar dat 'er nog een derde ſoort onder is. Het Huisgezin van eene Moeder-Byë beſtaat uit een klein getal wyfjes, geſchikt om elk, gelyk als zy zelve, koningin of moeder te worden van een geheelen Zwerm; verder uit omtrent twee duizend mannetjes, en uit een verbazend getal muil-ezels, Byën zonder Sexe, die noch mannetje noch wyfje zyn, en niets tot de voortteeling kunnende doen, enkel voor den arbeid geſchikt zyn, ongelukkige ſlaven, die geduurig werken moeten om wasch en

koning te maaken, om de jongen te voeden, zo dra zy gevlugt zyn, en, door hunnen arbeid, den welvaart, de ruimte, en zelfs de weelde in de korven te onderhouden.

De Slakken hebben ter zelfder tyd de deelen van het Mannetje, en die van het Wyfje; deze Dieren hegten zig de eene aan de andere vast, ſtrengelen zig door malkander met lange koorden, welke de werktuigen haarer voortteeling zyn, en na deze dubbele koppeling, legt ieder Slak haare eytjes.

Een ander klein Inſect, gemeen in onze tuinen, 't welk de Natuur-beſchouwers *Puceron* of *Steekworm* (*) noemen, brengt zyns gelyken zonder koppeling voort: dat verwonderlyk ſtuk zou niet geloofd moeten worden, by aldien het niet door de getrouwſte en nauwkeurigſte Naturalisten waargenoomen, en door eenen DE REAUMUR bevestigd was, aan wien niets ontſnapt van 't geen in de Natuur te zien is, en die 'er nooit meer gezien heeft dan 'er wezenlyk was.

Een Water-worm, *Polypus* geheeten, heeft nog verwonderlyker middelen om zig te vermenigvuldigen. Gelyk een boom takken uitſchiet, even eens groeijen de jonge *Polypen* uit de ouden. Deze gaan, als zy tot een zekere grootte zyn gekoomen van den ſtam los, daar zy op gegroeid zyn; maar dikwils groeijen 'er, eer zy van dien ſtam los raaken, weder nieuwe uit hunne lichaamen, en alle deze afſtammelingen van verſcheide *Generaties*, zitten aan de grootmoederlyke of overgrootmoederlyke *Polypus* vast. Dit Dier heeft, om zig te vermenigvuldigen, niet nodig dan in ſtukken geſneeden te worden; het ſtuk, daar de kop aan is, brengt een ſtaart, en dat, daar de ſtaart aan gebleeven is, een kop voort, en de ſtukken zonder kop of ſtaart brengen het een en ander op nieuws in wezen.

Wat zou de beroemde Wysgeer, wiens eigen woorden ik in deze optelling gebruikt hebbe, van de PIPA gezegd hebben, zo dit Dier hem bekend was geweest! Het is yſelyk in het aanzien, maar Wysgeerige oogen ſtooren zig niet aan eene uitwendigheid, welke het Gemeen ſtuit of vervaart. En hoe veele opmerkelyke byzonderheden bevat deze lelyke Pad, niettegenſtaande haare affchuwelyke gedaante, welke de verſcheidenheid, die de wyze Schepper in zyne Werken weet te brengen, als voor het oog vertoonen; laaten wy ons, volgens ons beſtek, tot de zonderlinge verborgenheid haarer voortteeling bepaalen! Laaten wy ons haasten om de werktuigkunde daar

(*) Het is een byzonder ſoort van dit geſlagt, daar wy geen eigenlyken Neêrduitſchen naam voor hebben.

daar van te ontzwagtelen, laaten wy de onverduldigheid van den nieuwsgierigen Lezer zo ras moogelyk, poogen te voldoen! —— Zonder te herhaalen 't geen ik wegens het maakzel van de PIPA in het algemeen gezegd heb, en my enkel bepaalende om de onderſcheidende kenmerken van het Mannetje en het Wyfje te doen kennen, zal ik het geen myne Waarneemingen my daar omtrent geleerd hebben, in weinige woorden mededeelen.

Het Mannetje is ſmaller en langer van lichaam dan het Wyfje; het lichaam van den eerſten daar en boven is geheel vervuld met kleine witachtige ſtippen, die zwart zyn in het laatſte, gelyk ook haar geheel lichaam zwarter is dan dat van het Mannetje. In de eene en andere Sexe zit het *Epidermis* zeer vast aan de opperhuid, en is geheel doorzaaid met knobbeltjes, die het zelve doen gelyken naar het geen men gemeenlyk Segryn, of Segrynleer noemt. De bekleedzelen van yder zyde van den buik zitten aan de Spieren vast, door eenige celagtige vezelen daar aan gehegt.

Daar is inzonderheid eene zeer merkbaar aanhangzel, aan de buitenſte randen van de Borſtſpieren, die aan het uiteinde van de randen van het kaakebeen, aan het bekken, en aan de geledingen der pooten vast zyn.

Het geen men eigenlyk het vel of de huid noemt, is niet vast aan eenig deel, dan aan het hoofd, aan de aars, en aan de Pooten.

Het borſtbeen (*ſternum*) 't welk meer dan de helft van de algemeene holte van den onderbuik bedekt, wordt verlangd door een kraakbeen, 't welk byna vierkant is.

Als men dit been weggenoomen heeft, ontdekt men twee holligheden, zeer onderſcheiden, en de eene van de andere afgezonderd door een zeer groot middelrif, 't welk aan een driehoekig been vast is, dat ik met zeer veel gerustheid *Os Lambdoides*, noeme; het ligt binnen in de algemeene holligheid, alwaar de *baſis* vast gemaakt is door een ſterken band, aan het bovenſte gedeelte van het borſtbeen, daar het een weinig buiten uitſteekt.

Uit de *baſis* van het zelfde been, koomen twee vry ſterke banden voort, die zig in het middelſte gedeelte van het onderſte kaakebeen inplanten.

Ook zyn 'er vier groote Spieren, die, ten naasten by, uit het zelfde beginzel te voorſchyn koomen; de twee eerſte, de ligamenten bedekkende, werpen zydelings vezels over den ſlokdarm, en loopen op dezelfde plaats van 't kaakenbeen,

wat meer naar voren uit; de twee laatſte bedekken het binnenſte gedeelte der voorgaande, ſchynende die te verſterken.

Uit ieder tak van het *Os Lambdoïdes* koomen Spieragtige vezels voort, aan de ruggraat vast gemaakt, welke ter zelfder tyd het *Diæphragma* of middelrif formeerende, den ſtam in twee holligheden verdeelen.

De bovenſte dier holligheden bevat den ſlokdarm, (*Oeſophagus*) die breed, en voor eene zeer groote ontſpanning vatbaar is, en aan ieder zyde van den welken kleine kliergtige pakjes zyn.

Het middelrif verwydert zig naar het holronde gedeelte, en onder de twee takken van het *Os Lambdoïdes*, om het hartezakje te formeeren, 't welk een dun vlies is, en evenredig met het hart. Dat laatſte ingewand, 't geen veel grooter is in het Mannetje, dan in het Wyfje, wordt vermeerderd door deszelfs ooren, die het met gefranjede randen omgeeven, waar uit drie paar vaaten, die zeer groot zyn, te voorſchyn koomen.

De Longen dezer Dieren zyn van eene buiten gewoone grootte, en beſtaan uit zulk eene menigte vezelen, dat als zy eens met lugt gevuld zyn, zy zig over alle de ingewanden uitbreiden, en die ſterk drukken.

Het Hart is aan het linker zydsch gedeelte geplaatst, gelyk de milt aan de regter zyde is, en deze twee ingewanden, welke de grootſte in deze Dieren zyn, hangen aan het *Diaphragma* vast.

Het Net, (*Epiplöon*) is van een geheel wonderlyk maakzel; de zelfſtandigheid is korrelig, en van eene oranje kleur, bedekt met een ſoort van olyagtig vogt; deszelfs omtrek is minder aanmerklyk in het Wyfje dan in het Mannetje, het is aan den bodem van de maag vast, en ſtrekt zig vervolgens over de geheele oppervlakte der ingewanden uit, maakende kleine takken, gelyk aan die van de Plant *Herniaria*, of Duizend grein.

De maag, die zeer groot, ſpieragtig, en van eene langagtige gedaante is, maakt aan haar uiteinde een ſoort van kleine afzonderlyke zak, voor dat zy zig met de ingewanden vereenigt, en die laatſten zyn geſchikt naar de grootte van het Dier.

De Nieren, die van eene langwerpige gedaante zyn, een weinig breed, en van een aschgrauwe kleur, zyn geplaatst een weinig beneden de onderſte rand van de lever, en van de milt, en aan vry groote niervaten, (*vaſa emulgentia*) vast; uit ieder nier koomt kronkelende een Pisleider voort, welke tot de blaas nederdaalt. Aan 't einde van elk dier Pisleiders zyn de

zaadballen geplaatst, van eene taaie kleur, en van eene klierachtige zelfstandigheid. Op een halve vinger breedte afstands is het mannelyk lid, 't welk aan de sluitspier (*Sphincter*) van de blaas vast is. De zaad-slag-aderen, *Arteriæ seminales* zyn niet zeer aanmerkelyk, zynde beslooten in een soort van vliesagtige schede.

Na de voornaame deelen, de ingewanden, en de deelen der voortteeling van de Mannetjes PIPA beschreeven te hebben, laat ons tot de ontleding van het Wyfje voortgaan.

Indien het Wyfje zwaarder is dan het Mannetje, moet men 'er geene andere rede voor zoeken, dan de verpligting, welke zy op zig heeft, van den last eener menigte kinderen te moeten draagen; en 't is tot dit einde, naar alle waarschynlykheid, dat de Natuur zorg heeft gedraagen van haar sterker te maaken, dan haar Mannetje, op dat zy niet bezwyke onder den last der jongen of Vruchtbeginzelen, die zy onder haar rug-vel moet huisvesten.

De knobbeltjes, waar mede dit zelfde vel geheel doorzaaid is, verschillen merkelyk van die van het Mannetje, in dit opzigt, om dat zy aan dit laatste niet dan voor vercierselen dienen, daar die van het Wyfje verordend zyn tot de voortplanting van het Geslagt; indien men zig derhalven de moeite wil geeven om de eene en andere te onderzoeken, zal men zien, dat die van het Mannetje van eene ruitswyze gedaante, en van eene alleruiterste harde zelfstandigheid zyn, gelyk aan hoorn, terwyl die van het Wyfje een rondagtige gedaante hebben, en olyagtig zyn; een opmerkelyk verschil, en 't welk reeds den aandagt des Lezers moet opwekken in de volkoomen ontzwagteling, die ik hem nu voor oogen brengen zal.

Om zig te overtuigen, dat inderdaad de knobbeltjes van de Wyfjes PIPA geheel anders zyn, dan die van het Mannetje, en om ter zelfder tyd de redenen van dit verschil te bemerken, moet men beginnen met het vel des lighaams, van de eene en andere Sexe geheellyk af te scheiden. Dat een bekwaam waarneemer vervolgens, met eene goede *Loup*, die van het Mannetje onderzoeke, hy zal niet misfen van te ontdekken, dat deze knobbeltjes volkoomen en geheel volmaakt zyn; maar dat hy daar op voort ga om die van het Wyfje te onderzoeken, zorgvuldiglyk in acht neemende, dat deze knobbeltjes nog met geene eytjes gevuld zyn, ('t geen men aan derzelver opzwelling en aan het dekzeltje, 't welk 'er zig boven op begint te formeeren, merken kan,) hy zal niet alleen overtuigd worden wegens

het

het verſchil, maar ook derzelver olyagtigheid bemerken, hy zal daar en boven in het midden poren van eene buiten gemeene breedte ontdekken, en die daar en boven voor eene groote ontſpanning of uitzetting vatbaar zyn, zo dat deze waarneeming gevoegd by het geen ik in 't vervolg zeggen zal, my regt geeft te beſlisſen, dat dit de wezenlyke werktuigen der voortteeling in het ſelyke Wyſje der PIPA's zyn, de wezenlyke baarmoeders geſchikt om het ey te ontvangen, om het te bevatten, te bewaaren, en uit te broeden, tot dat 'er het jong uit koomt. Baarmoeders die malkanderen aan raaken, waar van de afſcheiding door kleine vliesjes, die ten uiterſten dun zyn niet geſchiedt, en hun de gedaante van Celletjes niet geeft, dan wanneer het eerſte vrugtbeginzeltje een wezenlyk *foetus* een waare vrugt geworden is, welke zig daar in tot aan haare geboorte verhoudt.

De diepte dier Celletjes is ſlegts van vier of vyf linies, maar zy vermeerdert naar maate de vrugt grooter wordt, 't geen egter niet belet, dat deze altoos zeer bekrompen geplaatst is; ook toont dezelve op haar tyd, de blydſchap die zy heeft van uit deze gevangenis te koomen, met zig vaardig van de moeder af te zonderen.

In het binnenst voortgaande, ziet men dat men de ingang van de ſchede der Lyfmoeder, (*Vagina uteri*) die van de blaas, en van den regten darm, (*Intestinum rectum*) ſlegts een en dezelfde gang of kanaal maaken. Maar men ontdekt aan het agterſte gedeelte dier zelfde buis een vleesagtig lighaam, beſtaande uit vezels de eene op de andere geweeven, van eene langagtige vierkante gedaante, hebbende, van haare buitenſte opening tot aan haare binnenſte, eene kleine van lengte als de breedte van een vinger, uit welks einde twee kanaalen in de gedaante van hoornen uitkoomen, die zig, rondom loopende, agter om de longen, en de *bronchiæ* van de ſtrot-ader werpen.

Gelyk de andere Ingewanden van de Wyſjes PIPA niets hebben, dat dezelve van die van het Mannetje onderſcheidt, zal ik 'er eenvoudig byvoegen, dat op vyf of zes linies van de galblaas een ſaamgekluwende klier gevonden wordt, welke ik geloof het *Pancreas*, of Alvleesch te zyn.

Om my wel te verzekeren wegens het gebruik, waar toe het vleeſig lighaam, daar ik boven van geſprooken heb, uit hoofde van deszelfs plaatſing toe geſchikt was, opende ik de ſtam, in eene myner ontledingen, tot in het binnenſte, en gekoomen zynde tot het begin der twee kanaalen, daar ik ſtraks van gemeld heb, vervolgde ik myn weg door

de regter; eindelyk in het midden koomende, hoe groot was myne verbaasdheid en blydſchap, als ik daar twee en dertig eytjes ontdekte, vast gehegt met een ſoort van vezels, beſmeerd met een glibberig vogt, 't welk my voor het vergrootglas als zaadvogt voor kwam. Ik vervolgde dit kanaal te openen tot aan het uiteinde, en ik bemerkte een klein lighaam, van eene ſpieragtige zelfſtandigheid, en van eene eyronde gedaante, waar in ik met geen minder verwondering, (toen ik 'er door een ſoort van mond of opening, die het my vertoonde, eene inſnyding in gemaakt had) ter plaatſe, daar het eindigde, een veel aanmerkelyker getal eytjes ontdekte, de eene op de andere geſtapeld en zwemmende in eene gelyke vloeiſtof, waar mede de eerſte, die ik gevonden hadt, omgeeven waren; elk dezer eytjes hadt de grootte van de kleinſte ſpeldekop, en was van eene wat harde zelfſtandigheid.

Ik opende insgelyks de andere buis; ik vond niets onder weg, maar tot het linker klieragtig lighaam gekoomen zynde, vond ik daar zo wel als in het regter verſcheide eytjes, ſchoon in eene mindere hoeveelheid.

Eene zo gewigtige als beſlisſende ontdekking laat geen twyffel over, wegens het beſtaan van de wezenlyke *trompetten van* FALLOPIUS, en van de eijer-nesten in deze vrugtbaare moeder: zy bewyst daar en boven, dat het vleesagtig of vezelagtig lighaam, daar ik van ſpreek, een bewaarplaats, of liever eene ware voorbereidende baarmoeder is, geſchikt om de eytjes te ontvangen, naar maate zy uit de trompetten gaan, om vervolgens allen te gelyk uit het *lighaam* van het Wyfje uitgedreeven, en op haar rug gebragt te worden in de tweede baarmoeders, alwaar zy bevrugt moeten worden.

Maar hoe koomen de eytjes van de Wyfjes PIPA uit deze binnenſte lighaamen, en worden zy inderdaad op haar rug in die tweede baarmoeders overgebragt? Dit is de verborgenheid, waar van tot nog toe onze grootſte Naturalisten, én onze bekwaamſte Ontleedkundigen geene kennis hebben. Dat het my genoeg zy ſlegts één derzelver aan te haalen. Ik weet zeer wel, zegt de beroemde Heer PETRUS CAMPER, (wiens ontleedkundige verhandeling over de Wyfjes PIPA, naar myn oordeel de beste is, die wy over dit onderwerp hebben) dat het Wyfje eytjes legt, maar hoe die op haar rug koomen, is my onbekend, en ik geloof dat 'er veel verlooren raaken.

De onkunde van dezen zo bedrevenen Natuurkundigen ver-

verwondert my niet: men moet op de plaats zelve wezen, daar de PIPA's vallen, om te ontdekken, het geen ik ontdekt heb, en men moet zo veel goed geluk hebben als oplettenheid en aanhoudenheid gebruiken om de Natuur, in deze werking, in deze geheime werking, welke geen mensch zou hebben kunnen vermoeden, te verrassen; ik wil den nieuwsgierigen Leezer niet langer in onzekerheid houden: zie hier de zaak.

Ik had in een grooten tuin, die agter myn huis op Surinaame lag, een grep of kom van tien voeten lang vyf breed, en drie diep doen graaven. Ik liet dezelve vullen met het water dat men my gebragt hadt van die plaatsen, daar zig de PIPA's verhouden. Ik zette daar een Paar in, een Mannetje namelyk en een Wyfje, en, dezelve gestadig willende waarneemen, gaf ik ze menigvuldige bezoeken, gemeenlyk tien of twaalf maalen daags.

Agt weeken of daar omtrent waren 'er verloopen, zonder dat ik iets buitengewoons hadt opgemerkt; wanneer ik, op zekeren vrydag morgen de beweegingen myner PIPA's bespiedende, het Wyfje op den kant van de grep bespeurde, welke, door de droogte van den grond, een goed deel van haar water verlooren hadt. Dit Wyfje was met haare voorste pooten als op de aarde vast gekramd, en maakte beweegingen met het agterste gedeelte van haar lighaam, het welk door deszelfs geweldige poogingen eenige zonderlinge werking scheen aan te duiden.

Het is niet noodig te zeggen, hoe groot myne oplettenheid was op dit gezigt, dewyl ik niet dan al te wel wist, dat het in deze dierbaare oogenblikken is, dat het oplettend oog eens waarneemens de Natuur haare geheimen, welke zy voor hem poogt te verbergen, als ontwringen moet. Het Dier, onophoudelyk in beweeging, hieldt in de daad alle myne vermogens, geduurende zeven minuuten, geheellyk ingespannen, en eeniglyk op het zelve gevestigd, en toen betaalde het my eensklaps alle myne moeite, met my een hoop eytjes te laaten zien, die het op het zand had nedergelegd.

In myne eerste beweegingen van vreugd stond ik op het punt, om uit myn schuilplaats voor den dag te koomen, om my meester van deze eytjes te maaken, op dat ik dezelve, op myn gemak, en nauwkeurig onderzoeken mogt: maar alles wel overwoogen zynde, meende ik dit verlangen te moeten tegengaan, te wagten, en nog al te verspieden, wat 'er verder gebeuren zoude; en ik had geen rede om daar

berouw over te hebben. Wel haast zag ik de Mannetjes PIPA naderen, en zig met drift naar het Wyfje begeeven. By de eytjes gekoomen, maakte hy zig daar meester van met zyne agterſte pooten, en bragt ze op den rug van het Wyfje, alwaar hy ze te nauwer nood hadt neder gelegd, of hy keerde zig om, en zette zig rug aan rug tegen haar aan, en na eenige ligte wryvingen van weêrskanten daalde het Mannetje naar beneden, en wierp zig al zwemmende in de kom, maar het Wyfje veranderde niet van plaats.

Na verloop van eenige minuuten vertoonde zig een nieuw toneel, het Mannetje kwam weder, en klom op nieuws op den rug van 't Wyfje, maar in een gansch verſchillende houding, die namelyk van een Haan, die zyn Hen treed. Hy raakte haar niet anders, dan met zyne vier pooten aan, tweemaalen ſcheen hy zig heftig te beweegen; dit geſchiedde ongetwyffeld om zyn zaadvogt over de eytjes uit te ſtorten: dit gedaan zynde ſcheidde hy zig van haar af, en beiden wierpen zy zig in 't water, in gezelſchap met malkanderen, en wel met eene vaardigheid en lust, die hun wederzydsch genoegen ſcheen uit te drukken.

Wat my betreft, die zonderlinge vertooning kon niet miſſen myne nieuwsgierigheid gaande te maaken. Het geen ik ontdekt had, deedt my vermoeden, dat ik by nadere bezoeken, nog nieuwe geheimen ontdekken zoude.

Geduurende elf agtereenvolgende dagen dan vermenigvuldigde ik myne viſites aan myne twee verliefde PIPA's. Ik liet niet na dezelve waar te neemen en geſtadig gade te ſlaan, zonder dat zy het merkten, maar zy hadden malkanderen alles gezegd, en ik zag niets naders, dat aan myne verwagting beantwoordde; eindelyk wierd ik onverduldig, ik vatte het Wyfje, ik opende ligtelyk een der Celletjes of baarmoeders van haar rug, reeds met een dekzeltje bekleed, ik deedt er de ſtoffe, die daar in was, uitkomen, en ik wierp het Dier weder in het water. Naardien deze ſtoffe my niets onderſcheidelyks voor 't gezigt vertoonde, opende ik een vlies, dat het ey omvattede, en het zelve onder een zeer goed vergrootglas geplaatst hebbende, bleef ik overtuigd, dat het wezenlyk bevrugt was, zo wel om dat ik uit het vastkleeven kon opmaaken, dat het als wortel gevat hadt, als door een ſoort van klomp, die ik ontdekte, en die niet anders, dan het werk van een *geörganiſeerd* lighaam konde zyn om de *Placenta* of moederkoek te formeeren.

Eindelyk het geen my geheel in myn gevoelen bevestigde, was dat, na verloop van drie en twintig uuren, te rekenen

van

van het oogenblik af, dat myn Wyfjes Pad gelegd hadt, ik bemerkte, dat zy in den tyd van vyf dagen op den rand van myn kom twee en zeventig Padjes van haar foort voortbragt, op dezelfde wyze, als ik in myne eerfte verhandeling, werwaards ik den Lezer wyze, verhaald heb.

Zie daar de zaak, zo als ik die gezien, en zeer wel gezien heb, zie daar de ontknooping van de verborgenheid, welke tot hier toe ondoorgrondelyk geweest was voor alle onderzoekingen; dat het my geoorlofd zy, dit berigt met eene aanmerking, die my van de allergewigtigfte voorkoomt, te verzellen. Deze aanmerking beftaat hier in, dat, als men weet, het geen ik ontdekt heb, de Goddelyke wysheid zig duidelyk voor het oog vertoont, in de wyze, waar op de PIPA's gemaakt zyn, om zig op die wyze te vermenigvuldigen als zy doen.

Ik weet dat deze aanmerking, niet zeer naar den Smaak van al de Wereld wezen zal. Onder voorwendzel, dat men in het onderzoek naar de Eind-oorzaaken de verftandigfte Philofoophen zig zomtyds heeft zien verwarren, en, op fchynbaare uitwendige vertooningen, al te los den wyzen Schepper oogmerken heeft zien toefchryven, welke de ondervinding en nadere ontdekkingen getoond hebben ongegrond te zyn, onder dit voorwendzel, zeg ik, is heden niets gemeener, dan zig in een ander uiterfte te werpen, en hardnekkig het gezigt te fluiten voor de oogmerken, zelfs de duidelykfte oogmerken, welke de Goddelyke wysheid in de verwonderlyke voortbrengzelen van zyne Almagtige handen gehad heeft. Het ftaat elk vry zyne denkbeelden te volgen; wat my belangt, ik ben overtuigd, dat 'er geen uitwerkzel zonder oorzaak is, en ik geloof, ingevolge dier overtuiging, dat eene wyze en Goedertierne Schepper de merkteekenen zyner Wysheid en Goedheid in zyne Werken moet vertoonen; en dat dezelve voor opmerkende Waarneemers, door de ervarenis geleid en voorgelicht, zig altoos meer of min doen bemerken; ik geloof dat 'er oneindig veele gevallen zyn, waar in men blind zou moeten wezen, of voorda gelyk zyne oogen fluiten, om 'er niet door getroffen te worden.

In de PIPA's is alles gefchikt naar de wyze, waar op zy voortteelen; 't zy om het geflagt, ongetwyffeld noodzaakelyk in den keten der gefchapen wezens, in ftand te houden, 't zy om te voorkoomen, dat dit geflagt niet een al te groot getal *Individu's* voortbrenge, of al te ftark vermenigvuldige.

Voor eerst op dat het Wyfje, zig des te gemakkelyker van de menigte eytjes, die het legt, ontlasten moge, zyn haare Longen zodanig gemaakt, dat zy eene zeer groote hoeveelheid lugt kunnen inneemen, en daar door de eijernesten ſterk drukken, en dus de uitwerping der eytjes bevorderen, welke met behulp van het lilagtige vogt, daar zy in dryven, door de poogingen van het wyfje uit deze eijernesten ſchieten of vloeijen, in de buizen, die voor dezelve geſchikt zyn, en van daar in de groote bewaarplaats, of het vleeſchig lighaam, daar deze buizen op uitloopen, en eindelyk buiten 't lighaam van het Dier raaken.

Ten anderen. Op dat deze eytjes zo veel moogelyk in veiligheid geſteld zouden worden voor hunne bevrugting, en den uitgang uit de baarmoeder, daar zy in bevat zyn, zyn de knobbeltjes, waar mede men den rug van het wyfje bezaaid ziet, en talryker, en grooter, en olyagtiger dan die van het mannetje; het zyn, gelyk ik getoond heb, baarmoeders, die reeds geheel geſchikt zyn, om deze eytjes te ontvangen.

Ten derden. Op dat de beide Sexen van de Pipa's alle de kragt en behendigheid mogten hebben, die hen noodig is, tot het voortbrengen, vervoeren, inplanten, en bevrugten dezer eytjes, zyn de pooten gemaakt met een zonderlinge konst, en op de gevoegelykſte wyze om hen in ſtaat te ſtellen van zig vast te hegten, als zy willen; de voorſte pooten hebben ten dien einde vier vingers, de eene van de andere afgeſcheiden, door welken zy zig in zekeren zin vast haaken, terwyl de agterſte pooten vyf vingers hebben, maar die met een vlies aan malkanderen vast zyn, gelyk de Ganzepooten, om des te gemaklyker te ſteunen, en zig te beter te kunnen ophouden.

Voor het overige zyn hunne natuurlyke deelen der voortteeling, in beide Sexen, op dezelfde wyze gemaakt als in alle andere Dieren, en men ontdekt dezelve gemaklyk, maar des niettegenſtaande is het zeker dat hunne koppeling niet op dezelfde wyze toegaat, en dat de voortplanting van hun geſlagt geheel tegengeſteld is tegen de order, die in de voortteeling van alle andere bekende wezens plaats heeft. En dat eindelyk dezelve volbragt wordt langs die wegen, welken ik genoeg meene opgehelderd te hebben, om my zelven ontſlagen te kunnen agten van tot nieuwe redeneeringen myn toevlugt te neemen om dit ſtuk voor te draagen, of aan te dringen.

Eindelyk. Op dat dit lelyk geſlagt van Schepzelen voort-

ge-

geplant worde zonder al te veel te vermenigvuldigen, is de voortteeling niet alleen met een zeker Ceremonieel verbonden, 't welk niet te werk gesteld kan worden, zonder dat 'er eene groote menigte eytjes, die het wyfje gelegd heeft, verloren gaan, maar men moet 'er daarenboven nog by, en wel voornaamelyk, in aanmerking neemen, dat dit wyfje op zodanig eene wyze geformeerd is, dat het maar eens draagen kan. Ik zou dit eerder hebben kunnen aanmerken, maar 't is ook thans een gevoegelyke plaats om die aanmerking voor te draagen. Als de kleine Pipa's uit hunne gevangenissen zyn uitgegaan, zyn die Rug-baarmoeders der wyfjes, die deze jongen hebben voortgebragt, zodanig uitgezet, en ter zelfder tyd verhard, dat het volstrekt uitgemaakt is, dat zy zig niet weder, als te voren, samentrekken, of haare eerste gedaante weder krygen kunnen. Het is derhalven volgens de Natuurkundige Wetten onmogelyk, dat daar andermaalen eene familie van Padden in huisveste. Vrugtbaar of onvrugtbaar, al lag de wyfjes Pipa, na die eerste verlossing, duizendmaal weder eytjes, het is egter volstrekt onmogelyk, dat zy 'er één van kan doen uitkoomen.

Wat al wonderen hebben wy te betragten, zelfs in die voorwerpen, die afgryzen baaren; Ik zal my te vrede houden met de Stukken te verhaalen, en die aanmerkingen alleenlyk aan te wyzen, welke zig aan myn geest vertoonden, terwyl ik het beloop myner waarneemingen en ontdekkingen nadagt.

Het ontbreekt onze eeuw nog aan bekwaame Waarneemers, om de eerste nader te onderzoeken, en door nieuwe Proeven te bevestigen, nog aan schrandere Wysgeeren, om de anderen te overdenken, uit te haalen, op te helderen, en aan te dringen.

Ik zal de eerste zyn, die met yver gebruik zal maaken van hunne onderregtingen, en van het nader licht dat zy verspreiden zullen over het onderwerp, 't welk ik aan hun onderzoek onderwerpe.

Ik heb myn taak voleindigd,

DROOM VAN LINNÆUS.

(*Uit het Engelsch.*)

LINNÆUS, wiens groote naam zich door geheel *Europa* verspreid heeft, hadt eenige dagen doorgebragt met de wonderbaare planten, op het *Noorweegsche* gebergte verzameld, te onderzoeken en in onderscheidene rangen te schikken. Hy stondt verwonderd over derzelver schoonheid en maakzel; doch wiste niet ten welken gebruike zy dienden, ook kon hy niet nauwkeurig bepaalen op welk een plaats ze, in het Groneend Ryk, moesten geplaatst worden. Hy zag hoe zeer veel 'er nog te onderzoeken was en beschreide zyne onkunde, terwyl de wereld zich over hem als een wonder in de Kruidkunde, en een Vader dier Weetenschap verbaasde; hy kon ook niet nalaaten traanen te storten over de kortheid deezes leevens, die het voortzetten der wysgeerige naspeurингen verhindert, en het bykans onmogelyk maakt, in eenige Weetenschap, tot eenige maate van volkomenheid op te klimmen.

„ Helaas! *zeide hy*, waarom is 's Menschen leeven binnen „ zo enge perken beslooten? en waarom is het hem, daar „ hy zich omringd vindt met de heerlyke werkstukken van „ GODS vingeren, slegts vergund een zo gering gedeelte „ van dezelve te kennen? Nauwlyks komen wy in de we„ reld, nauwlyks krygen wy eenige kundigheid om op te „ merken wat onze aandagt het meest verdient, of wy wor„ den afgesneeden en ten grave gerukt, laatende onze on„ dernеemingen onvoltooid, in de handen der nadanigen, „ die of geene kunde hebben om ze voort te zetten, of „ wier zinnelykheid iets anders verkoozen heeft"!

Deeze overdenkingen maakten hem droevig; doch hy behield, te midden zyner moeilyke aandoening, die nederige berusting in den wil des ALLERHOOGSTEN, welke almoos onafscheidelyk is van eene Ziel met de waare Wysgeerte vervuld. —— Hy wist dat alles wat de Maaker der Natuure schikte wys en goed was. —— Vernederd derhalven, maar niet te onvrede of murmureerende, begaf hy zich te ruste, en ontving het volgende onderwys, in den Droom.

Hy verbeeldde zich bezig te weezen met het zoeken van eenige zeldzaame planten, die hy zints lang gewenscht hadt te bezitten, en dat hy, dit doende, ongemerkt gekomen

en was op een der vermaaklykste plaatsen van geheel *Noor-*
egen, in het hangen van een hoogen berg. —— Hy zag
en wyden oceaan, op welken eene groote menigte schee-
en zeilde, om de voortbrengzels van het Noorden na de
ngenaamer Zuidelyker gelegene landen te brengen. ——
an den anderen kant beschouwde hy, over de heuvelige
lei, de omgelegene landstreeke, door de Lente met een
ieuw groen gewaad bekleed. —— In 't verschiet deed zich
ne rivier op stroomende door veeryke landeryen, en nog
rder eene groote volkryke stad, boven welke de bezaaide
ornbergen hunne toppen verhieven. —— Na de slinker
de het oog slaande, ontdekte hy een groot bosch, en door
ne wyde laan, van de Natuur in 't zelve gelaaten, ver-
onden zich de overblyfzels van een oud Kasteel, in vroe-
ren tyde de zetel der *Gottische* heerschappye. —— De
ndagt van LINNÆUS werd voor eene wyl van zyn be-
elde oogmerk afgetrokken, en hy stondt stil om beurtlings
fraaije tooneelen te beschouwen. Middelerwyl ging de
n helder onder, en deedt den gezigteinder schitteren met
helderste kleuren van den regenboog, en deeze, alleng-
s verflauwende, werd het starryk half hemelrond verlicht
or de opkomende maan. Doch, binnen kort, veranderde
tooneel te eenemaal, de lugt betrok, overdekt worden-
met dikke wolken, en het gedruisch, dat zich van verre
hooren, kondigde het naderen van eenen schriklyken
m aan; de zwaarste stortregens vielen neder, de vuurig-
blixems zetten den hemel als in vlam, de rotsen verdub-
len door den wederklank der rommelende donderslagen.
INNÆUS, van schrik verbaasd, van vreeze overmand,
t na eene schuilplaats, wanneer eene stem uit een hol
ar in hy eenig licht zag) hem verzogt te naderen, en te
weegen wat hy aanschouwde. Hy gehoorzaamde al bee-
le, en tradt in een ruim hol, aan de kanten opgecierd
scherpgepunte kristallen, gevormd door het water, 't
van de rots nederzypelde, en die het licht van een
len lamp, in 't midden hangende, wederkaatsende, dit
raardsch verblyf zo licht maakten als of het volkomen
was. Hier vondt hy een' eerwaardigen Ouden Man,
ed met een' loshangenden purperen mantel met her-
n gevoerd, hy hadt voor zich een' grooten hollen
el, en in zyn hand een gouden roede, zyn voorkomen
bedaard en vrolyk: hy naderde LINNÆUS, met eenen
keurenden en bemoedigenden lach, die alle vrees ver-
„ dreef,

dreef, zeggende: „ Aanſchouw in my uwen opregtſten „ Vriend, die uw weezenlyk geluk ter harte neemt, en „ reeds langen tyd geleden gezogt heeft zich aan u te ont„ dekken. Ik zou gaarne altoos by u weezen; doch de „ toeſtand van de zaaken deezer wereld laat zulks niet toe, „ en ik kan alleen eenige bekwaame gelegenheden waarnee„ men om met u te verkeeren: en, in die oogenblikken, „ zal ik u een deelgenoot maaken van myne rykdommen, „ welke u altoos zullen byblyven. —— Ziet gy deezen „ ſpiegel? Merk aandagtig op wat dezelve aan uw oog ver„ toont".

Dit gezegd hebbende, bewoog hy, eer LINNÆUS tyd tot ſpreeken hadt, zyne roede, en terſtond verſcheen 'er een tuin, die eerst op nieuw aangelegd was: de boomen waren bedekt met een teder groen, ook begonnen aan alle zyden de geurryke bloezems uit te botten, vervullende de lugt met den aangenaamſten reuk. —— Doch weinig tyds daar naa kwamen zy, die over deezen tuin het opzigt hadden, en beroofden het geboomte van bloezem en groente, zo dat 'er niets overbleef behalven de dorre ſtammen, die wel verre van een verrukkelyk gezigt uit te leveren, niets dan een droevig en naar vertoon gaven. —— Onmiddelyk hier op zag hy nieuwe takjes inënten. —— Deeze verſchaften een groen, dat het voorgaande verre overtrof, zy pronkten met nog verruklyker bloezems, die eindelyk de ſchoonſte, en heilzaamſte vrugten uitleverden.

LINNÆUS was vol van verwondering, en begon zeer naauwkeurig de onderſcheidene ſoorten waar te neemen, ten einde hy mogt weeten in welken rang ze moesten geplaatst worden, wanneer de eerwaardige Oude Man hem in zyne waarneemingen ſtoorde, met deeze aanſpraake.

„ Weet, dat 'er geen kwaad is toegelaaten, dan tot eenig „ goed einde, en dat de kortheid des leevens waar over gy „ klaagt, beſtaan kan met de oogmerken van een hoogst „ Wys en al Goed Opperst-Weezen, de Vader van al het „ geſchaapene. Gy aanſchouwde de planten aangenaam en „ ſchoon voor het oog, en het mishaagde u mogelyk, dat „ zy zo ſchielyk van haare ſchoonheid beroofd, en verhin„ derd wierden om die volkomenheid te bereiken tot welke „ zy geſchaapen ſcheenen; doch gy hebt ook gezien hoe „ zy, in 't einde, veel ſchooner voor den dag kwamen, „ en wel verre van vrugtlooze en alleen voor het oog be„ koorelyke voorwerpen te weezen, de heerlykſte en nut„ ſte

„ ſte vrugten voortbragten. —— Even zo is het geſteld
„ met den mensch. Zyne dagen, die hy, in den onvolmaak-
„ ten ſtaat op aarde doorbrengt, zyn kort, hy wordt van
„ daar ſchielyk afgeſneeden om in een' beter ſtaat, voor
„ welken hy geſchaapen is, te beſtaan. Op deeze wereld
„ begint hy de kragten van zynen geest te beoefenen, hy
„ tragt na weetenſchap, en eenige vordering in de kennisſe-
„ gemaakt hebbende, belooft hy zich zelven nog veel ver-
„ der, ja tot de volmaaktheid te zullen komen; maar ge-
„ ſchikt zynde tot nog veel verhevener eindens, komt 'er
„ een tydſtip, 't geen een einde maakt aan zyn beſtaan en
„ vorderingen hier beneden, hy wordt, even als de planten
„ die gy aanſchouwde, van zyn eerſten glans en luister be-
„ roofd, om tot een veel edeler ſtaat verheeven met uitſtee-
„ kender bekwaamheden voorzien te worden, bekwaamhe-
„ den, die, geënt op de vermogens der menschlyke natuu-
„ re, hem in ſtaat ſtellen om ten toppunte van het hoogſte
„ geluk, 't geen de Ziel kan verlangen, op te klimmen.
„ —— Het moest den mensch niet al te duidelyk geopen-
„ baard worden, welke de voortreflykheden van dien toeko-
„ menden ſtaat zyn, ten einde hy niet ongewillig den be-
„ ſtemden tyd, in dit leeven, zou blyven, en niet wel voor-
„ bereid het ander leeven intreedende, het beoogde einde
„ misſen: dan 't is hem vergund eenige flauwe flikkeringen
„ te zien, op dat zyn verlangen opgewakkerd en gaande ge-
„ houden worde. Hoe onuitſpreeklyk gelukkig moet de
„ ſtaat weezen, waar in de mensch het vooruitzigt heeft
„ van een eeuwigduurend beſtaan, waar in hy geene hinder-
„ paalen zal ontmoeten, die hem in het volvoeren zyner
„ oogmerken belemmeren! waar in hem tyd zal vergund
„ worden om de werken en wegen van GOD geheel en al te
„ beſchouwen, te onderzoeken, eene volkomene kennis
„ van alles te verkrygen, de geſteltenis, het oogmerk en
„ het einde der dingen te weeten! —— Welk een vermaak!
„ de geſchiedenis der wereld, waar op wy voorheen om-
„ wandelden, met alle de voorvallen, des menschdoms,
„ onder de verſchillende bedeelingen der Voorzienigheid, te
„ kennen. —— Ja ook die van andere werelden te beſchou-
„ wen, en het plan der Godlyke handelingen in die alle door
„ te zien! —— Hier op het oog vestigende verkrygt hy
„ eene volkomene kennis van de eigenſchappen der GOD-
„ HEID, en vervuld met ongeveinsde eerbiedenis en liefde,
„ en wordt het hem vergund den ALLERHOOGSTEN te
„ zien gelyk hy is"!

LIN-

LINNÆUS ſtondt verbaasd op 't hooren deezer woorden, hy beklaagde zich niet langer over zyn lot. —— Hy was, op 't eigen oogenblik, te vrede over de kortheid des leevens, en wenschte zelf op 's leevens loopbaan den jongſten ſtap te doen, maar, weetende hoe veel oplettenheids en arbeids 'er noodig was, om dat tydſtip zodaniger wyze te bereiken, dat hy welgegronde hoope mogt voeden om gelukkig in te gaan, in die hoogwenschlyke eeuwigheid, wendde hy zich tot dien wyzen Grysaard, om van hem onderrigting te bekoomen. „ Eerwaardige Vermaander, *ſprak by*, leer, ach! leer my, „ hoe ik moet leeven, om dit zalig einde te bereiken! " —— Doch de ernſtige begeerte, die zyne ziel vervulde, en bekommernis in zyn gemoed verwekte, deedt hem uit den Droom ontwaaken.

DE WELMEENENDE KWAADSPREEKER.

EEne zoort van menſchen is 'er, die, door eene onbegrypelyke begeerte om het getal hunner vrienden te vermeerderen, zig geduurig de gantſche Waereld ten vyand maaken; en, met zoo goede harten als ooit menſchelyken boezem bezielden, ieder uur zig het verwyt en de vervloeking hunner bekenden op den hals haalen. Onder deeze zoort kenne ik niemand, die meer aanmerking verdient, dan *Frans Lostong*. —— *Frans* heeft eene goede opvoeding gehad, kan over de meeste onderwerpen vry wel ſpreeken, wordt nooit driftig, en is nimmer gelukkiger dan wanneer hy gelegenheid heeft om eene daad van menschlievendheid te doen. Met alle deeze hoedanigheden, wordt egter naauwlyks iemand in het algemeen meer veragt dan de Heer *Lostong*. Zy zelven die voordeel trekken uit zyne goedheid, vloeken hem dikwyls heimelyk, en beſchouwen de blyken van zyne vriendelykheid in het zelfde licht als of hy hun een kwaaden dienst deed.

Het ongeluk waarmede de arme *Frans* ten deezen opzigte heeft te worſtelen, koomt enkel voort uit de begeerte, welke hy heeft om nieuwe kennisſen vast aan zig te verbinden, en zyne gewoonte om een geheim aan hunne beſcheidenheid te vertrouwen, het welk, gelyk hy zig verbeeldt, hen noodzaaklyk vrienden moet doen worden. Wanneer hy

hy derhalven in gezelschap een vreemdeling ontmoet, gebruikt hy duizend konsten om dezelven op te houden naa dat de overigen vertrokken zyn, en begint dan eene naauwkeurige historie van de vertrokkenen, openbaarende de onbedagtste deelen van hun gedrag, den staat van hunne byzondere zaaken, zoo ver hy kan, openleggende, en alle kleine gevalletjes, welke hy ooit ten nadeele van hun geslagt gehoord heeft, by elkander zoekende. Wy zyn schielyk gereed om de Geheimen, welke ons door een vreemdeling los heen medegedeeld worden, voort te vertellen, en in weinige uuren is 'er moogelyk geen mensch onder de geenen die hy ten toon gesteld heeft, die niet onderrigt is van zyne onbescheidenheid. —— Dit brengt hem dikwyls in de grootste verwarring; natuurlyk van goeden aart, is hy gevoelig over zynen misslag, en kan dan naauwlyks den man in het aangezigt zien, dien hy zoo zeer zonder oorzaak, zoo dartel getergd heeft. Zyne verschooningen koomen dan voor den dag, en zyn zeggen dat hy geen kwaad bedoelde, is maar eene zobere voldoening voor den beledigden. Beschaamd over zyn gedrag, laat hy niets onbeproefd om zig te herstellen in de agting, welke hy zoo dwaas verbeurde. Zyn invloed by anderen, en zyne goederen werden dikwyls aangeboden om verzoening te doen voor de uitwerkzels van zyne onbedagte snapagtigheid, maar worden door de geenen, die ze aanneemen, gerekend als een regt, niet in waarde gehouden als eene gunst. Eene enkele verongelyking wordt langer herdagt dan duizend verpligtingen, en agting kan nooit herwonnen worden, daar ze eens ongelukkig verlooren is.

Het geene de zaak nog erger maakt, is dat *Frans*, hoewel hy zig door zyne dwaase snappery geduurig in zwaarigheden inwikkelt, evenwel nooit tot eene hervorming nadert. Geduurig dwaalende, en geduurig berouw hebbende, maakt hy zig zelven onverdraagelyk, en heeft onlangs zig zelven een proces op den hals gehaald, het welk niet alleen voor zyne beurs kostbaar, maar ook naadeelig voor zynen goeden naam zal weezen. —— Een vertrouwden vriend van hem eenige dagen geleden in een koffyhuis koomende, met iemand, die *Frans* geheel onbekend was, wist de Heer *Lostong*, volgens zyne gewoonte, den vreemdeling na het vertrek van zynen vriend op te houden, en begon wel haast te rabbelen over het character van den afweezenden Heer, waar naar de ander met veel aandagt luisterde. Dit gaf

Frans

Frans dubbelen moed om voort te gaan, en onder veele kleine byzonderheden, meldde hy eindelyk eene liefdesonderhandeling welke de Vrouw van zynen vriend onderſteld werd te hebben, met een Colonel. De vreemdeling verdedigde met yver het character van de Juffrouw, en *Frans* oordeelde zig gehouden, het met te grooter geſtrengheid te beſtryden. Het gevolg was, dat de vreemdeling, die een nabeſtaande van de Juffrouw was, de geheele zaak 's anderendaags morgens aan den man verhaalde, en een proces wegens eerrooving werd terſtond aangeſteld tegen den Heer *Lostong*, die ondertuſchen zig geſtreeld had met de gedagte van een waardigen vriend gewonnen te hebben, door het vertrouwen van een zoo gewigtig geheim, het welk, om den knaap regt te doen, niet geheel zonder grond was.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DEN BRIEF VAN PLINIUS SECUNDUS AAN KEIZER TRAJANUS, MET DES KEIZERS ANTWOORD, OPGEHELDERD, EN TEN VOORDEELE VAN DE ZAAK DER CHRISTENEN AANGEDRONGEN.

Door den Heer FORMEY.

DE arbeidzaame, geleerde en bevalligſchryvende FORMEY deelt ons, in zyn werkje, getyteld, *Le Philoſophe Payen ou Penſées de* Pline, *avec un Commentaire Litteraire & Moral*, over den Brief welke *Plinius Secundus* aan den Keizer *Trajanus*, wegens de zaak der Christenen zondt, en het antwoord des Keizers daar op gegeeven, zeer uitſteekende aanmerkingen mede, welken wy agten dat veelen onzer Leezeren niet ongevallig, en zommigen zeer nut kunnen weezen. Doch 't zal dienſtig zyn den Brief, en het Antwoord voor af in 't geheel in te voegen, en ze dan ſtukswyze met de aanmerkingen te laaten volgen.

PLINIUS *aan Keizer* TRAJANUS *heil.*

„ Het is myne Gewoonte, myn Heer, alles, waar over ik „ twyfel, aan U voor te draagen: want wie kan beter of myne „ belemmering beſtuuren, of myne onkunde onderrigten? „ By het kennis neemen wegens de Christenen, ben ik nooit „ tegenwoordig geweest, en uit dien hoofde weet ik niet wat „ men gewoon is te ondervraagen, en hoe verre men gewoon is „ te ſtraffen. Niet weinig heb ik in twyfel geſtaan, of men „ op onderſcheid van jaaren moet agt geeven? of 'er vergiffe„ nis op berouw plaats heeft? dan of het eenen, die een Chris„ ten geweest is, niet kan baaten, dat hy het niet meer is? „ of men den naam van Christen zelven, al gaan 'er geen „ ſnoode daaden mede vergezeld, dan of men de ſnoode daa„ den, die by den naam zyn, ſtraffen moet?

„ Ondertuſſchen ben ik omtrent allen, die my als Chriſte„ nen werden aangebragt, op deeze wyze te werk gegaan. Ik „ heb hun ondervraagd of zy Christenen waren, en, als zy „ zulks beleeden, heb ik ze ten tweede en derde maale on„ dervraagd, dreigende hun te ſtraffen. Wanneer zy volhard„ den

„ den liet ik hun van kant maaken: want ik twyfelde geen-
„ ſints, (’t geen zy beleeden mogt dan weezen wat het wil-
„ de,) of hunne hardnekkigheid en onbuigzaame ſtyfzinnig-
„ heid moest zekerlyk geſtrafd worden.

„ Ook zyn ’er anderen geweest, aan gelyke zinneloos-
„ heid vast, die ik, vermids zy Romeinſche Burgers wa-
„ ren, opgetekend heb, om ze na *Rome* te zenden. Terwyl
„ men dus te werk ging en de misdaad zig verſpreidde,
„ kwamen ’er terſtond, gelyk het gaat, meer byzonderhe-
„ den op. Een geſchrift zonder naam van den Schryver,
„ werd ’er aangebooden ’t welk veeler naamen bevatte, wel-
„ ken ontkenden, dat zy Christenen waren of immer ge-
„ weest waren. Wanneer zy op myn voorbeeld de Goden
„ aanriepen, en voor uw beeld, ’t welk ik ten dien einde be-
„ nevens de beelden der Godheden hadt laaten brengen,
„ met wierook en wyn offerden, en daarenboven Christus
„ vloekten, (want men zegt, dat zy die waarlyk Christe-
„ nen zyn, tot niets van dit alles kunnen gedwongen wor-
„ den,) zo heb ik ze ontſlaagen. Anderen, op een lyst ge-
„ noemd, zeiden dat ze Christenen waren, en ontkenden
„ het terſtond, zeggende dat zy het geweest waren, maar
„ ’er afſtand van gedaan hadden, eenigen voor drie, zom-
„ migen voor meer, en onder anderen iemand reeds voor
„ twintig jaaren, en allen hebben zy uw beeld, en de beel-
„ den der Goden geëerd, en Christus gevloekt.

„ Zy bevestigden dat hunne geheele ſchuld of dwaaling
„ hier in beſtaan hadt, dat zy ten bepaalden dage gewoon
„ waren, voor de opkomst der zonne, byeen te vergade-
„ ren, elkanderen over en weer een lied ter eere van Chris-
„ tus, als aan eenen God te zingen, en zich by eede te ver-
„ pligten, niet tot eenig ſchelmſtuk, maar om geene die-
„ veryen, geene roveryen, geen overſpel te bedryven, zyn
„ woord en trouw niet te breeken, noch gegeeven pand te
„ ontkennen, dat zy, dit gedaan zynde, gewoon waren
„ geweest te ſcheiden, en weer by een te komen om ſpys
„ te neemen, welke egter gemeen en onſchadelyk is: dat
„ zy ook hier van afgelaaten hadden, naa dat myn Bevel
„ uitgekomen was, waar in ik, op uwen laſt, de heimlyke
„ byeenkomſten hadt verboden. —— Op dit berigt, heb ik
„ des te noodzaaklyker geoordeeld, uit twee Slaavinnen,
„ welke bedienaresſen genoemd worden, door pyniginge
„ te onderzoeken wat ’er van de waarheid ware. Doch niets
„ anders heb ik kunnen ontdekken, dan eene kwaade en
„ buitenſpoorige bygeloovigheid, en daar om heb ik tot uwe

„ raad-

„ raadgeeving myne toevlugt genomen, en de regtspleeging
„ uitgeſteld: want de zaak kwam ons aanmerkelyk genoeg
„ voor, om 'er over raad te vraagen; in 't byzonder ter
„ oorzaake van het groote getal der geenen die 'er zyn in-
„ gewikkeld; want veelen van allerleien ouderdom en rang,
„ en van beide kunne, zyn in gevaar of zullen 'er in geraa-
„ ken. Want die beſmetting heeft zich niet alleen in de
„ Steden maar over de Dorpen en het Land verſpreid, doch
„ zy ſchynt geſtuit en verbeterd te kunnen worden. In de
„ daad het blykt genoeg dat de Tempels, die reeds alge-
„ meen verlaaten waren, weder bezogt, de heilige verrig-
„ tingen, langen tyd ſtil gehouden, hervat, en de offeranden
„ tamelyk weder verkogt worden, daar men te vooren zeer
„ zeldzaam een kooper toe aantrof. Waar uit men gemak-
„ kelyk kan opmaaken hoe groot een hoop menſchen ver-
„ beterd kan worden, wanneer 'er plaats van berouw
„ over is ".

Op deezen brief ontving PLINIUS het volgende van den Keizer tot antwoord.

TRAJANUS *aan* PLINIUS *heil.*

Gy hebt, myn Plinius, *in 't onderzoek der zaaken, wegens die U als Christenen waren aangebragt, eene handelwyze gehouden gelyk 't behoorde: want men kan in 't algemeen geene vaſtſtelling maaken, welke als een gezette regel, in dit ſlag van zaaken, kan dienen. Men moet hun niet laaten opzoeken; indien ze aangebragt en overtuigd worden, moet men ze ſtraffen: zo egter, dat wie ontkent een Christen te zyn, en dat met de daad (dat is door onze Godheden aan te roepen,) toont, vergiffenis op zyne bekeering ontvange, al ware hy te vooren verdagt geweest. Maar de naamlooze Schriften, welken aangeboden worden, moeten in geene misdaaden plaats hebben: want zy zyn van het allerkwaadſte voorbeeld, en paſſen onze eeuwe niet.*

Tot aan deeze Brieven gevorderd zynde, ſchryft de Heer FORMEY in deezer voege. Eindelyk zyn wy gekomen tot de twee berugte Brieven, die de Christenen betreffen. Wy zullen ons met dezelve naar verdienſte ophouden, en niets van 't geen ze behelzen overſlaan, zonder onze aanmerkingen daar by te voegen, „ *Trajanus*, zegt de Heer *Rollin*, (*)
„ een Vorst anderszins zeer goedertieren en regtvaardig,
„ hadt tegen de Christenen eene hevige vervolging aange-
„ vangen. *Plinius* ſtondt hem daar in, amptshalven, en door
„ zyne verblindheid vervoerd, ten dienſte. Maar zyne zagt-

„ aard-

(*) *Rollin* Histoire Ancienne. Tome XII.

„ aartigheid vondt, ten minſten in zekere maate, een wet derzin in de ſtraffen die men menſchen, aan geene mis- „ daad ſchuldig, aandeedt. Over zulks ſchryft hy, belem- „ merd zynde wegens de uitvoering van 's Keizers bevelen, „ hem eenen brief dat onderwerp betreffende, waar op hy „ 't antwoord van *Trajanus* ontvangt, welke twee ſtukken, „ onder alles wat wy van de Heidenen hebben, den Chris- „ telyken Godsdienst misſchien de grootſte eere aandoen". Waar op hy, den Brief en het Antwoord ingelascht hebbende, dus vervolgt, „ Ik laat het aan de Leezers over om de „ aanmerkingen, welke deeze Brieven eigenaartig verwek- „ ken, te maaken, wegens den uitneemenden lof, welke „ daar in aan de zeden der eerſte Christenen gegeeven „ wordt; wegens den verbaazenden voortgang in zo weinig „ jaaren door de Christenen gemaakt, dermaate dat de Tem- „ pels ledig ſtonden; wegens het ongelooflyk groote getal Ge- „ loovigen van allerleijen ouderdom en rang; wegens het on- „ wraakbaare getuigenis, 't welk een Heiden geeft omtrent het „ geloof in de Godheid, algemeen onder de Christenen aange- „ nomen, wegens de tastbaare tegenzeggelykheid in den raad „ des Keizers; naardien het regtmaatig was om de Christenen, „ waren zy ſchuldig, zorgvuldig op te zoeken, en waren „ zy onſchuldig, onregtmaatig, hun te ſtraffen, ſchoon aan- „ geklaagd: eindelyk wegens den grondregel ſteunende op „ het Natuurlyk Regt, met welke *Trajanus* zyn' brief be- „ ſluit, verklaarende dat hy zyne eeuw onteerd zou agten, „ wanneer men ten aanziene van eenige misdaad (de ſpreek- „ wyze is algemeen,) op naamlooze Schriften agt ſloeg". De Heer *Crevier* heeft deeze brieven mede in zyn werk ge- plaatst; (*) wy zullen zyne bedenkingen by die van zynen beroemden Voorganger voegen. „ Deeze Brief " zegt hy, op dien van *Plinius* oogende, „ deeze Brief is voor ons van „ de hoogſte waarde, om het getuigenis 't welk daar in aan „ de zuiverheid der zeden onzer vroegſte Vaderen gege- „ ven wordt, een getuigenis 't geen men niet kan wraaken, „ als gevloeid uit de penne van eenen die hun ter doodſtraffe „ verwees. Hy bevestigt de wonderbaare vermenigvuldi- „ ging der Christenen zo weinig tyds zints de eerſte op- „ komst der Christenheid. Hy geeft ons rede om ons, we- „ gens de verblindheid van een man anderzins zo verlicht, „ en gezond van oordeel als *Plinius* was, te bedroeven, de- „ wyl hy, zonder de waarheid of valschheid der leere te on- „ derzoeken, elk die ſtandvastig in het geloove bleef, met den

„ dood

(*) *Crevier* Histoire Romaine, Tome VII.

„ dood ſtrafte. *Trajanus*, voor 't overige een zo verſtan-
„ dig en goedertieren Vorst, betoont in dit geval niet meer
„ billykheids dan zyn Onderbevelhebber. . . . . De aan-
„ klagten van Naamlooze beſchuldigers te verwerpen was
„ een ſtuk *Trajanus* waardig: doch welk een onbeſtaanbaar-
„ heid met zich zelve ontdekt men in het eerſte lid van zyn
„ antwoord, als hy aan den eenen kant verbiedt de Christe-
„ nen op te zoeken, en aan den anderen kant beveelt hun
„ als misdaadigers te ſtraffen, indien ze aangebragt en over-
„ tuigd wierden". Alle deeze aanmerkingen zyn algemeen, deeze twee Brieven verdienen meer byzondere meer uitge-wrogte, en hier toe zullen wy ons bevlytigen.

Hadden de Romeinſche wetten eenige vastſtellingen tegen de Christenen gemaakt? Neen, zy waren de voorwerpen van geweld en eene bloeddorſtige wreedheid, die, om zo te ſpreeken, geene paalen kende, dan de geneigdheid der vervolgeren. *Trajanus* hadt het Ryk in eene groote wanorde gevonden, uit hoofde van de tyranniſche regeering zyner meeste voorzaaten, en boven al van *Domitianus*. *Oroſius* zegt dat hy een bevel hadt laaten uitgaan, het vonnis des doods ſtrykende over allen, die niet wilden offeren, en dat hy op het berigt, in den Brief van *Plinius* vervat, dit bevel verzagtte. Zulks is egter geenszins waarſchynlyk: want als dan zou *Plinius* zich in geene belemmering bevonden hebben, die hem drong om den Keizer raad te vraagen: of ten minſten, zou deeze hem raadvragende op dat bevel geweezen hebben. *Plinius* was daarenboven niet in *Bithynië* gezonden om, uit kragte van eenigen byzonderen last, een Regter der Christenen te zyn, hy hadt het gezag van een Landvoogd om in 't algemeen op de zaaken van die Landſtreeke, orde te ſtellen, en in 't byzonder om de beſtuuring der geldmiddelen op een' beter voet te brengen. 't Was derhalven alleen door den zamenloop der omſtandigheden, dat de zaaken der Christenen voor zynen Regterſtoel kwamen: 't geen, de groote opgang, welke het Christlyk Geloof in die landſtreeken gemaakt hadt, in aanmerkinge genomen zynde, niet wel anders weezen kon. De H. *Lukas* verklaart dat de Apostel *Paulus* na *Bithynië* hadt willen gaan, doch dat hy het niet gedaan heeft. Maar deeze landſtreek grensde aan *Galatie*, waar de Christlyke Kerk, in grooten bloei zynde, gemaklyk in de nabygeleegene plaatſen, het geloof heeft kunnen voortplanten. Het antwoord van *Trajanus* aan *Plinius* kan men derhalven aanmerken als het eerſte Keizerlyke geſchrift, 't welk de zaak der Christenen betreffende,

is uitgegaan, en buiten twyfel ook, ten aanziene van alle de andere Landſchappen, de kragt van een wet gehad heeft.

De Tydrekenaar *Fuccius* heeft een' zonderlingen misſlag begaan, ſchryvende dat *Plinius* na *Spanje* gezonden geweest is, en van daar deezen Brief geſchreeven heeft. Is het om dat *Trajanus* een *Spanjaard* was, dat hy *Plinius* na *Spanje* zondt? En kan men veronderſtellen dat de Christenen ten dien tyde zo veelvuldig in 't Westen, als in 't Oosten waren? Dan het is der moeite niet waardig ons met deeze dwaaling op te houden. Wy hebben hier den zekeren leiddraad der Geſchiedkunde, welken wy volgen. *Plinius* in *Aſie* aanlandende kwam te *Epheſen*, de Hoofdſtad, waar de Gouverneurs, Landvoogden *enz.* verpligt waren in de bediening van hun Overheids ampt te treeden. Men weet hoe groot voortyds de roem was van de *Epheſiſche* Kerk, waar by men die van *Smyrna* kan voegen. De H. *Joannes*, die in de eene en de andere het Euangelie verkondigd hadt, was nog in verſche geheugenisſe. Maar *Plinius* kon niet oordeelen over de Christenen, in een Wingewest hem niet onderhoorig; doch 't was anders met de zaak gelegen, wanneer hy zich in zyn eigen bevondt. Een der eerſte pligten van zyn ampt beſtondt in het bezoeken der heilige plaatſen, en na te gaan of alles in goede orde was, gevolglyk kon hy niet wel anders dan verlegen ſtaan, wanneer hy ze begeeven en verlaaten vondt, door dien het Christlyke Geloof zo algemeen was aangenomen. Derhalven doet hy zyn best om kundſchap te krygen van de Leere, den dienst en de vergaderingen der Christenen. Hy vindt niets dan gerustheid, welvoeglykheid, en deugd. Dit brengt hem in verlegenheid. Hoe met zulk ſlag van misdaadigers te handelen! welk een ſtraf hun aan te doen! Hier over raadpleegt hy met den Keizer, het Opperhoofd des Ryks. En men mag zyn Brief en het antwoord van *Trajanus* aanzien als twee ſtukken van de uiterſte aangelegenheid, om licht te verſpreiden over de Geſchiedenis der eerſte Kerke, welke de geest der leugen, altoos bezig om zich met dien der waarheid te vermengen, met dikke nevelen heeft poogen te bezwalken. *Plinius* heeft deezen Brief omtrent veertig jaaren naa den dood van *Paulus* geſchreeven; en de Christenen hebben denzelven, als een onbetwistbaar gedenkteken hunner onſchuld, zorgvuldig bewaard. *Tertullianus* beroept 'er zich op in zyne *Verdediging*, en *Euſebius* maakt 'er gewag van in het derde Boek zyner *Kerklyke Geſchiedenisſen*.

Laaten wy nu de reeds in 't geheel opgegeevene Brieven,

ven, met den Heer FORMEY ſtukswyze voordraagen, en 'er zyne aanmerkingen nevens voegen.

BRIEF VAN PLINIUS.

„ Het is myne Gewoonte, Myn Heer, alles, waar over „ ik twyfel, aan U voor te draagen: want wie kan beter of „ myne belemmering beſtuuren, of myne onkunde onder„ rigten? By het kennis neemen wegens de Christenen, „ ben ik nooit tegenwoordig geweest ".

Plinius hadt de Jaarboeken van zynen Vriend *Tacitus* geleezen, en daar in de vonnisſen van *Nero* tegen de Christenen, en de wreedheden, met zo veel woede aan die onſchuldige ſlagt-offers gepleegd, gevonden. Hy hadt ook onder *Domitianus* toen hy het ampt van Hoofdſchout bekleedde, gelegenheid gehad om gevallen van deezen aart, die toen dikmaal voorkwamen, te kennen. Maar gelyk men verhaalt van *Seneca* dat hy zich wegpakte, wanneer *Nero* aan zyne wreedheid tegen de Christenen den teugel vierde, zo heeft ook *Plinius*, die goedaartig en menschlievend was, buiten twyfel vermyd deel te hebben in de onregtvaardige bedryven van dien Vorst. De H. *Ignatius* is, volgens 't verhaal van den H. *Jeronimus*, en de H. *Simon*, naar de aantekening van *Euſebius*, de eerſte van *Antiochie*, en de tweede van *Jeruſalem*, na *Rome* gebragt, om als twee hoofden der Christenen geoordeeld te worden, en zyn aldaar ter ſtraffe overgeleverd, doch *Plinius* was niet onder 't getal der Regters. Door *kennis neemen*, verſtaat hy, 't geen men anders noemt *Capitales Quæſtiones*, zy behoorden niet tot het ampt van een Hoofdſchout: doch zomtyds werd deeze door den Keizer gelast om kennis te neemen wegens ſtukken, die in geſchil ſtonden, maar voor 't meerendeel betrof zulks geldzaaken, ſchoon ook zomtyds lyfſtrafbaare, wanneer 't ging over die misdaaden, die de Regtsgeleerden, *bulten gemeene*, noemen, dat is te zeggen, de zodanigen over welken de Wet nog niets heeft vastgeſteld: en dit was toen 't geval der Christenen te *Rome*.

„ En uit dien hoofde weet ik niet wat men gewoon is te „ ondervraagen, en hoe verre men gewoon is te ſtraffen. „ Niet weinig heb ik in twyfel gehangen, of men op onder„ ſcheid van jaaren moet agtgeeven"?

In 't antwoord van *Trajanus* vindt men niets 't welk regtſtreeks antwoordt op deeze twyfeling. Daar 'er nogtans genoegzaame reden was om dezelve voor te draagen, dewyl men in 't beſchuldigen der Christenen geen agt gaf op ouderdom, kunne, of eenige omſtandigheden, niets kon tot

verſchooning ſtrekken. De Roomſche Regtsgeleerden hadden veel maalen, met groote naauwkeurigheid het onderſcheid opgemerkt, 't geen men in agt moest neemen omtrent de jaaren, in het aandoen van ſtraffen. In de eerſte jaaren der jeugd hieldt men iemand onbekwaam tot het bedryven van een ſtrafwaardig ſtuk, en tot den ouderdom van vyf en twintig jaaren der beſchuldigden, helden de Regters over om het vonnis te verzagten. Deeze beginzels, door de menſchlykheid ingeboezemd, volgde men niet ten aanziene van de Chriſtenen. In een' brief van de Kerk te *Lyon* ziet men dat een jongeling, *Ponticus* geheeten, nauwlyks den ouderdom van vyftien jaaren bereikt hebbende, met *Blandina*, wegens de belydenis des Christlyken Geloofs den marteldood leedt, ten tyde der *Antoninen*. *Arnobius* en *Lactantius* vermelden ook dat men woedde tegens kinders en onnozele vrouwen.

„ Heeft 'er vergiffenis plaats op berouw "?

Ja, antwoordt *Trajanus*. *Plinius* kon de zaak op zyn eigen gezag niet beſlisſen. Een Regter ſpreekt den onſchuldigen vry, en veroordeelt den ſchuldigen; maar de Vorſt alleen kan de misdaad kwytſchelden en vergiffenis verleenen. Men hadt ten tyde van *Plinius* wel willekeurige ſtraffen, waar in de Regeering naar welgevallen handelde, doch zy hadt het regt niet om ſtraffloosheid te vergunnen aan misdaadigers, die of van hun misdaad overtuigd waren door eigen bekentenisſe, of door bewyzen in regten voldoende.

„ Kan het eenen, die een Chriſten geweest is, niets baaten dat hy het niet meer is? Is het de naam alleen die „ men in hun ſtraft, al gaan 'er geen ſnoode daaden mede „ vergezeld, of moet men de ſnoode daaden, die by den „ naam zyn, ſtraffen "?

Door enkel te antwoorden dat de Chriſtenen geſtraft moeten worden, zonder eenige andere oorzaak van hunne ſtraffe op te geeven, doet *Trajanus* genoeg zien, dat men den naam alleen ſtrafte. *Tertullianus* betuigt ook volmondig in zyne *Verantwoording*, dat men in de Chriſtenen niet anders, dan den naam ſtrafte. De haat tegen dien naam, ſchoon dezelve het aangenaamſte en aantreklykſte denkbeeld moest verwekken, was onuitſpreeklyk groot. *Tertullianus* voegt 'er by dat men op het ſchrift der veroordeeling enkel zette dat de misdaadiger een Chriſten was. Dit geſchrift werd voor den veroordeelden, tot op de ſtrafplaats, gedraagen. Een oude brief van de Kerk te *Lyon* vermeldt, dat wanneer *Attalus* na het Schouwperk dier ſtad gebragt wierd om gemar-

teld

teld te worden, een tafereel voor hem heen gedraagen werd, met deeze woorden: HIC EST ATTALUS CHRISTIANUS, [DEEZE IS ATTALUS DE CHRISTEN.] Zomtyds was 'er een Uitroeper, die met luider ſtemme deeze zelfde zaak bekend maakte, dus droeg zich de zaak toe, by den marteldood van den H. *Polycarpus* in *Aſie*, gelyk een oude brief van de Kerk té *Smyrna* getuigt. Op de eene of de andere wyze moest het volk altoos onderrigt worden, van de misdaad waarom men iemand in 't openbaar ſtrafte.

„ Ondertuſſchen ben ik omtrent allen die my als Chris-
„ tenen werden aangebragt, op deeze wyze te werk gegaan.
„ Ik heb hun ondervraagd of zy Christenen waren, en als
„ zy zulks beleden, heb ik ze ter tweede en derde reize on-
„ dervraagd, dreigende hun te ſtraffen ".

Wanneer de belydenis des misdaadigers, alle verder onderzoek na het ſtuk doet ophouden, en 'er niets meer te zyner verdedigingé te hooren is, heeft men maar tot zyn vonnis voort té vaaren. Deeze regel is egter zo algemeen niet, dat het vonnis zo dra op de bekentenis moet volgen. De Keizer *Severus* verklaart in eene uitſchryving welke gevallen 't zyn, die verdere gedingen vereiſchen; dewyl elk die bekentenis van misdaad doet, op die bekentenis alleen niet altoos geloof verdient. Zomtyds moet men ook een nauwer onderzoek doen, na de hoedanigheid van 't bekende ſtuk, de plaats waar, de wyze waar op het gepleegd is, als mede wegens den tyd en de medepligtigen, *enz.* *Plinius* hadt in het uitſtellen van de veroordeeling der belyderen, en het tot driewerf herhaalen van hunne ondervraaging, een byzonder oogmerk, 't welk de menſchliefde hem inboezemde. Hy wilde door dat middel de belyders beweegen, om het beledene te ontkennen, en het Chriſtlyke geloof te verzaaken, als het eenige middel om de doodſtraf, daar aan verknogt, te ontwyken. Dus was de wyze van regtspleeging omtrent de Christenen gebruiklyk, lynrecht overgeſteld tegen die men volgde, in alle andere aanklagten. In dit geval ſtrekten alle poogingen der Regters, om de beſchuldigden te beweegen dat zy hunne misdaad bedekten, ontkenden, of de eensgedaane belydenis weder introkken, terwyl men in alle andere niets verzuimt, om de uitvoerigſte bekentenis magtig te worden, wegens 't ſtuk waar over 't regtsgeding gaat. Deswegen beklaagt zich *Tertullianus* by *Scapula*, Gouverneur van *Carthago*, in de nadruklykſte bewoordin-

gen. (*) *Wat behelst het bevel, U gegeeven, anders dan ſchuldige belyders te veroordeelen, en de ontkennenden ter pyniginge te brengen? Gy ziet derhalven hoe gy zelven tegen de bevelen aangaat, daar gy de belyders tot ontkennen dwingt. Gy betuigt in deezer voege dat wy onſchuldig zyn, wy die gy terſtond na de bekentenis niet wilt ſtraffen.* Het blykt uit *Lactantius*, dat men meer dan 200 jaaren, naa den tyd van *Plinius*, nog denzelfden voet hieldt. Om niet buiten *Bithynie* te gaan, zo verhaalt de gemelde Schryver dat hy een Landvoogd van dit gewest gezien hadt, dermaate van blydſchap opgetoogen, en voldaan over zich zelven, als hadt hy een geheele natie van vreemde Volken te ondergebragt, dewyl hy een Christen, die geduurende twee jaaren met veel moeds de zaak der Christenen voorſtondt, hadt bewoogen om 'er afſtand van te doen. 't Was in de daad eer medelyden dan wreedheid, waar door de Regeerders tot het houden van zodanig een gedrag wierden aangezet, en hebben anderen uit dat beginzel niet gehandeld, men kan het ten aanziene van *Plinius* niet in twyfel trekken. Zy wilden 't bloedvergieten voorkomen, en de zodanigen, wier volſtandigheid in de belydenisſe van 't Christlyke geloove hun der ſtraffe onderhevig maakte, dezelve onttrekken. Hunne vraagen zelve waren in diervoege ingerigt, dat ze een ontkennend antwoord uitlokten. *Is het wel waar*, vroegen zy, *dat gy een Christen zyt?* Op deeze wyze vroeg *Augustus* iemand van Vadermoord beſchuldigd, en dien hy ſtrafloos wilde ſtellen. *Is het wel waarheid dat gy uwen Vader vermoord hebt?* Men bedriegt zich wanneer men denkt dat de Vervolgers der Christenheid niets anders op 't oog hadden, dan om zonder barmhartigheid allen, tegen welken zy het minſte voorwendzel van veroordeeling konden vinden, te doen omkomen. Dit ſtrydt al te zeer tegen de menschlykheid, om als eene algemeene geſteltenisſe aangezien te worden: Neen, een valſche yver verblindde hun oog, en bragt te wege dat zy de onwankelbaare belydenis des Christlyken geloofs, voor eene onvergeeflyke misdaad hielden: maar 't was hun, ten min-

(*) De eigen woorden, die FORMEY wegens den nadruk in den Text plaatst, luiden. *Quid amplius tibi mandatur, quam nocentes confeſſos damnare, negantes autem ad tormenta revocare? Videtis ergo, quomodo ipſimet contra mandata faciatis, ut confeſſos negare cogatis. Adeo confitemini innocentes nos eſſe, quos damnare ſtatim ex confeſſione non vultis.*

minſten den zodanigen die niet wreed van aart waren, aangenaam, wanneer zy de belangen van dien yver konden doen zamen ſtemmen met de gevoelens van goedwilligheid die elk omtrent zyn' naasten heeft.

„ Wanneer zy volhardden liet ik hun van kant maaken; „ want ik twyfelde geenszins, ('t geen zy beleden mogt „ dan weezen wat het wilde,) of hunne hardnekkigheid „ en onbuigzaame ſtyfzinnigheid moest zekerlyk geſtraft „ worden".

Ziet hier waarlyk een vreemd beſluit van een mensch door de gezonde Rede verlicht, en in de Regtsgeleerdheid geoefend. 't Is even of *Plinius* zeide, 't verſchilt niet of de beſchuldigde gelyk of ongelyk heeft; indien hy voortvaart gelyk te hebben, is hy ſtrafbaar. Doch 't geen *Plinius* boven al omzigtiger gemaakt, en aangezet moest hebben om min ſtellig te handelen, was dat het de allergewigtigſte zaak betrof waar over een mensch kan te regt geſteld worden, een zaak waar over de Regters het minſte regt hebben om te oordeelen, ja 't welk zy niet kunnen doen dan na wel verzekerd te zyn dat zy de paalen van hun gezag niet te buiten gaan, den Godsdienst naamlyk. In het oprigten der Maatſchappyen hebben de menſchen nimmer het gezag over hun geweeten kunnen opdraagen aan die zy tot hoofden verkoozen; over zaaken van deezen aart niet te denken hangt van hun niet af, noch ook om de denkbeelden naar die van anderen te ſchikken. Hadt derhalven *Plinius* in de zaak der Christenen dat oordeel gebruikt die billykheid gehandhaafd, waar van hy in alle andere ſtukken zo heerlyke blyken geeft, hy zou begonnen hebben met zich te oefenen in de waare gronden van hunne leere, en dan vervolgens gekomen zyn tot het beſluit of het eene misdaad was die aan te neemen, en daar in te volharden. Maar het was eens voor al beſlist, en, gelyk wy boven gezien hebben, uit den naam alleen, het was, zeg ik, eens voor al beſlist in 't begrip van ieder Heiden, dat wie een Christen noemde, een misdaadige noemde, zonder eenige andere regtspleeging ſtrafbaar. Ongelukkig hebben de Christenen zelven in gevolge van tyd zich niet redelyker gedraagen, in de gevallen naamlyk van haatlyke beſchuldigingen wegens Kettery, die der Kerke zo veel onrust gebaard en ſtroomen Christenbloed vergooten hebben. 't Is zeer zeldzaam dat de twee laatſte en wreedſte dwingelanden, die tegen de Christenen vervolgingen verwekten *Galerius* en *Maximinus*, dit ſtuk anders begreepen dan men tot nog 't zelve hadt opgevat, beveelende dat men, wanneer de hard-

nek-

nekkigheid der Christenen onbuigzaam bleef, en het vertoon van den toeſtel tot de eisſelykſte ſtrafpleegingen, hun niet deedt wankelen, zou aflaaten van hun onnutte ſtraffen aan te doen. Dit is de inhoud van een Antwoordſchrift van *Sabinus* uit naam dier Vorſten geſchreeven.

„ Ook zyn 'er anderen geweest aan gelyke zinneloosheid „ vast, die ik, vermids ze *Romeinſche Burgers* waren, opge„ tekend heb, om ze na *Rome* te zenden".

Het blykt uit alle Schryvers der twee eerſte eeuwen dat men den Christenen zinneloósheid, en eene alles overtreffende buitenſpoorigheid ten laste leide. *Eenigen*, zegt *Tertullianus* in het 27 Hoofdſt. zyner Verantwoordinge, *eenigen houden het voor zinneloosheid dat wy tegenwoordig kunnende offeren, en daar op ongeſtraft weg gaan, by ons voorneemen volhardende, deeze ſtandvastigheid boven onze behoudenis ſtellen.* Wat de *Romeinſche Burgers* betreft, omtrent welke *Plinius* niets deedt dan ze bewaaren, (dit is de kragt van de Regtsgeleerde uitdrukking *optekenen*) om ze na *Rome* te zenden, men weet dat Apostel *Paulus* van dit voorregt zich ook bediende; het was gegrond op de twee wetten, *Porcia* en *Sempronia*. De eerstgemelde beval dat geen *Romeinsch Burger* met de roede zou geſlaagen of ter dood veroordeeld worden, dat men zich bepaalen zou aan de ſtraffe van uitbannen. De tweede verboodt het vonnis vellen over misdaaden van een Romeinsch Burger, waar op de dood ſtondt, zonder bevel des volks. *Cicero* zegt dat de woorden, *Ik ben een Romeinsch Burger*, veel menſchen behouden hebben in de afgelegendſte gewesten en in 't midden der Barbaaren. Van den tyd van *Trajanus* hebben de oude regten der Romeinſche Burgeren veel vermindering geleden; maar *Plinius* merkte ze daarom niet als afgeſchaft aan.

„ Terwyl men dus te werk ging en de misdaad zich ver„ ſpreidde, kwamen 'er terſtond, gelyk het gaat, meer by„ zonderheden op. Een geſchrift, zonder naam van den „ Schryver werdt 'er aangeboden, 't welk veeler naamen be„ yatte, welken ontkenden dat zy Christenen waren, of „ immer geweest waren".

Trajanus antwoordt dat men geene naamlooze ſchriften moet aanneemen: een zeer billyk oordeel. Eene beſchuldiging waar voor de beſchuldiger niet durft uitkomen verdient geen geloof. Ondertuſſchen kunnen 'er zich gevallen opdoen, waar in het teffens van aangelegenheid en gevaarlyk zou weezen, 't zy te beſchuldigen of eenige weezenlyke onderrigting te geeven. 't Zy dan der voorzigtigheid aanbe-

vo-

volen van die dergelyke overbrengingen ontvangen, om 'er een behoorlyk gebruik van te maaken, door de zodanigen die het betreft te ontdekken, en, langs voegzaame wegen, wat 'er van de zaak is uit te vorschen, en vervolgens bepaalingen te maaken, niet naar de aanbrenging des Naamloozen, doch naar de blyken welke men op deeze aanbrenging in ſtaat geweest is uit te vinden.

„ Wanneer zy op myn voorbeeld de Goden aanriepen, en „ voor uw beeld, 't welk ik ten dien einde benevens de „ beelden der Godheden hadt laaten brengen, met wierook „ en wyn offerden, en Christus vloekten, " *enz.*

Trajanus ſchryft hier op dat, „ wie ontkent een Christen „ te zyn en dat met de daad, (dat is door onze Godheden „ aan te roepen,) toont, moet vergiffenis ontvangen al ware „ hy te vooren verdagt geweest ". *Plinius* gaat hier met vleiery te verre; daar hy den nog leevenden *Trajanus* onder de Goden ſtelt, terwyl hy, in zyne Lofreden, dien Keizer pryst, om dat hy niet gelyk *Domitianus* in de Tempels ging om aangebeden te worden, maar om zelve aan te bidden, als mede, dewyl hy niet wilde dat men hem ſtandbeelden oprigtte, veel min dat men die in 't binnenſte gedeelte der Tempelen plaatſte, hebbende bezwaarlyk toegeſtaan dat men 'er een of twee, ſlegts van rood koper gemaakt, aan den ingang des Tempels van *Jupiter Capitolinus* ſtelde. De Heidenen eischten van de Christenen dat zy de beelden der Goden zouden aanbidden, en offeranden doen op hunne altaaren; doch zy waren boven al te vrede wanneer zy hun daar toe konden brengen dat zy Christus vloekten. Hier toe wilde de Oudburgermeester van *Aſie* den heiligen en edelmoedigen gryſaart *Polycarpus* dringen, waar op hy ten antwoord gaf. *Ik heb hem zes-en tachtig jaaren gediend, en hy heeft my niets beledigd. Hoe kan ik mynen Koning lasteren, die my behouden heeft?* *Plinius* had des wel reden om 'er by te voegen.

„ (Want men zegt dat zy die waarlyk Christenen zyn tot „ niets van dit alles kunnen gedwongen worden) ".

In deezer voege geeft hy, ſchoon een Heiden, getuigenis van de onbeſtaanbaarheid des waaren Christendoms, met de verzaaking en de afgodery. De Kerk oordeelde desgelyks; men kan in de ſchriften van *Tertullianus* en *Cyprianus* zien, welk een gedrag dezelve hieldt met de zodanigen, die men *lapſi* of *ſacrificati* noemde, dat is *gevallenen* of *offeraars*.

„ Deeze heb ik ontſlaagen. Anderen, op een lyst genoemd, „ zeiden dat ze Christenen waren en ontkenden het ter„ ſtond, zeggende dat zy het geweest waren, maar 'er af-

„ ſtand

„ ſtand van gedaan hadden, eenigen voor drie, zommigen „ voor meer, en onder anderen iemand reeds voor twintig „ jaaren, en allen hebben zy uw beeld en de beelden der „ Goden geëerd en Christus gevloekt".

Anderen op een lyst genoemd, zegt zo veel als door een *Aanklaager* aangebragt, die van een *Beſchuldiger* daar in verſchilt, dat hy medepligtig aan een misdryf, op voorwaarde van ſtraffloosheid, aanbiedt alle de omſtandigheden aan den dag te leggen. De ſtraffe hadt even zeer voortgang, als de overtuiging volgde, op het aanbrengen des Aanklaagers als op de beſchuldiging eens beſchuldigers; en men maakte deswegen geene uitzondering dan in 't geval van *geldafkneveling*. Men bemerkt duidelyk dat de vrees alle deeze bepaalingen *Plinius* in gaf. Hy die ten zynen behoeve inbragt reeds twintig jaaren geleden afſtand gedaan te hebben, oogde op het regt van verjaaring, 't welk in dat tydperk, volgens 't Burgerlyk Regt, (*l.* 12. *C. ad leg. Cornel. de falſ.*) de misdaad te niet doet. Laat ons nu zien wat *Plinius* te weeten kwam uit de ondervraagingen, die hy den Christenen deedt.

Dog dit zullen wy, by gebrek van bekwaame plaats, uitſtellen, tot eene volgende gelegenheid.

DE GELEERDE ALS EEN LID DER MAATSCHAPPYE BESCHOUWD.

(*Uit het Fransch, van den Heer* THOMAS.)

„ EEn Vertoog, waar in eene goede zaak, met klem van „ redenen, en het cieraad van wel zeggen, wordt voor„ geſteld en aangedrongen, kan niet wel anders dan aange„ naam en nuttig weezen voor onze Leezeren; wy hebben „ daarom niet getwyfeld de volgende Verhandeling door den „ Heer THOMAS, den 22 *Jan.* deezes jaars 1767, toen hy, in „ de plaats van den Heer HARDIEN, door de *Franſche Acade„ mie*, tot medelid verkoozen was, uitgeſprooken, in ons „ *Mengelwerk* plaats te geeven: dus luidt dezelve".

MYNE HEEREN!

Het grootſte gedeelte der geenen, die door u tot Leden deezer Academie geſtemd zyn, pronkte, om zo te ſpreeken, reeds met andere eertytels. Door die beroemde Mannen aan te neemen, hebt gy hunne agting en roem bevestigd, maar niet doen gebooren worden. Wat my betreft, ik reken het my tot eere hier geene andere eertytels, dan die ik aan U ver-

verſchuldigd ben, mede te brengen. Ik ben uw werk, *Myne Heeren!* —— Mag ik ten eenigen dage op het behaalen van lof hoopen, gy zyt het door wien my deeze loopbaan geopend is. Myn oog aanſchouwt die plaats waar uwe ſtemmen myne jeugd hebben aangemoedigd. Myn hart ontdekt, met verrukking, onder U die geenen, welke my door hunne raadgeevingen beſtuurd, en my met hunne vriendſchap vereerd hebben. Gy vergeldt dan, *Myne Heeren*, in my uwe eigene weldaaden; en ik ſtaa gelyk met die *Romeinſche* Soldaaten, welke, om in den Krygsdienſt bevorderd en hooger opgetrokken te worden, aan hunne Veldheeren, de werpſchigten en kroonen, door die Veldheeren hun op het ſlagveld geſchonken, opdroegen.

De eerſte verpligting, die beweezene weldaaden iemand opleggen, beſtaat daar in, dat hy zich des waardig gedraage. Myn yver zal tot waarborge van myne erkentenis verſtrekken. Geroepen om uwe Vergaderingen by te woonen, zal ik van nader by U leeren kennen, en, uw voorbeeld volgende, myne verrigtingen nuttig tragten te maaken: want het is uw gevoelen, dat alle bekwaamheden niets te beduiden hebben, indien ze het menſchdom geen voordeel doen. —— Vergunt my, *Myne Heeren!* op dit ſtuk ſtaan te blyven; ik zal eenige oogenblikken beſteeden om met U den Geleerden als een lid der Burgerlyke Maatſchappye te beſchouwen. In het behandelen van een zo uitgebreid onderwerp zal ik ſlegts het gewigtigſte uitkiezen; gedagtig dat ik voor U ſpreek, voor U, *Myne Heeren*, by welken de herinnering van alles wat gy gedaan hebt, alles, wat ik niet zal kunnen zeggen, ryklyk zal vervullen.

Op het eigen oogenblik, wanneer 's Menſchen redeskragt begint door te breeken, en de vermogens der Ziele zich by die van het lichaam voegen, wanneer de Natuur haar werk voltooid heeft, doet het Vaderland zyn eisch, en vraagt elk Ingezeten, wat zult gy voor my doen? —— De Krygsheld antwoordt, ik zal myn leeven voor U waagen; de Heer van Regering zegt, ik zal uwe Wetten beſchermen; de Bedienaar van den Godsdienst betuigt, ik zal uwe Altaaren bewaaken; de menigte des Volks roept van hunne werkplaatſen en het midden des velds, ik zal ten uwen nutte werken, ziet daar myne handen; de Geleerde verklaart, ik zal myn leeven aan het onderzoeken der Waarheid beſteeden, en die bekend maaken. —— De Waarheid is den mensch hoognoodig; de Burgerſtaat kan haar geheel niet ontbeeren; alle misſlag ontſtaat uit dwaaling; alle misdryf, 't zy byzonder of algemeen,

meen, is niets anders dan een valſche rekening van 's me
ſchen geest. Daar is eene maat van kundigheden, die noo
wendig nut moet aanbrengen; om de verkryging daar v
zo ras mogelyk daadlyk te maaken, moet men alles aanwe
den om de verlichting des verſtands te bevorderen. Zy, d
het roer der regeeringe van het menschdom in handen he
ben, kunnen het ten zelfden tyde niet verlichten. Bez
met groote verrigtingen, altoos in het gewoel, heeft hun
Ziel geen tyd om bedaard als in zich zelve te gaan, en zic
ter beſchouwinge te verledigen. Men heeft derhalven alto
een rang van Menſchen vastgeſteld en beſchermd, wier ſt
het mede brengt, dat zy op hun gemak denken, en w
pligt het is dus ten algemeenen nutte werkzaam te weeze
Menſchen, die, van den gemeenen hoop afgezonderd, d
kundigheden van andere landen en vroegere eeuwen by e
verzamelen, en, over alle gewigtige onderwerpen, den Va
derlande, om zo te ſpreeken, de denkbeelden van 't geheel
Menschdom, voorſtellen. Ziet daar, *Myne Heeren!* de bi
zigheid van een Geleerd Burger. Zyne nutheid maakt zyn
grootheid uit. Zy vereischt een diep denkend vernuft, een
verheevene Ziel, eene onverzaagde ſtoutmoedigheid: zy ve
onderſtelt een gevoelig en deugdzaam hart, dat het geluk
des menschdoms bedoelt. Ik zal U een zo edelmoedig Bur-
ger in zyn eenzaam vertrek afſchilderen. Het Vaderland
ſtaat aan zyn zyde; de Regtvaardigheid en de Menschlieven-
heid zyn voor hem. Hy wordt omringd door de Ongelukki-
gen, die voor hem verſchynen: het medelyden raakt gaande,
en de traanen vloeien hem ten oogen uit. Hy beſchouwt van
verre de Ryken en Magtigen; hy benydt hun, in zyne afge-
zonderde eenzaamheid, het voorregt dat zy hebben om de
jammeren deezer aarde te kunnen verminderen: en ik, zegt
hy by zich zelven, wat heb ik om hun te vertroosten en te
hulp te komen; ik heb niets dan 't geen 't verſtand my op
geeft; ach, laat ik dit ten minſten tot nut dier elendigen
aanwenden. Op dit oogenblik beginnen zyne denkbeelden
zich te ontwinden, en de werkzaamheden zyner Ziele ve
toonen zich door zyne daaden.

Hy ſchildert de ongelukken der klaagenden af. Hy tast de
dwaalingen, de oorſprongen van alle rampen aan. Hy waagt
het om andere denkbeelden in te boezemen. Hy verzet zich
tegen de vooroordeelen, niet tegen die nutte vooroordeelen,
welke zomtyds zeer veel toebragten tot de grootheid der
Volken, en beweegredenen ter deugd verſchaffen, maar te-
gen de ſchadelyke vooroordeelen, die, zonder de Ziel te
ver-

verheffen, de Rede doen zwygen en 's Menschen geest een reeks van eeuwen in erflyke dwaalingen doen leeven. Hy wekt de vadzige en traage Zielen op, die enkel door de gewoonte geleid en beſtuurd, nimmer een' ſtap deeden dan op een betreeden ſpoor, die enkel van gebruiken en niets van grondregels weeten, en voor welken het eene genoegzaame reden is om kwaad te doen, wanneer zy daar in de gewoonte der eeuwe volgen. Hy beſtrydt de vooringenomenheid tegen nutte nieuwigheden, die ſtaatkundige bygeloovigheid, welke zich onwrikbaar vast houdt aan alles 't geen enkel de verdienſte heeft van oud te zyn, en het goede, alleen om dat het nieuw is, veroordeelt. Burgers, zegt hy, alles wordt door den tyd volmaakt, de tyd ligt het kleed waar onder de waarheden verborgen zyn langzaam op, en vertoont in elke eeuw 'er ſlegts een of twee aan 't Menschdom. Wilt ge dan de geſchenken die dezelve u doet verſmaaden? Wilt gy het plan der Natuure omkeeren en bederven? De zeden veranderen. De behoeftens van deeze eeuw zyn niet gelyk aan die der voorgaande. Heb dan moeds genoeg om alles wat nut is toe te ſtemmen en te ontvangen. Wat ſpreekt gy van Nieuwigheid? Alles wat goed is, is goed in alle eeuwen; alles wat waar is, is eeuwig.

Dit zyn de gevoelens, dit de inzigten van een Geleerd Burger. Allen, die met hem van denzelfden yvergeest bezield zyn, werken volgens het zelfde beſtek. Elk deel der Letterarbeid beantwoordt aan een gedeelte van den arbeid der Staatkundigen. —— Een Staatkundige moet met de ondervinding der eeuwen raadpleegen: derhalven moeten 'er Geleerden zyn, die zich op de Geſchiedenisſen uitleggen; doch dat zy u volgen, *Myne Heeren*, en zich niet ophouden met het drooge verhaal van voorvallen, maar een welgeſchikt tafereel maalen van de onderſcheidene Regeeringsvormen en van de verſchillende Volken; dat zy die groote tydperken vast ſtellen, welke als zo veele hoogtens zyn, van waar men een langen reeks gebeurtenisſen, aan elkander verbonden, overziet; dat zy ons uitleggen, hoe één enkeld denkbeeld van een verſtandig Man, zomtyds in één eeuw veelvuldige veranderingen heeft te wege gebragt. —— Het Wetgeeven behoort den Staatkundigen. Zal de Geleerde hem hier voorgaan of volgen? Indien 'er een is, dat hy zich in de ſtudie der Wetten bevlytige, dat hy een vast oordeel en een vryheid van geest bezitte, door geene vooroordeelen belemmerd of verbysterd; dat hy alles in de Natuur zoeke, en zich verheffe boven alles dat is, tot alles het

geen behoort te zyn, dat hy in de oorzaaken de uitwerkzels ontdekke, in elk deel het geheele beloop zie, en in het goede de misbruiken zelve gade ſlaa; dat hy zich benaarſtige om de Wetten eenvoudig en tevens welgegrond te maaken, en tegen de verwisſeling der tyden te ſtevigen, om boven al daar aan het kenmerk van eenheid te geeven, door ze op één punt te doen uitloopen, zo dat alle de Wetten, zamen genomen, maar één Wet zyn. Hy is geheel met dit onderwerp ingenomen, terwyl anderen de grondſlagen der Zede- en Staatkunde ontdekken, en bezig zyn met zaaken den Koophandel en Geldmiddelen betreffende, en dus arbeiden om de Ingezetenen te bevoordeelen, de inkomſten der Vorſten te vermeerderen, en de grootheid des volks te bevorderen. Op deeze wyze vermenigvuldigen de kundigheden, en deeze by een gezameld, verſpreiden een groot en glansryk licht. Als dan komt de Staatkundige, hy klimt van de hoogte af waar op hy geſteld is, en maakt zyn gebruik van dien grooten voorraad der verkreegene kundigheden. 't Is het verſtand dat verlicht, maar 't zyn groote Zielen die regeeren. De Philoſooph kan, door zyne afgetrokkene leevenswyze, beter over de zaaken oordeelen dan anderen. Maar de Staatkundige, ervaaren door de uitkomſten der dingen, gewoon om te zien, hoe de ontwerpen en de driften dikwerf elkander tegen loopen, welke hinderpaalen 'er voorkomen, om uit te vinden welke kleine zandkorreltjes de beweeging van een rad zomtyds tegen houden, lettende op zo veele gevolgen en byzonderheden, als van vooren niet kunnen gezien of doorgedagt worden, de Staatkundige alleen, zeg ik, zal uit dien ſchat van kundigheden, die uitkippen, welke best aangewend worden tot heil der Regeeringe en van het Vaderland.

De roem van een' Schryver, *Myne Heeren*, beſtaat dan daar in, dat hy nutte ſtoffe vervaardigt voor hun die regeeren. Dan dit is 't niet al, hy doet meer, door het Volk te verlichten, bevestigt hy het gezag der Regeeringe. Alle tyden van onkunde zyn tyden van wreedheid geweest. En het bewind van den Regeerder is als dan niets anders dan een bewind van geweld. In die tyden is 'er eene geduurige tweeſtryd, men ziet beeken van menſchenbloed ſtroomen, troonen waggelen, mededingers het hoofd opſteeken, en aanhangen maaken. In die tyden worden de ſnoodſte bedriegeryen ingevoerd, en grondregels vastgeſteld, die het volk tegen de Vorſten, en de Vorſten tegen het Volk, de wapens in handen geeven. In die tyden kent men geene Grond-Wetten, men weet niets van de wederzydſche betrekkingen tuſſchen

ſchen Vorſten en Onderdaanen, men is onkundig van goed en kwaad, van het ongemak en het geneesmiddel. Het doldriftig en woest gepeupel is elk oogenblik gereed om den Staatsman, die het zelve nuttig wil weezen, en hun een goed aanbiedt, 't welk zy niet kennen, van kant te helpen. Zier daar verägters en lasteraars der Weetenſchappen, een ſchildery van een onkundig Volk! Maar by een verlicht Volk, is de klem der Magt niet in de Magt zelve, zy berust in de Ziel der geenen over welken de Magt gebiedt. Hoe beter men de oorzaak der Wetgeevende Magt kent, hoe meer men dezelve eerbiedt. Men aanbidt in de Wet, het algemeene goed daar in bedoeld; en onderwerpt zich aan de ſchikkingen, waar uit het welweezen moet geboóren worden. De hoogmoedige weet, dat hy door te gehoorzaamen een gedeelte van zyne vryheid afſtaat om het andere te behouden: de geldgierige weet, dat de laſten, welken hy betaalt, hem ter verzekering zyner middelen ſtrekken; de ſterke en gewelddige weet, dat hy zwak en ongelukkig zou zyn, indien hy het zyne niet toebragt ten algemeenen nutte. De Weetenſchappen toonen dat 'er in den Burgerſtaat niet dan eene Wet, eene Magt, een Gezag is; zy lenigen de zeden, en weeren uit de Ziel die onrustige en wreede geaartheid, welke alles durft beſtaan, om dat zy nergens op let, niets voor uit ziet.

Uit deezen hoofde, *Myne Heeren!* hebben alle groote Staatsmannen de Philoſophie en de Weetenſchappen altoos beſchermd; en dien Burger, die 't zyne tot vermeerdering der kundigheden toebragt, aangemerkt als een Weldoender des Vaderlands. — Doch ik moet het ontveinzen noch verzwygen, *Myne Heeren!* deeze zo edele ſtaat is van gevaaren vergezeld. De Waarheid heeft veel overeenkomst met die dutte en ſchriklyke hoofdſtoffe, welke met voorzigtigheid moet behandeld worden, die verlicht; maar ook in vlam zet, en hem, die 'er zich ten algemeenen beste van wil bedienen, kan verteeren. Een deugdzaam en eenvoudig Jongeling, wiens eerlyk hart tot nog alle de ſtreelende aandoeningen der jeugd gevoelt, gelooft onvoorzigtig, dat het altoos geoorlofd is nut te weezen, en geeft zich, zonder verder nadenken, of wantrouwen, over aan het bekoorelyke denkbeeld, 't welk hem vervoert, ja dikwyls zelfs boezemt de Waarheid hem eene edelmoedige drift in! die aandrift beheerscht zyne Ziel, zyne denkbeelden verheffen zich, en zyne ſchryfwyze geeft 'er blyk van, hy denkt de Waarheid in zegenpraal te zullen rond leiden, en alle de hoogtens, die op den weg voorkomen, ter neder te werpen. Jammerlyke

dwaaling van een misleid hart! Alles ſtelt zich in de wapenen, de driften ontvonken, de hoogmoed dreigt, het belang vegt, de nyd ontwaakt, de laster komt te hulpe, als dan vlugt de Waarheid, en laat in het verſlaagen hart der geenen, die dezelve bekend maakte, niets over dan een ſmertlyk en dieptreffend gevoel zyner onvoorzigtigheid, en van de boosheid der menſchen. — Om het belang der Waarheid zelve moet ze zonder opgeblaazenheid en ook zonder laagheid voorgeſteld worden, haare taal behoort eenvoudig en treffende te weezen, gelyk zy zelve is. Dat ze zich op geen heerſchenden toon laate hooren, noch de dwaalingen, die ze te keer gaat, met laage en beledigende verſmaading behandele. Zy heeft het reeds kwaad genoeg door de Waarheid te weezen, zagtaartigheid alleen kan ze verſchoonen en ingang doen krygen. Boven al moet zy zich wagten van ongeduldigheid, deeze is de gevaarlykſte vyandin. Laat ons de Natuur beſchouwen. Niets geſchiedt 'er door ſchokken en verhaaste gisſingen. Alles bereidt zich in ſtilte, alles wordt ongevoelig en langzaam tot rypheid gebragt. Even zo gaat ook de Waarheid te werke. Te midden van een volk komende, werkt zy eerst in 't verborgen. Zy ondermynt ſtilletjes de heerſchende begrippen. Zy boort allengskens door de vooroordeelen heen. Zy dringt in even als het water dat ongemerkt doorzypelt, en, in de bezakte ſlibbe, de beginzels van vrugtbaarheid naalaat. Een dag zal 'er komen op welke alle die verſpreide en onderaardſche waereld zich zullen vereenigen, en met geweld over 't aardryk bruiſchen. Wat zeg ik? een dag zal 'er misſchien komen op welken de menſchen van alle deelen der wereld hunnen arbeid zullen vereenigen, wanneer al het vermogen van het menschlyk verſtand overal zal aangewend worden ten nutte der Maatſchappyen. Welk een vertoon zal dan onze Aardkloot maaken! *America*, *Aſia* en *Africa*, zo verlicht als *Europa*, bloeijende Steden, vrugtbaare Landen, bevolkte woestynen, verſtandige Regeeringswyzen, vrye Volken, Overheden gelukkig door het geluk hunner Onderzaaten, vrede en eensgezindheid onder 't geheele menschdom, en de aarde de gunst van GOD waardig. O ſtreelende en zoete verwagting! O allerbekoorlykſte droom! — Hoe, dit troostryke denkbeeld zou maar een droom weezen? Zou het dan waar zyn, dat, door eene eeuwige en onveranderlyke wet, de onkunde altoos een gedeelte der aarde moet bedekken, even gelyk de zee, die langzaam van plaats veranderende, naar maate zy nieuwe landen aan het oog ontdekt, oude overſtroomt en inzwelgt? Indien

dit

dit het ongeluk des menschdoms is, indien een Schryver in zyne werken zich geen zo uitgeſtrekt oogwit kan voorſtellen, een doel is 'er egter, 't geen hy nimmer uit het oog zal verliezen, te weeten het geluk van zyne Landgenooten; de roem van zyn Vaderland te verlichten, en de zeden te verbeteren.

Veelvuldige oorzaaken, *Myne Heeren!* werken by aanhoudenheid op de zeden der Volken; de Regeeringswyze is van eenen algemeenen invloed; de Wetten, die ter beteugelinge dienen, regelen de hebbelykheden; het voorbeeld der Oppermagten is eene ſoort van wetgeeving gegrond op zwakheid en eigenbelang; de Koophandel vermengt de Volken en de gebreken tevens; de Lugtſtreek heeft een altoos werkend en altoos verborgen vermogen; eindelyk is de Godsdienst, de kragtigſte van alle dryfveeren, die verder dan de Wetten gaat, over de gedagten oordeelt, en in het denkbeeld van GOD het goed zo wel als het kwaad vereenwigt. Maar onder een Volk, by 't welke de ſmaak van fraaije Letteren verſpreid is, kan en moet die ſmaak ook werken op het zedelyke.

Is 'er iets 't welk een Mensch van vernuft en een groot Schryver verheft, 't is boven al het vermogen om zyne Ziel als in zyne ſchriften over te ſtorten, door zyne gedagten met leevendige en eigenaartige woorden uit te drukken, die de taal der overtuiging en de ſtem der waarheid mogen genaamd worden; als dan deelt hy zyn gevoelen mede; hy raakt, hy treft, het hart klopt, de weezenstrekken veranderen, de traanen vloeien, de Ziel als buiten zich zelve gevoerd, gevoelt, leeft, noch beſtaat elders anders dan in de Ziel des Schryvers, die haar heeft ingenomen, en, met een volſtrekt gezag, over alle haare beweegingen 't gebied voert. — Welk een gebruik, *Myne Heeren!* zal hy maaken van een zo edel en bykans Godlyk vermogen? De Deugd eischt het. Zy ſpreekt tot zyn hart; zy verklaart, uw vernuft hoort my toe, 't is voor my dat de Natuur u die onſterflyke gave ſchonk, vergroot myn Koningryk over de aarde; dat de ſtraffchuldige mensch uwe ſchriften niet konne leezen zonder wroeging; dat uwe werken in zyne Ziel berouw over zyne misdryven verwekken: maar dat de liefhebber en betragter der deugd dezelve doorbladerende inwendig geſtreeld, en vertroost worde. Dat een CATO, gereed om te ſterven, dat een SOCRATES, met den vergiftigen kelk in de hand, dezelve leezen, en het onregt hun aangedaan vergeeven.

't Oor leenende aan deeze les, *Myne Heeren*, ſchetst hy

met een welbemoedigd hart de pligten welke de natuur en de zedelykheid ons afeischen. Gelukkig hy, die, om dezelve te schilderen, alleen zyn eigen hart behoeft te vraagen! Gelukkig die Schryver, die in de aangenaamheden van het huislyk leeven zyne Ziel kan zuiveren, wiens huis een heiligdom der Natuur is, die t'allen dage kan beminnen 't geen hy hoog agt, die t'allen dage in zyne armen mag drukken, eene metgezellinne zyns leevens, welke aan zyne liefdeblyken beantwoordt, en die in zynen eerwaarden ouderdom in zyne kinders niets anders ziet dan de afbeeldzels der van hem aangepreezene deugden, de streelendste nagedagtenis zyner betoonde weldaaden! 't Is onder het volbrengen van deeze pligten, dat zyne ziel zich schikt tot het waarneemen van de verheevene pligten eens tropwen Burgers. 't Is in deezen toestand, dat hy leert ten nutte zyner Landsgenooten schryven Wee den baatzugtigen Schryveren, die de zaak huns Vaderlands en der Menschlykheid verraaden! Wee den zodanigen die de zielen zoeken te verderven! Zy zyn laaghartige medepligtigen aan de boosheid der eeuwe. De liefde der Wetten, de heiligheid des Regts, de verstandige yver in Overheden, en de edelmoedige dienstvaardigheid des Adels zyn voorwerpen, waardig den Volke te worden onder 't oog gebragt. In deezer voege wekte DEMOSTHENES zyne medeburgers uit den slaap, en liet niet af hun tot de grootheid hunner Voorvaderen aan te zetten. 't Is waar een vergiftige drank was de belooning zyner treffelyke diensten; dan hy is den roem van den val zyns Vaderlands verwyld te hebben niet waardig, indien hy stervende de Goden *niet* gedankt heeft.

Door onze Staats-gesteltenis, *Myne Heeren!* is een Geleerd Man niet geroepen om Landszaaken in de tegenwoordigheid des Volks te verhandelen, hy doet geene redenvoeringen voor t'zamengevloeide Burgers. Hy kan alleen door zyne Schriften, de stomme verklaarders zyner gevoelens, werken. Een zedebeterend doelwit moet derhalven in alle zyne Schriften doorstraalen; die schriften niet uitgezonderd, welke alleen ten oogmerke hebben om te vermaaken, 't vermaak zelve moet schatting geeven aan 't algemeene welweezen. 't Is langs deezen weg, *Myne Heeren!* dat een welgeregelde Schouwburg van grooten invloed kan weezen op het zedelyk Character der Volken. Op denzelven worden de denkbeelden en gevoelens vaardig en met kragt ingedrukt, en die diepe indrukzels welke de Ziel ontvangt, worden versterkt door het getal der geenen die daar in deelen, even-ge-

lyk

lyk de baaren der zee, door eenen ſterken wind voortgeſtuuwd, op elkander werken.

De Geſchiedenis zal, door verſchillende middels, dezelfde uitwerkzels hervoort brengen, De Geſchiedenis is het waar op de Deugd zich by de naakomelingſchap beroept. De Hiſtorieſchryver ſpreekt het oordeel der Wereld uit, niet van eene misleide bedorvene en verſlaafde Wereld, maar van eene vrye en regtmaatige Wereld, in welke de waarheid alleen geldt. Dat na de ondeugden betreurd te hebben, zyn hart zich verkwikke in 't vermelden van de aantrekkelykſte deugden. Dus ſchilderde TACITUS aan *Nero's* zyde, eenen BURRHUS, dus bewaarde hy, afgemat door het ophaalen van ſchelmſtukken en onheilen, vermoeid door 't beſchryven van tyrannen en ſlaaven, ter vertroostinge en vermaakinge van zynen ouden dag, het tafereel der deugden die in TRAJANUS uitblonken. Op dezelfde wyze zullen onder u, *Myne Heeren!* de zodanigen die de Geſchiedenisſen deezes Ryks der naakomelingſchappe overleveren, met vermaak zich bezig houden in het afmaalen van uwen heiligen *Beſchermer.* In eenen Koning zullen zy den Mensch, in de grootheid de meewaarigheid, in de oppermagt de beleefdheid, en op den throon de vriendſchap zelve ſchilderen. Zy zullen die goedheid afbeelden, welke de vrees verdryft, en de liefde alleen laat naderen, welke beſchryvingen van weldaaden den geenen, die hem omringen, beweezen! die te betoonen is de onophoudelyke de geduurig nieuwe bezigheid van een gevoelig hart. Zy zullen voor oogen ſtellen, hoe de menschliefde zich gedraagt omtrent het volk, in hachlyke gevallen, wanneer de Staaten gevaar loopen; hoe het Opperhoofd eenes Volks, tot den oorlog bekwaam, een Vriend des Vredes en een vyand is van den valſchen roem, die veele Koningen misleidt; hoe in noodzaaklyke oorlogen de waarde van menſchenbloed tegen de vooruitzigten en ontwerpen werdt opgewoogen, hoe ten dage der overwinninge de traanen des Overwinnaars het ſlagveld bevogtigen; hoe, ten tyde van vrede, de landbouw wordt aangemoedigd, en de arbeidsman het hangende hoofd opbeurt, daar hy 't gezigt durft ſlaan op de rykdommen en het geld reeds zo lang door de werkmeesters des wellusts verſlonden, maar nu door den koophandel zich verſpreidende tot in de geringſte hutjes der arme landlieden.

Dusdanige afbeeldingen van de goedheid der Vorſten te maaken, zal altoos een werk van aanbelang, een aangenaam werk zyn voor den Geleerden, wien 't gebeuren mag, zich

daar in bezig te houden. Doch wat hy ook ſchryve, *Myne Heeren*, hy moet altoos een voorſtander en beſchermer der Deugd en goede zeden weezen. En hier toe is het noodig dat hy dezelve in zyn hart voele; een weezenlyk Geleerd Man is derhalven een deugdzaam Man, hy heeft eene zuivere Ziel en kleeft de vroomheid beſtendig aan. Alles wat anderen afſtrekt heeft geen vermogen op hem. Hy haakt na geene vergeldingen, zyn hart ſchenkt ze hem in overvloed. Heeft hy rykdommen, hy maakt door 't goed gebruik dat ze hem tot eere ſtrekken; is hy arm, zyne armoede ſtrekt hem tot geene ſchande, zomtyds zelve verſmaadt hy de hem voorkomende geluksgoederen. Een Koning (*) riep SOCRATES ten hove, SOCRATES bleef arm te *Athene*. Eenvoudig en afgeſcheiden van valſchen praal leevende, zal hy zonder vrees en vleiery het woord voeren. Hy zal de eerbiedenis aan Eertytels verſchuldigd niet afſcheiden van de eerbiedenis aan elk mensch verſchuldigd. Hy weet dat de waardigheid van Eertytels te bezitten ſlegts een klein getal van Burgeren te beurt valt, maar dat de waardigheid der Ziele elk Mensch toebehoort, dat de eerſte den Mensch, die dezelve alleen heeft, verlaagt, doch dat de tweede den Mensch, ſchoon hy al het overige derft, verhoogt. Geniet hy het geluk van eenen weldoender te hebben, hy dankt den Hemel; dewyl dezelve hem een pligt meer ter volbrenginge heeft opgelegd. Zynen vyanden zal hy blyken van moed en goedaartigheid geeven; door het ontdekken zyner bekwaamheden den nyd beſchaamen, den ſchimplust met verontwaardigend ſtilzwygen beantwoorden, en zyn deugd voor hem tegen den laster laaten ſpreeken. De Deugd wordt in een edelaartig hart door Vryheid gekoesterd. Een Geleerd Man zal derhalven vry weezen, en zyne Vryheid gehoorzaamt alleen de voorſchriften der eerlykheid, en vreest niets dan de Wetten (†).

(*) ARCHELAUS Koning van *Macedonie*.

(†) Dewyl het vervolg deezer Aanſpraake alleen beſtaat in het opgeeven van 't Character en de werken van den Heer HARDIEN, wiens plaats de Heer THOMAS vervulde, en het vermelden van eenige andere, zo geweezene als tegenwoordige Leden der Academie, hebben wy niet noodig geagt het zelve voor onze Leezers te vertaalen.

NIEU-

NIEUWE MANIER OM DE GENEESKUNDE TE ONDERWYZEN.

Multa renascentur quæ jam cecidere.

(Uit het Fransch vertaald.)

HIPPOCRATES, CELSUS en ARETÆUS zyn Schryvers, welken een Geneesheer altyd onder de oogen moet hebben; uit deeze zuivere bronnen moet men de waare Geleerdheid zoeken, in plaats van uit andere werken te zeer naar de mode ingerigt: men vordert meer door de enkele boeken over de Volkziekten van den Meester van *Cos* te beſtudeeren, dan zynen geest af te matten door het leezen van een lange reeks van Spreuken, eene vrugt van opſtel, meer dan van waarneeming, dikwils zeer duister, en doorgaans geſchikt naar de Natuurkunde van dien tyd, en welken, niet tegenſtaande alle de gebreken, door eene ſoort van verwondering, waar van men bezwaarlyk reden kan geeven, byna de Geneesheeren van Griekenland in 't vergeet zouden gebragt hebben.

Deeze Vaders der Konſte, niet zo ryk in onderſtellingen, verſtonden dezelve beter; zy redeneerden weinig, zy maakten veel werks van waarneemingen; wy doen tegenwoordig volſtrekt het tegendeel: wy moeten ons derhalve niet verwonderen, dat wy zo verre van het waare doelwit zyn afgedwaald, 't welk zy zo naby waren gekoomen. Verre van eenige vorderingen gemaakt te hebben, ſedert den tyd van HIPPOCRATES, ſchynt de Geneeskunde veel eer achteruitgegaan te zyn: van alle de Schryvers welken zy heeft voortgebragt, hebben de zulken alleen eenige achting gehad, en hebbenze nog, welken zich, gelyk HIPPOCRATES, alleen bepaald hebben, met een enkel verſlag van hunne ondervindingen; alle andere Werken zyn verlooren gegaan, of zullen door den tyd verlooren gaan. De voornaame oorzaak van den traagen voortgang der Geneeskunde hangt, ten grootſten deele, af van de maniere om dezelve te onderwyzen: zo lang men geen werk maakt om een betere te zoeken, zo lang men niet uit de Schoolen verbant die ſchaadlyke drift om van alles reden te geeven, zal men wel dikwils redenaars maaken, maar zelden goede Geneesheeren. Ik beroepe my op de gene die tegenwoordig, onder ons, een

gevestigd vertrouwen en wel verdiende achting hebben. Hebben zy in de Schoolen, of op het gene zy in dezelven geleerd hadden, de eerſte gronden van hunne praktyk gelegd, of hebbenze veel eer alles moeten vergeeten 't gene zy wisten, om zich op nieuw met kundigheid te voorzien uit Werken van ondervindingen, en by de Zieken, 't welk nog beter is.

Het is derhalve klaar, dat de Konst van geneezen uit deezen ſtaat van traagheid niet zal opkoomen, zonder eene van de gedaant-verwisſelingen, welke verandering maaken in de vastgeſtelde orde van onderwys; de genen die 'er zich aan overgeeven, beter te doen begrypen het einde welk zy zich voorſtellen met zich op de Geneeskunde toe te leggen, en de middelen om 'er toe te koomen. Wy ſchynen tot deezen gelukkigen tyd gekoomen te zyn; onze nabuuren hebben de leus gegeeven. Te Londen, te Weenen, in Duitschland, heeft men de oude manier van onderwyzen laaten vaaren; zal Frankryk alleen onverſchillig zyn aangaande den voortgang der Geneeskonst? Neen, de wyze oogmerken van het Ministerie hebben, met den vrede, rykdommen en overvloed in den ſchoot van den Staat wedergebragt; de Koophandel wordt voortgezet, de Landbouw aangemoedigd, men maakt wry wat werk van de Geneeskunde der dieren, derhalven is 'er alle reden van hope te hebben op die welke de menſchen regtſtreeks raakt, en dient om den Staat een grooter getal van Burgers te bewaaren. Het kan niet misſen of de menſchelyke Geneeskunde zal de aandagt naar zich trekken van eenen Monarch, die zyn geluk ſtelt in zyn Volk het zelve te doen ſmaaken, en zyne bedryven alleen ſchat naar zyne weldaadigheden.

Schoon het hier de plaats niet is, om een nieuw ontwerp van Studie voor te ſtellen, kan ik evenwel niet nalaaten aan te wyzen het gene my voorkoomt het beste te zyn, om goede Doctoren te maaken. Ik wilde dan dat men die tot de Geneeskunde zyn geſchikt, in plaats van de geheele *Logica*, niet anders leerde dan de Verhandeling van de gelykredigheden. De konst van te redeneeren is ons natuurlyk, kan men beter twee voorwerpen met malkander vergelyken, en 'er regtmaatiger gevolgen uit trekken, als men zyn geheugen met de ſchik-regels van ARISTOTELES heeft bezwaard? of liever, zouden wy niet onbekwaam zyn tot alle redeneerkunde, indien de natuur ons niet voorzien hadt met zulk eene oordeelkunde, welke alleen ons het waare, van het valſche, doet onderſcheiden? Eenige weinige weeken zouden dan

ge-

genoeg zyn, om het oordeel van een Scholier te vormen; een weinig van de algemeene Natuurkunde, en wat meer van de byzondere, zou dit eerſte jaar van Studie doen eindigen: van deeze laatſte zondere ik af de Scheï- en Ontleedkunde, om deezen voor het tweede jaar te ſchikken; in deezen tyd moet men ook de eerſte beginzelen leggen der Kruidkunde: alle deeze oefeningen moeten malkander opvolgen. Het voorjaar is voor het zoeken van Planten. De winter wordt gemeenlyk beſteed aan de ontleeding van doode lichaamen; en de tuſſchentyd van deeze beide is genoeg, om een Student de handgreepen van de Scheikunde voor te houden. De vorderingen welken men in deeze beginzelen zal maaken, zullen zekerlyk afhangen van de bekwaamheid der onderwerpen; onder welken eenigen zich zullen konnen overgeeven aan de Metaal-ſcheiding, of de natuurlyke Historie der dieren, maar de meesten, dat is te zeggen, die zich alleen op de Geneeskunde toeleggen, zullen in dit tweede jaar de veilige beginzelen gevat hebben van de waare Natuurkunde, een voordeel van oneindig meer waarde, dan twee jaaren beſteed te hebben in bedrog en ſtrik-redenen, om de konst te leeren van eenen Tegenſpreeker in 't naauw te brengen, het goed verſtand aan banden te leggen, of Samenſtelzels te verzinnen.

Tot het eerſte jaar voor de Geneeskunde, zou ik voegen de volmaaking van dat der Natuurkunde; men zou de Ontleed- Scheï- en Kruidkunde moeten hervatten. Hier zouden de Profesoren gedagtig moeten zyn, dat zy ſpraken voor lieden die reeds onderleid waren; zy zouden wat hooger toon moeten neemen, en den grond der dingen voorhouden; en alles op een eenvoudige, klaare en regelmaatige wyze hunne Toehoorders inſtampen. Om nergens in te kort te koomen, moet hier een derde jaar bygevoegd worden, tot dezelfde oefeningen als de voorgaande. Drie jaaren op deeze wyze doorgebragt zynde in de Schouwplaatſen der ontleedkunde, in de Kruid-tuinen, en in de Stookhuizen der Chymisten, zouden, naar myn oordeel, genoeg zyn, om het verſtand der Leerlingen met deeze weetenſchappen op te vullen. Maar de Botanist, moest, terwyl hy hen de planten leerde kennen, alle de ſamenſtelzels verklaaren, zonder een te ombelzen. De Anatomist moest zich, na de vertooning der deelen, bepaalen, aan de verklaaring van het werktuiglyke, welk door de zinnen kan gekend en vertoond worden, zonder te willen indringen in de werktuiglyke ſamenſtelling der ingewanden, zonder iet te zeggen van de eerſte

ſte oorzaaken welken het lichaam in beweeging brengen. Ik ſpreeke niet van de Chymisten, die waare Chymisten zyn waagen het niet verre: nademaal men tegenwoordig alles door proeven moet bewyzen, en 'er reeds veel veilige wegen in deeze weetenſchap zyn, heeft men minder gevaar van in de ſamenſtelzels te verdwaalen, de ondervinding houdt elk oogenblik een al te vlugge verbeelding ſtaande, welke het bedrog, zonder dit, zou medeſleepen.

Nu hebben wy nog maar gedaan met de Natuurkundigen, het wordt tyd dat wy overgaan tot de Studie der Geneeskunde. Zullen wy hier onze jonge luiden overgeeven aan de zotte drift van alles te begrypen, aan de dolheid van alles te verklaaren? Zullen de Profeſſoren hen onderwyzen in de *Phyſiologie* (*)? Onze ſtudenten, het zekerſte gedeelte hier van kennende, zyn niet onweetende aangaande de ſchikking der vaste, en de verſchillendheden der vloeibaare deelen; de Ontleedkunde heeft het hen doen begrypen, de Chymie heeft hen de oploſſing van beide geleerd, en zy zyn niet zo zeker omtrent de natuur der laatſte, als de werktuiglykheid der eerſte, ten minſte, hunne onderzoekingen hebben hen beveiligd tegen de verouderde en kwaade oploſſingen, en Vergrootglas-Waarneemingen, twyfelagtige, om niet te zeggen verdigte, welken men in onze dagen nog met ernſt in de Schoolen durft voorhaalen. Wat is 'er dan overig om hen te leeren; ſamenſtelzels, onderſtellingen, woorden, *Verba* & *Voces*? Wie, zeker, zou zich nog vleijen het geheim van de afſcheidinge der vogten doorgrond te hebben? Wie kan zeggen dat hy de oorzaak van de beweging van 't hert heeft gevonden? Weet men of de dierlyke geesten eenen omloop hebben dan niet, wyl men nog aan het beſtaan van deeze geesten twyfelt, en de holligheden in de zenuwdraaden nog moet ontdekken. Zyn deeze draaden holle buizen of enkele koorden? Wy ademen geſtadig, en wy weeten niet hoe dit wonder wordt gewrogt. Is 'er lugt tuſſchen de Longen en de wanden van de borst? Zyn de tuſſchenribbige ſpieren lydlyk, of werkenze in de opheffing en nedervalling van de ribben? Ik koome nog eens weder tot de afſcheidingen. Hebben de ſlag-aderlyke bloedvaten der ingewanden, regſtreeks, gemeenſchap met de aderlyke, of door middel van klieren tuſſchen beide? Geſchiedt de afſcheiding op deeze of op gene plaatſe? Vindt zulk een vogt een ander gelykaartig vogt, welk de afſcheiding 'er van ge-

maakt

(*) *Natuurkennis van het menſchelyk lichaam.*

k maakt, of wordt deeze werking verrigt uit oorzaake
e eigenaartige zwaarten der ingewanden en der vogten
n zy afſcheiden? Is het niet veel eer door de verande-
an een afſcheidend werktuig, op het oogenblik zelfs
e werking; eene gedagte misſchien te aanneemlyker
t ze nader koomt aan die, waar mede men eenvoudig-
yne onkunde bekende. Wy hebben dan reden gehad
n andere plaatſe te zeggen: *Phyſiologia ſeu inepta & garuſtionum interpretatio.* Het is byna betoogd, dat men
zodanige onderwerpen niets meer heeft dan zo of zo
n 'er door gevorderd in de konst van te geneezen? Al-
lanige ontdekkingen koomen niet in vergelyking met
n den omloop des bloeds. Heeft men grondiger ken-
van de behandeling der ziekten, ſedert de onderzoe-
n van CÆSALPINUS, en de ſchrandere Verhandelingen
ARVEIUS? Misſchien heeft men meer reden te geloo-
dat de ontdekking van den Omloop meer kwaad dan
gedaan heeft in de Geneeskunde; want in deezen tyd,
n dezelve zo hoog geacht wordt, zo wel als de Werk-
ndigen, bekennen deeze laatſte echter, ter goeder-
e, dat HIPPOCRATES, die dezelve niet kende, of niet
de dat het noodzaaklyk was 'er zich mede op te hou-
e konst van te geneezen beter verſtondt dan wy,
en tegenwoordig groote pogingen doet om de Hippo-
he Geneeskonst te doen herleeven.

zulk eene maniere van onderwyzen ontſtaan groote
en; de *Phyſiologie* is aanloklyk, zy ſtreelt de eigenlief-
verleidt de verbeelding, men vult zyn hoofd met ſa-
lzels, waar aan men al zyn leven gehegt blyft: doch
og het ergſte niet. Deeze ſamenſtelzels hebben in-
op de praktyk der Geneeskonst; die in Werktuiglyke
elen opgevoed is, die niets anders dan de beweeg-
k van ons lichaam kent, dan de *irritabiliteit* (*), en
n dit woord, zonder zin, bedient om de verſchyn-
ler gezondheid te verklaaren, vindt dezelve *irritabili-*
g meer in de ziekten: niet beter onderrigt aangaan-
natuur van het bloed, kan hy het ontſtoken vinden,
er het ſlegts eene korst heeft; ſcherp, wanneer het
ſmaak is; met zuuren en loogzouten belaaden, tegen
rklaarſte bevindingen: zodanige prikkels, alle zulke
pingen moest men hebben om de *irritabiliteit* te ver-
n, of om klaarer te ſpreeken, om de vezelen meer

of

Beweegvaardigheid,

of min gevoelig te prikkelen; hier van daan de verdikking van ontteeking, de verſtopping, de zwelling, verknaaging... Na zulk eene verklaaring der oorzaaken begrypt men ligt hoe de praktyk zal wezen: men ſpreekt niet van de natuur dan om haar te overmeesteren, men ontkent de verſchyning der ziekt ſcheidingen (*), haar uitmuntendſte werk. Aderlaaten als 'er een volle Pols is, om de heftigheid van de koorts; of purgeeren als 'er teekenen zyn van eene verrotting uit een van zelfs ontſtaane loog zout; en andere dromeryen van gelyk ſoort: zie daar welke de praktyk is van zulke lieden. Eene neus-bloeding tot ſcheiding kondigt zich aan door de teekenen, welken 'er gemeenlyk voorgaan: de pols is levendig, ſchielyk, en weerom ſtuitend; laat het hoofd met raaskalling gedreigd worden, men moet maar een weinig geduld hebben, een verſtandig Opmerker zou de uitkomst afwagten: maar men hadt eenige uuren te vore eene aderlaating gedaan, het bloed is met een korst, en derhalve ontſtoken, de Werktuigkundige wordt verlegen, zyn zieke zal een raazende koorts krygen, daar koomt eene verſtopping in de Herſenen, in de herſenvliezen, eene uitſtorting of koud vuur zullen ongetwyfeld volgen. Zie daar veele kwaalen te vreezen: de aderlaating, welke altyd de vaten ruimt, moet dezelven voorkoomen: men aderlaat derhalve, want ons lichaam is een werktuig naar de waterloopkunde, en men moet het evenwigt tuſſchen de vloeibaare en vaste deelen herſtellen, en die wederkeerige werking waar van ons leven afhangt; ja men moet ontlasting maaken, om dat de toevallen het vereiſchen, zonder te letten op de ſcheiding der ziekte, want die ſtrookt niet met het famenſtel der Werktuigkundigen. Zie daar genoeg, zeker, om te toonen dat de *Phyſiologie* de deure opent voor grove misſlagen in de praktyk: men kan ze alle vermyden door het ontwerp welk wy voorſtellen. Men laate af van redeneeringen; men begrype, dat men in plaats van op de *Phyſiologie* eene *Pathologie* (†) te doen volgen, dikwils laſtig door te groote regelmaatigheid, en niet zelden vol dooling in de aanwyzing van de oorzaaken der ziekten, tot de zaak zelve koome; men verklaare de Leerlingen de ziekten zo als HIPPOCRATES dezelven heeft beſchreeven, en wy ze in onze dagen bevinden: de beſchaling moet genomen worden uit de toevallen zelfs, welken dezelven onderſcheiden; derzelver beloop moet beſchreeven worden naar de

Voor-

(*) *Criſes.*
(†) *Algemeene Verhandeling der ziekten.*

Voorteekenen en Spreuken (*) van dien grooten Meester. De arbeid van dit nieuwe jaar zal voor de Studenten in 't begin niets anders dan een werk van 't geheuge zyn; doch zy zullen in 't kort de vrugt genieten van hun geduld en moed; wel voorzien met de kennisse van gebeurtenisſen, welken van den tyd van HIPPOCRATES of tot den onzen altyd dezelfde zyn, geene kennisse hebbende van eenige *Theorie* (†), en afgehouden van den eigenzinnigen smaak van alles te verklaaren, moet men hen met deeze geſteldheden brengen by de bedden der zieken; en een Geneesheer in de praktyk moet voor hun doen het gene een Kruidkundige in den tuin doet, dat is te zeggen, hy moet, uit het voorbeeld welk voor hunne oogen is, de ziekte beſchryven en leeren kennen, door de toevallen welken dezelve onderſcheiden: dan zullen de Studenten verlangen de vervulling te zien van de voorzeggingen van HIPPOCRATES; deezen moet de Geneesheer hen ook doen opmerken: en hy moet hun zekere proeven toonen van de waarheid zyner Spreuken en voorzeggingen, 't welk zich gemaklyk zal laaten doen. Want zo het waar is, gelyk elk een toeſtemt, dat de School van *Cos* wel heeft kunnen opmerken, en zo insgelyks zeker is, dat het verſchil der landgewesten geen onderſcheid maakt in de ziekten, dan door eenige uiterlykheden, zal het ook natuurlyk zyn te beſluiten, dat, op weinige dingen na, de Waarneemingen in Frankryk dezelfde moeten zyn, als die op de eilanden van den Archipel. De ſtudie van het vierde jaar zou moeten zyn, de goede en kwaade uitwerkingen te leeren kennen van ſpyzen, geneesmiddelen en vergiften. Onderweezen in de Chymie zo wel als in de Botanie, zouden zy in weinig tyds de Galeniſche konst verſtaan. Wy hebben van onze Studenten zo veele *Observateurs* gemaakt. Die hedendaags uit de Schoolen koomen, praaten veel, redeneeren over alles, maar zy hebben niets of byna niets gezien. Die naar ons ontwerp opgeleid worden, hebben alles gezien wat men hadt konnen zien, en vervult met die verhelderde voorzichtigheid, welke een wel onderrigt mensch maakt, zullen zy zich in ſtilheid over de bewerkingen der natuure verwonderen, en zich ten regten tyde gewennen dezelve in achtinge te houden: zie daar de vrugt van de vierjaarige ſtudie. Maar zal de menſchelyke geest altoos zo kunnen rusten, na zo veele wonderen gezien te hebben, zal het

(*) *Prænotiones & Aphorismi.*
(†) *Het beſchouwlyk deel der Geneeskonst.*

liet geſnaêr van de Theoriſten hem niet wel eens verleiden? en zullen alle deeze overwegingen de oude wyze van de Geneeskonst te leeren, niet doen veragt worden. Ja, gewislyk, als men het hier by liet, maar het laatſte jaar moet men beſteeden om zich te onderrigten in de ſamenſtelzels der *Phyſiologie*, en de oorzaaken der ziekten, zo waare als ingebeelde. De Hoogleeraar wiens post dit is, moet niet maar zyne leere vast ſtellen, en tegen de tegenwerpingen, welken 'er tegengemaakt kunnen worden, verdeedigen, hy moet enkelyk de historie geeven van de doolingen en ontdekkingen, welken de *Theorie* van de Geneeskonst uitmaaken; hy moet geenzins voor zich zelve ſpreeken, nooit voor zeker opgeeven het gene twyfelagtig is; hy moet onophoudelyk de zwaarigheden welken tegen de leere, door hem voorgeſteld, ingebragt worden, aanhaalen: en deeze verhandeling ter goeder trouwe gedaan, zal het beloop der Studiën, welk wy voorſtellen, beſluiten.

Het zou ook nuttig zyn, dat om de zes maanden een openbaar algemeen examen van Leerlingen, voor niet gedaan wierdt, door de Profeſſoren, en waar in de Student alleen antwoorde. Men zou uit deeze antwoorden beter dan uit een deel tegenwerpingen, dikwils onnut, en het uitgeeven van kleine geſchriften, meer dan eens opgewarmd, getuigenisſen konnen geeven van ſtudie op eene Univerſiteit.

Ik heb nog maar een woord te zeggen van de andere examens, om den titel van Doctor te bekoomen. Ik zou hier van alle Stellingen (*) om betwist te worden verbannen, als een overblyfzel van den ouden Ariſtoteliſchen ſmaak, waar in men niets doet dan zyne zaak met hardnekkigheid te verdedigen; ik zou 'er examens voor in plaats ſtellen; doch welken nu niet meer zouden gaan anders dan over ſtukken van de Natuurkunde, welken opleiden tot de Geneeskunde, dat is, te zeggen, de ziekten en derzelver behandeling. Ik zou van de Candidaaten eiſchen, dat ze, een jaar lang, een Geneesheer van een Hospitaal volgden, naar de Verkiezing van de Faculteit. Deez' Geneesheer zou verpligt zyn hun verklaaring te doen van zyne praktyk, en elk van hun ziende wat by de zieken omgaat, zou, by het einde van ieder jaargetyde, in 't openbaar moeten uitgeeven welke ziekten hy in dat gedeelte van 't jaar hadt zien heerſchen. Het Gemeen zou van zodanige lieden konnen oordeelen: en de vier examens waar in men zich bepaalen zou aan vraagen de praktyk betreffende, zouden dan genoeg zyn om van de bekwaamheid van een Candi-

(*) *Theſes.*

didaat te oordeelen. Ik zal niet ſpreeken van de voordeelen welken uit zulk eene maniere van onderwyzing zouden ryzen, ik laat zelfs, met opzet, eenige vergelykinge te maaken van deeze, met die welke men hedendaags volgt. Dit ontwerp heeft ook, zekerlyk, zyne zwaarigheden, maar zy zouden verdwynen, of blyken gering te wezen, als men het in vollen dag kon ſtellen.

EEN GRAVEELIG KOLYK DOOR EEN AFTREKZEL VAN HET ZAAD VAN DE DAUCUS, OF GEMEENE WORTELEN, GENEEZEN.

Uit een Brief van den Heer SARRADAS *Prieſter van l'Eſtelle.*

(*Journ. de Medec.* &c. 1767, *Juin.*)

MYN HEER!

Zie hier het beloop van myne kwaale waar van gy eenige onderregting hebt verzogt. In Augustus laatst was het twee jaaren, dat ik werd overvallen van een allerheftigst graveelig Kolyk. Twee Geneesheeren, die geroepen waren, deeden my verſcheide maalen aderlaaten, om dat men Ontſteeking vreesde. Zy gaven my veel verzagtende en andere middelen, even nutteloos als onaangenaam. Na dat het Kolyk was geweeken, voelde ik een zwaarte in de blaaze met ondraaglyke braad onder het watermaaken. Ik gebruikte een drank van Glaskruid, de vrugten van de Alkekeng en Lyn-zaad. Agt dagen hier na loosde ik drie ſteentjes, van grootte als een kleine erwt. Ik geloofde toen geneezen te zyn: maar hoe groot was myne verwondering, als ik twee maanden hier na een nieuwen aanval kreeg, welke my op het uiterſte bragt, en my de allergeweldigſte pynen deedt lyden. Ik maakte wederom gebruik van dezelfde middelen; ik gebruikte zelfs, zes maanden lang, de pillen van Zeep, welken ik van Parys deedt koomen, de wortel van de *Pareira brava*, ja ik beproefde pisdryvende middelen, heeten en kouden. Ik nam drie dagen voor de nieuwe Maan een drank gemaakt van de Sterre-Diſtel; ik purgeerde my alle maanden, en ik voegde by het gebruik van alle deeze middelen een zeer maatige leevenswyze. Niet tegenſtaande dit alles, overviel my het Kolyk, geregeld, om de twee maanden, en kwelde my als vore. Ik had altyd zwaare pyn in de Lendeen, ophouding en brand in de pis. Ik kon niet te paard ſtygen zonder my zeer ongemaklyk te bevinden: myn water

was drabbig. Meer dan honderd ſteentjes loosde ik in den tyd van twee jaaren, en doorgaans zand.

Zodanig was myne droevige toeſtand tot den 16 July laatst, wanneer ik het aftrekzel van het zaad van de gemeene *Daucus* of Wortelen-zaad begon te gebruiken, waar van ik alle dagen vier koppen vol nam, twee 's morgens, en twee 's avonds als ik te bed ging. Sedert dien tyd heb ik geen de minſte aandoening gehad van Graveel-pynen, en niet meer dan eens drie ſteentjes geloosd, zonder eenig ongemak. Myne Pis is zuiver, myne Lendepynen zyn zeer verminderd, ook klim en ryde ik te paard, zonder hinder. 't Is waar, ik heb nu een aanval van jigt; maar hoe pynlyk deeze kwaal ook zy, ik wil liever myn geheele leven jigtig wezen, dan een vierendeel uurs het graveel hebben.

DE OOSTERSCHE WYZE VAN DE SALEP TE BEREIDEN.

(*Uit het Engelsch.*)

MEn heeft in de laatſte jaaren een ding in gebruik gebragt voor de Dieët van zwakken, welks bereiding, in 't algemeen, nog onbekend is.

Het gene Ik meene is de wortel genaamd *Salep* of *Saleb*; een ſoort van *Orchis*, op veele plaatſen van het Oosten overvloedig groeijende, voornaamlyk in *Syrië* en eenige deelen van *Perſië*.

Deeze wortel ſchynt eerst half gekookt, of boven den damp van heet water gehouden te worden (misſchien op de wyze als de Chineeſen hunne Ginſeng bereiden) dan wordt hy gedroogd, en kan eenigen tyd bewaard worden.

Deeze wortel is taai en vast van maakzel, en niet bekwaam om zo hard gedroogd te worden dat hy brokkele, en zonder veel moeite tot poeder gebragt kan worden.

De gemeene wyze van dit poeder te gebruiken, is een theelepelvol van hetzelve te mengen met een vierde of een halve pint heet water, het wel door malkander te roeren, en 'er een weinig wyn, ſuiker of eenige kruidery by te doen, naar iemants ſmaak.

Het is een gemeene wyze van doen geworden by de genen die zieken oppaſſen, denzelven deeze toebereiding te geeven in allerlei omſtandigheid en ſtaat, en allermeest aan zwakken die weder tot herſtelling koomen, als eene opbeuring en verſterking.

Se-

Saleb in poeder is byna zonder ſmaak, en wordt, op deeze wyze, met heet water gemengd, ſchielyk een taai, lymig, ſmaakeloos geregt, dikker of dunner, naar 'er meer of minder water en poeder toe genomen is. Wyn, ſuiker en kruideryen geeven 'er een ſmaak aan, welken men verkiest. Doch het is altyd lymig en taai, en in veele maagen kwaalyk verteerbaar, en de meesten onaangenaam.

My is berigt dat het op de volgende wyze bereid wordt in die gewesten waar het langst in gebruik is geweest, en waarſchynlyk best begreepen wordt.

Een lepelvol fyn poeder van *Saleb* wordt wel gemengd met een halve ſtoop koud water, en dan op het vuur gezet. Het moet onophoudelyk geroerd worden en zagt kooken, tot dat een weinig hier van, koud geworden zynde, als een volkoomen gelei is, dikker of dunner naar dat het verkoozen wordt.

Voor dat het van 't vuur genomen wordt, doet men 'er wat foelie, kanneel of limoen-ſchil, of niet met al in, naar de begeerte van den Lyder of het voorſchrift van den genen die het aangeraaden heeft.

De *Saleb*, op deeze wyze bereid, is geen onbekwaam byvoegzel by het voedzel van zulken, die uit eene ziekte bekoomen, of in uitteerende gevallen. Maar het in alle gevallen en zonder onderſcheid te geeven, gelyk gedaan wordt, met kruider-Thee, wei, gerſtewater en dergelyke, is niet zeer voorzichtig. Het poeder vermengd met warm water is volſtrekt onverteerbaar in een zwakke maag.

Op de gezegde wyze gekookt, kan het gelyk geſteld worden met andere ſlymige bereidingen van gelyke dikte. Het is eene verandering, en kan in ſommige gevallen, en voor ſommige perſoonen een aangenaame verandering zyn; maar wat het wezenlyk nut aanbelangt, meene Ik, dat het niet veel te achten is voor ons land of deszelfs inwooners.

MIDDELEN VOOR VERKOUDHEID EN ONGEMAKKEN OP DE BORST, HIER UIT ONTSTAAN.

(Uit het Engelsch.)

DE teekenen dat men koude gevat heeft, zyn vermoeidheid, kitteling in de keel, en ſnuiving der neuze *enz.* By de eerſte aankomſte van deeze teekenen moet men ryklyk drinken ſlappe Wyn-wei, of als men hardlyvig is, Tamarinde-

wei, of het gene gewoonlyk genoemd wordt *Imperial*, naamelyk, een halve ſtoop kookend water gegoten op een unce *Cremor Tartari*, fyn gepoederd, en een weinig verſche Limoenſchil, met wat ſuiker of ſyroop de Capillaire aangenaam gemaakt; men kan het ook aanzoeten met een unce Manna 'er in te doen ſmelten; 't welk in weinige uuren geheel opgedronken mag worden. Als 'er koorts bykoomt, moet men eene aderlaating doen, en om de vier uuren drie groote lepelen vol van het volgende middel gebruiken.

Neem zout van Alst twee drachmen, het ſap van drie groote Limoenen. Stort het zout in een ſteenen kom, welke een halve ſtoop houdt, giet 'er dan het limoen-ſap, by een weinig teffens, op, en roer het mengzel om met een ivoiren lepel. Als het niet meer opbruist giet 'er by een pint wei, vier groote lepelen vol Syroop de Capillaire, en twee lepelen vol Franſche Brandewyn.

Dit zal de koorts ſchielyk doen afneemen, en dan kan men alle vier uuren het volgende, tot één of twee Thee lepelen vol voor eene gift gebruiken.

Neem fyn geſtampte kandy ſuiker een unce, gedisteleerde Anys olie 30 druppen, wryft dit wel onder malkander; doe 'er dan by *Sperma Ceti* een halve unce, in poeder. Meng het te zamen en bewaar het voor het gebruik.

Indien de hoest niet tegenſtaande dit aanhoudt, gelyk ſomtyds gebeurt, zal het volgende van dienst zyn.

Neem beste *Olibanum* in poeder, een unce... *Flores Benzoin* twee drachmen, zuivere honig een unce. Meng dit onder malkander in een ſteenen of glaazen mortier, giet 'er dan van tyd te tyd by een pint beste wyn; giet alles in een fles met een wyde hals; laat het drie dagen by het vuur ſtaan, het zelve dikwils omſchuddende, en giet het dan helder af. Hier van kan men een halve gemeene lepel vol neemen, ééns om de zes uuren, in een mutsje van den volgenden Gerſten-drank.

Neem geparelde gerst, *China*-wortel gekneusd, en *Sarſaparil*, vanelk een unce, *Eryngium* een unce; kook deeze dingen in drie pinten water tot een halve ſtoop, giet dan het vogt af en doe 'er by een pint verſche melk.

Dit kan zeer wel in plaats van Ezelinnemelk gebruikt worden, en zal niet alleen dienen om het borst-middel mede in te neemen, maar ook zeer goed zyn om gedronken te worden van teeringagtige lieden.

BRIEF OVER DE MANIER DER PRIKKONST (*).

MYN HEER!

UW Ed. verzoekt van my te mogen weeten, op welk eene wyze de Prikkonst in Italie, en Spanje verrigt wordt; of door welke konst men op de armen van menſchen eenige figuuren zet, die den ganſchen levenstyd daar op blyven ſtaan.

De meeste luiden, die deeze konst ondergaan, doen zulks uit eenige ſuperſtitie. Ook laaten zich veele zeevaarende perſoonen zodanig eene figuur op den arm zetten; eenige uit een byzondere aartigheid, andere met inzigt en hope, zo zy in zee mogten verdrinken, en aan de een of andere kust in Italie of Spanje aangeſpoeld worden, op het zien van den beprikten arm, welke met het afbeeldzel van eenen Heilig pronkt, begraaven te zullen worden; om dat zy dan aangemerkt worden Roomsch Catholyk geweest te zyn; en zonder een zodanig teeken van die Religie gevonden wordende, die eere hun niet wordt aangedaan.

Uw Ed. dan voorafgemeld hebbende om welke reden deeze konst te werk geſteld wordt, zal ik nu de manier hoe dezelve gedaan wordt beſchryven; en wel zo als ik dezelve in Genua en te Livorno, als ook te Cadix heb zien verrigten.

Men vindt hier luiden die zich enkelyk op deeze konst toeleggen, en dezelve oefenen. Zy hebben ten dien einde verſcheide houten plaatjes, met verſchillende figuuren beſneeden: by voorbeeld, een Beeldje hangende aan een Kruis, het Wapen van Jeruzalem, of iet van andere beteekenis, waar van men 'er een kan uitkiezen. Het verkoozen figuur werdt dan door den Prikmeester gedoopt in een zeer fyn gewreeven en droog Buskruit, en op den Onderarm afgedrukt. Gemeenlyk wordt het aan de binnezyde, in 't midden van den Onderarm geplaatst; ook wel op het bovenſte en zydelyke gedeelte van de Hand, naar den duim toe. Dit verrigt zynde, vat de Prikmeester met zyn linker hand den Onderarm, waar op het afbeeldzel ſtaat, van achter; en de huid zeer ſterk geſpannen hebbende, neemt hy in de regter hand een rond houtje, aan welks

(*) Dit Stukje, ons door een onbekende hand toegezonden, geeven wy zo als wy 't ontvangen hebben. Alleen hebben we de taal en ſtyl wat veranderd, om het niet al te ongelyk aan ons Werk te doen voorkoomen.

welks eene eind twee puntjes van naalden uitſteeken, welken 'er maar zo verre uitkoomen als de diepte van de prikken vereischt. Deeze naald-punten worden telkens gedoopt in een zeer dik en zwart vogt, 't welk bereid wordt van zeer fyn gemaalen Buskruid en Azyn; hier mede wordt dan het afdrukzel van de houte plaat overal beprikt, gaande de naalden telkens door de huid tot in het Vetvlies. De figuur geheel afgeprikt zynde, ſmeert de Prikmeester de geprikte plaatſe met het beſchreeven dikke zwarte vogt; en het zelve, met zyn vlakke hand, in de geprikte gaatjes ingewreeven hebbende, is de konst verrigt.

Indien iemant zynen naam, of eenige letters, op den Arm of de hand, gezet wil hebben, doen zy dit op dezelfde manier; doch prikken de letters voor de vuist, zonder dezelven eerst af te drukken of te teekenen.

Deeze Prikkonst is niet alleen zeer pynlyk, maar wordt ook veeltyds van zwelling en ontſteeking gevolgd, welke, als de toevallen gering zyn, van zelfs weder bedaart. Dikwils gaat de zwelling en ontſteeking zo verre, dat de vrywillige Lyders 'er hevige koortzen uit krygen, en men verpligt is die toevallen, door gepaste Geneesmiddelen, te doen bedaaren.

Ik heb ook deeze konst zien verrigten aan menſchen die de bewerking niet konden uitſtaan, en genoodzaakt waren 'er uit te ſcheiden.

Ik zal my over de oorzaaken van die toevallen, in deezen, niet uitlaaten, dewyl zulks niet in Uw Ed. verzoek begreepen is, zynde Uw Ed. vraag alleen raakende de manier hoe deeze konst uitgevoerd wordt.

Dus aan Uw Ed. verzoek voldaan hebbende, noeme Ik my

Myn Heer!

Uw Ed. Dienaar.

H.

BRIEF AAN EENE MEVROUW OVER HET GEBRUIK VAN DE BAROMETER.

(*Gentlem. Magaz. 1767. Nov.*)

GY verzoekt myne gedagten over het gebruik van de Barometer. Gy zegt verlegen te wezen om 'er over te oordeelen, dewyl Gy dagelyks menſchen ontmoet, die een volkoomen vertrouwen ſtellen op het ryzen en daalen van de Kwik, en anderen die 'er geene achting altoos voor hebben. Gy vraagt of dit werktuig van eenigen dienst zy; en indien

ja,

Ja, hoe verre men 'er zich op konne verlaaten? Ik zal deeze vraagen tragten te beantwoorden met zo veel naauwkeurigheid als my mogelyk is.

De eigenſchap van de Barometer is, de verſchillende zwaarte van den Dampkring op onderſcheide tyden aan te wyzen; en wyl de dampen welken in de lugt hangen, eerder in regen neervallen, als de lugt ligt dan wanneer ze zwaar is, mag men met reden beſluiten, dat 'er grooter waarſchynlykheid is dat het zal regenen, als de Kwik laag, dan wanneer ze hoog ſtaat; en hing de regen alleen af van de meerder of mindere zwaarte van den Dampkring, de Barometer zou in zulk geval een onfeilbaare wyzer zyn. Maar 'er loopen verſcheide oorzaaken tot den regen ſamen behalven deeze eene bekende, de ligtheid van de lugt; en deeze werken in de daad zo kragtig, dat de Kwik, tusſchen de Keerkringen, waar de paſſaat-winden altyd den zelfden ſtreek waaijen, byna het geheele jaar door op de zelfde hoogte blyft, zo wel in het regenagtige als droge jaargetyde. Gy ziet dan, uit dit voorbeeld, dat waar de zwaarte van de lugt byna altyd dezelfde is, 'er evenwel verandering is van regenig en droog weder, en derhalve ſchynt het buiten tegenſpraak, dat het ryzen en daalen van de Kwik voornaamlyk ontſtaat van de werking der winden, en niet van het drooge of natte Weder. Om dit te bevestigen, heeft men opgemerkt, dat als de wind, op den zelfden tyd, van het Noorden en Zuiden, naar een zeker gewest of land waaide, de Kwik, in zulk een gewest, tot een groote hoogte rees. Dit koomt van de groote ophooping van den dampkring, in de tusſchen ingelegen plaatſe verzameld. In tegendeel, als twee ſtrydige winden van het zelfde gewest waaijen, daalt de Kwik noodzaaklyk, door de wegdryving van een groot deel van den dampkring, van zulk een gewest. Zwaare ſtormen doen ook de Kwik ſchielyk en zeer laag in de pyp zakken; om dat de dampkring door den harden wind wordt weggedreeven, met grooter ſnelheid dan ze door de omringende lugt wederom kan aangevuld worden, ſchoon ze in weinig uuren wederom herſteld zal wezen, en als deeze weerom koomt, zal de Kwik wederom zo ſchielyk ryzen als ze gedaald was.

Ik weet dat Gy in zulk een geval de Barometer als bedrieglyk zult aanzien, welke, in plaats van regen of droogte te voorſpellen, alleen op een duistere wyze de ſamenhooping der winden aantoont; doch Ik verzoeke niet te haastig te weezen in uw beſluit. In dit gewest is regen zo dikwils een gevolg van ſtormen en zekere winden, dat het daalen van de Kwik, terwyl ze waaijen, in zekere maate, gezegd kan worden regen

te voorſpellen; en wederom, ſchoon de Kwik zakt in gevolge van twee ſtrydige winden van dezelfde plaatſe waaijende, zal evenwel, als de lugt by geval, op dien tyd, vol dampen is, regen vallen; 't welk niet geſchied zou zyn, dan door deeze ſtrydige winden, welken den dampkring ligt hebben gemaakt; zo dat de Barometer, ook in dit geval, het weder voorſpelt. Aan den anderen kant, dampen welke anders neergevallen zouden zyn, zullen door twee ſtrydige winden naar dezelfde plaatſe waaijende, en veel dampkrings ophoopende, blyven hangen. Wyl nu dezelfde oorzaak (de groote zwaarte van de lugt) welke de dampen ophoudt, ook de Kwik doet ryzen, kan de Barometer gehouden worden, ook in dit geval, de uitkomst aan te wyzen.

Misſchien zal een yverig voorſtander van de Barometer denken, dat Ik deszelfs uitneemendheid te kort doe, door de te ſtellen, dat 'er regen volgt op het daalen van de Kwik, dan alleen, wanneer de lugt by geval vol dampen is; en nogtans is dit zekerlyk waar: want, gelyk Ik reeds gezegd hebbe, indien regen of droogte alleen afhing van de verſchillende zwaarte van den dampkring, zou de hoogte van de Kwik in de buis een vast teeken zyn van het weder; maar die eenigen tyd achter een op de Barometer heeft acht gegeeven, zal u zeggen, dat hy de Kwik, dikwils, byna op dezelfde hoogte of met weinige verandering heeft zien blyven ſtaan, by voorbeeld, op veranderlyk, geduurende een merkelyken tyd van regen, zo wel als droog weder; terwyl de Kwik, naar het gemeene gevoelen, geduurende de droogte, moest ſtaan boven Schoon weder, en in het natte weder benede Regen.

Hier uit kunt Gy leeren, dat de Barometer ons alleen aanwyst de zwaarte van den dampkring, welke enkelyk als ééne oorzaak, onder andere, werkt tot voortbrenging van regen; en hier uit zult Gy gereedelyk opmaaken, dat men niet, dan met veel omzicht, moet vertrouwen op het ryzen en daalen van de Kwik. Gy kunt dit ſomtyds als een waarſchynlyk, maar nooit als een zeker voorteeken aanmerken.

De Hydrometer wordt ook gebruikt om nat en droog weder te voorzeggen. Dit werktuig wyst aan de vogtigheid van den dampkring, gelyk de Barometer de zwaarte. Men noemt het in de gemeene taal een Weêrhuisje. Het voornaamſte waar van het toegeſteld wordt, is een ſtuk van een gedroogde kats darm, welke, als de dampkring vogtig is, veel water naar zich neemt en ſamen krimpt; als de dampkring droog is, wordt de katte-darm ook droog, en rekt gevolglyk. De maakers van dit werktuig hebben het zo geſchikt, dat de

man

man uit het huisje koomt als de inkrimping geſchiedt, dat is te zeggen in nat weder, en het wyf, by de verſlapping, dat is, in goed weder.

Evenwel men kan op dit werktuig ook niet volſtrekt ſtaat maaken, en niet meer dan op het ander: want al zyn 'er ſomtyds veel dampen in de lugt, de zwaarte van den dampkring, of eenig andere onbekende oorzaak, kan het vallen 'er van beletten. Doch, als de Kwik laag ſtaat, en het mannetje op dezelfde tyd uit, hebt gy zekerheid van twee oorzaaken, welken regen aanbrengen, en moogt in zulk een geval beſluiten, dat het waarſchynlyk zal regenen.

Ik kan van dit onderwerp niet afſtappen zonder gewag te maaken, van een gemeen gevoelen aangaande [illegible] weder; Ik meene den invloed van nieuwe of volle Maan. Veele menſchen hebben een ſterke verbeelding dat men uit deeze veranderingen gewiſſe voorteekenen kan opmaaken; welken het niet genoeg is verzekerd te worden, dat de oplettendſte Sterrekundigen nog niet in ſtaat zyn geweest door eenige waarneeming te ontdekken, dat de Maan eenigzins werkt om regen of droogte te veroorzaaken. Van ouds hebben Geleerden en het Gemeen de Maan andere groote kragten toegeſchreeven, welken door den tyd te loor gegaan zyn. Iemant zou in vroeger tyd de uitwerkingen van de Maan, op maan-zieken, niet hebben durven in twyfel trekken, wyl de naam van de ziekte zelf zynen oorſprong heeft uit den onderſtelden invloed van deeze Planeet; en nogtans geloove ik, dat 'er in deezen tyd geen Geneesheer is, die beweert dat maan-ziekte meerder of minder is door eenige van haare veranderingen. En om u buiten alle tegenſpraak te overtuigen, dat de Maan niet werkt op het weder, hebt gy maar deeze eene aanmerking te maaken, dat het nieuwe of volle Maan is op den zelfden dag voor de geheele Wereld, en zelfs op het zelfde uur, over een wyd uitgeſtrekt geweest, waar in een groote verſcheidenheid van weder is; en dit zo zynde, hoe ongerymd is het dan te ſtellen, dat dezelfde verandering van de Maan, in den eenen ſtreek het weder van vogtig droog, en in een anderen van droog regenagtig zou maaken, *enz.*

BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD; BEHELZENDE ZYNE REIS VAN BERLYN NA LONDEN.

„ ALtoos is met groot genoegen geleezen, en zal met
„ geen minder smaak herleezen worden, de Beschry-
„ ving eener Reize van *Holland* na *Zweeden*, door on-
„ zen vernuftigen Landsgenoot VAN EFFEN, in het Ifte Deel
„ zyner *Misantrope*, briefswyze voorgedraagen. Eene Reis-
„ beschryving, met deeze gelykfoortig, kwam ons voor in
„ de *Lettres Familieres & autres, de Monsieur le Baron de*
„ BIELFELD, die bestaat uit eenige Brieven door dien Heer,
„ geduurende zyn verblyf te *Londen*, aan verscheide perfoo-
„ nen geschreeven: wy twyfelen niet of zy zullen, be-
„ kwaame stoffe voor ons *Mengelwerk*, en een aangenaam
„ onderhoud voor onze Leezeren, opleveren. By gelegen-
„ heid is ons oogmerk éénen Brief teffens, of ten hoogste
„ twee, mede te deelen.

„ De eerste, gerigt *Aan zyne Excellentie den Heer* DE P***,
„ *Minister van den Staat en van het Cabinet des Konings, te*
„ Berlyn, *gedagtekend* Londen 6 January 1741. is van dee-
„ zen inhoud".

Uwe Hoog-edelheid heeft my bevolen haar te schryven, en een omstandig verhaal van onze reize mede te deelen. Ik gehoorzaam U als myn Oversten, en ik gehoorzaam U, met alle gewilligheid en bereidvaardigheid, als myn Beschermer.

Geene reis kan tegenspoediger of vermoeiender geweest zyn, dan de onze was. Nauwlyks waren wy buiten *Berlyn* of een aanhoudende regen, die nederdaalende geheel in ys veranderde, overviel ons. Dit yzelen hegtte zich bovenal aan de takken der boomen, die daar door als met kristal bedekt scheenen. Een fraai doch gevaarlyk gezigt. De takken der Wilgeboomen, gedrukt door die zwaarte, kromden zich en hingen tot op den grond, zy hadden volkomen de gedaante der Palm of andere Boomen, welke in de *Chineesche* schilderyen gezien worden. De Eiken- Beuken- en Dennen-boomen, wier hout hard en broos is, waren zeer beschadigd. 't Gewigt van 't hangend ys scheurde 'er takken af, die de dikte van een karel hadden, met een gekraak en geweld in staat om den onverschrokkendsten Reiziger te doen beeven. De bosschen doortrekkende, zagen wy, ter regter en slinker hand,

hand, van die zwaare takken vallen, die ons zeker zouden verpletterd hebben, hadden ze ons rytuig bereikt. Wy gaven ons aan de beſcherming der Voorzienigheid over, en vervolgden onzen weg tot aan *Gardeleben*, aan den oever der *Elve*, waar wy ſtil hielden, zo om van onze eigene vermoeijenisſen te bekomen, als om eenige rust te geeven aan onze arme knegts, die geheel afgemat en van het hoofd tot de voeten met een korst van ys bezet waren. De menschliefde en de noodzaaklykheid die wy van hunnen dienst hadden, bewoogen ons om, boven hunne hoofden, een dekzel te laaten maaken van gewascht linnen, gevoerd met dikke baai, 't geen hun voor de ongenade der lugt zeer veel beſchermde. Wy deeden het noodige aan onze rytuigen herſtellen, en vervolgden, naa wel uitgerust te zyn, onze reize.

Niet ver van een dorp, *Steimke* genaamd, 't welk omtrent vyf *Duitſche* mylen van *Hannover* afligt, vonden wy het riviertje de *Ocker* geheel buiten zyne oevers. Het land was, zo ver wy konden zien, overſtroomd, en met ys bedekt, geen ſpoor deedt zich op, de paarden moesten met hunne pooten het ſnydend ys breeken. Op zekere plaats ſtondt het water zo hoog, dat het in onze rytuigen kwam. Wy vreesden in deezen poel te blyven ſteeken en te zullen omkomen, maar, met veel moeite en zukkelens, eene droogte bereikt hebbende, hielden wy ſtil om ten minſten eenige hoogte te neemen, en wy zagen dat het gemelde dorp niet meer dan drie of vier honderd ſchreeden van ons af lag. Deeze ontdekking gaf ons nieuwen moed. Wy deeden twee paarden uitſpannen. De Graaf DE TROUCHSES ging op 't een zitten, plaatſende zyn koffertje met geld voor zich; ik op het andere met onze papieren. Op deeze wyze kwamen wy, half ſtappende, half zwemmende, geduurig door het ys worſtelende, by het dorp, 't geen derwyze door 't water overſtroomd was, dat de inwoonders op de tweede verdiepingen en zolders gevlugt waren. De Geestlyke van deeze plaats ontving ons zeer beleefd, en ruimde ons twee bekwaame bovenkamers in. Door ſterk aanſtaan en veel gelds uit te looyen, haalden wy, in 't einde, eenige boeren over om onze rytuigen herwaards te helpen haalen; zy kwamen, naa duizend moeilykheden, aan: doch het was buiten eenige gedagten om onze reis voort te zetten. Alle bruggen waren met water bedekt en voor een gedeelte gebrooken. Wy vonden ons, dienſvolgens, genoodzaakt twee dagen en twee nagten by dien braaven Heer door te brengen, hy was vrolyk van inborst, en wel in zyn ſchik met zyne gasten. Onze kok diſchte,

te, in weerwil van de slegte gelegenheid, wel op, en wy hadden zeer goeden wyn. Den eersten avond, naa dat de Graaf te bedde gegaan was, kreeg ik het in den zin om my met den goeden Geestlyken vrolyk te maaken, die zich hier toe zeer wel liet vinden, en het eene boordevolletje naa het ander ledigde, terwyl hy zedig keek, en zeide: *Wel aan, laaten wy, in 's Hemels naam, dit glaasje nog neemen.*

Het gerugt van onzen rampspoedigen togt hadt zich tot in *Hannover* verspreid; op den derden dag zagen wy vroeg in den morgen den Drossart VAN ROTHMER aankomen, die zyn Edelh. VAN MUNCHHAUSEN, te onzer hulpe, gezonden hadt; hy was vergezeld van een honderd boeren, die het water voor een gedeelte aftapten, de bruggen herstelden, en maakten, dat wy, nog dien zelfden avond, te *Hannover* kwamen. Daar wierden wy met alle beleefdheid en tekens van onderscheiding ontvangen door de Ministers, Generaals en de voornaamste Officieren van 't Hof, die ons, alles wat wy tot de verdere reis noodig hadden, verzorgden. Men deedt onze rytuigen herstellen, en gaf ons nieuwen voorraad van spys en drank. Dewyl de Graaf DE TROUCHSES noodig iets te *Hervorden* te doen hadt, vertrokken wy den tweeden dag, naa onze aankomst van *Hannover*. Ik dagt de rampen te boven, en de kwade wegen reeds over te zyn, maar bemerkte wel draa, dat het geen ons in *Westphaalen* beschooren was al het geledene duizendwerf overtrof. Wy konden *Minden*, dat vyf mylen van *Hannover* ligt, niet in één dag bereiken, en bleeven in 't midden van den nagt, omtrent eene myl van die Stad, in den modder steeken. Het vroos onverbeeldlyk sterk, ons rytuig was welhaast zo onbeweeglyk als een rots. Met veel moeite stonden wy de strenge koude uit: onze knegts konden niet langer; de postknegts moesten na *Minden* gaan om hulp te zoeken, deeze kreegen wy ten laatsten, en kwamen 's morgens ten drie uuren in die Stad. —— Ten zes uuren vertrokken wy van daar, en hadden slegts twee *Duitsche* mylen te reizen om te *Hervorden* te komen. Twaalf wisselpaarden waren voor elk onzer rytuigen gespannen, en ten minsten gingen 'er twaalf boeren nevens. Doch de wegen waren zo slegt, dat wy geduurig dagten te zullen blyven steeken, en op den middag hadden wy nog maar één myl afgelegd. 't Geduld van den Graaf DE TROUCHSES raakte ten einde, hy steeg te paard, en leide de helft van den weg dus met leevens gevaar af. Hy liet aan my over om hem, zo goed ik kon, te volgen, en rekende my den volgenden dag eerst te zullen zien. Hy hadt de menschen en beesten streng be-

behandeld; ik ſtelde daar eene andere wys op. Wy kwamen by een Smid. Ik deedt eenigen ſterken drank aan myne boeren geeven, en hooi aan de paarden. Naa het noodige herſteld en de aſſen geſmeerd te hebben, gingen wy weder op reis, en ik had door die zagtheid zo veel gewonnen, dat ik maar één uur naa den Graaf, tot zyne groote verwondering, te *Hervorden* aankwam.

Ik kreeg een fraije kamer van de Abdy om 'er myn intrek in te neemen; zo draa ik my verkleed had werd ik ingeleid by haare Koninglyke Hoogheid, Mevrouwe de Markgravinne PHILIPPE, Zuster van den ouden Prins van *Anhalt Deſſau*, Abdiſſe van dit Kapittel. Zy was opgeſchikt als een Altaarpop, ryklyk voorzien van edelgeſteentens en kanten. Haar kleed was van zeer kostbaare ſtoffe, donker blauw van grond met gouden bloemen. In weerwil van de rykheid en de kunst haares opſchiks, toonde haar aangezigt, haar hals en haare handen alleen bekoorlykheden, die aan 't vervallen en naby de verdwyning waren; van haare voorige aantreklykheden hadt zy niets over gehouden dan een zeer deftig air, eene wonder fraije houding en bevallige manieren, alles vertoonde eene deftigheid haarer geboorte voegende; zy heeft veel vernufts en welleevendheids, en in den ommegang eene inneemende wyze van ſpreeken. Dit zyn voorregten, die weezenlyke ſchoonheid en waare verdienſten nimmer verliezen, zy behaagen in alle leevensſtaaten, in allerlei ouderdom. Zy heeft van de ſtukken eener vervallene Abdye een zeer geſchikt Paleis weeten te maaken, en 't zelve, in den keurlykſten ſmaak, gemeubileerd. Haare gehoorzaal is behangen met karmoſyn damast, het verhemelte daar in geplaatst is van dezelfde ſtoffe, alles met zilveren paſſementen afgezet, en al het huisraad is van zilver. Buiten de Stad heeft ze een ſchoonen tuin, die eene aangenaame plaats ter afzonderinge oplevert. Haar Hof is wel ingerigt, de Bagyntjes van het Kapittel, zo wel als de Officiers van het Regiment van den Markgraaf Prins THIERRY VAN ANHALT, die te Hervorden gelegerd zyn, en waar onder lieden van een zeer beminnelyk character gevonden worden, brengen veel toe om dit Hof luister by te zetten. Wy werden 'er als Vorſten ontvangen en onthaald. Doch wanneer men iemand als de Graaf DE TROUCHES by zich, en dien tot Voorganger heeft, behoeft men nergens voor een ſlegt onthaal te ſchroomen. Wy verbleeven 'er drie dagen, deeze verſtreeken zynde, vonden wy ons genoodzaakt weder het lot der Reizigers te beproeven en afſcheid te neemen van onze beleefde en minzaame Gastvrouwe, om onze reis te vervolgen. Naa het middagmaal ver-

vertrokken wy, en kwamen in den nagt te *Bielfeld*. Het ongeluk, dat my volgde, wilde dat ons tweede rytuig, waar in de Heer Secretaris SCHULER zat, in den donker omviel, en in een diepe gragt ſtortte. Gelukkig kreeg, in dien val, geen menſch eenig ongemak, doch een myner koffers, waar in vyf ſtellen kostbaare kleederen waren, viel in het modderige water van die gragt, zy waren reeds bedorven toen het rytuig te *Bielfeld* kwam. Myne knegts waren den gantſchen nagt bezig met droogen; den volgenden dag zetten wy onze reis voort tot aan *Lipſtadt*, waar de Preſident Burgermeester ons prachtig onthaalde. Tusſchen *Lipſtadt* en *Hamm* overviel my een hevige koorts, vergezeld van hoofdpyn, en onddraaglyke ongemaklykheid door alle leden. De ziekte nam dermaate toe, dat ik dagt nimmer te *Hamm* te zullen komen, waar wy ook niet voor vier uuren, in den morgenſtond, aankwamen. Ik moest my terſtond te bedde begeeven, ik begon te yleu en werd dermaate verhit, dat de Geneesheer, die ontbooden was, voor een heete koorts vreesde. Hy liet my wel dra eenige geneesmiddelen geeven, die my veel verligting toebragten. De Graaf DE TROUCHSES, die noodzaaklyk te *Wezel* moest zyn, veftrok met het eene rytuig, en liet my het andere met zyn Kamerdienaar, en myne knegts. Het bed, de bedaardheid van geest, en de geneesmiddelen bragten te wege dat ik overvloedig uitwaasſemde, ik hadt een zeer goeden nagt, en vondt my den volgenden dag zo veel beter, dat ik beſloot den Graaf te volgen. Ik ging in myn Japon op 't rytuig, omzet met kusſens en mantels, de Kamer-dienaar zat naast my, en dus toegerust kwam ik, redelyk herſteld, in twee dagen, te *Wezel*. 't Was middernagt toen ik de poort dier Stad bereikte, dezelve werd geopend, en ik werd by den Generaal van B.... gebragt, die de goedheid hadt om my een goed verblyf gereed te maaken. De blydſchap van my in die Stad te bevinden, en de ſchoone oogen van Mejuffrouw DE *** maakten myne geneezing volkomen.

De wegen van *Wezel* na *Holland* waren volſtrekt onbruikbaar. De *Rhyn* was geheel buiten zyn oevers getreeden. De Graaf DE BEAUVEAU, die van zyn Gezantſchap te *Berlyn* te rug kwam om weder na *Frankryk* te keeren, was 'er bykans om den hals geraakt. De Postmeesters gaven ons hier van kundſchap: de algemeene raad was, dat wy ons ſcheep zouden begeeven, om den *Rhyn* af te zakken. Wy huurden een groot vaartuig om ons na *Rotterdam* te brengen. Maar het ſchynt of wy geſchikt waren om geheel en al geen voorſpoed op onze reis te hebben: een zwaar onweer ſtak op, en wy

moes-

en, naa het doorſtaan van veele moeilykheden en dui-
gevaaren, te *Arnhem* ſtil houden, en weder voet
nd zetten. De Generaal HOEFT VAN OIJEN was daar
iebber van de Heeren Staaten. Hy ontving ons met een
dheid en minzaamheid, die ik noit hoog genoeg kan roe-
en droeg zorg om ons van eene goede herberg te voor-
twee Grenadiers hadden wy van hem tot ſchildwagten;
g de rekeningen van onzen *Hollandſchen* herbergier na,
iakte dat wy goede rytuigen hadden, die ons op de ge-
rkſte wyze tot in *Utrecht* bragten. Daar traden wy in
igſchuit, die 's avonds na den *Haag* vaart, men ſpreidde
:d voor ons in de roef, en wy bevonden ons, 's ande-
iags 's morgens, te laatstgemelder plaatſe. De Minis-
in onzen Meester den Koning, de Heer RAASVELDT,
ons terſtond zyn koets, en verleende ons verblyf in
ileis, bekend onder den naam van het Oude Hof. Wy
ngen bezoeken van alle de buitenlandſche Ministers;
arquis DE FENELON, de Heer TREVOR, de Graaf van
'KIN, de Generaal DESBROSSES, de Graaf de CHAVAN-
le Baron van SPÖRCKEN en veele andere Ambasſadeurs,
n ons alle beleefdheden aan. Wy hielden een mondge-
met den Penſionaris VAN DER HEYM en den Griffier FA-
Ministers van den Staat. Uwe Hoog-edelheid zal den
g hier van zien in het dubbeld van myn verhaal aan zyne
teit.

ardemaal wy zo veel tyds, op onze reis, beſteed had-
en het tyd werd om na *Engeland* over te ſteeken, dee-
vy in den *Haag* alles, zo ras wy konden, af, en ver-
en na *Rotterdam*. Ons goed was aan boord gebragt, en
ingen met het Staaten-jagt na *Helvoetſluis*; de *Engelſche*
t de Heer WOLTERS was met ons tot gezelſchap. De
le Paketboot gereed lag om onder zeil te gaan, deeden
nzen maaltyd te *Helvoetſluis*, en ſtapten 's avonds ten
uren aan boord. De wind liep zeer gunſtig voor ons. Ik
geweldig zeeziek, en kon niets doen dan liggen; de
de TROUCHSES hadt het nog ſlimmer dan ik. Omtrent
ernagt geraakte ik in ſlaap: met het krieken van den
wam men ons aanzeggen, dat het land in 't gezigt was.
nd op, klom na het verdek, en zag onderſcheiden ge-
de toorens van *Harwich*, waar wy naa 't verloop van
uuren aankwamen. Deeze gelukkige overtogt ſcheen
vergoeding te weezen voor alle de geleedene moeilyk-
n: het genoegen van de zee, die wy dermaate gevreesd
en, agter ons te zien, en het bezef van op zo weinig naa
on-

onze reis volbragt te hebben, maakte ons regtſchaapen vrolyk en blygeestig. Deeze beroemde en ſchoone haven van *Engeland*, de zinlykheid, die in de Stad *Harwich* heerschte, zelf tot in de Herberg, waar wy ons intrek hadden, de oplettenheid en ſtiptheid met welke wy bediend werden, de overvloed en verſcheidenheid van ſpyze, en de wyze van dezelve gereed te maaken, verdubbelde ons genoegen en vermeerderde in den Graaf de TROUCHSES het verlangen, 't geen hy reeds hadt om de Hoofdſtad van een zo heerlyk land te zien. Wy ſtonden verſteld dat de groote wegen zo wél waren, en betaalden bereidvaardig de maatige tollen, die ons werden afgevorderd; menigmaalen konden wy ons niet wederhouden om onze *Duitſche Natie* te mispryzen, die, door een overblyfzel van ruwheid en onbeſchaafdheid, nog duldt, dat in de beste Landſchappen en op de meest gebruiklyke wegen, zulke ongeregeldheden plaats hebben tot ſchrik der reizigers.

Eindelyk kwamen wy gelukkig te *Londen*, waar de Heer d'A***. Reſiderend Minister des Konings, ons op de beleefdſte en hartlykſte wyze ontving. Hy beſchikte voor ons een zeer vermaaklyk en gemaklyk huis, en deedt wat hy kon om ons eene fraaije toerusting te verſchaffen. Dit zyn de twee weezenlykſte, maar ook de twee kostbaarſte ſtukken in *Londen*.

Wy hebben hier groote zwarigheden te boven te komen, en ſteeken hals over hoofd in bezigheden. Onze dagverhaalen zullen uwe Hoog Edelheid berigt geeven van de maatregelen, die wy neemen, om, zo verre zulks van ons afhangt, de zaaken, naar 's Konings welgevallen en inzigten, te doen uitloopen; en ik zal myne ſnipper-uurtjes beſteeden om de voornaamſte gevallen, die ons hier in het dagelyks leeven ontmoeten, hem te ſchryven. Hoe gelukkig ben ik, wanneer myne poogingen zyne goedkeuring verwerven en wegdraagen!

Ik heb de eer van met alle mogelyke hoogagting te zyn, *enz.*

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE BRIEF VAN PLINIUS SECUNDUS AAN KEIZER TRAJANUS, MET DES KEIZERS ANTWOORD, OPGEHELDERD, EN TEN VOORDEELE VAN DE ZAAK DER CHRISTENEN AANGEDRONGEN.

Door den Heer FORMEY.

(Vervolg van bladz. 286, en Slot.)

„ ZY bevestigden dat hunne geheele ſchuld of dwaaling „ hier in beſtaan hadt, dat zy ten bepaalden dage ge„ woon waren, voor de opkomst der zonne, by een te verga„ deren, elkanderen over en weer een lied ter eere van Chris„ tus, als aan eenen God, te zingen, en zich by eede te ver„ pligten, niet tot eenig ſchelmſtuk, maar om geene dieve„ ryen, geene rooveryen, geen overſpel te bedryven, zyn „ woord en trouw niet te breeken, noch gegeeven pand te „ ontkennen, dat zy, dit gedaan zynde, gewoon waren ge„ weest te ſcheiden, en weder by een te komen, om ſpys te „ neemen, welke egter gemeen en onſchadelyk is, dat zy „ ook hier van afgelaaten hadden, na dat myn bevel uit geko„ men was, waar in ik, op uwen last, de heimlyke byeen„ komſten hadt verboden ".

Men is eenigermaate dank verſchuldigd aan deeze afvallige Christenen, dewyl zy niet gehandeld hebben gelyk laf hartige verzaakers dikmaal in dergelyke gevallen doen, te weeten, dat zy de party welke zy verlaaten, door lasteringen, zwart maaken, ten einde zy daar door te beter ingang krygen, by die tot welke zy overgaan. Hunne verdichtzels zouden wel geloof gevonden hebben: want 'er was niets zo dwaas of de Heidenen konden het gelooven, als het de Jooden of Christenen betrof; de ongerymdheden, door *Tacitus* en *Plutarchus* des betreffende aangenomen, kunnen hier van tot bewys verſtrekken. *Plinius*, door de Voorzienigheid geſchikt om in deeze groote zaak tot getuige te dienen, ontving getrouwe berigten, en deelde dezelve getrouwlyk mede. Laat ons dezelve nagaan, voor oogen houdende dat zy alleen het uitwendige van den dienst betreffen, zonder ons eenig licht, wat de leerſtellingen betreft, mede te deelen, of men moest het als een bewys van hun geloove in de Godheid van JESUS CHRISTUS

houden; dat zy tot zynen lof gezangen zongen, als aan *eenen God*. Wy zullen deeze ſtoffe maar kortlyk behandelen. *Tillemont*, *Fleury*, *Cave* en *Bingham* hebben ze breed ontvouwd, en kunnen de zodanigen, die des betreffende nader onderrigtig begeeren, ten overvloede voldoen. De Kerklyke Geſchiedenis te beoefenen is een ſtuk van de uiterſte aangelegenheid, en het tafereel van de eerſte Christenheid levert een der kragtigſte bewyzen op, voor de waarheid en Godlykheid van dien heiligen Godsdienst.

De Christenen vergaderden ten *bepaalden dage*, dit is eene ſpreekwyze by de Regtsgeleerden gebruiklyk, om de vastgeſtelde en gezette dagen aan te duiden. *Justinus de Martelaar* getuigt, dat de eerſte Geloovigen plegtige dagen van byeenkomst hadden, en veel al op Zondag, dien wy den dag des Heeren noemen, een naam door den H. *Joannes* in zyne *Openbaaring* reeds daar aangegeeven. Ap. *Paulus* heeft dien ook op 't ooge, volgens het Joodſche gebruik ſpreekende van den *eerſten dag des Sabbaths*, 'er van gewaagende als een dag tot den Kerkdienst of Vergaderinge geſchikt. *Tertullianus* gewaagt mede des aangaande in zyne Werken, en *Justinus* voegt 'er de rede van deeze inſtelling by, naamlyk om de gedagtenis te vieren van de Opſtanding onzes Heeren; waar door hy ten oogmerk heeft, de belachlyke beſchuldigingen van de vyanden der Christenen af te weeren, beſchuldigingen daar in beſtaande dat de Zon het voorwerp van hun eerbèwys was, gegrond op het verhaal dat de Christenen, hunne gebeden uitſtortende, het aangezigt na het Oosten gekeerd hielden. De Christenen maakten geene bygeloovige onderſcheiding, in de dagen.

Deeze Vergaderingen hielden zy *voor de opkomst der zonne*. *Cicero* verwyt de leden van de zamenzweering van *Catilina*, dat zy *cœnas antelucanas*, dat is, wellustige maaltyden, die den nagt over duurden, hielden. De Christenen waren veilig van zulk een verwyt, hunne maaltyden waren maatig en hunne vergaderingen Godvrugtig. De noodzaaklykheid drong hun den nagt te kiezen, zy konden anderszins de vervolgingen niet ontwyken. Hunne tegenſtanders namen daar uit ten onregte oorzaake, van hun als liefhebbers der duisternis te beſchuldigen; in den tyd van *Arnobius* noemde men de Christenen nog *latebroſa & lucifugax Natio*, *een zich verſchuilend en 't licht ſchuwend Volk*. Voor zeker zy ſchuwden 't licht niet, zy zogten, noch beminden, de duisternis. Maar konden zy zich anders gedraagen? De openbaare plaatſen waren hun verboden, en men wilde hun niet min van het zonnelicht, dan

van

van vuur en water berooven. Wanneer 't hun mogelyk was, gebruikten zy den helderen dag; en *Tertullianus* de *Valentiniaanen* verwytende, dat zy gewillig en uit eigen verkiezing de duisterheid zogten, voegt 'er by, *het eenvoudige huis onzer Duive ſtaat altoos op de hoogte, in 't openbaar, voor het licht.*

Een lied ter eere van Christus, als aan eenen God te zingen, maakte een gedeelte van den openbaaren eerdienst der eerſte Christenen uit. *Tertullianus* zegt *om Christus en Gode te zingen*, en *Euſebius* gebruikt deeze woorden Χριστῷ θεῷ ὡς ἀπὸ ἀνδρῶν ὑμνεῖν, dat is: dat zy tot eer van Christus als aan eenen God een lied zongen. Men brenge zich hier te binnen het voorſtel door *Tiberius* aan den Raad gedaan, om J. Christus onder het getal der Goden te plaatſen. Dit vondt geen ingang noch goedkeuring, gevolglyk konden de Heidenen niet dulden, dat men Godsdienſtige eere bewees aan een mensch, wien zy die eer geweigerd hadden, aan eenen gekruizigden. Maar de Christenen bekreunden zich hunner oordeelen niet. En ſchoon verſcheide Ketters de eeuwige Godheid van Gods Zoon hebben aangetast, zy is altoos door de Kerk erkend. 't Geen *Plinius* een *Liedt* noemt waren de Kerkgebeden: want *Juſtinus*, verhaalende dat de Dienaar deeze gebeden met luider ſtemme aan het volk voorlas, 't welk daar op *Amen* zeide, maakt geen gewag in 't minſte van eenig vers of gezang. 't Is waar dat *Tertullianus* in het 39 Hoofdſt. van zyn *Verdeedig-ſchrift*, en elders verklaart, *dat de Christenen elkander als uitdaagden, wie 't best, ter eere van God, zou zingen.* Dit hadt byzonder plaats op de maaltyden, op welke, naar 't verhaal van *Clemens de Alexandriner*, de Pſalmen en Liederen weergalmden, terwyl hy eenige vrouwen beſchuldigt, van ligtvaardige gezangen daar onder gemengd te hebben. In gevolge van tyd voerde men het Gezang meer en meer in, en 't wierd een aanmerklyk deel van den openbaaren dienst. *Euſebius* brengt in het Vde Boek zyner Kerklyke Geſchiedenisſen, het XXVIII Hoofdſt., verſcheide ſtukken by uit de oude ſchriften der Christenen, die bewyzen dat men, onder de eerſte Christenheid, een groot getal Liederen en gezangen opſtelde en zong, in welke de Godlykheid van Christus vermeld wierd. *Hoe veele Pſalmen*, zegt hy, *en gezangen der Broederen, die in den beginne van de Geloovigen zyn opgeſteld, looven Christus, het Woord Gods, hem God noemende.*

Vervolgens, dus gaat *Plinius* voort, *verpligten zy zich by eede niet tot eenig ſchelmſtuk* enz. *Sacramento ſe obſtringere* is zyne uitdrukking. *Sacramentum* was by de oude Latynen het geld 't welk menſchen, die eenig geſchil met elkander hadden, in

's Priesters hand ten onderpand gaven. Die 't pleit verloor, verloor tevens het vertrouwde geld, 't welk ten heiligen gebruike geschikt wierd. Men gaf vervolgens dien naam aan den eed welken de krygslieden afleiden, en wanneer veelen te gelyk den eed, hun voorgeleezen, bezwooren, noemde men zulks *Conjuratio*, eene *Zamenzweering*. In deezen zin neemt *Plinius* het woord *Sacramentum*. *Tertullianus* gebruikt de uitdrukking *Confœderatio disciplinæ, de vereeniging der gezindheid*, zonder van een eed te gewaagen. Ondertusschen maakt hy, zo wel als *Justinus* melding van plegtige en heilige verbintenissen, by den doop aangegaan. De Bezweeringen hadden daar ook eenige betrekking toe. Die zelfde *Tertullianus* schynt de eerste te weezen, die het woord *Sacramentum*, in dien zin als de Grieken het *woord Verborgenheid*, gebruikt, en op het H. Avondmaal toegepast heeft. Hy spreekt van het *Sacrament der Eucharistie*, en zegt dat men dit ontving uit de handen der geenen die voorzaten in de maaltyden, welken zy voor den dag hielden. Zo noemt hy de misdaad van kindermoord met welke men de Christenen beschuldigde, *Sacramentum Infanticidii*, als wanneer het woord op 't zelfde uitkomt, met geheim en verborgen. Eindelyk verstaat hy 'er zomtyds eenvoudig niets anders door, dan de belydenis des Christelyken geloofs, en de wyze van voorstelling daar in gehouden. *Lactantius* wiens Latyn veel zuiverder is, van eenen afvalligen spreekende, drukt zich in deezer voege uit, *Qui Religionis & Sacramenti quod acceperat, proditor factus est*, [*Die een Verrader geworden is van den Godsdienst en het Sacrament, dat hy ontvangen hadt*]. *Titus Livius* in zyn XXXIX Boek een soort van zamenzweering vermeldende, welke men te *Rome* op de feesten van Bacchus maakte, zegt van hun, die daar aan deel hadden, naa de gruwzaame plegtigheden verhaald te hebben, *tali Sacramento initiatos, door zodanig een Sacrament ingewyd.* 't Heeft niet gemangeld aan menschen die dergelyke gruwelen den Christenen ten laste leiden, en wel inzonderheid dat zy, gelyk *Catilina* met zyne medepligtigen gedaan hadt, menschen bloed dronken, en daar door zich aan elkander verbonden, in hunne verfoeilyke vereeniging. Dit wordt van *Cæcilius* in *Arnobius* bygebragt. Maar de Voorzienigheid heeft *Plinius* verwekt om dergelyke lasteringen tegen te spreeken. De *Milesiers* hadden eertyds tot een zinspreuk hunner maatschappye, *Nemo nostrum frugi esto. Niemand onzer zy vroom.* De Christenen verkoozen een tegen over gestelde spreuk, *Nemo nostrum nequam esto. Niemand onzer zy Godloos.* En hun gedrag was daar mede overeenkomstig. *Tertullianus* in zyne aanspraake

aan

aan *Scapula*, beroept zich op hunne bedryven. *Het vertrouwde pand ontkennen wy niet: niemands huwelyksbedde wordt van ons geſchonden: de zaak der ouderlooze onmondigen behandelen wy opregt; en vergelden niemand kwaad voor kwaad.* enz.

Daar naa kwamen de Christenen weder by een, *om gemeene en onſchadelyke ſpyzen te neemen.* Hier wordt ongetwyfeld geſprooken van de *Agapes* of *Liefde maaltyden*, waar van *Tertullianus*, in het 39 Hoofdſt. zyner *Verdeedinge*, eene zo heerlyke beſchryving gegeeven heeft. Men hadt egter een ander *Avondmaal des Heeren*, gelyk de Apostel het noemt, 't welk men ook *Euchariſtie* heette, en waar van *Juſtinus* ſpreekt in zyne tweede *Verantwoording*. Ten tyde der Apostelen ſchynen die twee zaaken, het Avondmaal en de Liefdemaaltyd, met elkander gepaard gegaan te hebben. *Men kwam by elkander om ſpys te neemen*, zegt *Plinius*. *Tertullianus* voegt 'er by, dat het ter *verkwikkinge van de armen diende*, *Inopes refrigerio iſto juvamus.* De *Bithyniſche* Landvoogd verbeeldde zich mogelyk, dat 'er eenige overeenkomst was tuſſchen die maaltyden, en de *Chariſtia* of *Vriendenmaalen*, door *Valerius* en *Ovidius* beſchreeven. De *Pythagoriſten* hadden mede hunne *Gemeenzaame maaltyden*; en het was eene doorgaande gewoonte van alle Volken, om by hunne offerhanden Godsdienſtige maaltyden te voegen. Dit ſtuk kon *Plinius*, die tot de Wichelaars behoorde, en dikmaal by dergelyke gastmaalen tegenwoordig geweest was, niet nieuw of vreemd voorkomen. De *Lacedemoniers* noemden ze *Phiditia*, en de *Cretenſen Syſitia.* Wanneer *Titus Livius*, in het Vde Boek zyner Historie, de inſtelling van den Godsdienst, en der heilige plegtigheden te *Rome*, verhaalt, zegt hy dat geduurende het feest in die Stad alles gemeen was, en elk de voorbygangers en vreemdelingen noodigde, om deel aan de gastmaalen te neemen. In overeenkomst met die gebruiken, vormde zich *Plinius* zonder twyffel het denkbeeld van de maaltyden der Christenen, en ſpreekt 'er van met die billykheid hem natuurlyk eigen, erkennende dat alles daar op eene onſchuldige wyze toeging. Dit getuigenis is te aanmerkelyker naardien de Wingewesten van *Pontus*, aan *Plinius* onderhoorig, de onbeſchaafdſte waren, in welken de wreedheid, de onmaatigheid en onkuisheid zeer de overhand hadden, gelyk *Tertullianus* ſchryft in zyn eerſte Boek, tegen *Marcion.* Het ſtrekt ten bewyze dat de Christlyke Godsdienst zeer zuiver moet geweest zyn, daar dezelve niets overnam van die beſmettingen, in dergelyke landſtreeken gevestigd wordende. Ongelukkig heeft korts naa het vertrek van *Plinius* de beſmetting dier lugtſtreeke de overhand be-

komen; verſchriklyke ketteryen ontſtonden daar ten lande, en de vergaderingen der zogenaamde Christenen deeden zich zelven ſchande aan, door het invoeren van buitenſpoorigheden, welke het Euangelie reeds verbannen hadt. De *Gnoſtiken* en *Cataphrygers* vernieuwden de Bacchus feesten, en maakten ze ſlimmer dan die des Heidendoms, *Ephiphanius* leert ze ons kennen. Dit wierp een algemeene blaam op de Christenen. Zo vindt men in een ouden brief van de Kerke te *Lyon*, dat men ſlaaven der Christenen omkogt of door gewelddaadige middelen dwong, om te verklaaren dat de gruwelen van *Thyeſtes* en *Edipus*, door hunne Meesters, in hunne maaltyden gepleegd wierden. *Juſtinus* drukt die verfoeizels uit, door *ongeſtrafte vermengingen in het duister, en het eeten van menſchen vleesch.* Men kan hier over nazien het zevende Hoofdſt. der *Verdedigingc* van *Tertullianus*, en het ſchriklyk vertoog van *Cecilius*, in het VIIIſte Boek van *Arnobius*. Deeze lasteringen duurden lang, men vindt 'er nog trekken van ten tyde van Keizer *Maximinus*, in de ſnoode ſchepzels, die een Romeinsch Veldheer te *Damas* omkogt, om te getuigen dat zy Christenen geweest, en, in de vergaderingen der Christenen, veelvuldige verregaande onkuisheden gezien hadden. Was 'er door *Plinius* iets dergelyks ontdekt, niets hadt hem wederhouden om het te zeggen, of liever hy was amptshalven daar toe verpligt; maar hy was al te eerlyk en opregt van hart, om iets ter wereld te veranderen in de verklaaringen die hy ontving, of om door drift den beſchuldigden te belasten. Niets kan ons een juister denkbeeld geeven van deeze maaltyden der Christenen, dan die der *Therapeuten*, waar over *Philo* in zyn Boek van het *Beſpiegelend Leeven*, zich breed uitlaat, zeggende dat deeze inſtelling ten zynen tyde opgekomen was, voornaamlyk in de landſtreeken rondſom *Alexandrie*. Alles wat hy deswegen verhaalt, komt zeer wel overeen met het geen de Kerklyke Schryvers ons hebben nagelaaten, betreffende de liefde maaltyden, doch 't geen *Philo* 'er byvoegt van zekere danſen en onzedige gebaarden, laat ons niet toe te gelooven, gelyk *Epiphanius* en *Euſebius* gedaan hebben, dat die *Therapeuten* eigenlyk Christenen waren. *Appion* heeft ten hunnen aanziene op verre na zo billyk niet gehandeld als *Plinius*, ten opzigte van de Christenen, openlyke lasteringen tegen hun afgeevende. Wy zullen 'er nog maar eene aanmerking nevens voegen, die van *Origines* naamlyk in zyn derde Boek over *Job*, dat de Christenen ook [*geboorte feesten*] *Conviwia Natalitia*, hadden, en *Tertullianus* maakt, in zyn Boek over *de Kroon*, 'er gewag van, onder de benaaming van [*geboorte offeranden*] *oblationes Natalitiæ*.

Deeze

Deeze geboorte-dagen waren de dagen, op welken hetboem, de Belyders, door den marteldood te ondergaan, tot een beter leeven, tot de onſterflykheid, gebooren waren. De zelfde Godsdienst die hun vereenigde door deeze plegtige maaltyden, ſchreef hun ook een ſoort van plegtige Vasten voor, door *Tertullianus*, *laate en ſchraale eetmaalen*, geheeten.

Zodanig waren de gebruiken der Christenen, van welken zy, die voor *Plinius* verſcheenen, afſtand gedaan hadden, naadat *Plinius*, op last van *Trajanus*, een verbod tegen alle ſoorten van Vergaderingen, hadt laaten uitgaan. 't Is hier de rechte plaats om af te doen, 't geen de heimelyke Vergaderingen of *Heterien*, by de Regeering zo zeer verdagt, betreft, en waar van wy eenige reizen gelegenheid gehad hebben om te ſpreeken (*). Wy hebben reeds gezien het Antwoord door *Trajanus* aan *Plinius* gegeeven, raakende die Vergaderingen of maatſchappy die hy te *Nicomedie* wilde oprigten, om hulp te bieden in noodtyden. „ Welk een naam wy daar „ aan geeven, welke redenen wy ook hebben, om een li„ chaam uit verſcheide perſoonen beſtaande op te rigten, „ het zal Vergaderingen veroorzaaken, hoe klein ze ook „ zyn ". Wy hebben wyders gehadt het berigt van *Plinius*, wegens die uitnoodigingen in *Bithynie* gebruiklyk, waar op zich zomtyds duizend en meer menſchen vervoegden, en die dus ligt in verbodene zamenrottingen konden veranderen; waar op *Trajanus* antwoordt, dat hy hem verkoozen hadt, met oogmerk dat hy de misbruiken, daar ingeſloopen, zou hervormen, en de noodwendige ſchikkingen maaken om hem eene beſtendige gerustheid te verſchaffen. 't Is ingevolge van dezelfde Staatkundige beginzelen, dat *Plinius* de Vergaderingen der Christenen wilde doen ſcheiden en beletten. *Martianus* zegt in de *Pandecten*, dat het geoorlofd is uit hoofde van den Godsdienst te vergaderen, mits dat het gezelſchap, waar uit die Vergaderingen beſtaan, geoorlofd, dat is te zeggen, door 't gezag van den Raad of van den Keizer bevestigd is. Verſcheide Wetten verboden in 't byzonder de nagtvergaderingen in de Stad. Ondertuſſchen waren de eerlyke Zamenkomſten geoorlofd. *Joſephus* verhaalt in het XVI Boek zyner *Oudheden*, dat *Julius Cæſar* door een verbod de Broederſchappen afſchaffende, de Joden met naame uitgezonderd, en de vryheid om hunne Godsdienſtige vergaderingen te houden vergund heeft. Naa *Cæſar's* dood is dit Voorregt der Jooden door den Raad, en den

(*) [In de voorgaande deezer Brieven, van *Plinius* naamlyk.]

den Burgemeester *Dolabella* bevestigd. *Augustus* heeft het bekragtigt. *Agrippa* by *Caligula* de zaak der Jooden bepleitende, beroept 'er zich op, en zegt dat het hun vergund is, dewyl 'er in de Vergaderingen der Jooden niets oneerlyks plaats hadt, of 't geen tot opstand aanleiding gaf, maar dat alles in dezelve nauwkeurig bepaald was, in de paalen van maatigheid en geschiktheid. *Plinius* zou deeze toegeevenheid tot de Christenen hebben kunnen uitstrekken, doch dit zou een gunstbewys geweest zyn, waar voor hy buiten twyfel vreesde aanspraaklyk te zullen zyn, gemerkt de vreeze in welke men aan den eenen kant was wegens alle nieuwe zamenkomsten, en aan den anderen kant uit hoofde van de voortgangen, die de Christenheid maakte, waar door de Heidenen tot verslaagens toe verbaasd stonden. In deezer voege hebben de Vervolgers, die voortyds de Christenen in rust gelaaten hadden, gedagt niet te kunnen nalaaten hun te ontrusten, zo dra zy Vergaderingen vormden, die ze *Synodes* of *Synaxes* noemden. Voor 't overige hieldt men den raad, door *Mecenas* aan *Augustus* gegeeven, voor een grondregel van Staat, om naamlyk niet toe te laaten dat eenige nieuwe of vreemde Godsdienst ingevoerd, of toegelaaten wierd zich te versterken: dewyl het te dugten stondt dat onder dit voorwendzel zamenzweeringen en oproeren, de pesten der Opperheerschappyen, zouden ontstaan. Wy mogen derhalven besluiten dat *Plinius*, naar 't licht dat hy hadt, en de voorschriften van zyn ampt, handelde. Dit egter kan hem niet geheel en al ontschuldigen; dewyl de dwaaling, in welke hy verbleef, onder de overkomelyke moet geteld worden, en dus te zynen laste komt. Door het geloof der Christenen te onderzoeken, door de gronden waar op hun Godsdienst rustte na te gaan, zou hy eene overwinnende baarblyklykheid bespeurd hebben, genoegzaam om alle nevels van twyfeling te verdryven, en hem die kostelyke kroon, van welke hy anderen zogt te berooven, te doen verwerven.

„ Op dit berigt, heb ik het des te noodzaaklyker ge„ oordeeld, uit twee Slavinnen, welke bedienaressen ge„ noemd worden, door pynigingen te onderzoeken, wat „ 'er van de waarheid ware ".

Dit waren naastdenkelyk Diaconessen, of Vrouwen, die, in de Kerk eenigen dienst doende, gevolglyk konden verhaalen wat 'er omging. Apostel *Paulus* spreekt van *Phebe*, Diacones der Kerke te *Cenchereen*. De Christenen weigerden den slaaven niet eenig Kerklyk ampt waar te neemen, wan-

wanneer hunne Meesters het wilden toeſtaan. De evengemelde Apostel noemt *Oneſimus*, ſlaaf van *Philemon*; zyn' *medearbeider*. Dewyl het Burgerlyk Regt niet toeliet vrye menſchen te pynigen, neemt *Plinius* de gelegenheid waar om ſlavinnen de pyniging te doen ondergaan. 't Is waar dat in 't algemeen de getuigenisſen, tegen hunne Meesters ingebragt, niet wierden aangenomen, doch wanneer zy zich aan eenig Genoodſchap verbonden hadden, veranderde de zaak, en men kon hun dwingen om alles te melden, wat zy ten laste van zulk een Genoodſchap wisten. Weinig tyds daar naa zonderde *Trajanus* drie gevallen uit, in welke de Slaaven tegen hunne eigene Heeren moesten getuigen, te weeten, overſpel, bedriegelyk beſtuur van 's Lands geldmiddelen, en hoog verraad. *Plinius* merkte buiten twyfel de zaak der Christenen aan, als van zodanig een aart dat het belang des Staats eischte, dat de waarheid werd afgeperst. Door de Vrouwlyke kunne ten dien einde aan te grypen, ging hy te werk volgens het denkbeeld 't welk *Hadrianus* naderhand aan *Ulpianus* gaf, dat men, om, 't geen men weeten wil, te ontdekken, door die middelen moet beginnen welke ons het gemaklykst de ontdekking belooven. Dan in 't vervolg van tyd hebben onregtmaatige Overheden dit middel veel eer misbruikt, om valſche getuigenisſen in te winnen, welke zy zogten te krygen zo door ſtrafloosheid aan den aanbrenger te belooven, als door hun belooningen aan te bieden. Deswegen klaagt *Tertullianus*, dat men de Christenen deerlyk plaagde, door het opſpeuren van getuigenisſen der dienstboden. En 't was omtrent dien tyd dat *Severus*, dit misbruik bemerkende, op nieuw, de inbrengingen der Slaaven tegen hunne Heeren, als onvoldoende afkeurde. *Plinius* drong de zaak niet op het uiterſte, hy ontving de getuigenisſen zo als men ze hem gaf, zonder de pynigingen te verzwaaren, en daar door de ſlavinnen tegen haar beter weeten aan te doen ſpreeken: en zy hadden van haaren kant de opregtheid en ſtandvastigheid, om niets van de waarheid te verbergen. Dus werd de Landvoogd, wat de reden betrof, tegen de Christenen niet ingenomen; maar aan zyne vooroordeelen gekluisterd, vaart hy voort met hun veragtende aan te zien als hartnekkigen en onzinnigen.

„ Doch niet anders heb ik kunnen ontdekken, dan eene „ kwaade en buitenſpoorige bygeloovigheid, en daarom heb „ ik tot uwe raadgeeving myne toevlugt genomen, en de „ regtspleeging uitgeſteld ".

Dusdanig eene afſchetzing der Christenheid is zeer al-

gemeen by de Heidenſche Schryvers. *Cicero* hadt reeds den Joodſchen Godsdienst een *barbaarsch bygeloof* geheeten, daar byvoegende dat men 'er zich tegen aan moest kanten. *Tacitus* de Vriend van *Plinius* noemt den Christlyken Godsdienst een [*verderflyk overgeloof*] *exitiabilem ſuperſtitionem*. *Suetonius* mede een Vriend van *Plinius*, geeft dien den naam van [*een nieuw en ſchadelyk overgeloof*] *ſuperſtitionem novam & maleficam*. *Plinius* doet desgelyks, ſchoon hy verzekerd dat 'er niets kwaads, niets gevaarlyks, in dien Godsdienst was. Hy ſpot ook vinnig, in zyne *Lofreden*, met ik weet niet welke verborgenheden, van eenen vreemden Godsdienst. *Lucianus*, een heftig tegenſtander van die zelfde leere, noemt ze [*eene nieuwe verborgenheid*] [illegible], en ſpottenderwyze, [*eene verwonderlyke wysheid*] [illegible]. De onkunde en vooringenomenheid kan geen andere taal voeren. In deezer voege heeft ten allen tyde eene dwaaze hoogmoed, de nederige verdienſte veragt, en de ſtoute onderdrukt, de ſchroomagtige onſchuld met voeten getreeden. Is *Plinius*, uit zyn eigen aart zo zagtzinnig zo billyk, het ſpoor niet geheel byster, wanneer hy uit getuigenisſen, gelyk wy bygebragt hebben, beſluit dat de Christenen overgegeeven zyn aan *eene kwaade en buitenſpoorige bygeloovigheid*? Waar is het *kwaade*, waar is het *buitenſpoorige*, in alles wat hy ontdekt en bygebragt heeft? Wist hy iets beters in alle de leerſtukken, in alle de Godsdienst-oefeningen van het Heidendom, waar aan hy verbonden was? Hadt hy niet veel eer, in het Euangelie, de afſchaffing van alle die harsſenſchimmen en buitenſpoorigheden, die dus lang het menſchlyk geſlacht onteerden, moeten ontdekken? Is het verſchoonlyk zyn oogen te ſluiten, te midden van zo veel lichts? Veel verwyts zeker kan men deswegen *Plinius* doen: maar dat zelfde *Bithynie* heeft in gevolge van tyd een Landvoogd gehad, die veel meer te veroordeelen was, een verkeerd Philoſooph, die als een ſpitsvindig redentwister tegen den Christlyken Godsdienst uitvoer, en als een Dwingeland denzelven wilde verdelgen; terwyl hy uit al zyn vermogen de bloeddorst des Keizers aanhitſte tegen eene Leere, die hy, om boven zyne voorgangers uit te munten [*eene oudwyfſche en godloeze bygeloovigheid*] *anilem & impiam ſuperſtitionem*, noemde. Dit kan men in 't breede zien in het vyfde Boek van *Lactantius*.

„ Want de zaak kwam ons aanmerkelyk genoeg voor, om-
„ 'er raad over te vraagen, in 't byzonder ter oorzaake van
„ het groote getal der geenen, die 'er zyn ingewikkeld:

„ want

„ want veelen, van allerleien ouderdom en rang, en van
„ beide kunne, zyn in gevaar of zullen 'er in geraaken; want
„ die besmetting heeft zich niet alleen in de steden, maar
„ over de dorpen en het land verspreid, doch zy schynt ge-
„ stuit en verbeterd te kunnen worden".

't Was die verbaazend groote menigte van Christenen, die de Vorsten en Overheden de meeste moeilykheid baarde. Zy bemerkten duidelyk dat zy de Christenen niet konden uitroeijen, zonder den Staat te ontvolken, en de Landschappen te verwoesten. Deeze overweeging veroorzaakte dat men te *Rome* dikmaal het besluit nam, om het getal der doodstraffen veel eer te verminderen dan te vergrooten, en voorwaar is dit in 't algemeen de wysste keuze te agten, wanneer het getal der Overtreederen zeer groot is. Het neemen van den tienden man om hem ter dood te vonnisfen, in den oorlog, spruit uit dat zelfde beginzel; de misdaad blyft dan niet ongestraft, schoon alle de misdaadigen niet verlooren gaan. *Titus Livius* verhaalt egter dat een geheele bende van vier duizend mannen in 't openbaar te *Rome* met den byl onthoofd wierd. Gewigtige redenen moeten 'er weezen om een zo groot aantal tot afschrikkende voorbeelden te stellen. Het geval met de Christenen was van eenen geheel anderen aart, het ware de hoogstgaande onregtvaardigheid geweest hun als boosdoenders te behandelen, dewyl zy in den Staat geene onrust verwekten, noch iemand beledigden. Was het dan geen toppunt van dwaasheid en van woede in de Heidenen geweest, wanneer zy liever het heelal ontvolkt dan het Christendom geduld hadden? *Tertullianus* vraagt aan *Scapula*, *Wat zult gy beginnen met zo veel duizenden van menschen van beiderlei kunne, van allerleien ouderdom en staat, die u voorkomen? Hoe veele brandstapels en zwaarden zult gy noodig hebben? In welken toestand zult gy* Carthago *brengen door den tienden man te dooden?* enz. Waar op hy verhaalt hoe een Landvoogd in *Asie* de ontzaglyke menigte van Christenen, die zich zelven ter straffe aanbooden, ziende, weinigen strafte en alle de anderen ontsloeg. De bloeddorst heeft nimmer sterker gewoed dan onder *Diocletianus*, en dit was de laatste pooging van den geest der vervolging. Eene aanmerklyke stad in *Phrygie*, welker inwoonders allen Christenen waren, werd toen in brand gestooken, zo dat niemand de vlammen ontkwam.

„ In de daad het blykt genoeg dat de Tempels, die reeds
„ algemeen verlaaten waren, weder bezogt, de heilige ver-
„ rigtingen, langen tyd stil gehouden, weder heryat, en de
„ offeranden tamelyk weder verkogt worden, daar men te

„ voo-

„ vooren zeer zeldzaam een' kooper toe aantrof: waar uit „ men gemakkelyk kan opmaaken hoe groot een hoop men„ schen verbeterd kan worden, wanneer 'er plaats van be„ louw over is".

Wanneer men op dit berigt als nauwkeurig kan vertrouwen, moeten de Christenen in *Bithynie* zeer zwak geweest, of *Plinius* moet hun een ontzaglyke vreeze aangejaagd hebben. Het blykt niet te min dat hy zich bedroog in die gedagte, dat de Christlyke Godsdienst zo ligt kon onderdrukt en vernietigd worden: want naa hem heeft men, in *Bithynie* en *Pontus*, eene menigte van Christenen gezien, die wel duidelyk toonden dat het bloed der Martelaaren een vrugtbaar zaad voor de Kerk geweest was. De Kerklyke geschiedenis gewaagt dikmaal van den luistervollen staat der Kerken te *Nicea* en *Nicomedie* in *Bithynie*, te *Neocesarea* en *Heraclea* in *Pontus*, van het magtige aantal Christenen, die zich ophielden in *Phrygie* en *Galatie*, nabuurige landschappen. *Diocletianus* zelve, die zyn hof en verblyfplaats te *Nicomedie* hadt, was niet magtig de Christenen aldaar te verdelgen. Men moet egter niet in twyfel trekken 't geen *Plinius* vermeldt, van veeler wederkeeren tot den afgodendienst. Apostel *Paulus* zelve klaagt dat de *Galaters* van den beginne zich schuldig maakten aan eenen schandelyken afval. Om de zodanigen, die stonden te waggelen, te doen vallen, stelt *Plinius* voor hun de hoop van straffoosheid te vergunnen; van dit lokaas hebben verscheide Keizers zich bediend. Men vindt zelfs een bevel van *Maximinus*, 't welk inhoudt dat men hun moet streelen, door zagtheid trekken. Volgens het Romeinsche Regt, mogt een Regter niet vatbaar weezen voor medelyden, noch zich eenigermaate laaten beweegen door eenig soort van smeekingen, hoe aandoenlyk ook opgesteld en voortgebragt. Dan *Plinius* geloofde met reden op een ander regt te mogen bouwen, en schynt deeze Wet der XII Tafelen te herroepen. *Sanatibus idem jus esto quam fortibus.* [*Den verbeterlyken zy het zelfde Regt als den Vroomen.*]

Het staat nu aan den Leezer om uit alles wat wy tot nog gezegd hebben de som op te maaken, 't welk een soort van vonnis zal weezen over *Plinius* zelve. Deeze zal hier op uit komen dat hy zaaken tot zynen laste en andere tot zyne verschooning heeft. Hy heeft de berigten, welke hy ontving, getrouw aan zynen Heer overgebragt: hy wilde zich van de zagtste middelen bedienen: zie daar wat ten zynen voordeele pleit. Maar hy hadt de Leer, waar over hy wilde oordeelen, niet genoegzaam onderzogt, en naa niets dan on-

schuld

ſchuld bemerkt te hebben, beſluit hy egter om de Christenen te veroordeelen en ſchuldig te verklaaren: zie daar een regtmaatig onderwerp om de zwakheid en verblindheid van een der agtbaarſte mannen te beſchreijen. Wy erkennen niet tegenſtaande zulks nogmaals dat de Voorzienigheid waarlyk zyn getuigenis bewaard heeft, een getuigenis, 't welk alles heeft wat het behoeft, om 't zelve geloofwaardig te doen zyn, en genoegzaam in ſtaat is om de lasterlyke beſchuldigingen tegen de Christenheid ter bane gebragt, uit den weg te ruimen.

HET ANTWOORD VAN TRAJANUS.

Dit antwoord is misſchien het ſlegtst opgeſtelde van allen immer door dien Keizer aan *Plinius* geſchreeven. Men behoeft zich des niet grootlyks te verwonderen. 't Was een der neteligſte gevallen voor eenen ouden Oorlogsheld, die nimmer op iets anders dan zyn zaak gedagt hadt, en dus verre was van zich regtmaatige denkbeelden te vormen over den waaren Godsdienst, de regten van 't geweeten, en het aanbelang van een ſtuk, 't welk hy verwarde met die heimlyke Vergaderingen, welke hier en daar in zyn Ryk, om beuzelagtige oorzaaken, gehouden wierden. *Trajanus* was in zynen aart goed en zagtmoedig, hoedanigheden waar door hy den bynaam van *Optimus* of *den Besten* verwierf. 't Gebrek aan licht en de godsvrugt, met welke hy zyne Godheden eerde, kwamen tegen deeze goede hoedanigheden op. En heeft men te midden van de Christenheid, en in veel verlichter eeuwen, niet gezien, dat Vorſten, door eenen valſchen yver verblind, niet in twyfel ſtonden om hunne getrouwſte Onderdaanen daar aan op te offeren, en de doodlykſte rollen voor hunnen Staat te ſpeelen: zich een bewind over de geweetens aanmaatigende, 't geen hun in geenen deele toekwam?

„ *Gy hebt, myn* Plinius, *in het onderzoek der zaaken, we-*
„ *gens die u als Christenen waren aangebragt, eene handelwyze*
„ *gehouden gelyk 't behoorde: want men kan in 't algemeen gee-*
„ *ne vastſtelling maaken, welke als een gezette regel, in dit ſlag*
„ *van zaaken, kan dienen*".

Het geval der Christenen behoorde onder dat ſoort 't welk den naam van buitengemeene gevallen droeg, dewyl de Wetten daar over niet ſpraaken. *Trajanus* noemt het onderzoek, 't welk *Plinius* in dit ſtuk gedaan hadt *actum*, en keurt het goed, merkende die zaak aan als overgelaaten aan de Kunde der Overheden en het gezag des Keizers.

„ *Men*

„ *Men moet hun niet laaten opzoeken, indien ze aangebragt*
„ *en overtuigd worden, moet men ze straffen*".

Zie daar het besluit en te gelyk eene tegenzeggelykheid. *Tertullianus* zegt in zyne *Verdeediginge*, dat *Trajanus* bevolen hadt de Christenen niet op te zoeken, maar, wanneer ze zich voordeeden, te straffen. 't Welk *Eusebius* in deezer voege heeft overgezet, τὸ χριστιανῶν φῦλον μὴ ἐξητεῖσθαι μὲν, ἐμπεσὸν δὲ κολάζεσθαι, dat is, *dat men na de Christenen wel geen onderzoek zou doen, maar hun, wanneer ze in handen kwamen, egter straffen zou.* De woorden nogtans in den Brief aan *Plinius*, zo even bygebragt, behelzen meer, zy eischen ook de overtuiging. Het vroegste gebruik te *Rome* was dat niemand zonder beschuldiger veroordeeld wierd. *Cicero* geeft dit met ronde woorden te kennen in zyne Redenvoering voor *Roscius Amerinus*. Maar de oude wyze van gerigtshandel werd merklyk veranderd, en men vindt voorbeelden van veroordeelingen zonder eenige wettige voorafgaande beschuldiging. In zulken slag van handel waren de Christenen ingewikkeld, men verwaardigde hun niet met eene beschuldiging, alles, gelyk wy gezegd hebben, was vervangen in den enkelen naam. De Overheden waren amptshalven verpligt hun op te zoeken en vervolgens te straffen als vervat in deeze *Mandata* [bevelen] van welke de Regtsgeleerde *Martianus* melding maakt. *Mandatis*, zegt hy, *cavetur ut præsides sacrilegos, latrones, plagiarios, conquirant, & prout quisque deliquerit, in eum animadvertant. Door de bevelen wordt zorg gedraagen dat de Oversten de heiligschenders, dieven en rontselaars opzoeken, en elk naar verdiensten straffen. Trajanus* ontheft hier de Christenen van dit opzoeken als zynde noch heiligschenders, noch dieven, of die iets deeden, 't welk den Staat ontrustte, en dat gelegenheid gaf tot buitengewoone en wettige opspeuringen. Hy wil derhalven dat men hun, wanneer 'er geene beschuldigers voor handen zyn, eene volmaakte gerustheid laat genieten, zonder tegen hen die bevelen te doen gelden, welke ten aanziene van schelmen en verstoorders van de algemeene rust gegeeven waren. Wanneer de Landvoogden zodanige onderzoekingen deeden, gebruikten zy daar toe menschen, die, in de Boeken over 't Burgerlyk Regt, de naamen van *Irenarchæ* & *Curiosi* draagen. Maar deeze onderzoekers, van eenen minderen rang, waren veeltyds slegte en ondeugende menschen, lasteraars en kwaadspreekers. 't Was derhalven eene groote weldaad aan de Christenen beweezen, dat zy ontheven wierden van zodanige opzoekingen. *Tertullianus* schynt dit niet genoeg in aanmerkinge genomen te hebben,

en

en zyne Africaanſche vuurigheid van geest vervoert hem te ver, wanneer hy deeze Uitroepen tegen het Wederſchrift van *Trajanus* op een ſtapelt. *O Sententiam neceſſitate confuſam! negat inquirendos ut innocentes; & mandat puniendos ut nocentes. Parcit & ſævit: diſſimulat & animadvertit. Quid te ipſum cenſura circumvenit? Si damnas cur non & inquiris? Si non inquiris cur non & abſolvis?* &c. [*O Vonnis door noodzaaklykheid verward! hy verbiedt het onderzoeken, als zynde zy onſchuldig, en beveelt het ſtraffen, als waren zy ſchuldig. Hy verſchoont en ſlaat tot wreedheid over. Hy veinst en ſtraft. Welk een oordeel zal u zelven treffen? Indien gy veroordeelt, waarom onderzoekt gy dan ook niet? Indien gy niet onderzoekt, waarom verleent gy dan geene vryheid? enz.* 't Is zeker dat *Trajanus*, het Regt wel handhavende, de Christenen geheel en al hadt moeten verſchoonen: doch het gaat niet min vast dat hy alles voor hun heeft willen doen, 't welk hy geloofde te kunnen doen, als een goed Vorst en een Vader zyner Onderdaanen. Men hadt ook andere zaaken, in welken men dien voet hieldt, waar op men mede vry algemeen over al in de Geregtshoven te werk gaat, om naamlyk de beſchuldigden en overtuigden te veroordeelen, en die geenen, tegen welken niets ingebragt was, niet op te zoeken. De goedaartigheid van *Trajanus* ſtrekte zich nog verder uit: hy wilde niet dat men de Christen, reeds beſchuldigd en gevat, pynigde om hun de medepligtigen te doen klappen. Zonder deeze verzagting, bevondt zich, wanneer één Christen in de handen des Regters geraakt was, de geheele Kerk dier plaatſe in de hevigſte ontroering, vreezende dat de pynigingen de naamen der geenen, die den zelfden Godsdienst beleden, dien ongelukkigen ten halze zouden uitwringen. In plaats dat in alle andere gevallen, die den Staat en het algemeene welweezen betroffen, de opſpeurende oplettenheid der Regters geen paalen hadt of behoorde te hebben, naardien het van belang is het geringſte zelf van groote misdryven te ontdekken, ſtelt *Trajanus* hier perk, en verbiedt zulks om zo te ſpreeken, willende dat men de oogen ſluite voor alle gevallen waar in geene plegtige en vrywillige beſchuldiging gevonden wierd. Schoon derhalven het antwoord van deezen Vorst, gelyk wy by den aanvang opmerkten, niet juist is opgeſteld, ſtrekt het egter tot eer van zyne menschlievendheid en van zyne goede inzigten. Hadden zyne Opvolgers zich bepaald om den inhoud van deezen Brief aan *Plinius* te volgen, de Kerk was niet een en andermaal op 't punt des ondergangs geweest, geheel door ſtroomen bloeds overſtroomd. Men moet,

om

om des gepaste kundigheden te verkrygen, de Kerklyke Geſchiedenis leezen. Voor 't overige bepaalt *Trajanus* de ſtraffe niet welke den beſchuldigden, en overtuigden, moest worden aangedaan. In den beginne werden de Christenen met den zwaarde geſtraft, welke ſtraf de minst wreede en minst ſchandelyke was. *Nero* 't is waar heeft allerlei wreedheden tegen hun te werk geſteld; maar hy was *Nero*. Men kwam daar toe naa den tyd van *Trajanus*, en de verhaalen van de ſtraffen, eene menigte Martelaaren aangedaan, doen de menschlyke natuur beeven. *Crucibus*, zegt *Tertullianus*, *& ſtipitibus imponitis Christianos. Unguibus deraditis latera Christianorum. Cervices ponimus, ad bestias impellimur, ignibus urimur, in metalla damnamur... Sic nos ad Deum expanſos ungulæ fodiant, cruces ſuſpendant, ignes lambant, gladii guttura detruncent, beſtiæ inſoliant* &c. dat is, *Gy kruyzigt de Christenen en zet hun op ſtaaken. Met klauwen verſcheurt gy hunne zyden. Wy leggen den hals onder den byl, wy worden den beesten voorgeworpen, wy branden in de martelvuuren en worden tot de bergwerken verbannen. In deezer voegen doorſteeken ons de klauwen, terwyl wy voor God uitgeſtrekt hangen, men hegt ons aan kruiſen, de vuurvlammen dwarrelen om ons heenen, de zwaarden houwen ons het hoofd af, de wilde dieren verſcheuren ons*, enz.

„ *Zo egter, dat wie ontkent een Christen zyn, en dat met*
„ *de daad (dat is door onze Godheden aan te roepen,) toont,*
„ *vergiffenis op zyne bekeering ontvange, al ware hy te voo-*
„ *ren verdagt geweest*".

Dit is nog, om zo te ſpreeken een toegift van goedertierenheid, ten minſten het moet *Trajanus* in dat licht zyn voorgekomen. Niet voldaan met het opzoeken der geenen, die niet beſchuldigd waren te verbieden, wil hy aan de zodanigen ook genade bewyzen, onder de enkele voorwaarde zelf van bekeering. Hy wist niet dat die bekeering de grootſte misdaad was welke zy konden begaan. De Landvoogd *Emilianus* dagt hier over op dezelfde wyze als *Trajanus*, wanneer hy den Biſchop *Dionyſius* van ondankbaarheid beſchuldigt: dewyl hy de genade van Keizer *Valerianus*, hem op dezelfde voorwaarde aangebooden, niet wilde aanvaarden. 't Is waarlyk de gewoonte by de Regtbanken niet, om de misdaaden den geenen die zich bekeeren kwyt te ſchelden: want gelyk men zegt, *wie zal misdaadig zyn, indien hy met ontkennen vry kan raaken?* mag men 'er byvoegen: *wie zal ſtrafbaar weezen, als het genoeg is zich te bekeeren?* Maar hadt *Trajanus* hier zyn oogmerk bereikt, zo zou nimmer eenige goedertierenheid der Kerke nadeeliger geweest zyn dan

de zyne. 't Was haar beter dat de ſtrengheid de Belyders de kroon op het hoofd drukte, dan dat de toegeevenheid hun deeze ontname. In deezer voege hebben de Vyanden van den Godsdienst, ten allen tyde, allerlei wegen ingeſlaagen om dit gebouw te verwoesten, 't welk de Godlyke Bouwmeester veilig gemaakt hadt voor alle hunne aanvallen, die Kerk, welke, volgens de belofte des Zaligmaakers, *de poorten der helle nooit zullen overweldigen.* Alle de verhaalen van de Martelaaren zyn vol van edelmoedige antwoorden op dergelyke voorſlagen gegeeven. *Emilianus*, van wien wy zo even ſpraaken, ging zo verre in het aanbieden van ontſlag aan *Dionyſius*, dat hy hem dit vergunde, wanneer hy, den Christlyken Godsdienst aankleevende, de Heidenſche daar by wilde voegen: hier uit blykt middag klaar hoe weinig kennis de Overheden van den Christlyken Godsdienst hadden. Wy moeten nogtans aanmerken dat *Trajanus* zich niet vergenoegt met eene enkel mondelyke bekentenisſe van bekeering, hy wil dat 'er een daadlyk getuigenis bykome, dat zy den Goden des Heidendoms offeranden toebragten. Dit vermeerderde de misdaad des afvals niet, deeze was geheel gepleegd zo dra een Christen den Zaligmaaker verloochend hadt; doch de vervolgers verbeeldden zich, dat hoe meer verrigtingen, tegen den Christlyken Godsdienst ſtrydig, zy hun deeden begaan, daar door de wederkeering van den afvalligen tot dien Godsdienst te bezwaarlyker wierd. Dit was in de daad waar ten opzigte van de boetedoeningen, welken de Kerke hun oplei, boetedoeningen in zich zelven ſtreng, en welker ſtrengheid nog vermeerderde, naar maate van de onteeringen die zy der Kerke hadden aangedaan. De gevallenen konden niet weder in de Kerk komen, dan, naa zeer langduurige en zeer vernederende blyken van berouw gegeeven hebbende, plegtig vergiffenis van hun misdryf te verzoeken, en zomtyds deedt men hun een geſchrift ondertekenen, 't welk de bekentenis daar van behelsde. Om tot de Heidenen weder te keeren, deezen waren zeer geſteld op den eed der Christenen, en ſpanden alle hunne vermogens zamen om hun te beweegen dat zy by eenige valſche godheid, of den beſchermgod des Keizers zweerden; dan waare geloovigen weigerden ſtandvastig zodanige daad te pleegen, weetende dat de eed een deel van den Godsdienst is, dat, gelyk alle de andere, tot het eenig Opperst Wezen behoort. Naa den tyd van *Trajanus* vergenoegden zich de Landvoogden dikwyls met de geringſte blyken van ontkenning, met het minſte woord hun in de pynigingen ontſnapt,

en wanneer zy zo verre een Christen aan 't waggelen gebragt hadden, rekenden zy hem overwonnen te hebben en zonden hem weg, zonder zyne ſtandvastigheid op ſterker proeven te zetten, vreezende dat hy weder nieuwen moed mogt neemen. Een ander middel, waar in zy veel behaagen ſchepten, beſtondt hier in, dat zy geweld gebruikten en de Christenen na de altaaren ſleepten, en hun dwongen om wierook te offeren, te knielen en aanbiddingen te doen, tot welke verrigtingen zy hun lichaam dwongen terwyl hun wil daaraan geen het minſte deel hadt. Jammerlyke verblindheid der menſchenkinderen, die vermaak ſcheppen in de een den ander te pynigen, wegens de zaak van hun algemeen welweezen, wegens Waarheden geſchikt om hun met de nauwſte banden aan elkander te verbinden, en 't zamen te wandelen op den weg des heils! *Marcus Antoninus* bemerkte klaar hoe onredelyk zodanige handelingen waren, en verboodt ze, niet willende dat men de Christenen bewoog ter verzaakinge langs eenigen weg, ἐις μεζάνοιαν μὴ μετάχειν. Hoe heeft het denkbeeld van gedwongene bekeeringen kunnen opkomen in Christenen, de Christenen vervolgende, in veel verlichter eeuwen?

„ *Maar de naamlooze ſchriften, welken aangeboden worden, moeten in geene misdaaden plaats hebben, want zy zyn van het allerkwaadſte voorbeeld en paſſen onze eeuwe niet* ".

Deeze wet is zo zeer eene grondregel van de natuurlyke billykheid als van 't Burgerlyk Regt. Men vindt in de *Pandecten* het voorſchrift naar 't welke eene beſchuldiging moet opgeſteld, en, door den beſchuldiger, getekend zyn. Dewyl 'er gevaar in ſteekt dat men anderen beſchuldigt, om dat de valſche beſchuldigingen op den kop nederdaalen der beſchuldigeren, wederhoudt de onvermydelyke noodzaake om zyn naam op en zich voor beſchuldiger uit te geeven, allen die het zonder grond willen doen, en voorkomt dus de ſchreeuwende misbruiken en onophoudelyk wanordens, waar aan de Maatſchappy zou bloot geſteld weezen, ware het genoeg een kwaad opzet te hebben, om de rust van eenen ander te ſtooren. Alle naamlooze aanklagte wordt met regt als een faamroovend lasterſchrift gehouden. *Trajanus* handelt derhalven als een Verſtandig Vorst, wanneer hy die aanklagten verbiedt, en hy verklaart met regt, dat zy *onze eeuwe niet paſſen*, dat is, onze regeering, die zich aankant tegen de gebruiken in de voorgaande ongelukkige regeeringen, wanneer ſnoode aanbrengers den Staat het onderst boven

ven gekeerd en braave mannen ongelukkig gemaakt hadden. Deeze Overbrengers waren de werktuigen geweest van welken *Domitianus* zich bediende om *Rome* in vrees te houden, en te onderdrukken. De ſchrik dien zy daar verſpreidden, beklemde aller hart. *Wy hebben*, zegt *Tacitus* in het tweede Hoofdſt. van het leven van *Agricola*. *Wy hebben voorwaar een groot bewys onzer lydzaamheid gegeeven: en gelyk de oude eeuwe gezien heeft wat het uiterſt in de vryheid was, alzo wy wat in de ſlaaverny, zynde door de onderzoekingen zelfs de gemeenſchap van ſpreeken en hooren ons benomen. 't Geheugen zelfs zouden wy met de ſtemme verlooren hebben, ſtondt het zo wel in onze magt te vergeeten als te zwygen.*

Dit is de inhoud der twee berugte Brieven van *Plinius* en *Trajanus*, de Christenen betreffende. Wy hebben geene zwaarigheid gemaakt ons daar over breed uit te laaten, zy verdienen zulks, en men mag zeggen dat zy alleen genoegzaam zouden weezen om de Verzameling der Brieven van *Plinius* in groote waarde te doen houden (*).

(*) De Heer *Formey* erkent, wat de geleerde aanmerkingen betreft, veel verſchuldigd te zyn aan *F. Balduinus* een beroemd Regtsgeleerde, die over deeze twee Brieven eene Verklaaring geſchreeven heeft, welke gevonden wordt agter de uitgave der *Brieven van Plinius* door *Veenbuſius* te Bremen, in 8vo.

WAARNEEMINGEN WEGENS EEN ONTWRIGTEN SCHOUDER, WELKE NIET WEDER KONDE HERSTELD WORDEN, AANTOONENDE DE BELETZELEN, WAAR DOOR DEZELVE ONHERSTELBAAR WAS, ZO ALS DIE DOOR DE ONTLEEDING ONTDEKT WERDEN; NEVENS EENIGE ALGEMEENE AANMERKINGEN OVER DE ONTWRIGTINGEN VAN DAT DEEL; DOOR HENRIK THOMSON, *Heelmeester van het Gasthuis te Londen* (*).

DE moeielykheid, welke zig doorgaans opdoet in de herſtelling van een Ontwrigten Schouder, en de onmogelykheid, die men ſomtyds by ongeval ondervind, om dat oogmerk te bereiken, hebben den Heelmeesteren niet weinig zorge gebaard, om de wezentlyke oorzaak daar van te ontdekken:

(*) Medical obſervations and inquiries, by a Society of Phyſicians in London. Vol. II: pag. 340.

ken: ſommigen hebben zig verbeeld, dat de beletzelen ontſtonden uit een al te groote ſamentrekking van de Spieren, die de uitrekking tegenſtand boden, en beletteden, dat het hoofd van het Opperarmbeen in een regte lyn met die holligheid van het Schouderblad, welke de Geledingholte maakt, gebragt word; daar anderen wederom gedagt hebben, dat de verhindering aan een ſcheur of ſpleet van den beursband, door welke het hoofd van het Opperarmbeen was heen gedrongen, te wyten ware; zo dat, wanneer men eenig geweld gebruikt, om het Lid uit te rekken, de geſcheurde beursband als dan een knelling maakte rondom den hals van het Opperarmbeen, zyn hoofd nog vaster omvattede en de herſtelling belettede.

Van de ſcheuring van den beursband is door veele Schryvers gewag gemaakt; doch alleen maar in algemeene bewoordingen, en niet bepaaldelyk, en men kan, uit hun Schriften, geen klaar denkbeeld van den aart der zelve vormen.

Aan den anderen kant heeft men ook gegist gehad, dat de band, in ſtaat was, van verlengd te konnen worden, uit een onderſtelling, dat dezelve veerkragt had; en men heeft zig verbeeld, dat het menigvuldig weder uitvallen van herſtelde Schouders, door beweeging, uit een verſlapping van den band voortkwam, of daar uit dat dezelve zyne natuurlyke veerkragt nog niet weder bekomen had: naardien derhalve de bekwame gelegentheden van den wezentlyken ſtaat van dit geval, door Ontleeding, in zodanige voorvallen, daar de herſtelling niet bewerkt konde worden, zig zeldzaam opdoen; zo zal het volgende oprecht verhaal van een geval, dat onlangs onder myne behandeling voorgevallen is, in ſommige opzichten, hoope ik, dienen konnen, om dat gene, het welk tot nog toe onder de Konſt-oeffenaars een geſchilpunt is geweest, op te helderen.

EERSTE GEVAL.

Den 6de December 1760. werd *William Robinſon*, omtrent vyftig jaaren oud, in het Gasthuis te Londen gebragt, om van een ongemak ontheft te worden, dat hy gekregen had, door het ſchielyk te rug ſpringen van een rad, waar aan hy bezig was een touw te ſlaan.

By het onderzoek vond ik een volkomen Ontwrigting van den Schouder; derzelver verſchynſelen waren, een merkelyke holligheid onder den top van den Schouder, daar het hoofd van het Opperarmbeen behoorde geweest te zyn; de Elleboog was eenigermate opgeheven, en buitenwaards gedraaid, en kon niet digt aan de zyde van het Lighaam gebragt worden, en het midden van den Arm had een zichtbaare bogt; by het op-

opligten van den Arm, en het plaatzen van de vingers in den Oxel, bevond men het hoofd van het Opperarmbeen aldaar zeer hoog geplaatst te zyn. Ik ondernam de herſtelling door een zagte uitrekking, beſtierende het ontwrigte been, zo goed ik kon, met myn handen, doch vrugteloos. Ik leide hem toen op den grond, en, my zelven tegen hem over geplaatst hebbende, beproefde ik de herſtelling met de hiel, welke ik wist gelukt te weezen, als andere handelwyzen mislukt waren, doch deze proef liep ook vrugteloos af; en niet genegen zynde, gebruik te maaken van geweldiger middelen, dewyl ſomtyds zulke groote uitrekkingen groote kwetzing aan de deelen toebrengen, dagt my veiliger te zyn, alle verdere poogingen te ſtaaken, tot dat de ligte ſmarte en ſpanning, onvermydelyk uit zulke pogingen ontſtaande, geweken waren; maar dewyl de man by ongeluk een onhandelbaar Mensch was, en te ongeſchikt, om behoorlyk gedekt in 't bed gehouden te worden, zo verviel hy door deze en ſommige andere omſtandigheden, in een groote koude, welke een koorts, van een geweldige keelontſteeking verzeld, voortbragt, waar aan hy op den 24ſten derzelver maand ſtierf, agttien dagen in het Gasthuis geweest zynde.

By het ontleeden der deelen, nam men waar, dat de *Musculus deltoides* merkelyk gerekt en geſpannen was, daar door de ſchynbaarheid van een bogt van het midden des Arms veroorzakende, door dien het hoofd van het Opperarmbeen die Spier zo ver uit haar natuurlyke plaats gevoerd had. De *Coracobrachialis* was een weinig geſpannen, doch het breede hoofd van den *Biceps*, dat met denzelven ſamen gevoegd is, was het lange en ronde hoofd van deze laatst genoemde Spier, dat van den hals van het Schouderblad, digt by den opperſten rand van zyn holligheid, zyn oorſprong neemt, en 't welk, in een gezonden ſtaat, kruisſelings over het Lid gaat, en langs een groef loopt, die ten dien einde in het hoofd van het Opperarmbeen gevormd is, om met het andere hoofd vereenigd te worden, maakte een groote bogt, en veroorzaakte daar door, een onoverkomelyke buiging van den Voorarm. Een bewys van de ongevoegelykheid van, in deze gevallen, op eenigerlei wyze den Voorarm uit te rekken, die zo veel mogelyk is behoorde gebogen te worden, om dat gedeelte van den *Biceps* te verſlappen, daar die anderſins blyken zou een merkelyke verhindering voor de herſtelling te wezen.

Ik nam den *Deltoides Pectoralis*, *Coracobrachialis*, het breede hoofd van den *Biceps*, den *Latiſſimus dorſi* en *Teres major*, van hun vasthegtingen aan het Opperarmbeen en Schouderblad

weg, om met grooter vryheid en naauwkeurigheid den Beursband van het Gewrigt, en de legging van het hoofd des beens te mogen onderzoeken. Dit verſchafte een gezicht van het peezig uitſpanſel van den *Supra*- en *Infraſpinatus*, over het voorſte gedeelte van den Beursband uitgeſpreid, welke in een ſtaat van groote ſpanning ſcheenen te weezen, maar het peezig uitſpanſel van den *Teres minor*, dat met het peezig uitſpanſel der voorgemelde ſamengehegt is, was ſlap, terwyl de Arm by de zyde van het lighaam neerhing. Onder het peezig uitſpanſel werd men een ongeſchikt lighaam gewaar, op het gevoel gelykende naar verſcheiden losſe beenſtukken, welke zig omtrent twee duimen breed nederwaards op het lighaam van het Opperarmbeen uitſtrekten, dit lighaam was naar binnen en naar buiten toe beweeglyk. Ik ſnee dwarsch door het bovenſte gedeelte van het peezig uitſpanſel, en ook door den Beursband by zyn hegting aan het bovenſte gedeelte van den hals van het Schouderblad (waar aan dezelve, gelyk in een natuurlyken ſtaat, vast was), en vervolgde myn inſnyding, zo aan den binnen als buiten kant, naar beneden toe, om zo de gemelde beenklomp geheel en al in te ſluiten. Op het draaijen van dit verdeelde deel naar beneden toe, het gene my in dit te verrigten eenige moeite verſchafte, kwam het hoofd van het Schouderblad te voorſchyn, 't welk in een natuurlyken ſtaat was, en de beenklomp werd bevonden verſcheide ſtukken van gebroken been te wezen, met een vleeschagtige zelfſtandigheid vermengd, en aan zyn onderſte gedeelte vereenigd met een beenig uitwas, welke uit het lighaam van het Opperarmbeen was uitgeſproten, en dat ik, door het ſtuk naar beneden toe te draaijen, genoodzaakt was in ſtukken te breeken. Alles hing vast aan de inwendige oppervlakte van het verdeelde gedeelte van het peesagtig uitſpanſel. Het bovenſte gedeelte van het lighaam van het Opperarmbeen, zo ver als het in het gezicht kwam, werd bevonden ſplinteragtig te weezen, doch hoe ver zodanig gebrooken deel zig naar het hoofd toe uitſtrekte, kon men toen nog niet met zekerheid bepaalen, en het beenvlies was omtrent een duim onder hetzelve afgeſcheurd: by het wegneemen van den Arm met het Schouderblad van het lighaam, had ik gelegenheid om de legging van het hoofd van het Opperarmbeen te onderzoeken, 't gene ik geplaatst vond aan den binnenkant van den hals van het Schouderblad, by den wortel van den *Proceſſus coracoideus*, en tuſſchen de *Subſcapularis* en *Serratus major anticus*. De Bloedvaten en Zenuwen lagen aan de binnen zyde en het voorſte gedeelte van het hoofd van het Opperarmbeen, en waren

in

in generleiwyze door het zelve gedrukt. Het hoofd van het Opperarmbeen was omzwagteld met een vetvlies, welkers binnen zyde, of dat gedeelte, 't welk onmiddelyk het hoofd van het been influit, ſcheen, toen het geopend was, een glad gemaakt vlies te weezen, dat door verſcheiden draaden, die overdwarsch liepen, en daar door ongeſchikte holligheden tusſchen zig vormden, oneffen gemaakt was, in welk vlies een weinig ſlym, naar Ledenwater gelykende, bevat werd.

Tot dus verre had ik de legging van de deelen in het Gasthuis onderzogt, in de tegenwoordigheid van myn Kunstbroeders, de Heeren GRINDAL, RISOLIERE en NEALE, Dr. ANDRE, Dr. MACKENZIE, en veele andere Heeren Konstgenoten; maar verſteeken zynde van Dr. HUNTERS gezelſchap, om wien men ten dien einde gezonden had, en wel weetende, dat hy dit onderwerp zeer naauwkeurig overwoogen had, en dat hy van gedagten was, dat de Beursband doorgaans by deze gelegenheden geſcheurd was, en dat de wyze van ſcheuring de herſtelling gemakkelyk, moeielyk of onmoenlyk maaken kon, en daar deze de eerſte gelegenheid was, om de deelen van een nieuwe Ontwrigting na te ſpooren, zo verzogt ik, dat wy alle verder onderzoek ſtaaken mogten, tot dat ik met des Geneesheers tegenwoordigheid vereerd was, my op dien tyd, verbeeldende, dat de beurs, die het hoofd van het Opperarmbeen rondsom omvattede, een verlenging van den Beursband was; maar den volgenden dag met een bezoek van den Doktor vereerd zynde (en naderhand met dat van de Heeren GRINDAL en RISOLIERE) bevonden wy den wezentlyken ſtaat van het geval te weezen, als volgt.

Dat de Beursband geheel en al van den ganſchen omtrek van den hals van het Opperarmbeen afgeſcheurd was, zo, dat 'er geen overblyffelen van den zelven overig waren, dan een weinig franjes, die de plaats der voorige vasthegting aanduiden; de band had zyn hegting rondom het hoofd van het Schouderblad, gelyk die in een gezonden ſtaat is, behouden.

Dat het vlies, 't welk het hoofd van het Opperarmbeen rondom bevattede, maar een toevallig gemaakte beurs was, gevormd van het celluleuze Vlies, dat door de drukking van het hoofd van het been tot een vast ſamenweefſel gemaakt was; en dat 'er een aanmerkelyke ader was, welke haar takken over zyn inwendige oppervlakte verſpreidde; en dat men zig verbeeldde, dat de draaden en holligheden, daar in opgemerkt, door ſommige deelen van dat Vlies, die rekbaarder dan andere waren, veroorzaakt waren.

By het onderzoek van het Been zelfs, vonden wy, dat 'er, aan zyn hals, een gemis van zelfſtandigheid was, zig in de lengte omtrent twee duimen naar beneden toe uitſtrekkende, en in de breedte dat gedeelte van het been, 't welk tusſchen de inplanting van den *Subſcapularis* en *Teres minor* legt, beſlaande, zo dat de inwendige vasthegtingen der peezen van den *Supra-* en *Infraſpinatus* met het gedeelte van het been, daar zy waren ingeplant, afgeſcheurd waren.

Het is duidelyk betoogd, waar van daan deze beenſtukken, waar op men by het eerſte onderzoek acht geſlagen heeft, afgeſcheiden waren.

De uitwendige peesvezelen van den *Supra-* en *Infraſpinatus*, zig met elkanderen vermengende, en vastgehegt gebleven zynde aan het beenvlies, dat van den hals en het lighaam van het Opperarmbeen was afgedraaid, maakten de voorſte beurs, die deze beenſplinters aan haar inwendige oppervlakte verbonden hield.

De inwendige peesvezelen van den *Subſcapularis* en *Teres minor* (zo als te voren is opgemerkt,) waren van hun hegtplaatzen aan de in- en uitwendige knobbels van het Opperarmbeen afgedraaid; maar hun uitwendige vezelen, zig met het beenvlies vermengende, waren ſterk aan de zyden van het been vastgehegt gebleeven, en omvatteden daar door zyn hals in een ſchuinſche ſtreek. De zydelyke deelen van den geſcheurden band hadden hun hegtingen met de binnen zyde van ieder dezer peezen behouden; door welk middel dat gedeelte van den geſcheurden band, dat tusſchen de peezen is, van den rand van de ondiepe holligheid afhangende was, en aan de buiten zyde in het voorſte gedeelte van den hals van het Opperarmbeen in vouwen lag. En het voorſte gedeelte van den Band, dat van het voorſte gedeelte van den hals van het Opperarmbeen afgedraaid was, bleef gehegt aan de binnen zyde van het peezig uitſpanſel van den *Supra-* en *Infraſpinatus*, dat in het blootmaken van de holligheid van het Gewrigt was doorgeſneden; zo dat het agterſte en inwendige gedeelte van den geſcheurden band, in der daad, een ſoort van ſpleet vormde, welke den hals van het Opperarmbeen omvattede, en wederzyds door de peezen van den *Subſcapularis* en *Teres minor* onderſchraagd werd.

Het afgereeten gedeelte van het been, daar het geſplinterd was, raakte aan de buiten zyde van 't onderſte gedeelte van den rand der ondiepe holligheid, en aan de buiten zyde van dien lap van de afgeſcheurde beurs, die zig tusſchen de twee peezen uitſtrekt, en dat zelve gedeelte had korrelighedeu

van

van zyn ontblootte celluleuze zelfſtandigheid uitgeſchoten, om zig met dezelven te konnen vereenigen, en, door den tyd, een gewrigts verſtyving voort te brengen.

Het Ledenwater in de holligheid had zyn natuurlyke glibberigheid behouden, en vertoonde den minſten ſchyn niet van zamen te willen ſtremmen.

Deze waren de verſchynſelen in deze verſche Ontwrigting. Ik had reeds veele jaaren geleden, de gelegenheid van een oud been te onderzoeken, alwaar het been nooit weder op zyn plaats gebragt geweest was; maar ik deed toen, by ongeluk, met geen genoegzaame naauwkeurigheid onderzoek naar den ſtaat van de deelen; waar over ik my zelven nu beklaagen en beſchuldigen moet, dewyl dit de zaaken, in het voorgaande geval vermeld, had konnen bekragtigd hebben, die Ontwrigting van den zelfden aart zynde.

TWEEDE GEVAL.

Ik was bezig met Operatiën op een dood lighaam te doen, en bemerkte, dat de regter Schouder ontwrigt was, by onderzoek vond Ik, dat het hoofd van het Opperarmbeen in den Oxel geplaatst was, en dat het onder het beweegen, in een ſoort van pan binnen in de zyde van het Schouderblad ſcheen te ſpeelen. Dit maakte myn nieuwsgierigheid gaande. Ik nam den Schouder weg, zonder op de ongeſteldheden van de Spieren of van den beursband acht te ſlaan. Ik vond, dat de rand aan de binnenzyde van de ondiepe holligheid van het Schouderblad, of dat gedeelte van het zelve, dat zig van den wortel van den *Proceſſus coracoidæus* naar de onderſte rib toe uitſtrekt, afgebroken was.

Daar was geen ſchyn van kraakbeen, dat waarſchynelyk in been veranderd was.

Daar was een weinig vogt in de pan, doch geen ſamengeſtold of verdikt Ledenwater. Het hoofd van het Opperarmbeen had zig een nieuwe pan gevormd, aan den binnenkant van den hals van het Schouderblad, waar door de *Subſcapularis* was uit den weg geſtooten. Deze pan moet waarſchynlyk zyn oorſprong gekregen hebben uit eenige beenſtoffe, die uit den hals van het Schouderblad uitgeſproten was, en die door de drukking en beweeging van het hoofd van het Opperarmbeen tot de gedaante van een pan gevormd was, eenigzins grooter zynde dan de natuurlyke pan, en van een ronde gedaante. Het hoofd van het Opperarmbeen was platter dan gewoonlyk, en zo wel het hoofd als de pan hadden beiden een kleine glad gemaakte oppervlakte, daar de wry-

ving het grootſte was, in de beweegingen van den Arm; welke alleen maar zydwaards, te weeten, voor en agterwaards geſchieden, belettende de plaatzing van het hoofd tuſſchen het Schouderblad en de Ribben, dat de Arm niet op konde tyzen.

De inwendige rand van de holligheid, welke was afgebroken, was, verbeeld ik my, in de beenige ſtoffe van de nieuwe pan ingeſloten, dewyl 'er nergens een rand te onderſcheiden was; en de nieuw gemaakte pan ſtrekte zig van den boord van de gebroken holligheid tot aan de groef van het Schouderblad uit, en had, daar zy zig bepaalde, een zeer aanmerkelyke dikte.

(*Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

BESCHRYVING VAN EEN TWEEVOETIG WATER- EN LANDDIER.

Door JOHN ELLIS Schildknaap en L. v. h. K. G. te Londen.

(*Philoſoph. Transact.* Vol. LVI.)

TWee van deeze Dieren hadt de Heer ELLIS ontvangen van Dr. ALEXANDER GARDEN van *Charles-town South Carolina*, die 'er bygevoegd hadt, dat het baarblyklyk een nieuw geſlacht was, waar van nog by de Naturaliſten geene melding gevonden wordt, en hem voorkoomt als te ſtaan tuſſchen de *Muræna* en de *Lacerta*. De Inboorlingen noemen het *Mud-Inguana*. Het wordt gevonden op natte en ſlikkige plaatſen, in poelen onder de ſtammen van oude boomen welken over het water hangen.

Het kleinſte van de twee, in *Spiritus* bewaard, is omtrent negen duimen lang; en ſchynt nog zeer jong te wezen, naar men kan oordeelen uit de vin van den ſtaart, en de *opercula* of dekzels van de kieuwen, welke nog de behoorlyke grootte niet hebben. Deeze *opercula* beſtaan, in derzelver tegenwoordigen ſtaat, elk uit drie getande lobben, bedekken de kieuwen voor het gezicht, en zyn geplaatst even boven de twee voeten. Deeze voeten gelyken naar armen en handen, elk voorzien met vier vingeren, en elke vinger met een klaauw.

Het grootſte is ongevaar 31 duimen lang, zyn hoofd gelykt eenigzins naar dat van een Aal, doch is wat platter: de oogen zyn klein en geplaatst als die van een Aal; in dit voorwerp zynze naauwlyks te zien: zulke kleine oogen zyn best

best voor een dier, 't welk zich veel in slyk onthoudt. De neusgaten kunnen zeer duidlyk gezien worden; deeze, en de kieuwen, benevens de ongemeene lengte der longen toonen dat dit dier tweeslachtig (dat is te zeggen, een Water- en Land-Dier) is. De mond is klein naar gelang van het overige lichaam; maar deszelfs verhemelte en de binnezyde van de onderkaak zyn met veele ryen scherpe tanden voorzien. Met deezen toestel der natuure, te gelyk met de scherpe uitwendige beenige randen van de bovenste en onderste kaak, schynt dit Dier in staat om het hardste voedzel te byten en te vermaalen. De huid is zwart en vol kleine schubbetjes, naar segrein gelykende. Deeze schubben zyn van ongelyke grootte en vorming naar der zelver plaatsing, maar schynen alle diep in de slymige oppervlakte te zitten; langs den rug en buik zynze van een langwerpige eironde gedaante, en digt aan malkander staande: op andere plaatsen zynze rond en meer onderscheiden. Beide zyden hebben eenige kleine witte vlekken, en twee onderscheide streepen samengesteld uit kleine witte streeken, van de voeten af tot aan den staart. De staart-vin heeft geene straalen, en is niets meer dan een vetvlies, gelyk van de aal; deeze vin wordt klaarder gezien in het Dier welk gedroogd, dan 't gene in een geestryk vogt is bewaard.

De *Operćula* of dekzels der kieuwen zyn in het gedroogde wat in malkander gekrompen, doch men kan echter klaar zien dat zy dubbel gepend zyn. Onder deeze dekzels zyn de openingen van de kieuwen, drie aan elke zyde, overeenkomstig met het getal der dekzels.

De gedaante van deeze dekzels is vry gelyk aan het gene Ik voor eenigen tyd ontdekte in de *larva* of Water-staat van onze Engelsche *lacerta*, bekend by den naam *Eft* of *Newt*, welk hun dient tot dekzels over de kieuwen, en tot vinnen om te zwemmen terwyl zy in deezen staat zyn; en welken zy verliezen zo wel als de vin van hunne staarten, als zy van staat veranderen, en land-dieren worden; gelyk Ik gemerkt hebbe door dezelven eenigen tyd levende by my te houden.

Op deeze waarneemingen aangaande de staatverwisselingen van onzen Hagedis, en te gelyk op de merkwaardige veranderingen in Kikvorschen denkende, begon Ik te vermoeden of dit dier ook mogt zyn de *larva* van een groot soort van Hagedissen, en verzogt hierom Dr. SOLANDER, met my de Hagedissen in het British Museum te onderzoeken; om te mogen weeten of ook eenige jongen alleen twee

voe-

voeten hadden, maar na het onderzoek van veele ſoorten ontdekten wy altyd vier voeten wel geformeerd, zelfs in zulken, die maar even uit het ei gekoomen waren.

In deezen ſtaat van onzekerheid zond Ik aan Dr. LINNÆUS te Upſal, op verzoek van Dr. GARDEN, deszelfs berigt van de grootſte ſoort, en Ik voegde 'er by een voorwerp van de kleinſte ſoort in *ſpiritus* bewaard, met verzoek van zyn gevoelen hier over; tot voldoening van Dr. GARDEN en my zelve.

Op het eind van January laatst werd Ik vereerd met een antwoord van den Profeſſor, geteekend Upſal den 27 December 1765, waar in hy zegt.

„ Ik heb het zeldzaam tweevoetig Dier met kieuwen en „ longen van Dr. GARDEN ontvangen. Het dier is waar„ ſchynlyk de *larva* van eenig ſoort van *lacerta*, 't welk Ik „ gaarne wenſchte dat hy naauwkeurig onderzogt.

„ Indien het geene verandering ondergaat, behoort het tot „ de orde der *Nantes*, welken longen en kieuwen hebben; en „ dit zynde, moet het een nieuw en onderſcheiden geſlacht „ zyn, en allereigenlykst den naam van *Siren* hebben.

„ Ik kan u niet zeggen hoe zeer dit tweevoetig Dier my „ in de gedagten heeft geſpeeld; zo het een larva is, zal hy „ 'er, buiten twyfel, vinden met vier voeten.

„ Men kan het niet gemaklyk doen overeenkoomen met „ de larva van de Hagedisſen, om dat de vingers klaauwen „ hebben; en al de larvas van Hagedisſen, zo veel ik weet, „ hebben 'er geene (*digitis muticis*).

„ Men ziet ook geene *branchiæ* of kieuwen aan de water„ Salamanders, welken waarſchynlyk de larvas zyn van Ha„ gedisſen.

„ Het knarſend geraas of geluid, welk het maakt, koomt „ ook niet overeen met de larvas van deeze dieren, de plaats „ van het aarsgat ook niet.

„ Zo dat Ik noit een ſchepzel heb gezien, waar van Ik zo „ verlang de waarheid te weeten wat 'er van zy ".

P. S. In een Brief nu onlangs van Dr. GARDEN ontvangen, meldt hy nog een zonderlinge eigenſchap van dit Dier, naamelyk, dat zyn knegt een van dezelven willende dooden, door het tegen de ſteenen te ſlaan, het in drie of vier ſtukken brak. Hy zegt wyders, dat hy gelegenheid gehad heeft veele van deeze dieren, en veel grooter, te zien, maar geen een 't welk meer dan twee voeten hadt; zo dat hy zich ten volle verzekerd houdt, dat het een geheel nieuw geſlacht is in het Ryk der Dieren.

NADER BERIGT AANGAANDE DEN VISCH JACULATOR.

In een Brief aan den Heer P. COLLINSON, L. v. h. K. G. *Door* J. A. SCHLOSSER M. D. en L. v. h. K. G.

(*Philoſoph. Transact.* Vol. LVI.)

WY hebben in het 2de Stuk van het Zevende Deel onzer *Letteroefeningen* (*) opgegeeven, wat in *Vol.* LIV van de *Philoſophic. Transactions*, aangaande den Visch *Jaculator* gevonden werdt. In het tegenwoordige LVI Stuk, van het gemelde Werk, wordt de werking van deezen Visch, om zyne prooi te vangen, door den zelfden Heer HOMMEL, van wien ook de eerſte beſchryving was gekoomen, nog wat naauwkeuriger aangeduid. Hier wordt nog gezegd.

Als deeze Visch een Vlieg of ander Inſect poogt te vangen, welk hy op eenigen afſtand ziet, nadert hy het zelve langzaam en voorzichtig, en koomt, zo na als mooglyk is, regt onder het voorwerp: dan zyn lichaam in een ſchuinen ſtand geſteld hebbende, met den mond en de oogen naby de oppervlakte van het water, ſtaat de Jaculator, een oogenblik geheel onbeweeglyk, zyne oogen wel gevestigd houdende op het Inſect; dan begint hy te ſchieten, zonder oit zynen mond boven water te toonen, waar uit een enkele drup, op het voorwerp geſchooten, ſchynt voort te koomen.

Met alle naauwkeurige oplettendheid heb Ik noit eenig gedeelte van den mond buiten het water gezien, ſchoon Ik den Jaculator dikwils een groote menigte druppen den een na den ander heb zien ſchieten, zonder zyne plaatſe en vaſten ſtand te verlaaten.

(*) Bladz. 76.

BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD.

AAN DEN BARON DE K*** TE BERLYN.

„ DE Heer DE BIELFELD deelt, in deezen Brief, gedagtekend *Londen* 20 Jan. 1741, volgens zyne beloften, „ een gedeelte zyner waarneemingen mede, die voornaamlyk de Lusthoven der *Engelſchen* betreffen, ſchryvende".

Verbeeld u niet, myn waardſte Vriend, dat de *Engelſchen* over 't algemeen, in wyze van denken, in de zeden en omgang gelyken naar eenige ruwe *Engelſchen*, die gy op uwe rei-

reizen ontmoet hebt; noch ook dat zy zweemen naar dien aardigen knaap te *Potsdam*, wiens ſcherpzinnige geestigheden, en koddige ſlaagen, ons zo menigmaalen hartig deeden lachen. Wat ik hier hoor, wat ik hier zie, overtuigt my volſtrekt van het tegendeel. Men zou bykans zeggen, dat in dit Eiland de zetel is des Gezonden Verſtands, 't welk heerscht in de Regeeringswyze en alles wat daar aan verknogt is, in alle de groote Volks vastſtellingen, in den Koophandel, in de Geleerdheid, met één woord in alles 't welk het heerſchend character van eene Natie uitmaakt. Het gros des Volks heeft nog, 't is waar, iets 't welk aan dat Land byzonder eigen is; doch de ſmaak der *Engelſchen* voor het reizen, en de nabyheid van *Frankryk*, doet bykans alle Lords en Heeren van eenig aanzien, eenigen tyd te *Parys* doorbrengen; die t'huis komende de zeden en gewoontens der *Franſchen* mede neemen. Ik ſtaa toe dat men de oude *Engelſche* leevenswyze tot nog vindt onder het gemeene Volk, onder de Werklieden, en zelf onder eenigen der voornaamſte Handeldryveren in de Stad: doch de leevenswyze der Menſchen van aanzien is hier even als die in alle beſchaafde landen van *Europa*. De kleeding, het huisraad, het eeten, het drinken, en wat 'er verder tot de toerusting behoort, is alles naar den *Franſchen* ſmaak.

Ik lees tegenwoordig de Brieven van den Abt LE BLANC over de *Engelſchen*; ze ſcheenen my toe zeer wel geſchreeven, en met vernuftige aanmerkingen doormengd te zyn: doch ik kan niet begrypen in welk gezelſchap die Schryver *Londen* gezien of met welk een oog hy de voorwerpen beſchouwd heeft. De meeste aanmerkingen, door hem gemaakt, zyn verre van juist. Zie hier een enkeld voorbeeld. Hy geeft voor dat de Tuinen der *Engelſchen* popagtig zyn, en wel naar een ſchaakſpel gelyken. Ik weet niet of men hem in den Tuin van deezen of geenen Apothecar gebragt heeft, waar de pyramiden en geſchooren taxisboomen als de ſtukken van een Schaakſpel ſtonden; dan ik geloof, dat alle Reizigers uit eenen monde zullen verklaaren, dat 'er geen Tuinen in *Europa* gevonden worden, wier plans grootſcher, wier ontwerpen uitgebreider zyn, dan de Lusthoven en Parken der *Engelſchen*. Eene vlakte, die men elders onbebouwd laat, wordt hier beplant, in laanen en wegen verdeeld. —— Te deezer gelegenheid ſchiet my te binnen, dat ik, de eerſte keer in *Engeland* zynde, een reisje deedt na 't Graafſchap van *Yorck*, in den tyd der wedloopen, dat wil zeggen, in 't midden van den Zomer. Ik ſtond verſteld over de menigvuldige Landhuizen en Lust-

ho-

hoven, die my voorkwamen, niet alleen onder den weg; maar ook in het Graafſchap van *Yorck*. De Hofſtede, die toen myne aandagt 't meest trok was die van den Heer AISLABIE, bekend onder den naam van *Studley Park*, naby *Rippon*. Deeze ryke Heer, die geene byzondere waardigheid bekleedde, hadt, in den jaare 1720, veel gelds gewonnen door den handel in de *Actien van de Zuidzee Compagnie*. Hy ſcheidde 'er, by tyds, uit, en vondt zich bezitter van onnoemlyke ſchatten. Een zeer wel gelegen ſtuk lands aan den zeekant hebbende, beſloot hy daar een Lustplaats aan te leggen, die tot een gedenkteken kon ſtrekken van zynen rykdom. Ten dien einde deedt hy een vry hoogen berg in 't midden doordelven. Dit *Romeinsch* ſtuk verſchafte hem eene groote vlakte, aan twee kanten omringd door ſchuins afloopende hoogtens. Te midden dier vlakte liet hy een ſchoon en breed kanaal graaven, welks water, zich breed uitſpreidende, door kleine watervallen, in een ander ſtort. De zeer breede boorden van dit kanaal zyn beplant met vier reijen Lindenboomen met grasperken in 't midden, 't welk de ſchoonſte wandellaanen uitlevert. In deeze dreeven wandelende, ziet men, ter wederzyden, de oploopende ſteiltens, die op zodanig eene wyze beplant en vercierd zyn, dat de kunst geheel bedekt blyft onder de trekken der Natuure; men zou zeggen dat deeze dit aardſche Paradys heeft aangelegd: hier is geen evenredigheid geen regelmaatigheid waargenomen: Eiken, Beuken en Pynen andere Boomen, groote en kleine zyn 'er geplant. Een ſoort van ſlingerlaan, welke nu opwaards dan nederwaards loopt, gaat door deeze boschjes, die vercierd zyn met prieelen, veldtenten, tempels, grotwerken, zuilen, pyramieden, potten, en ſtandbeelden in eenen goeden ſmaak, en met welbedagte keuze, op juiste afſtanden hier en daar geplaatst zyn. Nu en dan ontmoet men kleine watervallen, welker water van ſteile toppen nederſtort, ſchuimende op ſtukken rots valt, en in den grond wegzinkt. Niets bepaalt den buitenkant van deezen Lusthof, doch men ziet in volle zee, waar geduurig de groote Scheepen van 't Oosten en Westen vaaren; 't geen het ſchoonſte en verruklykſte gezigt oplevert, boven al in die verrukkelyke oogenblikken, wanneer de zon, om in den dichterlyken trant te ſpreeken, uit den ſchoot van *Thetis* opryst of zich in denzelven te rust begeeft. Men komt in het Paleis, 't geen aan den ingang van deezen heerlyken Hof ſtaat, over een ſchoon Park in laanen verdeeld, 't geen tevens tot een diergaarde ſtrekt.

Ik wil gaarne toeſtemmen, dat alle de Lusthoven in *Engeland*

land niet in dien ſmaak zyn aangelegd: doch dit moet ik zeggen dat ze, over 't algemeen genomen, my veel grootſcher voorkwamen dan die in *Frankryk* of in eenig ander Land. Men is hier van begrip dat een Tuin niet moet gelyken naar een naageregt op tafel, maar dat dezelve een goed ſtuk lands is door kunst volmaakt en vercierd. Volgens dit beginzel gaan de Engelſchen te werk; van hier ziet men by hun weinig geſchooren boomen of net geknipte haagen; doch, in vergoedinge hier van, verrukkelyke boschadien, grootſche beplantingen, uitgeſtrekte grasperken en cierlyke watervallen.

Ik heb in de aanmerkingen van den Abt LE BLANC meer dan te veel misſlagen van deezen aart gevonden. Eene volſlaagene onpartydigheid, en eene gemeenzaame verkeering met de voornaamſte Lieden is noodig om het Character van een Volk te maalen: naardien 'er voor zekeren rang van Leezeren, de eenige voor welken men moet ſchryven, zeer weinig aan gelegen ligt, de zeden, de denk- en leevenswyze van de heſſe des Volks te weeten, en men ook maar zelden onder 't zelve volgenswaardige voorbeelden aantreft.

Wat my belangt, waarde Vriend, ik kan u als nog geen beknopt berigt van *Engeland* mededeelen. Onze kleederen en verdere behoeften, die wy te *Rotterdam* in een Beurtſchip gelaaden hebben, dobberen nog op de baaren. Dit verwyl veroorzaakt ons eene bystere ongelegenheid; en belet ons in 't openbaar te verſchynen. Ik laat nieuwe kleederen maaken: dewyl 'er veel van de mynen tuſſchen *Herworden* en *Bielfeld* bedorven zyn.

Den dag naa onze overkomst liet de Heer de BUSSY, Minister van *Frankryk* aan dit Hof, ons noodigen om by hem het Feest van *Drie Koningen* te vieren, en weetende welk een tegenſpoed ons opbieldt, deedt hy aan den Graaf DE TROUCHSES zyne kleederen aanbieden. Gelief hier in aanmerking te neemen, myn Heer, dat de Minister DE BUSSY zeer klein van perſoon, en de Graaf DE TROUCHSES volkomen zes voeten hoog is. Wy hebben over deeze klugt hartig gelachen, en het Feest van *Drie Koningen* in ons reisgewaad gevierd. Doch zy Oosterlingen zynde belgden zich deswegen niet: en wy hadden ruim zo veel plaiſier als wy konden gehad hebben in de plegtigſte Feestgewaaden. Men kan zich geen aangenaamer mensch verbeelden dan deeze *Franſchen* Afgezant is: de geestigheid en vrolykheid zelve. Hy voert de gewigtigſte zaaken al boertende uit. De belangens van *Frankryk* en *Engeland* zyn, gelyk gy weet, dikwyls te-

tegen elkander aangekant, en zyne *Brittannische* Majesteit, haare deftigheid bewaarende, ontvangt den *Franschen* Minister niet altoos op de bevalligste wyze en met een ongefronst gelaat: doch men heeft opgemerkt, dat de Heer DE BUSSY hem noit verlaat zonder hem tot lachen bewoogen te hebben, door 't bybrengen van den eenen of anderen geestigen kwinkslag.

Wy vonden hier ook den Graaf D'OSTEIN Minister van *Weenen*; den Marquis van CARAVALHO, Minister van *Portugal*; den Ridder OSORIO, van *Sardinie*; den Baron van SOLENTHAL, van *Deenemarken*; den Heer van WASEMBERG, van *Zweeden*; den Heer de UTEROOT, van *Poolen*; den Heer HOP, van *Holland*; den Heer de HASLANG, van *Beijeren*, en nog eenige andere vreemde Ministers, die, buiten aanmerking van hunne bekwaamheden ter volvoeringe van 't werk waar toe zy zich hier bevinden, in den ommegang zeer beminnelyk, volgeestig en de beleefdheid zelve zyn.

By eene andere gelegenheid, waarde Baron, zal ik u meer schryven, en veel meer dan ik tegenwoordig kan doen, 't geen alles gansch oppervlakkig zou weezen.

PROEVE, WEGENS DE LICHAAMLYKE MISMAAKTHEID.

Getrokken uit eene Verhandeling, over dat Onderwerp, van den Heer WILLIAM HAY.

HEt staat een Mensch niet fraai veel van zich zelven te spreeken, en weinigen kunnen het met die bevalligheid doen, welke den Heer MONTAIGNE eigen was. Ik wenschte wel hem te kunnen volgen, of maar half zo aangenaam en leerryk te weezen. Het onderwerp door my uitgekoozen zal my egter verdeedigen, en ik ben verzekerd den nyd niet te zullen aanschennen. Lichaamlyke Mismaaktheid loopt elk in 't oog; doch de uitwerkzels derzelve zyn slegts weinigen bekend, en volstrekt aan niemand dan die ze gevoelt, en deezen vindt men, in 't algemeen, weinig geneegen om ze te openbaaren. —— Om dit stuk in een behoorlyk daglicht te stellen, zal ik de natuurlyke gevolgen van Lichaamlyke Mismaaktheid in aanmerking neemen, en voor eerst overweegen, welke uitwerkzels dezelve hebbe op de uiterlyke omstandigheden deezes leevens; en ten anderen, wat daar door in de Ziel omgaat.

Zeker gaat het, dat 's Menschen lichaam wanschaapen en mismaakt zynde, daar door, min sterk en vlug is, en zo

goed de gewoone werkzaamheden niet kan verrigten. SCARRON had een werktuig uitgevonden om zyn hoed af te neemen: en ik wenschte van harten dat ik 'er een kon bedenken om myne ſchoenen aan te trekken, of iets van den grond op te raapen, 't geen Ik nauwlyks kan doen dan met op myn knien neder te vallen: want het bukken is my onmogelyk. Uit deezen hoofde ben ik, als een Juffer haar waijer of handſchoen laat vallen, de eerſte geenzins om dien op te raapen, en dikwyl wederhou ik myne genegenheid om deeze kleine dienſtvaardigheden te vertoonen, om myne mismaakte geſtalte niet aan den dag te brengen. En ik hoop het zal my tot geene trotschheid toegerekend worden als ik niet altoos van myn ſtoel opſtaa, wanneer de omſtandigheden dit wel vereiſchen: want indien de ſtoel laag is valt het my zeer moeilyk; en het middelpunt myner zwaarte is zo kwaalyk geplaatst, dat ik niet zelden gevaar loop van agter over te vallen. Dingen die binnen het bereik van anderen hangen, kan ik niet raaken, en 't geen zy met gemak volbrengen, valt my zeer bezwaarlyk. Ik ben in gevaar van omvergeloopen, en vertreeden te worden als 'er gedrang is, de verhevenheid van myn rug levert een bekwaam ſteunzel uit voor den elleboog van iemand van eene kloeke geſtalte, die naast my ſtaat. Ik ben niet bekwaam om rondsom te zien, en heb genoeg te doen met op myn eigen perſoon te letten. Deeze en veele andere ongelegenheden vergezellen gedurig eene geſtalte als de myne. Zy mogen aan perſoonen, daar aan niet gewoon, ongemaklyk en bezwaarend voorkomen, doch zy worden, door hebbelykheid, ligter en gemaklyker, en ſchoon ze eenige hinderniſs verwekken, zyn ze niet magtig om het genoegen des leevens weg te neemen.

Ik kan u niet zeggen welke uitwerking de Mismaaktheid op de gezondheid hebbe; doch 't is natuurlyk te wagten, dat de inwendige lichaams deelen eenigermaate zich naar de uitwendige ſchikken, de laatstgemelde dan ongeregeld zynde, kunnen de eerstgenoemde niet zo wel geſchikt weezen om alle werkingen naar eisch te verrigten: waar uit dan zou volgen dat mismaakte Menſchen niet wel gezond of lang leevend kunnen zyn. Doch dit ſtuk zou door voorbeelden best opgehelderd worden; maar, in dit geval, zyn de voorbeelden zo weinig waargenomen, dat men geen algemeen beſluit uit dezelve kan opmaaken. De gezondheid ſtaat meer in 's Menſchen magt dan men over 't algemeen denkt, zy is een de belooning van Maatigheid, dan het uitwerkzel van iemands Geſteltenis, 't welk het oordeel van deezen aanziene,

te

te bezwaarlyker maakt. ESOPUS is zeker niet in den bloei zyns leevens geſtorven, en zou nog langer geleefd hebben was hy niet vermoord geworden; de Hertog van *Luxenburg* ſtierf omtrent 67 jaaren oud zynde; de Lord BURLEIGH leefde 78 jaaren, daar zyn Zoon, de Graaf van *Salisbury*, die 15 jaaren, naa hem ſtierf, dien ouderdom niet bereikte. Ik heb gehoord, maar weet niet volkomen zeker of het waar is, dat de Vader van den Dichter POPE mismaakt was en 75 jaaren oud wierd, terwyl zyn Zoon in 't beſte zyns leevens ſtierf, indien men zeggen mag dat iemand, wiens werken onſterflyk zyn, ſterft. Myn Vader was niet mismaakt, en myne Moeder eene beroemde ſchoonheid, en ik, die zo weinig naar hun gelyk, heb reeds meer jaaren dan zy een van beiden bereikt, en ik zie dagelyks veelen myner kennisſen, van ſterker lichaams geſteltenis, voor my het tooneel des leevens verlaaten.

Doch ik laat het aan bekwaamer Natuurkundigen over om te bepaalen of de Mismaaktheid, op zich zelve beſchouwd, der gezondheid nadeelig is: want ik geloof vast dat ze, de omſtandigheden mede in aanmerking genomen zynde, in 't algemeen daar toe bevorderlyk is. Mismaakte Menſchen zyn doorgaans zwakker van geſteltenis dan anderen, en dus natuurlyk zorgvuldiger om dezelve te bewaaren; en dewyl de Maatigheid een groot bewaarmiddel der gezondheid is, zullen zy daar toe meer genegen weezen. Brengt ieder deugd in de gevolgen haar loon mede, de Maatigheid doet zulks boven al, en elk ondervindt terſtond haare goede en gezegende uitwerkzels. —— Over dit onderwerp denkende, heb ik verſcheide grondregels aangenomen, die de wereld voor wonderſpreuken zal houden, en dezelve zo vreemd en onverſtaanbaar voorkomen, als de kunſtwoorden der Aardrykskunde een ieder die daar in onervaaren is. Ik hou het voor Geloofsſtukken, (doch ze zouden zeker als Ketterſche gevoelens veroordeeld worden in veele Vergaderingen aan breede en lange tafels) dat de dunſte dranken best zyn; dat 'er nimmer eene goede kom *Punch* gemaakt wierd; dat niemand een goede vlesch *Champagne* of *Bourgondie* wyn geſchonken is; dat het beste middagmaal uit één enkele ſchotel beſtaat; dat een onthaal te ſlimmer wordt, naar evenredigheid dat de geregten vermenigvuldigen; dat een Vastendag beter is dan het Feest van den *Lord Mayor*; dat geen Spysproever weet wat goed eeten is; dat nimmer een Staatsdienaar of Afgezant een' goeden maaltyd gaf; dat geen Koning oit recht gezonde ſpyzen eet; dat een Boer beter tafel houdt dan een

Prins, enz. Wat wonder dat ik, met dergelyke begrippen vervuld, zomtyds uitroep, ô Maatigheid! ô, aanbiddenswaardige Godin! ô, Beschermster der Gezondheid! ô, Bewaarster der Schoonheid. Gy, gy zyt de Verlangster des leevens, de Opdischster des vermaaks, de Voortzetster der bezigheden! Wie erkent u niet voor Beschermengelin des verstands, voor de Moeder der verstandige verlustigingen, en van zedelyke Deugden!

Een ander kragtdaadig behoedmiddel der gezondheid is eene maatige beweeging, en maar weinig Mismaakten zyn te zwak om dit middel te gebruiken. Ik verkies altoos verre wandelingen, 't is waar ik word 'er vermoeid van, doch de vermoeijenis bekwam my noit slegt. Hebben Mismaakten de bekwaamheden niet tot die heviger oefeningen, waar in anderen zich verlustigen, zy loopen geen gevaar van de droeve gevolgen, die 'er dikmaal uit voortkomen; ook zullen zy veele toevallen vermyden waar aan Menschen van eene kloeke gestalte, die trotsch zyn op hunne sterkte, zich bloot stellen, door 'er de proef van te willen neemen. Kan een zwak krom schepzel geen os draagen, gelyk MILO, hy zal ook in geen eikenboom, dien hy van een wil rukken, beklemd, en van de wilde dieren verscheurd worden. Zyner zwakheid bewust, vermydt hy de gevaarlyke plaatsen en gelegenheden. De Natuur waarschuwt Mismaakte personen ook om de zodanigen, die hun voor den degen of het pistool zouden eischen, niet te beledigen; dewyl ze door gebrek aan kragt of mangel aan vlugheid de nederlaag zouden krygen; daarenboven loopen zy minder gevaar van zelve beledigd te worden, naardemaal anderen hun niet tellen, en 'er weinig eers in zien met hun den kans te waagen. Dit alles zamengenomen zynde, maak ik dit besluit, dat de Mismaaktheid eene beveiliging is van iemands persoon en gezondheid, de zwakheid is hun een beter waarborg dan de sterkheid anderen.

Laat ik nu voortgaan om den invloed der Mismaaktheid, op iemands tydlyk welvaaren, te overweegen. In laagen staat leevende is hy daar door uitgesloten van verscheide beroepen en handwerken. Hy kan geen Soldaat worden; dewyl hy onder de maat is; voor Matroos is het hem onmogelyk te vaaren, als te loom om te klimmen; tot draagstoeldraager of kruijer heeft hy geen kragts genoeg. —— In verheevener staat zich bevindende, is hy onbekwaam tot Regter, hy kan nauwlyks over de baly heen zien, en even min geschikt tot een' Geestlyke, dewyl hy van het knielbankje geraakende geheel uit het oog des volks in den predikstoel zou verschoo-

len

n weezen. De Zielsbekwaamheden aan te kweeken is voor
:n Mismaakten overgebleeven, hier in mag hy zich oefenen.
an hy geen Dansmeester weezen om aan het zetten en be-
eegen der voeten de vereischte voeglykheid te geeven, hy
ooge als Schryfmeester de hand beſtuuren. Kan hy zich op
:t tooneel niet vertoonen als een bevallig Speelder, hy moo-
: een goed Tooneelſtuk opſtellen. Zou hy in eene plegtige
aatſy een ſlegt figuur maaken als een Heraut, hy kan ge-
eglyk als Koopman op de beurs verſchynen. Is hy onbe-
vaam om een veldtogt by te woonen, hy kan goeden raad
even om dien te regelen. De Natuur heeft hem veel meer
ſchikt om den *Parnas* te beklimmen, dan om af te daalen in
vlaktens van *Elis*. In de *Olympiſche* ſpeelen zal hy den
:werkrans niet wegdraagen, doch in de *Pindariſche* kan
t hem gelukken. De pen en niet het zwaard moet hem roem
rſchaffen; hy is in ſtaat om zich bekend te maaken door 't
haalen van krygsverrigtingen, die hy niet kon helpen
voeren.

Lord BACON, dat uitgeſtrekt en doordringend vernuft, dat
geheele natuur onderzogt, zegt, in zyne Proeve over de
smaaktheid, „ dat deeze, in menſchen welke boven hun
n rang verheeven zyn de jalouſy uitbluscht, door dien ze
iun aanmerken als de zodanigen, welke zy, naar welgeva-
en, mogen veragten; terwyl ze ook ſtrekt om hunne me-
ledingers in ſlaap te zuſen, en zo lang in het denkbeeld
e houden, dat zy nimmer eenige bevordering zullen beko-
nen, tot dat ze hun met de daad bevorderd zien". Doch
i mag wel zeer twyfelen, of dit vermeende voordeel niet
:r dan opgewoogen wordt, door de veragting der wereld,
ker overwinning geene geringe moeite kost. Want in-
i, gelyk my voorſtaat elders geleezen te hebben, eene
de geſtalte, een goed voorkomen een brief van aanbevee-
is, zo moet Mismaaktheid een hinderpaal weezen om
st en ingang te verkrygen. In dit opzigt zyn de Mismaak-
ongelukkig, 't is noodig dat zy de vooroordeelen van
ne medemenſchen te boven komen, eer zy met anderen
:en gelyken voet ſtaan: zy moeten, door hunne verdien-
, de agting winnen, welke aan anderen op 't eerſte gezigt
deele valt. Doch zyn ze eens zo ver gekomen, dan is de
s omgekeerd en alles loopt ten hunnen voordeele: dewyl
:ren, bewust van het onregt hun op 't eerſte aanzien aan-
ian, hun beter vindende dan zy verwagten, hun beter
nnen te houden dan ze waarlyk zyn: daar zy, door een
)on van een ſchoone geſtalte, zomtyds in hunne ver-

wagting te leur gesteld, te onvrede zyn over deeze misleiding, en zich beklaagen over 't gunstbewys aan 't uiterlyk gelaat betoond.

Het lust my den Lord BACON verder te volgen in het vermelden van zodanige driften en aandoeningen, als, zyns agtens, aan de Mismaaktheid eigen zyn. „ Mismaakte lieden, „ zegt hy, zoeken, in 't algemeen, zich op de natuur te „ wreeken: heeft deeze hun verongelykt, zy begeeren dit „ betaald te zetten, zynde voor 't meerendeel, (gelyk de „ Schrift zegt) zonder natuurlyke liefde ". Ik kan deeze Text in de Schrift niet vinden, noch de rede daar van begrypen: ook kan ik een voorstel, welks uitdrukkingen ik niet verstaa, noch ontkennen, noch toestemmen. Verstaat hy door natuurlyke Liefde algemeene goedwilligheid, en is 't gebrek daar aan een noodzaaklyk gevolg van de Mismaaktheid, dan hebbe men een' Mismaakt mensch voor een volslaagen monster te houden. Dan hoe algemeen zyn Lordschap dit geval ook stelle, myne eigene aandoeningen zeggen my dat het niet altoos doorgaat. — Ik hoop 't onstaat by my niet uit kwaadaartigheid van gemoedsgesteltenis, dat ik over de algemeene lotgevallen deezes leevens, 't zy ze my of anderen bejegenen, noit zwaar ben aangedaan. 't Ontroert my weinig, als ik van sterven, ongelukken, of verliezen hoor. Ik denk 't is het algemeene lot, 't kan dagelyks gebeuren, en staa dus niet verwonderd als het voorvalt. Wanneer ik in dergelyke omstandigheden iemand zie schreijen en op den borst kloppen, kan ik hem daar in niet volgen, maar ik ben ook geen DEMOCRITUS, die om zulk eene zotheid lacht. Ik lees van veldslagen, die de velden met lyken bezaaien, van steden, door 't zwaard, door hongersnood, pest of aardbeeving, ontvolkt; en stort geen traan; deeze dingen aanziende voor ongevallen, waar aan het menschlyk geslacht is blootgesteld, ontstaande uit de oordeelen van GOD of de verkeerde handelwyze der Magtigen deezer wereld. Ik lees van vervolgingen, pynigingen, marteldooden en moorden; ik heb medelyden met de ongelukkigen, maar myne verontwaardiging, omtrent de verzinners of uitvoerders van zulke schreeuwende onregtvaardigheden, wederhoudt myne traanen. Egter zyn 't er veele zaaken die my, of ik wil of niet, de traanen in de oogen doen komen: en als ik de rede daar van nagaa kan ik dikmaal den heimlyken oorsprong, waar uit ze voortvloeien, niet ontdekken. Wat doet my schreijen, (want dan schrei ik,) wanneer ik lees van verdrukte deugd of onschuld, van

een

een groot man hulploos en verſmaad, en niet bewoogen door de ſmaad en wreedheden hem aangedaan, of grootmoedig op den oever des doods de verdrukking lydende? My dunkt het ontſtaat uit de beſchouwing dat de ondeugd in dit leeven als dan zegenpraalt, en de deugd zo ſlegten loon ontvangt. —— Het doet my zeer aan wanneer ik zie dat een hond, een paard of eenig ander dier mishandeld wordt, ik merk de dieren aan als bedeeld met een ſcherp gevoel en gene geringe maate van rede, en agt dat GOD, ons de heerſchappy over dezelve geevende, wilde dat wy als regtmaatige beheerſchers, maar niet, als tyrannen, met hun zouden omgaan, en hun geluk bevorderen. Dan nog veel ſterker word ik getroffen, door wreedheid aan myne medemenſchen gepleegd, een mensch te plettergeſlaagen in een vuistgevegt, of in eenig ſpel om den prys te winnen gewond en verzeerd, is voor my een gruwzaam Schouwſpel; en my dunkt ik zou met minder ſchrik 'er duizend op een ſlagveld konnen zien ſneuvelen, dan deeze mishandeling en verlaaging der menſchlyke natuur aanſchouwen. Geweld, 't zy uit jok, 't zy uit drift, gepleegd is beestagtigheid, en kan alleen dapperheid genoemd worden, wanneer het geheiligd wordt door regtmaatigheid of noodzaaklykheid. Dit zyn eenige myner gewaarwordingen, die ik hier vrylyk en openhartig te neder geſtold heb; de Leezers kunnen hier uit oordeelen, hoe verre het 'er af is dat ik een voorbeeld zou weezen van een Mismaakt Mensch *zonder natuurlyke Liefde.*

Eene andere ſtelling van Lord BACON is deeze, „ Mis„ maakte lieden zyn ſtoutmoedig; eene ſtoutmoedigheid, „ die eerst in hun ontſtaat, door dien ze aan veragting bloot„ geſteld, zich dikwyls moeten verdeedigen, 't geen ver„ volgens by hun eene hebbelykheid wordt". —— Dit heeft waarſchynlyk plaats onder menſchen van laagen rang, die dikmaal het doel der ſpotternye zyn. 't Is natuurlyk zich tegen mishandelingen te verdeedigen: en dit wordt eenigermaate geregtvaardigd door de wet der wedervergelding: een man eenig verwyt te doen over een lichaamlyk gebrek, 't geen hy niet kan helpen, is onvoegzaam en kwaalyk gehandeld; en hy die zich daar aan ſchuldig maakt, mag met rede wagten op zyne beurt ook te zullen hooren van gebreken, die hy hadt kunnen vermyden. —— Doch wat my betreft, ik bevind dat de waarneeming van den Lord niet doorgaat; eene verregaande nederigheid en verſlaagenheid is het gevolg myner Mismaaktheid. Het hindert my altoos wanneer iemand op eene zo ſlegte ſiguur het oog eenigen tyd geves-

ligd houdt, en 't is my niet wel mogelyk met eenig vertrouwen van myn' kant eenen anderen in 't aangezigt te zien. Dikmaal verweet ik en beschuldigde my zelven over deeze zwakheid, doch ik ben niet magtig dezelve te boven te komen. Dit kan nadeelige gedagten van iemand inboezemen by de zodanigen, met welke hy verkeert: want schoon weezenlyke nederigheid in zedigheid beminnelyk is, kan de valsche te wege brengen, dat men zeer slegte gedagten van ons koestert: en wanneer iemand, om geene rede ter wereld, uit ydelen schroom, eene nederige en bedeesde vertooning maakt, kan men zich verbeelden, dat hy het doet met eenig slinks oogmerk. In het stuk van stoutmoedigheid en onbedeesdheid ben ik zeer ongelyk aan my zelven: want daar ik zwarigheid maak om een kamer, waar in eenige menschen zitten, door te treeden, of, in 't gezelschap van eenige onbekende Heeren, myn' mond te openen, kan ik, zonder veel ontroerenis, myne gevoelens in 't openbaar voordraagen, en myn redenvoering, die zomtyds niet beter geschikt is dan myn persoon, voor de ooren van duizend toehoorders uitspreeken. Waar uit dit ontstaat weet ik niet: 't kan weezen, dat ik de geringe gedagten, die men van myn persoon heeft, zoek te doen verdwynen door myn spreeken; 't kan ook gedeeltlyk voortkomen uit het denkbeeld dat ik myn pligt in dit stuk betragt; of ook uit de volle verzekerdheid, dat men in openbaare byeenkomsten zo veel agts niet geeft, op de persoonlyke hoedanigheden.

Verder zegt men dat Mismaakte Menschen zeer nydig en jalours zyn. —— 't Is waar het derven van schoonheid en sterkte kan ligt den nyd verwekken: doch wat my belangt, welke beginzels van nydigheid 'er in myne gestelteniste mogen geweest zyn, ze zyn nu geheel en al uitgebluscht: want door geduurige ernstig herhaalde overdenkingen, ben ik, zints lang, overtuigd van de geringe waardye der dingen, waar mede men doorgaans 't meeste op heeft. In de daad de Mismaakten schynen meer voor jalouzy dan nyd bloot gesteld: want weetende dat zy min beminnelyk zyn dan anderen, komen zy natuurlyk in de verbeelding, dat zy ook min bemind worden. 't Nuttigste gebruik dat zy hier van kunnen maaken, bestaat hierin dat zy op hunne hoede moeten weezen tegen de zwakheden waar aan zy meest onderhevig zyn, en dus zorge dragen, dat de wangestaltedes lichaams geene wangestalte in de ziel veroorzaake. Wy moeten, naar de les van JUVENAAL, bidden om eene welgeregelde ziel in een gezond lichaam: en elk Mismaakt mensch mag

't

'er deeze bede byvoegen, en een oprecht hart in een krom lichaam: want gaat het zeker dat ſchoonheid de deugd zelve bevalliger maakt, zo moet de ondeugd by de Mismaaktheid dubbel ſchriklyk weezen.

Belacht en verſmaad te worden zyn zekere gevolgen der Mismaaktheid: en wat iemand niet kan vermyden, dat moet hy leeren veragten. Hy behoort het te verdraagen als een Man, te vergeeven als een Christen, en het aanmerken als een Wysgeer; en zyne zegenpraal zal volkomen weezen, indien hy anderen voorgaat en voor by ſtreeft in met zich zelven te boerten. De zogenaamde geestigheid zal wel haast ophouden, als zy geen vat heeft, en 't is met de kwaadaartigheid ras gedaan, als zy geen wederſtand vindt. En is 'er niets veragtlyks in iemands gedrag dan daalt de veragting neder op hem, die ze, zonder oorzaake, uitſpreekt. —— 't Valt zomtyds voor dat menſchen, die eenſgermaate van myne kennis zyn, op zommige dagen vry veel werks van my maaken, maar op andere my over 't hoofd zien, wel weetende dat zy een perſoon van myne gedaante zodaniger wyze, en met zo veel beleefdheids, kunnen bejegenen, als het hun in de zin komt. Ik kan niet zeggen dat zulks my aanſtaat: maar elk verzekeren, dat het my niet tot ongenoeglykheid, en dus enkel tot beſpiegeling aanzet; onbekwaam zynde om eene goede rede voor hun gedrag uit te vinden, tragt ik 'er eene zo goede als my mogelyk is te ontdekken. Ik bedenk by my zelven, wat hun op dien tyd van zo veel aanbelangs in hunne eigene oogen kan maaken, en ſtel my deeze en dergelyke vraagen voor. Is zyn Vader overleden? Heeft hy een tooneelſtuk geſchreeven? Heeft hy by den *Lord Major* den maaltyd gehouden? Heeft hy eene aanſpraak opgeſteld? Heeft hy aan 't Hof eene gunſtige bejegening, of een eertytel ontvangen? Zal hy een ryk huwelyk doen? Is hy bevorderd? Heeft iemand hem gepreezen om 't geen zyn *Franſche* Kok of *Franſche* Kleermaaker vervaardigde? Heeft hy den naam van een Man van ſmaak gekreegen, of is hy lid van de Koninglyke Maatſchappy geworden? Uit deeze en dergelyke gezigtpunten beſchouw ik als dan de menſchen. En, hoe wel ik geen Man van groote en doordringende ſchranderheid ben, ſlaa ik menigmaal den bal raak.

Eene kostbaare en pronkſche kleeding trekt de oogen van 't gemeen, en uit dien hoofde moet een Mismaakt Menſch, met die geleende veeren niet pronken, welke hem dubbeld belachlyk maaken. Hy zou zich naauwlyks meer ten toon ſtel-

ſtellen, met aan het Hof te danſen, dan met op een geboorte-dag aldaar in 't prachtigſte gewaad te verſchynen. Naa dat ik tot jaaren van onderſcheid gekomen ben, heb ik eene eenvoudig kleed gedraagen, 't geen nu, zints omtrent dertig jaaren, van dezelfde'deftige kleur geweest is, en ik ben nog geheel niet van oogmerk om te veranderen. 't Zou ongerymd zyn, dat ik eenig cieraad toebragt aan een lichaam ongeſchikt om 't zelve te draagen: en wanneer ik het in 't hoofd kreeg om met paſſementen en geborduurde kleederen te gaan, mogten myne vrienden het wel tot een voorwendzel neemen, om my voor gek te laaten verklaaren.

Doch om te beletten dat Mismaakte lieden niet geheel en al op zich zelven te onvrede worden, zal ik eenige voordeelen, aan de Mismaaktheid en Leelykheid eigen, vermelden.

Mismaakte lieden vinden meer reden om der Voorzienigheid te danken, dat zy hun zulk een beſcherm-middel ter behoudenisſe van hunne deugd, en ter bewaaringe van hunne rust gegeeven hebbe, dan om te murmureeren over hun lot. Duizenden worden 'er dagelyks door ſchoonheid ten val gebragt, en ellendig gemaakt. Schoonheid is een bloem, welken ieder van zyn ſteel wil plukken, waar op elk het met listen en laagen toelegt. Alle dichtkundige vercierzels behelzen deeze zedeleere. Eene HELENA veroorzaakt den oorlog, en brengt de grootſte verwarring voort. Een HYACINTHUS, een GANYMEDES, een ENDYMION, en een ADONIS moeten voor hunne ſchoonheid boeten; een NARCISSUS kan in niemand dan in zich zelven behagen vinden, en werd oud eer hy van dit gebrek geneezen was. En wie weet niet dat LUCRETIA, wegens 't verlies haarer kuischheid, de handen aan zich zelve ſloeg? Wien is 't onbekend dat VIRGINIA door haar Vader gedood wierd, op dat haare kuischheid ongeſchonden bleeve? In deezen toeſtand mogt zy, gelyk JUVENAAL getuigt, wel gewenscht hebben te ruilen met RUTILA, de eenige Juffer der Oudheid, die ik weet, dat beroemd is, wegens haare leelykheid. De ſchoonſte mannen worden tot geſnedenen gekoozen; en de even gemelde Dichter toont dat om ſchoonheid te ſmeeken, 't zelfde is als een vloek over zich zelven af te bidden.

Een ander groot voordeel der Mismaaktheid beſtaat daar in, dat dezelve ſtrekt tot bevordering van de vermogens der ziele. Een Man die door zyne perſoonelyke bekwaamheden niet kan uitmunten, zal het door de bekwaamheden zyner ziele poogen te doen, en dat deel van hem 't geen alleen vercierd kan worden, tragten te veroieren. Deeze eer-

zugt

zugt zet hem aan, om, met COWLEY, zich zelven deeze vraag voor te ſtellen,

„ Wat doe ik best, om, naa myn leeven
„ Op wieken van de Faam te zweeven?

en rondſom zich ziende bemerkt hy, dat veele wegen tot den Tempel der Eere voor hem geſlooten zyn, doch andere, en wel de beſte, die der Deugd, ſtaan voor hem open, en deeze zal hy, is zyne eerzugt behoorlyk geregeld, uitkiezen. Hoe minder iemand, door zyne perſoonlyke bekwaamheden werkt, hoe hy zulks meerder door die der ziele doet: den tyd die anderen beſteeden in woelige bezigheden, brengt hy in aandagtige beſchouwingen door; dit middel kan hem wysheid en deeze hem roem verſchaffen. De naam van SOCRATES is zo wel gevestigd als die van ALEXANDER en CEZAR, en komt in veel ſchooner licht te vooren. Hy verkreeg zyne agting door wysheid en goedheid; zy verworven hun naam door tyranny en onderdrukking. Hy door 't menschdom te onderwyzen, zy door 't zelve te verwoesten. En gelukkig is het dat hunne ſnoode daaden met hun leeven eindigden, terwyl hy, naa zyn' dood, tot op deezen dag, wyze leſſen uitdeelt.

Weinig menſchen bewoonen een huis, 't geen volſtrekt naar hun zin is, of waar in zy alle deelen, naar hun' wensch, geſteld vinden. Ook is 'er geen Mismaakt perſoon, die niet wenscht dat zyne ziel een beter wooning hadt, als niet altoos overeenkomſtig met haare waardigheid gehuisvest zynde. De Lord CLARENDON getuigt van den Heer CHARLES CAVENDISCH, Broeder van den Marquis van *Newcaſtel*, dat hy de edelſte ziel omdroeg, ſchoon zo Mismaakt als iemand immer de aarde betradt. En laat elk Mismaakt perſoon zich troosten met de bedenking, dat de huisvesting zyner ziele, ſchoon de beste en fraayſte niet, nogthans bewoonbaar is, en hem tot een herberge op den weg des leevens kan dienen; en dat hy, in dien ſtaat nog benyd wordt door dooven, ſtommen, lammen en blinden.

Wanneer ik ſterf, bekreun ik my niet wat 'er van myne buitenkorst worde. 't Is my 't zelfde waar myn lichaam rot; en of het onmiddelyk ter verrotting overgaa, dan daar voor eenigen tyd bewaard blyve. Het verſchilt my niet of dit lichaam door 't roofgevogelte of het wild gedierte verſcheurd, dan in een prachtige graftombe geplaatst werde. Indien een mensch door zyne daaden zich geen grafnaald opregte, en door deugdzaame bedryven zyne nagedagtenis niet balzeme, het marmer zal vergaan, en in dien kleinen hoek zyn naam tevens.

DE

DE TEGENWOORDIGHEID EN VAARDIGHEID VAN GEEST, DOOR VOORBEELDEN OPGEHELDERD.

DE Tegenwoordigheid en Vaardigheid van Geest mag gezegd worden te beſtaan, in het wel te paſſe brengen van een antwoord, wanneer men zich in hachlyke omſtandigheden vindt ingewikkeld. —— Uitſteekende voorbeelden hier van verſchaffen de twee volgende gebeurtenisſen.

De Kalif HEGIAGE, de ſchrik en vrees zyner onderdaanen, wegens de veelvuldige wreedheden die hy pleegde, ging dikwyls, door zyne wyduitgeſtrekte Staaten, zonder van iemand vergezeld, of door eenig merk zyner hooge waardigheid onderſcheiden te zyn. Hy ontmoette een' *Arabier* uit het gebergte, en, naa eenig geſprek, deedt hy hem deeze vraag, „ Vriend, ik zou gaarne uit u verneemen, welk een „ mensch HEGIAGE is, van wien zo veel geſprooken wordt". HEGIAGE, antwoordde de *Arabier*, *is geen mensch; maar een Tyger een Schrikdier.* „ Wat zegt men ten zynen laste"? —— *Eene geheele menigte van wreedheden, door hem gepleegd, worden 'er verhaald; hy heeft zich gebaad in het bloed van meer dan een millioen zyner onderdaanen.* —— „ Hebt gy hem im„ mer gezien"? —— Neen —— „ Kyk dan op, hy is 't „ die met u ſpreekt". De *Arabier*, zonder in 't minst verbaasd te ſchynen, zag hem ſterk aan, en zeide tot hem: *Weet gy wie ik ben?* —— „ Neen". —— *Ik behoor*, vervolgde de *Arabier*, *tot de Familie van* Lobair, *en allen, die van hem afſtammen hebben 't ongeluk om één dag van 't jaar gek te weezen, en dit is myn dag.* —— HEGIAGE glimlachte over dit vernuftig antwoord, en deedt hem geen leed aan.

Van LAURENS DE MEDICIS wordt vermeld, dat hem, wanneer hy zonder eenig vrygeleide te *Napels* gekomen, en voor den Koning FERDINAND gebragt was, door den Koning ettelyke afgehouwe hoofden op pennen ſtaande getoond wierden, met de vraag, *of hy die wel tellen konde?* Waar op hy begon. „ Een, twee, drie, vier, vyf (en voorts tas„ tende naar zyn eigen hoofd) zes", tot bewys dat hy het voor zo veel als verlooren hieldt. Welke onbeteuterdheid, in 't aangezigt en de magt van een Vorst, dien 't bloedvergieten zeer ligt ſtondt, hem tot eene eerſte inleiding zynes grootheid diende.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

OPHELDERENDE AANMERKINGEN OVER HET GEDEELTE VAN SAMSONS GESCHIEDENIS, WAAR IN HY, VOLGENS HET ALGEMEENE GEVOELEN, GEZEGD WORDT DOOR DRIE HONDERD VOSSEN DEN OOGST DER PHILISTYNEN VERNIELD TE HEBBEN.

Aan de Heeren Schryveren der Nieuwe Vaderl. Letteroef.

MYNE HEEREN!

„ MEn behoeft met geen ongeloovig oog de Geſchiede-
„ nis van SAMSON te leezen om, verwonderd, ſtil te
„ ſtaan, wanneer men tot deeze byzonderheid komt. *En*
„ SIMSON *ging heenen, en ving drie honderd vosſen, en hy nam*
„ *fakkelen en keerde ſteert aan ſteert, en deed eenen fakkel tuſ-*
„ *ſchen twee ſteerten in het midden, en hy ſtak de fakkelen aan*
„ *met vuur, en liet ze loopen in het ſtaande koorn der Philiſty-*
„ *nen, en hy ſtak in brand zo wel de koornhoopen als het ſtaande*
„ *koorn, zelf tot de wyngaarden of olyfboomen toe* (*). — Op
„ het raadpleegen met de meeste Uitleggeren, der gewyde
„ Bladeren, ziet men de zwaarigheden eer vermeerderd dan
„ verminderd. Hoe veel werks maaken zy om het Land vos-
„ ryk te doen worden, en neemen een ander Dier, *Thoes* ge-
„ heeten, te baate om egter het getal vol te krygen? Hoe
„ lang laaten zy SAMSON jaagen om zo veel Vosſen te beko-
„ men, of hoe veel helpers geeven zy hem om het gemak-
„ lyker uit te voeren? Hoe maaken zy zich verlegen om aan
„ te wyzen waar vervolgens die Vosſen gebleeven zyn? —
„ Over dit geval 't een en ander naziende kwam my te voo-
„ ren eene Verhandeling van eenen ongenoemden Schryver
„ (†), dit onderwerp in een geheel ander licht zettende: de
„ opheldernde aanmerkingen van deezen Schryver kwamen
„ my voor waardig te weezen om plaats in UL. *Mengelwerk*
„ te vinden, waar in nu en dan iets van deezen aart voor-
„ komt, 't geen ſtrekt om de Schriftuur klaar en eenvoudig
„ te maaken, en eene ligt bevatbaare oplosſing aan anders
„ moei-

(*) *Richteren* XV, 4, 5.
(†) *Memoires of Literature*, 1722.

„ moelyke plaatſen te geeven. Ziet hier den voornaamſten
„ inhoud der gemelde Verhandeling, in verwagtinge van
„ denzelven geplaatst te zien, blyf ik

MYNE HEEREN,

UL. *Begunſtiger,*

O. E.

SAMSON, de ſterke en heldhaftige Rigter *Israëls*, door de *Philiſtynen* verbitterd zynde, wilde wraak neemen over het ongelyk hem aangedaan; doch eene gunſtige gelegenheid afgewagt hebbende, dagt hy, dat het verbranden van hun koorn, hun de grootſte ſchade zou aandoen, en hun in de uiterſte ongelegenheid doen ſtorten. Waarneemende, dat de *Philiſtynen* hun koorn gemaaid en op drie honderd hoopen gezet hadden, bedagt hy een list om die in brand te ſteeken, en nam de nagt te baat om dit ſtuk uit te voeren. 't Is niet noodig hier onderzoek te doen of hy vrienden of knegts tot zyne hulpe hadt, naardemaal hy alleen genoeg was om het te doen. Hy vondt drie honderd koornhoopen op het veld, die, niet dan met veel tyds verlies en groot gevaar van ontdekt te worden, de een naa de ander konden worden aangeſtooken. Om het zeker te neemen, lag hy twee ſchooven in de langte op den grond neder, waar door de eene hoop de andere raakte, en bragt daar op eene brandbaare ſtoffe, als vlas, hennip, of iets dergelyks, 't geen hy gemaklyk met zich in het veld kon neemen, tuſſchen de twee hoopen in. Dit was in weinig tyds te doen, zo dat de *Philiſtynen* 'er niets van bemerkten. Vervolgens ſtak hy het vuur in de brandbaare ſtoffe tuſſchen de hoopen op de ſchooven liggende. Dit verrigtte hy met zo veel ſpoeds, en met een zo goed beleid, dat al het koorn binnen kort verteerd was.

In deezer voege heeft SAMSON, dit in brand zetten van der *Philiſtynen* koorn aangevangen, zonder ontdekt te worden. Het vuur, door den wind aangeblaazen, verſpreidde zich wel draa rondsomme, taſtte de naby gelegene velden aan, *verteerende ook het ſtaande koorn, de wyngaarden en olyfboomen.*

Uit deeze Verklaaring blykt, dat SAMSON, die een Held was en geen Jaager, de moeite niet behoefde te doen om eerst zo veel Vosſen te vangen, doch langs veel korter weg den voorraad zyner vyanden aantaſtte; dat hy geen drie honderd Vosſen uit hunne holen opzogt, doch zo dit aantal van koornhoopen vondt; dat hy geen drie honderd ſtaarten aan el-

elkander vast maakte; maar, door het tusschen leggen van schooven, zo veele koornhoopen aan elkander voegde.

De Vertaalders en Uitleggers zyn in dit stuk misleid door de gewoone manier der oude Joden, die altoos eenen verbloemden en beeldspraakigen zin zogten in woorden van eene dubbelzinnige betekenis. In deeze geschiedenis, gaven zy den Leezer te verstaan, dat SAMSON zyne vyanden bedroogen hadt, die hem te vooren in 't geval zyner Vrouwe misleid hadden. Dit gaf gelegenheid om te zeggen, SAMSON ving de Vossen, dat is, hy wreekte zich over de looze en bedrieglyke *Philistynen*. Zy verborgen dit denkbeeld onder de dubbelzinnigheid van het woord *Schualim* in stede van *Schoalim*, 't welk eigenlyk *Koornhoopen* betekent. Want men moet aan de woorden die betekenis hegten, welke het onderwerp, en het geheele beloop van de zaak vordert. Desgelyks staat hier op te merken, dat het woord *Sanab*, door *Staart* vertolkt, het uiterste gedeelte of het einde van een zaak betekent, by voorbeeld, wanneer in een hof vyf boomen geplant stonden, indiervoege, dat de vyfde op 't einde kwam, zo werd die boom altoos *Sanab* genaamd, en even zo kan de uiterste schoof van een geheele Koornhoop *Sanab* of de *Staart* heeten; dit is eene figuurlyke wyze van spreeken, zeer overeenkomstig met den aart der *Hebreeuwsche* taale.

Geen wonder derhalven, dat de Vertaalders en Uitleggers, hier op niet lettende, zich afmatten in het vangen van zo veel Vossen, en in die, by hoopen, tot SAMSON te brengen, terwyl ze geen raad weeten om dezelve te bergen tot den tyd toe dat SAMSON ze, tot het uitvoeren van zyn oogmerk, behoefde; en zeer veel moeite hebben om te verklaaren hoe SAMSON die dieren tot het bedoelde einde afrigtte. Daarenboven zou dit alles niet wel bedekt hebben kunnen toegaan; de *Philistynen* zouden het wel dra gemerkt en hem in het zamenknoopen der Vossenstaarten, en binden van fakkels in dezelve belet hebben: en hoe zouden deeze dieren hebben kunnen loopen met fakkels aan hunne staarten zonder zich zelven te branden; en hoe ongeschikt zouden zy, dus gekoppeld, (het branden eens ter zyde gesteld zynde,) geweest zyn om te loopen en het oogmerk van SAMSON waardig te volvoeren. Hoe veel eenvoudiger is de verklaaring, dat hy de Koornhoopen op de gemelde wyze zamenvoegde, brandstoffe daar by bragt, en die aanstak.

GEDAGTEN VAN DEN HOOGEERWAARDEN CLAPAREDE, *Professor in de H. Godgeleerdheid te Geneve*, OVER DE NATUUR, HET OOGMERK EN DE KENTEKENS DER WONDERWERKEN.

„ DE bekende Mr. ROUSSEAU ſlaat, in het aantasten van
„ de wonderdaaden, door CHRISTUS verrigt, eenen
„ geheel anderen weg in, dan allen, die tot nog toe zich
„ tegen dit bewys van CHRISTUS Godlyke zending aange-
„ kant hebben, te weeten, hy verwerpt ze niet, noch ſtaat
„ ze toe, maar ontkent dat onze Heer dezelve deedt ten be-
„ toon zyner hemelſche zendinge. Deeze ſtelling gaat de
„ Hoog-Eerwaarde CLAPAREDE te keer, en toont met de
„ hoogſte baarblyklykheid het tegendeel, en in 't algemeen
„ dat de Wonderwerken een eigenaartig bewys uitleveren
„ eener Godlyke zendinge. —— 't Geen deeze Schryver
„ zegt over de natuur, het oogmerk en de kentekens der
„ Wonderwerken, is wel kort, doch zeer kragtig, en zet
„ dit ſtuk in een allerduidelykſt licht, waarom wy zyne Ge-
„ dagten onzen Leezeren niet willen onthouden".

Een Wonderwerk is eene zigtbaare verandering in de orde der Natuure.

De Natuur is het geheele zamenſtel van geſchaapene weezens.

Deeze weezens werken op of door elkander, overeenkomſtig met zekere wetten, en wat daar uit voortkomt noemen wy de orde der Natuure.

Die wetten, een gevolg zynde van den aart deezer weezens en van de betrekkingen, waar in ze tot elkander ſtaan, zyn onveranderlyk, door deeze beſtuurt GOD de wereld; HY alleen ſtelde ze vast, HY alleen kan ze derhalven veranderen.

Het eigenaartig uitwerkzel der Wonderdaaden is overzulks om duidelyk de Godlyke tuſſchenkomst aan te wyzen; en de Schriftuur veronderſtelt dat dit door dezelve bedoeld wordt. Hier uit trek ik dit gevolg, dat hy, die een Wonderwerk doet, dit doet in den naam van GOD en voor GODS zaak, dit wil zeggen ten bewyze eener Godlyke zendinge.

Maar welke zyn de kenmerken van weezenlyke Wonderdaaden? Hoe kunnen wy weeten, dat het den Meester der Natuure behaagd heeft de Natuur-wetten te doen ophouden of te veranderen? Dit is een ſtuk van het hoogſte aanbelang!

Wy hebben een leidraad in dit ons onderzoek; naardemaal het oogmerk van eene Wonderdaad is de Godlyke tuſſchen-

komst

komst aan te wyzen, moet de Wonderdaad kenmerken van deeze tusschenkomst toonen.

Voor eerst moeten zy strekken tot een einde, dat gewigtig, en der Godheid waardig is; ten 2. bevatbaar en gemaklyk zyn om te ontdekken; ten 3. onafhanglyk zyn van tweede oorzaaken; en eindelyk in een oogenblik gewrogt worden.

1. Het eerste kenmerk bestaat daar in, dat zy strekken tot een einde, 't welk gewigtig en der Godheid waardig is. Welk eene waarschynlykheid tog zou 'er weezen, dat GOD, op eene zonderlinge wyze, zou tusschen beide komen, en de wetten, volgens welke hy de wereld bestuurt, zonder eenige noodzaaklykheid, of om eene beuzelagtige rede, doen stil staan? Voorzeker dit is niet overeenkomstig met GODS wysheid, dit is zyner Grootheid onwaardig. Elk Wonderwerk moet derhalven een nuttig einde bedoelen, een einde om 't welk te bereiken, de tweede oorzaaken niet in staat zyn: als om aan een' Propheet magt te geeven, of eene Openbaaring op vasten grond te vestigen. Een zo wys einde is in de daad het Opperst Weezen waardig.

Ten 2. Moet een Wonderwerk bevatbaar en gemaklyk te ontdekken zyn; het moet gaan omtrent in 't algemeen bekende wetten, en niet omtrent de zodanige, die of maar weinig, of geheel niet, bekend zyn, het moet geene te ver van ons afgelegene voorwerpen hebben, of die een ervaaren en op waarneemingen afgerigt oog vereischen, zullen zy opgemerkt worden. Eene bovennatuurlyke beweeging, in den ring of in de wagters van *Saturnus*, zou geen wonderwerk voor de menschen op aarde in 't algemeen weezen, het zou alleen voor de Starrekundigen kunnen dienen. Een wonderwerk geschikt zynde om ons van de Godlyke tusschenkomst te verzekeren, behoort meer binnen het bereik van der menschen bevatting te weezen. *Tekens op Aarde* zyn derhalven hooger te stellen dan de *Tekens in den Hemel.*

Ten 3. Is het noodig, dat een Wonderwerk geheel niet afhangt van tweede oorzaaken, of dat het volvoerd wordt zonder eenig natuurlyk middel. Indien eenige uitwendige daad of bykomende omstandigheid een Wonderwerk vergezelt (gelyk gemeenlyk gebeurt,) heeft die daad of die omstandigheid geene natuurlyke betrekking met het voortgebragte gewrogt. Dit is het waar door Wonderwerken boven al van natuurlyke uitkomsten onderscheiden worden: de laatstgemelde hebben eene natuurlyke oorzaak, en die oorzaak is evenredig met de voortgebragte uitwerkzelen. Dus beweegt een lichaam naar maate van de kragt, die 't zelve doet beweegen. Dan de

onmiddelyke byzondere tusschenkomst van GOD buit de natuurlyke werkzaamheden buiten. In eene Wonderdaad heeft de evenredigheid tusschen de oorzaaken en gewrogten niet langer plaats.

De Geneeskunde heeft hulpmiddelen ter geneezing van ziektens, deeze hulpmiddels hebben eene zekere evenredigheid met de natuur der kwaalen, die zy geneezen of verdryven: maar zodanig eene evenredigheid doet zich niet op in Wonderdaadige geneezingen.

Het geschiedt door natuurlyke middelen dat het verstand kennis krygt van voorheen onbekende zaaken. Ik spreek eene andere taal dan myne moederspraake, doch ik heb ten dien einde moeite gedaan, tyd besteed, de hulp van eenen Leermeester genooten, dit is natuurlyk: doch wanneer ik, zonder deeze hulpmiddels te gebruiken, als op één oogenblik, eene my voorheen onbekende spraak verstaa, heeft dit uitwerkzel zyne oorsprong niet in de natuur; het uitwerkzel is wonderdaadig.

4. Eindelyk behoort tot een Wonderwerk, dat het in een punt des tyds geschiedt; het heeft die flauwe beginzels, en trapswyze voortgangen niet, welke wy in de natuur bespeuren. De Natuur gaat by geene sprongen voort, zy is langzaam in haare werking; zy schept niet, maar ontwikkelt; zy doet uitspruiten en groeijen; laaten tweede oorzaaken werken, zy doen nu en dan wat, en brengen het uitwerkzel niet te wege dan naa 't verloop van zekeren tyd. De Godlyke werking bindt zich geenzins aan deezen regel. GOD zegt: *daar zy licht, en daar was licht.*

By deeze vereischtens mogen wy nog drie of vier andere voegen, welke, schoon zo weezenlyk niet, doorgaans met een Wonderwerk gepaard gaan, en het te tastbaarder maaken.

Voor 1, dat het voorshands bekend gemaakt en voorgegaan wordt van de aanroeping van GODS naam.

Ten 2, dat het vergezeld is van een zigtbaar teken, of eenige daad geschikt om de aandagt op te wekken, 't belang van het Wonderwerk te toonen, en dus de onevenredigheid, die 'er is tusschen het uitwerkzel en de tweede oorzaaken te merkbaarder te doen worden. Dus strekte MOSES zyn staf uit over de *Roode-zee*, en zy spleet van een.

Ten 3, is de bekendheid ook een vereischte: niet dat een Wonderwerk in de tegenwoordigheid van weinig getuigen volvoerd, om die reden, een min waar Wonderwerk is. Het voldoet wanneer 'er een genoegzaam aantal geloofwaardige aanschouwers gevonden wordt. De bekendheid van dit of dat by-

byzonder Wonderwerk kan door de omſtandigheden meer of min bepaald weezen: en iemand kan, op geen rechtmaatigen grond, een Wonderwerk, dat in alle andere opzigten aan de vereischtens voldoet, verwerpen, onder voorwendzel, dat het zo bekend en openbaar niet is als men zich zou kunnen verbeelden. Hoe groot ook het getal der getuigen moge weezen, wy zyn altoos in ſtaat ons een grooter te verbeelden. Doch daar is een trap van bekendheid, die de rede voldoet; en was het in deezer voege niet met de zaak gelegen, een bewys, op getuigenisſen ſteunende, zou nimmer volledig, nimmer voldoende zyn.

Ten 4, en in de laatſte plaats, mogen wy natuurlyk wenſchen, dat de Wonderwerken, dikmaal herhaald, talryk en verſcheiden van ſoort zyn. Dit vereischte is egter niet van de hoogſte noodzaaklykheid; één enkeld wel beweezen Wonderwerk maakt, ſtrikt geſprooken, een bewys uit: dan desniettegenſtaande is de zamenloop van verſcheide tekenen, ten bewyze van dezelfde Openbaaring, niet overtollig: de getuigen van één enkeld Wonderwerk kunnen in verdenking van bedrog komen, ook kunnen zy vreezen zelve bedroogen te zyn; maar, indien zy eene menigte van Wonderwerken verhaalen, op onderſcheide tyden en plaatſen, en in verſchillende omſtandigheden volvoerd, en op duizenderlei wyzen veranderd, is alle vrees van bedrog vernietigd, en allen twyfel weggenomen.

De byzonderheden, op welke ik ſtil geſtaan heb, ſpreiden een groot licht over ons onderwerp, en dienen om de voornaamſte vraagen wegens de Wonderwerken, te beantwoorden.

Te vraagen, of GOD Wonderwerken kan doen, is het zelfde als te vraagen, of het hem zwaarder valle de beweeging van een Planeet op te houden, dan die in beweeging te brengen? of het voor hem grooter werk is een' dooden te doen herleeven, dan een leevendig mensch te ſcheppen?

Te vraagen of de Wonderwerken door een menschlyk getuigenis kunnen beweezen worden? Komt op een uit, als of men deeze vraage voorſtelde, of handtaſtlyke, en elk in 't oog loopende zaaken, kunnen geloofd worden, wanneer verſcheide getuigen, die men niet denken kan dat bedroogen zyn, of voorhebben te bedriegen, des verzekering geeven?

Te vraagen of 'er eenige eigenaartige betekenis in de Wonderwerken kan weezen? Is dezelfde vraag of het beſtaanbaar is met GODS wysheid, op eene byzondere wyze, tusſchen beide te komen, wanneer de tweede oorzaaken niet genoegzaam zyn om aan zyne oogmerken te voldoen?

VERHANDELING OVER DEN INVLOED DER LUGTSTREEK EN LANDSGESTELTENISSE OP DEN MENSCH.

(*Uit het Engelsch.*)

Aan de Heeren Schryveren der Nieuwe Vaderl. Letteroefeningen.

MYNE HEEREN!

„ IN het kort doch uitmuntend Vertoog van den Baron D
„ BIELFELD, *Over de Opkomst en Voortgang der Kunſten e*
„ *Weetenſchappen*, in uw *Mengel-Werk* geplaatst, (*) maakt
„ die vernuftige Schryver, eene aanmerking om alles wat va
„ den invloed der Lugtſtreeke, op 's Volks geestneiging, ge
„ zegd wordt, als droomery aan te zien, en gevolglyk te ver-
„ werpen. Dit ſtuk verdient een ryper overweeging, en
„ ſchoon 'er zo veel niet aan toegekend moet worden als *men*
„ in 't algemeen doet, zal men egter alles niet wel kunnen
„ lochenen. Dit bedenkende dagt het ons dat het U, Lief-
„ hebbers en Voorſtanders van Waarheid, niet onaangenaam
„ zou weezen, iets uitgewerkters over die ſtoffe te ontvan-
„ gen, en uwen Leezeren mede te deelen. Met welk inzigt ik
„ de volgende Verhandeling U toezende; terwyl ik, naa U,
„ in uwen Letterarbeid, voorſpoed gewenſcht te hebben.",
my teken

UL. Medehelper
O. J.

De Mensch, enkel als een dier aangemerkt, is in ſtaat om onder allerlei lugtſtreecken te leeven. Hy onthoudt zich, met den Leeuw en Tyger, in de brandende hitte van 't verzengde gedeelte der wereld; hy leeft by den Beer en het Rendier, in 't kilkoude noorden. Zyne vormbaare geſteltenis maakt hem bekwaam om zich, naar de verſchillende omſtandigheden, te ſchikken, en zyne bekwaamheid om Kunſten te hanteeren, leert hem het gebreklyke vervullen. Doch de tuſſchenliggende en gemaatigde lugtſtreeken ſchynen egter voor zyne natuur 't gunſtigst: en welke reden men ook voor dit ſtuk bybrenge, het kan niet in twyfel getrokken worden, of de Mensch heeft, in de gemaatigde Lugtſtreek, zich op 't voordeeligst vertoond en boven de rest des menschdoms uitgeblonken. De Kunſten in dat gedeelte der wereld de eene naa de andere uitgevonden, de volmaaking der rede, de uitbreiding der verbeeldings-

(*) Zie de *Nieuwe Vaderl. Letteroef.* ID. *Mengelw.* bladz. 295.

dingskragt, de vordering in geleerdheid, koophandel, ſtaatkunde enz., toonen genoegzaam, dat zy, of uit hoofde van hunne ligging en lugtsgeſteldheid, of ter oorzaake van eene natuurlyke verhevenheid van ziel, boven anderen, die voorregten genieten. Derwyze dat de Geest van wysheid en beſchaafdheid zyn zetel in byzondere landſtreeken ſchynt gevestigd, en byzondere geſlachten van menſchen als zyne gunſtelingen aangemerkt te hebben.

't Is waar de voornaamſte en aanzienlykſte geſlachten der menſchen zyn, voor hunne beſchaaving, ruw geweest; en ook zomtyds weder tot hunne voorgaande ruwheid vervallen: doch wy moeten over den aart der volken geen vonnis ſtryken, volgens de daadlyke bezitting van Kunſten, Weetenſchappen en beſchaafdheid. Daar is eene kracht van geest, eene bevatbaarheid en gevoeligheid van ziel, die den wilden man zo wel als den beſchaafden burger, den ſlaaf zo wel als den Heer, onderſcheidt; en dezelfde vermogens der ziele kunnen zich op verſcheidenerlei wyze openbaaren. Een hedendaagſche *Griek* is misſchien boosaartig, ſlaafsch en listig, uit kragte van 't zelfde driftige geſtel, 't welk de oude *Grieken*, vuurig, vernuftig, en ſtoutmoedig maakte, 't zy in 't leger of in de raadsvergaderingen des Volks. Een *Italiaan* van den tegenwoordigen tyd onderſcheidt zich door zyne vlugheid, vaardig- en gefleepenheid, alleen ſtelt hy de bekwaamheden der oude *Romeinen* te werk op bezelagtige voorwerpen: hy vertoont op het tooneel des vermaaks, en in 't bejaagen van ydele eere, dat vuur, die driften, welke voorheen eenen GRACHUS bezielden, als hy voor 't volk ſprak, of 's Lands vyanden verdelgde.

De koophandel en de winst gevende Kunſten zyn, onder zekere lugtſtreeken, de hoofd voorwerpen der volken geblee-ven, in weerwil van alle rampſpoeden; onder andere zyn ze altoos, hoe voordeelig de omſtandigheden ook waren, verwaarloosd; terwyl ze, in de gemaatigde lugtſtreeken van *Europa* en *Aſia*, beurtlings, tyden gehad hebben, waar in ze ten top klommen of daalden.

In de eene Maatſchappy worden de Kunſten klein geagt, en als verbannen door die zelfde drift van geest, welke in eene andere Maatſchappy dezelve op de voordeeligſte wyze, doet bloeien. Wanneer de gevaaren des Lands het gemoed ontrusten, wanneer de krygstrompet klinkt, en 't hart doet kloppen, zou het een kenmerk van dwaasheid of van laagheid van ziel zyn, zich toe te leggen op Weetenſchappen, die alleen tot cieraad van 't menschdom, en tot gemak des leevens ſtrekken.

De veelvuldige ſtaats-verwisſelingen en kentekenen des geluks, die de volken ondervonden hebben op die zelfde plaatſen, waar de Kunſten goeden opgang maakten, zyn waarſchynlyk de uitwerkzels van eene arbeidzaame, vindingryke en buigzaame geestneiging, waar door de menſchen de algemeene volksbeoogingen tot uiterſtens gedreeven hebben. Ter plaatſe waar men de gronden der vryheid best wist, is de willekeurige en eigendunklyke magt ten hoogſten toppunte opgevoerd. Zy kwamen om in de vlammen, die zy zelve ontſtooken hadden, en zy waren nogelyk alleen bekwaam om, by beurten, de grootſte vorderingen en de ſchandlykſte bedorvenheden, voor welke het menschlyk gemoed vatbaar is, te doen ſtand grypen.

Op dit tooneel is het menschdom, binnen den tyd, welken de Geſchiedkunde beſchreeven heeft, tweemaalen, van zeer ruwe beginzelen, tot vry hooge trappen van beſchaafdheid, opgeklommen. In elke eeuw, 't zy, door de omſtandigheden des tyds, geſchikt om op te bouwen of af te breeken, worden de voetſtappen van eenen werkzaamen en voortvaarenden geest gevonden. De ſtraaten en de overblyfzels van *Rome* wierden in het ſtof en de vuiligheid begraaven, daar op gebragt door de voeten der barbaaren, die met veragting traden op de voortbrengzels der dartele weelde, en die Kunſten verſmaadden, welker hanteering voor de naakomelingſchap van dat zelfde volk bewaard was. De tenten der woeste *Arabieren* zyn nu opgeregt, tuſſchen de puinhoopen van de wereld beroemdſte ſteden: en de verwoeste ſtreeken, die aan *Paleſtina* en *Syrie* grenzen, zullen, mogelyk, andermaal tot een wieg verſtrekken van beſchaafde volken, die nog in hunne kindſchheid zyn. Het Opperhoofd van een ſtam *Arabieren* heeft, misſchien, gelyk de grondvester van *Rome*, reeds de zaaden geſtrooid van eene plant, die in eenig toekomend tydperk zal bloeien, en de beginzels gelegd van eene Kunst, welke eerst, in nog ver af gelegene tyden, ter volkomenheid zal geraaken.

Een groot gedeelte van *Africa* is altoos onbekend geweest; doch 't ſtilzwygen der Fame, wegens de omwentelingen daar voorgevallen, ſtrekt, wen 'er geen bewys voor 't tegendeel aan de hand is, tot eene proeve van de zwakheid der geestneiging deezes volks. De verzengde lugtſtreek de geheele wereld over, hoe bekend ook by den Landbeſchryver, heeft aan den Geſchiedboeker weinig ſtofs opgeleverd; en ſchoon ze, op veele plaatſen, de noodwendige Kunſten der menschlyke zamenleeving, in geene geringe maate, belzitten, hebben de

ver-

verheven Weetenſchappen van beſchaafde Volken onder hun geen' opgang gemaakt, of die heldendeugden ingeboezemd, welke der vryheid eigen en aan dezelve verbonden zyn, en vereischt worden in 't beleid des burgerlyken leevens.

't Was, in de daad, in de verzengde lugtſtreek, dat werktuiglyke Kunſten en handwerken, onder de inboorelingen van de nieuwe wereld, bevonden wierden zeer ver gevorderd te zyn. 't Is in *Indië*, en in de ryken van dat half hemelrond, die door de ſteile zonneſtraalen beſcheenen worden, dat de handwerken en de koophandel den hoogſten Ouderdom beklommen, en, met weinig vermindering, de vernielingen des tyds en de omkeeringen des ſtaats doorgeſtaan hebben. 't Schynt dat de zon, die de Pynappels en Tamerinden doet rypen, eene zagtheid van aart mededeelt, welke de geſtrengheden eener willekeurige regeering kan verdraagen: en 't is een uitwerkzel van de buigzaame en vreedzaame geſteltenis der inwoonderen van het *Oosten*, dat geene overmeestering, geen inval van barbaaren, dat geen, 't welk de zugt tot gemak en vermaak hadt uitgevonden, geheel en al verwoest heeft, gelyk dit plaats vondt by de heftiger volken van *Europa*. De bewoonders van *Indië*, zonder veel tegenſtands te bieden, van den eenen Meester tot den anderen overgebragt, zyn gereed om, by elke wisſeling, hunne voorgaande vlytigheid te agtervolgen, zich te vergenoegen met de genietingen deezes leevens, en de hoope van dierlyke wellusten. De oorlogen, aangevangen om landen te overmeesteren, worden zo lang niet gevoerd, dat 'er een ingewortelde haat van volk tegen volk uit ontſtaat, noch zo verre voortgezet, dat het land, waar over de twist gereezen is, verdorven raake. De aanvaller laat de koopplaatſen, die hem geene oorzaak tot het krygen gegeeven hebben, ongemoeid; en, ſchoon hy ryke ſteden overmeesterd hebbe, laat hy zyne krygsmagt in de nabuurſchap liggen, het aan zyne naakomelingen overlaatende om allenskens, de voordeelen en de vermaaken, aan deeze overmeestering verbonden, te genieten. De opvolgers des Overwinnaars laaten mede, om deeze gelykenis te gebruiken, die byën ongeſtoord den honig aanbrengen; zy ſpaaren de inwoonders, de huizen, het vee en de ſtallingen van 't overwonnen land.

De hedendaagſche beſchryving van *Indië* is eene herhaaling van de oude; en de tegenwoordige ſtaat van *China* komt over een met die de geſchiedenis van zo hoog eene oudheid, als 'er geene gelyke gevonden wordt, oplevert. De Koningen zyn elkander opgevolgd, maar geene Staatsverwisſelingen hebben

ben den staat van gedaante veranderd. De *Africaan* en de *Samojeed* zyn zich zelven niet gelykvormiger in hunne onkunde en onbeschaafdheid, dan de *Chineesen* en *Indiaanen*, mag men geloof slaan aan hunne eigene geschiedenissen, door alle tyden heen, zich zelven gelyk geweest zyn, in het oefenen van handwerken, het in agt neemen van zekere beschaafdheid, alleen geschikt om hun handel te regelen, en de vlytige beoefening van slaafsche en winstgeevende Kunsten onder zich te houden.

Indien wy, van deeze algemeene afbeeldingen der verrigtingen des menschdoms, overgaan tot de byzondere beschryving van den mensch zelve, naar maate hy zich onder verschillende lugtstreeken bevindt, en onderscheiden is in geaartheid en hoedanigheden, wy zullen ontwaar worden, dat 'er eene verscheidenheid van geestneiging plaats heeft, over een stemmende met de uitwerkzels zyns gedrags, en den inhoud zyner geschiedenisse.

De Mensch, in de volmaaktheid zyner natuurlyke bekwaamheden beschouwd, is vlug en teder van aandoening, hy heeft veelvuldige en wyduitgestrekte uitzigten, hy toont oplettendheid, doordringendheid en schranderheid in 't geen zyne medemensch betreft; hy is vast in het houden, en vuurig in het voortzetten van zyne oogmerken; overgegeeven aan vriendschap of vyandschap; nayverig omtrent zyne onafhanglykheid en eer; voorregten, die hy, om gemaks of voordeels wille, niet afstaat. Te midden van alle vorderingen, welke hy maakt, te midden van alle verkeerdheden, waar aan hy zich overgeeft, behoudt hy zyne natuurlyke aandoenlykheid, en mogelyk ook het vermogen om volgens dezelve te handelen; en zyn gezelschap is een vloek of een zegen, naar gelange hy zyne neigingen bestuurt, of ongeregeld laat hollen.

Doch bevindt zich de Mensch in de uiterstens van hitte of koude, zo schynt de werkzaamheid van zyne ziel in nauwer perk beschreeven te worden: en hy is als vriend of vyand zo veel minder te agten. In 't eene uiterste zyn ze dofgeestig, traag, gemaatigd in hunne begeertens, geregeld en vreedzaam in hunne leevenswyze; in 't andere uiterste ziet men ze ongestadig van driften, zwak van oordeel, en overgegeeven aan dierlyke wellusten; laaghartigheid is beiden eigen, zy staan voor beuzelingen groote zaaken af, en kunnen gemaklyk onder 't dwang Juk der slavernye gebragt worden. Deezen laaten zich vervaard maaken door de vrees van het toekomende; geenen zyn zelfs voor het tegenwoordige ongevoelig.

De inwoonders van *Europa*, die ten Zuiden of ten Noorden

den van hunne gelukkige gewesten zich willen uitbreiden, ontmoeten weinig wederstands. Zy vergrooten hunne heerschappy naar welgevallen, en vinden geen eindpaal dan in den Oceaan of in de zatheid van overwinnen. Met zeer weinig van die tegenstribbelingen en moeilykheden, die het te onderbrengen van volken doorgaans vergezeilen zyn 'er, van tyd tot tyd, zeer groote landschappen aan het *Russisch-ryk* gevoegd; de Beheerscher van dat Ryk, die onder zyn gebied geheele volken telt, met welke mogelyk zyne Afgezanten noit gesprooken hebben, zendt eenige weinige Aardrykskundigen om zyne grenzen uit te breiden, zy volvoeren dat werk, waar toe de *Romeinen* hunne Burgemeesters en magtige legers afvaardigden. Deeze nieuwmodische Overwinnaars klaagen over Rykssweerspannigheid, als zy eenigen tegenstand ontmoeten, en toonen zich verwonderd dat ze als vyanden behandeld worden, van hun die zy onder schatting stellen.

't Is egter zeker dat zy aan den kant der *Oost-zee* volken aangetroffen hebben, die hun het gezag betwistten en het vorderen van schatting aanmerkten, als een eisch voor welks voldoening zy niets ontvingen. Hier vonden zy, mogelyk, de geestneiging van 't Oud *Europa*, en beschouwden in de gedaante van woestheid, de zugt voor de volksvryheid en onafhanglykheid, die zugt welke in 't Westen den grond betwistte, tegen de overwinnende wapenen der *Romeinen*, en de ondernemingen der *Perssische* Vorsten, om *Griekenland* mede in den wyden kring huns Ryks te beschryven, te leur stelde.

De groote en in 't oog loopende ongelykheden, welke plaats hebben tusschen de Inwooners der verre van elkander gelegene lugtstreeken, hebben veel overeenkomst met ongelykheden der Dieren, welke men by hun aantreft. Het Paard en het Rendier leveren juiste zinnebeelden op van den *Arabier*, en den *Laplander*. Een inbooreling van *Arabie*, 't zy wild in de bosschen zwervende, 't zy geregeld opgevoed, is, gelyk het Paard, leevendig, werkzaam en vuurig in het volvoeren van 't geen hy verrigt. Dit geslacht van menschen zoekt, in den wilden staat, de vryheid in de woestynen, met stroopende benden de grenzen des Ryks ontrustende, jaagen zy schrik en vrees aan in de landstreeken, welke zy met hunne ligt vervoerbaare wooningen naderen. Wanneer zy aangemoedigd worden door 't vooruitzigt eener overwinning, of zich zetten, om, volgens zeker bepaald ontwerp, in hunne verrigtingen voort te gaan, breiden zy hunne heerschappy en het ingebeeld sieraad van magt, over zeer groote landschappen, uit. En als

dit zelfde volk in rust ergens zich gevestigd heeft, munt hy uit in vinding, vernuft, en 't beoefenen van Kunsten en Weetenschappen. —— De *Laplander* daar en tegen is, even als het Rendier, sterk, onvermoeid en bekwaam om honger te lyden, eer lustloos dan tam, slaasch in zeker opzicht, en komt bezwaarlyk tot verandering. Geheele geslachten onder dit volk blyven van eeuw tot eeuw in den zelfden staat, en laten zich met de grootste onderwerpelykheid *Deenen*, *Zweeden*, of *Moscoviters* noemen, naar de onderscheidene landstreeken, die zy bewoonen; zy dulden dat hun Land, als een gemeen goed, verdeeld worde, volgens de grenscheidingen, welke de even opgenoemde Ryken gelieven vast te stellen.

Doch het is in die uiterstens alleen niet, dat deeze verschillenden geaartheid zich duidelyk opdoet. Haare geduurige verandering komt over een met de verandering van Lugtsgesteldheid waar mede wy veronderstellen dat ze verbonden is. En schoon zekere trappen van scharanderheid, doordringend- en vlugheid het lot niet zyn van geheele Volken, noch de algemeene eigenschappen van eenig Volk, nogthans wordt de ongelyke maat der algemeenheid dier hoedanigheden, in onderscheidene landstreeken, genoegzaam kennelyk uit hunne gewoontens, ommegang, bezigheden, vermaaken en letteroefeningen, die by hun plaats hebben.

Aan de Zuidlykste Volken van *Europa*, oude en hedendaagsche, zyn wy de uitvinding en verfraaijing verschuldigd van die beeldspraakige schryfwyze, en dier vroege overleveringen, welke by aanhoudenheid stoffe voor de verbeelding verschaften, en den Dichteren een ruim veld om in uit te weiden verleenen. Aan hun hebben wy de romaneske vertellingen van dolende ridders te danken, als mede de voorbeelden van een' redelyker styl, die het hart en de verbeeldings kracht ontvonkt, en het verstand verlicht.

De vrugten van naarstigheid zyn 't overvloedigst geweest in 't Noorden, en de beoefening der Weetenschappen heeft daar de grootste vorderingen gemaakt; daar de verbeelding in het Zuiden altoos den rykste oogst heeft voortgebragt. De oevers van de *Baltische zee* zyn beroemd geworden door de groote Mannen COPERNICUS, TYCHO BRAHE, en KEPLER; terwyl die van de *Middelandsche zee* vermaardheid kregen, door de geboorte van groote vernuften in alle takken der Weetenschappen, Dichters, Geschiedschryvers, en Geleerden kwamen daar te voorschyn.

Aan den eenen kant ontleende de Geleerdheid haaren oorsprong uit het hart en de verbeelding; aan den anderen kant be-

bepaalde deeze zich tot het oordeel en het geheugen. Een getrouw verhaal van de openbaare verrigtingen, zonder veel omslags opgesteld, eene nauwkeurige optekening van de verbintenissen en eischen der Volken, maaken met de geslachtlysten der Vorsten, 't grootste gedeelte der letterkunde uit by de Noordsche Volken, dit alles bewaaren zy omzigtig, terwyl ze weinig werks maaken van verstandige of geestige stukken. —— De geschiedenis van 't menschlyk hart, een' zaak van zo veel aanbelangs, niet min gegrond op de onvoorbedagte bedryven des gemeenen leevens, dat op de plegtige openbaare verrigtingen, de vernuftige en scherptreffende boert, als mede de tedere, aandoenlyke en verhevene wyze van spreeken, is hedendaags, zo wel als in oude tyden, behalven eenige weinige uitzonderingen, te vinden op dezelfde breedte als de vyg en wynstok groeit.

Deeze verscheidenheden van natuurlyke geaartheid, indien ze weezenlyk plaats hebben, moeten voor een groot gedeelte voorspronglyk zyn uit de dierlyke gesteltenissen: men heeft reeds meermaalen opgemerkt, dat de wynstok gevonden wordt in landen, waar de inwoonders 't minst noodig hebben, door den geestigen aart van 't druivenvogt te worden opgewekt. Daar, onder de Zuidelyke Volken, de sterke dranken verbooden zyn, uit hoofde van de schadelyke uitwerkzels, die zy voortbrengen, of daar zy 'er zich uit welvoeglykheid van onthouden, of 'er niet zeer opgesteld zyn, naardemaal hunne gesteldheid heet genoeg is, vindt men de Noordlyke Volken zeer op sterken drank gesteld: dewyl zy daar door opgewakkend worden, en een vuur krygen, 't geen de lugtstreek, onder welke zy leeven, hun weigert.

De vuurige drift en neiging van de Sexen tot elkander, welke men onder deeze Lugtstreek aantreft, is onder geene veel geraatigder, en onder andere slaat ze bykans tot koelheid of afkeer over. Deeze verandering doet zich op als men de *Middellandsche zee* oversteekt, de rivier *Missisippi* volgt, het gebergte *Caucasus* opklimt, en over het *Alpische* en *Pyreneesche* gebergte na de oevers van de *Baltische zee* reist. —— Op de grenzen van *Louisiana* heerscht de vrouwlyke Sexe, door het dubbeld kunsttuig van bygeloof en drift; doch de vrouwen zyn, onder de inboorelingen van *Canada*, slaavinnen, en worden geagt naar maate van den arbeid dien zy verduuren, en de huislyke diensten, die zy doen. —— De hevige minnevlam en lastige minneyver van het Serail, die zo langen tyd in *Asia* en *Africa* plaats gehad hebben, en in de Zuidlykste deelen van *Europa* nauwlyks weeken voor Godsdienstige en Burgerlyke in-

inſtellingen, vindt men, ſchoon niet eene vermindering evenredig met de vermindering van de hitte der Lugtſtreeke, veranderd in eene voor by gaande drift, die de ziel vervult, zonder die te verzwakken, en in ſtaat ſtelt tot het volvoeren van romaneske daaden. —— Verder Noordwaards gaande ontdekt men een ſoort van minnehandel, waar in 't vernuft en de verbeelding meer deels heeft dan het hart; dewyl men grooter vermaak ſchynt te ſcheppen in 't bejaagen, dan in 't genieten. —— In landen nog verder naar de Pool gelegen, bepaalt die drift zich tot eene huislyke verbintenis, of is tot ongevoeligheid toe bevroozen, dermaate dat Jongelingen en Jonge dogters, op zich zelven gelaaten, weinig denkbeeld hebben van zich met elkander te vereenigen.

Men verbeelde zich egter niet dat deeze verſchillendheden van geaartheid en character in allen deele overeenkomen, met het getal der graaden van den middaglyn na de Pool gerekend; ook hangt de Lugstgeſteldheid niet af van de breedte op welke eene plaats ligt. 't Onderſcheid van grond, de naby of ver gelegenheid der Zee, doet den dampkring aan, en kunnen op het dierlyk geſtel veel invloeds hebben.

De Lugtsgeſteldheid der plaatſen in *America*, op dezelfde breedte liggende met die in *Europa*, weet men dat met elkander niet over een komt. De wyduitgeſtrekte moerasſen, groote meiren, oude digt begroeide boſchen, benevens andere kenmerken van een woest land, agt men dat de lugt met zwaare en ſchadelyke dampen vervullen, eene dubbele geſtrengheid aan den winter geeven, terwyl 't aanhoudend dampig weer, de veelvuldige ſneeuw, en 't ſterk vriezen, gedurende eenige maanden, alle de ongemakken van de bevroozene lugtſtreek verre in de gemaatigde opvoeren. De *Samojeed* en de *Laplander* hebben egter op de kusten van *America*, ſchoon op laager breedte, lieden, die met hun mogen vergeleeken worden. De *Canadier* en de *Iroquees* gelyken naar de oude inwoonders van de gemaatigdſte lugtſtreeken van *Europa*. De *Mexicaan*, even als de *Indiſche Aſiaan*, tot wellust geneigd, is tot verwyfdheid vervallen, en laat zich door dwingend bygeloof, en willekeurige alleenheerſching regeeren.

Een groot gedeelte van *Tartaryen* ligt op eene evenwydige breedte met *Griekenland*, *Italien* en *Spanjen*, doch de lugtsgeſteldheden zyn zeer ongelyk; en daar de oevers niet alleen van de *Middellandſche*, maar ook van de *Atlantiſche-zee*, 't geluk hebben van eene gemaatigde verwiſſeling van ſaiſoenen te bezitten, beproeven egter de Oostlykſte deelen van *Europa*, en 't Noordlykſte vaste land van *Aſia* de hardſte uiterſtens.

De

De ongemakken van een brandende hitte verhaalt men, dat, in 't zomer ſaiſoen, by de *Ti-zee* gevoeld worden, dat de inwoonders als dan genoodzaakt zyn de plaagende Inſecten van zich af te weeren, door dien zelfden ſtinkenden rook, welken zy, in den winter, moeten uitſtaan om de knellende koude te verzagten en draaglyk te maaken. De Winter komt zeer ſchielyk aan, en met eene ſtrengheid, die bykans overal gelyk is, verwoestende het gelaat des aardryks, van de Noordlykſte grensſaalen van *Siberien*, tot het gebergte *Caucaſus*, en het uiterſte van *Indië*.

Met deeze ongelyke verdeeling van Lugtſtreek, door welke het lot zo wel als het volks character der Noordlykſte *Aſiaanen*, geringer geagt moet worden, dan dat der *Europiaanen*, die op dezelfde breedte liggen, beſpeurt men eene daar mede overeenkomſtige verſcheidenheid van neiging en geaartheden, als men van den middaglyn te wederzyde afgaat. De Zuider *Tartaar* munt boven den *Samojeed* zo zeer uit, als eenige *Europiſche* Volken hunne Noordlyke nabuuren overtreffen, in Lugtsgeſteldheden, die voor beiden voordeeliger zyn.

Het Zuider hemelhalfrond levert ons nauwlyks iets op, tot dergelyke waarneemingen. 't Gemaatigd gedeelte is nog meest onbekend, wy weeten ſlegts iets van twee voorgebergtens, de *Kaap de Goede Hoop* en *Kaap Horn*, welke aan die zyde der Linie op gemaatigde breedte liggen. Maar de wilden van Zuid *America* gelyken zeer naar die van Noord *America*, niet tegenſtaande de tuſſchenkomst der inwoonderen van *Peru* en *Mexico*. De *Hottentot* zweemt, in veele opzigten, naar de woeste *Europeaanen*. Hy is op zyne vryheid zeer gezet, heeft eenige beginzels van ſtaatkunde, en eene natuurlyke dapperheid, waar door zy onderſcheiden worden van andere *Africaanſche* geſlachten, die onder ſteiler zonneſtraalen leeven.

Niet tegenſtaande alle deeze waarneemingen, gegrond op 't geen zich voor doet, wanneer men, met een opſlag van 't oog, de geſchiedenis des menschdoms beſchouwt, of 't geen men mag vermoeden uit het onbekende van eenige Volken, die uitgeſtrekte deelen der aarde bewoonen, als mede uit den luister met welke andere ſchitteren, zyn wy nog niet in ſtaat om te verklaaren op welk eene wyze de Lugtsgeſteldheid op de menſchen werkt, en hun verheft of verlaagt.

Dat de geſteldheid des harten, en de verſtandige werkingen der ziele, eeniger maate, afhangen van den ſtaat der dierlyke werktuigen, blykt uit de ondervinding op 't onloochenbaarſte. De Menſchen verſchillen van zich zelven, als zy ziek of geſond zyn, wanneer zy van leefwyze, lugt en dergelyke

veranderen. Doch wy bevinden ons, zelf in deeze gemeenzaame en dagelyks voorkomende gevallen, buiten ſtaat om de oorzaak met het veronderſtelde uitwerkzel zamen te hegten. En ſchoon de Lugtſtreek, eene menigte van dergelyke oorzaaken in zich bevattende, door eenen geregelden invloed op de characters der menſchen kan werken, kunnen wy nimmer hoop ſcheppen om de wyze, op welke die invloed werkt, te verklaaren, dan wanneer wy, 't geen waarſchynlyk nooit zal gebeuren, de ſchikking kennen van die fynere werktuigen, waaraan de werkingen der ziele verknogt zyn.

Als wy een Volk in zekere omſtandigheden plaatſen, die hunne oogmerken bepaalen, hunne hebbelykheden en leefwyze regelen, als wy in ſtede van onze toevlugt te neemen tot de veronderſtelde natuurkundige oorzaak van hunne geſteltenisſen, het toeſchryven aan de aanleidingen uit hun bepaald gedrag oorſpronglyk, dan ſpreeken wy van uitwerkzels en oorzaaken, wier zamenhang wy weeten. Dus, by voorbeeld, kunnen wy zeer wel bevroeden waarom zeker geſlacht van menſchen, als de *Samojeeden*, die een groot gedeelte van 't jaar tot de duisternis en het zich ſchuilhouden in hunne holen verweezen zyn, zeer verſchillen van Volken die in alle jaar-ſaiſoenen vryheid van uitgaan en werken hebben; of die, in ſtede van voor de koude weg te ſchuilen, de brandende zonneſtraalen zoeken te ontwyken. Vuur en werkzaamheid zyn hulpmiddels tegen de koude; ſchaduw en rust verſchaffen gemak in de hitte. De *Hollander*, die in *Europa* vlytig en arbeidzaam is, wordt in *Indie* vadzig en traager.

Verre gaande uiterſtens van hitte of koude zyn mogelyk, zedelyker wyze beſchouwd, even ongunſtig voor de werkzaamheid van 's menſchen geest, en belemmeren door het vertoonen van onoverkomelyke zwaarigheden, of het oorzaak geeven tot onagtzaamheid of luiheid, de eerſte beginzels van vordering, of ſluiten dezelve wel draa. Eene kleine maat van ongunſtigheid in de gelegenheid eens volks wekt den geest op, en prikkelt denzelven met de hoope van eenen gelukkigen uitſlag. „ 't Is, zegt de Heer ROUSSEAU, in de laatſtgemelde „ gunſtige omſtandigheden, dat de Kunſten 't meest bloeiden. „ Ik zou kunnen toonen, hoe ze zich in *Egypten* uitbreidden, „ gelyk het water van den *Nyl* de landen overdekt; hoe ze „ in *Africa* van een rotzigen en barren zandgrond, tot eene „ groote hoogte opgroeiden: terwyl ze aan de vrugtbaare „ oevers van den *Eurotas* niet konden wortelen ".

Waar de menſchen van den beginne af door arbeid beſtaan, in 't midden van zwaarigheden, vervullen zy door noesten

vlyt

vlyt de ongunſtigheid hunner landsgeſteltenisſe. Terwyl droo-ge en gezonde landſtreeken in *Hongaryen* en *Turkyen* onbewoond en onbebouwd liggen blyven, heeft men 't moeraſig *Holland* met ongelooflyken arbeid droog gemaakt, en de dreigende zeegolven door zwaare en kostbaare dykwerken afgeweerd, aldaar havens gevormd, en dezelven met ſchepen vervuld; die, om wegens de laagheid des waters te kunnen vlooten, byzonder daar op moeten gemaakt zyn; heerlyke en trotſche gebouwen heeft men op een moddergrond gebouwd, en alle de noodwendigheden en geryflykheden des menſchlyken leevens worden overvloedig gevonden in een land 't geen niet geſchikt ſcheen, om tot een woonplaats voor menſchen te ſtrekken. 't Is ydel te verwagten, dat natuurlyke voordeelige gelegenheden, aan Kunſten en koophandel, de plaats huns verblyfs zullen aanwyzen of bepalen. De menſchen doen meer, wanneer zy zekere zwarigheden te overwinnen, dan wanneer zy terſtond alles gemaklyk en gereed hebben. En de ſchaduw van den Eik en Pynboom is het vernuft van 't menſchdom gunſtiger, dan die der Palmboom of Tamarind.

Onder de voordeelen, die de Volken in ſtaat ſtellen om in beſchaafdheid en Kunſten vorderingen te maaken, zullen mogelyk zommigen, uit het reeds gezegde, verwagten, dat wy ook zullen tellen elke omſtandigheid, die hun in ſtaat ſtelt om zich te verdeelen, en op zich zelven te ſtaan in onderſcheidene onafhanglyke gemeenſchappen. De verkeering en gemeenzaame ommegang met andere menſchen is niet noodzaaklyker om een menſch tot de zamenleeving te vormen, dan de nayver en 't ſtrydig belang der Volken, om de beginzels van Staat- en Regeeringskunde in een Burgerſtaat te doen ſtand grypen. Hunne oorlogen en vredehandelingen, hunne onderlinge nayver, de vaſtſtellingen, die zy maaken onder elkander, verſchaffen meer dan de helft der bezigheden van 't menſchlyk geſlacht, en leveren de beſte gelegenheden op tot de grootſte verrigtingen. Uit deezen hoofde zyn eilanden, of landſchappen aan 't vaſte land, die door natuurlyke grensſcheidingen, als wyde rivieren, ketens van bergen, en zee inhammen, van elkander geſcheiden zyn, de geſchikſte plaatſen om de wieg te worden van onafhanglyke en ontzaglyke volken. Het onderſcheid der Staaten wordt zigtbaar gehandhaafd, een beginzel van Staatkunde werkt in ieder verdeeling, en de hoofdſtad van elk gewest deelt, even als het hart in 't lichaam, gemaklyk 't leeven en den geest aan de overige leden mede.

De gedugtſte Volken heeft men altoos gevonden in landen, waar, ten minſten, eene der zyden door de zee beſpoeld wordt.

Deeze grensſcheiding, mogelyk de ſterkſte en beste van alle in tyden van woeste barbaarsheid, brengt egter niet te wege, dat men de zorge voor 's Volks verdeediging vergeet; en de zee geeft, wanneer de Kunſten en Weetenſchappen bloeien, 't grootst gemak aan den handel, en de verkeering met andere Volken.

In gevolge hier van zyn de bloeiendſte en onafhanglykſte Volken verſpreid op de oevers van de *Zuid*- en *Atlantiſche-zee*; zy bevinden zich rondsom de *Roode*, de *Middellandſche* en *Baltiſche-zee*; terwyl 'er, behalven eenige weinige ſtammen, die op 't gebergte, aan de grenſen van *Indie* en *Perſie*, woonen, of zich gevestigd en eenigen bloei bekomen hebben, aan de ſtranden van de *Caſpiſche-zee* of van de *Zwarte-zee*, nauwlyks in 't geheele vaste land van *Aſia* een Volk gevonden wordt, 't welk den naam van een Volk verdient. Die verbaazende uitgeſtrektheid lands doorkruiſen groote benden, welke in eene onophoudelyke beweeging zyn, en door onderlinge vyandſchappen op elkander gedurig ſtroopen. Hoe wel zy mogelyk noit met elkander weezenlyk verbonden zyn, ter uitvoering van eenig oogmerk, of het zoeken van een bekwaame plaats tot onderhoud, kunnen ze niet als onderſcheidene Volken, naar den onderſcheiden grond, die zy bewoonen, worden aangemerkt, zy weeten niet wat het is tot het Land der geboorte geneigd te weezen. Zy zwerven in benden, zonder eenige Volksverbintenis, en vervallen ligt van de eene tot de andere heerſchappy die zich onder hun opdoet, of onder de magt der *Chineeſen* of der *Muscoviten*, met welke Volken zy gemeenſchap houden om de noodzaaklykheden des leevens, en 't geen tot voldoening van den wellust ſtrekt, te bekomen.

Wanneer 'er een gelukkig zamenſtel van Volken gevestigd is, moeten zy niet ſteunen op de volduuring van hunne onſcheide benaamingen, op hunne ſtaatkundige onafhanglykheid, of de grensſcheidingen door de natuur opgeregt. Onderlinge nayver ſtrekt om 't evenwigt van magt te volduuren: dit beginzel doet meer dan de *Rhyn* en de *Oceaan*, dan het *Alpiſche* en *Pyreneeſche* gebergte in 't tegenwoordig *Europa*, meer dan de engtens van *Thermopylus*, de bergen van *Thracie* of de inhammen *Salanune* en *Corinthen* in oud *Griekenland*, om die ſcheiding in ſtand te houden, aan welke de inwooners van deeze gelukkige Land- en Lugtſtreeken, hun Volks geluk, den luiſter dien zy bezitten, en de vorderingen welke zy maaken, verſchuldigd zyn.

WAARNEEMINGEN WEGENS EEN ONTWRIGTEN SCHOUDER, WELKE NIET WEDER KONDE HERSTELD WORDEN, AANTOONENDE DE BELETZELEN, WAAR DOOR DEZELVE ONHERSTELBAAR WAS, ZO ALS DIE DOOR DE ONTLEEDING ONTDEKT WERDEN; NEVENS EENIGE ALGEMEENE AANMERKINGEN OVER DE ONTWRIGTINGEN VAN DAT DEEL; DOOR HENRIK THOMSON, *Heelmeester van het Gasthuis te Londen.*

Uit dit ontleedkundig onderzoek der ontwrigte deelen in het voorgaande Stukje van ons *Mengelwerk*, bladz. 339 *enz.* opgegeeven, mogen wy veiliglyk eenige gevolgen trekken tot nut der Heelkunde, alhoewel, zonder twyffel, de verſchillende oorzaaken, welke Ontwrigtingen voortbrengen, een onderſcheid in haar uitwerkzels konnen maaken; van welke oorzaaken de waare kennis alleen maar kan verkreegen worden, door 't onderzoek van een verſcheidenheid van gevallen door Ontleeding. In 't algemeen mogen wy ons verſtouten te zeggen, dat de voorafgegaane Waarneemingen van nuttigheid zyn konnen, om van veele omſtandigheden, welke de Ontwrigtingen van den Schouder vergezellen, reden te geeven, en dat ze derhalve ons behulpzaam zyn, in een juist oordeel van het geval te vellen, in de gemaklykſte wyze van herſtelling aan te toonen, en ons in ſtaat ſtellen, om veele kwaade gevolgen van deeze toevallen voor te komen.

Ik verzoek derhalve vryheid te mogen hebben, om de volgende vraagen voor te ſtellen.

Voor eerst, of de moeielykheid in de herſtelling van een Ontwrigten Schouder, als het hoofd van het been in den Oxel geplaatst is, niet voortkomt door den hals van het Opperarmbeen, die te digt gekneld word door de peezen van den *Subſcapularis* en *Teres minor*, die ſchuinsch over het zelve loopen, en door den afhangenden lap van den Beursband; daar de eerſten een merkelyken tegenſtand bieden, en de laatſten, door de opening tusſchen de peezen te ſluiten, in de onderneeming, om het hoofd van het been van buiten naar binnen te rug te voeren, geſpannen en gerekt word, naar maate van de uitrekking deezer peezen, en naar maate van de aandryving van het hoofd agter zig, en daar door de herſtelling belet, inzonderheid als de uitrekking waterpas geſchied,

of nederwaards beſtierd word? In het eerſte geval ſchynt het, by onderzoek, zeer klaar aldus te weezen.

Ten anderen, of hier uit niet volgt, dat een groote uitrekking, zonder onderſcheid, in alle Ontwrigtingen van het Opperarmbeen aangewend, niet alleen onnodig is, maar ook veel onheil te weeg kan brengen? En of het gebruik van de katrollen en de *Aqbi*, in veele gevallen, niet ten hoogſten ſchadelyk konnen zyn, maakende een zo groote uitrekking en dat wel met zo weinig voordeel? En of 'er geen grooter waarſchynlykheid van goeden uitſlag weezen zou, door de herſtelling op de volgende wyze te onderneemen. Onderſtel namentlyk, dat de Arm opgeheven, en een weinig naar binnen toe gedraaid is, hy zal dus in een ſtreeklyn gebragt worden, die tusſchen de peezen van den *Subſcapularis* en *Teres minor* zyn middelpunt heeft; door dit middel zullen beide deeze Spieren en de lap van den Beursband ontſpannen worden; de Arm moet door een hand van den Heelmeester in deezen ſtand gehouden worden; de onderſte hoek van het Schouderblad moet dan agterwaards naar den Ruggegraat gevoerd, en de top van den Schouder door een medehelper nederwaards gedrukt worden. Deze beweegingen zullen het hoofd van het Opperarmbeen naar de buitenzyde van den rand van de ondiepe holligheid brengen; en de Heelmeester, die den Arm van den Lyder gehouden heeft, een zagte rekking naar boven toe maakende, en den duim of vingers van zyn andere hand in den Oxel brengende, en daar op het hoofd van het Opperarmbeen by wyze van een Stut drukkende, drukt den Arm met een ſnelle beweeging neder in een Streeklyn, gelyk die te voren vermeld is. Dus, begryp ik, zal de herſtelling gevoegelykst plaats grypen, door het hoofd over den lap van den Beursband, en tusſchen de twee peezen in zyn pan te doen glyden.

Hier uit zal, geloof ik, blyken, hoe ongevoeglyk alle uitrekking zyn moet, welke in een waterpas ſtreek of nederwaards gedaan word, als wanneer het hoofd van het Opperarmbeen op de eene of andere deezer peezen drukken zal, indien de uitrekking voor of agterwaards geſchied; en zo zy in het midden is, dan zal zy door de vereenigde kragt van beide de peezen en van den uitgerekten Beursband weerſtaan worden, zo dat de herſtelling zonder een verdere ſcheuring onmogelyk gemaakt word (*).

Ik

(*) Dewyl ik in de Verhandeling van PETIT over de Ziekten der Beenderen, aangaande dit onderwerp, een zeer toepaſſelyke aan-

Ik ben onlangs wel onderrigt geworden, dat een Lyder met een Ontwrigten Schouder, in een onzer Gasthuizen ontfangen, na veele vrugteloozé poogingen, om den zelven door groote en verfcheidene uitrekkingen weder te regt te brengen, het geluk had, van des morgens gevonden te worden met zyn Arm volkomen herfteld; het gene, ik gis, dat op geen andere wyze heeft kunnen gefchieden, dan daar door, dat het hoofd van het Been, in een gelukkige plaatzing van den Arm, zyn plaats tusfchen de peezen, die het zelve omvatten, gevonden had.

Ten derden. In hoe verre het mogelyk is een oude Ontwrigting te herftellen? De algemeene gedagten, dat het onmogelyk is wegens het Ledenwater, dat verhard is en de pan opvult, fchynt my ongegrond te wezen, dewyl ik de minfte geneigdheid, tot een ftolling van het Ledenwater, in het tweede geval, niet konde befpeuren. Indien de Ontwrigting met een beenbreuk gepaard geweest was, zodanig dat 'er een Gewrigts-verftyving door gevormd was, dan was het antwoord klaar. Indien de gefcheurde Vleefchdeelen vast te famengegroeid waren, dan zal de herftelling, naar evenredigheid, moeielyker wezen, of geheel en al onmogelyk. In alle

aanmerking vind, zal ik dezelve hier byvoegen: PETIT *fur les maladies des Os, Troifieme Edition*, Tom. I. Pag. 47. Het is derhalve noodzaakelyk, het Been zagtkens te beftuuren, ten minften tot dat men verzekerd zy, dat het zelve den weg van zyn holte wel volgt, in welke holte men fomtyds moeite heeft om het te doen ingaan, en op een anderen tyd gaat het Been daar van zelfs in.

Deeze weg is niet altyd de kortfte, die het Been neemen kan om daar in te gaan; maar het is dien weg, door welke word aangetoond, dat het uit zyn holte is gegaan. Men is verpligt dien weg te volgen, fchoon het zelfs de kortfte niet ware, zo om dat dien weg door het hoofd van het ontwrigte been reeds is gebaand, als om dat hy het geleid naar de opening van de bandagtige zak, welke door het uitglyden van het hoofd des Beens gemaakt is.

Zo men dien gebaanden weg niet volgt, maakt men, met moeite voor den Heelmeester en met pyn voor den Lyder, een anderen. Daarenboven, het hoofd van het Been, aan zyn holte gekomen zynde, door een nieuwen weg, geen opening in den bandagtigen rok vindende, zal met denzelven in zyn holte te rug keeren, het welk de volkome herftelling belet, veroorzaakt Pyn, Zwelling, Ontfteeking, uitftorting van Vogten en andere gevaarlyke toevallen.

alle andere omſtandigheden zou 'er mogelyk geen groot onderſcheid wezen tuſſchen een nieuwe en een oude Ontwrigting.

Ten vierden, of zodanige gevallen, daar de Schouder geneigd is, om, na de herſtelling, uit te ſlippen, en even gemakkelyk weder herſteld word, niet alleen, een volkomen ſcheuring van den Beursband, maar ook een affcheiding van de eene of de andere der peezen van den *Subſcapularis* of den *Teres minor*, te kennen geeven? zynde deeze de eenige Spieren, welke oogſchynelyk in ſtaat zyn, om het Opperarmbeen in zyn Gelid te houden.

Ten vyfden, of de pyn, die de Lyder in ſommige gevallen langen tyd na de herſtelling van een Ontwrigten Arm gevoelt, niet toe te ſchryven is aan de lange pees van de *Biceps*, die uit haar groef verplaatst geweest is, en niet alleen, door het uitrekken van die Spier, pyn verwekt, maar ook zeer aanmerkelyk de beweegingen van den Voorarm aandoet? Derhalve zoude ik het goed denken te weezen, den Arm, na de herſtelling, een zagte rondgaande beweeging te geeven, op dat de deelen daar weder behoorlyk geplaatst, en naar hun gewoone ligging geſchikt mogten worden. En ik begryp dat den Arm onbeweeglyk te houden, en het aanleggen van Verbanden, gelyk doorgaans omtrent het Gewrigt gebruikelyk is, ongevoegelyk, zo niet ſchadelyk is, dewyl 'er, door zulk een ſtaat van volkomene werkeloosheid niet de minſte kans kan wezen, om de deelen in hun natuurlykſte liggingen te herſtellen. Den Elleboog in een beſlooten ſluijer aan de zyde van het Lighaam opgeſchort te houden, zal, naar myn gevoelen, alles zyn, dat gedaan dient te worden.

Berigt van een nieuwe wyze van de Schouders te herſtellen, zonder het gebruik van een Ambe, *welke verſcheiden maanden Ontwrigt geweest waren, in gevallen, daar de algemeene handgrypen vrugteloos bezogt waren* (*).

EERSTE GEVAL.

Mr. *Longworth* van *Longworth 's Folly* in *Manchester* zestig jaaren oud, kwam omtrent het jaar 1748 by my, om een Ontwrigting van zyn regter Schouder te herſtellen, welke twee maanden te voren geſchied was, en waar op verſcheide vrugtelooze poogingen waren gedaan geweest door een Heel-

(*) Ibid. pag. 373.

Heelmeester, die veel te doen, en groote ondervinding had, onder wiens zorg hy onmiddelyk naa het voorval gesteld was. Naa hem onderzogt te hebben, vond ik, dat het hoofd van het Opperarmbeen voorby den *Processus Coracoideus* gegaan was, en onder de Borstspier lag; een plaatsing doorgaans van een groot aantal van toevallen vergezeld.

Ik poogde, doch vrugteloos, de Ontwrigting door middel van katrollen en onderschraaging te herstellen, houdende den Arm in een regten hoek met het lighaam; en deed naderhand eenige vrugtelooze proeven met den hiel in den Oxel. Beide deze manieren worden door de meeste Schryvers over dit onderwerp aangeprezen, en zyn doorgaans van een goeden uitslag.

Het mislukken myner poogingen tot dus verre bragt my tot overweeging, of de Beursband niet gescheurd mogt weezen, wanneer die op het sterkst was uitgerekt, of het hoofd van het been niet door de scheuring gegaan, en de Band zelfs niet om den hals van het hoofd gekneld was. Ik begreep, dat, zo dit het geval ware, de eenige handelwyze zyn zou, het Lid in dezelfde plaatsing te brengen, waar in het was, toen het ongeluk gebeurde, en in die gesteldheid een uitrekking te doen. Maar, dewyl myn Lyder zeer beschonken geweest was op den tyd, toen hy zyn ongeluk gekregen had, zo was hy buiten staat, om my het allerminste berigt te geeven van de wyze, hoe hy het bekomen had. Ik was egter overtuigd uit den aart der Geleding, uit de gesteldheid van den top des Schouders, en van den *Processus Coracoideus*, en van den sterken breeden band, die tusschen dezelven uitgestrekt is, dat de Ontwrigting van dit Lid naauwlyks gebeuren kan, als de Arm met den Romp van het lighaam een scherpen hoek maakt; zo dat dit toeval gebeurd moet wezen, of toen de Arm met den Romp een stompen hoek maakte; of, waarschynelyker, toen dezelve zo hoog was opgeheven; dat hy byna in een regten stand was. Ik ging dan op de volgende wyze te werk.

Naa dat ik een yzeren ring in een balk boven in het Vertrek geschroefd had, maakte ik het eene einde van myn katrollen aan denzelven vast, en bevestigde het andere einde door banden aan den Ontwrigten Arm, omtrent het Gewrigt van de hand, plaatsende den Arm in een regte gesteldheid. In dezer voege hyste ik myn Lyder op, tot dat zyn ganesche lighaam van den grond was opgeheven; maar op dat het Gewrigt van zyn hand geen te groot geweld zou uitstaan, beval ik, ter zelver tyd, twee andere menschen zyn

Arm boven den Elleboog te ondersteunen. Nu poogde ik het been in zyn plaats te brengen met myn handen, wanneer ik het voelende wyken, en het hoorende knappen, besloot, dat het weder in zyn pan hersteld moest wezen, en beval hem zo zorgvuldig, als het mogelyk was, neder te laaten.

Ik vond het been alleen eenigermaate veranderd in zyn plaatsing, zynde deszelfs hoofd nader aan den Oxel geraderd. Dit egter gaf my hoop dat ik wel gegist had, dat het hoofd door een scheur van den Beursband heen gegaan, maar nu naar agteren gebragt was, en door een van de gemeene wyzen van bewerking weder hersteld konde worden; ik zette vervolgens de hiel in den Oxel, en het been keerde, met het grootste gemak, weder in zyn plaats. Myn Lyder kreeg, in weinig weeken, het volkomen gebruik van zyn Arm weder, en had sederd daar van het minste ongemak niet geleden.

TWEEDE GEVAL.

Jan Roobotham van *Macclesfield*, in het Graafschap van *Chester*, een zeer sterk man, van tusschen de dertig en veertig jaaren oud, had in 't jaar 1749 het ongeluk van zyn linker Schouder te ontwrigten. Deszelfs herstelling was door verscheiden Heelmeesters in de stad vrugteloos ondernomen geweest; en ik was niet, dan drie maanden naa dat het voorval gebeurd was, verzogt.

De holligheid beneden den *Processus Acromion*, de dikte in den Oxel, en de afstand van den Elleboog van het Lighaam, dewelke zonder de grootste pyn te veroorzaaken niet kon verminderd worden, overtuigden my terstond van de wezentlykheid van de Ontwrigting. Ik maakte zyn Arm aan de katrollen vast, gelyk in het voorgaande geval, en hyste hem op, tot dat zyn ganssche Lighaam van den grond was opgeheven, wanneer het been terstond in zyn pan glipte. Daar was geen ander geweld gebruikt, dan het geen hier vermeld is; de ganssche Bewerking nam niet meer dan een minuut tyds weg; en hy kreeg in korten tyd daar aan het vry gebruik van zyn Arm wederom.

DERDE GEVAL.

James Dawson van *Leigh* in dit Graafschap, vyf en dertig jaaren oud, werd in ons Ziekenhuis aangenomen op den 29sten September 1760, en onder myn bezorging gesteld, om een geweldigen slag, dien hy veertien dagen te vooren op het voorste en bovenste gedeelte van zyn Schouder gekregen had, terwyl zyn Arm opgeheven was.

De

De Schouder was op een buitengewoone wyze ontwrigt; hy had weinig of geen pyn, nog op de plaats waar op hy den flag gekregen had, nog op eenig gedeelte van het Gewrigt. De pyn, ſchoon vry groot, was bepaald omtrent vier vingeren breedte onder de Geleding, juist ter plaatſe, daar de *Deltoides* in het Opperarmbeen word ingeplant. Zyn Arm lag digt aan zyn lighaam; de minſte opheffing van denzelven deed zyn pyn toeneemen; en het hoofd van het been was onder het Schouderblad gedrongen, 't welk ik bemerkte, door dien ik gewaar werd, dat zyn onderſte hoek eenigermaate naar buiten gedreven was.

Ik beproefde te vergeefs de gewoone wyzen van herſtelling, inzonderheid die van den hiel in den Oxel. Ik had toen geen katrollen by my, om welke reden ik drie of vier ſterke Mansperſoonen gehood op een Tafel te gaan ſtaan, en den Lyder by zyn Ontwrigten Arm op te heffen, denzelven in een regte geſtalte plaatſende, tot dat zyn ganſche lighaam opgeheven was. Toen ik het hoofd van het been in zyn pan poogde te brengen, bemerkte ik dat het merkelyk wykte; en vond, naa dat ik hem neergelaaten had, dat ſchoon het niet in zyn plaats was, het egter van plaatſing veranderd, en geheel en al in den Oxel was. Hier uit beſloot ik, dat het zeer gemakkelyk op een andere manier kon herſteld worden, en, op myn eerſte herhaaling van de hiel in den Oxel te zetten, naa dat ik hem op den grond neder gelegen had, keerde het been terſtond in zyn plaats. Zyn pyn hield op het oogenblik op, en in weinig dagen was hy volkomen wel.

Aanmerkingen.

Ik heb, op dezelfde wyze, eenige andere Ontwrigtingen van het Opperarmbeen te regt gebragt; maar dewyl ze, in geenerley opzigt, weezenlyk van eenige der voorgaande verſchilden, zal het derhalve onnodig wezen, U Lieden met die byzonderheden op te houden.

In het tweede geval werd de herſtelling door deze nieuwe wyze van Bewerking alleen volkomen gemaakt, en dat wel met het grootſte gemak, en drie maanden naa dat de Ontwrigting geſchied was. En het zy my geoorloofd, op te merken, dat, al hoewel in twee van de bovenſtaande gevallen, de herſtelling niet volkomen door deze wyze van werking zyn beſlag gekregen had, daar zy naderhand door middelen, die te voren zonder goeden uitſlag beproefd geweest waren, te regt gebragt werd, ik egter niet nalaaten kan, myn goeden uitſlag aan het maaken van een Uitrekking, toen de Arm was

op-

opgeheven, en daar door het hoofd van het Opperarmbeen door den Beursband naar agteren toe heen te brengen, toe te ſchryven. En ik word te meer in deze meening bevestigd, dewyl de liggingen van het Been door deze Uitrekkingen merkelyk veranderd waren.

Het laatſte is een geval, dat zeer zeldzaam voorkomt, ik zag het nooit te voren, en ik kan my niet herinneren, het zelve in eenig ander Schryver ontmoet te hebben, uitgenomen HEISTER, die ons verhaald, „ dat het hoofd van het „ been dikwils onder den Oxel ontwrigt kan worden, ſom„ tyds voor, ſomtyds agterwaards, en ook onder het Schou„ derblad". Ik ben verre van te denken, dat zyn gedagten klaar genoeg zyn, maar, naar alle waarſchynelykheid, zinſpeeld hy op het zelfde ſoort van Ontwrigting.

Deze herſtelling werd openlyk in de Ziekekamer ter uitvoer gebragt, niet alleen in de tegenwoordigheid van verſcheiden leerlingen, maar ook van mannen, uitmuntende door hunne ervaarenheid in verſcheide takken der Geneeskunde, die, verſtout ik my te zeggen, wel zullen onderſchryven willen, dat de herſtelling aan het verplaatſen van het hoofd van het Opperarmbeen van onder het Schouderblad, door de uitrekking van den Arm in den regten ſtand, toe te ſchryven ware.

Verder zal ik alleen aanmerken, dat deze handelwyze inderdaad met veel minder pyn vergezeld is, dan veele anderen, die menigmaal geoeffend worden, niettegenſtaande zy menſchen, aan Bewerkingen van dezen aart ongewoon, wreed mag ſchynen. Want, als 'er geen geweld gebruikt word omtrent den Schouder, om een tegenrekking te doen, dan heeft de Lyder niets uit te ſtaan, van die laſtige ontvellingen en kneuzingen, die maar al te gemeen de andere wyzen van doen verzellen. En ik word dagelyks meer en meer overtuigd, dat een veel minder geweld nodig zal zyn, dan 'er doorgaans aangewend word, niet alleen in gevallen, met dé boven gemelde gelyk, maar ook in Ontwrigtingen van andere Gewrigten, indien 'er maar behoorlyk acht gegeeven word op den aart van die Geleding, en op de plaatſing van het Lid op dien tyd, wanneer het toeval voorviel.

AANMERKINGEN OVER DE ZEYLAGIE EN HET FATSOEN DER SCHEPEN.

DE Zeevaard, de Zenuw van ons Vaderland zynde, heeft den Scheepsbouw hier te Lande noodzaaklyk gemaakt; en dezelve is van tyd tot tyd onder ons tot zo hoogen trap gesteegen, als in eenige Republiek op den Aardbodem. De oude Tyriers en Carthagers hebben in hunnen tyd gebloeid, maar de woedende oorlogen hebben dien luister geheel vernietigd. In laatere tyden zyn Venetie, Genua en anderen opgekomen; maar boven al is ons Vaderland door deszelfs uytgestrekten scheepsvaart beroemd geworden; in zo ver dat het alle andere handeldryvende gewesten, naar gelang van deszelfs grootheyd, zeer veel overtreffe. Ja men wil, dat 'er, volgens naauwkeurige berigten, voor geene Zee-stad bestendig zo groot een aantal van Schepen gevonden wordt, als voor het bloeijend Amsterdam; wiens Koophandel zich over den geheelen Aardbodem uytstrekt, en wiens Zeevaart alle Natien de behulpzaame hand bieda. Dit zo zynde is 't niet vreemd, dat men zich in ons Vaderland gestadig toelegt, niet alleen op het handhaaven, maar ook tevens op het verbeteren van den Scheepsbouw; om die Kunst, even als alle anderen, van tyd tot tyd, tot meerder volmaaktheyd te brengen. Aan gesprekken en onderhandelingen over dit onderwerp is men de volgende Aanmerkingen over de *Zeylagie en het Fatsoen der Schepen* verschuldigd; welke ik wel uyt myne handen heb willen geeven, of ze ook de denkbeelden over dit onderwerp mogten opwakkeren; en eene bekwaamer hand de pen doen opvatten, om het geen hier, by wyze van losse aanmerkingen, wordt opgegeeven, in eene geschikte orde te verhandelen, en op eene beschaafde wyze voor te draagen.

De welbezeyldheyd en vaardige voortgang der Schepen schynt grootlyks af te hangen van de figuur der lynen, die het oppervlak des waters snyden, en die onder en parallel aan het zelve zyn. 't Is bekend, dat men een balk, wiens uiteynden van ongelyke breedte zyn, vaardiger in 't water zal doen voortgaan, als men dien met het breedste eynde voor uyt stoot, dan als men zulks met het smalste eynde verrigt. De rede hier van is, dat het water zich altyd weer tragt te herstellen, in zyne zelfde vlakte; dat het, van den balk vooruytgestooten, langs deszelfs zyde, na het dunne eynde heen vloeyt, en dus minder tegenstand ontmoet, dan als men het dunne eynde van den balk voor uyt stoot. —— Maar

vet-

vermits de zyden van een balk regt, en die van een ſchip krom zyn, en hier dus in den eerſten opſlag een groot verſchil van gedaante plaats heeft, zo moet men in aanmerking neemen; dat die kromte, welke in een ſchip op 't oppervlak van 't water gevonden wordt, zo na aan eene regte lyn moet komen als mogelyk is: om dat eene regte lyn de kortſte weg is tuſſchen twee gegeeven punten, en het water langs een korten weg eerder dan langs een langen weg zal voortvloeijen. Dog nadien 't niet mogelyk is, de opperwaterlyn, en derzelver paralellen hier tot eene regte lyn te maken, zo dient men eene kromme lyn te zoeken, die den minſten tegenſtand aan het water biedt. Hier toe ſchynen de Ellipſen of Langronden wel de besten te zyn; maar alzo alle de parallellen aan de bovenſte waterlyn onmogelyk Ellipſen konnen weezen, zo is men genoodzaakt zich van andren te bedienen; dog men heeft egter in 't oog te houden, dat ze na de natuur dier trekken hellen.

Dat eene Ellips minder tegenſtand heeft dan eenige andere kringswyze trek, kan ieder een uit het inzien der eerſte figuure bemerken. ABCFD is een der opperwaterlynen. A is het voor- en D het agter-ſchip. Het water, door den voortgang van A voort uyt geſtooten, neemt eene kromme beweeging aan, en vloeyt, langs de zyde BC, tot agter na D. Indien des waters doorſneede de lyn ABCFD is, zal 't langs dezelve korter vloeijen, dan of AECFD die waterlyn was. Men kan ABCD regulier, en AECD irregulier noemen. Alle de quadraat voeten waters, die tuſſchen AEBC beſlooten zyn, moeten, (indien AEC de waare trek der opperwaterlyn van 't Schip is,) meer weg geſtooten worden, dan in 't andere geval, en gevolglyk heeft de trek AECFD meer tegenſtand dan de trek ABCFD. En even zo als 't met deze opperwaterlyn gelegen is, zo is 't ook met alle derzelver parallellen; die naar maate ze ondergaan kleyner bogten hebben. Maar nooit moeten haare bogten in 't voorſchip ABC eene tegengeſtelde gedaante aanneemen, gelyk AfG vertoont. Want al het water dat men zig verbeelt tuſſchen AfG en A te zyn, brengt een tegenſtand te weeg op de lyn AfG; welke geen plaats heeft, indien AnG de waare lyn is; derhalven is de lyn AnG beter dan de lyn AfG. Maar aan het agterſchip is deze werking geheel anders. Het water, dat langs ABC of AnG vloeyt, moet daar, (voornaamlyk in de onderſte waterlynen,) eene tegengeſtelde bogt, als AfG, aanneemen; gelyk DF en voornaamlyk DHI vertoont. Dit is voor den voortgang van 't

Schip

Schip voordeelig, en noodzaaklyk, om het langs de zyden geloopen water op het roer PZ te brengen. 't Is waar, dit water op het roer ſtootende biedt het zelve tegenſtand, en die tegenſtand is meerder naar geraade dat het roer ſchuynet ſtaat: indien het roer altoos eene regte lyn met de middellyn van 't Schip kon maaken, zou men dien tegenſtand grootlyks konnen weg neemen; dog dat is onmogelyk: men kan het wel veel verminderen, door het roer zo ſmal te maaken, als doenlyk is; maar men moet evenwel gedagtig blyven, dat de tegenſtand van 't water op het roer noodzaaklyk is, om het ſchip wel te ſtuuren.

Die Ellipſen moeten verder, in haare lengte en grootſte breedte, overeenkomſtig zyn, met de proportie die 'er in een ſchip vereischt wordt, of de langſte en kortſte middellyn van de Ellips moet met die proportie overeenſtemmen. Het is ook bekend genoeg, dat deze waterlynen losloopende moeten zyn; dat is, dat ze breeder moeten weezen voor de middellengte dan agter dezelve; het welk het voorbeeld van den balk duidelyk genoeg aantoont: en dat dit plaats moet hebben niet alleen in deze, die het oppervlak van 't water beſchryft, als het ſchip regt ligt, maar ook in de doorſneede, als het ſchip by den wind zeylt en ſcheef ligt, zo als de tweede figuur vertoont. AB, en alle derzelver parallellen, die 'er onder gevonden worden, zyn alhier waterpaſſe lynen, die een regten hoek met den perpendiculaar van 't ſchip maaken. De lyn BC is de onderſtelde oppervlakte van 't water als 't ſchip by den wind zeylt, met derzelver parallellen daar onder. En dan is ABC de hoek der hellinge boven water, en DEF die der hellinge na de loodlyn. Alle deze waterpaſſe doorſneeden nu, CB en derzelver evenwydigen, door alle de ſpanten van 't ſchip getrokken, moeten, in navolging van den voorgaanden balk, voor het midden des ſchips breeder zyn dan agter het zelve. En dus zal deze lyn CB, met haare evenwydigen, in plano de figuur der langronden aanwyzen, welke zig aan de zyde BFE zullen verwyden, en aan de zyde ACE vernaauwen; waar door de gedaante van de Ellips aan de eene zyde krommer, en aan de andere zyde flaauwer wordt, naar de verſchillende grootte van den hoek ABC.

Het Schip nu gezien hebbende in zyne waterpaſſe doorſneeden in Plan en Profil, zo moet men het zelve ook beſchouwen in Projectie, in die doorſneeden, die met de middellyn van 't ſchip een regten hoek maaken. Hier in komt boven al in aanmerking de plaats van het *grootſte ſpant*, of

van

van dat het welk den grootſten inhoud heeft; waar omtrent verſchillende Natien bevonden worden, verſchillende gedagten te voeden.

Onze oude Hollanders plaatſten het zelve op het voor derde gedeelte der geheele ſchips-lengte; maar nu plaatst men het zomtyds wat verder agter uit. —— De Franſchen plaatſen het op $\frac{1}{11}$ des ſchips lengte voor de middellengte. —— En in Engeland wordt het geplaatst $\frac{1}{10}$ van de kiels lengte voor de agterſteven. —— Deze evenredigheid is altoos overeenkomſtig met het vallen der ſtevens: als de agterſteven veel valt, zal het ſpant voor uit ſchrikken, en valt die weinig dan zal 't agter uit gaan; zo dat 'er beſtendig eene evenredigheid plaats hebbe, tuſſchen het vallen der ſtevens en het ſpant van den grootſten inhoud. Men moet dit Spant, of deze doorſneede aanmerken, als den grondſlag van alle de overige ſpanten; want het fatſoen van dit ſpant wordt in eene regelmaatige progreſſie agter en voor uit over gebragt, tot het fatſoen van alle de andere ſpanten.

De trek van dit ſpant had by de oude Hollanders veel van 't vierkant, en dus waren de ſchepen van boven naauw; maar men heeft in laater tyd aan het zelve eene ſlaauwer bogt gegeeven, en dus de ſchepen boven wyder gemaakt. Laat ons, ten beteren verſtande der verſchillende trekken van dit Spant, de derde Figuur beſchouwen. —— AB is de halve wydte en AC is de holte; als men nu de halve wydte, en zo ook de geheele holte in 4 deelen deelt, verkrygt men het kruyspunt by x. Indien men den paſſer op dit kruyspunt ſtelt, en daar uyt den trek maakt, geeft hy ons den trek EFF; welke trek niet geheel ongevoegelyk geagt kon worden. Als het ſchip veel laaden moet, zou men 't ſpant een weinig meer konnen uitzetten, en den trek brengen tot EFGK, welks kruispunt is z; en zo men 't ſpant kleiner wilde maaken, zou men uit het kruispunt a, den binnentrek SS kunnen trekken, zich van zodanig een ſpant bedienen, en het ſchip een weinig wyder maaken: maar als men den trek wyder zou willen uitzetten dan boven gemeld is, en dien, by voorbeeld, tot H zou willen brengen, dan zou men het ſchip op de lyn AB, ten minſten tot M, moeten naauwen, en 't ook wat vlakker moeten maaken. De drie eerſtgemelden noem ik regulier, en de laatſte, of EHF, irregulier. —— Behalve het dus vér opgegeeven, is 'er nog een denkbeeld aangaande dit ſpant en alle de volgende; dat is, de trek BIKL, welke eene plattigheid heeft by 4IK. Men zegt dat die platte zyde het ſchip vaſt doet liggen, als

het

het by den wind zeylt. Het is bekend, dat een ſchip aan geweldige beweegingen onderhevig is, als ſlingeren, heijen en dergelyken; en 't is zeker van zeer veel nut, dat men aan het zelve de gemakkelykſte beweeging, die mogelyk is, tragt te geeven; dog hier toe ſchynt my de trek BIKL niet fegt bevorderlyk te zyn. —— My dunkt dat 'er in dit ſtuk geen gemakkelyker fatſoen kan zyn, dan de klootſche figuur, welke alle ſtanden, die men haar geeft, aanneemt, en welke hier altoos gelyken aandrang van water zal hebben. Dus oordeel ik den trek EFGK beter dan BIKL, en ook beter dan EHF. De binnentrek BIKL doet het ſchip zweemen na gelykzydige triangels, wier punt wat afgeknot is, en de buitentrek EHF na een quadraat, welker hoek H een weinig is afgenomen. Misſchien is H toen te veel uitgezet, en IK nu te ſterk ingetrokken; de middelweg zal inogelyk de veyligſte zyn: als het ſchip eene ſlingerende beweeging heeft, zal 't met den binnentrek eene geweldige ſtooting ontvangen, en met den buytentrek zal 't niet minder weezen. —— Dat die plattigheyd het afdryven belet, wil ik niet betwisten; maar dit kan ook met eene looze kiel zeer veel verholpen worden, en ik geloof dat men het afdryven merkelyk zou konnen voorkomen, als men in den onderkant van de kiel, van agteren tot vooren, eene ſleuf van eenige breedte en weynig diepte maakte; zo dat het, om dit ongemak te gemoet te komen, niet noodig zy, dat men tot zulk eene onregelmaatige gedaante overgaa. Hier by komt nog, dat zodanig een ſchip, als het ledig ligt, rank moet weezen; want die platte zyde moet na het water hellen. —— Het een en 't ander heeft, hoewel met eenige verandering van gedaante, zo wel plaats in een Schuyt als in een Schip, wanneer men de tuymte van laading in 't oog wil houden: maar vaartuygen, die men alleen tot vermaak aanlegt, bemoeyt men zo veel als mogelyk is, om ze vaardig te doen zeylen; 't geen men ook in agt neemt met opzigt tot de roeyſchuyten, om ze wel en gezwind te doen roeijen.

Benevens het reedsgemelde, raakende de ſtreek der waterlynen, de ſchikking der ellipſen, de plaats en den trek van het grootſte ſpant, ſtaat hier nog aan te merken, dat een ſchip, het welk by den wind zeylt, drieërleye drukking heeft, of dat 'er drieërleye kragten zyn, die op het zelve werken. Eene zydelingſche, eene voorwaardſche, en eene tegen de zeylen en toppen der ſtengen.

De zydelingſche wordt in kleyne vaartuygen merkelyk weggenomen, door de zwaarden, die op zyde hangen: niet

door ontvangt het vaartuyg een ſteunpunt, waar van men zelfs gebruyk maakt in Zeeſchepen, die vlak zyn, als Koffen, Galjoots en Smakken. Of ſchoon een groot Schip dieper treede dan een klein vaartuyg, en dus minder aan de afdryvinge onderworpen zy, zo werkt tog evenwel die kragt zo wel op het eene als op het andere; maar een Schip in den grooten Oceaan is 'er minder mede belemmerd, om dat het aldaar een grooter kring kan beſchryven, dan een kleyn vaartuyg tuſſchen enge oevers.

De voorwaardſche drukking, (dit ſpreekt van zelve,) is volſtrekt noodzaakelyk om het ſchip voorwaards te doen gaan.

De drukking eyndelyk tegen de zeylen en toppen der ſtengen drukt het ſchip voorwaards neder, en belet in zo ver eenigzins den voortgang. Het middel hier tegen is, laage maar breede zeylen, lange rees en korte ſtengen te maaken, en de masten wat veel agter over te zetten.

Voor 't overige moet men zeggen, dat de welbezeyldheyd en waardige voortgang der Schepen niet weynig afhangt van een zamenloop van verſcheyden omſtandigheden; en dat dezelve hier door met eenige onzekerheden vergezeld gaat, die men zomtyds niet doorgronden kan. Het gebeurt niet zelden dat van twee Schepen, die op dezelfde manier gebouwd zyn, en het eygenſte fatſoen hebben, het eene veel vaardiger zeylt dan 't andere. Het aanzetten van 't Wand, Staggen, Schooten en Halzen kan dit grootlyks benadeelen of aan de vaert bevorderlyk zyn; waarom men hier op wel heeft toe te zien, om zulks naar vereyſch van 't Schip te ſchikken. Men ſchryft zomtyds, (en men beroept zich op de ondervinding,) den ſneller of traager voortgang der ſchepen, aan omſtandigheden toe, die zeer nietig ſchynen; en zommige zeelieden zyn in dit ſtuk zelfs zo naauwkeurig, dat ze het wandelen over 't dek, het openen en ſluyten van deuren in aanmerking neemen. Dog dit en dergelyken daar laatende, 't is zeker dat 'er de manier van laading zeer veel toe doen kan. Als het ſchip voor te veel ingelaaden wordt, en dus agter te veel tilt, is 't niet mogelyk dat het vaardig zeylt; en nog ſlimmer is 't, als 't agter te veel ingelaaden wordt, en gevolglyk voor te veel tilt. In beide de gevallen komen de waterlynen, die de maaker zich tot het balanſeeren van zyn ſchip had voorgeſtelt, niet op haare regte plaats; en dan is 't, als of men den balk, daar ik in 't begin van ſprak, omkeerde en met het dunne eynde voor uyt ſtootte. Als de ſtuurman het ſtuurlootig gaan van 't ſchip, als 't ledig is, niet behoorlyk in agt neemt, is 't onzeker, (al was het ſchip nog zo wel ge-

fatsoeneerd,) of het wel vaardig zal zeylen; want door het agter of voor te veel in te laaden verandert men de gedaante van den kuyl, die het schip in 't water maaken moet, en men neemt dus de regelmaatigheyd weg, die 'er de maaker in gebragt heeft.

Deze vereyschte regelmaatigheyd, die de maaker in 't bouwen van 't schip in agt heeft te neemen, wordt thans beter in 't oog gehouden, dan in vroeger dagen gemeenlyk geschiedde; en als men den Scheepsbouw in dezen en in den voorgaanden tyd met elkanderen vergelykt, bemerkt men duydelyk, dat dezelve veel verbeterd is. —— Schoon het niet zeer bekend zy, van wat fatsoen de Schepen in de vroegste tyden hier te Lande waren, alzo 's Lands Historien het niet genoegzaam opgeeven; zo weet men nogtans dat 'er onderscheyd was tusschen de eene en andere soort; dus had men althans, onder de Graafelyke Regeering, Koggen, Baartsen en Galeotten, welke in dien tyd ook voor Oorlogschepen verstrekten (*). En 't is zeer waarschynlyk, dat de Zeeschuyten, die van de Hollandsche Zeedorpen afvaren, om in de Noord Zee te visschen, van zeer oude herkomst zyn; en nog weynig van haar eerste fatsoen verlooren hebben; en mogelyk heeft dit ook plaats, ten opzigte van de binnenlandsche Botters, Quakken en dergelyken, die op het Y vaaren. In wat laater tyd zyn de Fluytschepen en Haringbuyzen voortgebragt, en eyndelyk is men tot eene andere soort van schepen overgegaan, toen men den grooten Oceaan begon te bevaaren, en de Oost en West-Indien ging bezoeken.

Alle deze schepen bouwde men diestyds slegts na weynige regelen, en meest zo als het oog opgaf; welke konst de Zoon van den Vader erfde, zonder dat 'er iemand anders deel in had, min of meer als de characters der Egyptenaaren oudtyds geleerd werden. Maar zedert men in Vrankryk en Engeland de Wiskunde in top verheven, en de Natuurkunde op allerhande soorten van voorwerpen toegepast heeft, heeft men deze kundigheden ook op den Scheepsbouw over-

ge-

(*) Men gewaagt nog, omtrent het jaer 1500, van eene groote Galeote, die aller schrik op de Zuyderzee was, en alleen eene ganssche Vloot kon verjaagen; doch de beschryving die men 'er van heeft is niet onderscheyden genoeg, om 'er uyt op te maaken, uyt wat hoofde dezelve zo ontzaglyk was: mogelyk heeft men 't meest toe te schryven aan de grootte van 't vaartuyg, en de talrykheyd der manschap. Zie J. WAGENAAR *Beschr. van Amsterdam*, 2 St. bl. 414.

gebragt, en 'er grooter vorderingen in gemaakt. Men heeft zedert dien tyd de Meet-Reken-en Waterweegkunde in de Tekenkunde der Schepen beginnen te gebruyken; waar door deze kunst vaste gronden verkreegen heeft, en op de gronden der Wiskunde gevestigd is geworden. Hier door tekent men nu een schip met de uiterste naauwkeurigheyd, hoe scheef, schuyn of scheluw ook de kromme lynen vallen mogen; en vertoont het schip gansch onderscheyden op 't papier, eer 't op de werf gemaakt wordt. De Heeren *du Hamel*, en *Boguer* in Vrankryk, als mede *Murray* en *Sutterland* in Engeland, benevens anderen, hebben 'er veel werks van gemaakt: wel byzonder heeft de Heer *Murray* zeer veel dienst gedaan, met zyne onderrigtingen, waar door iemand, die maar een weynig van deze konst verstaat, in staat gesteld is om een schip te konnen tekenen, en na genoeg te berekenen, hoe diep een opgegeeven schip zal gaan. 't Was te wenschen dat men in 't algemeen wat meer werks van de Wiskunde maakte; dewyl men daar door in staat gesteld zou worden, om op vaste gronden te konnen werken, en te weeten, waarom men zo en niet anders handelt. De Wiskunde heeft een doorgaande invloed op byna alle kunsten, maar boven al op de Bouwkunde; en men werkt dikwils volgens wiskundige regels, zonder het te weeten; dog zo te werk gaande is men niet in staat om ze op andere gevallen, dan die men bepaaldlyk gewoon is, over te brengen; en ze niet verstaande bevindt men zich even als een blinde man, die over al geleyd moet worden; dat men dikwils in den scheepsbouw ondervindt. Iemand zal, by voorbeeld, een agthoek uytslaan, (dat in braadspitten, spillen en dergelyken veel voorkomt,) hy slaat de kruysdiagonaalen door de hoeken van 't quadraat, neemt derzelver lengtens, plaatst ze op de zyden van 't vierkant, en voltooyt voorts zyn agthoek; dog hy weet niet waarom hy op zodanig eene wyze werkt; het is hem onbekend dat de agthoek bestaat uyt hoeken van 45 graaden, hy heeft zelfs geen denkbeeld van graaden, veel minder van derzelver afmeeting. Hy kan egter een agthoek wel uytslaan, om dat hy 't gewoon is; maar als hy een vyf, zes, zeven, negenhoek of soortgelyken moest maaken, zou hy zig verlegen vinden: nadien hy dit niet gewoon is, en geen regels kent naar welken hy te werken heeft. Dog dit in 't voorbygaan. —— De geheele figuur der Schepen is noch regtlinieseh noch circulair, maar gedeeltlyk het eene en 't andere. De voorboegen wel byzonder hellen boven na een cirkel, in 't midden na eene ellips, en eyndigen een laat-

laatſten geheel in eene regte lyn, die men als waterpas heeft aan te merken. De regelen die men op het fatſoen der ſchepen in den Scheepsbouw gemaakt heeft, zyn niet zo algemeen aangenomen als die van den Huisbouw: men timmert hier te Lande ten minſten twaalfderleye ſoorten van ſchepen, die buitenslands vaaren, behalven een groot getal onderſcheiden ſoorten van binnenslandſche vaartuigen; zo dat het niet vreemd zy, te denken, dat de meest verſchillende ſoorten van vaartuigen in ons Land gebouwd worden.

Wat nu nog het fatſoen der Schepen van boven betreft. Derzelver dekken dienen in 't midden uit te wateren, en derhalven zo hol te zyn, dat ze zulks kunnen doen: doch als het zo veel is, als men 't in de oude Fluitſchepen vindt, worden ze ongemakkelyk door hunne ryzende ſchuinte. In de Oorlogſchepen, of zulken die geſchut voeren, kan het dek niet heel krom zyn, om dat het zelve hier aangemerkt moet worden als eene Battery; maar ze moeten evenwel zo regt niet zyn, of de uitwatering moet op het midden weezen. Men heeft ook in het maaken der dekken altoos een weinig bedagt te zyn, op het doorzakken in den ouderdom. Men heeft in de laatſte dagen de geweldige ryzing van 't dek in de Fluitſchepen met rede wat beginnen te verminderen; de hedendaagſche Groenlandsvaarders ſtrekken hier van inzonderheid tot getuigen; ze zyn in 't geheel merkelyk verbeterd. Men bouwt ze nu boven wyd, dat genoegzaame ruimte in de hut geeft; men maakt de dekken en barghouten regter, en geeft ze van agteren gedraaide ronde boegen, die door het wegveegen van agteren, (gelyk men op de timmerwerf ſpreekt,) circulair rond worden; dat een ſchoon aanzien maakt. Derzelver fatſoen zou, myns oordeels, nog merkelyk verbeterd worden, zo de waterlynen wat meer van de natuur der ellipſen hadden, en de groote voorboegen wat kleiner waren.

De bemasting der Schepen kan inzonderheid veel doen, tot derzelver zeylagie. Men heeft de masten en ſtengen aan te zien als knyphevels, welker vaste punt in het bovendek is; en wel op te merken, dat de drukking van den wind meer op de bovenſte dan op de onderſte zeylen is: waar uit men zeer ligt kan afleiden, dat het beter is, dat de masten en ſtengen wat agter over hangen, dan dat ze regt op ſtaan: en ik weet niet wat reden 'er voor is, dat de masten in veele binnenlandſche vaartuigen niet alleen regt op ſtaan, maar zelfs dikwils voor over vallen, dat zeker yk de oorzaak is van het onderhaalen van den zydeboeg by ſterken wind. Men ziet ook reeds, dat men, om dit ongemak voor te ko-

men, in veele Koffen en Galjoots de masten niet meer voor maar agter over doet vallen; en de laage zwaare gaffels voor korter en ligter verwisselt. De masten der barken vallen altoos veel agter over, en dit stelt hen in staat om genoegzaame voorzeilen te konnen gebruiken. Als men met een eenigzins sterken wind voor den wind zeilt, en de mast regt op staat of voor over hangt, zal het voorschip geheel ondergehaald worden, 't welk tot een gevolg heeft; dat het agterschip geheel uit het water geligt wordt. In zodanig een geval beslaan de waterlynen wederom die plaats niet, welke zy doen moesten; de grootste breedte des schips geraakt dan meer na vooren, het agterschip verliest te veel in breedte; en moet dus noodwendig slegt stuuren: 't welk toont hoe hoognoodig het is hier omtrent de vereischte oplettendheid te gebruiken.

By het bovengezegde mag men, ter dezer gelegenheid, ook nog wel voegen, dat men een schip, hoe regelmaatig het ook gemaakt zy, de vaardigheid in 't zeilen wel beneemen kan, als men het te diep laadt of te weinig ballast: want als het te diep treedt, dan wordt het door zyn tuig byna onder 't water door gerukt; en als het te weinig geballast is, zal het te veel op zyde prangen. De middelweg is hier wederom gemeenlyk de beste; en dit is veelligt de rede, dat de Groenlandsvaarders zo gemakkelyk wenden en draaijen, om dat ze ter behoorlyker diepte geballast zyn. Men kan dit niet altyd op alle schepen overbrengen: want een Koopman, by voorbeeld, zendt zyn schepen uit om te laaden, en niet om half ledig te vaaren: ook zyn alle laadingen niet van dezelfde natuur; want of een Schip met Yzer of met Hout gelaaden is, maakt een zeer groot onderscheid. Maar aan de Oorlogschepen, die buiten hunne Equipagie en Ballast geen laading hebben, kan men, naar vereisch van 't Schip, een behoorlyken dragt geeven, die niet te veel of te weinig is; wanneer 't ook best in staat zal weezen, om alle manœuvres te verrigten, die tot de grondregelen van den oorlog ter zee behooren.

Voor 't overige heeft men hier in 't algemeen aan te merken, dat vaartuigen die lang en niet wyd zyn, beter voortgang maaken, dan korte en wyde vaartuigen: doch men kan zig niet altoos aan de fraaiste en best geschikte gedaante bepaalen; men moet ook tevens bestendig in 't oog houden, welk vaarwater het Schip bevaaren moet; het maakt een zeer groot onderscheid of het Schip geschikt is voor de Oost-zee, of de Middellansche-zee en dergelyken, dan of het den grooten

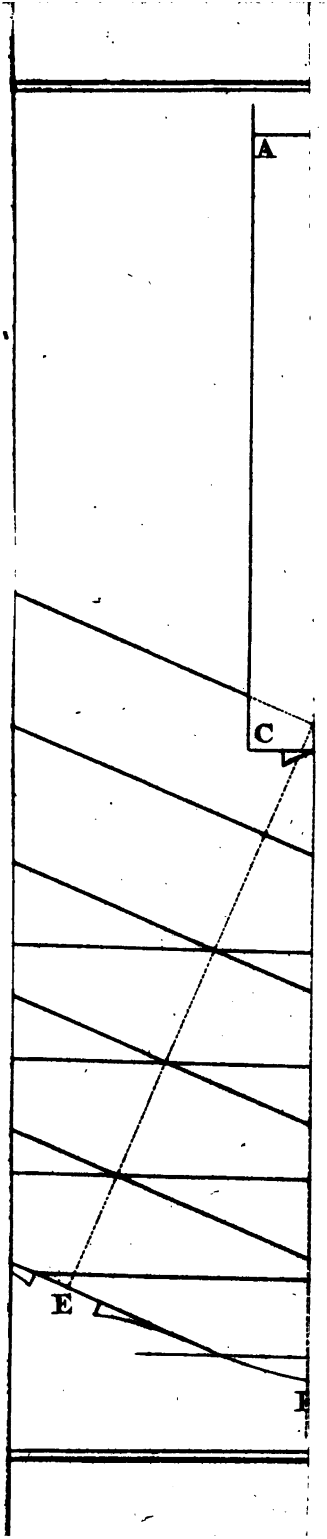
A
C
E

ten Oceaan moet doorkruisen, en na de Oost- of West-Indien stevenen; en even zo is 't gelegen met de byzondere hoofdoogmerken van den vaart, ten aanzien der laadinge, enz., die men met het maaken van 't Schip bedoelt; welk een en ander eene merkelyke verscheidenheid kan baaren, die een oplettend Schoepsbouwer wel in agt behoort te neemen. J. D. V.

Dit staat in een volgend Stukje vervolgd te worden, met nadere aanmerkingen over het regelmaatige bouwen der Schepen, en andere byzonderheden tot dit Onderwerp betrekkelyk.

BRIEVEN VAN DEN BARON DE BIELFELD, AAN DEN BARON DE K***. TE BERLYN.

IN de twee volgende Brieven, de een gedagtekend *Londen* 7 Feb. en de ander 2 Maart 1741, geeft de Baron DE BIELFELD eenige aanmerkingen over 't *Engelsche* Hof, over de Schouwburgen, Opera's en andere Spelen der *Engelschen*".

Ik begin, myn waarde Baron, te *Londen* in 't openbaar te verschynen. „Wy hebben eens gehoor gehad by den Koning, ik ga dikwils na 't Hof, en zoek verkeering met Lieden van 't eerste aanzien. Het Hof is hier de verblyfplaats des verdriets. Het oude Paleis van *St. James*, waar de Koning zich onthoudt, is gansch vervallen, zwart berookt, en boezemt de naargeestigste denkbeelden in. Eene bende *Engelsche Zwitsers*, die den naam draagt van *Yoman of the Gard*, en boertende *Roast beef* of *Beefeaters*, dat is, *Ossenvleesch-eeters*, genoemd wordt, verrigt den dienst der Garde, voornaamlyk bestaande in zich op eene ry te schaaren, de bellebaard te zwaaijen, en, wanneer 'er een vreemdeling, of eenig persoon van rang komt, te roepen, *maak ruimte*; waar voor zy van hun een nieuwe-jaar ontvangen. 't Vertoon dat zy maaken spreekt den gemelden schimpnaam, dien men hun geeft, niet tegen; zy zyn van 't hoofd tot de voeten in 't rood gekleed.

Na den dood van haare Koninglyke Hoogheid, Koninginne CAROLINA, bleef zyne Majesteit niet in 't openbaar gespysd, 's middags en 's avonds eet hy alleen in zyn kamer, en aan tafel door twee kamerdienaars opgepast wordende. De Prins en de Prinses van *Wallis* hebben met hunne kinderen hun verblyf niet aan 't Hof. De Hertog van *Cumberland*, en de drie Prinsessen AMELIA, CAROLINA en LOUISA, houden ook een afgezonderde tafel, zonder iemand, wie hy ook zou mogen weezen, aan dezelve plaats te gunnen of aanschouwers toe te laaten. Dit bestendig afgezonderd leeven maakt het Hof zo kwynende als 't mogelyk is, of neemt alle vertooning van een Hof weg. Men ziet den Koning of de Koninglyke Familie niet dan geduurende den Godsdienst,

en twee of driemaalen ter week in de Gehoorzaal, waar by de buitenlandsche Afgezanten, en de voornaamste perſoonen van beiderlei Sexe zyns lands ontvangt. 's Avonds omtrent acht uuren ſpeelen de Princeſſen; men kan 'er by weezen, en haar zien ſpeelen als men wil, doch alleen van verre: want haar tafel is geplaatst in een afgezonderd vertrek; en 't ſtaat niemand vry verder dan de deur te komen. Dit is een naargeestig vermaak; ook heb ik 'er nog nimmer een groot gedrang gezien. Gy behoeft niet te vraagen of 'er prachtige middag of avondmaaltyden gegeeven worden, ik geloof dat 'er, in verſcheide jaaren, niemand, uitgezonderd die tot de Hofhouding des Konings en der Koninglyke Familie behooren, een kotelet geeten heeft. De gesterlyen zyn verbannen, men viert geen Feest dan 's Konings geboorte dag, welke op den 10den Nov. ouden ſtyl invalt.

Maar is het Hof dermaate kwynende, de Stad is zo veel te vendiger. Gy weet hoe volkryk *Londen* gerekend wordt. De Winter-vermaaklykheden en de zitting van het Parlement doen de meeste Lords, en andere Heeren van aanzien, die zich anderszins op hunne Landgoederen onthouden, hier by een komen, derwyze dat men zeggen mag dat geheel *Engeland* bykans in deze hoofdſtad is zamengevloeid. Ontelbaare koetzen vervullen de ſtraaten, maar ze zyn voor 't meerendeel in een zeer ſlegten ſmaak. Het bovenſte gedeelte der *Engelſche* koetzen gelykt zeer na de daken der pothuizen van de ſchoenmaakers in *Duitschland*. De huizen, zelf die bewoond worden door de aanzienlykſte Heeren, maaken uitwendig eene naare vertooning, de rook der ſteenkoolen heeft 'er eene zwarte en ongevallige kleur aan gegeeven; doch van binnen zyn ze heerlyk. Daar heerscht eene ongemeene zinnelykheid, eene kieſche eenvoudigheid, een bevallige ſmaak, die altoos het grootſte gemak, en meer een weezenlyke dan uiterlyk vertoonende grootſchheid bedoelt. Elk ſtuk huisraad is in zyn ſoort volmaakt. —— Van 't geen ik, wegens het uitwendig vertoon der huizen in *Londen* gezegd heb, moeten egter uitgezonderd worden eenige Paleizen, die in 't best van de Stad ſtaan, en gebouwd zyn door den beroemden INIGO JONES, een der voortreffelykſte Bouwmeesters, die immer op aarde leefden; door den Ridder VAN BROUGH, en eenige andere bekwaame perſoonen van dat ſoort. Ik heb u reeds gemeld, dat heden ten dage aan tafel volſtrekt op de *Franſche* wyze bediend worden. Nooit is hier zo veel *Champaigne* en *Bourgondie* wyn gedronken, als na dat de Regeering de inkomende regten verhoogd heeft.

Onder anderen ben ik ook ingeleid by den Hertog VAN RICHMOND. Deeze Heer bewoont een der beste huizen van *Europa*, zyn deur ſtaat altoos open voor den *Engelſchen* Adel, en voor alle vreemdelingen, die geen gelukzoekers zyn. De Hertog is wel gemaakt, zeer beleefd en minzaam van omgang. Zyne Dogter, die Juffer CAROLINE VITZROYAL genaamd wordt, gaat voor een der eerſte Schoonheden van *Engeland*. Gy zoudt u ligt verbeel-

den,

den, dat de Liefde myn veder beſtuurd hadt, indien ik haar afbeeldzel, overeenkomſtig met het oorſpronglyke, maakte. Maar, myn waarde Vriend, ik zal my hier toe niet inlaaten. Ik vergenoeg my met my over haar te verwonderen, en dikwils haare gezondheid met de *Engelſchen* te drinken, *en Toaſtant* (*).

Indien gy, Mevrouw, de Egtgenoote van den Generaal DE P. ziet, wees zo goed om haar dank te zeggen voor den brief, dien zy my gegeeven heeft voor myn Heer den Generaal van St. H*** haaren Oom, die my zeer vriendelyk ontvangen heeft, en dagelyks veele beleefdheden bewyst.

Op myne eerſte reize na *Londen*, in den Jaare 1736, vond ik hier twee *Italiaanſche* Operas. De beroemde HENDEL hieldt de eene, de uitmuntendſte Zanger was CONTI-GIZIELLO, en de voornaamſte Zangeres Signora STRADA, ook hadt hy eene voortreffelyke Bas. Daar benevens muntte zyne Opera uit door de Muzyk zelve, op de volmaaktſte wyze gecomponeerd; die ORPHEUS van *Engeland* floeg zelf de maat. Hy vondt eenen heftigen mededinger in HEIDEGGER, die eene andere *Opera* oprichtte op het Toneel van *Heymarket*. Deeze vertoonde de heerlyke ſtukken van HASSE en PORPORA, die uitgevoerd wierden door de Heeren FARINELLI, SENOSINO en Mejuffrouw CUZZONI. De beroemde bekwaamheid der Opſtellers, de zeldzaame verdienſten der uitvoerders, in beide deeze Operas, veroorzaakten dat *Londen* toen de zetel der Muzyk was. Doch voor tegenwoordig ſchynt EUTERPE *Albion* verlaaten te hebben; alleen is 'er nog een *Oratorio* overgebleeven, 't welk HENDEL zomtyds geeft.

De Schouwburg is op een veel beter voet. Daar zyn 'er twee, de een in *Common Garden*, de ander in *Drury-Lane*, zy bevlytigen zich op 't zeerſte om den meeſten toeloop te krygen. Wanneer ik voor de eerſte maal een Engelsch Treurſpel zag vertoonen, ſwamen my de gebaarden der Toneelſpeelderen zeer ongeſchikt voor, en de toon van hunne ſtem klonk my ſchriklyk en ſchor in de ooren. Doch, ſchoon hun opzeggen my in 't algemeen nog zeer gemaakt dunkt, ſtoot het my niet langer zo zeer; zomtyds komt het my gansch natuurlyk voor, altoos kragtig en nadrukkelyk, 't geen, in de hartroerendſte Stukken van 't Spel, eene zeer goede uitwerking doet. Ondertuſſchen zou ik wel wenſchen, dat zy een weinig van toon veranderden, in 't algemeen de natuur nader kwamen, en eene verveelende eentoonigheid in 't opzeggen, waar aan ik nimmer zal gewennen, wilden afleggen. De *Engelſche* Schouwburg verſchaft my eene aangenaame uitſpanning. Ik vind er iets leevendigs en natuurlyks, 't welk by andere Volken, doordien ze zich te nauw aan de regelen des Kunſt binden, niet voorkomt. De *Acteurs* en *Actrices* zyn zeer wel gekleed, en de hoofden der beide tróupen verzuimen niets, 't welk dient om te behaagen, en

(*) Eene Engelſche drinkwyze dus geheeten, waar in elk op zyn beurt de gezondheid van eene Juffer inſtelt.

en het Toneel te veranderen. In *Common Garden* hebben wy ëene jonge HEBE, die, wat de schoonheid betreft, eene VENUS, en, wat het dansen aanbelangt, eene TERPSICHORE mag heeten; naamlyk Mejuffer BARBERINE, in *Italie* gebooren, en onlangs eerst in *Engeland* gekomen. Ik kan u niet veel meer zeggen, dan dat ze in allerlei soort van dansen uitmunt, ik waag het niet, agter de Schermen te gaan, dewyl het zeer gevaarlyk zou weezen haare oogen, haare gestalte en bevallige houding van naby te beschouwen. Op het Toneel in *Drury-Lane*, munt Mr. FAUSSAN en zyne Vrouw in 't Klugtspel uit. Zy is fraai van gestalte, schoon van weezen; hy ligter dan een vogel; men ziet hem de zwaarste en verbaazendste sprongen met de grootste juistheid en vlugheid doen. Hunne voorafspraaken en balletten zyn zeer wel ingericht.

Zomtyds geeft men ons ook heerlyke *Operettes*. Onlangs heb ik die van CONUS gezien, en nooit zo veel vermaaks gehad; de woorden en de Muzyk zyn verrukkelyk; ik ben bezig met alle de airs van buiten te leeren, te meer om dat ze niet zwaar vallen te zingen.

In weerwil van alle de poogingen door de Onderneemers der Schouwburgen aangewend, deedt de ongestaadigheid der *Engelschen* ze kwynen. De Heer RICH hieldt die van *Common Garden* op, en speelde zelve de rol van *Arlequin* met eenen zeer gelukkigen uitslag. Deeze Heer bezit, by een uitstekend vernuft, eene groote Geleerdheid; in de Oudheidkunde gansch ervaaren, heeft hy zich byzonder toegelegd op alles wat tot het Toneel behoort. Bespeurende dat zyn Schouwburg ten val neigde, was hy langen tyd op middelen bedagt om, door de eene of andere nieuwe uitvinding, zulks voor te komen, eindelyk kwam hem in den zin om de *Pantomimes* der Ouden in haare eerste zuiverheid te herstellen: want het is u bekend, myn Vriend, dat het Toneel, waar op men de daaden der menschen alleen door gesten en gebaarden vertoonde, zonder een enkel woord te spreeken, bedorven is door de *Romeinen*, die 'er kwetzende en ergerlyke woorden ondermengden. De *Mimes* van LABERIUS, die ontugtige Blyspelen zyn, kunnen hier van tot bewys dienen. De Heer RICH vondt in zyn eigene bekwaamheden een ryke bron om zyn ontwerp te voltooien, en in den Heer POTIER een allergeschiktst persoon om hem te helpen. Deeze was een Ballet-meester en uitmuntend Dansser, die boven al de kunst bezat om allerlei gebaarden naa te bootzen; de rol van *Pierrot* speelde hy volmaakt. Die twee persoonen sloegen de handen in een, en namen tot het volvoeren van hunne onderneeming eenige bekwaame *Acteurs* en *Actrices* aan. Zy maakten Stukken, stelden een Muzyk op, geschikt naar den aart van 't Spel, vervaardigden werktuigen zo volmaakt dat het na toveren zweemde, en vertoonden eindelyk eene volmaakte *Pantomime* de eerste reis dat zy speelden. Geheel *Londen* vloeide derwaards heen, en ik moet bekennen, myn Heer, dat dit Toneel zeer vermaaklyk is als men 't voor de eerste maal ziet: maar

twyffel

twyffel hartlyk of het wel op den dunt zal weezen. Gy kunt gereedlyk bevroeden, dat, in dergelyke Stukken, niet wel iets anders kunnen vertoond worden dan doorfteekende gevallen, waar in de fterkfte en woeligfte hartstogten werken; zo dat alle aartigheden, geeftige flagen, *enz.*, alleen door gesten worden uitgedrukt. De *Pantomime* fpreekt derhalven alleen flegts voor de zinnen, zonder den geest iets te geeven. Dit vermindert de verdienften daar van vry merkelyk, en brengt te wege dat men niet in bekooringe komt om ze herhaalde keeren te gaan zien.

Ik hoop de eer te hebben om, in een' volgenden Brief, U eenige aanmerkingen mede te deelen over zommige andere Schouwfpelen der *Engelfchen*, die van een laager foort en aan dit Volk byzonder eigen moeten geagt worden: deeze Brief is reeds te lang geworden, ik zal weldoen met dien af te breeken, door te betuigen dat ik ben *enz.*

ANDERE BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD, AAN DEN BARON DE K*** TE BERLYN.

HEt is my ten hoogften aangenaam, myn waarde Vriend, daat gy fchryft, dat myne Brieven U niet te lang dunken, als mede dat gy my verzoekt voort te vaaren. Ik zal aan uwe begeerte voldoen, zo verre de gewigtige zaaken, die ik hier te verrigten heb, my zulks toelaaten; alle myne ledige oogenblikken zyn de uwe.

Veel overeenkomst heeft het *Engelfche* Volk met de oude *Romeinen*. De laatstgenoemden riepen om niets dan *Brood* en *Schouwfpelen*; de wenfchen der eerstgemelden fchynen zich tot die zelfde zaaken te bepaalen. 't Is om brood en de noodwendigheden tot een gemaklyk leeven te bekomen, dat zy met zo veel vuurs en drifts den Koophandel en Zeevaard voortzetten. 't Is ter liefde van het Spel en de Weddingfchappen, dat zy in andere opzigten zich eenigermaate aan de gierigheid overgeeven. De Kunften en Weetenfchappen zelve worden hier met inzigten van belang voortgezet. Kragtig zyn ze op de Schouwfpelen verzot, deeze kunnen niet te veel veranderd, noch van te verfcheidenerlei foort vertoond worden. Behalven die, waar van ik, in myn voorgaanden Brief, gefprooken heb, heeft men, geduurende den Zomer, door geheel *Engeland* wedloopen van paarden; een foort van uitfpanning die te gelyk aan de zugt voor 't Schouwfpel en de liefhebbery van weddingfchappen voldoet, en dus altoos in den fmaak des Volks zal blyven. Op myne eerfte reis heb ik deeze Wedloopen te *Newmarket* en in *Torck* gezien, ik moet bekennen dat ik 'er over verbaasd ftond. Ik verwonderde my min over de liefhebbery zelve, de vlugheid, de kragt en de fnelheid der paarden, dan over den toeftel daar toe gemaakt, de ontelbaare menigte van aanfchouwers, de veelvuldigheid der koetzen met zes, vier en twee paarden, 't getal der bedienden meest te paard ge-

gezeten, de rydpaarden, de Ridders enz. en de verhevene ſtoelen, ketzels opgeprópt met Juffrouwen in haaren besten en kostbaarſten opſchik, en, met een woord, alles 't geen dergelyk eene vertooning luister kon byzetten.

Ik zal u niet ophouden met het verhaalen van de Wilde-dieren- en Honden-gevegten, welken men hier ziet. Deeze gevegten worden veelvuldig voor 't Volk, 't welk er zeer greetig op gelteld is, vertoond; maar ik kan niet nalaaten u iets te melden van de gevegten der menſchen tot ſchande en ſmaad der menschlykheid. Nu zyn het worſtelaars tot den middel naakt, die elkander met vuistſlagen aanvallen, de vreeslykſte ſlagen geeven, zo dat ze ter aarde ploffen, wanneer ze van hunne medehelpers opgeholpen, en even als honden weder ten ſtryd aangemoedigd worden, tot zo lang dat ze zomtyds, door een zwaaren ſtoot geen adem kunnende haalen, verſtikken: dan zyn het zwaardſchermers, die elkander met zwaarden bevegten; doch zy kunnen, met de voeten vastgezet zynde op daar toe gemaakte voetbankjes, niet van plaats veranderen, hunne zabels zyn zeer ſcherp en dun aan 't einde, derwyze dat de wonden daar door veroorzaakt niet diep gaan, maar wel raa wordt 'er bloed geſtort, waar op het volk in de handen klapt. Op eenen anderen tyd zyn het Kampvegters, elk gewapend met een ſtok aan 't einde met yzer beſlaagen, waar mede zy elkander ſchriklyke kneuzingen toebrengen. 't Schandelykſte van alle deeze Gevegten is, dat ze geſchieden met goedkeuring der Regeeringe, onder 't oog van eenen Geregtsdienaar, op een openbaar tooneel, waar men geld verkykt, en waar de gemeene plaats niet alleen vol volks is, maar ook de Loges vervuld zyn met menſchen van aanzien, even gelyk in de Opera. Ik heb my onlangs na dergelyk eene Schouwplaats laaten ſleepen op de *Hey market*. Nimmer zag ik iets walchlykers, nimmer aanſchouwde ik eene vertooning zo ſchandelyk voor 's menſchen geest en hart. Die 'er my gebragt hadden, zogten met eenige reden eene zo barbaarſche wreedheid te verſchoonen, doch hunne reden waren van geen gewigts genoeg om wederlegd en hier bygebragt te worden.

Men zou denken dat Haanegevegten alleen een vermaak voor kinderen kunnen opleveren; maar hier te lande worden ze onder de weezenlyke Schouwſpelen gerekend, byzondere vertoonplaatſen zyn 'er toe opgeregt, waar Heeren van den hoogſten rang zich zomwylen vermaaken. Dewyl deeze gevegten gelegenheid geeven tot weddingſchappen vindt men 'er niet weinig liefhebbers van wedden. Veelen zyn 'er die deeze ſoort van Haanen opkweeken, en in die openbaare ſtrydperken brengen om ze tegen elkander te laaten vegten. Ik ſtond verwonderd over de ſterkte deezer Dieren. Nauwlyks zyn ze uit hunne hokken gelaaten, of ze vliegen elkander aan, en vegten tot dat de zwakſte te neder-ſtort, en uitgeſtrekt blyft liggen. Eer het gevegt begint oordeelen de Kenners uit de oogen der Haanen over derzelver ſterkte

en

en dapperheid, deeze beſchouwen zy nauwkeurig, gronden daar op hunne weddingſchappen, en dan neemt het Haanegevegt een aanvang. Niet lang geleden, uit nieuwsgierigheid, in zodanig een ſpel gegaan zynde, hield ik een Chinaas appel in myn hand, wanneer een der Haanen zyn party dermaate trof, dat hy op den grond uitgeſtrekt liggen bleef, zonder, voor eenige oogenblikken, tekens van leeven te vertoonen. Een onbekend perſoon, die naast my ſtondt, zeide met veel drifts, *Myn Heer, ik bou vier guinies tegen uw Chinaas appel, dat deeze Haan overwinnaar zal blyven.* Ik antwoordde: *'t Is gebouden, myn Heer.* De zo 't ſcheen verſlaagen Haan herſtelde zich, verzamelde zyn kragten, kwam op de been, en droeg de overwinning weg. Ik hield myne Chinaas appel, en weigerde de vier guinies te neemen van den Wedder, die even zeer aangedaan ſcheen over zyn verlies als over myne edelmoedigheid.

My is verhaald dat een vernuftig *Italiaan*, eenige jaaren geleden, te *Londen* een zonderling Schouwſpel vertoonde. 't Eerſte bedryf was een Concert van Katten, die hy, volgens haaren ouderdom, grootte en ſterkte of zwakheid van ſtem, op bankjes in een halfrond geplaatst hadt. Alle de Katten waren opgeſchikt, en hadden lubben van papier; op de leſſenaars, die voor haar ſtonden, waren haare pooten vastgemaakt, voor elk lag een blad muzyk. Men verzekerde my, dat deeze vergadering van Zangers een drollig figuur maakte, op 't oogenblik als het gordyn werd opgehaald, dat men aardige weezens onder die Katten aangezigten vondt, en elk der zelven iets byzonders ſcheen te willen, dat de muzyk en de muzyk-inſtrumenten, waar mede men haar gemaauw vergezelde, even wonderlyk en vreemd waren. 't Hoofd van deezen zeldzaamen hoop hadt alle haare ſtaarten tuſſchen nypers geklemd, zo dat hy, om ze, ter plaatſe, waar hy wilde, te laaten mauwen en ſchreeuwen, niets anders te doen hadt, dan die nypers toe te drukken. ——— Het tweede bedryf van dit klugtig Schouwſpel beſtondt uit Kalkoenen, die in een ſoort van gaanderyen wandelden, welker vloer van koper of yzerdraad was: hier onder waren potten met vuur geplaatst, die het draadwerk allengskens heet maakten. De Kalkoenen gingen in 't eerst met een deftigen tred en afgemeete ſchreeden, op den toon van een ſtaatig en grof muzyk. Naar maate het draad heeter werd, verdubbelden de Kalkoenen haare ſchreeden en de muzyk ging veel raſſer, tot dat eindelyk, het yzerdraad bykans gloeiend zynde, de arme dieren vielen, door elkander tuimelden, en de vreemdſte figuuren maakten, waar over de *Engelſchen* zich half dood lachten. Men zegt dat de *Italiaan*, door deeze klugtige vinding, te *Londen* ryk geworden is.

Maar wat zult gy zeggen van de buitenſpoorigheid eens Volks, 't geen door de drift tot Schouwſpelen en het vreemde vervoerd, zich liet opligten door een ſnaakſchen Bedrieger, die op alle de hoeken der ſtraaten in *Londen* hadt laaten aanplakken, *dat op zulk een*

een dag, dat uur, en die plaats, een man in een pints vles zou dansen. Ja, myn Heer, de voornaamste lieden van *Engeland* gingen na dit spel, betaalden hun geld, en de vertoonplaats was in een oogenblik vol volks; maar zy vonden zich allen bedroogen: want, naa een uur wagtens, kwam de bedrieglyke snaak te voorschyn, zeggende, dat hy, in alle de herbergen van *Londen*, geen vles hadt kunnen vinden, die net een pint hieldt, en over zulk verschooning verzogt van de aanschouwers, en dat ze hun geld by 't uitgaan, als zy wilden, konden weder krygen. Hy verdween op 't oogenblik. Het volk zich te leur gesteld ziende werd boos, wierp de banken omver, scheurde de cieraaden aan stukken, en de verwarring was zo groot, dat eenigen hunne degens, zommigen hunne pruiken, anderen hunne hoeden verlooren; maar 't geld weder te krygen was 'er niet op, de aanregter van de klugt hadt een middel gevonden om ongemerkt door te sluipen.

Ik vermeld u deeze beuzelagtige stukjes niet dan om u de geestneiging der *Engelschen*, en hun verregaande zugt voor schouwtooneelen te doen kennen. Het schynt my toe, dat de veelvuldigheid derzelven 't volk te zeer aftrekt, en veeltyds van hun werk te rug houdt. De wedloopen der Paarden zyn boven al van zeer nadeelige gevolgen, dewyl ze het Gemeen uitlokken, en Grooten en Kleinen eene wildheid inboezemen, hun van een bezadigde leevenswyze vervreemden, en verwyderen van hunne bezigheden.

Ik weet niet, waarde Vriend, of myn Brief u nog te *Berlyn* zal aantreffen. Gy zyt ongetwyfeld met den Koning na *Silesie* vertrokken, om hem op 't spoor van eer en krygsroem naa te streeven. Mogt het u gelukken lauwrieren te plukken niet met uw eigen bloed bevlekt. Ik zal, gelyk MOSES, op de hoogste berg in *Engeland*, myne handen ten hemel heffen, en voor uwe behoudenis bidden, zo lang gy strydt in de vlaktens van *Silesie*.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

UGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *January* 1768.

	Barometer.			Therm.			Winds Streek.			Weder
	's morg.	*'s midd.*	*'s av.*	*mo.mi.av.*			*'smorg.*	*'smidd.*	*'s av.*	*Geſteldheid.*
1	29. 9	29. 6½	29. 5	11	18	10	Z	ZO	O	Mist Held.
2	— 6	— 7½	— 11	14	20	12	NO	NO	NO	Held. Vorst
3	30 0½	30. 1	30 1½	10	14	9	—	O	O	— —
4	— 1½	— 1½	— 2	7	14	11½	O	NO	—	— —
5	— 2	— 2	— 1½	16	21	11	ZW	Z	Z	Sn. Bet. Hel.
6	— 0½	29. 11½	29. 10	11	18	14	ZO	ZO	ZO	Held. Vorst
7	29. 8½	— 7½	— 7½	21	28	25	—	ZZO	ZZO	Betr. H. Sn.
8	— 7½	—	— 7¼	29	34	31	Z	ZW	ZW	— Mist.
9	— 6	— 5	— 5	28	27	25	ZO	NO	NO	— Sneeuw.
0	— 5	—	—	26	28	34	NO	—	—	Ysſel. —
1	—	— 6	— 7	38	40	36	ZO	ZO	Z	Mist. Betr.
2	— 8	— 9½	— 11½	38	42	39	ZW	ZW	ZW	Betr. Reg.
3	— 11½	— 11	— 9½	33	37	34	Z	Z	Z	Held. Vorst
4	— 8	— 7½	— 7½	35	40	35	ZZO	ZZO	ZZO	— Betr.
5	— 6½	— 6½	— 7	35	39	38	ZO	ZO	ZO	Betr. Held.
6	— 9	— 10	30. 0	38	39	37	ZW	ZW	ZW	— Mist.
7	30. 0½	30. 1	29. 11½	36	36	32	W	O	O	— Ysſel.
8	29. 10	29. 8½	— 7	34	36	38	O	NO	NO	Mist Reg.
9	— 6½	— 6½	—	89	40	40	ZO	ZO	ZO	— —
0	— 5½	— 5½	— 8	36	39	36	ZW	—	—	Betr. H. M.
1	— 9	— 9½	— 9½	34	36	32	NO	NO	NO	Mist — Sn.
2	— 8	— 7	— 5	31	34	33	—	—	—	Held. M. V.
3	— 4	— 4	— 4½	33	36	34	—	—	—	Bet. Sn. H.
4	—	—	— 4	35	36	37	ZW	ZW	ZW	Regen. —
5	— 5	— 6½	— 7½	37	43	41	Z	—	—	Mist. B. H.
6	— 5½	—	— 9½	45	44	40	—	W	W	Reg. Wind.
7	30. 0	30. 0	— 11½	34	42	40	ZW	ZW	ZW	Held. Reg.
8	29. 10½	29. 10	— 11	34	44	34	ZO	ZO	ZO	—
9	30 0	30. 0	30. 1	34	43	35	—	—	—	—
0	—	29. 11½	29. 11½	31	40	34	Z	Z	—	—
1	29. 11½	— 11	— 11	34	35	30	—	O	O	Mist Held.

Hoogſte Barometer d. 30. 2 } middelb. d. 29. 9
Laagſte Barometer d. 29. 4 }
Hoogſte Thermometer gr. 45 } middelb. gr. 26
Laagſte Thermometer gr. 7 }

VER-

VERGELYKING

DER

THERMOMETER-SCHAALEN. (*)

DE Koude is in de maand January deezes jaars zeer hevig geweest; men bevond dezelve alhier, den 4 deezer maand 's morgens ten 8 uuren, 7 graaden volgens *Fahrenheits* Thermometer Schaal, verschillende 3 graaden met den 7 January 1767, als wanneer de koude, 's morgens ten 8 uuren, was op 4 graaden; dog in de maand January deezes jaars, bleef de koude langduurig meer dagen met hevigheid ons by, dan in het voorgaande jaar 1767, hebbende verscheidene Nagten tot 21 duimen ys gevrooren.

Ongemeen groot is het verschil der Koude op een en dezelfde dagen in van ons afgeleegene Landstreeken, en koomt niet over een, of dezelve op meerder of minder Noorderbreedte zyn geleegen; dewyl de Koude, als eene stroom door de Lugt langs zekere Streek voortgedreeven, niet overal den Dampkring van verscheide plaatsen, schoon op gelyke Noorderbreedte geleegen, even eens aandoet.

Aanmerkelyk is het onderscheid der Koude geweest te Amsteldam, Noorderbreedte 52 gr. 20 min. en te Parys hebbende 48 gr. 50 min. Noorderbreedte. Volgens Waarneemingen door de Hr. *Mesfier*, naar den Thermometer van *Reaumur*, als volgt:

Den 3 Jan. 1768 stond de Thermometer van *Reaumur*, 's morgens ten half 8 uuren, op 11½ gr. onder het Vriespunt, zynde 8½ gr. volgens *Fahrenheit*.

Den 4 's morgens 11¼ gr. zynde volgens *Fahrenheit* 6$\frac{11}{12}$, en 's avonds ten 11 uuren op 13 gr. zynde volgens *Fahrenheit* 2¼ gr.

Den 5 's morgens ten 5 uuren 14 gr. zynde ½ gr. boven O volgens *Fahrenheit*.

Den 5 's morgens ten 8 uuren 14½ gr. zynde ½ gr. onder O volgens *Fahrenheit*, 's avonds 13 gr. zynde by *Fahrenheit* 2½ gr. dus de Koude den 5 deezer maand te Parys 4½ gr. grooter was, dan in 't jaar 1740, en maar een graad minder als in het jaar 1709.

Den 6 's morgens 12½ gr. volgens *Fahrenheit* 3$\frac{7}{8}$ gr. dus de grootste Koude te Parys den 5 's morgens ½ gr. onder O met de Koude te Amsteldam een verschil van 16½ gr. aantoont.

Veel heeviger was de Koude te Leipzig den 4 Jan. deezes jaars, wanneer de Thermometer van *de l'Isle* 's morgens ten half agt uuren bevonden wierd 188 gr. zynde 13½ gr. onder O by *Fahrenheit*, hebbende op een zelfden tyd, met de Koude te Amsteldam, een verschil van 20$\frac{7}{8}$ gr.

Den 5 January was de Koude te Keulen 's morgens om 8 uuren op den Thermometer van *Fahrenheit* 5½ gr. onder O, en te Amsteldam 's morgens ten 8 uuren 16 gr. boven O, maakende dus een verschil van 21½ gr.

(*) Zie, Uitgezogte Verhandelingen, by HOUTTUYN, PL. XXXIV.

VERHANDELING OVER DEN PLIGT VAN LIEFDAADIGHEID; AAN DER MENSCHEN ZIELEN.

SChoon het waar zy, dat de Deugd, in 't afgetrokkene beſchouwd, voor welgeſtelde Zielen, iets ſchoons en beminnelyks in zig hebbe; en, uit dien hoofde, hunne achting en behartiging over waardig zy, zo heeft zy echter geen mindere bekoorlykheden, en pryst zig der betragtinge niet minder aan, wanneer men haar beſchouwd, als het gezegend middel, om geluk en genoegen te verſpreiden, waar haare Altaaren rooken: dit wekt de dofheid, de onverſchilligheid en gevoelloosheid als uit den ſlaap, bezield den mensch met werkzaamheid, en doet hem, door de bejaaging van 't nutte, ſmaak verkrygen in 't ſchoone en welvoeglyke; dit inzonderheid maakt haar zegepraalende, wanneer tydelyke belangen en zedelyke pligten elkanderen beſtryden. En gelyk het dus met de Deugd in 't algemeen gelegen is, zo is het ook ten aanzien van derzelver byzondere deelen.

Want ſchoon elke pligt der zeden welvoeglyk en betamelyk in zig zelve zy, zo hebben evenwel ſommige van de zelve, met betrekking tot hun invloed op het heil der Menſchen, eene meerdere waarde en hoogere voorrang; en worden ter beoeffening zo veel te meerder aangepreeſen, als de beweegredenen daar toe menigvuldiger en gewigtiger zyn. Volgens deeſen regel, mag derhalven billyk den prys worden toegekend, aan die goedwillige Liefdaadigheid, welke uit regte en waardige beginſelen, het geluk der medemenſchen ten doelwit heeft. En men zoude uit dien hoofde met reden mogen verwagten, dat deeze Deugd de overhand zoude hebben in de Waereld.

En in der daad, men moet tot eer van het tegenwoordige geſlacht erkennen, dat 'er een groot aantal menſchen gevonden worde, die zo liefderyk van hart, en zo geneigd en bereidwillig zyn om een goed gebruik te maaken van den over-

vlood, waar mede de Goddelyke Voorzienigheid hun heeft gezegend, dat, ware het mogelyk dat zy volkomen konden verzekerd zyn, dat hunne daaden van Liefde tot zodanige, en tot zodanige eindens alleen, gebezigd zouden worden, tot welke zy gefchikt waren, men niet kan twyfelen, of de onderftand zoude veelmaals meer zyn dan vereischt wierd, indien het (gelyk ik zegge) mogelyk ware dat zy volkomen konden verzekerd zyn, dat hunne Giften volgens hun inzigt wierden aangelegd; dog het zal, in eene bedorvene Waereld, altoos eene moeijelyke taak zyn en blyven, om onfe daaden van Liefde zodanig werkftellig te maaken, dat het nut en voordeel van de grootfte uitgeftrektheid zy, en het minfte onderhevig om kwalyk aangelegd of misbruikt te worden. En het moet uit dien hoofde, ten grooten deele, aan een iedérs voorzigtigheid worden overgelaaten, op welken tyd, in welke plaats en maate, hy zyne Liefdegaven wil befteeden, en even zo, moet de wyze en de voorwerpen van dezelve voor ieder voor zig zelven bepaald worden.

Of fchoon het nu volkomen waar zy, dat, welken weg of middelen men in de beoeffening van den pligt der Liefdaadigheid ook verkiefe, het altoos mogelyk zy, dat de bedoelde eindens niet bereikt worden, en 'er langs geen weg, welken ook, eene volftrekte zekerheid van wel te zullen flaagen kan gevonden worden: of fchoon dit alles waar zy, zegge ik, en 'er om deeze redenen, geene zekere en bepaalde regelen zyn voor te ftellen, die van eene algemeene toepaffing zyn, zo is 'er echter een algemeene regel, die hier onveranderlyk moet gelden, dat men namelyk, in deeze onzekerheden, het zekerfte kiefe. En zoude men niet denken, dat deeze regel beftendig wierd opgevolgd? Zoude men niet denken, dat dat geen, 't welk over 't geheel voordeel heeft, in alle opzigten, als het uitgeftrektst van invloed zynde, duurzaamst in zyne uitwerkzelen, en onderworpen aan de minfte tegenvallen, zoude verkoozen worden? En evenwel is de verkeerd en achteloosheid der menfchen zodanig, dat zy dit beste, dit verkiesfyke voorby zien, en andere wyzen en middelen volgen en bezigen, ter bereikíng van min gewigtige eindens: alle zoort van Liefdaadigheid moet meerder of minder geacht worden, naar maate zy nader komt aan de barmhartigheid omtrent der menfchen Zielen, werkzaam om verftanden te verlichten en Zielen te bekeeren; dit, langs den regten weg aangelegd, en op eene gepaste wyze gefchikt, is, in der daad, de hoofdfom van alle andere zoorten van Liefdaadigheid, en op dezelve is de betuiging van den wyzen Zoon van SIRACH volkomen toepaffelyk, „ Weldaadig-

„ heid

„ heid is gelyk een Lusthof met zegeningen, en de Aalmoes-
„ se blyft in Eeuwigheid ".

En waarlyk, indien 'er eenige pligt is, welke, door klaare en onloochenbaare bewyzen, kan getoond worden verbindende te zyn, en gesterkt en aangedrongen kan worden, door beweegredenen van allerlei soort, het is de Weldaadigheid omtrent der menschen Zielen, tot welke ik de Leezers van deeze Verhandeling met allen ernst zal tragten aan te spooren.

Blindheid en onweetenheid, in zaaken van het hoogst belang, den Godsdienst namenlyk, en hardnekkige boosheid van den Wil, ter volharding in de zonde, zyn de grootste elenden, waar aan een mensch in dit leven kan onderworpen worden. Want daar hy eene Ziele heeft, geschikt tot eene Eeuwige bestaanlykheid, tot die van geluk of van elende, en dit verschil afhangelyk is, van de betragting van zynen pligt, en deeze betragting uit derzelver kennis moet ontspruiten, zo verdiend zulk een staat van onkunde ons inwendigst medelyden, en wat kan ons daar beneven, beklaagelyker voorkomen, dan eene Ziel te zien, die dwaaslyk tragt na haar verderf, in weerwil van de afraadingen van Godsdienst en Geweeten?

Onze pligt omtrent de zodanigen bestaat, in hun te onderrigten wegens, en aan te moedigen op den weg welken zy te verkiesen hebben, en, die van denzelven zyn afgeweeken, te rug te brengen van de paden des verderfs, en, zo 't mogelyk zy, te stellen op de wegen des heils. En deeze pligt is verbindende, niet alleen ten opzigte van hun welke eene onmiddelyke betrekking tot ons hebben, maar ook ten opzichte van zo veel anderen, als ons mogelyk zy, 't zy in persoon of door aanstellinge van iemand in onzen naam: hier toe zyn de Godsdienstige gesprekken in den gewoonen ommegang de kragtdaadigste en gemakkelykste wyze, als die op byzondere gevallen kunnen worden toegepast, en geschikt naar byzondere omstandigheden. Niet dat ik begeere dat men ten allen tyde Predike; dat men tydig en ontydig Zedelessen prevele. Neen! ik wil wel degelyk de tyden en de gelegenheden hebben in acht genoomen, op dat de beste vrugten mogen worden voortgebragt. Ik wil dat men zyne medemenschen en onderhoorigen (welke ik thans voornamentlyk bedoele) gelegenheid geeve, om het leezen te leeren, of tot volkomenheid te brengen; dat men hun daar toe aanmoedige; door hun de voordeelen daar van duidelyk te doen begrypen; hun daar na (gelyk een myner beste Vrienden altoos gewoon is te doen,) toegang geevende tot onze Boeken; hun de zodanigen aanpryfende, van welken zy de grootste nuttigheden trekken kunnen; hun

nimmer aanzettende om Schriften over ſtukken van geſchil te leezen; maar altoos over zaaken van betragtinge; hun nooit te doen ſtil ſtaan, of hun te vermoeijen, met hun letterlyke verklaringen over de plaatſen der H. Schrift te doen leezen, (deeze moeten zy maar al te veel in hunne Kerken hooren, en worden daar door altoos verward en verbysterd). Ja hun geen meer Theorie van Godsdienst aanpryſende, dan noodig is om de practyk te volmaaken; hun gemeenzaam tragtende te doen worden, met de gewyde verhaalen der Euangelisten; en hun ſmaak doende krygen in derzelver Zedelesſen; hun tot meerder verſtand daar van, eene algemeene uitbreiding over de Boeken des Nieuwen Testaments in handen ſtellende; wyders wilde ik dat men hun, op de mogelyk klaarſte en eenvoudigſte wyze, tragtede te overtuigen, van Gods beſtaan, Eigenſchappen en Voorzienigheid, van de noodzaakelykheid en het oneindig aanbelang van den Godsdienst, en van de redelykheid, voortreffelykheid en genoegzaame blykbaarheid der Goddelyke openbaaring.

En dewyl het zeker is dat wy niet alleen menſchen zullen aantreffen ontbloot van kundigheden, maar ook menſchen, die valſche begrippen, dwaaze vooroordeelen en ongerymde denkbeelden over zaaken van den Godsdienst zullen koesteren, zo word het onzen pligt, hun, welke in eenige verdervelyke dooling zyn ingewikkeld, door alle de wegen van Zagtmoedigheid en Liefde, te brengen tot de erkentenis der waarheid. Verdervelyke dooling zeg ik! dewyl het als dan, wanneer wy reden hebben om te vreezen, dat dezelve van een nadeeligen invloed op hunne Zeden zoude kunnen zyn, volſtrekt noodzaaklyk word, die dwaaling huns verſtands te verbeteren. Want het geen het oog is voor het lichaam, dat zelve is ook, naar evenredigheid, het Zedelyk oordeel en verſtand, het beſtierend beginzel voor 's menſchen Ziele: indien het zelve onpartydig en onverbasterd zy, zal het den menſchen in de paden van Waarheid en Regt leiden, of te rug brengen; maar indien het zelve door onredelyke vooroordeelen verkeerd, of bedorven zy, door valſche en onwaardige begrippen, moeten de zodanigen noodwendig, in allerleie doolingen voortgaan, en in bedorvenheid van Zeden toeneemen. Het is daarom de pligt en het belang van ieder mensch, zo voor zig zelven, als voor anderen zorge te draagen, dat dit Zedelyk oordeel van 's menſchen Ziele en verſtand, niet bedorven zy, want in zulken gevalle word hun Leidsman hun Verleider.

Wyders wilde ik dat men, met eene zorgvuldige oplettenheid, het gedrag zyner medemenſchen beſchouwde tot de ſpring-

veeren

veeren hunner werkzaamheid doordringende, om alzo zig kundig te maaken van hunne beginzelen, en zig in ſtaat te ſtellen, om hun op goede gronden over hunne bedryven te onderhouden, aan onze onderhoorigen inzonderheid dikwerf inboezemende, dat ieder byzonder deel van hunnen pligt, hoe gering dat hun ook toeſchyne, van dezelfde verbintenis is, als alle de overige, dat 'er verpligtingen zyn, aan hunnen ſtaat en omſtandigheden byzonder eigen; verpligtingen, welke niet de menſchen, (gelyk zy zig dikwerf dwaaslyk ſchynen te verbeelden) maar het Opperſte Weezen zelve, door de ſchikkingen van den ſtaat der dingen in deeze Waereld, heeft daar geſteld; dat hunne omſtandigheden naar de waereld, als minder vermogend of dienſtbaarheid, hunne pligten geenzins zwaarder maaken dan die van anderen; want dat, aan hunne meerderen wederom pligten zyn voorgeſchreeven, die van hun niet gevorderd worden: met een woord, dat de betragting der pligten van een ieder word afgevorderd, naar evenredigheid van dien toeſtand, en van die omſtandigheden, waar in zig elk voor zig zelve bevind geplaatst te zyn.

En gelyk wy na deeze oplettende beſchouwing van het gedrag onzer medemenſchen, altoos het gebrekkige daar in zullen zien heerſchen, zo word het onze pligt, hun die gebreken, hoe gering ook, onder 't oog te brengen; hun de beginzelen van dezelve aan te wyzen, dezelve met een woord van regtmaatige beſtraffinge te gispen, hun nadrukkelyk te waarſchouwen tegen het gevaar van quaade heblykheden te verkrygen, en hun onderſcheidenlyk voor den Geest te brengen, de verſchillende en zekere gevolgen van eene goede of quaade Levenswyze.

Den zodanigen, die in eenige ondeugd hebbelyk zyn ingewikkeld, de noodzaaklykheid van hunne ſpoedige en volkomene hervorming voor te ſtellen; hun de gevoeglykſte wyze en gepaste middelen daar toe aan de hand geevende; hun aanmoedigende door het vooruitzigt op de zegeningen, door de bedeeling der Genade geopenbaard, of hun dringende door den Schrik des Heeren; om hun alzo, door alle de wegen van beſcheidenheid en de middelen van onderwys en van beſtraffinge, te brengen tot bekeering. En daar het, om wel te ſlaagen, voornamenlyk op aan zal komen, zo moeten wy hun, door ons Voorbeeld en door den invloed der Waarheid op ons eigen leeven, toonen, dat onze oogmerken zuiver zyn, en wy in alles geene andere bedoeling hebben, dan hunne behoudenis.

Denkt niet Leezers, dat ik door dit alles iemand zoude wil-

len verpligten om zig geduurig bezig te houden, met daaden die regtſtreeks van eene Godsdienſtige natuure zyn. Neen zeker! dit is, om alles in deezen door een voorbeeld te bekragtigen, geenzints noodzaaklyk. Het leven van ieder mensch toch behoord te zyn ingerigt, ter bevordering van Gods eer, ter aanmoediging van Deugd, en ter afbreuk van alle ſoort van ondeugd; maar deeze eindens kunnen bereikt worden, al ſchoon elke byzondere daad niet opzettelyk daar toe zy ingerigt; indien maar het voornaame doelwit, het algemeene oogmerk, de bevestigde geſteldheid des gemoeds, en het einde waar toe onze daaden door hebbelykheid gerigt zyn, dit oogmerk bevorderen, zo zal deeze Liefde tot het goede, natuurlyk als alle andere hebbelykheden, op de gemeenſte daaden onzes levens invloed hebben; zelf wanneer wy daar aan niet gedenken, zal egter ieder daad, door hebbelykheid, iets in zig hebben, 't welk ter bevordering van eene algemeene bezeffinge van Waarheid en Deugd is ingerigt, en welke de byzondere ſtaat, betrekking of omſtandigheid des levens zyn mag van zulk een mensch, hy zal de gevoeglyke voordeelen en gelegenheden van zynen toeſtand byzonder aanwenden, om die zelfde eindens van Kennis en Deugd te bevorderen. Op gelyke wyze kunnen wy, in de hoedanigheden van Vaders of Meesters des Huisgezins geſteld zynde, zonder elke byzondere daad opzettelyk daar toe in te rigten, alle bekwaame gelegenheden waarneemen, om den genen, op welken de omſtandigheden van onzen ſtaat en onze betrekkingen tot hun ons natuurlyk eenigen invloed geeven, de regte kundigheden van Waarheid en Deugd in te boezemen, en hun door alle de beweegredenen van aanmoediging tot het goede tragten te leiden, of door het vertoog van de geduchte gevolgen der Zonde, poogen te rug te houden, van het bedryf van dezelve, en door ons byzonder voorbeeld in onzen allervryſten en afgezonderſten omgang toonende, dat onze Zielen geduurig zyn aangedaan met eenen weſenlyken Eerbied voor God en de Deugd, zullen wy de belangens van dezelve waarlyk bevorderen, en bevorderen op de beste wyze. Want plegtige vermaaningen aangaande zaaken van Godsdienst kunnen van geen kragt zyn, om regte beginzelen der Ziele in te prenten, of om de Zeden ter betragtinge te vormen, indien dezelve in de Huisgezinnen door daaden worden wederſprooken, en de pligten in de dagelykſche verkeering niet worden toegepast, op de byzondere gevallen en omſtandigheden. Maar wanneer in tegendeel ons goed voorbeeld, zynen invloed aan alle kanten verſpreid, onderwys, kennis en aanmoediging ter Deugd, en beweegredenen ter

ber-

hervorming van Zeden uitleverende, in 't midden van een ongebondene en bedorvene Waereld; dan kan, door het verſpreiden onzer kundigheden en door den invloed van ons voorbeeld, de kennis en betragting van den waren Godsdienst toeneemen in de Waereld, derwyze, dat de menſchen de voortreffelykheid der Deugd bemerken, en 't oneindig voordeel, dat deszelfs algemeene betragting zoude aanbrengen, dat zy overtuigd worden, van de noodzaakelykheid om hunne Zeden te hervormen, en te leeven onder eene geſtadige bezeffinge van God in hunne gemoederen, in verwagting van een regtvaardig toekomend oordeel.

Ik weet dat veele Leezers zullen oordeelen dat 'er verſcheidene aanmerkingen te maaken zyn op het tot dus verre gezegde; laat ons dezelve daarom kortelyk nagaan.

Men zal mogelyk zeggen, zulk een handelwyze kan in geene Huishoudingen, zo als de tegenwoordige zyn ingerigt, plaatſe hebben. Maar ik vraage? Indien het eenmaal blyken kan deeze verpligting te zyn, dus of zodanig te handelen, of dan immer de ongelegenheden die deeze betragting veroorzaaken, ons van de verpligting kunnen ontſlaan? Zo ja, dan is de geheele Wet der Zeden zeer ligt te ontbinden, en hoe veroorzaakt het ongelegenheden? Immers alleen maar, door het gebrekkige in onze eigene ſchikkingen; en hoe gemaklyk kunnen deeze ongelegenheden door gewoonte verholpen, en nog grootere ongelegenheden, dan deeze door dit middel zelve voorkoomen worden? Wyders zoude men kunnen voorwenden, dat deeze handelwyze te groot eene gemeenzaamheid zoude maaken, dog ik kan geenzints zien, dat eene leerzaame en nutte verkeering ons noodzaakelyk daar in moet doen vallen, meer dan de zamenſpreekingen over Huislyke zaaken en bezigheden; ten minſten de ſtoffe zoude dit geenzints te wege brengen. Ik betuig te gelooven dat deeze voorwending meer uit hovaardye dan omzigtigheid gebooren word, door welke men geneigd is om zyne huisgenooten en onderhoorigen, op eenen verren afſtand van zig te houden, en door welke men zig, boven zyne minderen, dwaaslyk verheft op geboorte, aanzien en middelen, als of deeze alleen bevoegdheid gaven, tot de kennis van Godsdienſtige waarheden; niet eenmaal gedenkende dat in den beginne, het onedele, onwyze en zwakke der Waereld, de eenige geſchikte voorwerpen bevonden wierden, ter aanneeming en ophelzing van den waaren Godsdienst.

De onbekwaamheid van veelen welke men tegenwerpt, is ook zo groot niet als men voorgeeft, zo groot niet, of ze is door een geſchikt onderwys in veelen nog wel te boven te

komen, in zo verre, dat 'er door hun eene genoegzaame vatbaarheid kan verkreegen worden, voor de eerſte beginzelen en noodzaakelyke waarheden; waar mede ook de zodanigen volſtaan kunnen, en wy ons vernoegen moeten, ons volgens de Les van SIRACHS wyzen Zoon, „ niet ſchamende eenen on„ verſtandigen en dwaaſen te onderwyzen ".

Wyders wat aanbelangt de aankleeving aan zekere vastgeſtelde gevoelens, die der oeffenende Deugd in den weg zyn, laat ook dit ons geenzints den moed beneemen; want het is volſtrekt waaragtig, dat de belangens van Godsdienst en Deugd, van deeze gevoelens op verre na zo veel niet lyden, als men natuurlyker wyze zoude moeten verwagten. Die Leerſtukken, welke der Deugd het meeste afbreuk zouden doen, hoe ſterk en hevig dezelve ook mogen geleerd en verdedigd worden, bevind men in daad en waarheid echter het minst geloofd te zyn; als hebbende derzelver Theorie geen invloed van eenig belang op de practyk dier menſchen, tot groot geluk der zamenleving in 't algemeen, en van elk mensch in het byzonder; daar en boven is het ook zeker, dat een geſchikt onderwys, die wangevoelens zal voorkoomen of verbeteren.

Eindelyk, het voorgeeven dat de ondervinding ons zeer na zoude leeren, dat het alles moeite te vergeefs ware aangewend, is onvoldoende. Zo het een pligt is die verbind, dan blyft zy altoos zodanig, al ſchoon wy nimmer Vrugt van onzen arbeid zagen, daar dezelve evenwel, ſchoon ſpade, komen kan; als wanneer de behoudenis van eene Ziel, door de verlichting van haar verſtand en de heiliging van deszelfs Wil te weeg gebragt, al de moeite oneindig zoude vergoeden kunnen, welke wy geduurende ons geheele leven aan de betragting van deezen redelyken pligt hadden te kost gelegd.

Verwagt in een volgend Stukje het aantoonen der beweegredenen, die ons ter betragting van deezen pligt noopen.

VAN EEN ONGEMEEN GROOTE BREUK.

Uit een Brief van Dr. GEORGE CARLISLE.

(*Philoſoph. Transact.* Vol. LVI.)

John Hallowday, een man naby 80 jaaren oud, hadt zich, nog zeer jong zynde, in krygsdienst begeeven, en veel ongemak uitgeſtaan in de veldtogten, onder den Hertog van Marlborough. By zyne te rugkomſte uit Vlaanderen in Engeland, met het eindigen van den oorlog, werdt hy allereerst

eerst gewaar een klein gezwel in de regter zyde van den Balzak en de liesch. Hy hieldt dit verborgen, om niet van zyne makkers bespot te worden, en het geen reden mogt zyn dat hy afgedankt wierdt, 't welk hy vreesde en zogt te vermyden. Hy hadt 'er geen ander ongemak van, dan 't welk de grootte van het gezwel hem veroorzaakte; hy hadt noit pyn, braaking, opstopping van afgang, of eenig ander toeval van een verstropte Breuk. Het gezwel werdt echter, na dien tyd, gestadig grooter, en werdt hem, hier door, en door de zwaarte, van dag te dag ongemaklyker; zo dat hy, in 't jaar 1725. niet meer in staat zynde om den dienst van Soldaat waar te neemen, in Chelsea Hospitaal werdt ontvangen. Het gezwel was toen zo groot, dat hy een byzonderen zak in het voorste van zyn broek hadt moeten maaken, om het wegens de zwaarte te kunnen draagen; en hy droeg altyd een lederen schootsvel om het voor het gezicht te bedekken. Zes of zeven jaaren voor zynen dood, hadt het gewigt en de grootte zulk eene verandering gemaakt in de uiterlyke vertooning der deelen omtrent den Balzak, dat de Roede geheel begraaven was in het gezwel; alleen was een kleine eironde opening gebleeven, waar door de pis ontlast werdt. Deeze opening was dikwils ontveld, door de scherpte van de pis, om dat de *Penis* niet uitgehaald kon worden. Een jaar of twee voor zynen dood, na koude geleden te hebben, en door wryving van het deel van te veel wandelen, hadt de pis een zwaare Ontsteeking aangebragt, welke een vry uitgebreide verstervinge veroorzaakte, met een groote doode korst op het voorste en meest afhangende deel van den zak; een kleiner aan de regter zyde, waar hy de dye raakte, en een derde van achteren; maar zy vielen alle af en heelden gemaklyk, door de Koorts Bast en een warm verband. Buiten dit toeval hadt hy in de laatste jaaren van zyn leven geen ongemak dan het gene zulk eenen ouderdom gemeen is; als duisterheid van gezicht, een zinkingagtige kuch, kortademigheid als hy beweging maakte, ook wel eens zwelling van de beenen. Eindelyk verviel hy langzaam, hebbende al aan gehad zo goeden eetlust en verteering als in zyne jaaren kon verwagt worden; ook geregelde ontlastingen van pis en afgang, zelden braakingen, en niet dan wanneer hy zyne maag hadt overlaaden. Buikopenende en alle andere geneesmiddelen werkten zo geregeld op hem dan eenigen anderen. Hy was een welgemaakt man, van wat meer dan middenmaatige grootte; lyvig, en zo sterk als de meesten van zyne jaaren, tot op weinig tyd voor zynen dood.

Wyl zyn geval niets byzonders hadt, dan wat de ingehoudene deelen van den buik en het *Scrotum* belangde, was het niet nodig eenig onderzoek in zyn dood lichaam te doen dan alleen op deeze deelen.

Omtrent een jaar voor zynen dood had Ik den Breukzak, zo naauwkeurig als Ik konde, gemeeten. De lengte, van het Schaambeen af tot de benedenſte punt, was 15 duimen; dezelfs grootſte breedte, als hy op de dyen geſteund werdt, was $17\frac{1}{2}$ duimen; en de grootſte omtrek 34 duimen: maar een dag na den dood, was de lengte van het Schaambeen tot aan het onderſte gedeelte, maar 13 duimen; de breedte, tot daar hy tuſſchen de dyen inviel, 12 duimen; en de grootſte omtrek 27 duimen. Hy was gedekt met de gemeene bekleedzelen van den Bal-zak; maar aan de onderſte en achterſte deelen, was het Celwyze vlies, of *Dartos*, byna kraakbeenig hard geworden, waar de zwaarte onder het zitten, ſtaan en liggen de meeste krägt geoefend hadt. Ook waren de lidteekenen, waar verſtorvene lappen waren afgevallen, even vast en hard onder het mes. Aan de linker zyde kon de Testikel duidlyk gevoeld worden aan het verheven gedeelte, boven en aan de eene zyde der opening van de *Penis*, niet ver van de natuurlyke plaatſe: de regter Bal kon maar duister gevoeld worden, een weinig boven de laagſte en vooſtſte punt van den zak. Behalve het gene zich van vore vertoonde, ſtrekte zich een groot gedeelte naar achter, waar het tuſſchen de dyen meer ruimte hadt; want deezen ſtonden meer hol binnenwaards dan naar gewoonte, tegen elkander over, en wyder van malkander, door de geſtadige perſing, welke zy geleden hadden. De kleur van den zak was dezelfde als van de andere deelen, behalve waar de verſtorve lappen waren afgevallen; daar hy geheel wit was.

By de opening van den buik vertoonde zich de Lever grooter en verder uitgeſtrekt dan gewoonlyk. De Galblaaze was klein, en een weinig dunne gal in dezelve. Geene Darmen zag men, dan alleen een gedeelte van den Karteldarm (*) by den voorſten rand van het Bekken, aan de linker zyde; waar hy twee ombuigingen maakte, op gelyke wyze byna als de laagſte kronkelingen der darmen, beneden het Net, vertoond worden te doen op de IX Plaat van EUSTACHIUS. Hier na liep hy benedewaards en achterwaards in het Bekken, om zyn laatſte bogt te maaken, en in den regten Darm over te gaan; welke met die laatſte kromming van den Karteldarm, zyn

(*) *Colon.*

zyn natuurlyke plaatse en rigting hadt. De Maag in plaats van dwers geplaatst te zyn, was in de lengte uitgestrekt; haar wydste, hier het bovenste gedeelte, was gelegen achter de linker kwabbe van de Lever, digt tegen het Middelrif, en haar grootste bolle gedeelte langs de linker zyde van den buik; zy daalde naar beneden tot naby den rand van het Darm-been, van waar zy zich keerde over de bogt van den Karteldarm, te vore gemeld, dwers over het Bekken tot aan de groote opening van de Breuk in de regter zyde; hier liep zy omtrent nog een duim naar beneden, klom hier na op, en maakte een draai als een halve kring naar haaren Uitgang (*), welke naar den buik opsteeg; hier van daan maakte het begin van den twaalfvingerigen Darm een anderen draai, om in den Breukzak neer te daalen; onder welke onmidlyk, namelyk, juist in de opening van den Breuk zak, de gemeene Galbuis zich in den zelven invoegde, en oorzaak scheen te wezen welke belette dat hy dieper in den Zak kon vallen. Van hier af was het overige van den twaalfvingerigen en van alle de andere Darmen, in den Breuk-zak, tot aan het einde van den Karteldarm, te vore gemeld. De twaalfvingerige Darm, den zak ingegaan zynde, liep eerst een weinig naar beneden en naar achter, dan over dwers, en eindelyk opwaards, tot aan de boord van den zak tegen den buik; hier van daan liep hy naar achter en naar beneden, en maakte met den omgewonden Darm (†) byna dezelfde kronkelingen, in het midden van het gezwel, alsze gewoonlyk in den buik doen. De blinde Darm hadt een zeer klein Aanhangzel, maar was zelfs zeer wyd; gelyk de Karteldarm ook, over de geheele lengte, welke in den zak vervat was; het gedeelte 't welk in het Bekken te rug keerde was niet zo wyd, en niet wyder dan de dunne Darmen: de lengte van den Karteldarm scheen ook meer te wezen dan naar gewoonte. De blinde Darm begon in het laagste gedeelte van den zak, en van daar af kroop de Karteldarm byna op gelyke wyze, als hy gedaan zou hebben, indien de zak de buik ware geweest, een groot deel van zyne lengte; loopende van den blinden Darm op, langs de regter zyde van den zak, tot naby het Schaambeen, en dan over dwers naar de regter zyde, voor den twaalfvingerigen Darm, tot de linker boord van de opening der Breuk; ter welker plaatse achter het benedenste einde van de Maag glydende, hy zich in het Bekken vertoonde, loopende over dwers naar deszelfs linker zyde; en vervolgde dan

(*) *Pylorus.* (†) *Ilium.*

dan den loop welke nu reeds beſchreeven is. Het Alvleesch (*) lag in een langwerpige rigting, langs de holle bogt van de Maag en haar geheele uitgeſtrektheid; en was gelegen voor de lichaamen der Wervelbeenderen. De Galbuis was, behalve haar ongemeene lengte, van de Lever tot in den Breuk-zak, zo wyd, dat men 'er gemaklyk een middenſten vinger kon inſteeken, zynde byna 2½ duimen in omtrek, op ſommige plaatſen wasze zo wyd als de Galblaaze in dit lichaam. De Nieren waren klein, in 't algemeen gezond, behalve datze buiten op hier en daar eenige Waterblaasjes (†) hadden; en twee of drie kleine harde gezwelletjes, van grootte als een erwt, in de inwendige zelfſtandigheid van beiden, zonder datze uitwendig eenige verhevenheid maakten: beide waren ook in haare natuurlyke plaatſe; de linker lag achter de Maag, en was kleiner, waarſchynlyk van de drukking waar aan zy was blootgeſteld geweest. De Pisleiders en de Blaaze waren ook natuurlyk geplaatst; de Blaaze was niet ingewikkeld in de Breuk; en men kon 'er, door den verborgen *Penis*, gemaklyk een Katheter inbrengen. De Milt was klein, maar op de natuurlyke plaatſe en gezond. De Klieren van het Darmſcheil waren menigvuldig, groot, verhard, en omvangen van een diep geel vet, gelyk het Alvleesch ook was. Het Darmnet ſcheen 'er niet te wezen; deszelfs plaats ſcheen vervuld te worden door het Vet, het welk tusſchen de Klieren en het Alvleesch ingeſpreid was. De Testikelen waren van natuurlyke grootte, maar ſlap en zagt, met veel Aderſpatten op de oppervlakte: de regter welke zo verre uit zyne plaatſe was, was de kleinſte en ſlapſte: de Zaad-vaten, welken tot deezen behoorden, waren over de geheele lengte wyd. De zak en de darmen waren aan malkander vast gegroeid, byna overal waar zy malkander raakten, en op ſommige plaatſen zo vast, datze niet dan met moeite konden geſcheiden worden, en dikwils niet zonder gevaar van verſcheuring: de darmen waren insgelyks de een aan d'ander vast: alles door middel van een ſterk celagtig vlies. De omvattende zak was zeer vast, dik en ſterk, gelyk reeds gezegd is. Deszelfs opening by den regter ring van den buik, was zo wyd, datze gemaklyk een middemaatige hand kon doorlaaten. Weinig waterig vogt was in den zak. De Breuk zou zeker niet gemaklyk in te brengen zyn geweest, wegens de menigvuldige aaneengroeijingen tusſchen den zak en het gene 'er in onthouden werdt.

Het

(*) *Pancreas.* (†) *Hydatides.*

Het gemelde is misschien wat verdrietig, maar egter een omstandige en naauwkeurige beschryving van dit zeer byzondere geval; Ik zal 'er ook niet over redeneeren verder, dan myne verwondering te betuigen over de konstige samenstelling van dit zo verbaazend werktuig, welk zo groot eene verandering in zyne deelen hadt konnen verdraagen, zonder eenige blykbaare verhindering in deszelfs wezenlykste werkingen: want hier zag men leven en zelfs gezondheid, eene menigte van jaaren, schoon byna het geheel Gedarmte, alle die jaaren, hadt gelegen buiten bereik van de bewegingen van het Middenrif en de Spieren van den buik, en de stoving van de gemelde deelen welken 'er anders nabygelegen zyn, welken men, in 't algemeen, zo noodzaaklyk houdt tot het welbestaan der dierlyke huishouding.

VAN DE HERSTELLING VAN HET ONTWRIGTE DY-BEEN.

Door den Heer DUPONY, Meester Chirurgyn *te Parys.*

(*Journ. de Medec.* &c.)

MEn weet in 't algemeen wat moeite men altyd heeft om het Dy-been als het ontwrigt is te herstellen, zo dat de grootste kragt, welke men daar toe gebruikt, dikwils vrugteloos bevonden wordt. Ik kan zeggen, dat Ik dit Werk eenvoudig heb gemaakt, tot zo verre van deeze herstelling zo vaardig en gemaklyk te doen als die van den Schouder.

Ik gebruik geene strikken; Ik doe ook geene tegenrekking, Ik heb tot nog toe de enkele tegenstand van het lichaam voor genoeg gehouden. Ik plaatse den Lyder vlak op den rug; Ik rek het gebreklyke deel gelyklyk uit, en legge het zelve tegen het gezonde; Ik laat de knie sterk drukken door de hand van een helper, om dit deel in de naauwkeurigste uitgestrektheid te houden, waar in de Spieren ook zo gelyk jegens malkanderen zyn als mooglyk is. Ik omvat met de eene hand het bovenste van den voet, en met de andere den enklauw; zonder het deel op eenige wyze op te ligten, trek Ik aan het zelve heel maatig; en terstond volgen de Spieren, rekken zich en herstellen alleen het hoofd wederom in de Pan.

Op deeze nieuwe wyze heb Ik vier ontwrigtingen hersteld in de tegenwoordigheid van eenigen myner medebroeders, en dezelven altyd met de grootste vaardigheid volbragt.

SCHIELYKE EN GOEDE UITWERKING VAN DE KINA KINA IN EEN GAANDE EN KOOMENDE PYN.

Door den Heer BERTRAND, Chirurgyn te *Mery sur Seine* (*).

IN de maand Mey laatst werd Ik geroepen by de vrouw van *** woonende in deeze ſtad, welke ſedert vyf of zes dagen een by poozen wederkoomende pyn hadt gekreegen. Deeze pyn op een van de boezems onder de wenkbrauwen, bezette het oog, en ſpreidde zich uit langs den ſlaap van het hoofd van de zelfde zyde; de andere zyde was in een gezonden ſtaat. Geduurende het overval bleef de Pols natuurlyk: de zieke behieldt een gevoel van koude, welke evenwel niet belette dat zy ryklyk zweette over het geheele lichaam, en voornaamelyk in 't aangezicht: en 'er was geenerlei teeken van overlaading in de Ingewanden; zy was echter al aan ſlaaploos. Deeze pyn begon alle dagen te negen uuren 's morgens, en eindigde 's avonds omtrent zeven uuren. De vrouw verzekerde my, dat zy ſedert meer dan agttien jaaren dit ongemak was onderhevig geweest. De eerſtemaal 'er van aangevallen wordende, hadt zy de oorzaak aangemerkt te wezen een zwaare koude, waar aan zy zich onvoorzichtig hadt blootgeſteld na eene kraam. De aanvallen, welken op deezen eerſten gevolgd waren, hadden doorgaans eenige jaaren tuſſchenpoozing gehad; en waren alle voorgegaan door een zwaare verkoudheid: de gewoone ontlasting van dit laatſte ongemak was doorgaans veel en groen; hieldt doorgaans ſchielyk op; en dan begon ten eerſte de pyn met heftigheid: zy hadt altyd dezelfde keer gehouden, dezelfde deelen aangedaan, en was altyd van dezelfde toevallen verzeld geweest.

Met oogmerk om deeze geſtremde ontlasting te herſtellen gaf Ik haar een zagt en ſappig afkookzel: de lyderes ademde 'er dikwils alleen de damp van in, en gebruikte ook het afkookzel zelfs. De afleiding ſcheen my een tweede middel te zyn om te werk geſteld te moeten worden tegen deeze kwaale. Ik leidde een Spaanſche Vlieg pleister op den ſlaap van 't hoofd van de beledigde zyde, welke een gewenſchte ontlasting veroorzaakte. Deeze middelen, in 't begin van den aanval gebruikt, verminderden de heftigheid en duurzaamheid eenigzins; maar die van den volgenden dag behieldt zyn volle kragt. Men moest den hal-

(*) *Journ. de Medec. &c. 1766. Novemb. pag. 442.*

halve toevlugt neemen tot andere middelen, de vraag was, welke? In alle aanvallen, voor deezen laatften, zeide my de Lyderes dat zy beurt om beurt was adergelaten, en dit volgens den raad van alle mannen van de konst, welken zy geraadpleegd hadt, op den arm, op den voet, aan den hals, onder de tong, en zelfs in de ſlaap ſlagader, zonder eenige verligting 'er van gehad te hebben. Buikopenende en rustmaakende middelen waren van even weinige uitwerking geweest. Het ongemak was doorgaans geeindigd met veertig dagen. De natuur van het ongemak, de hoedanigheid der toevallen welken 'er by zyn, de nutteloosheid van al wat men hadt aangewend, ſcheenen my te wyzen naar de *Kina Kina*. Ik ſtelde dit de Lyderes voor, die 'er volſtrekt tegen was, onder voorgeeven dat zy geen vast voedzel konde gebruiken, zonder dat het haare maag bezwaarde, en een geſtadige pyn daar in naliet. De Zieke bragt nog drie of vier dagen over, zonder iets anders te willen doen dan het gene Ik haar in 't begin hadt laaten werkſtellig maaken; ondertuſſchen verminderde haare kwaal niet. Om tot myn oogmerk te koomen, bediende Ik my van bedrog. Ik prees haar hoog aan een Conſerf, waar in Ik haar verzekerde gene *Kina* te wezen: zy viel toe. Ik nam een unce van deeze bast in poeijer, waar van Ik een Conſerf maakte met genoegzaame Syroop van Alst. Zy nam 'er viermaal op een dag een brok van als een groote boon. Naauwlyks hadt zy begoonnen dit te gebruiken, of zy voelde verligting. Haare heritelling geſchiedde zo ſchielyk en zo volmaakt, dat zy geen ander middel meer wilde gebruiken; en haare maag leedt niets door het gebruik van deeze deugdzaame bast (*).

(*) Men ziet uit deeze Waarneeming hoe weinig de gemaskerde en plaatslyke koorts nog bekend zyn, of ligt over 't hoofd gezien worden. Hadden de Geneesheeren van deeze vrouw hier op verdagt geweest, zy zouden veele moeite geſpaard, en de Lyderes zoude geen agttien jaaren aan haar ongemak geſukkeld hebben.

BERIGT WEGENS 'T GEEN 'ER OVER 'T GEBRUIK DER KOFFY IN 'T OOSTEN IS VOORGEVALLEN.

(*Uit het Fransch.*)

Wie zou gelooven dat de Koffy, onder de *Mahometaanen*, in 't Wereldlyke zo veel beweeging en in 't Kerklyke zo veel geſchil veroorzaakt heeft, als 'er in *Frankryk* ont-

ontſtaan is, ter oorzaake van de *Janſenistery* en het *Molinismus*? —— 't Is egter indiervoege met de zaak geleegen. Ik zal, zo kort my doenlyk is opgeeven, de historie der Koffy, en der onlusten daar door veroorzaakt, voor dat ze dien ingang vondt onder de *Turken*, welken zy nu heeft, den geliefdſten drank by hun geworden zynde.

't Gaat vast dat het gebruik der Koffy bykans onbekend was, zelf in *Arabie* omtrent het midden der vyftiende eeuwe, wanneer GEMAL EDDIN, Muphti van *Aden*, een beroemde ſtad en haven aan de *Roode zee*, eene reis na *Perſie* deedt. Hier vondt hy van zyne Landsgenooten die Koffy dronken. Hy ontdekte dat die drank, onder andere eigenſchappen, ook deeze hadt, van de hoofdpyn te verdryven, den geest te vervrolyken, en den ſlaap te weeren zonder ongemak te veroorzaaken. Hy bediende 'er zich van, en t'huis gekeerd zynde dronk hy Koffy met zyne Dervies, als de nagt aankwam, om dien met grooter helderheid van geest in 't gebed door te brengen. Zyn voorbeeld werd gevolgd door menſchen van rang, door handwerkslieden, die 's nagts wilden werken, en reizigers, die, om de hitte des daags te ontwyken, den nagt verkoozen; met één woord, de inwoonders van *Aden* begonnen dien drank te gebruiken. Vervolgens werd de Koffy gedronken door de *Dervies* van *Mecca*, *Medina*, en *Groot Cairo*, tot het zelfde einde waar toe de Muphti van *Aden* zich daar van bediende, naamlyk als zy den Godsdienst waarnamen. Eindelyk werd ze gemeen in *Arabie* en in *Egypte*, het gebruik nam van dag tot dag toe, zonder eenigen tegenſtand, tot in het jaar 1511.

De Gouverneur van *Mecca*, die ze niet dronk, en onkundig was van 't gebruik diens dranks in de Tempelen, vondt zich, uit het avondgebed komende, zeer geërgerd; dewyl hy, in een' hoek van de Mosqué, eenigen bezig zag met Koffy drinken. Hy deedt ze vertrekken, met bevel om tot zulk een einde daar niet weder by elkander te komen. Den volgenden dag hieldt hy eene raadsvergadering van Geregtsdienaars, Regtsgeleerden, Geeſtlyken, en twee Perſiaanſche Geneesheeren, waar van de een tegen het gebruik der Koffy geſchreeven hadt. Deeze deedt ze allen na hem luiſteren, en haalde ze over om toe te ſtemmen, dat de Koffy koud en droog, en by gevolg ſchadelyk voor de gezondheid was. Een Geeſtlyke voegde 'er nevens, dat ze, even als wyn, dronken maakte; in 't einde werd de Koffy plegtig verbooden.

De liefhebbers van de Koffy, die een groot aantal uitmaakten, konden zich aan dit verbod niet onderwerpen, en dron-

dronken dezelve in hunne huizen. Werd iemand op de daad betrapt, hy werd ſtrenglyk geſtraft, en op een' ezel de volkrykſte ſtraaten doorgebragt.

De Soudan van *Egypte* pleegde raad met de Wetgeleerden van *Groot Cairo*. Deezen zich by 't gebruik der Koffy zeer wel bevindende, deeden dit verbod intrekken. Weinig tegenſpraaks ontmoette de Koffy, tot in den jaare 1523, wanneer een zeer nauwgezet Leeraar aan de andere Leeraaren eene ſtelling overleverde, die daar op uitkwam, dat het gebruik der Koffy ongeoorlofd was. Niemand zyner Medebroederen ſtondt met hem in dat gevoelen: doch naa 't verloop van omtrent tien jaaren voer een Leeraar dermaate tegen de Koffy uit, dat een groot gedeelte zyner toehoorderen uit de Mosqué komende, de Koffyhuizen inliep, het koffygereedſchap aan ſtukken brak, en de lieden, welken zich daar bevonden, kwaalyk behandelde.

Hier op werd de Stad in twee partyen verdeeld. Deezen beweerden dat de Koffy door de Wet verbooden was, geenen hielden het tegendeel ſtaande. De Opperregter vergaderde tot zich alle de Leeraars, die betuigden, dat het geſchil ten voordeele van de Koffy beſlist was door hunne voorzaaten: Hy liet terſtond Koffy voordienen, en dronk eerst; dit bragt den tweeſpalt tot bedaaren, en veroorzaakte dat de Koffy algemeener dan voorheen in zwang ging.

Het voorbeeld van *Egypte* en *Arabie* ſloeg weldraa tot in *Syrie* over, en werd eindelyk in *Conſtantinopolen* naagevolgd, waar men ze in 't openbaar verkogt. Doch ten tyde dat men het gebruik van deezen drank 't meest gevestigd agtte, maakten de Imans en de Bedienaars der Mosqueen een groot gerugt; dewyl de Mosqués ledig waren, terwyl de Koffyhuizen opgepropt met volk zaten. De Dervies en andere Geestlyken klaagden geweldig; de Leeraars predikten 'er tegen; alles ſpande zamen om eene volledige veroordeeling van de Koffy te bewerken; en de Muphti verklaarde, zonder de zwaarigheid genoegzaam overwogen te hebben, het drinken der Koffy voor ongeoorlofd, volgens de Wet van MAHOMETH. Een nieuwe Muphti, min nauwgezet, ſtondt het toe. De Geestlyken gaven 'er zich aan over, en hun voorbeeld werd in 't algemeen van het Hof en de Stad gevolgd.

Het getal der Koffyhuizen groeide dermaate aan, dat de Groot Viſiers lust kreegen om 'er hun voordeel van te trekken, 't geen hun ook gelukte, door dien ze eene belasting van een of twee Sequinen den Koffihuishouders opleiden, terwyl zy niet meer dan een Aspre of twee duiten, voor

elken kop Koffy mogten nemen; waar uit men mag opmaaken hoe groot eene menigte zy verkogten.

Maar de vryheid van ſpreeken, die zich de Nieuwsgierigen, op deeze plaatſen hunner vergaderinge, aanmaatigden, ging zo verre, dat de Groot Vifier KUPRULI, ten tyde der minderjaarigheid van MAHOMETH den IVden, met eene belangloosheid, die erflyk is in zyne Familie, alle de Koffyhuizen deedt ſluiten, zonder in aanmerking te neemen 't verlies zyner inkomſten. Eer die Staatsdienaar tot dit beſluit kwam, was hy vermoond in de voornaamſte Koffyhuizen gegaan, en hoorde hoe menſchen van aanzien zich aldaar de zaaken des Ryks aantrokken, het Staatsbeſtuur ſmaadelyk behandelden, en over de aangelegenſte zaaken beſliſſend nonnis ſtreeken. Hy ging ook in de gemeene herbergen, waar hy alleen zingende lieden vondt, die van hunne minnaryen of krygsverrigtingen ſpraaken, voor 't meerder gedeelte Soldaaten zynde, aan welken hy goed vondt, dit vermaak te laaten behouden.

Naa het verbieden der openbaare Koffyhuizen, welk verbod nog ſtand houdt te *Conſtantinopalen*, dronk men in die groote Stad geen minder Koffy. Men brengt ze ter markt, en draagt ze in groote Koffikannen, met vuur daar onder, door de aanzienlykſte ſtraaten. De voorbygangers bedienen 'er zich van, en gaan om te drinken in de eerſte winkel waar zy by komen, de winkelier ontvangt ze met genoegen. Dit verbod heeft alleen plaats in de Hoofdſtad; maar brengt te wege dat 'er meer Koffy gedronken wordt: want daar is geen huis of men drinkt ze tweemaal daags, veelen gebruiken ze bykans alle uuren: dewyl ze eene gewoonte hebben om dien dranк aan te bieden aan allen die by hun komen; 't zou voor onbeleefdheid gehouden worden, dien niet voor te zetten; ook agt men 't weigeren daar van onwelleevend. In 't voorbygaan zal ik hier aanmerken, dat de Koffy by de *Turken* zo noodzaaklyk geworden is, dat ze geen gering gedeelte van de pligten tuſſchen Man en Vrouw uitmaakt; dien dranк niet te hebben, of te weigeren, wordt onder de wettige reden van egtſcheiding geteld.

't Zal, naa al dit bygebragte over de Koffy, niet oneigen of onaangenaam weezen nog iets te zeggen van de wyze op welke men dezelve in de *Levant* gereed maakt en drinkt.

De *Arabieren* drinken de Koffy doorgaans, zo draa zy is opgeſchonken, zonder ze te laaten zetten, of 'er zuiker by te gebruiken, uit zeer kleine kopjes. Men vindt 'er die de Koffykan, als ze van 't vuur genomen wordt, bedekken met

een

een vogtigen doek, dewyl dan het dik beter zinkt, dat de Koffy klaarder maakt; ook komt 'er door deeze handelwyze een dun vlies op, en geeft ingeschonken wordende veel damps uit, op welken zy gesteld zyn, van wegens de heilzaame eigenschappen, die zy daar aan toeschryven.

Te *Constantinopolen*, en verder in de *Levant*, bereidt men de Koffy omtrent op dezelfde wyze als by ons: men biedt ze aan op schenkborden van geschilderd of vernist hout, somtyds op zilveren, waar op vyftien of twintig kopjes geplaatst zyn, veeltyds porcelein, maar by de vermogendsten halver weg in kleine zilveren vaatjes besloten. Ze zyn ten minsten de helft grooter dan de onze. Nooit worden ze geheel vol geschonken, op dat men zich in 't aanvatten niet brandde. Zy hebben, geen zuiker gebruikende, geen lepel noodig, altoos drinken zy ze zeer heet en uitermaate sterk. In het Serail, en by de Grooten, doet men somtyds in ieder kopje een schootje geest van Amber. Anderen laaten in de Koffy twee of drie gebrooken Kruidnagelen kooken, eenige verkiezen, in stede daar van, een weinig Oostindisch Anyszaad; terwyl sommigen meer op Cardamomzaad gesteld zyn.

Ik zal eindigen met hier by te voegen eene nieuwe wyze van Koffy zetten, door Doctor ANDRY voorgesteld in zyne Verhandeling over de Spyzen in de Vasten. Men moet, zegt hy, een vierendeel loots koffyboonen neemen, wel van den bast gezuiverd, die een half kwartier, in een half pintje water laaten kooken, dan van 't vuur neemen, wanneer 't water schoon citroengeel van kleur zal weezen: naa het wel geslooten eene kleine wyl te hebben laaten staan, moet het warm gedronken worden met zuiker. Deeze drank waasemt eene aangenaame geur uit, en is lieflyk van smaak. De Koffy, op die wyze gereed gemaakt, versterkt de maag, neemt de rauwheden weg, en geneest de hoofdpyn: in 't byzonder dient ze, om de moeilykheid in 't water maaken te verzagten, en den zwaarsten hoest te doen bedaaren. De zelfde Koffy, die eens gebruikt is, heeft kragts genoeg behouden om voor de tweede, en zelf voor de derde reis gebruikt te worden. Wanneer men deeze Koffy langen tyd op een groot vuur laat kooken, verandert de kleur en trekt na den groenen. Als dan is ze zo goed niet: weshalven men zorg te draagen hebbe om ze niet te lang te kooken.

VERDERE AANMERKINGEN OVER DE ZEYLAGIE, EN HET FATSOEN DER SCHEPEN.

DE ondervinding, die de ruwe Kunſten beſchaaft, heeft ook den Scheepsbouw allenskens regelmaatiger gemaakt; en dien eindelyk, wat het algemeene betreft, aan vaste regelen onderworpen. De hoofdregelen, die men in agt heeft te neemen, ſchoon de fatſoenen zeer verſchillende zyn, zyn voornaamlyk de volgende.

1. De deks der Schepen moeten langs ſcheepshol liggen, om de uitwatering te bevorderen, en die in 't midden van het ſchip te brengen; ook dient het, om het doorzakken in den ouderdom te gemoet te komen; ze moeten agter nog wat hooger liggen dan voor, op dat het water voor al niet na agteren loope, en zyn uitgang in de Kajuit zoeke. In Geſchutvoerende Schepen moeten de deks het allerregtst zyn.

2. De dekken moeten ook dwars-ſcheeps rond zyn, om dat de balken van zelven, met den ouderdom, doorzakken en regt worden.

3. De tuſſchenwydte der dekken moet evenredig zyn aan de grootte en hölte der ſchepen, en in de Kajuit moet het dek eene ordentelyke Mans hoogte verheven zyn.

4. De Kiel moet langs Scheeps rond geſtapeld worden; om dat ze door het agter en voor doorzakken hol wordt.

5. Men moet de Stevens voor en agter over laaten vallen, om het ſchip, in 't zakken door de laading, ſteun te geeven; als mede om een goed fatſoen voort te brengen.

6. De holte van 't onderdek moet evenredig zyn aan de lengte van 't Schip.

7. De holte van 't geheele ſchip moet evenredig zyn aan deszelfs wydte.

8. De wydte van 't Schip moet evenredig zyn aan deszelfs lengte.

9. Het fatſoen van 't voorſchip moet evenredig zyn aan dat van 't agterſchip, om in 't water te konnen balanſeeren.

10. In een Geſchutvoerend ſchip moeten de poorten niet digter aan elkanderen ſtaan, dan vereischt wordt, om zich van het Geſchut wel te konnen bedienen; en ze moeten alle van gelyke hoogte zyn.

11. De Barkhouten, (zynde zwaarder houten, dan de overige huidplanken,) moeten onder en boven de geſchutpoorten gelegd worden; men kan ze aanmerken als zwaare hoepels om een vat.

12. De ſtaanders, (zynde perpendiculaire houten,) moet men tegen de zyden van 't Schip, op de weegeringen, plaatſen, negen a tien in getal aan ieder zyde. Zy onderſteunen de zyden van 't Schip kragtig; dog zyn meest noodig in groote ſchepen.

13. Men moet de enden der dekbalken naar behooren, door perpendiculaire knies, aan de zyden van 't Schip verbinden.

14. Het Colſum, een lang zwaar hout, langs ſcheeps op de middel-doorſneede, van binnen op de buikſtukken liggende, moet door de buikſtukken wel vast in de Kiel gebouwd worden; het welk dezelve eene kragtige onderſteuning geeft.

15. Het Roer, in behoorlyke evenredigheid, naar de grootte van 't ſchip gemaakt, moet regt en vry hangen.

Dit zyn de hoofdregelen, die men altoos in agt heeft te nemen, van wat fatſoen de ſchepen ook mogen zyn. Voor 't overige is 'er eene menigte van byzonderheden, die tot de masten, zeilen, takelagie en manœuvres van 't ſchip behooren; waar op wy thans, als buiten ons oogmerk, niet ſtaan konnen blyven. Indien men de opgemelde regelen gade ſlaat, en de Meet- en Rekenkunde ſteeds ter Leidsvrouwen houdt, zal men op vaste gronden bouwen, die met de wetten der Natuure overeenſtemmen, en ons gelukkig doen ſlaagen; terwyl men, hier van afwykende, en dus de Natuur als zoekende te verkragten, noodwendig zyne onderneeming moet zien misluKken. Neem, by voorbeeld, iemand wilde een Schip maaken, dat zo hoog op boord is, als het zelve in zyne middeldoorſneede, daar 't gemeenlyk 't vlakst en 't wydſte gemaakt wordt, wyd is; hy zou bevinden dat het onmogelyk eenigen dienst kon doen of wind of zeyl verdraagen: maar hy zal het zeer wel geſchikt vinden, indien hy de hoogte brengt op drie vierde van deszelfs wydte; dit is eene ondervindelyke regelmaat, overeenkomſtig met de wetten der Natuure. Zo leert ons ook de wet der zwaarte in 't byzonder, wat men van het draagen van een ſchip verwagten kan, en wat men derhalven ten dien opzigte in 't oog heeft te houden, om 't ſchip op zodanig eene wyze in te rigten, dat het de bedoelde zwaarte over den Oceaan konne voeren: nadien 't bekend is, dat een ſchip, of eenig ander lichaam, juist tot die diepte in 't water zinkt, dat het gewigt van het weg geſtooten water gelyk ſtaat aan de zwaarte van 't ſchip: waar door het ook op de ſtroomende rivieren dieper gaat, dan in den Oceaan; vermits het zeewater zwaarder is dan het zoete water. Dus is 't ook in alle andere gevallen; en als men de Natuur-wetten, die door ondervinding kennelyk zyn, maar opvolgt, zal men niet doolen; dit

leert de ondervinding ook met opzigt tot de welbezeyldheid der Schepen.

In 't algemeen staat hier omtrent vast, dat een lichaam, 't welk in eene voortgaande beweeging gebragt is, (alle andere dingen gelyk staande,) te beter voortgang zal maaken, naar geraade dat de beweeging gelykmaatiger zy: dit heeft men gevolglyk in den Scheepsbouw boven al gade te slaan. Hieromis 't volstrekt noodzaakelyk dat men het fatsoen van 't Schip, voor al van dat gedeelte het welk in 't water zakt, zo maake, dat het Schip een gelykmatigen trek hebbe: welke trek, aangemerkt in zyne dwarse doorsneede, daar het schip wydst en vlakst is, de progesie der overige doorsneeden geeven moet. Men bedient zich hier toe van de bekende oneven getallen, hoekboogen, boogen afgenomen van Ellipsen, triangelen en meer andere Mathematische figuuren, die de verkleining evenredig voortbrengen. Men brengt dit, met het voorschip begonnen zynde, vervolgens ook over tot het agterschip, of anders om; om het eene aan 't andere evenredig te maaken, behoudens dat men het verschil van waterdragt behoorlyk in agt neeme. Dus doende zal het voorschip met het agterschip balanseeren, en het schip, in 't water liggende, voldoen aan het oogmerk dat men zig had voorgesteld: daar zal evenredigheid in 't lichaam zelve zyn; de waterlynen zullen zig meerendeels als Ellipsen vertoonen, en de regthoekige doorsneeden, zo menigvuldigmaal als men wil, als regelmaatige trekken. Indien dan de bemasting niet te hoog of te laag is, de onderzeylen meer kragts te wegen brengen dan de bovenzeylen, de overige takelagie behoorlyk geplaatst, en 't roer welgesteld is, zo twyfel ik niet, of zodanig een schip zal wel zeylen, en, agter een weinig dieper dan voor gaande, ook wel stuuren.

Aangaande het zeylen zelve, dit kan men ophelderen door de volgende aanmerking. Het zelve geschiedt voor of by den wind; het eerste is gereedlyk te begrypen en heeft geen opheldering noodig; ten regten verstande van het laatste slaa men vooraf het oog op de nevensgaande eerste figuur:

AB is de Schuyt of het Schip.
SD de Mast.
ES of de veronderstelde VS de Giek.
GD de Gaffel.
GDSE het Zeyl.
HI de Windstreek op 5 Compas streeken, of $67\frac{1}{2}$ graaden.

NB. Als de Wind onder een hoek van $67\frac{1}{2}$ graaden met de middellyn van 't Schip is, wordt hy van kundige Zeelieden gagt

agt op 't ſcherpſte te zyn, dat men met een groot Schip zeylen kan; met kleiner vaartuigen brengt men het zomtyds tot een hoek van 56 graaden; dat is, in groote Schepen op 6, en in kleiner vaartuigen op 5 Compas ſtreeken.

KL en BM zyn twee parallellen aan de opgemelde windſtreek.

OK is de boogswyze Holte in 't *Zeyl*.

OP de Perpendiculair, of eigenlyke maat van den wind, om deszelfs kragt te kennen.

De hoek HHD is van 67½ graaden, en de ſchuinte van 't Zeyl ſtaat met de ſtreeklyn van den wind onder een hoek van 30 graaden EST.

De talletters 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 duiden de Compas ſtreeken aan, die men hier in de volgende orde kan ſtellen. De maſt of deszelfs top D zy regt *Noord*, dan is 1 *Noord ten Oosten*. 2 *Noord-Noord-Oost*. 3 *Noord-Oost ten Noorden*. 4 *Noord-Oost*. 5 *Noord Oost ten Oosten*. 6 *Oost-Noord Oost*. 7 *Oost ten Noorden*; en 8 *Oost*.

Men trekt hier, ter opheldering van het zeylen by den wind, de linie BM, die parallel is, aan HI of de zesde ſtreeklyn van den wind, getekend met de talletter 6; men vervolgt deze lyn tot K, die, door de bogt van 't zeyl, een weinig rond wordt. Het punt K hebbende, trekt men de lyn KL, parallel aan BM en aan HI. Hier op haalt men de loodlyn OP, welke ons den regt hoekigen afſtand geeft, die 'er is tuſſchen de twee lynen, LPK en MBO, die de kanten van het Zeyl raaken. Deeze Loodlyn OP nu wyst ons aan de waare kragt van den wind, als het Zeyl met de ſteeklyn des winds ſtaat onder een hoek van 30, en het Schip met de ſtreek van den wind ligt onder een hoek van 67½ graaden, of zes Compas ſtreeken. Dit is de rede, dat men, in het ſcherp by den wind zeylen, den ſchoot digt aanhaalt: want hoe dezelve digter aangehaald worde, des te langer is ook de loodlyn OP; en gevolglyk heeft de wind des te meerder kragt op het Zeyl. Als men in tegendeel den ſchoot laat vieren, zo dat ES tot VS kome, dan zal de loodlyn bykans te niet gaan, en de kragt van den wind, langs die ſtreeklyn, haar vermogen op het Zeyl niet meer oeffenen.

Indien men deeze loodlyn trekt op de breedte van 't zeyl ES, zal ze langer vallen, dan als men dezelve trekt op de breedte van GD: en hier uit ziet men de waarheid der ſtellinge bevestigd, dat breede onderzeylen, in 't zeylen by den

wind, op een Schip meer kragt oeffenen, dan hooge ſmalle bovenzeylen. Indien men 't Zeyl by GD verbreedde, zou de loodlyn by D ook langer worden, en de wind zou dus met meer kragt op 't Zeyl werken. Dit zo zynde mag men op goeden grond ſtellen, dat het van merkelyken dienst voor den voortgang van Boeijers en kleine Zeyljagten zou weezen, indien den gaffel wat langer, en 't Zeyl dus boven wat breeder gemaakt wierd, dan gewoonlyk geſchiedt. De Mast kon dan ook in die ſoort van vaartuigen wel wat korter vallen: en men behoort in agt te neemen, dat men het zeyl niet holler maakt, dan volſtrekt noodig is; want hoe het holler is, des te minder vat heeft de wind op het Zeyl by O; en die holte is eer geſchikt om den voortgang te vertraagen dan te bevorderen.

Het zeylen by den wind, hier onder een hoek van 67½ graaden vertoond, zou nog eenigzins ingekrompen konnen worden in kleine vaartuigen; met het zeer digt aanhaalen van den ſchoot, en 't loodlynig nederwaards ſteeken van het zwaard aan den lykant; maar de voortgang zal 'er niet by winnen, vermits het zeyl eerlang begint te wapperen. Men kan, een goeden voortgang behoudende, niet wel ſcherper zeylen, dan in een hoek van 60 graaden, met de ſtreek van den Wind: als men den hoek nog kleiner wil maaken, begint men de wetten der Natuure te verkragten, en de voortgang vertraagt. —— Hoe dieper een Vaartuig in 't water treedt, des te minder zal 't afdryven; en hoe het zwaard meer naar de loodlyn helt, des te meer tegenſtand zal het bieden: en als men dat ſteunpunt, het welk op de middellengte van 't vaartuig moet weezen, te geweldig wil aanzetten, breekt het wel eens aan ſtukken. —— Zo als 't hier met dit eene Zeyl gelegen is, even zo is 't ook met alle de zeylen van een Schip. Doch het komt my voor, dat de Scheepszeylen, die dwars voor de ſtengen en masten ſtaan, zo ſcherp niet gezet konnen worden, als de gaffelzeylen; om dat men den ſchoot van een gaffelzeyl digter aan kan haalen, en 't zeyl byna langs ſcheeps kan doen ſtaan.

Het gezegde raakende de kragt die de wind op 't Zeyl oeffent, evenredig aan de lengte van de gemelde loodlyn, wordt ook bevestigd uit het geen plaats heeft, omtrent het vermogen van den wind, vallende op de Moolenwieken; dit geval is van dezelfde natuur. De lengte van de loodlyn E H of E O, in de tweede Figuur, is wederom de Kragt van den Wind, die den Moolen niet zou doen omgaan, indien de wind met een regten hoek op de wieken viel.

A B C D is eene Moolenwiek E F en G F zyn twee evenwydige ſtreeklynen van den wind, die de kanten van 't Moolen-

zeyl

zeyl op de wiek bepaalen: nu moet de kragt van den wind niet afgemeeten worden naar de lengte van EG, maar volgens die van EH; even als in 't voorgaande, met opzigt tot het zeyl van het vaartuig. Want als men de Moolenwiek verdraait tot I, zou men de kragt van den wind niet konnen afmeeten naar de lengte van EK, maar wel volgens de lengte van de verkorte loodlyn EO. De kragt van den wind ſtaat hier tot elkander als EH tot EO, en is evenredig aan de lengte van die loodlyn. —— Men kan deeze onderſcheiden kragten, volgens de regelen der Werktuigkunde berekenen, mits datmen de wryving van den as *enz.* niet in aanmerking neeme, of de daar uit ontſtaande vertraaging afzonderlyk berekene.

Benevens den ſtand van 't zeyl, komt ook het roer, in het zeylen by den wind, boven al in aanmerking. Het is in dat geval een voornaam ſteunpunt, het welk de kragt van den wind, die op 't zeyl valt, moet balanſeeren. Als het te ſmal is kan het de werking van den wind op het zeyl niet wederſtaan; hoe het breeder is, des te meer wederſtand biedt het, maar 't belet dan eenigzins den voortgang: te ſmal kan het niet ſtuuren, en te breed houdt het tegen in 't zeylen; ook loopt het dan veel gevaars van den ſlag van 't water, en wordt ligt in ſtukken geſlaagen. 't Is derhalven wel noodig dat men hier omtrent eenige regelmaatigheid in 't oog houde, en deszelfs breedte op een vasten voet bepaale, waar toe de waterlynen, naar myn inzien, byzondere aanmerking verdienen.

Men ſtelle eens de grootte van den hoek AIG, in de derde figuur, op 29 graaden, zo als ik dien gemeeten heb in een Schip, dat zeer wel ſtuurde; welks ſteven de breedte had van DN, en 't roer die van NE. Laat ons dit eens tot eene baſis neemen. —— De breedte van 't roer zy dan NE, overeenkomſtig met de bovenſte waterlyn DFG. Indien nu DQS de bovenſte waterlyn was, dan zou NK de breedte van 't roer weezen; maar als DRC die waterlyn was zou NP de breedte van 't roer zyn. —— De agterſteven is de as, daar het roer op draait, en 't zelve moet nooit dikker zyn, dan de agterſteven, op dat het op 't water geen ſtuiting hebbe; ook kan men het zelve, door het op zyde wat hol te maaken, wel een weinig verſmallen, gelyk hier in P aangeduid wordt. Als men het roer op deeze wyze bewerkt, heeft de breedte eene geregelde overeenkomst met de waterlynen: is het ſchip groot van agteren het roer wordt breeder; is 't kleiner het wordt ſmaller. Hier by komt nog, dat het roer wat ſmaller kan vallen, naar dat de ſteven breeder is. Indien DH de breedte van den ſteven was, zou het roer, op de waterlyn DQS, niet

breeder zyn dan van H tot K, en op de waterlyn D R C, dan van H tot P. Men moet de hier bepaalde breedte verſtaan op 't ondereinde van 't roer; 't welk zo breed moet zyn, dat het agter uitloopende water het zelve kan raaken. —— Als het ondereinde van 't roer op eene lyn met den onderkant van de Kiel is, is 't goed om over vlakke gronden te gaan; maar als men 't dan aan boord draagt zal het die lyn met een hoek ſnyden, en aan den buitenkant verkorten. — Als het ſchip agter wat dieper treedt dan voor, zal het te beter ſtuuren.

Men ziet een zeer groot verſchil in de breedte van de Stuurroeren der binnelandſche vaartuigen. Zommigen, die eene kleine waterlyn hebben, zyn van een breed roer voorzien; en anderen, welker waterſtrook groot is, hebben een ſmal roer: ieder ſchynt hier in zyne zinnelykheid te volgen, of zich na een voorgaand model te ſchikken. Doch hier omtrent komt nog in aanmerking, dat men, ſchoon men zich van de waterlynen bediene, egter ook het diep gaan der ſchepen in agt moet neemen. Hoe dieper het vaartuig gaat, des te ſmaller kan het roer vallen; zo 't in tegendeel vlakker gaat, heeft het tegengeſtelde plaats: en hierom zyn de roers aan vlakgaande binnelandſche Vaartuigen gemeenlyk breeder, naar evenredigheid van derzelver grootte, dan aan Schepen, die den uitgebreiden Oceaan bevaaren. —— In de kleine binnelandſche vaartuigen kan men zich ook, om den ſnellen voortgang te bevorderen, van ligt hout in derzelver opbouw bedienen. Alle ſoorten van vaartuigen, die tot vermaak gehouden worden, het zy om te roeijen of te zeylen, zullen, al het andere in agt genomen zynde, een ſnellen voortgang maaken, indien ze zeer ligt gebouwd worden: en 't ſchynt my toe, dat de meeste Zeyljagtjes en Boeijers te zwaar van hout zyn, en buiten eenigen hinder merkelyk ligter gemaakt konden worden. Men behoort hier omtrent agt te geeven op den dienst dien 't vaartuig doen, en de fatigues die 't ondergaan moet. Is 't enkel aangelegd om voor vermaak te roeijen, dan kan 't, even als de Venetiaanſche Gondels, zeer ligt gemaakt worden; aan zodanig een vaartuig is met ligt hout, als 't maar behoorlyk vertimmerd wordt, wel dra eene genoegzaame ſterkte te geeven. Moet men 'er laſten van eenige zwaarte mede vervoeren, of is 't aangeleid tot zeylen, dan dient het, naar geraade der omſtandigheden, wat zwaarer te zyn: en deeze zwaarte vermeerdert naar maate dat het grooter wordt, en zomtyds meerder geweld heeft uit te ſtaan. In groote Schepen kan men dit niet wel in 't oog houden; want ſchoon de zwaarte van 't hout de

vaar-

vaardigheid in 't zeylen zeker belemmert, ze is egter nodig, om het Schip de vereischte sterkte te geeven; ten einde het zelve bestand moge zyn tegen alles wat het te ondergaan heeft.

Men bedient zich, om te sneller voort te gaan, ook wel van Roeyschepen; doch de gevaartens, daar men den Oceaan mede bevaart, zyn te groot en te zwaar, om op die wyze een snellen voortgang te maaken, en de riemen zyn van geen dienst dan in stilte of met een slap windje. De hedendaagsche Galeyen bedienen zich dus ter wederzyde van een laag riemen; die by weinig winds van gebruik zyn, om dat deeze vaartuigen met hun boord laag aan 't oppervlak van 't water liggen; doch zo dra de Wind maar eenigzins begint op te steeken, vindt de Galey zich genoodzaakt eene haven op te zoeken. Ze zyn in de Middellandsche, Zwarte en Caspische Zee, als mede in den Archipel, onder de inwooners dier aangrenzende gewesten in gebruik; maar ze zyn niet geschikt om den grooten Oceaan te bevaaren, of groote laadingen te vervoeren. Men maakt 'er met het meeste nut gebruik van in den Oorlog ter Zee; om andere Schepen, als het stil weer is, aan boord te klampen, en, zo 't mogelyk zy, te enteren.

Buiten deeze soort van Galeijen, die juist van geen dienst zyn voor een uitgestrekten Koophandel, bedient men zich van allerhande slag van Schepen, die, ieder in hunne soort, wel gemaakt zynde, aan 't oogmerk der Zeevaarenden en Handeldryvenden konnen voldoen. De Koffen, die meer thans veel gebruikt, worden waarschynlyk verkoozen, om eene kostbaarer equipagie te vermyden: ze zyn anders niet wel te verkiezen: want dit vaartuig is ver van gemakkelyk in zee; zo door zyne vierkante gedaante, als voor en agter ryzende gestalte en kromme dekken, waar door ook het middel-schip, met de minste verheffing der Zee, geduurig onder water is. De Galjoots zyn zo krom niet, en het onderschip is een weinig beter besneeden. De Hoekers zyn gemeenlyk nog regter dan de Galjoots, en nog wel zo veel besneeden tot de Zeylagie. Van de Snauwen maakt men zeer regelmaatige en welbezeylde schepen; doch ze laaden, naar maate van haare grootte, zo veel niet als de Koffen; om dat de ruimen, door de scherpe gestalte van 't vaartuig, kleiner worden. De Barken, die één Mast voeren zyn veel al scherp in hunne dwarse doorsneede, derzelver waterlynen bestaan gemeenlyk uit regelmaatige trekken; de mast hangt merkelyk agter over, en de boegspriet steekt lang voor uit;

't zyn

't zyn gemeenlyk goede zeylders. De Haringbuyzen kan men aanmerken als kleine Fluytſchepen; de gewoone Groenlandsvaarders als middelbaare, en de Noordsvaarders als groote Fluytſchepen. Men heeft ook kleiner ſoort van vaartuigen, waar van men zich op de Noordzee bedient, als daar zyn Smakken, Zeeſchuyten, Snikken en dergelyken, behalven nog verſcheiden bastaardſoorten, die van een gemengd maakzel zyn; onder welke alle mooi en leelyk, welbeſneeden en ongeſchikte voorkomen. —— Om hier van overtuigd te zyn, heeft men maar eens voor en agter de laag der Schepen, die voor Amſterdam liggen, om te vaaren; wanneer men een zeer groot aantal van verſchillende ſoorten gewaar wordt. —— Onder deze ontmoet men 'er veelen van onderſcheidene Natien, en derzelver maakzel nagaande bemerkt men ten duidelykſte, dat ieder Natie nog al zyne byzondere manier van bouwen heeft.

Als men daar en boven de berigten der Reizigers nagaat, ontdekt men nog meerder ſoorten, dan men hier te Lande ziet; maar nooit is ons zeldzaamer en tevens welbezeylder ſoort van vaartuigen voorgekomen, dan die waar van *William Dampier* gewag maakt (*), als gebruiklyk in de zogenaamde *Ladrones* of *Dieven-Eilanden*, en wel byzonder op het Eiland *Guam*, liggende op 13 graaden Noorder breedte en 160 graaden lengte; waar van hy ons het volgende berigt geeft, dat wy ten ſlot hier aan zullen hegten.

„ De Inbooflingen van dit Eiland *Guam* maaken *Prauwen*, „ die aan beide de enden ſpits zyn, en welker bodem uit „ één ſtuk gemaakt is, gelyk de bodem van een kano, zeer „ net uitgehold en van een goede dikte. Deeze bodem is „ in plaats van een kiel, zynde 26 of 28 voeten lang; het „ onderdeel van deeze kiel is rond, maar ſchuins afloopende „ en glad; en het opperdeel is bykans plat, met een kleine „ holte, en omtrent een voet breed: van deeze bodem wor„ den beide de zyden van 't vaartuig vyf voet hoog opge„ haald met ſmalle plankjes, die niet boven vier of vyf „ duim breed zyn; en de enden loopen heel aardig rond op. „ Maar 't gene iets byzonders is, de eene zyde van deeze „ Prauw, wordt recht op en neer gemaakt als een muur, en „ de andere zyde rondachtig, gelyk andere vaartuigen, met „ een redelyk dikke buik. Recht in 't midden is deeze ſchuyt „ na om hoog toe vier of vyf voet breed, of wel meer, naar „ dat dezelve lang is. De mast ſtaat recht in 't midden, met „ een

(*) Zie *W. Dampiers Reistogten.* I Deel. bl. 230—232.

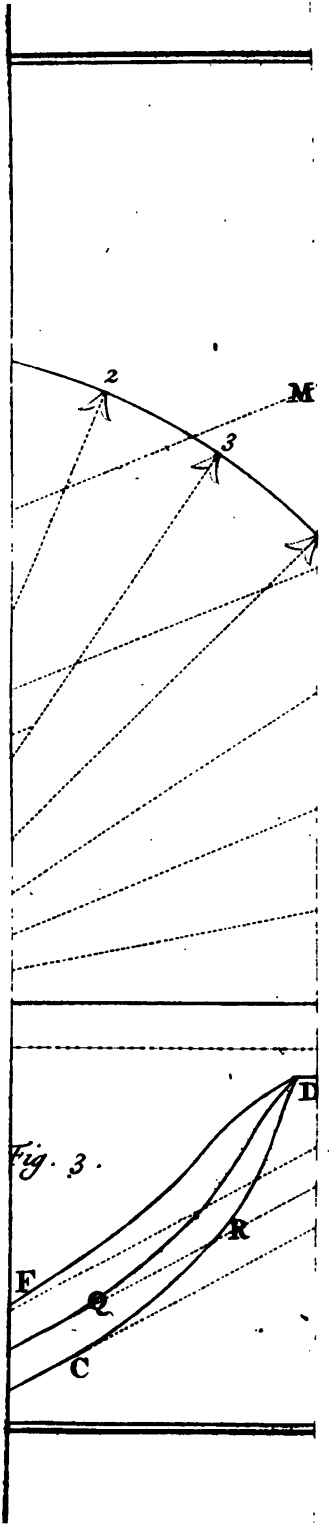

Fig. 3.

„ een lange ſpriet, welke ſchuins op en neer ſteekt, als een „ bezaans rae; en een end daar van ſtrekt zich neer tot aan 't „ voorſte end van de ſchuyt, alwaar het in een keep ſtaat, „ die daar tot dien einde gemaakt is, om het vast te houden; „ het ander end ſteekt over het achterſteven heen; en aan „ deeze rae wordt het Zeyl vast gemaakt. Aan 't end van 't „ zeyl is 'er een ander klein ſpriet, om 't zeyl glad uit te houden, „ en het ook op te tollen als 't hard waait; want het dient „ hen in plaats van een reef, om 't zeyl op te winden zo veel „ als zy willen, naar dat het hard waait. Aan de buikzyde „ van dit vaartuig, omtrent 6 of 7 voet daar af, legt een „ ander bootje of ſchuitje, zynde een trog van zeer ligt „ hout, omtrent zo lang als de groote ſchuyt, maar niet zo „ breed, en niet meer dan 1½ voet aan 't bovenende wyd, „ en aan elk end ſpits toeloopende gelyk een wigge: dan „ zyn 'er twee bamboezen van acht of tien voet lang, en zo „ dik als een mans been, die aan elk end van 't vaartuig op „ deszelfs zyde gelegd worden, en zeven of acht voet uit- „ ſteeken, waar aan dan 't andere bootje vast gemaakt wordt. „ Het gebruik deezer bootjes of *Uitleggers* is om de groote „ ſchuyt voor omſlaan te bewaaren; want als ze van deeze „ praauwen gebruik maaken, wenden zy de platte zyde van „ 't vaartuig na de wind waar op zy zeylen, en de buikzy- „ de met het kleine bootje is dan aan ly. En dewyl 't vaar- „ tuig aan ieder end een ſteven heeft, zo dat zy met het een „ zo wel als met het andere voor uit konnen zeylen, zo be- „ hoeven zy niet te wenden, gelyk alle onze vaartuigen „ doen; maar ieder end der ſchuyt dient hen tot een voor- „ of achter-ſteven, naar 't hen gevalt. Wanneer zy te hoef- „ waard wenden, en om willen keeren, dan houdt de gene „ die ſtuurt een weinig van de wind af, waar door het ach- „ ter end na de wind draait en in een voorſteven verandert, „ alleenlyk door het end van het ſpriet te verdraaijen. —— „ Deeze vaartuigen worden met een breede ſchop, in plaats „ van een roer, beſtierd: Ik heb in 't beſchryven derzelver „ te omſtandiger geweest, om dat ik geloof dat zy 't best „ zeylen van eenige ſchuyten in de wereld. Ik nam hier tot „ myne eigene voldoening eens een proef van de ſnelheid „ daar van, zeylende met onze Minuutlyn, waar aan twaalf „ knoopen waaren, welke de Prauw alle uitliep, eer de half- „ minuuts zandlooper half uit was: en indien de zandlooper „ uit geweest waar, zoud het tegens twaalf Engelſche my- „ len in een uur geweest zyn; maar nu geloof ik dat het „ vaartuig vier en twintig Engelſche mylen in één uur zou-

„ de

„ de geloopen hebben. En het was zeer vermaakelyk te zien
„ dat het klein bootje zo snel aan de zyde voort vloog. —
„ De ingeboorene Indiaanen zyn niet min behendig in 't be-
„ stieren, dan in 't maaken deezer schuyten; zullende, vol-
„ gens 't gene my is verhaald, na een ander van de *Ladrone*
„ eilanden, dat 'er dertig mylen aflegt, vaaren, aldaar hun-
„ ne dingen verrichten, en evenwel in min dan twaalf uuren
„ wederkeeren. Men zeide my ook, dat een deezer vaar-
„ tuigen na *Manila*, 't welk 'er meer als 400 mylen van daan
„ legt, afgezonden zynde, die reize in vier dagen had af-
„ gelegd. Op veele plaatsen in *Oost-indien* worden deeze
„ prauwen gebruikt, maar met een buik en een klein bootje
„ aan elke zyde: maar te *Mindanao*, (het grootste der *Filip-*
„ *pynsche Eilanden*,) heb ik 'er een gelyk deeze gezien, met
„ de buik en 't bootje maar aan eene zyde, en de andere
„ zyde plat, doch niet zo net gebouwd. J. D. V.

BESCHRYVING VAN DE ZEDEN EN GEWOONTENS DER INWOONDEREN VAN DE EILANDEN, LATRONES OF LADRONES, OF DIEVEN-EILANDEN, GEHEETEN.

(Uit het Engelsch.)

DEeze Eilanden zyn tusschen den keerkring van den Kreeft en de evennagtslyn gelegen, aan het einde van de *Stille-zee*, omtrent vier honderd mylen van de *Philippynsche*, hebbende *Japan* ten noorden, en *Nieuw Guine* ten zuiden; zy strekken zich uit van *Ban* het zuidelykste, tot *Uzo* het naaste aan den keerkring, ter langte van bykans 150 mylen. *Guam* is het grootste dier Eilanden, waar ook de *Spanjaards* een Fort hebben. Dewyl ze onder den verzengden Lugtstreek liggen, is de hemel daar altoos klaar en helder, de lugt zagt en zuiver, en de hette gemaatigd. De bergen zyn beständig met lente-groen bekleed, en de bronnen, die 'er uit voortvloeijen, vormen rivieren in de valleijen, geevende aan die vlaktens eene vrugtbaarheid en schoonheid, die men niet wel kan beschryven.

Voor de aankomst der Spanjaarden genooten de inboorelingen een' staat van volkomene vryheid, zonder eenige andere wetten dan die elk gezin goed vondt, voor zich zelven, vast te stellen. Door wyduitgestrekte Zeën van alle andere volken afgescheiden, en binnen de paalen van hunne eigene kleine wereld beslooten, hadden zy geen denkbeeld van eenig ander land of volk, en zagen zich zelven aan als de

eenige redelyke weezens in de wereld. Niet bekwaam om van hunnen oorſprong eenig gegrond berigt te geeven, verzierden zy, dat zy hervoort kwamen van eenen eerſten mensch, die, op het eiland *Guam*, uit de aarde gevormd was, dat deeze man op het eiland *Funa* in een rots hervormd werd, en dat van deeze rots alle menſchen, die vervolgens *Spanje*, *Holland* en andere landen bevolkten, oorſpronglyk waren.

De meeste dingen, die wy onder de leevens noodzaaklykheden rekenen, ontbraaken deezen Eilanderen. Zy hadden geene ſoort van dieren: en 't zou hun zeer bezwaarlyk gevallen hebben zich eenig denkbeeld van leevende land-dieren buiten zich te vormen, hadden zy geen ſoort van vogels gehad, niet ongelyk aan onze tortelduiven, die daar vielen, zorgvuldig opgepast, en het ſpreeken geleerd wierden. Een paard, door een Spaansch Capitein, in den jaare 1673, aldaar gebragt, vervulde het geheele land met verbaasdheid; nimmer eene zo vreemde vertooning gezien hebbende, konden zy zich daar over niet genoeg verwonderen. — Het nieuws werd dra overal verſpreid dat 'er een ſchepzel was aangeland van onuitſpreeklyke ſchoonheid en ſterkte; de menſchen van alle de Eilanden kwamen te zamen om het te zien. Zyne houding, grootheid, opſchik, briesſchen, en boven al zyn ſnel galopeeren, verwekte eene algemeene verwondering. Zy ſtonden verbaasd hoe het yzer kon eeten en vertteeren; want zy verbeeldden zich dat het mondſtuk hem tot voedzel ſtrekte. Zyne lange ſtaart behaagde hun boven maate. Het hair zagen zy aan als een allerkoſtlykſt ding, en kreegen 'er zeer groote begeerte toe. Zy ſtreelden en ſtrookten het paard, deeden het geſchenken van cacau om zyne gunſt te winnen, en te verkrygen dat het wilde gehengen een hair uit den ſtaart te laaten trekken, zonder agter uit te ſlaan: want het liet dit niet altoos ongemerkt toe. Deeze hairen dienden hun tot verſcheide einden. De *Uriatos* of jonge krygslieden, die, in 't algemeen zeer ongebonden leefden met hunne Liefſtens, zonder zich aan 't knellende juk des huwelyks te onderwerpen, waren gewoon, in het vervaardigen hunner *Tuna's* of ſpietſen, die zy ſchilderden en ſneeden, volgens hunne eigene zinlykheid, dezelve op te cieren niet ſtrikken en kwasten van bast gevlogten; doch konden zy paarden-hair magtig worden, zo gebruiken zy het tot het maaken van die verſierzelen, 't geen naar hunne gedagte, de waardy der ſpietzen merklyk vermeerderde.

't Geen 't allervreemdſte is, en het geloof bykans te boven gaat, ſchoon 't verhaald wordt door Vader *Gobien*, is, dat zy tot de aankomst der *Spanjaarden* nimmer yuur gezien had-

hadden, en die hoofdſtof, een der nutſte en algemeenſte, onder alle andere volken, hun geheel onbekend was. Nou waren menſchen zo verſchrikt als deeze Eilanders, wanneer *Magellan* vyftig hunner huizen in den brand ſtak om hun te ſtraffen wegens diefſtal, aan zyne koopwaaren gepleegd. Zy verbeeldden zich in 't eerſte dat het vuur een verſlindend dier moest weezen, 't geen zich met hout voedde, en 't zelve opvrat. Die het door nieuwsgierigheid al te na gekomen waren en door de hette der vlamme gezengd werden, jaagden de overigen grooten ſchrik aan, die 'er zo verre van afgingen als zy konden, om door dit verſlindend dier niet mede verſlonden te worden. Binnen korten tyd egter kwamen zy van die verbystering te regt, en gewenden zich zelve by trappen, gelyk anderen, aan het gebruik.

't Is onbekend op welken tyd deeze Eilanden bevolkt zyn, of van welk volk de inwoonders hunnen afkomst ontleenen. Dezelfde neigingen die men in de *Japaneeſen* ontdekt, en dezelfde denkbeelden van den Adel, die hier zo groot en buitenſpoorig zyn als in *Japan*, hebben zommigen doen denken dat zy een volkplanting waren van die natie, welke een weinig meer dan zeven dagen zeylens afligt van 't naasgelegene deezer Eilanden. —— Anderen zyn van meening dat ze van de *Philippynſche* en de omſtreeks liggende Eilanden komen; dewyl hunne kleur, hunne ſpraak, hunne zeden en wyze van regeering zo veel gelykheids hebben met die der *Tagalen*, de oude Inwoonders der *Philippynſche* Eilanden, voor dat de *Spanjaard* ze bemagtigde. —— Het gaat vast dat deeze aanmerklyke overeenkomst, byzonder in de taal, de beste grondſlag is waar op men eene giſſing, wegens den oorſprong van eenig volk, kan bouwen. 't Is egter niet onwaarſchynlyk dat, en *Japoneeſen* en *Tagalers* door ſtormwinden op de kusten deezer Eilanden vervallen zyn, en de oude inwoonders een mengzel, uit beide die volken, waren. Dit zy zo 't wil, geene plaats was oit beter bevolkt. Het eiland *Guam*, dat veertig mylen in den omtrek haalt, heeft bykans 30,000 inwoonders. *Saypan* niet veel minder, en de overige naar evenredigheid. Met één woord, zy zyn zo wel op de zyden der bergen, als aan de boorden der rivieren en in de valleyen vol ſteden, die elk in 't algemeen, 100 of 150 huizen groot zyn.

Deeze Eilanders hebben eene taanagtige kleur, maar ligter bruin dan de *Philippyners*. Zy zyn ſterker en kloeker dan de *Europeaanen*, groot van geſtalte en welgemaakt. — Schoon ze alleen wortels, kruiden en viſch eeten, zyn ze vlug, en, door een genomen, lyvig: doch die dikte maakt hun niet traag

traag of vadzig. Den ouderdom van honderd en meer jaaren te bereiken was onder hun niets zeldzaams, dagelyks ziet men 'er die dat tydperk overgegaan zyn zo volmaakt ſterk en gezond, dat zy, ten uiterlyken aanziene, maar vyftig jaaren oud ſchynen. —— Verſcheide oorzaaken werken mede tot die langleevenheid, hunne opvoeding, die hun van de eerſte kindsheid zee- en land-ongemakken doet verduuren; hun eenvoudig en eenzelvig eeten, zonder eenen valſchen honger te ſcherpen, of, met lekkernyen, de maag te overlaaden; hunne gemaatigde beweeging in 't viſchen en 't bearbeiden der aarde, en boven al hun gerust en gezellig leeven, zonder kommer en zorg, zonder hartkwelling of woede. Dit alles te zamen genomen doet hun eene bykans beſtendige gezondheid genieten: want tot de aankomst der *Spanjaarden* kenden zy nauwlyks eenige kwaale, die zy niet wisten te geneezen, door middel van kruiden, welker kragt elk bekend was.

De mannen gaan geheel naakt, maar de vrouwen dekken zich welvoeglyk. Deeze zyn trotsch op haare ſchoonheid, doch hunne denkbeelden zyn daar over geheel van de onze verſchillende, ze beſtaat hoofdzaaklyk in de zwartheid der tanden en de witheid des hairs: van hier behoort tot haar optoizel wel voornaamlyk de eerſte zwart en het laatſte wit te maaken; het hair draagen zy lang; doch de mannen ſcheeren zich kaal, behalven een lok ter langte van een' vinger, die zy op den kruin des hoofds laaten, volgens het gebruik der *Japoneezen*.

Hunne ſpraak heeft zeer veel overeenkomst met die welke de *Tagalers*, in de *Philippynſche* eilanden, en andere nabuurige Eilanders ſpreeken: eene der voornaamſte bevalligheden hunner taale is de verſchikking van woorden, en zomtyds ook van ſyllaben in een en het zelfde woord, iets't geen de meening des Spreekers zeer dubbelzinnig maakt; maar dit volk zoekt zeer na dubbelzinnigheden. —— Hunne waanwysheid kent geen paalen, en hunne hoogmoed is ondraaglyk. In onkunde gedompeld, zonder kennis van kunſten, en beroofd van de geryflykheden des leevens: zien zy zich zelven aan als het wyſſte, vernuftigſte en beſchaafdſte volk des aardbodems, beſchouwende andere Natien met medelyden, en ſpreeken 'er van op eene veragtlyke wyze. Zonder de minſte kennisſe van weetenſchappen of beſchaafde letteren, hebben zy een overvloed van fabelagtige geſchiedenisſen en liedjes, waar voor zy de grootſte agting betoonen. Een Dichter wordt onder hun aangebeden als een weezen van verhevener ſoort,

die tytel alleen is genoeg om hem onder de geheele natie geagt te maaken. Wat hunne welſpreekenheid betreft, hier over kan de Leezer oordeelen uit de korte aanſpraak, (indien ze egt is), welke Vader *Gobien* verhaalt door een hunner voornaamſten gedaan te zyn, die zyne Landgenooten in den jaare 1670, tragtte aan te moedigen om het *Spaanſche* juk af te ſchudden.

„ De *Europeaanen* zouden wel doen met in hun eigen land
„ te blyven woonen. Wy hebben hunne hulp niet noodig
„ om gelukkiger te worden. Te vrede met de voortbreng-
„ zels onzer eigene Eilanden, verlangen wy na geene bui-
„ tenlandſche geryflykheden. De kennis die zy onder ons
„ hebben ingevoerd, heeft alleen gediend om onze behoef-
„ ten te doen toeneemen, en onnatuurlyke begeerten te
„ verwekken. Zy agten het onbeſchaamd dat wy ons onge-
„ kleed vertoonen, daar nogtans de natuur, was het voor de
„ menſchen noodzaaklyk geweest gekleed te gaan, zo wel
„ voor hun als voor andere ſchepzelen zorg gedraagen zou
„ hebben. Waarom belaaden wy ons zelven met kleederen,
„ die zo overtollig zyn, en alleen onze leden in hunne
„ werkzaamheid verhinderen, onder het dwaaze voorwend-
„ zel van ze te bedekken? Zy zoeken ons te behandelen als
„ een woest volk, en zien ons aan als wilden. Moeten wy
„ hun maar zo gelooven? —— Zy komen by ons, gelyk ze
„ voorgeeven, met geen ander oogmerk dan om ons te
„ onderwyzen, en onze zeden te beſchaaven; maar, in de
„ daad, zy bederven onze zeden, door ons af te leiden van
„ die zuivere eenvoudigheid, waar in wy onze dagen door-
„ bragten, en ons te berooven van die kostlyke vryheid,
„ welke wy dierbaarder hadden behooren te ſchatten dan het
„ leeven. —— Geloof my, Landsgenooten! zy kwamen
„ niet in ons land onzenthalven, maar om hun eigenbelang.
„ Hunne Priesters dooden onze kinderen met hun vergif-
„ tigd water, en onze zieken met hunne zalf-oly, en die
„ hun vergezellen moorden met hunne moordtuigen onbarm-
„ hartig ons volk. Wie onzer hoorde voor hunne landing
„ ooit van die dieren welke ons nu zo elendig plaagen? Rot-
„ ten, muizen, vliegen en alle die andere kleine beestjes,
„ die het menschdom kwellen, zyn de geſchenken, welke
„ zy ons gegeeven, en, met hunne prachtige ſcheepen, over-
„ gevoerd hebben. Wie hoorde, voor de aankomst dier
„ vreemdelingen, van zo veele ongemakken en ziektens?
„ Hadden wy eenige weinige kwaalen, wy hadden ook de
„ geneesmiddelen: maar zy hebben ons de kwaalen gebragt

„ en

„ en de hulpmiddelen t'huis gelaaten. —— Hoe ongelukkig
„ is het voor ons dat gierigheid, en eene onmaatige begeer-
„ te om yzer en andere dingen, die enkel eene ingebeelde
„ waardy hebben, te verzamelen, ons in de grootſte elende
„ doet ſtorten. Zy verwyten ons onze armoede, maar zyn
„ wy waarlyk zo arm als zy voorwenden, wat komen zy
„ dan onder ons zoeken? Geloof my, myne Broeders, dat,
„ indien zy niets voor zich zelven beoogden, zy zulke lan-
„ ge reistogten, als waar van zy ſpreeken, niet zouden on-
„ derneemen om ons te vinden, noch ook zo veel moeite
„ aanwenden om zich onder ons neder te zetten. —— Waar
„ toe zou het hun dienen dat zy ons hunne zeden leerden,
„ aan hunne wetten onderwierpen, en ons beroofden van
„ die kostbaare vryheid, welke wy van onze Voorouders
„ ontvingen, en, met één woord, om ons elendig te maa-
„ ken, met oogmerk om ons met een harsſenſchimmig ver-
„ maak te ſtreelen, waar van wy het weezen niet hebben,
„ voor dat wy buiten ſtaat zyn om het te bezitten? —— Zy
„ behandelen onze geſchiedenisſen als waren ze enkele ver-
„ dichtzels; mogen wy dan 't zelfde niet zeggen van hun-
„ ne verhaalen, en van de waarheden, welke zy ons als
„ heilig en onwederſpreeklyk voordraagen? Zy trekken voor
„ deel van onze eenvoudigheid en bygeloovigheid. Hun
„ geheele oogmerk ſtrekt om ons te bedriegen en rampzalig
„ te maaken. Zyn wy onweetend en blind; gelyk zy ons
„ tragten af te beelden, 't blykt nergens zo duidelyk in als
„ in onze maar al te laate ontdekking hunner heillooze oog-
„ merken, en in het toeſtaan, dat zy zich hier gevestigd
„ hebben. —— Laat ons niet wanhoopen op het gezigt
„ onzer ongelukken, want de vyanden zyn als nog maar een
„ hand vol volks, wy kunnenze, door een kloekmoedig be-
„ ſluit, en een dapper gedrag, gemaklyk te onder brengen.
„ Hebben wy geene wapens, ons getal zal hun overweldi-
„ gen, en wy 'ons meester maaken van hun moordgeweer.
„ Wy zyn ſterker dan wy ons verbeelden, en kunnen bin-
„ nen korten tyd onze verlosſing bewerken, en de vryheid,
„ welke wy verlooren hebben, uit de handen van die vreem-
„ de overweldigers, weder krygen".

Onder deeze Eilanders zyn drie onderſcheidene rangen; de Adel, de Heeren-ſtand en het Gemeene volk. De Adel is onbegryplyk trotsch, en houdt het gemeen op zulk een afſtand van zich, dat geen Europeaan 'er een recht denkbeeld van kan maaken. Het is ſchandelyk niet alleen, maar ſtraf-baar voor een Edelman beneden zynen rang te trouwen, het

aanzien van zyn geſlacht gaat geheel en al verlooren, door zulk een onvoorzigtigen ſtap. — Eer de Christlyke Godsdienst onder hun was ingevoerd, was het geheele geſlacht eens Edelmans, die door belang of drift zich zelven onteerd hadt, door eene daad zo verre beneden zyne geboorte, gewoon te zamen te komen, om plegtig die vlek des bloeds van den misdaadiger uit te wisſchen. De veragting daar de Adel het gemeen mede verſmaadt, gaat zo verre dat het voor een Landman een misdaad is den perſoon of het huis eens Edelmans te naderen, die, wanneer hy den dienst van zódanig iemand noodig heeft, het op eenigen afſtand hem voorſtelt, en voor dien dienst hem niet beloont, gelyk in *Europa*, door eenige blyken van vriendelyk onthaal; want het huis eens Edelmans zou voor altoos geſchandvlekt weezen, hadt 'er een arm werkman in gegeeten of gedronken. De Edelen hebben erfiyke goederen in hunne geſlachten; doch deeze gaan niet van den Vader op den Zoon over; maar van Broeder op Broeder; en die erft neemt altoos den naam aan des geenen wiens Opvolger hy is, en bekleedt de waardigheid van het hoofd des geſlachts. Deeze gewoonte welke ons der maate vreemd toeſchynt, is zo wel onder hun gevestigd, dat het noit ſtoffe tot geſchil geeve.

De voornaamſten van den Adel zitten voor in de algemeene vergaderingen, waar zy ook geëerbied en gehoord worden, maar geen meer belang wordt 'er in hunne gevoelens geſteld, dan zy met de daad ſchynen te verdienen. Elk heeft vryheid om te ſtemmen gelyk het hem best voorkomt, zynde het volk aan geen' Overſten onderworpen, noch bepaald door eenige wetten; eenige oude gewoontens egter, die zy onder zich hebben, houden zy heilig, en zyn in kragt niet min dan wetten.

Hoe ruw en onbeſchaafd deeze volken ſchynen, vindt men nog eenige beſchaafdheid onder de *Chamorris* of Edelen: wanneer zy elkanderen ontmoeten is hunne wederzydſche groetenis. *Myn waarde vriend, ſtaa my toe uw' voet te mogen kuſſen.* Als de eene Edelman eens anders verblyfplaats voorby reist, roept die doorgaans den reizenden in, op dat hy zich ververſche, ten welken einde zy hem zeker kruid om te kauwen aanbieden, 't geen zy gebruiken even als de Europeaanen den Tabak. — Heeren groeten elkander met de hand over den borst te ſtryken. De grootſte oneere welke men iemand, dien men agting verſchuldigd is, kan aandoen, is voor hem neder te ſpuwen: ook laaten ze het ſpuwen in hunne huizen niet toe; in 't kort, zy trekken dit ſtuk zo verre dat zy het bykans nimmer doen. Vis-

Visschen is het bedryf waar toe zy van de kindschheid af worden opgebragt; ook zyn ze dermaate aan het water gewoon dat zy als visschen zwemmen. Hunne *canoes* of schuitjes zyn by uitstek ligt, en t'zamengevoegd met lym en kalk gemengd met oly van cacau, 't geen ze op eene zeer nette wyze bewerken.

Hunne huizen zyn vermaaklyk genoeg, en meerendeel van hout. Elk huis heeft vier kamers, van elkander afgescheiden door bladen van palmboomen, gelyk netwerk door elkander gevlogten; de daken der huizen zyn met dezelfde soort van bladen overdekt. Ieder kamer heeft zyn byzonder gebruik, de eerste om in te slaapen, de tweede dient tot een eetzaal, de derde is de voorraadkamer, en de vierde wordt gebruikt om het huiswerk in te doen.

Ieder der gemelde rangen leeft vryer en onafhanglyker dan eenig ander volk. Elk is volstrekt meester van zyne eigene bedryven. De kinderen weeten nauwlyks wat het is den Ouderen ontzag en eerbied te bewyzen, en erkennen hun gezag niet langer dan zy hunne hulpe behoeven. Ieder wreekt het ongelyk hem aangedaan in eigen persoon: en ryst 'er eenig misverstand onder hun, zy beslisfen het door den oorlog. Wanneer zy te velde trekken maaken zy een vervaarlyk geschreeuw, niet zo zeer om den vyand te vervaaren, als wel om hunne vrienden aan te moedigen: want zy zyn lafhartig in den aart. Zy trekken op zonder eenig opperhoofd, krygstugt, of orde: en dewyl ze geenen voorraad van mondbehoeftens medeneemen, blyven zy somtyds twee of drie dagen zonder eeten, enkel lettende op de beweegingen van den vyand, dien zy in een hinderlage zoeken te brengen; hier munten zy in uit, en geen volk evenaart hun in deeze kunst. Zy schynen met geen ander oogmerk te velde getoogen dan om elkander te verschalken; zelden worden zy handgemeen, dan ten uitersten genoodzaakt, of door schaamte van te rug te keeren zonder iets verrigt te hebben. Twee of drie man aan wederzyde gedood of gewond zynde, is, in 't algemeen, 't gevegt geeindigd; want zo draa zy bloed zien vloeijen, ligten zy de hielen en zyn in een oogenblik verstrooid. De overwonnenen zenden, zo ras zy van hunnen schrik bekomen zyn, geschenken, door hunne afgezondenen aan de Overwinnaars, die hun ontvangen met al het vermaak, 't geen een vreesagtig en lafhartig volk kan smaaken, op het zien hunner vyanden voor hunne voeten knielende. Daar zy natuurlyk trotsch en onbeschaamd zyn, zegenpraalen zy over de verwonnenen met al de baldaa-

digheid eens verſmaadenden hoogmoeds: zy verägten hunne vyanden op eene laage wyze, en maaken gezangen om hun verdriet aan te doen, die zy op de feesten zingen. —— De kosten ter krygstoerusting, by die gelegenheden, looped niet hoog, zy hebben noch boogen, noch pylen, noch zwaarden: 't eenigst wapentuig is een knots, voorzien met een ſcheen, dye of armbeen van een man; deeze beenderen, welke zy aan 't einde ſcherp maaken, zyn zo vergiftig in zich zelven, dat de minſte ſchelfer, die overblyft in het lichaam eens gewonden, hem zekerlyk den dood doet, welke vergezeld gaat van ſtuiptrekkingen, algemeene ſchudding van de zenuwen, knerſing der tanden, en onduldlyke ſmerten; waar tegen zy tot nog geen hulpmiddel gevonden hebben. Spietzen bezitten zy in overvloed, en daarenboven hebben zy de kunst om ſteenen met zulk een geweld en handigheid te werpen, dat ze, neergeſmeeten, zich als in de ſtammen der boomen begraaven. Zy hebben geene afweerende wapens, en keeren de ſlagen hunner vyanden af door hunne vlugheid en gezwindheid: hoedanigheden waar op zy zich zeer veel laaten voorſtaan.

Indien zy dus geen krygshelden zyn, moet men toeſtemmen dat zy uitmunten in de kunst van veinzen, en hunne weezenlyke gevoelens beter weeten te bedekken dan eenig ander volk. De *Spanjaarden* zyn langen tyd door hun bedroogen geweest, eer zy deeze geaartheid ontdekt hadden. De zweem van opregtheid en eerlyke eenvoudigheid, welke zy aannamen, betoverde in den beginne de *Spanjaarden*, en inzonderheid de Zendelingen, dermaate, dat de brieven, welke zy na *Europa* zonden, vervuld waren met lofredenen wegens hunnen goeden aart en handelbaare geſteltenis. Maar zy bemerkten vervolgens, dat het geen zy aanzagen voor opregtheid en eenvoudigheid, niets anders was dan bedrog en veinzery, dat zy een listig en gefleepen volk waren, tegen 't welke men altoos op zyn hoede moest weezen. —— Voor 't overige is het character, 't geen de Beſchryver hunner geſchiedenisſen hun geeft, gelyk dat van alle andere Wilden; en voor een groot gedeelte toe te ſchryven aan 't gedrag der *Europeaanen* te hunwaards, als die zo lang zy zich tragten te neder te zetten by uitſtek vriendlyk en minzaam zich gedraagen, maar na het verkrygen van hun oogmerk, hun aanzien als ſlaaven, en met minder menſchlykheids behandelen dan lastdieren. —— De onſtandvastigheid en wispeltuurigheid egter van deeze volken is ongelooflyk: want, daar zy zich geheel niet weerhouden maar gansch en

al

al aan hunne driften overgeeven, gaan zy gereed van het eene in het andere uiterſte; 't geen zy den eenen dag met de grootſte drift begeeren, veragten zy den anderen. Van hier is het dat de *Spanjaarden* 't zeer moeilyk gevonden hebben met hun om te gaan, en by de oude inwoonders tot nog zeer gehaat zyn.

Zy beminnen de vrolykheid en het vermaak, en hebben duizend zotheden uitgevonden, om zich zelven mede te verlustigen. Zyn ze nu maatig 't is meer uit noodzaaklykheid dan door maatigheid gedreeven. Zints zy het gebruik van den *Arak* geleerd hebben, regten zy maaltyden aan, en onthaalen hunne vrienden op visch, fruiten en ſterke dranken; wanneer zy ook danſen, loopen, worſtelen en allerlei bedryven pleegen waar in ze hunne kundigheid toonen, en hunne kragt oefenen. Groot vermaak ſcheppen zy in 't vermelden van de lotgevallen hunner Voorvaderen, en het herhaalen van de fabelagtige en buitenſpoorige vertellingen hunner Dichteren en Geſchiedſchryveren. De Vrouwen hebben mede haare uitſpanningen, en verſchynen dan opgepronkt met ſchulpen, koraalen en paarlen, op de koddigſte en zeldzaamſte wyze geſchikt. In deeze zamenkomſten ſchikken zy zich in een' kring, uit twintig of dertig beſtaande, welke in die orde blyven. Dus vergaderd zingen zy de fabelagtige gezangen hunner Dichteren, met eene harmonie en nauwkeurigheid, die in Europa vermaak zou geeven. De zagtheid en welluidenheid haarer ſtemmen is gelyk aan 't beſte *concert*, en zy houden een ſoort van ſchulpen in de hand, die opeen gevreeven den zangtoon verheffen.

De mannen mogen zo veel vrouwen neemen als 't hun behaagt; maar de gewoonte brengt mede 'er maar één te hebben. Het regt 't geen in *Europa* de man na zich neemt, wordt hier aan de vrouwen overgelaaten, zy hebben 't geheele beſtuur in handen. Niets kan 'er gekogt of verkogt worden zonder haar verlof en toeſtemming. Is de man ongemaklyk van aart of ongeregeld in zyn gedrag, de vrouw mag haare verbintenisſen, met hem gemaakt, verbreeken, hem verlaaten, of ook, volgens haar eigen goeddunken, ſtraffen. De huwelyks band is onder hun niet langer bindende dan zo lang de partyen met elkander overeenkomen: maar van welken kunt de oorzaak der egtſcheiding kome, de vrouw neemt alle de middelen naa zich, en de kinderen vergezellen haar, die door den man, welken zy vervolgens trouwt, als zyne eigene kinderen worden aangezien. Hier uit ontſtaat dat de arme man, zomtyds door de grilligheid van eene wispel-

tuurige vrouw, zich in een oogenblik beroofd vindt van kinderen en middelen tevens. Dit is 't nog niet al; maar indien de vrouw zich ſchuldig maakt aan misſlagen, waar over de man met regt moeilyk mag worden, mag hy zich wreeken door den minnaar te dooden, doch haar het minſte geweld aan te doen is hem ongeoorlofd, het eenig middel 't geen hem overſchiet is, haar te verlaaten: maar met den man is het geheel anders gelegen; blykt het dat hy de huwelyks-trouw ſchendt, de vrouw mag zich op zyn perſoon wreeken zodaniger wyze dat hy gevoelig van zynen pligt onderregt worde: wanneer eene vrouw overtuigd is dat haar man zich te buiten gegaan heeft, roept zy alle de wyven van de buurt te gader, die by zulk eene gelegenheid zich na de beſtemde plaats begeeven met ſpietſen in de hand en de hoeden der mannen op 't hoofd, in deeze krygstoerusting trekken zy na de woonplaats des ſchuldigen, verwoesten zyne velden, verderven zyne gewaſſen, plukken de vrugten van de boomen, en vernielen alles wat hun voorkoomt, en hem toebehoort. Dan vallen zy op 't huis aan, en, indien de man geene voorzorge gedraagen heeft, om zich door de vlugt te redden, dryven zy hem uit, en vervolgen hem, tot dat ze, vermoeid zynde, het opgeeven. — Eene andere wyze die zy hebben om de mannen te ſtraffen, beſtaat in het verlaaten van zyne wooning, en den Ouderen te gaan klaagen dat zy niet langer met hem kunnen leeven. De Ouders wel in hun ſchik met de gelegenheid van zich te kunnen verryken, onder 't voorwendzel van haar kind regt te doen, gaan terſtond na het huis van den man, neemen al het huisraad en wat van eenige waarde is weg, zonder den armen man iets in 't minſte over te laaten, van 't geen zy mede kunnen neemen. De man agt zich gelukkig, wanneer zy het huis niet tot den grond ſlegten, gelyk zomtyds gebeurt by dergelyke gelegenheden. — Deeze tyranny der vrouwen brengt te wege dat een onnoemlyk getal van jonge lieden ongetrouwd blyft, die liever verkiezen met de dienſtbooden hunner ouderen op eene ongeregelde wyze te leeven, dan zich aan de magt van zulke willekeurige Oppervoogdeſſen te onderwerpen. Een gedrag egter dat, door het beſte en welbedagtſte gedeelte des volks, hooglyk gewraakt wordt.

Deeze Eilanders hebben eenen afkeer van moord en dieſtal; en zyn zo verre van *Dieven* te weezen, gelyk de naam hunner woonplaatzen ſchynt aan te duiden, dat zy naauwlyks weeten wat het is hunne huizen te ſluiten, en zy uit dien hoofde noit op elkander agt geeven. Dit eerlyke beginzel

moet

moet men egter verſtaan dat zich niet verder uitſtrekt dan tot hunne handelingen onder elkander: want wat hun gedragten opzigte van Vreemdelingen betreft, dit verdient wel dubbel den naam met welken zy gebrandmerkt zyn. —— Zy zyn van natuure milddaadig en geneegen iemand vermaak aan te doen. Hier van hadden de *Spanjaarden* ondervinding, in den jaare 1638, by de gedenkwaardige ſchipbreuke van het ſchip de *Conception*, deeze volken behandelden allen die 't geluk hadden van te ontkomen, met de grootſte menſchlievendheid, en poogden, door allerleie goede dienſten, hunne ongelukken te verligten.

Voor de aankomst der *Spanjaarden* erkenden zy geene Godheid, hadden geen denkbeeld van eenigen Godsdienst, Tempels, Altaaren, noch Priesters. Alleen waren 'er onder hun eenige *doortrapte menſchen*, *Macanas* geheeten, die voorwenden de gave der voorzegginge te bezitten, en, door eene verſierde gemeenzaamheid met de dooden, zich de magt toeëigenden om de hoofdſtoffen te regeeren, den zieken gezondheid te geeven, eenen vrugtbaaren oogst en gelukkige vischvangst te kunnen bezorgen. Niet tegenſtaande dit beweezen zy nogtans den dooden, van welke de *Macanas* verondersteld werden al hunne kennis te ontleenen, geene byzondere eere. —— Als iemand ſtierf hielden zy een mand over zyn hoofd om zynen geest te ontvangen, verzoekende ten zelfden tyde, dat, deeze, zo dra hy 't lichaam verliet, zyn verblyf daar in mogt neemen, of ten minſten zich daar in neder zetten, wanneer hy uit de andere wereld kwam om bezoeken af te leggen by de vrienden, die hy in deeze naliet. Hunne geheele bygeloovigheid ſteunt op de begrippen die zy van den dood hebben. —— Zy zyn overtuigd van de onſterflykheid der Ziele, en ſpreeken veel van het Paradys en de Onderaardſche Ryken, van welke zy zeer wonderlyke gedagten vormen. De Hel noemen zy *Zarrarragnan* of het huis van *Chayſi*, dat is van den Duivel. Het Paradys is, volgens hun gevoelen, eene plaats onder de aarde, vervuld met wellustigheden, vol ſchoone boomdreeven, watervallen en vrugten van eene overlieflyke reuk. Dan, huns inziens, heeft deugd noch ondeugd eenig deel in de menſchen tot de verblyfplaatzen van zegen of onheil over te voeren: 't hangt geheel en al af van de wyze op welke men de wereld verlaat. Heeft iemand het ongeluk van eenen geweldigen dood te ſterven, de Hel is zyn deel: maar wie den natuurlyken dood ſterft, heeft het geluk van in het Paradys te gaan om alle de wellusten te ſmaaken, die deeze gelukkige gewesten kun-

den opleveren. Zy zyn overtuigd dat de zielen der dooden aan de leevenden verſchynen, en klaagen dikwyl dat zy zeer geplaagd worden door Spooken, die hun zomtyds eene yſelyke vreeze aanjaagen, —— Van hier is het dat zy zich vervoegen tot de *Aaitis* of zielen der dooden; niet zo zeer om hunne gunſte af te ſmeeken als wel te bidden, dat ze hun voor ramp bewaaren. Om dezelfde rede zwygen zy geheel ſtil terwyl ze viſchen, en houden lange vasttyden, op dat de *Anitis* hunne hoop niet verydelen, of hunne droomen ontrusten, waar in zy zeer veel ſtellen.

Geen volk kan welſpreekender zyn in rampſpoed, of de ſmert beter uitdrukken beide in taal en houding, dan deeze Eilanders. Niets is droeviger dan hunne lykplegtigheden, zy ſtorten een' vloed van traanen, boezemen klagten uit, die 't hart breeken, blyven lang zonder voedzel te gebruiken, en matten zich dermaate af met ſchreeuwen en vasten dat ze als geheel onherſtelbaar worden. De rouwklagte duurt zeven of acht dagen, ja zomtyds langer, naar maate van de genegenheid jegens den overledenen, en de goede dienſten, die zy van hem ontvangen hebben. Die ganſche tyd wordt doorgebragt in traanen en treurzangen; en alles wordt beſlooten met een feest omtrent de grafnaald; want zy rechten 'er altoos een op ter plaatze daar het lichaam ligt of daar omtrent. Deezen overdekken zy met bloemen en kransſen van palmboomen, verciert met ſchulpen, en wat zy meer voor kostbaar houden. De rouwbedryven der moederen over haare kinderen zyn onbegryplyk: want, den tyd der weeklagte verlangende, neemen zy eenig hair der geſtorvene kinderen, 't geen zy zorgvuldig bewaaren, en binden een ſtreng om den nek, waar in zy zo veel knoopjes maaken als het kind dagten dood geweest is. Sterft 'er een *Chamois* of zyne Vrouw, de droefheid daar over gaat alle maat te buiten, zy keeren de boomen met de wortels boven, verbranden de woonplaats, breeken zyne ſchuiten, ſcheuren de zeilen van een, en hangen de ſtukken aan hunne huizen op, ſtrooijen palmtakken op den weg, en regten graftekens op, ter eere van den overledenen; was hy uitmuntend in het viſchen of in den oorlog, (de eenigſte lofwaarde bezigheden onder hun,) zy vercieren de grafnaald met riemen of lansſen; ſtraalde zyne bekwaamheid in beiden uit, zy mengelen die zinnebeelden in den ſmaak van zegetekenen. —— Dit alles gaat vergezeld van de zielroerendſte uitboezemingen der ſmerte die de droefheid iemand kan doen uiten. „ Daar is, zegge „ zy, geen vreugde voor my in 't leeven overig, de re „ my

„ myner dagen moet ik in ſmerte en bitterheid des harten
„ doorbrengen. De zon, die my het leeven gaf, is verduis-
„ terd, de maan, die my verlichte, onder, en de ſtar, die
„ my geleidde, verdweenen. Ik wandel nu altoos in den duis-
„ ter, en dompel my zelven in een zee van traanen". Nauw heeft de een opgehouden met deeze rouwklagten of een ander heft aan, „ Helaas! helaas! ach my! ik derf alles. Ik „ zal hem niet meer zien, die de troost mynet dagen en „ de vreugd myns harten was. Waar is nu de oorlogs-moed, „ de eer van ons geſlacht, de roem onzer natie! De magti- „ ge des lands is gevallen, hy is niet meer! Hy heeft ons „ verlaaten, hy heeft ons verlaaten, wat zal 'er van ons worden, „ hoe zullen wy leeven nu hy geſtorven is"! Deeze en derge- lyke rouwklagten hoort men nagt en dag, ieder den ander tragtende voor by te ſtreeven in leevendigheid van hartbreekende uitdrukkingen, en het ſpreeken tot eer van den overledenen.

Deeze Eilanden zyn zestien in getal, en werden in 't eerst, door de *Spanjaarden, de los Bolcanes* genoemd, uit hoofde van de drie brandende bergen welken zy daar vonden, te weeten twee op het eiland *Pagon*, en de derde op het eiland d'*Assouſon*. Zy zyn alle gelegen tusſchen de dertiende en een en twintigſte graad noorder breedte, en ſchynen door hunne lynregte ſtrekking, van het noorden tot het zuiden, de toppen van een keten onderzeeſche bergen, die mogelyk zich uitſtrekt tot de Kaapen der zuidelykſte landen.

VERHAAL VAN DE ONTDEKKING EN VERMEESTERING VAN SIBERIEN.

(Overgenomen uit BELLS *Travels.*)

IN den aanvang der voorgaande eeuwe werd een Donſe Kosſak YARMAK genaamd, door zeker toeval, genoodzaakt zyn geboorteland te verlaaten, en geene middelen van beſtaan hebbende, begon hy met zommige ſpitsbroeders op de openbaare wegen te rooven. Hy werd binnen korten tyd berugt en magtig: want hy ſtroopte alleen de ryken, en deelde, door eene edelmoedigheid in een man van dat bedryf zeer ongemeen, milddaadig mede aan de nooddruftigen. Nimmer doodde hy iemand of deedt eenig mensch aan 't lichaam leed, of hy moest daar toe genoodzaakt worden door den tegenſtand, welke hem geboden werd. Dit gedrag bragt te wege dat binnen korten tyd alle lediggangers van

die landſtreeke zich onder zyn rot begaven, en hy daar door zo veel onrust veroorzaakte, dat de Beſtuurders van de zuidelykſte Landſtreeken krygsvolk uitzonden om hem te vatte: dan hy verliet, van dit oogmerk verwittigd, het land, en begon op de rivier de *Wolga* te rooven. Hier mede aangevallen zynde, was hy genoodzaakt de *Kaspiſche Zee* over te ſteeken, en zich op den Perſiaanſchen oever te verbergen, waar hy voor een Koopman wilde doorgaan. Wederontdekt werd hy door de Perſiaanen gedwongen hun kust te verlaaten: nu was zyn eenige uitvlugt weder na de *Wolga* te keeren, daar hy zich zeer omzigtig gedroeg, zich menigmaal in bosſchen verſchuillende of bedekt in dorpen onthoudende: en geen gebrek aan geld hebbende, betaalde hy ryklyk alles wat hy noodig hadt. Niet te min voorziende dat zulk een talryk rot niet lang kon verhoolen blyven, beſloot hy de *Wolga* te verlaaten, en zette zyn koers na de rivier *Kama*, ten dien tyde nog weinig bevaaren door de Ruſſen of eenig ander volk; hier hoopte hy ten minſten een veilig winterverblyf te vinden. YARMAK vervorderde met zyn aanhang, nu 200 mannen ſterk geworden, de reis op de rivier *Kama*, tot dat zy door het ys belet wierden, niet verre van een vry groot dorp. De Inwoonders ſtonden verſteld op het gezigt van zo veele welgewapende mannen, die zy, buiten ſtaat om weerſtand te bieden, vriendelyk ontvingen. YARMAK verzogt alleen mondbehoeftens en winterverblyf voor zich en de zynen, hun beloovende in de Lente, zonder hun eenige moeilykheid aan te doen, te vertrekken. In gevolge hier van bragt hy met zyn rot den winter in die afgeleegene plaats zeer gerust door, vreezende nogtans met de aankomst van den Zomer ontdekt te zullen worden, was hy onzeker, werwaards zich dan heen te wenden. Eindelyk beſloot hy het gebergte van *Verchaturiën* over te trekken, en ooſtwaerds aan te gaan, in hoope van eenig onbewoond land, of ten minſten, eenige veilige ſchuilplaats te vinden.

Over 't gebergte getrokken zynde kwamen zy by de rivier *Tur*; en die bevaarbaar vindende, vervaardigden zy een genoegzaam getal canoes, om het geheele rot in te ſcheepen. Naa deeze rivier eenige dagen afgeroeid te hebben, ontdekten zy verſcheide dorpen, bewoond door Mahometaanſche Tartaaren, die verbaasd ſtonden op het gezigt van een zo groot aantal vreemdelingen, van welke zy nimmer iets in 't minſte gehoord hadden. — YARMAK alle kundigheid van de geſteltenis des lands en der beſtuuringe van het zelve, die hy verkrygen kon, bekomen hebbende, vervolgde zyne reis na

de

de rivier *Tobol*, waar hy volkryke ſteden en een welbebouwd land aantrof. Zyne aankomst ontrustte den Koning der Tartaaren, die een magtig leger van paard- en voetknegten, gewapend met pyl, boog en lans, op de been bragt; met deezen hadt YARMAK veele ſchermutzelingen, en verſloeg een groot getal, door zyne vuurgeevende wapenen, welke daar te lande nooit voorheen gezien waren. De arme Tartaaren ſtonden zo verſteld en verſchrikt op het zien der Ruſſen, en hunne wapenrusting, als de Inwoonders van *Mexico* op de aankomst van de Spanjaarden in *America*, waar mede *Siberien* in veele opzigten mag vergeleeken worden.

YARMAK bemerkte dat zyne vyanden van dag tot dag in getal toenamen, hoe hy nader kwam aan de hofſtad van den Tartaarſchen Koning: daar en boven hadt hy, in de geduurige vyandlyke ontmoetingen, veel zyner manſchap verlooren en het grootſte gedeelte van zyn krygsvoorraad opgebruikt, en wist geen veilige plaats om den winter, die in deeze gewesten lang en ſtreng valt, door te brengen, dit alles zamen genomen deedt hem beſluiten te rug te keeren. Hy trok derhalven westwaards aan langs de rivieren *Tobol* en *Tur*. De Tartaaren lieten hem geen rust, maar bragten hem van de oevers alle mogelyke ſchade toe. Hy zelve en weinig van zyn volk ontkwam hunne handen, en keerde met grooten buit weder in het dorp, waar zy den voorgaanden winter hun verblyf gehouden hadden, te rug. De Inwoonders de ſchoone en kostbaare pelteryen en andere geroofde goederen, die zy aanbragten, ziende, ontvingen hun met veel toegenegenheid, en YARMAK bleef niet in gebreke om zyne gunstbewyzen tyklyk uit te deelen onder die lieden, welke hem in zynen nood geborgen en geholpen hadden.

Onze Waaghals hadt nu tyd om zyne deerlyke omſtandigheden met oplettenheid te overweegen, en raad te pleegen wat hem te doen ſtondt. Hy dagt dat zyn verſchuilen in die landſtreeke, ſchoon verre van eenige ſtad afgeleegen, niet lang verborgen kon blyven: nogmaal een togt te waagen tegen de Tartaaren, met een handje vol volks, ſlegt van wapenen en krygsvoorraad voorzien, was zo veel als willens en weetens in 't verderf loopen. Derhalven nam hy 't beſluit om zich aan de genade van den Czaar over te geeven in hoope van voor zich en zyne medepligtigen vergiffenis te verwerven, op de voorwaarde van den weg te zullen aanwyzen tot het gereed bemagtigen van een ryk gewest, door hem ontdekt. — Deeze voorſlag werd ten Hove gedaan, en van te groot gewigt geoordeeld om van de hand te wyzen. Binnen

nen korten tyd bragt men YARMAK, onder een veilig geleide, na *Moscow*, waar hy berigt van den geheelen handel gaf, en zyne Majesteit om vergifnis verzogt, te gelyk verzoekende om eenig krygsvolk, ten einde daar mede dat gewest te vermeesteren. Zyne Majesteit verleende hem vergiffenis, keurde zyn oogmerk goed, en gelastte dat eene krygsmagt hem zou vergezellen. Hy trok daar mede na *Solikamski*, waar zy den winter doorbragten in 't maaken van toerustingen tot de beoogde onderneeming.

Geduurende deezen tyd, gedroeg zich YARMAK zeer voorzigtig en yverig, en betoonde dat hy een mensch was van meer dan gemeen doorzigt. Hy verzamelde zo veel van zyne voorgaande spitsbroeders als hy kon, en verdeelde die onder den hem verleenden troep, zo dat hy in alle omstandigheden daar op kon vertrouwen.

Wanneer de bestemde tyd gekomen was ging hy met zyne krygsmagt na *Siberien*. In het bewoonde gedeelte des lands gekomen zynde, ontmoetten hun veele zwervende troepen Tartaaren, gereed om hun wederstand te bieden: en veele boots vol gewapend volk op de rivieren. De Tartaarsche Koning was aan boord van een der vaartuigen. — Deeze krygstogt duurde weinig tyds, en beantwoordde ten vollen aan de verwagting der Rusen; deezen de Tartaaren, die in de boots waren, vervolgd hebbende, viel 'er een slag voor op de rivier *Irtisch*. YARMAK, des Konings vaartuig ontdekkende, beval zyn troep 't zelve te enteren, hy wilde hun hier in voorgaan, doch sprong te kort, viel in de rivier, en verdronk tot groote droefheid van zyne togtgenooten. Dus kwam de arme YARMAK om! Niet tegenstaande dit ongeluk behaalden de Rusen eene volkomene overwinning. De strydbaare Koning der Tartaaren verloor zyn leeven mede in deezen slag. Zyn zoon en het overige Koninglyke gezin werd gevangen genomen, en na *Moscow* gezonden, waar zy van den Czaar met tekens van eere ontvangen, en naar hunne waardigheid behandeld wierden. Dien Prins werd een groot stuk lands in Rusland geschonken, 't welk nog aan dezelfde Family behoort, te gelyk met den tytel van *Sibirsky Czarowitz*, of *Prins van Siberien*.

MET VOORDEELIG ZWYGEN.

(*Uit het Engelsch.*)

DE Stilzwygenheid is, met rede, aangemerkt als het veiligste middel 't geen iemand, die zich zelven niet vertrouwt, kan ge-

gebruiken. De *Romeinen* die van *Athenen* verzogt hebbende of zy hun de Wetten, eertyds door SOLON hun voorgeſchreeven, wilden mededeelen, vergaderden, over dit ſtuk, de groote Raad te *Athenen*. Men beſloot een der *Griekſche* Wyzen af te vaardigen om te verneemen of de *Romeinen*, door hunne wysheid, waardig waren deeze wetten te ontvangen, met bygevoegd bevel om, indien het dus niet met hun geſchapen ſtondt, de Wetten weder te rug te brengen, zonder ze hun mede te deelen.

't Genoomen raadsbeſluit bleef zo geheim niet of de *Roomſche* Raad kreeg 'er kennis af. Zy vonden zich egter in eene groote verlegenheid, dewyl *Rome* ten dien dage zo geheel ontbloot was van Philoſoophen en geleerde Mannen, dat niemand in ſtaat gekeurd werd om eenen Wyzen uit *Griekenland* te kunnen antwoorden, en met hem in onderhandeling treeden. Men moest iets verzinnen, om uit deeze verlegenheid gered te worden. De Raad kon niets beter bedenken dan een Gek tegen den *Griekſchen* Philoſooph over te ſtellen: wilde het geval dat de Gek het won, zo was de roem van *Rome* des te grooter, een Gek van *Rome* hadt dan een Wyzen van *Athenen* den mond geſtopt: viel het anders uit, de *Grieken* konden niet veel roems op zulk een zegen draagen.

De *Griekſche* Afgezant te *Rome* gekomen zynde, werd na het Capitool gebragt, in een prachtige kamer geleid, waar de Gek, gekleed als een Raadsheer, in een armſtoel zat, en volſtrekt verboden was eenig woord te ſpreeken wat hem ook mogt gevraagd worden. By voorraad hadt men den *Athener* reeds verwittigd, dat de Raadsheer een zeer geleerd Man, maar zeer ſtilzwygend van aart was. De *Griekſche* Wyze hief, by de intreede, zonder eenig woord te ſpreeken, den eenen vinger op. De Gek vatte dit op als eene bedreiging dat het een zyner oogen zou kosten, en bedenkende dat het hem verboden was te ſpreeken, ſtak hy drie vingers op, om daar mede aan te duiden, dat, indien de *Griek* voor hadt één oog van hem uit te ſteeken, hy eer twee dagt weg te neemen, en de derde betekende, dat hy hem zou wurgen. —— De Philoſooph, die door het opheffen van zyn éénen vinger hadt willen te kennen geeven, dat 'er maar één Weezen is, dat alles beſtuurt, nam het op ſteeken der drie vingeren op als aanduidende, dat by dat Weezen het voorledene, het tegenwoordige en het toekomende, even 't zelfde waren: en hier uit leidde hy af, dat deeze Raadsheer een zeer geleerd Man moest zyn. — Vervolgens opende hy zyne hand en liet die aan den Gek zien, willende daar door te verſtaan geeven, hoe voor dat Weezen niets verhoolen was: maar de Gek merkte dit aan als een teken dat hy hem een klap wilde geeven, en hieldt den Philoſooph zyn vuist voor, om te beduiden dat hy den ſlag met vuistſlagen zou betaald zetten. De *Griek* in tegendeel, reeds ingenomen met de wysheid van dien Gek, verbeeldde zich, dat dit gebaar zo veel betekende, als dat het Opperstweezen de Wereld in zyn hand hadt. Dit deedt hem beſluiten, dat de Wysheid der *Romeinen* zeer groot moest zyn, en hy gaf hun de Wetten van SOLON.

WAAR-

WAARNEEMINGEN

omtrent de

LUGTS-GESTELDHEID, WEDER en WIND, te AMSTELDAM, in *February* 1768.

D.	Barometer. 's morg.	's midd.	's av.	Therm. mo.	mi.	av.	Winds Streek. 's morg.	's midd.	's av.	Weder Geſteldheid.
1	29. 11	29. 10¼	29. 11	30	34	30	O	NO	NO	Helder.
2	— 11½	— 11½	— 11½	24	29	24	—	O	O	— —
3	30. 0	—	— 11	20	32	26	—	—	—	— —
4	29. 10½	— 11	30. 0	30	37	33	ZW	W	NO	Bet. Held.
5	30 1½	30. 3	— 4	33	40	34	NO	NO	—	Helder.
6	— 3	—	— 3	34	42	39	W	W	—	— Regen.
7	— 3½	—	— 2	38	44	38	WtN	WtN	WtN	Bet. Held.
8	29. 11½	29. 10	29. 9	36	38	36	ZW	Z	Z	— Sneeuw.
9	— 10	— 9½	— 7	37	42	38	—	ZW	ZW	Mist. Betr.
10	— 5	— 4½	— 4½	41	48	48	Z	Z	Z	Reg. Wind.
11	— 6	— 6	— 7	48	50	50	ZW	ZW	WεZ	— —
12	— 7	— 6½	— 8	50	56	47	—	Z	ZW	— Heldet.
13	— 9	— 10	— 11	46	47	43	W	WtN	WtN	Held. Reg.
14	30. 0	30. 0	30. 0	43	44	40	ZW	NO	ZO	Mist. —
15	29. 11½	29. 11	29. 11½	40	45	39	ZO	ZO	—	Regen.
16	30. 0	30. 0½	30 1½	35	43	31	O	O	O	— Heldet.
17	— 1½	— 1½	— 2	28	34	26	—	—	—	Held. Vorst
18	— 2	— 1	— 0	24	35	32	—	—	—	— Betr.
19	29. 11	29. 10	29. 11	31	44	38	ZO	ZO	ZO	Ysſel. Reg.
20	— 11½	30. 0	30. 0	38	40	39	W	W	W	Betr. —
21	— 10	29. 9	29. 9	43	50	44	ZtW	Z	Z	Regen.
22	— 10½	— 10½	— 10	44	51	48	—	ZtW	ZtW	Mist. —
23	— 9	— 8½	— 8	47	50	48	Z	Z	Z	Reg. Wolk.
24	— 8½	— 9	— 9	45	51	42	W	W	NW	Held. Reg.
25	— 9	— 9	— 8½	47	50	48	ZW	—	ZW	— —
26	30. 0	30. 1	30. 0	43	49	49	NW	NW	—	— —
27	29. 11	29. 10	29. 11	49	49	46	ZW	ZW	W	— Stormig.
28	30. 0½	30. 1	— 11½	45	50	47	W	W	ZW	— Betr.
29	29. 10½	29. 10	— 9	47	50	47	ZW	—	W	Bet. Wind.

Hoogſte Barometer d. 30. 4
Laagſte Barometer d. 29. 4½
} middelb. d. 29. 10¼

Hoogſte Thermometer gr. 56
Laagſte Thermometer gr. 20
} middelb. gr. 38

VERHANDELING OVER DEN PLIGT VAN LIEFDADIGHEID AAN DER MENSCHEN ZIELEN.

(Vervolg en Slot van bl. 420.)

IN 't voorgaande den pligt zelven beſchouwd, en eenige tegenbedenkingen nagegaan hebbende, zo laat ons nu eens bezien, uit welke gronden de pligt van BARMHARTIGHEID omtrent der menſchen Zielen kan beweezen worden verbindende te zyn, en hoedanig de beweegredenen. Letten wy met aandacht op de oorſprongelyke geſteldheid onzer Natuur, dan vinden wy in dezelve een eerſte grondſlag van verpligting. De aanbiddelyke Oorzaak en Maaker van ons Weezen, voorzag ons, ter bevordering van den welſtand der Samenleeving in 't algemeen, en van elk mensch in het byzonder, met aandoeningen, driften en gemoedsbeweegingen; om in die gelegenheden, waar de uitſpraaken der Reden te laat aankoomen, of niet ſterk genoeg konden werken, ons aan te zetten, en ten ſpoor en prikkel te verſtrekken. Zoo wierden den Menſchen de aandoeningen van hoop en vreeze, ſchaamte en toorne ingeplant, tot hunne veiligheid en behoudenis; en niet alleen ten opzichte van hun zelven, maar in onbedorvene geſtellen worden dergelyke ingeſchapene aandoeningen en gemoedsbeweegingen daadlyk aanweezig bevonden, ten aanzien hunner Medemenſchen.

Dus worden onze Zielen niet alleen op het gezigt van Elendigen door medelyden aangedaan, maar wy bevinden nog daar en boven, dat de geſteldheid onzes lichaams zelve zodanig is toebereid, dat de geheele mensch tot daaden van Barmhartigheid neige. Daar deeze geſteldheid nu ons natuurlyk is, zoo is het edel en pligtmaatig in ons, dezelve aan te kweeken, en zoo veel mogelyk teder en ſterk te maaken; dewyl deeze drift niet, gelyk anderen, in zig

zelven onverschillig is, en aan misbruik onderhevig zy, maar slegts uitoeffening vereist, om eene verhevene deugd te worden. Wanneer wy nu onkunde en ondeugd in onze medemenschen beschouwen, en wy gevoel hebben van 't gewigt deezer elenden, word ons medelyden opgewekt voor de zoodanigen, en die aandoening, oorsprongelyk onze gestellen ingedrukt, word een grondslag van verpligting tot Barmhartigheid omtrent der menschen Zielen, als geschikte Voorwerpen van werkzaamheid voor dezelve.

Wyders, neemen wy in overweeging de betrekking in welke wy tot elkander geplaatst zyn, dan vinden wy een tweeden grondslag van verpligting; te weeten, onze onderlinge gelykheid, ten aanzien van zoo veele voordeelen, welke wy gemeenschappelyk bezitten, (als eene verstandige Natuur deelagtig; Aanbidders van één Opperst Weezen; geschikt tot dezelve eindoogmerken van geluk) moet ons alreede aan een hechten, met de onverbreekelykste banden; dog de byzondere betrekkingen moeten deeze banden nog vaster knoopen, wanneer wy elkander beschouwen als Leden van eene en dezelve burgerlyke Maatschappy; van één en dezelve Godsdienstige gemeenschap; Leden van een tydelyk huisgezin; in veelen opzigten aan elkanderen verbonden, door de belangen des tegenwoordigen levens.

Uit dit oogpunt beschouwd, bevinden wy ieder mensch, als mensch, door de Wet zyner Natuur, en door de gemeene menschelykheid verbonden, zig zelven als een deel aan te zien, van die gemeenschap; als een Lid van dat lichaam, welke het menschdom uitmaakt; en hy moet zig zelven ten vollen verpligt achten, om het gemeene goed en welzyn dier medemenschen, zoo veel mogelyk, te bevorderen: goeddoende aan veelen, en zyne liefde en goedwilligheid uitbreidende over allen; en alzoo verbind hem deeze betrekking en de daar uit vloeijende gevolgen, ten aanzien van hun, welke onkundig zyn in zaaken van Godsdienst, of verslaafd aan zonden, tot onderwys en tot bestraffinge.

En gelyk onze natuurlyke gelykheid in gemeenschappelyke voordeelen, en de daar uit ontspruitende betrekkingen, tot elkanderen natuurlyk geschikt zyn, om de tederste beweegingen van toegenegenheid in ons op te wekken, en deezen pligt voor ons verbindend maaken, zoo maakt de toevallige ongelykheid, die 'er tusschen ons en onze Medemenschen plaats heeft, in 't geheel hier omtrent geen uit-

zon-

zondering. Want de pligt der Nedrigheid eischt van ons, dat wy ons, ten opzigte van onze minderen, niet meer aanmaatigen, dan het onderscheid der menschelyke omstandigheden, en het volbrengen onzer onderlinge pligten, ter behoudenis van de welgeschiktheid en goede orde in de Waereld, noodzaakelyk vordert; en 't blyft derhalven ten hoogsten pligtmaatig den genen, welken ten aanzien van de vorderingen in den Godsdienst beneden ons zyn, te vergunnen gebruik te maaken, van de voordeelen, welke wy genieten; opregt bezorgd te zyn voor hunnen welstand en behoudenis, en onvermoeide poogingen aan te wenden, om hun door den invloed van zagtmoedig onderwys te brengen, tot de kennis en betragting van den waaren Godsdienst.

Maar verder de Maatschappy kan deezen pligt van ons eischen, niet alleen uit hoofde der goedwilligheid, welke wy der geheele Maatschappy en haare byzondere Leden zyn verschuldigd; niet alleen uit hoofde van wedervergelding, voor 't geen wy van dezelve genieten; maar zy kan deezen pligt van ons eischen, uit hoofde van Regtvaardigheid; welker eisch, 't geen gy wilt, dat U een ander doe, doet gy hun ook alzoo, in deezen volkomenlyk kan gelden. Want deeze regel, welke in de daaden van Regtvaardigheid bepaalingen moet lyden, en nog meer in de bedryven der Goedwilligheid en Liefde, (om de verwarringen in de zamenleeving te voorkoomen, en de orde, geschiktheid en onderscheidene rangen in de Waereld te bewaaren,) kan in deeze byzonderheid evenwel, van volle kragt en waarde blyven; voor zoo verre door de oeffening deezer soort van Liefdaadigheid, wel de grootste gelykheid, maar tevens het grootste geluk kan worden te weeg gebragt, en wy veilig met den grooten Leidsman van het Oude Israël mogen uitboezemen, ach! dat al het volk Profeeten waare.

Deeze pligt is ook ingeslooten in dien, welke wy Gode schuldig zyn: de dankbaarheid voor ontfangen weldaaden is een pligt, billyk en betamelyk in de natuur der zaaken zelve, en die dankbaarheid word op de beste wyze verrigt, wanneer de weldaaden volgens hunne oorsprongelyke bedoeling worden gebezigd, ten meesten nutte van ons zelven en anderen; dat door de betragting van den pligt, welks verbintenis ik nu bewyze, op de volkomenste wyze geschieden kan.

Immers het waare einde en oogmerk der Goddelyke

Openbaaringe is, de menſchen wyzer en beter te maaken; hunne Natuuren te verheffen en te volmaaken; hun te leeren Gode te gehoorzaamen, lief te hebben en na te volgen; hunne liefde en goedwilligheid uit te ſtrekken, tot alle hunne medeſchepzelen; elk in hunne onderſcheiden ſtanden, en volgens de maate hunner bekwaamheden, en de hartstogten hunner Ziele met bezadigdheid, en de begeertens van hun lichaam met matigheid te regeeren: alles ten einde zy dit tegenwoordige leeven, in Gods gunſte mogten doorbrengen, en zig waardig doen verklaaren, voor de gelukzaligheid der toekomende Eeuwe.

Met de openbaaring van deeze gewigtige en dierbaare Waarheden, en van de beweegredenen ter betragting der voorgeſchreevene pligten, zyn wy vereerd geworden, en wy hebben dezelve niet ſlegts ontfangen als eene Gifte, van de goedheid onzes Algemeenen Vaders, maar wy hebben dezelve ontfangen als verbeurde Zegeningen, van zyne oneindige Barmhartigheid; en daar het zoodanig met de zaak is gelegen, hoe kan de pligt van dankbaarheid beter betoond worden, dan door het beſte gebruik van die verlichtingen en aanmoedigingen te maaken, eerſt voor ons zelven, en daar na voor onze duur verbondene medemenſchen; doende alzoo wedervergelding, door onze Broederen by te ſtaan in hunne gewigtigſte behoeftens, terwyl wy de oogmerken der Goddelyke Voorzienigheid, zoo veel mogelyk, tragten te beantwoorden. Want daar deszelfs Aanbiddelyke Wysheid de ongelyke verdeeling van de Zegeningen dezes levens, met dat oogmerk ſchynt gemaakt te hebben, op dat des eenen overvloed het gebrek des anderen zoude vervullen; (en alzoo aan den eenen kant, de goede orde en het verband der dingen in de waereld zoude behouden worden, en aan de andere zyde aan deeze meerder en mindere gezegende, gelegenheid kon gegeeven worden, tot verſcheidene pligtsbetragtingen en aanleidingen ter deugd;) zoo heeft hy ook ons; die ten aanzien van den Godsdienſt eenige vorderingen, boven onze Medemenſchen, in kennis en betragting gemaakt hebben, aangeſteld, als Rentmeesters van deeze aanbetrouwde Talenten; en het is dus, wel duidelyk onzen pligt geworden, dezelve op winſt aan te leggen, ten nutte onzer medemenſchen; op dat ook in dezen gelykheid ſtand grype, en alzoo by de uitkomst zoude mogen bevonden worden, dat die veel verzamelde niet over had, en die weinig verzameld had niet te weinig had, gelyk de Apoſtel Paulus in een ander geval ſpreekt.

De

Dewyl'er benevens dit alles meer dan eene beweegreden ligt opgeſlooten in het voorbeeld van het opperst en volmaaktſte Wezen, zoo kan het zelve als een andere grond van verpligting worden aangezien. Immers zyn deszelfs goedertierenheden over alle zyne werken, en hy heeft zynen redelyken ſchepzelen allerleie ſoorten van weldaadigheid vrywillig en onverdiend geſchonken. — Het beſtaan van deeze ſchepzelen was zyne gifte, hun gelukkig beſtaan zyne gave, en alle de mogelyke trappen van gelukzaligheid, waar voor deeze ſchepzelen vatbaar gemaakt wierden, zyne goedgunſtige beſchikkingen. Om tot die zegenryke eindens mede te werken, maakte hy hun vatbaar voor den Godsdienst; gaf hun van tyd tot tyd, naar maate hunner vatbaarheden en behoeftens, klaarder en duidelyker openbaaringen van zynen wille, en beweegredenen tot derzelver betragting; en voltooide dit ſoort van gunſtbewyzen, in zyne laatſte bedeeling op de uitmuntendſte en luisterrykſte wyze, door de tuſchenkomst van geen minderen perſoon, dan zynen hoogwaarden Zoon zelven. En deeze perſonaadje is niet minder een verpligtend voorbeeld voor ons dan zyn Vader. Hy, die zyne gelukkige eeuwenkonde hebben doorgebragt in de zuiverſte en verhevenſte gelukzaligheid, bewilligde echter gaarne, om in het ontwerp, het groot en verbaazend ontwerp van zynen Hemelſchen Vader, te treeden, en de verlichting en hervorming des menſchdoms, als een laatst en uiterst einde van het zelve grootmoedig by der hand te neemen; Hy verliet dan de gewesten van licht en heil, kwam onder onze nietige ſterfelingen woonen, wierd ons in alles gelyk, leide een arm, veragt en verſchoven leeven, verlichte der menſchen verſtanden door de prediking van den waaren Godsdienst, zette hun aan tot de betragting van deszelfs voorſchriften, door zyn aanminnig voorbeeld, en de voorſtelling der heerlykſte beweegredenen, en volbragt deeze luisterryke bediening met een heerlyk einde, door eenen ſmartelyken en geweldigen dood te ondergaan, ter bevestiging van de waarheid zyns verkondigden Godsdiensts, en ter voltooijing van het geheele bewerp der verloſsing des menſchdoms, zig alzoo betoonende te zyn den liefhebber van der menſchen Zielen.

Zouden wy, na deeze beſchouwingen, nog eenigzins kunnen twyfelen of deeze heerlyke voorbeelden van eene verbindende verpligting voor ons zyn? Neen! deeze vraag

is te ongerymd. Laat ons liever vraagen, of 'er na deeze beſchouwingen geen yver in ons ontbrandt, om te trachten naar de gelykheid deezer Goddelyke volmaaktheid? eener volmaaktheid, die de beminnelykſte is in 't hoogſte Wezen, tot welks navolging wy zoo menigwerven geroepen worden, en waar in onze hoogſte eere is gelegen, en om eenigermaate te zweemen naar onzen beminnelyken Meester, wiens weldaadigheid en liefde tot de menſchen ſterker was dan de dood; die deezen pligt tot een' hoofdpligt van zynen Godsdienst heeft gemaakt, en deszelfs betragting tot een kenmerk geſteld van het onderſcheidend character zyner waarachtige Discipelen.

Maar verder. Indien 'er eenige waare yver in onze Zielen huisvest voor de Eer van God, en de belangen van den waaren Godsdienst; indien wy eenige achting hebben voor de perſoonen, en onze goedkeuring geeven moeten aan de verrigtingen van hun, die de eerſte Verkondigers van den waaren, en aan hun, die naderhand de Hervormers van den verbasterden Godsdienst waren, van hun, die alles ondergingen, om de menſchen te brengen tot erkentenis der Waarheid, en ter betragtinge van deszelfs Voorſchriften; indien wy eenige klaare en onderſcheidene bezeffinge hebben van de groote en gewigtige zaaken, die ten eenigen tyde voor ons gebeurd zyn; hoe zoude het dan mogelyk zyn dat het ons onverſchillig ware, of het zedelyk Koningryk van God, dat eeuwig Koningryk van Waarheid en Geregtigheid wierd uitgebreid, voortgeplant of bevestigd, of de oogmerken van God, in zyne zedelyke regeering over de waereld, door de kinderen der menſchen behoorlyk beantwoord wierden; of die moeijelyke en zwaare arbeid van de vermaarde Getuigen der Waarheid eenigzins vergolden wierd, of 'er zaad van wierd gezien, en of de waare kennis van God en zynen dienst bloeije en toeneeme over de geheele aarde, en de betragting van al wat Deugd genaamd kan worden algemeen zy. Neen! wy zouden hieromtrent niet onverſchillig kunnen wezen, en ingevolge hier van niet laauw genoeg om eenige weinige moeite te ontzien, om die gezegende voordeelen van Kennis en Deugd, zoo veel mogelyk, beſtendig en algemeen te maaken; maar veeleer op het ſterkst daar toe gedrongen worden, door de bedenking, hoe de volbrenging van onzen pligt in deezen ons doet beantwoorden aan die byzondere verpligtingen, welke op ons leggen,

die

die hier boven zyn opgeteld, als yver voor God en Godsdienst, achting voor de waare Dienaaren en Verkondigers van denzelven, en wat dies meer zy.

Dog ik zie dat ik reeds ongevoelig ben voortgeleid om myne Leezers te doen zien, dat de beweegredenen niet minder in getal en kragtig zyn, dan de gronden van verpligting zelve.

Immers, daar is in de Natuur niets beminnelyker dan de hoedanigheid van een waarlyk goed Mensch; een Mensch, wiens vermaakelyke bezigheid het is, alle menschen, tot welken hy eenige betrekking heeft, in het tegenwoordige leven genoegen te doen hebben, en, zoo veel in hem is, ook hun geluk in het toekoomende te bevorderen; andere hoedanigheden hebben hunne waarde, en verdienen, naar gelang van hunne meer of mindere nutheid, een behoorlyke maat van achting. —— Groote kennis en schranderheid moet noodwendig onze achting opwekken; groote daaden vervullen de menschen met verwondering, en doen iemand de algemeene toejuiching verwerven; maar van alle hoedanigheden is die der Goedwilligheid en Liefde de beminnelykste in zig zelve; verschaffende allerlei wenschelyke voordeelen, de wederkeerige liefde en gunst der menschen; en, zoo van eenige soort, het kan van deeze byzondere soort van liefde verzekerd worden, dat dezelve eene menigte van zonden zal bedekken, door onze medemenschen af te trekken van de paden des verderfs, en hun, zoo wel als ons zelven, meer en meer ter deugd te neigen, en ons op de beste wyze te verzekeren van de Goddelyke gunst in tyd en eeuwigheid.

Ja, in den gewoonen loop der dingen zoude de betragting van deezen pligt haare eigene belooning met zig brengen, door den wederkeerigen invloed, die dezelve ten voordeele der Maatschappye in 't algemeen, en van ons, onze huisgezinnen en kinderen in 't byzonder, hebben zoude. Wy zouden toch van hun, welken wy, door eene weldaad van dat gewigt, aan ons verpligt hadden, op goeden grond, eene meer ongeveinsde, hartelyke dienstvaardigheid en goedwillendheid mogen verwagten; en in deezen zin met den Apostel mogen vraagen: „ Indien wy „ hun het geestelyke gezaaid hebben, zal het eene groote „ zaake zyn, zoo wy het hunne, dat lichaamlyk is, maai„ jen?" Niet alleen dit, maar buiten en behalven dit tegenwoordig, dit wezenlyk voordeel, zouden wy ook nog billyk mogen verwagten, dat zy, welke onze Leerlingen een-

eertyds waren, het geſlacht, dat na ons zoude opſtaan, op hunne beurt, in de beginzelen van Waarheid en Deugd zouden onderwyzen en aanmoedigen; en dan, dan zoude nog eenmaal de aarde kunnen vol worden van de kennisſe des Heeren, gelyk de wateren den bodem der zee bedekken.

Eindelyk, laaten wy ons door de betragting van onzen pligt in dezen, die ſtreelende zelf- en ziels-voldoening tragten te verkrygen, welke ons ten allen tyde, en vooral ten geenen dage, zoo zeer zal te ſtade komen; wanneer wy, in de afgezonderde ſtonden van onzen leeftyd, ons zullen kunnen verheugen om het goede, voor de Maatſchappye hier beneden, door ons te weeg gebragt; met onze naauw verbondene medemenſchen, door de verlichting hunner verſtanden, en de hervorming hunner zeden, den weg te hebben aangeweezen, tot een genoeglyk verblyf in deeze en tot een vrolyke verwagting ter aanneeming in de gezegende Maatſchappye der gezaligden; wanneer wy de woorden; die myn geliefde en meermaals genoemde Schryver de Wysheid in den mond legt, de onze kunnen maaken, „ Ik deed de onderwyzingen lichten „ als de dageraad, en deed dezelve ſchynen tot in ver„ re landen; want ik goot leeringen uit gelyk een prophe„ tie, en liet dezelve na tot eeuwige geſlachten; zoo „ dat een ieder heeft gezien, dat ik niet voor my alleen „ heb gearbeid, maar voor alle de genen, die dezelve„ zoeken."

Laat ons nu daarentegen gemoedelyk overweegen, hoe hard het ons zoude vallen, wanneer wy, ten eenigen tyde by ons zelven neergezeten, zouden moeten denken, hoe veele zyn 'er, die ik kenne, welke door hunne onkunde en redenloosheid zullen verlooren gaan, die ik door de tusſchenkomst van myne onderwyzingen en vermaaningen had kunnen behouden; verlooren; en dat onherſtelbaar, voor eeuwig verlooren; verlooren ten aanzien der tweede waereld, en derzelver zaligheden! Zulk een denkbeeld zoude waarlyk ondraagelyk zyn.

Nog eens, welke kennis, bewustheid of aandoeningen, wy in die tweede waereld hebben zullen, is ons nog niet mogelyk te bepaalen; maar die bewustheid, welke wy nu hebben, daar geſteld zynde, hoe hartgrievend zoude het dan voor ons niet wezen, die medeſchepzelen in dat gedugte onheil daadlyk te beſchouwen? en welk een groote vermindering onzer eigene gelukzaligheid zoude dit gezigt

te

te wege brengen, indien het verzuimen en nalaatig zyn van onzen pligt in dezen niet maar onze eigene veroordeeling te wege bragt, en ons in die plaatſe der pyniging ſtelde, alwaar wy, niet ſlegts door beſchouwing, maar door daadlyk gevoel, dezelve rampzaligheid ondergingen!

Laat ons derhalven dit groot, dit wezenlyk gevaar zorgvuldig myden, en ons in tegendeel van onzen pligt in dezen getrouwelyk kwyten; dan zullen wy onze eigene natuure meer en meer verheffen en voltooien; die edele ingeſchaapen neiging tot Weldaadigheid, door oeffeningen, levend en kragtig maaken; en alzoo het innig en natuurlyk grondbeginzel van Gelukzaligheid aankweeken; 't geene eene onbeſefbaare blydſchap zal uitſtorten in de weldaadige Ziele; en ons zal voorbereiden tot dien bevestigden ſtaat van Gelukzaligheid, waar in de volkomene Liefde des Welgevallens voor altoos zal heerſchen; en wy ons met hun, die door onze tusſenkomst op de wegen der Waarheid en der Deugd zyn geleid, of te rug gebragt, zullen verblyden en verheugen, geduurende eene eindelooze eeuwigheid.

De zielroerende betuigingen, deswegens door de Schriften van den grooten Apostel der Heidenen verſpreid, zullen deeze Verhandeling gevoeglyk beſluiten kunnen.

„ Indien 'er dan eenige vertroostinge is in Christus; in-
„ dien 'er eenige troost is der liefde; indien 'er eenige
„ gemeenſchap is des geestes; indien 'er eenige innerlyke
„ beweegingen en ontfermingen zyn; zoo neemt acht op
„ elkanderen, tot opſcherpinge van liefde en van goede
„ werken, niet vertraagende, om naar de barmhartigheid,
„ die ons geſchied is door de openbaaringe der Waarheid,
„ ons zelven aangenaam te maaken by alle conſcientien der
„ menſchen, in de tegenwoordigheid van God, die het
„ geſlacht der menſchen uit eenen bloede heeft gemaakt,
„ om op den aardbodem te woonen, en hen allen geroe-
„ pen heeft tot eene hoope hunner beroepinge; zynde al-
„ le door éénen Geest tot één Lichaam gedoopt; en tot
„ éénen Geest gedrenkt; hebbende maar één Geloof, één
„ Doop, één Heer, één God en Vader van allen, die daar
„ is boven allen, en door en in ons allen. Want Hy, die
„ gezegd heeft, dat het licht uit de duisternis zoude ſchy-
„ nen, is de gene die in onze harten geſcheenen heeft, om
„ te geeven verlichtinge der kennisſe der heerlykheid Gods,
„ in het aangezigt van Jezus Christus, van welken wy
„ Dienaars geworden zyn, om elkander te leeren en te ver-
„ maanen alle dagen, zoo lang het heden genaamd word,

„ op dat niet in iemand kome een ongeloovig harte, *om af*
„ te wyken van den leevendigen God; en den genen, welke
„ door eenige misdaaden overvallen zyn geworden, te regt te
„ brengen met den geest der zagtmoedigheid, op dat niet
„ iemand onzer verhard worde door de verleidinge der
„ zonde; op ons zelven ziende, op dat ook wy niet ver-
„ zogt worden. Want ook wy waren eertyds onwys, on-
„ gehoorzaam, dwaalende, menigerleie begeerlykheden
„ en wellusten dienende. Dat dan een iegelyk van *ons*
„ zynen naasten behaage ten goede, tot ſtichtinge; niets
„ doende door twistinge of ydele eere; maar dat gevoe-
„ len in ons zynde, 't geen ook in Jezus Christus was,
„ die zig zelven heeft vernederd, en den menſchen is ge-
„ lyk geworden; geen broeder veragtende, voor wien Je-
„ zus Christus is geſtorven; gedagtig, dat in den beginne
„ het zwakke, het dwaaze en onedele der waereld, door
„ God wierd uitverkoren, om het machtige, wyze en
„ edele te beſchaamen.

„ Laat ons God bidden, dat het Woord des Heeren zy-
„ nen loop hebbe, en alomme, gelyk by ons, verheerlykt
„ worde; dat de God onzes Heeren Jezus Christus, de
„ Vader der heerlykheid, aan allen geeve den Geest der
„ Wysheid en der Openbaaringe in zyne Kennisſe: na-
„ mentlyk, verlichte oogen des verſtands, op dat zy moo-
„ gen weeten welke de hoope zy van zyne roepinge, en
„ welke de rykdom zy der heerlykheid van zyne erfenisſe
„ in de Heiligen, en welke de uitneemende grootte zyner
„ kracht zy aan hun, die gelooven, naar de werkinge der
„ ſterkte zyner macht; ten zelven tyde dankzeggende
„ voor veelen, over hunne gemeenſchap aan het Euange-
„ lium; en vertrouwende dat Hy, die in hun een goed
„ werk begonnen heeft, dat voleindigen zal tot op den
„ dag van Jezus Christus; op dat wy in alles ryk mogen
„ worden tot alle goeddaadigheid, welke door ons werken
„ zal dankzegginge tot God. Want de bediening van dee-
„ zen dienſt zal niet alleen vervullen het gebrek der Hei-
„ ligen, maar zal ook overvloedig zyn door veele dank-
„ zeggingen tot God, dewyl zy door de beproevinge dee-
„ zer bedieninge God verheerlyken zullen over de onder-
„ werping der belydenisſe onder het Euangelium van Chris-
„ tus, en over de goeddaadigheid der mededeelinge aan
„ hun, en aan allen."

G. V.

EENE

EENE WOND DER LONGE, MET VERSCHEURING VAN DE TUSSCHENRIBBIGE SLAGADER, DOOR EEN STEEK MET DE BAJONNET, IN WEINIG TYDS GENEEZEN.

Door den Heer NOLLESON den Zoon, oud Chirurgyn, *aide-major van de Legerplaatſen en Legers des Konings in Duitſchland, Meester Chirurgyn te Vitry-le Francois.*

DE Wonden der Longe, door ſnydende of ſteekende gereedſchappen gemaakt, zyn byna altyd doodlyk, zeggen de meeſte Schryvers, om dat dit ingewand in een geſtadige beweging is, welke de heeling der gekwetſte zelfſtandigheid belet. Ondertuſſchen, als dit werktuig alleen gekwetst wordt aan deszelfs onderſte gedeelte, of maar weinig aan de oppervlakte, welke zich aanbiedt, zo dat 'er de groote bloedvaten geen deel in hebben, gebeurt het dikwils dat deeze wonden niet gevaarlyk zyn, vermids dit ingewand zich vasthegt aan de wonde, of de natuur een vaardige heeling van de geſcheide deelen bevordert. De Waarneeming, welke ik zal melden, toont hier van een gelukkigen uitflag.

In den nagt van den 15 of 16 July 1761, kreeg een Soldaat van het Regiment *de Royal-deux-Ponts*, by een voorval, in een Ronduit, een ſteek met de bajonnet in de borst. Dit werktuig, welk van beneden naar boven, een weinig naar achteren van de regterzyde was aangevoerd, hadt de kwabbe der Longe getroffen, en, in zynen doorgang, de tusſchenribbige ſlagader van de vierde ribbe. De gekwetſte verloor terſtond veel bloed eer hy hulpe kreeg. Het eerſte verband werdt gedaan door een Chirurgyn van zyn Regiment, die, om het bloed te ſtuiten, een groote ſteek-wiek van plukzel, met geweld in de wonde indrukte. Hier door ſtondt de bloeding; maar de behandeling was ſtrydig met het gene hadt behooren te geſchieden. De gekwetſte, niets voelende dan eenige ſteeken in de borst, en gelovende dat hy wel verbonden was, begaf zich naar het eerſte dorp, een halve myl van het leger, waar de ſleep was van zyn Regiment; hier bleef hy het overige van den nagt, en een gedeelte van den volgenden dag, zonder dat hy naar eenige verdere hulpe omzag. Doch de zwaare en gevaarlyke toevallen, welken zich allengs openbaarden, noodzaak-

zaakten hem zich te doen overbrengen naar de plaatſe waar ik was om de gekwetſten te verbinden. By het onderzoek van den ſtaat, waar in hy was, bemerkte ik dat hy dikwils bloed opgaf, 't welk hoogrood was en ſchuimend; de Pols vond ik ras, geneepen en ſtuipagtig: hy hadt een droogen en moeilyken hoest; zyne ſtem was zwak, beevende en afgebroken; de borst was zeer geſpannen, en rondom de wonde door lugt onder de huid gezwollen; dikwils hadt hy eenige ligte koude zweetingen, en het zweet was lymagtig; de kortademigheid, welke met alle deeze toevallen verzeld ging, deedt my voor zyn leven vreezen. Myn eerſte werk was de ſteekwiek, welke de Chirurgyn in de wonde gepropt hadt, uit te haalen; hier op volgde uitlooping van veel bloed, ten deele zwart, ten deele rood en ſchuimend. Ik verwydde, hier op, ten eerſte, de wonde, om een vryen uitgang te geeven aan het geene buitengevaat, en op het Middenrif uitgeſtort lag; vervolgens bond ik de tusſchenribbige ſlagader, op de wyze van den Heer GERARD (*a*). Ik deed den Lyder zo liggen, dat de uitloop der uitgeſtorte vogten gemaklyk kon geſchieden; ik verbond de wonde met een drukdoek in Roozenhonig bevogtigd, en hier over een plaaster van *André de la Croix*. Rondom de wonde bevogtigde ik alles met Olie van Roozen en het Wond-water: de Lyder werdt negen maalen gelaaten in agtenveertig uuren. By elk verband kwam uit de wonde veel geronnen bloed, van een ſtinkende en onverdraaglyke reuk. Ik beſloot hierom eenige inſpuitingen in de borst te doen, van gelyk veel Wond- als Gerſten-water, en een weinig Roozenhonig. Met deeze behandeling, zeven dagen aangehouden, en tusſchenvoeging van nog twee aderlaatingen, klisteeren en wonddranken, welken inzonderheid pisdryvende waren (*b*), hadt ik het genoegen alle de toevallen te zien wyken: veertien dagen lang loosde hy veel pis; en zyne ver-

(*a*) Voyez les *Notes* de M. LAFAYE, ſur les *Operations de Chirurgie*, par DIONIS, pag. 425.

(*b*) Ik heb, in zulke omſtandigheden, altyd aangehouden op pisdryvende middelen, welken my van veel dienſt geweest zyn. Ik ben dit verpligt aan de leezing van het Werk van BELLOSTE, die door aanmerkingen, uit beſtendige ondervinding opgemaakt, heeft beweezen, dat de meeste vogten, op het Middenrif uitgeſtort, door pisdryvende middelen gemaklyk geloosd worden. Dit was ook de leere van FAB. ab AQUAPEND., in het eerſte Deel van zyn II. Boek, 42 Hoofdſt.

vermogens kwamen ſchielyk weerom. Ik hield aan met het verband tot den negenden dag van zyn ongeval, mids 'er alle voorzorge byvoegende, welke ik noodzaaklyk voor zynen ſtaat oordeelde. Ik kreeg vervolgens bevel om het zwervend Hospitaal met het voornaame te vereenigen. Voor myn vertrek liet ik den gekwetſten brengen naar *Caſſel*, waar hy in het Hospitaal *de Temple-neuf*, in vyftien of achttien dagen, volkomelyk herſteld werdt, na welken tyd hy wederom by zyn Regiment kwam, zonder eenig ongemak meer te voelen.

Men kan uit deeze Waarneeming verſcheide nutte gevolgen trekken voor de Praktyk, met opzicht op de ingebragte ſteek-wiek, welke men een voldoend middel hadt geacht om de bloeding van de tuſſchenribbige ſlagader te ſtuiten; maar de ligging van deeze ſlagader, in de ſleuve van het binnenſte en onderſte gedeelte van de rib ſtoot die gedagte omver; zy kan op zulk eene maniere niet gedrukt worden. In de daad, men weet dat het binden, het Tourniquet van BELLOCQ, en het werktuig van LOTTERY (*c*), de eenige middelen zyn, welken de Heelkunde aan de hand geeft, en waar van men een verkiezen moet om de bloeding van zulk een vat te ſtuiten, inzonderheid als het dwers afgeſneeden is; want in een ander geval als de ſlagader, door het werktuig, waar mede de kwetzing is geſchied, verſcheurd is, om dat het ſtomp was, of uit eenige andere oorzaak, zullen de binding en andere middelen onnut voorkoomen: want in zulke gevallen geſchiedt altyd, door de werking der zenuw-draaden, eene ſamentrekking van de langwerpige ſpiervezelen der ſlagader, welke de rondloopende ook ſamentrekt of moet ſamentrekken, en toeknyping van het vat veroorzaaken; hier op ontſtaat dan een bloed-prop, welke een dam maakt tegen het uitloopende bloed. De Heer MORAND bewyst deeze werking der natuure in zyne *Reflexions ſur l'Arrangement des Membres* (*d*). De leering van deezen beroemden Heelmeester ſchynt, in zulke gevallen, alle middelen om het bloed te ſtelpen te veroordeelen, voor zo veel hy bewyst dat de natuur alleen hier toe in ſtaat is. Na dit verſlag zou men konnen beſluiten dat onze gekwetſte eene verſcheuring van de ſlagader heeft gehad: en dan is de ſteek-wiek, welke in de wonde gebragt was, niet geweest een beletzel om den aandrang van

(*c*) *Memoires de l'Acad. de Chir.* IIe. Vol.
(*d*) Ibid. p. 86 & 87.

van het ſlagaderlyk bloed tegen te houden, maar de oorzaak welke gelegenheid gaf tot alle de toevallen, welken de inkrimping van het vat belet hebben, door nieuwe bloedingen te doen ontſtaan, na dat een bloed-prop was gemaakt, waar aan de ſteek-wiek door eenige vezelen was vastgeraakt; zo dat dit nieuw toeval de binding van de ſlagader noodzaaklyk maakte, welke, waarſchynlyk, by den eerſten tyd der kwetzing onnodig zou zyn geweest.

EENE WOND VAN DE MAAG, DOOR DE PELTERS-HEGTING GENEEZEN.

Door DEN ZELFDEN.

ALle wonden der Maage, door ſnydende, ſteekende of ſcheurende werktuigen gemaakt, zyn van de Ouden doodlyk geoordeeld. Dit was, buiten twyfel, de reden, waarom zy dezelven byna eeniglyk aan de werking der natuure overgaven (*a*). Doch deeze leerwyze is, in 't gevolg, door de ondervinding verbeterd; en de Akademie der Heelkunde heeft haare ontdekkingen aangaande de geneezing van zodanige wonden openbaar gemaakt. Zy ſtelt zelfs voor eene inſnyding in de Maag te doen, om 'er vreemde lichaamen uit te haalen, welken op geen andere wyze kunnen geloosd worden, en raadt dan de Pelters-hegting te doen, gelyk in alle wonden van dit ingewand, door ſnydende werktuigen gemaakt; mids datze niet zyn in deszelfs bovenſten mond, de groote of kleine bogt; want dan zou de uitſlag twyfelagtig zyn. Deeze leere wordt ondersteund door gezag en menigvuldige voorbeelden, welken niet betwist kunnen worden (*b*). De Waarneeming welke ik zal opgeeven, en alle welken de hospitaalen van de legers des Konings hebben verſchaft, dienen mede om de mogelykheid der geneezing van zodanige wonden te bewyzen.

Een

(*a*) F. ab AQUAP. raadt, in het I Deel van het II Boek, 47 Hoofdſt. in zulke omſtandigheden, alleen inwendige ſamentrekkende en verzagtende middelen, verſterkende ſmeeringen, en ſteekwieken met dragt-middelen beſtreeken, enz. zonder eenig handwerk.

(*b*) *Memoires de l'Acad. Chir.* Tom. I. pag. 549 & ſuivantes.

Een Soldaat, *Rumph* genaamd, van een gezonde geſteldheid, vogt tegen een van zyne makkers, in January 1758. *Rumph* kreeg een ſteek met den ſabel, welke drie vingeren breed, ſnydend, en aan het uiteinde omgekromd was. De wond ging ſchuin door den linker boyenbuik, een en een halven duim van het zwaardwyze kraakbeen; ging door, en was drie vingeren breedte lang, en de Maag was in haar voorſte en middenſte gedeelte doorboord, met eene wonde van twee duimen lengte. De gekwetſte werdt terſtond naar het Hospitaal van Ham, een klein ſteedje in Westphalen, gebragt. De Heer SUART, die het opzicht hadt over dat Hospitaal, onpaslyk zynde, verzogt my zynen dienst waar te neemen. Ik vond den gekwetſten in een byna wanhoopigen ſtaat. Hy braakte geſtadig, en gaf alle oogenblik het voedzel welk hy genomen hadt, wederom over, met bloed gemengd. Hier by kwamen Hik, Flaauwten en koude der Ledemaaten; de buik zwol, en 'er kwamen geen natuurlyke ontlastingen. Nu ſtonden zyne oogen glinſterende, en dan diep ingezonken en ſtervende. De wond van de Maag liet een grysagtige ſtoffe van voedzel uitloopen, met bloed gemengd, en van een bitteren ſmaak. Alle deeze toevallen maakten my verlegen, inzonderheid toen Ik de Spreuk van HIPPOCRATES bedagt, *Sect.* VII. *Aphor.* 3. *By braaking zyn Hik en roode Oogen kwaad.* Maar, dewyl Ik in de Verhandelingen van de *Academie de Chirurgie*, een geval geleezen hadt, van eene kwetzing, aan deeze vry gelyk, door den Heer CARTERAT medegedeeld, en door de Pelters hegting geneezen, ſchikte ik my om mynen gewondden te geneezen. Om dit wel uit te voeren, verwydde ik de wonde der bekleedzelen, zo veel als ik dagt nodig te wezen, om het gekwetſte deel der Maage te gemaklyker te kunnen aangrypen. Ik wiesch de wonde met wat warmen wyn, en deedt de hegting, vervolgens de Buik-hegting, geholpen door den Heer DELBLANK, thans Heelmeester van het Hospitaal, een bekwaam man. De gekwetſte werdt in drie dagen negenmaal adergelaaten. Ik deed hem zuiverende, balſemagtige en wond-middelen gebruiken, en zagte klisteeren zetten. Soupe werdt hem gegeeven by een lepelvol, en om de twee uuren, geduurende de drie eerſte dagen, terwyl hy de koorts hadt. Langzamerhand gaf ik wat meer vryheid, naar dat de omſtandigheden zulks toelieten. Ik liet over den geheelen buik doeken leggen, in olie van Roozen en Wondwater bevogtigd. De wond werdt verbonden met den balſem *du Commandeur* en van *Arceus*; zo dat de draaden ſich,

den

den agtſten dag gemaklyk lieten uithaalen. De wonde der bekleedzelen ſchikte zich ter geneezing; en de Lyder kreeg, in korten tyd, de werkingen der Maage weerom, en nam zynen dienst in het Regiment wederom waar, zonder eenig ongemak van zyn toeval overgehouden te hebben, volgens het berigt van den Heer WINTER, Chirurgyn van dat lichaam der troepen.

AANMERKINGEN OVER ONVERBRANDBAAR HOUT UIT ANDALOUSIE GEKOMEN.

Aan de Heeren Uitgeevers der Nieuwe Vaderlandſche Letteroefeningen.

MYNE HEEREN.

„ BY het leezen der Proeve, *dat Hout met zout doortrokken, niet ontvlambaar is*, door den Heere J. FAGOT (*), in een uwer voorgaande Stukjes, ſchoot my te „ binnen, in de *Bibliotheque Choiſie* van den Heer LE CLERC (†), een vry breed berigt gevonden te hebben, „ wegens Hout dat geheel geen vlam vatte, noch in 't vuur „ verteerde, ik zogt het na, herlas het zelve, beſloot 'er „ eene Vertaaling van te vervaardigen, en die aan UL. te „ zenden, veronderſtellende, dat dit, den Nederduitſchen „ Leezeren geheel onbekend zynde, den Liefhebberen „ van zeldzaame verſchynzelen in de Natuur onder hun, „ wel zou gevallen deeze merkwaardige byzonderheid in „ uw *Mengelwerk* aan te treffen; te meer daar deeze gepaard gaat met de opheldering van een plaats uit VITRUVIUS, en ſtrekt tot een kragtig bewys hoe de nauwkeurige naſpeuring der Natuure dient, om de Geſchiedenisſen wel te verſtaan, en den Geſchiedſchryver in 't vermelden van vreemde gevallen, die in den eerſten opſlage onaanneemelyk zyn, te regtvaardigen, en verdere „ nutte aanmerkingen bevat. —— Doch waar toe een Inleiding voor dit kleine ſtuksken? ziet hier 't zelve, en „ plaatst het, zulks waardig keurende, in uwe Mengelſtoffen": Ik zal niet in gebreke blyven, om, zulks geſchiedende, de verdere aanmerkingen van dien Heer, vervolgens mede te deelen, terwyl ik my teken

Myne Heeren! UL. Begunſtiger

L. S.

't Is

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* VI Deel, *Mengelw.* bladz. 218.

(†) *Bibliotheque Choiſie*, Tom. XII. p. 57.

't Is eenige jaaren geleden dat een Apothecar te *Seville*, hout behoevende, eenige takkebosſen kogt van een man, die dezelven in een nabuurig bosch gehakt hadt. Onder dit hout vondt men ſtukken, welke, nevens andere in de ſtookplaats gelegd, terwyl de overige verteerden, ſteeds heel bleeven, ſchoon ze te midden van de hevigſte vlammen in geſtooken en gloeiend wierden, als koolen. Wanneer de Apothecar deeze byzonderheid des houts ontdekte, gaf hy des berigt aan veele perſoonen, en deelde 'er ſtukjes van mede aan verſcheide Liefhebberen. Men kon niet raaden welk hout het ware, noch in het bosch de plaats vinden waar 't gehakt mogt weezen. De Heer DE BARY, eertyds *Conſul* der *Hollanderen* te *Seville*, hadt 'er eenige ſtukjes van, die hy, by zyne te rugkomſte uit *Spanje*, hier ter ſtede bragt. Hy bewees my de gunſte van my 'er een weinig van mede te deelen om 'er proeven op te doen, my daarenboven iemand te *Geneve* aanwyzende, die toen te *Seville* geweest was, en 'er ook van medegenomen hadt. Ik deed 'er hem om verzoeken, en ontving een ſtukje, op 't welke ik de proeven deed, die my de volgende uitwerkingen toonden.

Voor 1, merkte ik op, dat het onmogelyk is dit hout te doen branden of door de vlam te verteeren, hoe ſterk het vuur ook zy 't geen men ſtookt, als by voorbeeld, wanneer men 't op een brandende kool liggende met een' blaasbalg blies, om 't geheel door de vlam te omringen: of verſcheide uuren hieldt in een ſmeltkroes, en 't vuur zo ſterk maakte als om zilver te ſmelten, 't werd alleen rood, zonder te ontbranden, of te ſmelten, of in houtskool, of in kalk te veranderen.

Ten 2den plaatſte men 't zelve in het brandpunt van een brand-ſpiegel, die in een oogenblik yzer en ſteen doet ſmelten. Hier onderging dit hout geene andere verandering, dan dat het een ſoort van deeg of papagtig werd.

Ten 3den verminderde het niet van gewigt, naa verſcheide uuren in 't vuur geweest te zyn, wanneer 'er geen ſtukjes af morſelden; 't behieldt ook dezelfde kleur, en vertoonde zich als te vooren.

Ten 4den. Indien men 't in het water wierp, ging het terſtond zinken, ſchoon 't zo dun als mogelyk gemaakt was, op dat het te gemaklyker zou kunnen dryven.

Ten 5den. Dit hout laat zich gemaklyk ſnyden, en ſplyt zelve zonder moeite van een, boven al wanneer het verſcheide maalen in 't vuur geweest is. Men kan dit ontdek-

ken, door 't zelve te kauwen. De ſchors is roodagtig, en 't heeft van binnen dezelfde kleur. Men ziet, 't zelve doorſnydende, de draaden, gelyk in alle andere ſoorten van hout, en men kan in geenen deele twyfelen of het is weezenlyk hout.

Ziet daar de eigenſchappen die men ontdekt en waargenomen heeft. Indien iemand, een goeden voorraad van dit hout bezat, zou hy 'er nog andere proeven mede kunnen doen, die ik niet begeerde in 't werk te ſtellen, om, 't geen ik had, te bewaaren. — Wanneer ik die verwonderenswaardige uitwerkzels beſchouwde, ſchoot my te binnen ergens geleezen te hebben, dat de *Romeinſche* Soldaaten eens te vergeefsch ondernomen hadden een houten Toren door 't vuur te vernielen. Doch de naam van het Hout als mede van den Schryver, die deeze geſchiedenis verhaalt, my niet te binnen ſchietende, kon ik toen dit ſtuk niet nader onderzoeken. Dan naderhand, iets anders in VITRUVIUS naziende, viel myn oog op de vergeetene plaats; en daar ik bemerk dat mannen van bekwaamheid dien Schryver hebben willen wederleggen, zal ik zyne woorden bybrengen, als mede 't geen anderen naa hem daar van gezegd hebben, met de tegenwerpingen 'er op ter baane gebragt. Het zal dienen om ons te leeren, dat men omtrent zaaken, die gezegd worden gebeurd te zyn, en waar van men geene ondervinding heeft, zeer omzigtig en agterlyk in het ontkennen moet weezen. VITRUVIUS van Hout ſpreekende, dat zeer lang kan duuren zonder te verderven, laat zich dus hooren (*). „ De *Larix* is niet bekend dan den gee-

„ nen,

(*) VITRUVIUS *Lib. II. Cap.* 9. Larix vero, qui non est notus, niſi his municipibus, qui ſunt circa ripam fluminis Padi & littora maris Adriatici, non ſolum ob ſucci vehementem amaritatem ab carie, aut a tinea non nocetur, ſed etiam flammam ex igni non recipit, nec ipſe potest ſe ardere, niſi (uti ſaxum in fornace ad calcem coquendam) aliis lignis uratur; nec tamen tunc flammam recipit, nec carbonem remittit, ſed longo ſpatio tarde comburitur, quod est minima ignis & aëris e principiis temperatura. Humore autem & terreno est materia ſpiſſe ſolidata, & non habens ſpatia foraminum, qua poſſit ignis penetrare, rejicitque ejus vim, nec patitur ab eo ſibi cito noceri, propterque pondus ab aqua non ſuſtinetur, ſed cum portatur aut in navibus, aut ſupra abiegnas rates collocatur. Ea autem materies quemadmodum ſit inventa est cauſa cognoscere. Divus Cæſar, cum exercitum habuiſſet circa Alpes, impetraviſſetque municipiis præſtare commiatus, ibi-

„ tien, die naby de rivier de *Po* en de oevers van de *A-*
„ *driatiſche Zee* woonen, dit Hout wordt, door de bitter-
„ heid van 't zap, niet alleen van verrotting en den hout-
„ worm bevryd, maar het ontvlamt ook niet, en kan niet
„ branden, of men moet ander Hout daar toe gebruiken,
„ (gelyk men dus in de kalk-ovens de ſteenen tot kalk
„ brandt), en dan zelf geeft het geen vlam, noch levert
„ koolen uit, maar verteert zeer langzaam: dewyl de deel-
„ tjes waar van het zamengeſteld is weinig lugts en vuurs,
„ in zich vervatten; 't is eene ſtoffe zamengeſteld uit water
„ en verdikte aarde, die geene openingen heeft waar het
„ vuur door kan gaan, het wederſtaat de kragt daar van
„ en laat zich niet beſchadigen dan door lang van brand-
„ ſtoffe omringd te weezen; 't is zo zwaar dat het op 't
„ wa-

ibique eſſet castellum munitum, quod vocabatur Larignum; tunc qui in eo fuerunt, naturali munitioni confiſi, noluerunt imperio parere. Itaque Imperator copias jusſit admoveri. Erat autem, ante ejus castelli portam, turris ex hac materia alternis trabibus transverſis (uti pyra) inter ſe compoſita alte, ut poſſet de ſummo ſudibus & lapidibus accedentes repellere; tunc vero cum animadverſum est alia eos tela, præter ſudes, non habere, neque poſſe longius a muro, propter pondus jaculari, imperatum est fasciculos e virgis alligatos & faces ardentes ad eam munitionem accedentes mittere. Itaque celeriter milites congeſſerunt. Postquam flamma circa illam materiam virgas comprehendiſſet ad cœlum ſublata, fecit opinionem, uti videretur jam tota moles concidiſſe. Cum autem ea per ſe exſtincta eſſet & requieta, turrisque intacta apparuiſſet, admirans Cæſar jusſit extra telorum misſionem eas circumvallari. Itaque timore coacti oppidani, cum ſe dediſſent, quæſitum unde eſſent ea ligna, quæ ab igni non læderentur. Tunc ei demonſtraverunt eas arbores, quarum in his locis maximæ ſunt copiæ, & ideo id castellum Larignum, item materies Larigna est appellata. Hæc autem per Padum Ravennam deportatur in coloniam Fanestri, Piſauri, Anconæ, reliquisque, quæ ſunt in ea regione, municipiis præbetur; cujus materiei, ſi eſſet facultas adportationibus ad Urbem, maximæ haberentur in ædificiis utilitates: &, ſi non in omnibus, certe tabulæ in ſubgrundiis circum inſulas ſi eſſent ex ea collocatæ, ab trajectionibus incendiorum ædificia periculo liberarentur, quod eæ nec flammam, nec carbonem poſſunt recipere, nec facere per ſe. Sunt autem eæ arbores foliis ſimilibus pini, materies earum prolixa, tractabilis ad intestinum opus, non minus quam ſapineæ: habetque reſinam liquidam, mellis Attici colore, quæ etiam medetur Phthiſicis.

„ water niet kan dryven, weshalven men het vervoerende
„ in vaartuigen laadt of op dennen-vlotten ſchikt. Wee-
„ tenswaardig zeker is de gelegenheid, by welke men dit
„ Hout heeft leeren kennen. JULIUS CÆSAR, met zyne
„ krygsmagt by 't *Alpiſche Gebergte* zynde, gaf bevel aan
„ de rondsom liggende ſteden om hem den noodigen voor-
„ raad te verſchaffen; aldaar was een kasteel, *Larignum*
„ geheeten, welks ingezetenen, op de natuurlyke ſterkte
„ van die plaats vertrouwende, weigerden aan het gegee-
„ vene bevel te gehoorzaamen. CÆSAR beveelt zyn leger
„ aan te rukken. Voor den ingang van 't gemelde kasteel
„ was een toren van dit Hout gemaakt, beſtaande uit
„ balken, die op elkander lagen, als een houtmyt, tot
„ eene zeer aanmerklyke hoogte, zo dat men van daar met
„ ſtokken en ſteenen de aanvallers kon verdryven. Wan-
„ neer men ontdekte, dat de belegerden geene andere wa-
„ pens hadden, dan ſtukken houts, die zy wegens derzel-
„ ver zwaarte op geenen grooten afſtand konden werpen,
„ werd 'er last gegeeven om takkebosſchen van dun hout
„ te maaken, en met brandende fakkelen dit gevaarte te
„ naderen. De Krygsknegten volbragten dit bevel terſtond,
„ en de brand, in de takkebosſchen geraakt zynde, gaf een
„ vlam, die als ten hemel reikte, waar op men dagt dat de
„ toren reeds gevallen ware. Doch als dit vuur verteerd
„ was, zag men het gevaarte nog in zyn geheel. CESAR,
„ hier over verbaasd, gaf last om het kasteel te omſchan-
„ ſen op dien afſtand dat men zich buiten 't bereik der py-
„ len vondt. Wanneer de inwoonders, door vreeze gedron-
„ gen, zich overgegeeven hadden, vroeg men hun van waar
„ zy dit Hout hadden, 't geen door het vuur niet beſcha-
„ digd werd, waar op zy de *Larix* die daar in groote me-
„ nigte groeide, aanweezen, en uit hoofde van dit Hout
„ droeg ook dit Kasteel den naam van *Larignum*. Men voert
„ dit Hout langs de *Po* na *Ravenna*, *Fano*, *Peſaro*, *Ancona*,
„ en andere Steden in de nabuurſchap liggende. Kon men
„ 't ook te *Rome* krygen, men zou met veel nuts in het
„ bouwen zich daar van kunnen bedienen. Was het tot
„ alles niet even bekwaam, men zou ten minſten 'er de
„ planken van kunnen maaken, die tot overſteekzels van
„ het dak dienen, en 'er ook de kleindere huisjes, die
„ rondsom een huis, dat op zich zelve ſtaat, op 't zelfde
„ plein gebouwd worden, mede kunnen dekken: dit im-
„ mers zou het voortſlaan van den brand van 't een in 't
„ ander beletten: want deeze planken branden noch glim-

„ men

„ men aan. De bladeren van de *Larix* zyn gelyk aan die „ van den *Pynboom*, zy heeft een' langen ſtam, laat zich „ gemaklyk bearbeiden, en is niet min bekwaam tot ſchryn„ werk dan de Dennenboom: zy geeft een vloeiend hars „ uit van kleur als *Attiſche* honig, die goed is voor teering„ agtige menſchen".

PHILANDER zegt, in zyne aanmerkingen over deeze plaats, dat hy, te *Venetie* zynde, de proef van de *Larix* heeft genomen in tegenwoordigheid van den Cardinaal D'ARMAGNAC; doch dat de *Larix* wel brandde, ſchoon dat Hout een afkeer van de vlam ſcheen te hebben, en die te willen verdryven. Hy voegt 'er nevens dat P. A. MATTHIOLUS verklaart, hoe men, in eene vallei van 't Landſchap *Trente*, de *Vallei der Zonne* geheeten, en in de andere valleien van 't Landſchap *Breſſa*, zeer algemeen de koolen van de *Larix* gebruikt in de ſmederyen. Doch ongetwyfeld ſchuilt 'er eene dubbelzinnigheid in den naam van *Larix*, dien men geeft aan een Hout geheel verſchillende van het onverbrandbaare hout of de *Larix*, van welke VITRUVIUS ſpreekt, en ik een ſtukje in handen gehad heb: want voorzeker dit werd niet tot kool.

PLINIUS verzekert dit zo wel als VITRUVIUS, wanneer hy in zyne *Natuurlyke Hiſtorie*, van harsagtige boomen ſpreekende, zegt, dat zy allen kool uitleveren, „ uitgeno„ men de *Larix*, die niet brandt, noch tot kool wordt, „ maar even als ſteen door het vuur verteert (*). Dezelfde PLINIUS ſchynt egter van meening dat de *Larix* vuur vat, wanneer zy bedorven is (†), en weder dat zy, als de worzels afgebrand zyn, niet weder uitſchiet (‡). Doch SALMASIUS (§) heeft opgemerkt dat PLINIUS den naam van *Larix* geeft aan dien boom, welken THEOPHRASTUS in de Hiſtorie der Planten (§§) πεύκην noemt, 't geen men doorgaans *Picea* of *Pekboom* vertaalt, en van anderen *Pyn-* of *Dennenboom* wordt overgezet, en dus kan de dubbelzinnigheid des naams oorzaak geweest zyn van dit verſchil by PLINIUS, by wien het woord *Larix* zo twyffelzinnig kan weezen als πεύκη. Va-

(*) PLINIUS *Hiſt. Nat. Lib.* XVI. Cap. 10. excepta Larice, quæ nec ardens, nec carbonem facit, nec alio modo ignis vi conſumitur, quam lapides.

(†) Laricis morbus eſt, ut tæda fiat. *Id. Ibid.*

(‡) Larix, uſtis radicibus, non repullulat. *Id. Ibid.*

(§) *In Solinum* p. 357. a *Ed. Ultr.*

(§§) *Lib. III. Cap.* 10.

Vader HARDUINUS vermoedt, in zyne aantekeningen op PLINIUS, dat dit een valschheid is, waar aan men te ligt geloof geslagen heeft, dewyl 'er geene boomen brandbaarder zyn dan harsagtige, onder welken de *Larix* moet geteld worden. Ten minsten, voegt hy 'er nevens, de *Lorkenboom*, dien de Geleerden denken, dat dezelfde is met de *Larix*, heeft die eigenschap niet; want men gebruikt in Smeederyen gaerne de Koolen van *Lorkenboomen*. Hy heeft, wat den *Lorkenboom* betreft, gelyk; en, indien de ondervinding my het tegendeel niet leerde, zou ik niet kunnen gelooven dat Hout, gelyk men de *Larix* beschryft, niet aan brand ging.

PALLADIUS zegt, naa VITRUVIUS (*) „ de *Larix* is zeer „ nuttig, want indien men 'er planken van voegt onder de „ dakregels, en ze schikt vooraan en aan 't einde der da„ ken, komt men daar door den brand voor, doordien zy „ geen vlam vatten of in koolen geraaken."

Men ziet uit deeze getuigenissen dat VITRUVIUS de eenigste niet is onder de Ouden, die de onbrandbaarheid van de *Larix* geloofd heeft. Ik zou niet durven bepaalen dat PLINIUS en PALLADIUS het door eige ondervinding wisten, of die van geloofwaardige persoonen. Misschien hebben zy, zonder nader onderzoek, VITRUVIUS maar uitgeschreeven; doch men mag gelooven dat deeze zaak in *Italie* genoeg bekend was, naardemaal zy geene zwaarigheid gemaakt hebben om het voor vast ter neder te stellen, als een stuk waar over geen twyfel viel.

Ondertusschen hebben onze hedendaagsche Plantkundigen, misleid door de dubbelzinnigheid der naamen, of door eene verkeerde vertaaling van het woord *Larix*, de waarheid van 't geen gemelde Schryvers aanteekenen, ontkend. J. DALECHAMP zegt (†) dat de boom, in 't Latyn *Larix* of *Larex* geheeten, in 't Fransch den naam van *Lorkenboom* (*Meleze*) draagt, waar op hy den boom, dus van de *Fransche* genoemd, beschryft, en de voorgedagte plaatsen uit VITRUVIUS en PLINIUS aanhaalt, 'er deeze aanmerkingen byvoegende: „ Rede en ondervinding toonen dat „ dit valsch is; want daar alle Schryvers, ja PLINIUS en „ VI-

(*) PALLADIUS *Lib.* XI. *Cap.* 15. Larix utilissima, ex qua si tabulas suffigas tegulis in fronte atque extremitate tectorum, præsidium contra incendia contulisti, neque enim flammam recipiunt aut carbones creare possunt.

(†) *Hist. de Plantes*, Liv. I. C. 14.

„ VITRUVIUS niet uitgezonderd, met eenpaarige ſtemmen
„ getuigen, dat de *Lorkenboom* een vloeibaar hars uitle-
„ vert, dat vet en ligtbrandbaar is, meer of min als *Joo-*
„ *denlym*, wie zal dan willen gelooven dat een vet en hars-
„ agtig hout geen vlam vat, terwyl men zelfs ziet dat ſteen-
„ nen, die anderszins van natuure niet branden, wanneer
„ zy met *Joodenlym* vervuld zyn, als hout branden, ge-
„ duurig vlam geevende tot datze in asch verteerd zyn
„ enz. Daarenboven, indien de *Lorkenboom* niet brandde,
„ of koolen gaf, zouden de inwoonders van het *Trentiſche*
„ *gebergte*, en bovenal die de *vallei der Zonne* bewoonen,
„ er zeer ſlegt aan zyn, vermits zy tot hun yzerſmelten
„ eene groote menigte koolen van *Lorkenboomen* hout ge-
„ bruiken; en de ervaarendſten in dat werk getuigen, dat
„ geen kool in zo korten tyd het yzer doet ſmelten, als die
„ van 't gemelde hout", enz.

Doch (1) veronderſtelt DALECHAMP, zonder bewyzen op te geeven dat de *Larix* van VITRUVIUS, PLINIUS en PALLADIUS, dezelfde boom is als de *Lorkenboom* hem bekend, waar in hy zich bedriegt. (2) Dit veronderſteld zynde, redenkavelt hy zonder kragt tegen deeze Schryvers, als of zy tegen de ondervinding ſpraaken, die in tegendeel aan hunne zyde is; gelyk ik gezien heb aan het Hout, 't welk ik bezit, en gelyk verſcheide andere perſoonen, die het nevens my gezien hebben, getuigen kunnen, en ik toonen kan aan allen die aan deeze onverbrandbaarheid twyfelen. (3) Wat het hars van de *Larix* aanbelangt, hier kan ik door ondervinding niets van zeggen; dewyl ik maar een klein ſtukje bezit dat droog is. (4) De bedenkingen van DALECHAMP, over 't gebruik van den *Lorkenboom* in het Gebergte van *Trente*, hebben geen klem, dewyl zy veronderſtellen, dat dit het zelfde hout is waar van VITRUVIUS ſpreekt.

Betreffende de geſchiedenis, welke die Schryver van den onverbrandbaaren Toren by 't Kasteel *Larignum*, verhaalt, geeft DALECHAMP deeze oplosſing: „ Men moet denken
„ dat dit niet is toegekomen doordien het hout van den
„ *Lorkenboom* onbrandbaar is, maar dewyl het door wind,
„ ſneeuw, koude en andere ongemakken, in een lang ver-
„ loop van tyd uitgeſtaan, verhard was, gelyk men op 't
„ *Alpiſche Gebergte* deeze veranderingen van weer geduurig
„ heeft: door langheid van tyd dan was het vette gedeelte
„ verteerd en het hout als ſteen geworden; en dit was
„ oorzaak dat het niet ontvlamde door de takkebosſchen

„ en fakkelen: terwyl men daar benevens in aanmerkinge
„ moet neemen hoe heel hout, dat hard en vast is, niet
„ gemaklyk vuur vat in den aanvang, 't geen zo veel te
„ meer ſtand grypt omtrent het hout van *Lorkenboomen*,
„ als zynde vaster en harder dan dat van alle andere."
Doch dit alles is van geen gewigt, voor eerſt, om dat harsagtige houten, als dat van *Pyn- Dennen-* en *Sparrenboomen*, droog veel beter dan groen branden, dewyl in den laatstgemelden ſtaat, ſchoon 'er dan het meeste hars in zitte, dit vermengd is met een wateragtig vogt; ten tweeden, om dat ik het tegendeel zie in het Hout dat ik heb, 't geen niet zeer hard is, gelyk DALECHAMP veronderſtelt.

Hy merkt ook aan, dat PLINIUS zichzelven tegenſpreekt, om dat hy veronderſtelt, dat overal, waar het woord *Larix* by dien Schryver voorkomt, den *Lorkenboom* gemeend wordt; terwyl by PLINIUS *Larix* zomtyds dient om dien boom aan te duiden, die de Grieken πίτυς noemen, die DALECHAMP voor den *Pynboom* houdt, en ook zulks toont in het *XII Hoofdſt.*

Men kan hier uit een' grondregel van zeer groot aanbelang in het onderzoek der waarheid afleiden; te weeten dat men in ſtukken, waar van daaden worden bygebragt, niets moet ontkennen, dan 't geen of duidelyk zichzelven wederſpreekt, of ſteunt op een getuigenis, dat merktekenen van leugen draagt. Anderszins loochent men dikwyls dat ſlag van zaaken, of gelooft ze, naar maate dezelve overeenſtemmen met de kundigheden of de ondervinding, die men heeft.

De voorbeelden van verſcheide Geleerden, die geloofd hebben, dat 'er geen onverbrandbaar Hout was, om dat zy het niet gezien hadden, en 't hun onbeſtaanbaar toeſcheen met de denkbeelden, die zy vormden over de natuur van harsagtige boomen, die voorbeelden, zeg ik, ſtrekken tot een onbetwistbaar bewys van dit gezegde. Doch naar maate de kundigheden vermeerderen en de ondervinding zich verder uitſtrekt, worden veele zaaken, die in den beginne niet waarſchynlyk ſcheenen, zodanig, 't Geen ik gezegd heb van het onverbrandbaar Hout, doet my overhellen om te gelooven dat 'er niet alleen een ſteen is, zamengeſteld uit draaden, waar van men een weefzel maakt, dat niet brandt, maar ook dat 'er eene onverbrandbaare Plant is, die men *onbrandbaar Vlas* (*) noemt, dewyl het niet verteert wanneer men 'er de pitten van een lamp van maakt, en, van olie voorzien, altoos blyft branden.

PLU-

(*) *Lin asbeste.*

PLUTARCHUS getuigt het eerſte in zyn Boek over het ophouden der Godſpraaken (*), met deeze woorden: „'t Is „ nog niet lang geleeden dat de Rots van *Carystos* opge„houden heeft draaden van zagte ſteenen voorttebrengen, „die men kan ſpinnen: want ik geloof dat eenigen van u „ſervetten en hoofddoeken gezien hebben, van daar ge„komen, die niet verbrandden, maar die, door 't gebrui„ken vuil geworden, wit en blinkend uit het vuur kwa„men. Dit is tegenwoordig niet meer voorhanden, en „naauwlyks vindt men eenige draadjes in de Mynen." Ik heb kleine geweefde ſtukjes van iets dergelyks gezien, doch nimmer de ſteenen, waar uit men de draaden haalde.

PLINIUS verzekert ons het zelfde van eene Plant. „Men „heeft (luiden zyne woorden) een ſoort van Vlas gevon„den, 't geen door 't vuur niet verteert. Men noemt het „*Leevendig* (†), en wy hebben gezien dat ſervetten, daar „van gemaakt, op 't vuur gelegd, ſchoonder en zuiver„der 'er uitkwamen dan menze met water zou hebben „kunnen waſſchen. Men ſtelt 'er de lykhembden der Ko„ningen van toe, om daar door de asch hunner licha„men van die der anderen afgezonderd te houden. Dit „Vlas groeit in de Woestyne van *Indie*, door de zonne als „verbrand, waar geen regen valt, en onder de gruwzaame „ſerpenten. 't Is daar door als gewoon in den brand te „leeven, het wordt ſchaars gevonden; men kan 't niet „gemaklyk bewerken, uit hoofde van de kortheid; ver„der is de kleur rood, en wordt door 't vuur helderder. „Wanneer men 't gevonden heeft ſtaat het in waarde gelyk „met de ſchoonſte paerlen. 't Wordt van de Grieken „Ἀσβεστον (*onbrandbaar*) geheeten, een naam van de hoeda„nigheid ontleend."

't Is niet meer nodig naar de *Indien* te gaan om dergelyk eene Plant te vinden, indien men geloof geeft aan 't geen de Heer POMET zegt in zyne *Hiſtorie der Drogeryen*, waar hy ſpreekt van eene *onbrandbaare Plant*, die omtrent twee voeten hoog is, met een' zilverkleurigen ſteel, welker bladen naar die van netelen gelyken, donker van boven en bleek van onderen, en die groeit in de vallei van *Campan* in 't *Pireneeſche Gebergte*. Hy zegt, dat de ſteel van deeze Plant, gelyk hennip in 't water te rotten gelegen hebbende, eene ſoort van zagt, lang en breed vlas uitlevert, waar

(*) Pag. 434. *Ed. Par.* T. II.
(†) *Vivum id vocant.*

waar van men doek kan maaken, dat vuur kan uitſtaan: want dit vlas vat zo min vlam als de aluin, alleen wordt het terſtond rood en vervolgens zwart, inzonderheid als men 't aan de kaars houdt.

Ik heb dit nimmer gezien, en haal alleen de woorden des Schryvers aan. Indien men my nu de vraag doet, of ik natuurkundige redenen kan geeven van deeze uitwerkzelen, of ten minſten van de hoedanigheid van het onbrandbaare Hout, dat onder my berust? Ik betuig openhartig, Neen; en dat ik niet begryp hoe het bykome dat dit Hout niet brande noch verkalke, noch in glas verandere, gelyk ontelbaare andere zeer harde lichaamen. Daar benevens moest men meer van dit Hout hebben, 't zelve aan de Plant zien, en op allerlei wyzen toetzen, voor dat men 'er iets van oordeele. Wanneer 'er eenige bekwaame menſchen, liefhebbers van dit ſlag van zaaken, zich omtrent het *Pireneeſche* of *Alpiſche Gebergte* onthielden, zy zouden het Gemeen dienst doen met eenig berigt mede te deelen, of die Planten, van welken wy geſpreoken hebben, nog aldaar gevonden wierden; en zo ja, dezelve naauwkeurig waarneemen en hunne ontdekkingen mededeelen. Men behoorde desgelyks te doen omtrent andere Planten, die het vuur kunnen verdraagen. Indien men eene reden vondt die voor allen voldeedt, en gegrond was op de Ondervinding, zou men ten minſten zich kunnen verzekerd houden der waarheid nader gekomen te weezen. Middelerwyl kunnen wy uit de thans medegedeelde ontdekking leeren, om gene zaak van die natuure te ontkennen, enkel om dat men ze niet gezien heeft, of 'er geene voldoende reden van weet te geeven. Voor dat de eigenſchap van den Zeilſteen wegens de aantrekking van de Noord- en Zuidpool algemeen bekend was, zou men iemand, die dezelve voorſtelde, niet hebben willen gelooven, uit dezelfde oorzaake, als men 't geen VITRUVIUS van de *Larix* verhaalt, verworpt.

Ik zal, eer ik eindig, hier nog eene andere aanmerking mevens voegen, die, ſchoon tot de Natuur noch Redenkunst behoorende, egter van veel aangelegenheid is. Ze beſtaat hier in, dat menſchen, die dit onbrandbaar Hout hadden, op plaatſen waar 't zelve onbekend was, zich daar van zouden hebben kunnen bedienen om ſtandbeelden hunner Goden of gereedſchappen tot den Godsdienst daar van te maaken, die 't onkundige volk, beſpeurende dat zy door 't vuur niet beſchadigd wierden, als wondere ſtukken, der

God-

Godheid dierbaar, aanzag. Wanneer 't geen PLUTARCHUS (*) en CICERO (†) verhaalen van de *Lituus* of Wigchelroede van ROMULUS, waar is, heeft het veel schyns dat die Roede van dergelyk Hout gemaakt was. Zy vermelden naamlyk dat deeze Roede in een Tempel te *Rome* zynde, die geheel afbrandde, na den brand alleen volkomen ongeschonden gevonden werd, 't welk men een wonderwerk agtte. Dit geval leverde een bewys op, waar van men zich te *Rome* bediende om de bygeloovigheden der Wigchelaaren te verdeedigen: want CICERO legt het in den mond van zynen Broeder, dien hy in het eerste Boek *over de Wigchelary* invoert, als de aangenome gevoelens der *Romeinen* wegens dat stuk verdeedigende. 't Is waar, die zelfde CICERO behandelt dit geval, in het volgende Boek (‡), als een verdichtzel; maar hadt hy van dergelyk Hout geweeten, hy hadt niet nagelaaten het te melden. Dit zou volkomen den mond gestopt hebben der zodanigen, die zich van dit geval bedienden, om het oude bygeloof te onderschraagen. Kundige Mannen en die gemeen zyn met de geschiedenisen van verdichte wonderwerken, mogen opmerken, of men niet, op dergelyk een' grond, zomtyds voor Hout van 't ware Kruis stukjes *Larix* heeft willen doen doorgaan; ten minsten moet het ons leeren op onze hoede te weezen tegen die in vervolg van tyd het wilden onderneemen een dergelyk bedrog te pleegen.

(*) *In het leeven van* CAMILLUS.
(†) *De Divin.* Lib. I. C. 17.
(‡) ——— Lib. II. C. 38.

OVER DEN INVLOED VAN HET KAARTSPEELEN OP DE ZEDEN EN WYZE VAN DENKEN DER EUROPEANEN IN DEZE LAATERE TYDEN.

Aan de Heeren Subryveren der N. Vaderl. Letter-Oefen.

MYN HEEREN!

HEt zal ulieden niet onbekend zyn, dat de Heer DE PINTO, niet lang geleden, een brief aan den Heer DIDEROT heeft geschreeven over het onderwerp, welks aanwyzing ik boven dezen geplaatst hebbe, en dat die

brief,

brief, waar in de Heer PINTO de zedelyke NUTTIGHEID VAN HET KAARTSPELEN beweert, in het Engelsch overgezet, en daar eene wederlegging van dit gevoelen door den Engelschen Vertaaler is bygevoegd. Gelyk dit onderwerp wel geschikt is voor het Mengelwerk van uw *Periodiek* Geschrift, en door de meesten uwer Lezeren met vermaak en vrugt zal geleezen worden, zal ik de vryheid neemen, u uit den gemelden brief eenige der voornaamste aanmerkingen voor, en, uit de wederlegging van den Engelschen Vertaaler, eenige der gewigtigste bedenkingen TEGEN *het Kaartspeelen, met betrekking tot de Zeden eens Volks*, mede te deelen.

De Heer PINTO is van gevoelen, dat, in het algemeen gesprooken, het Menschdom, in Europa, vriendelyker, gezelliger, min kwaadaartig, en min ongelukkig is geworden, sedert dat het Kaartspeelen in zulk een algemeen gebruik is geraakt, dan voor dat deze begunstigde tydkorting is uitgevonden; en hy schryft, om die oorzaak, deze verbetering in hunne Zeden toe aan de natuurlyke werking en invloed van dit soort van verlustiging. Dus redekavelt hy over dit onderwerp.

Voor dat de Kaarten uitgevonden waren, was 'er minder verbindtenis tusschen de verschillende Sexen; zy waren minder te saamen, en hadden minder gezelschap aan malkanderen. De Mannen zonderden zig van de Vrouwen af; de byeenkomsten in Herbergen en Drinkhuizen waren gemeener onder alle soorten van Menschen; het gezamenlyke drinken in de gastmaalen vermeerderde die verbintenis der mannen, met uitsluiting der vrouwen, en was eene nieuwe oorzaak van vriendschap onder de eersten, zonder dat 'er de laatsten in betrokken waren. —— Daarenboven de tydverveeling, welke eene der voornaamste oorzaaken is, waar door de vermogens der Menschen ontzwagteld, en zy tot grooter volmaaktheid gebragt worden, spoorde de mannen aan om hunne talenten te beschaaven, om werk te zoeken, nieuwigheden by der hand te neemen, te peinzen, te studeeren, de konsten aan te kweeken, te kabaleeren, saamenzweeringen te smeeden. enz.; Staatszaaken waren toen het algemeen onderwerp der gesprekken, welke ledigheid en een soort van noodzaakelykheid om zyn tyd door te brengen, onvermydelyk voortbragten; men berispte de Regeering, men klaagde over dezelve, men verbondt 'er zig tegen, en men konde in zulke gelegenheden en tot die oog-

oogmerken vrienden vinden, daar men zig gerust op verlaaten dorst, om dat de groote deugden zo wel als groote ondeugden gemeener waren.

Daarenboven, dewyl de Mans in die tyden geen gelegenheid hadden, om door middel van de *Talisman* der Kaarten, hunne oogen te verzadigen met het vry en onbelemmerd gezigt van de bekoorlykheden der Vrouwen, zo waren de Vriendſchap en de Liefde beide wezenlyke hartstogten; maar tegenwoordig, door die zelfde Kaarten, is 'er weinig meer dan galantery overgebleeven. Men heeft eene menigte kennisſen, maar niet eenen vriend; eene menigte meesteresſen, maar niet eene, die men bemint.

Met de gemelde voordeelen van het Kaartſpel op te geeven, is het oogmerk egter niet de nadeelen te ontveinzen, welke eene dolle drift voor het zelve onder de beide ſexen heeft voortgebragt. Die naadeelen zyn inderdaad onloochenbaar, gelyk het even weinig te betwisten is, dat, terwyl het kaartſpeelen ons van de voornaamſte gebreken onzer voorouders bevryd heeft, het ons ook eenige van derzelver groote deugden heeft ontnoomen. Maar, over het geheel genoomen, zyn 'er, door het algemeen invoeren van deze Tydkorting, voordeelen uitgewerkt, welke de nadeelen, die het in andere opzigten heeft voortgebragt, rykelyk op- en zelfs over-weegen.

Het zittend leven, waar toe deze geduurige uitſpanning de beide ſexen bepaalt, verzwakt het lichaam; waar uit, beide in den natuurlyken en zedelyken ſtaat der menſchen, een nieuw ſystema van zeden, lighaams-geſtel en geaartheid gebooren wordt. De Toverpenning van het Kaartſpeelen, als ik het zo noemen mag, maakt het gemeene middelpunt van meest alle driften, het *centrum*, waar in zig alle, zelfs de ſtrydigſte, hartstogten, vereenigen. Zy vinden daar allen haar voedzel in. Alles vertoont zig hier in 't klein by malkander; men kan aan een ſpeeltafel de wereld als door een Microscoop beſchouwen; maar men ziet ze vol begoogeling, en zelfs op eene bedriegelyker wyze, dan het gewoone bedrog zig vertoont. Een verward denkbeeld van goed en kwaad fortuin biedt eerst zig zelven ter beſchouwing aan. Verwaandheid doet zig vervolgens zien, als welke haare rekening zeer wel by 't Kaartſpeelen vindt. Het zelve ſchynt eene valſche vertooning van gelykheid onder de Speelers vast te ſtellen. Het Spel zet Armen en Ryken, Meerderen en Minderen, aan de zelfde Tafel; het brengt de verſchillendſte, de ſtrydigſte menſchen in

de

de zelfde gezelfchappen by malkander, en vereenigt, voor eenige oogenblikken, de zulken, welke anders nooit te faamen gevonden zouden worden. Gierigheid en Staatzugt ondertusfchen zyn deszelfs beweegraderen, fchoon de algemeene fmaak voor plaifier haar zelve voldoet door de ftreelende verwagting, dat zy deze Tydkorting bezielt. Dewyl de Dames van de party zyn, moet dat foort van Liefde, 't welk men den naam van galanterie geeft, daar noodwendig ook by wezen.

Hier is derhalven alles by malkander, en dus moet de kring onzer Hartstogten nauwer, bekrompener worden, en zig tot een kleiner omtrek bepaalen. Alle de Driften flaan zig zelven, om zo te fpreeken, in ketenen, of waasfemen weg, en putten zig uit in beuzelingen, verre van derzelver oorfprong, en even ver van derzelver doelwit verwyderd. Gebrek aan bezigheden, ledigheid, logheid, kwyning, gierigheid, ftaatzugt, laf heid, verteeren, alle te faamen werkende, een ligt voedzel, daar weinig zelfftandigheid in is, en 't welk haare kragten uitmergelt, en haar van haare werkzaamheid berooft. Dus gaan deze hartstogten, om zo te fpreeken, te niet, en voorkoomen tevens de werking van fterkere driften; die fterkere driften egter zyn het, welke door haare gisting en geweld meer kwaad dan goed doen in de wereld, en het menschdom heeft derhalven, met dezelve door het Kaartfpel te weeren, meer gewonnen dan verlooren. Daar zyn niet meer zulke groote deugden, maar wy zien ook niet meer zulke groote gebreken als in vroeger tyden; afmaakingen, moord, vergift, en alle de yfelykheden van borgerlyke oorlogen verdwynen van uit het midden eener Natie, waar onder de Mans zo wel als de Vrouwen zulk een groot gedeelte van hunnen tyd met de Kaarten verliezen.

Uit deze verfcheidene waarneemingen over den algemeenen invloed van dit gezellig foort van Tydkorting, (want het is op den voet van Tydkorting, niet van winst, in den ergften zin van 't woord, dat wy het Kaartfpeelen thans befchouwen) kan over het geheel dit gevolg getrokken worden, dat het zelve als een middel heeft gediend om het menfchelyk hoofd en hart te bereiden voor het ontvangen der indrukzelen, welke de vorderingen der kennis, en het nieuw en meerder licht, 't welk over de weetenfchappen is verfpreid, op de Regeering en op de Zeden des Volks kunnen te weeg brengen. Het is niet onmoogelyk, dat wy deze hulpmiddelen, deze fteilten, om zo te zeggen, waar

op

op wy thans onze goede hoedanigheden verheffen, met den tyd zullen leeren ontbeeren, en dan zal de Deugd en Rede een edeler vlugt neemen, en zig waardiger vertoonen.

Deze wonderſpreuk is ondertusſchen der overweeging van groote Geesten waardig, en ik zou byna wenſchen dat men dezelve eens ten onderwerpe voor den prys op eene of andere Académie ſtelde, te weeten: „ Of, en hoe ver„ re de uitvinding van het Kaartſpeelen, de voortgang van „ deze Tydkorting, en deszelfs algemeen gebruik heeft „ toegebragt om de Zeden in Europa te veranderen."

Het zoude een ruime ſtoffe zyn voor een geleerde en ſchrandere pen, over de ſpelen en uitſpanningen der ouden uit te weiden, derzelver natuur, uitwerkzelen en wezenlyke verſchillen op te helderen, de ſoorten van ſpelen, welke in den tegenwoordigen ſtaat der Maatſchappy de overhand hebben, na te gaan; en byzonderlyk tot den tyd van CAREL den VIden koomende, wanneer het Kaartſpeelen gezegd wordt uitgevonden te zyn, deszelfs voortgangen te volgen, en de ongevoelige trappen van verandering in de Zeden, welke die voortgangen vergezeld hebben, waar te neemen.

Men moet wel ter deeg in aanmerking neemen, dat 'er een ſaamenloop van verſcheidene grooter oorzaaken noodig is geweest om Europa te beſchaaven, en de Zeden van dat Werelddeel te brengen tot dien trap van welgemanierdheid, waar op wy dezelve tegenwoordig zien; zodanige oorzaaken zyn, by voorbeeld, het affchaffen der Leenbezittingen, met zulke uitgeſtrekte regten, als daar van plagten af te hangen. — De ontdekking van Amerika, waar door de Koophandel zo grootelyks is uitgebreid, en Europa verrykt. — De uitvinding der Drukkonst en de algemeene uitbreiding, de meerdere ruimte van der menſchen zielen, hunne ombekrompener en vryer wyze van denken, door dat zy verlost zyn geworden van de boeijen eener Godsdienſtige Bygeloovigheid, en de yſſelykheden eener vervaarlyke Inquiſitie. — Maar terwyl men de uitwerkzelen van deze grootere oorzaaken in alle derzelver kragt erkent, moet men tevens toeſtaan, dat 'er een ondergeſchikte, eene duistere en onmerkbaare oorzaak hebbe medegewerkt, die haar vermogen algemeener en onmiddelyk inwendig oeffenende, misſchien als een prikkel gediend heeft om de andere oorzaaken des te meer aan te zetten, zomtyds om dezelve naar deze of gene zyde te bepaalen;

en

en 't is waarſchynlyk dat deze oorzaak het Kaartſpeelen zy geweest.

* * *

Zie daar wat de Heer PINTO ten voordeele van het Kaartſpeelen bybrengt! laat ons nu den penning omkeeren, en zien, wat 'er tegen is te zeggen.

Den invloed der Kaarten op de zeden eens volks in zekere maate toeſtaande, mag men egter billyk vraagen, „ of die vergelykende verandering van kwaad tot minder „ kwaad, welke de Heer PINTO aan de tegenwoordige ty„ den toeſchryft, in den grond zulk een wezenlyk voor„ deel is, of 'er het Menschdom zo veel by gewonnen „ heeft, als zig dit in den eerſten opſlag vertoont".

Zonder te ontkennen, dat het algemeen gebruik van het Kaartſpeelen, ſchoon ongevoelig, egter kragtig genoeg met andere oorzaaken kan hebben medegewerkt, tot eene blykbaare gunſtige verandering in de zeden van het Menschdom, moet men evenwel ter deeg in aanmerking neemen, dat de wyze van werken deezer oorzaak, door namelyk tevens de deugden en gebreken te verminderen, of te verſlappen, geen gunſtiger denkbeeld van derzelver verbetering geeft, dan de bekeering van een Ligtmis, die, na dat hy door de natuurlyke ſterkte van zyn geſtel, en het vuur zyner jeugd, tot allerhande buitenſpoorigheden is vervoerd geweest, zyne debauches ten koste zyner manlykheid moet laaten vaaren, en zig bekeert niet door meerdere ſterkte zyner Ziels-, maar door meerdere zwakheid, of volſtrekte onmagt zyner lighaamelyke vermogens. Maar voorwaar een Man, dus jammerlyk getemd door onmagt, kan niet geöordeeld worden, meer het denkbeeld van een beter Man te vertoonen, dan men iemand, die door een gelyke Operatie bekwaam gemaakt is om op de Opera te zingen, met zyn fyner ſtem, verwyfde kleeding, pluimen en diamanten voor een wezenlyk Man of Held kan houden. Eene Eeuw beſchaafd door iets dat zo volſtrekt beuzelagtig, zo kinderagtig is als het Kaartſpeelen, wordt zagter maar verwyfd, en, als ik het zo mag uitdrukken, ontmand.

En niemand kan denken, dat men de zaaken te verre trekt als men de Kaarten met zulk eene veragting behandelt, byaldien hy ſlegts in aanmerking wil neemen, dat eenige ſmaak in deze tydkorting te hebben, onbetwistbaar en altoos, op zyn best genoomen, een kenmerk van een middelmaatigen Geest is; naardien men de geſchiedenisſen van 't Mensch-

't Menschdom kan doorbladeren, zonder dat men een eenig voorbeeld zal vinden van een man van een waarlyk groote Ziel, of verheven karakter, die dit beuzelagtig behulp om zyn tyd onder het valsch voorwendzel van uitſpanning, te vermoorden, niet hartelyk veragt heeft. Ik noem het een valsch voorwendzel, om dat de waare beweegoorzaak is een alleruiterst gebrek van ſmaak voor zodanige voorwerpen, die den ledigen tyd van een redelyk wezen behoorden te vervullen.

Het is voor de verhevenſte vernuften niet alleen geoorlofd, maar zelfs noodzaakelyk, van tyd tot tyd uitſpanningen te neemen, en het ſtaat hun tot die oogmerken vry van beuzelingen gebruik te maaken, maar niet van zulke veragtelyke, laage, drooge beuzelingen, die zelfs geen vermaak of vrolykheid tot haare verſchooning hebben, en alleenlyk dienen kunnen, om of het verveelend ydel eener vuige ledigheid te vervullen met iets, dat nog laager en beuzelagtiger is dan de ledigheid zelve; of om aan eene vrekke hebzugt gelegenheid te verſchaffen van haar zelve te voldoen, of, 't geen doorgaans het geval is, tot beide deze oogmerken tevens; eene tydkorting, met één woord, alleenlyk goed voor knevelaars, inhaaligen, voor beuzelende oude wyven, of voor mannen, die naar zulke oude wyven gelyken.

Eenig ſchynbaar voordeel derhalven uit zulk eene veragtelyke bron voortvloeijende, kan nauwelyks minder bedriegelyk zyn, dan de kaarten zelve; en men moet het eerſte even veel als de laatſten wantrouwen; terwyl de nadeelen, die deze voortbrengen, al waren dezelve geene andere dan het tydverlies, zo duurzaam en beſtendig, als groot en wezenlyk zyn.

Dat ligt voedzel, daar de Heer *Pinto* van ſpreekt, daar weinig zelfſtandigheid in is, en daar de Driften haare natuurlyke eetlust tot gezonder en ſteviger ſpyzen, aan een ſpeeltafel, zo gemaklyk door verdryven, of paeijen, dat valsch voedzel, zeg ik, verzwakt, in plaats van verſterkt, onze Zielsvermogens, en maakt dezelve niet alleen onbekwaam voor die groote deugden, waar op alleen het geluk der Maatſchappy kan gevestigd worden, maar die zelfde verzwakking ook ſchikt dezulken, die aan deze heblykheid verſlaafd zyn, wel niet tot groote ondeugden, maar tot kleinere, tot eene baatzugtige, bekrompene, inhaalige, laage Zielsgeſteldheid, tot gierigheid, omkooping, ongevoeligheid, logheid, welk alles door het voorbeeld der be-

ſmetting, zig trapsgewyze door het geheele volk verſpreidende, het Nationaal karakter wordt, en den ondergang misſchien langzaamer, maar ongetwyffeld zekerder uitwerkt, dan de groote misdaaden, en groote gebreken, die minder gevaarlyk zyn, om dat zy zig eer ontdekken, en dus hunne eigen waarſchouwing en behoedmiddelen mede brengen.

Niets bragt waarſchynlyk meer toe tot de uiterſte vernietiging van de groote deugden der Roomſche Republiek, dan de Circenſiſche ſpelen; de Amphitheatraliſche vertooningen, en publieke vreugdefeesten, waar mede de ſtaatzugtige Ryken het volk, waar in de ſterkte van het Gemeenebest voornaamelyk berustte, wisten te blindhokken om hunne aandagt af te trekken van de voortgangen hunner ſamenzweeringen, en de heimelyke laagen, waar mede zy hunne vryheid, en wettig gezag ondermynden. Deze ſpelen, deze vertooningen, deze vreugdefeesten, waren de kaarten van Rome, ſchoon inderdaad niet zo beuzelagtig. Met deze elendige wiegdeunen begon dat ſoort van gevaarlyke ſlaapzugt en doodſche gevoelloosheid, welke eindigde in het geen de Hovelingen van *Augustus* de onbeſchaamdheid hadden, de betere tyden te noemen, alleenlyk om dat dezelve op de yſelykheden van den burgerlyken Oorlog, en op de lysten der Proſcripties volgden. Yſelykheden, welke, menſchelyker wyze geſprooken, nooit voorgevallen zouden zyn, of plaats gekregen hebben onder die manlyke die ſtyve deugden der Romeinen, die de egte bewaarders der Roomſche vryheid waren, byaldien dezelve niet eerſt door verſcheide ondeugden en misdaaden waren verzwakt geworden; ondeugden en misdaaden, die, hoe vreemd dit ook moge ſchynen, ingevoerd waren door een misbruik der voordeelen, door de publieke deugd verkreegen. Eene braave moeder van eene losſe, verraderſche moeder-doodende Dogter, de weelde.

Deze gewan op haar beurt dat helsch gebroet van misdaaden en ondeugden, welke de Ziel van het Gemeen boogen en ſchikten voor dat ſoort van beuzelingen, waar door zy, die 'er zig aan overgaven, in ſlaverny geraakten. Naardien niets beter in ſtaat is om alle de vermogens van raad of werking als te verkleinen, en te doen ſtil ſtaan; zodanig dat dezelve voor alle verheven oogmerken geheel onbekwaam worden.

De zaak dan over het geheel beſchouwd zynde, ziet men ligtelyk, dat het Menschdom inderdaad geen groote rede heeft om zig te beroemen over eenig merkelyk voordeel, dat

dat het uit deze schynbaare, maar bedriegelyke verbetering voor de samenleving getrokken heeft. Ik zal niet vraagen, of de Godvrugtige, of liever dweepige, Moordenaars van onschuldige persoonen, enkel ter oorzaake van hunne verschillende gevoelens in stukken van den Godsdienst, minder gemeen zyn in Europa dan voorheen? Nog ook of de Inquisitie die yselyke vuuren, waar uit de zoete uitwaasemingen der gebraden geregten van menschelyke offerhanden zo zeker geloofd worden, als een liefelyk reukwerk op te klimmen tot de neuze van een God, die enkel liefde en barmhartigheid is, voor altoos heeft uitgebluscht? Maar ik vraag, of het menschelyk bloed in 't algemeen, 't zy om wat oorzaaken vergooten, in deze laatere tyden, met kleiner stroomen heeft gevlooten? Een half millioen levens onlangs in Duitschland opgeofferd aan de valschste en beuzelagtigste voorwendzels, die men bedenken, of uit de veragtelykste inzigten, die de laagste wreedheid verzinnen kan, schynen ongelukkig te bewyzen, dat de menschen tevens beuzelagtig en bloedgierig, zot en hard, kinderagtig en elendig kunnen wezen.

BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD,

aan den Heer JORDAN, *'s Konings Geheimraad te Berlyn.*

„ DE Baron DE BIELFELD onderhoudt in deezen Brief, geschreeven
„ aan den Heere JORDAN, 's Konings Geheimraad, gedagtekend
„ *Londen* 6 Maart 1741, zynen Vriend, over den Staat der Wee-
„ tenschappen, ten dien tyde, in *Engeland*."

Hoe kunt gy, myn waardste Vriend, van my vorderen, dat ik u schryve van den staat der Weetenschappen en fraije Letteren in dit Ryk? Verslaafd aan Staatszaaken zit ik als op een galei geboeid, en roei vast voort met de andere galeiboeven. Myne ketens draag ik mede na het Hof, na de gehoorzaalen der Staatsdienaaren, na de byeenkomsten der Grooten, en als ik over dag myne poogingen aangewend heb by de Leden van het Parlement, en by allen, die ik denk dat eenig gezag hebben, keer ik weder op myn kamer en breng nagt aan nagt met schryven en rekenen door. Gy kunt ligt begrypen dat dergelyk een slaaf geen toegang tot den Zangberg heeft, en hem den tyd ontbreekt om zich met de Zanggodinnen te vermaaken. Alles wat ik kan doen is steelswyze nu en dan my tot haar te vervoegen, en eenige oogenblikken in haar gezelschap door te brengen. —— Waarlyk ik slap tweemaalen ter week uit myne zaaken, om den uitmuntenden en beroemden Leeraar DESAGULIERS te gaan hooren; en zyne lessen

over de Natuurkunde of de proefondervindelyke Wysgeerte by te woonen. Ik heb bykans alle buitenlandſche Staatsdienaars overgehaald om dit mede te doen. De kamer van den Heer DESAGULIERS gelykt veel eer eene zaal, waar Staatsdienaars tot eenigen gewigtigen handel by een gekomen zyn, dan de leerzaal van eenen Hoogleeraar; en daar wy hem ruim en ryklyk betaalen, doet hy ook alles om ons te voldoen, en de verborgenſte geheimen der Natuure te ontdekken. Hy behandelt de Werktuig-, de Waterweeg-, de Lugt-, de Gezigt- en de Starrekunde, en dus alles wat eigenlyk geſproken tot de Natuurkunde behoort. Ik geloof, gy hebt in uwe welvoorziene Boekery het Werk van den Heer DESAGULIERS, getyteld *A Courſe of experimental Philoſophy &c. in quarto, a Londres.* Dit boek is de grondſlag zyner leſſen: maar dewyl hy alle zyne bewyzen ſtaaft met ontelbaare proeven, door de allernetst gemaaktſte werktuigen, ſchynt het als of hy de geheele Natuur voor onze oogen ontleedt, en die verraſt in haare verholenſte werkingen. Ik moet bekennen, dat ik een onuitſpreeklyk vermaak ſchep in zyne leſſen, en als betoverd ben door ze gehoord te hebben.

Onder de groote menigte van Werktuigen, die hy bezit, is 'er geen, dat myne verwondering meer gaande gemaakt heeft, dan zyn beroemd *Planetarium.* Ik heb reeds op de Boekery te *Leiden*, te *Berlyn*, en op andere plaatſen, hemelgloben gezien, geſchikt om voor 't oog den loop der hemelſche lichaamen af te beelden; ik had kennis aan dat kunſtſtuk, 't welk, naar den Lord ORRERY, den naam van het *Orrery* draagt; maar alle deze vernuftig uitgedagte Werktuigen hadden een zeer groot gebrek, zy gaven een zeer valſch denkbeeld van de afſtanden tuſſchen de hemelſche lichaamen, en bepaalden zeer onvolmaakt hunne beweegingen. Want door de Zon in 't middelpunt te plaatſen, en daar aan de grootte van een Oranjeappel te geeven, om, ten minſten eenige evenredigheid ten aanzien van de andere Sterren en Planeeten waar te neemen, was het noodig om de afſtanden en de verwyderingen behoorlyk te vertoonen, dat de Sphera ten minſten een middellyn hadt van één *Engelſche* myl. De Heer DESAGULIERS beſpeurde dit gebrek, en was langen tyd bezig om middelen ter weeringe van 't zelve uit te denken, en dus dit Werktuig te volmaaken, eindelyk vondt hy dit *Planetarium* uit. Veel hulps ontfing hy van den Heer GRAYHAM, de handigſte en beroemdſte Horlogiemaaker, die ooit leefde. De beweeging van het *Planetarium* is zeer zamengeſteld, maar een proefſtuk van ſchranderheid. Onze Leeraar omhelst, gelyk gy wel zult willen gelooven, het ſtelzel van NEWTON en COPERNICUS; wanneer derhalven zyn Kunſtwig opgewonden is, ziet gy de Zon onbeweeglyk in 't middelpunt, terwyl de Aarde, de Maan, en de Planeeten, met haare Wagters rondsom de Zon loopen, op beweeglyke voetſtukjes ſtaande. Draait hy het Konſtſtuk, de hemelſche lichaamen vertoonen zich terſtond in hunne natuurlyke beweegingen, elk beſchryft zyn' loopſtreek. Deeze eerſte les geſchiedt by daglicht, op dat de Leerlingen nauwkeurig alle de lichaamen kunnen

men zien en hunne beweegingen gadeslaan op de onderrigtingen van den Heer DESAGULIERS. Maar vervolgens zet hy in 't middelpunt een klein glazen klootje, 't welk van binnen door een lampje verlicht is, om de Zon te verbeelden, als dan worden alle de venſters wel geſlooten, en het *Planetarium* weder in beweeging gebragt zynde, toont hy, in de tweede les, welke gedeelten der Aarde, der Maane en der Planeeten, elk oogenblik, door de Zon verlicht worden. Hier ſtaat op te merken dat, in deeze twee eerſte lesſen geen agt geſlaagen moet worden op de netheid der afſtanden, die geen plaats kan hebben in een Werktuig van vier voeten middellyns: doch, in de volgende lesſen, neemt onze Leeraar het Werktuig uit malkander, en vertoont aan zyne Toehoorders ieder reis de Zon met ééne Planeet en de Wagters, of de Aarde, draaijende op haaren as, van de Maan vergezeld. Als dan 'kunnen de afſtanden beter waargenomen worden, en 't is op deeze wyze dat hy, met eene wonderbaare klaarheid en bevatbaarheid, het geheele zamenſtel der hemelſche lichaamen uitlegt. Alles wordt dus zo tastbaar, dat ik het op my zou durven neemen, met behulp van dit *Planetarium*, in den tyd van ééne maand, de Starrekunde aan eene Juffer te leeren, die 'er eenigen lust toe hadt, en haare aandagt wilde verleenen; maar wie heeft dus een Kunſtſtuk? Het heeft onzen Leermeester meer dan duizend ponden ſterlings gekost.

Verder, om u nog iets te melden van den Heer GRAVHAM, zo even aangehaald, hy is een alleruitmuntendst Meester in zyn handwerk. Gy weet wat men door wryving of ſchuuring in de Werktuigkunde verſtaat, en hoe zeer deeze de werking ophoudt, en de ſnelheid vertraagt. Wy ſpraaken onlangs met hem over dat onderwerp by den Heer DESAGULIERS, en ieder deelde zyne gedagten mede over de vermindering der wryving; hy viel op dat ſtuk, en bragt ons den volgenden dag een Werktuig, 't welk aller goedkeuring en verwondering wegdroeg. ——— Het was een rad, welks as gehegt was aan het middelpunt, en waar van de ſpillen draaiden in busſen, die tot ſteunzels dienden, deeze busſen waren van binnen voorzien met kleine radertjes of koperen windasjes, die den zelfden weg heen bewoogen als het groote rad, 't welk rechtſtandig hing, en welks ſpillen van den as ſteunden op die zelfde radertjes: derwyze dat de beweeging van het groote rad ten zelfden tyde de beweeging m dedeelde aan alle die kleine radertjes. Op deeze wyze vindt de as, om zo te ſpreeken, zich beſlooten in een gat, welks kanten beweeglyk zyn, en verandert elk oogenblik van ſteunpunt, de radertjes werken mede om de ſnelheid der beweeginge te vermeerderen, en de maate van ſchuuring is drie vierde deelen verminderd. Ik nam de maat van de middellyn van het rad, en hegtte aan het uiteinde van een der ſpillen een klein ſtukje papiers, en voorts aan het rad een knip geevende, deed ik het omdraaijen met zulk eene gezwindheid, dat ik, nauwkeurig de reizen dat myn papiertje in de hoogte kwam, geteld, en den omtrek van het rad in aanmerking genomen hebbende, kon rekenen, dat het meer

dan een *Engelſche* myl wegs afgelegd hadt, eer het ophieldt. —— Ik weet niet of deeze uitvinding van eenig weezenlyk nut kan weezen, doch zy kwam my zeer vernuftig voor, en heb ze alleen bygebragt om u een voorbeeld te geeven van de handigheid des meergenoemden Kunſtenaars, wiens werkplaats het bezien van alle liefhebbers waardig is, als voldoende niet alleen de nieuwsgierigheid wat de Uurwerkkunde betreft, maar ook in alle de deelen der Werktuigkunde.

Gy kent buiten twyfel het Koffyhuis van PROCOPE te *Parys*, wy hebben 'er een te *Londen* in den zelfden ſmaak, dat van SLAUGHTERS naamlyk, het is de verzamelplaats van alle fraaije Geesten, en van de meeste Geleerden in deeze ſtad. Zy houden hier hunne byeenkomſten, ſpreeken over het letternieuws, onderzoeken de Werken, die in 't licht komen, en ſpannen zomtyds, om het zo eens uit te drukken, de vierſchaar over Boeken, die reeds voor langen tyd eenen grooten opgang maakten, en dus is hier eene ſoort van *Areopagus* in 't Gemeenebest der Letteren. Zy ſtemmen op verre na niet altoos overeen, en de verſcheidenheid hunner gedagten veroorzaakt dikwyls redentwisten, welke nu eens vermaaken, dan eens verveelen, aan de toehoorders, die uit enkele nieuwsgierigheid daar komen. Oordeel hier over, myn Vriend, uit een klugtig voorbeeld, 't geen ik niet kan nalaaten u mede te deelen. Eenige dagen geleden bevondt zich de oude Heer DES MAIZEAUX, de Vriend van den grooten BAYLE, de Leevensbeſchryver en Uitgeever zyner Werken, en van andere uitmuntende Boeken, een geleerd, geestig en vrolyk Man, in dit Koffyhuis, een kop Chocolaade drinkende. Twee onbekende Heeren vervoegden zich aan de zelfde tafel, en vingen een hevig geſchil aan over een ſtuk van Letterkunde. Een hunner was zeer beleefd en gemaatigd, dewyl hy de waarheid aan zyne zyde hadt, de ander onbeſchaafd en driftig, naardemaal hy eene kwaade zaak verdeedigde. Na een half uur redentwistens verliet de gemaatigde en redelyke Heer, een walg hebbende van de ruwe uitdrukkingen en het geſchreeuw zyns party's, het ſlagveld, en vertrok. Nauwlyks was hy weggegaan, of de verwaande Geleerde, trots op zyne vermeende overwinning, vervoegde zich tot den Heer DES MAIZEAUX, zeggende, *Myn Heer, heb ik myn vyand niet wel verſlaagen?* „ Ja waarlyk hebt gy dat gedaan, ant„ woordde de oude ſteekelige Man, en indien ik oit de *Philiſtynen* „ moest bevegten, zou ik my van uw kinnebakken bedienen, myn „ Heer."

Dan, ſchoon men in *Engeland* altoos een groot aantal bekwaame Mannen heeft in allerlei takken van Geleerdheid, Kunſten en Weetenſchappen, heb ik 'er tegenwoordig geene van die zeldzaame Vernuften gevonden, die de Natuur in alle eeuwen niet voortbrengt. POPE is niet meer, en zyne plaats zal waarſchynlyk niet binnen kort vervuld worden. In *Groot Brittanje* is thans geen Dichter, die eene doorgaande en welgegronde achting heeft; ik zonder hier egter de Heer GLOVER uit, de Maaker van een Heldendicht LEONIDAS geheeten, en

van

van verſcheide andere voortreffelyke Dichtſtukken. Ik heb de eer van hem te kennen, hy is zeer beleefd en verpligtend: in 't eerst heeft hy een ſomber voorkomen, maar dit verandert wel haast, en hy wordt in den ommegang zeer aartig en leevendig. Hier is ook groot gebrek aan Tooneeldichters, zo tot het maaken van Treur- als Blyſpelen; om iets nieuws ten tooneele te voeren neemt men de toevlugt tot het vertaalen van de beste *Franſche* Stukken, en boven al die van den Heer DE VOLTAIRE, welke te *Londen* zeer in den ſmaak vallen.

Op den Predikſtoel zyn hier zeer bekwaame Godgeleerden en uitmuntende Redenaars. De kunst om met klem, bevalligheid en deftigheid te ſpreeken, wordt in het *Parlement* by uitſtek beoefend, inzonderheid in het Huis der Gemeenten. Ik gaa 'er dikwyls, om die welſpreekende Redenvoeringen te hooren, en keer altoos verbaasd weder; boven al ſtaa ik verſteld over den Ridder ROBERT WALPOLE; deeze is de DEMOSTHENES van *Engeland*. Ik heb opgemerkt dat hy doorgaans de laatſte van allen opſtaat om het woord te voeren, en zeer bedaard luistert terwyl anderen bezig zyn, en zomtyds, als het zich geheel niet aantrekkende, de eene of de andere verſnapering peuzelt. Gy zoudt u verbeelden, myn Heer, een ontzaglyken Leeuw te zien, die gerustlyk in 't midden van het dierenperk nederlag, en zyne vyanden onder elkander liet woelen en zich afmatten, maar eindelyk opſtondt om ze allen te verſlinden. Dus heb ik het meer dan eens bygewoond dat de Ridder WALPOLE, geduurende de geheele byeenkomst, gansch ſtil zat, maar, ten laatſten oprees, en, door eene manlyke en welſpreekende aanſpraak, alle de ſtemmen overeenkomſtig met de inzigten van het Hof deedt uitvallen.

Engeland is overhoopt van papieren, die op eenen vastgeſtelden tyd uitkomen, dag-, week- en maandſchriften, zo die de Staatszaaken, als de Weetenſchappen en Zedekunde betreffen, maar alles is mager en geestloos, iets dat de aandagt trekt is dun gezaaid, geene ADDISONS, geene STEELES, geene CHESTERFIELDS ſchryven die ſtukjes; met één woord, de *Spectator* is niet meer. 't Is waar *Engeland* bezit als nog den beminnelyken en agtbaaren Lord CHESTERFIELD, een der treffelykſte Vernuften immer op haaren grond gebooren, doch hy ſchryft niet langer aan de *Craftsmann* of eenig ander loopend blad. *Het Boek der Kronyken van de Koningen van Engeland*, geſchreeven in den ſtyl der H. Schriftuure, onder den naam van *Nathan Ben Saddi*, is het laatſte werk van dien grooten Man, en gy zult met my wel willen bekennen, dat het allerwegen de welgelykende trekken van het oorſpronglyke vertoont. Die beroemde Schryver geniet by zyn leeven alle agting, en heeft het onuitſpreekelyk genoegen van zich door zyne Landsgenooten bemind te zien. Ik gaa door geen ſtraat in *Londen*, of my komt een uithangbord voor met het borstbeeld van dien Lord, en dit opſchrift, *At Milord Chesterfields head.* En ik trek hier uit dit gevolg, dat hy zeer diep in de gunst des Volks moet ſtaan.

Onder de *Engelſche* Philoſoophen heeft men tegenwoordig geen

NEWTON, geen LOCKE, geen CLARKE enz., maar deeze uitſteekende Mannen hebben bekwaame leerlingen naagelaaten, die met veel roems hunne voetſtappen bewandelen, in 't algemeen is de geest der Wysgeerte zeer verſpreid onder dit Volk. De beroemde HALLEY onderwyst hier in de Wiskunde, en behaalt door zyne lesſen in de Starrekunde byzonderen lof. Men heeft my beloofd eerstdaags na de plaats, waar hy zyne waarneemingen doet, te *Greenwich* te zullen brengen, een Gebouw, dat in zyne ſoort verwonderlyk is. Een onzer Vrienden geleide my onlangs naar den Ridder HANS SLOANE, Voorzitter van de Koninglyke Maatſchappy der Weetenſchappen. Hy ontving ons zeer beleefd, en toonde zelve ons zyn Kabinet van Zeldzaamheden, tot de Natuurlyke Historie behoorende, van Penningen en Oudheden. Ik geloof dat 'er in geheel *Europa* niets volkomener, uitgeleezener of kostbaarder in die ſoort is. De beſchryving van 't zelve zou een geheel boekdeel vullen (*).

Eindelyk, myn Heer, zyn hier ter Stede ook veele *Franſche* Vlugtelingen; onder hunne Leeraars vindt men zeer bekwaame Mannen en fraije Vernuften. By toeval heb ik, onder anderen, kennis gekreegen aan een uwer oude vrienden, de Heer DU MISSY, Bedienaar des Euangeliums en zeer bedreeven in verſcheidenerlei ſoort van Letterkunde. Hy heeft eene heerlyke uitgaave vervaardigd van de Werken van RABELAIS, met zeer keurige en leerzaame aantekeningen op dien zo moeilyken Schryver, die in zyne geestige ſlagen geduurig zinſpeelt op vertellingjes, ſpelen, gewoonten en gebruiken, waar van wy ten deezen dage bykans geheel onkundig zyn. Ook heb ik zeer goede Verzen gezien van den Eerw. DU MISSY, en onder die een Zang, welke ten opſchrift hadt *Leander en Hero*, en niet behoeft te wyken voor dat van den onvergelyklyken ROUSSEAU.

Gy ſchept vermaak in deeze ſoort van ſtoffe, en dus vrees ik geenzins u verveeld te hebben door myn lang verhaal. En hoe gaarne ik hier zou af breeken, moet ik u nog kortlyk iets melden van de volmaaktheid der Wis-, Gezigt- en Sterrekundige Werktuigen, als mede der Stuurmansgereedſchappen, welke hier gemaakt worden. Men moet de werkplaats en winkel zien van zodanig een Kunſtenaar om 'er zich een

(*) [De Heer SLOANE, die den 11 Jan. 1752. overleedt, verklaart, in zynen Uiterſte wil, dat deeze Verzameling hem by inkoop, ten minſten 500,000 Ponden Sterlings koste; op dat deeze, naa zyn dood, niet mogt verſtrooid raaken, en zyn Kinderen geen zo aanmerklyk deel zyner bezittingen misſen, maakte by dezelve ten gemeenen nutte, mits dat het *Parlement* aan zyne Familie daar voor zou geeven, 20,000 Ponden Sterlings, eene ſom, die niet in aanmerking komt by den inkoop, en bykans alleen zo veel bedraagt als de Gouden en Zilveren Penningen en met de Edelgeſteentens uitmaakten. Het Parlement heeft dit aanbod aangenomen, de Catalogus van de Goederen in deeze Verzameling beſtaat uit 38 Deelen in Folio, 8 in Quarto, die eene korte beſchryving behelſen van alle de Zeldzaamheden, met eene aanwyzing tot de Schryvers, die over elk in 't byzonder breedvoerig handelen. *Univ. Magaz.* Vol. XXXIII. p. 74.]

een denkbeeld van te kunnen vormen. De *Engelſche* Verrekykers en Telescopen hebben huns gelyk niet in de geheele wereld; en hoe bekwaam de *Franſche* Werklieden ook mogen zyn; zo kunnen de Quadranten, die zy maaken, niet by de *Londenſche* haalen. Die welke de Heer DE MAUPERTIUS tot zyne waarneemingen by de Pool, en welke de Heer DE CONDAMINE onder de evennagtslyn gebruikt heeft om de gedaante des Aardkloots te bepaalen, als mede die welke de Heer DE LALANDE bezigde om het verſchilzigt der Maane af te meeten, waren in *Engeland* vervaardigd. Deeze werktuigen kosten, in de daad, veel gelds, maar ze zyn ook van eene netheid en naauwkeurigheid, die alle verbeelding te boven gaat.

Ik zal mynen volgenden Brief aan den Baron DE KNOBELSTORFF zenden, en daar in ſpreeken van de fraaije Kunſten in dit Land. Thans heb ik geen oogenblik tyds meer overig. Vaar wel, myn waarde Vriend, volhard in het genieten eener volmaakte gezondheid, en heb tyds en lusts genoeg om, binnen kort, eenig Werk in 't Licht te geeven.

BRIEF VAN DEN BARON DE BIELFELD,

aan den BARON DE KNOBELSTORF, *algemeen Opziender van 's Konings Gebouwen te Berlyn.*

„ VOlgens beloften, in den laatſten Brieve gedaan, vermeldt de „ Baron DE BIELFELD, in deezen, uit *Londen* den 10 Maart „ 1741 geſchreeven, wat hy omtrent de fraaije Kunſten in *Engeland* „ hadt waargenomen."

Ik heb aan een Schipper, gereed leggende om na *Hamburg* te ſteevenen, een Pak mede gegeeven, waar in gy alle de Werken over de Bouwkunde van den beroemden INNIGO JONES, die gy verlangde te hebben, zult vinden, en orde gegeeven om dit te beſtellen aan den Heer DESTINONG, *Reſident* des Konings in den *Neder-Saxiſchen Kreits*. Ik twyfel niet of hy zal wel zorg draagen dat het u ter hand kome. Gy zult, in dit werk, de grootſchſte ontwerpen, zo nieuwe als ſchitterende denkbeelden ontdekken; maar verbeeld u niet, myn Vriend, dat ze alle ter uitvoer gebragt zyn. Het heerlyk Paleis der Koningen van *Engeland*, waar van gy de grondtekeningen, de voorgevels, en de verdere ontwerpen aantreft, heeft noit ergens eenig beſtaan gehad dan in de verbeelding des Bouwmeesters. Maar een gebouw, 't geen hier den naam draagt van *the Banquetting Houſe*, en een gedeelte van het Paleis zou uitmaakten, is voltooid, en een ſtuk der Bouwkunde, 't geen elk liefhebber doet klaagen over het agter blyven van het grootſte gedeelte; ik heb aan deeze zyde der *Alpen* geen geregelder, geen fraaijer Gebouw gezien. Ondertuſſchen zyn de Koningen van *Groot Brittanje* in het Paleis van *St. James* als verminkte ſoldaaten gehuisvest, terwyl deezen en ook de onbekwaam

gewordene zeelieden, als Koningen woonen te *Chelſea* en *Greenwich*. De Gebouwen, te deezer laatstgemelde plaatſen opgericht, zyn groot en heerlyk, misſchien gaan ze in trotschheid de maat te buiten, daar de uitwendige cieraaden veel eer die van een Vorstlyk Paleis dan van Hospitaalen ſchynen.

Ik verzoek u, myn waarde Vriend, dat ge my uwe gedagten mededeelt over de ontwerpen van INNIGO JONES, welke ik u gezonden heb, gy zyt de bevoegdſte Oordeelaar en Regter, in dit *ſlag* van zaaken, my bekend. Hoe vindt ge, boven al, de plans geſchikt om 't Koninglyk Paleis naar te bouwen? Zo veel ik zien kan is de voorgevel ſchoon en vorstlyk, maar 't meest ſtaa ik verſteld over de twee voorhoven, 't eene omringd door zuilen, en 't andere door eene galery onderſchraagd van Vrouwenbeelden en Borstbeelden. Men mag dit, myns oordeels een allertreffelykst meesterſtuk der verbeelding noemen, niets dit overtreffende heb ik gevonden in de boeken over de Bouwkunde van VITRUVIUS af tot den tegenwoordigen tyd toe. — Kolommen, Borstbeelden, Leuningen, alles is in ſchikking en evenredigheid even heerlyk; de Heer JONES was de PALLADIO van *Groot Brittanje*. Hadt dit Paleis kunnen voltrokken worden, het zou eene onverwelklyken luister gegeeven hebben aan een Volk zo ryk als de *Engelſchen*.

Op myne eerſte reize heb ik het beroemd Kasteel *Blenheim* naby *Oxford* gezien. Een Gebouw 't welk opgeregt is ter gedagtenisſe van den ſlag by *Hochſtedt* of *Blenheim*, en geſchonken werd aan den Hertog van MARLBURG, die toen Opperbevelhebber der *Engelſche* krygsmagt was. Men heeft in dit Gebouw zeer veel weeten te berispen, en ik ſtaa toe dat 'er met rede wel wat op te zeggen valt, het is te zeer met kolommen overlaaden en wordt door de cieraaden te veel gedrukt. Maar als men in aanmerking neemt, dat de Ridder VAN BROUGH voor de eeuwigheid zogt te bouwen, dat het Volk geen kosten wilde geſpaard hebben, en 'er niet te veel aan kon gedaan worden, om het grootsch en heerlyk te maaken, zo dat het op eenen verren afſtand het gezigt trok en verbaasde, zal men den Bouwmeester wel kunnen ten goede houden, dat hy eenigermaate de bevalligheid van zyn Geſtigt aan de veelvuldigheid en de grootte der cieraaden heeft willen opofferen. Voor 't overige zyn alle de deelen nauwkeurig geſchikt, en alle de regels der kunst behoorlyk in agt genomen; en dit groot Gevaarte brengt iemand, op het eerſte gezigt de pragt en den ſmaak der *Grieken* en der oude *Romeinen* voor den geest. Van verre zou men niet denken een Paleis, maar eene geheele Stad te zien. Aan den ingang is een groote ſteenen brug, rustende op één boog, een proeſſtuk der Bouwkunde — Ik verkeer zeer gemeenzaam met den Zoon van deezen beroemden Ridder van BROUGH, die 't bevel voert over een Compagnie der garde te voet, en een jong Heer van verdienſten is. Hy heeft my niet alleen alle de ontwerpen van zyn' Vader laaten zien; maar ook twee Huizen, door dien Bouwmeester geſtigt, het eene te *Londen*, naby *Whitehall*, 't andere te

Green-

Greenwich. Het zyn kleine Huisjes, maar, in weerwil van de bepaaldheid der plaatſe, ziet men in den uitvoer allerwegen dien grooten Man. Gemeene oordeelkundigen over dit ſlag van zaaken vinden 'er te veel cieraaden, te veel kolommen; doch rechtſchaape kenners ontdekken, dat alle die cieraaden tot eenig gebruik en weezenlyk gemak dienen, als mede dat de vindingryke geest des Stigters aan alle kanten uitblinkt. — Die zelfde Ridder van BROUGH is de Schryver van verſcheide *Engelſche* Blyſpelen, die waarlyk in een vryen ſtyl geſchreeven, en allerwegen vol zyn van leevendigheid en vernuft. Zo blykt het dat de geest zich niet altoos tot één voorwerp bepaalt, maar zich openbaart in alles wat dezelve onderneemt. De Zoon van deezen bekwaamen Man heeft 's Vaders geest; doch daar het de gelegenheden zyn, die de menſchen beroemd maaken, zo twyfel ik zeer of de oorlog hem wel, binnen kort, op eene zo uitmuntende wyze zal doen bekend worden (*).

Onder de Lusthuizen en Kasteelen der *Engelſche* Grooten, overal in 't Land verſpreid, zyn 'er veele van eene alleruitſteekendſte Bouworde, en op het pragtigst vercierd. Men ontmoet overal Stand en Borstbeelden, oud laagverheven beeldwerk, of zaalen met verwonderlyke Schilderſtukken. Om niet te ſpreeken van de zeven beroemde ſtukken van RAPHAEL, die in 's Konings zaal te *Hampton-court* gevonden worden, is het zeker dat *Engeland* door magt van geld *Italie* ontbloot heeft van de heerlykſte Schilderyen, en de kostbaarſte overblyfzels van de beitelkunst der Ouden. My is niet onbekend, dat in de beroemde zaal te *Florence*, in verſcheide Lusthoven, Kloosters, Kerken en in het Paleis te *Rome* en andere groote *Italiaanſche* ſteden, eenige ſtukken van de grootſte Meesters dier Natie gevonden worden, en misſchien een twaalftal volkomene Standbeelden van oud *Griekenland* als de *Venus de Medicis*, de *Zwaardſchermer*, de *Griekſche Herderin*, de *Milo van Crotone*, &c. die men mogelyk nimmer uit *Italie* zal laaten gaan: vermids deeze wereldberoemde kunstſtukken niet alleen nieuwsgierige Reizigers uit alle volken derwaards lokken, maar ook de Kunſtenaars trekken om zich te oefenen, terwyl ze tevens den *Italiaanſchen* kweekelingen in die kunst ten voorbeelde en ter ſpoore van navolging dienen. Maar alles wat voor geld te bekomen was in *Italie* hebben de *Engelſchen* van daar gesleept. Men verhaalt dat hun inkoopen, onder de regeering van Paus CLEMENS de XIde zo ver ging, dat de Wethouders te *Rome* zich gedrongen vonden den Helligen Vader des te verwittigen, en hem te verzoeken om door een verbod, te beletten dat deeze uitvoer van zo heerlyke ſtukken, de eenigſte in haare ſoort, voortaan meer plaats hadt; doch hy gaf ten antwoord, *Lasciate fare, non ci pigliaranno faria*. Welk zeggen aanduidt dat zyne Heiligheid geloofde dat de vol-

(*) In den ſlag van *Fontenoy* in 't jaar 1749 werdt hy doodlyk gekwetst en ſtierf 's nagts aan zyne wonde.

volmaaking der kunſten van de Lands en Lugtsgeſteldheid afhing; een gevoelen 't welk my verre van onfeilbaar toeſchynt.

Toen ik de eerſte keer in *Engeland* was, heb ik te *Torck* een danszaal gezien, zeer kunſtig gebouwd. De voorgevel mogt een meesterſtuk heeten. De groote zaal was van binnen vercierd met twee ryen kolommen van de *Korinthiſche* orde, tusſchen deeze waren zitbanken voor de toekykers: de danspartyen waren midden in de zaal. De Dames zaten tusſchen de kolommen en de Heeren wandelden in de ruimte, welke tusſchen de zitbanken der Dames en de muur overbleef, rondsom hadt men verſcheide kamertjes van verſchillende grootte, geſchikt om eenige ververſching te neemen of 'er eene kleine avondmaaltyd te houden. Gy zult, myn Heer, over de grootte van deeze zaal kunnen oordeelen als gy in aanmerking neemt, dat, geduurende de agt dagen dat de Wedloopen te *Torck* gehouden wierden, in deeze zaal alle avonden by een kwamen zeven honderd perſoonen van aanzien van beiderlei Sexe, om zich te vermaaken en te danſen, en dat 'er overvloedig plaats was.

Te *Londen* worden de Bals gegeeven in de zaal van de Opera. De Heer HEIDEGGER is de Onderneemer van dit werk. De vloer van de gemeene plaats loopt ſchuins op tot dezelfde hoogte met het theater, alles maakt een ſchoon en grootsch vertoon. Behalven deeze is 'er een kleinder zaal aan de vier zyden met bleekblaauw damast behangen, met goud afgezet, volgens een ſchoon ontwerp der Bouwkunde. Men ziet 'er geen venſters, dit ſtaat zonderling. Alles is wel verlicht, de Muzyk munt uit, en in verſcheide afgezonderde kamertjes vindt men pyramiden voorzien met allerlei geregten en verfriſſingen van COMUS en BACCHUS, die voor niet worden aangeboden aan allen, die by de intreede éene Guinje betaald hebben. Deeze HEIDEGGER is een wonder aartig mensch, zyn leeven verdiende beſchreeven te worden. Gebooren in het *Zwitſerſche* gebergte, opgevoed ter plaatſe waar de grootſte eenvoudigheid van zeden heerscht, heeft de Natuur hem eene volkomene neiging, een' juisten ſmaak en alle mogelyke geſchiktheden gegeeven tot de ſchitterendſte en uitgezogtſte vermaaken. Hy is met deeze gelukkige bekwaamheden, die anderen ten val zouden gebragt hebben, in *Engeland* gekomen, en heeft 'er zyn fortuin mede gemaakt. De *Engelſchen* mag men zeggen hebben hem aangeſteld tot Opperbeſtuurder hunner vermaaken, welke post hem dikwyls 's jaars meer dan vyf duizend ponden ſterlings heeft opgebragt. De Operaas de Bals en andere openbaare uitſpanningen te *Londen*, zyn aan hem haaren oorſprong verſchuldigd. Hy is zeer wel gezien aan het Hof, en houdt vriendſchap met de aanzienlykſte perſoonen. — Op een avond in een groot gezelſchap te gast zynde viel het onderhoud op de voorregten van de onderſcheide Volken; en onder andere de vraag: *welke Natie in* Europa, *in 't algemeen, voor de geestigſte moest gehouden worden?* De gevoelens waren verdeeld, deeze hieldt het met de *Italiaanen*, geene met de *Franſchen*, anderen met de *Engelſchen*. Naa eenig redentwisten hier over ſtelde men

de

de vraag voor aan HEIDEGGER, die terſtond antwoordde, *dit voorregt komt de* Zwitſerſche *Natie toe.* Hier op ontſtondt een groot geſchater; maar de oude Heer vervolgde in deezer voege. *Ziet, Heeren, hier het bewys van de regtmaatigheid van het geſtreeken vonnis. Ik ben in* Zwitſerland *gebooren, en zonder eenige middelen in* Engeland *gekomen, en heb door myn eigen ſchranderheid en vlyt middel gevonden, om 's jaars vyf duizend Ponden te winnen, en, dat meer is, die te verteeren. Nu twyfel ik hartlyk of wel eenig* Engelsman, *den bekwaamſten niet uitgezonderd, na* Zwitſerland *gaande, daar dergelyk een inkomen zou maaken en zo veel verteeren: waar uit ik beſluit, dat de* Zwitſer *het in't ſtuk van geestigheid ver van den* Engelschman *wint.* Men vondt dit bewys aartig; maar dit enkel voorbeeld kan ten opzigte eener geheele Natie niets afdoen. Dan heeft de Natuur mild geweest in den Heer HEIDEGGER vernuft en bekwaamheden van ziel te ſchenken, zy heeft hem, ten aanziene van het lichaam, ſlegt bedeeld, hy is afſchuwlyk leelyk. Hy gaat anderen voor in daar mede te boerten; 't is gebeurd dat hy tegen den Lord CHESTERFIELD, om eene aanzienlyke ſom, wedde, dat men in gansch *Londen* geen leelyker trony zou vinden dan de zyne. Men ſtelde Regters aan om dit ſtuk te beſlisſen, naa veel zoekens vondt de Lord eene oude best zo afſchuwelyk van weezen, dat hy ze voor de Regtbank dorst brengen. In den eerſten opſlag oordeelden de Regters dat HEIDEGGER de weddingſchap verlooren hadt; maar hy beriep zich van dat vonnis, inbrengende dat ze niet gelyk ſtonden, het verſchil van kleeding in aanmerking genomen zynde; met een zette hy de muts van de best op zyn hoofd, en zette haar zyn pruik op, toen vonden de Regters zyne leelykheid zo uitſteekend en overwinnend, dat ze Lord CHESTERFIELD, tot het betaalen van de weddingſchap, veroordeelden.

Verder, waarde Vriend, heeft *Engeland* nooit groote Schilders, Beeldhouwers, Muzikanten of andere Kunſtenaars voortgebragt, die eenen grooten roem verworven. De Ridder GOTTFRIED KNELLER, die in het portraitſchilderen uitſtak, en in de Abtdy van *Westmunſter*, naast de Graftombe der Koningen, begraaven ligt, was een *Duitſcher*, zo was ook de Heer HENDEL, van wien ik, in een voorgaanden Brief, geſchreeven heb. Men heeft egter tegenwoordig te *Londen* een Tekenaar en Plaatſnyder, die zeer beroemd is, en als een wonder wordt aangezien van de Natie, naamlyk de Heer HOGGART, hy heeft verſcheide Plaaten vervaardigd, die, zo wel hier, als in andere Landen, ſterk gezogt zyn, als *the Racks Progres, the Harlots Progres, the Midnight modern Converſation* (*). Ieder moet erkennen dat de Heer HOGGART eene juiste, leevendige en vrugtbaare verbeeldingskragt bezit, en de waarheid bykans onnavolgbaar uitdrukt, dat

(*) *'t Leeven van een Ligtmis, 't Leeven eener Dame van plaiſier. Het hedendaagſche Avondgezelſchap.* Elk deezer onderwerpen beſtaat vyf of zes bladen.

dat hy volmaakt teken en keurig graveert, en zyne Plaaten overzulks eene algemeene goedkeuring verdienen; maar ik ben zo zeer niet voldaan over de onderwerpen, door hem verkoozen, en de wyze van uitvoeren. Hy vertoont dikwyls ſchriklyke en walchlyke voorwerpen, waar een aandoenlyk beſchouwer het oog van zoekt af te wenden; als, by voorbeeld, een Dolhuis, een Kamer, waar in de Kweekelingen van de Geneeskunst te *Montpellier*, onder 't opzigt van *Mercurius*, hunne kunst oefenen in 't geneezen van ſchandlyke ziektens en zwakheden, enz. My dunkt het is de fraije Kunſten oneere aandoen, wanneer men ze gebruikt om afkeer verwekkende voorwerpen te verbeelden. Ik heb, meen ik, het meermaalen gezegd, dat een Kunſtenaar, hoe hy meer bekwaamheid bezit om de Natuur volkomen na te volgen, hoe hy die te minder moet misbruiken om zaaken af te beelden, die in aandoenlyke zielen onaangenaame aandoeningen verwekken. Een MARSIAS van APOLLO gevild, een Martelaar in 't midden der folterende pynigingen, een ST. LAURENS, op den rooster braadende enz., zyn ongevallige voorwerpen, die men niet moest toelaaten af te beelden. De fraaije Kunſten behoorden alleen te ſtrekken om ons vermaak te verſchaffen. De Zedekunde en de Prediking zy het aanbevolen de Zeden te verbeteren en Godsvrugt in te boezemen.

IN-

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK,

Tot fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk, in het eerſte Deels, tweede Stuk.

TAfereel des Huislyken Geluks, door den Heer FORMEY. Eerſte Redenvoering. 1

THIERIAT's Aanmerkingen raakende de waare beginzelen van de vrugtbaarheid der aarde, en hoe men, op eene gemaklyke en eenvoudige wyze kan weeten, waar van haare goede en kwaade hoedanigheden afhangen. 11

Berigt van de hulpmiddelen, door den Heer SCHAEFFER uitgevonden, om de ſtudie der Kruidkunde gemaklyker en tevens zekerder te maaken. 24

Berigt van eene verbetering, door Mr. P. DOLLOND, gemaakt in zyne nieuwe Verrekykers. In een Brief van JAMES SHORT, M. D. V. K. L. v. h. K. G met een Brief van den Heer SHORT aan den Eerw. THOMAS BIRCH Secret. van het K. G. 28

Een geval van een vreemd lichaam door geweld in de Long gevallen. Door WILLIAM MARTIN, Schildk. medegedeeld, door EMANUEL MENDES DA COSTA, Bibliothekaris van de Koninglyke Maatſchappye. 30

De *Columbo-wortel* dienſtig voor veele gebreken der ingewanden. 32

Algemeene aanmerkingen wegens de Vertaalingen. 33

Brief van een *Franſch* Reiziger aan zynen Vriend, behelzende eenige boertende aanmerkingen over Spanje. 40

Berigt van den Heer RICHARDSON, wegens den Prins HERACLIUS van *Georgia*. 45

DORIS en KLORIS, onredelyke Na-yver: of Lente-twist, ontleend uit het *Franſch* van den Heer DE LA BOUSSIERRE. 46

FORMEY's Tweede Redenvoering, over het huislyk Geluk. 50

Natuurkundige en weerkundige waarneemingen, gisfingen en onderſtellingen, door BENJAMIN FRANKLIN, L. v. h. K. G. 64

Waarneemingen en aanmerkingen over de berugte *Surinaamſche* Pad *Pipa* genaamd, en byzonderlyk over haare wyze van voortteeling; met eenige andere byzonderheden, tot de *Surinaamſche* Naturalia betrekkelyk, door den Heer PHIL. FERMIN. 72

Berigt van een blanken Neger, vertoond aan het Koninglyk Genootſchap, in een Brief aan den Graaf van MORTON, Preſident van het Koninglyk Genootſchap, van J. PARSONS, M. D. L. v. h. K. G. 84

Berigt van een geval van een jong Vrouwsperſoon, die Zeewater dronk voor een ontſteeking en gezwel in de boven-lip, door Dr. LAVINGTON, medegedeeld aan Dr. HUXHAM. 89

Historie van eene Vrouw welke men geloofde dood te weezen, en weder bekwam, door den Heer HIRSCHING, Geneesheer te *Uſenbeim*. 91

Bedenkingen over de zugt tot dit Leeven en de goederen deezer Wereld, in menſchen tot eenen aanmerklyken Ouderdom gekomen, door den Heer GOLDSMITH. 92

Berigt wegens de *Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen*, te Haarlem. 95

FORMEY's Derde Redenvoering over het Huislyk geluk. 97

Eenige byzonderheden raakende het leeven van Dr. JOHN HILL. 106

Beſchryving van eene zeldzaame Plant *Valisneria* geheeten, die men in de Rhône vindt, benevens de waarneemingen wegens een wonderbaar Inſect op dezelve. 113

Van een Zout gevonden op de *Piek van Teneriffe*, door W. HEBERDEN, M. D. L. v. h. K. G. 123

Van vyf Kinderen, vergiftigd door de vrugten van de *Belladona*, door den Heer ROUGHER, Geneesheer te *Lille*. 125

Berigt wegens de zeden, gewoonten en de merkwaardigſte byzonderheden, van de *Indiaanen* in *Noord-America*, getrok-

trokken uit het Verhaal van den Majoor ROGERS. 130

Een Fabel. De Echo en de Uil. 140

FORMEY's Vierde Redenvoering over 't Huislyk geluk. 141

Verhandeling over 't algemeene denkbeeld van een' vloeibaaren *Chaos*, en de Leer van het *Wereld-ey*. Door SAMUEL PYE, M. D. 149

Waarneeming wegens een groot gezwel aan't achterhoofd, van een eerstgebooren Kind. Door JAN RUURHOFF, Stads Chirurgyn, te *Hoorn*. 158

Waarneemingen over de verſteening van Hout, benevens eene pooging om rede van dit Verſchynzel te geeven. 170

Het leeven van RICHARD SAVAGE, benevens het character zyner Moeder. 175

Vertelling. 185

Berigt van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen, te *Haarlem*. 188

Proeve over het ingebeelde en waare vermaak. 189

De Natuur en Vorming der Sponſen. Door J. ELLIS. 198

Brief van den Heer LE CAT, aan den Abt NOLLET, over een zuigpomp, die het water vyftig of zestig voeten hoog bragt; met het antwoord van den Abt NOLLET op denzelven. 203

Brief van EDWARD WORTLEY MONTAGUE, Schildk. L. v. h. K. G. aan WILLIAM WATSON, M. D. en L. v. h. K. G. behelzende een verhaal van zyne reis van *Cairo* in *Egypten*, na de beſchreevene bergen in de woestyne van *Sinai*. 208

Over de Staatsverwisſeling van *Siberien*. 221

Berigt wegens de zeden en gewoonten der *Noord Americaanen*. Vervolg van bladz. 140. 224

Proeve over het ingebeelde en waare Vermaak. Vervolg van bladz. 197. 234

INHOUD.

Vertoog over de beuzelagtige en onnutte Kunſten en Weetenſchappen. Door den Heer Baron DE BIELFELD. 241

De Keizerlyke Sneede gelukkiglyk te werk geſteld. 250

De Schadelykheid van de Inenting der Kinderpokjes. 252

Nieuwe Proeven aangaande de verrotting van de Sappen en vogten van dierlyke lichaamen. Door JOAN BAPTISTE GABER. 254

Nieuwe manier om het Jaar van de Juliaanſche Periode te vinden, als de Zonne-cirkel, 't Gulden-getal, en de Roomſche Indictie gegeeven is. 262

Van de Water-hoos. 263

De Geſchiedenis van NOURJAHAD. 265

Kentekenen van eene waare edelmoedige geſteltenis. 278

Aan de Mededeelzaame *Leidſche Burgerye*. Dichtſtukje. 280

Proeve over het ingebeelde en waare Vermaak, derde en laatſte Proeve, of Vervolg van bladz. 240. 283

Vertoog over de Opkomst en Voortgang der Kunſten en Weetenſchappen. Door den Heer Baron DE BIELFELD. 295

Een geval van een geſlooten Kaak. Uit een Brief van Mr. WOOLCOMBE Chirurgyn te *Plymouth* aan Dr. HUXHAM, L. v. h. K. G. 302

Brief van MARECHAL DE ROUGERES, Meester Chirurgyn te *Plancoët*, over de hergroeijing van een nagel aan een vinger, welke een lid verlooren hadt. 304

Eene Oogontſteking, door Wyn ontſtaan, in een Kind, welk kwaalyk opgevoed was. Door den Heer GRIGNON, M. D. van de Univerſiteit van *Montpellier* en Geneesheer te *Vannes*. 305

Kort leevensberigt van PIERRE ANICH, geleerd en beroemd Starrekundige; een *Tyrolſche* Boer. 306

Uitnoodigings-briefs, door den Heer Graaf D'O*** aan den Heere J. J. ROUSSEAU geſchreeven met het antwoord op denzelven. 311

Ge-

Gedagten van Mevrouwe MONTAGUE, over het Huwelyk en de Minnaryen. 313

Het Character van *Jacob Onrust.* 322

Bedenkingen over den Ouderdom en den Dood. *225

Vertoog over de *Metaphyfica.* Door den Baron DE BIELFELD. *235

Een Wond met opening van de regter uitwendige Slaap-Slagader, zynde een gevolg van eene Sneede met een mes aan dezelfde zyde van den hals. *245

Van eene Wonde in den Onderbuik, op eene zeer zonderlinge wyze behandeld door een *Indiaansch* Geneesheer, medegedeeld door den Heer BOURDIER, Geneesheer te *Pondichery.* *246

Berigt van een nieuw foort van natuurlyke Blaasbreuk, en eene byna volflage ontbeering van Kunne. Door den Heer DEVILLENEUVE, Geneesheer te *Montpellier.* *247

Nadere ontdekking en opheldering wegens de Voortteeling van de *Surinaamfche* Pad, *Pipa* genaamd. Door den Heer PHIL. FERMIN. *251

Droom van LINNÆUS. *266

De welmeenende Kwaadfpreeker. *270

De Brief van PLINIUS SECUNDUS aan Keizer TRAJANUS, met des Keizers antwoord, opgehelderd, en ten voordeele van de zaak der Christenen aangedrongen. Door den Heer FORMEY. *273

De Geleerde als een lid der Maatfchappye befchouwd. Door den Heer THOMAS. *286

Nieuwe manier om de Geneeskunde te onderwyzen. *297

Een graveelig Kolyk door een aftrekzel van het Zaad van de *Daucus* of gemeene Wortelen geneezen. Uit een Brief van den Heer SARRADAS, Priester van *l'Eftelle.* *305

De Oosterfche wyze van de *Salep* te bereiden. *306

Middelen voor Verkoudheid en ongemakken op de Borst, hier uit ontftaan. *307

INHOUD.

Manier der Prikkonst. *309

Brief aan eene Mevrouw over het gebruik van de Barometer. *310

Brief van den Baron DE BIELFELD, behelzende zyne reis van *Berlyn* naar *Londen*. *314

Brief van PLINIUS SECUNDUS aan Keizer TRAJANUS, met des Keizers antwoord, opgehelderd, en ten voordeele van de zaak der Christenen aangedrongen. Vervolg van bladz. 286. *321

Waarneemingen wegens een ontwrigten Schouder, welke niet weder konde herſteld worden, aantoonende de beletzelen, waar door dezelve onherſtelbaar was, zo als die door de ontleeding ontdekt wierden; nevens eenige algemeene aanmerkingen over de ontwrigtingen van dat deel. Door HENDRIK THOMSON, Heelmeester van het Gasthuis te *Londen*. 339

Beſchryving van een Tweevoetig Water- en Land-dier. Door J. ELLIS, Schildk. en L. v. h. K. G. 346

Nader berigt aangaande den Visch *Jaculator*. In eenen brief aan den Heer P. COLLINSON L. v. h. K. G. Door J. A. SCHLOSSER, M. D. en L. v. h. K. G. 349

Brief van den Baron DE BIELFELD aan den Baron DE K*** te *Berlyn*. *ibid.*

Proeve, wegens de Lichaamlyke Mismaaktheid, getrokken uit eene Verhandeling, over dat Onderwerp, van den Heer WILLIAM HAY. 353

De tegenwoordigheid en vaardigheid van Geest door voorbeelden opgehelderd. 364

Ophelderende aanmerkingen over het gedeelte van SAMSONS geſchiedenis, waar in hy, volgens het algemeene gevoelen, gezegd wordt door drie honderd Vosſen den Oogst der Philiſtynen vernield te hebben. 365

Gedagten van den Hoog-Eerwaarden CLAPAREDE, Professor in de H. Godgeleerdheid te *Geneve*, over de natuur, het oogmerk en de kentekens der Wonderwerken. 368

Verhandeling over den invloed der Lugtſtreek en Landsge-

geſteltenisſe op den Mensch. 372

Waarneemingen wegens eenen ontwrigten Schouder. Door H. THOMSON. Vervolg van bladz 346. 385

Aanmerkingen over de Zeylagie en het fatſoen der Schepen. 393

Twee Brieven van den Baron DE BIELFELD, aan den Baron DE K*** te *Berlyn*. 403

Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid, weer en wind te *Amſterdam* in January 1768. 411

Vergelyking der Thermometer-Schaalen. 412

Verhandeling over den Pligt van Liefdaadigheid aan der Menſchen Zielen. 414

Van een ongemeen groote Breuk. Uit een Brief van Dr. GEORGE CARLISLE. 420

Van de herſtelling van het ontwrigte Dy-been. Door den Heer DUPONY, Meester Chirurgyn te *Parys*. 425

Berigt wegens 't geen 'er over 't gebruik der Koffy in 't Oosten is voorgevallen. 427

Verdere aanmerkingen over de Zeylagie en het Fatſoen der Scheepen. Vervolg en Slot. 432

Beſchryving van de zeden en gewoonten der inwoonderen van de Eilanden *Latrones*, of *Ladrones* of *Dieven-eilanden* geheeten. 442

Verhaal van de ontdekking en vermeestering van *Siberien*. Uit BELL's *Travels*. 455

Het voordeelig zwygen. 458

Waarneemingen omtrent de Lugtsgeſteldheid, Weer en Wind te *Amſterdam*, in de Maand February 1768. 460

Verhandeling over den Pligt van Liefdaadigheid aan der Menſchen Zielen. Vervolg en Slot. 461

Eene Wond der Longe, met verſcheuring van de tusſchenribbige Slagader, door een ſteek met de Banjonet, in weinig tyds geneezen. Door den Heer NELLESON den Zoon, *oud Chirurgyn* enz. 471

Eene

INHOUD.

Eene Wond van de Maag, door de Peltershegting geneezen. Door den Heer NELLESON. 474

Aanmerkingen over onverbrandbaar Hout uit *Andalouſie* gekomen. 476

Over den Invloed van het Kaartſpeelen op de zeden en wyze van denken der Europeaanen in deze laatere tyden. 487

Brief van den Baron DE BIELFELD, aan den Heer JORDAN. 495

Brief van den Baron DE BIELFELD, aan den Baron DE KNOBELSTORF. 501

BERIGT

VOOR DEN

BOEKBINDER.

Afbeelding van een groot Gezwel, te plaatzen tegen over bl. 170

Plaat I. - - - - - - - 402

——II. - - - - - - - 449